SANCTI AURELII
AUGUSTINI
HIPPONENSIS
EPISCOPI
OPERUM

TOMUS SEPTIMUS,

CONTINENS LIBROS XXII. DE CIVITATE DEI,

Post Lovaniensium Theologorum recensionem castigatos denuo ad manuscripta exemplaria Gallicana, Vaticana, Belgica &c. necnon ad editiones antiquiores & primarias,

OPERA ET STUDIO MONACHORUM
Ordinis S. Benedicti è Congregatione S. Mauri.

PARISIIS,
Excudebat FRANCISCUS MUGUET Regis & illustrissimi Archiepiscopi Parisiensis Typographus.

MDCLXXXV.
CUM PRIVILEGIO REGIS.

IN TOMUM SEPTIMUM

PRÆFATIO.

POSTQUAM dogmatica opera dedimus, quibus Ecclesiam informat Augustinus eruditque ad pietatem: restant edenda deinceps scripta ejus polemica, quæ pro Ecclesiæ defensione converso in ipsius hostes stilo composuit. Polemicorum autem primo ordine offert sese grande Opus contra Paganos, adversarios Christiani nominis primos & præ ceteris magis infensos, qui unius veri Dei cultores aperto bello semper, aut adhibitâ vi sævitiâque, aut certè odiosis criminationibus sunt persecuti. Idololatrarum enim perpetuum hunc fuisse morem, ut si qua Orbi calamitas accidisset, hanc religioni Christianæ imputarent, nemo est qui non intelligat ex lectione veterum, Tertulliani, Arnobii, Cypriani, qui olim suo quisque tempore impiorum obtrectationes scriptis apologeticis propulsare pro virili contenderunt. Imperante postea Honorio cùm Romæ summam cladem Gothorum exercitus intulisset, recruduerunt infidelium querelæ, solitoque acerbiùs & injuriosiùs Deo vero obtrectare cœperunt, excidium Urbis in Christianam religionem odiosissimè referentes. Nam quia per Imperatorum leges nemini jam colere deos licebat, Romam tutelaribus, quibus conditores illam sui custodiendam crediderant, diis destitutam inevitabili exitio cecidisse, atque ex ipsis haud dubiè Christianis, qui in Urbis direptione commune omnium discrimen & captivitatis injurias minimè evasissent, totius mali caussam ortam esse clamitabant. Tunc ergo zelo domûs Dei exardescens Augustinus, animum induxit Opus contra blasphemos, *de Civitate Dei* nuncupatum, conscribere: quo immenso labore quomodo Christianam religionem ulciscatur, & explicat ipse breviter in Retractatione quæ Operi præfigi solet, & luculentiùs docent librorum argumenta singulorum, quæ hac primùm editione per nos in fronte voluminis exhibentur.

Partes Operis duas præsertim facit, alterâ quæ priores decem libros complectitur, Paganis respondens, vetustas illorum opiniones de deorum cultu, quem alii propter hanc vitam, alii propter futuram, esse utilem disputabant, evellit ex animis: alterâ utriusque Civitatis, mundi & Dei, quibus universi, angeli & homines, hac vel illâ comprehendimur, exortum, procursum, exitum tandem sive debitos fines exponit.

Maximi momenti Opus maximâ curâ elaboravit pro materiæ præstantia & dignitate, proutque virum decebat & summo ingenio præditum, & omnium scientiarum genere ornatissimum. Nam immane dictu est quanta hîc sit rerum varietas, quàm profusa eruditio, quàm solers & exquisita ratio disserendi: quasi nihil strenuus Civitatis Dei vindex voluerit, neque artis & industriæ, neque eruditionis sive sacræ, sive profanæ, desiderari his in libris: è quibus re ipsa tamquam è penu refertissimo eruditi disputatores quicumque adversùs impios divinæ religionis defensionem posthac suscipiunt, opem & copiam sibi petendam putant.

Volumina prima hujus Operis non plus tria viderat Macedonius Africæ Vicarius, cùm obstupefactus admiratione rescripsit Augustino: * *Miro modo afficior sapientiâ tuâ &c. Nam & illa (quæ edidisti) tantum habent acuminis, scientiæ, sanctitatis, ut nihil suprà sit.* Moxque de iisdem: *Explicui*, ait, *tuos libros*, (*neque enim tam languidi aut inertes erant, ut me aliud quàm* *Epist. 154.

se curare paterentur:) injecerunt manum, ereptumque aliis sollicitudinum caussis, suis vinculis illigarunt, ita enim (mihi Deus propitius sit,) ut ego anceps sim, quid in illis magis mirer, sacerdotii perfectionem, philosophiæ dogmata, historiæ plenam notitiam, an facundiæ jocunditatem, quæ ita imperitos etiam illicere potest, ut donec explicent non desistant, & cùm explicaverint, adhuc requirant. Convicti namque sunt impudenter pertinaces &c. Paulus Orosius in præfatione ad historiarum libros, quos Augustini impulsu confecit, laudat perficiendo adversùs Paganos undecimo libro insistentem, *quorum*, inquit, *jam decem orientes radii mox ut de specula ecclesiasticæ claritatis elati sunt, toto orbe fulserunt.* Jubet Cassiodorus Senator in lib. Institut. c. 16. ut libros de Civitate Dei *infastidibili sedulitate percurramus.* Neque sunt hoc loco prætereundi Francorum reges, Carolus Magnus, qui, teste Eginhardo, *delectabatur libris S. Augustini, præcipuéque his qui de Civitate Dei prætitulati sunt.* De quo Poëta Saxonicus lib. 5. Annal.

Quos Augustinus cæli de civibus almus
Scripsit, amanter eos crebriùs audierat.

Carolus item V. cognomento Sapiens, qui pro iisdem libris Gallicè redditis, sibique nuncupatis, versionis auctorem amplissima dignitate auxit exornavitque.

Eximium hoc opus Marcellini studio debemus. Quamquam enim Augustinus Civitatis cælestis caritate satis adduceretur ad scribendum, fecit tamen etiam provocatus à Marcellino, cujus hæc ea de re in * epistola ad Augustinum exstat postulatio: *Ego verò ad hæc omnia ..... libros confici deprecor, Ecclesiæ, hoc maximè tempore, incredibiliter profuturos.* Cui rescribens Augustinus * initio quidem significat cupere se de his agere *non librorum negotio, sed epistolari, si potest sat esse, colloquio*: postea tamen quàm ibi Paganorum quæstiones enodavit, si quid contra moveat, * *vel epistolis, vel libris*, ad omnia responsurum se pollicetur.

* Epist. 136. n. 3.
* Epist. 138. n. 1.
* Ibid. n. 20.

Hanc ad Marcellinum epistolam, in qua de edendis contra Paganos *vel epistolis, vel libris*, adhuc deliberandum relinquit, scripsit anno Christi 412. Quapropter discedere nos oportet à Baronii opinione, qui hos libros ideo ponit anno 411. inchoatos, quia Romanæ cladis, quæ anno 410. contigit, occasione prodierunt. Cœptos itaque non arbitramur nisi paulò ante Marcellini cædem, quam anno 413. mense Septembri factam observamus in * epistola ad Cæcilianum: nam & ab exordio secundi libri deinceps ad ipsum (cujus nomini omnes dedicati sunt) Marcellinum numquam sermo dirigitur. Duos libros, quartum & quintum, in * epistola ad Evodium sub anni 415. finem scriptâ memorat S. Doctor se tribus aliis adjunxisse, hoc ipso anno 415. inchoatos & perfectos. Undecimum, editis jam antè aliis decem, scribebat circiter annum 416. teste Orosio in præfatione ad historiarum Opus eo ferè anno inchoatum. Quarti-decimi meminit ipse Augustinus in libro contra Adversarium Legis & Prophetarum primo, quem circa annum 420. edidit. Tandem immensum hoc Opus, quo se per aliquot annos detentum dicit, non multo post anni 426. finem absolutum esse probant Retractationes: in quibus, anno certè 426. aut 427. perfectis, libro 2. capite 41. citatur liber de Civitate Dei postremus. Nec referendum hîc quod in eam rem ad caput 8. libri 22. adnotavimus, necnon in fine libri 18. ubi Baronii & Coquæi, qui libros de Civitate Dei posteriores non ante annum 429. scriptos putant, sententia discutitur.

* Epist. 151.
* Epist. 169. n. 1.

De nostro jam labore nihil interest mentionem injicere. Certè quidem haud nos pœnitet tam multa exemplaria, quorum Syllabum in fine habes, evolvisse ac perlegisse: quippe qui hos libros propter reconditiorem doctrinam, Græcasque ac Romanas antiquitates passim inspersas, collatione veterum codicum indigere præ ceteris, non solùm eruditorum admonitione, sed etiam usu nostro ac experientiâ didicimus. Capitulorum cum argumentis suis distinctionem, quam improbare voluit non nemo, habent codices ante nongentos annos scripti, & digna est profectò, quæ Augustini operâ aut jussu adjecta credatur ad juvandos lectores, sed absoluto jam opere, quemadmodum in sacris libris olim factum erat.

Postremò quod ad Commentarios hujus Operis adtinet, quos virorum prudentum & litteratorum consilio ac auctoritate adducti præterimus, eos perlustravimus diligenter, & excerptas ex iis in loca difficilia observationes illustriores huc transferendas curavimus.

ELENCHUS LIBRORUM ET CAPITUM OPERIS S. AUGUSTINI DE CIVITATE DEI.

LIBER PRIMUS.

Paganos reprehendit, qui orbis calamitates, maximéque Romanæ urbis recentem à Gothis vastationem Christianæ religioni, qua deorum cultus prohibetur, tribuebant. Agit de commodis & incommodis, quæ tunc bonis & malis, ut solet, fuerunt communia. Illorum denique retundit procacitatem, qui Christianarum feminarum violatum à militibus pudorem objectabant.

LIBER SECUNDUS.

IN quo disputatione instituta de malis, quæ ante Christum vigente deorum falsorum cultu perpessi sunt Romani, demonstratur primùm eos morum malis & animi vitiis, quæ mala vel sola, vel maxima deputanda sunt, cumulatos procurantibus diis falsis, nedum liberatos fuisse.

LIBER TERTIUS.

UT in superiore libro de malis morum & animi, sic in præsente de corporis externarumque rerum incommodis ostendit Augustinus, Romanos à condita Vrbe his assiduè vexatos fuisse, atque ad avertenda id genus mala deos falsos, cùm ante Christi adventum liberè colerentur, nihil præstitisse.

LIBER QUARTUS,

IN quo probatur, amplitudinem Romani imperii ac diuturnitatem adscribendam esse, non Iovi diisve paganorum, quibus singulis vix singulæ res & infima quæque committenda credebantur officia, sed uni vero Deo felicitatis auctori, cujus potestate ac judicio regna terrena constituuntur atque servantur.

XX. *De Virtute & Fide, quas pagani templis & sacris honoraverunt, prætermittentes alia bona, quæ similiter colenda fuerunt, si rectè aliis divinitas tribuebatur.*

XXI. *Quòd dona non intelligentes Dei, Virtute saltem & Felicitate debuerint esse contenti.*

XXII. *De scientia colendorum deorum, quam à se Varro gloriatur collatam esse Romanis.*

XXIII. *De Felicitate, quam Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore divino, cùm pro omnibus sola sufficeret.*

XXIV. *Qua ratione defendant pagani, quòd inter deos colant ipsa dona divina.*

XXV. *De uno tantùm colendo Deo, qui licèt nomine ignoretur, tamen felicitatis dator esse sentitur.*

XXVI. *De ludis scenicis, quos sibi dii celebrari à suis cultoribus exegerunt.*

XXVII. *De tribus generibus deorum, de quibus Scævola pontifex disputavit.*

XXVIII. *An ad obtinendum dilatandumque regnum profuerit Romanis cultus deorum.*

XXIX. *De falsitate auspicii, quo Romani regni fortitudo & stabilitas visa est indicari.*

XXX. *Qualia de diis gentium etiam cultores eorum se sentire fateantur.*

XXXI. *De opinionibus Varronis, qui reprobata persuasione populari, licèt ad notitiam veri Dei non pervenerit, unum tamen Deum colendum esse censuerit.*

XXXII. *Ob quam speciem utilitatis principes gentium apud subjectos sibi populos falsas religiones voluerunt permanere.*

XXXIII. *Quòd judicio & potestate Dei veri omnium regum atque regnorum ordinata sint tempora.*

XXXIV. *De regno Judæorum, quod ab uno & vero Deo institutum atque servatum est, donec in vera religione manserunt.*

LIBER QUINTUS.

Initio de tollenda fati opinione agit, ne demum exsistant qui Romani imperii vires & incrementa, quæ non posse diis falsis adscribi superiore libro monstravit, referre in fatum velint. Inde ad quæstionem de præscientia Dei delapsus, probat liberum nostræ voluntatis arbitrium per eam non auferri. Postea de moribus Romanorum antiquis dicit, & quo eorum merito, sive quo Dei judicio factum sit, ut illis ad augendum imperium Deus ipse verus, quem non colebant, adjutor fuerit. Docet postremò quæ vera ducenda sit felicitas Christianorum imperatorum.

Caput I. *Caussam Romani imperii omniumque regnorum nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere.*

II. *De geminorum simili dissimilique valetudine.*

III. *De argumento, quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assumsit in quæstione geminorum.*

IV. *De Esaü & Jacob geminis, multùm inter se morum & actionum qualitate disparibus.*

V. *Quibus modis convincantur mathematici vanam scientiam profiteri.*

VI. *De geminis disparis sexûs.*

VII. *De electione diei quo uxor ducitur, quove in agro aliquid plantatur aut seritur.*

VIII. *De his qui non astrorum positionem, sed connexionem caussarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant.*

IX. *De præscientia Dei & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.*

X. *An voluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas.*

XI. *De universali providentia Dei, cujus legibus omnia continentur.*

XII. *Quibus moribus antiqui Romani meruerint, ut Deus verus, quamvis non eum colerent, eorum augeret imperium.*

XIII. *De amore laudis, qui cùm sit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipsum vitia majora cohibentur.*

XIV. *De resecando amore laudis humanæ, quoniam justorum gloria omnis in Deo sit.*

XV. *De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.*

XVI. *De mercede sanctorum civium civitatis æternæ, quibus utilia sunt Romanarum exempla virtutum.*

XVII. *Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quos vicere contulerint.*

XVIII. *Quàm alieni à jactantia esse debeant Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cùm tanta Romani gesserint pro humana gloria & civitate terrena.*

XIX. *Quo inter se differant cupiditas gloriæ & cupiditas dominationis.*

XX. *Tam turpiter servire virtutes humanæ gloriæ, quàm corporis voluptati.*

XXI. *Romanum regnum à Deo vero esse dispositum, à quo est omnis potestas, & cujus providentiâ reguntur universa.*

XXII. *Tempora exitusque bellorum ex Dei pendère judicio.*

XXIII. *De bello in quo Rhadagaisus rex Gothorum dæmonum cultor, uno die cum ingentibus copiis suis victus est.*

XXIV. *Quæ sit Christianorum imperatorum, & quam vera felicitas.*

XXV. *De prosperitatibus, quas Constantino imperatori Christiano Deus contulit.*

XXVI. *De fide ac pietate Theodosii Augusti.*

LIBER SEXTUS.

Hactenus contra eos qui propter hanc temporalem vitam colendos deos putant: nunc autem adversus eos qui cultum ipsis credunt propter vitam æternam exhibendum: quos Augustinus libris quinque sequentibus confutaturus, ostendit hìc in primis opinionem de diis quàm abjectam habuerit ipsemet Varro theologiæ gentilis scriptor commendatissimus. Affert theologiæ istius genera secundùm Varronem tria, fabulosum, naturale, & civile: ac mox de fabuloso & de civili demonstrat, nihil hæc genera ad futuræ vitæ felicitatem conferre.

Caput I. *De his qui dicunt deos à se, non propter præsentem vitam coli, sed propter æternam.*

II. *Quid Varronem de diis gentium sensisse credendum sit, quorum talia & genera & sacra detexit, ut reverentiùs cùm eis ageret, si de illis omnino reticeret.*

III. *Quæ sit partitio Varronis librorum suorum, quos de antiquitatibus rerum humanarum divinarumque composuit.*

IV. *Quòd ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm divinæ reperiantur.*

V. *De tribus generibus theologiæ secundum Varronem, id est, uno fabuloso, altero naturali, tertioque civili.*

VI. *De theologia mythica, id est fabulosa, & de civili, contra Varronem.*

VII. *De fabulosæ & civilis theologiæ similitudine atque concordia.*

VIII. *De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis suis conantur ostendere.*

IX. *De officiis singulorum deorum.*

X. *De libertate Senecæ, qui vehementiùs civilem theologiam reprehendit, quàm Varro fabulosam.*

XI. *Quid de Judæis Seneca senserit.*

XII. *Quòd gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari, æternam eos vitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adjuvent temporalem.*

LIBER SEPTIMUS.

De diis selectis civilis theologiæ, Iano, Iove, Saturno, & ceteris, quòd nec eorum cultu perveniatur ad æternæ vitæ felicitatem.

LIBER OCTAVUS.

Venit ad tertium genus theologiæ, quæ dicitur naturalis: quæstionem de diis eò pertinentibus, an istorum videlicet deorum cultus prosit ad consequendam vitam beatam, quæ post mortem futura est, discutiendam suscipit cum Platonicis, qui ceterorum philosophorum sint facilè principes & à fidei Christianæ veritate propiùs recedentes. Atque hic primùm refellit Apuleium & quicumque alii cultum dæmonibus tamquam internuntiis & interpretibus inter deos & homines impendi volunt, ostendens ipsos dæmones, quos vitiis obnoxios esse, & quæ probi prudentesque homines aversantur & damnant, id est, sacrilega poëtarum figmenta, ludibria theatrica, magicarum artium maleficia & scelera importasse, iisque omnino favere & delectari compertum est, nulla posse ratione diis bonis homines conciliare.

LIBER NONUS.

Postquam dixit in superiore libro de abjiciendo dæmonum cultu, quippe qui spiritus malos se ipsi prodant tam multis argumentis: in isto jam libro iis occurrit

Augustinus

LIBER DECIMUS,

In quo docet Augustinus divinum honorem, qui latriæ cultus dicitur & sacrificiis agitur, nolle Angelos bonos exhiberi nisi uni Deo, cui & ipsi serviunt. De principio subinde ac via purgandæ ac liberandæ animæ disputat contra Porphyrium.

LIBER UNDECIMUS.

Incipit Operis pars altera, quæ est de duarum Civitatum, terrenæ & cælestis, exortu & procursu, ac debitis finibus. Hoc primùm libro Civitatum earumdem exordia quomodo in angelorum bonorum & malorum discretione præcesserint, demonstrat Augustinus, eaque occasione agit de constitutione mundi, quæ sacris litteris in principio libri Geneseos describitur.

LIBER DUODECIMUS,

IN quo priùs quidem de angelis inquirit Augustinus, unde nimirum aliis bona voluntas, aliis mala, & quæ caussa beatitudinis bonorum, quæ caussa miseriæ malorum angelorum fuerit. Postea verò de hominis institutione agit, docetque eum non ab æterno, sed in tempore esse conditum, nec alio auctore quàm Deo.

LIBER TERTIUS-DECIMUS,

IN quo docetur, mortem in hominibus esse pœnalem, ortamque ex Adami peccato.

LIBER QUARTUS-DECIMUS.

RUrsum de primi hominis peccato, ex quo vitæ carnalis & vitiosorum affectuum caussam profluxisse docet Augustinus: sed præsertim libidinis erubescendæ malum pœnam inobedientiæ reciprocam esse ostendit, & quomodo, si non peccasset homo, filios fuisset absque libidine propagaturus, inquirit.

LIBER QUINTUS-DECIMUS.

POst quàm egit quatuor proximè antecedentibus libris de Civitatum duarum, terrenæ ac cælestis exortu, libros totidem de earumdem Civitatum procursu subjungit Augustinus, idque argumentum ea ratione aggreditur, ut præcipua capita sacræ historiæ eòdem spectantia pertractet, primùm scilicet quinto-decimo hoc libro

---

LIBER SEXTUS-DECIMUS,

IN cujus priore parte, à capite videlicet primo ad duodecimum, Civitatis utriusque cælestis ac terrenæ procursus exhibetur secundùm sacram historiam à Noë usque ad Abraham. Posteriore autem parte de cælestis tantummodo Civitatis procursu ab Abraham usque ad Israëlitarum reges disputatur.

XXXV. De

LIBER DECIMUS-SEPTIMUS,

IN quo agitur de Civitatis Dei procursu temporibus Regum & Prophetarum à Samuële & David usque ad Christum, & quæ sacris litteris mandatæ sunt vaticinationes eorumdem temporum in Regum, Psalmorum & Salomonis libris, de Christo & Ecclesia exponuntur.

LIBER DECIMUS-OCTAVUS.

DIcit de terrenæ Civitatis à tempore Abrahami ad mundi finem procursu cum ipsa Civitate cælesti: & adtingit oracula de Christo, cùm Sibyllarum, tùm maximè sacrorum Vatum, qui ab regni Romanorum initio scripserunt, Osee, Amos, Isaïæ, Michææ, & subsequentium.

LIBER DECIMUS-NONUS,

In quo de finibus utriusque Civitatis, terrenæ ac cælestis, disputatur. Recensentur de bonorum & malorum finibus opiniones Philosophorum, qui beatitudinem in hac vita facere ipsi sibi frustra conati sunt: qui dum operosiùs refelluntur, ipsius Civitatis cælestis, seu populi Christiani beatitudo & pax quænam sit, qualisve hìc haberi vel in futurum sperari possit, demonstratur.

LIBER VIGESIMUS.

De judicio novissimo, deque testimoniis cùm novi, tum veteris Instrumenti, quibus denuntiatur futurum.

LIBER VIGESIMUS-PRIMUS.

De fine debito Civitatis diaboli, supplicio scilicet damnatorum sempiterno, deque humanis contra illud incredulorum argumentis.

XXVII. *Contra eorum persuasionem, qui putant sibi non obfutura peccata, in quibus, cùm eleemosynas facerent, perstiterunt.*

LIBER VIGESIMUS-SECUNDUS.

De fine debito Civitatis Dei, hoc est, de æterna felicitate sanctorum. Adstruitur fides resurrectionis corporum, & explicatur qualis futura sit. Tum dicto quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritalibus sancti, Opus terminatur.

LIBRI II. RETRACTATIONUM CAPUT XLIII.

INTEREA Roma Gothorum irruptione, agentium sub rege Alarico, atque impetu magnæ cladis eversa est: cujus eversionem deorum falsorum multorumque cultores, quos usitato nomine Paganos vocamus, in Christianam religionem referre conantes, solito acerbiùs & amariùs Deum verum blasphemare cœperunt. Unde ego exardescens zelo domûs Dei, adversùs eorum blasphemias, vel errores, libros *de Civitate Dei* scribere institui. Quod Opus per aliquot annos me tenuit, eo quòd alia multa intercurrebant, quæ differre non oporteret, & me priùs ad solvendum occupabant. Hoc autem *de Civitate Dei* grande Opus tandem viginti-duobus libris est terminatum. Quorum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita prosperari volunt, ut ad hoc multorum deorum cultum, quos Pagani colere consuerunt, necessarium esse arbitrentur; & quia prohibetur, mala ista exoriri atque abundare contendunt. Sequentes autem quinque adversùs eos loquuntur, qui fatentur hæc mala, nec defuisse umquam, nec defutura mortalibus; & ea nunc magna, nunc parva, locis, temporibus personisque variari: sed deorum multorum cultum, quo eis sacrificatur, propter vitam post mortem futuram, esse utilem disputant. His ergo decem libris duæ istæ vanæ opiniones Christianæ religionis adversariæ refelluntur.

Sed ne quisquam nos aliena tantùm redarguisse, non autem nostra asseruisse, reprehenderet, id agit pars altera Operis hujus, quæ duodecim libris continetur. Quamquam, ubi opus est, & in prioribus decem quæ nostra sunt asseramus, & in duodecim posterioribus redarguamus adversa. Duodecim ergo librorum sequentium primi quatuor continent exortum duarum Civitatum, quarum est una Dei, altera hujus mundi. Secundi quatuor excursum earum sive procursum. Tertii verò, qui & postremi, debitos fines. Ita omnes viginti & duo libri cùm sint de utraque Civitate conscripti, titulum tamen à meliore acceperunt, ut *de Civitate Dei* potiùs vocarentur. (Cap. 8.) In quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam inter divisas victimas cucurrisse: (Cap. 5.) quoniam hoc illi in visione monstratum est. In septimo-decimo libro quod dictum est de Samuele, *Non erat de filiis Aaron*: dicendum potiùs fuit, Non erat filius sacerdotis. Filios quippe sacerdotum defunctis sacerdotibus succedere, magis legitimi moris fuit. Nam in filiis Aaron reperitur pater Samuelis, sed sacerdos non fuit; nec ita in filiis, ut eum ipse genuerit Aaron; sed sicut omnes illius populi dicuntur filii Israël. Hoc Opus sic incipit: *Gloriosissimam Civitatem Dei.*

Fecerunt Civitates duas amores duo Lib. 14. c. 28. C.S.F.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI AD MARCELLINUM, DE CIVITATE DEI, CONTRA PAGANOS LIBRI XXII*

* Inchoati circ. an. 413. non absoluti ante an. 426.

LIBER PRIMUS

Paganos reprehendit, qui orbis calamitates, maximéque Romanæ urbis recentem à Gothis vastationem Christianæ religioni, qua deorum cultus prohibetur, tribuebant. Agit de commodis & incommodis, quæ tunc bonis & malis, ut solet, fuerunt communia. Illorum denique retundit procacitatem, qui Christianarum feminarum violatum à militibus pudorem objectabant.

PRÆFATIO

De suscepti operis consilio & argumento.

GLORIOSISSIMAM Civitatem Dei, sive in hoc temporum cursu, cùm inter impios peregrinatur ex fide vivens, sive in illa stabilitate sedis æternæ, quam nunc exspectat per patientiam, quoad usque justitia convertatur in judicium, deinceps adeptura per excellentiam victoriâ ultimâ & pace perfecta; hoc opere [a] à te instituto, & mea promissione debito, defendere adversùs eos, qui Conditori ejus deos suos præferunt, fili carissime Marcelline, suscepi. Magnum opus & arduum: sed Deus adjutor noster

Habac. 2. 4. — Rom. 8. 25. — Psal. 93. 15. — Psal. 61. 9.

A est. Nam scio quibus viribus opus sit, ut persuadeatur superbis quanta sit virtus humilitatis; qua fit ut omnia terrena cacumina temporali mobilitate nutantia, non humano usurpata fastu, sed divinâ gratiâ donata celsitudo transscendat. Rex enim & Conditor Civitatis hujus, de qua loqui instituimus, in Scriptura [b] populis suis sententiam divinæ legis aperuit, qua dictum est; *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Hoc verò quod Dei est, superbæ quoque animæ spiritus inflatus affectat; B amatque sibi in laudibus dici;

b Jacobi 4. 6. 1. Petri 5. 5. — Æneid. 6.

Parcere subjectis, & debellare superbos.

Unde etiam de terrena Civitate, quæ cùm dominari appetit, etsi populi serviant, ipsa ei dominandi libido dominatur, non est prætereundum silentio, quidquid dicere suscepti hujus operis ratio postulat, & facultas datur.

a Editiones Vind. hoc est Vindelini, Er. Erasmi, & Lov. Lovaniensium, habent, *ad te instituto.* At Am. id est Amerbachiana editio, & plures probæ notæ MSS. *à te instituto.* Propositum enim à Marcellino id opus fuerat epistolâ inter Augustinianas 136. n. 3. ipsique promissum ab Augustino epistolâ 138. n. 20. sicuti nunc observavimus in Voluminis hujus præfatione. Prosequuntur ex prædictis codicibus nonnulli, *& mea ad te promissione debito.*

b Sic MSS. Editi autem, *populis sui.*

Caput Primum.

De adversariis nominis Christi, quibus, in vastatione Urbis, propter Christum Barbari pepercerunt.

EX hac namque exsistunt inimici, adversùs quos defendenda est Dei Civitas: quorum tamen multi, correcto impietatis errore, cives in ea fiunt satis idonei: multi verò in eam tantis exardescunt ignibus odiorum, tamque manifestis beneficiis Redemtoris ejus ingrati sunt, ut hodie contra eam linguas non moverent, nisi ferrum hostile fugientes, in sacratis ejus locis vitam, de qua superbiunt, invenirent. An non etiam illi Romani Christi nomini infesti sunt, quibus propter Christum Barbari pepercerunt? Testantur hoc [a] Martyrum loca & basilicæ Apostolorum, quæ in illa vastatione Urbis ad se confugientes suos alienosque receperunt. Huc usque cruentus sæviebat inimicus; ibi accipiebat limitem trucidatoris furor; illò [b] ducebantur à miserantibus hostibus, quibus etiam extra ipsa loca pepercerant, ne in eos incurrerent, qui similem misericordiam non habebant. Qui tamen etiam ipsi alibi truces atque hostili more sævientes, postea quàm ad loca illa veniebant, ubi fuerat interdictum, quod alibi jure belli licuisset, tota feriendi refrenabatur immanitas, & captivandi cupiditas frangebatur. Sic evaserunt multi, qui nunc Christianis temporibus detrahunt, & mala quæ illa civitas pertulit, Christo imputant; bona verò quæ in eos, ut viverent, propter Christi honorem facta sunt, non imputant Christo nostro, sed fato suo: cùm potiùs deberent, si quid recti saperent, illa quæ ab hostibus aspera & dura perpessi sunt, illi divinæ providentiæ tribuere, quæ solet corruptos hominum mores bellis emendare atque conterere; itemque vitam mortalium justam atque laudabilem talibus afflictionibus exercere, probatamque vel in meliora transferre, vel in his adhuc terris propter usus alios detinere; illud verò, quòd eis vel ubicumque, propter Christi nomen, vel in locis Christi nomini dedicatissimis & amplissimis, ac pro largiore misericordia ad capacitatem multitudinis electis, præter bellorum morem truculenti Barbari pepercerunt, hoc tribuere temporibus Christianis; hinc Deo gratias agere, hinc ad ejus nomen veraciter currere, ut effugiant pœnas ignis æterni, quod nomen multi eorum mendaciter usurparunt, ut effugerent pœnas præsentis exitii. Nam quos vides petulanter & procaciter insultare servis Christi, sunt in eis plurimi qui illum interitum cladem que non evasissent, nisi servos Christi se esse finxissent. Et nunc ingratâ superbiâ atque impiissimâ insaniâ, ejus nomini resistunt corde perverso, ut sempiternis tenebris puniantur; ad quod nomen ore vel subdolo confugerunt, ut temporali luce fruerentur.

Caput II.

Quòd nulla umquam bella ita gesta sunt, ut victores, propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.

TOT bella gesta conscripta sunt, vel ante conditam Romam, vel ab ejus exortu & imperio, legant, & proferant sic ab alienigenis aliquam captam esse civitatem, ut hostes qui ceperant, [c] parcerent eis, quos ad deorum suorum templa confugisse compererant; aut aliquem ducem Barbarorum præcepisse, ut irrupto oppido nullus feriretur, qui in illo vel illo templo fuisset inventus. Nonne vidit Æneas Priamum per aras

Sanguine fœdantem quos ipse sacraverat ignes? *Æneid. 2.*

Nonne Diomedes & Ulysses,

--- cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi divæ contingere vittas?

Nec tamen quod sequitur verum est:

Ex illo fluere, ac retrò sublapsa referri
Spes Danaûm.

Postea quippe vicerunt, postea Trojam ferro ignibusque deleverunt, postea confugientem ad aras Priamum obtruncaverunt. Nec ideo Troja periit, quia Minervam perdidit. Quid enim priùs ipsa Minerva perdiderat, ut periret? an fortè custodes suos? Hoc sanè verum est: illis quippe interemtis potuit auferri. Neque enim homines à simulacro, sed simulacrum ab hominibus servabatur. Quomodo ergo colebatur, ut patriam custodiret & cives, quæ suos non valuit custodire custodes?

Caput III.

Quàm imprudenter Romani deos penates, qui Trojam custodire non potuerant, sibi crediderunt profuturos.

ECCE qualibus diis urbem Romani servandam se [d] commendasse gaudebant. O nimiùm miserabilem errorem! Et nobis succensent, cùm de diis eorum talia dicimus: nec succensent auctoribus suis, quos ut edifcerent, mercedem dederunt; doctoresque ipsos insuper, & salario publico, & honoribus dignissimos habuerunt. Nempe apud Virgilium, quem propterea parvuli legunt, ut videlicet poëta magnus omniumque præclarissimus atque optimus teneris ebibitus annis non facilè oblivione possit aboleri, secundùm illud Horatii:

Quo semel est imbuta recens servabit odorem *Epist. 2.*
Testa diu.

Apud hunc ergo Virgilium nempe Juno inducitur infesta Trojanis, Æolo ventorum regi adversùs eos irritando dicere:

Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor, *Æneid. 1.*
Ilium in Italiam portans, victosque penates.

Itane istis penatibus victis, Romam, ne vinceretur, prudentes commendare debuerunt? Sed hæc Juno dicebat, velut irata mulier, quid loqueretur ignorans. Quid Æneas ipse pius totiens appellatus, nonne ita narrat?

Panthus Otriades, arcis Phœbique sacerdos, *Æneid. 2.*
Sacra manu, victosque deos, parvumque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.

Nonne deos ipsos, quos victos non dubitat dicere, sibi potiùs quàm se illis perhibet commendatos? cùm ei dicitur,

Sacra suosque tibi commendat Troja penates.

Si igitur Virgilius tales deos, & victos dicit, & ut

---

[a] Orosius lib. 7. c. 39. scribit Alaricum capta Urbe præceptum suis hoc dedisse, *ut si qui in sancta loca, præcipuéque ad sanctorum apostolorum Petri & Pauli basilicas confugissent, hos in primis inviolatos securosque esse sinerent.*

[b] Hanc Barbarorum humanitatem expertæ sunt Marcella & filia ejus Principia, quas in sua domo repertas ad basilicam S. Pauli deduxerunt, teste Hieronymo in epistola 154. ad Principiam. De alia femina ad S. Petri basilicam, ut ejus pudori parceretur, perducta à milite narrat item Sozomenus lib. 9. c. 10.

[c] Augustinum prætererierunt nonnulla hujus rei litteris Græcis & Latinis consignata exempla. Nam refert Arianus lib. 2. de rebus gestis Alexandri, capta Tyro, iis qui in templum Herculis confugerant, Alexandrum pepercisse. De Agesilao etiam Xenophon in Agesilao & lib. 4. de rebus Græcorum, Pausanias lib. 3. in Laconica, Plutarchus & Æmilius Probus in Agesilao, narrant ipsum, Atheniensibus & Bœotiis eorumque sociis devictis, noluisse eos lædi qui in Minervæ templum se receperant.

[d] Plures MSS. *commisisse.*

vel victi quoquo modo evaderent homini commendatos, quæ dementia est, existimare his tutoribus Romam sapienter fuisse commissam; & nisi eos amisisset, non potuisse vastari? Immo verò victos deos tamquam præsides ac defensores colere, quid est aliud quàm tenere non numina bona, sed [a] omina mala? Quanto enim sapientiùs creditur, non Romam ad istam cladem non fuisse venturam, nisi priùs illi perissent, sed illos potiùs olim fuisse perituros, nisi eos, quantum potuisset, Roma servasset? Nam quis non, cùm adverterit, videat, quanta sit vanitate præsumtum, non posse vinci sub defensoribus victis, & ideo perisse, quia custodes perdidit deos; cùm vel sola potuerit esse caussa pereundi, custodes habere voluisse perituros? Non itaque, cùm de diis victis illa conscriberentur, atque canerentur, [b] poëtas libebat mentiri, sed cordatos homines cogebat veritas confiteri. Verùm ista opportuniùs alio loco diligenter copioséque tractanda sunt: nunc quod institueram de ingratis hominibus dicere, parumper [c] explicem, ut possum: qui ea mala quæ pro suorum morum perversitate meritò patiuntur, blasphemantes Christo imputant: quòd autem illis etiam talibus propter Christum parcitur, nec dignantur adtendere, & eas linguas adversùs ejus nomen dementiâ sacrilegæ [d] protervitatis exercent, quibus linguis usurpaverunt mendaciter ipsum nomen, ut viverent; vel quas linguas in locis ei sacratis metuendo presserunt, ut illic tuti atque muniti, [e] ubi propter eum illæsi ab hostibus fuerunt, inde in eum maledictis hostilibus prosilirent.

Caput IV.

De asylo Junonis in Troja, quod neminem liberavit à Græcis, & basilicis Apostolorum, quæ omnes ad se confugientes à Barbaris defenderunt.

Ipsa, ut dixi, Troja, [f] mater Romani populi, sacratis in locis deorum suorum munire non potuit cives suos ab ignibus ferroque Græcorum, eosdem ipsos deos colentium: quin etiam Junonis asylo

Æneid. 2.

Custodes lecti, Phœnix, & dirus Ulysses,
Prædam asservabant; huc undique Troïa gaza
Incensis erepta adytis, mensæque deorum,
Cratereſque auro solidi, captivaque vestis
Congeritur. Pueri & pavidę longo ordine matres
Stant circùm.

Electus est videlicet locus tantæ deæ sacratus, non unde captivos non liceret educere, sed ubi captivos liberet includere. Compara nunc asylum illud, non cujuslibet dei gregalis, vel de turba plebis, sed de Jovis ipsius sororis & conjugis & reginæ omnium deorum, cum Memoriis nostrorum Apostolorum. Illuc incensis templis & diis erepta spolia portabantur, non [g] reddenda victis, sed dividenda victoribus: huc autem, & [h] quod alibi ad ea loca compertum est pertinere, cum honore

A & obsequio religiosissimo reportatum est. Ibi amissa, hîc servata libertas: ibi clausa, hîc interdicta captivitas: ibi possidendi à dominantibus hostibus premebantur, huc liberandi à miserantibus hostibus ducebantur: postremò illud Junonis templum sibi elegerat avaritia & superbia [i] levium Græcorum, istas Christi basilicas misericordia & humilitas etiam immanium Barbarorum.* Nisi fortè Græci quidem in illa sua victoria templis deorum [k] communium pepercerunt, atque illò confugientes miseros victosque Trojanos ferire vel captivare non ausi sunt; sed Virgilius, poëtarum more, illa mentitus est. Immo verò morem hostium civitates evertentium ille descripsit.

* Caput V: hîc incipit in MSS.

B

Caput V.

De generali consuetudine hostium victas civitates evertentium, quid Cæsar senserit.

Quem morem etiam [l] Cæsar (sicut scribit Sallustius, nobilitate veritatis historicus) sententiâ suâ, quam de conjuratis in senatu habuit, commemorare non prætermittit: Rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu, matres familiarum pati quæ victoribus [m] collibuisset, fana atque domos spoliari, cædem, incendia fieri; postremò armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia repleri. Hîc si fana tacuisset, deorum sedibus solere hostes parcere putaremus. Et hæc non ab alienigenis hostibus, sed à Catilina & sociis ejus nobilissimis senatoribus & Romanis civibus Romana templa metuebant. Sed hi videlicet perditi & patriæ parricidæ.

C

Sallust. de Catilina conjuratione.

D

Caput VI.

Quòd nec Romani quidem ita ullas ceperint civitates, ut in templis earum parcerent victis.

Quid ergo per multas gentes, quæ inter se bella gesserunt, & nusquam victis in deorum suorum sedibus pepercerunt, noster sermo discurrat? Romanos ipsos videamus: ipsos, inquam, recolamus respiciamusque Romanos, de quorum præcipua laude dictum est,

E

Parcere subjectis, & debellare superbos: — Æneid. 6.

& quòd acceptâ injuriâ ignoscere, quàm persequi malebant: quando tot tantasque urbes, ut latè dominarentur, expugnatas captasque everterunt, legatur nobis quæ templa excipere solebant, ut ad ea quisquis confugisset liberaretur? An illi faciebant, & scriptores earumdem rerum gestarum ista reticebant? Itane verò, qui ea quæ laudarent maximè requirebant, ista præclarissima secundùm ipsos pietatis indicia præterirent? Egregius Romani nominis Marcus Marcellus, qui [n] Syracusas urbem ornatissimam cepit, refertur eam priùs flevisse ruituram, & ante ejus sanguinem suas illi lacrymas effudisse. Gessit & curam pudicitiæ, etiam in hoste servandæ. Nam priùs quàm oppidum victor jussisset invadi, constituit edicto,

Sallust. de Catil. conjur.

F

a Editi, *sed dæmonia mala*. At melioris notæ MSS. *sed omina mala*, id est præsagia excidii & cladis venturæ.

b Lov. *poëtis libebat*. Ceteri libri, *poëtas*, accusandi casu, quem verbo *libet* adjungere amat Augustinus. Sic in lib. 2. Retract. c. 25: *In me potiùs dicens quidquid eum libuit.*

c Er. & aliquot probæ notæ MSS. *expediam*.

d Vind. Am. & plerique MSS. *perversitatis*.

e Lov. *atque muniti essent, & ubi propter eum* &c. Addiderunt (*essent &*) invitis omnibus libris editis & MSS.

f Sallustius sub initium libri de conjuratione Catilinæ: *Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, qui Ænea duce profugi incertis sedibus vagabantur.*

g Plures MSS. *donanda victis*.

h Vasa pretiosa apud virginem Deo sacram, quæ custodienda illa receperat, detecta à milite, Alaricum, mox ubi comperit ad basilicam Petri apostoli pertinere, jussisse eò reportari, scribit Orosius l. 7. c. 39.

i Levitas propria Græcorum, ait Cicero in Orat. pro Flacco. Hæc eorum erat apud Romanos nota, quos ideo Græculos dicebant.

k Nempe eosdem deos colebant Græci & Trojani.

l Vind. Er. & MSS. Gallicani ac Romani, *Cato*. Sed quia verba nunc laudata ab Augustino Cæsaris sunt apud Sallustium, non Catonis, ideo in Amerbachiana editione, quam hîc secuti sunt Lovanienses, interpretibus hujus operis Valoisio & Trivetho emendare visum est *Cæsar*: tametsi libri, ut ipsi observant, communiter haberent *Cato*. Quid si in eo Augustinus, quod eruditis nonnumquam contingit, memoriâ lapsus est, aut Sallustio usus vario sive mendoso?

m Lov. *collibuissent*: malè & dissentientibus ceteris libris.

n Syracusæ civitas est in Sicilia, quam obsidens Marcellus, Archimedis Syracusani machinis sæpe repulsus, tertio tandem anno expugnavit. Quæ hîc de Marcello Augustinus, leguntur in Livio lib. 25.

ne quis corpus liberum violaret. Eversa est tamen civitas more bellorum, nec uspiam legitur ab imperatore tam casto atque clementi fuisse præceptum, ut quisquis ad illud vel illud templum fugisset, abiret illæsus. Quod utique nullo modo præteriretur, quando nec ejus fletus, nec quod edixerat pro pudicitia minimè violanda potuit taceri. Fabius [a] Tarentinæ urbis eversor, à simulacrorum deprædatione se abstinuisse laudatur. Nam cùm ei scriba suggessisset quid de signis deorum, quæ multa capta fuerant, fieri juberet, continentiam suam etiam jocando condivit. Quæsivit enim, cujusmodi essent: & cùm ei non solùm multa grandia, verùm etiam renuntiarentur armata; Relinquamus, inquit, Tarentinis deos iratos. Cùm igitur nec illius fletum, nec hujus risum, nec illius castam misericordiam, nec hujus facetam continentiam, Romanarum rerum gestarum scriptores tacere potuerint; quando prætermitteretur, si aliquibus hominibus in honorem cujuspiam deorum suorum sic pepercissent, ut in quoquam templo cædem vel captivitatem fieri prohiberent?

Caput VII.

Quòd in eversione Urbis quæ asperè gesta sunt, de consuetudine acciderint belli; quæ verò clementer, de potentia provenerint nominis Christi.

Quidquid ergo vastationis, trucidationis, deprædationis, concremationis, afflictionis, in ista recentissima Romana clade commissum est, fecit hoc consuetudo bellorum. Quod autem more novo factum est, quòd inusitatâ [b] rerum facie immanitas barbara tam mitis apparuit, ut amplissimæ basilicæ implendæ populo cui parceretur, eligerentur & decernerentur, ubi nemo feriretur, unde nemo raperetur, quò liberandi multi à miserantibus hostibus ducerentur, unde captivandi [c] ulli nec à crudelibus hostibus abducerentur; hoc Christi nomini, hoc Christiano tempori tribuendum quisquis non videt, cæcus; quisquis videt, nec laudat, ingratus; quisquis laudanti reluctatur, insanus est. Absit, ut prudens quisquam hoc feritati imputet Barbarorum.
Psal. 88. 33. Truculentissimas & sævissimas mentes ille terruit, ille frenavit, ille mirabiliter temperavit, qui per Prophetam tanto antè prædixit, *Visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorum; misericordiam autem meam non dispergam ab eis.*

Caput VIII.

De commodis atque incommodis, quæ bonis ac malis plerumque communia sunt.

1. Dicet aliquis: Cur ergo ista divina misericordia etiam ad impios ingratosque pervenit?
Matth. 5. 45. Cur putamus, nisi quia eam ille præbuit, qui quotidie *facit oriri solem suum super bonos & malos, & pluit super justos & injustos?* Quamvis
Rom. 2. 4. enim quidam eorum ista cogitantes, pænitendo ab impietate se corrigant; quidam verò (sicut Apostolus dicit) *divitias bonitatis & longanimitatis Dei contemnentes, secundùm duritiam cordis sui & cor impænitens thesaurizent sibi iram in die iræ & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundùm opera ejus:* tamen patientia Dei ad pænitentiam invitat malos, sicut flagellum Dei ad patientiam erudit bonos. Itemque misericordia Dei A fovendos amplectitur bonos sicut severitas Dei, puniendos corripit malos. Placuit quippe divinæ providentiæ præparare in posterum bona justis, quibus non fruentur injusti; & mala impiis, quibus non excruciabuntur boni. Ista verò temporalia bona & mala utrisque voluit esse communia: ut nec bona cupidiùs appetantur, quæ mali quoque habere cernuntur; nec mala turpiter evitentur, quibus & boni plerumque afficiuntur.

2. Interest autem plurimum, qualis sit usus, In prosperis & inadversis usus bonos & malos discernit. B vel earum rerum quæ prosperæ, vel earum quæ dicuntur adversæ. Nam bonus temporalibus nec bonis extollitur, nec malis frangitur: malus autem ideo hujuscemodi infelicitate punitur, quia felicitate corrumpitur. Ostendit tamen Deus sæpe etiam in his distribuendis evidentiùs operationem suam. Nam si nunc omne peccatum manifestâ plecteret pœnâ, nihil ultimo judicio servari putaretur: rursus si nullum peccatum nunc puniret apertè Divinitas, nulla esse providentia C divina crederetur. Similiter in rebus secundis, si non eas Deus quibusdam petentibus evidentissima largitate concederet, non ad eum ista pertinere diceremus: itemque si omnibus eas petentibus daret, non nisi propter talia præmia serviendum illi esse arbitraremur; nec pios nos faceret talis servitus, sed potiùs cupidos & avaros. Hæc cùm ita sint, quicumque boni & mali pariter afflicti sunt, non ideo ipsi distincti non sunt, quia distinctum non est quod utrique perpessi sunt. D Manet enim dissimilitudo passorum etiam in similitudine passionum; & licèt sub eodem tormento, non est idem virtus & vitium. Nam sicut sub uno igne aurum rutilat, palea fumat; & sub eadem tribula stipulæ comminuuntur, frumenta purgantur; nec ideo cum oleo amurca confunditur, quia eodem preli pondere exprimitur: ita una eademque vis irruens bonos probat, purificat, eliquat; malos damnat, vastat, exterminat. Unde in eadem afflictione mali Deum detestantur atque E blasphemant; boni autem precantur & laudant. Tantum interest, non qualia, sed qualis quisque patiatur. Nam pari motu exagitatum & exhalat horribiliter cœnum, & suaviter fragrat unguentum.

Caput IX.

De caussis correptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur.

Peccata hic nonnulla in ipsis justis.

1. Quid igitur in illa rerum vastitate Christiani passi sunt, quod non eis magis fideliter ista considerantibus ad profectum valeret? F Primò, quòd ipsa peccata, quibus Deus indignatus implevit tantis calamitatibus mundum, humiliter cogitantes, quamvis longè absint à facinorosis, flagitiosis atque impiis, tamen non usque adeo se à delictis deputant alienos, ut nec temporalia pro eis mala perpeti se judicent [d] dignos. Excepto enim quòd unusquisque, quamlibet laudabiliter vivens, cedit in quibusdam carnali concupiscentiæ, etsi non ad facinorum immanitatem & gurgitem flagitiorum atque impietatis abomina-G tionem, ad aliqua tamen peccata vel rara vel tanto crebriora, quanto minora: hoc ergo excepto, quis tandem facilè reperitur, qui eosdem ipsos, propter quorum horrendam superbiam, luxuriam & avaritiam, atque exsecrabiles iniquitates

[a] Tarentum Calabriæ urbem, quæ à Romanis ad Annibalem & Carthaginenses defecerat, Fabius recuperavit, militibusque diripiendam tradidit. Hic Fabius est ille de quo Ennius, *Unus homo nobis cunctando restituit rem.* Ejus de Tarentinorum simulacris responsum affert Livius in lib. 27.

[b] Vox *rerum* abest à vetere libro Silvanectensi.

[c] Vind Er. & Lov. *nulli*. Veriùs Am. & MSS. *ulli*.

[d] Lov. *indignos*: reluctante sensu & ceteris libris.

& impietates, Deus, sicut minando prædixit, conterit terras, sic habeat, ut habendi sunt? sic cum eis vivat, ut cum talibus est vivendum? Plerumque enim ab eis docendis, admonendis, aliquando etiam objurgandis & corripiendis malè dissimulatur; vel cùm laboris piget, vel cùm eorum os [a] coràm verecundamur offendere; vel cùm inimicitias devitamus, ne impediant & noceant in istis temporalibus rebus, sive quas adipisci adhuc appetit nostra cupiditas, sive quas amittere formidat infirmitas: ita ut, quamvis bonis vita malorum displiceat, & ideo cum eis non incidant in illam damnationem, quæ post hanc vitam talibus præparatur, tamen quia propterea peccatis eorum damnabilibus parcunt, dum eos in suis licèt levibus & venialibus metuunt, jure cum eis temporaliter flagellentur, quamvis in æternum minimè puniantur. Jure istam vitam, quando divinitus affliguntur cum eis, amaram sentiunt, cujus amando dulcedinem peccantibus eis amari esse noluerunt.

Correptio neglecta ex cupiditate aut infirmitate.

Correptio ex consilio caritatis omissa.

2. Nam si propterea quisque objurgandis & corripiendis malè agentibus parcit, quia opportunius tempus inquirit, vel eisdem ipsis metuit, ne deteriores ex hoc efficiantur, vel ad bonam vitam & piam erudiendos impediant alios infirmos, & premant atque avertant à fide; non videtur esse cupiditatis occasio, sed consilium caritatis. Illud est culpabile, quòd hi, qui dissimiliter vivunt, & à malorum factis abhorrent, parcunt tamen peccatis alienis, quæ dedocere aut objurgare deberent, dum eorum offensiones cavent, ne sibi noceant in his rebus, quibus licitè boni atque innocentes utuntur; sed cupidiùs, quàm oportebat eos, qui in hoc mundo peregrinantur, & spem supernæ patriæ præ se gerunt. Non solùm quippe infirmiores vitam ducentes conjugalem, filios habentes vel habere quærentes, domos ac familias possidentes, (quos Apostolus in Ecclesiis alloquitur, docens & monens quemadmodum vivere debeant & uxores cum maritis, & mariti cum uxoribus, & filii cum parentibus, & parentes cum filiis, & servi cum dominis, & domini cum servis,) multa temporalia, multa terrena libenter adipiscuntur, & molestè amittunt; propter quæ non audent offendere homines, quorum sibi vita contaminatissima & consceleratissima displicet: verùm etiam hi, qui superiorem vitæ gradum tenent, nec conjugalibus vinculis irretiti sunt, & victu parvo ac tegumento utuntur, plerumque suæ famæ ac saluti [b] consulentes, dum insidias atque impetus malorum timent, ab eorum reprehensione sese abstinent. Et quamvis non in tantum eos metuant, ut ad similia perpetranda quibuslibet eorum terroribus atque improbitatibus cedant: ea ipsa tamen, quæ cum eis non perpetrant, nolunt plerumque corripere, cùm fortasse possint aliquos corripiendo corrigere; ne, si non potuerint, sua salus ac fama in periculum exitiumque perveniat: nec ea consideratione, qua suam famam ac salutem vident esse necessariam utilitati erudiendorum hominum; sed ea potiùs infirmitate, qua delectat lingua blandiens & humanus dies, & reformidatur vulgi judicium & carnis excruciatio vel peremtio; hoc est, propter quædam cupiditatis vincula, non propter officia caritatis.

1. Cor. 4. 3.

[a] Nonnulli codices omittunt *coràm*.
[b] Verbum *consulentes* abest ab Am. Er. ac MSS. Potest illæso sensu deleri, ut quod proximè sequitur, *dum ...... timent*, referatur ad præcedentia verba, *famæ* scilicet *ac saluti*.

3. Non mihi itaque videtur hæc parva esse caussa, quare cum malis flagellentur & boni, quando Deo placet perditos mores etiam temporalium pœnarum afflictione punire. Flagellantur enim simul, non quia simul agunt malam vitam, sed quia simul amant temporalem vitam; non quidem æqualiter, sed tamen simul: quam boni contemnere deberent, ut illi correpti atque correcti consequerentur æternam: ad quam consequendam si nollent esse socii, ferrentur & diligerentur inimici: quia donec vivunt, semper incertum est, utrùm voluntatem sint in melius mutaturi. Qua in re non utique parem, sed longè graviorem habent caussam, quibus per Prophetam dicitur, *Ille quidem in suo peccato morietur, sanguinem autem ejus de manu speculatoris requiram.* Ezech. 33. 6. Ad hoc enim speculatores, hoc est, populorum præpositi constituti sunt in Ecclesiis, ut non parcant objurgando peccata. Nec ideo tamen ab hujuscemodi culpa penitus alienus est, qui licèt præpositus non sit, in eis tamen quibus vitæ hujus necessitate conjungitur, multa monenda vel arguenda novit, & negligit, devitans eorum offensiones, propter illa quibus in hac vita non indebitis utitur, sed plus quàm debuit delectatur. Deinde habent aliam caussam boni, quare temporalibus affligantur malis; qualem habuit Job: ut sibi ipse humanus animus sit probatus & cognitus, quanta virtute pietatis gratis Deum diligat.

Episcopi propter correptionis officiū.

CAPUT X.

Quòd sanctis in amissione rerum temporalium nihil pereat.

1. Quibus rectè consideratis atque perspectis, adtende utrùm aliquid mali acciderit fidelibus & piis, quod eis non in bonum verteretur: nisi fortè putandum est Apostolicam illam vacare sententiam, ubi ait, *Scimus quia diligentibus Deum omnia* [c] *cooperantur in bonum.* Rom. 8. 28. * Amiserunt omnia quæ habebant? numquid fidem? numquid pietatem? numquid interioris hominis bona, *qui est ante Deum dives?* 1. Petri 3. 4. Hæ sunt opes Christianorum, quibus opulentus dicebat Apostolus, *Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, sed nec auferre aliquid possumus: habentes autem victum & tegumentum, his contenti simus. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem & laqueum, & desideria multa stulta & noxia, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix est enim omnium malorum * avaritia: quam quidam appetentes à fide pererraverunt, & inseruerunt se doloribus multis.* 1. Tim. 6. 6. &c.

* al. CAPUT X.

* φιλαργυρία.

2. Quibus ergo terrenæ divitiæ in illa vastatione perierunt, si eas sic habebant, quemadmodum ab isto foris paupere, intus divite audierant; id est, si mundo utebantur, tamquam non utentes, 1. Cor. 7. 31. potuerunt dicere, quod ille graviter tentatus & minimè superatus: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus revertar in terram. Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum:* Job 1. 21. ut bonus servus magnas facultates haberet ipsam sui Domini voluntatem, cui pedisequus mente ditesceret, nec contristaretur eis rebus vivens [d] relictus, quas citò fuerat moriens relicturus. Illi autem infirmiores, qui terrenis his bonis, quamvis ea non præpone-

[c] Vetustissimus Corbeiensis liber, *cooperatur*: juxta Græc. συνεργεῖ, quod Chrysostomus, Theodoretus & Theophylactus ad Deum referunt.
[d] Sic MSS. At editi, *relictis*: minùs integra illa antithesi, quæ Augustino placuit horum verborū, *vivens relictus* & *moriens relicturus*.

rent Christo, aliquantula tamen cupiditate cohærebant, quantum hæc amando peccaverint, perdendo senserunt. Tantum quippe doluerunt, quantum se doloribus inseruerant: sicut Apostolum dixisse suprà commemoravi. Oportebat enim ut eis adderetur etiam experimentorum disciplina, à quibus fuerat tam diu neglecta verborum. Nam cùm dixit Apostolus, *Qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem*, &c. profectò in divitiis cupiditatem reprehendit, non facultatem: [a] qui præcepit alibi, dicens, *Præcipe divitibus hujus mundi, non superbè sapere, neque sperare in incerto divitiarum*, [b] *sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia abundanter ad fruendum: bene faciant, divites sint in operibus bonis, facilè tribuant, communicent, thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam.* Hæc qui de suis faciebant divitiis, magnis sunt lucris levia damna solati; plusque lætati ex his quæ facilè tribuendo tutiùs servaverunt, quàm contristati ex his quæ timidè retinendo faciliùs amiserunt. Hoc enim potuit in terra perire, quod piguit inde transferre. Nam qui receperunt consilium Domini sui, dicentis, *Nolite condere vobis thesauros in terra, ubi tinea & rubigo exterminant, & ubi fures effodiunt & furantur; sed thesaurizate vobis thesauros in cælo, quò fur non accedit, neque tinea corrumpit: ubi enim est thesaurus tuus, ibi erit & cor tuum:* tribulationis tempore probaverunt quàm rectè sapuerint, non contemnendo veracissimum præceptorem & thesauri sui fidelissimum invictissimumque custodem. Nam si multi sunt gavisi, ibi se habuisse divitias suas, quò contigit ut hostis non accederet; quanto certiùs & securiùs gaudere potuerunt, qui monitu Dei sui illuc migraverant, quò accedere omnino non posset? Unde Paulinus noster, Nolensis episcopus, ex opulentissimo divite voluntate pauperrimus & copiosissimè sanctus, quando & ipsam Nolam [c] Barbari vastaverunt, cùm ab eis teneretur, sic in corde suo, ut ab eo postea cognovimus, precabatur: Domine, non excrucier propter aurum & argentum; ubi enim sint omnia mea, tu scis. Ibi enim habebat omnia sua, ubi eum condere & thesaurizare ille monstraverat, qui & hæc mala mundo ventura prædixerat. Ac per hoc qui Domino suo monenti obedierant, ubi & quomodo thesaurizare deberent, nec ipsas terrenas divitias Barbaris incursantibus amiserunt. Quos autem non obedisse pænituit, quid de talibus rebus faciendum esset, si non præcedente sapientiâ, certè consequente experientiâ didicerunt.

1. Tim. 6. 9.

Ibidem 17. &c.

Matth. 6. 19.

Paulinus Nolensis episcopus.

3. At enim quidam boni etiam Christiani tormentis excruciati sunt, ut bona sua hostibus proderent? Illi verò nec prodere, nec perdere potuerunt bonum, quo & ipsi boni erant. Si autem torqueri, quàm mammona iniquitatis prodere maluerunt, boni non erant. Admonendi autem fuerant, qui tanta patiebantur pro auro, quanta essent sustinenda pro Christo: ut eum potiùs diligere discerent, qui pro se passos æterna felicitate ditaret; non aurum & argentum, pro quo pati miserrimum fuit, seu mentiendo occultaretur, seu verum dicendo proderetur. Namque inter tormenta nemo Christum confitendo amisit; nemo aurum, nisi negando, servavit. Quocirca utiliora erant fortasse tormenta, quæ bonum incorruptibile amandum docebant, quàm illa bona, quæ sine ullo utili fructu dominos sui amore torquebant. Sed quidam etiam non habentes quod proderent, dum non creduntur, torti sunt? Et hi fortè habere cupiebant, nec sancta voluntate pauperes erant: quibus demonstrandum fuit, non facultates, sed ipsas cupiditates talibus esse dignas cruciatibus. Si verò melioris vitæ proposito reconditum aurum argentumque non habebant; nescio quidem utrùm cuiquam talium acciderit, ut dum habere creditur, torqueretur: verumtamen etiam si accidit, profectò qui inter illa tormenta paupertatem sanctam confitebatur, Christum confitebatur. Quapropter etsi non meruit ab hostibus credi, non potuit tamen sanctæ paupertatis confessor sine cælesti mercede torqueri.

4. * Multos, inquiunt, etiam Christianos fames diuturna vastavit. Hoc quoque in usus suos boni fideles piè tolerando verterunt. Quos enim fames necavit, malis vitæ hujus, sicut corporis morbus, eripuit: quos autem non necavit, docuit parciùs vivere, docuit productiùs jejunare.

* al. Caput XI. Famis bona.

Caput XI.

De fine temporalis vitæ, sive longioris, sive brevioris.

Sed enim multi etiam Christiani interfecti sunt, multi multarum mortium fœda varietate consumti? Hoc si ægrè ferendum est, omnibus qui in hanc vitam procreati sunt, utique commune est. Hoc scio, neminem fuisse mortuum, qui non fuerat aliquando moriturus. Finis autem vitæ, tam longam quàm brevem vitam, hoc idem facit. Neque enim aliud melius, & aliud deterius; aut aliud majus, & aliud brevius est, quod jam pariter non est. Quid autem interest, quo mortis genere vita ista finiatur, quando ille cui finitur, iterum mori non cogitur? Cùm autem unicuique mortalium sub quotidianis vitæ hujus casibus, innumerabiles mortes quodam modo comminentur, quamdiu incertum est, quænam earum ventura sit; quæro utrùm satius sit, unam perpeti moriendo, an omnes timere vivendo? Nec ignoro quàm [d] inertiùs eligatur, diu vivere sub timore tot mortium, quàm semel moriendo nullam deinceps formidare. Sed aliud est quod carnis sensus infirmiter pavidus refugit, aliud quod mentis ratio diligenter enucleata convincit. Mala mors putanda non est, quam bona vita præcesserit. Neque enim facit malam mortem, nisi quod sequitur mortem. Non itaque multùm curandum est eis, qui necessariò morituri sunt, quid accidat ut moriantur; sed moriendo quò ire cogantur. Cùm igitur Christiani noverint longè meliorem fuisse religiosi pauperis mortem inter linguentium canum linguas, quàm impii divitis in purpura & bysso; horrenda illa genera mortium quid mortuis obfuerunt, qui bene vixerunt?

Non curandum quàm citò, vel quo mortis genere vita ista finiatur.

Luc. 16. 20.

Caput XII.

De sepultura humanorum corporum, quæ Christianis etiam si fuerit negata, nil adimit.

1. At enim in tanta strage cadaverum, nec sepeliri potuerunt? Neque istud pia fides nimiùm reformidat, tenens prædictum, nec absu-

[a] Veteres editiones Vind. Am. Er. *quam præcepit.* Sic etiam MSS. habent, excepto uno & altero, in quibus legitur, *de qua præcepit.*
[b] In editis additur, *suarum*: quod abest à MSS.
[c] Gothi nimirum post direptam Urbem per Latium, Volscos, Campaniam, & alias Italiæ provincias effusi, Nolam ipsam Campaniæ civitatem diruerunt.
[d] Gallicani & Romani MSS. *quàm citiùs eligatur.*

mentes bestias resurrecturis corporibus obfuturas, quorum capillus capitis non peribit. Nullo modo diceret Veritas, *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere*; si quidquam obesset futuræ vitæ, quidquid inimici de corporibus occisorum facere voluissent. Nisi fortè quispiam sic absurdus est, ut contendat eos qui corpus occidunt, non debere timeri ante mortem, ne corpus occidant, & timeri debere post mortem, ne corpus occisum sepeliri non sinant. Falsum est ergo quod ait Christus, *qui corpus occidunt, & postea non habent quid faciant*; si habent tanta, quæ de cadaveribus faciant. Absit, ut falsum sit quod Veritas dixit. Dictum est enim aliquid eos facere cùm occidunt, quia in corpore sensus est occidendo; postea verò nihil habere quod faciant, quia nullus sensus est in corpore occiso. Multa itaque corpora Christianorum terra non texit: sed nullum eorum quisquam à cælo & terra separavit, quam totam implet præsentiâ sui, qui novit unde resuscitet quod creavit. Dicitur quidem in Psalmo; *Posuerunt mortalia servorum tuorum escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ: effuderunt sanguinem eorum, sicut aquam, in circuitu Ierusalem, & non erat qui sepeliret*: sed magis ad exaggerandam crudelitatem eorum qui ista fecerunt, non ad eorum infelicitatem qui ista perpessi sunt. Quamvis enim hæc in conspectu hominum dura & dira videantur: sed *pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*. Proinde omnia ista, id est, curatio funeris, conditio sepulturæ, pompa exsequiarum, magis sunt vivorum solatia, quàm subsidia mortuorum. Si aliquid prodest impio sepultura pretiosa, oberit pio vilis aut nulla. Præclaras exsequias in conspectu hominum exhibuit purpurato illi diviti turba famulorum: sed multo clariores in conspectu Domini ulceroso illi pauperi ministerium præbuit Angelorum, qui eum non extulerunt in marmoreum tumulum, sed in Abrahæ gremium sustulerunt.

(Margin: Lucæ 21. 18. Matth. 10. 28. Sepultura Christianis sine eorum damno deesse potest. Psal. 78. 2. Psal. 115. 15. Lucæ 16. 22. Gremium Abrahæ.)

2. Rident hæc illi, contra quos defendendam suscepimus Civitatem Dei. Verumtamen sepulturæ curam etiam eorum [a] philosophi contemserunt: & sæpe universi exercitus, dum pro terrena patria morerentur, ubi postea jacerent, vel quibus bestiis esca fierent, non curarunt: licuitque de hac re poëtis plausibiliter dicere,

[b] Cælo tegitur, qui non habet urnam.

Quanto minùs debent de corporibus insepultis insultare Christianis, quibus & ipsius carnis & membrorum omnium reformatio non solùm ex terra, verùm etiam ex aliorum elementorum secretissimo sinu, quò dilapsa cadavera recesserunt, in temporis puncto reddenda & redintegranda promittitur?

(Margin: 1. Cor. 15. 52.)

CAPUT XIII.

Quæ sit ratio sanctorum corpora sepeliendi.

(Margin: Funeris & sepulturæ cura laudabilis.)

NEc ideo tamen contemnenda & abjicienda sunt corpora defunctorum, maximéque justorum atque fidelium, quibus tamquam organis & vasis ad omnia bona opera [c] sanctus usus est Spiritus. Si enim paterna vestis & anulus, ac si quid hujusmodi, tanto carius est posteris, quanto erga parentes major affectus; nullo modo ipsa spernenda sunt corpora, quæ utique multo familiariùs atque conjunctiùs, quàm quælibet indumenta gestamus. Hæc enim non ad ornamentum vel adjutorium, quod adhibetur extrinsecùs, sed ad ipsam naturam hominis pertinent. Unde & antiquorum justorum funera officiosâ pietate curata sunt, & exsequiæ celebratæ, & sepultura provisa: ipsique dum viverent, de sepeliendis, vel etiam transferendis suis corporibus filiis mandaverunt: & Tobias sepeliendo mortuos Deum promeruisse, teste Angelo, commendatur. Ipse quoque Dominus die tertio resurrecturus, religiosæ mulieris bonum opus prædicat, prædicandumque commendat, quòd unguentum pretiosum super membra ejus effuderit, atque hoc ad eum sepeliendum fecerit. Et laudabiliter commemorantur in Evangelio qui corpus ejus de cruce acceptum diligenter atque honorificè tegendum sepeliendumque curarunt. Verùm istæ auctoritates non [d] hoc admonent, quòd insit ullus cadaveribus sensus; sed ad Dei providentiam, cui placent etiam talia pietatis officia, corpora quoque mortuorum pertinere significant, propter fidem resurrectionis adstruendam. Ubi & illud salubriter discitur, quanta possit esse remuneratio pro eleemosynis, quas viventibus & sentientibus exhibemus, si neque hoc apud Deum perit, quod exanimis hominum membris officii diligentiæque persolvitur. Sunt quidem & alia, quæ sancti Patriarchæ de corporibus suis vel condendis vel transferendis prophetico spiritu dicta intelligi voluerunt. Non autem hîc locus est, ut ea pertractemus, cùm sufficiant ista quæ diximus. Sed si ea quæ sustentandis viventibus sunt necessaria, sicut victus & amictus, quamvis cum gravi afflictione desint, non frangunt in bonis perferendi tolerandique virtutem, nec eradicant ex animo pietatem, sed exercitatam faciunt fecundiorem; quanto magis, cùm desunt ea quæ curandis funeribus condendisque corporibus defunctorum adhiberi solent, non efficiunt miseros in occultis piorum sedibus jam quietos? Ac per hoc quando ista cadaveribus Christianorum in illa magnæ urbis, vel etiam aliorum oppidorum vastatione defuerunt, nec vivorum culpa est, qui non potuerunt ista præbere; nec pœna mortuorum, qui non possunt ista sentire.

(Margin: Gen. 47. 30. Gen. 50. 2. & 24. Tob. 2. 9. & 12. 12. Matth. 26. 10. Iohan. 19. 38. Gen. 47. & 50. Occultæ piorum quiescentium sedes.)

CAPUT XIV.

De captivitate sanctorum; quibus numquam divina solatia defuerunt.

SEd multi, inquiunt, Christiani etiam captivi ducti sunt. Hoc sanè miserrimum est, si aliquò duci potuerunt, ubi Deum suum non invenerunt. Sunt in Scripturis sanctis hujus etiam cladis magna solatia. Fuerunt in captivitate tres pueri; fuit Daniel, fuerunt alii prophetæ: nec Deus defuit consolator. Sic ergo non deseruit fideles suos sub dominatione gentis, licèt barbaræ, tamen humanæ, qui Prophetam non deseruit nec in visceribus belluæ. Hæc quoque illi, cum quibus agimus, malunt irridere, quàm credere: qui tamen in suis litteris credunt [e] Arionem Methymnæum nobilissimum citharistam, cùm esset

(Margin: Dan. 1. 6. Non deest suis Deus in adversis. Ionæ 2. 1.)

[a] Ut Diogenes Cynicus, Anaxagoras, Theodorus Cyrenæus, & alii. Vide Senec. lib. de tranquillitate animi c. 14. & epist. 92. Cicer. in prima Tusc. &c.

[b] Lucanus in 7. de occisis Pharsalicâ pugnâ loquens, quos Cæsar comburi aut humari vetuit.

[c] Plerique & melioris notæ MSS. *sanctè usus est spiritus*: id est, ipse justorum animus sancto corporum usu opera bona edidit.

[d] Veteres quidam libri probæ notæ, *non ad hoc admonent*.

[e] Arionis ex Methymna Lesbi insulæ oppido citharœdi fabulam scripsit Herodotus libro Musarum primo. Hinc Ovidius in Fastis, Plinius lib. 9. Agellius lib. 16. c. 19. &c.

dejectus è navi, exceptum delphini dorso, & ad terras esse pervectum. Verùm illud nostrum de Jona propheta incredibilius est? Planè incredibilius, quia mirabilius; & mirabilius, quia potentius.

CAPUT XV.

De Regulo, in quo captivitatis, ob religionem etiam sponte tolerandæ, exstat exemplum: quod tamen illi deos colenti prodesse non potuit.

1. HABENT tamen isti de captivitate religionis causâ etiam sponte toleranda & in suis præclaris viris nobilissimum exemplum. Marcus [a] Attilius Regulus, imperator populi Romani, captivus apud Carthaginenses fuit. Qui cùm sibi mallent à Romanis suos reddi, quàm eorum tenere captivos, ad hoc impetrandum etiam istum præcipuè Regulum cum legatis suis Romam miserunt, priùs juratione constrictum, si quod volebant minimè peregisset, rediturum esse Carthaginem. Perrexit ille, atque in senatu contraria persuasit: quoniam non arbitrabatur utile esse Romanæ reipublicæ mutare captivos. Nec post hanc persuasionem à suis ad hostes redire compulsus est: sed [b] quod juraverat, id sponte complevit. At illi eum excogitatis atque horrendis cruciatibus necaverunt. Inclusum quippe angusto ligno, ubi stare cogeretur, clavisque acutissimis undique confixo, ut se in nullam ejus partem sine pœnis atrocissimis inclinaret, etiam [c] vigilando peremerunt. Meritò certè laudant virtutem tam magna infelicitate majorem. Et per deos ille juraverat, quorum [d] cultu prohibito, has generi humano clades isti opinantur infligi. Qui ergo propterea colebantur, ut istam vitam prosperam redderent, si verum juranti has irrogari pœnas seu voluerunt, seu permiserunt, quid perjuro gravius irati facere potuerunt? Sed cur non ratiocinationem meam potiùs ad utrumque concludam? Deos certè sic ille coluit, ut propter jurisjurandi fidem nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, sed ad suos acerrimos inimicos redire minimè dubitaret. Hoc si huic vitæ utile existimabat, cujus tam horrendum exitum meruit, procul dubio fallebatur. Suo quippe docuit exemplo, nihil deos ad istam temporalem felicitatem suis prodesse cultoribus: quando quidem ille eorum deditus cultui, & victus & captivus abductus, & quia noluit aliter quàm per eos juraverat facere, novo ac priùs inaudito nimiúmque horribili supplicii genere cruciatus exstinctus est. Si autem deorum cultus post hanc vitam velut mercedem reddit felicitatem, cur calumniantur temporibus Christianis, ideo dicentes Urbi accidisse illam calamitatem, quia deos suos colere destitit, cùm potuerit etiam illos diligentissimè colens tam infelix fieri, quàm ille Regulus fuit? Nisi fortè contra clarissimam veritatem tantâ quisquam dementiâ miræ cæcitatis obnititur, ut contendere audeat universam civitatem deos colentem infelicem esse non posse, unum verò hominem posse; quòd videlicet potentia deorum suorum multos potiùs sit idonea conservare, quàm singulos; cùm multitudo constet ex singulis.

2. Si autem dicunt M. Regulum etiam in illa captivitate illisque cruciatibus corporis, animi virtute beatum esse potuisse; virtus potiùs vera quæratur, qua beata possit esse & civitas. Neque enim aliunde beata civitas, aliunde homo: cùm aliud civitas non sit, quàm [e] concors hominum multitudo. *Civitas quid sit.* Quamobrem nondum interim disputo, qualis in Regulo virtus fuerit. Sufficit nunc, quòd isto nobilissimo exemplo coguntur fateri, non propter corporis bona, vel earum rerum quæ extrinsecùs homini accidunt, colendos deos: quando quidem ille carere his omnibus maluit, quàm deos per quos juravit offendere. Sed quid faciamus hominibus, qui gloriantur talem se habuisse civem, qualem timent habere civitatem? Quòd si non timent, tale ergo aliquid quale accidit Regulo, etiam civitati tam diligenter, quàm ille, deos colenti accidere potuisse fateantur, & Christianis temporibus non calumnientur. Verùm quia de illis Christianis orta quæstio est, qui etiam [f] captivi ducti sunt; hoc intueantur & taceant, qui saluberrimæ religioni hinc impudenter atque imprudenter illudunt: quia si diis eorum probro non fuit, quòd adtentissimus cultor illorum, dum eis juris-jurandi fidem servaret, patriâ caruit, cùm aliam non haberet, captivusque apud hostes [g] per longam mortem supplicio novæ crudelitatis occisus est; multo minùs nomen criminandum est Christianum, in captivitate sacratorum suorum, qui supernam patriam veraci fide exspectantes, etiam in suis sedibus peregrinos se esse noverunt. *1. Pet. 2. 11.*

CAPUT XVI.

An stupris, quæ etiam sanctarum fortè virginum est passa captivitas, contaminari potuerit virtus animi sine voluntatis assensu.

MAGNUM sanè crimen se putant objicere Christianis, cùm eorum exaggerantes captivitatem, addunt etiam stupra commissa, non solùm in aliena matrimonia virginesque nupturas, sed etiam in quasdam sanctimoniales. Hîc verò non fides, non pietas, non ipsa virtus quæ castitas dicitur, sed nostra potiùs disputatio inter [h] pudorem atque rationem quibusdam coartatur angustiis. Nec tantum curamus hîc alienis responsionem reddere, quantum ipsis nostris consolationem. Sit igitur in primis positum atque firmatum, virtutem qua rectè vivitur, ab animi sede membris corporis imperare, sanctumque corpus usu fieri sanctæ voluntatis: *Voluntas sanctum corpus efficit.* qua inconcussâ ac stabili permanente, quidquid alius de corpore, vel in corpore fecerit, quod sine peccato proprio non valeat evitari, præter culpam esse patientis. Sed quia non solùm quod ad dolorem, verùm etiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari potest; quidquid tale factum fuerit, etsi retentam constantissimo animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit; ne credatur factum cum mentis etiam voluntate, quod fieri fortasse sine carnis aliqua voluptate non potuit.

[a] Cognomen *Attilius* abest à Vind. & à MSS. Hanc Marci Reguli historiam, qui nempe primo Punico bello consul cum L. Manlio Volsone creatus, exercitum in Africam Romanorum primus trajecit, refert Agellius lib. 6. c. 4. Appianus de bellis Punicis, Polybius lib. 1. & alii permulti

[b] Vind. Am. Er. & nostri omnes MSS. *sed quia juraverat.*

[c] Libri nonnulli, *jugulando:* sed malè. Huc pertinet illud Ciceronis Orat. in Pisonem: *Marcum Attilium Regulum Carthaginenses resectis palpebris illigatum in machina vigilando peremerunt.* Non multò aliter Valerius lib. 9. c. 2.

[d] Vind. Am. & Lov. *pro cultu.* Abest *pro* ab Er. & plerisque MSS.

[e] Nonnulli codices, *consors.*

[f] Plures MSS. *captivati sunt.*

[g] Lov. *longa morte & supplicio:* dissentientibus editis aliis & MSS.

[h] *Inter pudorem & rationem coartatur:* nam pudor prohibet etiam corporis violationem non malam dici, ratio id jubet.

Caput XVII.

De morte voluntaria ob metum pœnæ ſive dedecoris.

AC per hoc & quæ ſe occiderunt, ne quidquam hujuſmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolit ignoſci? Et quæ ſe occidere noluerunt, ne ſuo facinore alienum flagitium devitarent, quiſquis eis hoc crimini dederit, ipſe [a] crimine inſipientiæ non carebit. *Nam utique ſi non licet privata poteſtate hominem occidere vel nocentem, cujus occidendi licentiam lex nulla concedit, profectò etiam qui ſe ipſum occidit, homicida eſt: & tanto fit nocentior, cùm ſe occiderit, quanto innocentior in eâ cauſſa fuit, qua ſe occidendum putavit. Nam ſi Judæ factum meritò deteſtamur, eumque veritas judicat, cùm ſe laqueo ſuſpendit, ſceleratæ illius traditionis auxiſſe potiùs, quàm expiaſſe commiſſum; quoniam Dei miſericordiam deſperando exitiabiliter pænitens, nullum ſibi ſalubris pænitentiæ locum reliquit: quanto magis à ſua nece ſe abſtinere debet, qui tali ſupplicio quod in ſe puniat, non habet? Judas enim cùm ſe occidit, ſceleratum hominem occidit: & tamen non ſolùm Chriſti, verùm etiam ſuæ mortis reus finivit hanc vitam; quia licèt propter ſuum ſcelus, alio ſuo ſcelere occiſus eſt. *Cur autem homo, qui mali nihil fecit, ſibi malefaciat, & ſe ipſum interficiendo hominem interficiat innocentem, ne alium patiatur nocentem; atque in ſe perpetret peccatum proprium, ne in eo perpetretur alienum?

*al. Caput XVII.

Matth. 27. 5.

Act. 1. 18.

*al. Caput XVIII.

Caput XVIII.

De aliena violentiarum libidine, quam in oppreſſo corpore mens invita perpetitur.

1. AT enim, ne vel aliena polluat libido, metuitur? Non polluet, ſi aliena erit: ſi autem polluet, aliena non erit. Sed cùm pudicitia virtus ſit animi, comitemque habeat fortitudinem, qua potiùs quælibet mala tolerare, quàm malo conſentire decernit; nullus autem magnanimus & pudicus in poteſtate habeat, quid de ſua carne fiat, ſed tantùm quid annuat mente, vel renuat; quis [b] eadem ſana mente putaverit ſe perdere pudicitiam, ſi fortè in apprehenſa & oppreſſa carne ſua exerceatur & expleatur libido non ſua? Si enim hoc modo pudicitia perit, profectò pudicitia virtus animi non erit; nec pertinebit ad ea bona, quibus bene vivitur, ſed in bonis corporis numerabitur: qualia ſunt, vires, pulcritudo, [c] ſana integraque valetudo, ac ſi quid hujuſmodi eſt: quæ bona, etiam ſi minuantur, bonam juſtamque vitam omnino non minuunt. Quòd ſi tale aliquid eſt pudicitia, ut quid pro illa, ne amittatur, etiam cum periculo corporis laboratur? Si autem animi bonum eſt, etiam oppreſſo corpore non amittitur. Quin etiam ſanctæ continentiæ bonum, cùm immunditiæ carnalium concupiſcentiarum non cedit, & ipſum corpus ſanctificatur: & ideo cùm eis non cedere inconcuſſa intentione perſiſtit, nec de ipſo corpore perit [d] ſanctitas, quia eo ſanctè utendi perſeverat voluntas, & quantum in ipſo eſt, etiam facultas.

Pudicitia virtus animi.

2. Neque enim eo corpus ſanctum eſt, quòd ejus membra ſunt integra, aut eo quòd nullo contrectantur adtactu; cùm poſſint diverſis etiam caſibus vulnerata vim perpeti, & medici aliquando A ſaluti opitulantes hæc ibi faciant, quæ horret adſpectus. Obſtetrix virginis cujuſdam integritatem manu velut explorans, ſive malevolentiâ, ſive inſcitiâ, ſive caſu, dum inſpicit, perdidit. Non opinor quemquam tam ſtultè ſapere, ut huic periiſſe aliquid exiſtimet, etiam de ipſius corporis ſanctitate, quamvis membri illius integritate jam perdita. Quocirca propoſito animi permanente, per quod etiam corpus ſanctificari meruit, nec ipſi corpori aufert B ſanctitatem violentia libidinis alienæ, quam ſervat perſeverantia continentiæ ſuæ. An verò ſi aliqua femina mente corrupta, violatoque propoſito quod Deo voverat, pergat vitianda ad deceptorem ſuum, adhuc eam pergentem ſanctam vel corpore dicimus, eâ ſanctitate animi, per quam corpus ſanctificabatur, amiſsâ atque deſtructâ? Abſit hic error: & hinc potiùs admoneamur, ita non amitti corporis ſanctitatem, manente animi ſanctitate, etiam corpore oppreſſo, ſicut amittitur C corporis ſanctitas violata animi ſanctitate, etiam corpore intacto. Quamobrem non habet quod in ſe morte ſpontanea puniat femina, ſine ulla ſua conſenſione violenter oppreſſa, & alieno compreſſa peccato: quanto minùs ante quàm hoc fiat? ne admittatur homicidium certum, cùm ipſum flagitium, quamvis alienum, adhuc pendet incertum.

D

Caput XIX.

De Lucretia, quæ ſe ob illatum ſibi ſtuprum peremit.

1. AN fortè huic perſpicuæ rationi, qua dicimus corpore oppreſſo, nequaquam propoſito caſtitatis ulla in malum conſenſione mutato, illius tantùm eſſe flagitium qui opprimens concubuerit, non illius quæ oppreſſa concumbenti nulla voluntate conſenſerit, contradicere audebunt hi, contra quos feminarum Chriſtianarum in captivitate oppreſſarum non tantùm mentes, verùm etiam corpora ſancta defendimus? * Lucretiam E certè matronam nobilem veteremque Romanam pudicitiæ magnis efferunt laudibus. Hujus corpore cùm violenter oppreſſo Tarquinii regis filius libidinosè potitus eſſet, illa ſcelus improbiſſimi juvenis marito [e] Collatino & propinquo Bruto, viris clariſſimis & fortiſſimis indicavit, eoſque ad vindictam conſtrinxit. Deinde fœdi in ſe commiſſi ægra atque impatiens ſe peremit. Quid dicemus? adultera hæc, an caſta judicanda eſt? Quis in hac controverſia laborandum putaverit? Egre-F giè quidam ex hoc veraciterque declamans, ait, Mirabile dictu, duo fuerunt, & adulterium unus admiſit. Splendidè atque veriſſimè. Intuens enim in duorum corporum commixtione unius inquinatiſſimam cupiditatem, alterius caſtiſſimam voluntatem; & non quid conjunctione membrorum, ſed quid animorum diverſitate ageretur, adtendens: Duo, inquit, fuerunt, & adulterium unus admiſit.

*al. Caput XIX.

Ignoti declamatoris dictum egregium.

2. Sed quid eſt hoc, quòd in eam graviùs vin-G dicatur, quæ adulterium non admiſit? Nam ille patriâ cum *patre pulſus eſt: hæc ſummo eſt mactata ſupplicio. Si non eſt illa impudicitia, qua invita opprimitur; non eſt hæc juſtitia, qua caſta punitur. Vos appello, Leges judiceſque Romani.

* De hoc infrà lib. 3. c. 15.

[a] Plerique MSS. *crimen*. Et ex iis perpauci loco *carebit*, habent *cavebit*.
[b] Sic Vind. Am & MSS. At Er. & Lov. *quis tandem ſana*.
[c] Plures MSS. omittunt, *integraque*. Et loco *ſana*, quidam ferunt *ſanitas*.
[d] Ita Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. *perit caſtitas*.
[e] Veteres libri nonnulli, *Conlatino*. Apud Livium tamen, qui Lucretiæ hiſtoriam texit in lib. 1. vocatur *Collatinus*.

Nempe post perpetrata facinora, nec quemquam scelestum indemnatum impunè voluistis occidi. Si ergo ad vestrum judicium quisquam deferret hoc crimen, vobisque probaretur, non solùm indemnatam, verùm etiam castam & innocentem interfectam esse mulierem; nonne eum qui id fecisset, severitate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa, illa sic prædicata Lucretia innocentem, castam, vim perpessam Lucretiam insuper interemit. Proferte sententiam. Quòd si propterea non potestis, quia non adstat quam punire possitis, cur interfectricem innocentis & castæ tanta prædicatione laudatis? Quam certè apud infernos judices, etiam tales, quales poëtarum vestrorum carminibus cantitantur, nulla ratione defenditis, constitutam scilicet inter illos,

Æneid. 6. Qui sibi letum
Insontes peperere manu lucemque perosi,
Projecere animas.

Cui ad superna redire cupienti

a [a] Fata obstant, tristique palus innabilis unda
Alligat.

An fortè ideo ibi non est, quia non insontem, sed malè sibi consciam se peremit? Quid si enim, (quod ipsa tantummodo nosse poterat,) quamvis juveni violenter irruenti, etiam sua libidine illecta consensit, idque in se puniens ita doluit, ut morte putaret expiandum? Quamquam nec sic quidem occidere se debuit, si fructuosam posset apud deos falsos agere pænitentiam. Verumtamen si fortè ita est, falsumque est illud, quòd duo fuerunt, & adulterium unus admisit, sed potiùs ambo adulterium commiserunt, unus manifesta invasione, altera latente consensione, non se occidit insontem: & ideo potest à litteratis ejus defensoribus dici non esse apud inferos inter illos » Qui sibi letum insontes peperere manu. Sed ita hæc caussa ex utroque latere coartatur, ut si extenuatur homicidium, adulterium confirmetur; si purgatur adulterium, homicidium cumuletur: nec omnino invenitur exitus, ubi dicitur, Si adulterata, cur laudata? si pudica, cur occisa?

3. Nobis tamen in hoc tam nobili feminæ hujus exemplo ad istos refutandos, qui Christianis feminis in captivitate compressis, alieni ab omni cogitatione sanctitatis insultant, sufficit quod in præclaris ejus laudibus dictum est: Duo fuerunt, & adulterium unus admisit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita est, quæ se nullo adulterino potuerit maculare consensu. Quòd ergo se ipsam, b quoniam [b] adulterum pertulit, etiam non adulterata occidit, non est pudicitiæ caritas, sed pudoris infirmitas. Puduit enim eam turpitudinis alienæ in se commissæ, etiam si non secum: & Romana mulier laudis avida nimiùm verita est, ne putaretur, quod violenter est passa cùm viveret, libenter passa si viveret. Unde ad oculos, hominum mentis suæ testem illam pœnam adhibendam putavit, quibus conscientiam demonstrare non potuit. Sociam quippe facti se credi erubuit, si quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipsa patienter. Non hoc fecerunt feminæ Christianæ, quæ passæ similia vivunt. Tamen nec in se ultæ sunt crimen alienum, ne aliorum sceleribus adde-

A rent sua; si, quoniam hostes in eis concupiscendo stupra commiserant, illæ in se ipsis homicidia erubescendo committerent. Habent quippe intus gloriam castitatis, testimonium conscientiæ: habent autem coram oculis Dei sui; nec requirunt amplius, ubi quid rectè faciant, non amplius habent, ne devient ab auctoritate legis divinæ, cùm malè devitant offensionem suspicionis humanæ.

Caput XX.

B *Nullam esse auctoritatem, quæ Christianis in qualibet caussa jus voluntariæ necis tribuat.*

Neque enim frustra in sanctis [c] canonicis libris nusquam nobis divinitus præceptum permissumve reperiri potest, ut vel ipsius adipiscendæ immortalitatis, vel ullius carendi cavendive mali caussâ, nobismetipsis necem inferamus. Nam & prohibitos nos esse intelligendum est, ubi Lex ait, *Non occides.* Præsertim quia non addidit, *Exodi 20. 13.* proximum tuum: sicut falsum testimonium cùm C vetaret; *Falsum*, inquit, *testimonium non dices adversùs proximum tuum.* Nec ideo tamen si adversùs se ipsum quisquam falsum testimonium dixerit, ab hoc crimine se putaverit alienum. Quoniam regulam diligendi proximum à semetipso dilector accepit: quando quidem scriptum est, *Diliges proximum tuum, tamquam te ipsum.* Porrò si *Matth. 22. 39.* falsi testimonii non minùs reus est, qui de se ipso falsum fatetur, quàm si adversùs proximum hoc faceret; cùm in eo præcepto, quo falsum testimo- D nium prohibetur, adversùs proximum prohibeatur, possitque non rectè intelligentibus videri non esse prohibitum, ut adversùs se ipsum quisque falsus testis adsistat: quanto magis intelligendum est, non licere homini se ipsum occidere, cùm in eo quod scriptum est, *Non occides*, nihilo deinde addito, nullus, nec ipse utique cui præcipitur, intelligatur exceptus? Unde quidam hoc præceptum etiam in bestias ac pecora conantur extendere, ut ex hoc nullum etiam illorum liceat occidere. E Cur non ergo & herbas, & quidquid humo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, quamvis non sentiat, dicitur vivere: ac per hoc potest & mori; proinde etiam cùm vis adhibetur, occidi. Unde & Apostolus, cùm de hujuscemodi seminibus loqueretur, *Tu*, inquit, *quod seminas* *1. Cor. 15. 36.* *non vivificatur, nisi* [d] *moriatur.* Et in Psalmo scriptum est, *Occidit vites eorum in grandine.* *Psal. 77. 47.* Num igitur ob hoc, cùm audimus, *Non occides*, virgultum *Exodi 20. 13.* vellere nefas ducimus, & Manichæorum errori F insanissimè adquiescimus? His igitur deliramentis remotis, cùm legimus, *Non occides*: si propterea non accipimus hoc dictum esse de frutectis, quia nullus est eis sensus; nec de animantibus [e] irrationalibus, volatilibus, natatilibus, ambulatilibus, reptilibus, quia nulla nobis ratione sociantur, quam non eis datum est nobiscum habere communem; unde justissima ordinatione Creatoris & vita & G mors eorum nostris usibus subditur: restat ut de homine intelligamus, quod dictum est, *Non occides:* [f] nec alterum ergo, nec te. Neque enim quis se occidit, aliud quàm hominem occidit.

[a] Scripti libri omnes propè, *Fas obstat.* Et loco *innabilis*, habent *inamabilis* Quidam etiam *tristisque*, pro *tristique*; & *unda*, pro *undæ*. Nec pauciores ibi discrepantiæ repertæ sunt in Virgilianis veteribus libris.

[b] Sic MSS. At editi, *adulterium.*

[c] Editi, *canonicisque.* Particula *que* non est in MSS.

[d] Editi, *nisi priùs moriatur.* Abest *priùs* à MSS. & à Græco textu Pauli.

[e] MSS. *irrationabilibus.*

[f] Sic MSS. At Lov. *non alterum, ergo nec te.*

Caput XXI.

De interfectionibus hominum, quæ ab homicidii crimine excipiuntur.

Quasdam verò exceptiones eadem ipsa divina fecit auctoritas, ut [a] non liceat hominem occidi. Sed his exceptis, quos Deus occidi jubet, sive data lege, sive ad personam pro tempore expressa jussione: (Non autem ipse occidit, qui ministerium debet jubenti, sicut adminiculum gladius [b] utenti. Et ideo nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, quo dictum est, *Non occides*, qui Deo auctore bella gesserunt, aut personam gerentes publicæ potestatis secundùm ejus leges, hoc est, justissimæ rationis imperium, sceleratos morte punierunt. Et Abraham non solùm non est culpatus crudelitatis crimine, verùm etiam laudatus est nomine pietatis, quòd voluit filium, nequaquam sceleratè, sed obedienter occidere. Et meritò quæritur, utrùm pro jussu Dei sit habendum, quòd Jephte filiam, quæ patri occurrit, occidit, cùm se immolaturum Deo id vovisset, quod ei redeunti de prœlio victori primitus occurrisset. Nec Samson aliter excusatur, quòd se ipsum cum hostibus ruinâ domûs oppressit, nisi quia spiritus latenter hoc jusserat, qui per illum miracula faciebat.) His igitur exceptis, quos vel lex justa generaliter, vel ipse fons justitiæ Deus specialiter occidi jubet, quisquis hominem vel se ipsum, vel quemlibet occiderit, homicidii crimine innectitur.

Abraham. Gen. 22. 10.

Jephte. Judic. 11. 34.

Samson. Judic. 16. 30.

Caput XXII.

Quòd numquam possit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.

Et quicumque hoc in se ipsis perpetraverunt, animi magnitudine fortasse mirandi, non sapientiæ sanitate laudandi sunt. Quamquam si rationem diligentiùs consulas, ne ipsa quidem animi magnitudo rectè nominatur, ubi quisque non valendo tolerare, vel quæque aspera, vel aliena peccata, se ipse interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non potest, vel duram sui corporis servitutem, vel stultam vulgi opinionem: majorque animus meritò dicendus est, qui vitam ærumnosam magis potest ferre, quàm fugere; & humanum judicium, maximéque vulgare, quod plerumque caligine erroris involvitur, præ conscientiæ luce ac puritate contemnere. Quamobrem si magno animo fieri putandum est, cùm sibi homo ingerit mortem, ille potiùs [c] Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur; quem ferunt lecto Platonis libro, ubi de immortalitate animæ disputavit, se præcipitem dedisse de muro, atque ita ex hac vita migrasse ad eam, quam credidit esse meliorem. Nihil enim urgebat aut calamitatis, aut criminis, seu verum, seu falsum, quod non valendo ferre se auferret: sed ad capessendam mortem, atque ad hujus vitæ suavia vincula rumpenda sola adfuit animi magnitudo. Quod tamen magnè potiùs factum esse quàm bene, testis

A ei potuit esse Plato ipse, quem legerat: qui profectò id præcipuè potissimúmque fecisset, vel etiam præcepisset, nisi ea mente qua immortalitatem animæ vidit, nequaquam faciendum, quin etiam prohibendum esse judicasset.

2. * At enim multi se interemerunt, ne in manus hostium pervenirent? Non modò quærimus utrùm sit factum, sed utrùm fuerit faciendum. Sana quippe ratio etiam exemplis anteponenda est, cui quidem & exempla concordant, sed illa quæ B tanto digniora sunt imitatione, quanto excellentiora pietate. Non fecerunt Patriarchæ, non Prophetæ, non Apostoli: quia & ipse Dominus Christus, quando eos, si persecutionem paterentur, fugere admonuit de civitate in civitatem, potuit admonere ut sibi manus inferrent, ne in manus persequentium pervenirent. Porrò si hoc ille non jussit, aut monuit, ut eo modo sui ex hac vita migrarent, quibus migrantibus mansiones æternas se præparaturum esse promisit, quælibet C exempla opponant gentes quæ ignorant Deum, manifestum est hoc non licere colentibus unum verum Deum.

* al. Caput XXIII. Ratio exemplis anteponenda.

Matth. 10. 23.

Johan. 14. 2.

Caput XXIII.

Quale exemplum sit Catonis, qui se, victoriam Cæsaris non ferens, interemit.

Sed tamen etiam illi præter Lucretiam, de qua suprà satis quod videbatur diximus, non facilè reperiunt de cujus auctoritate præscribant, nisi illum [d] Catonem, qui se Uticæ occidit: non D quia solus id fecit, sed quia vir doctus & [e] probus habebatur, ut meritò putetur rectè etiam fieri potuisse vel posse quod fecit. De cujus facto quid potissimùm dicam, nisi quòd amici ejus etiam docti quidam viri, qui hoc fieri prudentiùs dissuadebant, imbecillioris quàm fortioris animi facinus esse censuerunt, quo demonstraretur non honestas turpia præcavens, sed infirmitas adversa non sustinens? Hoc & ipse Cato in suo carissimo filio indicavit. Nam si turpe erat sub victoria Cæ- E saris vivere, cur auctor hujus turpitudinis [f] pater filio fuit, quem de Cæsaris benignitate omnia sperare præcepit? Cur non & illum secum coëgit ad mortem? Nam si eum filium, qui contra imperium in hostem pugnaverat, etiam victorem laudabiliter [g] Torquatus occidit; cur victus victo filio pepercit Cato, qui non pepercit sibi? An turpius erat, contra imperium esse victorem, quàm contra decus ferre victorem? Nullo modo igitur Cato turpe esse judicavit, sub victore Cæsare vi- F vere: alioquin ab hac turpitudine paterno [h] ferro filium liberaret. Quid est ergo, nisi quòd filium quantum amavit, cui parci à Cæsare & speravit & voluit, tantum gloriæ ipsius Cæsaris, ne ab illo etiam sibi parceretur, ut ipse Cæsar dixisse [i] fertur, invidit; aut, ut aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

[a] Lov. *ut liceat*: omissâ negante particulâ, quæ inest in ceteris libris, & prorsus necessaria videtur ad Augustini propositum, qui illis exceptionibus ipsa Dei auctoritate factis legem non occidendi firmatam fuisse docet.

[b] Editi, *gladius est utenti.* At MSS. non habent *est*: cujus loco bene subauditur *debet.*

[c] Vind. Am. & omnes propè MSS. *Theobrotus.* Cicero in 1. Tusc. *Ambraciotam Cleombrotum* vocat.

[d] Fuit ille Cato minor Catonis majoris pronepos, Uticensis dictus, quia Uticæ, quæ civitas est in Africa, se ipse occidit. De eo Livius lib. 114. Cicero lib. 1. offic. & 1. Tusc.

[e] Catonis utrinsque & innocentia & sapientia etiam in proverbium abierunt. Undè & illud apud Juvenalem lib. 1. sat. 2. *Tertius è cælo cecidit Cato.* Hujus probitatem impensè laudant Velleius Paterculus lib. 2. Seneca lib. de tranquillitate animi c. 15. Sallustius in Catilin. & alii.

[f] Vox *pater* abest à MSS.

[g] Manlii Torquati Consulis, qui Manlium filium, quòd contra edictum pugnaverat, tametsi prosperè, securi feriri jussit, meminit Livius lib. 8. Agellius lib. 17. c. 21. Valerius lib. 2. c. 7.

[h] Aliquot libri, *paterno furore.*

[i] Intellecta morte Catonis dixisse fertur, Ὦ Κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ ἐμοὶ σὺ τῆς σαυτοῦ σωτηρίας ἐφθόνησας. Plutarchus in Catone, Appianus lib. 2. de bellis civilibus.

Nempe post perpetrata facinora, nec quemquam scelestum indemnatum impunè voluistis occidi. Si ergo ad vestrum judicium quisquam deferret hoc crimen, vobisque probaretur, non solùm indemnatam, verùm etiam castam & innocentem interfectam esse mulierem; nonne eum qui id fecisset, severitate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa, illa sic prædicata Lucretia innocentem, castam, vim perpessam Lucretiam insuper interemit. Proferte sententiam. Quòd si propterea non potestis, quia non adstat quam punire possitis, cur interfectricem innocentis & castæ tanta prædicatione laudatis? Quam certè apud infernos judices, etiam tales, quales poëtarum vestrorum carminibus cantitantur, nulla ratione defenditis, constitutam scilicet inter illos,

Æneid. 6. Qui sibi letum
Insontes peperere manu lucemque perosi,
Projecere animas.

Cui ad superna redire cupienti

[a] Fata obstant, tristique palus innabilis unda
Alligat.

An fortè ideo ibi non est, quia non insontem, sed malè sibi consciam se peremit? Quid si enim, (quod ipsa tantummodo nosse poterat,) quamvis juveni violenter irruenti, etiam sua libidine illecta consensit, idque in se puniens ita doluit, ut morte putaret expiandum? Quamquam nec sic quidem occidere se debuit, si fructuosam posset apud deos falsos agere pænitentiam. Verumtamen si fortè ita est, falsumque est illud, quòd duo fuerunt, & adulterium unus admisit, sed potiùs ambo adulterium commiserunt, unus manifesta invasione, altera latente consensione, non se occidit insontem: & ideo potest à litteratis ejus defensoribus dici non esse apud inferos inter illos Qui sibi letum insontes peperere manu. Sed ita hæc caussa ex utroque latere coartatur, ut si extenuatur homicidium, adulterium confirmetur; si purgatur adulterium, homicidium cumuletur: nec omnino invenitur exitus, ubi dicitur, Si adulterata, cur laudata? si pudica, cur occisa?

3. Nobis tamen in hoc tam nobili feminæ hujus exemplo ad istos refutandos, qui Christianis feminis in captivitate compressis, alieni ab omni cogitatione sanctitatis insultant, sufficit quod in præclaris ejus laudibus dictum est: Duo fuerunt, & adulterium unus admisit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita est, quæ se nullo adulterino potuerit maculare consensu. Quòd ergo se ipsam, quoniam [b] adulterum pertulit, etiam non adulterata occidit, non est pudicitiæ caritas, sed pudoris infirmitas. Puduit enim eam turpitudinis alienæ in se commissæ, etiam si non secum: & Romana mulier laudis avida nimiùm verita est, ne putaretur, quod violenter est passa cùm viveret, libenter passa si viveret. Unde ad oculos hominum mentis suæ testem illam pœnam adhibendam putavit, quibus conscientiam demonstrare non potuit. Sociam quippe facti se credi erubuit, si quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipsa patienter. Non hoc fecerunt feminæ Christianæ, quæ passæ similia vivunt. Tamen nec in se ultæ sunt crimen alienum, ne aliorum sceleribus adde-

A rent sua; si, quoniam hostes in eis concupiscendo stupra commiserant, illæ in se ipsis homicidia erubescendo committerent. Habent quippe intus gloriam castitatis, testimonium conscientiæ: habent autem coram oculis Dei sui; nec requirunt amplius, ubi quid rectè faciant, non amplius habent, ne devient ab auctoritate legis divinæ, cùm malè devitant offensionem suspicionis humanæ.

Caput XX.

B *Nullam esse auctoritatem, quæ Christianis in qualibet caussa jus voluntariæ necis tribuat.*

Neque enim frustra in sanctis [c] canonicis libris nusquam nobis divinitus præceptum permissumve reperiri potest, ut vel ipsius adipiscendæ immortalitatis, vel ullius carendi cavendive mali caussâ, nobismetipsis necem inferamus. Nam & prohibitos nos esse intelligendum est, ubi Lex ait, *Non occides.* *Exodi 20. 13.* Præsertim quia non addidit, proximum tuum: sicut falsum testimonium cùm C vetaret; *Falsum*, inquit, *testimonium non dices adversùs proximum tuum.* Nec ideo tamen si adversùs se ipsum quisquam falsum testimonium dixerit, ab hoc crimine se putaverit alienum. Quoniam regulam diligendi proximum à semetipso dilector accepit: quando quidem scriptum est, *Diliges proximum tuum, tamquam te ipsum.* *Matth. 19. 19.* Porrò si falsi testimonii non minùs reus est, qui de se ipso falsum fatetur, quàm si adversùs proximum hoc faceret; cùm in eo præcepto, quo falsum testimo- D nium prohibetur, adversùs proximum prohibeatur, possitque non rectè intelligentibus videri non esse prohibitum, ut adversùs se ipsum quisque falsus testis adsistat: quanto magis intelligendum est, non licere homini se ipsum occidere, cùm in eo quod scriptum est, *Non occides*, nihilo deinde addito, nullus, nec ipse utique cui præcipitur, intelligatur exceptus? Unde quidam hoc præceptum etiam in bestias ac pecora conantur extendere, ut ex hoc nullum etiam illorum liceat occidere. E Cur non ergo & herbas, & quidquid humo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, quamvis non sentiat, dicitur vivere: ac per hoc potest & mori; proinde etiam cùm vis adhibetur, occidi. Unde & Apostolus, cùm de hujuscemodi seminibus loqueretur, *Tu*, inquit, *quod seminas non vivificatur, nisi* [d] *moriatur.* *1. Cor. 15. 36.* Et in Psalmo scriptum est, *Occidit vites eorum in grandine.* *Psal. 77. 47.* Num igitur ob hoc, cùm audimus, *Non occides*, virgultum vellere nefas ducimus, & Manichæorum errori *Exodi 20. 13.* F insanissimè adquiescimus? His igitur deliramentis remotis, cùm legimus, *Non occides:* si propterea non accipimus hoc dictum esse de frutectis, quia nullus est eis sensus; nec de animantibus [e] irrationalibus, volatilibus, natatilibus, ambulatilibus, reptilibus, quia nulla nobis ratione sociantur, quam non eis datum est nobiscum habere communem; unde justissima ordinatione Creatoris & vita & G mors eorum nostris usibus subditur: restat ut de homine intelligamus, quod dictum est, *Non occides:* [f] nec alterum ergo, nec te. Neque enim qui se occidit, aliud quàm hominem occidit.

[a] Scripti libri omnes propè, *Fas obstat.* Et loco *innabilis*, habent *inamabilis* Quidam etiam *tristisque*, pro *tristique*; & *unda*, pro *undæ*. Nec pauciores ibi discrepantiæ repertæ sunt in Virgilianis veteribus libris.

[b] Sic MSS. At editi, *adulterium.*

[c] Editi, *canonicisque.* Particula *que* non est in MSS.

[d] Editi, *nisi priùs moriatur.* Abest *priùs* à MSS. & à Græco textu Pauli.

[e] MSS. *irrationabilibus.*

[f] Sic MSS. At Lov. *non alterum, ergo nec te.*

CAPUT XXI.

De interfectionibus hominum, quæ ab homicidii crimine excipiuntur.

QUASDAM verò exceptiones eadem ipsa divina fecit auctoritas, ut [a] non liceat hominem occídi. Sed his exceptis, quos Deus occídi jubet, sive data lege, sive ad personam pro tempore expressa jussione: (Non autem ipse occídit, qui ministerium debet jubenti, sicut adminiculum gladius [b] utenti. Et ideo nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, quo dictum est, *Non occides*, qui Deo auctore bella gesserunt, aut personam gerentes publicæ potestatis secundùm ejus leges, hoc est, justissimæ rationis imperium, sceleratos morte punierunt. Et Abraham non solùm non est culpatus crudelitatis crimine, verùm etiam laudatus est nomine pietatis, quòd voluit filium, nequaquam sceleratè, sed obedienter occidere. Et meritò quæritur, utrùm pro jussu Dei sit habendum, quòd Jephte filiam, quæ patri occurrit, occídit, cùm se immolaturum Deo id vovisset, quod ei redeunti de prœlio victori primitus occurrisset. Nec Samson aliter excusatur, quòd se ipsum cum hostibus ruinâ domûs oppressit, nisi quia spiritus latenter hoc jusserat, qui per illum miracula faciebat.) His igitur exceptis, quos vel lex justa generaliter, vel ipse fons justitiæ Deus specialiter occídi jubet, quisquis hominem vel se ipsum, vel quemlibet occiderit, homicidii crimine innectitur.

Abraham. Gen. 22. 10.

Jephte. Iudic. 11. 34.

Samson. Iudic. 16. 30.

CAPUT XXII.

Quòd numquam possit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.

ET quicumque hoc in se ipsis perpetraverunt, animi magnitudine fortasse mirandi, non sapientiæ sanitate laudandi sunt. Quamquam si rationem diligentiùs consulas, ne ipsa quidem animi magnitudo rectè nominatur, ubi quisque non valendo tolerare, vel quæque aspera, vel aliena peccata, se ipse interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non potest, vel duram sui corporis servitutem, vel stultam vulgi opinionem: majorque animus meritò dicendus est, qui vitam ærumnosam magis potest ferre, quàm fugere; & humanum judicium, maximéque vulgare, quod plerumque caligine erroris involvitur, præ conscientiæ luce ac puritate contemnere. Quamobrem si magno animo fieri putandum est, cùm sibi homo ingerit mortem, ille potiùs [c] Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur; quem ferunt lecto Platonis libro, ubi de immortalitate animæ disputavit, se præcipitem dedisse de muro, atque ita ex hac vita migrasse ad eam, quam credidit esse meliorem. Nihil enim urgebat aut calamitatis, aut criminis, seu verum, seu falsum, quod non valendo ferre se auferret: sed ad capessendam mortem, atque ad hujus vitæ suavia vincula rumpenda sola adfuit animi magnitudo. Quod tamen magnè potiùs factum esse quàm bene, testis
A ei potuit esse Plato ipse, quem legerat: qui profectò id præcipuè potissimúmque fecisset, vel etiam præcepisset, nisi ea mente qua immortalitatem animæ vidit, nequaquam faciendum, quin etiam prohibendum esse judicasset.

2. * At enim multi se interemerunt, ne in manus hostium pervenirent? Non modò quærimus utrùm sit factum, sed utrùm fuerit faciendum. Sana quippe ratio etiam exemplis anteponenda est, cui quidem & exempla concordant, sed illa quæ
B tanto digniora sunt imitatione, quanto excellentiora pietate. Non fecerunt Patriarchæ, non Prophetæ, non Apostoli: quia & ipse Dominus Christus, quando eos, si persecutionem paterentur, fugere admonuit de civitate in civitatem, potuit admonere ut sibi manus inferrent, ne in manus persequentium pervenirent. Porrò si hoc ille non jussit, aut monuit, ut eo modo sui ex hac vita migrarent, quibus migrantibus mansiones æternas se præparaturum esse promisit, quælibet
C exempla opponant gentes quæ ignorant Deum, manifestum est hoc non licere colentibus unum verum Deum.

* al. CAPUT XXIII. Ratio exemplis anteponenda.

Matth. 10. 23.

Iohan. 14. 2.

CAPUT XXIII.

Quale exemplum sit Catonis, qui se, victoriam Cæsaris non ferens, interemit.

SED tamen etiam illi præter Lucretiam, de qua suprà satis quod videbatur diximus, non facilè reperiunt de cujus auctoritate præscribant, nisi illum [d] Catonem, qui se Uticæ occídit: non
D quia solus id fecit, sed quia vir doctus & [e] probus habebatur, ut meritò putetur rectè etiam fieri potuisse vel posse quod fecit. De cujus facto quid potissimùm dicam, nisi quòd amici ejus etiam docti quidam viri, qui hoc fieri prudentiùs dissuadebant, imbecillioris quàm fortioris animi facinus esse censuerunt, quo demonstraretur non honestas turpia præcavens, sed infirmitas adversa non sustinens? Hoc & ipse Cato in suo carissimo filio indicavit. Nam si turpe erat sub victoria Cæ-
E saris vivere, cur auctor hujus turpitudinis [f] pater filio fuit, quem de Cæsaris benignitate omnia sperare præcepit? Cur non & illum secum coëgit ad mortem? Nam si eum filium, qui contra imperium in hostem pugnaverat, etiam victorem laudabiliter [g] Torquatus occídit; cur victus victo filio pepercit Cato, qui non pepercit sibi? An turpius erat, contra imperium esse victorem, quàm contra decus ferre victorem? Nullo modo igitur Cato turpe esse judicavit, sub victore Cæsare vi-
F vere: alioquin ab hac turpitudine paterno [h] ferro filium liberaret. Quid est ergo, nisi quòd filium quantum amavit, cui parci à Cæsare & speravit & voluit, tantum gloriæ ipsius Cæsaris, ne ab illo etiam sibi parceretur, ut ipse Cæsar dixisse [i] fertur, invidit; aut, ut aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

[a] Lov. *ut liceat*: omissâ negante particulâ, quæ inest in ceteris libris, & prorsus necessaria videtur ad Augustini propositum, qui illis exceptionibus ipsa Dei auctoritate factis legem non occidendi firmatam fuisse docet.

[b] Editi, *gladius est utenti.* At MSS. non habent *est*: cujus loco bene subauditur *debet.*

[c] Vind. Am. & omnes propè MSS. *Theobrotus.* Cicero in 1. Tusc. *Ambraciotam Cleombrotum* vocat.

[d] Fuit ille Cato minor Catonis majoris pronepos, Uticensis dictus, quia Uticæ, quæ civitas est in Africa, se ipse occídit. De eo Livius lib. 114. Cicero lib. 1. offic. & 1. Tusc.

[e] Catonis utriusque & innocentia & sapientia etiam in proverbium abierunt. Unde & illud apud Juvenalem lib. 1. sat. 2. *Tertius è cælo cecidit Cato.* Hujus probitatem impensè laudant Velleius Paterculus lib. 2. Seneca lib. de tranquillitate animi c. 15. Sallustius in Catilin. & alii.

[f] Vox *pater* abest à MSS.

[g] Manlii Torquati Consulis, qui Manlium filium, quòd contra edictum pugnaverat, tametsi prosperè, securi feriri jussit, meminit Livius lib. 8. Agellius lib. 17. c. 21. Valerius lib. 2. c. 7.

[h] Aliquot libri, *paterno furore.*

[i] Intellecta morte Catonis dixisse fertur, Ὦ Κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ ἐμοὶ σὺ τῆς σαυτοῦ σωτηρίας ἐφθόνησας. Plutarchus in Catone, Appianus lib. 2. de bellis civilibus.

Caput XXIV.

Quòd in ea virtute, qua Regulus Catone præstantior fuit, multò magis emineant Christiani.

Nolunt autem isti, contra quos agimus, ut sanctum virum Job, qui tam horrenda mala in sua carne perpeti maluit, quàm illata sibi morte omnibus carere cruciatibus; vel alios sanctos ex nostris litteris summa auctoritate celsissimis, fideque dignissimis, qui captivitatem dominationemque hostium ferre, quàm sibi necem inferre maluerunt, Catoni præferamus: sed ex litteris eorum, eidem illi Marco Catoni Marcum Regulum præferamus. Cato enim numquam Cæsarem vicerat, cui victus dedignatus est subjici, & ne subjiceretur, à se ipso elegit occidi: Regulus autem Pœnos jam vicerat, imperioque Romano Romanus imperator non ex civibus dolendam, sed ex hostibus laudandam victoriam reportaverat: ab eis tamen postea victus, maluit eos ferre serviendo, quàm eis se auferre moriendo. Proinde servavit & sub Carthaginensium dominatione patientiam, & in Romanorum dilectione constantiam, nec victum auferens corpus ab hostibus, nec invictum animum à civibus. Nec quòd se occidere noluit, vitæ hujus amore fecit. Hoc probavit, cùm caussâ promissi jurisque jurandi ad eosdem hostes, quos graviùs in senatu verbis, quàm in bello armis offenderat, sine ulla dubitatione remeavit. Tantus itaque vitæ hujus contemtor, cùm sævientibus hostibus per quaslibet pœnas eam finire, quàm se ipse perimere maluit, magnum scelus esse, si se homo interimat, procul dubio judicavit. Inter omnes suos laudabiles & [a] virtutum insignibus illustres viros non proferunt Romani meliorem, quem neque felicitas corruperit, nam in tanta victoria mansit * pauperrimus; nec infelicitas fregerit, nam ad tanta exitia revertit intrepidus. Porrò si fortissimi & præclarissimi viri terrenæ patriæ defensores, deorumque licèt falsorum, non tamen fallaces cultores, sed veracissimi etiam juratores, qui hostes victos more ac jure belli ferire potuerunt, hi ab hostibus victi se ipsos ferire noluerunt; & cùm mortem minimè formidarent, victores tamen dominos ferre, quàm eam sibi inferre maluerunt: quanto magis Christiani verum Deum colentes & supernæ patriæ suspirantes, ab hoc facinore temperabunt, si eos divina dispositio vel probandos vel emendandos ad tempus hostibus subjugaverit; quos in illa humilitate non deserit, qui propter eos tam humiliter venit Altissimus; præsertim quos nullius militaris potestatis vel talis militiæ jura constringunt, ipsum hostem [b] ferire superatum?* Quis ergo tam malus error obrepit, ut homo se occidat, vel quia in eum peccavit, vel ne in eum peccet inimicus: cùm vel peccatorem vel peccaturum ipsum occidere non audeat inimicum?

*Livius lib. 18. & Valerius lib. 4. c. 4.

* al. Caput XXV.

Caput XXV.

Quòd peccatum non per peccatum debeat declinari.

At enim timendum est & cavendum, ne libidini hostili subditum corpus illecebrosissima voluptate animum alliciat consentire peccato. Proinde, inquiunt, non jam propter alienum, sed propter suum peccatum, ante quàm hoc quisque committat, se debet occidere. Nullo modo quidem hoc faciet animus, ut consentiat libidini carnis suæ aliena libidine [c] concitatæ, qui Deo potiùs ejusque sapientiæ, quàm corporis concupiscentiæ subjectus est. Verumtamen si detestabile facinus & damnabile scelus est, etiam se ipsum hominem occidere, sicut veritas manifesta proclamat; quis ita desipiat, ut dicat, Jam nunc peccemus, ne postea fortè peccemus; jam nunc perpetremus homicidium, ne fortè postea incidamus in adulterium? Nonne si tantum dominatur iniquitas, ut non innocentia, sed potiùs peccata eligantur, satius est incertum de futuro adulterium, quàm certum de præsenti homicidium? Nonne satius est flagitium committere, quod pænitendo sanetur, quàm tale facinus ubi locus salubris pænitentiæ non relinquitur? Hæc dixi propter eos vel eas, quæ non alieni, sed proprii peccati devitandi caussâ, ne sub alterius libidine etiam excitatæ suæ fortè consentiant, vim sibi, qua moriantur, inferendam putant. Ceterùm absit à mente Christiana quæ Deo suo fidit, in eoque spe posita ejus adjutorio nititur; absit, inquam, ut mens talis [d] cujuslibet carnis voluptatibus ad consensum turpitudinis cedat. Quòd si illa concupiscentialis inobedientia, quæ adhuc in membris moribundis habitat, præter nostræ voluntatis legem quasi lege sua movetur: quanto magis absque culpa est in corpore non consentientis, si absque culpa est in corpore dormientis?

Caput XXVI.

De his quæ fieri non licent, cùm à sanctis facta noscuntur, qua ratione facta credenda sint.

Sed [e] quædam, inquiunt, sanctæ feminæ tempore persecutionis, ut insectatores suæ pudicitiæ devitarent, in rapturum atque necaturum se fluvium projecerunt; eoque modo defunctæ sunt, earumque martyria in catholica Ecclesia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temere audeo judicare. Utrùm enim Ecclesiæ aliquibus fide dignis testificationibus, ut earum memoriam sic honoret, divina persuaserit auctoritas, nescio: & fieri potest ut ita sit. Quid si enim hoc fecerunt, non humanitus deceptæ, sed divinitus jussæ; nec errantes, sed obedientes? sicut de Samsone aliud nobis fas non est credere. Cùm autem Deus jubet, seque jubere sine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocet? quis obsequium pietatis accuset? Sed non ideo sine scelere facit, quisquis Deo immolare filium decreverit, quia hoc Abraham etiam laudabiliter fecit. Nam & [f] miles cùm obediens potestati, sub qua [g] legitimè constitutus est, hominem occidit, nulla civitatis suæ lege reus est homicidii: immo nisi fecerit, reus est imperii deserti atque contemti. Quòd si sua sponte atque auctoritate fecisset, in crimen effusi humani sanguinis inci-

[a] MSS. *virtutis*

[b] Vind. Am. Er. & plures MSS. *ferre*: minùs bene.

[c] Aliquot MSS. *concitante*. Et paulò pòst plerique habent, *quàm corpori concupiscentiæque subjectus est*.

[d] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *quibuslibet*.

[e] Hoc martyrii genere celebritatem olim obtinuere in Ecclesia, laudatæ ab Ambrosio lib. 3. de Virginibus, & epist. 7. ad Simplic. Pelagia ejusque sorores & mater: non aliæ forsitan, ut Baronius ad an. 303. suspicatur, ab iis de quibus Euseb. lib. 8. hist. eccl. c. 24.

[f] Hoc loco miles pro carnifice & quæstionario damnatum hominem occidente si accipiatur, nihil opus erit cum Leonardo Coquæo distinguere de bello justo, vel cujus injustitia non certa sit militi. Quòd enim quæstionarius etiam militis appellatione gauderet, ex aliis Augustini locis liquet. In Ser. 302. n. 13. *Considerate*, ait, *in ipsis ordinibus potestatum destinatum supplicio & damnatum ..... non licere feriri, nisi ab illo qui ad hoc militat. Militat quæstionarius, ab illo percutitur damnatus.*

[g] Plures MSS. *sub qua legibus constitutus est*.

dißet. Itaque unde punitur si fecerit injussus, inde punietur nisi fecerit jussus. Quòd si ita est jubente imperatore, quanto magis jubente Creatore? Qui ergo audit, non licere se occidere, faciat, si jussit cujus non licet jussa contemnere. Tantummodo videat, utrùm divina jussio nullo nutet incerto. Nos per aurem conscientiam convenimus, occultorum nobis judicium non usurpamus. *Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis, qui in ipso est.* Hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam mortem sibi inferre debere, velut fugiendo molestias temporales, ne incidat in perpetuas: neminem propter aliena peccata, ne hoc ipse incipiat habere gravissimum proprium, quem non polluebat alienum: neminem propter sua peccata præterita, propter quæ magis hac vitâ opus est, ut possint pœnitendo sanari: neminem velut desiderio vitæ melioris, quæ post mortem speratur; quia reos suæ mortis melior post mortem vita non suscipit.

1.Cor.2.11.

Nemini licet sponte sibi mortem inferre.

Caput XXVII.

An propter declinationem peccati mors spontanea appetenda sit.

Restat una caussa, de qua dicere cœperam, qua utile putatur, ut se quisque interficiat, scilicet ne in peccatum irruat, vel blandiente voluptate, vel dolore sæviente. Quam caussam si voluerimus admittere, eò usque progressa perveniet, ut hortandi sint homines tunc se potiùs interimere, cùm lavacro sanctæ regenerationis abluti, universorum remissionem acceperint peccatorum. Tunc enim tempus est cavendi omnia futura peccata, cùm omnia sunt deleta præterita. Quòd si morte spontanea rectè fit, cur non tunc potissimùm fit? Cur baptizatus sibi quisque parcit? Cur liberatum caput tot rursus vitæ hujus periculis inserit, cùm sit facillimæ potestatis illata sibi nece omnia devitare, scriptumque sit, *Qui amat periculum, incidit in illud?* Cur ergo amantur tot & tanta pericula, vel certè etiamsi non amantur, suscipiuntur, cùm manet in hac vita, cui abscedere licitum est? An verò tam insulsa perversitas cor evertit, & à consideratione veritatis avertit, ut si se quisque interimere debet, ne unius captivantis dominatu corruat in peccatum, vivendum sibi existimet, ut ipsum perferat mundum per omnes horas tentationibus plenum, & talibus [a] quales sub uno domino formidantur, & innumerabilibus ceteris sine quibus hæc vita non ducitur? Quid igitur caussæ est, cur in eis exhortationibus tempora consumamus, quibus baptizatos alloquendo studemus accendere, sive ad virginalem integritatem, sive ad continentiam vidualem, sive ad ipsam thori conjugalis fidem, cùm habeamus meliora, & ab omnibus peccandi periculis remota compendia, ut quibuscumque post remissionem recentissimam peccatorum arripiendam mortem, sibique ingerendam persuadere potuerimus, eos ad Dominum saniores purioresque mittamus? Porrò si quisquis hoc aggrediendum & suadendum putat, non dico desipit, sed insanit; qua tandem fronte homini dicit, Interfice te, ne parvis tuis peccatis adjicias gravius, dum vivis sub domino barbaris moribus impudico; qui non potest nisi

Eccli.3.27.

Tres gradus viventium in Ecclesia.

A sceleratissimè dicere, Interfice te, peccatis tuis omnibus absolutis, ne rursus talia vel etiam pejora committas, dum vivis in mundo tot impuris voluptatibus illecebroso, tot nefandis crudelitatibus furioso, tot erroribus & terroribus inimico? Hoc quia nefas est dicere, nefas est profectò se occidere. Nam si hoc sponte faciendi ulla caussa justa esse posset, procul dubio justior quàm ista non esset. Quia verò nec ista est, ergo nulla est.

B

Caput XXVIII.

Quo judicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit.

1. Non itaque vobis, ô fideles Christi, sit tædio vita vestra, si ludibrio fuit hostibus castitas vestra. Habetis magnam veramque consolationem, si fidam conscientiam retinetis, non vos consensisse peccatis eorum, qui in vos peccare permissi sunt. * Quòd si fortè, cur permissi sint, quæritis; alta quidem est providentia Crea- * al. Cap. XXVIII.
C toris mundi atque Rectoris, & *inscrutabilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus.* Verumtamen interrogate fideliter animas vestras, ne fortè de isto integritatis & continentiæ vel pudicitiæ bono vos inflatiùs extulistis, & humanis laudibus delectatæ in hoc etiam aliquibus invidistis. Non accuso quod nescio, nec audio quod vobis interrogata corda vestra respondent. Tamen si ita esse responderint, nolite mirari hoc vos amisisse, unde hominibus placere gestiistis; illud vobis re-
D mansisse, quod ostendi hominibus non potest. Si peccantibus non consensistis, divinæ gratiæ, ne amitteretur, divinum accessit auxilium; humanæ gloriæ, ne amaretur, humanum successit opprobrium. In utroque consolamini pusillanimes; illinc probatæ, hinc castigatæ; illinc justificatæ, hinc emendatæ. Quarum verò corda interrogata respondent, numquam se de bono virginitatis vel viduitatis vel conjugalis pudicitiæ superbisse, sed humilibus consentiendo de dono Dei cum tre-
E more exsultasse, nec invidisse cuiquam paris excellentiam sanctitatis & castitatis, sed humana laude postposita, quæ tanto major deferri solet, quanto est bonum rarius quod exigit laudem, optasse potiùs ut earum amplior numerus esset, quàm ut ipsæ in paucitate ampliùs eminerent: nec istæ, quæ tales sunt, si earum quoque aliquas barbarica libido compressit, permissum hoc esse causentur; nec ideo credant Deum ista negligere, quia permittit quod nemo impunè committit. Quæ-
F dam enim veluti pondera malarum cupiditatum, & per occultum præsens divinum judicium relaxantur, & [b] manifesto ultimo reservantur. Fortassis autem istæ, quæ bene sibi sunt consciæ non se ex isto castitatis bono cor inflatum extulisse, & tamen vim hostilem in carne perpessæ sunt, habebant aliquid latentis infirmitatis, quæ posset in superbiæ fastum, si hanc humilitatem in vastatione illa evasissent, extolli. Sicut ergo quidam morte rapti sunt, ne malitia mutaret intellectum
G eorum; ita quiddam ab istis vi raptum est, ne prosperitas mutaret modestiam earum. Utrisque igitur, quæ de carne sua, quòd turpem nullius [c] esset perpessa contactum, vel jam superbiebant, vel superbire, si nec hostium violentiâ con-

Rom.11.33.

Rom.12.16. Psal.2.11.

Sap.4.11.

[a] Sic aliquot MSS. Alii verò, *qualibus sub uno domino formidatur.* Et quidam cum editis Vind. Am. Er. Lov. *qualis . . . . . formidatur.*
[b] Apud Lov. repetitur *quadam* hoc modo: *& quadam manifesto ultimo &c.* renitente sensu & ceteris libris.
[c] Sic probæ notæ MSS. At editi, *essent perpessæ*: & infrà, *contrectata essent.*

trectata esset, forsitan poterant, non ablata est castitas, sed humilitas persuasa: illarum tumori [a] succursum est immanenti, istarum occursum est imminenti.

2. Quamquam & illud non sit tacendum, quòd quibusdam quæ ista perpessæ sunt, potuit videri continentiæ bonum in bonis corporalibus deputandum, & tunc manere, si nullius libidine corpus adtrectaretur; non autem esse positum in solo adjuto divinitus robore voluntatis, ut sit sanctum & corpus & spiritus; nec tale bonum esse, quod invito animo non possit auferri: qui error eis fortasse sublatus est. Cùm enim cogitant qua conscientiâ Deo servierint, & fide inconcussâ non de illo sentiunt quòd ita sibi servientes eumque ita invocantes deserere ullo modo potuerit, quantumque illi castitas placeat dubitare non possunt, vident esse consequens, nequaquam illum fuisse permissurum, ut hæc acciderent sanctis suis, si eo modo perire posset sanctitas, quam contulit eis, & diligit in eis.

Caput XXIX.

Quid familia Christi respondere debeat infidelibus, cùm exprobrant, quòd eam à furore hostium non liberaverit Christus.

Habet itaque omnis familia summi & veri Dei consolationem suam, non fallacem, nec in spe rerum nutantium vel labentium constitutam; vitamque etiam ipsam temporalem minimè pænitendam, in qua eruditur ad æternam; bonisque terrenis tamquam peregrina utitur, nec capitur, malis autem aut probatur, aut emendatur. Illi verò qui [b] probationi ejus insultant, eique dicunt, cùm forte in aliqua temporalia mala devenerit, *Ubi est Deus tuus?* (Psal. 41. 4.) Ipsi dicant, ubi sint dii eorum, cùm talia patiuntur, pro quibus evitandis eos vel colunt, vel colendos esse contendunt. Nam ista respondet: Deus meus ubique præsens est, ubique totus, nusquam inclusus, qui possit adesse secretus, abesse non motus: ille cùm me adversis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata castigat, mercedemque mihi æternam pro toleratis piè malis temporalibus servat: vos autem qui estis, cum quibus loqui dignum sit saltem de diis vestris, quanto minùs de Deo meo, (Psal. 95. 4.) qui *terribilis est super omnes deos? Quoniam dii gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.*

Caput XXX.

Quàm pudendis prosperitatibus affluere velint, qui de Christianis temporibus conqueruntur.

Si [c] Nasica ille Scipio vester quondam pontifex viveret, quem sub terrore belli Punici in suscipiendis Phrygiis sacris, cùm vir optimus quæreretur, universus senatus elegit, cujus os fortasse non auderetis adspicere, ipse vos ab hac impudentia cohiberet. Cur enim afflicti rebus adA versis de temporibus querimini Christianis, nisi quia vestram luxuriam cupitis habere securam, & perditissimis moribus remota omni molestiarum asperitate diffluere? Neque enim propterea cupitis habere pacem & omni genere copiarum abundare, ut his bonis honestè utamini, hoc est, modestè, sobriè, temperanter, piè: sed ut infinita varietas voluptatum insanis effusionibus exquiratur, secundisque rebus ea mala oriantur in moribus, quæ sævientibus pejora sint hostibus. (Pravi mores plus damni asferunt quàm hostes sævientes.) B At ille Scipio pontifex maximus vester, ille judicio totius senatûs vir optimus, istam vobis metuens calamitatem, nolebat æmulam tunc imperii Romani Carthaginem dirui, & decernenti ut dirueretur, contradicebat * Catoni, timens infirmis animis hostem, securitatem, & tamquam pupillis civibus idoneum tutorem, necessarium videns esse terrorem. (* Plutarch. in Catone majore, Livius lib. 49. &c.) Nec eum sententia fefellit: re ipsa probatum est, quàm verum diceret. * Deleta quippe Carthagine, magno scilicet terrore (* Sallust. in bello Iugurt. Velleius Paterculus initio lib. 2.) C Romanæ reipublicæ depulso & exstincto, tanta de rebus prosperis orta mala continuò subsecuta sunt, ut corruptâ disruptâque concordiâ priùs sævis [d] cruentisque seditionibus, deinde mox [e] malarum connexione caussarum, bellis etiam civilibus tantæ strages ederentur, tantus sanguis effunderetur, tanta cupiditate proscriptionum ac rapinarum ferveret immanitas, ut Romani illi qui vitâ integriore mala metuebant ab hostibus, perditâ integritate vitæ crudeliora paterentur à ciD vibus: eaque ipsa libido dominandi, quæ inter alia vitia generis humani [f] meracior inerat universo populo Romano, postea quàm in paucis potentioribus vicit, obtritos fatigatosque ceteros etiam jugo servitutis oppressit.

Caput XXXI.

Quibus vitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi.

E Nam quando illa quiesceret in superbissimis mentibus, donec continuatis honoribus ad potestatem regiam perveniret? Honorum porrò continuandorum facultas non esset, nisi ambitio prævaleret. Minimè autem prævaleret ambitio, nisi in populo avaritiâ luxuriâque corrupto. (Ambitio, avaritia, & luxuria ex rebus prosperis.) Avarus verò luxuriosusque populus secundis rebus effectus est, quas Nasica ille providentissimè cavendas esse censebat, quando civitatem hostium maximam, fortissimam, opulentissimam nolebat auferri; ut timore libido premeretur, [g] liF bido pressa non luxuriaretur, luxuriâque cohibitâ nec avaritia grassaretur: quibus vitiis obseratis, civitati utilis virtus floreret & cresceret, eique virtuti libertas congrua permaneret. Hinc etiam erat, & ex hac providentissima patriæ caritate veniebat, quòd idem ipse vester pontifex maximus, à senatu temporis illius (quod sæpe dicendum est) electus sine ulla sententiarum discrepantia vir op-

[a] Editi, *occursum est*: quo loco potiores MSS. *succursum est.*

[b] Vind. Am. Er. ac plerique MSS. *probitati.*

[c] Defessâ Italiâ Punico bello secundo atque ab Annibale vexatâ, adscitum est ex Pessinunte civitate Phrygiæ simulacrum matris deûm, quod videlicet Sibyllinis versibus intellexerant collocandum Romæ, ut hostes expellerentur. Ad id ritè excipiendum, cùm vir optimus jussu Delphici oraculi quæreretur, electus est Scipio Nasica. Ex Cicer. Orat. de haruspicum responsis, Livio lib. 29. &c.

[d] Tiberii Gracchi, deinde Caii fratris, in quibus primùm usque ad sanguinem civilem ventum est, quarum prior fuit decem annis post deletam Carthaginem. Lud. Vives.

[e] Nam ex seditione C. Gracchi ortus est tribunatus Livii Drusi, quem Patres equitibus, qui ex lege Gracchi judicabant, opposuerunt. Ex hoc bellum sociale, quòd promissa à Livio Druso civitas non præstaretur. Ex hoc Mithridaticum, cùm Mithridates rex Ponti confisus discordiæ Italiæ multa civium millia, quæ in suo regno negotiabantur, jussit interfici. Ex hoc bella civilia Mariana, cùm Marius provinciam & bellum Mithridaticum L. Syllæ vellet eripere. Ex hujus seminibus Sertorianum, Lepidanum, conjuratio Catilinæ, postremò Pompeianum. Hinc Cæsaris regnum, quo occiso, bella civilia, Antonianum, Philippense Bruti & Cassii, Siculum Sexti Pompeii, Actiacum. Tandem respublica in monarchiam & tyrannidem versa est. Lud. Vives.

[f] Vind. Am. & Lov. *immoderatior.* At Er. & veteres MSS. *meracior*: excepto uno & altero, in quo est, *feracior.*

[g] Nonnulli MSS. *libidine pressa.*

a *Livius lib. 48. Valer. lib. 2. c. 4. Appian. lib. 1. de bellis civilibus.

timus, [a] caveam theatri senatum construere molientem, ab hac dispositione & cupiditate * compescuit; persuasitque oratione gravissima, ne Græcam luxuriam virilibus patriæ moribus paterentur obrepere, & ad virtutem labefactandam enervandamque Romanam peregrinæ consentire nequitiæ: tantumque auctoritate valuit, ut ejus verbis commota senatoria providentia, etiam subsellia, quibus ad horam congestis in ludorum spectaculo jam uti civitas cœperat, deinceps prohiberet apponi. Quanto studio iste ab urbe Roma B ludos ipsos scenicos abstulisset, si auctoritati eorum, quos deos putabat, resistere auderet; quos esse noxios dæmones non intelligebat; aut si intelligebat, placandos etiam ipse potiùs, quàm contemnendos existimabat. Nondum enim fuerat declarata Gentibus superna doctrina, quæ fide cor mundans, ad cælestia vel supercælestia capessenda, humili pietate humanum mutaret affectum, & à dominatu superborum dæmonum liberaret.

C

Caput XXXII.

De Scenicorum institutione ludorum.

VERUMTAMEN scitote qui ista nescitis, & qui vos scire dissimulatis advertite, qui adversùs liberatorem à talibus dominis murmuratis: ludi scenici, spectacula turpitudinum & licentia vanitatum, non hominum vitiis, sed deorum vestrorum jussis Romæ instituti sunt. Tolerabiliùs divinos honores deferretis illi Scipioni, quàm deos ejusmodi coleretis. Neque enim erant illi dii suo pontifice meliores. Ecce adtendite, si D mens tamdiu potatis erroribus ebria, vos aliquid sanum considerare permittit. Dii propter * sedandam corporum pestilentiam ludos sibi scenicos exhiberi jubebant: pontifex autem propter animorum cavendam pestilentiam, ipsam scenam construi prohibebat. Si aliqua luce mentis animum corpori præponitis, eligite quem colatis. Neque enim & illa corporum pestilentia ideo conquievit, quia populo bellicoso & solis antea ludis Circensibus assueto ludorum scenicorum delicata subintravit insania: sed astutia spirituum nefandorum prævidens illam pestilentiam jam fine debito cessaturam, aliam longè graviorem, qua plurimùm gaudet, ex hac occasione non corporibus, sed moribus curavit immittere; quæ animos miserorum tantis obcæcavit tenebris, tanta deformitate fœdavit, ut etiam modò, (quod incredibile forsitan erit, si à nostris posteris audietur,) Romana urbe vastata, quos pestilentia ista possedit, atque inde fugientes Carthaginem pervenire potuerunt, in theatris quotidie certatim pro histrionibus insanirent.

*Livius lib. 7. Valer. lib. 2. c. 4.

Dæmonum vafrities.

Corporum pestilentiæ, animorum successit.

E

F

Caput XXXIII.

De vitiis Romanorum, quos patriæ non correxit eversio.

O Mentes amentes, quis est hic tantus, non error, sed furor, ut exitium vestrum (sicut audivimus) plangentibus orientalibus populis, & maximis civitatibus in remotissimis terris publicum luctum mærorem que ducentibus, vos theatra quæreretis, intraretis, impleretis, & multo insaniora, quàm fuerant antea, faceretis? Hanc A animorum labem ac pestem, hanc probitatis & honestatis eversionem vobis Scipio ille metuebat, quando construi theatra prohibebat, quando rebus prosperis vos facilè corrumpi atque everti posse cernebat, quando vos ab hostili terrore securos esse nolebat. Neque enim censebat ille felicem esse rempublicam stantibus mœnibus, ruentibus moribus. Sed in vobis plus valuit quod dæmones impii seduxerunt, quàm quod homines providi præcaverunt. Hinc est quòd mala quæ facitis, vobis imputari non vultis; mala verò quæ patimini, Christianis temporibus imputatis. Neque enim in vestra securitate pacatam rempublicam, sed luxuriam quæritis impunitam, qui depravati rebus prosperis, nec corrigi potuistis adversis. Volebat vos ille Scipio terreri ab hoste, ne in luxuriam flueretis: vos nec contriti ab hoste luxuriam repressistis: perdidistis utilitatem calamitatis, & miserrimi facti estis, & pessimi permansistis.

Caput XXXIV.

De clementia Dei, quæ Urbis excidium temperavit.

ET tamen quòd vivitis, Dei est; qui vobis parcendo admonet, ut corrigamini pænitendo: qui vobis etiam ingratis præstitit, ut vel sub nomine servorum ejus, vel in locis Martyrum ejus hostiles manus evaderetis. *Romulus & Remus asylum constituisse perhibentur, quò quisquis confugeret, ab omni noxa liber esset, augere quærentes creandæ multitudinem civitatis. Mirandum in honorem Christi [b] præcessit exemplum. Hoc constituerunt eversores Urbis, quod constituerant antea conditores. Quid autem magnum, si hoc fecerunt illi, ut civium suorum numerus suppleretur, quod fecerunt isti, ut suorum hostium numerositas servaretur?

*al. Cap. XXXIV.

b

Caput XXXV.

De latentibus inter impios Ecclesiæ filiis, & de falsis intra Ecclesiam Christianis.

HÆC & talia, si qua uberiùs & commodiùs potuerit, respondeat inimicis suis redemta familia Domini Christi, & peregrina civitas regis Christi. * Meminerit sanè, in ipsis inimicis latére cives futuros, ne infructuosum vel apud ipsos putet, quòd donec perveniat ad [c] confessos, portat infensos: sicut ex illorum numero etiam Dei Civitas habet secum, quamdiu peregrinatur in mundo, connexos communione sacramentorum, nec secum futuros in æterna sorte sanctorum, qui partim in occulto, partim in aperto sunt: qui etiam cum ipsis inimicis adversùs Deum, cujus sacramentum gerunt, murmurare non dubitant; modò cum illis theatra, modò ecclesias nobiscum replentes. De correctione autem quorumdam etiam talium multo minùs est desperandum, si apud apertissimos adversarios prædestinati amici latitant, adhuc ignoti etiam sibi. Perplexæ quippe sunt istæ duæ civitates in hoc sæculo, G invicemque permixtæ, donec ultimo judicio dirimantur: de quarum exortu & procursu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum divinitus adjuvabor, expediam; propter gloriam

*al. Cap. XXXV.

c

Civitates duæ perplexæ.

a Locus theatri sic est appellatus, quòd subselliis ad spectatorum consessum aptè instructus caveæ formam quamdam referret. *Caveæ consessum* legere est in Æneid. 5. & 8. Itemque *cavea* nomen sensu eodem usurpat Cicer. de Amic. & de Senect. Seneca de Tranquil. animi c. 11. Tertul. de Spectac. c. 30. Chrys. hom. de Kal. Cassiod. l. 4. Var. ep. 51. Denique August. lib. 1. de Consensu Evang. c. 33. *Cadunt*, inquit, *theatra, caveæ turpitudinum & publicæ professiones flagitiorum.*

b Plerique MSS. cum Vind. *processit.*

c *Confessos*, non declaratione ultima, cùm apertæ erunt conscientiæ in futura vita, ut Ludovicus Vives interpretatur; sed professione Christianæ fidei, quæ ab iis in vita præsenti fieri debet, ut ad Christi familiam admittantur.

Civitatis Dei, quæ [a] alienis à contrario comparatis clariùs eminebit.

Caput XXXVI.

De quibus caussis sequenti disputatione sit disserendum.

Sed adhuc quædam mihi dicenda sunt adversùs eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem nostram referunt, qua diis suis sacrificare prohibentur. Commemoranda enim sunt quæ & quanta occurrere potuerint, vel satis esse videbuntur mala, quæ illa civitas pertulit, vel ad ejus imperium pertinentes provinciæ, ante quàm eorum sacrificia prohibita fuissent: quæ omnia procul dubio nobis tribuerent, si jam vel illis clareret nostra religio, vel ita eos à sacris sacrilegis prohiberet. Deinde monstrandum est, quos eorum mores, & quam ob caussam verus Deus ad augendum imperium adjuvare dignatus est, in cujus potestate sunt regna omnia: quámque nihil eos adjuverint hi, quos deos putant; quin potiùs quantum decipiendo & fallendo nocuerint. Postremò adversùs eos dicetur, qui manifestissimis documentis confutati atque convicti conantur asserere, non propter vitæ præsentis utilitatem, sed propter eam quæ post mortem futura est, colendos deos. Quæ, nisi fallor, quæstio multo erit operosior, & [b] sublimiore disputatione dignior, ut & contra philosophos in ea disseratur, non quoslibet, sed qui apud illos excellentissimâ gloriâ clari sunt, & nobiscum multa sentiunt, scilicet de animæ immortalitate, & quòd Deus verus mundum condiderit, & de providentia ejus, qua universum quod condidit, regit. Sed quoniam & ipsi in illis quæ contra nos sentiunt, refellendi sunt; deesse huic officio non debemus: ut refutatis impiis contradictionibus pro viribus, quas Deus impartiet, asseramus Civitatem Dei, veramque pietatem, & Dei cultum, in quo uno veraciter sempiterna beatitudo promittitur. Hic itaque modus sit hujus voluminis, ut deinceps disposita ab alio sumamus exordio.

[a] MSS. non pauci, *alternis*.

[b] Vind. Am. & MSS. magno consensu, *subtiliore*. Er. *subtili*.

LIBER SECUNDUS.

In quo disputatione instituta de malis quæ ante Christum vigente deorum falsorum cultu perpessi sunt Romani, demonstratur primùm eos morum malis & animi vitiis, quæ mala vel sola vel maxima deputanda sunt, cumulatos procurantibus diis falsis, nedum liberatos fuisse.

Caput I.

De modo, qui necessitati disputationis adhibendus est.

Si rationi perspicuæ veritatis infirmus humanæ consuetudinis sensus non auderet obsistere, sed doctrinæ salubri languorem suum tamquam medicinæ subderet, donec divino adjutorio fide pietatis impetrante sanaretur, non multo sermone opus esset ad convincendum quemlibet vanæ opinationis errorem, his qui rectè sentiunt, & sensa verbis sufficientibus explicant. Nunc verò quoniam ille est major & [a] tetrior insipientium morbus animorum, quo irrationabiles motus suos, etiam post rationem plenè redditam, quanta homini ab homine debetur, sive nimia cæcitate, qua nec aperta cernuntur, sive obstinatissimâ pervicaciâ, qua & ea quæ cernuntur non feruntur, tamquam ipsam rationem veritatemque defendunt, fit necessitas copiosiùs dicendi plerumque res claras, velut eas, non spectantibus intuendas, sed quodam modo tangendas palpantibus & conniventibus offeramus. Et tamen quis disceptandi finis erit & loquendi modus, si respondendum esse respondentibus semper existimemus? Nam qui vel non possunt intelligere quod dicitur, vel tam duri sunt adversitate mentis, ut etiamsi intellexerint, non obediant,
Psal. 31. 1. respondent, ut scriptum est, & loquuntur iniquitatem, atque infatigabiliter vani sunt. Quorum dicta contraria si totiens velimus refellere, quotiens obnixa fronte statuerint non [b] curare quid dicant, dum quocumque modo nostris disputationibus contradicant, quàm sit infinitum & ærumnosum & infructuosum vides. Quamobrem nec te ipsum, mi fili Marcelline, nec alios quibus hic labor noster in Christi caritate utiliter ac liberaliter servit, tales meorum scriptorum velim judices, qui responsionem semper desiderent, cùm his quæ leguntur audierint aliquid contradici; ne fiant similes earum muliercularum, quas commemorat Apostolus, *semper discentes, & ad veritatis scientiam numquam pervenientes.*

Caput II.

De his quæ primo volumine expedita sunt.

Superiore itaque libro, cùm de Civitate Dei dicere instituissem, unde hoc universum opus, illo adjuvante, in manus sumtum est, occurrit mihi [c] respondendum esse primitus eis, qui hæc bella quibus mundus iste conteritur, maximéque Romanæ urbis recentem à Barbaris vastationem Christianæ religioni tribuunt, qua prohibentur nefandis sacrificiis servire dæmonibus: cùm potiùs hoc deberent tribuere Christo, quòd propter ejus nomen contra institutum moremque bellorum, eis quò confugerent, religiosa & amplissima loca Barbari libera præbuerunt; atque in multis famulatum [d] deditum Christo, non solùm verum, sed etiam timore confictum sic honoraverunt, ut quod in eos belli jure fieri licuisset, illicitum sibi esse judicarent. Inde incidit quæstio, cur hæc divina beneficia etiam ad impios ingratosque pervenerint, & cur illa itidem dura, quæ hostiliter facta sunt, pios cum impiis pariter afflixerint. Quam quæstionem per multa diffusam, (in omnibus enim quotidianis vel Dei muneribus vel hominum cladibus, quorum utraque bene ac malè viventibus permixtè atque indiscretè sæpe accidunt, [e] solet multos movere,) ut pro suscepti operis necessitate dissolverem, aliquantùm immoratus

[a] Nonnulli MSS. *deterior*.

[b] Veteres libri, *non cogitare*.

[c] In plerisque MSS. *resistendum*.

[d] Sic meliores MSS. At editi, *debitum*.

[e] Er. & Lov. *solent*. Meliùs Vind. Am. & aliquot MSS *solet*, subaudi, quæstio illa, quam *per multa diffusam* dicit.

ratus sum, maximè ad consolandas sanctas feminas & piè castas, in quibus ab hoste aliquid perpetratum est, quod intulit verecundiæ dolorem, etsi non abstulit pudicitiæ firmitatem; ne pæniteat eas vitæ, [a] quas non est unde possit pænitere nequitiæ. Deinde pauca dixi in eos, qui Christianos adversis illis rebus affectos, & præcipuè pudorem humiliatarum feminarum, quamvis castarum atque sanctarum, protervitate impudentissima exagitant, cùm sint nequissimi & irreverentissimi, longè ab eis ipsis Romanis degeneres, quorum præclara multa laudantur & litterarum memoriâ celebrantur, immo illorum gloriæ vehementer adversi. Romam quippe [b] partam veterum auctamque laboribus, fœdiorem stantem fecerant quàm ruentem: quando quidem in ruina ejus lapides & ligna, in istorum autem vita omnia, non murorum, sed morum munimenta atque ornamenta ceciderunt, cùm funestioribus eorum corda cupiditatibus quàm ignibus tecta illius urbis arderent. Quibus dictis, primum terminavi librum. Deinceps itaque dicere institui, quæ mala civitas illa perpessa sit ab origine sua, sive apud se ipsam, sive in provinciis sibi jam subditis: quæ omnia Christianæ religioni tribuerent, si jam tunc Evangelica doctrina adversùs falsos & fallaces eorum deos testificatione liberrima personaret.

Caput III.

De assumenda historia, qua ostendatur, quæ mala acciderint Romanis, cùm deos colerent, ante quàm religio Christiana obcresceret.

Memento autem, me ista commemorantem, adhuc contra imperitos agere, ex quorum imperitia illud quoque ortum est vulgare proverbium: Pluvia [c] defit, caussa Christiani. Sunt namque qui eorum studiis liberalibus instituti amant historiam, qua facillimè ista noverunt: sed ut nobis ineruditorum turbas infestissimas reddant, se nosse dissimulant; atque hoc apud vulgus confirmare nituntur, clades quibus per certa intervalla locorum & temporum genus humanum oportet affligi, caussa accidere nominis Christiani, quod contra deos suos ingenti fama & præclarissima celebritate per cuncta diffunditur. Recolant ergo nobiscum, ante quàm Christus venisset in carne, ante quàm ejus nomen eâ, cui frustra invident, gloriâ populis innotesceret, quibus calamitatibus res Romanæ multipliciter variéque contritæ sint, & in his defendant, si possunt, deos suos, si propterea coluntur, ne ista mala patiantur cultores eorum; quorum si quid nunc passi fuerint, nobis imputandum esse contendunt. Cur enim ea quæ dicturus sum, permiserunt accidere cultoribus suis, ante quàm eos declaratum Christi nomen offenderet, eorumque sacrificia prohiberet?

Caput IV.

Quòd cultores deorum nulla umquam à diis suis præcepta probitatis acceperint, & in sacris eorum turpia quæque celebraverint.

Primo ipsos mores ne pessimos haberent, quare dii eorum curare noluerunt? Deus enim verus eos, à quibus non colebatur, meritò neglexit: dii autem illi, à quorum cultu se prohiberi homines ingratissimi conqueruntur, cultores suos ad bene vivendum quare nullis legibus adjuverunt? Utique dignum erat, ut quomodo isti illorum sacra, ita illi istorum facta curarent. Sed respondetur, quòd voluntate propria quisque malus est. Quis hoc negaverit? Verumtamen pertinebat ad consultores deos, vitæ bonæ præcepta non occultare populis cultoribus suis, sed clara prædicatione præbere: per vates etiam convenire atque arguere peccantes; palàm minari pœnas malè agentibus, præmia rectè viventibus polliceri. Quid umquam tale in deorum illorum templis prompta & eminenti voce concrepuit? Veniebamus etiam nos aliquando adolescentes ad spectacula [d] ludibriaque sacrilegiorum: spectabamus arreptitios, audiebamus symphoniacos; ludis turpissimis, qui diis deabusque exhibebantur, oblectabamur, [e] Cælesti virgini, & Berecynthiæ matri omnium: ante cujus lecticam [f] die sollemni lavationis ejus, talia per publicum cantitabantur à nequissimis scenicis, qualia, non dico matrem deorum, sed matrem qualiumcumque senatorum vel quorumlibet honestorum virorum, immo verò qualia nec matrem ipsorum scenicorum deceret audire. Habet enim quiddam erga parentes humana verecundia, quod nec ipsa nequitia possit auferre. Illam proinde turpitudinem obscœnorum dictorum atque factorum, scenicos ipsos domi suæ proludendi caussâ coram matribus suis agere puderet, quam per publicum agebant, coram deûm matre, spectante & audiente utriusque sexûs frequentissima multitudine. Quæ si illecta curiositate adesse potuit circumfusa, saltem offensa castitate debuit abire confusa. Quæ sunt sacrilegia, si illa sunt sacra? aut quæ inquinatio, si illa lavatio? Et hæc fercula appellabantur, quasi celebraretur convivium, quo velut suis epulis immunda dæmonia pascerentur. Quis enim non sentiat cujusmodi spiritus talibus obscœnitatibus delectentur, nisi vel nesciens utrùm omnino sint ulli immundi spiritus deorum nomine decipientes, vel talem agens vitam, in qua istos potiùs quàm Deum verum & optet propitios, & formidet iratos?

Vitæ præcepta à diis non præstita suis cultoribus.

Fercula spiritibus immundis exhibita.

Caput V.

De obscœnitatibus, quibus mater deûm à cultoribus suis honorabatur.

Nequaquam istos, qui flagitiosissimæ consuetudinis vitiis oblectari magis quàm oblu-

[a] Er. & Lov. *apud quas*. Non opus erat addere hìc *apud*, quod à ceteris libris abest.

[b] Lov. *curâ partam*. Vind. Am. & Er. *curâ structam*. At MSS. constanter habent, *partam*: & carent voce, *curâ*.

[c] Editi, *defecit*: & ex iis tres, scilicet Vind. Am. Er. prosequuntur, *caussa Christiani nominis*. At veteres libri non addunt, *nominis*: & locò *defecit*, habent omnes *defit*. Plures quoque ex iisdem MSS. optimæ notæ verba consequentia nonnullis omissis particulis sic distinguunt: *Caussa Christiani sunt. Nam qui eorum studiis liberalibus instituti amant historiam, facillimè ista noverunt.* Istud itidem in Christianos proverbium paulò aliis verbis commemoratum habes Enarrat. in Psal. 80. n. 1.

[d] Invertit falsam appellationem, qua *ludi sacri* à paganis, aut *ludorum sacra* dicebantur.

[e] Cælesti huic *virgini* præcipuus in Africa cultus tribuebatur, teste Tertulliano in Apologetico c. 24. De illa idem ipse in ejusdem libri capite 23. & multis locis Augustinus, ut Enarrat. in Psal. 62. n. 7. & in Psal. 98. n. 14. & Ser. 105. c. 9. Hanc Ludovicus Vives nulla coactus auctoritate aut ratione confundit hìc loci cum deûm matre Berecynthia; Augustinus contrà manifestè distinguit, interpositâ copulante particulâ subjiciens, *& Berecynthia matri omnium*, id est, *deorum & dearum*: quod supplendum relinquebatur in MSS. Nam in editis additum est, *deorum*.

[f] Pridie idus Apr. mater deûm magnâ pompâ à suis sacerdotibus ad Almonem fluvium, qui non procul ab Urbe in Tiberim influit, producebatur, ibique ad confluentem duorum amnium abluebatur vetere instituto. Nam quo primùm die ex Asia illuc est advecta, à sacerdote lota est, isque mos postea sacer fuit & singulis annis repetitus. De quo more Lucanus in 1. Ovidius in 4. Fast. Prudentius in martyrio Romani,

ctari student, sed illum ipsum Nasicam Scipionem, qui vir optimus à senatu electus est, cujus manibus ejusdem dæmonis simulacrum susceptum est, in Urbemque pervectum, habere de hac re judicem vellem. Diceret nobis, utrùm matrem suam tam optimè de republica vellet mereri, ut ei divini honores decernerentur: sicut & Græcos & Romanos aliasque gentes constat quibusdam decrevisse mortalibus, quorum erga se [a] beneficia magnipenderant, eosque immortales factos, atque in deorum numerum receptos esse crediderant. Profectò ille tantam felicitatem suæ matri, si fieri posset, optaret. Porrò si ab illo deinde quæreremus, utrùm inter ejus divinos honores vellet illa turpia celebrari; nonne se malle clamaret, ut sua mater sine ullo sensu mortua jaceret, quàm ad hoc dea viveret, ut illa libenter audiret? Absit, ut senator populi Romani ea mente præditus, qua theatrum ædificari in urbe fortium virorum prohibuit, sic vellet coli matrem suam, ut talibus dea sacris propitiaretur, qualibus matrona verbis offenderetur. Nec ullo modo crederet verecundiam laudabilis feminæ, ita in contrarium divinitate mutari, ut honoribus eam talibus advocarent cultores sui, qualibus conviciis in quempiam jaculatis, cùm inter homines viveret, nisi aures clauderet, seseque subtraheret, erubescerent pro illa & propinqui, & maritus, & liberi. Proinde talis mater deûm, qualem habere matrem puderet quemlibet etiam pessimum virum, Romanas occupatura mentes quæsivit optimum virum, non quem monendo & adjuvando faceret, sed quem fallendo deciperet: ei similis de qua scriptum est, *Mulier autem virorum pretiosas animas captat*: ut ille magnæ indolis animus hoc velut divino testimonio [b] sublimatus, & verè se optimum existimans, veram pietatem religionemque non quæreret, sine qua omne quamvis laudabile ingenium superbiâ vanescit & decidit. Quomodo igitur nisi insidiosè quæreret dea illa optimum virum, cùm talia quærat in suis sacris, qualia viri optimi abhorrent suis adhiberi conviviis?

Honores divini benefactoribus olim decreti. (margin: a)

Prov. 6. 26.

Caput VI.

Deos paganorum numquam bene vivendi sanxisse doctrinam.

Hinc est quòd de vita & moribus civitatum atque populorum, à quibus colebantur illa numina, non curarunt, ut tam horrendis [c] & detestabilibus malis, non in agro & vitibus, non in domo atque pecunia, non denique in ipso corpore, quod menti subditur, sed in ipsa mente, in ipso rectore carnis animo, eos impleri ac pessimos fieri sine ulla sua terribili prohibitione permitterent. Aut si prohibebant, hoc ostendatur potiùs, hoc probetur. Nec nobis nescio quos susurros paucissimorum auribus anhelatos & arcana velut religione traditos jactent, quibus vitæ probitas castitasque discatur: sed demonstrentur vel commemorentur loca talibus aliquando conventiculis consecrata; non ubi ludi agerentur obscœnis vocibus & motibus histrionum, nec ubi [d] Fugalia celebrarentur effusâ omni licentiâ turpitudinum; (&

A verè Fugalia, sed pudoris & honestatis:) sed ubi populi audirent quid dii præciperent de cohibenda avaritia, ambitione frangenda, luxuria refrenanda; ubi discerent miseri, quod discendum Persius increpavit dicens,

Disciteque ô miseri, & caussas agnoscite rerum, *Satyra 3.*
Quid sumus, aut quidnam [e] victuri gignimur; ordo
Quis datus, aut metæ quàm mollis flexus, &
[f] unde;
Quis modus argenti, quid fas optare, quid asper
B Utile nummus habet; patriæ carisque propinquis
Quantum elargiri deceat; quem te Deus esse
Jussit, & humana qua parte locatus es in re.

Dicatur in quibus locis hæc docentium deorum solebant præcepta recitari, & à cultoribus eorum populis frequenter audiri, sicut nos ostendimus ad hoc ecclesias institutas, quaquaversum religio Christiana diffunditur.

Ecclesiæ institutæ ad audiendum verbum Dei.

Caput VII.

C *Inutilia esse inventa philosophica sine auctoritate divina; ubi quemquam ad vitia pronum magis movet quod dii fecerint, quàm quod homines disputarint.*

An fortè nobis philosophorum scholas disputationesque memorabunt? Primò hæc non Romana, sed Græca sunt: aut si propterea jam Romana, quia & Græcia facta est Romana provincia, non deorum præcepta sunt, sed hominum inventa, qui utcumque conati sunt ingeniis acutissimis præditi ratiocinando vestigare, quid in rerum natura latitaret, quid in moribus appetenD dum esset atque fugiendum, quid in ipsis ratiocinandi regulis certa connexione traheretur, aut quid non esset consequens, vel etiam repugnaret. Et quidam eorum quædam magna, quantum divinitus adjuti sunt, invenerunt; quantum autem humanitus impediti sunt, erraverunt: maximè cùm eorum superbiæ justè providentia divina resisteret, ut viam pietatis ab humilitate in superna surgentem, etiam istorum comparatione monstraret: unde postea nobis erit in Dei veri Domini E voluntate disquirendi ac disserendi locus. Verumtamen si philosophi aliquid invenerunt, quod agendæ bonæ vitæ beatæque adipiscendæ satis esse possit; quanto justiùs talibus divini honores decernerentur? Quanto meliùs & honestiùs in Platonis templo libri ejus legerentur, quàm in templis dæmonum [g] Galli absciderentur, molles consecrarentur, insani secarentur, & quidquid aliud vel crudele, vel turpe, vel turpiter crudele, vel cruF deliter turpe in sacris talium deorum celebrari solet? Quanto satius erat, ad erudiendum justitiam juventutem, publicè recitari leges deorum, quàm laudari inaniter leges atque instituta majorum? Omnes enim cultores talium deorum, mox ut eos libido perpulerit, ferventi, ut ait Persius, tincta veneno, magis intuentur quid Juppiter fecerit, quàm quid docuerit Plato, vel censuerit Cato. Hinc apud Terentium flagitiosus adolescens spectat tabulam quamdam pictam in pariete, ubi inerat pictura hæc, Jovem quo pacto Danae misisse G aiunt in gremium quondam imbrem aureum: atque ab hac tanta auctoritate adhibet patrocinium

Philosophiæ partes naturalis, moralis & rationalis.

Philosophis potiùs quàm gentilium diis honores decernendi.

Satyra 3.

In Eunucho, act. 3. sc. 5.

[a] Cicer. lib. 2. de Natura deor. *Suscepit autem*, ait, *natura hominum & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum famâ & voluntate tollerent.*

[b] Plures MSS. *sublevatus.*

[c] Hìc MSS. addunt, *eos*: nec tamen omittunt infrà ante verbum *impleri.*

[d] *Fugalia*, festa fuerunt Romæ in memoriam expulsorum regum & liberatæ reipublicæ instituta, quæ mense Februario celebrabantur post exacta Terminalia.

[e] Aliquot MSS. *quidnam venturi.* Et quidam, *quonam venturi.*

[f] Nonnulli codices, *unde*, cum diphtongo in secunda syllaba. Nec malè, si fortè alludit poëta ad metam in naumachia constitutam, ad quam subitò navis esset convertenda, uti videre est in Æneid. 5.

[g] Sacerdotes matris deûm Cybeles sive Berecynthiæ à Gallo fluvio Galli vocabantur, & excecti erant.

turpitudini suæ, cùm in ea se jactat imitari deum. At quem deum? inquit. Qui templa cæli summo sonitu concutit. Ego homuncio hoc non facerem? Ego verò illud feci, ac lubens.

CAPUT VIII.

De ludis scenicis, in quibus dii non offenduntur [a] editione suarum turpitudinum, sed placantur.

AT enim non traduntur ista sacris deorum, sed fabulis poëtarum. Nolo dicere illa mystica quàm ista theatrica esse turpiora: hoc dico, quod negantes convincit historia, eosdem illos ludos, in quibus regnant figmenta poëtarum, non per imperitum obsequium sacris deorum suorum intulisse Romanos, sed ipsos deos, ut sibi sollemniter ederentur, & honori suo consecrarentur, acerbè imperando, & quodam modo extorquendo fecisse. Quod in primo libro * brevi commemoratione perstrinxi. Nam ingravescente pestilentiâ, ludi scenici auctoritate Pontificum Romæ primitus instituti sunt. Quis igitur in [b] agenda vita non ea sibi potiùs sectanda arbitretur, quæ actitantur ludis auctoritate divina institutis, quàm ea quæ scriptitantur legibus humano consilio promulgatis? Adulterum Jovem si poëtæ fallaciter prodiderunt; dii [c] utique casti, quia tantum nefas per humanos ludos confictum est, non quia neglectum, irasci ac vindicare debuerunt. Et hæc sunt scenicorum tolerabiliora ludorum, comœdiæ scilicet & tragœdiæ, hoc est, fabulæ poëtarum agendæ in spectaculis, multa rerum turpitudine, sed nullâ saltem, sicut alia multa, verborum obscœnitate compositæ: quas etiam inter studia, quæ honesta ac liberalia vocantur, pueri legere & discere coguntur à senibus.

* Cap. 32.

CAPUT IX.

Quid Romani veteres de cohibenda poëtica licentia senserint, quam Græci deorum secuti judicium, liberam esse voluerunt.

QUID autem hinc senserint Romani veteres, Cicero testatur in libris, quos de [d] republica scripsit, ubi [e] Scipio disputans ait: Numquam comœdiæ, nisi consuetudo vitæ pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Græci quidem antiquiores vitiosæ suæ opinionis quamdam convenientiam servaverunt, apud quos fuit etiam lege concessum, ut quod vellet comœdia, de quo vellet, nominatim diceret. Itaque, sicut in eisdem libris loquitur Africanus, quem illa non attigit, vel potiùs quem non vexavit, cui pepercit? Esto, populares homines improbos, in republica seditiosos, [f] Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum læsit. Patiamur, inquit; etsi ejusmodi cives à censore melius est quàm à poëta notari: sed [g] Periclem, cùm jam suæ civitati maxima auctoritate plurimos annos domi & belli præfuisset, violari versibus, & eos agi in scena non plus decuit, quàm si [h] Plautus, inquit, noster voluisset, aut [i] Nævius Publio & [k] Cneo Scipioni; aut [l] Cæcilius Marco [m] Catoni maledicere. Deinde paulò pòst: Nostræ, inquit, contrà duodecim Tabulæ cùm perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis [n] occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri. Præclarè. Judiciis enim [o] magistratuum, disceptationibus legitimis propositam vitam, non poëtarum ingeniis habere debemus; nec probrum audire, nisi ea lege ut respondere liceat, & judicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto de republica libro ad verbum excerpenda arbitratus sum, nonnullis, propter faciliorem intellectum, vel prætermissis, vel paululùm commutatis. Multùm enim ad rem pertinent, quam molior explicare, si potero. Dicit deinde alia, & sic concludit hunc locum, ut ostendat veteribus displicuisse Romanis, vel laudari quemquam in scena vivum hominem, vel vituperari. Sed, ut dixi, hoc Græci quamquam inverecundiùs, tamen convenientiùs licere voluerunt, cùm viderent diis suis accepta & grata esse opprobria, non tantùm hominum, verùm & ipsorum deorum in scenicis fabulis; sive à poëtis essent illa conficta, sive flagitia eorum vera commemorarentur & agerentur in theatris, atque ab eorum cultoribus utinam solò risu, ac non etiam imitatione digna viderentur. Nimis enim superbum fuit, famæ parcere principum civitatis & civium, ubi suæ famæ parci numina noluerunt.

CAPUT X.

Qua nocendi arte dæmones velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari.

NAM quod affertur pro defensione, non illa vera in deos dici, sed falsa atque conficta: idipsum est scelestius, si pietatem consulas religionis: si autem malitiam dæmonum cogites, quid astutius ad decipiendum atque callidius? Cùm enim probrum jacitur in principem patriæ bonum atque utilem, nonne tanto est indigniùs, quanto à veritate remotius, & à vita illius alienius? Quæ igitur supplicia sufficiunt, cùm Deo fit ista tam nefaria, tam insignis injuria? * Sed maligni spiritus, quos isti deos putant, etiam flagitia quæ non admiserunt, de se dici volunt, dum tamen humanas mentes his opinionibus velut retibus [p] induant, & ad prædestinatum supplicium secum trahant: sive

* al. Caput X.

[a] Sic MSS. At editi, *edictione*.

[b] Lov. *augenda*. Meliùs editi alii & MSS. *agenda*.

[c] Lov. *dii hi utique quia casti, quibus tantum nefas* &c. Refragantur editi alii & MSS.

[d] Non exstant hi Ciceronis libri, quorum fragmenta quædam, præter Augustinum, referunt Seneca, Nonius, Agellius, Lactantius &c.

[e] Fuit ille Scipio Æmilianus, scilicet P. Æmilii qui Perseum Macedoniæ regem vicit filius, sed à Scipione Africani majoris filio adoptatus, Numantiæ atque Carthaginis eversor; qui & Africanus minor appellatus.

[f] De Cleone, Cleophonte & Hyperbolo Plutarchus in Nicia. Vide præterea Thucididem lib. 4. belli Pelop. Ciceronem in Bruto &c.

[g] Pericles, qui tam multos annos Athenis in administranda republica principatum tenuit, notùs est ex Plutarcho historiæ ejus scriptore, itemque ex Thucidide lib. 2. Cicerone in lib. 3. de Oratore, in Bruto, & in Oratore perfecto.

[h] Plautus à Scipione, qui eum numquam viderat, hîc *noster* appellatur, quia Latinus fuit: nam de Græcis poëtis comicis erat loquutus antea.

[i] Nævius Plauto ferè æqualis, obiisse traditur Uticæ in Africa, quò pulsus fuerat factione nobilium, Metelli præcipuè ac Scipionis Africani, quos suis versibus perstrinxerat. De ipso Agellius lib. 3. c. 3. & lib. 8. c. 14.

[k] Vind. Er. & veteres libri, *Gneo*. Porrò Publius & Cneus Scipio fratres fuerunt, & si Servio credimus, gemini, de quibus illud Æneid. 6. interpretatur, *Duo fulmina belli Scipiadas*. Eosdem Cicero in Orat. pro Cornel. Balbo, *duo fulmina imperii* appellat; & 1. paradoxo, *duo propugnacula belli*.

[l] Cæcilius Statius poëta comicus natione Gallus, Ennii contubernalis fuit. Ejus meminit Cicero ad Attic. lib. 7. Velleius lib. 1. Agellius lib. 3. c. 16. & lib. 4. c. 20. & lib. 17. c. 21. Nonnullis in libris hîc & infrà c. 12. scribitur *Cælius*: sed malè, ut constat ex Horat. ep. 2.

[m] *Catoni* videlicet seniori, qui ex familia Porcia primus gessit honores in republica, & cum Ennio ac Cæcilio vixit.

[n] Editi, *actitavisset*. Sed veriùs MSS. *occentavisset*: nam hoc verbum habent etiam quæ supersunt duodecim Tabularum fragmenta. Ejus interpretatio ad oram Corbeiensis exemplaris pervetusti hæc adscripta est: *Occentare est infame carmen nominatâ personâ edere: Occentare, contrarium canticum cantare.* Eodem ferè modo Festus exponit, de *convicio facto clarè & cum quodam canore.*

[o] Editi, *ac magistratuum*. Abest *ac* à MSS.

[p] Vind. Am. & Er. *inducant*.

A homines ista commiserint, quos deos haberi gaudent qui humanis erroribus gaudent, pro quibus se etiam colendos mille nocendi fallendique artibus interponunt; sive etiam non ullorum hominum illa crimina vera sint, quæ tamen de numinibus fingi libenter accipiunt fallacissimi spiritus, ut ad scelesta ac turpia perpetranda, velut ab ipso cælo traduci in terras satis idonea videatur auctoritas. Cùm igitur Græci talium numinum servos se esse sentirent, inter tot & tanta eorum theatrica B opprobria parcendum sibi à poëtis nullo modo putaverunt, vel diis suis etiam sic consimilari appetentes, vel metuentes ne honestiorem famam ipsi requirendo, & eis se hoc modo præferendo, illos ad iracundiam provocarent.

Caput XI.

De scenicis apud Græcos in reipublicæ administrationem receptis, eo quòd placatores deorum injustè ab hominibus spernerentur.

C AD hanc convenientiam pertinet, quòd etiam scenicos actores earumdem fabularum non parvo civitatis honore dignos existimarunt. Si quidem, quod in eo quoque de republica libro commemoratur, & [a] Æschines Atheniensis, vir eloquentissimus, cùm adolescens tragœdias actitavisset, rempublicam capessivit; & Aristodemum tragicum item actorem maximis de rebus pacis ac belli legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt. Non enim consentaneum putabatur, cùm D easdem artes eosdemque scenicos ludos etiam diis suis acceptos viderent, illos per quos agerentur, infamium loco ac numero deputare. * Hæc Græci turpiter quidem, sed sanè diis suis omnino congruenter, qui nec vitam civium lacerandam linguis poëtarum & histrionum subtrahere ausi sunt, à quibus cernebant deorum vitam eisdem ipsis diis volentibus & libentibus carpi; & ipsos homines, per quos ista in theatris agebantur quæ numinibus, quibus subditi erant, grata esse cognoverant, E non solùm minimè spernendos in civitate, verùm etiam maximè honorandos putarunt. Quid enim caussæ reperire possent, cur sacerdotes honorarent, quia per eos victimas diis acceptabiles offerebant, & scenicos probrosos haberent, per quos illam voluptatem sive honorem diis exhiberi petentibus, &, nisi fieret, irascentibus, eorum admonitione didicerant? Cùm præsertim [b] Labeo, quem hujuscemodi rerum peritissimum prædicant, numina bona à numinibus malis istâ etiam cultûs F diversitate distinguat, ut malos deos propitiari cædibus & tristibus supplicationibus asserat, bonos autem obsequiis lætis atque jocundis: qualia sunt, ut ipse ait, ludi, convivia, * lectisternia. Quod totum quale sit, postea, si Deus juverit, diligentiùs disseremus. Nunc ad rem præsentem quod adtinet, sive omnibus omnia tamquam bonis permixtè tribuantur, (neque enim esse decet deos malos, cùm potiùs isti [c] quia immundi sunt spiritus, omnes sint mali) sive certa discretione, sicut Labeo-G ni visum est, illis illa, istis ista distribuantur obsequia: competentissimè Græci utrosque honore [d] dignos ducunt, & sacerdotes, per quos victimæ ministrantur, & scenicos, per quos ludi exhibentur: ne vel omnibus diis suis, si & ludi omnibus grati sunt, vel, quod est indignius, his quos bonos putant, si ludi ab eis solis amantur, facere convincantur injuriam.

* al. Caput XI.

* Infrà lib. 3. c. 17.

c Spiritus immundi, dæmones mali.

Caput XII.

Quòd Romani auferendo libertatem poëtis in homines, quam dederunt in deos, meliùs de se, quàm de diis suis senserint.

AT Romani, sicut in illa de republica disputatione Scipio gloriatur, probris & injuriis poëtarum subjectam vitam famamque habere noluerunt, capite etiam [e] plectendum sancientes, tale carmen condere si quis auderet. Quod erga se quidem satis honestè constituerunt, sed erga deos suos superbè & irreligiosè: quos cùm scirent non solùm patienter, verùm etiam libenter poëtarum probris maledictisque lacerari, se potiùs quàm illos hujuscemodi injuriis indignos esse duxerunt, seque ab eis etiam lege munierunt, illorum autem ista etiam sacris sollemnitatibus miscuerunt. Itane tandem Scipio laudas hanc poëtis Romanis negatam esse licentiam, ut cuiquam opprobrium infligerent Romanorum, cùm videas eos nulli deorum pepercisse vestrorum? Itane pluris tibi habenda visa est existimatio [f] curiæ vestræ quàm Capitolii, immo Romæ unius quàm cæli totius, ut linguam maledicam in cives tuos [g] exercere poëtæ etiam lege prohiberentur, & in deos tuos securi tanta convicia, nullo senatore, nullo censore, nullo principe, nullo pontifice prohibente jacularentur? Indignum videlicet fuit, ut Plautus, aut Nævius Publio & Cneo Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni malediceret; & dignum fuit, ut Terentius [h] vester flagitio Jovis optimi maximi adolescentium nequitiam concitaret?

Caput XIII.

Debuisse intelligere Romanos, quòd dii eorum, qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore divino.

SEd responderet mihi fortasse, si viveret: Quomodo nos ista impunita esse nollemus, quæ ipsi dii sacra esse voluerunt, cùm ludos scenicos, ubi talia celebrantur, dictitantur, actitantur, & Romanis moribus invexerunt, & suis honoribus dicari exhiberique jusserunt? Cur ergo non hinc magis ipsi intellecti sunt non esse dii veri, nec omnino digni, quibus divinos honores deferret illa respublica? Quos enim coli minimè deceret, minimèque oporteret, si ludos expeterent agendos conviciis Romanorum, quomodo quæso colendi putati sunt, quomodo non detestandi spiritus intellecti, qui cupiditate fallendi inter suos honores sua celebrari crimina poposcerunt? Itemque Romani, quamvis jam superstitione noxia premerentur, ut illos deos colerent, quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines consecrari, suæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularum nequaquam honoraverunt more

[a] De Æschine id compertum etiam ex Plutarcho de 10. Rhetoribus, ubi Aristodemi quoque meminit in Æschine. Vid. Demosthen. orat. de Corona. Agell. lib. 11. c. 9.

[b] Labeones exstitere tres, juris civilis scientiâ clari: sed unus omnium doctissimus Antistius Labeo, qui cum Cæsare Augusto vixit, non juris modò, sed totius antiquitatis peritissimus, de quo hîc Augustinus. De eodem Suetonius in Augusto c. 54. Agellius lib. 1. c. 12. & lib 13. c. 10. & 12.

[c] In MSS. *qui*.

[d] MSS. alii, *honore ducunt*; alii, *honori ducunt*: omissa voce *dignos*.

[e] Vind. Am. Er. & propè omnes MSS. *capite etiam sancientes*: absque verbo, *plectendum*: pro quo Lov. *puniri*.

[f] Curia, locus in quo senatus habebatur, pro senatoribus ponitur; Capitolium, quod templum Jovis erat, pro ipsis diis.

[g] Aliquot MSS. *exercere*.

[h] *Terentius vester*, ait, qui nimirum, gente quidem Afer, sed familiarissimus Scipioni fuit, sicut & Lælio, à quibus ferunt adjutum esse in scribendis fabulis.

Græcorum, ſed ſicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur, Cùm artem ludicram ſcenamque totam [a] probro ducerent, genus id hominum non modò honore civium reliquorum carere, ſed etiam [b] tribu moveri notatione cenſoria voluerunt. Præclara ſanè, & Romanis laudibus annumeranda prudentia: ſed vellem ſe ipſa ſequeretur, ſe imitaretur. Ecce enim rectè quiſquis civium Romanorum eſſe ſcenicus elegiſſet, non ſolùm ei nullus ad honorem dabatur locus, verùm etiam cenſoris notâ tribum tenere propriam minimè ſinebatur. O animum civitatis laudis avidum, [c] germanéque Romanum! Sed reſpondeatur mihi, qua conſentanea ratione homines ſcenici ab omni honore repelluntur, & ludi ſcenici deorum honoribus admiſcentur? Illas theatricas artes [d] diu virtus Romana non noverat: quæ ſi ad oblectamentum voluptatis humanæ quærerentur, vitio morum irreperent humanorum. Dii eas ſibi exhiberi petiverunt: quomodo ergo abjicitur ſcenicus, per quem colitur Deus? & theatricæ illius turpitudinis qua fronte notatur actor, ſi adoratur exactor? In hac controverſia Græci Romanique concertant. Græci putant rectè ſe honorare homines ſcenicos, quia colunt ludorum ſcenicorum flagitatores deos: Romani verò hominibus ſcenicis nec plebeiam tribum, quanto minùs ſenatoriam curiam dehoneſtari ſinunt? In hac diſceptatione hujuſcemodi ratiocinatio ſummam quæſtionis abſolvit. Proponunt Græci: Si dii tales colendi ſunt, profectò etiam tales homines honorandi. Aſſumunt Romani: Sed nullo modo tales homines honorandi ſunt. Concludunt Chriſtiani: Nullo modo igitur dii tales colendi ſunt.

CAPUT XIV.

Meliorem fuiſſe Platonem, qui poëtis locum in bene morata urbe non dederit, quàm hos deos, qui ſe ludis ſcenicis voluerint honorari.

1. DEINDE quærimus, ipſi poëtæ talium fabularum compoſitores, qui duodecim Tabularum lege prohibentur famam lædere civium, tam probroſa in deos convicia jaculantes, cur non ut ſcenici habeantur inhoneſti. Qua ratione rectum eſt, ut poëticorum figmentorum & ignominioſorum deorum infamentur actores, honorentur auctores? An fortè Græco Platoni potiùs palma danda eſt? qui cùm ratione formaret, qualis eſſe civitas debeat, tamquam adverſarios [e] veritatis, poëtas cenſuit urbe pellendos. Iſte verò & deorum injurias indignè tulit, & fucari corrumpique figmentis animos civium noluit. Confer nunc Platonis humanitatem à civibus decipiendis poëtas urbe pellentem, cum deorum divinitate honori ſuo ludos ſcenicos expetente. Ille, ne talia vel ſcriberentur, etſi non perſuaſit diſputando, tamen ſuaſit levitati laſciviæque Græcorum: iſti, ut talia etiam agerentur, jubendo extorſerunt gravitati & modeſtiæ Romanorum. Nec tantùm hæc agi voluerunt, ſed ſibi dicari, ſibi ſacrari, ſibi ſollemniter exhiberi. Cui tandem honeſtiùs di-

A vinos honores decerneret civitas; utrùm Platoni hæc turpia & nefanda prohibenti, an dæmonibus hac hominum deceptione gaudentibus, quibus ille vera perſuadere non potuit?

2. Hunc Platonem Labeo inter [f] ſemideos commemorandum putavit, ſicut Herculem, ſicut Romulum. Semideos autem heroibus anteponit: ſed utroſque inter numina collocat. Verumtamen iſtum quem appellat ſemideum, non heroibus tantùm, ſed etiam diis ipſis præferendum eſſe non B dubito. Propinquant autem Romanorum leges diſputationibus Platonis, quando ille cuncta poëtica figmenta condemnat, iſti autem poëtis adimunt ſaltem in homines maledicendi licentiam: ille poëtas ab urbis ipſius habitatione, iſti ſaltem actores poëticarum fabularum removent à ſocietate civitatis; & ſi contra deos ludorum ſcenicorum expetitores aliquid auderent, fortè undique removerent. Nequaquam igitur leges ad inſtituendos bonos aut corrigendos malos mores, à diis ſuis C poſſent accipere, ſeu ſperare Romani, quos legibus ſuis vincunt atque convincunt. Illi enim honori ſuo depoſcunt ludos ſcenicos, iſti ab honoribus omnibus repellunt homines ſcenicos: illi celebrari ſibi jubent figmentis poëticis opprobria deorum, iſti ab opprobriis hominum deterrent impudentiam poëtarum. Semideus autem ille Plato, & talium deorum libidini reſtitit, & ab indole Romanorum quid perficiendum eſſet, oſtendit, qui poëtas ipſos vel pro arbitrio mentientes, vel D hominibus miſeris quaſi deorum facta peſſima imitanda proponentes, omnino in civitate bene inſtituta vivere noluit. Nos quidem Platonem nec deum, nec ſemideum perhibemus; nec ulli ſancto Angelo ſummi Dei, nec veridico Prophetæ, nec Apoſtolo alicui, nec cuilibet Chriſti Martyri, nec cuiquam Chriſtiano homini comparamus; cujus noſtræ ſententiæ ratio, Deo proſperante, ſuo loco explicabitur. Sed eum tamen, quando quidem ipſi volunt fuiſſe ſemideum, præferendum eſſe cen- E ſemus, ſi non Romulo & Herculi, (quamvis iſtum nec [g] fratrem occidiſſe, nec aliquod perpetraſſe flagitium quiſquam hiſtoricorum vel poëtarum dixit, aut finxit:) certè, vel Priapo, vel alicui Cynocephalo, poſtremò vel Febri, quæ Romani numina partim [h] peregrina receperunt, partim ſua propria ſacraverunt. Quomodo igitur tanta animi & morum mala, bonis præceptis & legibus vel imminentia prohiberent, vel inſita exſtirpanda curarent dii tales, qui etiam ſeminanda & au- F genda flagitia curaverunt, talia vel ſua vel quaſi ſua facta per theatricas celebritates populis innoteſcere cupientes, ut tamquam auctoritate divina, ſua ſponte nequiſſima libido accenderetur humana: fruſtra hoc exclamante Cicerone, qui cùm de poëtis ageret, Ad quos cùm acceſſit, inquit, clamor & approbatio populi, quaſi magni cujuſdam & ſapientis magiſtri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt metus? quas inflammant cupiditates?

[f] Platonem Labeo inter ſemideos numerat.

Similia in tert. Tuſc.

[a] Vind. Am. Er. & MSS. *in probro ducerent.*

[b] *Tribu moveri*, quæ pœna erat hominum plebeii ſeu tertii ordinis, idem fuiſſe atque ex una tribu nobiliore transferri in ignobiliorem, intelligitur ex Livio lib. 45. Confer Tertull. de Spectac. c. 22.

[c] *Germanéque*, id eſt, & verè, laudis aviditate, Romanum: quia Romana gens fuit laudis avidiſſima.

[d] Quadringentos ferè per annos illas theatricas artes non noverat.

[e] Sic magno conſenſu MSS. At editi, *adverſarios civitatis.*

[f] Ordines deorum ex Varrone & aliis habentur tres. Quoſdam deos ſummos nominabant: medioxumos alios, qui & ſemidei ex altero parente immortali progeniti, ut Romulus, Hercules, &c. Alii tertii ordinis & ex utroque mortali parente nati, dicebantur heroës.

[g] Scilicet *nec fratrem occidiſſe*, ſicut de Romulo; *nec aliquod perpetraſſe flagitium*, ſicut de Hercule, vel hiſtorici dixerunt, vel poëtæ finxerunt.

[h] Hinc ad Ægyptum Lucanus lib. 8.

Nos in templa tuam Romana accepimus Iſim,
Semicaneſque deos, & ſiſtra moventia luctum.

Caput XV.

Quòd Romani quoſdam ſibi deos, non ratione, ſed adulatione inſtituerint.

Quæ autem illic eligendorum deorum etiam ipſorum falſorum ratio, ac non potiùs adulatio eſt? quando iſtum Platonem, quem ſemideum volunt, tantis diſputationibus laborantem ne animi malis, quæ præcipuè cavenda ſunt, mores corrumperentur humani, nullâ ſacrâ ædiculâ dignum putarunt, & Romulum ſuum diis multis prætulerunt, quamvis & ipſum ſemideum potiùs quàm deum velut ſecretior eorum doctrina commendet. Nam etiam flaminem illi inſtituerunt, quòd ſacerdotii genus adeo in Romanis ſacris teſtante apice excelluit, ut tres ſolos flamines haberent tribus numinibus inſtitutos, Dialem Jovi, Martialem Marti, Quirinalem Romulo. Nam benevolentiâ * civium velut receptus in cælum, [a] Quirinus eſt poſtea nominatus. Ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratribus Jovis, & ipſi Saturno patri eorum iſto Romulus honore prælatus eſt, ut pro magno ſacerdotium, quod Jovi tribuerunt, hoc etiam huic tribuerent, & Marti tamquam patri ejus, forſitan propter ipſum.

Flamines.

* Cic. Orat. 3. in Catil. Livius lib. 1.

Caput XVI.

Quòd ſi diis ulla eſſet cura juſtitiæ, ab eis Romani accipere debuerint præcepta vivendi potiùs, quàm leges ab aliis hominibus mutuari.

Si autem à diis ſuis Romani vivendi leges accipere potuiſſent, non aliquot annos [b] poſt Romam conditam ab Athenienſibus mutuarentur leges Solonis: quas tamen non ut acceperunt [c] tenuerunt, ſed meliores & emendatiores facere conati ſunt. Quamvis Lycurgus Lacedæmoniis leges ex Apollinis auctoritate ſe inſtituiſſe confinxerit: quod prudenter Romani credere noluerunt; propterea non inde acceperunt. Numa Pompilius, qui Romulo ſucceſſit in regnum, quaſdam leges, quæ quidem regendæ civitati nequaquam ſufficerent, condidiſſe fertur; qui eis multa etiam ſacra conſtituit: non tamen perhibetur eaſdem leges à numinibus accepiſſe. Mala igitur animi, mala vitæ, mala morum, quæ ita magna ſunt, ut his * doctiſſimi eorum viri etiam ſtantibus urbibus reſpublicas perire confirment, dii eorum, ne ſuis cultoribus acciderent, minimè curarunt; immo verò ut augerentur, ſicut ſuprà diſputatum eſt, omni modo curaverunt.

Leges Romanæ ab Athenienſibus acceptæ.

* Plautus in Perſa.

Caput XVII.

De raptu Sabinarum, aliiſque iniquitatibus, quæ in civitate Romana etiam laudatis viguere temporibus.

An fortè populo Romano propterea leges non ſunt à numinibus conſtitutæ, quia, ſicut Salluſtius ait, Jus bonumque apud eos non legibus magis quàm naturâ valebat? Ex hoc jure ac bono credo raptas eſſe Sabinas. Quid enim juſtius & melius, quàm filias alienas fraude ſpectaculi indu-

Sall. de conjur. Catil.

A ctas, non à parentibus accipi, ſed vi, ut quiſque poterat, auferri? Nam ſi iniquè facerent Sabini negare poſtulatas, quanto fuit iniquius rapere non datas? Juſtius autem bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias ſuas ad matrimonium conregionalibus & confinalibus ſuis negaſſet petitas, quàm cum ea quæ repetebat ablatas. Illud ergo potiùs [d] fieret: ibi Mars filium ſuum pugnantem juvaret, ut conjugiorum negatorum armis ulciſceretur injuriam, & eo modo ad feminas quas

B voluerat, perveniret. Aliquo enim fortaſſe jure belli, injuſtè negatas, juſtè victor auferret: nullo autem jure pacis non datas rapuit, & injuſtum bellum cum earum parentibus juſtè ſuccenſentibus geſſit. [e] Hoc ſanè utilius feliciuſque ſucceſſit, quòd etſi ad memoriam fraudis illius [f] Circenſium ſpectaculum manſit, facinoris tamen in illa civitate & imperio non placuit exemplum; faciliùſque Romani in hoc erraverunt, ut poſt illam iniquitatem Deum ſibi Romulum conſecrarent,

C quàm ut in feminis rapiendis factum ejus imitandum lege ulla vel more permitterent. Ex hoc jure ac bono poſt expulſum cum liberis ſuis regem Tarquinium, cujus filius Lucretiam ſtupro violenter oppreſſerat, [g] Junius Brutus conſul Lucium Tarquinium Collatinum maritum ejuſdem Lucretiæ collegam ſuum, bonum atque innocentem virum, propter nomen & propinquitatem Tarquiniorum coëgit magiſtratu ſe abdicare, nec vivere in civitate permiſit. Quod ſcelus favente

D vel patiente populo fecit, à quo populo conſulatum idem Collatinus, ſicut etiam ipſe Brutus, acceperat. Ex hoc jure ac bono [h] Marcus Camillus illius temporis vir egregius, qui Veientes graviſſimos hoſtes populi Romani poſt decennale bellum, quo Romanus exercitus totiens malè pugnando graviter afflictus eſt, jam ipsâ Româ de ſalute dubitante atque trepidante, facillimè ſuperavit, eorumque urbem opulentiſſimam cepit, invidiâ obtrectatorum virtutis ſuæ & inſolentiâ tribuno-

E rum plebis reus factus, tam ingratam ſenſit quam liberaverat civitatem, ut de ſua damnatione certiſſimus in exſilium ſponte diſcederet, & decem millibus æris abſens etiam damnaretur: mox iterum à Gallis vindex patriæ futurus ingratæ. Multa commemorare jam piget fœda & injuſta, quibus agitabatur illa civitas, cùm potentes * plebem ſibi ſubdere conarentur, plebſque illis ſubdi recuſaret, & utriuſque partis defenſores magis ſtudiis agerent amore vincendi, quàm æquum & bonum

F quidquam cogitarent.

Circenſium ſpectaculum.

* Infrà cap. 18.

Caput XVIII.

Quæ de moribus Romanorum, aut metu compreſſis, aut [i] ſecuritate reſolutis, Salluſtii prodat hiſtoria.

1\. Itaque habebo modum, & ipſum Salluſtium teſtem potiùs adhibebo, qui cùm in laude Romanorum dixiſſet, unde nobis iſte ſermo

[a] *Quirinus* ex Sabinorum idiomate appellatus eſt, ex quo etiam Romani dicti ſunt *Quirites.* Vid. Ovidium 2. Faſt. Livium lib. 1.

[b] Annos fere trecentos ab Urbe condita, teſte Livio lib. 3.

[c] Verbum *tenuerunt* abeſt à MSS.

[d] Editi, *Illud ergo potiùs ibi fieret, ubi Mars* &c. Caſtigatur locus ex MSS.

[e] Interpretes hujus operis pronomen *Hoc* ad bellum antè memoratum referunt, quod inito cum Sabinis jam propè vincentibus fœdere feliciter confectum prodit Livius lib. 1. Nos tamen referendum arbitramur ad Romanorum, quos ſubinde laudat Auguſtinus, mores & æquitatem, quòd apud ipſos Romuli dei ſui facinus in rapiendis feminis imitari nulla umquam lege licuerit.

[f] Circenſes ludos Neptuno equeſtri primus Romæ celebravit Romulus, ut feminas quas à vicinis populis non poterat ad conjugium impetrare, potiſſimùm Sabinas virgines ſpectaculi cauſſâ evocatas raperet. Dicti ſunt à priſcis Conſualia, ex nomine, ut ferunt, Conſi dei, Neptuni ſcilicet equeſtris, à quo opem Romulus conſiliumque in conjugiorum difficultate quæſierat. De his Livius lib 1.

[g] Expulſa regia poteſtate primi conſules iſti duo ſunt creati, L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus. Hunc à collega ſuo coactum eſſe ob nomen & genus regium magiſtratu ſe abdicare, & accepto patrimonio ſuo Lavinium Româ relictâ migrare, ſcribit Livius lib. 1.

[h] Hic parens patriæ alterque Urbis conditor ac Romulus appellatus eſt. Veios Ethruriæ urbem cepit. Pòſt falsò accuſatus, vitandæ invidiæ gratiâ, Ardeam exſulatum ivit, duobus annis ante Romam à Gallis captam. Quindecim millibus æris gravis multatum Camillum abſentem dicit Livius lib. 5. Plutarchus quindecim millibus aſſium. Attamen hìc loci MSS. omnes habent *decem millibus.*

[i] Editi, *ſeveritate*: malè & diſſentientibus MSS.

ortus est, Jus bonumque apud eos non legibus magis quàm naturâ valebat, prædicans illud tempus, quo expulsis regibus incredibiliter civitas brevi ætatis spatio plurimùm crevit: idem tamen in primo * historiæ suæ libro atque ipso ejus exordio fatetur, etiam tunc cùm ad consules à regibus esset translata respublica, post [a] parvum intervallum, injurias validiorum, & ob eas discessionem plebis à patribus, aliasque in urbe dissensiones fuisse. Nam cùm optimis moribus & maximâ concordiâ populum Romanum inter [b] secundum & B postremum bellum Carthaginense commemorasset egisse, caussamque hujus boni, non amorem justitiæ, sed stante Carthagine metum pacis infidæ fuisse dixisset; unde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam, servandosque istos mores optimos, ut metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat everti: continuò subjecit idem Sallustius, & ait, At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maximè aucta sunt. Ut intelligeremus etiam antea & oriri solere, & augeri. C Unde subnectens cur hoc dixerit, Nam injuriæ, inquit, validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones domi fuêre jam inde à principio, neque ampliùs quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio & [c] bellum grave cum Ethruria positum est, æquo & modesto jure agitatum. Vides quemadmodum illo etiam brevi tempore, ut regibus exactis, id est, ejectis, aliquantùm æquo & modesto jure ageretur, metum dixit D fuisse caussam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atque Urbe pulsus, Ethruscis sociatus contra Romanos gerebat. Adtende itaque quid deinde contexat: Dein, inquit, servili imperio patres plebem exercere, de vita [d] atque tergo regio more consulere, agro pellere, & ceteris expertibus soli in imperio agere. Quibus sævitiis & maximè fœnore oppressa plebs cùm assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata [e] montem Sacrum atque Aventinum insedit: E tumque tribunos plebis & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis ex quo tempore, id est, parvo intervallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus ait, Jus bonumque apud eos non legibus magis quàm natura valebat.

* Non extat hac Sallustii historia.

2. Porrò si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse prædicatur Romana respublica; quid jam de consequenti F ætate dicendum aut cogitandum arbitramur, cùm paulatim mutata, ut ejusdem historici verbis utar, ex pulcherrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet, ut commemoravit, excidium? Quæ tempora ipse Sallustius, quemadmodum breviter recolat & describat, in ejus historia legi potest, quantis malis morum, quæ secundis rebus exorta sunt, usque ad bella [f] civilia demonstret esse perventum. Ex quo tempore, ut ait, majorum mores non paulatim ut antea, sed torrentis modo præcipitati, adeo juventus luxu atque avaritiâ corrupta, ut meritò dicatur genitos esse qui neque ipsi [g] habere possent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Sallustius de Syllæ vitiis ceteraque fœditate reipublicæ: & alii scriptores in hæc consentiunt, quamvis eloquio multùm impari.

3. Cernis tamen, ut opinor, & quisquis adverterit, facillimè perspicit [h] colluvie morum pessimorum quò illa civitas prolapsa fuerit, ante nostri superni Regis adventum. Hæc enim gesta sunt non solùm ante quàm Christus in carne præsens docere cœpisset, verùm etiam ante quàm de virgine natus esset. Cùm igitur tot & tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora superiùs, vel post eversam Carthaginem intoleranda & horrenda diis suis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, unde talia vitia silvescerent, malignâ astutiâ inserentibus; cur mala præsentia Christo imputant, qui doctrinâ saluberrimâ & falsos ac fallaces deos coli vetat, & istas hominum noxias flagitiosasque cupiditates divina auctoritate detestans atque condemnans, his malis tabescenti ac labenti mundo ubique familiam suam sensim subtrahit, qua condat æternam, & non plausu vanitatis, sed judicio veritatis gloriosissimam Civitatem?

Corruptio morũ ante adventum Christi.

Christus æternæ Civitatis conditor.

CAPUT XIX.

De corruptione Romanæ reipublicæ priùs quàm cultum deorum Christus auferret.

Ecce Romana respublica (quod non ego primus dico, sed auctores eorum unde hæc mercede didicimus, tanto antè dixerunt ante Christi adventum) paulatim mutata, ex pulcherrima atque optima, pessima atque flagitiosissima facta est. Ecce ante Christi adventum, post deletam Carthaginem, majorum mores, non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati, adeo juventus luxu atque avaritia corrupta est. Legant nobis contra luxum & avaritiam præcepta deorum suorum populo Romano data. Cui utinam tantùm casta & modesta reticerent, ac non etiam ab illo probrosa & ignominiosa deposcerent, quibus per falsam divinitatem perniciosam conciliarent auctoritatem. Legant nostra, & per Prophetas, & per sanctum Evangelium, & per apostolicos Actus, & per Epistolas, tam multa contra avaritiam atque luxuriam, ubique populis ad hoc congregatis, quàm excellenter, quàm divinè, non tamquam ex philosophorum concertationibus strepere, sed tamquam ex oraculis & Dei nubibus intonare. Et tamen luxu atque avaritiâ sævisque ac turpibus moribus ante adventum Christi

a Post quindecim annos, ut ex Livio lib. 2. intelligere est, Urbis conditæ anno 258. qui annus Tarquinii mortis nuntio insignis fuit.

b Bella inter Romanos & Carthaginenses tria gesta sunt. Primum per 22. annos in Sicilia & pòst in Africa, cœptum anno ab Urbe condita 495. ex Plin. lib. 33. Alterum cœptum post 23. annos in Hispania, Sicilia, Italia & Africa gestum, ibique decimo-septimo anno à Scipione Africano majore confectum victo Annibale. Tertium post 49. annos in Africa, & tertio anno à Scipione Africano minore terminatum eversa Carthagine.

c Cum Porsenna scilicet Ethruscorum rege, qui Tarquinium restitui in regnum volebat, & gravi obsidione Romanos premebat. De hoc Livius lib. 1.

d Vind. *ac quiete erga se.* Veriùs ceteri libri, *atque tergo*, id est, verberibus suppliciöque virgarum, quibus liberum corpus Romani civis cædi fuit vetitum.

e Anno 16. post reges exactos facta est secessio illa plebis in montem Sacrum trans Anienem amnem: ibique primùm tribuni creati, qui plebi essent veluti tutores. Altera quadam secessione primùm in montem Aventinum, qui est pars Urbis, deinde verò, quò major solitudo & exinde terror esset Urbi, in Sacrum montem itum esse ferunt. Vide Cicer. orat. priore pro Cornelio. Liv. lib 1. &c.

f Bella inter Patres & Gracchos, inter Marium & Syllam, inter Cæsarem & Pompeium.

g Qui nimirum luxu effunderent, quæcumque rapere aliis possent.

h Am. Er. & Lov. *colluviem.* Erratum, quod emendat Vind. & MSS.

rempublicam pessimam ac flagitiosissimam factam, non imputant diis suis: afflictionem verò ejus, quamcumque isto tempore superbia deliciæque eorum perpessæ fuerint, religioni increpitant Christianæ. Cujus præcepta de justis probisque moribus, si simul audirent atque curarent reges terræ & omnes populi, principes & omnes judices terræ, juvenes & virgines, seniores cum junioribus, ætas omnis capax & uterque sexus, & quos Baptista Johannes alloquitur, exactores ipsi atque milites; & terras vitæ præsentis ornaret sua felicitate respublica, & vitæ æternæ culmen beatissimè regnatura conscenderet. Sed quia iste audit, ille contemnit, pluresque [a] vitiis malè blandientibus quàm utili virtutum asperitati sunt amiciores; tolerare Christi famuli jubentur, sive sint reges, sive principes, sive judices, sive milites, sive provinciales, sive divites, sive pauperes, sive liberi, sive servi utriuslibet sexûs, pessimam etiam, si ita necesse est, flagitiosissimamque rempublicam; & in illa Angelorum quadam sanctissima atque augustissima curia cælestique republica, ubi Dei voluntas lex est, clarissimum sibi locum etiam istâ tolerantiâ comparare.

Psal. 148. 11.

Lucæ 3. 13.

In cælesti repub. Dei voluntas lex est.

Caput XX.

Quali velint felicitate gaudere, & quibus moribus vivere, qui tempora Christianæ religionis incusant.

Verum tales cultores & dilectores deorum istorum, quorum etiam imitatores in sceleribus & flagitiis se esse lætantur, nullo modo curant pessimam ac flagitiosissimam non esse rempublicam. Tantùm stet, inquiunt, tantùm floreat copiis referta, victoriis gloriosa; vel quod est felicius, pace secura sit. Et quid ad nos? immo id ad nos magis pertinet, si divitias quisque semper augeat, quæ quotidianis effusionibus suppetant, per quas sibi etiam infirmiores subdat quisque potentior. Obsequantur divitibus pauperes causâ saturitatis, atque ut eorum patrociniis quietâ inertiâ perfruantur, divites pauperibus ad clientelas & ad ministerium sui fastûs abutantur. Populi plaudant, non consultoribus utilitatum suarum, sed largitoribus voluptatum. Non jubeantur dura, non prohibeantur impura. Reges non curent quàm bonis, sed quàm subditis regnent. Provinciæ regibus non tamquam rectoribus morum, sed tamquam rerum dominatoribus & deliciarum suarum provisoribus serviant: eosque non sinceriter honorent, sed nequiter ac serviliter timeant. Quid alienæ viti potiùs, quàm quid suæ vitæ quisque noceat, legibus advertatur. Nullus ducatur ad judices, nisi qui alienæ rei, domui, saluti, vel cuiquam invito fuerit importunus, aut noxius: ceterùm de suis, vel cum suis, vel cum quibusque volentibus faciat quisque quod libet. Abundent publica scorta, vel propter omnes quibus frui placuerit, vel propter eos maximè, qui privata habere non possunt. Exstruantur amplissimæ atque ornatissimæ domus, opipara convivia frequententur, ubi cuique libuerit & potuerit, die noctuque ludatur, bibatur, vomatur, diffluatur. Saltationes undique concrepent, theatra inhonestæ lætitiæ vocibus, atque omni genere sive crudelissimæ sive turpissimæ voluptatis exæstuent. Ille sit publicus inimicus, cui hæc felicitas displicet: quisquis eam mutare vel auferre tentaverit, eum libera multitudo avertat ab auribus, evertat à sedibus, auferat à viventibus. Illi habeantur dii veri, qui hanc adipiscendam populis procuraverint, adeptamque servaverint. Colantur ut voluerint, ludos exposcant quales voluerint, quos cum suis vel de suis possint habere cultoribus: tantùm efficiant ut tali felicitati nihil ab hoste, nihil à peste, nihil ab ulla clade timeatur. Quis hanc rempublicam sanus, non dicam Romano imperio, sed domui [b] Sardanapali comparaverit? qui quondam rex ita fuit voluptatibus deditus, ut in sepulcro suo scribi fecerit, ea sola se habere mortuum, quæ libido ejus etiam cùm viveret, hauriendo consumserat. Quem regem isti si haberent sibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam ulla severitate adversantem, huic libentiùs quàm Romani veteres Romulo templum & flaminem consecrarent.

Depravationis publicæ descriptio.

Caput XXI.

Quæ sententia fuerit Ciceronis de Romana republica.

1. Sed si contemnitur qui Romanam rempublicam pessimam ac flagitiosissimam dixit, nec curant isti quanta morum pessimorum ac flagitiosorum labe ac dedecore impleatur, sed tantummodo ut consistat & maneat; audiant eam, non, ut Sallustius narrat, pessimam ac flagitiosissimam factam, sed, sicut Cicero disputat, jam tunc prorsus perisse, & nullam omnino remansisse rempublicam. Inducit enim Scipionem, eum ipsum qui Carthaginem exstinxerat, de republica disputantem, quando præsentiebatur ea corruptione, quam describit Sallustius, jam jamque peritura. Eo quippe tempore disputatur, quo jam unus [c] Gracchorum occisus fuit, à quo scribit seditiones graves cœpisse Sallustius. Nam mortis ejus fit in eisdem libris commemoratio. Cùm autem Scipio in secundi libri fine dixisset, ut in fidibus ac tibiis atque cantu ipso ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum aut discrepantem aures eruditæ ferre non possunt, isque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens; sic ex summis & infimis & mediis interjectis ordinibus, ut sonis, [d] moderata ratione civitatem consensu dissimillimorum concinere; & quæ harmonia à musicis dicitur in cantu, eam esse in civitate concordiam; artissimum atque optimum omni in republica vinculum incolumitatis, eamque sine justitia nullo pacto esse posse: ac deinde cùm aliquanto latiùs & uberiùs disseruisset, quantùm prodesset justitia civitati, quantumque obesset, si abfuisset, suscepit deinde Pilus, unus eorum qui disputationi aderant, & poposcit ut hæc ipsa quæstio diligentiùs tractaretur, ac de justitia plura dicerentur, propter illud, quod jam vulgò ferebatur, rempublicam [e] regi sine injuria non posse. Hanc proinde quæstionem discutiendam & enodandam esse, assensus est Scipio, respondítque nihil esse, quod adhuc de republica putaret dictum, & quo possent longiùs progredi,

[a] Alludit ad duas illas vitii & virtutis vias, quas Hesiodus finxit, ut apud Xenophontem lib. 2. memorab. Unde Cicero 3. Offic.

[b] Sardanapalus rex fuit Assyriorum ultimus, cujus epitaphium adfert Cicero in 5. Tusc.

[c] Tiberium Gracchum intelligit, à Scipione Nasica, ejus qui optimus vir à Senatu judicatus erat nepote, quòd Agrariam legem tulisset, & tribunatum sibi continuari vellet, occisum: Scipione Africano minore, de quo hìc loquitur, bello interim ad Numantiam gerente.

[d] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *moderatam ratione*. Ceteri ferè MSS. *moderatione*.

[e] Plures libri hìc vel infrà loco *regi*, habent *geri*.

nisi

nisi esset confirmatum, non modò falsum esse illud, sine injuria non posse; sed hoc verissimum esse, sine summa justitia rempublicam regi non posse. Cujus quæstionis explicatio, cùm in diem consequentem dilata esset, in tertio libro magna [a] conflictatione res acta est. Suscepit enim Pilus ipse disputationem eorum qui sentirent sine injustitia regi non posse rempublicam, purgans se præcipuè, ne hoc ipse sentire crederetur. Egitque sedulò pro injustitia contra justitiam, ut hanc esse utilem reipublicæ, illam verò inutilem, veri similibus rationibus & exemplis velut conaretur ostendere. Tum [b] Lælius rogantibus omnibus, justitiam defendere aggressus est, asseruitque quantum potuit, nihil tam inimicum quàm injustitiam civitati, nec omnino nisi magnâ justitiâ geri aut stare posse rempublicam.

2. Qua quæstione, quantum satis visum est, pertractata, Scipio ad intermissa revertitur, recolitque suam atque commendat brevem reipublicæ definitionem, qua dixerat eam esse rem populi. Populum autem, non omnem cœtum multitudinis, sed cœtum juris consensu & utilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde quanta sit in disputando definitionis utilitas: atque ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rempublicam, id est rem populi, cùm bene ac justè geritur, sive ab uno rege, sive à paucis optimatibus, sive ab universo populo. Cùm verò injustus est rex, quem tyrannum, more Græco, appellavit; aut injusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem; aut injustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret; non jam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rempublicam: quoniam non esset res populi, cùm tyrannus eam factione capesseret; nec ipse populus jam populus esset, si esset injustus, quoniam non esset multitudo juris consensu & utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.

Resp. sine justitia non suum obtinere non posse.

3. Quando ergo respublica Romana talis erat, qualem illam describit Sallustius, non jam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat, secundùm istam rationem quam disputatio de republica inter magnos [c] ejus tum principes habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius, non Scipionis, nec cujusquam alterius, sed suo sermone loquens, [d] in principio quinti Libri, commemorato priùs Ennii poëtæ versu, quo dixerat, « Moribus antiquis res stat Romana virisque. Quem quidem ille versum, inquit, vel brevitate vel veritate tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. Nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri præfuissent, aut fundare, aut tam diu tenere potuissent tantam & tam justè latéque imperantem rempublicam. Itaque ante nostram memoriam, & mos ipse patrius præstantes viros adhibebat, & veterem morem ac majorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra verò ætas cùm rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed evanescentem vetustate, non modò eam coloribus iisdem quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem ejus & extrema tamquam lineamenta servaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanam, quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non modò non colantur, sed [e] etiam ignorentur? Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt virorum penuriâ, cujus tanti mali non modò reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda caussa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo, rempublicam verbo retinemus, re ipsa verò jam pridem amisimus. »

4. Hæc Cicero fatebatur, longè quidem [f] post mortem Africani, quem in suis libris fecit de Republica disputare, adhuc tamen [g] ante adventum Christi: quæ si diffamata & prævalescente religione Christiana sentirentur atque dicerentur, quis non istorum ea Christianis imputanda esse censeret? Quamobrem cur non curarunt dii eorum, ne tunc periret atque amitteretur illa respublica, quam Cicero longè ante quàm Christus in carne venisset, tam lugubriter deplorat amissam? Viderint laudatores ejus, etiam illis antiquis viris & moribus qualis fuerit, utrùm in ea viguerit vera justitia; an fortè nec tunc fuerit viva moribus, sed picta coloribus. Quod & ipse Cicero nesciens, cùm eam præferret, expressit. Sed aliàs, si Deus voluerit, hoc videbimus. Enitar enim suo loco, ut ostendam secundùm definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit respublica, & quid sit populus, loquente Scipione, breviter posuit; adtestantibus etiam multis, sive ipsius, sive eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis, numquam illam fuisse rempublicam; quia numquam in ea fuit vera justitia. Secundùm probabiliores autem definitiones, pro suo modo [h] quodam respublica fuit: & meliùs ab antiquioribus Romanis, quàm à posterioribus administrata est. Vera autem justitia non est, nisi in ea republica, cujus conditor rectorque Christus est: si & ipsam rempublicam placet dicere, quoniam eam rem populi esse, negare non possumus. Si autem hoc nomen, quod alibi aliterque vulgatum est, ab usu nostræ locutionis est fortè remotius; in ea certè Civitate est vera justitia, de qua Scriptura sancta dicit, *Gloriosa dicta sunt de te Civitas Dei.* Psal. 86. 3.

Caput XXII.

Quòd diis Romanorum nulla umquam cura fuerit, ne malis moribus respublica deperiret.

1. SED quod pertinet ad præsentem quæstionem, quamlibet laudabilem dicant istam fuisse vel esse rempublicam, secundùm eorum auctores doctissimos jam longè ante Christi adventum pessima ac flagitiosissima facta erat: immo verò nulla erat, atque omnino perierat perditissimis moribus. Ut ergo non periret, dii custodes ejus populo cultori suo dare præcipuè vitæ ac morum præcepta debuerunt, à quo tot templis, tot sacerdotibus & sacrificiorum generibus, tam multiplicibus variisque sacris, tot festis sollemnitatibus, tot tantorumque ludorum celebritatibus co-

[a] MSS. *conflictione.*
[b] Hujus concertationis meminit Cicero in Lælio.
[c] Quos in ea disputatione loquentes Cicero inducit, Scipionem Africanum minorem, C. Lælium & L. Furium Pilum.
[d] Hic Vind. Am. Er. addunt, *testatur.* Lov. *demonstravit.* Quo loco in MSS. supplendum relinquitur verbum *patefecit.*
[e] Plures MSS. *sed jam*: vel, *sed & jam.*

[f] Annis post Africani mortem, quæ ad Urbis conditæ annum 624. refertur, circiter septuaginta.
[g] Anno scilicet sexagesimo ante Christum. Nam à Ciceronis consulatu, quo anno ipse libros de republica edidit, ad 42. annum imperii Augusti, quo natus est Christus, intercesserunt anni sexaginta.
[h] Sic potiores MSS. At Vind. & Er. *quadam.* Lov. *quondam.*

debantur: ubi nihil dæmones nisi negotium suum egerunt, non curantes quemadmodum illi viverent, immo curantes ut etiam perditè viverent, dum tamen honori suo illa omnia metu subditi ministrarent. Aut si dederunt, proferatur, ostendatur, legatur, quas deorum leges illi civitati datas
a contemserint [a] Gracchi, ut seditionibus cuncta
b c d turbarent; quas [b] Marius, & [c] Cinna, & [d] Carbo, ut in bella etiam progrederentur civilia, caussis iniquissimis suscepta, & crudeliter gesta crude-
e liúsque finita; quas denique Sylla ipse, [e] cujus vitam, mores, facta, describente Sallustio aliisque historiæ scriptoribus, quis non exhorreat? Quis illam rempublicam non tunc perisse fateatur?

2. An fortè propter hujuscemodi civium mores Virgilianam illam sententiam, sicut solent, pro defensione suorum deorum opponere audebunt,

Æneid. 2.

Discessere omnes adytis arisque relictis
Dii, quibus imperium hoc steterat? ----

Primùm si ita est, non habent cur querantur de religione Christiana, quòd hac offensi eos dii sui deseruerint: quoniam quidem majores eorum jam pridem moribus suis ab Urbis altaribus tam multos ac minutos deos, tamquam muscas abegerunt. Sed tamen hæc numinum turba ubi erat, cùm longè ante quàm mores corrumperentur antiqui, à Gallis * Roma capta & incensa est? An præsentes fortè dormiebant? Tunc enim tota Urbe in hostium potestatem redacta, solus collis Capitolinus remanserat; qui etiam ipse caperetur, nisi saltem anseres diis dormientibus vigilarent. Unde penè in superstitionem Ægyptiorum bestias avesque colentium Roma deciderat, cùm anseri sollemnia celebrabant. Verùm de his adventitiis, & corporis potiùs quàm animi malis, quæ vel ab hostibus vel alia clade accidunt, nondum interim disputo: nunc ago de labe morum, quibus primùm paulatim decoloratis, deinde torrentis modo præcipitatis, tanta, quamvis integris tectis mœnibusque, facta est ruina reipublicæ, ut magni auctores eorum eam tunc amissam non dubitent dicere. Recte autem abscesserant, ut amitteretur, omnes
f adytis arisque relictis dii, [f] si eorum de bona vita atque justitia civitas præcepta contemserat. Nunc verò quales, quæso, dii fuerunt, si noluerunt cum populo cultore suo vivere, quem malè viventem non docuerant bene vivere?

** Liv. lib. 5. Plutarch in Camillo.*

Caput XXIII.

Varietates rerum temporalium, non ex favore aut impugnatione dæmonum, sed ex veri Dei pendère judicio.

1. Quid quòd etiam videntur eorum adfuisse cupiditatibus implendis, & ostenduntur non præfuisse refrenandis? Qui enim Marium novum hominem & ignobilem, cruentissimum auctorem bellorum civilium atque gestorem, ut septies consul fieret adjuverunt, atque ut in septimo suo consulatu moreretur senex, nec in manus
A Syllæ futuri mox victoris irrueret? [g] Si enim ad hæc eum dii eorum non juverunt, non parum est quòd fatentur etiam non propitiis diis suis posse accidere homini istam temporalem, quam nimis diligunt, tantam felicitatem; & posse homines, sicut fuit Marius, salute, viribus, opibus, honoribus, dignitate, longævitate cumulari & perfrui diis iratis: posse etiam homines, sicut fuit Regulus, captivitate, servitute, inopiâ, vigiliis, doloribus excruciari & emori diis amicis. Quòd si ita esse con-
B cedunt, compendio nihil eos prodesse, & coli superfluò, confitentur. Nam si virtutibus animi & probitati vitæ, cujus præmia post mortem speranda sunt, magis contraria ut populus disceret institerunt: si nihil etiam in his transeuntibus & temporalibus bonis, vel eis quos oderunt nocent, vel eis quos diligunt prosunt, ut quid coluntur, ut quid tanto studio colendi requiruntur? Cur laboriosis tristibusque temporibus, tamquam offensi abscesserint, murmuratur, & propter eos Christia-
C na religio conviciis indignissimis læditur? Si autem habent in his rebus, vel beneficii vel maleficii potestatem, cur in eis adfuerunt pessimo viro Mario, & optimo Regulo defuerunt? An ex hoc ipsi intelliguntur injustissimi & pessimi? Quòd si propterea magis timendi & colendi putantur: neque hoc putentur. Neque enim minùs eos invenitur Regulus coluisse, quàm Marius. Nec ideo vita pessima eligenda videatur, quia magis Mario quàm Regulo dii favisse existimantur. [h] Metellus enim h
D Romanorum laudatissimus, qui habuit quinque filios consulares, etiam rerum temporalium felix fuit; & Catilina pessimus, oppressus inopiâ & in bello sui sceleris prostratus infelix: & verissima atque certissima felicitate præpollent boni Deum colentes, à quo solo conferri potest.

2. Illa igitur respublica malis moribus cùm periret, nihil dii eorum pro dirigendis vel pro corrigendis egerunt moribus, ne periret: immo depravandis & corrumpendis addiderunt moribus,
E ut periret. Nec se bonos fingant, quòd velut offensi civium iniquitate discesserint. Prorsus ibi erant; produntur, convincuntur: nec subvenire præcipiendo, nec latére tacendo potuerunt. Omitto quòd Marius à miserantibus [i] Minturnensibus i Maricæ deæ in luco ejus commendatus est, ut ei omnia prosperaret; & ex summa desperatione reversus incolumis, in Urbem duxit crudelem crudelis exercitum: ubi quàm cruenta, quàm incivilis, hostilique immanior ejus victoria fuerit, eos qui
F scripserunt legant qui volunt. Sed hoc, ut dixi, omitto: nec Maricæ nescio cui tribuo Marii sanguineam felicitatem, sed occultæ potiùs providentiæ Dei ad istorum ora claudenda, eosque ab errore liberandos qui non studiis agunt, sed hæc prudenter advertunt. Quia etsi aliquid in his rebus dæmones possunt, tantum possunt, quantum secreto omnipotentis arbitrio permittuntur; ne

[a] Tiberius Gracchus & Caius ejus frater. V. suprà pag. 27. Not. d.

[b] Marius municeps Arpinas fuit, qui Romæ septies consul est creatus, ac Jugurtham, Cymbros & Teutonas vicit. Ad extremum autem moto cum Sylla bello civili, victus ipse est, & in Africam fugit.

[c] Victo Mario cùm ad bellum Mithridaticum Sylla proficisceretur Cornelium Cinnam & Cn. Octavium Coss. in Urbe reliquit. Cinna studio rerum novarum à collega dissensit, pulsusque est ab eo ex Urbe: quam injuriam ut vindicaret Cinna, revocato ex Africa Mario bellum Urbi intulit, in eamque tandem ingressus cædibus omnia complevit.

[d] Carbones, ut Cicero lib. 9. epist. ad Pætum 21. scribit, multi fuerunt ex Papyria gente. Hic de quo Augustinus, Cneus Papyrius Carbo Marianas partes sequutus, & à Sylla victus fugit in Siciliam, ibique Lilybæi à Pompeio interfectus est.

[e] *Qui*, ut Cicero lib. 3. de finibus dicit, *trium pestiferorum vitiorum, luxuriæ, avaritiæ, crudelitatis magister fuit.*

[f] Lov. *dii, quorum de bona vita.* Dissentiunt ceteri libri.

[g] Hîc editi addunt, *Cur non etiam juverunt, ut à tantorum se compesceret immanitate facinorum?* Sed hæc à MSS. omnibus absunt Gallicanis & Romanis.

[h] Fuit ille Q. Metellus Numidicus L. Metelli Pontificis nepos, de quo Plinius lib. 7. c. 45. & 48. Valerius lib. 7. c. 1. Filios quatuor tantùm habuisse observant Vives & Coquæus. Hîc tamen libri omnes quos inspicere licuit, *quinque filios consulares* ferunt.

[i] Minturnas Campaniæ oppidum deductus Marius, cùm ex prima pugna civili victus à Sylla fugeret, qua ratione à Minturnensibus exceptus sit, disces ex Plutarcho in ejus vita, Velleio lib. 2. Appiano de bellis civilibus lib. 1. & aliis.

magnipendamus terrenam felicitatem, quæ, sicut A Mario, malis etiam plerumque conceditur; nec eam rursus quasi malam arbitremur, cùm eâ multos etiam pios & bonos unius Dei veri cultores, invitis dæmonibus præpolluisse videamus; nec eosdem immundissimos spiritus vel propter hæc ipsa bona malave terrena propitiandos aut timendos existimemus. Quia sicut ipsi mali homines in terra, sic etiam illi non omnia quæ volunt facere possunt, nisi quantum illius ordinatione sinuntur; cujus plenè judicia nemo comprehendit, ju- B stè nemo reprehendit.

CAPUT XXIV.

De Syllanis actibus, quorum se dæmones ostentaverunt adjutores.

1. SYLLA certè ipse, cujus tempora talia fuerunt, ut superiora, quorum vindex esse videbatur, illorum comparatione quærerentur, cùm primùm ad Urbem contra Marium castra movisset, adeo læta exta immolanti fuisse scribit Livius, ut custodiri se Postumius haruspex voluerit capitis C supplicium subiturus, nisi ea quæ in animo Sylla haberet, diis juvantibus implevisset. Ecce non discesserant adytis arisque relictis dii, quando de rerum eventu prædicebant, nihilque de ipsius Syllæ correctione curabant. Promittebant [a] præsagiendo felicitatem magnam, nec malam cupiditatem minando frangebant. Deinde cùm esset in Asia bellum Mithridaticum gerens, per Lucium Titium ei mandatum est à Jove, quòd esset Mithridatem superaturus: & factum est. Ac postea D molienti redire in Urbem, & suas amicorumque [b] injurias civili sanguine ulcisci, iterum mandatum est ab eodem Jove per militem quemdam legionis sextæ, priùs se de Mithridate prænuntiasse victoriam, & tunc promittere daturum se potestatem, qua recuperaret ab inimicis rempublicam non sine multo sanguine. Tunc percontatus Sylla, quæ forma militi visa fuerit; cùm ille indicasset, eam recordatus est quam priùs ab illo audierat, qui de Mithridatica victoria ab eodem E mandata pertulerat. Quid hîc responderi potest, quare dii curaverint velut felicia ista nuntiare, & nullus eorum curaverit Syllam monendo corrigere, mala tanta facturum scelestis armis civilibus, qualia non fœdarent, sed auferrent omnino rempublicam? Nempe intelliguntur dæmones, sicut sæpe dixi, notumque nobis est in litteris sacris, resque ipsæ satis indicant, negotium suum agere, ut pro diis habeantur & colantur, & ea illis exhibeantur, quibus ii qui exhibent sociati, unam pes- F simam caussam cum eis habeant in judicio Dei.

2. Deinde cùm venisset Tarentum Sylla, atque ibi sacrificasset, vidit in capite vitulini jecoris similitudinem coronæ aureæ. Tunc Postumius haruspex ille respondit, præclaram ei significare victoriam, jussitque ut extis illis solus vesceretur. Postea parvo intervallo servus cujusdam Lucii Pontii vaticinando clamavit: A Bellona nuntius venio, victoria tua est, Sylla. Deinde adjecit, arsurum esse Capitolium. Hoc cùm dixisset, conti- G nuò egressus è castris, postera die concitatior reversus est, & Capitolium arsisse clamavit. Arserat autem re vera Capitolium. Quod quidem dæmoni & prævidere facile fuit, & celerrimè nuntiare. Illud sanè intende, quod ad caussam maximè pertinet, sub qualibus diis esse cupiant, qui blasphemant Salvatorem voluntates fidelium à dominatu dæmonum liberantem. Clamavit homo vaticinando, Victoria tua est, Sylla; atque ut id divino spiritu clamare crederetur, nuntiavit etiam aliquid & propè futurum & mox factum, unde longè aberat per quem ille spiritus loquebatur: non tamen clamavit, Ab sceleribus parce Sylla; quæ illic victor tam horrenda commisit, cui corona aurea ipsius victoriæ illustrissimum signum in vitulino jecore apparuit. Qualia signa si dii justi dare solerent, ac non dæmones impii, profectò illis extis nefaria potiùs atque ipsi Syllæ graviter noxia mala futura monstrarent. Neque enim ejus dignitati tantum profuit illa victoria, quantum nocuit cupiditati; qua factum est, ut immoderatis inhians, & secundis rebus elatus ac præcipitatus, magis ipse periret in moribus, quàm inimicos in corporibus perderet. Hæc illi dii verè tristia verèque lugenda, non extis, non auguriis, non cujusquam somnio vel vaticinio prænuntiabant. Magis enim timebant ne corrigeretur, quàm ne vinceretur. Immo satis agebant, ut victor civium gloriosus, victus atque captivus nefandis vitiis, & per hæc ipsis etiam dæmonibus multo obstrictiùs subderetur.

Corona aurea in vitulino jecore ostensa.

CAPUT XXV.

Quantum maligni spiritus ad flagitia incitent homines, cùm in committendis sceleribus quasi divinam exempli sui interponunt auctoritatem.

1. ILLINC verò quis non intelligat, quis non videat, nisi qui tales deos imitari magis elegit, quàm divinâ gratiâ ab eorum societate separari, quantum moliantur maligni isti spiritus exemplo suo, velut divinam auctoritatem præbere sceleribus, quòd etiam in quadam Campaniæ lata planitie, ubi non multo pòst civiles acies nefario prœlio conflixerunt, ipsi inter se priùs pugnare * visi sunt? Namque ibi auditi sunt primùm ingentes fragores: moxque multi se vidisse nuntiarunt per aliquot dies duas acies prœliari. Quæ pugna ubi destitit, vestigia quoque velut hominum & equorum, quanta de illa conflictatione exprimi poterant, invenerunt. Si ergo veraciter inter se numina pugnaverunt, jam bella civilia [c] excusentur humana; consideretur tamen quæ sit talium deorum vel malitia, vel miseria: si autem se pugnasse finxerunt, quid aliud egerunt, nisi ut sibi Romani bellando civiliter, tamquam deorum exemplo nullum nefas admittere viderentur? Jam enim cœperant bella civilia, & [d] aliquot nefandorum prœliorum strages exsecranda præcesserat. Jam multos moverat, quòd miles * quidam dum occiso spolia detraheret, fratrem nudato cadavere agnovit, ac detestatus bella civilia, se ipsum ibi perimens fraterno corpori adjunxit. Ut ergo tanti hujus mali minimè tæderet, sed armorum scelestorum magis magisque ardor incresceret, [e] noxii dæmones, quos illi deos putantes colendos & venerandos arbitrabantur, inter se pugnantes hominibus apparere voluerunt, ne imitari tales pugnas civica trepidaret affectio, sed po-

Dæmones invicem pugnant.

* *Iulius Obsequens lib. de prodigiis.*

* *Liv. lib. 79.*

[a] Vind. Am. & MSS. *præsagando.*
[b] Lov. *subortas injurias.* Abest *subortas* à Vind. Am. Er. & plerisque MSS.
[c] Vind. Am. Er. & MSS. *excusantur.*

[d] Editi, *aliqua.* At MSS. *aliquot.* Refer ad *prœliorum.*
[e] Editi, *mox hi dæmones.* Plerique autem & melioris notæ MSS. *noxii dæmones.* Huic lectioni congruit illud sequenti capite, n. 1. *spirituum noxiorum.*

tiùs humanum scelus divino excusaretur exemplo. Hac astutiâ maligni spiritus etiam ludos, unde multa jam dixi, scenicos sibi dicari sacrarique jusserunt: ubi deorum tanta flagitia theatricis canticis atque fabularum actionibus celebrata, & quisquis eos talia fecisse crederet, & quisquis non crederet, sed tamen illos libentissimè sibi [a] talia velle exhiberi cerneret, securus imitaretur. Ne quis itaque existimaret in deos convicia potiùs, quàm eis dignum aliquid scriptitasse, ubicumque illos inter se pugnasse poëtæ commemorarunt, ipsi ad decipiendos homines poëtarum carmina firmaverunt, pugnas videlicet suas non solùm per scenicos in theatro, verùm etiam per se ipsos in campo humanis oculis exhibentes.

Deorum exemplo bella exarsisse.

2. Hæc dicere compulsi sumus, quoniam pessimis moribus civium Romanam rempublicam jam antea perditam fuisse, nullamque remansisse ante adventum Domini Jesu Christi, auctores eorum dicere & scribere minimè dubitarunt. Quam perditionem diis suis non imputant, qui mala transitoria, quibus boni seu vivant, seu moriantur, perire non possunt, Christo nostro imputant: cùm Christus noster tanta frequenter pro moribus optimis præcepta contra perditos mores, dii verò ipsorum nullis talibus præceptis egerint aliquid cum suo cultore populo, pro illa republica, ne periret; immo eosdem mores velut suis exemplis auctoritate noxia corrumpendo, egerunt potiùs ut periret. Quam non ideo tunc periisse quisquam, ut arbitror, jam dicere audebit, quia discessere omnes adytis arisque relictis dii, velut amici virtutibus, cùm vitiis hominum offenderentur; quia tot signis extorum, auguriorum, vaticiniorum, quibus se tamquam præscios futurorum adjutoresque prœliorum jactare & commendare gestiebant, convincuntur fuisse præsentes: qui si verè abscessissent, mitiùs Romani in bella civilia suis cupiditatibus quàm illorum instigationibus exarsissent.

Caput XXVI.

De secretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cùm palàm in sacris eorum omnis nequitia disceretur.

1. Quæ cùm ita sint, cùm palàm apertéque turpitudines crudelitatibus mixtæ, opprobria numinum & crimina, sive prodita, sive confícta, ipsis exposcentibus, & nisi fieret irascentibus, etiam certis & statis sollemnitatibus consecrata illis & dedicata claruerint, atque ad omnium oculos, ut imitanda proponerentur, spectanda processerint; quid est, quòd iidem ipsi dæmones, qui se hujuscemodi voluptatibus immundos spiritus esse confitentur, qui suis flagitiis & facinoribus, sive indicatis, sive simulatis, eorumque sibi celebratione petita ab impudentibus, extorta à pudentibus, auctores se vitæ scelestæ immundæque testantur, perhibentur tamen in adytis suis secretisque penetralibus dare quædam bona præcepta de moribus, quibusdam velut [b] electis sacratis suis? Quòd si ita est, hoc ipso callidior advertenda est & convincenda malitia spirituum noxiorum. Tanta enim vis est probitatis & castitatis, ut omnis vel penè omnis ejus laude moveatur humana natura, nec usque adeo sit turpitudine vitiosa, ut totum amittat sensum honestatis. Proinde malignitas dæmonum, nisi alicubi se, quemadmodum scriptum in nostris litteris novimus, transfiguret in angelos lucis, non implet negotium deceptionis. Foris itaque populis celeberrimo strepitu impietas impura circumsonat, & intus paucis castitas simulata vix sonat: præbentur propatula pudendis, & secreta laudandis: decus latet, & dedecus patet: quod malum geritur, omnes convocat spectatores; quod bonum dicitur, vix aliquos invenit auditores: tamquam honesta erubescenda sint, & inhonesta glorianda. Sed ubi hoc, nisi in dæmonum templis? ubi, nisi in fallaciæ diversoriis? Illud enim fit, ut honestiores, qui pauci sunt, capiantur: hoc autem, ne plures, qui sunt turpissimi, corrigantur.

1. Cor. 11. 14.

2. Ubi & quando sacrati [c] Cælestis audiebant castitatis præcepta, nescimus: ante ipsum tamen delubrum, ubi simulacrum illud locatum conspiciebamus, universi undique confluentes, & ubi quisque poterat stantes, ludos qui agebantur intentissimi spectabamus, intuentes alternante conspectu, hinc meretriciam pompam, illinc virginem deam; illam suppliciter adorari, ante illam turpia celebrari: non ibi pudibundos mimos, nullam verecundiorem scenicam vidimus; cuncta obscœnitatis implebantur officia. Sciebatur virginali numini quid placeret, & exhibebatur quod de templo domum matrona doctior reportaret. Nonnullæ pudentiores avertebant faciem ab impuris motibus scenicorum, & artem flagitii [d] furtiva intentione discebant. Hominibus namque verecundabantur, ne auderent impudicos gestus ore libero cernere: sed multo minùs audebant sacra ejus, quam venerabantur, casto corde damnare. Hoc tamen palàm discendum præbebatur in templo, ad quod perpetrandum saltem secretum quærebatur in domo: [e] mirante nimiùm (si ullus ibi erat) pudore mortalium, quòd humana flagitia non liberè homines committerent, quæ apud deos etiam religiosè discerent, iratos habituri, nisi etiam exhibere curarent. Quis enim alius spiritus occulto instinctu nequissimas agitans mentes, & instat faciendis adulteriis, & pascitur factis, nisi qui etiam sacris talibus oblectatur, constituens in templis simulacra dæmonum, amans in ludis simulacra vitiorum; susurrans in occulto verba justitiæ ad decipiendos etiam paucos bonos, frequentans in aperto invitamenta nequitiæ ad possidendos innumerabiles malos?

Dæmones agitare mentes iniquas occulto instinctu.

Caput XXVII.

Quanta eversione publicæ disciplinæ Romani diis suis placandis sacraverint obscœna ludorum.

Vir gravis & [f] philosophaster Tullius ædilis futurus, clamabat in auribus civitatis, inter

[a] Abest *velle* à MSS.

[b] Heraldus ad Arnobii librum 5. pro glossemate habet hæc verba, *quibusdam velut electis*. Sed insunt MSS. omnibus, faciuntque apprime ad propositum Augustini, in ipsis fortè etiam alludentis ad Manichæorum Electos, quibus illius sectæ doctrina secretior servabatur. Nam quod subsequitur, *sacratis suis*, non ipsos mores, ut Heraldus putavit, spectat, quasi adjectivum; sed homines significat diis religione addictos, ut passim hoc in opere.

[c] *Sacrati Cælestis*, id est, cultores Cælestis deæ virginis, cujus erat apud Afros & Carthaginenses quàm maxima celebritas: de hac jam suprà cap. 4. Frustra igitur operis hujus interpretes, qui hîc nomen *Cælestis* accepere hactenus pro communi & adjectivo, observationes in subsequentia verba conscripserunt de Floræ deæ ludis, de ipsius ac Vestæ aliorumque deorum festis. Nam Cælestem Afrorum deam haud dubiè respicit id totum.

[d] Hîc in excusis additum, *videre erubescentes*: quod abest à MSS.

[e] Editi, *Mirum nimiùm si ullus ibi erat pudor mortalium, quo humana* &c. Emendantur à MSS.

[f] Editi, *philosophus Tertullius*. Consentiunt MSS. plerique, posteriore tamen vocabulo in quibusdam bipartito, ut legatur, *philosophus ter Tullius*. Verior lectio videtur veteris libri Corbeiensis, *philosophaster Tullius*: quam conjecturâ assecutus erat Lud. Vives: ut videlicet Augustinus eo verbo notet inanem Tullii philosophiam, quæ à tam stultis & sacrilegis erroribus non eum liberavit.

Act. 6. in Verrem. cetera sui magistratûs officia sibi Floram matrem ludorum celebritate placandam: qui ludi tanto devotiùs, quanto turpiùs celebrari solent. Dicit *Act. 3. in Catilinam.* in alio loco jam consul in extremis periculis civitatis, & ludos per decem dies factos, neque rem ullam quæ ad placandos deos pertineret prætermissam: quasi non satius erat tales deos irritare temperantiâ, quàm placare luxuriâ; & eos honestate etiam ad inimicitias provocare, quàm tanta deformitate lenire. Neque enim graviùs fuerant quamlibet crudelissima immanitate nocituri homines, propter quos placabantur, quàm nocebant ipsi, cùm vitiositate fœdissima placarentur. Quando quidem ut averteretur quod metuebatur ab hoste in corporibus, eo modo dii conciliabantur, quo virtus debellaretur in mentibus; qui non opponerentur defensores oppugnatoribus mœnium, nisi priùs fierent expugnatores morum bonorum. Hanc talium numinum placationem petulantissimam, impurissimam, impudentissimam, nequissimam, immundissimam, cujus actores laudanda Romanæ virtutis indoles honore privavit, tribu movit, agnovit turpes, fecit infames: hanc, inquam, pudendam veræque religioni aversandam & detestandam talium numinum placationem, has fabulas in deos illecebrosas atque criminosas, hæc ignominiosa deorum facta vel sceleratè turpiterque [a] commissa, vel sceleratiùs turpiúsque conficta, oculis & auribus publicis civitas tota discebat: hæc commissa numinibus placere cernebat: & ideo non solùm illis exhibenda, sed sibi quoque imitanda credebat: non illud nescio quid velut bonum & honestum, quod tam paucis & tam occultè dicebatur, (si tamen dicebatur,) ut magis ne innotesceret, quàm ne non fieret, timeretur.

Caput XXVIII.

De Christianæ religionis salubritate.

Ab istarum immundissimarum potestatum tartareo jugo & societate pœnali erui per Christi nomen homines, & in lucem saluberrimæ pietatis ab illa perniciosissimæ impietatis nocte transferri, queruntur, & murmurant iniqui & ingrati, & illo nefario spiritu altiùs obstrictiúsque [b] possessi, *Viri seorsum à mulieribus in ecclesia.* quia populi confluunt ad ecclesias casta celebritate, honesta utriusque sexûs discretione: ubi audiant quàm bene hîc ad tempus vivere debeant, ut post hanc vitam beatè semperque vivere mereantur: ubi sanctâ Scripturâ justitiæque doctrinâ de superiore loco in conspectu omnium personante, & qui faciunt, audiant ad præmium; & qui non faciunt, audiant ad judicium. Quò etsi veniunt quidam talium præceptorum irrisores, omnis eorum petulantia aut repentinâ immutatione deponitur, aut timore vel pudore comprimitur. Nihil enim eis turpe ac flagitiosum spectandum imitandumque proponitur, ubi veri Dei aut præcepta insinuantur, aut miracula narrantur, aut dona laudantur, aut beneficia postulantur.

Caput XXIX.

De abjiciendo cultu deorum cohortatio ad Romanos.

1. Hæc potiùs concupisce, ô indoles Romana laudabilis, ô progenies Regulorum, Scævolarum, Scipionum, Fabriciorum: hæc potiùs concupisce, hæc ab illa turpissima vanitate & fallacissima dæmonum malignitate discerne. *Viri Romanorum nobilissimi.* Si quid in te laudabile naturaliter eminet, nonnisi verâ pietate purgatur atque perficitur; impietate autem [c] disperditur, & punitur. Nunc jam elige quid sequaris, ut non in te, sed in Deo vero sine ullo errore lauderis. Tunc enim tibi gloria popularis adfuit, sed occulto judicio divinæ providentiæ vera religio quam eligeres defuit. Expergiscere, dies est; sicut experrecta es in quibusdam, de quorum virtute perfecta, & pro fide vera etiam passionibus gloriamur, qui usquequaque adversùs potestates inimicissimas confligentes, easque fortiter moriendo vincentes, sanguine nobis hanc patriam peperere suo. Ad quam patriam te invitamus & exhortamur, ut ejus adjiciaris numero civium, cujus quodam modo [d] asylum est vera remissio peccatorum. Non audias degeneres tuos Christo Christianisve detrahentes, & accusantes velut tempora mala, cùm quærant tempora quibus non sit quieta vita, sed potiùs secura nequitia. Hæc tibi numquam nec pro terrena patria placuerunt. Nunc jam cælestem arripe, pro qua minimùm laborabis, & in ea veraciter semperque regnabis. Illic enim tibi non Vestalis [e] focus, non lapis [f] Capitolinus, sed Deus unus & verus nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium sine fine dabit. *Æneid. 1.*

2. Noli deos falsos fallacesque requirere; abjice potiùs atque contemne, in veram emicans libertatem. Non sunt dii, maligni sunt spiritus, quibus æterna tua felicitas pœna est. *Dæmonum pœna est hominum felicitas.* Non tam Juno * Trojanis, à quibus carnalem originem ducis, arces videtur invidisse Romanas, quàm isti dæmones, quos adhuc deos putas, omni generi hominum sedes invident sempiternas. ** Æneid. 1.* Et tu ipsa non parva ex parte de talibus judicasti, quando ludis eos placasti, & per quos homines eosdem ludos fecisti, infames esse voluisti. Patere asseri libertatem tuam adversùs immundos spiritus, qui tuis cervicibus imposuerant sacrandam sibi & celebrandam ignominiam suam. Actores criminum divinorum removisti ab honoribus tuis: supplica Deo vero, ut à te removeat illos deos, qui delectantur criminibus suis, seu veris, quod ignominiosissimum est; seu falsis, quod malitiosissimum est. Bene, quòd tua sponte histrionibus & scenicis societatem civitatis patére noluisti; evigila pleniùs: nullo modo his artibus placatur divina majestas, quibus humana dignitas inquinatur. Quo igitur pacto deos, qui talibus delectantur obsequiis, haberi putas in numero sanctarum cælestium potestatum, cùm homines per quos eadem aguntur obsequia, non putasti habendos in numero qualiumcumque civium Romanorum? Incomparabiliter superna est civitas clarior, ubi victoria, veritas; ubi dignitas, sanctitas; ubi pax, felicitas; ubi vita, æternitas. Multo minùs habet in sua societate tales deos, si tu in tua tales homines habere erubuisti. Proinde si ad beatam pervenire desideras Civitatem, devita dæmonum societatem. Indignè ab honestis coluntur, qui per turpes placantur. Sic isti à tua [g] pietate removeantur pur-

[a] Sic in MSS. At in excusis hoc loco *conficta*; & altero loco post *turpiúsque*, positum erat *commissa*.
[b] Editi, *oppressi*: dissentientibus MSS.
[c] Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *dispergitur*.
[d] Ad Romuleum asylum alludit, de quo infrà lib. 5. c. 17.

[e] Ignis perpetuus Vestæ dicatus, qui si casu exstingueretur, maximorum malorũ imminentium præsagium esse, scribit Liv. l. 5. & l. 28.
[f] Jovis simulacrum in Capitolio lapideum. Hinc nata illa Romanis sanctissima juratio, *Per Jovem lapidem*.
[g] Sic MSS. Editi autem, *à tua societate*.

gatione Christiana, quomodo illi à tua dignitate remoti sunt notatione censoriâ. De bonis autem carnalibus, quibus solis mali perfrui volunt, & de malis carnalibus, quæ sola perpeti nolunt, quòd neque in his habeant, quam putantur habere isti dæmones, potestatem, quamquam si haberent, deberemus potiùs etiam ista contemne- A re, quàm propter ista illos colere, & eos colendo ad illa quæ nobis invident, pervenire non posse: tamen nec in istis eos hoc valere quod hi putant, qui propter hæc eos coli oportere contendunt, deinceps videbimus, ut hic sit hujus voluminis modus.

LIBER TERTIUS.

Ut in superiori libro de malis morum & animi, sic in præsenti de corporis externarumque rerum incommodis ostendit Augustinus, Romanos à condita Urbe his assiduè vexatos fuisse, atque ad avertenda id genus mala deos falsos, cùm ante Christi adventum liberè colerentur, nihil præstitisse.

CAPUT I.

De adversitatibus quas soli mali metuunt, & quas semper passus est mundus, cùm deos coleret.

JAM satis dictum arbitror de morum malis & animorum, quæ præcipuè cavenda sunt, nihil deos falsos populo cultori suo, quo minùs eorum malorum aggere premeretur, subvenire curasse; sed potiùs, ut maximè premeretur, egisse. Nunc de illis malis video dicendum, quæ sola isti perpeti nolunt, qualia sunt fames, morbus, bellum, exspoliatio, captivitas, trucidatio: & si qua similia jam in primo libro commemoravimus. Hæc enim sola mali deputant mala, quæ non faciunt malos; nec erubescunt inter bona quæ laudant, ipsi mali esse qui laudant; magisque stomachantur, si villam malam habeant, quàm si vitam: quasi hoc sit hominis maximum bonum, habere bona omnia, præter se ipsum. Sed neque talia mala, quæ isti sola formidant, dii eorum, quando ab eis liberè colebantur, ne illis acciderent, obstiterunt. Cùm enim variis per diversa [a] loca temporibus ante adventum Redemtoris nostri innumerabilibus nonnullisque etiam incredibilibus cladibus genus contereretur humanum, quos alios quàm istos deos mundus colebat, excepto uno populo Hebræo, & quibusdam extra ipsum populum, ubicumque gratiâ divinâ [b] digni occultissimo atque justissimo Dei judicio fuerunt? Verùm ne nimiùm longum faciam, tacebo aliarum usquequaque gentium mala gravissima: quod ad Romam pertinet Romanumque imperium tantùm loquar, id est, ad ipsam propriè civitatem, & quæcumque illi terrarum, vel societate conjunctæ, vel conditione subjectæ sunt, quæ sint perpessæ ante adventum Christi, cùm jam ad ejus quasi corpus reipublicæ pertinerent.

CAPUT II.

An dii, qui & à Romanis, & à Græcis similiter colebantur, caussas habuerint, quibus Ilium paterentur exscindi.

PRIMUM ipsa Troja vel Ilium, unde origo est populi Romani, (neque enim prætereun- B dum, aut dissimulandum est, quod & in primo libro * adtigi,) eosdem habens deos & colens, cur à Græcis victum, captum atque deletum est? Priamo, inquiunt, sunt reddita [c] Laomedontea paterna perjuria. Ergo verum est, quòd Apollo atque Neptunus eidem Laomedonti mercenariis operibus servierunt. Illis quippe promisisse mercedem falsumque jurasse perhibetur. Miror, Apollinem nominatum divinatorem in tanto opificio laborasse nescientem quòd Laomedon fuerat promissa negaturus. C Quamquam nec ipsum Neptunum patruum ejus, fratrem Jovis, regem maris, decuit ignarum esse futurorum. Nam hunc Homerus de stirpe Æneæ, à cujus posteris [d] condita Roma est, cùm [e] ante illam urbem conditam idem poëta fuisse dicatur, inducit magnum aliquid divinantem: quem etiam nube rapuit, ut dicit, "ne ab Achille occideretur, cuperet cùm vertere ab imo (quod apud Virgilium confitetur) structa suis manibus perjuræ mœnia Trojæ." Nescientes igi- D tur tanti dii, Neptunus & Apollo, Laomedontem sibi negaturum esse mercedem, structores mœnium Trojanorum gratis, & ingratis fuerunt. Videant ne gravius sit tales deos credere, quàm diis talibus pejerare. Hoc enim nec ipse Homerus facilè credidit, qui Neptunum quidem contra Trojanos, Apollinem autem pro Trojanis pugnantem facit, cùm illo perjurio ambos fabula narret offensos. Si igitur fabulis credunt, erubescant talia colere numina: si fabulis non cre- E dunt, non obtendant Trojana perjuria; aut mirentur deos perjuria punisse Trojana, amasse Romana. Unde enim conjuratio Catilinæ in tanta tamque corrupta civitate habuit etiam eorum grandem copiam, quos manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat? Quid enim aliud totiens senatores corrupti in judiciis, totiens populus in suffragiis vel in quibusque caussis, quæ apud eum concionibus agebantur, nisi etiam [f] pejerando peccabant? Namque corruptissimis moribus ad F hoc mos jurandi servabatur antiquus, non ut ab sceleribus metu religionis prohiberentur, sed ut perjuria quoque sceleribus ceteris adderentur.

* Cap. 4.

Apollinis Neptunique servilia ministeria in exstruenda Troja.

Iliad. 2.

Æneid. 5.

[a] Abest *loca* à MSS.

[b] Hoc ipsum Augustinus in epist. ad Deogratias 102. n. 15. docet. *Salus*, inquit, *religionis hujus .... nulli umquam defuit, qui dignus fuit* &c. Quam suam sententiam exponens lib. de Prædest. SS. c. 10. ait, *Si discutiatur & quæratur unde quisque sit dignus, non desunt qui dicant, voluntate humana: nos autem dicimus, gratiâ vel prædestinatione divina.*

[c] Hinc Virgil. 1. Georg. *Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.*

[d] Vox *condita* abest à Vind. Am. Er. & MSS.

[e] Nec de tempore Urbis conditæ, nec de Homeri ætate satis inter scriptores convenit. Hunc elapsis post bellum Trojanum annis plus minùs 160. & ante Christum an. circiter 1000. Salomone in Judæa regnante vixisse probabilior opinio est. Quamcumque verò aliam opinionem sequi placeat, Homerus Româ erit antiquior: quod & Cicero testatur in 1. Tusc. & Agellius lib. 17. c. 21.

[f] Nempe judices jurati judicabant, & populus in mittendis suffragiis jurejurando adstringebatur, ut ne pretio vel gratiâ adductus quidquam antiquius haberet salute reipublicæ.

Caput III.

Non potuisse offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipsos traditur frequentatum.

Nulla itaque caussa est, quare dii, quibus, ut dicunt, steterat illud imperium, cùm à Græcis prævalentibus probentur victi, Trojanis pejerantibus fingantur irati. Nec adulterio * Paridis, ut rursus à quibusdam defenduntur, ut Trojam desererent, succensuerunt. Auctores enim doctoresque peccatorum esse adsolent, non ultores. Urbem Romam, inquit Sallustius, sicuti ego „accepi, condidere atque habuere initio Trojani, „qui Ænea duce profugi incertis sedibus vagabantur. Si ergo adulterium Paridis vindicandum numina censuerunt, aut magis in [a] Romanis, aut certè etiam in Romanis puniendum fuit; quia Æneæ mater * hoc fecit. Sed quomodo in illo illud flagitium oderant, qui in sua socia Venere non oderant (ut alia omittam) quod cum Anchise commiserat, ex quo Æneam pepererat? An quia illud factum est indignante Menelao, illud autem concedente * Vulcano? Dii enim, credo, non zelant conjuges suas, usque adeo ut eas etiam cum hominibus dignentur habere communes. Irridere fabulas fortassis existimor, nec graviter agere tanti ponderis caussam. Non ergo credamus, si placet, Æneam esse Veneris filium: ecce concedo, si nec Romulum * Martis. Si autem illud, cur non & illud? An deos fas est hominibus feminis, mares autem homines deabus misceri nefas? Dura, vel potiùs non credenda conditio, quod ex jure Veneris in concubitu Marti licuit, hoc in jure suo ipsi Veneri non licere. At utrumque firmatum est auctoritate Romana. Neque enim minùs credidit recentior [b] Cæsar aviam Venerem, quàm patrem antiquior Romulus Martem.

* Adulterium cum Helena Menelai uxore.

De Catil. conjur.

* Venus.

* Vulcanus Veneris maritus.

* Romulus Martis ex Ilia Sylvia Vestali filius.

Caput IV.

De sententia Varronis, qua utile esse dixit, ut se homines diis genitos mentiantur.

Dixerit aliquis: Itane tu ista credis? Ego verò ista non credo. Nam & vir doctissimus eorum Varro falsa hæc esse, quamvis non audacter, neque fidenter, penè tamen fatetur. Sed utile esse civitatibus dicit, ut se viri fortes, etiamsi falsum sit, diis genitos esse credant: ut eo modo animus humanus velut divinæ stirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præsumat audaciùs, agat vehementiùs, & ob hoc impleat ipsa securitate feliciùs. Quæ Varronis sententia expressa, ut potui, meis verbis, cernis quàm latum locum aperiat falsitati; ut ibi intelligamus plura jam sacra & quasi religiosa potuisse confingi, ubi putata sunt civibus etiam de ipsis diis prodesse mendacia.

Caput V.

Non probari, quòd dii adulterium Paridis punierint, quod in Romuli matre non ulti sunt.

Sed utrùm potuerit Venus ex concubitu Anchisæ Æneam parere, vel Mars ex concubitu filiæ Numitoris Romulum gignere, in medio relinquamus. Nam penè talis quæstio etiam de Scripturis nostris oboritur, qua quæritur utrùm prævaricatores angeli cum filiabus hominum concubuerint; unde natis gigantibus, id est, nimiùm grandibus ac fortibus viris, tunc terra completa est. * Proinde ad utrumque interim modò nostra disputatio referatur. Si enim vera sunt, quæ apud illos de matre Æneæ & de patre Romuli lectitantur, quomodo possunt diis adulteria displicere hominum, quæ in se ipsis concorditer ferunt? Si autem falsa sunt, nec sic quidem possunt irasci veris adulteriis humanis, qui etiam falsis delectantur suis. Huc accedit, quoniam si illud de Marte non creditur ut hoc quoque de Venere non credatur, [c] nullo divini concubitûs obtentu matris Romuli caussa defenditur. Fuit autem sacerdos [d] Sylvia Vestalis, & ideo dii magis in Romanos sacrilegum illud flagitium, quàm in Trojanos Paridis adulterium, vindicare debuerunt. Nam & ipsi Romani antiqui in stupro detectas Vestæ sacerdotes, vivas etiam * defodiebant; adulteras autem feminas, quamvis aliqua damnatione, nulla tamen morte plectebant: usque adeo graviùs quæ putabant adyta divina, quàm humana cubilia vindicabant.

Gen. 6. 4.

* al. Caput V.

* Livius lib. 8. & lib. 22.

Caput VI.

De parricidio Romuli, quod dii non vindicarunt.

Aliud adjicio, quia si eò usque peccata hominum illis numinibus displicerent, ut offensi Paridis facto desertam Trojam ferro ignibusque donarent; magis eos contra Romanos moveret Romuli frater * occisus, quàm contra Trojanos Græcus * maritus illusus; magis irritaret parricidium nascentis, quàm regnantis adulterium civitatis. Nec ad caussam, quam nunc agimus, interest, utrùm hoc fieri Romulus jusserit, aut Romulus fecerit, quod multi impudentiâ negant, multi pudore dubitant, multi dolore dissimulant. Nec nos itaque in ea re diligentiùs requirenda per multorum scriptorum perpensa testimonia demoremur: Romuli fratrem palàm constat occisum; non ab hostibus, non ab alienis. Si aut perpetravit aut imperavit hoc Romulus; magis ipse fuit Romanorum, quàm Paris [e] Trojanorum caput: cur igitur Trojanis iram deorum provocavit ille alienæ conjugis raptor, & [f] eorumdem deorum tutelam Romanis invitavit iste sui fratris exstinctor? Si autem illud scelus à facto imperioque Romuli alienum est; quoniam debuit utique vindicari, tota hoc illa civitas fecit, quod tota [g] contemsit; & non jam fratrem, sed patrem, quod pejus est, occidit. Uterque enim fuit conditor, ubi alter scelere ablatus non permissus est esse regnator. Non est, ut arbitror, quod dicatur quid mali Troja meruerit, ut eam dii desererent, quò posset exstingui; & quid boni Roma, ut eam dii inhabitarent, quò posset augeri: nisi quòd victi inde fugerunt, & se ad istos quos pariter deciperent, contulerunt. Immo verò & illic manserunt, ad eos more suo decipiendos, qui rursus easdem terras habitarent; & hîc easdem artes fallaciæ suæ magis etiam exercendo, majoribus honoribus gloriati sunt.

* Remus.

* Menelaus Helenæ à Paride raptæ maritus.

[a] Editi, *aut magis in Trojanis.* Emendantur à MSS.

[b] Hic Romulo annis ferè 700. posterior, erat gentis Iuliæ, quæ in Iulum Æneæ filium genus referebat, & per Iulum in Venerem. Ipsius Cæsaris ea de re verba leguntur apud Suetonium.

[c] Er. & Lov. *Nullo igitur.* Abest *igitur* ab editis aliis & MSS.

[d] Vind. Am. & plerique MSS. loco *Sylvia*, habent *Ilia.* Utrumque nomen habuit filia Numitoris, Romi & Romuli mater, quæ & *Rhea* dicebatur.

[e] Paris quippe non rex, sed regis Trojanorum Priami filius.

[f] Trojanorum nempe dii Lavinium per Æneam, inde Albam per Ascanium translati, ac postremò Romam per Romulum adsciti sunt.

[g] Sic Am. Er. & MSS. At Vind. & Lov. *consensit.*

Caput VII.

De eversione Ilii, quod dux Marii Fimbria excidit.

Certe enim civilibus jam bellis scatentibus, quid miserum commiserat Ilium, ut * à Fimbria, Marianarum partium homine pessimo, everteretur, multò ferociùs atque crudeliùs, quàm olim à Græcis? Nam tunc & multi inde fugerunt, & multi captivati saltem in servitute vixerunt. Porrò autem Fimbria priùs edictum proposuit, ne cui parceretur; atque urbem totam cunctosque in ea homines incendio concremavit. Hoc meruit Ilium, non à Græcis quos sua irritaverat iniquitate, sed à Romanis quos sua calamitate propagaverat: diis illis communibus ad hæc repellenda nihil juvantibus, seu, quod verum est, nihil valentibus. Numquid & tunc abscessere omnes adytis arisque relictis dii, quibus illud oppidum steterat, post antiquos Græcorum ignes ruinasque reparatum? Si autem abscesserant, caussam requiro: & oppidanorum quidem quanto invenio meliorem, tanto deteriorem deorum. Illi enim contra Fimbriam portas clauserant, ut Syllæ servarent integram civitatem: hinc eos iratus incendit, vel potiùs penitus exstinxit. Adhuc autem * meliorum partium civilium Sylla dux fuit, adhuc armis rempublicam recuperare moliebatur: horum bonorum initiorum nondum malos eventus habuit. Quid ergo melius cives illius urbis facere potuerunt? quid honestius? quid fidelius? quid Romanâ parentelâ dignius, quàm meliori caussæ Romanorum civitatem servare, & contra parricidam Romanæ reipublicæ portas claudere? At hoc eis in quantum exitium verterit, attendant defensores deorum. Deseruerint dii adulteros, Iliumque flammis Græcorum reliquerint, ut ex ejus cineribus Roma castior nasceretur: cur & postea deseruerunt eamdem civitatem Romanis cognatam, non rebellantem adversùs Romam nobilem filiam, sed justioribus ejus partibus fidem constantissimam piissimamque servantem, eamque delendam reliquerunt, non Græcorum viris fortibus, sed viro spurcissimo Romanorum? Aut si displicebat diis caussa partium Syllanarum, cui servantes urbem miseri portas clauserant; cur eidem Syllæ tanta bona promittebant, & prænuntiabant? An & hinc agnoscuntur adulatores felicium potiùs quàm infelicium defensores? Non ergo Ilium etiam tunc, ab eis cùm desereretur, eversum est. Nam dæmones ad decipiendum semper vigilantissimi, quod potuerunt, fecerunt. Eversis quippe & incensis omnibus cum oppido simulacris, solum Minervæ sub tanta ruina templi illius, ut scribit * Livius, integrum stetisse perhibetur. Non ut diceretur, * Dii patrii, quorum semper sub numine Troja est, ad eorum laudem: sed ne diceretur, Excessere omnes adytis arisque relictis dii, ad eorum defensionem. Illud enim posse permissi sunt, non unde probarentur potentes, sed unde præsentes convincerentur.

** De hoc Livius l. 82. & l. 83. Appian. in Mithridatico.*

** Cicer. Orat. pro Cælio. Sallustius in Catilin.*

Dæmones ad decipiendum vigilantissimi.

**Livii liber 83. in quo de Ilii excidio, non exstat.*

**Virgil. Æneid. 2.*

Caput VIII.

An debuerit diis Iliacis Roma committi.

Diis itaque Iliacis post Trojæ ipsius documentum qua tandem prudentiâ Roma custodienda commissa est? Dixerit quispiam, jam eos A Romæ habitare solitos, quando expugnante Fimbria cecidit Ilium. Unde ergo stetit Minervæ simulacrum? Deinde, si apud Romam erant, quando Fimbria delevit Ilium; fortasse apud Ilium erant, quando à Gallis ipsa Roma capta & incensa est: sed ut sunt auditu acutissimi, motuque celerrimi, ad vocem anseris citò redierunt, ut saltem Capitolinum collem, qui remanserat, tuerentur: ceterùm ad alia defendenda seriùs sunt redire commoniti.

B

Caput IX.

An illam pacem, quæ sub Numæ regno fuit, deos præstitisse credendum sit.

Hi etiam Numam Pompilium successorem Romuli adjuvisse creduntur, ut toto regni sui tempore pacem haberet, & [a] Jani portas, quæ bellis patere adsolent, clauderet: eo merito scilicet, quia Romanis multa sacra constituit. Illi verò homini pro tanto otio gratulandum fuit, si modò id rebus salubribus scisset impendere, & C perniciosissima curiositate neglecta, Deum verum vera pietate perquirere. Nunc autem non ei dii contulerunt illud otium: sed eum minùs fortasse decepissent, si otiosum minimè reperissent. Quanto enim minùs eum occupatum invenerunt, tanto magis ipsi occupaverunt. Nam quid ille molitus sit, & quibus artibus deos tales sibi, vel illi civitati consociare potuerit, Varro prodit: quod si Domino placuerit, suo diligentiùs disseretur loco: modò autem quia de beneficiis eorum D quæstio est, magnum beneficium est pax; sed Dei veri beneficium est, plerumque etiam sicut sol, sicut pluvia vitæque alia subsidia, super ingratos & nequam. Sed si hoc tam magnum bonum dii illi Romæ vel Pompilio contulerunt, cur imperio Romano per ipsa tempora [b] laudabiliora id numquam postea præstiterunt? An utiliora erant sacra, cùm instituerentur, quàm cùm instituta celebrarentur? Atqui tunc nondum erant, sed ut essent addebantur: E postea verò jam erant, quæ ut prodessent custodiebantur. Quid ergo est, quòd illi quadraginta-tres, vel, [c] ut alii volunt, triginta-novem anni in tam longa pace transacti sunt regnante Numa, & postea sacris institutis, diisque ipsis, qui eisdem sacris fuerant invitati, jam præsidibus atque tutoribus, vix post tam multos annos ab Urbe condita usque ad Augustum * unus pro magno miraculo commemoratur annus post primum bellum Punicum, quo belli portas Romani claudere F potuerunt?

Pax indignis etiam confertur.

**Livius lib. 1.*

Caput X.

An optandum fuerit, quòd tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperium, cùm eo studio quo sub Numa auctum est, & quietum esse potuisset & tutum.

An respondent, quòd nisi assiduis sibique continuò succedentibus bellis Romanum imperium tam longè lateque non posset augeri, & tam grandi gloriâ diffamari? Idonea verò caussa: G ut magnum esset imperium, cur esse deberet inquietum? Nonne in corporibus hominum satius est modicam staturam cum sanitate habere, quàm ad molem aliquam giganteam perpetuis afflictionibus pervenire? nec cùm perveneris, requiesce-

[a] Jani portæ cur in bello apertæ, in pace clausæ essent, dicit Macrobius 1. Saturn.

[b] Vind. Am. Er. & ferè omnes MSS. *laudabilia.*

[c] Numam 43. annos Livius, Plutarchus &c. Eutropius verò, Eusebius, Cassiodorus annos tantùm 41. regnasse tradunt.

re; sed quanto grandioribus membris, tanto majoribus agitari malis? Quid autem mali esset, ac non potiùs plurimum boni, si ea tempora perdurarent, quæ perstrinxit Sallustius? ubi ait, *Sallust. in Catilin.* Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi; pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant. *Regum primorũ studia.* An ut tam multùm augeretur imperium, debuit fieri quod Virgilius detestatur, dicens, *Æneid. 8.*

Deterior donec paulatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, & amor successit habendi?

Sed planè pro tantis bellis susceptis & gestis, justa defensio Romanorum est, quòd irruentibus sibi importunè inimicis resistere cogebat, non aviditas adipiscendæ laudis humanæ, sed necessitas tuendæ salutis & libertatis. Ita sit planè. Nam post quàm res eorum, sicut scribit ipse Sallustius, *In Catil.* [a] legibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitimi bello tentare, pauci ex amicis auxilio esse. Nam ceteri metu perculsi longè à periculis aberant. At Romani domi militiæque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviàm ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Pòst ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quàm accipiendis beneficiis amicitias parabant. Decenter his artibus Roma crevit. Sed regnante Numa, ut tam longa pax esset, utrùm irruebant improbi belloque tentabant; an nihil eorum fiebat, ut posset pax illa persistere? Si enim bellis etiam tum Roma lacessebatur, nec armis arma obvia ferebantur; quibus modis agebatur, ut nullâ pugnâ superati, nullo Martio impetu territi sedarentur inimici; his modis semper ageretur, & semper Roma clausis Jani portis pacata regnaret. Quòd si in potestate non fuit, non ergo Roma pacem habuit quamdiu dii eorum, sed quamdiu homines finitimi circumquaque voluerunt, qui eam nullo bello provocaverunt: nisi fortè dii tales etiam id homini vendere audebunt, quod alius homo voluit sive noluit. Interest quidem jam vitio proprio, malas mentes quatenus sinantur isti dæmones vel terrere vel excitare: sed si semper hoc possent, nec aliud secretiore ac superiore potestate contra eorum conatum sæpe aliter ageretur, semper in potestate haberent [b] paces bellicasque victorias, quæ semper ferè per humanorum animorum motus accidunt: quas tamen plerumque contra eorum fieri voluntatem, non solùm fabulæ multa mentientes, & vix veri aliquid vel indicantes, vel significantes, sed etiam ipsa Romana confitetur historia.

CAPUT XI.

De simulacro Cumani Apollinis, cujus fletus creditus est cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.

NEQUE enim aliunde Apollo ille Cumanus, cùm adversùs Achæos regemque Aristonicum bellaretur, [c] quatriduo flevisse nuntiaA tus est: quo prodigio haruspices territi, cùm id simulacrum in mare putavissent esse projiciendum, Cumani senes intercesserunt, atque retulerunt tale prodigium & Antiochi & [d] Persis bello in eodem apparuisse figmento: & quia Romanis feliciter provenisset, ex senatusconsulto eidem Apollini suo dona esse missa testati sunt. Tunc velut peritiores acciti haruspices responderunt, simulacri Apollinis fletum ideo prosperum esse Romanis, quoniam [e] Cumana colonia Græca esset, suisB que terris unde accitus esset, id est, ipsi Græciæ luctum & cladem Apollinem significasse plorantem. Deinde mox regem Aristonicum victum & captum esse, nuntiatum est, quem vinci utique Apollo nolebat & dolebat, & hoc sui lapidis etiam lacrymis indicabat. Unde non usquequaque incongruè, quamvis fabulosis, tamen veritati similibus, mores dæmonum describuntur carminibus poëtarum. Nam Camillam Diana doluit apud * Virgilium, & Pallantem moriturum Hercules flevit. ** Æneid. 11.*
C Hinc fortassis & Numa Pompilius pace abundans, sed quo donante nesciens, nec requirens; cùm cogitaret otiosus, quibusnam diis tuendam Romanam salutem regnumque committeret, nec verum illum atque omnipotentem summum Deum curare opinaretur ista terrena, atque recoleret Trojanos deos, quos Æneas advexerat, neque Trojanum, neque Laviniense ab ipso Ænea conditum regnum diu conservare potuisse, alios povidendos existimavit, quos illis prioribus, (sive qui cum D Romulo jam Romam transierant, sive quandoque Albâ eversâ fuerant transituri,) vel tamquam fugitivis custodes adhiberet, vel tamquam invalidis adjutores.

CAPUT XII.

Quantos sibi deos Romani præter constitutionem Numæ adjecerint, quorum eos numerositas nihil juverit.

NEC his sacris tamen Roma dignata est esse contenta, quæ tam multa illic Pompilius constituerat: nam ipsius summum templum nondum habebat * Jovis. Rex quippe Tarquinius ibi E Capitolium fabricavit. Æsculapius autem ab Epidauro [f] ambivit Romam, ut peritissimus medicus in urbe nobilissima artem gloriosiùs exerceret. Mater etiam deûm nescio unde à [g] Pessinunte. Indignum enim erat, ut cùm ejus filius jam colli Capitolino præsideret, adhuc ipsa in loco ignobili latitaret. Quæ tamen si omnium deorum mater est, non solùm secuta est Romam quosdam filios suos, verùm & alios præcessit etiam secutuF ros. Miror sanè, si ipsa peperit Cynocephalum, qui longè postea venit ex Ægypto. Utrùm etiam dea Febris ex illa nata sit, viderit Æsculapius pronepos ejus. Sed undecumque nata sit, non (opinor) audebunt eam ignobilem dicere dii peregrini deam civem Romanam. Sub hoc tot deorum præsidio, quos numerare quis potest? indigenas & alienigenas, cælites, terrestres, infernos, marinos, fontanos, [h] fluviales; &, ut Varro dicit, certos atque incertos, in omnibusque generibus deoG rum, sicut in animalibus, mares & feminas? Sub hoc ergo tot deorum præsidio constituta Roma,

** Jovis, ibi nominativo casu, non genitivo.*

Dii certi atque incerti.

[a] Apud Sallustium loco *legibus*, est *civibus*.
[b] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *pacem*.
[c] Per quatriduum lacrymavisse scribit Julius Obsequens in frag. lib. de prodigiis, Livius verò lib. 43. per triduum & tres noctes.
[d] Editi, *Persidis*. MSS. *Persis*. pro quo Lud. Vives putat legendum *Persa*, Philippi filii Macedonum regis, quem L. Æmilius Paulus bello Macedonico secundo vicit. Plutarch. in Æmilio Paulo.
[e] Lov. *Cuma*. Ceteri libri, *Cumana*.
[f] Editi, *ab Epidauro abivit*. At veteres libri, *ab Epidauro ambivit*. Æsculapium ex Epidauro Achaiæ oppido in Urbem advectum memorat Livius lib. 10.
[g] Vind. Am. & Er. *nescio unde nata Prænestinum montem insedit*. Ubi Lud. Vives loco *Prænestinum*, legendum existimat *Palatinum*: quia in Palatio, ait, locata est deûm mater. Sed verior lectio Lov. & MSS. *nescio unde à Pessinunte*. Confer Notam c pag. 27. in lib. 1. c. 36.
[h] In multis MSS. *pluviales*.

non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari affligique debuit. Nimis enim multos deos grandi [a] fumo suo, tamquam signo dato ad tuitionem congregaverat; quibus templa, altaria, sacrificia, sacerdotes instituendo atque præbendo, summum verum Deum, cui uni hæc rite gesta debentur, offenderet. Et felicior quidem cum paucioribus vixit: sed quanto major facta est, sicut navis nautas, tanto plures adhibendos putavit: credo, desperans pauciores illos, sub quibus in comparatione pejoris vitæ meliùs vixerat, non sufficere ad opitulandum granditati suæ. Primò enim sub ipsis regibus, excepto Numa Pompilio, de quo jam suprà locutus sum, quantum malum discordiosi certaminis fuit, quod fratrem Romuli coëgit occídi?

Caput XIII.

Quo jure, quo fœdere Romani obtinuerint prima conjugia.

Quomodo nec Juno, quæ cum Jove suo jam * fovebat Romanos rerum dominos, gentemque togatam (* Æneid. 1.), nec Venus ipsa Æneidas suos potuit adjuvare, ut bono & æquo more conjugia mererentur, cladesque tanta irruit hujus inopiæ, ut ea dolo raperent, moxque compellerentur pugnare cum soceris; ut miseræ feminæ nondum ex injuria maritis conciliatæ, jam parentum sanguine dotarentur? At enim vicerunt in hac conflictione Romani vicinos suos? Quantis & quàm multis utrimque vulneribus & funeribus tam propinquorum & confinium istæ victoriæ constiterunt? Propter unum Cæsarem socerum & unum generum ejus Pompeium, jam mortua Cæsaris filia uxore Pompeii, quanto & quàm justo doloris instinctu Lucanus exclamat,

(Lucan. l. 1.) Bella per Emathios plus quàm civilia campos,
Jusque datum sceleri canimus.

Vicerunt ergo Romani, ut strage socerorum manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miserabiles extorquerent; nec illæ auderent flere patres occisos, ne offenderent victores maritos; quæ adhuc illis pugnantibus, pro * quibus facerent vota nesciebant (* Ovid. 3. Fast.). Talibus nuptiis populum Romanum non Venus, sed Bellona [b] dotavit: aut fortassis Alecto illa [c] infernalis furia, jam eis favente Junone, plus in illos habuit licentiæ, quàm cùm ejus * precibus contra Æneam fuerat excitata (* Æneid. 6.). [d] Andromache feliciùs captivata est, quàm illa conjugia Romana nupserunt: licèt serviles, tamen post ejus amplexus nullum Trojanorum Pyrrhus occídit. Romani autem soceros interficiebant in prœliis, quorum jam filias amplexabantur in thalamis. Illa victori subdita, dolere tantùm suorum mortem potuit, non timere: illæ sociatæ bellantibus parentum suorum mortes procedentibus viris timebant, redeuntibus dolebant, nec timorem habentes liberum, nec dolorem. Nam propter interitum civium, propinquorum, fratrum, parentum, aut piè cruciabantur, aut crudeliter lætabantur victoriis maritorum. Huc accedebat, quòd, ut sunt alterna bellorum, aliquæ parentum ferro amiserunt viros, aliquæ utrorumque ferro & parentes & viros. Neque enim & apud Romanos parva fuerunt illa discrimina. Siquidem ad obsidionem quoque perventum est civitatis, clausisque portis se tuebantur. Quibus * dolo apertis (* Livius lib. 1.), admissisque hostibus intra mœnia, in ipso foro scelerata & nimis atrox inter generos socerosque pugna commissa est. Et raptores illi etiam superabantur; & crebrò fugientes intra domos suas, graviùs fœdabant [e] pristinas, quamvis & ipsas pudendas lugendasque victorias. Hîc tamen Romulus de suorum jam virtute desperans, Jovem rogavit ut starent: atque ille hac occasione nomen * Statoris invenit (* Liv. lib. 1.). Nec finis esset tanti mali, nisi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, & provolutæ parentibus, iram eorum justissimam, non armis victricibus, sed supplici pietate sedarent. Deinde Titum Tatium regem Sabinorum, socium regni Romulus ferre compulsus est, germani consortis impatiens: sed quando & istum diu toleraret, qui fratrem geminumque non pertulit? Unde & ipso [f] interfecto, ut major deus esset, regnum solus obtinuit. Quæ sunt ista jura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, societatis, divinitatis? Quæ postremò sub tot diis tutoribus vita civitatis? Vides quanta hinc dici & quàm multa possent, nisi quæ supersunt nostra curaret intentio, & sermo in alia festinaret.

Caput XIV.

De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.

1. Quid deinde post Numam sub aliis regibus? Quanto malo, non solùm suo, sed etiam Romanorum, in bellum Albani provocati sunt? quia videlicet pax Numæ tam longa viluerat. Quàm crebræ strages Romani Albanique exercitûs fuerunt, & utriusque comminutio civitatis? Alba * namque illa, quam filius Æneæ creavit Ascanius (* Liv. lib. 1.), Romæ mater propior ipsa quàm Troja, à Tullo Hostilio rege provocata conflixit: confligens autem & afflicta est, & afflixit, donec multorum tæderet pari defectione certaminum. Tunc eventum belli de * Ter-geminis hinc atque inde fratribus placuit experiri (* Liv. ibid.): à Romanis tres Horatii, ab Albanis autem tres Curiatii processerunt: à Curiatiis tribus Horatii duo, ab uno autem Horatio tres Curiatii superati & exstincti sunt. Ita Roma exstitit victrix, ea clade etiam in certamine extremo, ut de sex vivis unus rediret domum. Cui damnum in utrisque? Cui luctus nisi Æneæ stirpi, nisi Ascanii posteris, nisi proli Veneris, nisi [g] nepotibus Jovis? Nam & hoc plus quàm civile bellum fuit, quando filia civitas cum civitate matre pugnavit. Accessit aliud huic Ter-geminorum pugnæ ultimæ atrox atque horrendum malum. Nam ut erant ambo populi priùs amici, (vicini quippe atque cognati,) uni Curiatiorum desponsata fuerat Horatiorum soror: hæc postea quàm sponsi [h] spolia in victore fratre conspexit, ab eodem fratre, quoniam flevit, occisa est. Humanior hujus unius feminæ, quàm universi populi Romani, mihi fuisse videtur affe-

[a] *Fumo*, inanitatem sacrificiorum aut superbiæ vanitatem significat.
[b] Omnes propè MSS. *donavit*.
[c] Vind. Am. Er. & MSS. *inferna furia*.
[d] Andromache Hectoris uxor à Pyrrho post eversam Trojam in Græciam ducta eique nupta.
[e] *Pristinas*, non de Sabinis victorias, sed de Ceninensibus aliisque reportatas intelligit, de quibus Livius lib. 1.

[f] Tatium non Romulus, sed Laurentes interfecerunt: eam rem verò minùs ægrè quàm dignum erat tulisse Romulum ferunt. Liv. lib. 1.
[g] Probæ notæ MSS. *neptibus Iovis*. An fortè referendum ad civitates filiam & matrem, de quibus continuò?
[h] Plures MSS. *sponsalia*.

ctus. Illa quem virum jam fide media retinebat, aut fortè etiam ipsum fratrem dolens qui eum occiderat cui sororem promiserat, puto quòd non culpabiliter fleverit. Unde enim apud Virgilium pius Æneas laudabiliter dolet hostem etiam sua peremtum manu? Unde Marcellus* Syracusanam civitatem, recolens ejus paulò antè culmen & gloriam sub manus suas subitò concidisse, communem cogitans conditionem flendo miseratus est? Quæso ab humano impetremus affectu, ut femina sponsum suum à fratre suo peremtum sine crimine fleverit, si viri hostes à se victos etiam cum laude fleverunt. Ergo sponso à fratre illatam mortem quando femina illa flebat, tunc se contra matrem civitatem tanta strage bellasse, & tanta hinc & inde cognati cruoris effusione vicisse Roma gaudebat.

Æneid. 10.
* Suprà lib. 1. c. 6.

2. Quid mihi obtenditur nomen laudis, nomenque victoriæ? Remotis obstaculis insanæ opinionis facinora nuda cernantur, nuda pensentur, nuda judicentur. Caussa dicatur Albæ, sicut Trojæ adulterium dicebatur. Nulla talis, nulla similis invenitur: tantùm ut * desides moveret Tullus in arma viros, & jam desueta triumphis agmina. Illo itaque vitio tantum scelus perpetratum est socialis belli atque cognati. Quod vitium Sallustius magnum transeunter adtingit. Cùm enim laudans breviter [a] antiquiora commemorasset tempora, quando vita hominum sine cupiditate agitabatur, & sua cuique satis placebant: „Postea verò, inquit, quàm in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii atque Athenienses, cœpere urbes atque nationes subigere, libidinem dominandi caussam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare: & cetera quæ ipse instituerat dicere. Mihi huc usque satis sit ejus verba posuisse. Libido ista dominandi magnis malis agitat & conterit humanum genus. Hac libidine Roma tunc victa Albam se vicisse triumphabat, & sui sceleris laudem gloriam nominabat. *Quoniam laudatur*, inquit Scriptura nostra, *peccator in desideriis animæ suæ, & qui iniqua gerit, benedicitur.* Fallacia igitur tegmina, & deceptoriæ dealbationes auferantur à rebus, ut sincero inspiciantur examine. Nemo mihi dicat, Magnus ille atque ille, quia cum illo & illo pugnavit, & vicit. Pugnant etiam gladiatores, vincunt & ipsi: habet præmia laudis & illa crudelitas. Sed puto esse satius cujuslibet inertiæ pœnas luere, quàm illorum armorum gloriam quærere. Et tamen si in arenam procederent pugnaturi inter se gladiatores, quorum alter filius, alter pater esset, tale spectaculum quis ferret? quis non auferret? Quomodo ergo gloriosum alterius matris, alterius filiæ civitatis, inter se armorum potuit esse certamen? An ideo diversum fuit, quòd arena illa non fuit, & latiores campi non duorum gladiatorum, sed in duobus populis multorum funeribus implebantur; nec amphitheatro cingebantur illa certamina, sed universo orbe, & tunc vivis, & posteris, quò usque ista fama porrigitur, impium spectaculum præbebatur?

Nulla justa belli caussa contra Albanos.
* Æneid. 6.
a Sallust. in Catil.
Libido imperandi perniciosa.
Psal. 3. 9.
Gladiatores.

3. Vim tamen patiebantur studii sui dii illi præsides imperii Romani, & talium certaminum tamquam theatrici spectatores, donec Horatiorum soror propter Curiatios tres peremtos, etiam ipsa tertia ex altera parte fraterno ferro duobus fratribus adderetur, ne minùs haberet mortium etiam Roma quæ vicerat. Deinde ad fructum victoriæ Alba subversa est: ubi post Ilium quod Græci everterunt, & post Lavinium ubi [b] Æneas regnum peregrinum atque fugitivum constituerat, tertio loco habitaverant numina illa Trojana. Sed more suo etiam inde jam fortasse migraverant, ideo deleta est. Discesserant videlicet omnes adytis arisque relictis dii, quibus imperium illud steterat. Discesserant sanè ecce jam tertiò, ut eis quarta Roma providentissimè crederetur. Displicuerat enim & Alba, ubi Amulius expulso * fratre, & Roma placuerat, ubi Romulus occiso * fratre regnaverat. Sed ante quàm Alba dirueretur, transfusus est, inquiunt, populus ejus in Romam, ut ex utraque una civitas fieret. Esto, ita factum sit: urbs tamen illa Ascanii regnum & tertium domicilium Trojanorum deorum, ab urbe filia mater eversa est. Ut autem belli reliquiæ è duobus populis unum facerent miserabile coagulum, multus antè fusus utriusque sanguis fuit. Quid jam singillatim dicam sub ceteris regibus totiens eadem bella renovata, quæ victoriis finita videbantur, & tantis stragibus iterum iterumque confecta, iterum iterumque post fœdus & pacem inter generos & soceros & eorum stirpem posterosque repetita? Non parvum indicium calamitatis hujus fuit, quòd portas belli nullus clausit illorum. Nullus ergo illorum sub tot diis præsidibus in pace regnavit.

b
* Numitore. Liv. l. 1.
* Remo.

Caput XV.

Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.

1. Ipsorum autem regum qui exitus fuerunt? De Romulo viderit adulatio fabulosa, qua perhibetur receptus in cælum. Viderint quidam scriptores eorum, * qui eum propter ferocitatem à senatu discerptum esse dixerunt, subornatumque nescio quem Julium Proculum, qui eum sibi apparuisse diceret, eumque per se populo mandasse Romano, ut inter numina coleretur; eoque modo populum, qui contra senatum intumescere cœperat, repressum atque sedatum. Acciderat enim & solis defectio, quam certa ratione sui cursûs effectam imperita nesciens multitudo meritis Romuli tribuebat. Quasi verò si luctus ille solis fuisset, non magis ideo credi deberet occisus, ipsumque scelus aversione etiam diurni luminis indicatum: sicut re vera factum est, cùm Dominus crucifixus est crudelitate atque impietate Judæorum. Quam solis obscurationem non ex canonico siderum cursu accidisse, satis ostendit, quòd tunc erat pascha Judæorum; nam plenâ lunâ sollemniter agitur: regularis autem solis defectio non nisi lunæ fine contingit. Satis & Cicero illam inter deos Romuli receptionem putatam magis significat esse, quàm factam, quando & laudans eum in libris de republica, Scipionisque sermone: Tantum est, inquit, consecutus, ut „cùm subitò sole obscurato non comparuisset, „deorum in numero collocatus putaretur: quam „opinionem nemo umquam mortalis assequi po-„tuit sine eximia virtutis gloria. Quod autem di-„cit, eum subitò non comparuisse, profectò ibi intelligitur aut violentiâ tempestatis, aut cædis facinorisque secretum. Nam & alii * scriptores eo-

* Livius l. 1. Dionysius l. 2.
Solis naturalis defectio sub Romuli interitum.
Luca 23. 45.
* Liv. l. 1. Dionys. l. 2.

[a] In plerisque MSS. *antiquorum.*
[b] Sic magno consensu MSS. At editi, *ubi rex Latinus Æneam regem peregrinum atque fugitivum constituerat.*

rum defectioni solis addunt etiam subitam tempestatem, quæ profectò aut occasionem sceleri præbuit, aut Romulum ipsa consumsit. De Tullo quippe etiam Hostilio, qui tertius à Romulo rex fuit, qui & ipse fulmine absumtus est, dicit » in eisdem libris idem Cicero, propterea & istum » non creditum inter deos receptum tali morte, » quia fortasse quod erat in Romulo probatum, id » est persuasum, Romani vulgare noluerunt, id est » vile facere, si hoc & alteri facilè tribueretur. Dicit etiam apertè in Invectivis: Illum qui » hanc urbem condidit, Romulum ad deos immor» tales benevolentiâ famâque sustulimus: ut non verè factum, sed propter merita virtutis ejus benevolentiâ jactatum diffamatumque monstraret. In Hortensio verò Dialogo cùm de solis cano» nicis defectionibus loqueretur: Ut easdem, inquit, » tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli, » qui in obscuratione solis est factus. Certè hic minimè timuit hominis interitum dicere, quia disputator magis quàm laudator fuit.

Orat. 3. in Catil.

Romulus inter deos humano consilio relatus.

2. Ceteri autem reges populi Romani, excepto Numa Pompilio & Anco Martio, qui morbo interierunt, quàm horrendos exitus habuerunt? *Tullus, ut dixi, Hostilius victor & eversor Albæ, cum tota domo sua fulmine concrematus est. Priscus Tarquinius per sui decessoris filios interemtus est. Servius Tullius generi sui Tarquinii Superbi, qui ei successit in regnum, nefario scelere occisus est. Nec discessere adytis arisque relictis dii, tanto in optimum illius populi regem parricidio perpetrato, quos dicunt, ut hoc miseræ Trojæ facerent, eamque Græcis diruendam exurendamque relinquerent, adulterio Paridis fuisse commotos. Sed insuper interfecto à se socero Tarquinius ipse successit. Hunc illi dii nefarium parricidam soceri interfectione regnantem, insuper multis bellis victoriisque gloriantem, & de [a] manubiis Capitolium fabricantem, non abscedentes, sed præsentes manentesque viderunt, & regem suum Jovem in illo altissimo templo, hoc est, in opere parricidæ, sibi præsidere atque regnare perpessi sunt. Neque enim adhuc innocens Capitolium struxit, & postea malis meritis Urbe pulsus est: sed ad ipsum regnum, in quo Capitolium fabricaret, immanissimi sceleris perpetratione pervenit. Quòd verò eum Romani regno postea depulerunt, ac secluserunt mœnibus civitatis, non ipsius de Lucretiæ stupro, sed filii peccatum fuit, illo non solùm nesciente, sed etiam absente commissum. Ardeam civitatem tunc oppugnabat, & pro populo Romano bellum gerebat: nescimus quid faceret, si ad ejus notitiam flagitium filii deferretur. Et tamen inexplorato ejus judicio & inexperto, ei populus ademit imperium; & recepto exercitu à quo deseri jussus est, clausis deinde portis non sivit intrare redeuntem. At ille post bella gravissima, quibus eosdem Romanos concitatis finitimis adtrivit, postea quàm desertus ab eis quorum fidebat auxilio, regnum recipere non valuit, in oppido [b] Tusculo Romæ vicino quatuordecim, ut fertur, annos privatam vitam quietus habuit, & cum uxore consenuit, optabi-

** De hoc & sequentibus Liv. l. 1. Dionysius l. 3.*

Dii scelerum spectatores & fautores.

Tarquinii expulsio.

A liore fortassis exitu, quàm socer ejus generi sui facinore, nec ignorante * filiâ, sicut perhibetur, exstinctus. Nec tamen istum Tarquinium Romani crudelem aut sceleratum, sed superbum appellaverunt, fortassis regios ejus fastus aliâ superbiâ non ferentes. Nam scelus occisi ab eo soceri optimi regis sui usque adeo contemserunt, ut eum regem suum facerent: ubi miror si non scelere graviore mercedem tantam tanto sceleri reddiderunt. Nec discessere adytis arisque relictis dii.

** Livius l. 1. Valer. l. 9. c. 11.*

B Nisi fortè quispiam sic defendat istos deos, ut dicat eos ideo mansisse Romæ, quò possent Romanos magis punire suppliciis, quàm beneficiis adjuvare, seducentes eos vanis victoriis & bellis gravissimis conterentes. Hæc fuit Romanorum vita sub regibus laudabili tempore illius reipublicæ usque ad expulsionem Tarquinii Superbi per ducentos fermè & quadraginta & tres annos, cùm illæ omnes victoriæ tam multo sanguine & tantis emtæ calamitatibus, vix illud imperium intra viginti ab Urbe milliaria dilataverint: quantum spatium absit ut saltem alicujus [c] Getulæ civitatis nunc territorio comparetur.

Caput XVI.

De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum patriâ pepulit, moxque Romæ post atrocissima parricidia à vulnerato hoste vulneratus interiit.

Huic tempori adjiciamus etiam tempus illud, quò usque dicit Sallustius * æquo & modesto jure agitatum, dum metus à Tarquinio & grave bellum cum Ethruria positum est. Quamdiu enim Ethrusci Tarquinio redire in regnum conanti opitulati sunt, gravi bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo & modesto jure gestam rempublicam metu premente, non persuadente justitiâ. In quo brevissimo tempore quàm funestus ille annus fuit, quo primi consules creati sunt, expulsa regia potestate? Annum quippe suum non compleverunt. Nam Junius Brutus exhonoratum ejecit Urbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum; deinde mox ipse in bello cecidit mutuis cum [d] hoste vulneribus, occisis à se ipso primitus filiis suis & uxoris suæ fratribus, quòd eos pro restituendo Tarquinio conjurasse cognoverat. Quod factum Virgilius postea quàm laudabiliter commemoravit, continuò clementer exhorruit. Cùm enim dixisset,

** suprà l. 2. c. 18.*

** Liv. l. 2. Valer. l. 5. c. 8.*

Æneid. 6.

> ---Natosque pater nova bella moventes
> Ad pœnam pulcra pro libertate vocabit

mox deinde exclamavit, & ait,

> Infelix, utcumque ferent ea facta minores.

Quomodolibet, inquit, ea facta posteri ferant, id est, præferant & extollant, qui filios occidit, infelix est. Et tamquam ad consolandum infelicem, subjunxit,

> Vincit amor patriæ, laudumque immensa cupido.

Nonne in hoc Bruto, qui & filios occidit, & à se percusso hosti filio Tarquinii mutuò percussus supervivere non potuit, eique potiùs ipse Tarquinius supervixit, Collatini collegæ videtur innocentia vindicata, qui bonus civis hoc Tarquinio pulso passus est, quod tyrannus ipse Tarquinius? Nam & idem Brutus consanguineus Tarquinii

Bruti erga Collatinum injuria.

[a] Editi, *de bellorum manubiis*. Abest *bellorum* à MSS. nec opus erat addere, quando *manubiis* nihil aliud intelligitur quàm præda bello parta, vel ex prædæ venditione collecta pecunia. Vide Agellium lib. 13. c. 23. Florus de eodem Tarquinio lib. 1. c. 7. *De manubiis captarum urbium templum erexit.*

[b] Tarquinius re vera Tusculi egit aliquot annos apud generum Octavium Manilium: sed obiit Cumis apud Aristodemum tyrannum, teste Livio lib. 1.

[c] *Getulæ*, id est, in Getulia, quæ Africæ pars est, sitæ.

[d] Cum Arunte regis Tarquinii superbi filio. Liv. lib. 1.

fuisse perhibetur. Sed Collatinum videlicet similitudo nominis pressit, quia etiam Tarquinius vocabatur. Mutare ergo nomen, non patriam cogeretur: postremò [a] in ejus nomine hoc vocabulum minùs esset, L. Collatinus tantummodo vocaretur. Sed ideo non amisit quod sine ullo detrimento posset amittere, ut & honore primus consul & civitate bonus civis carere juberetur. Etiamne ista est gloria Junii Bruti detestanda iniquitas & nihilo utilis reipublicæ? Etiamne ad hanc perpetrandam, vicit amor patriæ laudumque immensa cupido? Jam expulso utique Tarquinio [b] tyranno, consul cum Bruto creatus est maritus Lucretiæ L. Tarquinius Collatinus. Quàm justè populus mores in cive, non nomen adtendit? Quàm [c] injustè Brutus collegam primæ ac novæ illius potestatis, quem posset, si hoc offendebatur, nomine tantùm privare, & patriâ privavit & honore? Hæc mala facta sunt, hæc adversa acciderunt, quando in illa republica æquo & modesto jure agitatum est. Lucretius quoque, qui in locum Bruti fuerat subrogatus, morbo, ante quàm idem annus terminaretur, absumtus est. Ita P. Valerius, qui successerat Collatino, & M. Horatius, qui pro defuncto Lucretio suffectus fuerat, annum illum funereum atque tartareum, qui consules quinque habuit, compleverunt: quo anno consulatûs ipsius novum honorem ac potestatem auspicata est Romana respublica.

Funereus & tartareus primus libertatis annus.

CAPUT XVII.

Post initia consularis imperii, quibus malis vexata fuerit Romana respublica, diis non opitulantibus quos colebat.

1. TUNC jam diminuto paululùm metu, non quia bella conquieverant, sed quia non tam gravi pondere urgebant, finito scilicet tempore quo æquo & modesto jure agitatum est, secuta sunt quæ idem Sallustius breviter explicat: Dein „ servili imperio patres plebem exercere, de vita „ atque tergo regio more consulere, agro pellere, „ & ceteris expertibus soli in imperio agere. Qui„ bus sævitiis, & maximè fœnore oppressa plebs, „ cùm assiduis bellis tributum & militiam simul to„ leraret, armata montem Sacrum atque Aventi„ num insedit: tumque tribunos plebis & alia sibi „ jura paravit. Discordiarum & certaminis utrim„ que finis fuit secundum bellum Punicum.* Quid itaque ego tantas moras vel scribens patiar, vel lecturis afferam? Quàm misera fuerit illa respublica tam longa ætate per tot annos usque ad secundum bellum Punicum, bellis forinsecùs inquietare non desistentibus & intus discordiis seditionibusque civilibus, à Sallustio breviter intimatum est. Proinde victoriæ illæ non solida beatorum gaudia fuerunt, sed inania solatia miserorum, & ad alia atque alia [d] sterilia mala subeunda illecebrosa incitamenta minimè quietorum. Nec nobis, quia hæc dicimus, boni Romani prudentesque succenseant: quamquam de hac re nec petendi sint, nec monendi, quando eos minimè succensuros esse certissimum est. Neque enim graviùs vel graviora dicimus auctoribus eorum, & stilo & otio multùm impares: quibus tamen edis-cendis & ipsi elaboraverunt, & filios suos elaborare compellunt. Qui autem succensent, quando me ferrent, si ego dicerem, quod Sallustius ait? „ Plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bel„ la civilia orta sunt, dum pauci potentes, quo„ rum in gratiam plerique concesserant, sub ho„ nesto patrum aut plebis nomine dominationes af„ fectabant; bonique & mali cives appellati, non „ ob merita in rempublicam, omnibus pariter cor„ ruptis, sed uti quisque locupletissimus & injuriâ „ validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Porrò si illi scriptores historiæ ad honestam libertatem pertinere arbitrati sunt, mala civitatis propriæ non tacere, quam multis locis magno præconio laudare compulsi sunt, cùm aliam veriorem quò cives æterni legendi sunt non haberent; quid nos facere convenit, quorum spes quanto in Deo melior & certior, tanto major debet esse libertas, cùm mala præsentia Christo nostro imputant, ut infirmiores imperitioresque mentes alienentur ab ea civitate, in qua sola jugiter feliciterque vivendum est? Nec in deos eorum horribiliora nos dicimus, quàm eorum idemtidem auctores quos legunt & prædicant: quando quidem & ex ipsis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere, vel talia, vel cuncta sufficimus.

Histor. lib. 1.

Sal. Cat. cap. XVII.

2. Ubi erant ergo illi dii, qui propter exiguam fallacemque hujus mundi felicitatem colendi existimantur; cùm Romani, quibus se colendos mendacissimâ astutiâ venditabant, tantis calamitatibus vexarentur? Ubi erant, quando Valerius consul ab exsulibus & servis [e] incensum Capitolium cùm defensaret, occisus est? Faciliùsque ipse prodesse potuit ædi Jovis, quàm illi turba tot numinum cum suo maximo atque optimo rege, cujus templum liberaverat, subvenire. Ubi erant, quando densissimis fatigata civitas seditionum malis, cùm * legatos Athenas missos ad leges mutuandas paulùm quieta opperiretur, gravi fame pestilentiâque vastata est? Ubi erant, quando rursus populus, cùm fame laboraret, * præfectum annonæ primum creavit; atque illa fame invalescente, Spurius [f] Melius, qui esurienti multitudini frumenta largitus est, regni affectati crimen incurrit, & ejusdem præfecti instantiâ per dictatorem L. Quintium ætate decrepitum, à Quinto Servilio magistro equitum cum maximo & periculosissimo tumultu civitatis occisus est? Ubi erant, quando pestilentiâ maximâ exortâ diis inutilibus sine remedio populus diu multùmque fatigatus nova * Lectisternia, quod numquam antea fecerat, exhibenda arbitratus est? Lecti autem sternebantur in honorem deorum, unde hoc sacrum vel potiùs sacrilegium nomen accepit. Ubi erant, quando per decem continuos annos malè pugnando crebras & magnas clades apud Veios exercitus Romanus acceperat, nisi per * Furium Camillum tandem subveniretur, quem postea civitas ingrata damnavit? Ubi erant, quando * Galli Romam ceperunt, spoliaverunt, incenderunt, cædibus impleverunt? Ubi erant, cùm illa insignis pestilentia tam ingentem stragem dedit, qua & ille * Furius Camillus exstinctus est, qui rempublicam ingra-

Enumeratio Romanarum calamitatũ.

** Liv. lib. 3.* — ** Liv. lib. 4.* — ** Liv. lib.* — *Lectisternia in honorem deorum.* — ** Liv. ibid.* — ** Liv. ibid.* — ** Liv. lib. 7.*

[a] Vind. Am. & Er. *si in ejus nomine.* Apud Lov. autem non isthic, sed infrà, post *minùs esset*, additur *si*: quæ particula neutro loco est in MSS. nec minùs integra, immo firmior absque illa procedit oratio.

[b] Quibusdam probæ notæ MSS. abest, *tyranno.*

[c] MSS. *quàm impiè Brutus.* Fortè leg. *tam impiè.*

[d] Sic MSS. Editi verò, *terribilia.*

[e] Lud. Vives scribendum putat, *inscensum*, ab inscendo: non enim Capitolium incenderant servi. Nos legendum credimus, *insessum*, id est occupatum, ab insideo, quo verbo utitur Livius rem eam narrans lib. 3.

[f] Editi, *Æmilius.* At MSS. *Melius*: sic & Livius lib. 4.

tam & à Veientibus antè defendit, & de Gallis postea vindicavit? In hac pestilentia * scenicos ludos aliam novam pestem, non corporibus Romanorum, sed, quod est multo perniciosius, moribus intulerunt. Ubi erant, quando alia pestilentia gravis de venenis matronarum exorta credita est, quarum supra fidem [a] multarum atque nobilium mores deprehensi sunt omni pestilentiâ graviores? Vel quando in Caudinas [b] furculas à Samnitibus obsessi ambo cum exercitu consules fœdus cum eis fœdum facere coacti sunt; ita ut equitibus Romanis sexcentis obsidibus datis, ceteri amissis armis aliisque spoliati privatique tegminibus, sub jugum hostium cum vestimentis singulis mitterentur. Vel quando gravi pestilentiâ ceteris laborantibus multi etiam in exercitu * icti fulmine perierunt. Vel quando item aliâ intolerabili pestilentiâ * Æsculapium ab Epidauro quasi medicum deum Roma advocare atque adhibere compulsa est: quoniam regem omnium Jovem, qui jam diu in Capitolio sedebat, multa stupra quibus adolescens vacaverat, non permiserant fortasse discere medicinam. Vel cùm conspirantibus uno tempore hostibus, Lucanis, Brutiis, Samnitibus, Ethruscis & Senonibus Gallis, primò ab eis * legati peremti sunt, deinde cum prætore oppressus exercitus, septem tribunis cum illo pereuntibus & militum tredecim millibus. Vel quando post * graves & longas Romæ seditiones, quibus ad ultimum plebs in Janiculum hostili [c] direptione secesserat, hujus mali tam dira calamitas erat, ut ejus rei caussâ, quod in extremis periculis fieri solebat, dictator crearetur Hortensius, qui plebe revocata in eodem magistratu exspiravit, quod nulli dictatori antè contigerat, & quod illis diis jam præsente Æsculapio gravius crimen fuit.

* V. suprà lib. 1. c. 32. & lib. 2. c. 8.
* Liv. lib. 10.
* Liv. in fine ejusd. lib. 10.
* Liv. lib. 12.
* Liv. lib. 11.

3. Tum verò tam multa bella ubique crebruerunt, ut inopiâ militum proletarii illi, qui eo quòd proli gignendæ vacabant, ob egestatem militare non valentes, hoc nomen acceperant, militiæ conscriberentur. Accitus etiam à Tarentinis * Pyrrhus rex Græciæ, tunc ingenti gloriâ celebratus, Romanorum hostis effectus est. Cui sanè de rerum futuro eventu consulenti, satis urbanè Apollo sic ambiguum oraculum edidit, ut è duobus quidquid accidisset, ipse divinus haberetur. Ait enim: * Dico te, Pyrrhe, vincere posse Romanos. Atque ita sive Pyrrhus à Romanis sive Romani à Pyrrho vincerentur, securus fatidicus utrumlibet exspectaret eventum. Quæ tunc & quàm horrenda utriusque exercitûs clades? In qua tamen superior Pyrrhus exstitit, ut jam posset Apollinem pro suo intellectu prædicare divinum; nisi proximè alio prœlio Romani abscederent superiores. Atque in tanta strage bellorum etiam pestilentia gravis exorta est * mulierum. Nam priùs quàm maturos partus ederent, gravidæ moriebantur. Ubi se, credo, Æsculapius excusabat, quòd archiatrum, non obstetricem profitebatur. Pecudes quoque similiter interibant, ita ut jam defecturum genus animalium crederetur. Quid hyems illa memorabilis tam incredibili immanitate sæviens, ut nivibus horrenda altitu-

Proletarii militiæ adscripti.
* Liv. lib. 12.
Confer Cic. lib. 2. de Divinat.
* Vid. Oros. lib. 4. c. 2.

[a] Duæ ex eis Cornelia & Sergia, gentis fuerunt patritiæ, teste Livio lib. 8. qui matronas ob id sceleris ad 170. damnatas dicit.

[b] Lov. *Caudinas furcas.* Ceteri codices, & Livius lib. 9. *Caudinas furculas.* Angustiæ montium sunt in Caudina valle inter Abellam & Beneventum, juxta Caudium oppidum Samnii non procul à Benevento & Capua situm.

A dine etiam in foro per dies quadraginta manentibus, Tiberis quoque glacie duraretur, si nostris temporibus accidisset, quæ isti & quanta dixissent? Quid illa itidem ingens pestilentia, * quamdiu sævivit, quàm multos peremit? Quæ cùm in annum alium multo graviùs tenderetur, frustra præsente Æsculapio, aditum est ad libros Sibyllinos. In quo genere oraculorum, sicut Cicero in libris de Divinatione commemorat, magis interpretibus, ut possunt seu volunt dubia conB jectantibus, credi solet. Tunc ergo dictum est eam esse caussam pestilentiæ, quòd plurimas ædes sacras multi occupatas privatim tenerent: sic interim à magno imperitiæ vel desidiæ crimine Æsculapius liberatus est. Unde autem à multis ædes illæ fuerant occupatæ, nemine prohibente, nisi quia tantæ numinum turbæ diu frustra fuerat supplicatum; atque ita paulatim loca deserebantur à cultoribus, ut tamquam vacua sine ullius offensione possent humanis saltem usibus vindicari? C Nam quæ tunc velut ad sedandam pestilentiam diligenter repetita atque reparata, nisi postea eodem modo neglecta atque usurpata latitarent, non utique magnæ peritiæ Varronis tribueretur, quòd scribens de ædibus sacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non pestilentiæ depulsio, sed deorum excusatio procurata est.

* Oros. lib. 4. c. 5.
Lib. 1. de Divinat.

Caput XVIII.

Quantæ clades Romanos sub bellis Punicis triverint, frustra deorum præsidiis expetitis.

D Jam verò Punicis bellis, cùm inter utrumque imperium victoria diu anceps atque incerta penderet, populique duo prævalidi impetus in alterutrum fortissimos & opulentissimos agerent, quot minutiora regna contrita sunt? quæ urbes amplæ nobilesque deletæ, quot afflictæ, quot perditæ civitates? quam longè latéque tot regiones terræque vastatæ sunt? Quotiens victi hinc atque inde victores? quid hominum consumtum est, vel E pugnantium militum, vel ab armis vacantium populorum? Quanta vis navium marinis etiam prœliis oppressa, & diversarum tempestatum varietate submersa est? Si enarrare vel commemorare conemur, nihil aliud quàm scriptores etiam nos erimus historiæ. Tunc magno metu perturbata Romana civitas ad remedia vana & ridenda currebat. Instaurati sunt ex auctoritate librorum Sibyllinorum ludi Sæculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat instituta, felicioribusF que temporibus memoriâ negligente perierat. Renovarunt etiam pontifices ludos sacros inferis, & ipsos abolitos annis retrorsum melioribus. Nimirum enim quando renovati sunt, tantâ copiâ morientium ditatos inferos etiam ludere delectabat: cùm profectò miseri homines ipsa rabida bella & cruentas animositates funereasque hinc atque inde victorias, magnos agerent ludos dæmonum & opimas epulas inferorum. Nihil sanè miserabilius primo bello Punico accidit, quàm G quòd ita Romani victi sunt, ut etiam Regulus ille caperetur, cujus in primo & in altero libro mentionem fecimus, vir planè magnus & victor antea domitorque Pœnorum: qui etiam ipsum

Ludi Sæculares.
Ludi diis inferis lacri.
Lib. 1. c. 15. & 24. & lib. 2. c. 23.

[c] Lov. *diremtione.* Ceteri libri, *direptione.* De hac secessione plebis in Janiculum montem, quod Montorium hodie vocant, egit Livius lib. 11.

primum bellum Punicum confeciſſet, niſi aviditate nimia laudis & gloriæ duriores conditiones, quàm ferre poſſent, feſſis Carthaginenſibus imperaſſet. Illius viri & captivitas inopinatiſſima, & ſervitus indigniſſima, & juratio fideliſſima, & mors crudeliſſima ſi deos illos non cogit erubeſcere, verum eſt quòd ærei ſunt, & non habent ſanguinem.

Oroſ. lib. 4. c. 11. Exundatio Tiberis.

Oroſ. ibid. Incendium publicum. Liv. lib. 19. & Ovid. lib. 6. Faſt.

2. Nec mala illo tempore graviſſima intra mœnia defuerunt. Nam * exundante nimis ultra morem fluvio Tiberino penè omnia urbis plana ſubverſa ſunt: aliis impetu quaſi torrentis impulſis, aliis velut ſtagno diuturno madefactis atque ſublapſis. Iſtam deinde peſtem * ignis pernicioſior ſubſecutus eſt, qui correptis circa forum quibuſque celſioribus, etiam templo Veſtæ ſuo familiariſſimo non pepercit, ubi ei veluti vitam perpetuam diligentiſſima ſubſtitutione lignorum, non tam honoratæ quàm damnatæ virgines donare conſueverant. Tunc verò illic ignis, non tantùm vivebat, ſed etiam ſæviebat. Cujus impetu exterritæ virgines, ſacra illa fatalia, quæ jam [a] tres, in quibus fuerant, preſſerant civitates, cùm ab illo incendio liberare non poſſent, * Metellus pontifex ſuæ quodam modo ſalutis oblitus irruens ea ſemiuſtulatus abripuit. Neque enim vel ipſum ignis agnovit: aut verò erat ibi numen, quod non etiam, ſi fuiſſet, fugiſſet. Homo igitur potiùs ſacris Veſtæ, quàm illa homini prodeſſe potuerunt. Si autem à ſe ipſis ignem non repellebant; civitatem, cujus ſalutem tueri putabantur, quid contra illas aquas flammaſque poterant adjuvare? ſicut etiam res ipſa nihil ea prorſus potuiſſe patefecit. Hæc iſtis nequaquam objicerentur à nobis, ſi illa ſacra dicerent, non tuendis his bonis temporalibus inſtituta, ſed ſignificandis æternis; & ideo, cùm ea quòd corporalia viſibiliaque eſſent, perire contingeret, nihil his rebus minui, propter quas fuerant inſtituta, & poſſe ad eoſdem uſus denuo reparari. Nunc verò cæcitate [b] mirabili, eis ſacris quæ perire poſſint, fieri potuiſſe exiſtimant, ut ſalus terrena & temporalis felicitas civitatis perire non poſſet. Proinde cùm illis etiam manentibus ſacris, vel ſalutis contritio, vel infelicitas irruiſſe monſtratur, mutare ſententiam, quam defendere nequeunt, erubeſcunt.

Liv. lib. 19.

Caput XIX.

De afflictione belli Punici ſecundi, qua vires partis utriuſque conſumtæ ſunt.

Liv. initio lib. 21. & Silius Ital. lib. 1.

SECUNDO autem bello Punico nimis longum eſt commemorare clades duorum populorum, tam longè ſecum latéque pugnantium; ita ut his quoque * fatentibus, qui non tam narrare bella Romana, quàm Romanum imperium laudare inſtituerunt, ſimilior victo fuerit ille qui vicit. Annibale quippe ab Hiſpania ſurgente, & Pyrenæis montibus ſuperatis, Galliâ tranſcurſâ, Alpibuſque diſruptis, tam longo circuitu auctis viribus, cuncta vaſtando aut ſubigendo, torrentis modo Italiæ faucibus irruente, quàm cruenta [c] bella geſta ſunt, quàm multa prœlia? Quotiens Romani ſuperati? Quàm multa ad hoſtem oppida defecerunt, quàm multa capta & oppreſſa? Quàm diræ pugnæ, & totiens Annibali Romana clade glorioſæ? De [d] Cannenſi autem mirabiliter horrendo malo quid dicam, ubi Annibal cùm eſſet crudeliſſimus, tamen tanta inimicorum atrociſſimorum cæde ſatiatus, parci juſſiſſe perhibetur? Unde tres * modios anulorum aureorum Carthaginem miſit: quò intelligerent tantam in illo prœlio dignitatem cecidiſſe Romanam, ut faciliùs eam caperet menſura quàm numerus; atque hinc ſtrages turbæ ceteræ, tanto utique numeroſioris, quanto [e] infimioris, quæ ſine anulis jacebat, conjicenda potiùs quàm nuntianda putaretur. Denique tanta militum inopia ſecuta eſt, ut Romani reos facinorum propoſita impunitate colligerent, ſervitia libertate donarent, atque ex illis pudendus non tam ſuppleretur quàm inſtitueretur exercitus. Servis itaque, immo ne faciamus injuriam, jam libertis, pro Romana republica pugnaturis arma defuerunt. Detracta ſunt templis, tamquam Romani diis ſuis dicerent, Ponite quæ tam diu inaniter habuiſtis, ne fortè aliquid utile inde facere poſſint noſtra mancipia, unde vos noſtra numina nihil facere potuiſtis. Tunc etiam ſtipendiis ſufficiendis cùm defeciſſet ærarium, in uſus publicos opes venére privatæ, adeo unoquoque id quod habuit conferente, ut præter ſingulos anulos aureos ſingulaſque bullas miſerabilia dignitatis inſignia, nihil ſibi auri ſenatus ipſe, quanto magis ceteri ordines tribuſque relinquerent. Quis ferret iſtos, ſi noſtris temporibus ad hanc inopiam cogerentur, cùm eos modò vix feramus, quando pro ſuperflua voluptate plura donantur hiſtrionibus, quàm tunc legionibus pro extrema ſalute collata ſunt?

** Liv. lib. 2*

Ex ſervis inſtitutus exercitus.

Arma templis deorũ detracta.

Caput XX.

De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dii Romani auxilium non tulerunt.

SED in his omnibus belli Punici ſecundi malis, nihil miſerabilius ac miſerabili querelâ dignius, quàm exitium [f] Saguntinorum fuit. Hæc quippe Hiſpaniæ civitas amiciſſima populi Romani dum eidem populo fidem ſervat, everſa eſt. Hinc enim Annibal fracto fœdere Romanorum, cauſſas quæſivit quibus eos irritaret ad bellum. Saguntum ergo ferociter obſidebat: quod ubi Romæ auditum eſt, miſſi legati ad Annibalem, ut ab ejus obſidione diſcederet. Contemti Carthaginem pergunt, querimoniamque deponunt fœderis rupti, infectoque negotio Romam redeunt. Dum hæ moræ aguntur, miſera illa civitas opulentiſſima, ſuæ reipublicæ Romanæque cariſſima, octavo vel nono à Pœnis menſe deleta eſt. Cujus interitum legere, quantò magis ſcribere, horroris eſt. Breviter tamen eum commemorabo: ad rem quippe quæ agitur, multùm pertinet. Primò fame contabuit: nam etiam ſuorum cadaveribus à nonnullis paſta perhibetur. Deinde omnium feſſa rerum, ne ſaltem captiva in manus Annibalis perveniret, ingentem rogum publicè ſtruxit, in quem ardentem ferro etiam trucidatos omnes ſe ſuoſque miſerunt. Hîc aliquid agerent dii helluones atque nebulones, ſacrificiorum adipibus inhiantes, & fallacium divinationum caligine decipientes: hîc aliquid agerent, civitati

a Ilium intelligit, Lavinium & Albam.
b Sic MSS. At editi, *miſerabili*.
c MSS. *quàm cruenta prœlia geſta ſunt? Quotiens* &c.
d *Cannenſis* clades Romani exercitus, quæ prope Cannas urbem ſeu vicum Apuliæ contigit, deſcribitur à Livio lib. 22.

e Editi, *infirmioris*. Meliùs MSS. *infimioris*, id eſt, ignobilioris turbæ, cui non erat uſus anuli.
f Saguntum, ſive Saguntus urbs olim clariſſima Hiſpaniæ Tarraconenſis, non procul à loco ubi nunc Valentia. De illius per Annibalem everſione Livius lib. 21.

populi Romani amicissimæ subvenirent, fidei conservatione pereuntem perire non finerent. Ipsi utique medii præfuerunt, cùm Romanæ reipublicæ interjecto fœdere copulata est. Custodiens itaque fideliter quod ipsis præsidibus placito junxerat, fide vinxerat, juratione constrinxerat, à perfido obsessa, oppressa, consumta est. Si ipsi dii * tempestate atque fulminibus Annibalem postea Romanis proximum mœnibus terruerunt, longéque miserunt; tunc primùm tale aliquid facerent. Audeo quippe dicere, honestiùs illos pro amicis Romanorum, ideo periclitantibus ne Romanis frangerent fidem, & nullam opem tunc habentibus, quàm pro ipsis Romanis, qui pro se pugnabant, atque adversùs Annibalem opulenti erant, potuisse tempestate sævire. Si ergo tutores essent Romanæ felicitatis & gloriæ, tam grave ab ea crimen Saguntinæ calamitatis averterent: nunc verò quàm stultè creditur diis illis defensoribus Romam victore Annibale non perisse, qui Saguntinæ urbi non potuerunt, ne pro ejus periret amicitia, subvenire? Si Saguntinorum Christianus populus esset, & hujusmodi aliquid pro fide Evangelica pateretur, quamquam se ipse nec ferro, nec ignibus corrupisset; sed tamen si pro fide Evangelica excidium pateretur, ea spe pateretur qua in Christum crediderat, non mercede brevissimi temporis, sed æternitatis interminæ[a]. Pro istis autem diis, qui propterea coli perhibentur, qui propterea colendi requiruntur, ut harum labentium atque transeuntium rerum felicitas tuta sit, quid nobis defensores & excusatores eorum de Saguntinis pereuntibus respondebunt, nisi quod de illo Regulo exstincto? Hoc quippe interest, quòd ille unus homo, hæc tota civitas, utriusque tamen interitûs caussa conservatio fidei fuit. Propter hanc enim ad hostes & redire ille voluit, & noluit ista transire. Conservata ergo provocat deorum iram fides? an possunt & diis propitiis, perire non solùm quique homines, verùm etiam integræ civitates? Utrum volunt, eligant. Si enim fidei servatæ irascuntur illi dii, quærant perfidos à quibus colantur. Si autem etiam illis propitiis multis gravibusque cruciatibus afflicti, interire homines civitatesque possunt, nullo fructu felicitatis hujus coluntur. Desinant igitur succensere, qui sacris deorum suorum perditis se infelices esse factos putant. Possent enim illis non solùm manentibus, verùm etiam faventibus, non sicut modò de miseria murmurare, sed sicut tunc Regulus & Saguntini excruciati horribiliter etiam penitus interire.

* Liv. lib. 26.

Caput XXI.

Quàm ingrata fuerit Romana civitas Scipioni liberatori suo, & in quibus moribus egerit, quando eam Sallustius optimam fuisse describit.

Porro inter secundum & postremum bellum Carthaginense, quando Sallustius optimis moribus & maximâ concordiâ dixit egisse Romanos, (multa enim prætereo, suscepti operis modum cogitans,) eodem ergo ipso tempore morum optimorum maximæque concordiæ, Scipio * ille Romæ Italiæque liberator, ejusdemque belli Punici secundi tam horrendi, tam exitiosi, tam A periculosi præclarus mirabilisque confector, victor Annibalis domitorque Carthaginis, cujus ab adolescentia vita describitur * diis dedita templisque nutrita, inimicorum * accusationibus cessit, carensque patriâ, quam sua virtute salvam & liberam reddidit, in oppido * Linternensi egit reliquam complevitque vitam, post insignem suum triumphum nullo illius urbis captus desiderio, ita ut jussisse perhibeatur, ne saltem mortuo in ingrata patria funus fieret. Deinde tunc primùm per B [b] Cneum Manlium proconsulem de Gallogræcis triumphantem, * Asiatica luxuria Romam omni hoste pejor irrepsit. Tunc enim primùm lecti ærati, & pretiosa stragula visa perhibentur: tunc inductæ in convivia psaltriæ, & alia licentiosa nequitia. Sed nunc de his malis quæ intolerabiliter homines patiuntur, non de his quæ libenter faciunt, dicere institui. Unde illud magis quod de Scipione commemoravi, quòd cedens inimicis extra patriam, quam liberavit, mortuus est, ad C præsentem pertinet disputationem, quòd ei Romana numina, à quorum templis avertit Annibalem, non reddiderunt vicem, quæ propter istam tantummodo coluntur felicitatem. Sed quia Sallustius eo tempore ibi dixit mores optimos fuisse, propterea hoc de Asiana luxuria commemorandum putavi, ut intelligatur etiam illud à Sallustio in comparatione aliorum temporum dictum, quibus temporibus pejores utique in gravissimis discordiis mores fuerunt. Nam tunc, id est, inter D secundum & postremum bellum Carthaginense, lata est etiam illa lex Voconia, ne quis heredem feminam faceret, nec unicam filiam. Qua lege quid iniquius dici aut cogitari possit, ignoro. Verumtamen toto illo intervallo duorum bellorum Punicorum tolerabilior infelicitas fuit. Bellis tantummodo foris conterebatur exercitus, sed victoriis consolabatur: domi autem nullæ, sicut aliàs, discordiæ sæviebant. Sed ultimo bello Punico uno impetu alterius Scipionis, qui ob hoc etiam E ipse * Africani cognomen invenit, æmula imperii Romani ab stirpe deleta est: ac deinde tantis malorum aggeribus oppressa Romana respublica, ut prosperitate ac securitate rerum, unde nimiùm corruptis moribus mala illa congesta sunt, plus nocuisse monstretur tam citò eversa, quàm priùs nocuerat tam diu adversa Carthago. Hoc toto tempore usque ad Cæsarem Augustum, qui videtur non adhuc vel ipsorum opinione gloriosam, sed contentiosam & exitiosam & planè jam enervem ac languidam libertatem omni modo extorF sisse Romanis, & ad regale arbitrium cuncta revocasse, & quasi morbida vetustate collapsam veluti instaurasse ac renovasse rempublicam; toto ergo isto tempore, omitto ex aliis atque aliis caussis etiam atque etiam bellicas clades, & [c] Numantinum fœdus horrendâ ignominiâ maculosum: volaverant enim pulli de cavea, & Mancino consuli, ut aiunt, augurium malum fecerant; quasi per tot annos, quibus illa exigua civitas G Romanum circumsessa exercitum afflixerat, ipsique Romanæ reipublicæ terrori esse jam cœperat, alii contra eam malo augurio [d] processerint.

* Scipio Africanus major.

* Livius lib. 26.

* Liv. lib. 38.

* In Campania.

* Livius lib. 39. Luxuria quando Romam invaserit.

Lex à Q. Voconio lata. Liv. lib. 41.

* Africanus minor.

[a] In solis editis post *intermina*, additum est *petiretur*.

[b] Vind. Er. & MSS. *Gneum*. Ipsum Livius lib. 39. Cneum Manlium Volsonem vocat, & de Gallis qui Asiam (scilicet minorem) incolebant, (qui Gallogræci & Galatæ dicti sunt,) triumphasse memorat.

[c] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis gesto cum Romanis bello nobilitata, & à Scipione Africano tandem deleta. De illo cum Numantinis facto per C. Hostilium Mancinum fœdere, deque infausto pullorum volatu de cavea Livius lib. 55.

[d] MSS. *pro. efferunt*.

Caput XXII.

De Mithridatis edicto, quo omnes cives Romanos, qui intra Asiam invenirentur, jussit occidi.

Sed hæc, inquam, omitto, quamvis illud nequaquam tacuerim, quòd Mithridates rex Asiæ ubique in Asia peregrinantes cives Romanos, atque innumerabili copiâ suis negotiis intentos * uno die occidi jussit: & factum est. Quàm illa miserabilis rerum facies erat, subitò quemque ubicumque fuisset inventus, in agro, in via, in oppido, in domo, in vico, in foro, in templo, in lecto, in convivio, inopinatè atque impiè fuisse trucidatum? Quis gemitus morientium, quæ lacrymæ spectantium, fortasse etiam ferientium fuerunt? Quàm dura necessitas hospitum, non solùm videndi nefarias illas cædes domi suæ, verùm etiam perpetrandi; ab illa blanda comitate humanitatis repentè mutatis vultibus ad hostile negotium in pace peragendum, mutuis dicam omnino vulneribus, cùm percussus in corpore, & percussor in animo feriretur? Num & isti omnes auguria contemserant? Num deos & domesticos & publicos, cùm de sedibus suis ad illam irremeabilem peregrinationem profecti sunt, quos consulerent, non habebant? Hoc si ita est, non habent cur isti in hac caussa de nostris temporibus conquerantur. Olim Romani hæc vana contemnunt. Si autem consuluerunt, respondeatur quid ista profuerunt, quando per humanas dumtaxat leges, nemine prohibente, licuerunt.

*Livius lib. 78.

Caput XXIII.

De interioribus malis, quibus Romana respublica exagitata est, præcedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quæ hominibus serviunt, fuit.

Sed jam illa mala breviter, quantum possumus, commemoremus, quæ quanto interiora, tanto miseriora exstiterunt: discordiæ civiles, vel potiùs inciviles; nec jam seditiones, sed etiam ipsa bella urbana, ubi tantus sanguis effusus est, ubi partium studia, non [a] concionum dissensionibus variisque vocibus in alterutrum, sed planè jam ferro armisque sæviebant: bella socialia, bella servilia, bella civilia quantum Romanum cruorem fuderunt, quantam Italiæ vastationem desertionemque fecerunt? Namque antea quàm se adversùs Romam sociale Latium commoveret, * cuncta animalia humanis usibus subdita, canes, equi, asini, boves, & quæque alia pecora sub hominum dominio fuerunt, subitò efferata & domesticæ lenitatis oblita, relictis tectis libera vagabantur, & omnem non solùm aliorum, verùm etiam dominorum aversabantur accessum, non sine exitio vel periculo audentis, si quis de proximo urgeret. [b] Quanti mali signum fuit, si hoc signum fuit, quod tantum malum fuit, si etiam signum non fuit? Hoc si nostris temporibus accidisset, rabidiores istos quàm illi sua animalia pateremur.

Prodigium ex efferatione animalium.

*Italius Obsequens de Prodig. Orosius l. 5

Caput XXIV.

De discordia civili, quam Gracchiæ seditiones excitaverunt.

Initium autem civilium [c] bellorum fuit, seditiones Gracchorum agrariis legibus excitatæ. Volebant enim agros populo dividere, quos nobilitas perperam possidebat. Sed tam vetustam

A iniquitatem audere convellere, periculosissimum; immo verò, ut ipsa res docuit, perniciosissimum fuit. Quæ funera facta sunt, cùm prior * Gracchus occisus est? quæ etiam, cùm alius frater ejus non longo interposito tempore? Neque enim legibus & ordine potestatum, sed turbis armorumque conflictibus nobiles ignobilesque necabantur. Post *Gracchi alterius interfectionem, Lucius Opimius consul, qui adversùs eum intra Urbem arma commoverat, eoque cum sociis oppresso & exstincto B ingentem civium stragem fecerat, cùm quæstionem haberet jam judiciaria inquisitione ceteros persequens, tria millia hominum occidisse perhibetur. Ex quo intelligi potest, quantam multitudinem [d] mortium habere potuerit turbidus conflictus armorum, quando tantam habuit judiciorum velut examinata cognitio. Percussor Gracchi ipsius caput quantùm grave erat, tanto auri pondere consuli vendidit. Hæc enim * pactio cædem præcesserat. In qua etiam occisus est cum liberis C Marcus Fulvius consularis.

* Tiberius Grac. suprà in lib. 2. c. 21.

Cædes promiscuæ.

* Caii Grac.

* Plutarch. in Gracchis.

Caput XXV.

De æde Concordiæ ex senatus-consulto in loco seditionum & cædium condita.

Eleganti sanè senatus-consulto eo ipso loco, ubi funereus tumultus ille commissus est, ubi tot cives ordinis cujusque ceciderunt, ædes Concordiæ facta est, ut Gracchorum pœnæ testis concionantium oculos feriret, memoriamque compungeret. Sed hoc quid aliud fuit, quàm irD risio deorum, illi deæ templum construere, quæ si esset in civitate, non tantis dissensionibus dilacerata corrueret? Nisi fortè sceleris hujus rea Concordia, quia deseruerat animos civium, meruit in illa æde tamquam in carcere includi. Cur enim, si rebus gestis congruere voluerunt, non ibi potiùs ædem Discordiæ fabricaverunt? An ulla ratio redditur, cur Concordia dea sit, & Discordia dea non sit; ut secundùm Labeonis distinctionem, bona sit ista, illa verò mala? Nec ipse E aliud secutus videtur, quàm quòd advertit Romæ etiam Febri, sicut Saluti, templum constitutum. Eo igitur modo non tantùm Concordiæ, verùm etiam Discordiæ constitui debuit. Periculosè itaque Romani tam malâ deâ iratâ vivere voluerunt, nec Trojanum excidium recoluerunt originem ab ejus offensione sumsisse. Ipsa quippe quia inter deos non fuerat invitata, trium * dearum litem aurei mali suppositione [e] commenta est: unde rixa numinum, & Venus victrix, & F rapta Helena, & Troja deleta. Quapropter, si fortè indignata quòd inter deos in Urbe nullum templum habere meruit, ideo jam turbabat tantis tumultibus civitatem, quanto atrociùs potuit irritari, cùm in loco illius cædis, hoc est, in loco sui operis adversariæ suæ constitutam ædem videret? Hæc vana ridentibus nobis illi docti sapientesque stomachantur, & tamen numinum bonorum malorumque cultores de hac quæstioG ne Concordiæ Discordiæque non exeunt, sive prætermiserint harum dearum cultum, eisque Febrem Bellonamque prætulerint, quibus antiqua fana fecerunt; sive & istas coluerint, cùm sic eos discedente Concordiâ, Discordia sæviens usque ad civilia bella perduxerit.

Discordia dea.

* Junonis, Palladis & Veneris.

[a] Editi, *contentionum*. MSS. verò, *concionum*.
[b] Ita omnes MSS. At editi, *Quod quanti mali signum fuit? Quod si hoc signum fuit, quod tantum malum fuit, quantum malum fuit illud, cujus hoc signum fuit?*

[c] MSS. habent, *civilium malorum*.
[d] Nonnulli codices, *mortuorum*.
[e] Sic MSS. Editi verò, *commentata est*.

Caput XXVI.

De diversis generibus belli, quæ post conditam ædem Concordiæ sunt secuta.

a PRæclarum verò [a] seditionibus obstaculum, ædem Concordiæ testem cædis suppliciique Gracchorum concionantibus opponendam putarunt. Quantum ex hoc profecerint, indicant secuta pejora. Laborarunt enim deinceps concionatores, non exemplum devitare Gracchorum, sed superare propositum, Lucius Saturninus tribunus plebis, & [b] Cajus Servilius prætor, & multo pòst Marcus Drusus, quorum omnium seditionibus cædes primò jam tunc gravissimæ, deinde [c] socialia bella exarserunt: quibus Italia vehementer afflicta, & ad vastitatem [d] mirabilem desertionemque perducta est. [e] Bellum deinde servile successit, & bella civilia: in quibus quæ prœlia commissa sunt, quid sanguinis fusum? ut omnes ferè Italæ gentes, quibus Romanum maximè præpollebat imperium, tamquam sæva [f] barbaries domarentur. Jam ex paucissimis, hoc est, minùs quàm septuaginta gladiatoribus quemadmodum bellum servile contractum sit, ad quantum numerum & quàm acrem ferocemque pervenerit: quos ille numerus imperatores populi Romani superaverit: quas & quomodo civitates regionesque vastaverit, vix qui historiam conscripserunt, satis explicare potuerunt. Neque id solum fuit servile bellum; sed & Macedoniam provinciam priùs servitia depopulata sunt, & deinde Siciliam oramque maritimam. Quanta etiam & quàm horrenda commiserint primò latrocinia, deinde valida bella * piratarum, quis pro magnitudine rerum valeat eloqui?

(Margin: b; c Socialia bella.; d; e Bellum servile.; f; *Livius lib. 99.)

Caput XXVII.

De bello civili Mariano atque Syllano.

CUm verò Marius civili sanguine jam cruentus, multis adversarum sibi partium peremtis, victus Urbe profugisset, vix paululùm respirante civitate, ut verbis * Tullianis utar, superavit postea Cinna cum Mario. Tum verò clarissimis viris interfectis, lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem postea Sylla, ne dici quidem opus est quanta diminutione civium & quanta calamitate reipublicæ. De hac enim vindicta, quæ perniciosior fuit, quàm si scelera quæ puniebantur, impunita relinquerentur, ait & Lucanus,

(Margin: *Orat. 3. in Catilin.; Lib. 2.)

> Excessit medicina modum, nimiúmque secuta est,
> Qua morbi duxere, manus; periere nocentes.
> Sed cùm jam soli possent superesse nocentes,
> Tunc data libertas odiis, resolutaque lègum
> Frenis ira ruit.

Illo bello Mariano atque Syllano, exceptis his qui foris in acie ceciderunt, in ipsa quoque Urbe cadaveribus vici, plateæ, fora, theatra, templa

A completa sunt; ut difficilè judicaretur quando victores plus funerum ediderint, utrùm priùs ut vincerent, an postea quia vicissent: cùm primùm victoriâ Marianâ, quando de exsilio se ipse restituit, exceptis passim quaqua versùm cædibus factis, caput * Octavii consulis poneretur in rostris, Cæsar & Fimbria in domibus [g] trucidarentur suis, duo Crassi pater & filius in conspectu mutuo mactarentur, Bebius & Numitorius unco tracti sparsis visceribus interirent, Catulus hausto veneno

B se manibus inimicorum subtraheret, Merula flamen Dialis præcisis venis Jovi etiam suo sanguine litaret. In ipsius autem Marii oculis continuò feriebantur, quibus salutantibus dexteram porrigere noluisset.

(Margin: * De hoc & sequentibus vide Liv. l. 80. Appian. lib. 1. de bellis civ. Plutarch. in Mario & Sylla &c.; g)

Caput XXVIII.

Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.

SYllana verò victoria secuta, hujus videlicet vindex crudelitatis, post tantum sanguinem civium, quo fuso comparata fuerat, finito jam bello inimicitiis viventibus, crudeliùs in

C pace grassata est. Jam etiam post Marii majoris pristinas ac recentissimas cædes additæ fuerant aliæ graviores à Mario juvene, atque Carbone earumdem partium Marianarum: qui Syllâ imminente, non solùm victoriam, verùm etiam ipsam desperantes salutem, cuncta suis alienisque cædibus impleverunt. Nam præter stragem latè per diversa diffusam, obsesso etiam * senatu, de ipsa

D curia, tamquam de carcere, producebantur ad gladium. Mutius Scævola pontifex, quoniam nihil apud Romanos templo Vestæ sanctius habebatur, aram ipsam amplexus, occisus est: ignemque illum, qui perpetuâ curâ virginum semper ardebat, suo penè sanguine exstinxit. Urbem deinde Sylla victor intravit, qui in villa publica, non jam bello, sed ipsa pace sæviente, septem millia [h] deditorum (unde utique inermia) non pugnando, sed jubendo prostraverat. In Urbe autem tota quem vellet Syl-

E lanus quisque feriebat: unde tot funera numerari omnino non poterant, donec Syllæ suggereretur, sinendos esse aliquos vivere, ut essent quibus possent imperare qui vicerant. Tunc jam cohibitâ, quæ hàc atque hàc passim furibunda ferebatur licentia jugulandi, tabula illa cum magna gratulatione proposita est, quæ hominum ex utroque ordine splendido, equestri scilicet atque senatorio, occidendorum ac proscribendorum duo millia continebat. Contristabat numerus, sed con-

F solabatur modus; nec quia tot cadebant tantum erat mæroris, quantum lætitiæ quia ceteri non timebant. Sed in quibusdam eorum, qui mori jussi erant, etiam ipsa licèt crudelis ceterorum securitas, genera mortium exquisita congemuit. [i] Quemdam enim sine ferro laniantium manus diripuerunt, immaniùs homines hominem vivum,

(Margin: *Livius lib. 86.; Vestæ templum.; h; i)

---

[a] MSS. *seditionis*.

[b] In MSS. *Gaius Servilius prætor*. Mox omnes libri, *& multo pòst*: ubi Lud. Vives opinatur legendum, *& non multo pòst*: quia septem annos tantùm à Saturnino tribuno ad Marcum Livium Drusum reperit. De Druso socialis belli auctore scripsit Livius lib. 71. De Saturnino autem ac Servilio Glaucia prætore l. 69.

[c] *Socialia bella*, quæ in Romanos socii eorum & cognati susceperunt, Ethrusci, Latini, Sabini &c. Florus l. 3.

[d] Editi, *miserabilem*. At MSS. *mirabilem*. Eutropius de bello sociali & civili agens lib. 5. numerat consumtos ultra centum-quinquaginta millia hominum, viros consulares viginti-quatuor, prætorios septem, senatores ferè trecentos. Consentit Oros. l. 5. c. 22. sed multo plures exstinctos tradit Velleius.

[e] Bellum servile aliud sociali bello prius fuit, quod ab Euno Syro quodam servo excitatum, & à Cleone servo altero postea junctis copiis roboratum scribit Livius l. 56. Aliud autem posterius contractum ex gladiatoribus, quos idem ipse l. 95. memorat quatuor & septuaginta Capuæ ex ludo Lentuli profugisse, ducesque Chrysum & Spartacum eorum exercitui præfuisse. Ducem insuper iidem habuerunt Oenomaum, ex Floro l. 3. De isto posteriore bello Augustinus hîc & infrà lib. 4. c. 5.

[f] Lov. *barbarie*. Ceteri editi & MSS. *barbaries*.

[g] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *trucidarentur à suis*.

[h] Vind. Er. & Lov. *peditum*. At Am. & MSS. *deditorum*. Suffragatur Livius l. 88. nisi quòd non septem, sed *octo millia deditorum* trucidata refert. Valerius l. 9. c. 2. *Quatuor legiones*, inquit, *contrariæ partis fidem suam secutas, in villa publica, quæ in campo Martio erat… obtruncari jussit.*

[i] Bebium hunc appellat Florus l. 3. diversum intellige ab eo, qui inter Syllanarum partium sectatores occisus legitur suprà c. 27.

quàm bestiæ solent discerpere cadaver abjectum. [a] Alius oculis effossis & particulatim membris amputatis in tantis cruciatibus diu vivere, vel potiùs diu mori coactus est. [b] Subhastatæ sunt etiam, tamquam villæ, quædam nobiles civitates. Una verò, velut unus reus duci juberetur, sic tota jussa est trucidari. Hæc facta sunt in pace post bellum, non ut accelleraretur obtinenda victoria, sed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certavit, & vicit. Illud enim prostravit armatos, ista nudatos. Bellum erat, ut qui feriebatur, si posset, feriret: pax autem, non ut qui evaserat, viveret, sed ut moriens non repugnaret.

Caput XXIX.

De comparatione Gothicæ irruptionis cum eis cladibus, quas Romani vel à Gallis, vel à bellorum civilium auctoribus exceperunt.

Quæ rabies exterarum gentium, quæ sævitia barbarorum huic de civibus victoriæ civium comparari potest? Quid Roma funestius, tetrius, amariusque vidit, utrùm olim Gallorum & paulò antè Gothorum irruptionem, an Marii & Syllæ aliorumque in eorum partibus virorum clarissimorum tamquam suorum luminum in sua membra ferocitatem? Galli quidem trucidaverunt senatum, quidquid ejus in Urbe tota, præter arcem Capitolinam, quæ sola utcumque defensa est, reperire potuerunt; sed in illo colle constitutis auro vitam saltem vendiderunt, quam etsi ferro rapere non possent, possent tamen obsidione consumere: Gothi verò tam multis senatoribus pepercerunt, ut magis mirum sit quòd aliquos peremerunt. At verò Sylla, vivo adhuc Mario, ipsum Capitolium, quod à Gallis tutum fuit, ad decernendas cædes victor insedit: & cùm fugâ Marius esset elapsus, ferocior cruentiorque rediturus, iste in Capitolio per senatûs etiam consultum tam multos vitâ rebusque privavit. Marianis autem partibus, Sylla absente, quid sanctum cui parcerent fuit, quando Mutio civi, senatori, pontifici, aram ipsam ubi erant, ut aiunt, fata Romana, miseris ambienti amplexibus non pepercerunt? Syllana porrò tabula illa [c] postrema, ut omittamus alias innumerabiles mortes, plures jugulavit senatores, quàm Gothi vel spoliare potuerunt.

Caput XXX.

De connexione bellorum, quæ adventum Christi plurima & gravissima præcesserunt.

Qua igitur fronte, quo corde, qua impudentiâ, qua insipientiâ, vel potiùs amentiâ, illa diis suis non imputant, & hæc nostro imputant Christo? Crudelia bella civilia omnibus bellis hostilibus, auctoribus etiam eorum fatentibus, amariora, quibus illa respublica nec afflicta, sed perdita omnino judicata est, longè ante adventum Christi exorta sunt, & sceleratarum concatenatione caussarum à bello Mariano atque Syllano ad bella Sertorii & Catilinæ, quorum à Sylla fuerat ille [d] proscriptus, ille nutritus: inde ad * Lepidi & Catuli bellum, quorum alter gesta Sylla [e] rescindere, alter defendere cupiebat: inde ad * Pompeii & Cæsaris, quorum Pompeius sectator Syllæ fuerat, ejusque potentiam vel æquaverat, vel jam etiam superaverat; Cæsar autem Pompeii potentiam non ferebat, sed quia non habebat; quam tamen illo victo interfectoque transcendit. Hinc ad alium Cæsarem, qui pòst Augustus appellatus est, pervenerunt, quo imperante natus est Christus. Nam & ipse Augustus cum multis gessit bella civilia: & in eis etiam multi clarissimi viri perierunt, inter quos & * Cicero disertus ille artifex regendæ reipublicæ. Pompeii quippe victorem Caium Cæsarem, (qui victoriam civilem clementer exercuit, suisque adversariis vitam dignitatemque donavit,) tamquam regni * appetitorem quorumdam nobilium conjuratio senatorum velut pro reipublicæ libertate in ipsa curia trucidavit. Hujus deinde potentiam, multùm moribus dispar, vitiis omnibus inquinatus atque corruptus, affectare videbatur Antonius, cui vehementer pro eadem illa velut patriæ libertate Cicero resistebat. Tunc emerserat mirabilis indolis adolescens ille alius Cæsar illius Caii Cæsaris filius adoptivus: qui, ut dixi, postea appellatus est Augustus. Huic adolescenti Cæsari, ut ejus potentia contra Antonium nutriretur, Cicero favebat; sperans eum depulsa & oppressa Antonii dominatione instauraturum reipublicæ libertatem; usque adeo cæcus atque improvidus futurorum, ut ille ipse juvenis, cujus dignitatem ac potestatem fovebat, & eumdem Ciceronem occidendum Antonio quadam quasi concordiæ pactione permitteret, & ipsam libertatem reipublicæ, pro qua multùm ille clamaverat, ditioni propriæ subjugaret.

* Liv. lib. 90.

* Liv. lib. 109. 110. 111. &c.

Christus sub Augusto Cæsare natus.

* Liv. lib. 120.

* Liv. lib. 116.

Caput XXXI.

Quòd impudenter præsentia incommoda Christo imputent, qui deos colere non sinuntur, cùm tantæ clades eo tempore quo colebantur exstiterint.

Deos suos accusent de tantis malis, qui nostro Christo ingrati sunt de tantis bonis. Certè quando illa mala fiebant, calebant aræ numinum, Sabæo thure sertisque recentibus halabant, clarebant sacerdotia, fana renidebant, sacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis, quando passim tantus civium sanguis à civibus, non modò in ceteris locis, verùm inter ipsa quoque deorum altaria fundebatur. Non elegit templum, quò confugeret Tullius; quia frustra elegerat Mutius. Hi verò qui multo indigniùs insultant Christianis temporibus, aut ad loca Christo dicatissima confugerunt, aut illuc eos ut viverent, etiam ipsi Barbari deduxerunt. Illud scio, & hoc mecum quisquis sine studio partium judicat, facillimè agnoscit, (ut omittam cetera quæ multa commemoravi, & alia multo plura quæ commemorare longum putavi,) si humanum genus ante bella Punica reciperet Christianam disciplinam, & consequeretur rerum tanta vastatio, quanta illis bellis Europam Africamque contrivit; nullus talium, quales nunc patimur, nisi Christianæ religioni illa mala tribuisset. Multo autem minùs

[a] Fuit hic Marius prætor C. Marii propinquus. Valer. l. 9. c. 2. Flor. l. 3.

[b] Vind. Am. & aliquot MSS. *subvastata*. Veriùs alii libri, *subhastata*, id est sub hasta venales propositæ. Loco huic lucem adfert Florus l. 3. *Municipia*, inquit, *Italiæ splendidissima sub hasta venierunt, Spoletum, Interamnium, Præneste, Fluentia. Nam Sulmonem ..... ut obsides jure belli & modo morte damnati duci jubentur, sic damnatam civitatem jussit Sylla deleri.* Non ergo de Prænestinis, ut Coquæo visum est; sed de Sulmonensibus intelligendum quod hîc dicit Augustinus, unam civitatem totam jussam esse trucidari.

[c] Plutarchus in Sylla, ter eum intra paucos dies proscriptionum diversas tabulas proposuisse scribit.

[d] *Ille proscriptus*, scilicet Q. Sertorius Marianarum partium sectator; de quo Liv. l. 90. *Ille nutritus*, Catilina Syllæ adhærens.

[e] Lepidus *rescindere*, Catulus *defendere cupiebat*. Livius l. 90.

eorum voces tolerarentur, quantum adtinet ad Romanos, si Christianæ religionis receptionem & diffamationem, vel irruptio illa Gallorum, vel Tiberini fluminis igniumque illa depopulatio, vel quod cuncta mala præcedit, bella illa civilia sequerentur. Mala etiam alia, quæ usque adeo incredibilia acciderunt, ut inter prodigia numerarentur, si Christianis temporibus accidissent, quibus ea, nisi Christianis hominibus, tamquam crimina objicerent? Omitto quippe illa, quæ magis fuerunt mira quàm noxia, * boves locutos, infantes nondum natos de uteris matrum quædam verba clamasse, volasse serpentes, feminas & gallinas & homines in masculinum sexum fuisse conversas: & cetera hujusmodi, quæ in eorum libris, non fabulosis, sed historicis, seu vera seu falsa sint, non inferunt hominibus perniciem, sed stuporem. Sed cùm pluit terrâ, cùm pluit cretâ, cùm pluit lapidibus, non ut grando appellari solet hoc nomine, sed omnino lapidibus; hæc profectò etiam graviter lædere potuerunt. Legimus apud eos Ætnæis ignibus ab ipso montis vertice usque ad littus proximum decurrentibus ita ferbuisse mare, ut rupes exurerentur, & pices navium solverentur.

Prodigia. * Liv. l. 24. 27. 28. &c.

A Hoc utique non leviter noxium fuit, quamvis incredibiliter mirum. Eodem rursus æstu ignium tanta vi favillæ scripserunt oppletam esse Siciliam, ut Catinensis urbis tecta obruta & oppressa [a] dirueret: qua calamitate permoti, misericorditer ejusdem anni tributum ei relaxavere Romani.* Locustarum etiam in Africa multitudinem prodigii similem fuisse, cùm jam esset populi Romani provincia, litteris mandaverunt: consumtis enim fructibus foliisque lignorum, ingenti atque inæstimabili nube in mare dicunt esse dejectam: qua mortua redditaque littoribus, atque hinc aëre corrupto, tantam ortam pestilentiam, ut in solo regno [b] Masinissæ octingenta hominum millia perisse referantur, & multo amplius in terris littoribus proximis. Tunc Uticæ ex triginta millibus [c] juniorum, quæ ibi erant, decem remansisse confirmant. Talis itaque vanitas, qualem ferimus, eique respondere compellimur, quid horum non Christianæ religioni tribueret, si temporibus Christianis videret? Et tamen diis suis non ista tribuunt: quorum ideo cultum requirunt, ne ista vel minora patiantur, cùm ea majora pertulerint à quibus antea colebantur.

Locustæ in Africa. * Liv. lib. 90.

Pestilentia atrox.

a Vind. Am & Lov. *diruerent*. MSS. verò *dirueret*. Er. *diruerit*.

b *Masinissæ*, tametsi jam obierat, regnum dicitur, quod ipsi pro maximis meritis à populo Romano datum Micipsa filius ejus tum gubernabat.

c Vind. Am. & Er. *virorum*. Triginta millia erant militum, apud Uticam ad præsidium totius Africæ ordinata, teste Orosio, qui eidem Augustino consentiens vocat juniores. Mox infrà vetus Corbeiensis codex & alii quidam MSS. habent, *decem millia remansisse*.

LIBER [d] QUARTUS. *

* Scriptus an. 415.

In quo probatur amplitudinem Romani imperii ac diuturnitatem adscribendam esse, non Jovi diisve Paganorum, quibus singulis vix singulæ res & infima quæque committenda credebantur officia, sed uni vero Deo felicitatis auctori, cujus potestate ac judicio regna terrena constituuntur atque servantur.

CAPUT I.

De his quæ primo volumine disputata sunt.

DE Civitate Dei dicere exorsus, priùs respondendum putavi ejus inimicis, qui terrena gaudia consectantes, rebusque fugacibus inhiantes, quidquid in eis triste, misericordiâ potiùs admonentis Dei, quàm punientis severitate patiuntur, religioni increpitant Christianæ, quæ una est salubris & vera religio. Et quoniam cùm sit in eis etiam vulgus indoctum, velut doctorum auctoritate in odium nostrum graviùs irritantur, existimantibus imperitis, ea quæ suis temporibus insolitè acciderunt, per alia retrò tempora accidere non solere; eorumque opinionem, etiam iis qui eam falsam esse noverunt, ut adversùm nos justa murmura habere videantur, suæ scientiæ dissimulatione firmantibus: de libris quos auctores eorum ad cognoscendam præteritorum temporum historiam memoriæ mandaverunt, longè aliter esse quàm putant, demonstrandum fuit; & simul docendum, deos falsos quos vel palàm colebant, vel occultè adhuc colunt, eos esse immundissimos spiritus & malignissimos ac fallacissimos dæmones; usque adeo ut aut veris, aut fictis etiam, suis tamen criminibus delectentur, quæ sibi celebrari per sua festa voluerunt; ut à perpetrandis damnabilibus factis humana revocari non possit infirmitas, dum ad hæc imitanda

D velùt divina præbetur auctoritas. Hæc non ex nostra conjectura probavimus, sed partim ex recenti memoria, quia & ipsi vidimus talia ac talibus numinibus exhiberi; partim ex litteris eorum, qui non tamquam in contumeliam, sed tamquam in honorem deorum suorum ista conscripta posteris reliquerunt: ita ut vir doctissimus apud eos Varro & gravissimæ auctoritatis, cùm rerum humanarum atque divinarum dispertitos faceret libros, alios humanis, alios divinis, pro sua cujusque rei dignitate distribuens, non saltem in rebus humanis, sed in rebus divinis poneret ludos scenicos: cùm utique, si tantummodo boni & honesti homines in civitate essent, nec in rebus humanis ludi scenici esse debuissent. Quod profectò non auctoritate sua fecit, sed quoniam eos Romæ natus & educatus in divinis rebus invenit. Et quoniam in fine primi libri, quæ deinceps dicenda essent, breviter posuimus, & ex his quædam in duobus consequentibus diximus, exspectationi legentium quæ restant reddenda cognoscimus.

Varro.

CAPUT II.

De his quæ libro secundo & tertio continentur.

PROMISERAMUS ergo quædam nos esse dicturos adversùs eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem nostram referunt, & commemoraturos quæcumque & quantacumque occurrere potuissent, vel satis esse viderentur, mala,

d Quarti hujus & quinti de Civitate Dei libri meminit Augustinus in epistola 169. ad Evodium sub finem anni 415. scripta, eodemque ipso anno inchoatos & perfectos à se hos duos libros testatur n. 1. & 13.

quæ illa civitas pertulit, vel ad ejus imperium provinciæ pertinentes, ante quàm eorum sacrificia prohibita fuissent: quæ omnia procul dubio nobis tribuerent, si jam vel illis clareret nostra religio, vel ita eos à sacris [a] sacrilegis prohiberet. Hæc in secundo & tertio libro satis, quantum existimo, absolvimus: in secundo agentes de malis morum, quæ mala vel sola, vel maxima deputanda sunt; in tertio autem de his quæ stulti sola perpeti exhorrent, corporis videlicet externarumque rerum, quæ plerumque patiuntur & boni. Illa verò mala non dico patienter, sed libenter habent, quibus ipsi fiunt mali. Et quàm pauca dixi de sola ipsa civitate atque ejus imperio? nec inde omnia usque ad Cæsarem Augustum. Quid si commemorare voluissem, & exaggerare illa mala, quæ non sibi invicem homines faciunt, sicut sunt vastationes eversionesque bellantium, sed ex ipsius mundi elementis terrenis accidunt rebus? quæ uno loco Apuleius breviter stringit in eo libro quem de Mundo scripsit, * terrena omnia dicens mutationes, conversiones atque interitus habere. Namque immodicis tremoribus terrarum, ut verbis ejus utar, dissiluisse humum, & interceptas urbes cum populis, dicit: abruptis etiam imbribus prolutas totas esse regiones: illas etiam quæ priùs fuerant continentes, hospitibus atque advenis fluctibus insulatas, aliasque desidiâ maris pedestri accessu pervias factas: ventis ac procellis eversas esse civitates: incendia de nubibus emicasse, quibus Orientis regiones conflagratæ perierunt; & in Occidentis plagis scaturigines quasdam ac proluviones easdem strages dedisse. Sic ex Ætnæ verticibus quondam effusis crateribus, divino incendio per declivia, torrentis vice flammarum flumina cucurrisse. Si hæc atque hujusmodi, quæ habet historia, unde possem, colligere voluissem, quando finissem quæ illis temporibus evenerunt, ante quàm Christi nomen [b] illa istorum vana & veræ saluti perniciosa comprimeret? Promiseram me etiam demonstraturum, quos eorum mores, & quam ob caussam Deus verus ad augendum imperium adjuvare dignatus est, in cujus potestate sunt regna omnia; quámque nihil eos adjuverint hi quos deos putant, & potiùs quantum decipiendo & fallendo nocuerint: unde nunc mihi video esse dicendum, & magis de incrementis imperii Romani. Nam de noxia fallacia dæmonum, quos velut deos colebant, quantum malorum invexerit moribus eorum, in secundo maximè libro non pauca jam dicta sunt. Per omnes autem absolutos tres libros, ubi opportunum visum est, commendavimus etiam in ipsis bellicis malis quantum solatiorum Deus per Christi nomen, cui tantum honoris Barbari detulerunt præter bellorum morem, bonis malisque contulerit, quomodo, *qui facit solem suum oriri super bonos & malos, & pluit super justos & injustos.*

Hæc sententia in Apuleio reperitur: sententia minime.

CAPUT III.

An latitudo imperii, quæ non nisi bellis adquiritur, in bonis sive sapientium habenda sit, sive felicium.

JAM itaque videamus quale sit, quòd tantam latitudinem ac diuturnitatem imperii Romani illis diis audent tribuere: quos etiam per turpium ludorum obsequia & per turpium hominum ministeria se honestè coluisse contendunt. Quamquam priùs vellem paululùm inquirere, quæ sit ratio, quæ prudentia, cùm hominum felicitatem non possis ostendere, semper in bellicis cladibus & in sanguine civili, vel hostili, tamen humano, cum tenebroso timore & cruenta cupiditate versantium, [c] ut vitrea lætitia comparetur fragiliter splendida, cui timeatur horribiliùs ne repentè frangatur, de imperii magnitudine ac latitudine velle gloriari. Hoc ut faciliùs dijudicetur, non vanescamus inani ventositate jactati, atque obtundamus intentionis aciem altisonis vocabulis rerum, cùm audimus populos, regna, provincias: sed duos constituamus homines; (Nam singulus quisque homo, ut in sermone una littera, ita quasi elementum est civitatis & regni, quantalibet terrarum occupatione latissimi:) quorum duorum hominum, pauperem unum, vel potiùs mediocrem; alium prædivitem cogitemus: sed divitem timoribus anxium, mæroribus tabescentem, cupiditate flagrantem, numquam securum, semper inquietum, perpetuis inimicitiarum contentionibus anhelantem, augentem sanè his miseriis patrimonium suum in immensum modum, atque illis augmentis curas quoque amarissimas aggerantem; mediocrem verò illum re familiari parva atque succincta sibi sufficientem, carissimum suis, cum cognatis, vicinis, amicis dulcissima pace gaudentem, pietate religiosum, benignum mente, sanum corpore, vitâ parcum, moribus castum, conscientiâ securum. Nescio utrùm quisquam ita desipiat, ut audeat dubitare quem præferat. Ut ergo in his duobus hominibus, ita in duabus familiis, ita in duobus populis, ita in duobus regnis regula sequitur æquitatis: qua vigilanter adhibitâ, si nostra intentio corrigatur, facillimè videbimus ubi habitet vanitas, & ubi felicitas. Quapropter si verus Deus colatur, eique sacris veracibus & bonis moribus serviatur, utile est ut boni longè latéque diu regnent. Neque hoc tam ipsis, quàm illis utile est, quibus regnant. Nam quantum ad ipsos pertinet, pietas & probitas eorum, quæ magna dona Dei sunt, sufficit eis ad veram felicitatem, qua & ista vita bene agatur, & postea percipiatur æterna. In hac ergo terra regnum bonorum, non tam illis præstatur, quàm rebus humanis. Malorum verò regnum magis regnantibus nocet, qui suos animos vastant scelerum majore licentiâ: his autem qui eis serviendo subduntur, non nocet nisi iniquitas propria. Nam justis quidquid malorum ab iniquis dominis irrogatur, non est pœna criminis, sed virtutis examen. Proinde bonus etiamsi serviat, liber est: malus autem etiamsi regnet, servus est; nec unius hominis, sed quod est gravius, tot dominorum, quot vitiorum. De quibus vitiis cùm ageret Scriptura divina, *A quo enim quis, inquit, devictus est, huic & servus addictus est.* 2. Petri 2. 19.

Collatio divitis cupidi, & pauperis tranquilli.

CAPUT IV.

Quàm similia sint latrocinii regna absque justitia.

REMOTA itaque justitiâ, quid sunt regna, nisi magna latrocinia? quia & ipsa latrocinia quid sunt, nisi parva regna? Manus [d] & ipsa hominum est, imperio principis regitur, pacto societatis adstringitur, placiti lege præda dividitur. Hoc malum si in tantum perditorum hominum

[a] Lov. *sacrilegiis.* Dissentiunt ceteri libri.
[b] MSS. *ulla istorum vana.*
[c] Editi, *ut vitro lætitia eorum comparetur.* At melioris notæ MSS. omisso *eorum*, habent *ut vitrea lætitia comparetur*, id est adquiratur.
[d] Sic MSS. At Lov. *Manus etenim ipsa hominum est, cum imperio &c.*

acceſſibus creſcit, ut & loca teneat, ſedes conſtituat, civitates occupet, populos ſubjuget, evidentiùs regni nomen aſſumit, quod ei jam in manifeſto confert non ademta cupiditas, ſed addita impunitas. Eleganter enim & veraciter Alexandro illi Magno quidam comprehenſus pirata reſpondit. * Nam cùm idem rex hominem interrogaſſet, quid ei videretur, ut mare haberet infeſtum: ille liberâ contumaciâ, Quod tibi, inquit, ut orbem terrarum: ſed quia id ego exiguo navigio facio, latro vocor; quia tu magna claſſe, imperator.

** Refert Nonius Marc. ex Cic. 3. de republica.*

Caput V.

De fugitivis gladiatoribus, quorum potentia ſimilis fuerit regiæ dignitatis.

PROINDE omitto quærere quales Romulus congregaverit, quoniam multum eis conſultum eſt, ut ex illa vita dato ſibi conſortio civitatis, pœnas debitas cogitare deſiſterent, quarum metus eos in majora facinora propellebat; ut deinceps pacatiores eſſent rebus humanis. Hoc dico, quod ipſum Romanum imperium, jam magnum multis gentibus ſubjugatis ceteriſque terribile, acerbè ſenſit, graviter timuit, non parvo negotio devitandæ ingentis cladis [a] oppreſſit; quando * pauciſſimi gladiatores in Campania de ludo fugientes, exercitum magnum compararunt, tres duces habuerunt, Italiam latiſſimè & crudeliſſimè vaſtaverunt. Dicant quis iſtos deus adjuverit, ut ex parvo & contemtibili latrocinio pervenirent ad regnum, tantis jam Romanis viribus arcibuſque metuendum. An quia non [b] diu fuerunt, ideo divinitus negabuntur adjuti? Quaſi verò ipſa cujuſlibet hominis vita diuturna eſt. Iſto ergo pacto neminem dii adjuvant ad regnandum, quoniam ſinguli quique citò moriuntur: nec beneficium deputandum eſt, quod exiguo tempore in unoquoque homine, ac per hoc ſingillatim utique in omnibus vice vaporis evaneſcit. Quid enim intereſt eorum qui ſub Romulo deos coluerunt, & olim ſunt mortui, quòd poſt eorum mortem Romanum tantum crevit imperium? cùm illi apud inferos cauſſas ſuas agant: utrùm bonas, an malas, ad rem præſentem non pertinet. Hoc autem de omnibus intelligendum eſt, qui per ipſum imperium (quamvis decedentibus ſuccedentibuſque mortalibus in longa ſpatia protendatur) paucis diebus vitæ ſuæ curſim raptimque tranſierunt, actuum ſuorum ſarcinas bajulantes. Sin verò etiam ipſa breviſſimi temporis beneficia deorum adjutorio tribuenda ſunt, non parum adjuti ſunt illi gladiatores, qui ſervilis conditionis vincula ruperunt, fugerunt, evaſerunt, exercitum magnum & fortiſſimum collegerunt, obedientes regum ſuorum conſiliis & juſſis, multùm Romanæ celſitudini metuendi, & aliquot Romanis imperatoribus inſuperabiles multa ceperunt: potiti ſunt victoriis plurimis, uſi voluptatibus quibus voluerunt; quod ſuggeſſit libido, fecerunt: poſtremò donec vincerentur, quod difficillimè eſt factum, ſublimes regnanteſque vixerunt. Sed ad majora veniamus.

** Liv. l. 95. Plutarch. in Craſſo. Oroſius l. 5. c. 24. & Aug. ſupra l. 3. c. 26.*

Caput VI.

De cupiditate Nini regis, qui ut latiùs dominaretur, primus intulit bella finitimis.

JUSTINUS qui Græcam, vel potiùs peregrinam, Trogum Pompeium ſecutus, non Latinè tantùm, ſicut ille, verùm etiam breviter ſcripſit hiſtoriam, opus librorum ſuorum ſic incipit: « Principio rerum gentium nationumque imperium penes reges erat, quos ad faſtigium hujus majeſtatis, non ambitio popularis, ſed ſpectata inter bonos moderatio provehebat. Populi nullis legibus tenebantur: [c] arbitria principum pro legibus erant. Fines imperii tueri magis quàm proferre mos erat: intra ſuam cuique patriam regna finiebantur. Primus omnium Ninus rex Aſſyriorum veterem & quaſi avitum gentibus morem nova imperii cupiditate mutavit. Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad reſiſtendum populos ad terminos uſque Libyæ perdomuit. Et paulò pòſt: Ninus, inquit, magnitudinem quæſitæ dominationis continua poſſeſſione firmavit. Domitis igitur proximis, cùm acceſſione virium fortior ad alios tranſiret, & proxima quæque victoria inſtrumentum ſequentis eſſet, totius Orientis populos ſubegit. » Qualibet autem fide rerum, vel iſte vel Trogus ſcripſerit; nam quædam illos fuiſſe mentitos, aliæ fideliores litteræ oſtendunt: conſtat tamen & inter alios ſcriptores, regnum Aſſyriorum à Nino rege fuiſſe longè latéque porrectum. Tam diu autem perſeveravit, ut Romanum nondum ſit ejus ætatis. Nam ſicut ſcribunt * qui chronicam hiſtoriam perſecuti ſunt, mille ducentos & quadraginta annos ab anno primo quo Ninus regnare cœpit, permanſit hoc regnum, donec transferretur ad Medos. Inferre autem bella finitimis, & inde in cetera procedere, ac populos ſibi non moleſtos ſola regni cupiditate conterere & ſubdere, quid aliud quàm grande latrocinium nominandum eſt?

Regni juſti ac moderati forma.

** Euſebius.*

Bello imperium augere, grande latrocinium.

Caput VII.

An regna terrena inter profectus ſuos atque defectus deorum vel juventur vel deſerantur auxilio.

SI nullo deorum adjutorio tam magnum hoc regnum & prolixum fuit, quare diis Romanis tribuitur Romanum regnum locis amplum temporibuſque diuturnum? Quæcumque enim cauſſa eſt illa, eadem eſt etiam iſta. Si autem & illud deorum adjutorio tribuendum eſſe contendunt, quæro quorum? Non enim aliæ gentes, quas Ninus domuit & ſubegit, alios tunc colebant deos. Aut ſi proprios habuerunt Aſſyrii, quaſi peritiores fabros imperii conſtruendi atque ſervandi, numquidnam mortui ſunt, quando & ipſi imperium perdiderunt, aut mercede non ſibi reddita, vel alia promiſſa majore, ad [d] Medos tranſire maluerunt, atque inde rurſus ad Perſas, Cyro invitante & aliquid commodius pollicente? Quæ gens non anguſtis Orientis finibus, poſt Alexandri Macedonis regnum magnum locis, ſed bre-

---

[a] Editi, *oppreſſum*. At MSS. *oppreſſit*: ut ſenſus ſit, iſtud belli ſervilis monſtrum fuiſſe à Romano imperio oppreſſum, non facili negotio.

[b] Anno belli ſervilis tertio deleti ſunt à M. Licinio Craſſo.

[c] MSS. omittunt, *arbitria principum pro legibus erant*.

[d] De imperio ab Aſſyriis ad Medos per Arbacem Præfectum Medorum, qui Sardanapalum vicit, tranſlato ſcripſere Juſtinus, Diodorus, Plutarchus, Euſebius &c. Id ipſo anno quo apud Latinos Proca Amulii & Numitoris pater, avius autem Rheæ Sylviæ matris Romuli regnare cœpit, contigiſſe dicit Oroſius. Porrò imperium penes Medos fuit annis 350. uſque ad regem Aſtiagem. Tum verò per Cyrum Cambyſis filium ad Perſas tranſlatum eſt, ſtetitque penes Perſas annis 230. uſque ad Alexandrum Philippi filium. Hujus regnum *breviſſimum tempore* dicit Auguſtinus, vel quia ille annos poſt everſum Perſarum regnum paucos imperavit, vel quia Macedonicum ſeu Græcum imperium ab Alexandro conditum anno ante Chriſtum 331. vix ſervarunt ſucceſſores ejus uſque ad Seleucum & Antiochum fratres, id eſt, ad annum ante Chriſtum ferè 246. quo tempore uſurpato per Arſacem principatu regnum Parthorum exortum eſt. Hoc autem manſit uſque ad annum poſt Chriſtum circiter 226. Alexandri Severi Cæſaris 5. quo Artaxerxes Perſa devictis Parthis Perſarum inſtauravit imperium, quod etiam ætate Auguſtini durabat.

vissimum tempore, in suo regno adhuc usque perdurat. Hoc si ita est, aut infideles dii sunt, qui suos deserunt, & ad hostes transeunt; quod nec homo fecit Camillus, quando victor & expugnator adversissimæ civitatis, Romam, cui vicerat, sensit ingratam, quam tamen postea oblitus injuriæ, memor patriæ, à Gallis iterum liberavit: aut non ita fortes sunt, ut deos esse fortes decet, qui possunt humanis vel consiliis vel viribus vinci. Aut si cùm inter se belligerant, non dii ab hominibus, sed dii ab aliis diis fortè vincuntur, qui sunt quarumque proprii civitatum; habent ergo & ipsi inter se inimicitias, quas pro sua quisque parte suscipiunt. Non itaque deos suos debuit colere civitas magis, quàm alios à quibus adjuvarentur sui. Postremò quoquo modo se habeat deorum iste vel transitus, vel fuga, vel migratio, vel in pugna defectio, nondum illis temporibus atque in illis terrarum partibus Christi nomen fuerat prædicatum, quando illa regna per ingentes bellicas clades amissa atque translata sunt. Nam si post mille ducentos & quod excurrit annos, quando regnum Assyriis ablatum est, jam ibi Christiana religio aliud regnum prædicaret æternum, & deorum falsorum cultus sacrilegos inhiberet; quid aliud gentis illius vani homines dicerent, nisi regnum quod tam diu conservatum est, nullâ aliâ caussâ nisi suis religionibus desertis & illâ receptâ perire potuisse? In qua voce vanitatis quæ poterat esse, isti adtendant speculum suum; & similia conqueri, si ullus in eis pudor est, erubescant. Quamquam Romanum imperium afflictum est potiùs, quàm mutatum; quod & aliis ante Christi nomen temporibus ei contigit: & ab illa est afflictione recreatum; quod nec istis temporibus desperandum est. Quis enim de hac re novit voluntatem Dei?

…millus patriam …ratam …icus.

CAPUT VIII.

Quorum deorum præsidio putent Romani imperium suum auctum atque servatum, cùm singulis vix singularum rerum tuitionem committendam esse crediderint.

DEINDE quæramus, si placet, ex tanta deorum turba, quam Romani colebant, quem potissimùm, vel quos deos credant illud imperium dilatasse atque servasse. Neque enim in hoc tam præclaro opere & tantæ plenissimo dignitatis audent aliquas partes deæ [a] Cloacinæ tribuere; aut Volupiæ, quæ à voluptate appellata est; aut Libentinæ, cui nomen est à libidine; aut [b] Vaticano, qui infantum vagitibus præsidet; aut Cuninæ, quæ cunas eorum administrat. Quando autem possunt uno loco libri hujus commemorari omnia nomina deorum, aut dearum, quæ illi grandibus voluminibus vix comprehendere potuerunt, singulis rebus propria dispertientes officia numinum? Nec agrorum munus uni alicui deo committendum arbitrati sunt; sed rura deæ Rusinæ, juga montium deo Jugatino; collibus deam Collatinam, vallibus Valloniam præfecerunt. Nec saltem potuerunt unam Segetiam talem invenire, cui semel segetes commendarent: sed sata frumenta A quàm diu sub terra essent, præpositam voluerunt habere deam Sejam; cùm verò jam essent super terram & segetem facerent, deam Segetiam; frumentis verò collectis atque reconditis, ut tutò servarentur, deam Tutilinam præposuerunt. Cui non sufficere videretur illa Segetia, quam diu seges ab initiis herbidis usque ad aristas aridas perveniret? Non tamen satis fuit hominibus deorum multitudinem amantibus, ut anima misera dæmoniorum turbæ prostitueretur, unius Dei veri castum deB dignata complexum. Præfecerunt ergo * Proserpinam frumentis germinantibus, geniculis nodisque culmorum deum Nodotum, involumentis folliculorum deam Volutinam; cùm folliculi patescunt, ut spica exeat, deam [c] Patelanam; cùm segetes novis aristis æquantur, quia veteres æquare hostire dixerunt, deam Hostilinam; florentibus frumentis deam Floram, lactescentibus [d] deum Lacturnum, maturescentibus deam [e] Matutam; cùm runcantur, id est, à terra auferunC tur, deam Runcinam. Nec omnia commemoro, quia me piget quod illos non pudet. Hæc autem paucissima ideo dixi, ut intelligeretur nullo modo eos dicere audere ista numina imperium constituisse, auxisse, conservasse Romanum, quæ ita suis quæque adhibebantur officiis, ut nihil universum uni alicui crederetur. Quando ergo Segetia curaret imperium, cui curam gerere simul & segetibus & arboribus non licebat? Quando de armis Cunina cogitaret, cujus præpositura parD vulorum cunas non permittebatur excedere? Quando Nodotus adjuvaret in bello, qui nec ad folliculum spicæ, sed tantùm ad nodum geniculi pertinebat? Unum quisque domui suæ ponit ostiarium, & quia homo est, omnino sufficit: tres deos isti posuerunt, Forculum foribus, [f] Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul & cardinem limenque servare.

*scilicet à proserpendo.

E

CAPUT IX.

An imperii Romani amplitudo & diuturnitas Iovi fuerit adscribenda, quem summum deum cultores ipsius opinantur.

OMISSA igitur istâ turbâ minutorum deorum, vel aliquantùm intermissâ, officium majorum deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna facta est, ut tam diu tot gentibus imperaret. Nimirum ergo Jovis hoc opus est. Ipsum enim deorum omnium dearumque regem [g] esse volunt: hoc ejus indicat sceptrum, hoc in alto colle Capitolium. De isto deo, quamvis à Poëta, diF ctum convenientissimè prædicant, * Jovis omnia plena. Hunc Varro credit etiam ab his coli, qui unum Deum solum sine simulacro colunt, sed alio nomine nuncupari. Quod si ita est, cur tam malè tractatus est Romæ, (sicut quidem & in ceteris gentibus,) ut ei fieret simulacrum? Quod ipsi etiam Varroni ita displicet, ut cùm tantæ civitatis perversa consuetudine premeretur, nequaquam tamen dicere & scribere dubitaret, quòd hi qui populis instituerunt simulacra, & metum demserunt, G & errorem addiderunt?

Jupiter deorum omnium dearumque rex.

* Virg. Eclog. 3.

a Lov. & probæ notæ MSS. *Cluacina*. Alii veteres libri cum Vind. Am. & Er. *Cloacina*. Lactantius l. 1. de falsa relig. c. 20. *Cloacinæ simulacrum*, inquit, *in cloaca maxima repertum Tatius* (is est qui regnavit cum Romulo) *consecravit, & quia cujus esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit.* Consentit Cyprianus de Idolorum vanitate, & ipse August. infrà c. 23. Fuit & *Venus Cluacina* dicta, à cluere, quod est purgare, de qua Plin. l. 15. c. 29.

b Editiones Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *Vagitano*.

c Sic MSS. At editi, *Patelenam*.

d Vind Am. & Lov. *deam Lacturciam*. Sed veteribus libris, quos isthîc sequimur, favet Servius in Georg. 1. *Lactantem deum*, non deam, ex Varrone appellans.

e Vind. Am. & Er. *Maturam*. At meliores MSS. cum Lov. *Matutam*.

f *Cardeam* habent libri omnes. *Carnam* mallet Lud. Vives. Eadem ipsa *Carna* & *Crane* vocatur ab Ovidio 6. Fast.

g Quædam exemplaria, *regem completorem volunt*.

CAPUT X.

Quas opiniones secuti sint, qui diversos deos diversis mundi partibus præfecerunt.

A CUR illi etiam Juno uxor adjungitur, quæ dicitur soror & conjunx? Quia Jovem, inquiunt, in æthere accipimus, in aëre Junonem; & hæc duo elementa conjuncta sunt, alterum superius, alterum inferius. Non est ergo ille de quo *Eclog. 3.* dictum est, Jovis omnia plena; si aliquam partem implet & Juno. An uterque utrumque implet, & ambo isti conjuges & in duobus istis elementis, B & in singulis simul sunt? Cur ergo æther datur a Jovi, aër Junoni? Postremò [a] ipsi duo satis essent: quid est quod mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni? Et ne ipsi quoque sine conjugibus remanerent, additur Neptuno Salacia, Plutoni Proserpina. Nam sicut inferiorem cæli partem, id est, aërem, inquiunt, Juno tenet; ita inferiorem maris Salacia, & terræ inferiorem Proserpina. Quærunt quemadmodum sarciant fabulas, nec inveniunt. Si enim hæc ita essent, tria po- C *Elementa mundi.* tiùs elementa mundi esse, non quatuor, eorum veteres proderent, ut singula deorum conjugia singulis dividerentur elementis. Nunc verò omni modo affirmaverunt, aliud esse æthe rem, aliud aërem. Aqua verò sive superior, sive inferior, utique aqua est: puta quia dissimilis, numquid in tantum ut aqua non sit? Et inferior terra, quid aliud potest esse quàm terra, quantalibet diversitate distincta? Deinde ecce jam totus in his quatuor vel tribus elementis corporeus com- D pletus est mundus, Minerva ubi erit? quid tenebit? quid implebit? Simul enim cum his in Capitolio constituta est, cùm ista filia non sit amborum. Aut si ætheris partem superiorem Minervam tenere dicunt, & hac occasione fingere poëtas quòd de Jovis capite nata sit; cur non ergo ipsa potiùs deorum regina deputatur, quòd sit Jove superior? An quia indignum erat præponere patri filiam? Cur non de Jove ipso erga Saturnum justitia ista servata est? An quia victus est? Ergo E pugnarunt? Absit, inquiunt: fabularum est ista garrulitas. Ecce fabulis non credatur, & de diis sentiantur meliora: cur ergo non data est patri Jovis, etsi non sublimior, æqualis certè sedes honoris? Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo est. Tempus igitur colunt, qui Saturnum colunt, & rex deorum Jupiter insinuatur natus ex tempore. Quid enim indignum dicitur, cùm Jupiter & Juno nati dicuntur ex tempore, si cælum est ille & illa terra, cùm facta sint utique cælum & terra? Nam F hoc quoque in libris suis habent eorum docti atque sapientes: neque de figmentis poëticis, sed de philosophorum libris à Virgilio dictum est,

Georg. 2. Tum pater omnipotens fecundis imbribus æther,
Conjugis in lætæ gremium descendit,

id est, in gremium telluris aut terræ. Quia & hîc aliquas differentias volunt esse, atque in ipsa ter- b ra aliud [b] Terram, aliud Tellurem, aliud Tellumonem putant. Et hos omnes deos habent suis nominibus appellatos, suis officiis distinctos, suis G aris sacrisque veneratos. Eamdem terram etiam matrem deorum vocant: ut jam poëtæ tolerabiliora confingant, si secundùm istorum, non poëticos, sed sacrorum libros, non solùm Juno soror & conjunx, sed etiam mater est Jovis. Eamdem terram Cererem, eamdem etiam Vestam volunt: cùm tamen sæpius Vestam * non nisi ignem esse ** Ovid. 6. Fast. Cic. 2. de leg.* perhibeant, pertinentem ad focos, sine quibus civitas esse non potest; & ideo illi virgines solere servire, quòd sicut ex virgine, ita nihil ex igne *Isai. 7. 14.* nascatur. Quam totam aboleri vanitatem & exstingui utique ab illo oportuit, qui est natus ex virgine. Quis enim ferat, quòd cùm tantum honoris & quasi castitatis igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescunt etiam Venerem dicere, ut vanescat in ancillis ejus honorata virginitas? Si enim Vesta Venus est, quomodo ei rite virgines à Venereis operibus abstinendo servierunt? An Veneres duæ sunt, una virgo, altera mulier? An potiùs tres, una virginum, quæ etiam Vesta est, alia conjugatarum, alia meretricum? Cui etiam ** V. Euseb. 4. de præparat. Evang. 8. Athanas. Orat. cont. gent.* * Phœnices donum dabant de prostitutione filiarum, ante quàm jungerent eas viris. Quæ illarum est matrona Vulcani? Non utique virgo, quoniam habet maritum. Absit autem ut meretrix, ne filio [c] Junonis & cooperario Minervæ facere c videamur injuriam. Ergo hæc ad conjugatas intelligitur pertinere: sed eam nolumus imitentur in eo quod fecit illa cum Marte. Rursus, inquiunt, ad fabulas redis. Quæ ista justitia est, nobis succensere, quòd talia dicimus de diis eorum; & sibi non succensere, qui hæc in theatris libentissimè spectant crimina deorum suorum? Et quod esset incredibile, nisi contestatissimè probaretur, hæc d ipsa theatrica crimina deorum suorum in honorem instituta [d] sunt eorumdem deorum.

CAPUT XI.

De multis diis, quos doctores Paganorum unum eumdemque Iovem esse defendunt.

e QUOTQUOT [e] libet igitur physicis rationibus & disputationibus asserant: modò sit Jupiter corporei hujus mundi animus, qui universam istam molem ex quatuor, vel quot eis placet, elementis constructam atque compactam implet & movet; modò inde suas partes sorori & fratribus cedat; modò sit æther, ut aërem Junonem subterfusam de super amplectatur; modò totum simul cum aëre sit ipse cælum, terram verò tamquam conjugem eamdemque matrem (quia hoc in divinis turpe non est) fecundis imbribus & feminibus fetet; modò autem (ne sit necesse per cuncta discurrere) deus unus de quo multi à poëta nobilissimo dictum putant,

Virgil. Georg. 4. Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cælumque profundum:

ipse in æthere sit Jupiter, ipse in aëre Juno, ipse in mari Neptunus, in inferioribus etiam maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focis domesticis Vesta, in fabrorum fornace Vulcanus, in sideribus sol & luna & stellæ, in divinantibus f Apollo, in merce Mercurius, in Jano [f] initiator, in Termino terminator, Saturnus in tempore, Mars & Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in silvis, Minerva in ingeniis: ipse

[a] Editi, *Postremò si ipsi duo.* Abest *si* à MSS.

[b] *Terram* ipsum elementum, *Tellurem* deam à vi passiva terræ inhærente, quasi feminam, & *Tellumonem* deum à vi activa, quasi marem appellabant. V. infrà l. 7. c. 23.

[c] Vulcano Junonis ex Jove filio, Minervæ autem artium deæ cooperario, quia instrumentis artium cudendis præfecto. V. Platonem in Critia.

[d] Editi, *instituta esse*: dissentientibus MSS.

[e] MSS. pauci, *Quotlibet.* Plerique, *Quodlibet.*

[f] Observat Lud. Vives legi aliis in libris *janitor.* In omnibus tamen quos inspeximus est *initiator.*

sit

sit postremò etiam in illa turba quasi plebeiorum deorum: ipse præsit nomine Liberi virorum seminibus, & nomine Liberæ feminarum: ipse sit [a] Diespiter, qui partum perducat ad diem; ipse sit dea Mena, quam præfecerunt menstruis feminarum; ipse Lucina, quæ à parturientibus invocetur: ipse opem ferat nascentibus, excipiendo eos sinu terræ, & vocetur Opis; ipse in vagitu os aperiat, & vocetur deus Vaticanus: ipse levet de terra, & vocetur dea Levana; ipse cunas tueatur, & vocetur dea Cunina: non sit alius, sed ipse in deabus illis, quæ fata nascentibus canunt, & vocantur [b] Carmentes: præsit fortuitis, voceturque Fortuna: in diva Rumina mammam parvulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam; in diva Potina potionem ministret; in diva [c] Educa escam præbeat: de pavore infantum Paventia nuncupetur; de spe quæ venit, Venilia; de voluptate Volupia; de actu Agenoria; de stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea Stimula nominetur: [d] Strenia dea sit, strenuum faciendo; Numeria, quæ numerare doceat; Camœna, quæ canere: ipse sit & Deus Consus, præbendo consilia; & dea Sentia, sententias inspirando: ipse dea Juventas, quæ post [e] prætextam excipiat juvenilis ætatis exordia: ipse sit & Fortuna Barbata, quæ adultos barbâ induat, quos honorare [f] noluerunt, ut hoc qualecumque numen saltem masculum deum, vel à barba Barbatum, sicut à nodis Nodotum, vel certè non Fortunam, sed quia barbas habet, Fortunium nominarent: ipse in Jugatino deo conjuges jungat; & cum virgini uxori zona solvitur, ipse invocetur, & dea [g] Virginiensis vocetur: ipse sit [h] Mutunus vel Tutunus, qui est apud Græcos Priapus: si non pudet, hæc omnia quæ dixi, & quæcumque non dixi, (non enim omnia dicenda arbitratus sum,) hi omnes dii deæque sit unus Jupiter: sive sint, ut quidam volunt, omnia ista partes ejus, sive virtutes ejus, sicut eis videtur, quibus eum placet esse mundi animum; quæ sententia velut magnorum multúmque doctorum est. Hæc si ita sint, (quod quale sit, nondum interim quæro,) quid perderent, si unum Deum colerent prudentiore compendio? Quid enim ejus contemneretur, cùm ipse coleretur? Si autem metuendum fuit, ne prætermissæ sive neglectæ partes ejus irascerentur: non ergo ut volunt, velut unius animantis hæc tota vita est, quæ omnes continet deos, quasi suas virtutes, vel membra, vel partes; sed suam quæque pars habet vitam à ceteris separatam, si præter alteram irasci altera potest, & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur omnes simul, id est, totum ipsum Jovem potuisse offendi, si partes ejus non etiam singillatim minutatimque colerentur, stultè dicitur. Nulla quippe earum prætermitteretur, cùm ipse unus qui habet omnia, coleretur. Nam ut alia omittram, quæ sunt innumerabilia, cùm dicunt omnia sidera partes Jovis

A esse, & omnia vivere atque rationales animas habere, & ideo sine controversia deos esse, non vident quàm multos non colant, quàm multis ædes non construant, aras non statuant, quas * tamen paucissimis siderum statuendas esse putaverunt, & singillatim sacrificandum. *f. tam. Si igitur irascuntur, qui non singillatim coluntur, non metuunt paucis placatis, toto cælo irato vivere? Si autem stellas omnes ideo colunt, quia in Jove sunt quem colunt, isto compendio possent in illo uno omnibus supplicare. B Sic enim nemo irasceretur, cùm in illo uno [i] nemo contemneretur, potiùs quàm cultis quibusdam justa irascendi caussa illis, qui prætermissi essent, multo numerosioribus præberetur: præsertim cùm eis de superna sede fulgentibus, turpi nuditate distentus præponeretur Priapus.

CAPUT XII.

De opinione eorum, qui Deum animam mundi, & mundum corpus Dei esse putaverunt.

C QUID illud, nonne debet movere acutos homines, vel qualescumque homines? Non enim ad hoc ingenii opus est excellentiâ, ut deposito studio contentionis adtendant, si mundi animus Deus est, eique animo mundus ut corpus est, ut sit unum animal constans ex animo & corpore, atque iste Deus est [k] sinu quodam naturæ in se ipso continens omnia, ut ex ipsius anima, qua vivificatur tota ista moles, vitæ atque animæ cunctorum viventium pro cujusque [l] nascentis D sorte sumantur, nihil omnino remanere, [m] quod non sit pars Dei. Quod si ita est, quis non videat quanta impietas & irreligiositas consequatur, ut quod calcaverit quisque, partem Dei calcet, & in omni animante occidendo, pars Dei trucidetur? Nolo omnia dicere quæ possunt occurrere cogitantibus, dici autem sine verecundia non possunt.

CAPUT XIII.

De his qui sola rationalia animantia partes esse unius Dei asserunt.

E SI autem sola animalia rationalia, sicut sunt homines, partes Dei esse contendunt; non video quidem, si totus mundus est Deus, quomodo bestias ab ejus partibus separent? Sed obluctari quid opus est? De ipso rationali animante, id est homine, quid infelicius credi potest, quàm Dei partem vapulare, cùm puer vapulat? Jam verò partes Dei fieri lascivas, iniquas, impias, atque omnino damnabiles, quis ferre possit, nisi F qui prorsus insanit? Postremò quid irascitur eis, à quibus non colitur, cùm à suis partibus non colatur? Restat ergo ut dicant, omnes deos suas habere vitas, sibi quemque vivere, nullum eorum esse partem cujusquam; sed omnes colendos, qui cognosci & coli possunt; quia tam multi sunt, ut omnes non possint. Quorum Jupiter, quia rex præsidet, ipsum credo ab eis putari regnum con-

[a] MSS. plures, *Diespater*. Alii, *Dispater*, vel *Diispater*.

[b] *Carmentes* apud Agellium lib. 16. c. 16. duæ, *Postuerta* & *Prosa* nominatæ.

[c] Vind. Am. & Er. *Edulica*.

[d] Ita in MSS. hîc & infrà c 16. In editis verò, *Strenua*.

[e] Vetus codex Faur. in interlineari spatio addit, *post* xv. *annos*. Glossema non ineptum. *Prætextam* enim vocabant togam purpurâ circumtextam, qua non magistratus tantùm, sed etiam pueri utebantur usque ad pubertatem, quo tempore togam virilem induebant.

[f] Editi, *voluerit*. Meliùs MSS. *noluerunt*: referendo ad eos qui adultis *Barbatam* colendam deam, non deum instituerunt.

[g] Sic MSS. At editi, *Virginensis*.

[h] Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *Motunus*. Lov. cum aliquot etiam MSS. *Mutinus*. Plerique verò veteres libri, *Mutunus*: quibus consentit Arnobius lib. 4. & Lactantius lib. 1. de falsa relig. c. 20. Postea Am. & Er. subjiciunt; *vel Tutinus*. Vind *vel Tutumus*. MSS. pauci, *vel Tuturius*. Omnes propè alii, *vel Tutunus*. Hoc tamen Lovanienses Ludovici Vivis conjecturam secuti omiserunt. Arnobius lib. 4. advers. gent. *Et quia non supplices Mutuno procumbimus atque Tutuno* &c.

[i] Hîc editi addunt, *omnibus supplicaretur*. Abest à MSS.

[k] Sic omnes MSS. Editi autem, *sinus quidam*.

[l] Veteres libri, *nascendi*.

[m] Vind. Am. & Er. *remanere potest*. Lov. *remanere posse*. Abest *posse* à MSS.

stituisse, vel auxisse Romanum. Nam si hoc ipse A non fecit, quem alium deum opus tam magnum potuisse aggredi credant, cùm omnes occupati sint officiis & operibus propriis, nec [a] alter irruat in alterius? A rege igitur deorum regnum hominum potuit propagari & augeri.

Caput XIV.

Augmenta regnorum Iovi incongruenter adscribi: cùm, si Victoria, ut volunt, dea est, ipsa huic negotio sola sufficeret.

Hic primùm quæro, cur non etiam ipsum B regnum deus aliquis est? Cur enim non ita sit, si Victoria dea est? Aut quid ipso Jove in hac caussa opus est, si Victoria faveat sitque propitia, & semper eat ad illos, quos vult esse victores? Hac dea favente & propitia, etiam Jove vacante vel aliud agente, quæ gentes non subditæ remanerent? quæ regna non cederent? An fortè [b] displicet bonis, iniquissima improbitate pugnare, & finitimos quietos nullamque injuriam facientes ad dilatandum regnum bello spontaneo provocare? C Planè si ita sentiunt, approbo & laudo.

Caput XV.

An congruat bonis latiùs velle regnare.

Videant ergo ne fortè non pertineat ad viros bonos, gaudere de regni latitudine. Iniquitas enim eorum cum quibus justa bella gesta sunt, regnum adjuvit ut cresceret: quod utique parvum esset, si quies & justitia finitimorum contra se bellum geri nullâ provocaret injuriâ: ac felicioribus sic rebus humanis omnia regna parva essent concordi vicinitate lætantia; & ita essent D in mundo regna plurima gentium, ut sunt in urbe domus plurimæ civium. Proinde belligerare & perdomitis gentibus dilatare regnum, malis videtur felicitas; bonis necessitas. Sed quia pejus esset, ut injuriosi justioribus dominarentur, ideo non incongruè dicitur etiam ista felicitas. Sed procul dubio felicitas major est, vicinum bonum habere concordem, quàm vicinum malum subjugare bellantem. Mala vota sunt, optare habere quem oderis, vel quem timeas, ut possit esse quem vincas. (Imperii propagatio.) E Si ergo justa gerendo bella, non impia, non iniqua, Romani imperium tam magnum adquirere potuerunt, numquid tamquam aliqua dea colenda est eis etiam iniquitas aliena? Multùm enim ad istam latitudinem imperii eam cooperatam videmus, quæ faciebat injuriosos, ut essent cum quibus justa bella gererentur, & augeretur imperium. Cur autem & iniquitas dea non sit, vel externarum gentium, si Pavor & Pallor & Febris dii Romani esse meruerunt? F His igitur duabus, id est, aliena iniquitate & deâ Victoriâ, dum bellorum caussas iniquitas excitat, Victoria eadem bella feliciter terminat, etiam feriato Jove crevit imperium. Quas enim hîc partes Jupiter haberet, cùm ea quæ possent beneficia ejus putari, dii habentur, dii vocantur, dii coluntur, ipsi pro suis partibus invocantur? Haberet autem hîc etiam ille aliquam partem, si regnum etiam ipse appellaretur, sicut appellatur illa Victoria. Aut si regnum munus est Jovis, G cur non & victoria munus ejus habeatur? Quod profectò haberetur, si non * lapis in Capitolio, (* Suprà lib. 2. c. 29. Apoc. 19. 16.) sed verus Rex regum & Dominus dominantium cognosceretur atque coleretur.

Caput XVI.

Quid fuerit quòd Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos singulos, deputantes, ædem Quietis extra portas esse voluerunt.

Miror autem plurimùm, quòd cùm deos singulos singulis rebus & penè singulis motibus adtribuerent, vocaverunt deam Agenoriam, quæ ad agendum excitaret; deam Stimulam, quæ ad agendum ultra modum stimularet; deam Murciam, quæ præter modum non moveret, ac faceret hominem, ut ait [c] Pomponius, murcidum, id est, nimis desidiosum & inactuosum; deam Streniam, quæ faceret strenuum; his omnibus diis & deabus publica sacra facere susceperunt: Quietem verò appellantes, quæ faceret quietum, cùm ædem haberet extra portam Collinam, publicè illam suscipere noluerunt. Utrùm indicium fuit animi inquieti, an potiùs ita significatum est, qui illam turbam colere perseveraret, non planè deorum, sed dæmoniorum, eum quietem habere non posse: ad quam vocat verus Medicus, dicens, *Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde; & invenietis requiem animabus vestris.* (Matth. 11. 29.)

Caput XVII.

An si Iovis summa potestas est, etiam Victoria dea debuerit æstimari.

An fortè dicunt, quòd deam Victoriam Jupiter mittat, atque illa tamquam regi deorum obtemperans, ad quos jusserit veniat, & in eorum parte considat? Hoc verè dicitur, non de illo Jove, quem deorum regem pro sua opinione confingunt; sed de illo vero rege sæculorum, quòd mittat non Victoriam, quæ nulla substantia est, sed Angelum suum, & faciat vincere quem voluerit; cujus consilium occultum esse potest, iniquum non potest. (Deus solus victoriæ auctor.) Nam si victoria dea est, cur non deus est & triumphus, & victoriæ jungitur vel maritus, vel frater, vel filius? Talia quippe isti de diis opinati sunt, qualia si poëtæ fingerent, atque à nobis exagitarentur; responderent isti, ridenda esse figmenta poëtarum, non veris adtribuenda numinibus: & tamen se ipsi non ridebant, cùm talia deliramenta non apud poëtas legebant, sed in templis colebant. Jovem igitur de omnibus rogarent, ei uni tantummodo supplicarent. Non enim quò misisset Victoriam, si dea est & sub illo rege est, posset ei audere resistere, & suam potiùs facere voluntatem.

Caput XVIII.

Felicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione [d] secernunt.

Quid quòd & Felicitas dea est? Ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt. Ipsa ergo sola coleretur. Ubi enim ipsa esset, quid boni non esset? Sed quid sibi vult, quòd & Fortuna dea putatur, & colitur? An aliud est felicitas, aliud fortuna? Quia fortuna potest esse & mala: felicitas autem si mala fuerit, felicitas non erit. Certè omnes deos utriusque sexûs, (si & sexum habent,) non nisi bonos existimare debemus. Hoc Plato * dicit, (* 2. de Republica.) hoc alii philosophi, hoc excellentes reipublicæ populorumque rectores. Quomodo ergo dea fortuna aliquando bona est, aliquando mala? An forte quando mala est, dea non est, sed in malignum dæmonem,

[a] Lov. *ne alter*: dissentientibus editis aliis & MSS.

[b] Vind. Am. Er. *non displicet*. Expuncta est negatio auctoritate MSS.

[c] Quis Pomponius sit, ignoratur, an Atticus, an L. Pomp. Attelanarum scriptor, an Gn. Pomp. orator, qui omnes vixerunt cum Cicerone: an qui post Ciceronem fuere Pomp. Mela, an Julius Pomp. Tragicus, cujus Quintilianus meminit, an Juris-consultus. Lud. Vives.

[d] Sic MSS. At editi, *qua ratione fecerunt*.

repentè convertitur? Quot sunt ergo deæ istæ? Profectò quotquot homines fortunati, hoc est, bonæ fortunæ. Nam cùm sint & alii plurimi simul, hoc est, uno tempore, malæ fortunæ, numquid si ipsa esset, simul & mala esset & bona; his aliud, illis aliud? An illa quæ dea est, semper bona est? Ipsa est ergo felicitas: cur adhibentur duo nomina? Sed hoc ferendum est: solet enim & una res duobus nominibus appellari. Quid diversæ ædes, diversæ aræ, diversa sacra? Est caussa, inquiunt: quia felicitas illa est, quam boni habent præcedentibus meritis; fortuna verò quæ dicitur bona, sine ullo examine meritorum fortuitu accidit hominibus & bonis & malis, unde etiam fortuna nominatur. Quomodo ergo bona est, quæ sine ullo judicio venit & ad bonos & ad malos? Ut quid autem colitur, quæ ita cæca est, passim in quoslibet incurrens, ut suos cultores plerumque prætereat, & suis contemtoribus hæreat? Aut si aliquid proficiunt cultores ejus, ut ab illa videantur, & amentur; jam merita sequitur, non fortuitu venit. Ubi est ergo definitio illa fortunæ? Ubi est quod à fortuitis etiam nomen accepit? Nihil enim prodest eam colere, si fortuna est. Si autem suos cultores discernit, ut prosit, fortuna non est. An & ipsam, quò voluerit, Jupiter mittit? Colatur ergo ipse solus: non enim potest ei jubenti, & eam quò voluerit mittenti, fortuna resistere. Aut certè istam mali colant, qui nolunt habere merita, quibus possit dea Felicitas invitari.

A B C

Caput XIX.

De Fortuna muliebri.

D

Tantum sanè huic, velut numini tribuunt, quam Fortunam vocant, ut simulacrum ejus, quod à matronis dedicatum est, & * appellata est Fortuna muliebris, etiam * locutum esse memoriæ commendaverint, atque dixisse non semel, sed iterum, quòd eam ritè matronæ dedicaverint. Quod quidem si verum sit, mirari nos non oportet. Non enim malignis dæmonibus etiam sic difficile est fallere, quorum artes atque versutias hinc potiùs isti advertere debuerunt, quòd illa dea locuta est, quæ fortuitu accidit, non quæ meritis venit. Fuit enim Fortuna loquax, & muta Felicitas; & ad quid aliud, nisi ut homines rectè vivere non curarent, conciliatâ sibi Fortunâ, quæ illos sine ullis bonis meritis faceret fortunatos? Et certè si Fortuna loquitur, non saltem muliebris, sed virilis potiùs loqueretur, ut non ipsæ quæ simulacrum dedicaverunt, putarentur tantum miraculum muliebri loquacitate finxisse.

* Liv. l. 2.
* Plutarch. in Coriolano, & lib. de Fort.
Fortunæ simulacrum astutiâ dæmonum locutum.

E F

Caput XX.

De Virtute & Fide, quas pagani templis & sacris honoraverunt, prætermittentes alia bona, quæ similiter colenda fuerunt, si rectè aliis divinitas tribuebatur.

Virtutem quoque deam fecerunt: quæ quidem si dea esset, multis fuerat præferenda. Et nunc quia dea non est, sed donum Dei est, ipsa ab illo impetretur, à quo solo dari potest: & omnis falsorum deorum turba vanescet. Sed cur & Fides dea credita est, & accepit etiam ipsa templum & altare? Quam quisquis prudenter agnoscit, habitaculum illi se ipsum facit. Unde autem sciunt illi quid sit fides, cujus primum & maximum officium est, ut in verum credatur

Fidei præstantia.

G

Deum? Sed cur non suffecerat virtus? Nonne ibi est & fides? Quando quidem virtutem in quatuor species distribuendam esse viderunt, prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam istæ singulæ species suas habent, in partibus justitiæ fides est: maximumque locum apud nos habet, quicumque scimus quid sit, quòd *justus ex fide vivit*. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, si fides dea est, quare aliis tam multis deabus injuriam fecerint, prætermittendo eas, quibus similiter ædes & aras dedicare potuerunt? Cur temperantia dea esse non meruit, cùm ejus nomine nonnulli Romani principes non parvam gloriam compararint? Cur denique fortitudo dea non est, quæ adfuit * Mutio, cùm dexteram porrexit in flammas; quæ adfuit * Curtio, cùm se pro patria in abruptam terram præcipitem dedit; quæ adfuit * Decio patri, & * Decio filio, cùm pro exercitu se voverunt? Si tamen his omnibus vera inerat fortitudo, unde modò non agitur. Quare prudentia, quare sapientia nulla numinum loca meruerunt? An quia in nomine generali ipsius virtutis omnes coluntur? Sic ergo posset & unus Deus coli, cujus partes ceteri dii putantur. Sed in illa una virtute & fides est, & pudicitia, quæ tamen extra in ædibus propriis altaria meruerunt.

Virtutis species.
Habac. 2. 4.
* Mutius dictus Scævola. Liv. l. 2.
* Liv. l. 7.
* Liv. l. 8.
* Liv. l. 10.
De iisdem infrà lib. 5. c. 18.

Caput XXI.

Quòd [a] dona non intelligentes Dei, Virtute saltem & Felicitate debuerint esse contenti.

Has deas non veritas, sed vanitas fecit. Hæc enim veri Dei munera sunt, non ipsæ sunt deæ. Verumtamen ubi est virtus & felicitas, quid aliud quæritur? Quid ei sufficit, cui virtus felicitasque non sufficit? Omnia quippe agenda complectitur virtus, omnia optanda felicitas. Si Jupiter, ut hæc daret, ideo colebatur; quia si bonum aliquid est latitudo regni atque diuturnitas, ad eamdem pertinet felicitatem; cur non intellectum est dona Dei esse, non deas? Si autem putatæ sunt deæ, saltem alia tanta deorum turba non quæreretur. Consideratis enim officiis deorum dearumque omnium, quæ sicut voluerunt pro sua opinatione finxerunt; inveniant, si possunt, aliquid quod ab aliquo deo præstari possit homini habenti virtutem, habenti felicitatem. Quid doctrinæ, vel à [b] Mercurio, vel à Minerva petendum esset, cùm virtus omnia secum haberet? Ars quippe ipsa bene rectéque vivendi, virtus à veteribus definita est. Unde ab eo quod Græcè ἀρετὴ dicitur virtus, nomen artis Latinos * traduxisse putaverunt. Sed si virtus non nisi ad ingeniosum posset venire, quid opus erat deo Catio patre, qui catos, id est acutos faceret, cùm hoc posset conferre felicitas? Ingeniosum quippe nasci, felicitatis est. Unde, etiamsi non potuit à nondum nato coli dea Felicitas, ut hoc ei conciliata donaret, conferret hoc parentibus ejus cultoribus suis, ut eis ingeniosi filii nascerentur. Quid opus erat parturientibus invocare Lucinam, cùm si adesset felicitas, non solùm bene parerent, sed etiam bonos? Quid necesse erat Opi deæ commendare nascentes, deo Vaticano vagientes, deæ Cuninæ jacentes, deæ Ruminæ sugentes, deo Statilino stantes, deæ Adeonæ adeuntes, Abeonæ abeuntes; deæ Menti, ut bonam haberent mentem; deo Volumno & deæ Volumnæ, ut bona

Virtus ars bene rectéque vivendi.
* Donatus in Andriam Terentii.

[a] Editi, *Quod unum non intelligentes Deum, virtute saltem &c.*

[b] *Mercurius* præerat eloquentiæ, *Minerva* artibus & ingeniis.

vellent; diis [a] nuptialibus, ut bene conjugarentur; diis agrestibus, ut fructus uberrimos caperent, & maximè ipsi divæ Fructeseæ; Marti & Bellonæ, ut bene belligerarent; deæ Victoriæ, ut vincerent; deo [b] Honori, ut honorarentur; deæ Pecuniæ, ut pecuniosi essent; deo [c] Æsculano & filio ejus Argentino, ut haberent æream argenteamque pecuniam? Nam ideo patrem Argentini Æsculanum posuerunt, quia * priùs ærea pecunia in usu esse cœpit, pòst argentea. Miror autem, quòd Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea subsecuta est. Quem deum isti si haberent, sicut Saturno Jovem, ita & patri Argentino & avo Æsculano Aurinum præponerent. Quid ergo erat necesse propter hæc bona vel animi, vel corporis, vel externa, tantam deorum turbam colere & invocare; quos neque omnes commemoravi, nec ipsi potuerunt omnibus humanis bonis minutatim singillatimque digestis deos minutos & singulos providere; cùm posset magno facilique compendio una dea Felicitas cuncta conferre; nec solùm ad bona capienda quisquam alius, sed neque ad depellenda mala quæreretur? Cur enim esset invocanda propter fessos diva [d] Fessonia, propter hostes depellendos diva Pellonia, propter ægros medicus vel Apollo, vel Æsculapius, vel ambo simul quando esset grande periculum? Nec deus Spiniensis, ut spinas ex agris eradicaret; nec dea Rubigo, ut non accederet, rogaretur: una Felicitate præsente & tuente, vel nulla mala exorirentur, vel facillimè pellerentur. Postremò quoniam de duabus istis deabus Virtute & Felicitate tractamus, si felicitas virtutis est præmium, non dea, sed Dei donum est. Si autem dea est, cur non dicatur & virtutem ipsam conferre; quando quidem etiam virtutem consequi felicitas magna est?

* Plin. l. 33. c. 3.

Caput XXII.

De scientia colendorum deorum, quam à se Varro gloriatur collatam esse Romanis.

Quid ergo est, quod pro ingenti beneficio Varro jactat præstare se civibus suis, quia non solùm commemorat deos, quos coli oporteat à Romanis, verùm etiam dicit quid ad quemque pertineat? Quomodo nihil prodest, inquit, hominis alicujus medici nomen formamque nosse, & quòd sit medicus ignorare: ita dicit nihil prodesse scire, deum esse Æsculapium, si nescias eum valetudini opitulari, atque ita ignores cur ei debeas supplicare. Hoc etiam affirmat alia similitudine, dicens, non modò bene vivere, sed vivere omnino neminem posse, si ignoret quisnam sit faber, quis [e] pistor, quis tector, à quo quid utensile petere possit, quem adjutorem assumere, quem ducem, quem doctorem: eo modo nulli dubium esse asserens, ita esse utilem cognitionem deorum, si sciatur quam quisque deus vim & facultatem ac potestatem cujusque rei habeat. Ex eo enim poterimus, inquit, scire quem cujusque caussâ deum advocare atque invocare debeamus: ne faciamus, ut mimi solent, & optemus à Libero aquam, à Lymphis vinum. Magna sanè utilitas. Quis non huic gratias ageret, si vera monstraret; & si unum verum Deum, à quo essent omnia bo-

A na, hominibus colendum doceret?

Caput XXIII.

De Felicitate, quam Romani multorum veneratores deorum, diu non coluerunt honore divino, cùm pro omnibus sola sufficeret.

1. Sed unde nunc agitur, si libri & sacra eorum vera sunt, & Felicitas dea est, cur non ipsa una quæ coleretur constituta est, quæ posset universa conferre, & compendio facere felicem? Quis enim optat aliquid propter aliud quàm ut
B felix fiat? Cur denique tam [f] serò huic tantæ deæ post tot Romanos principes Lucullus ædem constituit? Cur ipse Romulus felicem cupiens condere civitatem, non huic templum potissimùm struxit? Nec propter aliquid diis ceteris supplicavit, quando nihil deesset, si hæc adesset. Nam & ipse nec priùs rex, nec, ut putant, postea deus fieret, si hanc deam propitiam non haberet. Ut quid ergo constituit Romanis deos, Janum, Jovem, Martem, Picum, Faunum, Tiberinum, Herculem, & si quos
C alios? Ut quid Titus Tatius addidit Saturnum, Opem, Solem, Lunam, Vulcanum, Lucem, & quoscumque alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinam, Felicitate neglecta? Ut quid Numa tot deos & tot deas sine ista? An eam fortè in tanta turba videre non potuit? Hostilius certè rex deos & ipse novos Pavorem atque Pallorem propitiandos non introduceret, si deam istam nosset aut coleret. Præsente quippe Felicitate omnis pavor & pallor, non propitiatus abscederet, sed pulsus
D aufugeret.

2. Deinde quid est hoc, quòd jam Romanum imperium longè latèque crescebat, & adhuc nemo Felicitatem colebat? An ideo grandius imperium, quàm felicius fuit? Nam quomodo ibi esset vera felicitas, ubi vera non erat pietas? Pietas enim est verax veri Dei cultus, non cultus falsorum tot deorum, quot dæmoniorum. Sed & postea jam in deorum numerum Felicitate suscepta, magna bellorum civilium infelicitas subsecu-
E ta est. An fortè justè est indignata Felicitas, quòd & tam serò, & non ad honorem, sed ad contumeliam potiùs invitata est, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pavor, & Pallor, & Febris, & cetera non numina colendorum, sed crimina colentium?

3. Ad extremum, si cum turba indignissima tanta dea colenda visa est, cur non vel illustriùs ceteris colebatur? Quis enim ferat, quòd neque inter deos Consentes quos dicunt in consilium Jo-
F vis adhiberi, nec inter deos quos Selectos vocant, Felicitas constituta est? Templum aliquod ei fieret, quod & loci sublimitate & operis dignitate præemineret. Cur enim non aliquid melius, quàm ipsi Jovi? Nam quæ etiam Jovi regnum nisi Felicitas dedit? si tamen cùm regnaret, felix fuit. Et potior est felicitas regno. Nemo enim dubitat, facilè inveniri hominem, qui timeat se fieri regem: nullus autem invenitur, qui se nolit esse felicem. Ipsi ergo dii, si per auguria vel quo-
G libet modo eos posse consuli putant, de hac re consulerentur, utrùm vellent Felicitati loco cedere: si fortè aliorum ædibus vel altaribus jam fuisset locus occupatus, ubi ædes major atque subli-

[a] Vind. Am. & nonnulli MSS. *diis conjugalibus.*
[b] Er. & aliquot MSS. *deo Honorino.*
[c] Nonnulli MSS. hîc & infrà constanter, *Æscalono.*
[d] Veteres libri non pauci, *Fessona.*
[e] Sic MSS. Editi autem, *pictor.*

[f] Anno Urbis conditæ circiter 666. aut 680. Nam hos in annos consulatum referunt Licinii Luculli, à quo ædes Felicitati, quòd bellum ipse adversus Mithridatem & Tigranem reges feliciter gessisset, constituta fuit.

mior Felicitati construeretur, etiam ipse Jupiter A cederet, ut ipsum verticem collis Capitolini Felicitas potiùs obtineret. Non enim quispiam resisteret Felicitati, nisi, quod fieri non potest, qui esse vellet infelix. Nullo modo omnino si consuleretur, faceret Jupiter, quod ei fecerunt tres dii, Mars, Terminus, & Juventas, qui majori & regi suo nullo modo cedere loco voluerunt. Nam sicut habent eorum litteræ, cùm rex Tarquinius Capitolium fabricare vellet, eumque locum qui ei dignior aptiorque videbatur, ab diis aliis cerne- B ret præoccupatum, non audens aliquid contra eorum facere arbitrium, & credens eos tanto numini suoque principi voluntate cessuros; quia multi erant illic ubi Capitolium constitutum est, per augurium quæsivit, utrùm concedere locum vellent Jovi: atque ipsi inde cedere omnes voluerunt, præter illos quos commemoravi, Martem, [a] Terminum, Juventatem: atque ideo Capitolium ita constructum est, ut etiam isti tres intus essent tam obscuris signis, ut hoc vix homines doctissi- C mi scirent. Nullo modo igitur Felicitatem Jupiter ipse contemneret, sicut à Termino, Marte, Juventate contemtus est. Sed ipsi etiam qui non cesserant Jovi, profectò cederent Felicitati, quæ illis regem fecerat Jovem. Aut si non cederent, non id contemtu ejus facerent, sed quòd in domo Felicitatis obscuri esse mallent, quàm sine illa in locis propriis eminere.

[a] Capitolii tres cum Jove deos habet.

4. Ita dea Felicitate in loco amplissimo & celsissimo constituta, discerent cives unde omnis bo- D ni voti petendum esset auxilium. Ac sic ipsâ suadente naturâ, aliorum deorum superflua multitudine derelicta, coleretur una Felicitas, uni supplicaretur, unius templum frequentaretur à civibus qui felices esse vellent, quorum esset nemo qui nollet: atque ita ipsa à se ipsa peteretur, quæ ab omnibus petebatur. Quis enim aliquid ab aliquo deo, nisi felicitatem velit accipere, vel quod ad felicitatem existimat pertinere? Proinde si felicitas habet in potestate cum quo homine sit, (habet au- E tem, si dea est,) quæ tandem stultitia est, ab aliquo eam deo petere, quam possis à se ipsa impetrare? Hanc ergo deam super deos ceteros honorare etiam loci dignitate debuerunt. Sicut enim apud ipsos legitur, Romani veteres nescio quem * Summanum, cui nocturna fulmina tribuebant, coluerunt magis quàm Jovem, ad quem diurna fulmina pertinerent. Sed post quàm Jovi templum insigne ac sublime constructum est, propter ædis dignitatem sic ad eum multitudo confluxit, ut vix F inveniatur qui Summani nomen, quod audire jam non potest, se saltem legisse meminerit. Si autem felicitas dea non est, quoniam, quod verum est, munus est Dei; ille Deus quæratur, qui eam dare possit, & deorum falsorum multitudo noxia relinquatur, quam stultorum hominum multitudo vana sectatur, dona Dei deos sibi faciens, & ipsum cujus ea dona sunt, obstinatione superbæ voluntatis offendens. Sic enim carere non potest infelicitate, qui tamquam deam felicitatem colit, & G Deum datorem felicitatis relinquit: sicut carere non potest fame, qui panem pictum lingit, & ab homine qui verum habet, non petit.

* Plin. l. 2. c. 52. Ovid. Fast. 6.

Caput XXIV.

Qua ratione defendant pagani, quòd inter deos colant ipsa dona divina.

LIBET autem eorum considerare rationes. Usque adeone, inquiunt, majores nostros insipientes fuisse credendum est, ut hæc nescirent munera divina esse, non deos? Sed quoniam sciebant nemini talia nisi aliquo deo largiente concedi, quorum deorum nomina non inveniebant, earum rerum nominibus appellabant deos, quas ab eis sentiebant dari, aliqua vocabula inde flectentes, sicut à bello Bellonam nuncupaverunt, non bellum; sicut à cunis Cuninam, non cunam; sicut à segetibus Segetiam, non segetem; sicut à pomis Pomonam, non pomum; sicut à bubus Bubonam, non bovem: aut certè nulla vocabuli declinatione, sicut res ipsæ nominantur, ut Pecunia dicta est dea, quæ dat pecuniam, non omnino pecunia dea ipsa putata est: ita Virtus, quæ dat virtutem; Honor, qui honorem; Concordia, quæ concordiam; Victoria, quæ dat victoriam. Ita, inquiunt, cùm Felicitas dea dicitur, non ipsa quæ datur, sed numen illud adtenditur à quo felicitas datur.

Caput XXV.

De uno tantùm colendo Deo, qui licèt nomine ignoretur, tamen felicitatis dator esse sentitur.

ISTA nobis reddita ratione, multo faciliùs eis, quorum cor non nimis obduruit, persuadebimus fortasse quod volumus. Si enim jam humana infirmitas sensit, non nisi ab aliquo Deo dari posse felicitatem; & hoc senserunt homines qui tam multos colebant deos, in quibus & ipsum eorum regem Jovem; quia ejus nomen à quo daretur felicitas ignorabant, [b] ideo ipsius rei nomine quam credebant ab illo dari, eum appellare voluerunt: satis ergo [c] judicarunt, nec ab ipso Jove dari posse felicitatem, quem jam colebant; sed utique ab illo quem nomine ipsius felicitatis colendum esse censebant. Confirmo prorsus à quodam Deo quem nesciebant, eos credidisse dari felicitatem: ipse ergo quæratur, ipse colatur, & sufficit. Repudietur strepitus innumerabilium dæmoniorum: illi non sufficiat hic Deus, cui non sufficit munus ejus. Illi, inquam, non sufficiat ad colendum Deus dator felicitatis, cui non sufficit ad accipiendum ipsa felicitas. Cui autem sufficit, (non enim habet homo quid amplius optare debeat,) serviat uni Deo datori felicitatis. Non est ipse quem nominant Jovem. Nam si eum datorem felicitatis agnoscerent, non utique alium, vel aliam à qua daretur felicitas, nomine ipsius felicitatis inquirerent; neque ipsum Jovem cum tantis injuriis colendum putarent. Iste alienarum dicitur [d] adulterator uxorum, iste * pueri pulcri impudicus amator & raptor.

* Ganymedis. Homer. l. 20. Iliad.

Caput XXVI.

De ludis scenicis, quos sibi dii celebrari à suis cultoribus exegerunt.

SED fingebat hæc Homerus, ait * Tullius, & humana ad deos transferebat: divina mallem ad nos. Meritò displicuit viro gravi divinorum criminum poëta confictor. Cur ergo ludi scenici, ubi hæc dictitantur, cantitantur, actitantur, deorum honoribus exhibentur, inter res divinas

* Tuscul. 1.

[a] Terminum solum memorat Livius l. 1. Juventatem addit Florus l. 1. aliique historici, non Martem.
[b] Editi, & ideo. At MSS. non habent &.

[c] Sic MSS. Editi verò, *indicant.*
[d] Nostri omnes MSS. *adulter.*

à doctissimis conscribuntur? Hîc exclamet Cicero, non contra figmenta poëtarum, sed contra instituta majorum. An [a] non exclamarent & illi, Quid nos fecimus? Ipsi dii ista suis honoribus exhibenda flagitaverunt, atrociter imperarunt, cladem nisi fieret prænuntiarunt; quia neglectum est aliquid, severissimè vindicarunt; quia id quod neglectum fuerat factum est, placatos se esse monstrarunt. Inter eorum commemoratur virtutes & miranda facta quod dicam. Tito [b] Latinio rustico Romano patri-familias dictum est in somnis, in senatum nuntiaret, ut ludi Romani instaurarentur, quòd primo eorum die in quodam scelerato, qui populo spectante ad supplicium duci jussus est, numinibus videlicet ex ludis hilaritatem quærentibus, triste displicuisset imperium. Cùm ergo ille qui somnio commonitus erat, postera die jussa facere non ausus esset; secunda nocte hoc idem rursus severiùs imperatum est: amisit filium, quia non fecit. Tertia nocte dictum est homini, quòd major ei pœna, si non faceret, immineret. Cùm etiam sic non auderet, in morbum incidit acrem & horribilem. Tum verò ex amicorum sententia ad magistratus rem detulit, atque in lectica allatus est in senatum: expositoque somnio, recepta continuò valetudine, pedibus suis sanus abscessit. Tanto stupefactus miraculo senatus quadruplicatâ pecuniâ ludos censuit instaurari. Quis non videat, qui sanum sapit, subditos homines malignis dæmonibus, à quorum dominatione non liberat nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum, vi compulsos esse exhibere talibus diis, quæ recto consilio poterant turpia judicari? In illis certè ludis poëtica numinum crimina frequentantur, qui ludi cogentibus numinibus jussu senatûs instaurabantur. In illis ludis corruptorem pudicitiæ Jovem turpissimi histriones cantabant, agebant, [c] placebant. Si illud fingebatur, ille irasceretur: si autem suis criminibus etiam [d] fictis delectabatur, quando coleretur, nisi diabolo serviretur? Itane iste Romanum conderet, dilataret, conservaret imperium, quovis Romano, cui displicebant talia, homine abjectior? Iste daret felicitatem, qui tam infeliciter colebatur; & nisi ita coleretur, infeliciùs irascebatur?

Titi Latinii somnium. — *Rom. 7.25.*

CAPUT XXVII.

De tribus generibus deorum, de quibus Scævola pontifex disputavit.

RELATUM est in litteras, doctissimum pontificem [e] Scævolam disputasse tria* genera tradita deorum: unum à poëtis, alterum à philosophis, tertium à principibus civitatis. Primum genus nugatorium dicit esse, quòd multa de diis fingantur indigna: secundum non congruere civitatibus, quòd habeat aliqua supervacua, aliqua etiam quæ obsit populis nosse. De supervacuis non magna caussa est: solet enim & à [f] jurisperitis dici, Superflua non nocent. Quæ sunt autem illa quæ prolata in multitudinem nocent? Hæc, inquit, non esse deos Herculem, Æsculapium, Castorem, Pollucem: proditur enim à A doctis, quòd homines fuerint, & humana conditione defecerint. Quid aliud? [g] Quòd eorum qui sint dii non habeant civitates vera simulacra; quòd verus Deus nec sexum habeat, nec ætatem, nec definita corporis membra. Hæc pontifex nosse populos non vult: nam falsa esse [h] non putat. Expedire igitur existimat, falli in religione civitates. Quod dicere etiam in libris rerum divinarum ipse Varro non dubitat. Præclara religio, B quò confugiat liberandus infirmus, & cùm veritatem qua liberetur inquirat, credatur ei expedire quòd fallitur. Poëticum sanè deorum genus cur Scævola respuat, eisdem litteris non tacetur: quia sic videlicet deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cùm alium faciunt furari, alium adulterare; sic item aliquid aliter, turpiter, atque ineptè dicere ac facere; tres inter se deas certasse de præmio pulcritudinis, victas duas à Venere Trojam evertisse; Jovem ipsum converti in C bovem aut cygnum, ut cum aliqua concumbat; deam homini nubere, Saturnum liberos devorare: nihil denique posse confingi miraculorum atque vitiorum, quod non ibi reperiatur, atque ab deorum natura longè absit. O Scævola pontifex maxime, ludos tolle, si potes: præcipe populis, ne tales honores diis immortalibus deferant, ubi crimina deorum libeat mirari, & quæ fieri possunt placeat imitari. Si autem tibi responderit populus, Vos nobis importastis ista pontifices: deos ipsos D roga, quibus instigantibus ista jussistis, ne talia sibi jubeant exhiberi. Quæ si mala sunt, & propterea nullo modo de deorum majestate credenda, major est deorum injuria, de quibus impunè finguntur. Sed non te audiunt, dæmones sunt, prava docent, turpibus gaudent: non solùm non deputant injuriam, si de illis ista fingantur; sed eam potiùs injuriam ferre non possunt, si per eorum sollemnia non agantur. Jam verò si adversùs eos Jovem interpelles, maximè ob eam caussam, quia ejus plu- E ra crimina ludis scenicis actitantur; nonne etiamsi Deum Jovem nuncupatis, à quo regitur totus atque administratur hic mundus, eo illi fit à vobis maxima injuria, quòd eum cum istis colendum putatis, eorumque regem esse perhibetis?

** V. infrà lib. 6. c. 5.* — *Superflua non nocent.* — *Expedire falli in religione, Varro putat.*

CAPUT XXVIII.

An ad obtinendum dilatandumque regnum profuerit Romanis cultus deorum.

NULLO igitur modo dii tales, qui talibus placantur, vel potiùs accusantur honori- F bus, ut majus sit crimen quòd eis falsis oblectantur, quàm si de illis vera dicerentur, Romanum imperium augere & conservare potuissent. Hoc enim si possent, Græcis potiùs donum tam grande conferrent, qui eos in hujuscemodi rebus divinis, hoc est, ludis scenicis honorabiliùs digniúsque coluerunt, quando & à morsibus poëtarum, quibus deos dilacerari videbant, se non subtraxerunt, dando eis licentiam malè tractandi homines quos liberet, & ipsos scenicos non turpes judicave- G runt, sed dignos etiam præclaris honoribus habuerunt. Sicut autem potuerunt auream pecuniam habere Romani, quamvis deum Aurinum

a MSS. *An exclamarent*: omisso *non*.

b Editi, *Latino*. Nonnulli MSS. *Latinio*. His consentiunt Livius l. 2. ac Valer. l. 1. c. 7. & eum de plebe hominem dicunt, quod fortè *rustici Romani* appellatione significare volebat Cicero, somnium hoc ipsum narrans in libro de divinatione primo.

c Sic MSS. cum Vind. At Am. Er. & Lov. *placabant*.

d Vetus liber Faur. *factis*.

e Ipse ille est *Scævola*, qui in Cic. 1. de Orat. laudatur *jurisperitorum eloquentissimus, & eloquentium jurisperitissimus*.

f Sic MSS. Editi autem, *viris peritis*.

g Editi, *Quid aliud, quàm quòd eorum* &c. Expungendum *quàm*: nam abest ab omnibus MSS. & additum verba subsequentia, quæ pontificis Scævolæ sunt, cum proximè præcedentibus malè connectit.

h Aliquot MSS. *esse non putant*. Et quidam à secunda manu, *esse computat*.

non colerent: sic & argenteam habere potuerunt, & æream, si nec Argentinum, nec ejus patrem colerent Æsculanum: & sic omnia quæ retexere piget. Sic ergo & regnum invito quidem Deo vero nullo modo habere possent; diis verò istis falsis & multis ignoratis sive contemtis, atque illo uno [a] cognito & fide sincera ac moribus culto, & melius hîc regnum haberent, quantumcumque haberent, & post [b] hæc acciperent sempiternum, sive hîc haberent, sive non haberent.

Caput XXIX.

De falsitate auspicii, quo Romani regni fortitudo & stabilitas visa est indicari.

Nam illud quale est quod pulcherrimum auspicium fuisse dixerunt, quod paulò antè commemoravi, Martem & Terminum & Juventatem nec Jovi regi deorum loco cedere voluisse? Sic enim, inquiunt, significatum est, Martiam gentem, id est Romanam, nemini locum quem teneret daturam; Romanos quoque terminos propter deum Terminum neminem commoturum; Juventutem etiam Romanam propter deam Juventatem nemini esse cessuram. Videant ergo quomodo habeant istum regem deorum suorum & datorem regni sui, ut [c] eum auspicia ista pro adversario ponerent, cui non cedere pulcrum esset. Quamquam hæc si vera sunt, non habent omnino quid timeant. Non enim confessuri sunt, quòd dii cesserint Christo, qui Jovi cedere noluerunt. Salvis quippe imperii finibus Christo cedere potuerunt, & de sedibus locorum & maximè de corde credentium. Sed ante quàm Christus veniret in carne, ante quàm denique ista scriberentur, quæ de libris eorum proferimus; sed tamen postea quàm factum est sub rege Tarquinio illud auspicium, aliquotiens Romanus exercitus fusus est, hoc est, versus in fugam, falsumque ostendit auspicium, quo Juventas illa non cesserat Jovi; & gens Martia, superantibus atque irrumpentibus Gallis, in ipsa Urbe contrita est; & termini imperii, deficientibus multis ad Annibalem civitatibus, in angustum fuerant coartati. Ita evacuata est pulcritudo auspiciorum, remansit contra Jovem contumacia, non deorum, sed dæmoniorum. Aliud est enim non cessisse; aliud unde cesseras redisse. Quamquam & postea in Orientalibus partibus * Hadriani voluntate mutati sunt termini imperii Romani. Ille namque tres provincias nobiles, Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam, Persarum concessit imperio: ut deus ille Terminus, qui Romanos terminos secundùm istos tuebatur, & per illud pulcherrimum auspicium loco non cesserat Jovi, plus Hadrianum regem hominum, quàm regem deorum timuisse videatur. Receptis quoque alio tempore provinciis memoratis, nostrâ penè memoriâ retrorsus terminus cessit, quando * Julianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato ausu naves jussit incendi quibus alimonia portabatur: qua exercitus destitutus, mox etiam ipso hostili vulnere exstincto, in tantam est redactus inopiam, ut inde nullus evaderet, undique hostibus incursantibus militem imperatoris morte turbatum, nisi placito pacis illic imperii fines constituerentur, ubi hodieque persistunt; non quidem tanto detrimento, quantum concesserat Hadrianus, sed media tamen compositione defixi. Vano igitur augurio deus Terminus non cessit Jovi, qui cessit Hadriani voluntati, cessit etiam Juliani temeritati, & Joviani * necessitati. Viderunt hæc intelligentiores gravioresque Romani; sed contra consuetudinem civitatis, quæ [d] dæmoniacis ritibus fuerat obligata, parum valebant: quia & ipsi etiamsi illa vana esse sentiebant, naturæ tamen rerum sub unius veri Dei regimine atque imperio constitutæ, religiosum cultum qui Deo debetur, exhibendum putabant: *servientes*, ut ait Apostolus, *creaturæ potiùs quàm Creatori, qui est benedictus in sæcula.* Hujus Dei veri erat auxilium necessarium, à quo mitterentur sancti viri & veraciter pii, qui pro vera religione morerentur, ut falsæ à viventibus tollerentur.

Termini Rom. imperii mutati. * V. Eutrop. l. 8.

* Julianus apostata. V. infrà lib. 5. c. 21.

* Successoris Juliani.

Rom. 1. 25.

Caput XXX.

Qualia de diis gentium etiam cultores eorum se sentire fateantur.

Cicero [e] augur irridet auguria, & * reprehendit homines corvi & corniculæ vocibus vitæ consilia moderantes. Sed iste Academicus qui omnia esse contendit incerta, indignus est qui habeat ullam in his rebus auctoritatem. Disputat apud eum Q. Lucilius Balbus in secundo de deorum natura libro, & cùm ipse superstitiones ex natura rerum velut physicas & philosophicas inferat, indignatur tamen institutioni simulacrorum & opinionibus fabulosis, ita loquens: « Videtisne igitur, ut à physicis rebus bene atque utiliter inventis, ratio sit tracta ad commentitios & fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones penè aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & vestitus ornatusque noti sunt: genera præterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur: accepimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Nec verò (ut fabulæ ferunt) dii bellis prœliisque caruerunt. Nec solùm, ut apud * Homerum, cùm duos exercitus contrarios alii dii ex alia parte defenderent, sed etiam ut cum Titanis, aut cum Gigantibus sua propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur & creduntur stultissimè, & plena sunt vanitatis summæque levitatis. » Ecce interim quæ confitentur qui defendunt deos gentium. Deinde cùm hæc ad superstitionem pertinere dicat, ad religionem verò, quæ ipse secundùm Stoïcos videtur docere: (« Non enim philosophi solùm, inquit, verùm etiam majores nostri superstitionem à religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur, inquit, & immolabant, ut sibi sui liberi superstites essent, * superstitiosi sunt appellati: ») quis non intelligat eum conari, dum consuetudinem civitatis timet, religionem laudare majorum, eamque à superstitione velle sejungere, sed quomodo id possit non invenire? Si enim à majoribus illi sunt appellati superstitiosi, qui totos dies precabantur & immolabant, numquid [f] & illi qui instituerunt (quod iste reprehendit) deorum simulacra diversa ætate & veste distincta, deorum genera, conjugia, cognationes? Hæc utique cùm tamquam superstitiosa culpantur, implicat ista culpa majores talium simulacrorum institutores atque cultores: impli-

* De divinat. l. 1.

Simulacrorum institutio & fabulosæ opiniones de diis improbantur Ciceroni.

* Iliad. 20.

Superstitiosi qui sint vere aribus dicti.

* Vide Lactant. l. 4. c. 28.

[a] Lov. *incognito*: refragantibus ceteris libris.
[b] Sic MSS. Editi autem, *post hoc*.
[c] Editi, *ut ei*. Meliùs MSS. *ut eum*.

[d] Am. & MSS *dæmonicis*.
[e] Augurem se ipse profitetur fuisse in 2. de legibus.
[f] Sola editio Lov. *Numquid non & illi* &c.

cat & ipsum, qui quantolibet eloquio se in libertatem nitatur evolvere, necesse habebat ista venerari; nec quod in hac disputatione disertus insonat, mutire auderet in populi concione. Agamus itaque Christiani Domino Deo nostro gratias, non cælo & terræ, sicut iste disputat, sed ei qui fecit cælum & terram; qui has superstitiones quas iste Balbus velut balbutiens vix reprehendit, per altissimam Christi humilitatem, per Apostolorum prædicationem, per fidem Martyrum pro veritate morientium & cum veritate viventium, non solùm in cordibus religiosis, verùm etiam in ædibus superstitiosis libera suorum servitute subvertit.

Caput XXXI.

De opinionibus Varronis, qui reprobata persuasione populari, licèt ad notitiam veri Dei non pervenerit, unum tamen Deum colendum esse censuerit.

1. Quid ipse Varro, quem dolemus in rebus divinis ludos scenicos, quamvis non judicio proprio, posuisse, cùm ad deos colendos multis locis velut religiosus hortetur, nonne ita confitetur, non se illa judicio suo sequi, quæ civitatem Romanam instituisse commemorat, ut si eam civitatem novam constitueret, ex naturæ potiùs formula deos nominaque eorum se fuisse dedicaturum non dubitet confiteri? Sed jam quoniam in vetere populo esset, acceptam ab antiquis nominum & cognominum historiam tenere, ut tradita est, debere se dicit, & ad eum finem illa scribere ac perscrutari, ut potiùs eos magis colere, quàm despicere vulgus velit. Quibus verbis homo acutissimus satis indicat, non se aperire omnia, quæ non sibi tantùm contemtui essent, sed etiam ipsi vulgo despicienda viderentur, nisi tacerentur. Ego ista conjicere putari debui, nisi evidenter alio loco ipse diceret de religionibus loquens, multa esse vera, quæ non modò vulgo scire non sit utile, sed etiam tametsi falsa sunt, aliter existimare populum expediat, & ideo Græcos teletas ac mysteria taciturnitate parietibusque clausisse. Hîc certè totum consilium prodidit velut sapientium, per quos civitates & populi regerentur. Hac tamen fallaciâ miris modis maligni dæmones delectantur, qui & deceptores & deceptos pariter possident, à quorum dominatione non liberat nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.

2. Dicit etiam idem auctor acutissimus atque doctissimus, quòd hi soli ei videantur animadvertisse quid esset Deus, qui crediderunt eum esse animam motu ac ratione mundum gubernantem. Ac per hoc, etsi nondum tenebat quod veritas habet; Deus enim verus, non anima, sed animæ quoque est effector & conditor: tamen si contra præjudicia consuetudinis liber esse posset, unum Deum colendum fateretur atque suaderet, motu ac ratione mundum gubernantem: ut ea cum illo de hac re quæstio remaneret, quòd eum diceret esse animam, non potiùs [a] & animæ creatorem. Dicit etiam antiquos Romanos plus [b] annos centum & septuaginta deos sine simulacro coluisse. » Quod si adhuc, inquit, mansisset, castiùs dii ob- » servarentur. Cui sententiæ suæ testem adhibet inter cetera etiam gentem Judæam: nec dubitat eum

Deus non anima, sed animæ creator.

A locum ita concludere, ut dicat, qui primi simulacra deorum populis posuerunt, eos civitatibus suis & metum dempsisse, & errorem addidisse; prudenter existimans deos facilè posse in simulacrorum stoliditate contemni. Quòd verò non ait, errorem tradiderunt; sed, addiderunt; jam utique fuisse etiam sine simulacris intelligi vult errorem. Quapropter cùm solos dicit animadvertisse quid esset Deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem, castiúsque existimat sine simulacris B observari religionem, quis non videat quantum propinquaverit veritati? Si enim aliquid contra vetustatem tanti posset erroris, profectò & unum Deum, à quo mundum crederet gubernari, & sine simulacro colendum esse censeret; atque in tam proximo inventus facilè fortasse de animæ mutabilitate commoneretur, ut naturam potiùs incommutabilem, quæ ipsam quoque animam condidisset, Deum verum esse sentiret. Hæc cùm ita sint, quæcumque tales viri in suis litteris mul- C torum deorum ludibria posuerunt, confiteri ea potiùs occulta Dei voluntate compulsi sunt, quàm persuadere conati. Si qua igitur inde à nobis testimonia proferuntur, ad eos redarguendos proferuntur, qui nolunt advertere de quanta & quàm maligna dæmonum potestate nos liberet singulare sacrificium tam sancti sanguinis fusi & donum Spiritus impertiti.

Caput XXXII.

Ob quam speciem utilitatis principes gentium apud D *subjectos sibi populos falsas religiones voluerunt permanere.*

Dicit etiam de generationibus deorum magis ad poëtas, quàm ad physicos fuisse populos inclinatos; & ideo & sexum & generationes deorum majores suos, id est, veteres credidisse Romanos, & eorum constituisse conjugia. Quod utique non aliam ob caussam factum videtur, nisi quia hominum velut prudentium & sapientium negotium fuit populum in religionibus fallere, & E in eo ipso non solùm colere, sed imitari etiam dæmones, quibus maxima est fallendi cupiditas. Sicut enim dæmones nisi eos quos fallendo deceperint, possidere non possunt; sic & homines principes, non sanè justi, sed dæmonum similes, ea quæ vana esse noverant religionis nomine populis tamquam vera suadebant, hoc modo eos civili societati velut [c] artiùs alligantes, quo similiter subditos possiderent. Quis autem infirmus & indoctus evaderet simul fallaces, & principes ci- F vitatis, & dæmones?

Dæmones, quos possident.

Caput XXXIII.

Quòd judicio & potestate Dei veri omnium regum atque regnorum ordinata sint tempora.

Deus igitur ille felicitatis auctor & dator, quia solus est verus Deus, ipse dat regna terrena & bonis & malis. Neque hoc temere & quasi fortuitu, quia Deus est, non fortuna; sed pro rerum ordine ac temporum occulto nobis, G notissimo sibi: cui tamen ordini temporum non subditus servit, sed eum ipse tamquam dominus regit, moderatorque disponit. Felicitatem verò non dat nisi bonis. Hanc enim possunt & non habere & habere servientes, possunt & non habere regnantes. Quæ tamen plena in ea vita erit,

Felicitas solis bonis evenit.

[a] Er. & Lov. *non potiùs animæ*. Ceteris in libris, *& animæ*.

[b] Plutarchus in historia Numæ scribit ab ipso vetitum Romanis, ne existimarent imaginem Dei, aut hominis speciem aut animalis habere formam; atque in prioribus 170. annis templa quidem erecta, simulacra verò corporum ab ipsis nulla dedicata. Confer Plin. l. 34. c. 4.

[c] Plerique MSS. *aptiùs*.

ubi nemo jam serviet. [a] Et ideo regna terrena & bonis ab illo dantur, & malis; ne ejus cultores adhuc in provectu animi parvuli hæc ab eo munera quasi magnum aliquid concupiscant. Et hoc est sacramentum veteris Testamenti, ubi occultum erat novum, quòd illic promissa & dona terrena sunt: intelligentibus & tunc spiritalibus, quamvis nondum in manifestatione prædicantibus, & quæ illis temporalibus rebus significaretur æternitas, & in quibus Dei donis esset vera felicitas.

Caput XXXIV.

De regno Judæorum, quod ab uno & vero Deo institutum atque servatum est, donec in vera religione manserunt.

Itaque ut cognoscerentur etiam illa terrena bona, quibus solis inhiant qui meliora cogitare non possunt, in ipsius unius Dei esse posita potestate, non in multorum falsorum quos colendos Romani antea crediderunt, populum suum in Ægypto de paucissimis multiplicavit, & inde signis mirabilibus liberavit. Nec Lucinam mulieres illæ invocaverunt, quando earum partus, ut miris modis multiplicarentur, & gens illa incredibiliter cresceret, ab Ægyptiorum persequentium & infantes omnes necare volentium manibus ipse liberavit, ipse servavit. (Exod. 1. 15.) Sine dea Rumina suxerunt; sine Cunina in cunis fuerunt; sine Educa & Potina escam potumque sumserunt: sine tot diis puerilibus educati sunt; sine diis conjugalibus conjugati; sine cultu Priapi conjugibus A mixti. Sine invocatione Neptuni mare transeuntibus divisum patuit, & sequentes eorum inimicos fluctibus in se redeuntibus obruit. (Exod. 16. 15.) Nec consecraverunt aliquam deam Manniam, quando de cælo manna sumserunt; nec quando sitientibus aquam percussa petra profudit, (Exod. 17. 6.) Nymphas Lymphasque coluerunt. Sine insanis sacris Martis & Bellonæ bella gesserunt, & sine victoria quidem non vicerunt, non eam tamen deam, sed dei sui munus habuerunt. Sine Segetia segetes, sine B Bubona boves, mella sine Mellona, poma sine Pomona; & prorsus omnia, pro quibus tantæ falsorum deorum turbæ Romani supplicandum putaverunt; ab uno vero Deo multò feliciùs acceperunt. Et si non in eum peccassent impia curiositate, tamquam magicis artibus seducti, ad alienos deos & ad idola defluendo, & postremò Christum occidendo, in eodem regno, etsi non spatiosiore, tamen feliciore mansissent. Et nunc quòd per omnes ferè terras gentesque di- C spersi sunt, (Judæi per omnes terras dispersi.) illius unius veri Dei providentia est: ut quod deorum falsorum usquequaque simulacra, aræ, luci, templa evertuntur, & sacrificia prohibentur, de codicibus eorum probetur quemadmodum hoc fuerit tanto antè prophetatum; ne fortè, cùm legeretur in nostris, à nobis putaretur esse confictum. Jam quod sequitur in volumine sequenti videndum est, & hîc dandus hujus prolixitatis modus.

[a] Subsequenti sententiæ, quam nulli non habent veteres ac scripti libri, isthæc editi Vind. Am. & Er. præmittunt verba: *Et ideo regna mundi hujus Deus bonis & malis communiter præstat, ne boni ea tamquam Dei magna munera concupiscant.* Tumque subjungunt rursum integram illam sententiam: *Et ideo regna terrena & bonis ab illo* &c. Non de hac sententia, ut non nemo existimavit, sed de verbis ei præmissis est observatio Vivis & Latinii, abesse illa à MSS. & è margine in textum irrepsisse.

LIBER QUINTUS. *

(* Scriptus an. 415.)

Initio de tollenda fati opinione agit, ne demum exsistant qui Romani imperii vires & incrementa, quæ non posse diis falsis adscribi superiore libro monstravit, referre in fatum velint. Inde ad quæstionem de præscientia Dei delapsus, probat liberum nostræ voluntatis arbitrium per eam non auferri. Postea de moribus Romanorum antiquis dicit, & quo eorum merito, sive quo Dei judicio factum sit, ut illis ad augendum imperium Deus ipse verus, quem non colebant, adjutor fuerit. Docet postremò quæ vera ducenda sit felicitas Christianorum imperatorum.

Præfatio.

Quoniam constat omnium rerum optandarum plenitudinem esse felicitatem, quæ non est dea, sed donum Dei; & ideo nullum deum colendum esse ab hominibus, nisi qui potest eos facere felices; unde si illa dea esset, sola colenda meritò diceretur: jam consequenter videamus, qua caussâ Deus, qui potest & illa bona dare, quæ habere possunt etiam non boni, ac per hoc etiam E non felices, Romanum imperium tam magnum tamque diuturnum esse voluerit. Quia enim hoc deorum falsorum illa quam colebant multitudo non fecit, & multa jam diximus, & ubi visum fuerit opportunum esse, dicemus.

D

Caput Primum.

Caussam Romani imperii omniumque regnorum nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere.

Caussa ergo magnitudinis imperii Romani nec [b] fortuita est, nec fatalis, secundùm eorum sententiam sive opinionem, qui ea dicunt esse fortuita, (b Fortuita & fatalia quæ sint.) quæ vel nullas caussas habent, vel non ex aliquo rationabili ordine venientes; & ea fatalia, quæ præter Dei & hominum voluntatem cujusdam ordinis necessitate contingunt. Prorsus divinâ providentiâ regna constituuntur humana. Quæ si propterea quisquam fato tribuit, quia ipsam Dei voluntatem vel potestatem fati nomine appellat, sententiam teneat, linguam corrigat. Cur enim non hoc primùm dicit, quod postea dicturus est,

[b] Non deerant qui ad fortuitam sive fatalem caussam hîc recurrendum putarent. Testis est Cicero in libro de divinatione secundo. *L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris,* inquit, *noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostræ natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam à Romulo conditam accepimus, Romamque, cùm esset in jugo luna, natam esse dicebat, nec ejus fata canere dubitabat. O vim maximam erroris! Etiamne urbis natalis dies ad vim stellarum & lunæ pertinebat? Fac in puero referre ex qua affectione cæli primum spiritum duxerit: num hoc in latere, aut in cæmento, ex quibus urbs effecta est, potuit valere?*

Fati nomine quid vulgo intelligatur.

A cùm ab illo quisquam quæsierit quid dixerit fatum? Nam id homines quando audiunt, usitata loquendi consuetudine non intelligunt nisi vim positionis siderum, qualis est quando quis nascitur, sive concipitur: quod aliqui alienant à Dei voluntate, aliqui ex illa etiam hoc pendére confirmant. Sed illi qui sine Dei voluntate decernere opinantur sidera quid agamus, vel quid bonorum habeamus malorumve patiamur, ab auribus omnium repellendi sunt; non solùm eorum qui veram religionem tenent, sed qui deorum qualiumcumque, licèt falsorum, volunt esse cultores. B Hæc enim opinio quid aliud agit, nisi ut nullus omnino colatur aut rogetur Deus? Contra quos modò nobis disputatio non est instituta, sed contra eos qui pro defensione eorum quos deos putant, Christianæ religioni adversantur. Illi verò qui positionem stellarum quodam modo decernentium qualis quisque sit, & quid ei proveniat boni quidve mali accidat, ex Dei voluntate suspendunt, si easdem stellas putant habere hanc potestatem C traditam sibi à summa illius potestate, ut volentes ista decernant; magnam cælo faciunt injuriam, in cujus velut clarissimo senatu ac splendidissima curia opinantur scelera facienda decerni; qualia si aliqua terrena civitas decrevisset, genere humano decernente fuerat evertenda. Quale deinde judicium de hominum factis Deo relinquitur, quibus cælestis necessitas adhibetur, cùm Dominus ille sit & siderum & hominum? Aut si non dicunt stellas, accepta quidem potestate à summo D Deo, arbitrio suo ista decernere, sed in talibus necessitatibus ingerendis illius omnino jussa complere: itane de ipso Deo sentiendum est, quod indignissimum visum est de stellarum voluntate sentire? Quòd si dicuntur stellæ significare potiùs ista quàm facere; ut quasi locutio quædam sit illa positio prædicens futura, non agens: (non enim mediocriter doctorum hominum fuit ista sententia,) non quidem ita solent loqui Mathematici, ut verbi gratiâ dicant, Mars ita positus homici- E dam significat; sed, homicidam facit: verumtamen ut concedamus non eos ut debent loqui, & à philosophis accipere oportere sermonis regulam, ad ea prænuntianda quæ in siderum positione se reperire putant; quî fit, quòd nihil umquam dicere potuerunt, cur in vita geminorum, in actionibus, in eventis, in professionibus, artibus, honoribus, ceterisque rebus ad humanam vitam pertinentibus, atque in ipsa morte sit plerumque F tanta diversitas, ut similiores eis sint, quantum ad hæc adtinet, multi extranei, quàm ipsi inter se gemini, perexiguo temporis intervallo in nascendo separati, in conceptu autem per unum concubitum uno etiam momento seminati?

Necessitas cælestis juxta Astrologos.

Mathematicorum error & ignorantia in geminis.

Caput II.

De geminorum simili dissimilique valetudine.

Cicero * dicit, Hippocratem nobilissimum medicum scriptum reliquisse, quosdam fratres, cùm simul ægrotare cœpissent, & eorum morbus eodem tempore ingravesceret, eodem leva- G retur, geminos suspicatum. Quos * Possidonius Stoicus multùm astrologiæ deditus, eadem constitutione astrorum natos, eademque conceptos solebat asserere. Ita quod medicus pertinere credebat ad simillimam temperiem valetudinis, hoc philosophus astrologus ad vim constitutionemque siderum, quæ fuerat quo tempore concepti natique sunt. In hac caussa multo est acceptabilior & de proximo credibilior conjectura medicinalis: quoniam parentes ut erant corpore affecti, dum concumberent, ita primordia conceptorum affici potuerunt, ut consecutis ex materno corpore prioribus incrementis paris valetudinis nascerentur; deinde in una domo eisdem alimentis nutriti, ubi aërem & loci positionem & vim aquarum plurimum valere ad corpus vel bene vel malè [a] afficiendum, medicina testatur; eisdem etiam exercitationibus assuefacti tam similia corpora gererent, ut etiam ad ægrotandum uno tempore eisdem caussis similiter moverentur. Constitutionem verò cæli ac siderum, quæ fuit quando concepti sive nati sunt, velle trahere ad istam ægrotandi parilitatem, cùm tam multa diversissimi generis diversissimorum [b] affectuum & eventorum eodem tempore in unius regionis terra eidem cælo subdita potuerint concipi & nasci, nescio cujus sit insolentiæ. Nos autem novimus geminos, non solùm actus & peregrinationes habere diversas, verùm etiam dispares ægritudines perpeti. De qua re facillimam, quantum mihi videtur, rationem redderet Hippocrates, diversis alimentis & exercitationibus, quæ non de corporis temperatione, sed de animi voluntate veniunt, dissimiles eis accidere potuisse valetudines. Porrò autem Possidonius, vel quilibet fatalium siderum assertor, mirum si potest hîc invenire quid dicat, si nolit imperitorum mentibus in eis quas nesciunt rebus illudere. Quod enim conantur efficere de intervallo exiguo temporis, quod inter se gemini dum nascerentur, habuerunt, propter cæli particulam, ubi ponitur horæ notatio, quem horoscopum vocant; aut non tantum valet, quanta invenitur in geminorum voluntatibus, actibus, moribus, casibusque diversitas; aut plus etiam valet, quàm est geminorum vel humilitas generis eadem, vel nobilitas, cujus maximam diversitatem non nisi in hora qua quisque nascitur, ponunt. Ac per hoc si tam celeriter alter post alterum nascitur, ut eadem pars horoscopi maneat; cuncta paria quæro, quæ in nullis possunt geminis inveniri: si autem sequentis tarditas horoscopum mutat; parentes diversos quæro, quos gemini habere non possunt.

** Non invenitur in libris qui exstant Ciceronis & Hippocratis.*

** Cic. 2. Tusc. & 1. de Divinat. & 3. Offic.*

Caput III.

De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assumsit in quæstione geminorum.

Frustra itaque affertur nobile illud commentum de figuli rota, quod respondisse ferunt * Nigidium hac quæstione turbatum, unde & Figulus appellatus est. Dum enim rotam figuli vi quanta potuit intorsisset, currente illa bis numero de atramento tamquam uno ejus loco summa celeritate percussit; deinde inventa sunt signa, quæ fixerat, desistente motu, non parvo intervallo in rotæ illius extremitate distantia. Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate, etiamsi alter post alterum tanta celeritate nascatur, quanta rotam bis ipse percussi, in cæli spatio plurimum est: hinc sunt, inquit, quæcumque dissimillima perhibentur in moribus, casibusque geminorum. Hoc figmentum fragilius est, quàm vasa quæ illa rotatione finguntur. Nam si tam multum in cælo interest, quod constellationibus comprehendi non

** Nigidii meminit Agell. l. 19. c. 14. Lucan. l. 1. &c.*

[a] Ita Corbeiensis codex. Alii MSS. cum editis, *accipiendum*.

[b] MSS. plerique, *effectuum*.

potest, ut alteri geminorum hereditas obveniat, alteri non obveniat; cur audent ceteris qui gemini non sunt, cùm inspexerint eorum constellationes, talia pronuntiare, quæ ad illud secretum pertinent, quod nemo potest comprehendere, & momentis annotare nascentium? Si autem propterea talia dicunt in aliorum genituris, quia hæc ad productiora spatia temporum pertinent; momenta verò illa partium minutarum, quæ inter se gemini possunt habere nascentes, rebus minimis tribuuntur, de qualibus Mathematici non solent consuli: (quis enim consulat quando sedeat, quando deambulet, quando vel quid prandeat?) numquid ista dicimus, quando in moribus, operibus, casibusque geminorum plurima plurimúmque diversa monstramus?

CAPUT IV.

De Esaü & Iacob geminis, multùm inter se morum & actionum qualitate disparibus.

NATI sunt duo gemini antiquâ patrum memoriâ (ut de insignibus loquar) sic alter post alterum, ut posterior plantam prioris teneret. Tanta in eorum vita fuerunt moribusque diversa, tanta in actibus disparilitas, tanta in parentum amore dissimilitudo, ut etiam inimicos eos inter se faceret ipsa distantia. Numquid hoc dicitur, quia uno ambulante alius sedebat, & alio dormiente alius vigilabat, alio loquente alius tacebat; quæ pertinent ad illas minutias, quæ non possunt ab eis comprehendi, qui constitutionem siderum, qua quisque nascitur, scribunt, unde Mathematici consulantur? Unus duxit mercenariam servitutem, alius non servivit: unus à matre diligebatur, alius non diligebatur: unus honorem, qui magnus apud eos habebatur, amisit, alter indeptus est. Quid de uxoribus, quid de filiis, quid de rebus, quanta diversitas? * Si ergo hæc ad illas pertinent minutias temporum, quæ inter se habent gemini, & constellationibus non adscribuntur; quare aliorum constellationibus inspectis ista dicuntur? Si autem ideo dicuntur, quia non ad minuta incomprehensibilia, sed ad temporum spatia pertinent, quæ observari notarique possunt; quid hîc agit rota illa figuli, nisi ut homines luteum cor habentes in gyrum mittantur, ne Mathematicorum vaniloquia convincantur?

al. Caput V.

CAPUT V.

Quibus modis convincantur Mathematici vanam scientiam profiteri.

QUID iidem ipsi, quorum morbum, quòd eodem tempore gravior leviorque apparebat amborum, medicinaliter inspiciens Hippocrates, geminos suspicatus est, nonne satis istos redarguunt, qui volunt sideribus dare, quod de corporum simili temperatione veniebat? Cur enim similiter eodemque tempore, non alter prior, alter posterior ægrotabant, sicut nati fuerant, quia utique simul nasci ambo non poterant? Aut si nihil momenti adtulit, ut diversis temporibus ægrotarent, quòd diversis temporibus nati sunt; quare tempus in nascendo diversum ad aliarum rerum diversitates valere contendunt? Cur potuerunt diversis temporibus peregrinari, diversis temporibus ducere uxores, diversis temporibus filios procreare, & multa alia, propterea quia diversis temporibus nati sunt, & non potuerunt eadem causâ diversis etiam temporibus ægrotare? Si enim

Hippocrates duos ægrotantes geminos agnovit.

dispar nascendi mora mutavit horoscopum, & disparilitatem intulit ceteris rebus; cur illud in ægritudinibus mansit, quod habebat in temporis æqualitate conceptus? Aut si fata valetudinis in conceptu sunt, aliarum verò rerum in ortu esse dicuntur, non deberent inspectis natalium constellationibus de valetudine aliquid dicere, quando eis inspicienda conceptionalis hora non datur. Si autem ideo prænuntiant ægritudines, non inspecto conceptionis horoscopo, quia indicant eas momenta nascentium; quomodo dicerent cuilibet eorum geminorum ex nativitatis hora, quando ægrotaturus esset, cùm & alter qui non habebat eamdem horam nativitatis, necesse haberet pariter ægrotare? Deinde quæro, si tanta distantia est temporis in nativitate geminorum, ut per hanc oporteat eis constellationes fieri diversas, propter diversum horoscopum, & ob hoc diversos omnes * cardines, ubi tanta vis ponitur, ut hinc etiam diversa sint fata; unde hoc accidere potuit, cùm eorum conceptus diversum tempus habere non possit? Aut si duorum uno momento temporis conceptorum potuerunt esse ad nascendum fata disparia, cur non & duorum uno momento temporis natorum possint esse ad vivendum atque moriendum fata disparia? Nam si unum momentum, quo ambo concepti sunt, non impedivit, ut alter prior, alter posterior nasceretur; cur, uno momento si duo nascuntur, impediat aliquid, ut alter prior, alter posterior moriatur? Si conceptio momenti unius diversos casus in utero geminos habere permittit; cur nativitas momenti unius non etiam quoslibet duos in terra diversos casus habere permittat, ac sic omnia hujus artis vel potiùs vanitatis commenta tollantur? Quid est hoc quòd uno tempore, uno momento, sub una eademque cæli positione concepti diversa habent fata, quæ illos perducant ad diversarum horarum nativitatem, & uno momento temporis sub una eademque cæli positione de duabus matribus duo pariter nati, diversa fata habere non possunt, quæ illos perducant ad diversam vivendi vel moriendi necessitatem? An concepti nondum habent fata, quæ nisi nascantur, habere non poterunt? Quid est ergo quod dicunt, si hora conceptionalis inveniatur, multa ab istis dici posse [a] divinis? Unde etiam illud à nonnullis prædicatur, quòd quidam sapiens horam elegit, qua cum uxore concumberet, unde filium mirabilem gigneret. Unde postremò & hoc est, quod de illis pariter ægrotantibus geminis Possidonius magnus astrologus idemque philosophus respondebat, ideo fieri, quòd eodem tempore fuissent nati, eodemque concepti. Nam utique propter hoc addebat conceptionem, ne diceretur ei non ad liquidum eodem tempore potuisse nasci, quos constabat omnino eodem tempore fuisse conceptos; ut hoc quod similiter simulque ægrotabant, non daret de proximo pari corporis temperamento, sed eamdem quoque valetudinis parilitatem sidereis nexibus alligaret. Si igitur in conceptu tanta vis est ad æqualitatem fatorum, non debuerunt nascendo eadem fata mutari. Aut si propterea mutantur fata geminorum, quia temporibus diversis nascuntur, cur non potiùs intelligamus jam fuisse mutata, ut diversis temporibus nascerentur? Itane non mutat fata nativitatis voluntas viventium, cùm mutet fata

** De his astrologicis cardinibus Manilius lib. 2.*

[a] Editi, *divinitus*. At MSS. alii, *divinius*: alii, quod magis placet, *divinis*, id est Mathematicis divinandi artem profitentibus.

conceptionis ordo nascentium?

Caput VI.

De geminis disparis sexûs.

Quamquam & in ipsis geminorum conceptibus, ubi certè amborum eadem momenta sunt temporum, unde fit ut sub eadem constellatione fatali alter concipiatur masculus, altera femina? Novimus geminos diversi sexûs, ambo adhuc vivunt, ambo ætate vigent adhuc; quorum cùm sint inter se similes corporum species, quantum in diverso sexu potest; instituto tamen & proposito vitæ ita sunt dispares, ut præter actus quos necesse est à virilibus distare femineos, quòd ille in officio Comitis militat & à sua domo penè semper peregrinatur, illa de solo patrio & de rure proprio non recedit. Insuper, (quod est incredibilius, si astralia fata credantur; non autem mirum, si voluntates hominum & Dei munera cogitentur:) ille conjugatus, illa virgo sacra est; ille numerosam prolem genuit, illa nec nupsit. At enim plurimum vis horoscopi valet? Hoc quàm nihil sit, jam satis disserui. Sed qualecumque sit, in ortu valere dicunt: numquid & in conceptu? ubi & unum concubitum esse manifestum est; & tanta naturæ vis est, ut cùm conceperit femina, deinde alterum concipere [a] omnino non possit: unde necesse est, eadem esse in geminis momenta conceptûs. An fortè, quia diverso horoscopo nati sunt, aut ille in masculum, dum nascerentur, aut illa in feminam commutata est? Cùm igitur non usquequaque absurdè dici posset, ad solas corporum differentias afflatus quosdam valere sidereos, sicut in solaribus accessibus & decessibus videmus etiam ipsius anni tempora variari, & lunaribus incrementis atque decrementis augeri, & minui quædam genera rerum, sicut echinos, & conchas, & mirabiles æstus oceani; non autem & animi voluntates positionibus siderum subdi: nunc isti cùm etiam nostros actus inde religare conantur, admonent ut quæramus, unde ne in ipsis quidem corporibus eis possit ratio ista constare. Quid enim tam ad corpus pertinens, quàm corporis sexus? Et tamen sub eadem positione siderum diversi sexûs gemini concipi potuerunt. Unde quid insipientius dici aut credi potest, quàm siderum positionem, quæ ad horam conceptionis eadem ambobus fuit, facere non potuisse, ut cum quo habebat eamdem constellationem, sexum diversum à fratre non haberet; & positionem siderum, quæ fuit ad horam nascentium, facere potuisse, ut ab eo tam multum virginali sanctitate distaret?

Caput VII.

De electione diei quo uxor ducitur, quove in agro aliquid plantatur aut seritur.

Jam illud quis ferat, quòd in eligendis diebus nova quædam suis actibus fata moliuntur? Non erat videlicet ille ita natus, ut haberet admirabilem filium; sed ita potiùs, ut contemtibilem gigneret: & ideo vir doctus elegit horam qua misceretur uxori. Fecit ergo fatum quod non habebat, & ex ipsius [b] facto cœpit esse fatale, quod in ejus nativitate non fuerat. O stultitiam singularem! Eligitur dies ut ducatur uxor: credo, propterea quia potest in diem non bonum, nisi eligatur, A incurri, & infeliciter duci. Ubi est ergo quod nascenti jam sidera decreverunt? An potest homo quod ei jam constitutum est, diei electione mutare, & quod ipse in eligendo die constituerit, non poterit ab alia potestate mutari? Deinde si soli homines, non autem omnia quæ sub cælo sunt, constellationibus subjacent, cur alios eligunt dies accommodatos ponendis vitibus, vel arboribus, vel segetibus; alios dies pecoribus, vel domandis, vel admittendis maribus, quibus equarum vel boum B fetentur armenta, & cetera hujusmodi? Si autem propterea valent ad has res dies electi, quia terrenis omnibus corporibus, sive animantibus, [c] sive non animantibus, secundùm diversitates temporalium momentorum, siderum positio dominatur; considerent quàm innumerabilia sub uno temporis puncto vel nascantur, vel oriantur, vel inchoentur, & tam diversos exitus habeant, ut istas observationes cuivis puero ridendas esse persuadeant. Quis enim est tam excors, ut audeat dicere, C omnes arbores, omnes herbas, omnes bestias, serpentes, aves, pisces, vermiculos, momenta nascendi singillatim habere diversa? Solent tamen homines ad tentandam peritiam Mathematicorum afferre ad eos constellationes mutorum animalium, quorum ortus propter hanc explorationem domi suæ diligenter observant, eosque Mathematicos præferunt ceteris, qui constellationibus inspectis dicunt non esse hominem natum, sed pecus. Audent etiam dicere quale pecus, utrùm aptum lanitio, D an vectationi, an aratro, an custodiæ domûs. Nam & ad canina fata tentantur, & cum magnis admirantium clamoribus ista respondent. Sic desipiunt homines, ut existiment, cùm homo nascitur, ceteros rerum ortus ita inhiberi, ut cum illo sub eadem cæli plaga nec musca nascatur. Nam si hanc admiserint, procedit ratiocinatio, quæ gradatim accessibus modicis eos à muscis ad camelos elephantosque perducat. Nec illud volunt advertere, quòd electo ad seminandum E agrum die, tam multa grana in terram simul veniunt, simul germinant, exorta segete simul herbescunt, pubescunt, flavescunt, & tamen inde spicas ceteris coævas, atque, ut ita dixerim, congerminales, alias rubigo interimit, alias aves depopulantur, alias homines avellunt. Quomodo istis alias constellationes fuisse dicturi sunt, quas tam diversos exitus habere conspiciunt? An eos pænitebit his rebus dies eligere, easque ad cæleste negabunt pertinere decretum, & solos sideribus F subdent homines, quibus solis in terra Deus dedit liberas voluntates? His omnibus consideratis, non immeritò creditur, cùm Astrologi mirabiliter multa vera respondent, occulto instinctu fieri spirituum non bonorum, quorum cura est has falsas & noxias opiniones de astralibus fatis inserere humanis mentibus atque firmare, non horoscopi notati & inspecti aliqua arte, quæ nulla est.

Astrologi unde vera respondeant.

Caput VIII.

G *De his qui non astrorum positionem, sed connexionem caussarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant.*

Qui verò non astrorum constitutionem, sicuti est cùm quidque concipitur, vel nascitur, vel inchoatur, sed omnium connexionem

[a] Fieri tamen posse ut superferet mulier, & factum esse nonnumquam ut concepto uno fetu alterum conceperit, docet Aristoteles lib. 7. de histor. animalium, Plinius lib. 7. c. 11. & Hippocrates lib. de superfetatione.

[b] Editi dissentientibus scriptis libris, *fato.*

[c] MSS. non habent, *sive non animantibus.*

seriemque caussarum, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant; non multùm cum eis de verbi controversia laborandum atque certandum est: quando quidem ipsum caussarum ordinem & quamdam connexionem Dei summi tribuunt voluntati & potestati, qui optimè & veracissimè creditur & cuncta scire ante quàm fiant, & nihil inordinatum relinquere; à quo sunt omnes potestates, quamvis ab illo non sint omnium voluntates. Ipsam itaque præcipuè Dei summi voluntatem, cujus potestas insuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatum sic probatur. [Lib. epist. 4.] Annæi Senecæ sunt, nisi fallor, hi versus:

Duc summe pater, altique dominator poli,
Quocumque placuit, nulla parendi mora est.
Adsum impiger: fac nolle, comitabor gemens,
Malusque patiar facere quod licuit bono.
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Nempe evidentissimè hoc ultimo versu ea fata appellavit, quam suprà dixerat summi patris voluntatem: cui se paratum obedire dicit, ut volens ducatur, ne nolens trahatur; quoniam scilicet, Ducunt volentem fata, nolentem trahunt. Illi quoque versus Homerici, huic sententiæ suffra- [Odissea 18.] gantur, quos Cicero in Latinum vertit:

Tales sunt hominum mentes,[a] quali pater ipse
Juppiter auctiferas lustravit lumine terras.

Nec in hac quæstione auctoritatem haberet poëtica sententia: sed quoniam Stoicos dicit, vim fati asserentes, istos ex Homero versus solere usurpare, non de illius poëtæ, sed de istorum philosophorum opinione tractatur, cùm per istos versus, quos disputationi adhibent, quam de fato habent, quid sentiant esse fatum, apertissimè declaratur, quoniam Jovem appellant, quem summum deum putant, à quo connexionem dicunt pendere fatorum.

CAPUT IX.

De præscientia Dei & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.

[Lib. de Divinat. 2.] 1. HOS Cicero * ita redarguere nititur, ut non existimet aliquid se adversùs eos valere, nisi auferat divinationem. Quam sic conatur auferre, ut neget esse scientiam futurorum, eamque omnibus viribus nullam esse omnino contendat, vel in Deo, vel in homine, nullamque rerum prædictionem. Ita & Dei præscientiam negat, & omnem prophetiam luce clariorem conatur evertere vanis argumentationibus, & opponendo sibi quædam oracula, quæ facilè possunt refelli: quæ tamen nec ipsa convincit. In his autem Mathematicorum conjecturis refutandis ejus regnat oratio; quia verè tales sunt, ut se ipsæ destruant & refellant. Multò sunt autem tolerabiliores qui vel siderea fata constituunt, quàm iste qui tollit præscientiam futurorum. Nam & confiteri esse Deum & negare [b] præscium futurorum, apertissima insania est. Quod & ipse cùm videret, etiam illud [Psal. 13. 1.] tentavit asserere, quod scriptum est, *Dixit insipiens in corde suo; Non est Deus*: sed non ex sua persona. Vidit enim quàm esset invidiosum & molestum: ideoque Cottam fecit disputantem de hac re adversùm Stoicos in libris de deorum natura, & pro Lucilio Balbo, cui Stoicorum partes defendendas dedit, maluit ferre sententiam, quàm pro Cotta, A qui nullam naturam divinam esse contendit. In libris verò de divinatione ex se ipso apertissimè oppugnat præscientiam futurorum. Hoc autem totum facere videtur, ne fatum esse consentiat, & perdat liberam voluntatem. Putat enim, concessâ scientiâ futurorum, ita esse consequens fatum, ut negari omnino non possit. Sed quoquo modo se habeant tortuosissimæ concertationes & disputationes philosophorum, nos ut confitemur summum & verum Deum, ita voluntatem summamque po- B testatem ac præscientiam ejus confitemur. Nec timemus ne ideo non voluntate faciamus, quod voluntate facimus, quia id nos facturos ille præscivit, cujus præscientia falli non potest. Quod Cicero timuit, ut oppugnaret præscientiam; & Stoici, ut non omnia necessitate fieri dicerent, quamvis omnia fato fieri contenderent.

2. Quid est ergo quod Cicero timuit in præscientia futurorum, ut eam labefactare disputatione detestabili niteretur? Videlicet quia si præscita C sunt omnia futura, hoc ordine venient, quo ventura esse præscita sunt: & si hoc ordine venient, certus est ordo rerum præscienti Deo: & si certus est ordo rerum, certus est ordo caussarum; non enim aliquid fieri potest, quod non aliqua efficiens caussa præcesserit: si autem certus est ordo caussarum, quo fit omne quod fit; fato, inquit, fiunt omnia quæ fiunt. Quod si ita est, nihil est in nostra potestate; nullumque est arbitrium voluntatis: quod si concedimus, inquit, omnis D humana vita subvertitur; frustra leges dantur; frustra objurgationes, laudes, vituperationes, exhortationes adhibentur; neque ullâ justitiâ bonis præmia, & malis supplicia constituta sunt. Hæc ergo ne consequantur indigna & absurda & perniciosa rebus humanis, non vult esse præscientiam futurorum: atque in has angustias coartat animum religiosum, ut unum eligat è duobus, aut esse aliquid in nostra voluntate, aut esse præscientiam futurorum; quoniam utrumque arbitratur esse non E posse; sed si alterum confirmabitur, alterum tolli; si elegerimus præscientiam futurorum, tolli voluntatis arbitrium; si elegerimus voluntatis arbitrium, tolli præscientiam futurorum. Ipse itaque ut vir magnus & doctus, & vitæ humanæ plurimùm ac peritissimè consulens, ex his duobus elegit liberum voluntatis arbitrium: quod ut confirmaretur, negavit præscientiam futurorum: atque ita dum vult facere liberos, fecit sacrilegos. Religiosus autem animus utrumque eligit, utrum- F que confitetur, & fide pietatis utrumque confirmat. Quomodo, inquit? Nam si est præscientia futurorum, sequentur illa omnia, quæ connexa sunt, donec eò perveniatur, ut nihil sit in nostra voluntate. Porrò si est aliquid in nostra voluntate, eisdem recursis gradibus eò pervenitur, ut non sit præscientia futurorum. Nam per illa omnia sic recurritur: Si est voluntatis arbitrium, non omnia fato fiunt: si non omnia fato fiunt, non est omnium certus ordo caussarum: si certus caussarum G ordo non est, nec rerum certus est ordo præscienti Deo, quæ fieri non possunt, nisi præcedentibus & efficientibus caussis: si rerum ordo præscienti Deo certus non est, non omnia sic veniunt, ut ea ventura præscivit: porrò si non omnia sic veniunt,

[a] Editi, *qualis*. At probæ notæ MSS. *quali*. Et quidam, *quales*. In altero versu Colbertinus codex, loco *auctiferas*, habet *astrifero*. Neutra lectio respondet Græco sic nunc habenti: Τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, Οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγησι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Id est, *Talis mens est terrestrium hominum, qualem in diem ducit hominum deorumque pater.*

[b] MSS. *præscientiam.*

ut ab illo ventura præſcita ſunt, non eſt, inquit, in Deo præſcientia omnium futurorum. A

3. Nos adversùs iſtos ſacrilegos auſus atque impios, & Deum dicimus omnia ſcire, ante quàm fiant; & voluntate nos facere, quidquid à nobis non niſi volentibus fieri ſentimus & novimus. Omnia verò fato fieri non dicimus, immo nulla fieri fato dicimus: quoniam fati nomen ubi ſolet à loquentibus poni, id eſt in conſtitutione ſiderum cùm quiſque conceptus aut natus eſt, (quoniam res ipſa inaniter aſſeritur,) nihil valere monſtramus. B Ordinem autem cauſſarum, ubi voluntas Dei plurimùm poteſt, neque negamus, neque fati vocabulo nuncupamus; niſi fortè ut fatum à fando dictum intelligamus, id eſt, à loquendo: non enim abnuere poſſumus eſſe ſcriptum in litteris ſanctis, *Semel locutus eſt Deus, duo hæc audivi; quoniam poteſtas eſt Dei, & tibi, Domine, miſericordia, quia tu reddes unicuique ſecundùm opera ejus.* Quod enim dictum eſt, *Semel locutus eſt*, intelligitur immobiliter, hoc eſt, incommutabiliter eſt C locutus, ſicut novit incommutabiliter omnia quæ futura ſunt, & quæ ipſe facturus eſt. Hac itaque ratione poſſemus à fando fatum appellare, niſi hoc nomen jam in alia re ſoleret intelligi, quò corda hominum nolumus inclinari. Non eſt autem conſequens, ut ſi Deo certus eſt omnium ordo cauſſarum, ideo nihil ſit in noſtræ voluntatis arbitrio. Et ipſæ quippe noſtræ voluntates in cauſſarum ordine ſunt, qui certus eſt Deo ejuſque præſcientiâ continetur; quoniam & humanæ volun- D tates humanorum operum cauſſæ ſunt. Atque ita qui omnes rerum cauſſas præſcivit, profectò in eis cauſſis etiam noſtras voluntates ignorare non potuit, quas noſtrorum operum cauſſas eſſe præſcivit.

Fato nulla fieri.

Pſal. 61. 12.

4. Nam & illud quod idem * Cicero [a] concedit, nihil fieri ſi cauſſa efficiens non præcedat, ſatis eſt ad eum in hac quæſtione redarguendum. Quid enim eum adjuvat, quod dicit, nihil quidem fieri ſine cauſſa, ſed non omnem cauſſam eſſe fatalem; quia eſt cauſſa fortuita, eſt naturalis, eſt E voluntaria? Sufficit, quia omne quod fit, non niſi cauſsâ præcedente fieri confitetur. Nos enim eas cauſſas, quæ dicuntur fortuitæ, unde etiam fortuna nomen accepit, non eſſe dicimus nullas, ſed latentes; eaſque tribuimus, vel Dei veri, vel quorumlibet ſpirituum voluntati: ipſaſque naturales nequaquam ab illius voluntate ſejungimus, qui eſt auctor omnis conditorque naturæ. Jam verò cauſſæ voluntariæ, aut Dei ſunt, aut angelorum, aut hominum, aut quorumque animalium: ſi tamen F appellandæ ſunt voluntates [b] animalium rationis expertium motus illi, quibus aliqua faciunt ſecundùm naturam ſuam, cùm quid vel appetunt, vel evitant. Angelorum autem voluntates dico, ſive bonorum, quos angelos Dei dicimus; ſive malorum, quos angelos diaboli vel etiam dæmones appellamus: ſic & hominum bonorum ſcilicet & malorum. Ac per hoc colligitur, non eſſe cauſſas efficientes omnium quæ fiunt, niſi volun- G tarias, illius naturæ ſcilicet quæ ſpiritus vitæ eſt. Nam & aër iſte ſeu ventus, dicitur ſpiritus: ſed quoniam corpus eſt, non eſt ſpiritus vitæ. Spiritus ergo vitæ qui vivificat omnia, creatorque eſt omnis corporis & omnis creati ſpiritûs, ipſe eſt Deus, ſpiritus utique non creátus. In ejus voluntate ſumma poteſtas eſt, [c] quæ creatorum ſpirituum voluntates bonas adjuvat, malas judicat, omnes ordinat; & quibuſdam tribuit [d] poteſtates, quibuſdam non tribuit. Sicut enim omnium naturarum creator eſt, ita omnium poteſtatum dator, non voluntatum. Malæ quippe voluntates ab illo non ſunt; quoniam contra naturam ſunt, quæ ab illo eſt. Corpora igitur magis ſubjacent voluntatibus; quædam noſtris, id eſt, omnium animantium mortalium, & magis hominum quàm beſtiarum; quædam verò angelorum: ſed omnia maximè Dei voluntati ſubdita ſunt; cui etiam voluntates omnes ſubjiciuntur, quia non habent poteſtatem niſi quam ille concedit. Cauſſa itaque rerum quæ facit, nec fit, Deus eſt. Aliæ verò cauſſæ & faciunt, & fiunt; ſicut ſunt omnes creati ſpiritus, maximè rationales. Corporales autem cauſſæ, quæ magis fiunt, quàm faciunt, non ſunt inter cauſſas efficientes annumerandæ; quoniam hoc poſſunt, quod ex ipſis faciunt ſpirituum voluntates. Quomodo igitur ordo cauſſarum, qui præſcienti certus eſt Deo, id efficit ut nihil ſit in noſtra voluntate, cùm in ipſo cauſſarum ordine magnum habeant locum noſtræ voluntates? Contendat ergo Cicero cum eis qui hunc cauſſarum ordinem dicunt eſſe fatalem, vel potiùs ipſum fati nomine appellant; quod nos abhorremus, præcipuè propter vocabulum, quod non in re vera conſuevit intelligi. Quòd verò negat ordinem omnium cauſſarum eſſe certiſſimum & Dei præſcientiæ notiſſimum, plus eum quàm Stoici deteſtamur. Aut enim Deum eſſe negat, quod quidem inductâ alterius perſonâ in libris de deorum natura facere molitus eſt: aut ſi eſſe confitetur Deum, quem negat præſcium futurorum, etiam ſic dicit nihil aliud, quàm quod ille *dixit inſipiens in corde ſuo, Non eſt Deus.* Qui enim non eſt præſcius omnium futurorum, non eſt utique Deus. Quapropter & voluntates noſtræ tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præſcivit: & ideo quidquid valent, certiſſimè valent; & quod facturæ ſunt, ipſæ omnino facturæ ſunt: quia valituras atque facturas ille præſcivit, cujus præſcientia falli non poteſt. Quapropter ſi mihi fati nomen alicui rei adhibendum placeret, magis dicerem fatum eſſe infirmioris, potentioris voluntatem qui eum habet in poteſtate, quàm illo cauſſarum ordine, quem non uſitato, ſed ſuo more Stoici fatum appellant, arbitrium noſtræ voluntatis auferri.

* Lib. de fato.

Cauſſæ voluntariæ

Spiritus vitæ.

Voluntates malæ à Deo non ſunt.

Negans præſcientiam Dei, Deum ipſum negat.

Pſal. 13. 1.

Caput X.

An voluntatibus hominum aliqua dominetur neceſſitas.

1. Unde nec illa neceſſitas formidanda eſt, quam formidando Stoici laboraverunt cauſſas rerum ita diſtinguere, ut quaſdam ſubtraherent neceſſitati, quaſdam ſubderent: atque in his quas eſſe ſub neceſſitate noluerunt, poſuerunt etiam noſtras voluntates, ne videlicet non eſſent liberæ, ſi ſubderentur neceſſitati. Si enim neceſſitas noſtra illa dicenda eſt, quæ non eſt in noſtra poteſtate, ſed etiam ſi nolimus, efficit quod poteſt, ſicut eſt neceſſitas mortis; manifeſtum eſt voluntates noſtras, quibus rectè vel perperam vivitur, ſub tali neceſſitate non eſſe. Multa enim facimus, quæ ſi nollemus, non utique faceremus. Quò primitus pertinet ipſum velle: nam ſi volu-

[a] Vind. Am. & Er. *contendit.*
[b] Hoc loco MSS. *animarum.*

[c] Sic Vind. Er. & plures MSS. At Lov. *qui.* Nonnulli è MSS. *qua.*
[d] Ita in MSS. In editis verò, *poteſtatem.*

mus, est; si nolumus, non est: non enim vellemus, si nollemus. Si autem illa definitur esse necessitas, secundùm quam dicimus necesse esse ut ita sit aliquid, vel ita fiat; nescio cur eam timeamus, ne nobis libertatem auferat voluntatis. Neque enim & vitam Dei & præscientiam Dei sub necessitate ponimus, si dicamus necesse esse Deum semper vivere, & cuncta præscire: sicut nec potestas ejus minuitur, cùm dicitur mori fallique non posse. Sic enim hoc non potest, ut potiùs, si posset, minoris esset utique potestatis. Rectè quippe omnipotens dicitur, qui tamen mori & falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult, non patiendo quod non vult: quod ei si accideret, nequaquam esset omnipotens. Unde propterea quædam non potest, quia omnipotens est. Sic etiam cùm dicimus, necesse esse, ut cùm volumus, libero velimus arbitrio; & verum procul dubio dicimus, & non ideo ipsum liberum arbitrium necessitati subjicimus, quæ adimit libertatem. Sunt igitur nostræ voluntates, & ipsæ faciunt quidquid volendo facimus, quod non fieret, si nollemus. Quidquid autem aliorum hominum voluntate nolens quisque patitur, etiam sic voluntas valet; etsi non illius tamen hominis voluntas, sed potestas Dei [a]. Nam si voluntas tantùm esset, nec posset quod vellet, potentiore voluntate impediretur: nec sic tamen voluntas, nisi voluntas esset; nec alterius, sed ejus esset qui vellet, etsi non posset implere quod vellet. Unde quidquid præter suam voluntatem patitur homo, non debet tribuere humanis vel angelicis vel cujusquam creati spiritûs voluntatibus, sed ejus potiùs qui dat potestatem volentibus.

Deus omnipotens.

2. Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate, quia Deus præscivit quid futurum esset in nostra voluntate. Non enim qui hoc præscivit, nihil præscivit. Porrò si ille qui præscivit quid futurum esset in nostra voluntate, non utique nihil, sed aliquid præscivit; profectò & illo præsciente est aliquid in nostra voluntate. Quocirca nullo modo cogimur, aut retentâ præscientiâ Dei tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio Deum (quod nefas est) negare præscium futurorum: sed utrumque amplectimur, utrumque fideliter & veraciter confitemur; illud, ut bene credamus; hoc, ut bene vivamus. Malè autem vivitur, si de Deo non bene creditur. Unde absit à nobis ejus negare præscientiam, ut [b] liberi esse velimus, quo adjuvante sumus liberi, vel erimus. Proinde non frustra sunt leges, objurgationes, exhortationes, laudes & vituperationes: quia & ipsas futuras esse præscivit, & valent plurimum, quantum eas valituras esse præscivit; & preces valent ad ea impetranda, quæ se precantibus concessurum esse præscivit: & justè præmia bonis factis, & peccatis supplicia constituta sunt. Neque enim ideo [c] peccat homo, quia Deus illum peccaturum esse præscivit: immo ideo non dubitatur ipsum peccare, cùm peccat, quia ille cujus præscientia falli non potest, non fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse præscivit. Qui si nolit, utique non peccat: sed si peccare noluerit, etiam hoc ille præscivit.

Et Deum præscium futurorũ, & liberum hominis esse voluntatis arbitrium.

Non ideo peccat homo, quia Deus hunc peccaturum præscivit.

Caput XI.

De universali providentia Dei, cujus legibus omnia continentur.

Deus itaque summus & verus cum Verbo suo & Spiritu-sancto, quæ tria unum sunt, Deus unus omnipotens, creator & factor omnis animæ atque omnis corporis: cujus sunt participatione felices, quicumque sunt veritate, non vanitate felices: qui fecit hominem rationale animal ex anima & corpore; qui eum peccantem nec impunitum esse permisit, nec sine misericordia dereliquit; qui bonis & malis essentiam etiam cum lapidibus, vitam seminalem etiam cum arboribus, vitam sensualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum solis angelis dedit: à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo; à quo est mensura, numerus, pondus; à quo est quidquid naturaliter est, cujuscumque generis est, cujuslibet æstimationis est; à quo sunt semina formarum, formæ seminum, motus seminum atque formarum: qui dedit & carni originem, pulcritudinem, valetudinem, propagationis fecunditatem, membrorum dispositionem, salutem concordiæ: qui & animæ irrationali dedit memoriam, sensum, appetitum; rationali autem insuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non solùm cælum & terram, nec solùm angelum & hominem; sed nec exigui & contemtibilis animantis viscera, nec avis pennulam, nec herbæ flosculum, nec arboris folium sine suarum partium convenientia, & quadam veluti pace dereliquit; nullo modo est credendus regna hominum eorumque dominationes & servitutes à suæ providentiæ legibus alienas esse voluisse.

Caput XII.

Quibus moribus antiqui Romani meruerint, ut Deus verus, quamvis non eum colerent, eorum augeret imperium.

1. Proinde videamus quos Romanorum mores, & quam ob caussam Deus verus ad augendum imperium adjuvare dignatus est, in cujus potestate sunt etiam regna terrena. Quod ut absolutiùs disserere possemus, ad hoc pertinentem & superiorem librum conscripsimus, quòd in hac re potestas nulla sit eorum deorum, quos etiam rebus nugatoriis colendos putarunt; & præsentis voluminis partes superiores quas huc usque perduximus, de fati quæstione tollenda: ne quisquam cui jam persuasum esset non illorum deorum cultu Romanum imperium propagatum atque servatum, nescio cui fato potiùs id tribueret, quàm Dei summi potentissimæ voluntati. Veteres igitur primique Romani, quantum eorum docet & commendat historia, quamvis ut aliæ gentes, exceptâ unâ populi Hebræorum, deos falsos colerent, & non Deo victimas, sed dæmoniis immolarent; tamen * laudis avidi, pecuniæ liberales erant, gloriam ingentem, divitias honestas volebant: hanc ardentissimè dilexerunt, propter hanc [d] vivere voluerunt, pro hac & mori non dubitaverunt. Ceteras cupiditates hujus unius ingenti cupiditate presserunt. Ipsam denique patriam suam, quoniam servire videbatur inglorium, dominari verò atque imperare gloriosum, priùs omni studio liberam, deinde dominam esse concupierunt. Hinc est

* Sallust. in Catil.

Gloriæ ingens cupiditas in Romanis.

[a] Lov. *Dei est.* Verbo *est* carent libri ceteri.
[b] Omnes propè MSS. *ut liberè velimus.*
[c] Plures probæ notæ MSS. Faur. Corb. &c. *Neque enim ideo non peccat.* Gervas. *nec peccat.*
[d] Plures MSS. *vincere.*

quòd regalem dominationem non ferentes, annua A imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt à consulendo, non reges aut domini à regnando atque dominando: cùm & reges utique à regendo dicti meliùs videantur, ut regnum à regibus, reges autem, ut dictum est, à regendo; sed fastus regius non disciplina putata est regentis, vel benevolentia consulentis, sed superbia dominantis. Expulso itaque rege Tarquinio, & consulibus institutis, secutum est quod idem auctor in Romanorum laudibus posuit, quòd B » civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate » quantum brevi creverit, tanta cupido gloriæ » incesserat. Ista ergo laudis aviditas & cupido gloriæ multa illa miranda fecit, laudabilia scilicet atque gloriosa secundùm hominum existimationem.

Consules. Reges.

Sallust. ibid.

2. Laudat idem Sallustius temporibus suis magnos & præclaros viros, Marcum Catonem & Caium Cæsarem, dicens quòd diu illa respublica non habuit quemquam virtute magnum, sed suâ C memoriâ fuisse illos duos ingenti virtute, diversis moribus. In laudibus autem Cæsaris posuit, quòd sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. Ita [a] fiebat in votis virorum virtute magnorum, ut excitaret in bellum miseras gentes, & flagello agitaret Bellona sanguineo, ut esset ubi virtus eorum enitesceret. Hoc illa profectò laudis aviditas & gloriæ cupido faciebat. Amore itaque primitus libertatis, pòst etiam dominationis, & cupiditate laudis & gloriæ, multa magna fecerunt. Reddit eis utriusque rei testimonium etiam poëta in- D signis illorum, inde quippe ait,

Ibidem.

Virgil. Æneid. 8.

Necnon Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
Accipere, ingentique urbẽ obsidione premebat:
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Tunc itaque magnum illis fuit aut fortiter emori, aut liberos vivere. Sed cùm esset adepta libertas, tanta cupido gloriæ incesserat, ut parum esset sola libertas, nisi & dominatio quæreretur, dum pro E magno haberetur quod velut loquente Jove idem poëta dicit,

Æneid. 1.

----Quin aspera Juno,
Quæ mare nunc, terrasque metu, cælumque fatigat,
Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos rerum dominos gentemque togatam.
Sic placitum, veniet lustris labentibus ætas,
Cùm domus Assaraci Phthiã clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.

F Quæ quidem Virgilius, Jovem inducens tamquam futura prædicentem, ipse jam facta recolebat, cernebatque præsentia: verùm propterea commemorare illa volui, ut ostenderem dominationem post libertatem sic habuisse Romanos, ut in eorum magnis laudibus poneretur. Hinc est & illud ejusdem poëtæ, quòd cùm aliarum gentium artibus eas ipsas proprias Romanorum artes regnandi atque imperandi & subigendi ac debellandi po- G pulos anteponeret, ait,

Æneid. 6.

Excudent alii spirantia molliùs æra:
Credo equidẽ, vivos ducent de marmore vultus:
Orabunt caussas meliùs; cælique meatus
Describent radio, & surgentia sidera dicent.
Tu regere imperio populos, Romane, memento.
Hæ tibi erunt artes, [b] pacique imponere morẽ; [b]
Parcere subjectis, & debellare superbos.

3. Has artes illi tanto peritiùs exercebant, quantò minùs se voluptatibus dabant, & enervationi animi & corporis in concupiscendis & augendis divitiis, & per illas moribus corrumpendis, rapiendo miseris civibus, largiendo scenicis turpibus. Unde qui tales jam morum [c] labes superabant atque abundabant, quando scribebat ista Sallustius, canebatque Virgilius, non illis artibus ad honores & gloriam, sed dolis atque fallaciis ambiebant. Unde idem dicit: Sed primò magis ambitio quàm avaritia animos hominum exerce- « bat, quod tamen vitium propius [d] virtutem erat. « Nam gloriam, honorem, imperium bonus & igna- « vus æquè sibi exoptant: sed ille, inquit, verâ viâ « nititur, huic quia bonæ artes desunt, dolis atque « fallaciis contendit. Hæc sunt illæ bonæ artes, per virtutem scilicet, non per fallacem ambitionem ad honorem & gloriam & imperium pervenire; quæ tamen bonus & ignavus æquè sibi exoptant: sed ille, id est, bonus, verâ viâ nititur. Via virtus est, qua nititur tamquam ad possessionis finem, id est, ad gloriam, honorem, imperium. Hoc insitum habuisse Romanos, etiam deorum apud illos ædes indicant, quas conjunctissimas constituerunt Virtutis & Honoris, pro diis habentes quæ dantur à Deo. Unde intelligi potest quem finem volebant esse virtutis, & quò eam referebant, qui boni erant, ad honorem scilicet: nam mali nec habebant eam, quamvis honorem habere cuperent, quem malis artibus conabantur adipisci, id est, dolis atque fallaciis.

Sallust. in Catil.

Virtutis & Honoris ædes apud Romanos cõjunctæ.

4. Meliùs laudatus est Cato. De illo quippe ait, Quo minùs petebat gloriam, eo [e] illum ma- « gis sequebatur. Quando quidem gloria est, cujus illi cupiditate flagrabant, judicium hominum bene de hominibus opinantium. Et ideo melior est virtus, quæ humano testimonio contenta non est, nisi conscientiæ suæ. Unde dicit Apostolus, *Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ.* Et alio loco: *Opus autem suum probet unusquisque, & tunc in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero.* Gloriam ergo & honorem & imperium, quæ sibi exoptabant, & quò bonis artibus pervenire nitebantur boni, non debet sequi virtus, sed ipsa virtutem. Neque enim est vera virtus, nisi quæ ad eum finem tendit, ubi est bonum hominis, quo melius non est. Unde & honores quos * petivit Cato, petere non debuit, sed eos civitas ob ejus virtutem non petenti dare.

Ibidem.

Gloria humana.

2. Cor. 1. 12.

Gal. 6. 4.

Virtus vera.

* Plutarch. in Catone minore.

5. Sed cùm illâ memoriâ duo Romani essent virtute magni, Cæsar & Cato, longè virtus Catonis veritati videtur propinquior fuisse, quàm Cæsaris. Proinde qualis esset illo tempore civitas, & antea qualis fuisset, videamus in ipsa * sententia Catonis: Nolite, inquit, existimare, majores « nostros armis rempublicam ex parva magnam fe- « cisse. Si ita esset, multo pulcherrimam eam nos « haberemus. Quippe sociorum atque civium, præ- « terea armorum & equorum major copia nobis « quàm illis est. Sed alia fuere quæ illos magnos « fecerunt,

* Apud Sallust. in Catil.

[a] Editi, *fidebat*. Castigantur auctoritate veterum MSS.
[b] Lov. *pacisque*. Editi alii cum MSS. *pacique*.
[c] Nonnulli MSS. *labe*: librariorum sollemni vitio omissâ litterâ extremâ, quia eadem est prima subsequentis vocabuli, in quo clariùs sonabat pronuntiante lectore. Paulò antè legendum forsitan, *quia tales*: aut certè *labes morum* hîc ipsi appellantur homines vitiosi; quomodo à Plauto in Persa dicitur homo *labes populi*.
[d] Editi, *propius virtuti*. At MSS. *propius virtutem*. Et sic in antiqui exemplaribus Sallustii.
[e] Apud Sallustium, *eo magis illam assequebatur*.

» fecerunt; quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris justum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto neque libidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam, publicè egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum; omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hîc pecuniæ aut gratiæ servitis, eo fit ut impetus fiat in vacuam rempublicam.

6. Qui audit hæc Catonis verba sive Sallustii, putat quales laudantur Romani veteres, omnes eos tales tunc fuisse vel plures. Non ita est: alioquin vera non essent quæ ipse item scribit, ea quæ commemoravi in secundo libro * hujus Operis, ubi dicit, Injurias validiorum, & ob eas discessionem plebis à patribus, aliasque dissensiones domi fuisse jam inde à principio, neque amplius æquo & modesto jure actum, quàm expulsis regibus, quàm diu metus à Tarquinio fuit, donec bellum grave, quod propter ipsum cum Ethruria susceptum fuerat, finiretur: postea verò servili imperio patres exercuisse plebem, regio more verberasse, agro pepulisse, & ceteris expertibus solos egisse in imperio; quarum discordiarum, dum illi dominari vellent, illi servire nollent, finem fuisse bellum Punicum secundum. Quia rursus gravis metus cœpit urgere, atque ab illis perturbationibus alia majore curâ cohibere animos inquietos, & ad concordiam revocare civilem. Sed per quosdam paucos, qui pro suo modo boni erant, magna administrabantur, atque illis toleratis ac temperatis malis, paucorum bonorum providentiâ res illa crescebat; sicut idem historicus dicit, multa sibi legenti & audienti, quæ populus Romanus domi militiæque, mari atque terrâ præclara facinora fecerit, se libuisse adtendere quæ res maximè tanta negotia sustinuisset; quoniam sciebat sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse Romanos, cognoverat parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus; sibique multa agitanti constare dixit, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse, eoque factum ut divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed post quàm luxu atque desidiâ, inquit, civitas corrupta est, rursus respublica magnitudine sui imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat. Paucorum igitur virtus ad gloriam, honorem, imperium, verâ viâ, id est, virtute ipsa nitentium, etiam à Catone laudata est. Hinc erat domi industria, quam commemoravit Cato, ut ærarium esset opulentum, tenues res privatæ. Unde corruptis moribus vitium è contrario posuit, publicè egestatem, privatim opulentiam.

Cap. 18.

Caput XIII.

De amore laudis, qui cùm sit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipsum vitia majora cohibentur.

Quamobrem cùm diu fuissent regna [a] Orientis illustria, voluit Deus & Occidentale fieri, quod tempore esset posterius, sed imperii latitudine & magnitudine illustrius. Idque talibus potissimùm concessit hominibus ad domanda gravia mala multarum gentium, qui caussâ honoris, laudis & gloriæ consuluerunt patriæ, in qua ipsam gloriam requirebant, salutemque ejus

A saluti suæ præponere non dubitaverunt, pro isto uno vitio, id est, amore laudis, pecuniæ cupiditatem & multa alia vitia comprimentes. * Nam saniùs videt, qui & amorem laudis vitium esse cognoscit: quod nec poëtam fugit Horatium, qui ait,

** al. Caput XIII.*

Laudis amore tumes, sunt certa piacula quæ te
Ter purè lecto poterunt recreare libello.

Lib. 1. Epistol.

Idemque in carmine Lyrico, ad reprimendam dominandi libidinem ita cecinit:

B Latiùs regnes avidum domando
Spiritum, quàm si Libyam remotis
* Gadibus jungas, & uterque * Pœnus
Serviat uni.

Lib. 2. Carm.

* Gades, insula Hispaniæ. * Libycus & Gaditanus, *interprete Porphyr.*

Verumtamen qui libidines turpiores, fide pietatis impetrato Spiritu-sancto, & amore intelligibilis pulcritudinis non refrenant, meliùs saltem cupiditate humanæ laudis & gloriæ, non quidem jam sancti, sed minùs turpes sunt. Etiam Tullius hinc dissimulare non potuit, in iisdem libris quos de C republica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit alendum esse gloriâ; & consequenter commemorat majores suos multa mira atque præclara gloriæ cupiditate fecisse. Huic ergo vitio non solùm non resistebant, verùm etiam id excitandum & accendendum esse censebant, putantes hoc utile esse reipublicæ. Quamquam nec in ipsis philosophiæ libris Tullius ab hac peste dissimulet, ubi eam luce clariùs confitetur. Cùm enim de studiis talibus loqueretur, D quæ utique sectanda sunt fine veri boni, non ventositate laudis humanæ, hanc intulit universalem generalemque sententiam: Honos alit artes, omnesque accenduntur ad studia gloriâ, jacentque ea semper quæ apud quosque improbantur.

Lib. 1. Tusc.

Caput XIV.

De resecando amore laudis humanæ, quoniam justorum gloria omnis in Deo sit.

Huic igitur cupiditati meliùs resistitur sine dubitatione, quàm ceditur. Tanto enim E quisque est Deo similior, quanto est ab hac immunditia mundior. Quæ in hac vita etsi non funditus eradicatur ex corde, quia etiam bene proficientes animos tentare non cessat; saltem cupiditas gloriæ superetur dilectione justitiæ: ut si alicubi jacent, quæ apud quosque improbantur, si bona, si recta sunt, etiam ipse amor humanæ laudis erubescat, & cedat amori veritatis. Tam enim est hoc vitium inimicum piæ fidei, si major in corde sit cupiditas gloriæ quàm Dei tiF mor vel amor, ut Dominus diceret, *Quomodo potestis credere, gloriam ab invicem exspectantes, & gloriam quæ à solo Deo est non quærentes?* Item de quibusdam qui in eum crediderant, & verebantur palàm confiteri, ait Evangelista, *Dilexerunt gloriam hominum magis quàm Dei.* Quod sancti Apostoli non fecerunt: qui cùm in his locis prædicarent Christi nomen, ubi non solùm improbabatur; sicut ille ait, Jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur; verùm etiam summæ detestaG tionis habebatur; tenentes quod audierant à bono magistro eodemque medico mentium, *Si quis me negaverit coram hominibus, negabo eum coram Patre meo, qui in cælis est, & coram Angelis Dei*; inter maledicta & opprobria, inter gravissimas persecutiones crudelesque pœnas non sunt deterriti à prædicatione salutis humanæ tanto fremitu offensio-

Gloriæ cupiditas dilectione justitiæ superanda.

Johan. 5. 44.

Johan. 12. 43.

Matth. 10. 33. Luca 12. 9.

[a] Assyriorum scilicet, Medorum, Persarum &c. de quibus suprà lib. 4. c. 7.

nis humanæ. Et quòd eos divina facientes atque A dicentes divinéque viventes, debellatis quodam modo cordibus duris, atque introducta pace justitiæ, ingens in Ecclesia Christi gloria consecuta est; non in ea tamquam in suæ virtutis fine quieverunt: sed eam quoque ipsam ad Dei gloriam referentes, cujus gratiâ tales erant, isto quoque fomite eos quibus consulebant, ad amorem illius à quo & ipsi tales fierent, accendebant. Namque ne propter humanam gloriam boni essent,

Matth. 6. 1.

docuerat eos Magister illorum, dicens, *Cavete facere justitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis; alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum, qui in cælis est.* B Sed rursus ne hoc perversè intelligentes hominibus placere metuerent, minúsque prodessent latendo quòd boni sunt,

Matth. 5. 16.

demonstrans quo fine innotescere deberent, *Luceant*, inquit, *opera vestra coram hominibus, ut videant bona facta vestra, & glorificent Patrem vestrum, qui in cælis est.* Non ergo *ut videamini ab eis*, id est, hac intentione ut eos ad vos converti velitis, C quia non per vos aliquid estis: sed *ut glorificent Patrem vestrum, qui in cælis est*, ad quem conversi fiant

a

quod estis. [a] Hos secuti sunt Martyres, qui Scævolas, & Curtios, & Decios, non sibi inferendo pœnas, sed illatas ferendo, & virtute vera, quoniam vera pietate, & innumerabili multitudine superarunt. Sed cùm illi essent in civitate terrena, quibus propositus erat omnium pro illa officiorum finis, incolumitas ejus, & regnum non in cælo, sed in terra; non in vita æterna, sed in D decessione morientium & successione moriturorum; quid aliud amarent quàm gloriam, qua volebant etiam post mortem tamquam vivere in ore laudantium?

Caput XV.

De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.

Quibus ergo non erat Deus daturus vitam æternam cum sanctis Angelis suis in Civi-

Pietas vera.

tate sua cælesti, ad cujus societatem pietas vera E perducit, quæ non exhibet servitutem religionis,

Latria.

quam λατρείαν Græci vocant, nisi uni vero Deo; si neque hanc eis terrenam gloriam excellentissimi imperii concederet, non redderetur merces bonis artibus eorum, id est virtutibus, quibus ad tantam gloriam pervenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere videntur, ut glorificentur ab hominibus, etiam Domi-

Matth. 6. 2.

nus ait, *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam.* Sic & isti privatas res suas pro re communi, hoc F est republica, & pro ejus ærario contemserunt, avaritiæ restiterunt, consuluerunt patriæ consilio libero; neque delicto secundùm suas leges, neque libidini obnoxii: his omnibus artibus tamquam verâ viâ nisi sunt ad honores, imperium, gloriam: honorati sunt in omnibus ferè gentibus; imperii sui leges imposuerunt multis gentibus; hodieque litteris & historiâ gloriosi sunt penè in omnibus gentibus. Non est quod de summi & veri Dei justitia conquerantur: *perceperunt mercedem suam.* G

Caput XVI.

De mercede sanctorum civium Civitatis æternæ, quibus utilia sunt Romanorum exempla virtutum.

b

Merces autem sanctorum longè alia est etiam hîc opprobria sustinentium pro [b] Civitate Dei, quæ mundi hujus dilectoribus odiosa est. Illa Civitas sempiterna est: ibi nullus oritur, Civitas æterna.

quia nullus moritur. Ibi est vera & plena felicitas, non dea, sed donum Dei. Inde fidei pignus accepimus, quamdiu peregrinantes ejus pulcritudini suspiramus. Ibi non oritur sol super bonos & Matth. 5. 45.

malos, sed sol justitiæ solos protegit bonos. Ibi non erit magna industria, ditare ærarium publicum privatis rebus angustis, ubi thesaurus communis est veritatis. Proinde non solùm ut talis merces talibus hominibus redderetur, Romanum imperium ad humanam gloriam dilatatum est; verùm etiam ut cives æternæ illius Civitatis, quàm diu hîc peregrinantur, diligenter & sobriè illa 2. Cor. 5. 6.

intueantur exempla, & videant quanta dilectio debeatur supernæ patriæ propter vitam æternam, si tantum à suis civibus terrena dilecta est propter hominum gloriam.

Caput XVII.

Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quos vicere contulerint.

1. Quantum enim pertinet ad hanc vitam mortalium, quæ paucis diebus ducitur & finitur, quid interest sub cujus imperio vivat homo moriturus, si illi qui imperant, ad impia & iniqua non cogant? Aut verò aliquid nocuerunt Romani gentibus, quibus subjugatis imposuerunt leges suas, nisi quia id factum est ingenti strage bellorum? Quod si concorditer fieret, idipsum fieret meliore successu: sed nulla esset gloria triumphantium. Neque enim & Romani non vivebant sub legibus suis, quas ceteris imponebant. Hoc si fieret sine Marte & Bellona, ut nec victoria locum haberet, nemine vincente ubi nemo pugnaverat, nonne Romanis & ceteris gentibus una esset eademque conditio? Præsertim si mox fieret, quod postea gratissimè atque humanissimè factum est, ut omnes ad Romanum imperium pertinentes societatem acciperent civitatis & Romani cives essent; ac sic esset omnium, quod erat antè paucorum: tantùm, quòd plebs illa quæ suos agros non haberet, de publico viveret: qui pastus ejus per bonos administratores reipublicæ gratiùs à concordibus præstaretur, quàm victis extorqueretur.

2. * Nam quid intersit ad incolumitatem, bo- * Hîc incipit Cap. XVII. in MSS.

nósque mores, [c] ipsas certè hominum dignitates, quòd alii vicerunt, alii victi sunt, om- c

nino non video, præter illum gloriæ humanæ inanissimum fastum, in quo perceperunt mercedem suam, qui ejus ingenti cupidine arserunt, & ardentia bella gesserunt. Numquid enim illorum agri tributa non solvunt? Numquid eis licet discere, quod aliis non licet? Numquid non multi senatores sunt in aliis terris, qui Romam ne facie quidem norunt? Tolle jactantiam, & omnes homines quid sunt nisi homines? Quòd si perversitas sæculi admitteret, ut honoratiores essent quique meliores: nec sic pro magno haberi debuit honor humanus, quia nullius est ponderis fumus. Honor humanus.

Sed utamur etiam in his rebus beneficio Domini Dei nostri: consideremus quanta contemserint, quæ pertulerint, quas cupiditates subegerint pro humana gloria, qui eam tamquam mercedem talium virtutum accipere meruerunt: & valeat nobis etiam hoc ad opprimendam superbiam; ut cùm illa Civitas, in qua nobis regnare promis-

[a] Editi, *Hoc*. At MSS. *Hos*, id est Apostolos, de quibus antea.
[b] MSS. magno consensu, *pro veritate*.

[c] Editi, *& ipsas*. Expungendum *&*, quod à MSS. abest: ut sensus sit, bonos mores esse ipsas hominum dignitates.

ſum eſt, tantum ab hac diſtet, quantum diſtat cælum à terra, à temporali lætitia vita æterna, ab inanibus laudibus ſolida gloria, à ſocietate mortalium ſocietas Angelorum, à lumine ſolis & lunæ lumen ejus qui fecit ſolem & lunam, nihil ſibi magnum feciſſe videantur tantæ patriæ cives, ſi pro illa adipiſcenda fecerint boni operis aliquid, vel mala aliqua ſuſtinuerint; cùm illi pro hac terrena jam adepta tanta fecerint, tanta perpeſſi ſint. Præſertim quia remiſſio peccatorum, quæ cives ad æternam colligit patriam, habet aliquid, cui per umbram quamdam ſimile fuit aſylum illud Romuleum, quò multitudinem, qua illa civitas conderetur, quorumlibet delictorum congregavit impunitas.

Aſylum Romuleū.

Caput XVIII.

Quàm alieni à jactantia eſſe debeant Christiani, ſi aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cùm tanta Romani geſſerint pro humana gloria & civitate terrena.

I. QUID ergo magnum eſt pro illa æterna cæleſtique patria, cuncta ſæculi hujus quamlibet jocunda blandimenta contemnere, ſi pro hac temporali atque terrena filios Brutus potuit & occidere, quod illa facere neminem cogit? Sed certè difficilius eſt filios interimere, quàm quod pro iſta faciendum eſt, ea quæ filiis congreganda videbantur atque ſervanda, vel donare pauperibus, vel ſi exſiſtat tentatio quæ id pro fide atque juſtitia fieri compellat, amittere. Felices enim vel nos vel filios noſtros, non divitiæ terrenæ faciunt, aut nobis viventibus amittendæ, aut nobis mortuis à quibus neſcimus, vel fortè à quibus nolumus, poſſidendæ: ſed Deus felices facit, qui eſt mentium vera opulentia. Bruto autem, quia filios occídit, infelicitatis perhibet teſtimonium etiam poëta laudator. Ait enim:

Opulentia mentium Deus.

Æneid. 6.

---Natoſque pater nova bella moventes
Ad pœnam pulcra pro libertate vocabit
Infelix, utcumque ferent ea facta minores.

Sed verſu ſequenti conſolatus eſt infelicem:

Vincit amor patriæ, laudumque immenſa cupido.

Hæc ſunt duo illa libertas & cupiditas laudis humanæ, quæ ad facta [a] compulere miranda Romanos. Si ergo pro libertate moriturorum & cupiditate laudum, quæ à mortalibus expetuntur, occídi filii à patre potuerunt; quid magnum eſt, ſi pro vera libertate, quæ nos ab iniquitatis & mortis & diaboli dominatu liberos facit, nec cupiditate humanarum laudum, ſed caritate liberandorum hominum, non à Tarquinio rege, ſed à dæmonibus & dæmonum principe, non filii occiduntur, ſed Chriſti pauperes inter filios computantur? 2. Si alius etiam Romanus princeps cognomine Torquatus, filium, non quia contra patriam, ſed etiam pro patria, tamen quia contra imperium ſuum, id eſt, contra quod imperaverat pater imperator, ab hoſte provocatus juvenili ardore pugnaverat, licèt viciſſet, occídit; ne plus mali eſſet in exemplo imperii contemti, quàm boni in gloria hoſtis occiſi: ut quid ſe jactent, qui pro immortalis patriæ legibus omnia, quæ multo minùs quàm filii diliguntur, bona terrena contemnunt? Si Furius Camillus etiam ingratam patriam,

Torquatus. Suprà lib. 1. c. 23.

Camillus.

A à cujus cervicibus acerrimorum hoſtium Vejentium jugum depulerat, damnatuſque ab æmulis fuerat, à Gallis iterum liberavit, quia non habebat potiorem ubi poſſet vivere [b] glorioſus; cur extollatur velut grande aliquid fecerit, qui fortè in Eccleſia ab inimicis carnalibus graviſſimam exhonorationis paſſus injuriam, non ſe ad ejus hoſtes hæreticos tranſtulit, aut aliquam contra illam ipſe hæreſim condidit, ſed eam potiùs quantum valuit ab hæreticorum pernicioſiſſima [c] pra-

Suprà lib. 2. c. 17. & lib. 4. c. 7.

B vitate defendit; cùm alia non ſit, non ubi vivatur in hominum gloria, ſed ubi vita adquiratur æterna? Si Mutius, ut cum Porſenna rege pax fieret, qui graviſſimo bello Romanos premebat, quia Porſennam ipſum occidere non potuit; & pro eo alterum deceptus occídit, in ardentem aram ante oculos ejus dexteram extendit, dicens multos tales, qualem illum videret, in ejus exitium conjuraſſe; cujus ille fortitudinem & conjurationem talium perhorreſcens, ſine ulla [d] dila-

Mutius qui Scævola dictus à clade dextræ manus. Liv. 2. Plutarch. in Publicola.

C tione ſe ab illo bello facta pace compeſcuit: quis regno cælorum imputaturus eſt merita ſua, ſi pro illo non unam manum, neque hoc ſibi ultrò faciens, ſed perſequente aliquo patiens, totum flammis corpus impenderit? Si Curtius armatus equo concito in abruptum hiatum terræ ſe præcipitem dedit, deorum ſuorum oraculis ſerviens, quoniam juſſerant ut illuc id quod Romani haberent optimum mitteretur, nec aliud intelligere potuerunt, quàm viris armiſque ſe excellere, unde

Curtius. Liv. l. 7. Valer. l. 5. c. 5.

D videlicet oportebat ut deorum juſſis in illum interitum vir præcipitaretur armatus: quid ſe magnum pro æterna patria feciſſe dicturus eſt, qui aliquem fidei ſuæ paſſus inimicum, non ſe ultrò in talem mortem mittens, ſed ab illo miſſus obierit; quando quidem à Domino ſuo eodemque rege patriæ ſuæ certius oraculum accepit, *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non poſſunt occidere?* Si ſe occidendos certis verbis quodam modo conſecrantes Decii devoverunt, ut illis caden-

Matth. 10. 28.

Decii. Liv. l. 8. & 10.

E tibus & iram deorum ſanguine ſuo placantibus Romanus liberaretur exercitus; nullo modo ſuperbient ſancti Martyres tamquam dignum aliquid pro illius patriæ [e] participatione fecerint, ubi æterna eſt & vera felicitas, ſi uſque ad ſui ſanguinis effuſionem, non ſolùm ſuos fratres [f] pro quibus fundebatur, verùm & ipſos inimicos à quibus fundebatur, ſicut eis præceptum eſt, diligentes, caritatis fide & fidei caritate certarunt? Si Marcus Pulvillus dedicans ædem Jovis, Junonis, Miner-

Marcus Pulvillus. Liv. l. 2. Valer. l. 5. c. 10. Plutarch. in Publicola.

F væ, falsò ſibi ab invidis morte filii nuntiata, ut illo nuntio perturbatus abſcederet, atque ita dedicationis gloriam collega ejus conſequeretur, ita contemſit, ut eum etiam projici [g] inſepultum juberet; & ſic in ejus corde orbitatis dolorem gloriæ cupiditas vicerat: quid magnum ſe pro Evangelii ſancti prædicatione, qua cives ſupernæ patriæ de diverſis liberantur & colliguntur erroribus, feciſſe dicturus eſt, cui Dominus de ſepultura patris ſui ſollicito ait, *Sequere me, & ſine mortuos*

Matth. 8. 22.

G *ſepelire mortuos ſuos?* Si M. Regulus, ne crudeliſſimos hoſtes jurando falleret, ad eos ab ipſa Roma reverſus eſt, quoniam ſicut Romanis eum tenere volentibus reſpondiſſe fertur, poſtea quàm

M. Regulus. Suprà lib 1. c. 15. & 24.

a Gallicani omnes MSS. *compulit.*
b Sola editio Lov. *glorioſiùs.*
c Aliquot MSS. *vanitate.*
d In MSS. *dubitatione.*
e Gervaſianus codex, *perceptione.*

f *Pro quibus fundebatur*; non quidem ad redemtionem, ut fuſus eſt Chriſti ſanguis, ſed ad exemplum fortitudinis. *De fortitudine fidelium*, inquit Leo epiſt. aliàs 83. nunc 97. *exempla nata ſunt patientiæ, non dona juſtitiæ.* LEONARD. COQUÆUS.
g Sic Plutarchus. At Livius cadaver efferri juſſiſſe ſcribit.

Afris servierat, dignitatem illic honesti civis habere non posset; eumque Carthaginenses, quoniam contra eos in Romano senatu egerat, gravissimis suppliciis necaverunt: qui cruciatus non sunt pro fide illius patriæ contemnendi, ad cujus beatitudinem fides ipsa perducit? Aut quid retribuetur Domino pro omnibus quæ retribuit, si pro fide quæ illi debetur talia fuerit homo passus, qualia pro fide quam perniciosissimis inimicis debebat passus est Regulus? Quomodo autem se audebit extollere de voluntaria paupertate Christianus, ut in hujus vitæ peregrinatione expeditior ambulet viam, quæ perducit ad patriam, ubi veræ divitiæ ipse Deus est, cùm audiat vel legat [a] L. Valerium, qui in suo defunctus est consulatu, usque adeo fuisse pauperem, ut nummis à populo collatis ejus sepultura curaretur? audiat vel legat *Q. Cincinnatum, cùm quatuor jugera possideret, & ea suis manibus coleret, ab aratro esse adductum, ut dictator fieret, major utique honore quàm consul; victisque hostibus ingentem gloriam consecutum in eadem paupertate mansisse? Aut quid se magnum fecisse prædicabit, quòd nullo præmio mundi hujus fuerit ab æternæ illius patriæ societate seductus, cùm Fabritium didicerit tantis muneribus Pyrrhi regis Epirotarum, promissa etiam quarta parte regni, à Romana civitate non potuisse divelli, ibique in sua paupertate privatum manere maluisse? Nam illud quod rempublicam, id est, rem populi, rem patriæ, rem communem cùm haberent opulentissimam atque ditissimam, sic ipsi in suis domibus pauperes erant, [b] ut quidam eorum qui jam bis consul fuisset, ex illo senatu pauperum hominum pelleretur notatione censoria, quòd decem pondo argenti in vasis habere compertus est; [c] ita iidem ipsi pauperes erant, quorum triumphis publicum ditabatur ærarium: nonne omnes Christiani, qui excellentiore proposito divitias suas communes faciunt, secundùm id quod scriptum est in Actis Apostolorum, ut distribuatur unicuique, sicut cuique opus est; & nemo dicat aliquid proprium, sed sint illis omnia communia; intelligunt se nullâ ob hoc ventilari oportere jactantiâ, id faciendo pro obtinenda societate Angelorum, cùm penè tale aliquid illi fecerint pro conservanda gloria Romanorum?

Psal. 115. 12.

Paupertas voluntaria.

* Liv. l. 3. Valer. l. 4. c. 4.

Act. 2. 45. & 4. 32.

3. Hæc & alia, si qua hujuscemodi reperiuntur in litteris eorum, quando sic innotescerent, quando tantâ famâ prædicarentur, nisi Romanum imperium longè latéque porrectum, magnificis successibus augeretur? Proinde per illud imperium tam latum tamque diuturnum, virorumque tantorum virtutibus præclarum atque gloriosum, & illorum intentioni merces quam quærebant est reddita, & nobis proposita necessariæ commonitionis exempla: ut si virtutes, quarum istæ utcumque sunt similes, quas isti pro civitatis terrenæ gloria tenuerunt, pro Dei gloriosissima Civitate non tenuerimus, pudore pungamur; si tenuerimus, superbiâ non extollamur. Quoniam, sicut dicit Apostolus, *indignæ sunt passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis.* Ad humanam verò gloriam præsentisque temporis satis digna vita æstimabatur illorum. Unde etiam Judæi qui Christum occiderunt, revelante Testamento no-

Rom 8. 18.

A vo, quod in Vetere velatum fuit, ut non pro terrenis & temporalibus beneficiis, quæ divina providentia permixtè bonis malisque concedit, sed pro æterna vita muneribusque perpetuis & ipsius supernæ Civitatis societate colatur Deus unus & verus, rectissimè istorum gloriæ donati sunt; ut hi qui qualibuscumque virtutibus terrenam gloriam quæsierunt & adquisierunt, vincerent eos qui magnis vitiis datorem veræ gloriæ & Civitatis æternæ occiderunt atque respuerunt.

B

Caput XIX.

Quo inter se differant cupiditas gloriæ, & cupiditas dominationis.

Interest sanè inter cupiditatem humanæ gloriæ, & cupiditatem dominationis. Nam licèt proclive sit, ut qui humanâ gloriâ nimiùm delectatur, etiam dominari ardenter affectet; tamen qui veram licèt humanarum laudum gloriam concupiscunt, dant operam bene judicantibus non displicere. Sunt enim multa in moribus bona, de
C quibus multi bene judicant, quamvis ea multi non habeant: per ea bona morum nituntur ad gloriam & imperium vel dominationem de quibus ait Sallustius, Sed ille verâ viâ nititur. Quisquis autem sine cupiditate gloriæ, qua veretur homo bene judicantibus displicere, dominari atque imperare desiderat, etiam per apertissima scelera quærit plerumque obtinere quod diligit. Proinde qui gloriam concupiscit, aut verâ viâ nititur, aut certè dolis atque fallaciis contendit, volens bonus
D videri esse, quod non est. Et ideo virtutes habenti magna virtus est contemnere gloriam; quia contemtus ejus in conspectu Dei est, judicio autem non aperitur humano. Quidquid enim fecerit ad oculos hominum, quo gloriæ contemtor appareat, ad majorem laudem, hoc est, ad majorem gloriam facere si credatur, non est unde se suspicantium sensibus aliter esse quàm suspicantur, ostendat. Sed qui contemnit judicia laudantium, contemnit etiam suspicantium temeritatem: quo-
E rum tamen, si verè bonus est, non contemnit salutem; quoniam tantæ justitiæ est qui de Spiritu Dei virtutes habet, ut etiam ipsos diligat inimicos; & ita diligat, ut [d] suos osores vel detractores velit correctos habere consortes; non in terrena patria, sed superna: in laudatoribus autem suis quamvis parvipendat quòd eum laudant, non tamen parvipendit quòd amant; nec eos vult fallere laudantes, ne decipiat diligentes: ideoque instat ardenter, ut potiùs ille laudetur, à quo habet ho-
F mo quidquid in eo jure laudatur. Qui autem contemtor gloriæ, dominationis est avidus, bestias superat, sive crudelitatis vitiis, sive luxuriæ. Tales quidam Romani fuerunt. Non enim curâ existimationis amissâ dominationis cupiditate caruerunt: multos tales fuisse, prodit historia. Sed hujus vitii summitatem, & quasi arcem quamdam Nero Cæsar primus obtinuit; cujus fuit tanta luxuries, ut nihil ab eo putaretur virile metuendum; tanta crudelitas, ut nihil molle
G habere crederetur, si nesciretur. Etiam talibus tamen dominandi potestas non datur nisi summi Dei providentiâ, quando res humanas judicat talibus dominis dignas. Aperta de hac re vox divina est, loquente Dei sapientiâ: *Per me reges regnant,*

Sallust. in Catil.

Gloriæ contemtus.

Impiissimi tyranni providentiâ Dei evehuntur.

Prov. 8. 15.

[a] Erratum est in prænomine: dicebatur enim, non L. sed P. Valerius Publicola. Et non in suo quarto consulatu obiit, sed anno pòst, Verginio & Cassio Coss. sexto anno post expulsos reges. Livius l. 2. Dionysius l. 5.

[b] Cornelium Ruffinum intelligit, de quo Valer. l. 2. c. 9. Agell. l. 4. c. 8. Liv. l. 14.

[c] Lov. *si ita.* Abest *si* à ceteris libris.

[d] Sic Vind. Am. Er. & plerique MSS. At Lov. *ut susurrones.*

& tyranni per me tenent terram. Sed ne tyranni non pessimi atque improbi reges, sed vetere nomine fortes dicti existimentur, unde ait Virgilius, Pars mihi pacis erit, dextram tetigisse tyranni: apertissimè alio loco de Deo dictum est, *Qui regnare facit hominem hypocritam propter perversitatem populi.* Quamobrem, quamvis, ut potui, satis exposuerim qua caussâ Deus unus verus & justus Romanos secundùm quamdam formam terrenæ civitatis bonos adjuverit ad tanti imperii gloriam consequendam: potest tamen & alia caussa esse latentior, propter diversa merita generis humani, Deo magis nota quàm nobis; dum illud constet inter omnes veraciter pios, neminem * sine vera pietate, id est, veri Dei vero cultu veram posse habere virtutem; nec eam veram esse, quando gloriæ servit humanæ. Eos tamen qui cives non sint Civitatis æternæ, quæ in sacris litteris nostris dicitur Civitas Dei, utiliores esse terrenæ Civitati, quando habent virtutem vel ipsam, quàm si nec ipsam. Illi autem qui vera pietate præditi bene vivunt, si habent scientiam regendi populos, nihil est felicius rebus humanis, quàm si Deo miserante habeant potestatem. Tales autem homines virtutes suas, quantascumque in hac vita possunt habere, non tribuunt nisi gratiæ Dei, quòd eas volentibus, credentibus, petentibus dederit; simulque intelligunt, quantum sibi desit ad perfectionem justitiæ, qualis est in illorum sanctorum Angelorum societate, cui se nituntur aptare. Quantumlibet autem laudetur atque prædicetur virtus, quæ sine vera pietate servit hominum gloriæ, nequaquam sanctorum exiguis initiis comparanda est, quorum spes posita est in gratia & misericordia veri Dei.

Æneid. 7.
Iob. 34. 30.
* V. infrà l. 19. c. 25. Virtus nulla vera sine vera pietate.
Psal. 45. & 47. &c.

Caput XX.

Tam turpiter servire virtutes humanæ gloriæ, quàm corporis voluptati.

Solent Philosophi, qui finem boni humani in ipsa virtute constituunt, ad ingerendum pudorem quibusdam philosophis, qui virtutes quidem probant, sed eas voluptatis corporalis fine metiuntur, & illam per se ipsam putant appetendam, istas propter ipsam, * tabulam quamdam verbis pingere, ubi voluptas in sella regali quasi delicata quædam regina considat; eique virtutes famulæ subjiciantur, observantes ejus nutum, ut faciant quod illa imperaverit: quæ prudentiæ jubeat, ut vigilanter inquirat, quomodo voluptas regnet, & salva sit; justitiæ jubeat, ut præstet beneficia quæ potest ad comparandas amicitias corporalibus commodis necessarias; nulli faciat injuriam, ne offensis legibus voluptas vivere secura non possit: fortitudini jubeat, ut si dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam suam, id est, voluptatem fortiter in animi cogitatione, ut per pristinarum deliciarum suarum recordationem mitiget præsentis doloris aculeos: temperantiæ jubeat, ut tantum capiat alimentorum, & si qua delectant, ne per immoderationem noxium aliquid valetudinem turbet, & voluptas, quam etiam in corporis sanitate Epicurei maximam ponunt, graviter offendatur. Ita virtutes cum tota suæ [a] gloriæ dignitate tamquam imperiosæ cuidam & inhonestæ mulierculæ servient voluptati. Nihil hac pi- [A] cturâ dicunt esse ignominiosius & deformius, & quod minùs ferre bonorum possit adspectus: & verum dicunt. Sed non existimo satis debiti decoris esse picturam, si etiam talis fingatur, ubi virtutes humanæ gloriæ serviant. Licèt enim ista gloria delicata mulier non sit, inflata tamen est, & multum inanitatis habet. Unde non ei dignè servit soliditas quædam firmitasque virtutum, ut nihil provideat prudentia, nihil distribuat justitia, nihil toleret fortitudo, nihil temperantia moderetur, [B] nisi unde placeatur hominibus & ventosæ gloriæ serviatur. Nec illi se ab ista fœditate defenderint, qui cùm aliena spernant judicia velut gloriæ contemtores, sibi sapientes videntur & sibi placent. Nam eorum virtus, si tamen ulla est, alio modo quodam humanæ subditur laudi. Neque enim ipse qui sibi placet, homo non est. Qui autem vera pietate in Deum, quem diligit, credit & sperat, plus intendit in ea in quibus sibi displicet, quàm in ea, si qua in illo sunt, [C] quæ non tam ipsi quàm veritati placent: neque id tribuit, unde jam potest placere, nisi ejus misericordiæ, cui metuit displicere; de his sanatis gratias agens, de illis sanandis preces fundens.

* V. Cicer. 2. de finibus.

Caput XXI.

Romanum regnum à Deo vero esse dispositum, à quo est omnis potestas, & cujus providentiâ reguntur universa.

Quæ cùm ita sint, non tribuamus dandi regni atque imperii potestatem, nisi Deo ve- [D] ro, qui dat felicitatem in regno cælorum solis piis; regnum verò terrenum & piis & impiis, sicut ei placet, cui nihil injustè placet. Quamvis enim aliquid dixerimus, quod apertum nobis esse voluit; tamen multum est ad nos, & valde superat vires nostras, hominum occulta discutere, & liquido examine merita dijudicare regnorum. Ille igitur unus verus Deus, qui nec judicio, nec adjutorio deserit genus humanum, quando voluit, & quantum voluit Romanis regnum dedit: qui dedit Assy- [E] riis, vel etiam Persis, à quibus solos duos deos coli, unum bonum, alterum malum continent litteræ istorum: ut taceam de populo Hebræo, de quo jam dixi, quantum satis visum est, qui præter unum Deum non coluit & quando regnavit. Qui ergo Persis dedit segetes sine cultu deæ Segetiæ, qui alia dona terrarum sine cultu tot deorum, quos isti rebus singulis singulos, vel etiam rebus singulis plures præposuerunt; ipse etiam regnum dedit sine cultu eorum, per quorum cultum se isti [F] regnasse crediderunt. Sic etiam hominibus; [b] qui Mario, ipse Caio Cæsari; qui Augusto, ipse & Neroni; qui Vespasianis, vel patri vel filio, suavissimis imperatoribus, ipse & Domitiano crudelissimo: & ne per singulos ire necesse sit, qui Constantino Christiano, ipse apostatæ Juliano: cujus egregiam indolem decepit amore dominandi sacrilega & detestanda curiositas, cujus vanis deditus oraculis erat; quando fretus securitate victo- [G] riæ, naves quibus victus necessarius portabatur, incendit; deinde fervidè instans immodicis ausibus, & mox merito temeritatis occisus, in locis hostilibus egenum reliquit exercitum, ut aliter inde non posset evadi, nisi contra illud auspicium dei Termini, de quo superiore libro diximus, Romani imperii termini moverentur. Cessit enim

Cap. 29.

[a] Aliquot probæ notæ MSS. *cum tota sua gloria dignitatis.*

[b] Binos conjungit, alterum bonum, alterum malum: crudelis Marius, clementissimus C. Cæsar; optimus princeps Augustus, pessimus Nero.

Terminus deus necessitati, qui non cesserat Jovi. A Hæc plane Deus unus & verus regit & gubernat, ut placet: & si occultis caussis, numquid injustis?

Caput XXII.

Tempora exitusque bellorum ex Dei pendere judicio.

Sic etiam tempora ipsa bellorum, sicut in ejus arbitrio est justoque judicio & misericordiâ, vel adterere, vel consolari genus humanum, ut alia citiùs, alia tardiùs finiantur. Bellum [a] Piratarum à Pompeio, bellum [b] Punicum tertium à Scipione incredibili celeritate & temporis B brevitate confecta sunt. Bellum quoque fugitivorum gladiatorum, quamvis multis Romanis * ducibus & duobus consulibus victis, Italiâque horribiliter contritâ atque vastatâ, tertio tamen anno post multa consumta [c] consumtum est. Picentes, * Marsi & Peligni, gentes non exteræ, sed Italicæ, post diuturnam & devotissimam sub Romano jugo servitutem, in libertatem caput erigere tentaverunt, jam multis nationibus Romano imperio subjugatis, deletaque Carthagine: in quo bello C Italico Romanis sæpissime victis, ubi & duo consules perierunt, & alii nobilissimi senatores: non diuturno tamen tempore tractum est hoc malum; nam quintus ei annus finem dedit. Sed bellum Punicum secundum cum maximis detrimentis & calamitate reipublicæ per annos [d] decem & octo Romanas vires extenuavit, & penè consumsit: duobus [e] prœliis ferme septuaginta Romanorum millia ceciderunt. Bellum Punicum primum per [f] viginti & tres annos peractum est: bellum Mi- D thridaticum * quadraginta annis. Ac ne quisquam arbitretur rudimenta Romanorum fuisse fortiora ad bella citiùs peragenda, superioribus temporibus multùm in omni virtute laudatis, bellum Samniticum annis tractum est fermè [g] quinquaginta: in quo bello ita Romani victi sunt, ut sub jugum etiam mitterentur. Sed quia non diligebant gloriam propter justitiam, sed justitiam propter gloriam diligere videbantur, * pacem factam fœdusque ruperunt. Hæc ideo commemoro, quo- E niam multi præteritarum rerum ignari, quidam etiam dissimulatores suæ scientiæ, si temporibus Christianis aliquod bellum pauló diutiùs trahi vident, ilico in nostram religionem protervissimè insiliunt, exclamantes, quòd si ipsa non esset, & vetere ritu numina colerentur, jam Romana illa virtute, quæ adjuvante Marte & Bellonâ tanta celeriter bella confecit, id quoque celerrimè finiretur. Recolant igitur qui legerunt quàm diuturna bella, quàm variis [h] eventis, quàm luctuosis cla- F dibus à veteribus sint gesta Romanis, sicut solet orbis terrarum velut procellosissimum pelagus varia talium malorum tempestate jactari: & quod nolunt aliquando fateantur, nec insanis adversùs Deum linguis se interimant, & decipiant imperitos.

*Liv. lib. 95. & 96.

*Liv. lib. 72. 73. 74. 75. 76.

*Florus l. 3.

*Vide Livium lib. 9.

Caput XXIII.

De bello in quo Rhadagaisus rex Gothorum dæmonum cultor, uno die cum ingentibus copiis suis victus est.

Quod tamen nostrâ memoriâ recentissimo tempore Deus mirabiliter & misericorditer fecit, non cum gratiarum actione commemorant: sed quantum in ipsis est, omnium, si fieri potest, hominum oblivione sepelire conantur: quod à nobis si tacebitur, similiter erimus ingrati. Cùm Rhadagaisus rex Gothorum agmine ingenti & immani jam in Urbis vicinia constitutus, Romanis cervicibus immineret, uno die tanta celeritate sic victus est, ut ne uno quidem non dicam exstincto, sed [i] vulnerato Romanorum, multo ampliùs quàm [k] centum millium prosterneretur ejus exercitus, atque ipse [l] cum filiis mox captus pœnâ debitâ necaretur. Nam si ille tam impius, cum tantis & tam impiis copiis Romam fuisset ingressus, cui pepercisset? Quibus honorem locis Martyrum detulisset? In qua persona Deum timeret? Cujus non sanguinem fusum, cujus pudicitiam vellet intactam? Quas autem isti pro diis suis voces haberent, quanta insultatione jactarent, quòd ille ideo vicisset, ideo tanta potuisset, quia quotidianis sacrificiis placabat atque invitabat deos, quod Romanos facere Christiana religio non sinebat? Nam propinquante jam illo his locis, ubi nutu summæ majestatis oppressus est, cùm ejus fama ubique crebresceret, nobis apud Carthaginem dicebatur, hoc credere, spargere, jactare Paganos, quòd ille diis amicis protegentibus & opitulantibus, quibus immolare quotidie ferebatur, vinci omnino non posset ab eis qui talia diis Romanis sacra non facerent, nec fieri à quoquam permitterent. Et non agunt miseri gratias tantæ misericordiæ Dei, qui cùm statuisset irruptione barbarica [m] graviora pati dignos mores hominum castigare, indignationem suam tanta mansuetudine temperavit, ut illum primò faceret mirabiliter vinci, ne ad infirmorum animos evertendos gloria daretur dæmonibus, quibus eum supplicare constabat; deinde [n] ab his Barbaris Roma caperetur, qui contra omnem consuetudinem bellorum antè gestorum ad loca sancta confugientes Christianæ religionis reverentiâ tuerentur, ipsisque dæmonibus atque impiorum sacrificiorum ritibus, de quibus ille præsumserat, sic adversarentur [o] pro nomine Christiano, ut longè atrocius bellum cum eis quàm cum hominibus gerere viderentur: ita verus Dominus gubernatorque rerum & Romanos cum misericordia flagellavit, & tam incredibiliter victis supplicatoribus dæmonum, nec saluti rerum præsentium necessaria esse sacrificia illa monstravit; ut ab his qui non pervicaciter contendunt, sed prudenter adtendunt, nec propter præsentes necessitates religio vera deseratur, & magis æternæ vitæ fidelissima exspectatione teneatur.

---

[a] Quadragesimo die postquam Brundusio solvit Pompeius, terminatum est. Florus l. 3. Cicero pro lege Manilia.

[b] *Intra quintum annum quàm erat cœptum, consummatum omnino est*, ait Livius l. 49. At Florus l. 2. *quadriennio patratum* scribit.

[c] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *consummatum est*.

[d] Suffragatur Livius lib. 30. & Florus lib. 2. At Polybius lib. 3. & Orosius lib. 4. c. 20. notant hujus belli annos tantùm septemdecim.

[e] Altero prœlio ad Thrasymenum lacum, altero ad Cannas commisso. Livius l. 22. Florus l. 2.

[f] Augustino consentit Orosius. At Polybius l. 1. per viginti & quatuor annos peractum scribit: quia videlicet annos ipse ab occasione movendi belli numerat, alii verò ab ejus susceptione.

[g] Eutropius & Orosius annos quadraginta novem in hoc bello numerant. Florus quinquaginta: nec plures sunt, si ad Fabium Gurgitem consulem finitur. Attamen Appianus octoginta computat, ipsique Samnites in Livii libro 23. dicunt se per centum propè annos cum populo Romano bellum gessisse.

[h] Sic MSS. At editi, *eventibus*.

[i] Er. & Lov. *sed nec*. Abest *nec* ab aliis libris.

[k] Plus quàm ducenta millia Gothorum fuisse ferunt Paulus Æmilius lib. 1. hist. Francorum, Orosius lib. 7. c. 37. & alii. Hæc Rhadagaisi clades sub Honorio contigit, anno Christi 406. Vide Augustini Sermonem 105. cap. 10.

[l] Ex Romanis & Gallicanis MSS. plures probæ notæ non habent, *cum filiis*.

[m] Sic plures MSS. Alii quidam, *graviora dignos*, omisso *pati*. At editi, *graviore dignos*.

[n] Editi, *Deinde cùm*. Abest *cùm* à MSS.

[o] MSS. omittunt, *pro*.

Caput XXIV.

Quæ sit Christianorum imperatorum, & quàm vera felicitas.

Neque enim nos Christianos quosdam imperatores ideo felices dicimus, quia vel diutiùs imperarunt, vel imperantes filios morte placida reliquerunt, vel hostes reipublicæ domuerunt, vel inimicos cives adversùs se insurgentes & cavere & opprimere potuerunt. Hæc & alia vitæ hujus ærumnosæ, vel munera, vel solatia, quidam etiam cultores dæmonum accipere meruerunt, qui non pertinent ad regnum Dei, quò pertinent isti: & hoc ipsius misericordiâ factum est, ne ab illo ista, qui in eum crederent, velut summa bona desiderarent. Sed felices eos dicimus, si justè imperant, si inter linguas sublimiter honorantium & obsequia nimis humiliter salutantium non extolluntur, sed se homines esse meminerunt; si suam potestatem ad Dei cultum maximè dilatandum, majestati ejus famulam faciunt; si Deum timent, diligunt, colunt; si plus amant illud regnum, ubi non timent habere consortes; si tardiùs vindicant, facilè ignoscunt; si eamdem vindictam pro necessitate regendæ tuendæque reipublicæ, non pro saturandis inimicitiarum odiis [a] exserunt; si eamdem veniam non ad impunitatem iniquitatis, sed ad spem correctionis indulgent; si quod asperè coguntur plerumque decernere, misericordiæ lenitate & beneficiorum largitate compensant; si luxuria tanto eis est castigatior, quanto posset esse liberior; si malunt cupiditatibus pravis, quàm quibuslibet gentibus imperare: & si hæc omnia faciunt, non propter ardorem inanis gloriæ, sed propter caritatem felicitatis æternæ: si pro suis peccatis, humilitatis & miserationis & orationis sacrificium Deo suo vero immolare non negligunt. Tales Christianos imperatores dicimus esse felices interim spe, postea re ipsa futuros, cùm id quod exspectamus advenerit.

Caput XXV.

De prosperitatibus, quas Constantino imperatori Christiano Deus contulit.

Nam bonus Deus, ne homines qui eum crederent propter æternam vitam colendum, has sublimitates & regna terrena existimarent posse neminem consequi, nisi dæmonibus supplicet, quòd hi spiritus in talibus multùm valerent, Constantinum imperatorem non supplicantem dæmonibus, sed ipsum verum Deum colentem, tantis terrenis implevit muneribus, quanta optare nullus auderet: cui etiam condere civitatem * Romano imperio sociam, velut ipsius Romæ filiam, sed sine aliquo dæmonum templo simulacroque concessit. Diu [b] imperavit, universum orbem Romanum unus Augustus tenuit & defendit: in administrandis & gerendis bellis victoriosissimus fuit; in tyrannis [c] opprimendis per omnia prosperatus est; grandævus ægritudine & senectute defunctus est, filios [d] imperantes reliquit. Sed rursus ne imperator quisquam ideo Christianus esset, ut felicitatem Constantini mereretur, cùm propter vitam æternam quisque debeat esse Christianus; [e] Jovianum multo citiùs quàm Julianum abstulit; Gratianum ferro [f] tyrannico permisit interimi; longè quidem mitiùs, quàm magnum [g] Pompeium, colentem [h] velut Romanos deos. Nam ille vindicari à Catone non potuit, quem civilis belli quodam modo heredem reliquerat: iste autem, quamvis piæ animæ solatia talia non requirant, à [i] Theodosio vindicatus est, quem regni participem fecerat, cùm parvulum haberet [k] fratrem, avidior fidæ societatis, quàm nimiæ potestatis.

** Constantinopolim.*

Caput XXVI.

De fide & pietate Theodosii Augusti.

1. Unde & ille non solùm vivo servavit quam debebat fidem, verùm etiam post ejus mortem pulsum ab ejus interfectore Maximo Valentinianum ejus parvulum fratrem in sui partes imperii tamquam Christianus excepit pupillum; paterno custodivit affectu, quem destitutum omnibus opibus nullo negotio posset auferre, si latiùs regnandi cupiditate magis quàm benefaciendi caritate flagraret: unde potiùs eum servata ejus imperatoria dignitate susceptum, ipsa humanitate & gratiâ consolatus est. Deinde cùm Maximum terribilem faceret ille successus, hic in angustiis curarum suarum non est lapsus ad curiositates sacrilegas atque illicitas, sed ad Johannem in Ægypti eremo constitutum, quem Dei servum prophetandi spiritu præditum famâ crebrescente didicerat, misit; atque ab eo nuntium victoriæ certissimum accepit. Mox tyranni Maximi exstinctor Valentinianum puerum imperii sui partibus, unde fugatus fuerat, cum misericordissima veneratione restituit: eoque sive per insidias, sive quo alio pacto vel casu proximè exstincto, alium tyrannum Eugenium, qui in illius imperatoris locum non legitimè fuerat subrogatus, accepto rursus prophetico responso, fide certus oppressit, contra cujus robustissimum exercitum magis orando, quàm feriendo pugnavit. Milites nobis qui aderant, retulerunt, extorta sibi esse de manibus quæcumque jaculabantur, cùm à Theodosii partibus in adversarios vehemens ventus iret, & non solùm quæcumque in eos jaciebantur concitatissimè raperet, verùm etiam ipsorum tela in eorum corpora retorqueret. Unde & poëta Claudianus, quamvis à Christi nomine alienus, in ejus tamen laudibus dixit,

Johannes eremita prophetandi spiritu præditus.

Ventus à Theodosio contra hostes pugnans Dei virtute.

O nimiùm dilecte Deo, cui fundit ab antris
Æolus armatas hyemes, cui militat æther,
Et conjurati veniunt ad classica venti!

In panegyr. de 3. Honorii consulatu.

Victor autem, sicut crediderat & prædixerat, Jovis simulacra, quæ adversùs eum fuerant nescio quibus ritibus velut consecrata, & in Alpibus constituta, deposuit: eorumque fulmina, quòd aurea fuissent, jocantibus (quod illa lætitia permittebat) Cursoribus, & se ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benignéque donavit. Inimicorum suorum filios, quos non ipsius [l] jussus, sed belli

[a] Aliquot MSS. *exercent.*
[b] Annos 31. imperasse prodit Orosius lib. 7. c. 26.
[c] Maxentio nimirum & Licinio.
[d] Constantium, Constantinum & Constantem.
[e] Pauciores MSS. cum editis, *Iovinianum.* Hunc mensibus septem imperasse, Julianum autem octo supra unum annum mensibus, tradunt historiæ scriptores.
[f] Cæsum videlicet ab Andragathio Maximi tyranni præfecto.
[g] Qui, ut scribit Florus lib. 4. *in Pelusiaco littore, imperio vilissimi regis*, id est Ptolomæi pupilli, *consiliis spadonum, & ne quid malis desit, Septimii desertoris sui gladio trucidatus, sub oculis uxoris suæ liberorumque moritur.* Vide Liv. l. 112.
[h] Editi, *colentem videlicet.* At omnes MSS. *velut.*
[i] Qui Theodosius Maximum Aquileiæ agentem cepit & interemit.
[k] Valentinianum scilicet juniorem, Valentiniani senioris ex Justina filium. In excusis legebatur, *haberet & fratrem, avidior fide societatis* &c. sed particula *&* non est in melioris notæ MSS. quorum etiam auctoritate emendamus, *fida.*
[l] Plerique MSS *jussu*: & quidam omittunt *sed.* Fortè legendum, *non ipsius, sed belli*: & delendum, *jussus.*

abſtulerat impetus, etiam nondum Chriſtianos ad eccleſiam confugientes, Chriſtianos hac occaſione fieri voluit, & Chriſtiana caritate dilexit; nec privavit rebus, [a] & auxit honoribus. In neminem poſt victoriam privatas inimicitias valere permiſit. Bella civilia, non ſicut Cinna & Marius & Sylla & alii tales nec finita finire voluerunt, ſed magis doluit exorta quàm cuiquam nocere voluit terminata. Inter hæc omnia ex ipſo initio imperii ſui non quievit juſtiſſimis & miſericordiſſimis legibus adversùs impios laboranti Eccleſiæ ſubvenire; quam Valens hæreticus favens Arianis vehementer afflixerat: cujus Eccleſiæ ſe membrum eſſe magis quàm in terris regnare gaudebat. Simulacra gentilium ubique evertenda præcepit, ſatis intelligens nec terrena munera in dæmoniorum, ſed in Dei veri eſſe poſita poteſtate. Quid autem fuit ejus religioſa humilitate mirabilius, quando in Theſſalonicenſium graviſſimum ſcelus, cui jam epiſcopis intercedentibus promiſerat indulgentiam, tumultu quorumdam, qui ei cohærebant, vindicare compulſus eſt, & eccleſiaſticâ coërcitus diſciplinâ, ſic egit pænitentiam, ut imperatoriam celſitudinem pro illo populus orans magis fleret videndo proſtratam, quàm peccando timeret iratam? Hæc ille ſecum, & ſi qua ſimilia, quæ commemorare longum eſt, bona opera tulit, ex iſto temporali vapore cujuſlibet culminis & ſublimitatis humanæ; quorum operum merces eſt æterna felicitas, cujus dator eſt Deus [b] ſolis veraciter piis. Cetera vero vitæ hujus vel faſtigia vel ſubſidia, ſicut ipſum mundum, lucem, auras, terras, aquas, fructus, ipſiuſque hominis animam, corpus, ſenſus, mentem, vitam, bonis maliſque largitur: in quibus eſt etiam quælibet imperii magnitudo, quam pro temporum gubernatione diſpenſat.

Theodoſii religioſa humilitas.

2. [c] Proinde jam etiam illis reſpondendum eſſe video, qui manifeſtiſſimis documentis, quibus oſtenditur, quòd ad iſta temporalia, quæ ſola ſtulti habere concupiſcunt, nihil deorum falſorum numeroſitas proſit, confutati atque convicti conantur aſſerere, non propter vitæ præſentis utilitatem, ſed propter eam quæ poſt mortem futura eſt, colendos deos. Nam iſtis qui propter amicitias mundi hujus volunt vana colere, & non ſe permitti puerilibus ſenſibus conqueruntur, his quinque libris ſatis arbitror eſſe reſponſum. Quorum tres priores cùm edidiſſem, & in multorum manibus eſſe cœpiſſent, audivi quoſdam neſcio quam adversùs eos reſponſionem ſcribendo præparare. Deinde ad me perlatum eſt, quòd jam ſcripſerint, ſed tempus quærant, quo ſine periculo poſſint edere. Quos admoneo, non optent quod eis non expedit. Facile eſt enim cuiquam videri reſpondiſſe, qui tacere noluerit. Aut quid eſt loquacius vanitate? Quæ non ideo poteſt quod veritas, quia ſi voluerit, etiam plus poteſt clamare quàm veritas. Sed conſiderent omnia diligenter: & ſi fortè ſine ſtudio partium judicantes, talia eſſe perſpexerint, quæ potiùs exagitari, quàm convelli poſſint, garrulitate impudentiſſima & quaſi ſatyrica vel mimica levitate, cohibeant ſuas nugas; & potiùs à prudentibus emendari, quàm laudari ab imprudentibus eligant. Nam ſi non ad libertatem vera dicendi, ſed ad licentiam maledicendi tempus exſpectant, abſit ut eis eveniat quod ait * Tullius de quodam, qui peccandi licentiâ felix appellabatur: O miſerum, cui peccare licebat! Unde quiſquis eſt, qui maledicendi licentiâ felicem ſe putat, multo erit felicior, ſi hoc illi omnino non liceat: cùm poſſit depoſita inanitate jactantiæ etiam iſto tempore tamquam ſtudio conſulendi quidquid voluerit, contradicere; & quantum [d] poſſunt, ab eis quos conſulit amica diſputatione, honeſtè, graviter, liberè, quod oportet audire.

Vanitas veritate loquacior.

** Simili quidpiam de Cinna in 5. Tuſc.*

[a] Sic MSS. At editi, *ſed auxit.*
[b] Nonnulli MSS. *ſolus.*
[c] Hîc apud Am. Er. & Lov. factum eſt caput XXVII. & titulus iſte additus: *Contra invidos invectio Auguſtini, qui ſcripſerunt contra editos jam libros.* Sed id tentatum ſine auctoritate MSS. & refragante antiquiore editione Vind.
[d] Editi, *poſſit.* Veriùs MSS. *poſſunt:* eos intellige qui conſuluntur amica diſputatione.

LIBER SEXTUS.

Hactenus contra eos qui propter hanc temporalem vitam colendos deos putant: nunc autem adversùs eos qui cultum ipſis credunt propter vitam æternam exhibendum: quos Auguſtinus libris quinque ſequentibus confutaturus, oſtendit hîc in primis opinionem de diis quàm abjectam habuerit ipſemet Varro theologiæ gentilis ſcriptor commendatiſſimus. Affert theologiæ iſtius genera ſecundùm eumdem tria, fabuloſum, naturale & civile: ac mox de fabuloſo & civili demonſtrat, nihil hæc genera ad futuræ vitæ felicitatem conferre.

PRÆFATIO.

Quinque ſuperioribus libris ſatis mihi adversùs eos videor diſputaſſe, qui multos deos & falſos, quos eſſe inutilia ſimulacra, vel immundos ſpiritus & pernicioſa dæmonia, vel certè creaturas, non creatorem veritas Chriſtiana convincit, propter vitæ hujus mortalis rerumque terrenarum utilitatem, eo ritu ac ſervitute, quæ Græcè λατρεία dicitur, & uni vero Deo debetur, venerandos & colendos putant. Et nimiæ quidem ſtultitiæ vel pertinaciæ, nec iſtos quinque, nec ullos alios quanticumque numeri libros ſatis eſſe poſſe, quis neſciat? quando ea putatur gloria vanitatis, nullis cedere viribus veritatis; in perniciem utique ejus, cui vitium tam immane dominatur. Nam & contra omnem curantis induſtriam, non malo medici, ſed ægroti inſanabilis, morbus invictus eſt. Hi verò qui ea quæ legunt, vel ſine ulla, vel non cum magna ac nimia veteris erroris obſtinatione, intellecta & conſiderata perpendunt, faciliùs nos iſto numero terminatorum quinque voluminum plus quàm quæſtionis ipſius neceſſitas poſtulabat ſatis feciſſe, quàm minus diſſeruiſſe judicabunt; totamque

Latria uni debetur Deo.

totamque invidiam, quam Christianæ religioni de hujus vitæ cladibus terrenarumque contritione ac mutatione rerum imperiti facere conantur, non solùm dissimulantibus, sed contra suam conscientiam faventibus etiam doctis, quos impietas vesana possedit, omnino esse inanem rectæ cogitationis atque rationis, plenamque levissimæ temeritatis & perniciosissimæ animositatis, dubitare non poterunt.

Caput I.

De his qui dicunt deos à se, non propter præsentem vitam coli, sed propter æternam.

1. Nunc ergo quoniam deinceps, ut promissus ordo expetit, etiam hi refellendi & docendi sunt, qui non propter istam vitam, sed propter illam quæ post mortem futura est, deos gentium, quos Christiana religio destruit, colendos esse contendunt; placet à veridico oraculo sancti Psalmi sumere exordium disputationis meæ: *Beatus cujus est Dominus Deus spes ipsius, & non respexit in vanitates & insanias mendaces.* (Psal. 39. 5.) Verumtamen in omnibus vanitatibus insaniisque mendacibus longè tolerabiliùs philosophi audiendi sunt, quibus displicuerunt istæ opiniones erroresque populorum: qui populi constituerunt simulacra numinibus, multaque de eis quos deos immortales vocant, falsa atque indigna sive finxerunt, sive ficta crediderunt, & credita eorum cultui sacrorumque ritibus miscuerunt. Cum his hominibus, qui etsi non liberè prædicando, saltem utcumque in disputationibus mussitando, talia se improbare testati sunt, non usque adeo inconvenienter quæstio ista tractatur: utrùm non unum Deum qui fecit omnem spiritalem corporalemque creaturam, propter vitam quæ post mortem futura est coli oporteat; sed multos deos, quos ab illo uno factos & sublimiter collocatos * quidam eorumdem philosophorum ceteris excellentiores nobilioresque senserunt. (* Plato in Timæo.)

2. Ceterùm quis ferat dici atque contendi, deos illos, quorum in quarto libro quosdam commemoravi, quibus rerum exiguarum singulis singula distribuuntur officia, vitam æternam cuiquam præstare? An verò illi peritissimi & acutissimi viri, qui se pro magno beneficio conscripta docuisse * gloriantur, ut sciretur quare cuique deo supplicandum esset, quid à quoque esset petendum, ne absurditate turpissima, qualis joculariter in mimo fieri solet, peteretur à Libero aqua, à [a] Lymphis vinum; auctores erunt cuipiam hominum diis immortalibus supplicanti, ut cùm à Lymphis petierit vinum, eique responderint, Nos aquam habemus, hoc à Libero pete; possit rectè dicere, Si vinum non habetis, saltem date mihi vitam æternam? Quid hac absurditate monstrosius? Nonne illæ cachinnantes (solent enim esse [b] ad risum faciles) si non affectent fallere ut dæmones, supplici respondebunt, O homo putasne in potestate nos habere vitam, quas audis non habere vel vitem? Impudentissimæ igitur stultitiæ est, vitam æternam à talibus diis petere vel sperare, qui vitæ hujus ærumnosissimæ atque brevissimæ, & si qua ad eam pertinent adminiculandam atque fulciendam, ita singulas particulas tueri asseruntur, ut si id quod sub alterius tutela ac potestate est, petatur ab altero, tam sit inconveniens & absurdum, ut mimicæ scurrilitati videatur esse simillimum. Quod cùm fit à scientibus mimis, dignè ridentur in theatro; cùm verò à nescientibus stultis, digniùs irridentur in mundo. Cui ergo deo vel deæ, propter quid supplicaretur, quantum ad illos deos adtinet quos instituerunt civitates, à doctis sollerter inventum memoriæque mandatum est; quid à Libero, verbi gratiâ, quid à Lymphis, quid à Vulcano, ac sic à ceteris, quos partim commemoravi in quarto libro, partim prætereundos putavi. Porrò si à Cerere vinum, à Libero panem, à Vulcano aquam, à Lymphis ignem petere erroris est; quanto majoris deliramenti esse intelligi debet, si cuiquam istorum pro vita supplicetur æterna?

3. Quamobrem, si cùm de regno terreno quæreremus, quosnam illud deos vel deas hominibus credendum esset posse conferre, discussis omnibus longè alienum à veritate monstratum est, à quoquam istorum multorum numinum atque falsorum saltem regna terrena existimare constitui: nonne insanissimæ impietatis est, si æterna vita, quæ terrenis omnibus regnis sine ulla dubitatione vel comparatione præferenda est, ab istorum quoquam dari cuiquam posse credatur? Neque enim propterea dii tales vel terrenum regnum dare non posse visi sunt, quia illi magni & excelsi sunt, hoc quiddam parvum & abjectum, quod non dignarentur in tanta sublimitate curare. Sed [c] quantumlibet consideratione fragilitatis humanæ caducos apices terreni regni meritò quisque contemnat; illi dii tales apparuerunt, ut indignissimi viderentur, quibus danda atque servanda deberent vel ista committi. Ac per hoc, si (ut superiora proximis duobus libris pertractata docuerunt) nullus Deus ex illa turba, vel quasi plebeiorum, vel quasi procerum deorum, idoneus est regna mortalia mortalibus dare, quanto minùs potest immortales ex mortalibus facere?

4. Huc accedit, quia si jam cum illis agimus qui non propter istam, sed propter vitam quæ post mortem futura est, existimant colendos deos; jam nec propter illa saltem quæ deorum talium potestati tamquam dispartita & propria, non ratione veritatis, sed vanitatis opinione tribuuntur, omnino colendi sunt; sicut credunt hi qui cultum eorum vitæ hujus mortalis utilitatibus necessarium esse contendunt: contra quos jam quinque præcedentibus voluminibus satis, quantum potui, disputavi. Quæ cùm ita sint, si eorum qui colerent deam Juventatem, ætas ipsa floreret insigniùs; contemtores autem ejus, vel intra annos occumberent juventutis, vel in ea tamquam senili [d] torpore frigescerent: si malas cultorum suorum speciosiùs & festiviùs Fortuna barbata vestiret; à quibus autem sperneretur, glabros aut malè barbatos videremus: etiam sic rectissimè diceremus, huc usque istas deas singulas posse, suis officiis quodam modo [e] limitatas; ac per hoc nec à Juventate oportere peti vitam æternam, quæ

[a] Editi, *Nymphis*. At MSS. constanter, *Lymphis*. Mutata olim est à Latinis littera in Græco nomine νύμφη, quo veteres aquam vel aquarum deas appellabant.

[b] Alludit ad illud Virgilii Eclog. 3. *Sed faciles Nymphæ risere.* Tametsi eo loci *faciles* dictæ intelligantur, non ad ridendum, sed ad exaudiendum.

[c] Sic MSS. Editi verò, *quantalibet*.

[d] Sic MSS. At editi, *corpore*.

[e] Editi, *posse suis officiis quodam modo limitari*. Legendum cum MSS. *limitatas*: & verbum *posse* accipiendum ibi, pro eo quod est vim habere.

non daret barbam ; nec à Fortuna barbata boni aliquid poſt hanc vitam eſſe ſperandum , cujus in hac vita poteſtas nulla eſſet , ut eamdem ſaltem ætatem, quæ barbâ induitur , ipſa præſtaret. Nunc verò cùm earum cultus nec propter iſta ipſa , quæ putant eis ſubdita , ſit neceſſarius ; quia & multi colentes Juventatem deam minimè in illa ætate viguerunt , & multi non eam colentes gaudent robore juventutis ; itemque multi Fortunæ barbatæ ſupplices ad nullam vel deformem barbam pervenire potuerunt, & ſi qui eam pro barba impetranda venerantur , à barbatis ejus contemtoribus irridentur : itane deſipit cor humanum , ut quorum deorum cultum propter iſta ipſa temporalia & citò prætereuntia munera , quibus ſingulis ſinguli præeſſe perhibentur , inanem ludibrioſumque cognoſcit , propter vitam æternam credat eſſe fructuoſum ? Hanc dare illos poſſe , nec hi dicere auſi ſunt , qui eis, ut ab inſipientibus populis colerentur, iſta opera temporalia , quoniam nimis multos putaverunt , ne quiſquam eorum ſederet otioſus , minutatim diviſa tribuerunt.

CAPUT II.

Quid Varronem de diis gentium ſenſiſſe credendum ſit, quorum talia & genera & ſacra detexit, ut reverentiùs cum eis ageret, ſi de illis omnino reticeret.

QUIS Marco Varrone curioſiùs iſta quæſivit ? quis invenit doctiùs ? quis conſideravit adtentiùs ? quis diſtinxit acutiùs ? quis diligentiùs pleniúſque conſcripſit ? Qui tametſi minùs eſt ſuavis eloquio , doctrinâ tamen atque ſententiis ita refertus eſt, ut in omni eruditione, quam nos ſæcularem , illi autem liberalem vocant, ſtudioſum rerum tantum iſte doceat , quantum ſtudioſum verborum Cicero delectat. Denique & ipſe Tullius huic tale * teſtimonium perhibet , ut in libris Academicis dicat eam, quæ ibi verſatur, diſputationem , ſe habuiſſe cum Marco Varrone, » homine, inquit, omnium facilè acutiſſimo , & ſine ulla dubitatione doctiſſimo. Non ait , eloquentiſſimo vel facundiſſimo ; quoniam re vera in hac facultate multùm impar eſt : ſed omnium, inquit, facilè acutiſſimo. Et in eis libris, id eſt, Academicis, ubi cuncta dubitanda eſſe contendit, addidit, ſine ulla dubitatione doctiſſimo. Profectò de hac re ſic erat certus , ut auferret dubitationem, quam ſolet in omnibus adhibere, tamquam de hoc uno etiam pro Academicorum dubitatione diſputaturus, ſe Academicum fuiſſet oblitus. In primo autem libro cùm ejuſdem Varronis litteraria opera prædicaret , Nos, inquit, in noſtra urbe peregrinantes erranteſque , tamquam hoſpites , tui libri quaſi domum reduxerunt , ut poſſemus aliquando qui & ubi eſſemus agnoſcere. Tu ætatem patriæ , tu deſcriptiones temporum , tu ſacrorum jura , tu ſacerdotum , tu domeſticam , tu [a] publicam diſciplinam , tu [b] ſedem regionum , locorum , tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina , genera , officia , cauſſas aperuiſti. Iſte igitur vir tam inſignis excellentiſque peritiæ , & quod de illo etiam Terentianus elegantiſſimo verſiculo breviter ait, Vir doctiſſimus undecumque Varro : qui tam multa legit , ut aliquid ei ſcribere vacaſſe miremur ; tam multa ſcripſit , quàm multa vix quemquam legere potuiſſe credamus : iſte, inquam , vir tantus ingenio , tantuſque doctrinâ, ſi rerum velut divinarum , de quibus ſcribit, oppugnator eſſet atque deſtructor , eaſque non ad religionem , ſed ad ſuperſtitionem diceret pertinere, neſcio utrùm tam multa in eis ridenda , contemnenda , deteſtanda conſcriberet. Cùm verò deos eoſdem ita coluerit , colendoſque cenſuerit , ut in eo ipſo opere litterarum ſuarum dicat ſe timere ne pereant, non incurſu hoſtili , ſed civium negligentiâ , de qua illos velut ruina liberari à ſe dicit, & in memoria bonorum per hujuſmodi libros recondi atque ſervari utiliore curâ , quàm Metellus de incendio ſacra Veſtalia, & Æneas de Trojano excidio penates liberaſſe prædicantur ; & tamen ea legenda ſæculis prodit , quæ à ſapientibus & inſipientibus meritò abjicienda , & veritati religionis inimiciſſima judicentur : quid exiſtimare debemus , niſi hominem acerrimum ac peritiſſimum , non tamen ſancto Spiritu liberum , oppreſſum fuiſſe ſuæ civitatis conſuetudine ac legibus ; & tamen ea quibus movebatur ſub ſpecie commendandæ religionis tacere noluiſſe ?

*Deſideratur in libris qui ſuperſunt de quæſt. Acad.

Cicero lib. 1. de quæſt. Acad.

CAPUT III.

Quæ ſit partitio Varronis librorum ſuorum , quos de antiquitatibus rerum humanarum divinarumque compoſuit.

QUADRAGINTA & unum libros ſcripſit antiquitatum : hos in res humanas divinaſque diviſit, rebus humanis viginti-quinque, divinis ſexdecim tribuit : iſtam ſecutus in ea partitione rationem, ut rerum humanarum libros ſenos quatuor partibus daret. Intendit enim qui agant, ubi agant , quando agant, quid agant. In ſex itaque primis de hominibus ſcripſit , in ſecundis ſex de locis, ſex tertios de temporibus , ſex quartos eoſdemque poſtremos de rebus abſolvit. Quater autem ſeni, viginti & quatuor fiunt. Sed unum ſingularem , qui communiter priùs de omnibus loqueretur , in capite poſuit. In divinis idemtidem rebus eadem ab illo diviſionis forma ſervata eſt, quantum adtinet ad ea quæ diis exhibenda ſunt. Exhibentur enim ab hominibus in locis & temporibus ſacra. Hæc quatuor quæ dixi, libris complexus eſt ternis : nam tres priores de hominibus ſcripſit, ſequentes de locis , tertios de temporibus quartos de ſacris ; etiam hîc qui exhibeant, ubi exhibeant , quando exhibeant, quid exhibeant, ſubtiliſſima diſtinctione commendans. Sed quia oportebat dicere , & maximè id exſpectabatur, quibus exhibeant , de ipſis quoque diis tres conſcripſit extremos, ut quinquies terni quindecim fierent. Sunt autem omnes, ut diximus , ſexdecim : quia & iſtorum exordio unum ſingularem , qui priùs de omnibus loqueretur , appoſuit : quo abſoluto, conſequenter ex illa quinque-partita diſtributione tres præcedentes , qui ad homines pertinent, ita ſubdiviſit, ut primus ſit de pontificibus, ſecundus de auguribus , tertius de [c] quindecimviris ſacrorum. Secundos tres ad loca pertinentes ; ita ut in uno eorum de ſacellis , altero de ſacris ædibus diceret , tertio de locis religioſis. Tres porrò qui iſtos ſequuntur , & ad tempora pertinent, id eſt, ad dies feſtos ; ita ut unum eorum faceret de feriis , alterum de ludis Circenſibus , de

[a] Apud Ciceronem, *tu bellicam diſciplinam.*

[b] Editi, *ſedium.* At MSS. plerique & apud Cic. *ſedem.*

[c] Duûm-viri ſacrorum à Tarquinio Superbo inſtituti fuerant , ut ſcribit Dionyſius l. 4. qui ſacris libris legendis carminibuſque Sibyllæ & fatis Romani populi interpretandis præeſſent. Cùm plebs deinde ex ſuis creari inſtaret, aucto numero facti ſunt decem. His demum additi quinque, qui numerus poſtea manſit.

scenicis tertium. Quartorum trium ad sacra pertinentium, uni dedit consecrationes, alteri sacra privata, ultimo publica. Hanc velut pompam obsequiorum in tribus, qui restant, dii ipsi sequuntur extremi, quibus iste universus cultus impensus est: in primo dii certi, in secundo incerti, in tertio cunctorum novissimo dii præcipui atque selecti.

CAPUT IV.

Quòd ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm divinæ reperiantur.

1. IN hac tota serie pulcherrimæ ac subtilissimæ distributionis & distinctionis vitam æternam frustra quæri & sperari impudentissimè vel optari, ex his quæ jam diximus, & quæ deinceps dicenda sunt, cuivis hominum, qui corde obstinato sibi non fuerit inimicus, facillimè apparet. Vel hominum enim sunt ista instituta, vel dæmonum; non quales vocant illi dæmones bonos, sed, ut loquar apertiùs, immundorum spirituum & sine controversia malignorum, qui noxias opiniones, quibus anima humana magis magisque vanescat, & incommutabili æternæque veritati coaptari atque inhærere non possit, invidentiâ mirabili & occultè inserunt cogitationibus impiorum, & apertè aliquando ingerunt sensibus, & qua possunt fallaci adtestatione confirmant. Iste ipse Varro, propterea se priùs de rebus humanis, de divinis autem postea scripsisse testatur, quòd priùs extiterint civitates, deinde ab eis hæc instituta sint. Vera autem religio non à terrena aliqua civitate instituta est: sed planè cælestem ipsa instituit Civitatem. Eam verò inspirat & docet verus Deus, dator vitæ æternæ, veris cultoribus suis.

Al. Cap. IV.

2. * Varronis igitur confitentis ideo se priùs de rebus humanis scripsisse, postea de divinis, quia divinæ istæ ab hominibus institutæ sunt, hæc ratio est: « Sicut prior est, inquit, pictor quàm tabula « picta, prior faber quàm ædificium; ita priores sunt « civitates, quàm ea quæ à civitatibus sunt instituta. Dicit autem se priùs scripturum fuisse de diis, postea de hominibus, si de omni natura deorum scriberet. Quasi hîc de aliqua scribat, & non de omni; aut verò etiam aliqua, licèt non omnis, deorum natura non prior debeat esse, quàm hominum? Quid quòd in illis tribus novissimis libris, deos certos & incertos & selectos diligenter explicans, nullam deorum naturam prætermittere « videtur? Quid est ergo quod ait, Si de omni na« tura deorum & hominum scriberemus, priùs divi« na absolvissemus, quàm humana adtigissemus? Aut enim de omni natura deorum scribit, aut de aliqua, aut omnino de nulla. Si de omni; præponenda est utique rebus humanis: si de aliqua; cur non etiam ipsa res præcedat humanas? An indigna est præferri etiam universæ naturæ hominum pars aliqua deorum? Quòd si multum est, ut aliqua pars divina præponatur universis rebus humanis; saltem digna est vel Romanis. Rerum quippe humanarum libros, non quantum ad orbem terrarum, sed quantum ad solam Romam pertinet, scripsit. Quos tamen rerum divinarum libris se dixit scribendi ordine meritò prætulisse; sicut pictorem tabulæ pictæ, sicut fabrum ædificio; apertissimè confitens, quòd etiam istæ res divinæ, sicut pictura, sicut structura, ab hominibus institutæ sint. Restat ut de nulla deorum natura scripsisse intelligatur; neque hoc apertè dicere voluisse, sed in-

A telligentibus reliquisse. Ubi enim dicitur, non omnis, usitatè quidem intelligitur aliqua: sed potest intelligi & nulla; quoniam quæ nulla est, nec omnis, nec aliqua est. Nam ut ipse dicit, si omnis esset natura deorum de qua scriberet, scribendi ordine rebus humanis præponenda esset: ut autem & ipso tacente veritas clamat, præponenda esset certè rebus Romanis, etiam si non omnis, sed saltem aliqua esset: rectè autem postponitur; ergo nulla est. Non itaque rebus divinis anteferre vo-

B luit res humanas, sed rebus veris noluit anteferre res falsas. In his enim quæ scripsit de rebus humanis, secutus est historiam rerum gestarum: quæ autem de his, quas divinas vocat, quid nisi opiniones rerum vanarum? Hoc est nimirum, quod voluit subtili significatione monstrare; non solùm scribens de his posteriùs quàm de illis, sed etiam rationem reddens cur id fecerit. Quam si tacuisset, aliter hoc factum ejus ab aliis fortasse defenderetur. In ea verò ipsa ratione quam reddidit, nec

C aliis quidquam reliquit pro arbitrio suspicari, & satis probavit homines se præposuisse institutis hominum, non naturam hominum naturæ deorum. Ita se libros rerum divinarum, non de veritate quæ pertinet ad naturam, sed de falsitate quæ pertinet ad errorem, scripsisse confessus est. Quod apertiùs alibi posuit, sicut in quarto libro * commemoravi, ex naturæ formula se scripturum fuisse, si novam ipse conderet civitatem; quia verò jam veterem invenerat, non se potuisse nisi ejus con-

* Cap. 31.

D suetudinem sequi.

CAPUT V.

De tribus generibus theologiæ secundùm Varronem, scilicet uno fabuloso, altero naturali, tertioque civili.

1. DEINDE illud quale est, quod tria genera theologiæ dicit esse, id est, rationis quæ de diis explicatur, eorumque unum mythicon appellari, alterum physicon, tertium civile? Latinè si usus admitteret, genus quod primum posuit, fabulare appellaremus; sed fabulosum di-

E camus: à fabulis enim mythicon dictum est; quoniam μῦθος Græcè fabula dicitur. Secundum autem ut naturale dicatur, jam & consuetudo locutionis admittit. Tertium etiam ipse Latinè enuntiavit, quod civile appellatur. Deinde ait: Mythicon appellant, quo maximè utuntur poëtæ; physicon, quo philosophi; civile, quo populi. Primum, inquit, quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim est, ut deus alius ex capite, alius ex fe-

Theologia fabulosa.

F more sit, alius ex guttis sanguinis natus: in hoc, ut dii furati sint, ut adulteraverint, ut servierint homini: denique in hoc omnia diis adtribuuntur, quæ non modò in hominem, sed etiam quæ in contemtissimum hominem cadere possunt. Hic certè ubi potuit, ubi ausus est, ubi impunitum putavit, quanta mendacissimis fabulis naturæ deorum fieret injuria, sine caligine ullius ambiguitatis expressit. Loquebatur enim, non de naturali theologia, non de civili, sed de fabulosa, quam

G liberè à se putavit esse culpandam.

2. Videamus quid de altera dicat. Secundum genus est, inquit, quod demonstravi, de quo multos libros philosophi reliquerunt: in quibus est, dii qui sint, ubi, quod genus, quale, à quonam tempore, an à sempiterno fuerint, an ex igne sint, ut credit Heraclitus; an ex numeris, ut Pythagoras; an ex atomis, ut ait Epicurus. Sic alia, quæ

Theologia physica.

» faciliùs intra parietes in schola, quàm extrà in foro ferre possunt aures. Nihil in hoc genere culpavit, quod physicon vocant, & ad philosophos pertinet: tantùm quòd eorum inter se controversias commemoravit, per quos facta est dissidentium multitudo sectarum. Removit tamen hoc genus à foro, id est, à populis: scholis verò & parietibus clausit. Illud autem primum mendacissimum atque turpissimum à civitatibus non removit. O religiosas aures populares, atque in his etiam Romanas! Quod de diis immortalibus philosophi disputant, ferre non possunt: quod verò poëtæ canunt, & histriones agunt, quia contra dignitatem ac naturam immortalium ficta sunt, quia non modò in hominem, sed etiam in contemtissimum hominem cadere possunt, non solùm ferunt, sed etiam libenter audiunt. Neque id tantùm, sed diis quoque ipsis hæc placere, & per hæc eos placandos esse decernunt.

3. Dixerit aliquis, Hæc duo genera, mythicon & physicon, id est, fabulosum atque naturale, discernamus ab hoc civili, de quo nunc agitur; unde illa & ipse discrevit: jamque ipsum civile videamus, qualiter explicet. Video quidem, cur debeat discerni fabulosum: quia falsum, quia turpe, quia indignum est. Naturale autem à civili velle discernere, quid est aliud, quàm etiam ipsum civile fateri esse mendosum? Si enim illud naturale est, quid habet reprehensionis, ut excludatur? Si autem hoc quod civile dicitur, naturale non est, quid habet meriti, ut admittatur? Hæc nempe illa caussa est, quare priùs scripserit de rebus humanis, posteriùs de divinis; quoniam in divinis rebus non naturam, sed hominum instituta secutus est. Intueamur sanè & civilem theologiam. *(Theologia civilis.)* » Tertium genus est, inquit, quod in urbibus » cives, maximè sacerdotes, nosse atque admini» strare debent. In quo est, quos deos publicè cole» re, quæ sacra & sacrificia facere quemque par sit. » Adhuc quod sequitur adtendamus. Prima, inquit, » theologia maximè accommodata est ad theatrum, » secunda ad mundum, tertia ad urbem. Quis non videat, cui palmam dederit? Utique secundæ, quam suprà dixit esse philosophorum. Hanc enim pertinere testatur ad mundum, quo isti nihil esse excellentius opinantur in rebus. Duas verò illas theologias, primam & tertiam, theatri scilicet atque urbis, distinxit,[a] an junxit? Videmus enim non continuò quod est urbis, pertinere posse & ad mundum; quamvis urbes esse videamus in mundo: fieri enim potest, ut in urbe secundùm falsas opiniones, ea colantur & ea credantur, quorum in mundo vel extra mundum natura sit nusquam: theatrum verò ubi est, nisi in urbe? Quis theatrum instituit, nisi civitas? Propter quid instituit, nisi propter ludos scenicos? Ubi sunt ludi scenici, nisi in rebus divinis, de quibus hi libri tantâ sollertiâ conscribuntur?

Caput VI.

De theologia mythica, id est, fabulosa, & de civili, contra Varronem.

1. O Marce Varro, cùm sis homo omnium acutissimus, & sine ulla dubitatione doctissimus, sed tamen homo, non Deus, nec Spiritu Dei ad videnda & annuntianda divina in veritatem libertatemque subvectus, cernis quidem quàm sint res divinæ ab humanis nugis atque mendaciis dirimendæ: sed vitiosissimas populorum opiniones & consuetudines in superstitionibus publicis vereris offendere, quas à deorum natura abhorrere vel talium quales in hujus mundi elementis humani animi suspicatur infirmitas, & sentis ipse, cùm eas usquequaque consideras, & omnis vestra litteratura circumsonat. Quid hîc agit humanum quamvis excellentissimum ingenium? Quid tibi humana licèt multiplex ingensque doctrina in his angustiis suffragatur? Naturales deos colere cupis, civiles cogeris. Invenisti alios fabulosos, in quos liberiùs quod sentis evomas, unde & istos civiles velis nolisve perfundas. Dicis quippe fabulosos accommodatos esse ad theatrum, naturales ad mundum, civiles ad urbem: cùm mundus opus sit divinum, urbes verò & theatra opera sint hominum; nec alii dii rideantur in theatris, quàm qui adorantur in templis; nec aliis ludos exhibeatis, quàm quibus victimas immolatis. Quanto liberiùs subtiliúsque ista divideres, dicens alios esse deos naturales, alios ab hominibus institutos; sed de institutis aliud habere litteras poëtarum, aliud sacerdotum; utrasque tamen ita esse inter se amicas consortio falsitatis, ut gratæ sint utræque dæmonibus, quibus inimica est doctrina veritatis? *(Doctrina veritatis dæmonibus inimica.)*

2. Sequestratâ igitur paululùm theologiâ, quam naturalem vocant, de qua postea disserendum est, placetne tandem vitam æternam peti aut sperari à diis poëticis, theatricis, ludicris, scenicis? Absit: immo avertat Deus verus tam immanem sacrilegamque dementiam. [b] Quid, ab eis diis, quibus hæc placent, & quos hæc placant, cùm eorum illic crimina frequententur, vita æterna poscenda est? Nemo, ut arbitror, usque ad tantum præcipitium furiosissimæ impietatis insanit. Nec fabulosâ igitur, nec civili theologiâ sempiternam quisquam adipiscitur vitam. *(Civilis theologia vitiosa perinde ac poëtica.)* Illa enim de diis turpia fingendo seminat, hæc favendo metit. Illa mendacia spargit, hæc colligit. Illa res divinas falsis criminibus insectatur, hæc eorum criminum ludos in divinis rebus amplectitur. Illa de diis nefanda figmenta hominum carminibus personat, hæc ea deorum ipsorum festivitatibus consecrat. Facinora & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit, aut fingit: hæc autem aut adtestatur veris, aut oblectatur & falsis. Ambæ turpes, ambæque damnabiles: sed illa quæ theatrica est, publicam turpitudinem profitetur; ista quæ urbana est, illius turpitudine ornatur. Hinccine vita æterna sperabitur, unde ista brevis temporalisque polluitur? An verò vitam polluit consortium nefariorum hominum, si se inserant affectionibus & assensionibus nostris, & vitam non polluit societas dæmonum, qui coluntur criminibus suis? Si veris, quàm mali? si falsis, quàm malè?

3. Hæc cùm dicimus, videri fortasse cuipiam nimis harum rerum ignaro potest ea sola de diis talibus majestati indigna divinæ, & ridicula, detestabilia celebrari, quæ poëticis cantantur carminibus, & ludis scenicis actitantur; sacra verò illa, quæ non histriones, sed sacerdotes agunt, ab omni esse dedecore purgata & aliena. Hoc si ita

[a] Lov. *ac sejunxit.* Veriùs Er. & melioris notæ MSS. *an junxit?* Nempe quas distributione ipsa distinxit theologias, primam & tertiam, fabulosam & civilem, easdem junxisse Varro videtur, alteram ad urbem, alteram ad theatrum, quod ipsius urbis est, pertinere docens.

[b] Sic MSS. At editi, *Numquid ab eis diis.*

eſſet, numquam theatricas turpitudines in eorum honorem quiſquam celebrandas eſſe cenſeret, numquam eas ipſi dii præciperent ſibimet exhiberi. Sed ideo nihil pudet ad obſequium deorum talia gerere in theatris, quia ſimilia geruntur in templis. Denique cùm memoratus auctor civilem theologiam à fabuloſa & naturali, tertiam quamdam ſui generis diſtinguere conaretur, eam magis ex utraque temperatam, quàm ab utraque ſeparatam intelligi voluit. Ait enim, ea quæ ſcribunt poëtæ minus eſſe, quàm ut populi ſequi debeant; quæ autem philoſophi, plus quàm ut ea " vulgum ſcrutari expediat. Quæ ſic abhorrent, " inquit, ut tamen ex utroque genere ad civiles ra- " tiones aſſumta ſint non pauca. Quare quæ ſunt " communia cum [a] poëtis, unà cum civilibus ſcri- " bemus: è quibus major ſocietas debet eſſe nobis " cum philoſophis, quàm cum poëtis. Non ergo nulla cum poëtis. Et tamen alio loco dicit de generationibus deorum magis ad poëtas quàm ad phyſicos fuiſſe populos inclinatos. Hîc enim dixit quid fieri debeat, ibi quid fiat. Phyſicos dixit utilitatis cauſsâ ſcripſiſſe, poëtas delectationis. Ac per hoc ea quæ à poëtis conſcripta populi ſequi non debent, crimina ſunt deorum: quæ tamen delectant & populos & deos. Delectationis enim cauſsâ, ſicut dicit, ſcribunt poëtæ, non utilitatis: ea tamen ſcribunt quæ dii expetant, populi exhibeant.

Caput VII.

De fabuloſæ & civilis theologiæ ſimilitudine atque concordia.

1. Revocatur igitur ad theologiam civilem theologia fabuloſa, theatrica, ſcenica, indignitatis & turpitudinis plena: & hæc tota quæ meritò culpanda & reſpuenda judicatur, pars hujus eſt quæ colenda & obſervanda cenſetur; non ſanè pars incongrua, ſicut oſtendere inſtitui, & quæ ab univerſo corpore aliena importunè illi connexa atque ſuſpenſa ſit, ſed omnino conſona, & tamquam ejuſdem corporis membrum convenientiſſimè copulata. Quid enim aliud oſtendunt illa ſimulacra, formæ, ætates, ſexus, habitus deorum? Numquid barbatum Jovem, imberbem Mercurium poëtæ habent, pontifices non habent? Numquid Priapo mimi, non etiam ſacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter ſtat adorandus in locis ſacris, quàm procedit ridendus in theatris? Num Saturnus ſenex, Apollo ephebus, ita perſonæ ſunt hiſtrionum, ut non ſint ſtatuæ delubrorum? Cur Forculus qui foribus præeſt, & Limentinus qui limini, dii ſunt maſculi, atque inter hos Cardea femina eſt, quæ cardinem ſervat? Nonne iſta in rerum divinarum libris reperiuntur, quæ graves poëtæ ſuis carminibus indigna duxerunt? Numquid Diana theatrica portat arma, & urbana ſimpliciter virgo eſt? Numquid ſcenicus Apollo cithariſta eſt, & ab hac arte Delphicus vacat? Sed hæc honeſtiora ſunt in comparatione turpiorum. Quid de ipſo Jove ſenſerunt, qui ejus nutricem in Capitolio poſuerunt? Nonne adteſtati ſunt Euhemero, qui omnes tales deos non fabuloſa garrulitate, ſed hiſtoricâ diligentiâ homines fuiſſe mortaleſque conſcripſit? Epulones etiam deos paraſitos Jovis, ad ejus menſam qui conſtituerunt, quid aliud quàm mimica ſacra eſſe

A voluerunt? Nam paraſitos Jovis ad ejus convivium adhibitos ſi mimus dixiſſet, riſum utique quæſiſſe videretur. Varro dixit; non cùm irrideret deos, ſed cùm commendaret, hoc dixit: divinarum, non humanarum rerum libri, hoc eum ſcripſiſſe teſtantur; nec ubi ludos ſcenicos exponebat, ſed ubi Capitolina jura pandebat. Denique à talibus vincitur, & fatetur, ſicut formâ humanâ deos fecerunt, ita eos delectari humanis voluptatibus credidiſſe.

B 2. Non enim & maligni ſpiritus ſuo negotio defuerunt, ut has noxias opiniones humanarum mentium ludificatione firmarent. Unde etiam illud eſt, quòd Herculis æditus otioſus atque feriatus luſit teſſeris ſecum, utraque manu alternante, in una conſtituens Herculem, in altera ſe ipſum; ſub ea conditione, ut ſi ipſe viciſſet, de ſtipe templi ſibi cœnam pararet, amicamque conduceret; ſi autem victoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia ſua voluptati Herculis exhiberet: deinde cùm à ſe C ipſo tamquam ab Hercule victus eſſet, debitam cœnam & nobiliſſimam meretricem [b] Larentinam deo Herculi dedit. At illa cùm dormiviſſet in templo, vidit in ſomnis Herculem ſibi eſſe commixtum, ſibique dixiſſe, quòd inde diſcedens cui primùm juveni obvia fieret, apud illum eſſet inventura mercedem, quam ſibi credere deberet ab Hercule perſolutam. Ac ſic abeunti cùm primus juvenis ditiſſimus Tarutius occurriſſet, eamque dilectam ſecum diutiùs habuiſſet, illa here- D de [c] relicta defunctus eſt. Quæ ampliſſimam adepta pecuniam, ne divinæ mercedi videretur ingrata, quod acceptiſſimum putavit eſſe numinibus, populum Romanum etiam ipſa ſcripſit heredem; atque illa non comparente, inventum eſt teſtamentum: quibus meritis eam ferunt etiam honores meruiſſe divinos.

Luſus æditui cum Hercule.

3. Hæc ſi poëtæ fingerent, ſi mimi agerent, ad fabuloſam theologiam dicerentur procul dubio pertinere, & à civilis theologiæ dignitate ſepa- E randa judicarentur. Cùm verò hæc dedecora, non poëtarum, ſed populorum; non mimorum, ſed ſacrorum; non theatrorum, ſed templorum; id eſt, non fabuloſæ, ſed civilis theologiæ, à tanto auctore produntur; non fruſtra hiſtriones ludicris artibus fingunt deorum, quæ tanta eſt, turpitudinem, ſed planè fruſtra ſacerdotes velut ſacris ritibus conantur fingere deorum, quæ nulla eſt, honeſtatem. Sacra ſunt Junonis, & hæc in ejus dilecta inſula Samo celebrantur, ubi nuptum da- F ta eſt Jovi. Sacra ſunt Cereris, ubi à Plutone rapta Proſerpina quæritur. Sacra ſunt Veneris, ubi amatus ejus Adonis aprino dente exſtinctus juvenis formoſiſſimus plangitur. Sacra ſunt Matris deûm, ubi Atys pulcher adoleſcens ab ea dilectus & muliebri zelo abſciſus, etiam hominum abſciſorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur. Hæc cùm deformiora ſint omni ſcenica fœditate, quid eſt quòd fabuloſa de diis figmenta poëtarum ad theatrum videlicet pertinentia G velut ſecernere nituntur à civili theologia, quam pertinere ad urbem volunt, quaſi ab honeſtis & dignis indigna & turpia? Itaque potiùs eſt unde gratiæ debeantur hiſtrionibus, qui oculis hominum pepercerunt, nec omnia ſpectaculis nudaverunt, quæ ſacrarum ædium parietibus occulun-

[a] Vind. Am. Er. & MSS. *cum propriis.*
[b] Editi, *Laurentinam.* At potiores MSS. *Larentinam.* Hæc Lactantio l. 1. c. 20. Flora eſt, cujus feſta Floralia.
[c] Vox *relicta* abeſt à MSS.

tur. Quid de sacris eorum boni sentiendum est, quæ tenebris operiuntur, cùm tam sint detestabilia, quæ proferuntur in lucem? Et certè quid in occulto agant per abscisos & molles, ipsi viderint. Eosdem tamen homines infeliciter ac turpiter enervatos atque corruptos minimè occultare potuerunt. Persuadeant cui possunt, se aliquid sanctum per tales agere homines; quos inter sua [a] sancta numerari atque versari negare non possunt. Nescimus quid agant, sed scimus per quales agant. Novimus enim quæ agantur in scena, quò numquam, vel in choro meretricum, abscisus aut mollis intravit: & tamen etiam ipsa turpes & infames agunt; neque enim ab honestis agi debuerunt. Quæ sunt ergo illa sacra, quibus agendis tales elegit sanctitas, quales nec thymelica in se admittit obscœnitas?

Caput VIII.

De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis suis conantur ostendere.

1. At enim habent ista physiologicas quasdam, sicut aiunt, id est, naturalium rationum interpretationes. Quasi verò nos in hac disputatione physiologiam quæramus, & non theologiam; id est, rationem, non naturæ, sed Dei. Quamvis enim qui verus Deus est, non opinione, sed naturâ sit Deus: non tamen omnis natura deus est; quia & hominis, & pecoris, & arboris, & lapidis utique natura est, quorum nihil est Deus. Si autem interpretationis hujus, quando agitur de sacris Matris deûm, caput est certè quòd Mater deûm terra est, quid ultra quærimus, quid cetera perscrutamur? Quid evidentius suffragatur eis qui dicunt, omnes istos deos homines fuisse? Sic enim sunt terrigenæ, sicut eis mater est terra. In vera autem theologia opus Dei est terra, non mater. Verumtamen quoquo modo sacra ejus interpretentur, & referant ad rerum naturam; viros muliebria pati, non est secundùm naturam, sed contra naturam. Hic morbus, hoc crimen, hoc dedecus habet inter illa sacra professionem, quod in vitiosis hominum moribus vix habet inter tormenta confessionem. Deinde si ista sacra quæ scenicis turpitudinibus convincuntur esse fœdiora, hinc excusantur atque purgantur, quòd habent interpretationes suas, quibus ostendantur rerum significare naturam; cur non etiam poëtica similiter excusentur atque purgentur? [b] Multi enim & ipsa ad eumdem modum interpretati sunt: usque adeo ut quod ab eis immanissimum & infandissimum dicitur, Saturnum suos filios devorasse, ita nonnulli interpretentur, quòd longinquitas temporis, quæ Saturni nomine significatur, quidquid gignit ipsa consumat: vel sicut idem opinatur Varro, quòd pertineat Saturnus ad semina, quæ in terram, de qua oriuntur, iterum recidunt. Itemque alii alio modo, & similiter cetera.

2. Et tamen theologia fabulosa dicitur, & cum omnibus hujuscemodi interpretationibus suis reprehenditur, abjicitur, improbatur; nec solùm à naturali, quæ philosophorum est, verùm etiam ab ista civili, de qua agimus, quæ ad urbes populosque pertinere asseritur, eo quòd de diis indigna confinxerit, meritò repudianda discernitur: eo nimirum consilio, ut quoniam acutissimi homines atque doctissimi, à quibus ista conscripta sunt, ambas improbandas intelligebant, & illam scilicet fabulosam & istam civilem, illam verò audebant improbare, hanc non audebant; illam culpandam proposuerunt, hanc ejus similem comparandam exposuerunt; non ut hæc præ illa tenenda eligeretur, sed ut cum illa respuenda intelligeretur; atque ita sine periculo eorum qui civilem theologiam reprehendere metuebant, utraque contemtâ, ea quam naturalem vocant, apud meliores animos inveniret locum. Nam & civilis & fabulosa ambæ fabulosæ sunt ambæque civiles: ambas inveniet fabulosas, qui vanitates & obscœnitates ambarum prudenter inspexerit; ambas civiles qui scenicos ludos pertinentes ad fabulosam in deorum civilium festivitatibus & in urbium divinis rebus adverterit. Quomodo igitur vitæ æternæ dandæ potestas cuiquam deorum istorum tribuitur, quos sua simulacra & sacra convincunt, diis fabulosis apertissimè reprobatis esse simillimos formis, ætatibus, sexu, habitu, conjugiis, generationibus, ritibus, in quibus omnibus aut homines fuisse intelliguntur, & pro uniuscujusque vita vel morte sacra eis & sollemnia constituta, hunc errorem insinuantibus firmantibusque dæmonibus, aut certè ex qualibet occasione immundissimi spiritus fallendis humanis mentibus irrepsisse?

Caput IX.

De officiis singulorum deorum.

1. Quid ipsa numinum officia tam viliter minutatimque concisa, propter quod eis dicunt pro uniuscujusque proprio munere supplicari oportere, unde non quidem omnia, sed multa jam diximus, nonne scurrilitati mimicæ, [c] quàm divinæ consonant dignitati? Si duas quisquam nutrices adhiberet infanti, quarum una nihil nisi escam, altera nihil nisi potum daret, sicut isti ad hoc duas adhibuerunt deas, Educam & Potinam; nempe desipere, & aliquid mimo simile in sua domo agere videretur. Liberum à liberamento appellatum volunt, quòd mares in coëundo per ejus beneficium emissis seminibus liberentur: hoc idem in feminis agere Liberam, quam etiam Venerem putant, quòd & [d] ipsas perhibeant semina emittere; & ob hoc Libero eamdem virilem corporis partem in templo poni, femineam Liberæ. Ad hæc addunt mulieres adtributas Libero, & vinum propter libidinem concitandam. Sic Bacchanalia summâ celebrantur insaniâ. Ubi Varro ipse confitetur à Bacchantibus talia fieri non potuisse, nisi mente commota. Hæc tamen postea displicuerunt * senatui saniori, & ea jussit auferri. Saltem hîc tandem forsitan senserunt quid immundi spiritus, dum pro diis habentur, in hominum possint mentibus. Hæc certè non fierent in theatris. Ludunt quippe ibi, non furunt: quamvis deos habere, qui etiam ludis talibus delectentur, simile sit furoris.

Bacchanalia.

* *Livius lib. 39.*

2. Quale autem illud est, quod cùm religiosum à superstitioso ea distinctione discernat, ut à superstitioso dicat timeri deos, à religioso autem tantùm vereri ut parentes, non ut hostes timeri; atque omnes ita bonos dicat, ut facilius sit eos nocentibus parcere, quàm lædere quemquam innocentem; tamen mulieri fetæ post partum tres deos custodes commemorat adhiberi, ne Silvanus deus

[a] Aliquot MSS. *sua sacra*. Paulò pòst editi, *quæ numquam vel in choro meretricum, quò nemo abscisus* &c. Emendantur à MSS.
[b] Sic MSS. Editi verò, *Multa enim & ipsi*.

[c] Editi, *magis quàm*. At MSS. carent particulâ *magis*: quæ quidem aliis similibus locis omittitur sæpè ab Augustino.
[d] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. Lov. *ipsam*.

per noctem ingrediatur & vexet; eorumque custodum significandorum caussâ tres homines noctu circumire limina domûs, & primò limen securi ferire, postea pilo, tertiò deverrere scopis, ut his datis culturæ signis, deus Silvanus prohibeatur intrare; quòd neque arbores cæduntur ac putantur sine ferro, neque far conficitur sine pilo, neque fruges coacervantur sine scopis; ab his autem tribus rebus tres nuncupatos deos, Intercidonam à securis intercisione, Pilumnum à pilo, Deverram à scopis, quibus diis custodibus contra vim dei Silvani feta conservaretur? Ita contra dei nocentis sævitiam non valeret custodia bonorum, nisi plures essent adversùs unum, eique aspero, horrendo, inculto, utpote silvestri, signis culturæ tamquam contrariis repugnarent. Itane ista est innocentia deorum, ista concordia? Hæccine sunt numina salubria urbium, magis ridenda quàm ludibria [a] theatrorum?

3. Cùm mas & femina conjunguntur, adhibetur deus Jugatinus: sit hoc ferendum. Sed domum est ducenda quæ nubit: adhibetur & deus Domiducus. Ut in domo sit, adhibetur deus Domitius. Ut maneat cum viro, additur dea Manturna. Quid ultrà quæritur? Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cetera concupiscentia carnis & sanguinis procurato secreto pudoris. Quid impletur cubiculum turbâ numinum, quando & paranymphi inde discedunt? Et ad hoc impletur, non ut eorum præsentiâ cogitatâ major sit cura pudicitiæ, sed ut feminæ sexu infirmæ, novitate pavidæ, illis cooperantibus sine ulla difficultate virginitas auferatur: adest enim dea Virginiensis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, & dea [b] Pertunda, & Venus, & Priapus. Quid est hoc? Si omnino laborantem in illo opere virum ab diis adjuvari oportebat, non sufficeret aliquis unus, aut aliqua una? Numquid Venus sola parum esset, quæ ob hoc etiam dicitur nuncupata, quòd sine ejus vi femina virgo esse non desinat? Si ulla est frons in hominibus, quæ non est in numinibus, nonne cùm credunt conjugati tot deos utriusque sexûs esse præsentes, & huic operi instantes, ita pudore afficiuntur, ut & ille minùs moveatur, & illa plus reluctetur? Et certè si adest Virginiensis dea, ut virgini zona solvatur; si adest deus Subigus, ut viro subigatur; si adest dea Prema, ut subacta, ne se commoveat, comprimatur; dea Pertunda ibi quid facit? Erubescat, eat foras: agat aliquid & maritus. Valde inhonestum est, ut quod vocatur illa, impleat quisquam nisi ille. Sed fortè ideo toleratur, quia dea dicitur esse, non deus. Nam si masculus crederetur, & Pertundus vocaretur, [c] magis contra eum pro uxoris pudicitia posceret maritus auxilium, quàm feta contra Silvanum. Sed quid hoc dicam, cùm ibi sit & Priapus [d] nimius masculus, super * cujus immanissimum & turpissimum fascinum sedere nova nupta jubeatur, more honestissimo & religiosissimo matronarum?

4. Eant adhuc, & civilem theologiam à theologia fabulosa, urbes à theatris, templa à scenis, sacra pontificum à carminibus poëtarum, velut res honestas à turpibus, veraces à fallacibus, graves à levibus, serias à ludicris, appetendas à respuendis, qua possunt quasi conentur subtilitate discernere. Intelligimus quid agant: illam theatricam & fabulosam theologiam ab ista civili pendére noverunt, & ei de carminibus poëtarum tamquam de speculo resultare; & ideo ista exposita, quam damnare non audent, illam ejus imaginem liberiùs arguunt & reprehendunt, ut qui agnoscunt quid velint, & hanc ipsam faciem cujus illa imago est, detestentur; quam tamen dii ipsi tamquam in eodem speculo se intuentes ita diligunt, ut qui qualesque sint in utraque meliùs videantur. Unde etiam cultores suos terribilibus imperiis compulerunt, ut immunditiam theologiæ fabulosæ sibi dicarent, in suis sollemnitatibus ponerent, in rebus divinis haberent; atque ita & se ipsos immundissimos spiritus manifestiùs esse docuerunt, & hujus urbanæ theologiæ velut electæ & probatæ illam theatricam, abjectam atque reprobatam, membrum partemque fecerunt; ut cùm sit universa turpis & fallax, atque in se contineat commentitios deos, una pars ejus sit in litteris sacerdotum, altera in carminibus poëtarum. Utrùm habeat & alias partes, alia quæstio est: nunc propter divisionem Varronis, & urbanam & theatricam theologiam ad unam civilem pertinere, satis, ut opinor, ostendi. Unde, quia sunt ambæ similis turpitudinis, absurditatis, indignitatis, falsitatis, absit à [e] viris religiosis, ut sive ab hac, sive ab illa vita speretur æterna.

5. Denique & ipse Varro commemorare & enumerare deos cœpit à conceptione hominis, quorum numerum exorsus est à Jano; eamque seriem perduxit usque ad decrepiti hominis mortem, & deos ad ipsum hominem pertinentes clausit ad Næniam deam, quæ in funeribus senum cantatur: deinde cœpit deos alios ostendere, qui pertinerent, non ad ipsum hominem, sed ad ea quæ sunt hominis, sicuti est victus, vestitus, & quæcumque alia quæ huic vitæ sunt necessaria; ostendens in omnibus quod sit cujusque munus, & propter quid cuique debeat supplicari: in qua universa diligentia nullos demonstravit vel nominavit deos, à quibus vita æterna poscenda sit, propter quam unam propriè nos Christiani sumus. Quis ergo usque adeo tardus sit, ut non intelligat istum hominem civilem theologiam tam diligenter exponendo & aperiendo, eamque illi fabulosæ, indignæ atque probrosæ similem demonstrando, atque ipsam fabulosam partem esse hujus satis evidenter docendo, non nisi illi naturali, quam dicit ad philosophos pertinere, in animis hominum moliri locum, ea subtilitate, ut fabulosam reprehendat, civilem verò reprehendere quidem non audeat, sed prodendo reprehensibilem ostendat, atque ita utraque judicio rectè intelligentium reprobatâ, sola naturalis remaneat eligenda? De qua suo loco in adjutorio Dei veri, diligentiùs disserendum est.

CAPUT X.

De libertate Senecæ, qui vehementiùs civilem theologiam reprehendit, quàm Varro fabulosam.

1. LIBERTAS sanè quæ huic defuit, ne istam urbanam theologiam theatricæ simillimam, apertè sicut illam reprehendere auderet, Annæo Senecæ, quem nonnullis indiciis invenimus Apostolorum nostrorum claruisse temporibus, non

---

a Sola editio Lov. *quàm ludibria poëtarum & theatrorum.*
b Sic Am. & MSS. At Vind. Er. & Lov. *Partunda*: & infrà *Partundus*, loco *Pertundus*. Videsis Arnobium lib. 4. adversùs gentes.
c Lov. & aliquot MSS. *majus.*
d In sola editione Lov. *nimis.*
e Plures MSS. *à veris religiosis.*

quidem ex toto, verùm ex aliqua parte non defuit. Adfuit enim scribenti, viventi defuit. Nam in eo [a] libro quem contra superstitiones condidit, multo copiosiùs atque vehementiùs reprehendit ipse civilem istam & urbanam theologiam, quàm Varro theatricam atque fabulosam. Cùm enim de simulacris ageret, Sacros, inquit, immortales, [b] inviolabiles in materia vilissima atque immobili dedicant, habitus illis hominum ferarumque & piscium, quidam verò mixto sexu diversis corporibus induunt: numina vocant, quæ si spiritu accepto subitò occurrerent, monstra haberentur. Deinde aliquantò pòst, cùm theologiam naturalem prædicans, quorumdam philosophorum sententias digessisset, opposuit sibi quæstionem, & ait: Hoc loco dicit aliquis, Credam ego cælum & terram deos esse, & supra lunam alios, infra alios? Ego feram aut Platonem, aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit deum sine corpore, alter sine animo? Et ad hoc respondens, Quid ergo tandem, inquit, veriora tibi videntur T. Tatii, aut Romuli, aut Tulli Hostilii somnia? Cloacinam Tatius dedicavit deam, Picum Tiberinumque Romulus, Hostilius Pavorem atque Pallorem teterrimos hominum affectus, quorum alter mentis territæ motus est, alter corporis, nec morbus quidem, sed color. Hæc numina potiùs credes, & cælo recipies? De ipsis verò ritibus crudeliter turpibus quàm liberè scripsit? Ille, inquit, viriles sibi partes amputat, ille lacertos secat. Ubi iratos deos timent, qui sic propitios merentur? Dii autem nullo debent coli genere, si & hoc volunt. Tantus est perturbatæ mentis & sedibus suis pulsæ furor, ut sic dii placentur, quemadmodum ne homines quidem sæviunt teterrimi & in fabulas [c] traditæ crudelitatis. Tyranni laceraverunt aliquorum membra, neminem sua lacerare jusserunt. In regiæ libidinis voluptatem castrati sunt quidam: sed nemo sibi, ne vir esset, jubente domino, manus intulit. Se ipsi in templis contrucidant, vulneribus suis ac sanguine supplicant. Si cui intueri vacet, quæ faciunt, quæque patiuntur, inveniet tam indecora honestis, tam indigna liberis, tam dissimilia sanis, ut nemo fuerit dubitaturus furere eos, si cum paucioribus furerent: nunc sanitatis patrocinium insanientium turba est.

Simulacra deorum à Seneca reprehensa.

2. Jam illa quæ in ipso Capitolio fieri solere commemorat, & intrepidè omnino coarguit, quis credat nisi ab irridentibus aut furentibus fieri? Nam cùm in sacris Ægyptiis Osirim lugeri perditum, mox autem inventum magno esse gaudio derisisset, cùm perditio ejus inventioque fingatur, dolor tamen ille atque lætitia ab eis qui nihil perdiderunt nihilque invenerunt, veraciter exprimatur. Huic tamen, inquit, furori certum tempus est. Tolerabile est, semel in anno insanire. In Capitolium perveni, pudebit publicatæ dementiæ, quod sibi vanus furor adtribuit officii. Alius numina deo subjicit, alius horas Jovi nuntiat; alius lictor est, alius unctor qui vano motu brachiorum imitatur unguentem. Sunt quæ Junoni ac Minervæ capillos disponant, longè à templo, non tantùm à simulacro stantes, digitos movent ornantium modo. Sunt quæ speculum teneant: sunt quæ ad vadimonia sua deos advocent: sunt qui libellos offerant, & illos caussam suam doceant. Doctus archimimus senex jam decrepitus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quasi dii libenter [d] spectarent, quem homines desierant. Omne illic artificum genus operantium diis immortalibus desidet. Et paulò pòst: Hi tamen, inquit, etiamsi supervacuum usum, non turpem nec infamem deo promittunt. Sedent quædam in Capitolio, quæ se à Jove amari putant: nec Junonis quidem, si credere poëtis velis, iracundissimæ respectu terrentur.

3. Hanc libertatem Varro non habuit: tantummodo poëticam theologiam reprehendere ausus est; civilem non ausus est, quam iste concidit. Sed si verum adtendamus, deteriora sunt templa ubi hæc aguntur, quàm theatra ubi finguntur. Unde in his sacris civilis theologiæ has partes potiùs elegit Seneca sapienti, ut eas in animi religione non habeat, sed in actibus fingat. Ait enim: Quæ omnia sapiens servabit tamquam legibus jussa, non tamquam diis grata. Et paulò pòst: Quid quòd & matrimonia, inquit, deorum jungimus, & ne piè quidem, fratrum ac sororum? Bellonam Marti collocamus, Vulcano Venerem, Neptuno Salaciam. Quosdam tamen cælibes relinquimus, quasi conditio defecerit; præsertim cùm quædam viduæ sint, ut Populonia, vel Fulgora, & [e] diva Rumina: quibus non miror petitorem defuisse. Omnem istam ignobilem deorum turbam, quam longo ævo longa superstitio congessit, sic, inquit, adorabimus, ut meminerimus cultum ejus magis ad morem, quàm ad rem pertinere. Nec leges ergo illæ, nec mos in civili theologia id instituerunt, quod diis gratum esset, vel ad rem pertineret. Sed iste quem [f] philosophia quasi liberum fecerat, tamen quia illustris populi Romani senator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat: quia videlicet magnum aliquid eum philosophia docuerat, ne superstitiosus esset in mundo, sed propter leges civium moresque hominum, non quidem ageret fingentem scenicum in theatro, sed imitaretur in templo: eo damnabiliùs, quo illa quæ mendaciter agebat, sic ageret, ut eum populus veraciter agere existimaret; scenicus autem ludendo potiùs delectaret, quàm fallendo deciperet.

Deorum cultum magis ad morem quàm ad rem pertinere.

Caput XI.

Quid de Judæis Seneca senserit.

Hic inter alias civilis theologiæ superstitiones reprehendit etiam sacramenta Judæorum, & maximè sabbata; inutiliter eos facere affirmans, quòd per illos singulos septem interpositos dies, septimam ferè partem ætatis suæ perdant vacando, & multa in tempore urgentia non agendo lædantur. Christianos tamen jam tunc Judæis inimicissimos, in neutram partem commemorare ausus est, ne vel laudaret contra suæ patriæ veterem consuetudinem, vel reprehenderet contra propriam forsitan voluntatem. De illis sanè Judæis cùm loqueretur, ait: Cùm interim usque eò sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes jam terras recepta sit: victi victoribus leges dederunt. Mirabatur hæc dicens, & quid divinitus ageretur ignorans, subjecit planè sententiam, qua significaret quid de illorum sacramentorum

Sabbata Judæorum reprehensa.

Christianos nec vituperat, nec laudat Seneca.

Judæos victos victoribus leges dedisse.

[a] Hic ipse liber à Tertull. citatur in Apolog. c. 12 sed jam non exstat.
[b] Sic MSS. Editi verò, *inviolabilesque deos in materia*.
[c] Editi, *traditi*. Sed meliùs MSS. *tradita*.

[d] Vind. Am. & MSS. *exspectarent*.
[e] Probæ notæ MSS. *Divarona*.
[f] Sic aliquot MSS. At editi, *philosophi quasi liberum fecerunt*.

„cramentorum ratione sentiret. Ait enim: Illi tamen caussas ritûs sui noverunt; major pars populi facit, quod cur faciat ignorat. Sed de sacramentis Judæorum, vel cur, vel quatenus instituta sint auctoritate divina, ac postmodum à populo Dei, cui vitæ æternæ mysterium revelatum est, tempore quo oportuit eadem auctoritate sublata sint, & aliàs diximus, maximè cùm adversùs Manichæos ageremus, & in hoc Opere loco opportuniore dicendum est.

Caput XII.

Quòd gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari æternam eos vitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adjuvent temporalem.

Nunc propter tres theologias, quas Græci dicunt mythicen, physicen, politicen, Latinè autem dici possunt, fabulosa, naturalis, civilis; quòd neque de fabulosa, quam & ipsi multorum falsorumque deorum cultores liberrimè reprehenderunt, neque de civili, cujus illa pars esse convincitur, ejusque & ista simillima vel etiam deterior invenitur, speranda est æterna vita; si cui satis non sunt quæ in hoc volumine dicta sunt, adjungat etiam illa quæ in superioribus libris, & maximè quarto de felicitatis datore Deo plurima disputata sunt. Nam cui nisi uni felicitati propter æternam vitam consecrandi homines essent, si dea felicitas esset? Quia verò non dea, sed munus est Dei; cui Deo nisi datori felicitatis consecrandi sumus, qui æternam vitam, ubi vera est & plena A felicitas, pia caritate diligimus? Non autem datorem esse felicitatis quemquam istorum deorum, qui tanta turpitudine coluntur, & nisi ita colantur, multo turpiùs irascuntur, atque ob hoc se spiritus immundissimos confitentur, puto ex his quæ dicta sunt, neminem dubitare oportere. Porrò qui non dat felicitatem, vitam quomodo possit dare æternam? Eam quippe vitam æternam dicimus, ubi est sine fine felicitas. Nam si anima in pœnis vivit æternis, quibus & ipsi spiritus crucia- *Vita æterna.* B buntur immundi, mors est illa potiùs æterna, quàm vita. Nulla quippe major & pejor est mors, quàm ubi non moritur mors. Sed quòd animæ natura, per id quod immortalis creata est, sine qualicumque vita esse non potest, summa mors ejus est alienatio à vita Dei in æternitate supplicii. Vitam igitur æternam, id est, sine ullo fine felicem, solus ille dat, qui dat veram felicitatem. Quam quoniam illi, quos colit theologia ista civilis, dare non posse convicti sunt; non solùm propter ista tem- C poralia atque terrena, quod superioribus quinque libris ostendimus, sed multo magis propter vitam æternam, quæ post mortem futura est, quod isto uno etiam illis cooperantibus egimus, colendi non sunt. Sed quoniam veternosæ consuetudinis vis nimis in alto radices habet, si cui de ista civili theologia respuenda atque vitanda parum videor disputasse, in aliud volumen, quod huic, opitulante Deo, conjungendum est, animum intendat.

LIBER SEPTIMUS.

De diis selectis civilis theologiæ, Jano, Jove, Saturno, & ceteris, quòd nec eorum cultu perveniatur ad æternæ vitæ felicitatem.

PRÆFATIO.

Diligentius me pravas & veteres opiniones veritati pietatis inimicas, quas tenebrosis animis altiùs & tenaciùs diuturnus humani generis error infixit, evellere atque exstirpare conantem; & illius gratiæ, qui hoc ut verus Deus potest, pro meo modulo in ejus adjutorio cooperantem, ingenia celeriora atque meliora, quibus ad hanc rem superiores libri satis superque sufficiunt, patienter & æquanimiter ferre debebunt; & propter alios non putare superfluum, quod jam sibi sentiunt non necessarium. Multùm magna res agitur, cùm vera & verè sancta divinitas, quamvis ab ea nobis etiam huic quam nunc gerimus, fragilitati necessaria subsidia præbeantur, non [a] tamen propter mortalis vitæ transitorium vaporem, sed propter vitam beatam, quæ non nisi æterna est, quærenda & colenda prædicatur.

Caput I.

An, cùm in theologia civili deitatem non esse constiterit, in selectis diis eam inveniri posse credendum sit.

Hanc divinitatem, vel, ut sic dixerim, deitatem; nam & hoc verbo uti jam nostros non piget, ut de Græco expressiùs transferant id quod illi θεότητα appellant: hanc ergo divinita- G D tem sive deitatem non esse in ea theologia, quam civilem vocant, quæ à Marco Varrone sexdecim voluminibus explicata est, id est, non perveniri ad æternæ vitæ felicitatem talium deorum cultu, quales à civitatibus qualiterque colendi instituti sunt, cui nondum persuasit sextus liber, quem proximè absolvimus, cùm istum forsitan legerit, quid de hac quæstione expedienda ulterius desideret, non habebit. Fieri enim potest, ut saltem deos se- E lectos atque præcipuos, quos Varro volumine complexus est ultimo, de quibus parum diximus, quisquam colendos propter vitam beatam, quæ non nisi æterna est, opinetur. Qua in re non dico quod facetius ait Tertullianus fortasse quàm verius: * Si dii seliguntur ut bulbi, utique ceteri reprobi judicantur. Non hoc dico: video enim etiam ex selectis seligi aliquos ad aliquid majus atque præstantius: sicut in militia, cùm tyrones electi fue- F rint, ex his quoque eliguntur ad opus aliquod majus armorum. Et cùm eliguntur in Ecclesia, qui fiant præpositi, non utique ceteri reprobantur, cùm omnes boni fideles electi meritò nuncupentur. Eliguntur in ædificio lapides angulares, non reprobatis ceteris qui structuræ partibus aliis deputantur. Eliguntur uvæ ad vescendum, nec reprobantur aliæ, quas relinquimus ad bibendum. Non opus est multa percurrere, cùm rès in aperto sit. Quamobrem non ex hoc, quòd dii ex multis

** Simile quidpiam in Apologetico c. 13.*

[a] divinitas quæ...

[a] Vind. & Er. *non tantum.*

quidam selecti sunt, vel is qui scripsit, vel eorum cultores, vel dii ipsi vituperandi sunt: sed advertendum potiùs quinam isti sint, & ad quam rem selecti videantur.

Caput II.

Qui sint dii selecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.

Hos certè deos selectos Varro unius libri contextione commendat, Janum, Jovem, Saturnum, Genium, Mercurium, Apollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Junonem, Lunam, Dianam, Minervam, Venerem, Vestam: in quibus omnibus ferme viginti, duodecim mares, octo sunt feminæ. Hæc numina utrùm propter majores in mundo administrationes selecta dicuntur, an quòd populis magis innotuerunt, majorque est eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera majora ab his administrantur in mundo, non eos invenire debuimus inter illam quasi plebeiam numinum multitudinem minutis opusculis deputatam. Nam ipse primùm Janus, cùm puerperium concipitur, unde cuncta opera illa sumunt exordium, minutatim minutis distributa numinibus, aditum aperit recipiendo semini. Ibi est & Saturnus propter ipsum semen. Ibi [a] Liber, qui marem effuso semine liberat. Ibi Libera, quam & Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat feminæ, ut etiam ipsa emisso semine liberetur. Omnes hi ex illis sunt, qui selecti appellantur. Sed ibi est & dea Mena, quæ menstruis fluoribus præest, quamvis Jovis filia, tamen ignobilis. Et hanc [b] provinciam fluorum menstruorum in libro selectorum deorum ipsi Junoni idem auctor assignat, quæ in diis selectis etiam regina est: & hîc tamquam Juno Lucina cum eadem Mena privigna sua eidem cruori præsidet. Ibi sunt & duo, nescio qui obscurissimi, Vitumnus & Sentinus; quorum alter vitam, alter sensus puerperio largiuntur. Et nimirum multo plus præstant, cùm sint ignobilissimi, quàm tot illi proceres & selecti. Nam profectò sine vita & sensu, quid est illud totum, quod muliebri utero geritur, nisi nescio quid abjectissimum limo ac pulveri comparandum?

Caput III.

Quàm nulla sit ratio, quæ de selectione quorumdam deorum possit ostendi, cùm multis inferioribus excellentior administratio deputetur.

1. Quæ igitur caussa tot selectos deos ad hæc opera minima compulit, ubi à Vitumno & Sentino, quos fama obscura recondit, in hujus munificentiæ partitione superentur? Confert enim selectus Janus aditum & quasi januam semini; confert selectus Saturnus semen ipsum; confert selectus Liber ejusdem seminis emissionem viris; confert hoc idem Libera, quæ Ceres seu Venus est, feminis; confert selecta Juno, & hæc non sola, sed cum Mena filia Jovis, fluores menstruos ad ejus quod conceptum est incrementum: & confert Vitumnus obscurus & ignobilis vitam; confert Sentinus obscurus & ignobilis sensum: quæ duo tanto illis rebus præstantiora sunt, quanto & ipsa intellectu ac ratione vincuntur. Sicut enim quæ ratiocinantur & intelligunt, profectò potiora sunt his, quæ sine intellectu atque ratione, ut pecora, vivunt & sentiunt: ita & illa quæ vitâ sen-

A suque sunt prædita, his quæ nec vivunt, nec sentiunt, meritò præferuntur. Inter selectos itaque deos Vitumnus vivificator & Sentinus sensificator magis haberi debuerunt, quàm Janus seminis admissor & Saturnus seminis dator vel sator & Liber & Libera seminum commotores vel emissores; quæ semina indignum est cogitare, nisi ad vitam sensumque pervenerint. Quæ munera selecta non dantur à diis selectis, sed à quibusdam incognitis & præ istorum dignitate neglectis. Quòd si res-
B pondetur, omnium initiorum potestatem habere Janum, & ideo illi etiam quod [c] aperitur conceptui non immeritò adtribui; & omnium seminum Saturnum, & ideo seminationem quoque hominis non posse ab ejus operatione sejungi; omnium seminum emittendorum Liberum & Liberam, & ideo his etiam præesse, quæ ad substituendos homines pertinent; omnium purgandorum & pariendorum Junonem, & ideo eam non deesse purgationibus feminarum & partubus hominum: quæ-
C rant quid respondeant de Vitumno & Sentino, utrùm & ipsos velint habere omnium quæ vivunt & sentiunt potestatem. Quod si concedunt, adtendant quàm eos sublimiùs locaturi sint. Nam seminibus nasci, in terra & ex terra est; vivere autem atque sentire etiam deos sidereos opinantur. Si autem dicunt Vitumno atque Sentino hæc sola adtributa, quæ in carne vivescunt & sensibus adminiculantur; cur non deus ille, qui facit omnia vivere atque sentire, etiam carni vitam præbet &
D sensum, universali opere hoc munus etiam partubus tribuens? Et quid opus est Vitumno atque Sentino? Quòd si ab illo qui vitæ & sensibus universaliter præsidet, his quasi famulis ista carnalia velut extrema & ima commissa sunt; itane sunt illi selecti destituti familiâ, ut non invenirent quibus etiam ipsi ista committerent, sed cum tota sua nobilitate, qua visi sunt seligendi, opus facere cum ignobilibus cogerentur? Juno selecta & regina Jovisque soror & conjunx, hæc tamen Iterduca
E est pueris, & opus facit cum deabus ignobilissimis Abeona & Adeona. Ibi posuerunt & Mentem deam, quæ faciat pueris bonam mentem, & inter selectos ista non ponitur, quasi quidquam majus præstari homini possit. Ponitur autem Juno, quia Iterduca est & Domiduca, quasi quidquam prosit iter carpere & domum duci, si mens non est bona: cujus muneris deam selectores isti inter selecta numina minimè posuerunt. Quæ profectò & Minervæ fuerat præferenda, cui per ista minu-
F ta opera puerorum memoriam tribuerunt. Quis enim dubitet multo esse melius habere bonam mentem, quàm memoriam quantumlibet ingentem? Nemo enim malus est, qui bonam habet mentem: quidam verò pessimi memoriâ sunt mirabili, tanto peiores quanto minùs possunt quod malè cogitant oblivisci. Et tamen Minerva est inter selectos deos; Mentem autem deam turba vilis operuit. Quid de Virtute dicam? quid de *Cap. 11.* Felicitate? de quibus in quarto libro plura jam di-
G ximus: quas cùm deas haberent, nullum eis locum inter selectos deos dare voluerunt, ubi dederunt Marti & Orco, uni effectori mortium, alteri receptori.

2. Cùm igitur in his minutis operibus, quæ minutatim diis pluribus distributa sunt, etiam ipsos

[a] Hunc Liberum Cicero 2. de natura deor. docet alium esse à Libero Baccho Jovis & Semelis filio.

[b] Editi, *providentiam*. Emendantur ex MSS.
[c] Vind. Am. & Er. *quod aperit conceptum*.

selectos videamus, tamquam senatum cum plebe A pariter operari; & inveniamus à quibusdam diis, qui nequaquam seligendi putati sunt, multo majora atque meliora administrari, quàm ab illis qui selecti vocantur; restat arbitrari non propter præstantiores in mundo administrationes, sed quia provenit eis ut populis magis innotescerent, selectos eos & præcipuos nuncupatos. Unde dicit etiam ipse Varro, quòd diis quibusdam patribus & deabus matribus, sicut hominibus, ignobilitas accidisset. Si ergo Felicitas ideo fortasse inter B selectos deos esse non debuit, quòd ad istam nobilitatem non merito, sed fortuitu pervenerunt; saltem inter illos, vel potiùs præ illis Fortuna poneretur, quam dicunt deam non [a] rationabili dispositione, sed ut temere acciderit, sua cuique dona conferre. Hæc in diis selectis tenere apicem debuit, in quibus maximè quid posset ostendit: quando eos videmus non præcipua virtute, non rationabili felicitate, sed temeraria, sicut eorum cultores de illa sentiunt, Fortunæ potestate selectos. C Nam & vir disertissimus Sallustius etiam ipsos deos fortassis adtendit, cùm diceret: Sed profectò Fortuna in omni re dominatur; ea res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obscuratque. Non enim possunt invenire caussam cur celebrata sit Venus, & obscurata sit Virtus; cùm ab istis ambarum consecrata sint numina, nec comparanda sint merita. Aut si hoc nobilitari meruit, quod plures appetunt; plures enim Venerem * quàm Virtutem; cur celebrata est dea Miner- D va, & obscurata est dea Pecunia? cùm in genere humano plures alliciat avaritia quàm peritia; & in eis ipsis qui sunt artificiosi, raró invenias hominem, qui non habeat artem suam pecuniaria mercede venalem; plurisque pendatur semper propter quod aliquid fit, quàm id quod propter aliud fit. Si ergo insipientis judicio multitudinis facta est deorum ista selectio, cur dea Pecunia Minervæ prælata non est, cùm propter pecuniam sint artifices multi? Si autem paucorum sapientium est E ista distinctio, cur non prælata est Veneri Virtus, cùm eam longè ratio præferat? Saltem certè, ut dixi, ipsa Fortuna, quæ, sicut putant qui ei plurimum tribuunt, in omni re dominatur, & res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obscuratque; si tantum & in deos valuit, ut temerario judicio suo quos vellet celebraret, obscuraretque quos vellet, præcipuum locum haberet in selectis, quæ in ipsos quoque deos tam præcipuæ est potestatis. An ut illic esse non posset, F nihil aliud etiam ipsa Fortuna, nisi adversam putanda est habuisse fortunam? Sibi ergo adversata est, quæ alios nobiles faciens nobilitata non est.

In bello Catilin.

* Subaudi, appetunt.

Avaritia plures allicit quàm peritia.

Caput IV.

Meliùs actum cum diis inferioribus, qui nullis infamentur opprobriis, quàm cum selectis, quorum tantæ turpitudines celebrentur.

GRATULARETUR autem diis istis selectis quisquam nobilitatis & claritudinis appetitor, & eos diceret fortunatos, si non eos magis G ad injurias quàm ad honores selectos videret. Nam illam infimam turbam ipsa ignobilitas texit, ne obrueretur opprobriis. Ridemus quidem, cùm eos videmus figmentis humanarum opinionum partitis inter se operibus distributos, tamquam [b] minuscularios vectigalium conductores, vel tamquam opifices in vico argentario, ubi unum vasculum ut perfectum exeat, per multos artifices transit, cùm ab uno perfecto perfici posset. Sed aliter non putatum est operantium multitudini consulendum, nisi ut singulas artis partes citò ac facilè discerent singuli, ne omnes in arte una tardè ac difficilè cogerentur esse perfecti. Verumtamen vix quisquam reperitur deorum non selectorum, qui aliquo crimine famam traxit infamem; vix autem selectorum quispiam, qui non in se notam contumeliæ insignis acceperit. Illi ad istorum humilia opera descenderunt, isti in illorum sublimia crimina non venerunt. De Jano quidem non mihi facilè quidquam occurrit, quod ad probrum pertineat. Et fortasse talis fuerit, innocentiùs vixerit & à facinoribus flagitiisque remotiùs. Saturnum fugientem benignus excepit: cum hospite partitus est regnum, ut etiam * civitates singulas conderent, iste Janiculum, ille Saturniam. Sed isti in cultu deorum omnis dedecoris appetitores, cujus vitam minùs turpem invenerunt, eum simulacri monstrosa deformitate turparunt, nunc eum bifrontem, nunc etiam quadrifrontem, tamquam geminum, facientes. An fortè voluerunt, ut, quoniam plurimi dii selecti erubescenda perpetrando amiserant frontem, quanto iste innocentior esset, tanto frontosior appareret?

* Virgil. Æneid. 8.

Caput V.

De paganorum secretiore doctrina physicisque rationibus.

SED ipsorum potiùs interpretationes physicas audiamus, quibus turpitudinem miserrimi erroris, velut altioris doctrinæ specie colorare conantur. Primùm eas interpretationes sic Varro commendat, ut dicat antiquos simulacra deorum & insignia, ornatusque finxisse; quæ cùm oculis animadvertissent hi qui adissent doctrinæ mysteria, possent animam mundi ac partes ejus, id est, deos veros animo videre: quorum qui simulacra specie hominis fecerunt, hoc videri secutos, quòd mortalium animus qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tamquam si vasa ponerentur caussâ notandorum deorum, & in Liberi æde œnophorum sisteretur, quod significaret vinum, per id quod continet id quod continetur: ita per simulacrum quod formam haberet humanam, significari animam rationalem, quòd eo velut vase natura ista soleat contineri, cujus naturæ deum volunt esse, vel deos. Hæc sunt mysteria doctrinæ, quæ iste vir doctissimus penetràverat, unde in lucem ista proferret. Sed ô homo acutissime, num in istis doctrinæ mysteriis illam prudentiam perdidisti, qua tibi sobriè visum est, quòd hi qui primi populis simulacra constituerunt, & metum demserunt civibus suis, & errorem addiderunt, castiùsque deos sine simulacris veteres observasse Romanos? Hi enim tibi fuerunt auctores, ut hæc contra posteriores Romanos dicere auderes. Nam si & illi antiquissimi simulacra coluissent, fortassis totum istum sensum de simulacris non constituendis, interim [c] verum, timoris silentio premeres, & in hujuscemodi perniciosis vanis-

[a] Lov. *non irrationabili*. Meliùs editi alii, *non rationabili*: suffragantibus MSS. qui paulò pòst loco *acciderit*, habent *accederet*.
[b] Lov. *minutularios*. Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *munuscularios*. Alii veteres libri, hìc & infrà cap. II. *minuscularios*.
[c] Editi, *interim veri timoris* &c. Corriguntur ex MSS.

que figmentis mysteria ista doctrinæ loquaciùs & A elatiùs prædicares. Anima tamen tua tam docta & ingeniosa, (ubi te multùm dolemus,) per hæc a mysteria doctrinæ ad Deum [a] suum, id est, à quo facta est, non cum quo facta est; nec cujus portio, sed cujus conditio est; nec qui est omnium anima, sed qui fecit omnem animam, quo solo illustrante fit anima beata, si ejus gratiæ non sit ingrata, nullo modo potuit pervenire. Verùm ista mysteria doctrinæ qualia sint, quantique pendenda, quæ sequuntur ostendent. Fatetur interim vir iste doctissimus, animam mundi ac partes ejus esse veros B deos: unde intelligitur totam ejus theologiam, eam ipsam scilicet naturalem, cui plurimum tribuit, usque ad animæ rationalis naturam se extendere potuisse. De naturali enim paucissima præloquitur in hoc libro: in quo videbimus utrùm per interpretationes physiologicas ad hanc naturalem possit referre civilem, quam de diis selectis ultimam scripsit. Quod si potuerit, tota naturalis erit: & quid opus erat ab ea civilem tantâ curâ distinctionis abjungere? Si autem recto discrimine separata C est; quando nec ista vera est quæ illi naturalis placet; pervenit enim usque ad animam, non usque ad verum Deum qui fecit & animam: quanto est abjectior & falsior ista civilis, quæ maximè circa corporum est occupata naturam; sicut ipsæ interpretationes ejus, ex quibus quædam [b] necessariò b commemorare me oportet, tantâ ab ipsis exquisitæ & enucleatæ diligentiâ demonstrabunt?

Caput VI.

De opinione Varronis, qua arbitratus est Deum animam esse mundi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum divina natura sit.

Dicit ergo idem Varro adhuc de naturali theologia præloquens, deum se arbitrari D esse animam mundi, quem Græci vocant κόσμον; & hunc ipsum mundum esse deum: sed sicut hominem sapientem, cùm sit ex corpore & animo, tamen ab animo dici sapientem; ita mundum deum dici ab animo, cùm sit ex animo & corpore. Hîc videtur quoquo modo confiteri unum Deum; sed ut plures etiam introducat, adjungit mundum dividi in duas partes, cælum & terram; & cælum bifariam, in æthera & aëra; terram verò in aquam & humum: è quibus summum esse E æthera, secundum aëra, tertiam aquam, infimam terram: quas omnes partes quatuor animarum esse plenas, in æthere & aëre immortalium, in aqua & terra mortalium; ab summo autem circuitu cæli ad circulum lunæ æthereas animas esse astra ac stellas, eos cælestes deos non modò intelligi esse, sed etiam videri: inter lunæ verò gyrum & nimborum ac ventorum cacumina aëreas esse animas, sed eas animo, non oculis videri; & vocari heroas, & lares, & genios. Hæc est videlicet breviter in ista prælocutione proposita theologia naturalis, quæ non huic tantùm, sed multis F philosophis placuit: de qua tunc diligentiùs disserendum est, cùm de civili, quantum ad deos selectos adtinet, opitulante Deo vero, quod restat implevero.

Caput VII.

An rationabile fuerit, Ianum & Terminum in duo numina separari.

Janus igitur, à quo sumsit exordium, quæro quisnam sit? Respondetur, Mundus est. Brevis hæc planè est atque aperta responsio. Cur ergo ad eum dicuntur rerum initia pertinere, fines verò ad alterum, quem Terminum vocant? Nam propter initia & fines duobus istis diis duos menses * perhibent dedicatos, præter illos decem quibus usque ad Decembrem caput est Martius; *Plutarch. in Numa. Januarium Jano, Februarium Termino. Ideo Terminalia * eodem mense Februario celebrari dicunt, * Plutarch. ibid. cùm fit sacrum purgatorium, quod vocant [c] Februum; unde mensis nomen accepit. Numquid c ergo ad mundum, qui Janus est, initia rerum pertinent, & fines non pertinent, ut alter illis deus præficeretur? Nonne omnia quæ in hoc mundo fieri dicunt, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ est ista vanitas, in opere illi dare potestatem dimidiam, in simulacro faciem duplam? Nonne istum bifrontem multo elegantiùs interpretarentur, si eumdem & Janum & Terminum dicerent; atque initiis unam faciem, finibus alteram darent? Quoniam qui operatur, utrumque debet intendere. In omni enim motu actionis suæ qui non respicit initium, non prospicit finem. Unde necesse est [d] à memoria respiciente prospiciens connectatur intentio. Nam cui exciderit d quod cœperit, quomodo finiat non inveniet. Quòd si vitam beatam in hoc mundo inchoari putarent, extra mundum perfici, & ideo Jano, id est, mundo, solam initiorum tribuerent potestatem; profectò ei præponerent Terminum, eumque à diis selectis non alienarent. Quamquam etiam nunc cùm in istis duobus diis initia rerum temporalium finesque tractantur, Termino dari debuit plus honoris. Major enim lætitia est, cùm res quæque perficitur: sollicitudinis autem plena sunt cœpta, donec perducantur ad finem, quem qui aliquid incipit, maximè appetit, intendit, exspectat, exoptat; nec de re inchoata, nisi terminetur, exsultat.

Caput VIII.

Ob quam caussam cultores Iani bifrontem imaginem ipsius finxerint, quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.

Sed jam bifrontis simulacri interpretatio proferatur. Duas eum facies antè & retrò habere dicunt, quòd hiatus noster, cùm os aperimus, mundo similis videatur: unde & palatum Græci οὐρανὸν appellant: & nonnulli, inquit, poëtæ Latini cælum * vocaverunt palatum: à quo hiatu oris, * Ennius apud Cicer. 2. de nat. deor. & foras esse aditum ad dentes versùs, & introrsus ad fauces. Ecce quò perductus est mundus propter palati nostri vocabulum, vel Græcum, vel poëticum. Quid autem hoc ad animam, quid ad vitam æternam? Propter solas salivas colatur hic deus, sub quibus partim glutiendis, partim exspuendis, sub cælo palati utraque panditur janua. Quid est porrò absurdius, quàm in ipso mundo non invenire duas januas ex adverso sitas, per quas vel admittat ad se aliquid intrò, vel emittat à se foras; & de nostro ore & gutture, quorum similitudinem mundus non habet, velle mundi simulacrum com-

[a] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *ad Deum summum.*
[b] Vind. Am. Er. & MSS. *necessaria.*
[c] Plures & optimæ notæ MSS. cum Vind. Am. & Er. *Februm.* Non malè fortassis, tametsi apud Varronem l. 5. de Latina ling. legatur: *Februum Sabinis purgamentum, & in Sacris nostris verbum.*
[d] Sic omnes MSS. quorum unus tamen loco *prospiciens*, habet *prospicientis.* At editi, *necesse est ut memoria respicienti prospiciens &c.*

ponere in Jano, propter solum palatum, cujus similitudinem Janus non habet? Cùm verò eum faciunt quadrifrontem & Janum geminum appellant, ad quatuor mundi partes hoc interpretantur, quasi aliquid spectet mundus foras, sicut per omnes facies Janus. Deinde si Janus est mundus, & mundus quatuor partibus constat, falsum est simulacrum Jani bifrontis: [a] aut si propterea verum est, quia etiam nomine Orientis & Occidentis totus solet mundus intelligi, numquid cùm duas partes alias nominamus Septemtrionis & Austri, sicut illum quadrifrontem dicunt geminum Janum, ita quisquam geminum dicturus est mundum? Non habent omnino unde quatuor januas, quæ intrantibus & exeuntibus pateant, interpretentur ad mundi similitudinem; sicut de bifronte quod dicerent saltem in ore hominis invenerunt; nisi Neptunus fortè subveniat & porrigat piscem, cui præter hiatum oris & gutturis etiam dextrâ & sinistrâ fauces patent. Et tamen hanc vanitatem per tot januas nulla effugit anima, nisi quæ audit veritatem dicentem, *Ego sum janua.* (Joan. 10.)

CAPUT IX.

De Iovis potestate, atque ejusdem cum Iano comparatione.

1. JOVEM autem, qui etiam [b] Jupiter dicitur, quem velint intelligi, exponant. Deus est, inquiunt, habens potestatem caussarum, quibus aliquid fit in mundo. Hoc quàm magnum sit, nobilissimus Virgilii versus ille testatur: Felix qui potuit rerum cognoscere caussas. (Georg. 2.) Sed cur ei præponitur Janus, hoc nobis vir ille acutissimus doctissimusque respondeat. Quoniam penes Janum, inquit, sunt prima, penes Jovem summa. Meritò ergo rex omnium Jupiter habetur. Prima enim vincuntur à summis: quia licèt prima præcedant tempore, summa superant dignitate. Sed rectè hoc diceretur, si factorum prima discernerentur & summa: sicut initium facti est proficisci, summum pervenire; initium facti incœptio discendi, summum perceptio doctrinæ: ac sic in omnibus prima sunt initia, [c] summique sunt fines. Sed jam hoc negotium inter Janum Terminumque discussum est. Caussæ autem quæ dantur Jovi, efficientia sunt, non effecta: neque ullo modo fieri potest, ut vel tempore præveniantur à factis initiisve factorum. Semper enim prior est res quæ facit, quàm illa quæ fit. Quapropter si ad Janum pertinent initia factorum, non ideo priora sunt efficientibus caussis, quas Jovi tribuunt. Sicut enim nihil fit, ita nihil inchoatur ut fiat, quod non faciens caussa præcesserit. Hunc sanè deum, penes quem sunt omnes caussæ factarum omnium naturarum naturaliumque rerum, si Jovem populi appellant, & tantis contumeliis tamque scelestis criminationibus colunt, tetriore sacrilegio sese obstringunt, quàm si prorsus nullum putarent deum. Unde satius esset eis alium aliquem Jovis nomine nuncupare, dignum turpibus & flagitiosis honoribus, supposito vano figmento quod potiùs blasphemarent, (sicut Saturno dicitur suppositus lapis, quem pro filio devoraret,) quàm istum deum dicere & tonantem & adulterantem, & totum mundum regentem & per tot stupra diffluentem, & naturarum omnium naturaliumque rerum caussas summas habentem & suas caussas bonas non habentem.

2. Deinde quæro, quem jam locum inter deos huic Jovi tribuant, si Janus est mundus. Deos enim veros animam mundi ac partes ejus iste definivit: ac per hoc quidquid hoc non est, non est utique secundùm istos verus deus. Num igitur ita dicturi sunt Jovem animam mundi, ut Janus sit corpus ejus, id est, iste visibilis mundus? Hoc si dicunt, non erit quemadmodum Janum deum dicant; quoniam mundi corpus non est deus vel secundùm ipsos, sed anima mundi ac partes ejus. Unde apertissimè idem dicit, deum se arbitrari esse animam mundi, & hunc ipsum mundum esse deum: sed sicut hominem sapientem, cùm sit ex animo & corpore, tamen ex animo dici sapientem; ita mundum deum dici ab animo, cùm sit ex animo & corpore. Solum itaque mundi corpus non est deus: sed aut sola anima ejus, aut simul corpus & animus; ita tamen ut non sit à corpore, sed ab animo deus. Si ergo Janus est mundus, & deus est Janus, numquid Jovem ut deus esse possit, aliquam partem Jani esse dicturi sunt? Magis enim Jovi universum solent tribuere: unde est, * Jovis omnia plena. (* Virgil. Eclog. 3.) Ergo & Jovem, ut deus sit, & maximè rex deorum, non alium possunt existimare quàm mundum; ut diis ceteris secundùm istos suis partibus regnet. In hanc sententiam etiam quosdam versus Valerii Sorani exponit idem Varro, in eo libro quem seorsùm ab istis de cultu deorum scripsit: qui versus hi sunt:

Juppiter omnipotens regum [d] rerumque deûmque
Progenitor, genitrixque deûm, deus unus, & omnis.

Exponuntur autem in eodem libro, ita ut eum marem existimarent, qui semen emitteret, feminam quæ acciperet; Jovemque esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere, & in se recipere: Qua caussâ, inquit, scripsit Soranus, Jupiter » progenitor genitrixque: nec minùs cum caussa » unum & omnia idem esse; mundus enim unus, & » in eo uno omnia sunt. »

CAPUT X.

An Iani & Iovis recta discretio sit.

CUM ergo Janus mundus sit, & Jupiter mundus sit, unusque sit mundus, quare duo dii Janus & Jupiter? Quare seorsus habent templa, seorsus aras, diversa sacra, dissimilia simulacra? Si propterea quòd alia vis est primordiorum, alia caussarum, & illa Jani, illa Jovis nomen accepit; numquid si unus homo in diversis rebus duas habeat potestates aut duas artes, quia singularum diversa vis est, ideo duo judices aut duo dicuntur artifices? Sic ergo & unus Deus, cùm ipse habeat potestatem primordiorum, ipse caussarum, num propterea illum duos deos esse necesse est putari, quia primordia caussæque res duæ sunt? Quòd si hoc justum putant, etiam ipsum Jovem tot deos esse dicant, quotquot ei cognomina propter multas potestates dederunt: quoniam res omnes ex quibus illa cognomina sunt adhibita, multæ atque diversæ sunt; ex quibus pauca commemoro.

[a] Editi post *Iani bifrontis*, addunt, *quia Ianus etsi quadrifrons legitur, numquam tamen quadrijanus invenitur:* quod à MSS. abest.
[b] *Iovis* & *Iupiter* perinde in recto dicebatur; sed usus demum obtinuit, ut in obliquo *Iovis*, in recto *Iupiter* tantùm diceretur.
[c] Sic MSS. Editi verò, *summaque sunt fines.*
[d] Vind. Am. & Er. *regum rex ipse deusque.*

Caput XI.

De cognominibus Iovis, quæ non ad multos deos, sed ad unum eumdemque referuntur.

Dixerunt eum Victorem, Invictum, Opitulum, Impulsorem, Statorem, Centumpedam, Supinalem, Tigillum, [a] Almum, Ruminum, & alia quæ persequi longum est. Hæc autem cognomina imposuerunt uni deo propter caussas potestatesque diversas, non tamen propter tot res etiam tot deos eum esse coëgerunt: quòd omnia vinceret, quòd à nemine vinceretur, quòd
B opem indigentibus ferret, quòd haberet impellendi, statuendi, stabiliendi, resupinandi potestatem, quòd tamquam tigillus mundum contineret ac sustineret, quòd aleret omnia, quòd rumâ, id est, mammâ aleret animalia. In his, ut advertimus, quædam magna sunt, quædam exigua; & tamen unus utraque facere perhibetur. Puto inter se propinquiora esse caussas rerum atque primordia, propter quas res unum mundum duos deos esse
C voluerunt, Jovem atque Janum, [b] quàm continere mundum & mammam dare animalibus: nec tamen propter hæc duo opera tam longè inter se vi & dignitate diversa, duo dii esse compulsi sunt; sed unus Jupiter, propter illud Tigillus, propter illud Ruminus appellatus est. Nolo dicere, quòd animalibus mammam præbere sugentibus magis Junonem potuit decere, quàm Jovem: præsertim cùm esset etiam diva Rumina, quæ in hoc opus adjutorium illi famulatumve præberet. Cogito
D enim posse responderi, & ipsam Junonem nihil aliud esse quàm Jovem, secundùm illos Valerii Sorani versus, ubi dictum est:

> Juppiter omnipotens regum rerumque deûmque
> Progenitor genitrixque deûm.

Quare ergo dictus est & Ruminus, cùm diligentiùs fortasse quærentibus ipse inveniatur esse etiam illa diva Rumina? Si enim majestate deorum rectè videbatur indignum, ut in una spica alter ad curam geniculi, [c] altera ad folliculi pertineret;
E quanto est indignius unam rem infimam, id est, ut mammis alantur animalia, duorum deorum potestate curari, quorum sit unus Jupiter rex ipse cunctorum; & hoc agat non saltem cum conjuge sua, sed cum ignobili nescio qua Rumina, nisi quia ipse est etiam ipsa Rumina [d]; Ruminus fortasse pro sugentibus maribus, Rumina pro feminis? Dicerem quippe noluisse illos Jovi femininum nomen imponere, nisi & in illis versibus Progenitor genitrixque diceretur; & inter alia ejus co-
F gnomina legerem, quòd etiam Pecunia vocaretur, quam deam inter illos minuscularios invenimus, & in quarto libro commemoravimus. Sed cùm & mares & feminæ habeant pecuniam, cur non & Pecunia & Pecunius appellatus sit, sicut Rumina & Ruminus, ipsi viderint.

a Jovi tot cognomina cur imposita.

Cap. 21 & 24.

Caput XII.

Quòd Iupiter etiam Pecunia nuncupetur.

Quam verò eleganter rationem hujus nominis reddiderunt? Et Pecunia, inquiunt, vocatur, quòd ejus sunt omnia. O magnam ratio-
G nem divini nominis! Immo verò ille cujus sunt omnia, vilissimè & contumeliosissimè Pecunia nuncupatur. Ad omnia enim quæ cælo & terrâ continentur, quid est pecunia in omnibus omnino
A rebus, quæ ab hominibus nomine pecuniæ possidentur? Sed nimirum hoc avaritia Jovi nomen imposuit, ut quisquis amat pecuniam, non quemlibet deum, sed ipsum regem omnium sibi amare videatur. Longè autem aliud esset, si divitiæ vocaretur. Aliud namque sunt divitiæ, aliud pecunia. Nam dicimus divites, sapientes, justos, bonos, quibus pecunia vel nulla, vel parva est; magis enim sunt virtutibus divites, per quas eis etiam in ipsis corporalium rerum necessitatibus sat est
B quod adest: pauperes verò avaros, semper inhiantes & egentes; quamlibet enim magnas pecunias habere possunt, sed in earum quantacumque abundantia non egere non possunt. Et Deum ipsum verum rectè dicimus divitem, non tamen pecuniâ, sed omnipotentiâ. Dicuntur itaque & divites pecuniosi; sed interiùs egeni, si cupidi. Item dicuntur pauperes pecuniâ carentes; sed interiùs divites, si sapientes. Qualis ergo ista theologia debet esse sapienti, ubi rex deorum ejus rei nomen ac-
C cepit, * quam nemo sapiens concupivit? Quanto enim faciliùs, si aliquid hac doctrinâ quod ad vitam pertineret æternam salubriter disceretur, deus mundi rector non ab eis pecunia, sed sapientia vocaretur, cujus amor purgat à sordibus avaritiæ, hoc est, ab amore pecuniæ?

Divites qui.

Pauperes qui.

Deus quomodo dives.

* Sallust. in Catil.

Caput XIII.

Quòd dum exponitur quid Saturnus quidve sit Genius, uterque unus Iupiter esse doceatur.

Sed quid de hoc Jove plura, ad quem fortasse
D ceteri referendi sunt, ut inanis remaneat deorum opinio plurimorum, cùm hic [e] ipse sit omnes; sive quando partes ejus vel potestates existimantur, sive cùm vis animæ, quam putant per cuncta diffusam, ex partibus molis hujus, in quas visibilis mundus iste consurgit, & multiplici administratione naturæ, quasi plurium deorum nomina accepit? Quid est enim & Saturnus? Unus, inquit, de principibus deus, penes quem sationum omnium dominatus est. Nonne expositio versuum
E illorum Valerii Sorani sic se habet, Jovem esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere, & in se recipere? Ipse est igitur penes quem sationum omnium dominatus est. Quid est Genius? Deus, inquit, qui præpositus est ac vim habet omnium rerum gignendarum. Quem alium hanc vim habere credunt, quàm mundum, cui dictum est, Jupiter progenitor genitrixque? Et cùm alio loco Genium dicit esse uniuscujusque animum rationalem, & ideo esse singulos singulorum, talem au-
F tem mundi animum deum esse; ad hoc idem utique revocat, ut tamquam universalis genius ipse mundi animus esse credatur. Hic est igitur quem appellant Jovem. Nam si omnis genius deus, & omnis viri animus genius, sequitur ut sit omnis viri animus deus: quod si & ipsos abhorrere absurditas ipsa compellit, restat ut eum singulariter & excellenter dicant deum genium, quem dicunt mundi animum, ac per hoc Jovem.

Saturnus à satione.

Genius à generando.

Caput XIV.

De Mercurii & Martis officiis.

Mercurium verò & Martem quomodo
G referrent ad aliquas partes mundi & opera Dei, quæ sunt in elementis, non invenerunt; & ideo eos saltem operibus hominum præposue-

[a] Am. & Er. *Alinum.*
[b] Sola editio Lov. *quem continere dicunt mundum.*
[c] Editi hoc etiam loco *alter.* At MSS. *altera*, scilicet *Volutina.*

Vide suprà lib. 4. c. 8.
[d] Hîc in editis additur, *ipse Ruminus*: quod abest à MSS.
[e] Plures MSS *ipsi sint omnes.*

A runt, sermocinandi & belligerandi [a] administros. Quorum Mercurius si sermonis etiam deorum potestatem gerit, ipsi quoque regi deorum dominatur, si secundùm ejus arbitrium Jupiter loquitur, aut loquendi ab illo accepit facultatem: quod utique absurdum est. Si autem illi humani tantùm sermonis potestas tributa perhibetur, non est credibile ad lactandos mammâ, non solùm pueros, sed etiam pecora, unde Ruminus cognominatus

B est, Jovem descendere voluisse, & curam nostri sermonis, quo pecoribus antecellimus, ad se pertinere noluisse: ac per hoc idem ipse est Jovis atque Mercurius. Quòd si sermo ipse dicitur esse Mercurius, sicut ea quæ de illo interpretantur, ostendunt: (nam ideo Mercurius, quasi * medius currens dicitur appellatus, quòd sermo currat inter homines medius; ideo ἑρμῆς Græcè, quòd sermo vel interpretatio, quæ utique ad sermonem pertinet, ἑρμηνεία dicitur; ideo & mercibus præesse,

* Apud Arnob. l. 3. quasi medicurrius.

C quia inter vendentes & ementes sermo fit medius; alas ejus in capite & pedibus significare volucrem ferri per aëra sermonem; nuntium dictum, quoniam per sermonem omnia cogitata enuntiantur:) si ergo Mercurius ipse sermo est, etiam ipsis confitentibus, deus non est. Sed cùm sibi deos faciunt eos, qui [b] nec dæmones sunt, immundis supplicando spiritibus, possidentur ab eis qui non dii, sed dæmones sunt. Item quia nec Marti aliquod elementum vel partem mundi invenire potuerunt,

D ubi ageret opera qualiacumque naturæ, deum belli esse dixerunt, quod opus est hominum, & optabile eis non est. Si ergo pacem perpetuam Felicitas daret, Mars quid ageret non haberet. Si autem ipsum bellum est Mars, sicut sermo Mercurius; utinam quàm manifestum est quòd non sit deus, tam non sit & bellum quod vel falsò vocetur deus.

Caput XV.

De stellis quibusdam, quas pagani deorum suorum nominibus nuncuparunt.

E Nisi fortè illæ stellæ sunt hi dii, quas eorum appellavere nominibus. Nam stellam quamdam vocant Mercurium, quamdam itidem Martem. Sed ibi est & illa quam vocant Jovem; & tamen eis mundus est Jovis: ibi quam vocant Saturnum; & tamen ei [c] præterea dant non parvam substantiam, omnium videlicet seminum: ibi est & illa omnium clarissima, quæ ab eis appellatur Venus; & tamen eamdem Venerem esse etiam Lunam volunt: quamvis de illo fulgentissimo sidere

F apud eos tamquam de malo aureo Juno Venusque contendant. Luciferum enim quidam Veneris, quidam dicunt esse Junonis: sed, ut solet, Venus vincit. Nam multo plures eam stellam Veneri tribuunt, ita ut vix eorum quisquam reperiatur, qui aliud opinetur. Quis autem non rideat, cùm regem omnium Jovem dicant, [d] quòd stella ejus ab stella Veneris tantâ vincitur claritate? Tanto enim esse debuit ceteris illa fulgentior, quanto est ipse potentior. Respondent ideo sic videri, quia illa

Luciferum sidus.

G quæ putatur obscurior, superior est atque à terris longè remotior. Si ergo superiorem locum major dignitas meruit, quare Saturnus ibi est Jove superior? An vanitas fabulæ, quæ regem Jovem facit, non potuit usque ad sidera pervenire; & quod non [e] valuit Saturnus in regno suo, neque in Capitolio, saltem est permissus obtinere in cælo? Quare autem Janus non accepit aliquam stellam? Si propterea quia mundus est, & omnes in illo sunt: & Jovis mundus est, & habet tamen. An iste caussam suam composuit ut potuit, & pro una stella quam non habet inter sidera, tot facies accepit in terra? Deinde si propter solas stellas Mercurium & Martem partes mundi putant, ut eos deos habere possint, quia utique sermo & bellum non sunt partes mundi, sed actus hominum; cur Arieti & Tauro & Cancro & Scorpioni ceterisque hujusmodi quæ cælestia signa numerant, & stellis non singulis, sed singula pluribus constant, superiúsque [f] istis in summo cælo perhibent collocata, ubi constantior motus inerrabilem meatum sideribus præbet, nullas aras, nulla sacra, nulla templa fecerunt; nec deos, non dico inter hos selectos, sed ne inter illos quidem quasi plebeios habuerunt?

Caput XVI.

De Apolline & Diana ceterisque selectis diis, quos partes mundi esse voluerunt.

Apollinem quamvis divinatorem & medicum velint, tamen ut in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam solem esse dixerunt; Dianamque germanam ejus similiter lunam & viarum præsidem. Unde & virginem volunt, [g] quòd via nihil pariat: & ideo ambos sagittas habere, quòd ipsa duo sidera de cælo radios terras usque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc est Orcum, terrenam & infimam partem mundi. Liberum & Cererem præponunt seminibus, vel illum masculinis, illam femininis; vel illum liquori, illam verò ariditati seminum. Et hoc utique totum refertur ad mundum, id est, ad Jovem, qui propterea dictus est * Progenitor genitrixque, quòd omnia semina ex se emitteret, & in se reciperet. Quando quidem etiam Matrem magnam eamdem Cererem volunt, quam nihil aliud dicunt esse quàm terram, eamque perhibent & Junonem. Et ideo ei secundas caussas tribuunt rerum: cùm tamen Jovi sit dictum, Progenitor genitrixque deûm: quia secundùm eos totus mundus ipse est Jovis. Minervam etiam, quia eam humanis artibus præposuerunt, nec invenerunt vel stellam ubi eam ponerent, eamdem vel summum æthera vel etiam lunam esse dixerunt. Vestam quoque ipsam propterea dearum maximam putaverunt, quòd ipsa sit terra; quamvis ignem mundi leviorem qui pertinet ad usus hominum faciles, non violentiorem qualis Vulcani est, ei deputandum esse crediderunt. Ac per hoc omnes istos selectos deos hunc esse mundum volunt, in quibusdam universum, in quibusdam partes ejus: universum sicut Jovem; partes ejus, ut Genium, ut Matrem magnam, ut Solem [h] & Lunam, vel potiùs Apollinem & Dianam. Et aliquando unum deum res plures, aliquando unam rem deos plures faciunt. Nam unus deus res plures sunt, sicut ipse Jupiter: & mundus enim totus Jupiter, & solum cælum Jupi-

* Suprà cap. 11.

[a] Sic MSS. At editi, *ministros.*
[b] Particula *nec* ab Er. & Lov. omissa hîc fuit: restituitur ex Vind. Am. & MSS.
[c] Sic MSS. Editi verò, *præter eam.*
[d] Sola editio Lov. pro *quod*, habet *cùm.*
[e] *Non valuit Saturnus in regno suo*, qui videlicet è Creta pulsus à filio Jove dicitur: *neque in Capitolio*, quia cùm incoluisset collem Capitolinum, ubi Saturnia condita erat; postea collis ille sacer fuit Jovi.
[f] Lov. *ista*: dissentientibus editis aliis & MSS.
[g] In sola editione Lov. *quia nihil pariat*: omisso verbo, *via.*
[h] MSS. *ut Solem vel Lunam; ut potiùs* &c.

ter, & sola stella Jupiter habetur & dicitur. Itemque Juno secundarum caussarum domina, & Juno aër, & Juno terra, & si Venerem [a] vinceret, Juno stella. Similiter Minerva summus æther, & Minerva itidem luna, quam esse in ætheris infimo limite existimant. Unam verò rem deos plures ita faciunt. Et Janus est mundus, & Jupiter: sic & Juno est terra, & Mater magna, & Ceres.

CAPUT XVII.

Quòd etiam ipse Varro opiniones suas de diis pronuntiarit ambiguas.

Varro de omnibus dubitare quàm aliquid affirmare maluit.

ET sicut hæc, quæ exempli gratiâ commemoravi, ita cetera non explicant, sed potiùs implicant; sicut impetus errabundæ opinionis impulerit, ita huc atque illuc, hinc atque illinc, insiliunt & resiliunt: ut ipse Varro de omnibus dubitare, quàm aliquid affirmare maluerit. Nam trium extremorum primum cùm de diis certis absolvisset librum, in altero de diis incertis dicere ingressus, ait: Cùm in hoc libello dubias de diis opiniones » posuero, reprehendi non debeo. Qui enim puta» bit judicari oportere & posse, cùm audierit, fa» ciet ipse. Ego citiùs perduci possum, ut in primo » libro quæ dixi in dubitationem revocem, quàm » in hoc quæ [b] perscribam omnia ut ad aliquam dirigam summam. Ita non solùm istum de diis incertis, sed etiam illum de certis fecit incertum. In tertio porrò isto de diis selectis, postea quàm prælocutus est quod ex naturali theologia præloquendum putavit, ingressurus hujus civilis theologiæ * vanitates & insanias mendaces, ubi eum non solùm non ducebat rerum veritas, sed etiam majorum » premebat auctoritas: De diis, inquit, populi Ro» mani publicis, quibus ædes dedicaverunt, eosque » pluribus signis ornatos notaverunt, in hoc libro » scribam, sed ut Xenophanes Colophonius scribit, » quid putem, non quid contendam, ponam. Ho» minis enim est hæc opinari, Dei scire. Rerum igitur non comprehensarum, nec firmissimè creditarum, sed opinatarum & dubitandarum sermonem trepidus pollicetur, dicturus ea quæ ab hominibus instituta sunt. Neque enim, sicut sciebat esse mundum, esse cælum & terram, cælum sideribus fulgidum, terram seminibus fertilem, atque hujusmodi cetera, sicut hanc totam molem atque naturam vi quadam invisibili ac præpotenti regi atque administrari certa animi stabilitate credebat; ita poterat affirmare de Jano, quòd mundus ipse esset; aut de Saturno invenire, quomodo & Jovis pater esset & regnanti subditus factus esset, & cetera talia.

* Alludit ad Psal. 39. 5.

CAPUT XVIII.

Quæ credibilior caussa sit, qua error paganitatis inoleverit.

DE quibus credibilior redditur ratio, cùm perhibentur homines fuisse, & unicuique eorum ab his qui eos adulando deos esse voluerunt, ex [c] ejus ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra & sollemnia constituta, atque hæc paulatim per animas hominum dæmonibus similes & ludicrarum rerum avidas irrependo, longè lateque [d] vulgata, ornantibus ea mendaciis poëtarum, & ad ea fallacibus spiritibus seducentibus. Faciliùs enim fieri potuit, ut juvenis impius vel ab im- A pio patre interfici metuens & avidus regni patrem pelleret regno, quàm id quod iste interpretatur, ideo Saturnum patrem à Jove filio superatum, quod antè est caussa quæ pertinet ad Jovem, quàm semen quod pertinet ad Saturnum. Si enim hoc ita esset, numquam Saturnus prior fuisset, nec pater Jovis esset. Semper enim semen caussa præcedit, nec umquam generatur ex semine. Sed cùm conantur vanissimas fabulas sive hominum res gestas velut naturalibus interpretationibus honorare, etiam B homines acutissimi tantas patiuntur angustias, ut eorum quoque vanitatem dolere cogamur.

CAPUT XIX.

De interpretationibus, quibus colendi Saturni [e] ratio concinnatur.

SATURNUM, inquit, dixerunt, quæ nata ex eo essent, solitum devorare; quòd eò semina, unde nascerentur, redirent. Et quòd illi pro Jove gleba objecta est devoranda, significat, inquit, manibus humanis obrui cœptas serendo fruC ges, ante quàm utilitas arandi esset inventa. Saturnus ergo dici debuit ipsa terra, non semina: ipsa enim quodam modo devorat quæ genuerit, cùm ex ea nata semina in eam rursus recipienda redierint. Et quòd pro Jove accepisse dicitur glebam, quid hoc ad id valet, quòd manibus hominum semen glebâ coopertum est? Numquid ideo non est, ut cetera, devoratum, quod glebâ coopertum est? Ita enim hoc dictum est, quasi qui glebam opposuit, semen abstulerit, sicut SaD turno perhibent oblatâ glebâ ablatum Jovem; ac non potiùs glebâ semen operiendo fecerit illud diligentiùs devorari. Deinde isto modo semen est Jupiter, non seminis caussa, quod paulò antè dicebatur. Sed quid faciant homines, qui cùm res stultas interpretantur, non inveniunt quid sapienter dicatur? Falcem habet, inquit, propter agriculturam. Certè illo regnante nondum erat agricultura, & ideo priora ejus tempora perhibentur, sicut idem ipse fabellas interpretatur, quia E primi homines ex his vivebant seminibus, quæ terra sponte gignebat. An falcem sceptro perdito accepit, ut qui primis temporibus rex fuerat otiosus, filio regnante fieret operarius laboriosus? Deinde ideo dicit à quibusdam pueros ei solitos immolari, sicut à Pœnis, & à quibusdam etiam majores, sicut à Gallis, quia omnium seminum optimum est genus humanum. De hac crudelissima vanitate quid opus est plura dicere? Hoc potiùs advertamus atque teneamus, has interpretaF tiones non referri ad verum Deum, vivam, incorpoream, incommutabilemque naturam, à quo vita in æternum beata poscenda est; sed earum esse fines in rebus corporalibus, temporalibus, mutabilibus atque mortalibus. Quòd Cælum, inquit, patrem Saturnus castrasse in fabulis dicitur, hoc significat penes Saturnum, non penes Cælum, semen esse divinum. Hoc propterea, quantum intelligi datur, quia nihil in cælo de seminibus nascitur. Sed ecce, Saturnus si Cæli est filius, Jovis G est filius. Cælum enim esse Jovem, [f] innumerabiliter & diligenter affirmant. Ita ista quæ à veritate non veniunt, plerumque & nullo impellente se ipsa subvertunt. Κρόνον appellatum dicit, quòd

Humanas hostias sacrificandi ritus.

A veritate quæ non veniunt, se ipsa plerumque evertunt.

[a] *Vinceret*, puta in contentione de Lucifero sidere, quod, uti capite superiore observat, quidam dicunt esse Junonis.

[b] MSS. *prascribam omnia, ut aliquam dirigam summam*: omisso *ad*.

[c] Er. & Lov. *ex eorum*. At MSS. *ex ejus*: quod refertur ad *unicuique*.

[d] Editi, *vulgarunt*. Emendantur à MSS.

[e] In editis, *Saturni caussam ratiocinantur*: corruptè.

[f] Lov. *immutabiliter*: dissentientibus editis aliis & MSS.

Græco

Græco vocabulo significat temporis spatium: sine quo semen, inquit, non potest esse fecundum. Hæc & alia de Saturno multa dicuntur, & ad semen omnia referuntur. Sed saltem Saturnus seminibus cum tanta ista potestate sufficeret: quid ad hæc dii alii requiruntur, maximè Liber & Libera, id est, Ceres? De quibus rursus, quod ad semen adtinet, tanta dicit, quasi de Saturno nihil dixerit.

CAPUT XX.

De sacris Cereris Eleusinæ.

IN Cereris autem sacris prædicantur illa [a] Eleusinia, quæ apud Athenienses nobilissima fuerunt. De quibus iste nihil interpretatur, nisi quod adtinet ad frumentum, quod Ceres invenit, & ad Proserpinam, quam rapiente Orco perdidit. Et hanc ipsam dicit significare fecunditatem seminum: quæ cùm defuisset quodam tempore, eademque sterilitate terra mæreret, exortam esse opinionem, quòd filiam Cereris, id est, ipsam fecunditatem, quæ à proserpendo Proserpina dicta esset, Orcus abstulerat, & apud inferos detinuerat: quæ res cùm fuisset luctu publico celebrata, quia rursus eadem fecunditas rediit, Proserpinâ redditâ exortam esse lætitiam, & ex hoc sollemnia constituta. Dicit deinde multa in mysteriis ejus tradi, quæ nisi ad frugum inventionem non pertineant.

Proserpina à proserpendo.

CAPUT XXI.

De turpitudine sacrorum, quæ Libero celebrantur.

JAM verò Liberi sacra, quem liquidis seminibus, ac per hoc non solùm liquoribus fructuum, quorum quodam modo primatum vinum tenet, verùm etiam seminibus animalium præfecerunt, ad quantam turpitudinem pervenerint, piget quidem dicere, propter sermonis longitudinem; sed propter superbam istorum hebetudinem non piget. Inter cetera quæ prætermittere, quoniam multa sunt, cogor; in Italiæ compitis quædam dicit sacra Liberi celebrata cum tanta licentia turpitudinis, ut in ejus honorem pudenda virilia colerentur; non saltem aliquantùm verecundiore secreto, sed in propatulo exsultante nequitiâ. Nam hoc turpe membrum per Liberi dies festos cum honore magno plostellis impositum, priùs rure in compitis, & usque in urbem postea vectabatur. In oppido autem [b] Lavinio uni Libero totus mensis tribuebatur, cujus diebus omnes verbis flagitiosissimis uterentur, donec illud membrum per forum transvectum esset, atque in loco suo quiesceret. Cui membro inhonesto matrem-familiâs honestissimam palàm coronam necesse erat imponere. Sic videlicet Liber deus placandus fuerat [c] proventibus seminum: sic ab agris fascinatio repellenda, ut matrona facere cogeretur in publico, quod nec meretrix, si matronæ spectarent, permitti debuit in theatro. Propter hæc Saturnus solus creditus non est sufficere posse seminibus, ut occasiones multiplicandorum deorum immunda anima reperiret, & ab uno vero Deo merito immunditiæ destituta, ac per multos falsos aviditate majoris immunditiæ prostituta, ista sacrilegia sacra nominaret, seseque spurcorum dæmonum turbis conviolandam polluendamque præberet.

CAPUT XXII.

De Neptuno, & Salacia, ac Venilia.

JAM utique habebat Salaciam Neptunus uxorem, quam inferiorem aquam maris esse dixerunt; ut quid illi adjuncta est & Venilia, nisi ut sine ulla caussa necessariorum sacrorum, sola libidine animæ prostitutæ, multiplicaretur invitatio dæmoniorum? Sed proferatur interpretatio præclaræ theologiæ, quæ nos ab ista reprehensione reddita ratione compescat. Venilia, inquit, unda est, quæ ad littus venit: Salacia, quæ in salum redit. Cur ergo deæ fiunt duæ, cùm sit una unda quæ venit & redit? Nempe ipsa est exæstuans in multa numina libido vesana. Quamvis enim aqua non geminetur quæ it, & redit; hujus tamen occasione vanitatis, duobus dæmoniis invitatis, ampliùs anima commaculatur, quæ * it, & non redit. Quæso te Varro, vel vos qui tam doctorum hominum talia scripta legistis, & aliquid magnum vos didicisse jactatis, interpretamini hoc, nolo dicere secundùm illam æternam incommutabilemque naturam, qui solus est Deus; sed saltem secundùm animam mundi, & partes ejus, quos deos veros esse existimatis. Partem animæ mundi, quæ mare permeat, deum vobis fecisse Neptunum, utcumque tolerabilioris est erroris. Itane unda ad littus veniens & in salum rediens, duæ sunt partes mundi, aut duæ partes animæ mundi? Quis vestrûm ita desipiat, ut hoc sapiat? Cur ergo vobis duas deas fecerunt, nisi quia provisum est à sapientibus majoribus vestris, non ut dii plures vos regerent, sed ut ea quæ istis vanitatibus & falsitatibus gaudent, plura vos dæmonia possiderent? Cur autem illa Salacia per hanc interpretationem inferiorem maris partem, qua viro erat subdita, perdidit? Namque illam modò, cùm refluentem fluctum esse perhibetis, in superficie posuistis. An quia Veniliam pellicem accepit, irata suum maritum de supernis maris exclusit?

Venilia.

Salacia.

* Alludit ad Psal. 77. 44.

CAPUT XXIII.

De Terra, quam Varro deam esse confirmat, eo quòd ille animus mundi, quem opinatur deum, etiam hanc corporis sui infimam partem permeet, eique vim divinam impertiat.

1. NEMPE una est terra, quam quidem plenam videmus animalibus suis: verumtamen ipsam magnum corpus in elementis mundique infimam partem cur eam volunt deam? An quia fecunda est? Cur ergo non magis homines dii sunt, qui eam fecundiorem faciunt excolendo; sed cùm arant, non cùm adorant? Sed pars animæ mundi, inquiunt, quæ per illam permeat, deam facit. Quasi non evidentior sit in hominibus anima, quæ utrùm sit, nulla fit quæstio; & tamen homines dii non habentur: & quod est graviter dolendum, his qui dii non sunt, & quibus ipsi meliores sunt, colendis & adorandis mirabili & miserabili errore subduntur. Et certè idem Varro in eodem de diis selectis libro, tres esse affirmat animæ gradus in omni universaque natura: unum, qui omnes partes corporis quæ vivunt, transit, & non habet sensum, sed tantùm ad vivendum valetudinem: hanc vim in nostro corpore permanare dicit in ossa, ungues, capillos; sicut in mundo arbores sine sensu aluntur & crescunt, & modo quo-

Animæ gradus juxta Varronem.

[a] Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *Eleusina.*
[b] Aliquot MSS. *Lavino.* Sed longè plures probæ notæ, *Lanvino.* An fortè pro, *Lanuvino.* Nam *agro Lanuvino* legere est in Horat. 3. 27. de Lanuvii & Lavinii oppidi differentia dicit Sigonius in Liv. lib. 8.
[c] Vind. Am. Er. & quidam MSS. *pro eventibus seminum.*

dam suo vivunt. Secundum gradum animæ, in quo sensus est: hanc vim pervenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium gradum animæ esse summum, qui vocatur animus, in quo intelligentia præeminet: hoc præter hominem omnes carere mortales: [a] hanc partem animæ mundi dicit deum, in nobis autem genium [b] vocari. Esse autem in mundo lapides ac terram, quam videmus, quò non permanat sensus, ut ossa, ut ungues Dei. Solem verò, lunam, stellas, quæ sentimus, quibusque ipse sentit, sensus esse ejus. Æthera porrò animum ejus: ex cujus vi, quæ pervenit in astra, ipsam quoque facere deos; & per ea quod in terram permeat, deam Tellurem; quod autem inde permeat in mare atque oceanum, deum esse Neptunum.

Animus.

2. Redeat ergo ab hac quam theologiam naturalem putat, quò velut requiescendi caussâ ab his ambagibus atque amfractibus fatigatus egressus est. Redeat, inquam, redeat ad civilem: hîc eum adhuc teneo, tantisper de hac ago. Nondum dico, si terra & lapides nostris sunt ossibus & unguibus similes, similiter eos intelligentiam non habere, sicut sensu carent; aut si idcirco habere dicuntur ossa & ungues nostri intelligentiam, quia in homine sunt qui habet intelligentiam, tam stultum esse qui hos deos in mundo dicit, quàm stultus est qui in nobis ossa & ungues homines dicit. Sed hæc cum philosophis fortassis agenda sunt: nunc autem istum adhuc politicum [c] volo. Fieri enim potest, ut licèt in illam naturalis theologiæ veluti libertatem caput erigere paululùm voluisse videatur, adhuc tamen hunc librum versans, & se in illo versari cogitans, eum etiam inde respexerit; & hoc propterea dixerit, ne majores ejus, sive aliæ civitates, Tellurem atque Neptunum coluisse inaniter credantur. Sed hoc dico, pars animi mundani quæ per terram permeat, sicut una est terra, cur non etiam unam fecit deam, quam dicit esse Tellurem? Quòd si ita fecit, ubi erit Orcus frater Jovis atque Neptuni, quem Ditem patrem vocant? ubi ejus conjunx Proserpina, quæ secundùm aliam in eisdem libris positam opinionem, non terræ fecunditas, sed pars inferior perhibetur? Quòd si dicunt, animi mundani partem, cùm permeat terræ partem superiorem, Ditem patrem facere deum; cùm verò inferiorem, Proserpinam deam; Tellus illa quid erit? Ita enim totum quod ipsa erat, in duas istas partes deosque divisum est, ut ipsa tertia quæ sit, aut ubi sit, inveniri non possit: nisi quis dicat simul istos deos Orcum atque Proserpinam, unam deam esse Tellurem; & non esse jam tres, sed aut unam, aut duos: & tamen tres dicuntur, tres habentur, tres coluntur aris suis, delubris suis, sacris, simulacris, sacerdotibus suis, & per hæc etiam fallacibus prostitutam animam constuprantibus dæmonibus suis. Adhuc respondeatur, quam partem terræ permeet pars mundani animi, ut deum faciat Tellumonem? Non, inquit, sed una eademque terra habet geminam vim, & masculinam, quòd semina producat; & femininam, quòd recipiat, atque enutriat: inde à vi feminina dictam esse Tellurem, à masculina Tellumonem. Cur ergo pontifices, ut ipse indicat, additis quoque aliis duobus, quatuor diis faciunt rem divinam, Telluri, Tellumoni, Altori, Rusori? De Tellure & Tellumone jam dictum est: Altori quare? Quòd ex terra, inquit, aluntur omnia quæ nata sunt. Rusori quare? Quòd rursus, inquit, cuncta eodem revolvuntur.

Caput XXIV.

De Telluris cognominibus eorumque significationibus, quæ etiam si erant multarum rerum indices, non debuerunt multorum deorum firmare opiniones.

1. Debuit ergo una terra propter istam [d] quadrigeminam vim quatuor habere cognomina, non quatuor facere deos: sicut tot cognominibus unus Jupiter, & tot cognominibus una Juno; in quibus omnibus vis multiplex esse dicitur ad unum deum vel unam deam pertinens, non multitudo cognominum deorum etiam multitudinem faciens. Sed profectò sicut aliquando etiam ipsas vilissimas feminas earum, quas libidine quæsierunt, tædet pœnitetque turbarum: sic animam vilem factam & immundis spiritibus prostitutam deos sibi multiplicare, quibus contaminanda prosterneretur, sicut plurimùm libuit, sic aliquando & piguit. Nam & ipse Varro quasi de ipsa turba verecundatus, unam deam vult esse Tellurem. Eamdem, inquit, dicunt Matrem magnam, quòd tympanum habeat, significari esse orbem terræ: quòd turres in capite, oppida: quòd sedes fingantur circa eam, cùm omnia moveantur, ipsam non moveri. Quòd Gallos huic deæ ut servirent fecerunt, significat qui semine indigeant, terram sequi oportere; in ea quippe omnia reperiri. Quòd se apud eam jactant, præcipitur, inquit, qui terram colunt, ne sedeant; semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum [e] jactandorum ac manuum & ejus rei crepitus in colendo agro quid fit, significant, ideo ære, quòd eam antiqui colebant ære, antequàm ferrum esset inventum. Leonem, inquit, adjungunt solutum ac mansuetum, ut ostendant esse nullum genus terræ tam remotum ac vehementer ferum, quod non subigi colique conveniat. Deinde adjungit & dicit, Tellurem matrem & nominibus pluribus & cognominibus quòd nominarunt, deos existimatos esse complures. Tellurem, inquit, putant esse Opem, quòd opere fiat melior; Matrem, quòd plurima pariat; magnam, quòd cibum pariat; Proserpinam, quòd ex ea proserpant fruges; Vestam, quòd vestiatur herbis. Sic alias deas, inquit, non absurdè ad hanc revocant. Si ergo una dea est, quæ quidem consultâ veritate nec ipsa est, interim quid itur in multas? Unius sint ista multa nomina, non tam deæ multæ quàm nomina. Sed errantium majorum auctoritas deprimit, & eumdem Varronem post hanc sententiam trepidare compellit. Adjungit enim & dicit, Cum quibus opinio majorum de his deabus, quòd plures eas putarunt esse, non pugnat. Quomodo non pugnat, cùm valde aliud sit, unam deam nomina habere multa, aliud esse deas multas? Sed potest, inquit, fieri ut eadem res

Telluris cognomina.

[a] Hîc editi addunt, *in qua quoniam homines Deo videntur esse similes*: quod abest à MSS.

[b] In antè editis post *genium vocari*, ita legebatur: *Sic ergo & in anima mundi tres gradus instituens, unam partem ejus lapides esse dicit ac ligna, & hanc terram quam videmus, quò non permanat sensus: aliam verò quam sensum vocat ejus, ut æthera: tertiam porrò, quam & animam ejus nuncupat, qua scilicet pervenit in astra; eam quoque asserit facere deos, & per eam, quando in terram permanat, deam Tellurem; quod autem inde* &c. Lectio alia, quam nos prætulimus, omnium est aut melioris notæ MSS.

[c] Hîc editi addunt, *id est civilem*. Glossema quod abest à MSS.

[d] Plerique & potiores MSS. Vind. & Am. *quater-geminam vim*,

[e] Vind. *ferramentorum ritus jactandorum*. Am. & Er. *ferramentorum ictus jactandorum*. Sex MSS *ferramentorum jactorum*. Paulò pòst plerique MSS. *qui fit, significant*. Locus perplexus & vitiatus.

& una sit, & in ea quædam res sint plures. Concedo in uno homine esse res plures, numquid ideo & homines plures? Sic in una dea esse res plures, numquid ideo & deas plures? Verùm sicut volunt, dividant, conflent, multiplicent, replicent, implicent.

2. Hæc sunt Telluris & Matris magnæ præclara mysteria, unde omnia referuntur ad mortalia semina & ad exercendam agriculturam. Itane ad hæc relata & hunc finem habentia tympanum, turres, Galli, jactatio insana membrorum, crepitus cymbalorum, confictio leonum, vitam cuiquam pollicentur æternam? Itane propterea Galli abscisi huic Magnæ deæ serviunt, ut significent qui semine indigeant, terram sequi oportere; quasi non eos ipsa potiùs servitus semine faciat indigere? Utrùm enim sequendo hanc deam, cùm indigeant, semen adquirunt; an potiùs sequendo hanc deam, cùm habeant, semen amittunt? Hoc interpretari est, an detestari? Nec adtenditur, quantum maligni dæmones prævaluerint, qui nec aliqua magna his sacris polliceri ausi sunt, & tam crudelia exigere potuerunt. Si dea terra non esset, manus ei homines operando inferrent, ut semina consequerentur per illam; non etiam sibi sæviendo, ut semina perderent propter illam. Si dea non esset, ita fecunda fieret manibus alienis, ut non cogeret hominem sterilem fieri manibus suis. Jam quòd in Liberi sacris honesta matrona pudenda virilia coronabat, spectante multitudine; ubi rubens & sudans, si est ulla frons in hominibus, adstabat forsitan & maritus: & quòd in celebratione nuptiarum, super Priapi scapum nova nupta sedere jubebatur: longè contemtibiliora atque[a] leviora sunt præ ista turpitudine crudelissima vel crudelitate turpissima, ubi dæmoniacis[b] artibus sic uterque sexus illuditur, ut neuter suo vulnere perimatur. Ibi fascinatio timetur agrorum, hîc membrorum amputatio non timetur. Ibi sic dehonestatur novæ nuptæ verecundia, ut non solùm fecunditas, sed nec virginitas adimatur: hîc ita amputatur virilitas, ut nec convertatur in feminam, nec vir relinquatur.

Caput XXV.

Quam interpretationem de abscisione Atys Græcorum sapientium doctrina repererit.

Et[c] Atys ille non est commemoratus, nec ejus ab isto interpretatio requisita est, in cujus dilectionis memoriam *Gallus absciditur. Sed docti Græci atque sapientes nequaquam rationem tam sanctam præclaramque tacuerunt. Propter vernalem quippe faciem terræ, quæ ceteris temporibus est pulcrior, Porphyrius philosophus nobilis * Atyn flores significare perhibuit; & ideo abscisum, quia flos decidit ante fructum. Non ergo ipsum hominem, vel quasi hominem, qui vocatus est Atys, sed virilia ejus flori comparaverunt. Ipsa quippe illo vivente deciderunt: immo verò non deciderunt, neque decerpta, sed planè discerpta sunt: nec illo flore amisso quisquam postea fructus, sed potiùs sterilitas consequuta est. Quid ergo ipse reliquus, & quidquid remansit absciso, quid eo significari dicitur? quò refertur? quæ interpretatio inde profertur? An hæc frustra moliendo nihilque inveniendo persuadent illud potiùs esse credendum, quod de homine castrato fama jactavit, litterisque mandatum est? Meritò[d] hinc aversatus est Varro noster, neque hoc dicere voluit: non enim hominem doctissimum latuit.

* Suprà lib. 7. c. 6.

* In libro de ratione naturali deor.

Caput XXVI.

De turpitudine sacrorum Matris magnæ.

Itemque de mollibus eidem Matri magnæ contra omnem virorum mulierumque verecundiam consecratis, qui usque in hesternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu femineo per plateas vicosque Carthaginis, etiam[e] à populis unde turpiter viverent exigebant, nihil Varro dicere voluit, nec uspiam me legisse commemini. Defecit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Vicit Matris magnæ omnes deos filios, non numinis magnitudo, sed criminis. Huic monstro nec Jani monstrositas comparatur. Ille in simulacris habebat solam deformitatem, ista in sacris deformem crudelitatem: ille membra in lapidibus addita, hæc in hominibus perdita. Hoc dedecus tot Jovis ipsius & tanta stupra non vincunt: ille inter femineas corruptelas uno Ganymede cælum infamavit; ista tot mollibus professis & publicis & inquinavit terram, & cælo fecit injuriam. Saturnum fortasse possemus huic in isto genere turpissimæ crudelitatis sive conferre, sive præferre, qui patrem castrasse perhibetur: sed in Saturni sacris homines alienis manibus potiùs occidi, quàm suis abscidi potuerunt. Devoravit ille filios, ut poëtæ ferunt, & physici ex hoc interpretantur quod volunt; ut autem historia prodit, necavit: sed quòd ei Pœni suos filios sacrificaverunt, non recepere Romani. At verò ista magna deorum Mater etiam Romanis templis castratos intulit, atque istam sævitiam moremque servavit; credita vires adjuvare Romanorum, exsecando virilia virorum. Quid sunt ad hoc malum Mercurii furta, Veneris lascivia, stupra ac turpitudines ceterorum, quæ proferremus de libris, nisi quotidie cantarentur & saltarentur in theatris? Sed hæc quid sunt ad tantum malum, cujus magnitudo magnæ Matri tantummodo competebat? Præsertim quòd illa dicuntur à poëtis esse conficta: quasi poëtæ id etiam finxerint, quòd ea sint diis grata & accepta. Ut ergo canerentur vel scriberentur, audacia sit vel petulantia poëtarum: ut verò divinis rebus & honoribus eisdem imperantibus & extorquentibus numinibus adderentur, quid est nisi crimen deorum; immo verò confessio dæmoniorum, & deceptio miserorum? Verùm illud quòd de abscisorum consecratione Mater deorum coli meruit, non poëtæ confinxerunt, sed horrere magis quàm canere maluerunt. Hisne diis selectis quisquam consecrandus est, ut post mortem vivat beatè, quibus consecratus ante mortem honestè non potest vivere, tam fœdis superstitionibus subditus & immundis dæmonibus obligatus? Sed hæc omnia, inquit, referuntur ad mundum. Videat ne potiùs ad inmundum.[f] Quid autem non potest referri ad

a Vind. Am. & Er. *atque confusibiliora.* Minùs aptè.

b Plures MSS. *ritibus.* Et quidam, *retibus.*

c In veteribus libris plerisque cum duplici *t t* scribitur, *Attis.* De hujus historia sive fabula Servius in Æneid. 9. Arnobius lib. 5. &c.

d Editi, *huic adversatus est.* Emendantur à MSS.

e Gallis Matris deûm licebat stipem à populo poscere lege à Metello lata, cujus Ovidius 4. fast. meminit. Cicero 2. de legibus: *Præter Idea Matris*, ait, *famulos, eosque justis diebus, ne quis stipem cogito.* Additque, *Stipem sustulimus, nisi eam quam ad paucos dies propriam Idea Matris excepimus: implet enim superstitione animos & exhaurit domos.* Vide Tertullianum in Apologet. c. 13.

f Editi Vind. Am. & Er. carent hac sententiâ, *Quid autem non potest* &c. ejusque loco habent: *Cui enim hic mundus est deus, nec animo religiosus exsistit; nec honestus vivet ille, nec mundus. Nos autem animum* &c. Lectio hæc, tametsi Ludovico Vivi visa sit melior, venit profectò ex glossemate non bono ad illud quod præcedit, *Videat ne potiùs ad immundum*: ubi nihil subintelligere oportebat aliud nisi *spiritum*, id est, dæmonem.

mundum, quod esse demonstratur in mundo? Nos autem animum quærimus, qui vera religione confisus, non tamquam deum suum adoret mundum, sed tamquam opus Dei propter Deum laudet mundum; & mundanis sordibus expiatus, mundus perveniat ad Deum, qui condidit mundum.

Caput XXVII.

De figmentis physiologorum, qui nec veram divinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda est vera divinitas.

1. Istos verò deos selectos videmus quidem clariùs innotuisse quàm ceteros; non tamen ut eorum illustrarentur merita, sed ne occultarentur opprobria: unde magis eos homines fuisse credibile est; sicut non solùm poëticæ litteræ, verùm etiam historicæ tradiderunt. Nam quod Virgilius ait,

Æneid. 8. Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, & regnis exsul ademtis:

& quæ ad hanc rem pertinentia consequuntur, totam de hoc [a] Euhemerus pandit historiam, quam Ennius in Latinum vertit eloquium: unde quia plurima posuerunt, qui contra hujusmodi errores ante nos vel Græco sermone vel Latino scripserunt, non in eo mihi placuit immorari.

* al. Cap. XXVII. 2. * Ipsas physiologias cùm considero, quibus docti & acuti homines has res humanas conantur vertere in res divinas, nihil video nisi ad temporalia terrenaque opera naturamque corpoream, vel etiamsi invisibilem, tamen mutabilem potuisse revocari: quod nullo modo est verus Deus. Hoc autem si saltem religiositati congruis significationibus ageretur, esset quidem dolendum, non his verum Deum annuntiari, atque prædicari; tamen aliquomodo ferendum tam fœda & turpia non fieri, nec juberi: at nunc cùm pro Deo vero, quo solo anima se inhabitante fit felix, nefas sit colere aut corpus aut animam; quanto magis nefarium est ista sic colere, ut nec salutem, nec decus humanum corpus aut anima colentis obtineat? Quamobrem si templo, sacerdote, sacrificio, quod vero Deo debetur, colatur aliquod elementum mundi, vel creatus aliquis spiritus, etiamsi non immundus & malus; non ideo malum est, quia illa mala sunt quibus colitur; sed quia illa sunt talia, quibus solus ille colendus sit, cui talis cultus servitusque debetur. Si autem stoliditate vel monstrositate simulacrorum, sacrificiis homicidiorum, coronatione virilium pudendorum, mercede stuprorum, sectione membrorum, abscisione genitalium, consecratione mollium, festis impurorum obscœnorumque ludorum, unum verum Deum, id est, omnis animæ corporisque creatorem colere se quisque contendat; non ideo peccat, quia non est colendus quem colit; sed quia colendum, non ut colendus est, colit. Qui verò & rebus talibus, id est, turpibus & scelestis; & non Deum verum, id est, animæ corporisque factorem, sed creaturam quamvis non vitiosam colit, sive illa sit anima, sive corpus, sive anima simul & corpus, bis peccat in Deum, quòd & pro ipso colit, quod non est ipse; & talibus rebus colit, qualibus nec ipse colendus est, nec non ipse. Sed hi quonam modo, id est, quàm turpiter nefariéque coluerint, in promtu est. Quid autem vel quos coluerint, esset obscurum, nisi eorum testaretur historia, ea ipsa quæ fœda & turpia confitentur numinibus terribiliter exigentibus reddita. Unde remotis constat ambagibus, nefarios dæmones atque immundissimos spiritus, hac omni civili theologiâ in visendis stolidis imaginibus, & per eas possidendis etiam stultis cordibus, invitatos.

Caput XXVIII.

Quòd doctrina Varronis de theologia in nulla sibi parte concordet.

Quid igitur valet, quòd vir doctissimus & acutissimus Varro velut subtili disputatione hos omnes deos in cælum & in terram redigere ac referre conatur? [b] Non potest: fluunt de manibus, resiliunt, labuntur & decidunt. Dicturus enim de feminis, hoc est, deabus: Quoniam, inquit, ut in primo libro dixi de locis, duo sunt principia deorum animadversa de cælo & terra, à quo dii partim dicuntur cælestes, partim terrestres: ut in superioribus initium fecimus à cælo, cùm diximus de Jano, quem alii cælum, alii dixerunt esse mundum; sic de feminis initium scribendi facimus à Tellure. Sentio quantam molestiam tale ac tantum patiatur ingenium. Ducitur enim quadam ratione veri simili, cælum esse quod faciat, terram quæ patiatur; & ideo illi masculinam vim tribuit, huic femininam: & non adtendit eum potiùs esse qui hæc facit, qui utrumque fecit. Hinc etiam Samothracum nobilia mysteria in superiore libro sic interpretatur, eaque se quæ nec suis nota sunt scribendo expositurum eisque missurum quasi religiosissimè pollicetur. Dicit enim se ibi multis indiciis collegisse in simulacris aliud significare cælum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato * appellat ideas: cælum Jovem, terram Junonem, ideas Minervam vult intelligi: cælum à quo fiat aliquid, terram de qua fiat, exemplum secundùm quod fiat. * In Timæo & Parmenide. Qua in re omitto dicere, quòd Plato illas ideas tantam vim habere dicit, ut secundùm eas non cælum aliquid fecerit, sed etiam cælum factum sit. Hoc dico, istum in hoc libro selectorum deorum rationem illam trium deorum, quibus quasi cuncta complexus est, perdidisse. Cælo enim tribuit masculos deos, feminas terræ: inter quas posuit Minervam, quam supra ipsum cælum antè posuerat. Deinde masculus deus Neptunus in mari est, quod ad terram potiùs quàm ad cælum pertinet. [c] Dis pater postremò, qui Græcè Πλούτων dicitur, etiam ipse masculus frater amborum terrenus deus esse perhibetur, superiorem terram tenens, in inferiore habens Proserpinam conjugem. Quomodo ergo [d] deos ad cælum, deas ad terram referre conantur? Quid solidum, quid constans, quid sobrium, quid definitum habet hæc disputatio? Illa autem est Tellus initium dearum, Mater scilicet magna, apud quam mollium & abscisorum seseque secantium atque jactantium insana perstrepit turpitudo. Quid est ergo quod dicitur caput deorum Janus, caput dearum Tellus? Nec ibi facit unum caput [e] error, nec hîc sanum furor. Cur hæc frustra referre nituntur ad mundum? [f] Quod etsi possent, pro Deo vero mundum nemo pius colit: & tamen eos nec hoc posse, veritas aperta convincit. Re-

[a] Vind. Am. & aliquot MSS. *Homerus.* Sed veriùs ceteri libri, *Euhemerus.* Hic enim scripsit sacram historiam. V. suprà lib. 6. c. 7.

[b] Ita in MSS. At in editis prava hîc fuit interpunctio atque addita particula copulativa sic, *ac referre conatur & non potest? Fluunt* &c.

[c] Plures MSS. *Ditis pater.* Alii, *Diispater.*

[d] Editi Vind. & Am. *Quomodo ergo deos in cælo, deas in terra esse perhibent, qui rursus deos ad terram, deas ad cælum referre conantur?*

[e] *Error* scilicet in Jano bicipite, *furor* autem in sacerdotibus insanis Matris magnæ.

[f] Sic MSS. At ed. *quasi possit pro vero Deo mundus vel opus pro factore coli.*

ferant hæc potiùs ad homines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quæstio remanebit.

CAPUT XXIX.

Quòd omnia quæ physiologi ad mundum partesque ipsius retulerunt, ad unum verum Deum referre debuerint.

NAMQUE omnia quæ ab eis ex istorum deorum theologia velut physicis rationibus referuntur ad mundum, quàm sine ullo scrupulo sacrilegæ opinionis Deo potiùs vero, qui fecit mundum, omnis animæ & omnis corporis conditori tribuantur, advertamus hoc modo: Nos Deum colimus, non cælum & terram, quibus duabus partibus mundus hic constat: nec animam vel animas per viventia quæcumque diffusas; sed Deum qui fecit cælum & terram & omnia quæ in eis sunt: qui fecit omnem animam, sive quocumque modo viventem & sensûs & rationis expertem, sive etiam sentientem, sive etiam intelligentem.

CAPUT XXX.

Qua pietate discernatur à creaturis Creator, ne pro uno tot dii colantur, quot sunt opera unius auctoris.

ET jam ut incipiam illa unius & veri Dei opera percurrere, propter quæ isti sibi dum quasi honestè conantur sacramenta turpissima & scelestissima interpretari, deos multos falsosque fecerunt: illum Deum colimus, qui naturis à se creatis & subsistendi & movendi initia finesque constituit; qui rerum caussas habet, novit, atque disponit; qui vim seminum condidit; qui rationalem animam, quæ dicitur animus, quibus voluit viventibus indidit; qui sermonis facultatem usumque donavit; qui munus futura dicendi, quibus placuit spiritibus impertivit, & per quos placet ipse futura prædicit, & per quos placet malas valetudines pellit; qui bellorum quoque ipsorum, cùm sic emendandum & castigandum est genus humanum, exordiis, progressibus, finibusque moderatur; qui hujus mundi ignem vehementissimum & violentissimum pro immensæ naturæ temperamento & creavit & regit; qui universarum aquarum creator & gubernator est; qui solem fecit corporalium clarissimum luminum, eique vim congruam & motum dedit; qui ipsis etiam inferis dominationem suam potestatemque non subtrahit; qui semina & alimenta mortalium, sive arida sive liquida naturis competentibus adtributa substituit; qui terram fundat atque fecundat; qui fructus ejus animalibus hominibusque largitur; qui caussas non solùm principales, sed etiam subsequentes novit, atque ordinat; qui lunæ statuit [a] motum suum; qui vias cælestes atque terrestres locorum mutationibus præbet; qui humanis ingeniis, quæ creavit, etiam scientias artium variarum ad adjuvandam vitam naturamque concessit; qui conjunctionem maris & feminæ ad adjutorium propagandæ prolis instituit; qui hominum cœtibus, quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos usus munus terreni ignis indulsit. Ista sunt certè, quæ diis selectis, per nescio quas physicas interpretationes vir acutissimus atque doctissimus Varro, sive quæ aliunde accepit, sive quæ ipse conjecit, distribuere laboravit. * Hæc autem facit atque agit unus verus Deus; sed sicut [b] Deus, id est, ubique totus, nullis inclusus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cælum & terram præsente potentiâ, non [c] indigente naturâ. Sic itaque administrat omnia quæ creavit, ut etiam ipsa proprios [d] excercere & agere motus sinat. Quamvis enim nihil esse [e] possint sine ipso, non sunt quod ipse. Agit autem multa etiam per Angelos: sed non nisi ex se ipso beatificat Angelos. Ita quamvis propter aliquas caussas hominibus Angelos mittat: non tamen ex Angelis homines, sed ex se ipso, sicut Angelos, beatificat. Ab hoc uno & vero Deo vitam speramus æternam.

* al. CAPUT XXX.

CAPUT XXXI.

Quibus propriè beneficiis Dei, excepta generali largitate, sectatores veritatis utantur.

HABEMUS enim ab illo, præter hujuscemodi beneficia, quæ ex hac, de qua nonnulla diximus, administratione naturæ bonis malisque largitur, magnum & bonorum proprium magnæ dilectionis indicium. Quamquam enim, quòd sumus, quòd vivimus, quòd cælum terramque conspicimus, quòd habemus mentem atque rationem, qua eum ipsum, qui hæc omnia condidit, inquiramus, nequaquam valeamus actioni sufficere gratiarum: tamen quòd nos oneratos obrutosque peccatis, & à contemplatione suæ lucis aversos, ac tenebrarum, id est, iniquitatis dilectione cæcatos, non omnino deseruit, misitque nobis Verbum suum, qui est ejus unicus Filius, quo pro nobis assumta carne nato atque passo, quanti Deus hominem penderet nosceremus, atque illo sacrificio singulari à peccatis omnibus mundaremur, ejusque Spiritu in cordibus nostris dilectione diffusa, omnibus difficultatibus superatis in æternam requiem & contemplationis ejus ineffabilem dulcedinem veniremus, quæ corda, quot linguæ ad agendas ei gratias satis esse contenderint?

CAPUT XXXII.

Quòd sacramentum redemtionis Christi nullis retrò temporibus defuerit, semperque sit diversis significationibus prædicatum.

HOC mysterium vitæ æternæ jam inde ab exordio generis humani per quædam signa & sacramenta temporibus congrua, quibus oportuit, per Angelos prædicatum est. Deinde populus Hebræus in unam quamdam rempublicam, quæ hoc sacramentum ageret, congregatus est; ubi per quosdam scientes, per quosdam nescientes, id quod ex adventu Christi usque nunc & deinceps agitur, prænuntiaretur esse venturum: sparsâ etiam pòst eadem gente per gentes propter testimonium Scripturarum, quibus æterna salus in Christo futura prædicta est. Omnes enim non solùm prophetiæ, quæ in verbis sunt; nec tantùm præcepta vitæ, quæ mores pietatemque [f] conformant, atque illis litteris continentur; verùm etiam sacra, sacerdotia, tabernaculum, sive templum, altaria, sacrificia, ceremoniæ, dies festi, & quidquid aliud ad eam servitutem pertinet, quæ Deo debetur, & Græcè propriè λατρεία dicitur, ea significaverunt & prænuntiaverunt, quæ propter æternam vitam fidelium in Christo & impleta credimus, & impleri cernimus, & implenda confidimus.

[a] Vind. Am. & probæ notæ MSS. *modum suum.*
[b] Editi, *Sed sicut idem Deus, ubique totus* &c. Corriguntur à MSS.
[c] Editi, *non absente.* At omnes MSS. *non indigente.*
[d] Plerique MSS. *exserere.*
[e] Sic MSS. At editi, *nihil esse possit sine ipso, non tamen sunt ulla quod ipse.*
[f] Aliquot MSS. *confirmant.*

Caput XXXIII.

Quòd per solam Christianam religionem manifestari potuerit fallacia spirituum malignorum, de hominum errore gaudentium.

Gentium dii.

PER hanc ergo religionem unam & veram potuit aperiri, deos gentium esse immundissimos dæmones, sub defunctarum occasionibus animarum vel creaturarum specie mundanarum deos se putari cupientes, & quasi divinis honoribus eisdemque scelestis ac turpibus rebus superba impuritate lætantes, atque ad verum Deum conversionem humanis animis invidentes. Ex quorum immanissimo & impiissimo dominatu homo liberatur, cùm credit in eum qui præbuit ad exsurgendum tantæ humilitatis exemplum, quantâ illi superbiâ ceciderunt. Hinc sunt, non solùm illi, de quibus multa jam diximus, & alii atque alii similes ceterarum gentium atque terrarum; sed etiam hi, de quibus nunc agimus, tamquam in senatum deorum selecti; sed planè selecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum. Quorum sacra Varro dum quasi ad naturales rationes referre conatur, quærens honestare res turpes, quomodo his quadret & consonet, non potest invenire: quoniam non sunt ipsæ illorum sacrorum caussæ quas putat, vel potiùs vult putari. Nam si non solùm ipsæ, verùm etiam quælibet aliæ hujus generis essent, quamvis nihil ad Deum verum vitamque æternam, quæ in religione quærenda est, pertinerent; tamen qualicumque de rerum natura reddita ratione, aliquantulùm mitigarent offensionem, quam non intellecta in sacris aliqua velut turpitudo aut absurditas fecerat: sicut in quibusdam theatrorum fabulis vel delubrorum mysteriis facere conatus est: ubi non theatra delubrorum similitudine absolvit, sed theatrorum potiùs similitudine delubra damnavit: tamen utcumque conatus est, ut sensum horribilibus rebus offensum velut naturalium caussarum [a] ratione reddita deliniret.

Caput XXXIV.

De libris Numæ Pompilii, quos senatus, ne sacrorum caussæ, quales in eis habebantur, innotescerent, jussit incendi.

SED contrà invenimus, sicut ipse vir doctissimus prodidit, de Numæ Pompilii libris redditas sacrorum caussas nullo modo potuisse tolerari, nec dignas habitas, quæ non solùm lectæ innotescerent religiosis, sed saltem scriptæ reconderentur in tenebris. Jam enim dicam, quod in tertio hujus Operis libro * me suo loco dicturum esse promiseram. Nam, sicut apud eumdem Varronem legitur in libro de cultu deorum, * Terentius quidam cùm [b] haberet ad Janiculum fundum, & bubulcus ejus juxta sepulcrum Numæ Pompilii trajiciens aratrum eruisset ex terra libros ejus, ubi sacrorum institutorum scriptæ erant caussæ, in Urbem pertulit ad prætorem. At ille cùm inspexisset principia, rem tantam detulit ad senatum. Ubi cùm primores quasdam caussas legissent, cur quidque in sacris fuerit institutum, Numæ mortuo senatus assensus est, eosque libros tamquam religiosi Patres conscripti, prætor ut combureret, censuerunt. Credat quisque quod putat: immo verò dicat quod dicendum suggesserit vesana contentio, quilibet tantæ impietatis defensor egregius. Me admonere sufficiat, sacrorum caussas à rege Pompilio Romanorum sacrorum institutore conscriptas, nec populo, nec senatui, nec saltem ipsis sacerdotibus innotescere debuisse, ipsumque Numam Pompilium curiositate illicita ad ea dæmonum pervenisse secreta, quæ ipse quidem scriberet, ut haberet unde legendo commoneretur: sed ea tamen, cùm rex esset, qui minimè quemquam metueret, nec docere aliquem, nec delendo vel quoquo modo consumendo perdere auderet; ita quod scire neminem voluit, ne homines nefaria doceret; violare autem timuit, ne dæmones iratos haberet; obruit, ubi tutum putavit, sepulcro suo propinquare aratrum posse non credens. Senatus autem cùm religiones formidaret damnare majorum, & ideo Numæ assentiri cogeretur; illos tamen libros tam perniciosos esse judicavit, ut nec obrui rursus juberet, ne humana curiositas multo vehementiùs rem jam proditam quæreret, sed flammis aboleri nefanda monumenta: ut quia jam necesse esse existimabant sacra illa facere, tolerabiliùs erraretur caussis eorum ignoratis, quàm cognitis civitas turbaretur.

*Cap. 9.

* Liv. l. 40. Valer. l. 1. c. 1. Plin. l. 13. c. 13. & Lact. l. 1. c. 22.

Pompilius Romanorum sacrorum institutor.

Caput XXXV.

De hydromantia, per quam Numa, visis quibusdam dæmonum imaginibus, ludificabatur.

Hydromantia.

NAM & ipse Numa, ad quem nullus Dei propheta, nullus sanctus Angelus mittebatur, hydromantiam facere compulsus est, ut in aqua videret imagines deorum, vel potiùs ludificationes dæmonum, à quibus audiret, quid in sacris constituere atque observare deberet. Quod genus divinationis idem Varro à Persis dicit allatum, quo & ipsum Numam, & postea Pythagoram philosophum usum fuisse commemorat: ubi adhibito sanguine etiam inferos perhibet [c] sciscitari; & νεκρομαντείαν Græcè dicit vocari: quæ sive hydromantia, sive necromantia dicatur, idipsum est, ubi videntur mortui divinare. Quibus hæc artibus fiant, ipsi viderint. Nolo enim dicere has artes etiam ante nostri Salvatoris adventum in ipsis civitatibus gentium legibus solere prohiberi, & pœnâ severissimâ vindicari. Nolo, inquam, hoc dicere: fortassis enim talia tunc licebant. His tamen artibus didicit sacra illa Pompilius, quorum sacrorum facta prodidit, caussas obruit; ita timuit & ipse quod didicit: quarum caussarum proditos libros senatus incendit. Quid mihi ergo Varro illorum sacrorum alias nescio quas caussas velut physicas interpretatur; quales, si libri illi habuissent, non utique arsissent; aut & istos Varronis ad Cæsarem pontificem scriptos atque editos Patres conscripti similiter incendissent? Quòd ergo aquam egesserit, id est, exportaverit Numa Pompilius, unde hydromantiam faceret, ideo nympham Ægeriam conjugem dicitur habuisse, quemadmodum in supradicto libro Varronis exponitur. Ita enim solent res gestæ adspersione mendaciorum in fabulas verti. In illa igitur hydromantia curiosissimus ille rex Romanus & sacra didicit, quæ in libris suis pontifices haberent; & eorum caussas, quas præter se neminem scire voluit. Itaque eas seorsum scriptas secum quodam modo mori fecit, quando ita subtrahendas hominum notitiæ sepeliendasque curavit. Aut ergo dæmonum illic tam sordidæ & noxiæ cupiditates erant conscriptæ, ut ex his tota illa theologia civilis etiam apud tales

c Necromantia.

[a] MSS. *ratio reddita.*

[b] Quidam MSS. *araret.*

[c] Am. Er. & aliquot MSS. *suscitari:* moxque nonnulli codices, & νεκυομαντείαν.

homines exsecrabilis appareret, qui tam multa in A ipsis sacris erubescenda susceperant; aut illi omnes nihil aliud quàm homines mortui prodebantur, quos tam [a] prolixi temporis vetustate ferè omnes populi gentium deos immortales esse crediderant: cùm & talibus sacris iidem illi dæmones oblectarentur, qui se colendos pro ipsis mortuis, quos deos putari fecerant quibusdam fallacium miraculorum adtestationibus, supponebant. Sed occultâ Dei veri providentiâ factum est, ut & Pompilio amico suo illis conciliati artibus, quibus hydro- B mantia fieri potuit, cuncta illa confiteri permitterentur; & tamen ut moriturus incenderet ea potiùs, quàm obrueret, admonere non permitterentur: qui ne innotescerent, nec aratro, quo sunt eruta, obsistere potuerunt, nec stilo Varronis, quo ea quæ de hac re gesta sunt, in nostram memoriam pervenerunt. Non enim possunt, quod non sinuntur efficere: sinuntur autem alto Dei summi justoque judicio pro meritis eorum, quos ab eis vel affligi tantùm, vel etiam subjici ac decipi justum est. Quàm verò perniciosæ vel à cultu veræ divinitatis alienæ illæ litteræ judicatæ sint, hinc intelligi potest, quòd eas maluit senatus incendere, quas Pompilius occultavit, quàm timere quod timuit, qui hoc audere non potuit. [b] Qui ergo vitam nec modò habere vult piam, talibus sacris quærat æternam. Qui autem cum malignis dæmonibus non vult habere societatem, non superstitionem, qua coluntur, noxiam pertimescat; sed veram religionem, qua produntur & vincuntur, agnoscat.

[a] Am. & MSS. *tam prolixa.*

[b] Sic omnes MSS. At editi, *Qui ergo nec felicem in futuro vitam, nec modò habere vult piam, talibus sacris mortem quærat æternam.*

LIBER OCTAVUS.

Venit ad tertium genus theologiæ, quæ dicitur naturalis, deque diis eò pertinentibus quæstionem, an istorum videlicet deorum cultus prosit ad consequendam vitam beatam, quæ post mortem futura est, discutiendam suscipit cum Platonicis, qui ceterorum philosophorum sunt facilè principes & ad fidei Christianæ veritatem propiùs accedentes. Atque hîc primùm refellit Apuleium & quicumque alii cultum dæmonibus tamquam internuntiis & interpretibus inter deos & homines impendi volunt; ostendens ipsos dæmones, quos vitiis obnoxios esse, & quæ probi prudentesque homines aversantur & damnant, id est, sacrilega poëtarum figmenta, ludibria theatrica, magicarum artium maleficia & scelera importasse, iisque omnino favere & delectari compertum est, nulla posse ratione diis bonis homines conciliare.

Caput Primum.

De quæstione naturalis Theologiæ cum philosophis excellentioris scientiæ discutienda.

Nunc intentiore nobis opus est animo multò quàm erat in superiorum solutione quæstionum & explicatione librorum. De theologia quippe, quam naturalem vocant, non cum quibuslibet hominibus; (non enim fabulosa est, vel civilis, hoc est, vel theatrica, vel urbana; quarum altera jactitat deorum crimina, altera indicat deorum desideria criminosiora, ac per hoc malignorum potiùs dæmonum quàm deorum;) sed cum philosophis est habenda collatio: quorum ipsum nomen si Latinè interpretemur, * amorem sapientiæ profitetur. Porrò si sapientia Deus est, per quem facta sunt omnia, sicut divina auctoritas veritasque monstravit, verus philosophus est amator Dei. Sed quia res ipsa, cujus hoc nomen est, non * est in omnibus qui hoc nomine gloriantur; (neque enim continuò veræ sapientiæ sunt amatores, quicumque appellantur philosophi:) profectò ex omnibus quorum sententias è litteris nosse potuimus, eligendi sunt cum quibus non indignè quæstio ista tractetur. Neque enim hoc opere omnes omnium philosophorum vanas opiniones refutare suscepi, sed eas tantùm quæ ad theologiam pertinent, quo verbo Græco significari intelligimus de divinitate rationem sive sermonem: nec eas omnium, sed eorum tantùm, qui cùm & esse divinitatem & humana curare consentiant, non tamen sufficere unius incommutabilis Dei cultum ad vitam adipiscendam etiam post mortem, beatam, sed multos, ab illo sanè uno conditos atque institutos, ob eam caussam colendos putant. Hi jam etiam Varronis opinionem veritatis propinquitate transscendunt. Si quidem ille totam theologiam naturalem usque ad mundum istum vel ejus animam extendere potuit: isti verò supra omnem animæ naturam confitentur Deum, qui non solùm mundum istum visibilem, qui sæpe cæli & terræ nomine nuncupatur, sed omnem etiam omnino animam fecerit; & qui rationalem & intellectualem, cujus generis anima humana est, participatione sui luminis incommutabilis & incorporei beatam facit. Hos philosophos Platonicos appellatos, à Platone doctore vocabulo derivato, nullus qui hæc vel tenuiter audivit, ignorat. De hoc igitur Platone, quæ necessaria præsenti quæstioni existimo, breviter adtingam, priùs illos commemorans, qui eum in eodem genere litterarum tempore præcesserunt.

* Cic. 2. Offic. — Sap. 7. 25. & Hebr. 1. 3. — * Lactant. l. 3.

Caput II.

De duobus philosophorum generibus, id est, Italico & Ionico, eorumque auctoribus.

Quantum enim adtinet ad litteras Græcas, quæ * lingua inter ceteras Gentium clarior habetur, duo philosophorum genera traduntur; unum Italicum, ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata est; alterum Ionicum, in eis terris, ubi & nunc Græcia nominatur. Italicum genus auctorem habuit Pythagoram Samium, à quo etiam * ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum. Nam cùm antea Sapien-

* *V. lib. 7. q. in Judices q. 37. Tom. 3. p. 1.*

Italicum genus philosophorum.

* *Cicero in 5. Tusc.*

tes appellarentur, qui modo quodam laudabilis [A] vitæ aliis præstare videbantur; iste interrogatus, quid profiteretur, Philosophum se esse respondit, id est, studiosum vel amatorem sapientiæ: quoniam sapientem profiteri, arrogantissimum videbatur. Ionici verò generis princeps fuit [a] Thales Milesius, unus illorum septem qui appellati sunt Sapientes. Sed illi sex vitæ genere distinguebantur, & quibusdam præceptis ad bene vivendum accommodatis: iste autem Thales, ut successores etiam propagaret, rerum naturam scrutatus [B] suasque disputationes litteris mandans eminuit; maximéque admirabilis exstitit, quòd astrologiæ numeris comprehensis * defectus solis & lunæ etiam prædicere potuit. Aquam tamen putavit rerum esse principium, & hinc omnia elementa mundi ipsumque mundum, & quæ in eo gignuntur, exsistere. Nihil autem huic operi, quod mundo considerato tam admirabile adspicimus, ex divina mente præposuit. Huic successit Anaximander ejus auditor, mutavitque de rerum natura opinionem. [C] Non enim ex una re, sicut Thales ex humore, sed ex suis propriis principiis quasque res nasci putavit. Quæ rerum principia singularum esse credidit infinita, & innumerabiles mundos gignere, & quæcumque in eis oriuntur; eosque mundos modò dissolvi, modò iterum gigni existimavit, quanta quisque ætate sua manere potuerit; nec ipse aliquid divinæ menti in his rerum operibus tribuens. Iste Anaximenem discipulum & successorem reliquit: qui omnes rerum caussas [D] infinito aëri dedit: nec deos negavit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit. Anaxagoras verò ejus auditor, harum rerum omnium, quas videmus, effectorem divinum animum sensit; & dixit ex infinita materia, quæ constaret [b] similibus inter se particulis, rerum omnium [c] genera pro modulis & speciebus propriis singula fieri, sed animo faciente divino. Diogenes [d] quoque Anaximenis alter auditor, aërem quidem dixit rerum esse materiam, de qua [E] omnia fierent; sed eum esse compotem divinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit auditor ejus Archelaus: etiam ipse de particulis inter se similibus, quibus singula quæque fierent, ita omnia constare putavit, ut inesse etiam mentem diceret, quæ corpora [e] æterna, id est, illas particulas conjungendo & dissipando ageret omnia. Socrates hujus discipulus fuisse perhibetur, magister Platonis propter quem breviter cuncta ista recolui. [F]

[Ionicum genus philosoph.]

[Cicero 1. de divinat.]*

Caput III.

De Socratica disciplina.

Socrates ergo primus universam philosophiam ad corrigendos componendosque mores flexisse * memoratur; cùm ante illum omnes magis physicis, id est, naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderent. Non mihi autem videtur posse ad liquidum colligi, utrùm Socrates, ut hoc faceret, tædio rerum obscurarum & incertarum ad aliquid apertum & [G] certum reperiendum animum intenderit, quod esset beatæ vitæ necessarium; propter quam unam omnium philosophorum invigilasse ac laborasse videtur industria: an verò, sicut de illo quidam benevolentiùs suspicantur, nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in divina [f] conari. Quando quidem ab eis caussas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas non nisi in unius [g] ac summi Dei voluntate esse credebat: unde non eas putabat * nisi mundata mente posse comprehendi; & ideo purgandæ bo- [B] nis moribus vitæ censebat instandum, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus naturali vigore in æterna se adtolleret, naturamque incorporei & incommutabilis luminis, ubi caussæ omnium factarum naturarum stabiliter vivunt, intelligentiæ puritate conspiceret. Constat eum tamen imperitorum stultitiam scire se aliquid opinantium, etiam in ipsis moralibus quæstionibus, quò totum animum intendisse videbatur, vel confessâ ignorantiâ suâ, vel dissimulatâ scientiâ, le- [C] pore mirabili disserendi & acutissima urbanitate agitasse atque versasse. Unde & concitatis inimicitiis calumniosa criminatione damnatus, morte multatus est. Sed eum postea illa ipsa, quæ publicè damnaverat, Atheniensium civitas publicè luxit, in duos [h] accusatores ejus usque adeo populi indignatione conversa, ut unus eorum oppressus vi multitudinis interiret, exsilio autem voluntario atque perpetuo pœnam similem alter evaderet. Tam præclarâ igitur vitæ mortisque famâ [D] Socrates reliquit plurimos suæ philosophiæ sectatores, quorum certatim studium fuit in quæstionum moralium disceptatione versari, ubi agitur de summo bono, quo fieri homo beatus potest. Quod in Socratis disputationibus, dum omnia movet, asserit, destruit, quoniam non evidenter apparuit; quod cuique placuit, inde sumserunt, & ubi cuique visum est, constituerunt finem boni. Finis autem boni appellatur, quò quisque cùm pervenerit, beatus est. Sic autem diversas inter se So- [E] cratici de isto fine sententias habuerunt, ut (quod vix credibile est, unius magistri potuisse facere sectatores) quidam summum bonum esse dicerent voluptatem, sicut Aristippus; quidam virtutem, sicut Antisthenes. Sic alii atque alii aliud atque aliud opinati sunt: quos * commemorare longum est.

[Cicero 1. Acad. quæst.]*

[Apud Platon. in Phædone.]*

[Summum bonum.]

[Finis boni.]

[Socraticorum de eo diversæ sententiæ.]

[Vide Cic. 2. de finib.]*

Caput IV.

De præcipuo inter Socratis discipulos Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit.

[F] Sed inter discipulos Socratis, non quidem immeritò, excellentissimâ gloriâ claruit, [i] qui omnino ceteros obscuraret Plato. Qui cùm esset Atheniensis, honesto apud suos loco natus, & ingenio mirabili longè suos condiscipulos anteiret; parum tamen putans perficiendæ philosophiæ sufficere se ipsum ac Socraticam disciplinam, quàm longè latéque potuit peregrinatus est, quaqua versùm eum alicujus nobilitate scientiæ percipiendæ fama rapiebat. [G] Itaque & in Ægypto didicit quæcumque illic magna habebantur atque docebantur, & inde in eas Italiæ partes veniens ubi

[a] Hic Romulo regnante fuisse dicitur infrà lib. 18. c. 24. Æquales ipsius sex alii Sapientes sunt Chilo Lacedæmonius, Pittacus Mitylenæus, Bias Prienæus, Cleobulus Lindius, Periander Corinthius, & Solon Atheniensis.

[b] Vind. Am. Er. *dissimilibus.* Sic rursus infrà loco, *similibus.*

[c] Omnes propè MSS. *rerum omnium quibus suis & propriis singula fieri.* Cygirannensis codex, *rerum omnium quibusque suis & propriis singula fieri.*

[d] Diogenes ille, non Cynicus, sed Apolloniates, de quo Cicero in 1. de nat. deor.

[e] Vind. Am. & Er. non *æterna* habent, sed *dissimilia.*

[f] Unus & alter MS. *& conari.*

[g] Editi, *veri ac summi.* Abest *veri* à MSS.

[h] Melitum & Anytum intelligit, quorum ille multatus morte, Anytus verò exsulare coactus est Plato in Apol. & Laert. in Socrate.

[i] MSS. *qua.*

Pytha-

Pythagoræorum fama celebrabatur, quidquid Italicæ philosophiæ tunc florebat, auditis eminentioribus in ea doctoribus facillimè comprehendit. Et quia magistrum Socratem singulariter diligebat, eum loquentem ferè in omnibus sermonibus suis faciens, etiam illa quæ vel ab aliis didicerat, vel ipse quantâ potuerat intelligentiâ viderat, cùm illius lepore & moralibus disputationibus temperavit. Itaque cùm studium sapientiæ in actione & contemplatione versetur, unde una pars ejus activa, altera contemplativa dici potest; quarum activa ad agendam vitam, id est, ad mores instituendos pertinet, contemplativa autem ad conspiciendas naturæ caussas & sincerissimam veritatem: Socrates in activa excelluisse memoratur; Pythagoras verò magis contemplativæ, quibus potuit intelligentiæ viribus, institisse. Proinde Plato utrumque jungendo philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit: unam moralem, quæ maximè in actione versatur; alteram naturalem, quæ contemplationi deputata est; tertiam rationalem, qua verum disterminatur à falso. Quæ licèt utrique, id est, actioni & contemplationi sit necessaria, maximè tamen contemplatio perspectionem sibi vindicat veritatis. Ideo hæc tripartitio non est contraria illi distinctioni, qua intelligitur omne studium sapientiæ in actione & contemplatione consistere. Quid autem in his vel de his singulis partibus Plato senserit, id est, ubi finem omnium actionum, ubi caussam omnium naturarum, ubi lumen omnium rationum esse cognoverit vel crediderit, disserendo explicare & longum esse arbitror, & temere esse affirmandum non arbitror. Cùm enim magistri sui Socratis, quem facit in suis voluminibus disputantem, notissimum morem dissimulandæ scientiæ vel opinionis suæ servare affectat, quia & illi ipse mos placuit, factum est ut etiam ipsius Platonis de rebus magnis sententiæ non facilè perspici possint. Ex his tamen quæ apud eum leguntur, sive quæ ab aliis dicta esse narravit atque conscripsit, quæ sibi placita viderentur, quædam commemorari, & huic operi inseri oportet à nobis, vel ubi suffragatur religioni veræ, quam fides nostra suscipit ac defendit, vel ubi ei videtur esse contrarius, quantum ad istam de uno Deo & pluribus pertinet quæstionem, [a] propter vitam, quæ post mortem futura est, veraciter beatam. Fortassis enim qui Platonem ceteris philosophis gentium longè rectéque prælatum acutiùs atque veraciùs intellexisse atque secuti esse famâ celebriore laudantur, aliquid tale de Deo sentiunt, ut in illo inveniatur & caussa subsistendi, & ratio intelligendi, & ordo vivendi. Quorum trium, unum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere. Si enim homo ita creatus est, ut per id quod in eo præcellit, adtingat illud quod cuncta præcellit, id est, unum verum optimum Deum, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus usus expedit: ipse quæratur, ubi nobis [b] secura sunt omnia; ipse cernatur, ubi nobis certa sunt omnia; ipse diligatur, ubi nobis recta sunt omnia.

Sapientiæ studium in actione & contemplatione versatur.

Caput V.

Quòd de theologia cum Platonicis potissimùm disceptandum sit, quorum opinioni omnium philosophorum postponenda sint dogmata.

Si ergo Plato Dei hujus imitatorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cujus participatione sit beatus, quid opus est excutere ceteros? Nulli nobis, quàm isti, propiùs accesserunt. Cedat eis igitur non solùm theologia illa fabulosa deorum criminibus oblectans animos impiorum; nec solùm etiam illa civilis, ubi impuri dæmones terrestribus gaudiis deditos populos deorum nomine seducentes, humanos errores tamquam suos divinos honores habere voluerunt, [c] ad spectandos suorum criminum ludos cultores suos tamquam ad suum cultum studiis immundissimis excitantes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatoribus exhibentes: ubi si qua velut honesta geruntur in templis, conjunctâ sibi theatrorum obscœnitate turpantur; & quæcumque turpia geruntur in theatris, comparatâ sibi templorum fœditate laudantur. Et ea quæ Varro ex his sacris, quasi ad cælum & terram rerumque mortalium semina & actus interpretatus est; quia nec ipsa illis ritibus significantur, quæ ipse insinuare conatur; & ideo veritas conantem non sequitur: & si ipsa essent, tamen animæ rationali ea quæ infra illam naturali ordine constituta sunt, pro deo suo colenda non essent; nec sibi præferre debuit, tamquam deos, eas res, quibus ipsam prætulit verus Deus. Et ea quæ Numa Pompilius re vera ad sacra ejusmodi pertinentia secum sepeliendo curavit abscondi, & aratro eruta senatus jussit incendi. In eo genere sunt etiam illa, ut aliquid de Numa mitius suspicemur, quæ Alexander Macedo * scribit ad matrem, sibi à magno antistite sacrorum Ægyptiorum quodam Leone patefacta: ubi non Picus & Faunus & Æneas & Romulus, vel etiam Hercules & Æsculapius & Liber Semele natus, & Tyndaridæ fratres, & si quos alios ex mortalibus pro diis habent, sed ipsi etiam [d] majorum gentium dii, quos Cicero in Tusculanis tacitis nominibus videtur adtingere, Jupiter, Juno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alii plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes sive elementa transferre, homines fuisse produntur. Timens enim & ille quasi revelata mysteria, petens admonet Alexandrum, ut cùm ea matri conscripta insinuaverit, flammis jubeat concremari. Non solùm ergo ista, quæ duæ theologiæ, fabulosa continet & civilis, Platonicis philosophis cedant, qui verum Deum, & rerum auctorem, & veritatis illustratorem, & beatitudinis largitorem esse dixerunt: sed alii quoque philosophi, qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt, cedant his tantis & tanti Dei cognitoribus [e] viris, ut Thales in humore, Anaximenes in aëre, Stoici in igne, Epicurus in atomis, hoc est, minutissimis corpusculis, quæ nec dividi nec sentiri queunt, & quicumque alii, quorum enumerationi immorari non

* V. infrà lib. 12. c. 10 & Cypr. de idolor. vanitate.

[a] Sic veteres libri. At impressi, *pertinet quæstionem, quem propter vitam, quæ post mortem futura est, veraciter beatam, colendum esse catholicæ religionis asserit disciplina. Fortassis enim* &c.

[b] Loco *secura*, quidam MSS. habent *diserta*. Colbertinus, *inserta*. Alii plerique, *certa*: quod verbum altero nihilo minùs loco repetunt post, *ipse cernatur*. Nullibi verò invenimus lectionem, quam veterum librorum esse dicit Ludov. Vives, scilicet, *ipse quæratur, ubi nobis certa sunt omnia; ipse cernatur, ubi nobis vera sunt omnia* &c.

[c] Editi, *habere voluerunt; ubi ad spectandos suorum criminum ludos, cultores suos tamquam suæ vanitatis administratores habuerunt: ubi per eos ad suum cultum studiis immundissimis alios excitantes* &c. Castigantur ex veteribus libris.

[d] Vind. Am. & Er. *majores*. Meliùs Lov. & MSS. *majorum*. Nam ita Cicero in citato loco 1. Tusc.

[e] Vind. Am. & Er. *veris*.

eſt neceſſe, ſive ſimplicia, ſive conjuncta corpora, ſive vitâ carentia, ſive viventia, ſed tamen corpora, cauſſam principiumque rerum eſſe dixerunt. Nam quidam eorum à rebus non vivis res vivas fieri poſſe crediderunt, ſicut Epicurei. Quidam verò à vivente quidem & viventia & non viventia, ſed tamen à corpore corpora. Nam Stoici ignem, id eſt, corpus unum ex his quatuor elementis, quibus viſibilis mundus hic conſtat, & viventem, & ſapientem, & ipſius mundi fabricatorem atque omnium quæ in eo ſunt, eumque omnino ignem deum eſſe putaverunt. Hi & ceteri ſimiles eorum id ſolum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obſtricta carnis ſenſibus fabulata ſunt. In ſe quippe habebant quod non videbant, & apud ſe imaginabantur quod foris viderant, etiam quando non videbant, ſed tantummodo cogitabant. Hoc autem in conſpectu talis cogitationis jam non eſt corpus, ſed ſimilitudo corporis. Illud autem unde videtur in animo hæc ſimilitudo corporis, nec corpus eſt, nec ſimilitudo corporis; & unde videtur, atque utrùm pulcra an deformis ſit judicatur, profectò eſt melius quàm ipſa quæ judicatur. Hæc mens hominis & rationalis animæ natura eſt, quæ utique corpus non eſt; ſi jam illa corporis ſimilitudo, cùm in animo cogitantis adſpicitur atque judicatur, nec ipſa corpus eſt. Non eſt ergo nec terra, nec aqua, nec aër, nec ignis: quibus quatuor corporibus, quæ dicuntur quatuor elementa, mundum corporeum videmus eſſe compactum. Porrò ſi noſter animus corpus non eſt, quomodo Deus creator animi corpus eſt? Cedant ergo & iſti, ut dictum eſt Platonicis: cedant & illi, quos quidem puduit dicere Deum corpus eſſe, verumtamen ejuſdem naturæ, cujus ille eſt, animos noſtros eſſe putaverunt. Ita non eos movit tanta mutabilitas animæ, quam Dei naturæ tribuere nefas eſt. Sed dicunt, Corpore mutatur animæ natura, nam per ſe ipſam incommutabilis eſt. Poterant iſti dicere, Corpore aliquo vulneratur caro, nam per ſe ipſam invulnerabilis eſt. Prorſus quod mutari non poteſt, nulla re poteſt: ac per hoc quod corpore mutari poteſt, aliqua re poteſt, & ideo incommutabile rectè dici non poteſt.

Ignis Stoicis Deus.

Caput VI.

De Platonicorum ſenſu in ea parte philoſophiæ, quæ phyſica nominatur.

Viderunt ergo iſti philoſophi, quos ceteris non immeritò famâ atque gloriâ prælatos videmus, nullum corpus eſſe Deum: & ideo cuncta corpora tranſcenderunt quærentes Deum. Viderunt quidquid mutabile eſt, non eſſe ſummum Deum: & ideo omnem animam mutabileſque omnes ſpiritus tranſcenderunt, quærentes ſummum Deum. Deinde viderunt omnem ſpeciem in re quacumque mutabili, qua eſt quidquid illud eſt, quoquo modo & qualiſcumque natura eſt, non eſſe poſſe niſi ab illo qui verè eſt, quia incommutabiliter eſt. Ac per hoc ſive univerſi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatumque motum, & elementa diſpoſita à cælo uſque ad terram, & quæcumque corpora in eis ſunt; ſive omnem vitam, vel quæ nutrit & continet, qualis eſt in arboribus; vel quæ & hoc habet & ſentit, qualis eſt in pecoribus; vel quæ & hæc habet & intelligit, A qualis eſt in hominibus; vel quæ nutritorio ſubſidio non indiget, ſed tantùm continet, ſentit, intelligit, qualis eſt in angelis, niſi ab illo eſſe non poſſe qui ſimpliciter eſt: quia non aliud illi eſt eſſe, aliud vivere, quaſi poſſit eſſe non vivens; nec aliud illi eſt vivere, aliud intelligere, quaſi poſſit vivere non intelligens; nec aliud illi eſt intelligere, aliud beatum eſſe, quaſi poſſit intelligere & non beatus eſſe; ſed quod eſt illi vivere, intelligere, beatum eſſe, hoc eſt illi eſſe. Propter hanc B incommutabilitatem & ſimplicitatem intellexerunt eum & omnia iſta feciſſe, & ipſum à nullo fieri potuiſſe. Conſideraverunt enim quidquid eſt, vel corpus eſſe, vel vitam; meliuſque aliquid vitam eſſe, quàm corpus; ſpeciemque corporis eſſe ſenſibilem, intelligibilem vitæ. Proinde intelligibilem ſpeciem ſenſibili prætulerunt. Senſibilia dicimus, quæ viſu tactuque corporis ſentiri queunt: intelligibilia, quæ conſpectu mentis intelligi poſſunt. Nulla eſt enim pulcritudo corporalis, ſive C in ſtatu corporis, ſicut eſt figura, ſive in motu, ſicut eſt cantilena, de qua non animus judicet. Quod profectò non poſſet, niſi melior in illo eſſet hæc ſpecies, ſine tumore molis, ſine ſtrepitu vocis, ſine ſpatio vel loci vel temporis. Sed ibi quoque niſi mutabilis eſſet, non alius alio meliùs de ſpecie ſenſibili judicaret: meliùs ingenioſior quàm tardior, meliùs peritior quàm imperitior, meliùs exercitatior quàm minùs exercitatus, & idem ipſe unus cùm proficit, meliùs utique poſtea quàm D priùs. Quod autem recipit [a] magis & minùs, ſine dubitatione mutabile eſt. Unde ingenioſi & docti & in his exercitati homines facilè collegerunt, non eſſe in eis rebus primam ſpeciem, ubi mutabilis eſſe convincitur. Cùm igitur in eorum conſpectu & corpus & animus magis minúſque ſpecioſa eſſent, & ſi omni ſpecie carere poſſent, omnino nulla eſſent, viderunt eſſe aliquid ubi prima eſſet & incommutabilis*, & ideo nec comparabilis: atque ibi eſſe rerum principium rectiſſimè crediderunt, E quod factum non eſſet, & ex quo facta cuncta eſſent. Ita quod notum eſt Dei, ipſe manifeſtavit eis, cùm ab eis inviſibilia ejus, per ea quæ facta ſunt intellecta conſpecta ſunt; ſempiterna quoque virtus ejus & divinitas: à quo etiam [b] viſibilia & temporalia cuncta creata ſunt. Hæc de illa parte quam phyſicam, id eſt, naturalem nuncupant, dicta ſint.

Senſibilia.

Intelligibilia.

a

* Supple, ſpecies.

Rom. 1. 19.

b

Caput VII.

Quanto excellentiores ceteris in logica, id eſt, rationali philoſophia, Platonici ſint habendi.

F Quod autem adtinet ad doctrinam, ubi altera pars verſatur, quæ ab eis logica, id eſt, rationalis vocatur; abſit ut his comparandi videantur, qui poſuerunt judicium veritatis in ſenſibus corporis, eorumque infidis & fallacibus regulis omnia quæ diſcuntur metienda eſſe cenſuerunt, ut Epicurei, & quicumque alii tales; ut etiam ipſi Stoici, qui cùm vehementer amaverint ſollertiam diſputandi, quam dialecticam nominant, à G corporis ſenſibus eam ducendam putarunt; hinc aſſeverantes animum concipere notiones, quas appellant ἐννοίας, earum rerum ſcilicet quas definiendo explicant; hinc propagari atque connecti totam diſcendi docendique rationem. Ubi ego multùm mirari ſoleo, cùm pulcros dicant non eſſe

[a] Sic MSS. At editi, *majus & minus.*

[b] MSS. plures loco *viſibilia*, habent *inviſibilia*. Quidam verò utrumque ſic: *à quo etiam inviſibilia & viſibilia cuncta creata ſunt.*

nisi sapientes, quibus sensibus corporis istam pulcritudinem viderint; qualibus oculis carnis formam sapientiæ decusque conspexerint. Hi verò, quos meritò ceteris anteponimus, discreverunt ea quæ mente conspiciuntur, ab iis quæ sensibus adtinguntur; nec sensibus adimentes quod possunt, nec eis dantes ultra quàm possunt. Lumen autem mentium esse dixerunt ad discenda omnia, eumdem ipsum Deum à quo facta sunt omnia.

CAPUT VIII.

Quòd etiam in morali philosophia Platonici obtineant principatum.

RELIQUA est pars moralis, quam Græco vocabulo dicunt ἠθικὴν; ubi quæritur de summo bono, quò referentes omnia quæ agimus, & quod non propter aliud, sed propter se ipsum appetentes, idque adipiscentes, nihil quo beati simus, ulterius requiramus. Ideo quippe & finis est dictus, quia propter hunc cetera volumus, ipsum autem non nisi propter ipsum. Hoc ergo beatificum bonum, alii à corpore, alii ab animo, alii ab utroque in homine esse dixerunt. Videbant quippe ipsum hominem constare ex animo & corpore, & ideo ab alterutro istorum duûm, aut ab utroque bene sibi esse posse credebant, finali quodam bono, quo beati essent, quò cuncta quæ agebant referrent, atque id [a] quò referendum esset non ultrà quærerent. Unde illi qui dicuntur addidisse tertium genus bonorum, quod appellatur extrinsecùs, sicuti est honor, gloria, pecunia, & si quid hujusmodi, non sic addiderunt, ut finale esset, id est, propter se ipsum appetendum, sed propter aliud; [b] bonumque esse hoc genus bonis, malum autem malis. Ita bonum hominis, qui vel ab animo, vel à corpore, vel ab utroque expetiverunt, nihil aliud quàm ab homine expetendum esse putaverunt. Sed qui id appetiverunt à corpore, à parte hominis deteriore; qui verò ab animo, à parte meliore; qui autem ab utroque, à toto homine. Sive ergo à parte qualibet, sive à toto, non nisi ab homine. Nec istæ differentiæ, quoniam tres sunt, ideo tres, sed multas dissensiones philosophorum sectasque fecerunt: quia & de bono corporis, & de bono animi, & de bono utriusque diversi diversa opinati sunt. Cedant igitur hi omnes illis philosophis, qui non dixerunt beatum esse hominem fruentem corpore, vel fruentem animo, sed fruentem Deo: non sicut corpore vel se ipso animus, aut sicut amico amicus; sed sicut luce oculus; si aliquid ab his ad illa similitudinis afferendum est, quod quale sit, si Deus ipse adjuverit, alio loco, quantum per nos fieri poterit, apparebit. *Nunc satis sit commemorare, Platonem determinasse finem boni esse, secundùm virtutem vivere, & ei soli evenire posse qui notitiam Dei habeat & imitationem; nec esse aliam ob caussam beatum. Ideoque non dubitat hoc esse philosophari, amare Deum; cujus natura sit incorporalis. Unde utique colligitur, tunc fore beatum studiosum sapientiæ, (id enim est philosophus,) cùm Deo frui cœperit. Quamvis enim non continuò beatus sit, qui eo fruitur quod amat; multi enim amando ea quæ amanda non sunt, miseri sunt, & miseriores cùm fruuntur: nemo tamen beatus est, qui eo quod

A amat non fruitur. Nam & ipsi qui res non amandas amant, non se beatos amando putant, sed fruendo. Quisquis ergo fruitur eo quod amat, verumque & summum bonum amat, quis eum beatum nisi miserrimus negat? Ipsum autem verum ac summum bonum Plato dicit Deum, unde vult esse philosophum amatorem Dei, ut quoniam philosophia ad beatam vitam tendit, fruens Deo sit beatus qui Deum amaverit.

Platonicus Philosophus amator Dei.

CAPUT IX.

B *De ea philosophia quæ ad veritatem fidei Christianæ propiùs accessit.*

QUICUMQUE igitur philosophi de Deo summo & vero ista senserunt, quòd & rerum creatarum sit effector, & lumen cognoscendarum, & bonum agendarum; quòd ab illo nobis sit & principium naturæ, & veritas doctrinæ, & felicitas vitæ; sive Platonici accommodatiùs nuncupentur, sive quodlibet aliud sectæ suæ nomen imponant; sive tantummodo Ionici generis, qui in eis præcipui fuerunt, ista senserint, sicut idem Plato, & qui eum bene intellexerunt; sive etiam Italici, propter Pythagoram & Pythagoræos, & si qui fortè alii ejusdem sententiæ idemtidem fuerunt; sive aliarum quoque gentium, qui sapientes vel philosophi habiti sunt, Atlantici [c] Libyci, Ægyptii, Indi, Persæ, Chaldæi, Scythæ, Galli, Hispani, aliique reperiuntur, qui hoc viderint ac docuerint, eos omnes ceteris anteponimus, eosque nobis propinquiores fatemur.

CAPUT X.

Quæ sit inter philosophicas artes religiosi excellentia Christiani.

1. QUAMVIS enim homo Christianus litteris tantùm ecclesiasticis eruditus, Platonicorum fortè nomen ignoret, nec utrùm duo genera philosophorum exstiterint in Græca lingua Ionicorum & Italicorum sciat; non tamen ita surdus est in rebus humanis, ut nesciat philosophos vel studium sapientiæ, vel ipsam sapientiam profiteri. Cavet eos tamen, qui secundùm elementa hujus mundi philosophantur, non secundùm Deum, à quo ipse factus est mundus. Admonetur enim præcepto Apostolico, fideliterque audit quod dictum est: *Cavete ne quis vos decipiat per philosophiam & inanem seductionem, secundùm elementa mundi.* Deinde ne omnes tales esse arbitretur, audit ab eodem Apostolo dici de quibusdam, *Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestavit. Invisibilia enim ejus à constitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus ejus & divinitas.* Et ubi Atheniensibus loquens, cùm rem magnam de Deo dixisset, & quæ à paucis possit intelligi, quòd *in illo vivimus, movemur & sumus*; adjecit & ait, *Sicut & vestri quidam dixerunt.* Novit sanè etiam ipsos, in quibus errant, cavere. Ubi enim dictum est, quòd per ea quæ facta sunt, Deus illis manifestavit intellectu conspicienda invisibilia sua; ibi etiam dictum est, non illos ipsum Deum rectè coluisse, quia & aliis rebus, quibus non oportebat, divinos honores illi uni tantùm debitos detulerunt: *Quoniam cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insi-*

Col. 2. 8. — Rom. 1. 19. — Act. 17. 28. — Rom. 1. 21. &c.

[a] Hic in solis editis additum est, *cùm forent adepti.*

[b] Sic MSS. At editi, *Sed propter aliud bonum, quo esset hoc genus bonum bonis &c.*

[c] Plerique MSS. *Libyes.* Pauci cum editis, *Libyci.* Hos Leonardum Coquæum secuti minimè distinguimus ab Atlanticis, quos ille observat dictos Libycos, quòd, ut Laërtius tradit, Libycus fuisset Atlas rex ille Mauritaniæ, qui cursum solis, lunæ ac siderum primus investigasse dicitur.

piens cor eorum. Dicentes enim ſe ſapientes eſſe, ſtulti facti ſunt, & immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & ſerpentium. Ubi & Romanos, & Græcos, & Ægyptios, qui de ſapientiæ nomine gloriati ſunt, fecit intelligi. Sed de hoc cum iſtis poſtmodum diſputabimus. In quo autem nobis conſentiunt de uno Deo hujus univerſitatis auctore, qui non ſolùm ſuper omnia corpora eſt incorporeus, verùm etiam ſuper omnes animas incorruptibilis, principium noſtrum, lumen noſtrum, bonum noſtrum, in hoc eos ceteris anteponimus.

*al. Cap. X.

2. * Nec, ſi litteras eorum Chriſtianus ignorans, verbis quæ non didicit in diſputatione non utitur, ut vel naturalem Latinè, vel phyſicam Græcè appellet eam partem in qua de inquiſitione naturæ tractatur, & rationalem ſive logicam in qua quæritur quonam modo veritas percipi poſſit, & moralem vel ethicam in qua de moribus agitur bonorumque finibus appetendis malorumque vitandis, ideo neſcit ab uno vero Deo atque optimo, & naturam nobis eſſe qua facti ad ejus imaginem ſumus, & doctrinam qua eum noſque noverimus, & gratiam qua illi cohærendo beati ſimus. Hæc itaque cauſſa eſt cur iſtos ceteris præferamus; quia cùm alii philoſophi ingenia ſua ſtudiaque contriverint in requirendis rerum cauſſis, & quinam eſſet modus diſcendi atque vivendi; iſti Deo cognito repererunt ubi eſſet cauſſa conſtitutæ univerſitatis, & lux percipiendæ veritatis, & fons bibendæ felicitatis. Sive ergo iſti Platonici, ſive quicumque alii quarumlibet gentium philoſophi de Deo iſta ſentiunt, nobiſcum ſentiunt. Sed ideo cum Platonicis magis placuit hanc cauſſam agere, quia eorum ſunt litteræ notiores. Nam & Græci, quorum lingua in gentibus præeminet, eas magna prædicatione celebrarunt, & Latini permoti earum vel excellentiâ, vel gloriâ, [a] ipſas libentiùs didicerunt, atque in noſtrum eloquium transferendo nobiliores clarioreſque fecerunt.

Caput XI.

Unde Plato eam intelligentiam potuerit adquirere, qua Chriſtianæ ſcientiæ propinquavit.

*V. Confeſſ. lib. 7. c. 20.

Platonem Jeremiam non audiſſe, nec legiſſe.

MIRANTUR autem quidam nobis in Chriſti gratia ſociati, cùm audiunt vel legunt *Platonem de Deo iſta ſenſiſſe, quæ multùm congruere veritati noſtræ religionis agnoſcunt. Unde nonnulli putaverunt eum, quando perrexit in Ægyptum, Jeremiam audiſſe prophetam, vel Scripturas propheticas in eadem peregrinatione legiſſe: quorum quidem opinionem in [b] quibuſdam libris meis poſui. Sed diligenter ſupputata temporum ratio, quæ chronicâ hiſtoriâ continetur, Platonem indicat à tempore quo prophetavit Jeremias, [c] centum ferme annos poſtea natum fuiſſe: qui cùm octoginta & unum vixiſſet, ab anno mortis ejus uſque ad id tempus, quo Ptolemæus rex Ægypti Scripturas propheticas gentis Hebræorum de Judæa popoſcit, & per ſeptuaginta viros Hebræos, qui etiam Græcam linguam noverant, interpretandas habendaſque curavit, anni ferme [d] reperiuntur LX. Quapropter in illa peregrinatione ſua Plato nec Jeremiam videre potuit tanto antè defunctum, nec eaſdem Scripturas legere, quæ nondum fuerant in Græcam linguam tranſlatæ, qua ille pollebat: [e] niſi fortè quia fuit acerrimi ſtudii, ſicut Ægyptias, ita & iſtas per interpretem didicit, non ut ſcribendo transferret, quod Ptolemæus pro ingenti beneficio, qui regia poteſtate etiam timeri poterat, meruiſſe perhibetur, ſed ut colloquendo quid continerent, quantum capere poſſet, addiſceret. Hoc ut exiſtimetur, illa ſuadere videntur indicia, quòd liber Geneſeos ſic incipit: *In principio fecit Deus cælum & terram. Terra autem erat inviſibilis & incompoſita, & tenebræ erant ſuper abyſſum, & Spiritus Dei ſuperferebatur ſuper aquam.* In Timæo autem Plato, quem librum de mundi conſtitutione conſcripſit, Deum dicit in illo opere terram primò ignemque junxiſſe: manifeſtum eſt autem, quòd igni tribuat cæli locum: [f] habet ergo hæc ſententia quamdam illius ſimilitudinem, qua dictum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram.* Deinde illa duo media, quibus interpoſitis ſibimet hæc extrema copularentur, aquam dicit & aërem: unde putatur ſic intellexiſſe quod ſcriptum eſt, *Spiritus Dei ſuperferebatur ſuper aquam.* Parum quippe adtendens quo more ſoleat illa Scriptura appellare ſpiritum Dei, quoniam & aër ſpiritus dicitur, quatuor opinatus elementa loco illo commemorata videri poteſt. Deinde quòd Plato dicit amatorem Dei eſſe philoſophum, nihil ſic in illis ſacris litteris flagrat: & maximè illud, quod & me plurimùm adducit, ut penè aſſentiar Platonem illorum librorum expertem non fuiſſe, quòd cùm ad ſanctum Moyſen ita verba Dei per Angelum perferantur, ut quærenti quod ſit nomen ejus, qui eum pergere præcipiebat ad populum Hebræum ex Ægypto liberandum, reſpondeatur, *Ego ſum qui ſum; & dices filiis Iſraël, Qui eſt, miſit me ad vos;* tamquam in ejus comparatione qui verè eſt quia incommutabilis eſt, ea quæ mutabilia facta ſunt non ſint: vehementer hoc Plato tenuit, & diligentiſſimè commendavit. Et neſcio utrùm hoc uſpiam reperiatur in libris eorum, qui ante Platonem fuerunt, niſi ubi dictum eſt, *Ego ſum qui ſum; & dices eis, Qui eſt, miſit me ad vos.*

Ex ſacris libris ſapientiæ Platonicæ fuiſſe initia.

Gen. 1. 1.

Exodi 3. 14.

Caput XII.

Quòd etiam Platonici, licèt de uno vero Deo bene ſenſerint, multis tamen diis ſacra facienda cenſuerint.

Rom. 1. 19.

SED undecumque ille iſta didicerit, ſive præcedentibus eum veterum libris, ſive potiùs quomodo dicit Apoſtolus, *quia quod notum eſt Dei, manifeſtum eſt in illis; Deus enim illis manifeſtavit: inviſibilia enim ejus à conſtitutione mundi per ea quæ facta ſunt intellecta conſpiciuntur, ſempiterna quoque ejus virtus & divinitas*: nunc non immeritò me Platonicos philoſophos elegiſſe cum quibus agam, quod in iſta quæſtione, quam modò ſuſcepimus,

[a] Tres editiones, Vind. Am. Er. addunt, *vel gratiâ.*

[b] Libro ſcilicet de doctrina Chriſtiana ſecundo, cap. 28. Vide Retract. 2. 4.

[c] Euſebius in Chronico vaticinium Jeremiæ ad Olympiadem 37. & 38. refert: Platonis autem ortum ad Olympiadis 88. annum quartum. Eſt igitur ille elapſis à Jeremiæ vaticinio plus centum & ſeptuaginta annis natus.

[d] Obiit Plato anno Olympiadis 109. primo. Ptolemæus autem Philadelphus ſacras litteras ex Hebræo in Græcum vertendas curavit Olympiade 124.

[e] Platonem ex ſacris Hebræorum libris hauſiſſe & tranſſcripſiſſe quàm plura, affirmant Juſtinus martyr in orat. parænet. ad gentes, Origenes contra Celſum lib. 6. Clemens Alexand. lib. 1. Stromatum, & orat. exhortat. ad gentes, Euſebius lib. 11. de præparatione Evangel. Ambroſius ſerm. 18. in Pſal. 118 At contrà Lactantius lib. 4. de vera ſapientia c. 2. ipſum dicit indagandæ veritatis amore peregrinantem ad Judæos non acceſſiſſe.

[f] Hîc apud Lov. additur, *terra verò ipſam terram*: quod abeſt à ceteris editis & MSS.

agitur de naturali theologia, utrùm propter felicitatem, quæ post mortem futura est, uni Deo, an pluribus sacra facere oporteat, [a] satis, ut existimo, exposui. * Ideo quippe hos potissimùm elegi, quoniam de uno Deo qui fecit cælum & terram, quanto meliùs senserunt, tanto ceteris gloriosiores & illustriores habentur: in tantum aliis prælati judicio posterorum, ut cùm Aristoteles Platonis discipulus, vir excellentis ingenii, & eloquio Platoni quidem impar, sed multos facilè superans, sectam Peripateticam condidisset, quòd deambulans disputare consueverat, plurimosque discipulos præclarâ famâ excellens, vivo adhuc præceptore in suam hæresim congregasset, post mortem verò Platonis [b] Speusippus sororis ejus filius & Xenocrates dilectus ejus discipulus, in scholam ejus, quæ Academia vocabatur, eidem successissent, atque ob hoc & ipsi & eorum successores Academici appellarentur; recentiores tamen philosophi nobilissimi, quibus Plato sectandus placuit, noluerint se dici Peripateticos, aut Academicos, sed Platonicos. Ex quibus sunt valde nobilitati Græci, Plotinus, Iamblicus, Porphyrius: in utraque autem lingua, id est, & Græca & Latina, Apuleius Afer exstitit Platonicus nobilis. Sed hi omnes, & ceteri ejusmodi, & ipse Plato * diis plurimis esse sacra facienda putaverunt.

a Sup. Cap. XII. — Platonici. — * In libris de legib. & Epinom.

Caput XIII.

De sententia Platonis, qua definivit deos non esse nisi bonos amicosque virtutum.

Quamquam ergo à nobis & in aliis multis rebus magnisque dissentiant; in hoc tamen quod modò posui, quia neque parva res est, & inde nunc quæstio est, primùm ab eis quæro, quibus diis istum cultum exhibendum arbitrentur, utrùm bonis, an malis, an & bonis & malis. Sed habemus sententiam Platonis, * dicentis omnes deos bonos esse, nec esse omnino ullum deorum malum. Consequens est igitur, ut bonis hæc exhibenda intelligantur: tunc enim diis exhibentur; quoniam nec dii erunt, si boni non erunt. Hoc si ita est, (nam de diis quid aliud decet credere?) illa profectò vacuatur opinio, qua nonnulli * putant deos malos sacris placandos esse, ne lædant; bonos autem, ut adjuvent, invocandos. Mali enim nulli sunt dii: bonis porrò debitus, ut dicunt, honor sacrorum est deferendus. Qui sunt ergo illi qui ludos scenicos amant, eosque divinis rebus adjungi & suis honoribus flagitant exhiberi? quorum vis non eos indicat nullos, sed iste affectus nimirum indicat malos. Quid enim de ludis scenicis Plato senserit, notum est; cùm poëtas ipsos, quòd tam indigna deorum majestate atque [c] bonitate carmina composuerint, censet civitate pellendos. Qui sunt igitur isti dii, qui de scenicis ludis cum ipso Platone contendunt? Ille quippe non patitur deos falsis criminibus infamari: isti eisdem criminibus suos honores celebrari jubent. Denique isti cùm eosdem ludos instaurari præciperent, poscentes turpia, etiam maligna gesserunt, Tito * Latinio auferentes filium, & immittentes morbum, quòd eorum abnuisset imperium, eumque morbum retrahentes, cùm jussa complesset: iste autem illos nec tam malos timen-

* Lib. 10. de legibus, & 2. de rep. — * Porphyr. lib. 2. de abstinentia animalium. — * Suprà lib. 4. c. 26.

a In editis post verbum *oporteat*, inserta hæc fuerunt: *Nam utrùm unus Deus, an plures propter hujus vitæ sint bona colendi.* Sed his verbis carent veteres libri.

b Plures & probæ notæ MSS. *Xeusippus.*

A dos putat, sed suæ sententiæ robur constantissimè retinens, omnes poëtarum sacrilegas nugas, quibus illi [d] immunditiæ societate oblectantur, à populo bene instituto removere non dubitat. Hunc autem Platonem, quod jam in secundo libro * commemoravi, inter semideos Labeo ponit. Qui Labeo numina mala victimis cruentis atque hujusmodi supplicationibus placari existimat, bona verò ludis, & talibus quasi ad lætitiam pertinentibus rebus. Quid est ergo quòd semideus Plato B non semideis, sed deis, & hoc bonis, illa oblectamenta, quia judicat turpia, tam constanter audet auferre? Qui sanè dii refellunt sententiam Labeonis: nam se in Latinio non lascivos tantùm atque ludibundos, sed etiam sævos terribilesque monstrarunt. Exponant ergo ista nobis Platonici, qui omnes deos secundùm auctoris sui sententiam bonos & honestos & virtutibus sapientium esse socios arbitrantur, aliterque de ullo deorum sentiri nefas habent. Exponimus, inquiunt. Adtentè C igitur audiamus.

d — * Cap. 14.

Caput XIV.

De opinione eorum, qui rationales animas trium generum esse dixerunt, id est, in diis cælestibus, in dæmonibus aëriis, & in hominibus terrenis.

1. Omnium, inquiunt, animalium, in quibus est anima rationalis, tripertita divisio est, in deos, homines, dæmones. Dii excelsissimum locum tenent, homines infimum, dæmones medium. Nam deorum * sedes in cælo est, D hominum in terra, in aëre dæmonum. Sicut eis diversa dignitas est locorum, ita etiam naturarum. Proinde dii sunt hominibus dæmonibusque potiores: homines verò infra deos & dæmones constituti sunt, ut elementorum ordine, sic differentiâ meritorum. Dæmones igitur medii, quemadmodum diis quibus inferiùs habitant postponendi, ita hominibus, quibus superiùs, præferendi sunt. Habent enim cum diis communem immortalitatem corporum, animorum autem cum E hominibus passiones. Quapropter non est mirum, inquiunt, si etiam ludorum obscœnitatibus & poëtarum figmentis delectantur; quando quidem humanis capiuntur affectibus, à quibus dii longè absunt & modis omnibus alieni sunt. Ex quo colligitur, Platonem poëtica detestando & prohibendo figmenta, non deos, qui omnes boni & excelsi sunt, privasse ludorum scenicorum voluptate, sed dæmones.

* Plato in Epinomide. — Dæmonum communitas cum diis & hominibus.

2. Hæc si ita sunt, quæ licèt apud alios quoque F reperiantur, Apuleius tamen Platonicus Madaurensis, de hac re sola unum scripsit librum, cujus titulum esse voluit, de deo Socratis: ubi disserit & exponit, ex quo genere numinum [e] Socrates habebat adjunctum & amicitiâ quadam conciliatum, à quo perhibetur solitus admoneri, ut desisteret ab agendo, quando id quod agere volebat, non prospere fuerat eventurum. Dicit enim apertissimè, & copiosissimè asserit, non illum Deùm fuisse, sed dæmonem, diligenti disputatione perG tractans istam Platonis de deorum sublimitate & hominum humilitate & dæmonum medietate sententiam. Hæc ergo si ita sunt, quonam modo ausus est Plato, etiamsi non diis, quos ab omni humana contagione semovit, certè ipsis dæmoni-

Socratis dæmon. e

c Aliquot MSS. *atque benignitate.*

d Sic MSS. At editi, *per immunditiæ societatem.*

e Editi, *ex quo genere numinum numen sibi Socrates.* Abest *numen sibi* à MSS.

bus, poëtas urbe pellendo, auferre theatricas voluptates, nisi quia hoc pacto admonuit animum humanum, quamvis adhuc in his moribundis membris positum, pro splendore honestatis impura dæmonum jussa contemnere, eorumque immunditiam detestari? Nam si Plato hæc honestissimè arguit & prohibuit, profectò dæmones turpissimè poposcerunt atque jusserunt. Aut ergo fallitur Apuleius, & non ex isto genere numinum habuit amicum Socrates; aut contraria inter se sentit Plato, modò dæmones honorando, modò eorum delicias à civitate bene morata removendo; aut non est Socrati amicitia dæmonis gratulanda, de qua usque adeo & ipse Apuleius erubuit, ut de deo Socratis prænotaret librum, quem secundùm suam disputationem, qua deos à dæmonibus tam diligenter copioséque discernit, non appellare de deo, sed de dæmone Socratis debuit. Maluit autem hoc in ipsa disputatione, quàm in titulo libri ponere. Ita enim per sanam doctrinam, quæ humanis rebus illuxit, omnes vel penè omnes dæmonum nomen exhorrent, ut quisquis ante disputationem Apuleii, qua dæmonum dignitas commendatur, titulum libri de dæmone Socratis legeret, nequaquam illum hominem sanum fuisse sentiret. Quid autem etiam ipse Apuleius quod in dæmonibus laudaret, invenit, præter subtilitatem & firmitatem corporum, & habitationis altiorem locum? Nam de moribus eorum, cùm de omnibus generaliter loqueretur, non solùm nihil boni dixit, sed etiam plurimum mali. Denique lecto illo libro prorsus nemo miratur eos etiam scenicam turpitudinem in rebus divinis habere voluisse, & cùm deos se putari velint, deorum criminibus oblectari potuisse, & quidquid in eorum sacris obscœna sollemnitate seu turpi crudelitate vel ridetur, vel horretur, eorum affectibus convenire.

CAPUT XV.

Quòd neque propter aëria corpora, neque propter superiora habitacula dæmones hominibus antecellant.

1. QUAMOBREM absit ut ista considerans animus veraciter religiosus & vero Deo subditus, ideo arbitretur dæmones se ipso esse meliores, quòd habeant [a] corpora meliora. Alioquin multas sibi & bestias prælaturus est, quæ nos & acrimoniâ sensuum, & motu facillimo atque celerrimo, & valentiâ virium, & annosissima firmitate corporum vincunt. Quis hominum videndo æquabitur aquilis & vulturibus? Quis odorando canibus? Quis velocitate leporibus, cervis, avibus omnibus? Quis multùm valendo leonibus & elephantis? Quis diu vivendo serpentibus, qui etiam depositâ tunicâ senectutem deponere, atque in juventam redire perhibentur? Sed sicut his omnibus ratiocinando & intelligendo meliores sumus, ita etiam dæmonibus bene atque honestè vivendo meliores esse debemus. Ob hoc enim & providentiâ divinâ eis, quibus nos constat esse potiores, data sunt quædam potiora corporum munera, ut illud quo eis præponimur, etiam isto modo nobis commendaretur multo majore curâ excolendum esse, quàm corpus; ipsamque excellentiam corporalem, quam dæmones habere nossemus, præ bonitate vitæ, qua illis anteponimur, contemnere disceremus, habituri & nos immortalitatem corporum, non quam suppliciorum æternitas torqueat, sed quam puritas præcedat animorum.

2. Jam verò de loci altitudine, quòd dæmones in aëre, nos autem habitamus in terra, ita permoveri, ut hinc eos nobis esse præponendos existimemus, omnino ridiculum est. Hoc enim pacto nobis & omnia volatilia præponimus. At enim * volatilia cùm volando fatigantur, vel reficiendum alimentis corpus habent, terram repetunt, vel ad requiem, vel ad pastum; quod dæmones, inquiunt, non faciunt. Numquid ergo placet eis, ut volatilia nobis, dæmones autem etiam volatilibus antecellant? Quod si dementissimum est opinari, nihil est quòd de habitatione superioris elementi, dignos esse dæmones existimemus, quibus nos religionis affectu subdere debeamus. Sicut enim fieri potuit, ut aëriæ volucres terrestribus nobis non solùm non præferantur, verùm etiam subjiciantur propter rationalis animæ, quæ in nobis est, dignitatem; ita fieri potuit, ut dæmones, quamvis magis aërii sint, terrestribus nobis, non ideo meliores sint, quia est aër quàm terra superior; sed ideo eis homines præferendi sint, quoniam spei piorum hominum nequaquam illorum desperatio comparanda est. Nam & illa ratio Platonis, qua elementa quatuor proportione contexit atque ordinat, ita duobus extremis, igni mobilissimo & terræ immobili media duo aërem & aquam interserens, ut quanto aër est aquis & aëre ignis, tanto & aquæ superiores sint terris; satis nos admonet animalium merita non pro gradibus elementorum æstimare. Et ipse quippe Apuleius cum ceteris terrestre animal hominem dicit, qui tamen longè præponitur animalibus aquatilibus, cùm ipsas aquas terris præponat Plato: ut intelligamus, non eumdem ordinem tenendum, cùm agitur de meritis animarum, qui videtur esse ordo in gradibus corporum; sed fieri posse, ut inferius corpus anima melior inhabitet, deteriorque superius.

* Apuleii exceptio in lib. de deo Socratis.

Dæmonum desperatio.

CAPUT XVI.

Quid de moribus atque actionibus dæmonum Apuleius Platonicus senserit.

DE moribus ergo dæmonum cùm idem * Platonicus loqueretur, dixit eos eisdem quibus homines animi perturbationibus agitari, irritari injuriis, obsequiis donisque placari, gaudere honoribus, diversis sacrorum ritibus oblectari, & in eis si quid neglectum fuerit, commoveri. Inter cetera etiam dicit, ad eos pertinere divinationes augurum, haruspicum, vatum, atque somniorum: ab his quoque esse miracula magorum. Breviter autem eos definiens ait, Dæmones esse genere animalia, animo passiva, mente rationalia, corpore aëria, tempore æterna: horum verò quinque, tria priora illis esse * quæ nobis, quartum proprium, quintum eos cum diis habere commune. Sed video trium superiorum quæ nobiscum habent, duo etiam cum diis habere. Animalia quippe esse dicit & deos, [b] qui sua cuique elementa distribuens, in terrestribus animalibus nos posuit cum ceteris quæ in terra vivunt & sentiunt, in aquatilibus pisces & alia natatilia, in aëriis dæmones, in ætheriis deos. Ac per hoc quòd dæmones genere sunt

* Apuleius in lib. de deo Socr.

Dæmones qui, secundùm Platonem.

* suppl. eadem

[a] Corpora dæmonibus concedit Origenes lib. 2. Periarch. c. 8. Tertullianus lib. de carne Christi, aliique veterum plures: nec denegat hîc Augustinus, qui eosdem animalia aëria & ætheria vocat lib. 1. contra Academ. n. 20. epist. 9. n. 3. & lib. 3. de Genesi ad litt. cap. 10. *quoniam*, uti postremo isto loco dicit, *corporum aëriorum naturâ vigent.*

[b] Sic Er. & aliquot MSS. Alii quidam cum Vind. & Am. omittunt *qui*. Cujus loco nonnulli *qua*; & postea pro *elementa*, habent *elemento*: quam lectionem immeritò prætulerunt Lovanienses.

animalia, non solùm eis cum hominibus, verùm etiam cum diis pecoribusque commune est: quòd mente rationalia, cum diis & hominibus; quòd tempore æterna, cum diis solis; quòd animo passiva, cum hominibus solis; quòd corpore aëria, ipsi sunt soli. Proinde quòd genere sunt animalia, non est magnum; quia hoc sunt & pecora: quòd mente rationalia, non est supra nos; quia sumus & nos: quòd tempore æterna, quid boni est, si non beata? Melior est enim temporalis felicitas, quàm misera æternitas. Quòd animo passiva, quomodo supra nos est; quando & nos hoc sumus, nec ita esset, nisi miseri essemus? Quòd corpore aëria, quanti æstimandum est, cùm omni corpori præferatur animæ qualiscumque natura; & ideo religionis cultus, qui debetur ex animo, nequaquam debeatur ei rei quæ inferior est animo? Porrò si inter illa, quæ dæmonum esse dicit, annumeraret virtutem, sapientiam, felicitatem, & hæc eos diceret habere cum diis æterna atque communia, profectò aliquid diceret exoptandum magnique pendendum: nec sic eos tamen propter hæc tamquam Deum colere deberemus, sed potiùs ipsum à quo hæc illos accepisse nossemus. Quanto minùs nunc honore divino aëria digna sunt animalia, ad hoc rationalia ut misera esse possint, ad hoc passiva ut misera sint, ad hoc æterna ut miseriam finire non possint?

Caput XVII.

An dignum sit eos spiritus ab homine coli, à quorum vitiis eum oporteat liberari.

1. Quapropter, ut omittam cetera, & hoc solum pertractem, quod nobiscum dæmones dixit habere commune, id est, animi passiones, si omnia quatuor elementa suis animalibus plena sunt, immortalibus ignis & aër, mortalibus aqua & terra; quæro cur animi dæmonum passionum turbellis & tempestatibus agitentur? Perturbatio enim est, quæ Græcè πάθος dicitur: unde illa voluit vocare animo passiva; quia verbum de verbo πάθος [a] passio diceretur motus animi contra rationem. Cur ergo sunt ista in animis dæmonum, quæ in pecoribus non sunt? Quoniam si quid in pecore simile apparet, non est perturbatio; quia non est contra rationem, qua pecora carent. In hominibus autem ut sint istæ perturbationes, facit hoc stultitia, vel miseria. Nondum enim sumus in illa perfectione sapientiæ beati, quæ nobis ab hac mortalitate liberatis in fine promittitur. Deos verò ideo dicunt istas perturbationes non perpeti, quia non solùm æterni, verùm etiam beati sunt. Easdem quippe animas rationales etiam ipsos habere perhibent, sed ab omni labe ac peste purissimas. Quamobrem si propterea dii non perturbantur, quòd animalia sunt beata, non misera; & propterea pecora non perturbantur, quòd animalia sunt, quæ nec beata possunt esse, nec misera: restat ut dæmones sicut homines ideo perturbentur, quòd animalia sunt non beata, sed misera.

2. * Qua igitur insipientiâ, vel potiùs amentiâ per aliquam religionem dæmonibus subdimur, cùm per veram religionem ab ea vitiositate, qua illis sumus similes, liberemur? Cùm enim dæmones, quod & iste * Apuleius, quamvis eis plurimùm parcat, & divinis honoribus dignos censeat; tamen cogitur confiteri, irâ instigentur; nobis vera religio præcipit, ne irâ instigemur, sed ei potiùs resistamus. Cùm dæmones donis invitentur; nobis vera religio præcipit, ne cuiquam donorum acceptione faveamus. Cùm dæmones honoribus mulceantur; nobis vera religio præcipit, ut talibus nullo modo moveamur. Cùm dæmones quorumdam hominum osores, quorumdam amatores sint, non prudenti tranquilloque judicio, sed animo, ut appellat ipse, passivo; nobis vera religio præcipit, ut inimicos nostros etiam diligamus. Postremò omnem motum cordis & salum mentis, omnesque turbellas & tempestates animi, quibus dæmones æstuare atque fluctuare asserit, nos vera religio deponere jubet. Quæ igitur caussa est, nisi stultitia errorque [b] miserabilis, ut ei te facias venerando humilem, cui te cupias vivendo dissimilem; & religione colas, quem imitari nolis, cùm RELIGIONIS SUMMA sit IMITARI quem colis?

Matth. 5. 44.

Caput XVIII.

Qualis religio sit, in qua docetur, quòd homines, ut commendentur diis bonis, dæmonibus uti debeant advocatis.

Frustra igitur eis Apuleius, & quicumque ita sentiunt, hunc detulit honorem, sic eos in aëre medios inter ætherium cælum terramque constituens, ut quoniam nullus deus miscetur homini, quod Platonem dixisse perhibent; isti ad deos perferant preces hominum, & inde ad homines impetrata quæ poscunt. Indignum enim putaverunt qui ista crediderunt, misceri homines diis & deos hominibus: dignum autem misceri dæmones & diis & hominibus, hinc petita qui allegent, inde concessa qui apportent: ut videlicet homo castus, & ab artium magicarum sceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dii exaudiant, qui hæc amant, quæ ille non amando fit dignior quem faciliùs & libentiùs exaudire debeant. Amant quippe illi scenicas turpitudines, quas non amat pudicitia: amant in maleficiis magorum mille nocendi artes, quas non amat innocentia. Ergo & pudicitia & innocentia, si quid ab diis impetrare voluerit, non poterit suis meritis, nisi suis intervenientibus inimicis. Non est quòd iste poëtica figmenta, & theatrica ludibria justificare conetur. Habemus contra ista magistrum eorum & tantæ apud eos auctoritatis Platonem: si pudor humanus ita de se malè meretur, ut non solùm diligat turpia, verùm etiam divinitati existimet grata.

Caput XIX.

De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititur spirituum malignorum.

Porro adversùs magicas artes, de quibus quosdam nimis infelices & nimis impios etiam gloriari libet, [c] nonne ipsam publicam lucem testem citabo? Cur enim tam graviter ista plectuntur severitate legum, si opera sunt numinum colendorum? An fortè istas leges Christiani instituerunt, quibus artes magicæ puniuntur? Secundùm quem alium sensum, nisi quòd hæc maleficia generi humano perniciosa esse non dubium est, ait poëta clarissimus,

Testor cara deos, & te germana, tuumque

Virgil. Æneid. 4.

[a] Cicero in 4 Tusc. *Est*, ait, *Zenonis hæc definitio, ut perturbatio sit, quod πάθος ille dicit, aversa à recta ratione contra naturam animi commotio.*

[b] Plures MSS. *mirabilis.*

[c] Sic MSS. At editi, *gloriari libet in nomine dæmonum, ipsam publicam lucem* &c.

Dulce caput, magicas invitam accingier artes? A

Illud etiam quod alio loco de his artibus dicit:

Eclog. 8. Atque satas aliò vidi traducere messes:

eo quòd hac pestiferâ sceleratâque doctrinâ fructus alieni in alias terras transferri perhibentur.

a Nonne in duodecim [a] Tabulis, id est, Romanorum antiquissimis legibus Cicero commemorat esse conscriptum, ei qui hoc fecerit supplicium constitutum? Postremò ipse [b] Apuleius numquid apud judices Christianos de magicis artibus accusatus est? (Apuleius de magicis artibus accusatus. b) Quas utique sibi objectas, si divinas & pias B esse noverat, & divinarum potestatum operibus congruas, non solùm eas confiteri debuit, sed etiam profiteri, leges culpans potiùs, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quæ haberi miranda & veneranda oporteret. Ita enim vel sententiam suam persuaderet judicibus, vel si illi secundùm iniquas leges saperent, eumque talia prædicantem atque laudantem morte multarent, digna animæ illius dæmones dona rependerent, pro quorum divinis operibus prædicandis C humanam vitam sibi adimi non timeret. Sicut Martyres nostri, cùm eis pro crimine objiceretur Christiana religio, qua noverant se fieri salvos & gloriosissimos in æternum, non eam negando temporales pœnas evadere delegerunt, sed potiùs confitendo, profitendo, prædicando, & pro hac omnia fideliter fortiterque tolerando, & cum pia securitate moriendo, leges quibus prohibebatur, erubescere compulerunt, mutarique fecerunt. Hujus autem philosophi Platonici copiosissima & di- D sertissima exstat oratio, qua crimen artium magicarum à se alienum esse defendit, seque aliter non vult innocentem videri, nisi ea negando quæ non possunt ab innocente committi. At omnia miracula magorum, quos rectè sentit esse damnandos, doctrinis fiunt & operibus dæmonum; quos viderit cur censeat honorandos, necessarios eos asserens perferendis ad deos nostris precibus, quorum debemus opera devitare, si ad Deum verum preces nostras volumus pervenire. Deinde quæro, E quales preces hominum diis bonis per dæmones allegari putat, magicas, an licitas? Si magicas, nolunt tales: si licitas, nolunt per tales. Si autem peccator pænitens preces fundit, maximè si aliquid magicum admisit; itane tandem illis intercedentibus accipit veniam, quibus impellentibus aut faventibus se cecidisse plangit in culpam? An & ipsi dæmones ut possint pænitentibus mereri indulgentiam, priores agunt, quòd eos deceperint,

c pænitentiam [c]? Hoc nemo umquam de dæmoni- F bus dixit: quia si ita esset, nequaquam sibi auderent divinos honores expetere, qui pænitendo desiderarent ad gratiam veniæ pervenire. Ibi enim est detestanda superbia, hîc humilitas miseranda.

Caput XX.

An credendum sit, quòd dii boni libentiùs dæmonibus quàm hominibus misceantur.

At enim urgens caussa & artissima cogit dæmones medios inter deos & homines agere, ut ab hominibus offerant desiderata, & à diis re- G ferant impetrata? Quænam tandem caussa est ista, & quanta necessitas? Quia nullus, inquiunt, Deus miscetur homini. Præclara igitur sanctitas Dei, qui non miscetur homini supplicanti, & miscetur dæmoni arroganti: non miscetur homini pænitenti, & miscetur dæmoni decipienti: non miscetur homini confugienti ad divinitatem, & miscetur dæmoni fingenti divinitatem: non miscetur homini petenti indulgentiam, & miscetur dæmoni suadenti nequitiam: non miscetur homini per philosophicos libros poëtas de bene instituta civitate pellenti, & miscetur dæmoni à principibus & pontificibus civitatis per scenicos ludos poëtarum ludibria requirenti: non miscetur homini deorum crimina fingere prohibenti, & miscetur dæmoni se falsis deorum criminibus oblectanti: non miscetur homini magorum scelera justis legibus punienti, & miscetur dæmoni magicas artes docenti & implenti: non miscetur homini imitationem dæmonis fugienti, & miscetur dæmoni deceptionem hominis aucupanti.

Caput XXI.

An dæmonibus nuntiis & interpretibus dii utantur, fallique se ab eis aut ignorent, aut velint.

1. Sed nimirum tantæ hujus absurditatis & indignitatis est magna necessitas, quòd scilicet deos ætherios humana curantes quid terrestres homines agerent utique lateret, nisi dæmones aërii nuntiarent; quoniam æther longè à terra est altéque suspensus, aër verò ætheri terræque contiguus? O mirabilem sapientiam! Quid aliud de diis isti sentiunt, quos omnes optimos volunt, nisi eos & humana curare, ne cultu videantur indigni, & propter elementorum distantiam humana nescire, ut credantur dæmones necessarii, & ob hoc etiam ipsi putentur colendi, per quos diis possint, & quid in rebus humanis agatur addiscere, & ubi oportet hominibus subvenire? Hoc si ita est, diis istis bonis magis notus est dæmon per corpus vicinum, quàm homo per animum bonum. O multùm dolenda necessitas, an potiùs irridenda vel detestanda vanitas, ne sit vana divinitas! Si enim animo ab obstaculo corporis libero animum nostrum dii videre possunt, non ad hoc dæmonibus indigent nuntiis. Si autem animorum indicia corporalia, qualia sunt vultus, locutio, motus, per corpus suum ætherii dii sentiunt, & inde colligunt quid etiam dæmones nuntient, possunt & mendaciis dæmonum decipi. Porrò si deorum divinitas à dæmonibus non potest falli, ab eadem divinitate quod agimus non potest ignorari.

2. * Vellem autem mihi isti dicerent, utrùm diis dæmones nuntiaverint de criminibus deorum poëtica Platoni displicere figmenta, & sibi ea placere celaverint; an utrumque occultaverint, deosque esse maluerint totius rei hujus ignaros; an utrumque indicaverint, & religiosam erga deos Platonis prudentiam, & in deos injuriosam libidinem suam; an sententiam quidem Platonis, qua noluit deos per impiam licentiam poëtarum falsis criminibus infamari, ignotam diis esse voluerint, suam verò nequitiam, qua ludos scenicos amant, quibus illa deorum dedecora celebrantur, prodere non erubuerint vel timuerint. Horum quatuor, quæ interrogando proposui, quodlibet eligant, & in quolibet eorum quantum mali de diis bonis opinentur, adtendant. Si enim primum elegerint, confessuri sunt non licuisse diis bonis habitare cum bono

(* Hîc incipit Caput XXI. in MSS.)

[a] In duodecim Tabularum fragmentis est, *Qui fruges excantasit. Qui malum carmen incantasit . . . . neu alienam segetem pelexeris.* Has leges memorat Plinius in lib. 28. c. 2. Seneca l. 3. nat. quæst. c. 7. Apuleius in Apologia &c.

[b] De magia postulatus fuit Apuleius apud Claudium Africæ Præfectum minimè Christianum.

[c] Hîc apud Lov. additur, *ut & ipsi postea accipiant indulgentiam:* quod ab editis aliis & à MSS. abest.

Platone, quando eorum injurias prohibebat, & habitasse cum dæmonibus malis, quando eorum injuriis exsultabant; cùm dii boni hominem bonum longè à se positum non nisi per malos dæmones nossent, quos [a] vicinos nosse non possent. Si autem secundum elegerint, & utrumque occultatum à dæmonibus dixerint, ut dii omnino nescirent & Platonis religiosissimam legem & dæmonum sacrilegam delectationem; quid in rebus humanis per internuntios dæmones dii nosse utiliter possunt, quando illa nesciunt, quæ in honorem deorum bonorum religione bonorum hominum contra libidinem malorum dæmonum decernuntur? Si verò tertium elegerint, & non solùm sententiam Platonis deorum injurias prohibentem, sed etiam dæmonum nequitiam deorum injuriis exsultantem, per eosdem dæmones nuntios diis innotuisse responderint; hoc nuntiare est, an insultare? Et dii utrumque sic audiunt, sic utrumque cognoscunt, ut non solùm malignos dæmones deorum dignitati & Platonis religioni contraria cupientes atque facientes à suo accessu non arceant, verùm etiam per illos malos propinquos Platoni bono longinquo dona transmittant. Sic enim eos elementorum quasi catenata series colligavit, ut illis à quibus criminantur, conjungi possint; huic à quo defenduntur, non possint: utrumque scientes, sed aëris & terræ pondera transmutare non valentes. Jam quod reliquum est, si quartum elegerint, peius est ceteris. Quis enim ferat, si poëtarum de diis immortalibus criminosa figmenta & theatrorum indigna ludibria, suamque in his omnibus ardentissimam cupiditatem & suavissimam voluptatem diis dæmones nuntiaverunt, & quòd Plato philosophica gravitate de optima republica hæc omnia censuit removenda, tacuerunt; ut jam dii boni per tales nuntios nosse cogantur mala pessimorum, nec aliena, sed eorumdem nuntiorum, atque his contraria non sinantur nosse bona philosophorum, cùm illa sint in injuriam, ista in honorem ipsorum deorum?

Caput XXII.

De abjiciendo cultu dæmonum, contra Apuleium.

Quia igitur nihil istorum quatuor eligendum est, ne in quolibet eorum de diis tam male sentiatur; restat, ut nullo modo credendum sit, quod Apuleius persuadere nititur, & quicumque alii philosophi sunt ejusdem sententiæ, ita esse medios dæmones inter deos & homines tamquam internuntios & interpretes, qui hinc ferant petitiones nostras, inde referant deorum suppetias: sed esse spiritus nocendi cupidissimos, à justitia penitus alienos, superbiâ tumidos, invidentiâ lividos, fallaciâ callidos: qui in hoc quidem aëre habitant, quia de cæli superioris sublimitate dejecti, merito irregressibilis transgressionis in hoc sibi congruo velut carcere prædamnati sunt; nec tamen quia supra terras & aquas [b] aëri locus est, ideo & ipsi sunt meritis superiores hominibus, qui eos non terreno corpore, sed electo in auxilium Deo vero, pia mente facillimè superant. Sed multis planè participatione veræ religionis indignis,

A tamquam captis subditisque dominantur: quorum maximæ parti mirabilibus & fallacibus signis sive factorum, sive prædictorum, deos se esse persuaserunt. Quibusdam verò vitia eorum aliquantò adtentiùs & diligentiùs intuentibus, non potuerunt persuadere quòd dii sint; atque inter deos & homines internuntios ac beneficiorum impetratores se esse finxerunt. Si tamen non istum saltem honorem homines eis deferendum putarunt, qui illos nec deos esse credebant, quia malos videbant;
B deos autem omnes bonos volebant, nec audebant tamen omnino indignos dicere honore divino; maximè ne offenderent populos, à quibus eis cernebant inveterata superstitione per tot sacra & templa serviri.

Caput XXIII.

Quid Hermes Trismegistus de idololatria senserit, & unde scire potuerit superstitiones Ægyptias auferendas.

1. Nam diversa de illis Hermes Ægyptius,
C quem Trismegistum vocant, sensit & scripsit. Apuleius enim deos quidem illos negat: sed cùm dicit ita inter homines deosque quadam medietate versari, ut hominibus apud ipsos deos necessarii videantur, cultum eorum à supernorum deorum religione non separat. Ille autem Ægyptius alios deos esse dicit à summo Deo factos, alios ab hominibus. Hoc qui audit, sicut à me positum est, putat dici de simulacris, [c] quia opera sunt manuum hominum: at ille visibilia & contre-
D ctabilia simulacra, velut corpora deorum esse asserit; inesse autem his quosdam spiritus invitatos, qui valeant aliquid, sive ad nocendum, sive ad desideria eorum nonnulla complenda, à quibus eis divini honores & cultûs obsequia deferuntur. Hos ergo spiritus invisibiles per artem quamdam visibilibus rebus corporalis materiæ copulare, ut sint quasi animata corpora, illis spiritibus dicata & subdita simulacra, hoc esse dicit deos facere, eamque magnam & mirabilem deos faciendi ac-
E cepisse homines potestatem. Hujus Ægyptii verba, sicut in nostram linguam [d] interpretata sunt, ponam. Et quoniam de cognatione, inquit, & consortio hominum deorumque nobis indicitur sermo, potestatem hominis, ô Asclepi, vimque cognosce. Dominus, inquit, & Pater, vel quod est summum, Deus, ut effector est deorum cælestium, ita homo fictor est deorum qui in templis sunt humana proximitate [e] contenti. Et paulò pòst: Ita humanitas, inquit, semper [f] memor naturæ &
F originis suæ in illa divinitatis imitatione perseverat; ut sicuti Pater ac Dominus, ut sui similes essent, deos fecit æternos, ita humanitas deos suos ex sui vultûs similitudine figuraret. Hîc cùm Asclepius, ad quem maximè loquebatur, ei respondisset atque dixisset, Statuas dicis, ô Trismegiste? Tum ille, Statuas, inquit, ô Asclepi, [g] videsne quatenus tu ipse diffidas? statuas animatas sensu & spiritu plenas, tantaque facientes & talia; statuas futurorum præscias, [h] eaque sorte, vate,
G somniis, multisque aliis rebus prædicentes; imbecillitates hominibus facientes, easque curantes,

[a] Editi, *sibi vicinos.* Abest *sibi* à MSS. Fortè legendum, *quos, etsi vicinos, nosse non possent.*
[b] Sola editio Lov. *aëreus.*
[c] Lov. *qua*: dissentientibus editis aliis & MSS.
[d] Quæ huc adfert Augustinus, sunt ex dialogo Hermetis Asclepio, qui ab Apuleio Madaurensi in Latinum conversus prænotatur: sed Apuleii Latinitas ibi desideratur ab eruditis.
[e] In dialogo Mercurii Asclepio, *conjuncti.*
[f] In Asclepio, *semper vicina naturæ & originis suæ.* Apud Lov. *semper memor humanæ naturæ* &c. Abest *humanæ* à ceteris editis & à MSS.
[g] MSS. *vides*, absque particulâ *ne*: quæ in excusis est & in Asclepio.
[h] Sic plures & melioris notæ MSS. At editi, *ea quæ fortè vates omnis ignoret, in multis & variis rebus prædicentes.* Asclepius verò, *easque fortè vates omnes somniis, multisque aliis rebus prædicentes.* Sed nostrorum MSS. lectioni favet alius iste Asclepii locus, *quadam sortibus & divinationibus prædicentes.*

tristitiam [a] lætitiamque pro meritis. An ignoras, A ô Asclepi, quòd Ægyptus imago sit cæli; aut quod est verius, translatio aut descensio omnium quæ gubernantur atque exercentur in cælo; ac si dicendum est, veriùs terra nostra mundi totius est templum? Et tamen quoniam præscire cuncta prudentem decet, istud vos ignorare fas non est: Futurum tempus est, quo appareat Ægyptios incassum pia mente [b] divinitatem sedula religione servasse, [c] & omnis eorum sancta veneratio in irritum casura frustrabitur.

B 2. Deinde multis verbis Hermes hunc locum exsequitur, in quo videtur hoc tempus prædicere, quo Christiana religio, quanto est veracior atque sanctior, tanto vehementiùs & liberiùs cuncta fallacia figmenta subvertit; ut gratia verissimi Salvatoris liberet hominem ab eis diis quos facit homo, & ei Deo subdat à quo factus est homo. Sed cùm Hermes ista prædicit, velut amicus eisdem ludificationibus dæmonum loquitur, nec Christianum nomen evidenter exprimit; sed tamquam ea tollerentur atque delerentur, quorum C observatione cælestis similitudo custodiretur in Ægypto, ita hæc futura deplorans, luctuosa quodam modo prædicatione testatur. Erat enim de Rom. 1. 21. his, de quibus dicit Apostolus, quòd *cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt; & immutaverunt gloriam incorrupti Dei in similitudinem imaginis corruptibilis* D *hominis*: & cetera, quæ commemorare longum est. Multa quippe talia dicit de uno vero Deo fabricatore mundi, qualia veritas habet. Et nescio quomodo illâ obscuratione cordis ad ista delabitur, ut diis quos confitetur ab hominibus fieri, semper velit homines subdi, & hæc futuro tempore plangat auferri. Quasi quidquam sit infelicius homine, cui sua figmenta dominantur: cùm sit facilius, [d] ut tamquam deos colendo quos fecit, nec ipse sit homo, quàm ut per ejus cultum E dii possint esse, quos fecit homo. Citiùs enim fit, Psal. 48. 13. ut homo in honore positus pecoribus non intelligens comparetur, quàm ut operi Dei ad ejus imaginem facto, id est, ipsi homini opus hominis præferatur. Quapropter meritò homo deficit ab illo qui eum fecit, cùm sibi præficit ipse quod fecit.

3. Hæc vana, deceptoria, perniciosa, [e] sacrilega Hermes Ægyptius, quia tempus quo auferrentur venturum sciebat, dolebat: sed tam impu- F denter dolebat, quàm imprudenter sciebat. Non enim hæc ei revelaverat Spiritus-sanctus, sicut Prophetis sanctis, qui hæc prævidentes cum exsul- Ier. 16. 20. tatione dicebant, *Si faciet homo deos, & ecce ipsi* Zach. 13. 2. *non sunt dii.* Et alio loco: *Erit in illo die, dicit Dominus, exterminabo nomina simulacrorum à terra, & non jam erit eorum memoria.* Propriè verò de Ægypto, quod ad hanc rem adtinet, ita sanctus Isaias Isai. 19. 1. prophetat: *Et movebuntur manufacta Ægypti à facie ejus, & cor eorum* [f] *vincetur in eis*: & cetera hujus- G modi. Ex quo genere & illi erant, qui venturum Luca 2. 28. & 38. quod sciebant, venisse gaudebant: qualis Simeon, qualis Anna, qui mox natum Jesum; qualis Elisa- Luca 1. 41. beth, quæ etiam conceptum in Spiritu agnovit: qualis Petrus, revelante Patre dicens, *Tu es Chri-* Matth. 16. 16. *stus Filius Dei vivi.* Huic autem Ægyptio illi spiritus indicaverant futura tempora perditionis suæ, qui etiam præsenti in carne Domino trementes dixerunt, *Quid venisti ante tempus perdere nos?* sive Matth. 8. 29. quia subitum illis fuit, quod futurum quidem, sed tardiùs opinabantur; sive quia perditionem suam hanc ipsam dicebant, qua fiebat ut cogniti spernerentur. Et hoc erat ante tempus, id est, ante tempus judicii, quo æterna damnatione puniendi sunt cum omnibus etiam hominibus, qui eorum societate detinentur: sicut religio loquitur, quæ nec fallit, nec fallitur: non sicut iste quasi omni vento doctrinæ hinc atque inde perflatus, Ephes. 4. 14. & falsis vera permiscens, dolet quasi perituram religionem, quam postea confitetur errorem.

Caput XXIV.

Quomodo Hermes [g] *patenter parentum suorum sit confessus errorem, quem tamen doluerit destruendum.*

1. Post multa enim ad hoc ipsum redit, ut iterum dicat de diis quos homines fecerunt, ita loquens: Sed jam de talibus sint satis dicta talia. Iterum, inquit, ad hominem rationemque redeamus, ex quo divino dono homo animal dictum est rationale. Minùs enim miranda, etsi miranda sunt, quæ de homine dicta sunt. Omnium enim mirabilium vincit admirationem, quòd homo divinam potuit invenire naturam, eamque efficere. Quoniam ergo proavi nostri multùm errabant circa deorum rationem increduli, & non animadvertentes ad cultum religionemque divinam, invenerunt artem qua efficerent deos. Cui inventæ adjunxerunt virtutem de mundi natura convenientem; eamque miscentes, [h] quoniam animas facere non poterant, evocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus sanctis divinisque mysteriis, per quas idola & bene faciendi, & malè, vires habere potuissent. Nescio utrùm sic confiterentur ipsi dæmones adjurati, quomodo iste confessus est. Quoniam, inquit, proavi nostri multùm errabant circa deorum rationem increduli, & non animadvertentes ad cultum religionemque divinam, invenerunt artem qua efficerent deos. Numquidnam saltem Error in conficiendis diis. mediocriter eos dixit errasse, ut hanc artem invenirent faciendi deos; aut contentus fuit dicere, Errabant, nisi adderet & diceret, Multùm errabant? Iste ergo multus error & incredulitas non animadvertentium ad cultum religionemque divinam, invenit artem qua efficeret deos. Et tamen quod multus error & incredulitas & à cultu ac religione divina aversio animi invenit, ut homo arte faceret deos, hoc dolet vir sapiens tamquam religionem divinam venturo certo tempore auferri. Vide si non & vi divina majorum suorum errorem præteritum prodere, & [i] vi diabolica pœnam dæmonum futuram dolere compellitur. Si enim proavi eorum multùm errando circa deorum rationem incredulitate & aversione animi à cultu ac religione divina invenerunt artem, qua deos efficerent; quid mirum, si hæc ars detestanda

[a] Vox *lætitiam* in Asclepio desideratur.

[b] Sic plerique MSS. quibus Asclepius consentit. At editi, *divinitati sedulam religionem servasse*. Fortè legendum, *divinitati sedula religione servisse*.

[c] Subsequentia verba, *& omnis eorum sancta veneratio* &c. Mercurii sunt in Asclepio, sed hîc non habentur in MSS.

[d] Editi, *cùm sit facilius, fieri deos colendo quos fecit, ne ipse sit homo*. Emendantur ad veteres libros.

[e] Aliquot MSS. *sacrilegia*.

[f] Editi, *vincietur*. At MSS. *vincetur*. Isaias in Græco habet ἡττηθήσεται

[g] MSS. non habent, *patenter*.

[h] In Mercurii Asclepio, *& quoniam*.

[i] Sic Er. & MSS. At Lov. *& invidiâ diabolicâ*.

quidquid fecit aversa à religione divina, aufertur religione divina, cùm veritas emendat errorem, fides redarguit incredulitatem, conversio corrigit aversionem?

2. Si enim tacitis caussis dixisset, proavos suos invenisse artem qua deos facerent; nostrum fuit utique, si quid rectum piumque saperemus, adtendere & videre nequaquam illos ad hanc artem perventuros fuisse, qua homo deos facit, si à veritate non aberrarent, si ea quæ Deo digna sunt crederent, si animum adverterent ad cultum religionemque divinam.
B
Et tamen si caussas artis hujus nos diceremus multum errorem hominum & incredulitatem & animi errantis atque infidelis à divina religione aversionem, utcumque ferenda esset impudentia resistentium veritati: cùm verò idem ipse, qui potestatem hujus artis super omnia cetera miratur in homine, qua illi deos facere concessum est; & dolet venturum esse tempus, quo hæc omnia deorum figmenta ab hominibus instituta, etiam legibus jubeantur auferri;
C
confitetur tamen atque exprimit caussas, quare ad ista perventum sit, dicens proavos suos multo errore & incredulitate, & animum non advertendo ad cultum religionemque divinam invenisse hanc artem qua facerent deos: nos quid oportet dicere, vel potiùs quid agere, nisi quantas possumus gratias Domino Deo nostro, qui hæc contrariis caussis quàm instituta sunt, abstulit? Nam quod instituit multitudo erroris, abstulit via veritatis; quod instituit incredulitas, abstulit fides;
D
quod instituit à cultu [a] divinæ religionis aversio, abstulit ad unum verum Deum sanctumque conversio: nec in sola Ægypto, quam solam in isto plangit dæmonum spiritus, sed in omni terra quæ cantat Domino canticum novum; sicut verè sacræ & verè propheticæ litteræ prænuntiarunt, ubi scriptum est, *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra.* [Psal. 95. 1.] Titulus quippe Psalmi hujus est, *Quando domus ædificabatur post captivitatem.* Ædificatur enim domus Domino Civitas Dei, quæ est sancta Ecclesia, in omni terra, post eam captivitatem, qua illos homines, de quibus credentibus in Deum tamquam lapidibus vivis domus ædificatur, captos dæmonia possidebant. Neque enim quia homo deos faciebat, ideo non ab eis possidebatur ipse qui fecerat, quando in eorum societatem colendo traducebatur: societatem dico, non idolorum stolidorum, sed versutorum dæmoniorum. Nam quid sunt idola, nisi quod eadem Scriptura dicit; *Oculos habent, & non vident*: [Psal. 113. 5.] & quidquid tale de materiis licèt affabre effigiatis, tamen vitâ sensuque carentibus, dicendum fuit? Sed immundi spiritus eisdem simulacris arte illa nefaria colligati, cultorum suorum animas in suam societatem redigendo miserabiliter captivaverant. Unde dicit Apostolus: *Scimus quia nihil est idolum; sed quæ immolant gentes, dæmoniis immolant, & non Deo; nolo vos socios fieri dæmoniorum.* [1 Cor. 8.] Post hanc ergo captivitatem, qua homines à malignis dæmonibus tenebantur, Dei domus ædificatur in omni terra: unde titulum ille Psalmus accepit, ubi dicitur, *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino: & benedicite nomen ejus, bene nuntiate diem ex die salutare ejus. Annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus. Quoniam magnus Dominus, & laudabilis nimis, terribilis est super omnes deos. Quia omnes dii gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.* [Psal. 95. 1.]

3. Qui ergo doluit venturum fuisse tempus, quo auferretur cultus idolorum, & in eos qui colerent dominatio dæmoniorum, malo spiritu instigatus semper volebat istam captivitatem manere, qua transacta Psalmus canit ædificari domum in omni terra. Prænuntiabat illa Hermes dolendo: prænuntiabat hæc Propheta gaudendo. Et quia Spiritus victor est, qui hæc per sanctos Prophetas canebat: etiam Hermes ipse ea quæ nolebat & dolebat auferri, non à prudentibus & fidelibus & religiosis, sed ab errantibus & incredulis & à cultu divinæ religionis aversis esse instituta, miris modis coactus est confiteri. Qui quamvis eos appellet deos, tamen cùm dicit à talibus hominibus factos, quales esse utique non debemus, velit, nolit, ostendit colendos non esse ab eis qui tales non sunt, quales fuerunt à quibus facti sunt; hoc est, à prudentibus, fidelibus, religiosis: simul etiam demonstrans, ipsos homines, qui eos fecerunt, sibimet importasse, ut eos haberent deos qui dii non erant. Verum est quippe illud propheticum: *Si faciet homo deos, & ecce ipsi non sunt dii.* Deos Ier. 16. 20.
ergo tales, talium deos, arte factos à talibus, cùm appellasset Hermes; id est, idolis dæmones, per artem nescio quam, cupiditatum suarum vinculis illigatos, cùm appellaret factos ab hominibus deos, non tamen eis dedit, quod Platonicus Apuleius, (unde satis jam diximus, & quàm sit inconveniens absurdumque monstravimus,) ut ipsi essent interpretes & intercessores inter deos quos fecit Deus, & homines quos idem fecit Deus; hinc afferentes vota, inde munera referentes. Nimis enim stultum est credere, deos quos fecerunt homines, plus valere apud deos quos fecit Deus, quàm valent ipsi homines quos idem ipse fecit
E
Deus. Dæmon quippe simulacro arte impia colligatus ab homine, factus est Deus; sed tali homini, non omni homini.

Dæmon quomodo ab homine Deus factus.

Qualis est ergo iste deus, quem non faceret homo nisi errans & incredulus & aversus à vero Deo? Porrò si dæmones qui coluntur in templis, per artem nescio quam imaginibus inditi, hoc est visibilibus simulacris, ab eis hominibus qui hac arte fecerunt deos, cùm aberrarent aversique essent à cultu & religione divina, non sunt internuntii nec interpretes inter homines & deos,
F
[b] & propter suos pessimos ac turpissimos mores, & quòd homines, quamvis errantes & increduli & aversi à cultu ac religione divina, tamen eis sine dubio meliores sunt, quos deos ipsi arte fecerunt: restat, ut quod possunt, tamquam dæmones possint, vel quasi beneficia præstando magis nocentes, quia magis decipientes; vel apertè malefaciendo.

Dæmones benefaciendo nocere.

G
Nec tamen quodlibet horum, nisi quando [c] & quantum permittuntur altâ & secretâ Dei providentiâ: non autem tamquam medii inter homines & deos per amicitiam deorum multùm apud homines valeant. Hi enim diis bonis, quos sanctos Angelos nos vocamus rationalesque creaturas, sanctæ [d] cælestis habitationis, sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates,

[a] Hîc sola editio Lov. *divino.*
[b] Editi, *& propter suos pessimos ac turpissimos mores, ipsi etiam homines quamvis* &c. Castigantur à MSS.

[c] In MSS. non est, *& quantum.*
[d] Probæ notæ MSS. *cælestes habitationes*: minùs rectè, nisi fortè velis pro *sanctæ*, legere *atque.*

amici eſſe omnino non poſſunt; à quibus tam longè abſunt animi affectione, quàm longè abſunt à virtutibus vitia, & à bonitate malitia.

Caput XXV.

De his quæ ſanctis Angelis & hominibus poſſunt eſſe communia.

Nullo modo igitur quaſi per dæmonum medietatem ambiendum eſt ad benevolentiam ſeu beneficentiam deorum, vel potiùs bonorum Angelorum; ſed per bonæ voluntatis ſimilitudinem, qua cum illis ſumus, & cum illis vivimus, & cum illis Deum quem colunt colimus, etſi eos carnalibus oculis videre non poſſumus: in quantum autem diſſimilitudine voluntatis & fragilitate infirmitatis miſeri ſumus, in tantum ab eis longè ſumus vitæ merito, non corporis loco. Non enim quia in terra conditione carnis habitamus, ſed ſi immunditiâ cordis terrena ſapimus, non eis jungimur. Cùm verò ſanamur, ut quales ipſi ſunt, ſimus; fide interim illis propinquamus, ſi ab illo nos fieri beatos, à quo & ipſi facti ſunt, etiam ipſis faventibus credimus.

Caput XXVI.

Quòd omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta.

1. Sane advertendum eſt quomodo iſte Ægyptius, cùm doleret tempus eſſe venturum, quo illa auferrentur ex Ægypto, quæ fatetur à multùm errantibus & incredulis, & à cultu divinæ religionis averſis eſſe inſtituta, ait inter cetera: Tunc terra iſta ſanctiſſima ſedes delubrorum atque templorum, ſepulcrorum erit mortuorumque pleniſſima. Quaſi verò ſi illa non auferrentur, non eſſent homines morituri, aut alibi eſſent mortui ponendi quàm in terra. Et utique quanto plus volveretur temporis & dierum, tanto major eſſet numerus ſepulcrorum, propter majorem numerum mortuorum. Sed hoc videtur dolere, quòd Memoriæ Martyrum noſtrorum templis eorum delubriſque ſuccederent: ut videlicet qui hæc legunt animo à nobis averſo atque perverſo, putent à paganis deos cultos fuiſſe in templis, à nobis autem coli mortuos in ſepulcris. Tanta enim homines impii cæcitate in montes quodam modo offendunt, reſque oculos ſuos ferientes nolunt videre, ut non adtendant in omnibus litteris paganorum aut non inveniri, aut vix inveniri deos, qui non homines fuerint, [a] mortuiſque divini honores delati ſint. Omitto quod Varro dicit, omnes ab eis mortuos exiſtimari Manes deos, & probat per ea ſacra, quæ omnibus ferè mortuis exhibentur, ubi & ludos commemorat funebres, tamquam hoc ſit maximum divinitatis indicium, quòd non ſoleant ludi niſi numinibus celebrari.

Martyrum Memoriæ.

2. Hermes ipſe de quo nunc agitur, in ipſo eodem libro ubi quaſi futura prænuntiando deplorans ait, Tunc terra iſta ſanctiſſima ſedes delubrorum atque templorum, ſepulcrorum erit mortuorumque pleniſſima; deos Ægypti, homines mortuos eſſe teſtatur. Cùm enim dixiſſet proavos ſuos multùm errantes circa deorum rationem, incre- A dulos & non animadvertentes ad cultum religionemque divinam, inveniſſe artem qua efficerent deos; cui inventæ, inquit, adjunxerunt virtutem de mundi natura convenientem, eamque miſcentes, quoniam animas facere non poterant, evocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus ſanctis diviniſque myſteriis, per quas idola & benefaciendi & malè vires habere potuiſſent: deinde ſequitur tamquam hoc exemplis probaturus, & dicit, Avus enim tuus, ô Aſ- B clepi, medicinæ primus inventor, cui templum conſecratum eſt in monte Libyæ circa littus Crocodilorum, in quo ejus jacet mundanus homo, id eſt, corpus: reliquus enim, vel potiùs totus, ſi eſt homo totus in ſenſu vitæ, melior remeavit in cælum, omnia etiam nunc hominibus adjumenta præſtans infirmis numine nunc ſuo, quæ antè ſolebat medicinæ arte præbere. Ecce dixit mortuum coli pro deo in eo loco ubi habebat ſepulcrum: falſus ac fallens, quòd remeavit in cæ- C lum. Adjungens deinde aliud: Hermes, inquit, cujus avitum mihi nomen eſt, nonne [b] in ſibi cognomine patria conſiſtens, omnes mortales undique venientes adjuvat atque conſervat? Hic enim Hermes major, id eſt, Mercurius, quem dicit avum ſuum fuiſſe, in Hermopoli, hoc eſt, in ſui nominis civitate eſſe perhibetur. Ecce duos deos dicit homines fuiſſe, Æſculapium & Mercurium. Sed de Æſculapio & Græci & Latini hoc idem ſentiunt: Mercurium autem multi non putant fuiſſe D mortalem, quem tamen iſte avum ſuum fuiſſe teſtatur. At enim alius eſt ille, alius iſte, quamvis eodem nomine nuncupentur? Non multùm pugno, alius ille ſit, alius iſte: verùm & iſte, ſicut Æſculapius, ex homine deus, ſecundùm teſtimonium tanti apud ſuos viri hujus Triſmegiſti nepotis ſui.

Evocatæ dæmonū animæ, imaginibuſque & myſteriis inditæ.

Æſculapius homo idem & deus.

Mercurii ſepultura.

3. Adhuc addit, & dicit: Iſin verò [c] uxorem Oſiris quàm multa bona præſtare propitiam, quantis obeſſe ſcimus iratam? Deinde ut oſtenderet E ex hoc genere eſſe deos, quos illa arte homines faciunt; unde dat intelligi dæmones ſe opinari ex hominum mortuorum animis exſtitiſſe, quos per artem quàm invenerunt homines multùm errantes, increduli & irreligioſi, ait inditos ſimulacris, quia hi qui tales deos faciebant, animas facere non utique poterant: cùm de Iſide dixiſſet, quod commemoravi, quantis obeſſe ſcimus iratam, ſecutus adjunxit, Terrenis etenim diis atque mundanis facile eſt iraſci, ut pote qui ſint ab hominibus F [d] ex utraque natura facti atque compoſiti. Ex utraque natura dicit, ex anima & corpore: ut pro anima ſit dæmon, pro corpore ſimulacrum. Unde contigit, inquit, ab Ægyptiis hæc ſancta animalia nuncupari, colique per ſingulas civitates eorum animas, [e] quorum ſunt conſecratæ viventes, ita ut eorum legibus incolantur, & eorum nominibus nuncupentur. Ubi eſt illa velut querela luctuoſa, quòd terra Ægypti ſanctiſſima ſedes delubrorum atque templorum, ſepulcrorum futura G eſſet mortuorumque pleniſſima? Nempe ſpiritus fallax, cujus inſtinctu Hermes iſta dicebat, per

[a] Antè editi ſic habent: *qui non homines fuerint, omnibus tamen honores ſtudeant exhibere divinos, quaſi nihil umquam humanitatis habuerint.* Et paulò pòſt, *exiſtimari inanes deos.* Emendantur ad veteres libros.

[b] Sic MSS. Apud Er. autem & Lov. *in cognominis ſui patria.* Servatur illic ſenſus: ſed minimè in Aſclepio, qui habet, *ſibi cognomen patrium*: omiſſâ particulâ *in*.

[c] Vox *uxorem* abeſt à MSS. nec-non ab Aſclepio, in quo ſic legitur: *Iſim verò & Oſirim quàm multa bona præſtare propitia, tantum obeſſe ſcimus irata.*

[d] Mercurii Aſclepius pro *ex utraque natura*, habet *extraque naturam*: corruptiſſimè.

[e] Sic Am. & MSS. cum Aſclepio. At Lov. *qui ea conſecravere viventes.* Sic etiam Er. mutato ſolùm *ea* in *eas*.

eum ipsum coactus est confiteri jam tunc illam terram sepulcrorum & mortuorum, quos pro diis colebant, fuisse plenissimam. Sed dolor dæmonum per eum loquebatur, qui suas futuras pœnas apud sanctorum Martyrum Memorias imminere mærebant. In multis enim talibus locis torquentur & confitentur, & de possessis hominum corporibus ejiciuntur.

Caput XXVII.

De modo honoris, quem Christiani Martyribus impendunt.

1. NEc tamen nos eisdem Martyribus templa, sacerdotia, sacra & sacrificia constituimus: quoniam non ipsi, sed Deus eorum nobis est Deus. Honoramus sanè Memorias eorum tamquam sanctorum hominum Dei, qui usque ad mortem corporum suorum pro veritate certarunt, ut innotesceret vera religio, falsis fictisque convictis: quod etiam si qui antea sentiebant, timendo reprimebant. Quis autem audivit aliquando fidelium stantem sacerdotem ad altare etiam super sanctum corpus Martyris ad Dei honorem cultumque constructum, dicere in precibus, Offero tibi sacrificium Petre, vel Paule, vel Cypriane; cùm apud eorum Memorias offeratur Deo, qui eos & homines & Martyres fecit, & sanctis suis Angelis cælesti honore sociavit; ut ea celebritate & Deo vero de illorum victoriis gratias agamus, & nos ad imitationem talium coronarum atque palmarum eodem invocato in auxilium ex illorum memoriæ renovatione adhortemur? Quæcumque igitur adhibentur religiosorum obsequia in Martyrum locis, ornamenta sunt Memoriarum, non sacra vel sacrificia mortuorum tamquam deorum. Quicumque etiam epulas suas eò deferunt, quod quidem à Christianis melioribus non fit, & in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo; tamen quicumque id faciunt, quas cùm apposuerint, orant, & auferunt, ut vescantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur, sanctificari [a] sibi eas volunt per merita Martyrum in nomine Domini Martyrum. Non autem esse ista sacrificia Martyrum

A novit, qui novit unum, quod [b] etiam illic offertur sacrificium Christianorum.

2. Nos itaque Martyres nostros nec divinis honoribus, nec humanis criminibus colimus, sicut colunt illi deos suos: nec sacrificia illis offerimus, nec eorum probra in eorum sacra convertimus. Nam de Iside uxore Osiris Ægyptia dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuisse scribuntur, quibus parentibus suis illa cùm sacrificaret, invenit hordei segetem, atque inde spicas marito

B regi & ejus consiliario Mercurio demonstravit, unde eamdem & Cererem volunt, quæ & quanta mala, non à poëtis, sed mysticis eorum litteris memoriæ mandata sint, sicut Leone sacerdote prodente ad Olympiadem matrem scribit Alexander, legant qui volunt vel possunt, & recolant qui legerunt; & videant quibus hominibus mortuis, vel de quibus eorum factis tamquam diis sacra fuerint instituta. Absit ut eos, quamvis deos habeant, sanctis Martyribus nostris, quos tamen

C deos non habemus, ulla ex parte audeant comparare. Sic enim non constituimus sacerdotes, nec offerimus sacrificia Martyribus nostris; quia incongruum, indebitum, illicitum est, atque uni Deo tantummodo debitum: ut nec criminibus suis, nec ludis eos turpissimis oblectemus, ubi vel flagitia isti celebrant deorum suorum, si cùm homines essent, talia commiserunt; vel conficta delectamenta dæmonum noxiorum, si homines non fuerunt. Ex isto genere dæmonum Socrates non

D haberet deum, si haberet Deum: sed fortasse homini ab illa arte faciendi deos alieno & innocenti, illi importaverint talem deum, qui eadem arte excellere voluerunt. Quid ergo plura? Non esse spiritus istos colendos propter vitam beatam, quæ post mortem futura est, nullus vel mediocriter prudens ambigit. Sed fortasse dicturi sunt, deos quidem esse omnes bonos, dæmones autem alios malos, alios bonos: & eos per quos ad vitam in æternum beatam perveniamus colendos esse cen-

E sebunt, quos bonos opinantur. Quod quale sit, jam in volumine sequenti videndum est.

[a] Sic MSS. Editi verò *sanctificari ibi.*

[b] Editi, *quod Deo illic.* At MSS. loco *Deo*, habent *etiam.*

LIBER NONUS.

Postquam dixit in superiore libro de abjiciendo dæmonum cultu, quippe qui spiritus malos se ipsi prodant tam multis argumentis: in isto jam libro iis occurrit Augustinus, qui dæmonum differentiam afferunt aliorum malorum, aliorum bonorum: qua ipse explosâ differentiâ probat nulli omnino dæmoni, sed uni Christo munus mediatoris hominum ad beatitudinem posse competere.

Caput I.

Ad quem articulum disputatio præmissa pervenerit, & quid discutiendum sit de residua quæstione.

ET bonos & malos deos esse quidam opinati sunt: quidam verò de diis meliora sentientes, tantum eis honoris laudisque tribuerunt, ut nullum deorum malum credere auderent. Sed illi qui deos quosdam bonos, quosdam malos esse dixerunt, dæmones quoque appellaverunt nomine deorum: quamquam & deos, sed rariùs, nomine dæmonum; ita ut ipsum Jovem, quem volunt esse regem ac principem ceterorum, * ab Homero fateantur dæmonem nun-

F cupatum. Hi autem qui omnes deos non nisi bonos esse asserunt, & longè præstantiores eis hominibus qui boni perhibentur, meritò moventur dæmonum factis, quæ negare non possunt, eaque nullo modo à diis, quos omnes bonos volunt, committi posse existimantes, differentiam inter deos & dæmones adhibere coguntur; ut quidquid eis meritò displicet in operibus vel affectibus pravis, quibus vim suam manifestant occulti spiritus, id credant esse dæmonum, non deorum. Sed quia

G eosdem dæmones inter homines & deos ita medios constitutos putant, tamquam nullus deus homini misceatur, ut hinc perferant desiderata; inde re-

in libello quod cessarunt oracula.

ferant impetrata; atque hoc Platonici præcipui philosophorum ac nobilissimi sentiunt, cum quibus velut cum excellentioribus placuit istam examinare quæstionem, utrùm cultus plurimorum deorum prosit ad consequendam vitam beatam quæ post mortem futura est: libro superiore quæsivimus, quo pacto dæmones qui talibus gaudent, qualia boni & prudentes homines aversantur & damnant, id est, sacrilega, flagitiosa, facinorosa, non de quolibet homine, sed de ipsis diis figmenta poëtarum, & magicarum artium sceleratam puniendamque violentiam, possint quasi propinquiores & amiciores diis bonis conciliare homines bonos; & hoc nulla ratione posse, compertum est.

Caput II.

An inter dæmones, quibus dii superiores sunt, sit aliqua pars bonorum, quorum præsidio ad veram beatitudinem possit humana anima pervenire.

PROINDE hic liber, sicut in illius fine promisimus, disputationem continere debebit de differentia, (si quam volunt esse) non deorum inter se, quos omnes bonos dicunt; nec de differentia deorum & dæmonum, quorum illos ab hominibus longè latéque sejungunt, istos inter deos & homines collocant; sed de differentia ipsorum dæmonum, quod ad præsentem pertinet quæstionem. * Apud plerosque enim usitatum est dici, alios bonos, alios malos dæmones: quæ sive sit etiam Platonicorum, sive quorumlibet sententia, nequaquam ejus est negligenda discussio, ne quisquam velut dæmones bonos sequendos sibi esse arbitretur, per quos tamquam medios, diis quos omnes bonos credit, dum conciliari affectat & studet, ut quasi cum eis possit esse post mortem, irretitus malignorum spirituum deceptusque fallaciâ, longè aberret à vero Deo, cum quo solo, & in quo solo, & de quo solo anima humana, id est, rationalis & intellectualis beata est.

** al. Caput II.*

Caput III.

Quæ dæmonibus Apuleius adscribat; quibus cùm rationem non subtrahat, nihil virtutis assignat.

QUÆ igitur est differentia dæmonum bonorum & malorum? Quando quidem Platonicus Apuleius de his universaliter disserens, & tam multa loquens de aëriis eorum corporibus, de virtutibus tacuit animorum, quibus essent præditi, si boni essent. Tacuit ergo beatitudinis caussam: indicium verò miseriæ tacere non potuit, confitens eorum mentem, qua rationales esse perhibuit, non saltem imbutam munitamque virtute passionibus animi irrationabilibus nequaquam cedere, sed ipsam quoque, sicut stultarum mentium mos est, procellosis quodam modo perturbationibus agitari. Verba namque ejus de hac re ista sunt: » Ex hoc ferme dæmonum numero, inquit, poëtæ solent, haud quaquam procul à veritate, osores & amatores quorumdam hominum deos fingere; hos prosperare & evehere, illos contrà adversari & affligere. Igitur & misereri, & indignari, & angi, & lætari, omnemque humani animi faciem pati, simili motu cordis & salo mentis, per omnes cogitationum æstus fluctuare. Quæ omnes turbellæ tempestatesque procul à deorum cælestium tranquillitate exsulant. Num est in his verbis ulla dubitatio, quòd non animorum aliquas inferiores partes, sed ipsas dæmonum mentes, quibus rationalia sunt animalia, velut procellosum salum dixit passionum tempestate turbari? ut ne hominibus quidem sapientibus comparandi sint, qui hujusmodi perturbationibus animorum, à quibus humana non est immunis infirmitas, etiam cùm eas hujus vitæ conditione patiuntur, mente imperturbata resistunt, non eis cedentes ad aliquid approbandum vel perpetrandum, quod exorbitet ab itinere sapientiæ & lege justitiæ: sed stultis mortalibus & injustis, non corporibus, sed moribus similes, (ut non dicam deteriores, eo quo vetustiores & debitâ pœnâ insanabiles,) ipsius quoque mentis, ut iste appellavit, salo fluctuant; nec in veritate atque virtute, qua turbulentis & pravis affectionibus repugnatur, ex ulla animi parte consistunt.

Apul. in lib. de deo Socratis.

Dæmones fluctuare perturbationibus mentium.

Caput IV.

De perturbationibus quæ animo accidunt, quæ sit Peripateticorum Stoicorumque sententia.

1. DUÆ sunt sententiæ philosophorum de his animi motibus, quos Græci πάθη, nostri autem quidam, sicut Cicero, perturbationes, quidam affectiones vel affectus, quidam verò, sicut iste de Græco expressiùs, passiones vocant. Has ergo perturbationes, sive affectiones, sive passiones quidam philosophi dicunt etiam in sapientem cadere, sed moderatas rationique subjectas, ut eis leges quodam modo, quibus ad necessarium redigantur modum, dominatio mentis imponat. Hoc qui sentiunt, Platonici sunt sive Aristotelici, cùm Aristoteles discipulus Platonis fuerit, qui sectam Peripateticam condidit. Aliis autem, sicut Stoicis, cadere ullas omnino hujuscemodi passiones in sapientem non placet. Hos autem, id est Stoicos, Cicero in libris de finibus bonorum & malorum, verbis magis quàm rebus adversùs Platonicos seu Peripateticos certare convincit: quando quidem Stoici nolunt bona appellare, sed commoda corporis & externa; eo quòd nullum bonum volunt esse hominis præter virtutem, tamquam artem bene vivendi, quæ non nisi in animo est. Hæc autem isti simpliciter & ex communi loquendi consuetudine appellant bona; sed in comparatione virtutis, qua rectè vivitur, parva & exigua. Ex quo fit, ut ab utrisque quodlibet vocentur, seu bona seu commoda, pari tamen æstimatione pensentur, nec in hac quæstione Stoici delectentur, nisi novitate verborum. Videtur ergo mihi etiam in hoc, ubi quæritur, utrùm accidant sapienti passiones animi, an ab eis sit prorsus alienus, de verbis eos potiùs quàm de rebus facere controversiam. Nam & ipsos nihil hinc aliud quàm Platonicos & Peripateticos sentire existimo, quantum ad vim rerum adtinet, non ad vocabulorum sonum.

2. Ut enim alia omittam, quibus id ostendam, ne longum faciam, aliquid unum quod sit evidentissimum dicam. In libris quibus titulus est Noctium Atticarum, scribit [a] Agellius, vir elegantissimi eloquii, & multæ ac facundæ scientiæ, se navigasse aliquando cum quodam philosopho nobili Stoico. Is philosophus, sicut latiùs & uberiùs, quod ego breviter adtingam, narrat * Agellius, cùm illud navigium horribili cælo & mari periculosissimè jactaretur, vi timoris expalluit. Id animadversum est ab eis qui aderant, quamvis in mortis vicinia, curiosissimè adtentis, utrumne philoso-

** Lib. 19. c. 1.*

Stoicus Philosophus in tempestatis periculo expallescens.

[a] Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. A. Gellius.

phus animo turbaretur. Deinde tempestate transacta, mox ut securitas præbuit colloquendi vel etiam garriendi locum, quidam ex his, quos navis illa portabat, dives luxuriosus Asiaticus philosophum compellat, illudens quòd extimuisset atque palluisset, cùm ipse mansisset intrepidus in eo quod impendebat exitio. At ille Aristippi Socratici responsum retulit, qui cùm in re simili eadem verba ab homine simili audisset, respondit illum pro anima nequissimi nebulonis meritò non fuisse sollicitum, se autem pro Aristippi anima timere debuisse. Hac illo divite responsione depulso, postea quæsivit Agellius à philosopho non exagitandi animo, sed discendi, quænam illa ratio esset pavoris sui. Qui ut doceret hominem sciendi studio naviter accensum, protulit statim de sarcinula sua Stoici Epicteti librum, in quo ea scripta essent, quæ congruerent decretis Zenonis & Chrysippi, quos fuisse Stoicorum principes novimus. In eo libro se legisse dicit Agellius, hoc Stoicis placuisse, quòd animi visa, quas appellant phantasias, nec in potestate est utrùm & quando incidant animo, cùm [a] veniunt ex terribilibus & formidabilibus rebus, necesse esse etiam sapientis animum moveant; ita ut paulisper vel pavescat metu, vel tristitiâ contrahatur, tamquam his passionibus prævenientibus mentis & rationis officium: nec ideo tamen in mente fieri opinionem mali, nec approbari ista eisque consentiri. Hoc enim esse volunt in potestate, idque interesse censent inter animum sapientis & stulti, quòd stulti animus eisdem passionibus cedit, atque accommodat mentis assensum; sapientis autem, quamvis eas necessitate patiatur, retinet tamen de his quæ appetere vel fugere rationabiliter debet, veram & stabilem inconcussa mente sententiam. Hæc ut potui, non quidem commodiùs Agellio, sed certè breviùs, &, ut puto, planiùs exposui, quæ ille se in Epicteti libro legisse commemorat, eum ex decretis Stoicorum dixisse atque sensisse.

3. Quæ si ita sunt, aut nihil, aut penè nihil distat inter Stoicorum aliorumque philosophorum opinionem de passionibus & perturbationibus animorum: utrique enim mentem rationemque sapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortasse dicunt eas in sapientem non cadere Stoici, quia nequaquam ejus sapientiam, qua utique sapiens est, ullo errore obnubilant, aut labe subvertunt. Accidunt autem animo sapientis, salva serenitate sapientiæ, propter illa quæ commoda vel incommoda appellant, quamvis ea nolint dicere bona vel mala. Nam profectò si nihili penderet eas res ille philosophus, quas amissurum se naufragio sentiebat, sicuti est vita ista salusque corporis; non ita illud periculum perhorresceret, ut palloris etiam testimonio proderetur. Verumtamen & illam poterat permotionem pati, & fixam tenere mente sententiam, vitam illam salutemque corporis, quorum amissionem minabatur tempestatis immanitas, non esse bona quæ illos quibus inessent facerent bonos, sicut facit justitia. Quod autem aiunt ea nec bona appellanda esse, sed commoda: verborum certamini, non rerum examini deputandum est. Quid enim interest, utrùm aptiùs bona vocentur, an commoda; dum tamen ne his privetur, non minùs Stoicus, quàm Peri-

A pateticus pavescat & palleat; ea non æqualiter appellando, sed æqualiter æstimando? Ambo sanè, si bonorum istorum seu commodorum periculis ad flagitium vel facinus urgeantur, ut aliter ea retinere non possint, malle se dicunt hæc amittere quibus natura corporis salva & incolumis habetur, quàm illa committere quibus justitia violatur. Ita mens, ubi fixa est ista sententia, nullas perturbationes, etiamsi accidant inferioribus animi partibus, in se contra rationem prævalere permittit:

B quin immo eis ipsa dominatur, eisque non consentiendo, sed potiùs resistendo regnum virtutis exercet. Talem describit etiam Virgilius Æneam, ubi ait: Mens immota manet, lacrymæ volvuntur inanes. *Æneid. 4.*

CAPUT V.

Quòd passiones, quæ Christianos animos afficiunt, non in vitium trahant, sed virtutem exerceant.

NON est nunc necesse copiosè ac diligenter ostendere, quid de istis passionibus doceat

C Scriptura divina, qua Christiana eruditio continetur. Deo quippe illam ipsam mentem subjicit regendam & juvandam, mentique passiones ita moderandas atque frenandas, ut in usus justitiæ convertantur. Denique in disciplina nostra non tam quæritur utrùm pius animus irascatur, sed quare irascatur; nec utrùm sit tristis, sed unde sit tristis; nec utrùm timeat, sed quid timeat. Irasci enim peccanti, ut corrigatur; contristari pro afflicto, ut liberetur; timere periclitanti, ne pereat;

D nescio utrùm quisquam sana consideratione reprehendat. Nam & misericordiam Stoicorum est solere culpare: sed quanto honestiùs ille Stoicus misericordiâ perturbaretur hominis liberandi, quàm timore naufragii. Longè meliùs & humaniùs, & piorum sensibus accommodatiùs * Cicero in Cæsaris laude locutus est, ubi ait: Nulla de virtutibus tuis, nec admirabilior, nec gratior misericordiâ est. Quid est autem misericordia, nisi alienæ miseriæ quædam in nostro corde compassio, *(* Orat. pro Q. Ligario.)*

E qua utique si possumus, subvenire compellimur? Servit autem motus iste rationi, quando ita præbetur misericordia, ut justitia conservetur, sive cùm indigenti tribuitur, sive cùm ignoscitur pænitenti. Hanc Cicero locutor egregius non dubitavit appellare virtutem, quam Stoicos inter vitia numerare non pudet: qui tamen, ut docuit liber Epicteti nobilissimi Stoici, ex decretis Zenonis & Chrysippi, qui hujus sectæ primas * habuerunt, hujusmodi passiones in animum sapientis ad- *(Misericordia quid.)* *(* Suppl. partes.)*

F mittunt, quem vitiis omnibus liberum volunt. Unde fit consequens, ut hæc ipsa non putent vitia, quando sapienti sic accidunt, ut contra virtutem mentis rationemque nihil possint, & una sit eademque sententia Peripateticorum, vel etiam Platonicorum, & ipsorum Stoicorum: sed, ut ait * Tullius, verbi controversia jam diu torqueat homines Græculos contentionis cupidiores, quàm veritatis. Sed adhuc meritò quæri potest, utrùm [b] ad vitæ præsentis pertineat infirmitatem, etiam *(* In 1. de Oratore.)*

G in quibusque bonis officiis hujuscemodi perpeti affectus: sancti verò Angeli & sine ira puniant, quos accipiunt æterna Dei lege puniendos, & miseris sine miseriæ compassione subveniant, & periclitantibus eis quos diligunt, sine timore opitulentur; & tamen istarum nomina passionum con- *(Angelis cur tribuantur affectus, cùm peragunt officia.)*

[a] Sic plerique MSS. At editi, *cùm veniant*.
[b] In MSS. nonnullis, *utrùm cùm ad vitæ* &c. Paulò pòst in sola editione Lov. *Sancti verò Angeli cùm & sine ira puniant.*

ſuetudine locutionis humanæ etiam in eos uſurpentur, propter quamdam operum ſimilitudinem, non propter affectionum infirmitatem: ſicut ipſe Deus ſecundùm Scripturas iraſcitur, nec tamen ulla paſſione turbatur. Hoc enim verbum vindictæ uſurpavit effectus, non illius turbulentus affectus.

Caput VI.

Quibus paſſionibus dæmones, confitente Apuleio, exagitentur, quorum ope homines apud deos aſſerit adjuvari.

Quia interim de ſanctis Angelis quæſtione dilata, videamus quemadmodum dicant Platonici medios dæmones inter deos & homines conſtitutos iſtis paſſionum æſtibus fluctuare. Si enim mente ab his libera eiſque dominante motus hujuſcemodi [a] paterentur, non eos diceret Apuleius ſimili motu cordis & ſalo mentis per omnes cogitationum æſtus fluctuare. Ipſa igitur mens eorum, id eſt, pars animi ſuperior, qua rationales ſunt, in qua virtus & ſapientia, ſi ulla eis eſſet, paſſionibus turbulentis inferiorum animi partium regendis moderandiſque dominaretur; ipſa, inquam, mens eorum, ſicut iſte Platonicus confitetur, ſalo perturbationum fluctuat. Subjecta eſt ergo mens dæmonum paſſionibus libidinum, formidinum, irarum, atque hujuſcemodi ceteris. Quæ igitur pars in eis libera eſt compoſque ſapientiæ, qua placeant diis, & ad bonorum [b] morum ſimilitudinem hominibus conſulant; cùm eorum mens paſſionum vitiis ſubjugata & oppreſſa, quidquid rationis naturaliter habet, ad fallendum & decipiendum tanto acriùs intendat, quanto eam magis poſſidet nocendi cupiditas?

Mens dæmonum paſſionum vitiis ſubjecta.

Caput VII.

Quòd Platonici figmentis poëtarum infamatos aſſerant deos de contrariorum ſtudiorum certamine, cùm hæ partes dæmonum, non deorum ſint.

Quod ſi quiſquam dicit, non ex omnium, ſed ex malorum dæmonum numero eſſe, quos poëtæ quorumdam hominum oſores & amatores deos non procul à veritate confingunt: hos enim dixit Apuleius, ſalo mentis per omnes cogitationum æſtus fluctuare: quomodo iſtud intelligere poterimus, quando cùm hoc diceret, non quorumdam, id eſt malorum, ſed omnium dæmonum medietatem propter aëria corpora, inter deos & homines deſcribebat? Hoc enim ait fingere poëtas, quòd ex iſtorum dæmonum numero deos faciunt, & eis deorum nomina imponunt, & quibus voluerint hominibus ex his amicos inimicoſque diſtribuunt ficti carminis impunitâ licentiâ; cùm deos ab his dæmonum moribus, & cæleſti loco & beatitudinis opulentiâ remotos eſſe perhibeant. Hæc eſt ergo fictio poëtarum, deos dicere qui dii non ſunt, eoſque ſub deorum nominibus inter ſe decertare propter homines, quos pro ſtudio partium diligunt vel oderunt. Non procul autem à veritate dicit hanc eſſe fictionem; quoniam deorum appellati vocabulis qui dii non ſunt, tales tamen deſcribuntur dæmones, quales ſunt. Denique hinc eſſe * dicit Homericam illam Minervam, quæ mediis cœtibus Graiûm cohibendo

* Apuleius lib. de deo Socratis.

A Achilli intervenit. Quòd ergo Minerva illa fuerit, poëticum vult eſſe figmentum; eò quòd Minervam deam putat, eamque inter deos, quos omnes bonos beatoſque credit, in alta ætheria ſede collocat, procul à converſatione mortalium. Quòd autem aliquis dæmon fuerit Græcis favens Trojaniſque contrarius, ſicut alius adversùs Græcos Trojanorum opitulator, quem Veneris ſeu Martis nomine idem poëta commemorat, quos deos iſte talia non agentes in cæleſtibus habitationibus B ponit; & hi dæmones pro eis quos amabant, contra eos quos oderant, inter ſe decertaverint, hoc non procul à veritate poëtas dixiſſe confeſſus eſt. De his quippe iſta dixerunt, quos hominibus ſimili motu cordis & ſalo mentis per omnes cogitationum æſtus fluctuare teſtatur, ut poſſent amores & odia, non pro juſtitia, ſed ſicut populus ſimilis eorum in * Venatoribus & Aurigis, ſecundùm ſuarum ſtudia partium, pro aliis adversùs alios exercere. Id enim videtur philoſophus curaſſe C Platonicus, ne cùm hæc à poëtis canerentur, non à dæmonibus mediis, ſed ab ipſis diis, quorum nomina poëtæ fingendo ponunt, fieri crederentur.

* V. Enar. in Pſal. 39. n. 8. & 9. & in Pſal. 53. n. 10.

Caput VIII.

De diis cæleſtibus & dæmonibus aëriis hominibuſque terrenis Apuleii Platonici definitio.

Quid illa ipſa definitio dæmonum, parumne intuenda eſt, (ubi certè omnes determinando complexus eſt,) quòd ait dæmones eſſe genere animalia, animo paſſiva, mente rationalia, D corpore aëria, tempore æterna? In quibus quinque commemoratis, nihil dixit omnino, * quod dæmones cum bonis ſaltem hominibus id viderentur habere commune, quod non eſſet in malis. Nam ipſos homines cùm aliquantò latiùs deſcribendo complecteretur, ſuo loco de illis dicens tamquam de infimis atque terrenis, cùm priùs dixiſſet de cæleſtibus diis; ut commendatis duabus partibus ex ſummo & infimo [c] ultimis, tertio loco de mediis dæmonibus loqueretur: Igitur E homines, inquit, ratione [d] cluentes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, levibus & anxiis mentibus, brutis & obnoxiis corporibus, diſſimilibus moribus, ſimilibus erroribus, pervicaci audaciâ, pertinaci ſpe, caſſo labore, fortunâ caducâ, ſingillatim mortales, cuncti tamen univerſo genere perpetui, viciſſim ſufficienda prole mutabiles, volucri tempore, tardâ ſapientiâ, cita morte, querulâ vitâ terras incolunt. Cùm hîc tam multa diceret, quæ ad F plurimos homines pertinent, numquid etiam illud tacuit, quod noverat eſſe paucorum, ubi ait, tardâ ſapientiâ? quod ſi prætermiſiſſet, nullo modo rectè genus humanum deſcriptionis hujus tam intentâ diligentiâ terminaſſet. Cùm verò deorum excellentiam commendaret, ipſam beatitudinem, in quò volunt homines per ſapientiam pervenire, in eis affirmavit excellere. Proinde ſi aliquos dæmones bonos vellet intelligi, aliquid etiam in ipſorum deſcriptione poneret, unde vel cum diis aliquam G beatitudinis partem, vel cum hominibus qualemcumque ſapientiam putarentur habere communem. Nunc verò nullum bonum eorum commemoravit;

* f. quo.

Apuleius lib. de deo Socratis.

Hominis deſcriptio.

[a] Editi, *non paterentur*: malè ac refragantibus MSS.

[b] Sic probæ notæ MSS. At editio Lov omittit *morum*: cujus vocis loco Vind. & Am. habent *deorum*. Denique pro *bonorum*, Er. habet *horum*.

[c] Editi, *ad ultimum*. Caſtigantur ad veteres libros, quorum lectionem confirmat illud infrà cap. 12. dictum, *de duabus natura partibus ultimis, id eſt ſummis atque infimis.*

[d] Mira hîc codicum varietas. Vind. Am. & probæ notæ MSS habent, *ratione gaudentes* Er. Lov. & c. *plaudentes*. Alii quidam MSS. *ferventes*. Nonnulli, *fruentes*. Sed veriùs Colbertinus codex, ut apud Apuleium, *cluentes*, id eſt excellentes.

moravit; quo boni diſcernuntur à malis. Quamvis A & eorum malitiæ liberiùs exprimendæ pepercerit, non tam ne ipſos, quàm ne cultores eorum apud quos loquebatur, offenderet: ſignificavit tamen prudentibus, quid de illis ſentire deberent; quando quidem deos, quos omnes bonos beatoſque credi voluit, ab eorum paſſionibus, atque, ut ait ipſe, turbellis omni modo ſeparavit, ſola illos corporum æternitate conjungens; animo autem non diis, ſed hominibus ſimiles dæmones, apertiſſimè inculcans: & hoc non ſapientiæ bono, cujus B & homines poſſunt eſſe participes; ſed perturbatione paſſionum, quæ ſtultis maliſque dominatur, à ſapientibus verò & bonis ita regitur, ut malint eam non habere, quàm vincere. Nam ſi non corporum, ſed animorum æternitatem cum diis habere dæmones vellet intelligi, non utique homines ab hujus rei conſortio ſepararet: quia & hominibus æternos eſſe animos, procul dubio ſicut Platonicus ſentit. Ideo cùm hoc genus animantium deſcriberet, immortalibus animis, moribundis mem- C bris dixit eſſe homines. Ac per hoc ſi propterea communem cum diis æternitatem non habent homines, quia corpore ſunt mortales: propterea ergo dæmones habent, quia corpore ſunt immortales.

Caput IX.

An amicitia cæleſtium deorum per interceſſionem dæmonum poſſit homini provideri.

Quales igitur mediatores ſunt inter homines & deos, per quos ad deorum amicitias homines ambiant, qui hoc cum hominibus habent D deterius, quod eſt in animante melius, id eſt animum; hoc autem habent cum diis melius, quod eſt in animante deterius, id eſt corpus? Cùm enim animans, id eſt, animal ex anima conſtet & corpore, quorum duorum anima eſt utique corpore melior; etſi vitioſa & infirma, melior certè corpore etiam ſaniſſimo atque firmiſſimo; quoniam ejus natura excellentior nec labe vitiorum poſtponitur corpori; ſicut aurum etiam ſordidum argento ſeu plumbo, licèt puriſſimo, carius æſtimatur: iſti E mediatores deorum & hominum, per quos interpoſitos divinis humana junguntur, cum diis habent corpus æternum, vitioſum autem cum hominibus animum; quaſi religio qua volunt diis homines per dæmones jungi, in corpore ſit, non in animo conſtituta. Quænam tandem iſtos mediatores falſos atque fallaces quaſi capite deorſum nequitia vel pœna ſuſpendit, ut inferiorem animalis partem, id eſt, corpus cum ſuperioribus, ſuperiorem verò, id eſt, animum cum inferioribus habeant, & cum F diis cæleſtibus in parte ſerviente conjuncti, cum hominibus autem terreſtribus in parte dominante ſint miſeri? Corpus quippe ſervum eſt, ſicut etiam Salluſtius ait, Animi imperio, corporis ſervitio magis utimur. Adjunxit autem ille, Alterum nobis cum diis, alterum cum belluis commune eſt: quoniam de hominibus loquebatur, quibus, ſicut belluis, mortale corpus eſt. Iſti autem, quos inter G nos & deos mediatores nobis philoſophi [a] providerunt, poſſunt quidem dicere de animo & corpore, Alterum nobis cum diis, alterum cum hominibus commune eſt: ſed, ſicut dixi, tamquam in perverſum ligati atque ſuſpenſi, ſervum corpus cum diis beatis, dominum animum cum hominibus miſeris [b] habentes, parte inferiore exaltati, ſuperiore dejecti. Unde etiam ſi quiſquam propter hoc eos putaverit æternitatem habere cum diis, quia nulla morte, ſicut animalium terreſtrium, animi eorum ſolvuntur à corpore: nec ſic exiſtimandum eſt eorum corpus tamquam honoratorum æternum vehiculum, ſed æternum vinculum [c] damnatorum.

Animans.

Salluſt. in Catil.

Caput X.

Quòd ſecundùm Plotini ſententiam, minùs miſeri ſint homines in corpore mortali, quàm dæmones in æterno.

Plotinus certè noſtræ memoriæ [d] vicinis temporibus, Platonem ceteris excellentiùs intellexiſſe laudatur. Is cùm de humanis animis ageret, Pater, inquit, miſericors mortalia illis vincula faciebat. Ita hoc ipſum quòd mortales ſunt homines corpore, ad miſericordiam Dei patris pertinere arbitratus eſt, ne ſemper hujus vitæ miſeriâ tenerentur. Hac miſericordiâ indigna judicata eſt iniquitas dæmonum, quæ in animi paſſivi miſeria, non mortale, ſicut homines, ſed æternum corpus accepit. Eſſent quippe feliciores hominibus, ſi mortale cum eis haberent corpus, & cum diis beatum animum. Eſſent autem pares hominibus, ſi cum animo miſero corpus ſaltem mortale cum eis habere meruiſſent: ſi tamen adquirerent aliquid pietatis, ut ab ærumnis vel in morte requieſcerent. Nunc verò non ſolùm feliciores hominibus non ſunt animo miſero, ſed etiam miſeriores ſunt perpetuo corporis vinculo. Non enim aliquâ pietatis & ſapientiæ diſciplinâ proficientes, intelligi voluit ex dæmonibus fieri deos, cùm apertiſſimè dixerit dæmones æternos.

Dæmonum miſeria ob corporis immortalitatem.

Caput XI.

De opinione Platonicorum, qua putant animas hominum dæmones eſſe poſt corpora.

Dicit quidem & animas hominum dæmones eſſe, & ex hominibus fieri Lares, ſi boni meriti ſunt; Lemures, ſi mali, ſeu Larvas: Manes autem deos dici, ſi incertum eſt bonorum eos, ſeu malorum eſſe meritorum. In qua opinione, quantam voraginem aperiant ſectandis perditis moribus, quis non videat, ſi vel paululùm adtendat? Quando quidem quamlibet nequam fuerint homines, vel Larvas ſe fieri dum opinantur, vel dum Manes deos; tanto pejores fiunt, quanto ſunt nocendi cupidiores: ut etiam quibuſdam ſacrificiis tamquam divinis honoribus poſt mortem ſe invitari opinentur, ut noceant. Larvas quippe dicit eſſe noxios dæmones ex hominibus factos. Sed hinc alia quæſtio eſt. Inde autem perhibet appellari Græcè beatos εὐδαίμονας, quòd boni ſint animi, hoc eſt, boni dæmones; animos quoque hominum dæmones eſſe confirmans.

Eudæmones.

Caput XII.

De ternis contrariis, quibus ſecundùm Platonicos dæmonum & hominum natura diſtinguitur.

Sed nunc de his agimus, quos in natura propria deſcripſit inter deos & homines genere animalia, mente rationalia, animo paſſiva, corpore aëria, tempore æterna. Nempe cùm priùs deos in ſublimi cælo, homines autem in terra infima disjunctos locis, & naturæ dignitate ſecerneret, ita concluſit: Habetis, inquit, interim bina animalia; deos ab hominibus plurimùm differentes, loci ſublimitate, vitæ perpetuitate, naturæ perfectione;

Apul. de deo Socratis.

a Plures probæ notæ MSS. *prodiderunt.*
b Verbum *habentes* non eſt in MSS.
c Vind. Am. & Er. *damnandorum.*

d Sic Am. & MSS. At Vind. Er. & Lov. *vicinus.* Porrò Plotinus philoſophus ſub initium imperii Aureliani; hoc eſt, anno Chriſti circiter 270. mortuus eſt, ut ex Porphyrio in ejus vita intelligitur.

» nullo inter se propinquo communicatu, cùm & A
« habitacula summa ab infimis tanta [a] intercape-
» do fastigii dispescat; & vivacitas illic æterna &
» indefecta sit, hîc caduca & subcisiva; & ingenia illa
» ad beatitudinem sublimata, hæc ad miserias infimata. Hîc terna video commemorata contraria de duabus naturæ partibus ultimis, id est, summis atque infimis. Nam tria quæ proposuit de diis laudabilia, eadem repetivit, aliis quidem verbis, ut eis alia tria adversa ex hominibus redderet. Tria deorum hæc sunt: loci sublimitas, vitæ perpetui- B tas, perfectio naturæ. Hæc aliis verbis ita repetivit, ut eis tria contraria humanæ conditionis opponeret: cùm & habitacula, inquit, summa ab infimis tanta intercapedo fastigii dispescat: quia dixerat loci sublimitatem. Et vivacitas illic, inquit, æterna & indefecta sit, hîc caduca & subcisiva: quia dixerat vitæ perpetuitatem. Et ingenia illa, inquit, ad beatitudinem sublimata, hæc ad miserias infimata: quia dixerat naturæ perfectionem. Tria igitur ab eo posita sunt deorum, id est, C locus sublimis, æternitas, beatitudo: & his contraria tria hominum, id est, locus infimus, mortalitas, miseria.

Caput XIII.

Quomodo dæmones, si nec cum diis beati, nec cum hominibus sunt miseri, inter utramque partem sine utriusque communione sint medii.

1. Inter hæc terna deorum & hominum, quoniam dæmones medios posuit, de loco nulla est controversia. Inter sublimem quippe & infi- D mum, medius locus aptissimè habetur & dicitur. Cetera bina restant, quibus cura adtentior adhibenda est, quemadmodum vel aliena esse à dæmonibus ostendantur, vel sic eis distribuantur, ut medietas videtur exposcere. Sed ab eis aliena esse non possunt. Non enim sicut dicimus locum medium nec esse summum, nec infimum, ita dæmones cùm sint animalia rationalia, nec beatos esse, nec miseros, sicuti sunt arbusta vel pecora, quæ sunt sensûs vel rationis expertia, rectè possumus E dicere. Quorum ergo ratio mentibus inest, aut miseros esse aut beatos necesse est. Item non possumus rectè dicere, nec mortales esse dæmones, nec æternos. Omnia namque viventia aut in æternum vivunt, aut finiunt morte quod vivunt. Jam verò iste tempore æternos dæmones dixit. Quid igitur restat, nisi ut hi medii de duobus summis unum habeant, & de duobus infimis alterum? Nam si utraque de imis habebunt, aut utraque de summis, medii non erunt, sed in alterutram partem F vel resiliunt, vel recumbunt. Quia ergo his binis, sicut demonstratum est, carere utrisque non possunt, acceptis ex utraque parte singulis mediabuntur. Ac per hoc quia de infimis habere non possunt æternitatem, quæ ibi non est, unum hoc de summis habent: & ideo non est alterum ad complendam medietatem suam, quod de infimis habeant, nisi miseriam.

* al. Cap. XIII. 2. * Est itaque secundùm Platonicos, sublimium deorum vel beata æternitas, vel æterna beatitudo: G hominum verò infimorum vel miseria mortalis, vel mortalitas misera: dæmonum autem mediorum vel misera æternitas, vel æterna miseria. Nam & quinque illis, quæ in definitione dæmonum posuit, non eos medios, sicut promittebat, ostendit; quoniam tria dixit eos habere nobiscum, quòd genere animalia, quòd mente rationalia, quòd animo passiva sunt; cum diis autem unum, quòd tempore æterna; & unum proprium, quòd corpore aëria. Quomodo ergo medii, quando unum habent cum summis, tria cum infimis? Quis non videat relicta medietate, quantum inclinentur & deprimantur ad infima? Sed planè ibi etiam medii possunt ita inveniri, ut unum habeant proprium, quod est corpus aërium, sicut & illi de summis atque infimis singula propria, dii corpus ætherium, homines que terrenum; duo verò communia sint omnibus, quòd genere sunt animalia, & mente rationalia. Nam & ipse cùm de diis & hominibus loqueretur, Habetis, inquit, bina animalia. Et non solent isti deos nisi rationales mente perhibere. Duo sunt residua, quòd sunt animo passiva, & tempore æterna: quorum habent unum cum infimis, cum summis alterum, ut proportionali ratione librata medietas neque sustollatur in summa, neque in infima deprimatur. Ipsa est autem illa dæmonum misera æternitas, vel æterna miseria. Qui enim ait, animo passiva, etiam misera dixisset, nisi [b] eorum cultoribus erubuisset. Porrò quia providentiâ summi Dei, sicut etiam ipsi fatentur, non fortuita temeritate regitur mundus, numquam esset istorum æterna miseria, nisi esset magna malitia.

3. Si igitur beati rectè dicuntur eudæmones, non sunt eudæmones dæmones quos inter homines & deos isti in medio locaverunt. Quis ergo est locus bonorum dæmonum, qui supra homines, infra deos, istis præbeant adjutorium, illis ministerium? Si enim boni æternique sunt, profectò & beati sunt. Æterna autem beatitudo medios eos esse non sinit, quia multùm diis comparat, multúmque ab hominibus separat. Unde frustra isti conabuntur ostendere, quomodo dæmones boni, si & immortales sunt & beati, rectè medii constituantur inter deos immortales ac beatos & homines mortales ac miseros. Cùm enim utrumque habeant cum diis, & beatitudinem scilicet & immortalitatem, nihil autem horum cum hominibus & miseris & mortalibus, quomodo non potiùs remoti sunt ab hominibus diisque conjuncti, quàm inter utrosque medii constituti? Tunc enim medii essent, si haberent & ipsi duo quædam sua, non cum binis alterutrorum, sed cum singulis utrorumque communia: sicut homo medium quiddam est, sed inter pecora & angelos; ut quia pecus est animal irrationale atque mortale, angelus autem rationale & immortale, medius homo esset, inferior angelis, superior pecoribus, habens cum pecoribus mortalitatem, rationem cùm angelis, animal rationale mortale. Ita ergo cùm quærimus medium inter beatos immortales miserosque mortales, hoc invenire debemus, quod aut mortale sit beatum, aut immortale sit miserum.

Caput XIV.

An homines cùm sint mortales, possint vera beatitudine esse felices.

Utrum autem & beatus & mortalis homo esse possit, magna est inter homines quæstio. Quidam enim conditionem suam humiliùs inspexerunt, negaveruntque hominem capacem esse posse beatitudinis, quamdiu mortaliter vivit. Quidam verò extulerunt se, & ausi sunt dicere, sapientiæ compotes, beatos esse posse mortales. Quod

[a] Apud Apuleium, *tantâ intercapedine fastigii dispescant.*

[b] Editi, *pro eorum cultoribus.* Abest *pro* à MSS.

si ita est, cur non ipsi potiùs medii constituuntur inter mortales miseros & immortales beatos, beatitudinem habentes cum immortalibus beatis, mortalitatem cum mortalibus miseris? Profectò enim si beati sunt, invident nemini; (nam quid miserius invidentiâ?) & ideo mortalibus miseris, quantum possunt, ad consequendam beatitudinem [a] consulunt; ut & etiam immortales valeant esse post mortem, & Angelis immortalibus beatisque conjungi.

Caput XV.

De Mediatore Dei & hominum, homine Christo Iesu.

1. Si autem, quod multo credibiliùs & probabiliùs disputatur, omnes homines, quamdiu mortales sunt, etiam miseri sint necesse est, quærendus est medius, qui non solùm homo, verùm etiam Deus sit; ut homines ex mortali miseria ad beatam immortalitatem hujus medii beata mortalitas interveniendo perducat. Quem neque non fieri mortalem oportebat, neque permanere mortalem. Mortalis quippe factus est, non infirmata Verbi divinitate, sed carnis infirmitate suscepta: non autem permansit in ipsa carne mortalis, quam resuscitavit à mortuis: quoniam ipse fructus est mediationis ejus, ut nec ipsi, propter quos liberandos mediator effectus est, in perpetua vel carnis morte remanerent. Proinde mediatorem inter nos & Deum, & mortalitatem habere oportuit transeuntem, & beatitudinem permanentem: ut per id quod transit, congrueret morituris; & ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni igitur Angeli inter miseros mortales & beatos immortales medii esse non possunt; quia ipsi quoque & beati & immortales sunt: possunt autem medii esse angeli mali; quia immortales sunt cum illis, miseri cum istis. His contrarius est Mediator bonus, qui adversùs eorum immortalitatem & miseriam, & mortalis esse ad tempus voluit, & beatus in æternitate persistere potuit: ac sic eos & immortales superbos, & miseros noxios, ne immortalitatis jactantiâ seducerent ad miseriam, & suæ mortis humilitate & suæ beatitudinis benignitate destruxit in eis, quorum corda per suam fidem mundans, ab illorum immundissima dominatione liberavit.

2. Homo itaque mortalis & miser longè sejunctus ab immortalibus & beatis, quid eligat medium, per quod immortalitati & beatitudini copuletur? Quod possit delectare in dæmonum immortalitate, miserum est: quod possit offendere in Christi mortalitate, jam non est. Ibi ergo cavenda est miseria sempiterna: hîc mors timenda non est; quæ esse non potuit sempiterna, & beatitudo amanda est sempiterna. Ad hoc quippe se interponit medius immortalis & miser, ut ad immortalitatem beatam transire non sinat, quoniam persistit quod impedit, id est, ipsa miseria: ad hoc autem se interposuit mortalis & beatus, ut mortalitate transacta, & ex mortuis faceret immortales, quod in se resurgendo monstravit, & ex miseris beatos, unde numquam ipse discessit. Alius est ergo medius malus, qui separat amicos; alius bonus, qui reconciliat inimicos. Et ideo multi sunt medii separatores, quia multitudo quæ beata est, unius Dei participatione fit beata; cujus participationis privatione misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potiùs ad impedimentum, quàm interponit ad beatitudinis adjutorium, etiam ipsa multitudine obstrepit quodam modo, ne possit ad illud unum beatificum bonum perveniri; ad quod ut perduceremur, non multis, sed uno mediatore opus erat; & hoc ipso eo, cujus participatione simus beati, hoc est, Verbo Dei non facto, per quod facta sunt omnia. Nec tamen ob hoc mediator est, quia Verbum: maximè quippe immortale & maximè beatum Verbum longè est à mortalibus miseris; sed mediator per quod homo: eo ipso ostendens utique ad illud non solùm beatum, verùm etiam beatificum bonum non oportere quæri alios mediatores, per quos arbitremur nobis perventionis gradus esse moliendos; quia beatus & beatificus Deus factus particeps humanitatis nostræ compendium præbuit participandæ divinitatis suæ. Neque enim nos à mortalitate & miseria liberans ad Angelos immortales beatosque ita perducit, ut eorum participatione etiam nos immortales & beati simus; sed ad illam Trinitatem, cujus & Angeli participatione beati sunt. Ideo quando in forma servi, ut mediator esset, infra Angelos esse voluit, in forma Dei super Angelos mansit: idem in inferioribus via vitæ, qui in superioribus vita. *Philip. 2.7.*

Caput XVI.

An rationabiliter Platonici definierint deos cælestes declinantes terrena contagia, hominibus non misceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones suffragentur.

1. Non enim verum est, quod idem Platonicus ait dixisse Platonem, Nullus deus miscetur homini. Et hoc præcipuum eorum sublimitatis ait esse specimen, quòd nulla adtrectatione hominum contaminantur. *Apuleius lib. de deo Socratis.* Ergo dæmones contaminari fatetur: & ideo eos à quibus contaminantur, mundare non possunt, omnesque immundi pariter fiunt, & dæmones contrectatione hominum, & homines cultu dæmonum. Aut si & contrectari miscerique hominibus, nec tamen contaminari, dæmones possunt; diis profectò meliores sunt: quia illi si miscerentur, contaminarentur. Nam hoc deorum dicitur esse præcipuum, ut eos sublimiter separatos humana contrectatio contaminare non possit. Deum quidem summum omnium creatorem, quem nos verum Deum dicimus, sic à Platone prædicari asseverat, quòd ipse sit solus qui non possit penuriâ sermonis humani quavis oratione vel modicè comprehendi; vix autem sapientibus viris, cùm se vigore animi, quantum licuit, à corpore removerint, intellectum hujus Dei, & id quoque interdum velut in altissimis tenebris rapidissimo coruscamine lumen candidum intermicare. *ibidem.* Si ergo supra omnia verè summus Deus intelligibili quadam præsentiâ, etsi interdum, etsi tamquam rapidissimo coruscamine lumen candidum intermicans, adest tamen sapientium mentibus, cùm se quantum licuit, à corpore removerint, nec ab eis contaminari potest; *Deus sapientum mentibus præsens nō contaminatur.* quid est quòd isti dii propterea constituuntur longè in sublimi loco, ne contrectatione contaminentur humana? Quasi verò aliud corpora illa ætheria quàm videre sufficiat, quorum luce terra, quantum sufficit, illustratur. Porrò si non contaminantur sidera, cùm videntur, quos deos omnes visibiles dicit: nec dæmones hominum contaminantur adspectu, quamvis de proximo videantur.

[a] Sic MSS. Editi verò, *consulant.*

An fortè vocibus humanis contaminarentur, qui acie non contaminantur oculorum; & ideo dæmones medios habent, per quos eis voces hominum nuntientur, à quibus longè absunt, ut incontaminatissimi perseverent? Quid jam de ceteris sensibus dicam? Non enim olfaciendo contaminari vel dii possent, si adessent, vel cùm adsunt dæmones, possunt vivorum corporum vaporibus humanorum, si tantis sacrificiorum cadaverinis non contaminantur nidoribus. In gustandi autem sensum nulla necessitate reficiendæ mortalitatis urgentur, ut fame adacti cibos ab hominibus quærant. Tactus verò in potestate est. Nam licèt ab eo potissimùm sensu contrectatio dicta videatur; hactenus tamen, si vellent, miscerentur hominibus, ut viderent & viderentur, audirent & audirentur. Tangendi autem quæ necessitas? Nam neque homines id concupiscere auderent, cùm deorum vel dæmonum bonorum conspectu vel colloquio fruerentur. Et si in tantum curiositas progrederetur, ut vellent; quonam pacto quispiam posset invitum tangere Deum, vel dæmonem, qui nisi captum non potest passerem?

2. Videndo igitur visibusque se præbendo & loquendo & audiendo, dii corporaliter misceri hominibus possent. Hoc autem modo dæmones si miscentur, ut dixi, & non contaminantur, dii autem contaminarentur, si miscerentur; incontaminabiles dicunt dæmones, & contaminabiles deos. Si autem contaminantur & dæmones, quid conferunt hominibus ad vitam post mortem beatam, quos contaminati mundare non possunt, ut eos mundos diis incontaminatis possint adjungere, inter quos & illos medii constituti sunt? Aut si hoc eis beneficii non conferunt, quid prodest hominibus dæmonum amica mediatio? An ut post mortem non ad deos homines per dæmones transeant, sed simul vivant utrique contaminati, ac per hoc neutri beati? Nisi fortè quis dicat more spongiarum vel hujuscemodi rerum mundare dæmones amicos suos, ut tanto ipsi sordidiores fiant, quanto fiunt homines eis velut tergentibus mundiores. Quod si ita est, contaminatioribus dii miscentur dæmonibus, qui ne contaminarentur, hominum propinquitatem contrectationemque vitarunt. An fortè dii possunt ab hominibus contaminatos mundare dæmones, nec ab eis contaminari, & eo modo non possent & homines? Quis talia sentiat, nisi quem fallacissimi dæmones deceperunt? Quid, quòd si videri & videre contaminat, videntur ab hominibus dii, quos visibiles dicit, clarissima mundi lumina & cetera sidera, tutioresque sunt dæmones ab ista hominum contaminatione, qui non possunt videri, nisi velint? Aut si non videri, sed videre contaminat, negent ab istis clarissimis mundi luminibus, quos deos opinantur, videri homines, cùm radios suos terras usque pertendant. Qui tamen eorum radii per quæque immunda diffusi non contaminantur: & dii contaminarentur, si hominibus miscerentur, etiamsi esset necessarius in subveniendo contactus. Nam radiis solis & lunæ terra contingitur, nec istam contaminat lucem.

Caput XVII.

Ad consequendam vitam beatam, quæ in participatione est summi boni, non tali mediatore indigere hominem qualis est dæmon, sed tali qualis unus est Christus.

Miror autem plurimùm tam doctos homines, qui cuncta corporea & sensibilia, [a] præ incorporalibus & intelligibilibus, postponenda judicaverunt, cùm agitur de beata vita, corporalium contrectationum facere mentionem. Ubi est illud Plotini, ubi ait, Fugiendum est igitur ad « [b] carissimam patriam, & ibi pater, & ibi omnia? « Quæ igitur classis, inquit, aut fuga? Similem deo « fieri. Si ergo deo quantò similior, tantò fit quisque propinquior; nulla est ab illo alia longinquitas quàm ejus dissimilitudo. Incorporali verò illi æterno & incommutabili tantò est anima hominis dissimilior, quantò rerum temporalium mutabiliumque cupidior. * Hoc ut sanetur, quoniam immortali puritati, quæ in summo est, ea quæ in imo sunt mortalia & immunda convenire non possunt, opus est quidem mediatore; non tamen tali qui corpus quidem habeat immortale propinquum summis, animum autem morbidum similem infimis; quo morbo nobis invideat potiùs ne sanemur, quàm adjuvet ut sanemur: sed tali qui nobis infimis ex corporis mortalitate coaptatus, immortali spiritûs justitiâ, per quam non locorum distantiâ, sed similitudinis excellentiâ mansit in summis, mundandis liberandisque nobis verè divinum præbeat adjutorium. Qui profectò incontaminabilis Deus absit ut contaminationem timeret ex homine quo indutus est, aut ex hominibus inter quos [c] in homine conversatus est. Non enim parva sunt hæc interim duo, quæ salubriter sua incarnatione monstravit, nec [d] carne posse contaminari veram divinitatem, nec ideo putandos dæmones nobis esse meliores, quia non habent carnem. Hic est, sicut eum prædicat sancta Scriptura, *Mediator Dei & hominum homo Christus Iesus*; de cujus & divinitate qua Patri est semper æqualis, & humanitate qua nobis factus est similis, non hìc locus est ut competenter pro nostra facultate dicamus.

* al. Cap. XVII.

1. Tim. 2. 5.

Caput XVIII.

Quòd fallacia dæmonum, dum sua intercessione viam spondet ad Deum, hoc adnitatur, ut homines à via veritatis avertat.

Falsi autem illi fallacesque mediatores dæmones; qui cùm per spiritûs immunditiam miseri ac maligni multis effectibus clareant, per corporalium tamen locorum intervalla & per aëriorum corporum levitatem à provectu animorum nos avocare atque avertere moliuntur, [e] non viam præbent ad Deum; sed, ne via teneatur, impediunt. Quando quidem & in ipsa via corporali, quæ falsissima est & plenissima erroris, qua non iter agit justitia; quoniam non per corporalem altitudinem, sed per spiritalem, hoc est, incorporalem similitudinem ad Deum debemus adscendere; in ipsa tamen corporali via, quam dæmonum amici per elementorum gradus ordinant, inter ætherios deos & terrenos homines aëriis dæmonibus mediis constitutis, hoc deos opinantur habere præcipuum, ut propter hoc intervallum locorum

[a] Ex editis duo Er. & Lov. omittunt *præ*.
[b] Editi, *clarissimam*. At MSS. *carissimam*: juxta Græcum Plotini Ennead. 1. lib. 6.
[c] Nonnulli MSS. sed non melioris notæ, *homo conversatus est*.
[d] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *nec in carne*.
[e] Lov. *& non viam*. Particula *&* abest ab aliis libris.

contrectatione non contaminentur humana. Ita dæmones coutaminari potiùs ab hominibus, quàm homines mundari à dæmonibus credunt, & deos ipsos contaminari potuisse, nisi loci altitudine munirentur. Quis tam infelix est, ut istâ viâ mundari se existimet, ubi homines contaminantes, dæmones contaminati, dii contaminabiles prædicantur; & non potiùs eligat viam, ubi contaminantes magis dæmones evitentur, & ab [a] incontaminabili Deo ad ineundam societatem incontaminatorum Angelorum homines à contaminatione mundentur?

Caput XIX.

Quòd appellatio dæmonum jam nec apud cultores eorum assumatur in significationem alicujus boni.

SED ne de verbis etiam nos certare videamur, quoniam nonnulli istorum, ut ita dixerim, dæmonicolarum, in quibus & Labeo est, eosdem perhibent ab aliis angelos dici, quos ipsi dæmones nuncupant, jam mihi de bonis Angelis aliquid video disserendum, quos isti esse non negant, sed eos bonos dæmones vocare quàm angelos malunt. Nos autem, sicut Scriptura loquitur, secundùm quam Christiani sumus, angelos quidem partim bonos, partim malos, numquam verò bonos dæmones legimus: sed ubicumque illarum litterarum hoc nomen positum reperitur, sive dæmones, sive dæmonia dicantur, non nisi maligni significantur spiritus. Et hanc loquendi consuetudinem in tantum populi usquequaque secuti sunt, ut eorum etiam qui pagani appellantur, & deos multos ac dæmones colendos esse contendunt, nullus ferè sit tam litteratus & doctus, qui audeat in laude vel servo suo dicere, Dæmonem habes: sed cuilibet hoc dicere voluerit, non se aliter accipi, quàm maledicere voluisse, dubitare non possit. Quæ igitur nos caussa compellit, ut post offensionem aurium tam multarum, ut jam penè sint omnium, quæ hoc verbum non nisi in malam partem audire consueverunt, quod diximus cogamur exponere, cùm possimus angelorum nomine adhibito, eamdem offensionem quæ nomine dæmonum fieri poterat, evitare?

Dæmones in Scriptura in malam partem accipiuntur.

Caput XX.

De qualitate scientiæ, quæ dæmones superbos facit.

QUAMQUAM etiam ipsa origo hujus nominis, si divinos intueamur libros, aliquid affert cognitione dignissimum. [b] Δαίμονες enim dicuntur, quoniam vocabulum Græcum est, ob scientiam nominati. Apostolus autem Spiritu-sancto locutus ait, *Scientia inflat, caritas verò ædificat.* Quod rectè aliter non intelligitur, nisi scientiam tunc prodesse, cùm caritas inest; sine hac autem inflare, id est, in superbiam inanissimæ quasi ventositatis extollere. Est ergo in dæmonibus scientia sine caritate, & ideo tam inflati, id est, tam superbi sunt, ut honores divinos & religionis servitutem, quam vero Deo deberi sciunt, sibi [c] fategerint exhiberi, & quantum possunt, & apud quos possunt, adhuc agunt. Contra superbiam porrò dæmonum, qua pro meritis possidebatur genus humanum, Dei humilitas [d] quæ in forma servi apparuit, quantam virtutem habeat, animæ hominum nesciunt immunditiâ elationis inflatæ, dæmonibus similes superbiâ, non scientiâ.

b Dæmones unde dicti.

1. Cor. 8. 1.

Dæmones cur superbi.

Caput XXI.

Ad quem modum Dominus voluerit dæmonibus innotescere.

A IPSI autem dæmones etiam hoc ita sciunt, ut eidem Domino infirmitate carnis induto dixerint, *Quid nobis & tibi, Iesu Nazarene? Venisti ante tempus perdere nos.* Clarum est in his verbis, quòd in eis & tanta scientia erat, & caritas non erat. Pœnam quippe suam formidabant ab illo, non in illo justitiam diligebant. Tantum verò eis B innotuit, quantum voluit: tantum autem voluit, quantum oportuit. Sed innotuit, non sicut Angelis sanctis, qui ejus secundùm id quod Dei Verbum est, participata æternitate perfruuntur; sed sicut eis terrendis innotescendum fuit, ex quorum tyrannica quodam modo potestate fuerat liberaturus prædestinatos in suum regnum & gloriam semper veracem & veraciter sempiternam. Innotuit ergo dæmonibus, non per id quod est vita æterna, & lumen incommutabile quod illuminat C pios, cui videndo per fidem, quæ in illo est, corda mundantur; sed per quædam temporalia suæ virtutis effecta & occultissimæ signa præsentiæ, quæ angelicis sensibus etiam malignorum spirituum potiùs quàm infirmitati hominum possent esse conspicua. Denique quando ea paululùm supprimenda judicavit, & aliquanto altiùs latuit, dubitavit de illo dæmonum princeps, eumque tentavit, an Christus esset explorans, quantum se tentari ipse permisit, ut hominem quem gere- D bat, ad nostræ imitationis temperaret exemplum. Post illam verò tentationem, cùm Angeli, sicut scriptum est, ministrarent ei, boni utique & sancti, ac per hoc spiritibus immundis metuendi & tremendi, magis magisque innotescebat dæmonibus quantus esset, ut ei jubenti, quamvis in illo contemtibilis videretur carnis infirmitas, resistere nullus auderet.

Marci 1. 24.

Matth. 8. 29.

Matth. 4. 3.

Caput XXII.

E *Quid intersit inter scientiam sanctorum Angelorum, & scientiam dæmonum.*

HIS igitur Angelis bonis omnis corporalium temporaliumque rerum scientia, qua inflantur dæmones, vilis est: non quòd earum ignari sint, sed quòd illis Dei, qua sanctificantur, caritas cara est, præ cujus non tantùm incorporali, verùm etiam incommutabili & ineffabili pulcritudine, cujus sancto amore inardescunt, omnia quæ infrà sunt, & quod illud est non sunt, seque ipsos inter illa contemnunt, ut ex toto quod F boni sunt, eo bono ex quo boni sunt, perfruantur. Et ideo certiùs etiam temporalia & mutabilia ista noverunt; quia eorum principales caussas in Verbo Dei conspiciunt, per quod factus est mundus: quibus caussis quædam probantur, quædam reprobantur, cuncta ordinantur. Dæmones autem non æternas temporum caussas & quodam modo cardinales in Dei Sapientia contemplantur; sed quorumdam signorum nobis occultorum majore experientiâ multo plura quàm homines futu- G ra prospiciunt. Dispositiones quoque suas aliquando prænuntiant. Denique sæpe isti, numquam illi omnino falluntur. Aliud est enim temporalibus temporalia & mutabilibus mutabilia conjectare, eisque temporalem & mutabilem [e] modum suæ vo-

Dæmones in cognitione futurorum sæpe falli.

a Sola editio Lov. & *ab incommutabili Deo.*

b Plato in Cratylo δαίμονες dictos tradit quasi δαήμονες, id est peritos ac rerum scios. Vide Lactant. lib. 2.

c Vind. & MSS. *satis egerint.* Sic aliis locis constanter, *satis ago*, pro *satago.*

d Vind. Am. Er. & plures MSS. *quæ in Christo apparuit.* Nonnulli veteres libri, *qui in Christo* &c.

e Aliquot MSS. *motum.*

luntatis & facultatis inserere, quod dæmonibus certa ratione permissum est: aliud autem in æternis atque incommutabilibus Dei legibus, quæ in ejus Sapientia vivunt, mutationes temporum prævidere, Deique voluntatem, quæ tam certissima quàm potentissima est [a] omnium, Spiritûs ejus participatione cognoscere; quod sanctis Angelis recta discretione donatum est. Itaque non solùm æterni, verùm etiam beati sunt. Bonum autem quo beati sunt, Deus illis est, à quo creati sunt. Illius quippe indeclinabiliter participatione & contemplatione perfruuntur.

Caput XXIII.

Nomen deorum falsò adscribi diis gentium, quod tamen & Angelis sanctis & hominibus justis ex divinarum Scripturarum auctoritate commune est.

1. HOs si Platonici malunt deos, quàm dæmones dicere, eisque annumerare, quos à summo Deo conditos deos scribit eorum auctor & magister Plato; dicant quod volunt: non enim cum eis de verborum controversia laborandum est. Si enim sic immortales, ut tamen à summo Deo factos, etsi non per se ipsos, sed ei à quo facti sunt adhærendo, beatos esse dicunt; hoc dicunt quod dicimus, quolibet eos nomine appellent. Hanc autem Platonicorum esse sententiam, sive omnium, sive meliorum, in eorum litteris inveniri potest. Nam & de ipso nomine, quo hujusmodi immortalem beatamque creaturam deos appellant; ideo inter nos & ipsos penè nulla dissensio est, quia & in nostris sacris litteris legitur, *Deus deorum Dominus locutus est.* [Psal. 49. 1.] Et alibi, *Confitemini Deo deorum.* [Psal. 135. 2.] Et alibi, *Rex magnus super omnes deos.* [Psal. 94. 3.] Illud autem ubi scriptum est, *Terribilis est super omnes deos:* [Psal. 95. 4.] cur dictum sit, deinceps ostenditur. Sequitur enim, *Quoniam omnes dii gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.* [Ibidem. 5.] *Super omnes* ergo *deos* dixit, sed *gentium*, id est, quos gentes pro diis habent, quæ sunt *dæmonia*: ideo *terribilis*, sub quo terrore Domino dicebant, *Venisti perdere nos?* [Marci 1. 24.] Illud verò ubi dicitur, *Deus deorum*, non potest intelligi Deus dæmoniorum: & *Rex magnus super omnes deos*, absit ut dicatur Rex magnus super omnia dæmonia. Sed homines quoque in populo Dei, eadem Scriptura deos appellat. *Ego*, inquit, *dixi, Dii estis, & filii Excelsi omnes.* [Psal. 81. 6.] Potest itaque intelligi horum deorum Deus, qui dictus est *Deus deorum*: & super hos deos Rex magnus, qui dictus est *Rex magnus super omnes deos.*

[Homines cur dii dicti clariùs quàm ipsi Angeli.]

2. Verumtamen cùm à nobis quæritur, si homines dicti sunt dii, quòd in populo Dei sunt, quem per Angelos vel per homines alloquitur Deus; quanto magis immortales eo nomine digni sunt, qui ea fruuntur beatitudine, ad quam Deum colendo cupiunt homines pervenire? quid respondebimus, nisi non frustra in Scripturis sanctis expressiùs homines nuncupatos deos, quàm illos immortales & beatos, quibus nos æquales futuros in resurrectione promittitur, ne scilicet propter illorum excellentiam aliquem eorum nobis constituere deum infidelis auderet infirmitas? Quod in homine facile est evitare. Et evidentiùs dici debuerunt homines dii in populo Dei, ut certi ac fidentes fierent, esse eum Deum suum, qui dictus est *Deus deorum*: quia etsi appellentur dii immortales illi & beati, qui in cælis sunt; non tamen dicti sunt dii deorum, id est, dii hominum in populo Dei constitutorum, quibus est dictum, *Ego dixi, Dii estis, & filii Excelsi omnes.* [Psal. 81. 6.] Hinc est quod ait Apostolus, *Etsi sunt qui dicuntur dii, sive in cælo, sive in terra; sicuti sunt dii multi, & domini multi: nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipso, & unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.* [1. Cor. 8. 5.]

3. Non multùm ergo de nomine disceptandum est, cùm res ipsa ita clareat, ut à scrupulo dubitationis aliena sit. Illud verò quòd nos ex eorum immortalium beatorum numero missos Angelos esse dicimus, qui Dei voluntatem hominibus annuntiarent, illis [b] autem non placet, quia hoc ministerium non per illos quos deos appellant, id est, immortales & beatos, sed per dæmones fieri credunt, quos immortales tantùm, non etiam beatos audent dicere; aut certè ita immortales ac beatos, ut tamen dæmones bonos, non deos sublimiter collocatos & ab humana contrectatione semotos; quamvis nominis controversia videatur, tamen ita detestabile est nomen dæmonum, ut hoc modis omnibus à sanctis Angelis nos removere debeamus. Nunc ergo ita liber iste claudatur, ut sciamus immortales ac beatos, quodlibet vocentur, qui tamen facti & creati sunt, medios non esse ad immortalem beatitudinem perducendis mortalibus miseris, à quibus utraque differentiâ separantur. Qui autem medii sunt communem habendo immortalitatem cum superioribus, miseriam cum inferioribus, quoniam merito malitiæ sunt miseri, beatitudinem quam non habent, invidere nobis possunt potiùs quàm præbere. Unde nihil habent amici dæmonum quod nobis dignum afferant, cur eos tamquam adjutores colere debeamus, quos potiùs ut deceptores evitare debemus. [Dæmones non colendi.] Quos autem bonos, & ideo non solùm immortales, verùm etiam beatos deorum nomine sacris & sacrificiis propter vitam beatam post mortem adipiscendam colendos putant, qualescumque illi sint, & quolibet vocabulo digni sint, non eos velle per tale religionis obsequium nisi unum Deum coli, à quo creati & cujus participatione beati sunt, adjuvante ipso, in sequenti libro diligentiùs disseremus.

[a] Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *quàm potentissima est, divini Spiritûs &c.*

[b] Particula *autem* desideratur in sola editione Lov.

LIBER DECIMUS.

In quo docet Auguſtinus divinum honorem, qui latriæ cultus dicitur & ſacrificiis agitur, nolle Angelos bonos exhiberi niſi uni Deo, cui & ipſi ſerviunt. De principio ſubinde ac via purgandæ ac liberandæ animæ diſputat contra Porphyrium.

CAPUT I.

Veram beatitudinem ſive angelis, ſive hominibus, per unum Deum tribui, etiam Platonicos definiſſe: ſed utrùm hi, quos ob hoc ipſum colendos putant, uni tantùm Deo, an etiam ſibi ſacrificari velint, eſſe quærendum.

OMNIUM certa ſententia eſt, qui ratione quoquo modo uti poſſunt, beatos eſſe omnes homines velle. Qui autem ſint, vel unde fiant, dum mortalium quærit infirmitas, multæ magnæque controver- B ſiæ concitatæ ſunt; in quibus philoſophi ſua ſtudia & otia contriverunt; quas in medium adducere atque diſcutere, & longum eſt, & non neceſſarium. Si enim recolit qui hæc legit, quid in libro egerimus octavo in eligendis philoſophis, cum quibus hæc de beata vita, quæ poſt mortem futura eſt, quæſtio tractaretur, utrùm ad eam uni Deo vero, qui etiam eſt deorum effector, an plurimis diis religione ſacriſque ſerviendo, pervenire poſſimus; non etiam hîc eadem repeti exſpectat, præſertim C cùm poſſit relegendo, ſi fortè oblitus eſt, [a] adminiculari memoriam. Elegimus enim Platonicos omnium philoſophorum meritò nobiliſſimos: propterea, quia [b] ſicut ſapere potuerunt, licèt immortalem ac rationalem vel intellectualem hominis animam, niſi participato lumine illius Dei, à quo & ipſa & mundus factus eſt, beatam eſſe non poſſe: ita illud quod omnes homines appetunt, id eſt, vitam beatam, quemquam iſti aſſecuturum negant, qui non illi uni optimo, qui eſt incommu- D tabilis Deus, puritate caſti amoris adhæſerit. Sed quia ipſi quoque ſive cedentes vanitati errorique populorum, ſive, ut ait Apoſtolus, *evaneſcentes in cogitationibus ſuis*, multos deos colendos ita putaverunt, vel putari voluerunt, ut quidam eorum etiam dæmonibus divinos honores ſacrorum & ſacrificiorum deferendos eſſe cenſerent, quibus jam non parva ex parte reſpondimus: nunc videndum ac diſſerendum eſt, quantum Deus donat, immortales ac beati in cæleſtibus ſedibus, dominationi- E bus, principatibus, poteſtatibus conſtituti, quos iſti deos, & ex quibus quoſdam vel bonos dæmones, vel nobiſcum angelos nominant, quomodo credendi ſint velle à nobis religionem pietatemque ſervari; hoc eſt, ut apertiùs dicam, utrùm etiam ſibi, an tantùm Deo ſuo, qui etiam noſter eſt, placeat eis ut ſacra faciamus & ſacrificemus, vel aliqua noſtra ſeu nos ipſos religionis ritibus conſecremus.

(Margin: a; b; Rom. 1. 21.)

2. Hic eſt enim divinitati, vel ſi expreſſiùs di- F cendum eſt, deitati debitus cultus, propter quem uno verbo ſignificandum, quoniam mihi ſatis ido- A neum non occurrit Latinum, Græco ubi neceſſe eſt inſinuo quid velim dicere. Λατρείαν quippe noſtri, ubicumque ſanctarum Scripturarum poſitum eſt, interpretati ſunt ſervitutem. Sed ea ſervitus, quæ debetur hominibus, ſecundùm quam præcipit Apoſtolus, [c] ſervos dominis ſuis ſubditos eſſe debere, alio nomine Græcè nuncupari ſolet: λατρεία verò ſecundùm conſuetudinem qua locuti ſunt qui nobis divina eloquia condiderunt, aut ſemper, aut tam frequenter ut penè ſemper, B ea dicitur ſervitus, quæ pertinet ad colendum Deum. Proinde ſi tantummodo cultus ipſe dicatur, non ſoli Deo deberi videtur. Dicimur enim colere etiam homines, quos honorifica vel recordatione vel præſentiâ frequentamus. Nec ſolùm ea quibus nos religioſa humilitate ſubjicimus, ſed quædam etiam quæ ſubjecta ſunt nobis, coli perhibentur. Nam ex hoc verbo & agricolæ & coloni & incolæ vocantur: & ipſos deos non ob aliud appellant cælicolas, niſi quòd cælum colant; non C utique venerando, ſed inhabitando; tamquam cæli quoſdam colonos: non ſicut appellantur coloni, qui conditionem debent genitali ſolo propter agriculturam ſub dominio poſſeſſorum; ſed, ſicut ait quidam Latini eloquii magnus * auctor, Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni. Ab incolendo enim colonos vocavit, non ab agricultura. Hinc & civitates à majoribus civitatibus velut populorum examinibus conditæ, coloniæ nuncupantur. Ac per hoc cultum quidem non deberi niſi Deo, D propria quadam notione verbi hujus omnino veriſſimum eſt: ſed quia & aliarum rerum dicitur cultus, ideo Latinè uno verbo ſignificari cultus Deo debitus non poteſt.

(Margin: Epheſ. 6. 5.; c; * Virgil. Æneid. 1.)

3. Nam & ipſa religio quamvis diſtinctiùs, non quemlibet, ſed Dei cultum ſignificare videatur; unde iſto nomine interpretati ſunt noſtri eam quæ Græcè θρησκεία dicitur: tamen quia Latina loquendi conſuetudine, non imperitorum, verùm etiam doctiſſimorum, & cognationibus humanis atque E affinitatibus & quibuſque neceſſitudinibus dicitur exhibenda religio; non eo vocabulo vitatur ambiguum, cùm de cultu deitatis vertitur quæſtio, ut fidenter dicere valeamus, religionem non eſſe niſi Dei cultum; quoniam videtur hoc verbum à ſignificanda obſervantia propinquitatis humanæ [d] inſolenter auferri. Pietas quoque propriè Dei cultus intelligi ſolet, quam Græci εὐσέβειαν vocant. Hæc tamen & erga parentes officioſè haberi dicitur. More autem vulgi hoc nomen etiam in operibus miſericordiæ frequentatur: quod ideo ar- F bitror eveniſſe, quia hæc fieri præcipuè Deus mandat, eaque ſibi vel pro ſacrificiis, vel præ ſacrifi-

(Margin: θρησκεία.; d; εὐσέβεια.)

[a] Plures MSS. *adjuvare.*
[b] Particula *ſicut* abeſt à MSS. & ab editis Vind. Am. Er.
[c] In eo, quem citat, Apoſtoli loco Græcè eſt, *οἱ δοῦλοι, ſervi.* Idipſum paſſim obſervat Auguſtinus. In Exodum q. 94. Δουλεία, inquit, *debetur Deo tamquam Domino, λατρεία verò non niſi Deo tamquam Deo.* Item in Geneſim q. 61. & lib. 15. contra Fauſt. c. 9. & lib. 20. c. 21. &c.
[d] Nonnulli MSS. *inſollerter.*

ciis placere testatur. Ex qua loquendi consuetudi- A
2. Par. 30. 9. ne factum est, ut & Deus ipse * dicatur pius: quem
Eccli. 2. 13. sanè Græci nullo suo sermonis usu εὐσεβῆν vocant; quamvis εὐσέβειαν pro misericordia illorum etiam vulgus usurpet. Unde in quibusdam Scripturarum locis, ut distinctio certior appareret, non εὐσέβειαν, quod ex bono cultu, sed θεοσέβειαν, quod ex Dei cultu compositum resonat, dicere maluerunt. Utrumlibet autem horum nos uno verbo enuntiare non possumus. Quæ itaque λατρεία Græcè nun- B
cupatur, & Latinè interpretatur servitus, sed ea qua colimus Deum: vel quæ θρησκεία Græcè, Latinè autem religio dicitur, sed ea quæ nobis est erga Deum: vel quam illi θεοσέβειαν, nos verò non uno verbo exprimere, sed Dei cultum possumus appellare; hanc ei tantùm Deo deberi dicimus,
Dei cultores. qui verus est Deus, facitque suos cultores deos. Quicumque igitur sunt in cælestibus habitationibus immortales & beati, si nos non amant nec beatos esse nos volunt, colendi utique non sunt. C
Si autem amant & beatos volunt, profectò inde volunt, unde & ipsi sunt: an aliunde ipsi beati, aliunde nos?

CAPUT II.

De superna illuminatione quid Plotinus Platonicus senserit.

SED non est nobis ullus cum his excellentioribus philosophis in hac quæstione conflictus. Viderunt enim, suisque litteris multis modis copiosissimè mandaverunt, hinc illos, unde & nos, D
fieri beatos, objecto quodam lumine intelligibili, quod Deus est illis, & aliud est quàm illi, à quo illustrantur, ut clareant, atque ejus participatione perfecti beatique subsistant. Sæpe multùmque Plotinus asserit sensum Platonis explanans, ne illam quidem, quam credunt esse universitatis animam, aliunde beatam esse quàm nostram: idque esse lumen quod ipsa non est, sed à quo creata est, & quo intelligibiliter illuminante intelligibiliter lucet. Dat etiam similitudinem ad illa incor- E
a porea de his cælestibus [a] conspicuis amplisque corporibus, tamquam ille sit sol, & ipsa sit luna. Lunam quippe solis objectu illuminari putant. Dicit ergo ille magnus Platonicus, animam rationalem, (sive potiùs intellectualis dicenda sit, ex quo genere etiam immortalium beatorumque ani-
b mas esse intelligit, [b] quos in cælestibus sedibus habitare non dubitat,) non habere supra se naturam, nisi Dei, qui fabricatus est mundum, à quo & ipsa facta est: nec aliunde illis supernis præ- F
beri vitam beatam, & lumen intelligentiæ veritatis, quàm unde præbetur & nobis; consonans Evangelio, ubi legitur, *Fuit homo missus à Deo,*
Johan. 1. 6. &c. *cui nomen erat Iohannes: hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per eum. Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* In qua differentia satis ostenditur, animam rationalem vel intellectualem, qualis erat in Johanne, G
sibi lumen esse non posse, sed alterius veri luminis participatione lucere. Hoc & ipse Johannes
Ibidem 16. fatetur, ubi ei perhibens testimonium dicit, *Nos omnes de plenitudine ejus accepimus.*

[a] Vox *conspicuis* abest à plerisque MSS.
[b] Er. & Lov. *qua.* Alii libri, *quos.*
[c] Aliquot MSS. *fervidam.* Et nonnulli, *fervida.*
[d] Libri quidam, *nomini.*

CAPUT III.

De vero Dei cultu, à quo Platonici, quamvis creatorem universitatis intellexerint, deviarunt colendo angelos sive bonos sive malos honore divino.

1. QUÆ cùm ita sint, si Platonici, vel quicumque alii ista senserunt, cognoscentes Deum, sicut Deum glorificarent, & gratias agerent, nec evanescerent in cogitationibus suis, nec populorum erroribus partim auctores fierent, partim resistere non auderent; profectò confiterentur, & illis immortalibus ac beatis, & nobis mortalibus ac miseris, ut immortales ac beati esse possimus, unum Deum deorum colendum, qui & noster est & illorum.

2. * Huic nos servitutem, quæ λατρεία Græcè dicitur, sive in quibusque sacramentis, sive in nobis *al. Cap. IV.*
ipsis debemus. Hujus enim templum simul omnes, & singuli templa sumus; quia & omnium concordiam, & singulos inhabitare dignatur: non in omnibus quàm in singulis major; quoniam nec mole distenditur, nec partitione minuitur. Cùm ad illum sursum est, ejus est altare cor nostrum: ejus Unigenito eum sacerdote placamus: ei cruentas victimas cædimus, quando usque ad sanguinem pro ejus veritate certamus: ei suavissimum adolemus incensum, cùm in ejus conspectu pio sanctoque amore flagramus: ei dona ejus in nobis, nosque ipsos vovemus, & reddimus: ei beneficiorum ejus sollemnitatibus festis & diebus statutis dicamus sacramusque memoriam, ne volumine temporum ingrata subrepat oblivio: ei sacrificamus hostiam humilitatis & laudis in ara cordis igne [c] fervidæ caritatis. Ad hunc videndum, sicut videri potest, eique cohærendum, ab omni peccatorum & cupiditatum malarum labe mundamur, & ejus [d] nomine consecramur. Ipse enim fons nostræ beatitudinis, ipse omnis appetitionis est finis. Hunc eligentes, vel potiùs religentes, amiseramus enim negligentes: hunc ergo religentes, unde & religio [e] dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, ut perveniendo quiescamus: ideo beati, quia illo fine perfecti. Bonum enim nostrum, de cujus fine inter philosophos magna contentio est, nullum est aliud, quàm illi cohærere: cujus unius anima intellectualis incorporeo, si dici potest, amplexu, veris impletur fecundaturque virtutibus. Hoc bonum diligere in toto corde, in tota anima, & in tota virtute præcipimur. Ad hoc bonum debemus, & à quibus diligimur duci, & quos diligimus ducere. Sic complentur duo illa præcepta, in quibus tota Lex pendet & Prophetæ: *Diliges Dominum* *Matth. 22. 37.*
Deum tuum in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua; & diliges proximum tuum tamquam te ipsum. Ut enim homo sese diligere nosset, constitutus est ei finis, quò referret omnia quæ ageret, ut beatus esset. Non enim qui se diligit, aliud esse vult quàm beatus. Hic autem finis est adhærere Deo. Jam igitur scienti diligere se ipsum, cùm mandatur de proximo diligendo sicut se ipsum, quid aliud mandatur, nisi ut ei, quantum potest, commendet diligendum Deum? Hic est Dei cultus, hæc vera religio, hæc recta pietas, hæc tantùm Deo debita servitus. Quæcumque igitur immortalis potestas quantalibet

[e] Cicero in 2. de nat. deor. religionem à relegendo dictam putat, *Qui omnia*, inquit, *quæ ad cultum Dei pertinerent, diligenter pertractarent, & quasi relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo.* At Lactantius in l. 4. c. 28. à religando religionem mavult esse nominatam.

virtute

virtute prædita; si nos diligit sicut se ipsam, ei vult esse subditos, ut beati simus, cui & ipsa subdita beata est. Si ergo non colit Deum, misera est, quia Deo privatur: si autem colit Deum, non vult se coli pro Deo. Illi enim potiùs divinæ sententiæ suffragatur, & dilectionis viribus favet, qua scriptum est: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* [Exodi 22. 20.]

CAPUT IV.

Quòd uni vero Deo sacrificium debeatur.

NAM, ut alia nunc taceam, quæ pertinent ad religionis obsequium, quo colitur Deus; sacrificium certè nullus hominum est qui audeat dicere deberi, nisi Deo. Multa denique de cultu divino usurpata sunt, quæ honoribus deferrentur humanis, sive humilitate nimia, sive adulatione pestifera; ita tamen ut quibus ea deferrentur, homines haberentur, qui dicuntur colendi & venerandi; si autem eis multum additur, & adorandi: quis verò sacrificandum censuit, nisi ei quem Deum aut scivit, aut putavit, aut finxit? Quàm porrò antiquus sit in sacrificando Dei cultus, duo illi fratres Cain & Abel satis indicant, quorum majoris Deus reprobavit sacrificium, minoris adspexit. [Sacrificandi ritus antiquitas. Gen. 4.]

CAPUT V.

De sacrificiis quæ Deus non requirit, sed ad significationem eorum observari voluit quæ requirit.

QUIS autem ita desipiat, ut existimet aliquibus usibus Dei esse necessaria, quæ in sacrificiis offeruntur? Quod cùm multis locis divina Scriptura testetur, ne longum faciamus, breve illud de Psalmo commemorare suffecerit: *Dixi Domino, Deus meus es tu; quoniam bonorum meorum non eges.* [Psal. 15. 2.] Non solùm igitur pecore, vel qualibet alia re corruptibili atque terrena, sed ne ipsâ quidem justitiâ hominis Deus egere credendus est, totumque quòd rectè colitur Deus, homini prodesse, non Deo. Neque enim fonti se quisquam dixerit [a] profuisse, si biberit; aut luci, si viderit. Nec quod ab antiquis patribus [b] talia sacrificia facta sunt in victimis pecorum, quæ nunc Dei populus [c] legit, non facit, aliud intelligendum est, nisi rebus illis eas res fuisse significatas, quæ aguntur in nobis, ad hoc [d] ut inhæreamus Deo, & ad eumdem finem proximo consulamus. Sacrificium ergo visibile invisibilis sacrificii sacramentum, id est, sacrum signum est. Unde ille pænitens apud Prophetam, vel ipse Propheta quærens Deum peccatis suis habere propitium: *Si voluisses*, inquit, *sacrificium, dedissem utique, holocaustis non delectaberis. Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non * spernet.* [Psal. 50. 18 & 19.] [* despiciet, *al.* spernet] Intueamur quemadmodum ubi Deum dixit nolle sacrificium, ibi Deum ostendit velle sacrificium. Non vult ergo sacrificium trucidati pecoris, sed vult sacrificium contriti cordis. Illo igitur quod eum nolle dicit, hoc significatur quod eum velle subjecit. Sic itaque illa Deum nolle dixit, quomodo ab stultis ea velle creditur, velut suæ gratiâ voluptatis. Nam si ea sacrificia quæ vult, quorum hoc unum est, cor contritum & humiliatum dolore pænitendi, nollet eis [e] sacrificiis significari, quæ velut sibi delectabilia desiderare putatus est, non utique de his offerendis in Lege vetere præcepisset. Et ideo mutanda erant opportuno certoque jam tempore, ne ipsi Deo desiderabilia, vel certè in nobis acceptabilia, ac non potiùs quæ his significata sunt, crederentur. Hinc & alio loco Psalmi alterius: *Si esuriero*, inquit, *non dicam tibi; meus est enim orbis terræ, & plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo?* [Psal. 49. 12. & 13.] tamquam diceret: Utique si mihi necessaria essent, non à te peterem, quæ habeo in potestate. Deinde subjungens quid illa significent: *Immola*, inquit, *Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis, & eximam te, & glorificabis me.* [Ibid. 14. & 15.] Item apud alium Prophetam: *In quo*, inquit, *apprehendam Dominum, assumam Deum meum excelsum? Si apprehendam illum in holocaustis, in vitulis anniculis? Si acceptaverit Dominus in millibus arietum, aut in denis millibus hircorum pinguium? Si dedero primogenita mea [f] pro impietate mea, fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? Si annuntiatum est tibi, homo, bonum, aut quid Dominus exquirat à te, nisi facere judicium, [g] & diligere misericordiam, & paratum esse ire cum Domino Deo tuo?* [Mich. 6. 6. &c.] Et in hujus Prophetæ verbis utrumque distinctum est, satisque declaratum, illa sacrificia per se ipsa non requirere Deum, quibus significantur hæc sacrificia quæ requirit Deus. In epistola quæ [h] inscribitur ad Hebræos: *Bene facere*, inquit, *& communicatores esse nolite oblivisci: talibus enim sacrificiis [i] placetur Deo.* [Hebr. 13. 16.] Ac per hoc ubi scriptum est, *Misericordiam [k] volo quàm sacrificium*; [Osea 6. 6.] nihil aliud quàm sacrificio sacrificium prælatum oportet intelligi: quoniam illud quod ab omnibus appellatur sacrificium, signum est veri sacrificii. Porrò autem misericordia verum sacrificium est: unde dictum est quod pauló antè commemoravi, *Talibus enim sacrificiis placetur Deo.* [Misericordia.] Quæcumque igitur in ministerio tabernaculi sive templi multis modis de sacrificiis leguntur divinitus esse præcepta, ad dilectionem Dei & proximi [l] significandam referuntur. *In his* enim *duobus præceptis*, ut scriptum est, *tota Lex pendet & Prophetæ.* [Matth. 22. 40.]

CAPUT VI.

De vero perfectoque sacrificio.

PROINDE verum sacrificium est omne opus, [m] quod agitur, ut sanctâ societate inhæreamus Deo, relatum scilicet ad illum finem boni, quo veraciter beati esse possimus. Unde & ipsa misericordia qua homini subvenitur, si propter Deum non fit, non est sacrificium. Etsi enim ab homine fit vel offertur, tamen sacrificium res divina est: ita ut hoc quoque vocabulo id Latini veteres appellaverint. Unde ipse homo Dei [n] nomine consecratus, & Deo [o] votus, inquantum mundo moritur ut Deo vivat, sacrificium est. Nam

[a] Omnes MSS. *consuluisse.*
[b] MSS. *alia sacrificia.*
[c] Vind. Am. & Er. *populus legitimè non facit.*
[d] Lov. *ad hoc tantùm.* Abest *tantùm* à ceteris libris.
[e] Plures MSS. *eis sibi sacrificiis.*
[f] Non pauci MSS. *impietatis*: omisso, *pro* & *mea.*
[g] Apud Lov. additur, *& justitiam*: quod hîc à ceteris libris & à Scriptura sacra abest.
[h] Hac citandi ratione significari dicit Lud. Vives, incertum esse auctorem epistolæ ad Hebræos: quam tamen inter Paulinas quatuordecim numerat incunctanter Augustinus in libro de doctrina Christiana secundo c. 8. Et verò hîc nonnulli probæ notæ MSS. Corbeiensis, Colbertinus &c. non habent *inscribitur*, sed *scribitur*.
[i] Editi, *placatur Deus.* At MSS. *placetur Deo*: nec minùs aptè respondet Græco, εὐαρεστεῖται ὁ θεὸς, quod est, *conciliatur Deus.*
[k] Editi, *magis volo.* Abest *magis* à MSS.
[l] Vind. Am. Er. & MSS. *significando.*
[m] Plerique MSS. *quo agitur.*
[n] Editi, *nomini.* Castigantur ex MSS. & ex alio simili loco suprà cap. 3.
[o] Sic MSS. At editi, *Deo devotus.*

& hoc ad misericordiam pertinet, quam quisque A in se ipsum facit. Propterea scriptum est: *Miserere animæ tuæ placens Deo.* (Eccli. 30. 24.) Corpus etiam nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc, quemadmodum debemus, propter Deum facimus, ut non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma justitiæ Deo, sacrificium est. (Rom. 6. 13.) Ad quod exhortans Apostolus ait: *Obsecro itaque vos, fratres, per miserationem Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum.* (Rom. 12. 1.) Si ergo corpus, quo B inferiore tamquam famulo, vel tamquam instrumento utitur anima, cùm ejus bonus & rectus usus ad Deum refertur, sacrificium est; quanto magis anima ipsa cùm se refert ad Deum, ut igne amoris ejus accensa, formam concupiscentiæ sæcularis amittat, eique tamquam incommutabili formæ subdita reformetur, hinc ei placens, quod ex ejus pulcritudine acceperit, fit sacrificium? Quod idem Apostolus consequenter adjungens, *Et nolite*, inquit, *conformari huic sæculo: sed reformamini in novitate mentis vestræ, ad probandum* [a] *vos quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum, & perfectum.* (Ibidem 2.) C Cùm igitur vera sacrificia opera sint misericordiæ, sive in nos ipsos, sive in proximos, quæ referuntur ad Deum; opera verò misericordiæ non ob aliud fiant, nisi ut à miseria liberemur, ac per hoc ut beati simus; quod non fit, nisi bono illo de quo dictum est, *Mihi autem adhærere Deo, bonum est:* (Psal. 72. 28.) profectò efficitur, ut tota ipsa redemta Civitas, hoc est congregatio societasque D sanctorum, universale sacrificium offeratur Deo per sacerdotem magnum, qui etiam se ipsum obtulit in passione pro nobis, ut tanti capitis corpus essemus, secundùm formam servi. (Ecclesia universale sacrificium per sacerdotem magnum.) Hanc enim obtulit, in hac oblatus est; quia secundùm hanc mediator est, in hac sacerdos, in hac sacrificium est. Cùm itaque nos hortatus esset Apostolus, ut exhibeamus corpora nostra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium nostrum, & E non conformemur huic sæculo, sed reformemur in novitate mentis nostræ; ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum, quod totum sacrificium ipsi nos sumus: (Christianorum sacrificium.) *Dico enim*, inquit, *per gratiam Dei, quæ data est mihi, omnibus qui sunt in vobis, non plus sapere, quàm oportet sapere, sed sapere ad temperantiam; sicut unicuique Deus partitus est fidei mensuram. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eosdem actus habent: ita multi unum corpus sumus in Christo; singuli autem, alter alterius* F *membra, habentes dona diversa secundùm gratiam, quæ data est nobis.* (Rom. 12. 3.) Hoc est sacrificium Christianorum: *multi unum corpus in Christo.* Quod etiam sacramento altaris fidelibus noto frequentat Ecclesia, ubi ei demonstratur, quòd in ea [b] re quam offert, ipsa offeratur. (Sacramentum altaris.)

CAPUT VII.

Quòd sanctorum Angelorum ea sit in nos dilectio, ut nos non suos, sed unius veri Dei velint esse cultores.

MERITO illi in cælestibus sedibus constituti, G immortales & beati, qui Creatoris sui participatione congaudent, cujus æternitate firmi, cujus veritate certi, cujus munere sancti sunt; quoniam nos mortales & miseros, ut immortales beatique simus, misericorditer diligunt, nolunt nos sibi [c] sacrificare; sed ei, cujus & ipsi nobiscum sacrificium se esse noverunt. Cum ipsis enim sumus una Civitas Dei, cui dicitur in Psalmo, [d] *Gloriosa dicta sunt de te, Civitas Dei:* (Psal. 86. 3.) cujus pars in nobis peregrinatur, pars in illis opitulatur. De illa quippe superna Civitate, ubi Dei voluntas intelligibilis atque incommutabilis lex est, de illa superna quodam modo curia (geritur namque ibi cura de nobis) ad nos ministrata per Angelos sancta illa Scriptura descendit, ubi legitur: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* (Exodi 22. 20.) Huic scripturæ, huic legi, talibus præceptis tanta sunt adtestata miracula, ut satis appareat, cui nos sacrificare velint immortales ac beati, qui hoc nobis volunt esse quod sibi.

CAPUT VIII.

De miraculis, quæ Deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per Angelorum ministerium promissis suis adhibere dignatus est.

NAM nimis vetera si commemorem, longiùs quàm sat est revolvere videbor, quæ miracula facta sint adtestantia promissis Dei, quibus ante annorum millia prædixit Abrahæ, quòd in semine ejus omnes gentes benedictionem fuerant habituræ. (Gen. 18. 18.) Quis enim non miretur eidem Abrahæ filium peperisse conjugem sterilem, eo tempore senectutis, quo [e] parere nec fecunda jam posset; (Gen. 21. 2.) atque [f] in ejusdem Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam inter divisas victimas cucurrisse; (Gen. 15. 17.) eidemque Abrahæ prædictum ab Angelis cæleste incendium Sodomorum, quos Angelos hominibus similes hospitio susceperat, & per eos de prole ventura Dei promissa tenuerat; (Gen. 18. 10.) ipsoque imminente jam incendio, miram de Sodomis per eosdem Angelos liberationem Lot filii fratris ejus; (Gen. 19. 17.) cujus uxor in via retrò respiciens, atque in salem repentè conversa, magno admonuit sacramento, neminem in via liberationis suæ præterita desiderare debere? Illa verò quæ & quanta sunt, quæ jam per Moysen pro populo Dei de jugo servitutis eruendo in Ægypto mirabiliter gesta sunt, (Exodi 7. 10.) ubi magi Pharaonis, hoc est, regis Ægypti, qui populum illum dominatione deprimebat, ad hoc facere quædam mira permissi sunt, ut mirabiliùs vincerentur? Illi enim faciebant veneficiis & incantationibus magicis, quibus sunt mali angeli, hoc est, dæmones dediti: Moyses autem tanto potentiùs, quanto justiùs in nomine Domini, qui fecit cælum & terram, servientibus Angelis, eos facilè superavit. Denique in tertia plaga deficientibus magis, decem plagæ per Moysen magna mysteriorum dispositione completæ sunt; quibus ad Dei populum dimittendum, Pharaonis & Ægyptiorum dura corda cesserunt. (Exodi 14. 22.) Moxque pænituit, & cùm abscedentes Hebræos consequi conarentur, illis diviso mari per siccum transeuntibus, unda hinc atque hinc in sese redeunte cooperti & oppressi sunt. Quid de illis miraculis dicam, quæ cùm in deserto idem populus ductaretur, stupenda divinitate crebruerunt; aquas quæ bibi non poterant, misso in eas, sicut Deus præceperat, ligno, amaritudine caruisse, (Exodi 15. 25.) sitientesque satiasse: manna esurientibus venisse de cælo; (Exodi 16. 14.) & cùm esset

[a] In editis deerat *vos*: quod huc revocamus ex MSS.
[b] Sic MSS. At editi, *in ea oblatione quam offert.*
[c] Aliquot MSS. *sacrificari.*
[d] Hîc & aliis locis probæ notæ MSS. *Gloriosissima.*

[e] Sic melioris notæ MSS. At editi, *quo nec parere, nec esse fecunda jam posset.*
[f] In 2. Retract. 43. Augustinus, *Non debuit*, inquit, *pro miraculo poni in Abrahæ sacrificio, flammam cælitus factam inter divisas victimas cucurrisse, quoniam hoc illi in visione monstratum est.*

colligentibus constituta mensura, quidquid amplius quisque collegerat, exortis vermibus putruisse; ante diem verò sabbati duplum collectum, quia sabbato colligere non licebat, nulla putredine violatum: (Num. 11. 31.) desiderantibus carne vesci, quæ tanto populo nulla sufficere posse videbatur, volatilibus castra completa, & cupiditatis ardorem fastidio satietatis exstinctum: (Exodi 17. 11.) obvios hostes transitumque prohibentes atque prœliantes, orante Moyse, manibusque ejus in figuram crucis extentis, nullo Hebræorum cadente prostratos: seditiosos in populo Dei, ac sese ab ordinata divinitus (Num. 16. 32.) societate dividentes, ad exemplum visibile invisibilis pœnæ, vivos terrâ dehiscente submersos: (Exodi 17. 6. Num. 20. 8.) virgâ percussam petram tantæ multitudini abundantia fluenta fudisse: serpentum morsus mortiferos, [a] pœnam justissimam peccatorum, in ligno (Num. 21. 6. 9.) exaltato atque prospecto æneo serpente sanatos, ut & populo subveniretur afflicto, & mors morte destructa, velut crucifixæ mortis similitudine signaretur? Quem sanè serpentem propter facti memoriam reservatum, cùm postea populus errans tamquam idolum colere cœpisset, Ezechias (4. Reg. 18. 4.) rex religiosa potestate Deo serviens, cum magna pietatis laude contrivit.

CAPUT IX.

De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus, quædam probando, quædam quasi improbando, versatur.

1. HÆc & alia multa hujuscemodi, quæ omnia commemorare nimis longum est, fiebant ad commendandum unius Dei veri cultum, & multorum falsorumque prohibendum. Fiebant autem simplici fide atque fiduciâ pietatis, non incantationibus & carminibus nefariæ curiositatis arte compositis, quam vel magiam, vel detestabiliore nomine [b] goëtiam, vel honorabiliore theurgiam vocant, qui quasi conantur ista discernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, quos & maleficos vulgus appellat, hos enim ad goëtiam pertinere dicunt; alios autem laudabiles videri volunt, quibus theurgiam deputant; cùm sint utrique ritibus fallacibus dæmonum obstricti sub nominibus angelorum.

(* Hic in MSS. incipit Caput IX.) 2. * Nam & Porphyrius quamdam quasi purgationem animæ per theurgiam, cunctanter tamen & pudibunda quodam modo disputatione promittit; reversionem verò ad Deum hanc artem præstare cuiquam negat: ut videas eum inter vitium sacrilegæ curiositatis & philosophiæ professionem sententiis alternantibus fluctuare. Nunc enim hanc artem tamquam fallacem & in ipsa actione * (* V. infrà cap. 28.) periculosam & legibus prohibitam, cavendam monet: nunc autem velut ejus laudatoribus cedens, utilem dicit esse mundandæ parti animæ, non quidem intellectuali, qua rerum intelligibilium percipitur veritas, nullas habentium similitudines corporum; [c] sed spiritali, qua corporalium rerum capiuntur imagines. Hanc enim dicit per quasdam consecrationes theurgicas, quas [d] teletas vocant, idoneam fieri atque aptam susceptioni spirituum & angelorum, [e] & ad videndos

A deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis fatetur intellectuali animæ nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad videndum Deum suum, & perspicienda ea quæ [f] verè sunt. Ex quo intelligi potest, qualium deorum vel qualem visionem fieri dicat theurgicis consecrationibus, in qua non ea videntur quæ verè sunt. Denique animam rationalem, sive quod magis amat dicere, intellectualem, in [g] superna posse dicit evadere, etiamsi quod ejus spiritale est, nulla theurgica fuerit arte purgatum: B porrò autem à theurgo spiritalem purgari hactenus, ut non ex hoc ad immortalitatem æternitatemque perveniat. Quamquam itaque discernat à dæmonibus angelos, aëria esse loca dæmonum, ætheria vel empyrea disserens angelorum, & admoneat utendum alicujus dæmonis amicitiâ, quo subvectante vel paululùm possit elevari à terra quisque post mortem, aliam verò viam esse perhibeat ad angelorum superna consortia: cavendam tamen dæmonum societatem expressa C quodam modo confessione testatur, ubi dicit animam post mortem luendo pœnas, cultum dæmonum à quibus circumveniebatur horrescere: ipsamque theurgiam, quam velut conciliatricem angelorum deorumque commendat, apud tales agere potestates negare non potuit, quæ vel * ipsæ (*f. ipsi:) invideant purgationi animæ, vel artibus serviant invidorum, querelam de hac re Chaldæi nescio cujus expromens: Conqueritur, inquit, vir in Chaldæa bonus, purgandæ animæ magno [h] in molimi- D ne frustratos sibi esse successus, cùm vir ad eadem potens tactus invidiâ adjuratas sacris precibus potentias alligasset, ne postulata concederent. Ergo & ligavit ille, inquit, & iste non solvit. Quo indicio dixit apparere theurgiam esse tam boni conficiendi quàm mali & apud deos & apud homines disciplinam; pati etiam deos, & ad illas perturbationes passionesque deduci, quas communiter dæmonibus & hominibus Apuleius adtribuit; deos tamen ab eis ætheriæ sedis altitudine sepa- E rans, & Platonis asserens in illa discretione sententiam.

CAPUT X.

De theurgia, quæ falsam purgationem animis dæmonum invocatione promittit.

ECce nunc alius Platonicus, quem doctiorem ferunt, Porphyrius, per nescio quam theurgicam disciplinam etiam ipsos deos obstrictos passionibus & perturbationibus dicit: quoniam sacris precibus adjurari terrerique potuerunt, F ne præstarent animæ purgationem, & ita terreri ab eo qui imperabat malum, ut ab alio qui poscebat bonum; per eamdem artem theurgicam solvi illo timore non possent, & ad dandum beneficium liberari. Quis non videat hæc omnia fallacium dæmonum esse commenta, nisi eorum miserrimus servus & à gratia veri liberatoris alienus? Nam si hæc apud deos agerentur bonos, plus ibi utique valeret beneficus purgator animæ, quàm malevolus impeditor. Aut si diis justis homo, pro G quo agebatur, purgatione videbatur indignus, non utique ab invido territi, nec, sicut ipse dicit, per

[a] Editi, *immissos ad pœnam.* Abest *immissos ad* à MSS.

[b] Goëtia genus magiæ est quæ fit per excitationem mortuorum, sic dicta à planctu circa sepulcra. Theurgia verò, quasi divina operatio, appellatur ea quâ dii seu dæmones certis sacrificiis & ceremoniis paganorum opinione bonis invocantur.

[c] Persimilem in lib. 12. de Genesi ad lit. c. 24. reperies distinctionem, scilicet visionis intellectualis, spiritalis & corporalis.

[d] *Teletas* vocabant expiationes & sacrificia quædam perfecta, quibus nihil deesset.

[e] Hîc editi omittunt *&*: quod plerique habent MSS.

[f] Sic omnes propè MSS. At editi hoc tantùm loco, *vera sunt*; præter Er. qui altero etiam infrà loco habet *vera*, pro *verè*.

[g] MSS. *in sua posse*: paucis exceptis, qui habent, *insuper posse*.

[h] Sic MSS. At editi, *magno molimine*: absque particula *in*.

metum valentioris numinis impediti, sed judicio libero id negare debuerunt. Mirum est autem, quòd benignus ille Chaldæus, qui theurgicis sacris animam purgare cupiebat, non invenit aliquem superiorem Deum, qui vel plus terreret atque ad benefaciendum cogeret territos deos, vel ab eis terrentem compesceret, ut liberè benefacerent: si tamen theurgo bono sacra defuerunt, quibus ipsos deos, quos invocabat animæ purgatores, priùs ab illa timoris peste purgaret. Quid enim caussæ est, cur Deus potentior adhiberi possit à quo terreantur, nec possit à quo purgentur? An invenitur Deus qui exaudiat invidum, & timorem diis incutiat ne benefaciant; nec invenitur Deus qui exaudiat benevolum, & timorem diis auferat ut benefaciant? O theurgia præclara! ô animæ prædicanda purgatio! ubi plus imperat immunda invidentia, quàm impetrat pura beneficentia: immo verò malignorum spirituum cavenda & detestanda fallacia, [a] & salutaris audienda doctrina. Quòd enim qui has sordidas purgationes sacrilegis ritibus operantur, quasdam mirabiliter pulcras, sicut iste commemorat, vel angelorum imagines vel deorum, tamquam purgato spiritu vident, (si tamen vel tale aliquid vident,) illud est quod Apostolus dicit: *Quoniam satanas transfigurat se velut angelum lucis.* Ejus enim sunt illa phantasmata, qui miseras animas multorum falsorumque deorum fallacibus sacris cupiens irretire, & à vero veri Dei cultu, quo solo mundantur & sanantur, avertere, sicut de Proteo dictum est, » Formas se vertit in omnes: hostiliter insequens, fallaciter subveniens, utrobique nocens.

2. Cor. 11. 14.

Diaboli phantasmata.

Virg. 4. Georg.

Caput XI.

De epistola Porphyrii ad Anebontem Ægyptium, in qua petit de diversitate dæmonum se doceri.

1. MELIUS sapuit iste Porphyrius, cùm ad Anebontem scripsit Ægyptium, ubi consulenti similis & quærenti, & prodit artes sacrilegas & evertit. Et ibi quidem omnes dæmones reprobat, quos dicit ob imprudentiam trahere humidum vaporem, & ideo non in æthere, sed in aëre esse sub luna, atque [b] in ipso lunæ globo: verumtamen non audet omnes fallacias & malitias & ineptias, quibus meritò movetur, omnibus dæmonibus dare. Quosdam namque benignos dæmones more appellat aliorum, cùm omnes generaliter imprudentes esse fateatur. Miratur autem quòd non solum dii alliciantur victimis, sed etiam compellantur atque cogantur facere quod homines volunt: & si corpore & incorporalitate dii à dæmonibus distinguuntur, quomodo deos esse existimandum sit solem & lunam, & visibilia cetera in cælo, quæ corpora esse non dubitat; & si dii sunt, quomodo alii benefici, alii malefici esse dicantur; & quomodo incorporalibus, cùm sint corporei, conjungantur. Quærit etiam veluti dubitans, utrùm in divinantibus & quædam mira facientibus animæ sint [c] potentiores, an aliqui spiritus extrinsecùs veniant, per quos hæc valeant. Et potiùs venire extrinsecùs conjicit, eo quòd lapidibus & herbis adhibitis, & alligent quosdam, & aperiant clausa ostia, vel aliquid ejusmodi mirabiliter operentur. Unde dicit alios opinari esse quoddam genus, cui exaudire sit proprium, natura fallax, omniforme, multimodum, simulans deos & dæmones & animas defunctorum; & hoc esse quod efficiat hæc omnia quæ videntur bona esse vel prava; ceterùm circa ea quæ verè bona sunt nihil opitulari, immo verò ista nec nosse, sed & malè conciliare, & insimulare atque impedire nonnumquam virtutis sedulos sectatores, & plenum esse temeritatis & fastûs, gaudere nidoribus, adulationibus capi, & cetera quæ de hoc genere fallacium malignorumque spirituum, qui extrinsecùs in animam veniunt, humanosque sensus sopitos vigilantesve deludunt, non tamquam sibi persuasa confirmat, sed tam tenuiter suspicatur aut dubitat, ut hæc alios asserat opinari. Difficile quippe fuit tanto philosopho cunctam diabolicam societatem vel nosse, vel fidenter arguere, quam quælibet anicula Christiana nec [d] nosse cunctatur, & liberrimè detestatur. Nisi fortè iste, & ipsum, ad quem scribit, Anebontem tamquam talium sacrorum præclarissimum antistitem, & alios talium operum tamquam divinorum & ad deos colendos pertinentium admiratores verecundatur offendere.

2. Sequitur tamen, & ea velut inquirendo commemorat, quæ sobriè considerata tribui non possunt nisi malignis & fallacibus potestatibus. Quærit enim cur tamquam melioribus invocatis, quasi pejoribus imperetur, ut injusta hominis præcepta exsequantur: cur adtrectatum re Venerea non exaudiant imprecantem, cùm ipsi ad incestos quosque concubitus quoslibet ducere non morentur: cur animantibus suos antistites oportere abstinere denuntient, ne vaporibus profectò corporeis polluantur, ipsi verò & aliis vaporibus illiciantur & nidoribus hostiarum; cúmque à cadaveris contactu prohibeatur inspector, plerumque illa cadaveribus celebrentur: quid sit, quòd non dæmoni vel alicui animæ defuncti, sed ipsi soli & lunæ aut cuicumque cælestium, homo cuilibet vitio obnoxius intendit minas, eosque territat falsò, ut eis extorqueat veritatem. Nam & cælum se collidere comminatur, & cetera similia homini impossibilia, ut illi dii tamquam insipientissimi pueri falsis & ridiculis comminationibus territi, quod imperatur efficiant. Dicit etiam scripsisse Chæremonem quemdam talium sacrorum vel potiùs sacrilegiorum peritum, ea quæ apud Ægyptios sunt celebrata rumoribus, vel de Iside, vel de Osiride marito ejus, maximam vim habere cogendi deos, ut faciant imperata, quando ille qui carminibus cogit, ea se prodere vel evertere comminatur, ubi se etiam Osiridis membra dissipaturum terribiliter dicit, si facere jussa neglexerint. Hæc atque hujusmodi vana & insana diis hominem minari, nec quibuslibet, sed ipsis cælestibus & siderea luce fulgentibus, nec sine effectu, sed violenta potestate cogentem, atque his terroribus ad facienda quæ voluerit perducentem, meritò Porphyrius admiratur: immo verò sub specie mirantis & caussas rerum talium requirentis, dat intelligi illos hæc agere spiritus, quorum genus superiùs sub aliorum opinatione descripsit, non, ut ipse posuit, naturâ, sed vitio fallaces, qui simulant deos & animas defunctorum, dæmones autem non, ut ait ipse, simulant, sed planè sunt.

[a] Sola editio Lov. *quàm salutaris audienda doctrina.*
[b] Editio Lov. omittit *in*, nec non paulò pòst, *& malitias*. Utrumque habent ceteri libri.
[c] MSS. loco *potentiores*, habent *passiones*.
[d] MSS. *nec cunctatur esse.*

Et quod ei videtur herbis & lapidibus & animantibus & sonis certis quibusdam ac vocibus, & figurationibus atque figmentis, quibusdam etiam observatis in cæli conversione motibus siderum, fabricari in terra ab hominibus potestates idoneas variis effectibus exsequendis, totum hoc ad eosdem ipsos dæmones pertinet ludificatores animarum sibimet subditarum, & voluptaria sibi ludibria de hominum erroribus exhibentes. Aut ergo re vera dubitans & inquirens ista Porphyrius, ea tamen commemorat, quibus convincantur & redarguantur, nec ad eas potestates quæ nobis ad beatam vitam capessendam favent, sed ad deceptores dæmones pertinere monstrentur; aut ut meliora de philosopho suspicemur, eo modo voluit hominem Ægyptium talibus erroribus deditum, & aliqua magna se scire opinantem, non superba quasi auctoritate doctoris offendere, nec apertè adversantis altercatione turbare, sed quasi quærentis & discere cupientis humilitate ad ea cogitanda convertere, & quàm sint contemnenda vel etiam devitanda monstrare. Denique propè ad epistolæ finem petit se ab eo doceri, quæ sit ad beatitudinem via ex Ægyptia sapientia. Ceterùm illos quibus conversatio cum diis ad hoc esset, ut ob inveniendum fugitivum vel prædium comparandum, vel propter nuptias vel mercaturam vel quid hujusmodi, mentem divinam inquietarent, frustra eos videri dicit coluisse sapientiam. Illa etiam ipsa numina cum quibus conversarentur, etsi de ceteris rebus vera prædicerent, quoniam tamen de beatitudine nihil cautum nec satis idoneum monerent, nec deos illos esse, nec benignos dæmones, sed aut illum qui dicitur fallax, aut humanum omne commentum.

Caput XII.

De miraculis quæ per sanctorum Angelorum ministerium Deus verus operatur.

Verum quia tanta & talia geruntur his artibus, ut universum modum humanæ facultatis excedant: quid restat, nisi ut ea quæ mirificè tamquam divinitus prædici vel fieri videntur, nec tamen ad unius Dei cultum referuntur, cui simpliciter inhærere, fatentibus quoque Platonicis & per multa testantibus, solum beatificum bonum est, malignorum dæmonum ludibria & seductoria impedimenta, quæ verâ pietate cavenda sunt, prudenter intelligantur? * Porrò autem quæcumque miracula, sive per Angelos, sive quocumque modo ita divinitus fiunt, ut Dei unius, in quo solo beata vita est, cultum religionemque commendent, ea verè ab eis vel per eos, qui nos secundùm veritatem pietatemque diligunt, fieri, ipso Deo in illis operante, credendum est. Neque enim audiendi sunt, qui Deum invisibilem visibilia miracula operari negant; cùm ipse etiam secundùm ipsos fecerit mundum, quem certè visibilem negare non possunt. Quidquid igitur mirabile fit in hoc mundo, profectò minus est quàm totus hic mundus, id est, cælum & terra & omnia quæ in eis sunt, quæ certè Deus fecit. Sicut autem ipse qui fecit, ita modus quo fecit occultus est & incomprehensibilis homini. Quamvis itaque miracula visibilium naturarum videndi assiduitate viluerint; tamen cùm ea sapienter intuemur, inusitatissimis rarissimisque majora sunt. Nam & omni miraculo quod fit per hominem, majus miraculum est homo. Quapropter Deus qui fecit visibilia cælum & terram, non dedignatur facere visibilia miracula in cælo vel in terra, quibus ad se invisibilem colendum excitet animam adhuc visibilibus deditam: ubi verò & quando faciat; incommutabile consilium penes ipsum est, in cujus dispositione jam tempora facta sunt quæcumque futura sunt. Nam temporalia movens, temporaliter non movetur; nec aliter novit facienda, quàm facta; nec aliter invocantes exaudit, quàm invocaturos videt. Nam & cùm exaudiunt Angeli ejus, ipse in eis exaudit, tamquam in vero, nec manufacto templo suo, sicut in [a] hominibus sanctis suis; ejusque temporaliter fiunt jussa, æternâ ejus lege conspectâ.

al. Cap. XII.

Homo magnum miraculum.

A B C D E F G

Caput XIII.

De invisibili Deo, qui se visibilem sæpe præstiterit, non secundùm quod est, sed secundùm quod poterant ferre cernentes.

Nec movere debet, quòd cùm sit invisibilis, sæpe visibiliter Patribus* apparuisse memoratur. Sicut enim sonus quo auditur sententia in silentio intelligentiæ constituta, non est hoc quod ipsa: ita & species qua visus est Deus in natura invisibili constitutus, non erat quod ipse. Verumtamen ipse in eadem specie corporali videbatur, sicut illa sententia ipsa in sono vocis auditur: nec illi ignorabant, invisibilem Deum in specie corporali, quod ipse non erat, se videre. Nam & loquebatur cum loquente Moyses, & ei tamen dicebat, *Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum, scienter ut videam te.* Cùm igitur oporteret Dei legem in edictis Angelorum terribiliter dari, non uni homini paucisve sapientibus, sed universæ genti & populo ingenti, coram eodem populo magna facta sunt in monte, ubi lex per unum dabatur, conspiciente multitudine metuenda ac tremenda quæ fiebant. Non enim populus Israël sic Moysi credidit, quemadmodum suo Lycurgo Lacedæmonii, quòd à Jove seu Apolline leges, quas condidit, accepisset. Cùm enim lex dabatur populo, qua coli unus jubebatur Deus, in conspectu ipsius populi, quantum sufficere divina providentia judicabat, mirabilibus rerum signis ac motibus apparebat, ad eamdem legem dandam [b] Creatori servire creaturam.

** Gen. 32. Exodi 33. Num. 12. &c.*

Exodi 33. 13.

Caput XIV.

De uno Deo colendo, non solùm propter æterna, sed etiam propter temporalia beneficia, quia universa in ipsius providentiæ potestate consistunt.

Sicut autem unius hominis, ita humani generis, quod ad Dei populum pertinet, recta eruditio per quosdam articulos temporum tamquam ætatum profecit accessibus, ut à temporalibus ad æterna capienda & à visibilibus ad invisibilia surgeretur; ita sanè ut etiam illo tempore quo visibilia promittebantur divinitus præmia, unus tamen colendus commendaretur Deus, ne mens humana vel pro ipsis terrenis vitæ transitoriæ beneficiis cuiquam nisi vero animæ Creatori ac Domino subderetur. Omnia quippe quæ præstare hominibus vel Angeli vel homines possunt, in unius esse Omnipotentis potestate: quisquis diffitetur, insanit. De providentia certè Plotinus Platonicus disputat, eamque à summo Deo, cujus est intelli-

a Sic MSS. At editio Lov. *Sicut in omnibus sanctis ejus quæ temporaliter fiunt jussa.*

b Lov. *dandam docentem.* Abest *docentem* ab editis aliis & à nostris MSS.

gibilis atque ineffabilis pulcritudo, usque ad hæc terrena & ima pertingere, flosculorum atque foliorum pulcritudine comprobat: quæ omnia quasi abjecta & velocissimè pereuntia decentissimos formarum suarum numeros habere non posse confirmat, nisi inde formentur, ubi forma intelligibilis & incommutabilis simul habens omnia persevera rat. Hoc Dominus Jesus ibi ostendit, ubi ait: *Considerate lilia agri*, [a] *non laborant, neque nent. Dico autem vobis, quia nec Salomon in tanta gloria sua sic amictus est, sicut unum ex eis. Quòd si fœnum agri, quod hodie est & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos modicæ fidei?* Optimè igitur anima humana adhuc terrenis desideriis infirma, ea ipsa quæ temporaliter exoptat bona infima atque terrena vitæ huic transitoriæ necessaria, & præ illius vitæ sempiternis beneficiis contemnenda, non tamen nisi ab uno Deo exspectare consuescit, ut ab illius cultu etiam in istorum desiderio non recedat, ad quem contemtu eorum & ab eis aversione perveniat.

Matth. 6. 28. &c.

Caput XV.

De ministerio sanctorum Angelorum, quo providentiæ Dei serviunt.

Sic itaque divinæ providentiæ placuit ordinare temporum cursum, ut quemadmodum dixi, & in Actibus Apostolorum legitur, lex in edictis Angelorum daretur de unius veri Dei cultu, in quibus & persona ipsius Dei, non quidem per suam substantiam, quæ semper corruptibilibus oculis invisibilis permanet, sed certis indiciis per subjectam Creatori creaturam visibiliter appareret, & syllabatim per transitorias temporum morulas humanæ linguæ vocibus loqueretur, qui in sua natura non corporaliter, sed spiritaliter; non sensibiliter, sed intelligibiliter; non temporaliter, sed, ut ita dicam, æternaliter, nec incipit loqui, nec desinit: quod apud illum sinceriùs audiunt, non corporis aure, sed mentis, ministri ejus & nuntii, qui ejus veritate incommutabili perfruuntur immortaliter beati; & quod faciendum modis ineffabilibus audiunt, & usque in ista visibilia atque sensibilia perducendum, incunctanter atque indifficulter efficiunt. Hæc autem lex distributione temporum data est, quæ priùs haberet, ut dictum est, promissa terrena, quibus tamen significarentur æterna, quæ visibilibus sacramentis celebrarent multi, intelligerent pauci. Unius tamen Dei cultus apertissima illic & vocum & rerum omnium contestatione præcipitur, non unius de turba, sed qui fecit cælum & terram, & omnem animam, & omnem spiritum qui non est quod ipse. Ille enim fecit, hæc facta sunt: atque ut sint & bene se habeant, ejus indigent à quo facta sunt.

Act. 7. 53.

Caput XVI.

An de promerenda beata vita his angelis sit credendum, qui se coli exigunt honore divino; an verò illis qui non sibi, sed uni Deo sancta præcipiunt religione serviri.

1. Quibus igitur angelis de beata & sempiterna vita credendum esse censemus? Utrùm eis qui se religionis ritibus coli volunt, sibi sacra & sacrificia flagitantes à mortalibus exhiberi; an eis qui hunc omnem cultum uni Deo creatori omnium deberi dicunt, eique reddendum vera pietate præcipiunt, cujus & ipsi contemplatione beati sunt, & nos futuros esse promittunt? Illa namque visio Dei tantæ pulcritudinis visio est, & tanto amore dignissima, ut sine hac quibuslibet aliis bonis præditum atque abundantem, non dubitet Plotinus infelicissimum dicere. Cùm ergo ad hunc unum quidam angeli, quidam verò ad se ipsos latriâ colendos signis mirabilibus excitent; & hoc ita ut illi istos coli prohibeant, isti autem illum prohibere non audeant; quibus potiùs sit credendum, respondeant Platonici, respondeant quicumque philosophi, respondeant theurgi, vel potiùs [b] periurgi: hoc enim sunt illæ omnes artes vocabulo digniores. Postremò respondeant homines, si [c] ullus naturæ suæ sensus, quo rationales creati sunt, ex aliqua parte vivit in eis: respondeant, inquam, eisne sacrificandum sit diis vel angelis qui sibi sacrificari jubent, an illi uni, cui jubent hi qui & sibi & istis prohibent? Si nec illi nec isti ulla miracula facerent, sed tantùm præciperent, alii quidem ut sibi sacrificaretur, alii verò id vetarent, sed uni tantùm juberent Deo; satis deberet pietas ipsa discernere quid horum de fastu superbiæ, quid de vera religione descenderet. Plus etiam dicam: si tantùm hi mirabilibus factis humanas permoverent mentes, qui sacrificia sibi expetunt, illi autem qui hoc prohibent, & uni tantùm Deo sacrificari jubent, nequaquam ista visibilia miracula facere dignarentur; profectò non sensu corporis, sed ratione mentis præponenda eorum esset auctoritas: cùm verò Deus id egerit ad commendanda eloquia veritatis suæ, ut per istos immortales nuntios, non sui fastum, sed majestatem illius prædicantes, faceret majora, certiora, clariora miracula, ne infirmis piis illi qui sacrificia sibi expetunt, falsam religionem faciliùs persuaderent, eo quòd sensibus eorum quædam stupenda monstrarent; quem tandem ita desipere libeat, ut non vera eligat quæ sectetur, ubi & ampliora invenit quæ miretur?

2. Illa quippe miracula deorum gentilium, quæ commendat historia, non ea dico quæ intervallis temporum occultis ipsius mundi caussis, verumtamen sub divina providentia constitutis & ordinatis monstrosa contingunt; quales sunt inusitati partus animalium, & cælo terrâque rerum insolita facies, sive tantùm terrens, sive etiam nocens, quæ procurari atque mitigari [d] dæmoniacis ritibus fallacissimâ eorum astutiâ perhibentur: sed ea dico, quæ vi ac potestate eorum fieri satis evidenter apparet, ut est quòd effigies deorum Penatium quas de Troja Æneas fugiens advexit, de loco in locum migrasse referuntur; quòd cotem [e] Tarquinius novaculâ secuit; quòd Epidaurius serpens Æsculapio naviganti Romam comes adhæsit; quòd navim qua simulacrum matris Phrygiæ vehebatur, tantis hominum boumque conatibus immobilem redditam, una muliercula zonâ [f] alligatam ad suæ pudicitiæ testimonium movit & traxit; quòd virgo [g] Vestalis, de cujus corruptione quæstio vertebatur, aquâ impleto cribro de Tiberi, neque perfluente, abstulit controversiam. Hæc ergo atque alia hujusmodi nequaquam illis

Miracula gentilium.

[a] Ita MSS. Editi verò hîc addunt, *quomodo crescunt*: & infrà pro *in tanta*, habent *in omni*.
[b] Nonnulli codices, *perturgi*. Quidam, *pertourgi*. Alii, *periurgi*.
[c] Aliquot MSS. *illius*.
[d] Vind. Am. & MSS. *dæmonicis*.
[e] Tarquinii jussu secuit Actius Navius, uti testantur Cicero l. 1. de divinat. & 2. de nat. deor. ac Livius l. 1. aliique.
[f] Sic Vind. Am. Er. & MSS. At Lov. *alligata*. Fuit mulier illa Claudia Quintia, ex Cic. de harusp. responsis, Ovid. 4. fast. Liv. l. 39. &c.
[g] Hæc Tuccia vocatur à Valerio in lib. 8. c. 1.

quæ in populo Dei facta legimus, virtute ac magnitudine conferenda sunt: quanto minùs ea quæ illorum quoque populorum, qui tales deos coluerunt, legibus judicata sunt prohibenda atque plectenda, magica scilicet vel theurgica? quorum pleraque specie tenus mortalium sensus imaginariâ ludificatione decipiunt, quale est lunam deponere, donec suppositas, ut ait Lucanus, propior despumet in herbas: quædam verò etsi nonnullis piorum factis videantur opere coæquari, finis ipse quo discernuntur, incomparabiliter hæc nostra ostendit excellere. Illis enim multi tantò minùs sacrificiis colendi sunt, quanto magis hæc expetunt: his verò unus commendatur Deus, qui se nullis talibus indigere, & Scripturarum suarum testificatione, & eorumdem postea sacrificiorum remotione demonstrat. Si ergo angeli sibi expetunt sacrificium, præponendi eis sunt illi qui non sibi, sed Deo creatori omnium, cui serviunt. Hinc enim ostendunt quàm sincero amore nos diligunt, quando per sacrificium non sibi, sed ei nos subdere volunt, cujus & ipsi contemplatione beati sunt, & ad eum nos pervenire, à quo ipsi non recesserunt. Si autem angeli qui non uni, sed plurimis sacrificia fieri volunt, non sibi, sed eis diis volunt, quorum deorum angeli sunt; etiam sic eis præponendi sunt illi qui unius Dei deorum angeli sunt, cui sacrificari sic jubent, ut alicui alteri vetent; cùm eorum nullus huic vetet, cui uni isti sacrificari jubent. Porrò si, quod magis indicat eorum superba fallacia, nec boni, nec bonorum deorum angeli sunt, sed dæmones mali, qui non unum solum ac summum Deum, sed se ipsos sacrificiis coli volunt; quod [a] majus quàm unius Dei contra eos eligendum est præsidium, cui serviunt Angeli boni, qui non sibi, sed illi jubent ut sacrificio serviamus, cujus nos ipsi sacrificium esse debemus?

Lucanus l. 6.

Caput XVII.

De arca Testamenti miraculisque signorum, quæ ad commendandam Legis ac promissionis auctoritatem divinitus facta sunt.

Proinde lex Dei, quæ in edictis data est Angelorum, in qua unus Deus deorum religione sacrorum jussus est coli, alii verò quilibet prohibiti, in Arca erat posita, quæ Arca testimonii nuncupata est. Quo nomine satis significatur, non Deum, qui per illa omnia colebatur, circumcludi solere, vel contineri loco, cùm responsa ejus & quædam humanis sensibus darentur signa ex illius Arcæ loco, sed voluntatis ejus hinc testimonia perhiberi. Quòd etiam ipsa lex erat in tabulis conscripta lapideis, & in Arca, ut dixi, posita; quam tempore peregrinationis in eremo, cum Tabernaculo quod similiter appellatum est Tabernaculum testimonii, cum debita sacerdotes veneratione portabant: signumque erat, quòd per diem nubes apparebat, quæ sicut ignis nocte fulgebat: quæ nubes cùm moveretur, castra movebantur; & ubi staret, castra ponebantur. Reddita sunt autem illi legi magni miraculi testimonia, præter ista quæ dixi, & præter voces quæ ex illius Arcæ loco edebantur. Nam cùm terram promissionis intrantibus eadem Arca transiret Jordanem, fluvius ex parte superiore subsistens, & ex inferiore decurrens, & ipsi & populo siccum præbuit transeundi locum. Deinde civitatis, quæ prima hostilis occurrit, more gentium deos plurimos colens, septies eadem Arcâ circumactâ, muri repentè ceciderunt, nulla manu oppugnati, nullo ariete percussi. Post hæc etiam cùm jam in terra promissionis essent, & eadem Arca propter eorum peccata fuisset ab hostibus capta, hi qui eam ceperant, in templo Dei sui, quem præ ceteris colebant, honorificè collocarunt, abeuntesque clauserunt, apertoque postridie, simulacrum cui supplicabant, invenerunt collapsum deformiterque confractum. Deinde ipsi prodigiis acti, deformiùsque puniti, Arcam divini testimonii populo, unde ceperant, reddiderunt. Ipsa autem redditio qualis fuit? Imposuerunt eam plaustro, eique juvencas, à quibus vitulos sugentes abstraxerant, subjunxerunt, & eas quò vellent ire siverunt, etiam hinc vim divinam explorare cupientes. At illæ sine homine duce atque rectore, ad Hebræos viam pertinaciter gradientes, nec revocatæ mugitibus esurientium filiorum, magnum sacramentum suis cultoribus reportarunt. Hæc atque hujusmodi Deo parva sunt, sed magna terrendis salubriter erudiendisque mortalibus. Si enim philosophi, præcipuéque Platonici, rectiùs ceteris sapuisse laudantur, sicut paulò antè commemoravi, quòd divinam providentiam hæc quoque rerum infima atque terrena administrare docuerunt, numerosarum testimonio pulcritudinum, quæ non solùm in corporibus animalium, verùm in herbis etiam fœnoque gignuntur; quanto evidentiùs hæc adtestantur divinitati, quæ ad horam prædicationis ejus fiunt, ubi ea religio commendatur quæ omnibus cælestibus, terrestribus, infernis sacrificari vetat, uni Deo tantùm jubens, qui solus diligens & dilectus beatos facit, eorumque sacrificiorum tempora imperata præfiniens, eaque per meliorem sacerdotem in melius mutanda prædicens, non ista se appetere, sed per hæc alia potiora significare testatur; non ut ipse his honoribus sublimetur, sed ut nos ad eum colendum, eique cohærendum igne amoris ejus accensi, quod nobis, non illi bonum est, excitemur.

Exodi 13. 21. *Exodi 40. 34.* *Josue 3. 16.* *Jos. 6. 20.* *1. Reg. 5.* *1. Reg. 6. 7.*

Caput XVIII.

Contra eos qui de miraculis, quibus Dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum.

An dicet aliquis ista falsa esse miracula, nec fuisse facta, sed mendaciter scripta? Quisquis hoc dicit, si de his rebus negat omnino ullis litteris esse credendum; potest etiam dicere nec deos ullos curare mortalia. Non enim se aliter colendos esse persuaserunt, nisi mirabilium operum effectibus, quorum & historia gentium testis est, quarum dii se ostentare mirabiles, potiùs quàm utiles ostendere potuerunt. Unde hoc opere nostro, cujus hunc jam decimum librum habemus in manibus, non eos suscepimus refellendos, qui vel ullam esse vim divinam negant, vel humana non curare contendunt; sed eos qui nostro Deo conditori sanctæ & gloriosissimæ Civitatis deos suos præferunt, nescientes eum ipsum esse etiam mundi hujus visibilis & mutabilis invisibilem & incommutabilem conditorem, & vitæ beatæ non de his quæ condidit, sed de se ipso verissimum largitorem. Ejus enim Propheta veracissimus ait, *Mihi autem adhærere Deo, bonum est*. De fine namque boni inter philosophos quæritur, ad quod adipiscendum omnia officia referenda sunt. Nec dixit iste, Mihi autem divitiis abundare, bonum est; aut

Dæmones se coli per miracula volunt. *Psal. 72. 28.*

[a] Aliquot MSS. *magis*.

insigniri purpurâ & sceptro, vel diademate excellere; aut, quod nonnulli etiam philosophorum dicere non erubuerunt, Mihi voluptas corporis bonum est; aut quod melius velut meliores dicere visi sunt, Mihi virtus animi mei bonum est: sed, *Mihi*, inquit, *adhærere Deo, bonum est.* Hoc eum docuerat, cui uni tantummodo sacrificandum sancti quoque Angeli ejus [a] miraculorum etiam contestatione monuerunt. Unde & ipse sacrificium ejus factus erat, cujus igne intelligibili correptus ardebat, & in ejus ineffabilem incorporeumque complexum sancto desiderio ferebatur. Porrò autem si multorum deorum cultores, (qualescumque deos suos esse arbitrentur,) ab eis facta esse miracula, vel civilium rerum historiæ, vel libris magicis, sive, quod honestius putant, theurgicis credunt, quid caussæ est, cur illis litteris nolint credere, ista facta esse, quibus tanto major debetur fides, quanto super omnes est magnus, cui uni soli sacrificandum esse præcipiunt?

Caput XIX.

Quæ ratio sit visibilis sacrificii, quod uni vero & invisibili Deo offerri docet vera religio.

Qui autem putant hæc visibilia sacrificia diis aliis congruere, illi verò tamquam invisibili invisibilia, & majori majora, meliorique meliora, qualia sunt puræ mentis & bonæ voluntatis officia; profectò nesciunt, hæc ita esse signa illorum, sicut verba sonantia signa sunt rerum. Quocirca sicut orantes atque laudantes ad eum dirigimus significantes voces, cui res ipsas in corde quas significamus offerimus: ita sacrificantes non alteri visibile sacrificium offerendum esse noverimus, quàm illi cujus in cordibus nostris invisibile sacrificium nos ipsi esse debemus. Tunc nobis favent, nobisque congaudent, atque ad hoc ipsum nos pro suis viribus adjuvant Angeli quique virtutesque superiores & ipsa bonitate ac pietate potentiores. Si autem illis hæc exhibere voluerimus, non libenter accipiunt, & cùm ad homines ita mittuntur, ut eorum præsentia sentiatur, apertissimè vetant. Sunt exempla in litteris sanctis. Putaverunt quidam deferendum Angelis honorem, vel adorando, vel sacrificando, qui debetur Deo, & eorum sunt admonitione prohibiti, jussique hoc ei deferre, cui uni fas esse noverunt. Imitati sunt Angelos sanctos etiam sancti homines Dei. Nam Paulus & Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo sanitatis putati sunt dii, eisque Lycaonii immolare victimas voluerunt; quod à se humili pietate removentes, eis in quem crederent annuntiaverunt Deum. Nec ob aliud fallaces illi superbè sibi hoc exigunt, nisi quia vero Deo deberi sciunt. Non enim re vera, ut ait Porphyrius, & nonnulli putant, cadaverinis nidoribus, sed divinis honoribus gaudent. Copiam verò nidorum magnam habent undique, & si amplius vellent, ipsi sibi poterant exhibere. Qui ergo divinitatem sibi arrogant spiritus, non cujuslibet corporis fumo, sed supplicantis animo delectantur, cui decepto subjectoque dominentur, intercludentes iter ad Deum verum, ne sit homo illius sacrificium, dum sacrificatur cuipiam præter illum.

Angeli nonnullos honores respuerunt. *Apoc.* 19. & 22.

Act. 14.

Caput XX.

De summo veroque sacrificio, quod ipse Dei & hominum Mediator effectus est.

Unde verus ille Mediator, inquantum formam servi accipiens mediator effectus est Dei & hominum homo Christus Jesus, cùm in forma Dei sacrificium cum Patre sumat, cum quo & unus Deus est, tamen in forma servi sacrificium maluit esse quàm sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse creaturæ. Per hoc & sacerdos est, ipse offerens, ipse & oblatio. Cujus rei sacramentum quotidianum esse voluit Ecclesiæ sacrificium: [b] quæ cùm ipsius capitis corpus sit, se ipsam per ipsum discit offerre. Hujus veri sacrificii multiplicia variaque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cùm hoc unum per multa figuraretur, tamquam verbis multis res una diceretur, ut sine fastidio multùm commendaretur. Huic summo veroque sacrificio cuncta sacrificia falsa cesserunt.

Ecclesiæ quotidianum sacrificium.

Caput XXI.

De modo potestatis dæmonibus datæ ad glorificandos sanctos [c] per tolerantiam passionum, qui aërios spiritus non placando ipsos, sed in Deo permanendo vicerunt.

Moderatis autem præfinitisque temporibus, etiam potestas permissa dæmonibus, ut hominibus quos possident excitatis, inimicitias adversùs Dei Civitatem tyrannicè exerceant, sibique sacrificia non solùm ab offerentibus sumant, & à volentibus expetant, verùm etiam ab invitis persequendo violenter extorqueant, non solùm perniciosa non est, sed etiam utilis invenitur Ecclesiæ, ut Martyrum numerus * impleatur: quos Civitas Dei tanto clariores & honoratiores cives habet, quanto fortiùs adversùs [d] impietatis peccatum etiam usque ad sanguinem certant. Hos multo elegantiùs, si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros heroas vocaremus. Hoc enim nomen à Junone dicitur tractum, quòd Græcè Juno ἥρα appellatur; & ideo nescio quis filius ejus secundùm Græcorum fabulas, Heros fuerit nuncupatus: hoc videlicet veluti mysticum significante fabulâ, quòd aër Junoni deputetur, ubi volunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicujus meriti animas defunctorum. Sed à contrario Martyres nostri heroes nuncuparentur, si, ut dixi, usus ecclesiastici sermonis admitteret; non quòd eis esset cum dæmonibus in aëre societas, sed quòd eosdem dæmones, id est, aërias vincerent potestates; & in eis ipsam, quidquid putatur significare, Junonem, quæ non usquequaque inconvenienter à poëtis inducitur inimica virtutibus, & cælum petentibus viris fortibus invida. Sed rursus ei succumbit infeliciter ceditque Virgilius, ut cùm apud eum illa dicat, Vincor ab Ænea; ipsum Æneam admoneat Helenus quasi consilio religioso, & dicat,

Junoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis.----

Ex qua opinione Porphyrius, quamvis non ex sua sententia, sed ex aliorum, bonum dicit Deum vel genium non venire in hominem, nisi malus fuerit antè placatus: tamquam fortiora sint apud

* *Apoc.* 6. 11.

Heroes.

Martyres dæmonum victores.

Æneid. 7.

Æneid. 3.

[a] Sic MSS. At editi, *Angeli legalium sacrificiorum contestatione monuerunt.*

[b] Editiones tres Vind. Am. Er. *esse voluit Ecclesiæ sacrificium; cùm ipsius corporis ipse sit caput, & ipsius capitis ipsa sit corpus, tam ipsa per ipsum, quàm ipse per ipsam suetus offerri. Hujus veri sacrificii &c.*

[c] Editi, *qui pertulerunt jam passionem.* Emendantur à MSS.

[d] Editi, *adversùs impietatem potestatum.* Alia, quæ omnium est MSS. lectio, videtur præferenda: nam perspicuè alludit Augustinus ad illud Hebr. 12. 4. *Nondum enim usque ad sanguinem restitistis adversùs peccatum repugnantes.*

eos numina mala quàm bona; quando quidem mala impediunt adjutoria bonorum, nisi eis placata dent locum, malisque nolentibus bona prodesse non possunt; nocere autem mala possunt, non sibi valentibus resistere bonis. Non est ista veræ veraciterque sanctæ religionis via: non sic Junonem, hoc est, aërias potestates piorum virtutibus invidentes nostri Martyres vincunt. Non omnino, si dici usitatè posset, heroës nostri supplicibus donis, sed virtutibus divinis Heram superant. Commodiùs quippe Scipio Africanus est cognominatus, quòd virtute Africam vicerit, quàm si hostes donis placasset, ut parcerent.

Caput XXII.

Unde sit sanctis adversùm dæmones potestas, & unde cordis vera purgatio.

Vera pietate homines Dei aëriam potestatem inimicam contrariamque pietati exorcizando ejiciunt, non placando; [a] omnesque tentationes adversitatis ejus vincunt orando, non ipsam, sed suum Deum adversùs ipsam. Non enim aliquem vincit, aut subjugat, nisi societate peccati. In ejus ergo nomine vincitur, qui hominem assumsit, egitque sine peccato, ut in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorum, id est, per Mediatorem Dei & hominum hominem Christum Jesum, per quem facta peccatorum purgatione reconciliamur Deo. Non enim nisi peccatis homines separantur à Deo, quorum in hac vita non fit nostra virtute, sed divina miseratione purgatio; per indulgentiam illius, non per nostram potentiam. Quia & ipsa quantulacumque virtus, quæ dicitur nostra, illius est nobis bonitate concessa. Multum autem nobis in hac carne tribueremus, nisi usque ad ejus depositionem sub venia viveremus. Propterea ergo nobis per Mediatorem præstita est gratia, ut polluti carne peccati carnis peccati similitudine mundaremur. Hac Dei gratiâ, qua in nos ostendit magnam misericordiam suam, & in hac vita per fidem regimur, & post hanc vitam per ipsam speciem incommutabilis veritatis ad perfectionem plenissimam perducemur.

Peccatis ... separantur à Deo.

Caput XXIII.

De principiis, in quibus Platonici purgationem animæ esse profitentur.

Dicit etiam Porphyrius divinis oraculis fuisse responsum, non nos purgari lunæ teletis atque solis: ut hinc ostenderetur nullorum deorum teletis hominem posse purgari. Cujus enim teletæ purgant, si lunæ solisque non purgant, quos inter cælestes deos præcipuos habent? Denique eodem dicit oraculo expressum, principia posse purgare; ne fortè cùm dictum esset non purgare teletas solis & lunæ, alicujus alterius Dei de turba valere ad purgandum teletæ crederentur. Quæ autem dicat esse principia tamquam Platonicus, novimus. Dicit enim Deum Patrem & Deum Filium, quem Græcè appellat paternum intellectum, vel paternam mentem: de Spiritu autem sancto, aut nihil, aut non apertè aliquid dicit: quamvis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, sicut Plotinus, ubi de tribus principalibus substantiis disputat, animæ naturam etiam iste vellet intelligi, non utique diceret horum medium, id est, Patris & Filii medium. Postponit A quippe Plotinus animæ naturam paterno intellectui: iste autem cùm dicit medium, non postponit, sed interponit. Et nimirum hoc dixit ut potuit, sive ut voluit, quod nos Spiritum-sanctum, nec Patris tantùm, nec Filii tantùm, sed utriusque Spiritum dicimus. Liberis enim verbis loquuntur philosophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarum aurium pertimescunt. Nobis autem ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia etiam de rebus quæ his significantur, impiam gignat opinionem. B

Porphyrii de Trinitate sententia.

De Trinitatis mysterio ad certam regulam loquendum. [b]

Caput XXIV.

De uno veroque principio, quod [b] solum naturam humanam purgat & renovat.

Nos itaque ita non dicimus duo vel tria principia, cùm de Deo loquimur, sicut nec duos deos vel tres nobis licitum est dicere: quamvis de unoquoque loquentes, vel de Patre, vel de Filio, vel de Spiritu-sancto, etiam singulum quemque Deum esse fateamur; nec dicamus tamen quod C hæretici Sabelliani, eumdem esse Patrem, qui est & Filius, & eumdem Spiritum-sanctum, qui est & Pater & Filius; sed Patrem esse Filii Patrem, & Filium Patris Filium, & Patris & Filii Spiritum-sanctum nec Patrem esse nec Filium. Verum itaque dictum est, non purgari hominem nisi principio, quamvis pluraliter sint apud eos dicta principia. * Sed subditus Porphyrius invidis potestatibus, de quibus & erubescebat, & eas liberè redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum Christum esse principium, cujus incarnatione D purgamur. Eum quippe in ipsa carne contemsit, quam propter sacrificium nostræ purgationis assumsit; magnum scilicet sacramentum eâ superbiâ non intelligens, quam sua ille humilitate dejecit verus benignusque Mediator, in ea se ostendens mortalitate mortalibus, quam maligni fallacesque mediatores non habendo se superbiùs extulerunt, miserisque hominibus adjutorium deceptorium velut immortales mortalibus promiserunt. E Bonus itaque verusque Mediator ostendit peccatum esse malum, non carnis substantiam vel naturam; quæ cum anima hominis & suscipi sine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius resurrectione mutari: nec ipsam mortem, quamvis esset pœna peccati, quam tamen pro nobis sine peccato ipse persolvit, peccando esse vitandam; sed potiùs, si facultas datur, pro justitia perferendam. Ideo enim solvere potuit moriendo peccata, quia & mortuus est, & non pro [c] suo peccato. F Hunc ille Platonicus non cognovit esse principium; nam cognosceret purgatorium. Neque enim caro principium est, aut anima humana; sed Verbum per quod facta sunt omnia. Non ergo caro per se ipsam mundat, sed per Verbum à quo suscepta est, cùm *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis.* Nam de carne sua manducanda mysticè loquens, cùm hi qui non intellexerunt offensi recederent, dicentes, *Durus est hic sermo, quis eum potest audire?* respondit manentibus ceteris, *Spiritus* G *est qui vivificat, caro autem non prodest quidquam.* Principium ergo susceptâ animâ & carne & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Judæis quis esset, respondit se esse principium. Quod utique carnales, infirmi, peccatis obnoxii, & ignorantiæ tenebris obvoluti nequa-

Sabelliani hæretici.

* al. Cap. XXIV.

Superbia mysterium incarnationis non percipit.

Johan. 1. 14.

Johan. 6. 61.

Joha. 8. 25.

[a] Sic MSS. At editi, *omnes tentationes adversitatesque ejus.*
[b] Editi, *solam.* Veriùs MSS. *solum.*

[c] In MSS. *& non pro peccato:* ubi supplendum relinquebatur, *suo.*

quam percipere possemus, nisi ab eo mundaremur atque sanaremur, per hoc quod eramus & non eramus. Eramus enim homines, sed justi non eramus. In illius autem incarnatione natura humana erat, sed justa, non peccatrix erat. Hæc est mediatio, qua manus lapsis jacentibusque porrecta est: hoc est semen dispositum per Angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & unus Deus coli jubebatur, & hic Mediator venturus promittebatur. *Gal. 3. 19.*

Caput XXV.

Omnes sanctos & sub legis tempore, & sub prioribus sæculis, in sacramento & fide Christi justificatos fuisse.

HUjus sacramenti fide etiam justi antiqui mundari piè vivendo potuerunt, non solùm ante quàm lex populo Hebræo daretur, (neque enim eis prædicator Deus vel Angeli defuerunt) sed ipsius quoque legis temporibus, quamvis in figuris rerum spiritalium habere [a] videretur promissa carnalia, propter quod vetus dicitur Testamentum. Nam & Prophetæ tunc erant, per quos, sicut per Angelos, eadem promissio prædicata est: & ex illorum numero erat, cujus tam magnam divinamque sententiam de boni humani fine paulò antè commemoravi, *Mihi autem adhærere Deo, bonum est.* *Psal. 72. 28.* In quo planè Psalmo duorum Testamentorum, quæ dicuntur vetus & novum, satis est declarata distinctio. Propter carnales enim terrenasque promissiones, cùm eas impiis abundare perspiceret, dicit pedes suos penè fuisse commotos, & effusos in lapsum propemodum gressus suos, tamquam frustra Deo ipse servisset, cùm ea felicitate, quam de illo exspectabat, contemtores ejus florere perspiceret; seque in rei hujus inquisitione laborasse, volentem cur ita esset apprehendere, donec intraret in sanctuarium Dei, & intelligeret in novissima eorum, qui felices videbantur erranti. *Somnium felicitas impiorum.* Tunc eos intellexit in eo quod se extulerunt, sicut dicit, fuisse dejectos, & defecisse ac perisse propter iniquitates suas; totumque illud culmen temporalis felicitatis ita eis factum tamquam somnium evigilantis, qui se repentè invenit suis quæ somniabat fallacibus gaudiis destitutum. Et quoniam in hac terra vel civitate terrena magni sibi videbantur: *Domine*, inquit, *in civitate tua imaginem eorum ad nihilum rediges.* *Psal. 72. 20.* Quòd huic tamen utile fuerit, etiam ipsa terrena non nisi ab uno vero Deo quærere, in cujus potestate sunt omnia, satis ostendit, ubi ait, *Velut pecus factus sum apud te, & ego semper tecum.* *Ibidem 23.* *Velut pecus* dixit, utique non intelligens. Ea quippe à te desiderare debui, quæ mihi cum impiis non possunt esse communia; non ea quibus eos cùm abundare cernerem, putavi me incassum tibi servisse, quando & illi hæc haberent, qui tibi servire noluissent. Tamen *ego semper tecum*, qui etiam in talium rerum desiderio deos alios non quæsivi. Ac per hoc sequitur: *Tenuisti manum* [b] *dexteræ meæ, & in voluntate tua deduxisti me, & cum gloria assumsisti me*: *Ibidem 24. &c.* tamquam ad sinistram cuncta illa pertineant, quæ abundare apud impios cùm vidisset, penè collapsus est. *Quid enim mihi est*, inquit, *in cælo, & à te quid volui super terram?* Reprehendit se ipsum, justéque sibi displicuit: quia cùm tam magnum bonum haberet in cælo, (quod pòst intellexit,) rem transitoriam, fragilem, & quo-

A dam modo luteam felicitatem à suo Deo quæsivit in terra. *Defecit*, inquit, *cor meum & caro mea, Deus cordis mei*: defectu utique bono ab inferioribus ad superna. Unde in alio Psalmo dicitur, *Desiderat & deficit anima mea in atria Domini.* *Psal. 83. 3.* Item in alio: *Defecit in salutare tuum anima mea.* *Psal. 118. 81.* Tamen cùm de utroque dixisset, id est, de corde & carne deficiente, non subjecit, Deus cordis & carnis meæ: sed, *Deus cordis mei.* Per cor quippe caro mundatur. *Per cor caro mundatur.* Unde dicit Dominus, *Mundate quæ intus sunt, & quæ foris sunt munda erunt.* *Matth. 23. 26.*
B Partem deinde suam dicit ipsum Deum, non aliquid ab eo, sed ipsum: *Deus*, inquit, *cordis mei, & pars mea Deus in sæcula*: *Psal. 72. 26.* quòd inter multa quæ ab hominibus eliguntur, ipse illi placuerit eligendus. *Quia ecce*, inquit, *qui longè se faciunt à te, peribunt: perdidisti omnem qui fornicatur abs te*; *Ibidem 27.* hoc est, qui multorum deorum vult esse prostibulum. Unde sequitur illud, propter quod & cetera de eodem Psalmo dicenda visa sunt: *Mihi autem adhærere Deo, bonum est*: *Ibidem 28.*
C non longè ire, non per plurima fornicari. Adhærere autem Deo tunc perfectum erit, cùm totum quod liberandum est, fuerit liberatum. Nunc verò fit illud quod sequitur: *Ponere in Deo spem meam.* *Ibidem.* *Spes enim quæ videtur, non est spes: quod enim videt quis, quid sperat?* *Rom. 8. 24.* ait Apostolus. *Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus.* In hac autem spe nunc constituti agamus quod sequitur, & simus nos quoque pro modulo nostro angeli Dei, id est, nuntii ejus, annuntiantes ejus voluntatem, & gloriam gratiamque laudantes.
D Unde cùm dixisset, *Ponere in Deo spem meam: ut annuntiem*, inquit, *omnes laudes tuas in portis filiæ Sion.* Hæc est gloriosissima Civitas Dei; hæc unum Deum novit & colit: hanc Angeli sancti annuntiaverunt, qui nos ad ejus societatem invitaverunt, civesque suos in illa esse voluerunt; quibus non placet ut eos colamus tamquam nostros deos, sed cum eis & illorum & nostrum Deum; nec eis sacrificemus, sed cum ipsis sacrificium Deo
E simus. Nullo itaque dubitante, qui hæc depositâ malignâ obstinatione considerat, omnes immortales beati, qui nobis non invident, (neque enim si inviderent, essent beati,) sed potiùs nos diligunt, ut & nos cum ipsis beati simus; plus nobis favent, plus adjuvant, quando unum Deum cum illis colimus, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, quàm si eos ipsos per sacrificia coleremus.

Caput XXVI.

De inconstantia Porphyrii, inter confessionem veri Dei & cultum dæmonum fluctuantis.

F NEsciò quomodo (quantum mihi videtur) [c] amicis suis theurgis erubescebat Porphyrius. Nam ista utcumque sapiebat, sed contra multorum deorum cultum [d] non liberè defendebat. Et angelos quippe alios esse dixit, qui deorsum descendentes hominibus theurgicis divina pronuntient; alios autem qui in terris ea quæ Patris sunt, & altitudinem ejus profunditatemque declarent. Num igitur hos angelos, quorum
G ministerium est declarare voluntatem Patris, credendum est velle nos subdi, nisi ei cujus nobis annuntiant voluntatem? Unde optimè admonet etiam ipse Platonicus, imitandos eos potiùs quàm invocandos. Non itaque debemus metuere, ne

[a] Er. & Lov. *viderentur.* Alii libri, *videretur*, scilicet lex.
[b] Lov. *dexteram meam*: dissentientibus ceteris libris.
[c] Editi, *pro amicis.* Abest *pro* à MSS.

[d] Editi, *sed contra multorum deorum cultum Deum verum non liberè defendebat.* Istud *Deum verum* glossema est, quod non habent MSS. Ergo *defendebat* referendum ad *ista* quæ *utcumque sapiebat* Porphyrius.

immortales & beatos uni Deo subditos non eis sacrificando offendamus. Quod enim non nisi uni vero Deo deberi sciunt, cui & ipsi adhærendo beati sunt, procul dubio neque per ullam significantem figuram, neque per ipsam rem quæ sacramentis significatur, sibi exhiberi volunt. Dæmonum est hæc arrogantia superborum atque miserorum, à quibus longè diversa est pietas subditorum Deo, nec aliunde quàm illi cohærendo beatorum. Ad quod bonum percipiendum etiam nobis sincera benignitate oportet ut faveant, neque sibi arrogent quò eis subjiciamur; sed eum annuntient, sub quo eis in pace sociemur. Quid adhuc trepidas, ô philosophe, adversùs potestates & veris virtutibus & veri Dei muneribus invidas habere liberam vocem? Jam distinxisti angelos qui Patris annuntiant voluntatem, ab eis angelis qui ad theurgos homines, nescio qua deducti arte, descendunt. Quid adhuc eos honoras, ut dicas pronuntiare divina? Quæ tandem divina pronuntiant, qui non voluntatem Patris nuntiant? Nempe illi sunt, quos sacris precibus invidus alligavit, ne præstarent animæ purgationem; nec à bono, ut dicis, purgare [a] cupiente ab illis vinculis solvi & suæ potestati reddi potuerunt. Adhuc dubitas hæc maligna esse dæmonia; vel te fingis fortasse nescire, dum non vis theurgos offendere, à quibus curiositate deceptus, ista perniciosa & insana pro magno beneficio didicisti? Audes istam invidam, non potentiam, sed pestilentiam, & non dicam dominam, sed quod tu fateris, ancillam potiùs invidorum, isto aëre transscenso levare in cælum, & inter deos vestros etiam sidereos collocare, vel ipsa quoque sidera his opprobriis infamare?

Caput XXVII.

De impietate Porphyrii, qua etiam Apuleii transscendit errorem.

QUANTO humaniùs & tolerabiliùs consectaneus tuus Platonicus Apuleius erravit, qui tantummodo dæmones à luna & infrà ordinatos agitari morbis passionum mentisque turbellis, honorans quidem eos, sed volens nolensque confessus est; deos tamen cæli superiores ad ætheria spatia pertinentes, sive visibiles, quos conspicuos lucere cernebat, solem ac lunam & cetera ibidem lumina, sive invisibiles quos putabat, ab omni labe istarum perturbationum [b] quanta potuit disputatione discrevit? Tu autem didicisti hoc non à Platone, sed à Chaldæis magistris [c], ut in ætherias vel empyreas mundi sublimitates & firmamenta cælestia extolleres vitia humana, ut possent dii vestri theurgis pronuntiare divina: quibus divinis te tamen per intellectualem vitam facis altiorem, ut tibi videlicet tamquam philosopho theurgicæ artis purgationes nequaquam necessariæ videantur; sed aliis eas tamen importas, ut hanc veluti mercedem reddas magistris tuis, quòd eos qui philosophari non possunt, ad ista seducis, quæ tibi tamquam superiorum capaci esse inutilia confiteris; ut videlicet quicumque à philosophiæ virtute remoti sunt, quæ ardua nimis atque paucorum est, te auctore theurgos homines, à quibus non quidem in anima intellectuali, verùm saltem in anima spiritali purgentur, inquirant; & quoniam istorum quos philosophari piget, incomparabiliter major est multitudo, plures ad secre-

A tos & illicitos magistros tuos, quàm ad scholas Platonicas venire cogantur. Hoc enim tibi immundissimi dæmones, deos ætherios se esse fingentes, quorum prædicator & angelus factus es, promiserunt; quòd in anima spiritali theurgica arte purgati, ad Patrem quidem non redeunt, sed super aërias plagas inter deos ætherios habitabunt. Non audit ista hominum multitudo, propter quos à dæmonum dominatu liberandos Christus advenit. In illo enim habent misericordissimam pur-
B gationem, & mentis, & spiritûs, & corporis sui. Propterea quippe totum hominem sine peccato ille suscepit, ut totum quo constat homo, à peccatorum peste sanaret. Quem tu quoque utinam cognovisses, eique te potiùs, quàm vel tuæ virtuti, quæ humana, fragilis & infirma est, vel perniciosissimæ curiositati sanandum tutiùs commisisses. Non enim te decepisset, quem vestra, ut tu ipse scribis, oracula sanctum immortalemque confessa sunt. De quo etiam poëta nobilissimus, poëticè
C quidem, quia in alterius adumbrata persona, veraciter tamen, si ad ipsum referas, dixit,

Christus totum hominem suscepit.

V. infrà lib. 19. c. 23.

Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetuâ solvent formidine terras.

* Virgil. Eclog. 4.

Ea quippe dixit, quæ etiam multùm proficientium in virtute justitiæ possunt, propter hujus vitæ infirmitatem, etsi non scelera, scelerum tamen manere vestigia, quæ non nisi ab illo Salvatore sanantur, de quo iste versus expressus est. Nam hoc utique non à se ipso se dixisse Virgilius in Eclogæ
D ipsius quarto ferme versu indicat, ubi ait:

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.

Unde hoc à Cumæa Sibylla dictum esse incunctanter apparet. Theurgi verò illi, vel potiùs dæmones, deorum species figurasque fingentes, inquinant potiùs quàm purgant humanum spiritum falsitate phantasmatum & deceptoria vanarum ludificatione formarum. Quomodo enim purgent hominis spiritum, qui immundum habent pro-
E prium? Alioquin nullo modo carminibus invidi hominis ligarentur, ipsumque inane beneficium quod præstaturi videbantur, aut metu premerent, aut simili invidentiâ denegarent. Sufficit quòd purgatione theurgica, neque intellectualem animam, hoc est, mentem nostram, dicis posse purgari; & ipsam spiritalem, id est, nostræ animæ partem mente inferiorem, quam tali arte purgari posse asseris, immortalem tamen æternamque non posse hac arte fieri confiteris. Christus autem vitam promittit æternam: unde ad eum mundus, vobis
F quidem stomachantibus, mirantibus tamen stupentibusque concurrit. Quid prodest quia negare non potuisti errare homines theurgicâ disciplinâ, & quàm plurimos fallere per cæcam insipientemque sententiam, atque esse certissimum errorem, agendo & supplicando ad principes angelosque decurrere; & rursum quasi ne operam perdidisse videaris ista [d] discendo, mittis homines ad theurgos, ut per eos anima spiritalis purgetur illorum, qui non secundùm intellectualem animam vivunt?

Theurgos non posse humanum spiritum purgare.

G Caput XXVIII.

Quibus persuasionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit veram sapientiam, quod est Christus, agnoscere.

MITTIS ergo homines in errorem certissimum. Neque hoc tantum malum te pu-

[a] Editi, *cupientes*. Emendantur ex MSS.
[b] Editi, *perturbationum alienos*. Abest *alienos* à MSS.

[c] Editi addunt, *tuis*.
[d] Sic MSS. At editi, *discendo*.

det, cùm virtutis & sapientiæ profitearis amatorem. Quam si verè ac fideliter amasses, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam cognovisses, nec ab ejus saluberrima humilitate tumore inflatus vanæ scientiæ [a] resiluisses. Confiteris tamen etiam spiritalem animam sine theurgicis artibus & sine teletis, quibus frustra discendis elaborasti, posse continentiæ virtute purgari. Aliquando etiam dicis, quòd teletæ non post mortem elevant animam; ut jam nec eidem ipsi, quam spiritalem vocas, aliquid post hujus vitæ finem prodesse videantur: & tamen versas hæc multis modis & repetis, ad nihil aliud, quantum existimo, nisi ut talium quoque rerum quasi peritus appareas, & placeas illicitarum artium curiosis, vel ad eas facias ipse curiosos. Sed bene, quòd metuendam dicis hanc artem [b] vel legum periculis, vel ipsius actionis. Atque utinam hoc saltem abs te miseri audiant, & inde, ne illic absorbeantur, abscedant, aut eò penitus non accedant. Ignorantiam certè & propter eam multa vitia per nullas teletas purgari dicis, sed per solum πατρικὸν νοῦν, id est, paternam mentem sive intellectum, qui paternæ est voluntatis conscius. Hunc autem Christum esse non credis: contemnis enim eum propter corpus ex femina acceptum & propter crucis opprobrium, excelsam videlicet sapientiam spretis atque abjectis infimis idoneus de superioribus carpere. At ille implet, quod Prophetæ sancti de illo veraciter prædixerunt: *Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo.* Non enim suam in eis perdit & reprobat, quam ipse donavit; sed quam sibi arrogant, qui non habent ipsius. Unde commemorato isto prophetico testimonio, sequitur & dicit Apostolus: *Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor hujus sæculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? Nam quoniam in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes. Quoniam quidem Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt: nos autem prædicamus*, inquit, *Christum crucifixum; Iudæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam; ipsis verò vocatis Iudæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam: quoniam stultum Dei sapientius est hominibus, & infirmum Dei fortius est hominibus.* Hoc quasi stultum & infirmum tamquam sua virtute sapientes fortesque contemnunt. Sed hæc est gratia, quæ sanat infirmos, non superbè jactantes falsam beatitudinem suam, sed humiliter potiùs veram miseriam confitentes.

1. Cor. 1. 19. Isai. 29. 14.

1. Cor. 1. 20. &c.

CAPUT XXIX.

De incarnatione Domini nostri Iesu Christi, quam confiteri Platonicorum erubescit impietas.

1. PRÆDICAS Patrem & ejus Filium, quem vocas paternum intellectum seu mentem; & horum medium, quem putamus te dicere Spiritum-sanctum, & more vestro appellas tres deos. Ubi, etsi verbis indisciplinatis utimini, videtis tamen qualitercumque, & quasi per quædam tenuis imaginationis umbracula, quò nitendum sit: sed incarnationem incommutabilis Filii Dei, qua salvamur, ut ad illa quæ credimus, vel ex quantulacumque parte intelligimus, venire possimus, non vultis agnoscere. Itaque videtis utcumque, etsi de longinquo, etsi acie caligante, patriam in qua manendum est, sed viam quâ eundum est non tenetis. Confiteris tamen gratiam, quando quidem ad Deum per virtutem intelligentiæ pervenire, paucis dicis esse concessum. Non enim dicis, paucis placuit, vel pauci voluerunt: sed cùm dicis esse concessum, procul dubio Dei gratiam, non hominis sufficientiam confiteris. Uteris etiam hoc verbo apertiùs, ubi Platonis * sententiam sequens, nec ipse dubitas, in hac vita hominem nullo modo ad perfectionem sapientiæ pervenire, secundùm intellectum tamen viventibus omne quod deest, providentiâ Dei & gratiâ, post hanc vitam posse compleri. O si cognovisses Dei gratiam per Jesum Christum Dominum nostrum, ipsamque ejus incarnationem, qua hominis animam corpusque suscepit, summum esse exemplum gratiæ videre potuisses. Sed quid faciam? Scio me frustra loqui mortuo: sed quantum ad te adtinet; quantum autem ad eos, qui te magni pendunt, & te vel qualicumque amore sapientiæ, vel curiositate artium, quas non debuisti discere, diligunt, quos potiùs in tua compellatione alloquor, fortasse non frustra. Gratia Dei non potuit gratiùs commendari, quàm ut ipse unicus Dei Filius in se incommutabiliter manens [c] indueret hominem, & spem dilectionis suæ daret hominibus, homine medio, quo ad illum ab hominibus veniretur, qui tam longè erat immortalis à mortalibus, incommutabilis à commutabilibus, justus ab impiis, beatus à miseris. Et quia naturaliter indidit nobis, ut beati immortalesque esse cupiamus, manens beatus, suscipiensque mortalem, ut nobis tribueret quod amamus, perpetiendo docuit contemnere quod timemus.

* In Phædone & Epinomide.

Gratiæ summum exemplum in incarnatione Verbi.

2. Sed huic veritati ut possetis adquiescere, humilitate opus erat, quæ cervici vestræ difficillimè persuaderi potest. Quid enim incredibile dicitur, præsertim vobis qui talia sapitis, quibus ad hoc credendum vos ipsos admonere debeatis; quid inquam vobis incredibile dicitur, cùm Deus dicitur assumsisse humanam animam & corpus? Vos certè tantum tribuitis animæ intellectuali, quæ anima utique humana est, ut eam consubstantialem paternæ illi menti, quem Dei Filium confitemini, fieri posse dicatis? Quid ergo incredibile est, si aliqua una intellectualis anima modo quodam ineffabili & singulari pro multorum salute suscepta est? Corpus verò animæ cohærere, ut homo totus & plenus sit, naturâ nostrâ ipsâ teste cognoscimus. Quod nisi usitatissimum esset, hoc profectò esset incredibilius: faciliùs quippe in fidem recipiendum est, etsi humanum divino, etsi mutabilem incommutabili, tamen spiritum spiritui, aut ut verbis utar quæ in usu habetis, incorporeum incorporeo, quàm corpus incorporeo cohærere. An fortè vos offendit inusitatus corporis partus ex virgine? Neque hoc debet offendere, immo potiùs ad pietatem suscipiendam debet adducere, quòd mirabilis mirabiliter natus est. An verò quòd ipsum corpus morte depositum, & in melius resurrectione mutatum, jam incorruptibile, [d] neque

[a] Porphyrius enim priùs fuit Christianus, postea verò fidei desertor & adversarius.

[b] *Vel legum periculis*; quia leges civiles pœnas magicæ arti constituerunt: *vel ipsius actionis*; nam periculosa res est, nisi rite exerceatur. Irritantur enim dæmones & magna inferunt mala imperitè excantanti, quod multis exemplis ostenderunt: quippe amant perfectam impietatem, à qua difficilis fit ad pietatem recursus, ideo terroribus ad eam homines impellunt. LUD. VIVES.

[c] Vind. Am. Er. & plures MSS. *indueretur hominem.* Et iidem libri post *homine medio*, habent *qua ad illum.*

[d] Sic MSS. Editi verò, *atque immortale.*

mortale in superna subvexit? Hoc fortasse credere recusatis, intuentes Porphyrium in his ipsis libris, ex quibus multa posui, quos de regressu animæ scripsit, tam crebrò præcipere, omne corpus esse fugiendum, ut anima possit beata permanere cum Deo. Sed ipse potiùs ista sentiens corrigendus fuit, præsertim cùm de anima mundi hujus visibilis & tam ingentis corporeæ molis, cum illo tam incredibilia sapiatis. Platone quippe auctore, *animal esse dicitis mundum, & animal beatissimum, quod vultis esse etiam sempiternum. Quomodo ergo nec umquam solvetur à corpore, nec umquam carebit beatitudine, si ut anima beata sit, corpus est omne fugiendum? Solem quoque istum & cetera sidera, non solùm in libris vestris corpora esse fatemini, quod vobiscum omnes homines & conspicere non cunctantur, & dicere: verùm etiam altiore, ut putatis, peritiâ, hæc esse animalia beatissima perhibetis, & cum his corporibus sempiterna. Quid ergo est, quòd cùm vobis fides Christiana suadetur, tunc obliviscimini, aut ignorare vos fingitis, quid disputare aut docere soleatis? Quid caussæ est cur, propter opiniones vestras, quas vos ipsi oppugnatis, Christiani esse nolitis, nisi quia Christus humiliter venit, & vos superbi estis? Qualia sanctorum corpora in resurrectione futura sint, potest aliquanto scrupulosiùs inter Christianarum Scripturarum doctissimos disputari: futura tamen sempiterna minimè dubitamus; & talia futura, quale [a] sua resurrectione Christus demonstravit exemplum. Sed qualiacumque sint, cùm incorruptibilia prorsus & immortalia, nihiloque animæ contemplationem, qua in Deo figitur, impedientia prædicentur; vosque etiam dicatis esse in cælestibus immortalia corpora immortaliter beatorum: quid est quòd ut beati simus, omne corpus fugiendum esse opinamini, ut fidem Christianam quasi rationabiliter fugere videamini; nisi quia illud est, quod iterum dico, Christus est humilis, vos superbi? An fortè corrigi pudet? Et hoc vitium non nisi superborum est. Pudet videlicet doctos homines ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi, qui piscatorem suo Spiritu docuit sapere ac dicere, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Quod initium sancti Evangelii, cui nomen est secundùm Johannem, quidam Platonicus, sicut à sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi Ecclesiæ præsedit episcopus, solebamus audire, aureis litteris conscribendum, & per omnes Ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat. Sed ideo viluit superbis Deus ille magister, quia *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis*: ut parum sit miseris quòd ægrotant, nisi se in ipsâ etiam ægritudine extollant, & de medicina qua sanari poterant, erubescant. Non enim hoc faciunt ut erigantur, sed ut cadendo graviùs affligantur.

CAPUT XXX.

Quanta Platonici dogmatis Porphyrius refutaverit, & dissentiendo correxerit.

Si post Platonem aliquid emendare existimatur indignum, cur ipse Porphyrius nonnulla & non parva emendavit? Nam Platonem, * animas hominum post mortem revolvi usque ad corpora bestiarum, scripsisse certissimum est. Hanc sententiam [b] Porphyrii doctor tenuit & Plotinus: Porphyrio tamen jure displicuit. In hominum sanè, non sua quæ dimiserant, sed alia nova corpora redire humanas animas arbitratus est. Puduit scilicet illud credere, ne mater fortasse filium in mulam revoluta vectaret: & non puduit hoc credere, [c] ubi revoluta mater in puellam filio forsitan nuberet. Quantò creditur honestiùs quòd sancti & veraces Angeli docuerunt, quod Prophetæ Dei Spiritu acti locuti sunt, quod ipse quem venturum Salvatorem præmissi nuntii prædixerunt, quod missi Apostoli qui orbem terrarum Evangelio repleverunt? Quanto, inquam, honestiùs creditur, reverti semel animas ad corpora propria, quàm reverti totiens ad diversa? Verumtamen, ut dixi, ex magna parte in hac opinione correctus est Porphyrius, ut saltem in solos homines humanas animas præcipitari posse, sentiret; belluinos autem carceres evertere, minimè dubitaret. Dicit etiam, Deum ad hoc animam mundo dedisse, ut materiæ cognoscens mala, ad Patrem recurreret, nec aliquando jam talium polluta contagione teneretur. Ubi etsi aliquid inconvenienter sapit, magis enim data est corpori, ut bona faceret; non enim mala disceret, si non faceret: in eo tamen aliorum Platonicorum opinionem, & non in re parva emendavit, quòd mundatam ab omnibus malis animam & cum Patre constitutam, numquam jam mala mundi hujus passuram esse confessus est. Qua sententiâ profectò abstulit, quod esse Platonicum maximè perhibetur, * ut mortuos ex vivis, ita vivos ex mortuis semper fieri: falsumque esse ostendit, quod Platonicè videtur dixisse Virgilius, in campos Elysios purgatas animas missas, (quo nomine tamquam per fabulam videntur significari gaudia beatorum,) ad fluvium * Letheum evocari, hoc est, ad oblivionem præteritorum:

Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reverti.

Meritò displicuit hoc Porphyrio: quoniam re vera credere stultum est, ex illa vita, quæ beatissima esse non poterit nisi de sua fuerit æternitate certissima, desiderare animas corporum corruptibilium labem, & inde ad [d] ista remeare, tamquam hoc agat summa purgatio, ut inquinatio requiratur. Si enim quòd perfectè mundantur, hoc efficit, ut omnium obliviscantur malorum, malorum autem oblivio facit corporum desiderium, ubi rursus implicentur malis; profectò erit infelicitatis caussa, summa felicitas; & stultitiæ caussa, perfectio sapientiæ; & immunditiæ caussa, summa [e] mundatio. Nec veritate ibi beata erit anima, quamdiucumque erit, ubi oportet fallatur, ut beata sit.

* In Timæo. (margin)

* In Phædone, in Timæo, & lib. 10. de repub.

* Plato in Phædone.

* V. Plat. in lib. 10. de repub.

Æneid. 6.

[a] Sola editio Lov. *quale resurrectionis suæ Christus demonstravit exemplo.*

[b] Antè editi, *Plato doctor tenuit.* Postea Vind. Am. Er. sic prosequuntur: *& Platonis discipulo Porphyrio tamen jure displicuit.* Lov. autem, *& Plotinus discipulo Porphyrio tamen* &c. Locum restituunt libri veteres hîc maximè inter se consentientes. Plotinus certè Platonis opinionem de reditu animarum in quævis corpora secutus est in Ennead. 3. lib. 4. c. 2. Ipse verò Porphyrius scribit se decimo Gallieni imperatoris anno Romam è Græcia venisse, cùm Plotinus annum ferè quinquagesimum-nonum ageret, audisseque illum quinque annos.

[c] Sic MSS. At editi, *ne revoluta.*

[d] Nonnulli codices, *ad istam.*

[e] Sic MSS. At editi, *munditia.*

Non enim beata erit, nisi secura. Ut autem secura sit, falsò putabit semper se beatam fore; quoniam aliquando erit & misera. Cui ergo gaudendi caussa falsitas erit, quomodo de veritate gaudebit? Vidit hoc Porphyrius, purgatamque animam ob hoc reverti dixit ad Patrem, ne aliquando jam malorum polluta contagione teneatur. * Falsò igitur à quibusdam Platonicis est creditus quasi necessarius orbis ille, ab eisdem abeundi & ad eadem revertendi. Quod etiamsi verum esset, quid hoc scire prodesset, nisi forte inde se nobis auderent præferre Platonici, quia id nos in hac vita jam nesciremus, quod ipsi in alia meliore vita purgatissimi & sapientissimi fuerant nescituri, & falsum credendo beati futuri? Quod si absurdissimum & stultissimum est dicere, Porphyrii profectò est præferenda sententia, his qui animarum circulos alternante semper beatitate & miseriâ suspicati sunt. Quod si ita est, ecce Platonicus in melius à Platone dissentit: ecce vidit, quod ille non vidit, nec post talem ac tantum magistrum refugit correctionem, sed homini præposuit veritatem.

* al. Cap. XXXI.

Caput XXXI.

Contra argumentum Platonicorum, quo animam humanam Deo asserunt esse coæternam.

Cur ergo non potiùs divinitati credimus de his rebus, quas humano ingenio pervestigare non possumus, quæ animam quoque ipsam non Deo coæternam, sed creatam dicit esse, quæ non erat? Ut enim hoc Platonici nollent credere, hanc utique caussam idoneam sibi videbantur afferre, quia nisi quod semper antea fuisset, sempiternum deinceps esse non posset. Quamquam & de mundo & de his quos in mundo deos à Deo factos scribit Plato, * apertissimè dicat eos esse cœpisse, & habere initium, finem tamen non habituros, sed per Conditoris potentissimam voluntatem in æternum permansuros esse perhibeat. Verùm id quomodo intelligant, invenerunt, non esse hoc videlicet temporis, sed substitutionis initium. Sicut » enim, inquiunt, si pes ex æternitate semper fuisset » in pulvere, semper ei subesset vestigium; quod » tamen vestigium à calcante factum nemo dubitaret, nec alterum altero prius esset, quamvis alterum ab altero factum esset: sic, inquiunt, & mundus atque in illo dii creati, & semper fuerunt semper exsistente qui fecit, & tamen facti sunt. Numquid ergo si anima semper fuit, etiam miseria ejus semper fuisse dicenda est? Porrò si aliquid in illa, quod ex æterno non fuit, esse cœpit ex tempore, cur non fieri potuerit, ut ipsa esset ex tempore, quæ antea non fuisset? Deinde beatitudo quoque ejus post experimentum malorum firmior & sine fine mansura, sicut iste confitetur, procul dubio cœpit ex tempore, & tamen semper erit, cùm antea non fuerit. Illa igitur omnis argumentatio dissoluta est, qua putatur nihil esse posse sine fine temporis, nisi quod initium non habet temporis. Inventa est enim animæ beatitudo, quæ cùm initium temporis habuerit, finem temporis non habebit. Quapropter divinæ auctoritati humana cedat infirmitas, eisque beatis & immortalibus de vera religione credamus, qui sibi honorem non expetunt, quem Deo suo, qui etiam noster est, deberi sciunt; nec jubent, ut sacrificium faciamus, nisi ei tantummodo, cujus & nos cum illis, ut sæpe dixi & sæpe dicendum est, sacrificium esse debemus, per eum sacerdotem offerendi, qui in [a] homine quem suscepit, secundùm quem & sacerdos esse voluit, etiam usque ad mortem sacrificium pro nobis dignatus est fieri.

* In Timæo.

Caput XXXII.

De universali via animæ liberandæ, quàm Porphyrius malè quærendo non reperit, & quam sola gratia Christiana reseravit.

I. Hæc est religio, quæ universalem continet viam animæ liberandæ; quoniam nulla nisi hac liberari potest. Hæc est enim quodam modo regalis via, quæ una ducit ad regnum, non temporali fastigio nutabundum, sed æternitatis firmitate securum. Cùm autem dicit Porphyrius in primo juxta finem de regressu animæ libro, nondum [b] receptam unam quamdam sectam, quæ universalem contineat viam animæ liberandæ, vel à philosophia verissima aliqua, vel ab Indorum moribus ac disciplina, aut inductione Chaldæorum, aut alia qualibet via, nondumque in suam notitiam eamdem viam historiali cognitione perlatam; procul dubio confitetur esse aliquam, sed nondum in suam venisse notitiam. Ita ei non sufficiebat quidquid de anima liberanda studiosissimè didicerat, sibique, vel potiùs aliis nosse ac tenere videbatur. Sentiebat enim adhuc sibi deesse aliquam præstantissimam auctoritatem, quam de re tanta sequi oporteret. Cùm autem dicit, vel à philosophia verissima aliqua nondum in suam notitiam pervenisse sectam, quæ universalem contineat viam animæ liberandæ; satis, quantum arbitror, ostendit, vel eam philosophiam, in qua ipse philosophatus est, non esse verissimam, vel eâ non contineri talem viam. Et quomodo jam potest esse verissima, qua non continetur hæc via? Nam quæ alia via est universalis animæ liberandæ, nisi qua universæ animæ liberantur, ac per hoc sine illa nulla anima liberatur? Cùm autem addit & dicit, vel ab Indorum moribus & disciplina, vel ab inductione Chaldæorum, vel alia qualibet via; manifestissima voce testatur, neque illis quæ ab Indis, neque illis quæ à Chaldæis didicerat, hanc universalem viam animæ liberandæ contineri; & utique se à Chaldæis oracula divina sumsisse, quorum assiduam commemorationem facit, tacere non potuit. Quam vult ergo intelligi animæ liberandæ universalem viam nondum receptam, vel ex aliqua verissima philosophia, vel ex earum gentium doctrinis, quæ magnæ velut in divinis rebus habebantur, quia plus apud eas curiositas valuit quorumque angelorum cognoscendorum & colendorum, nondumque in suam notitiam historiali cognitione perlatam? Quænam ista est universalis via, nisi quæ non suæ cuique genti propria, sed universis gentibus quæ communis esset, divinitus impertita est? Quam certè iste homo non mediocri ingenio præditus esse non dubitat. Providentiam quippe divinam sine ista universali via liberandæ animæ genus humanum relinquere potuisse non credit. Neque enim ait non esse, sed hoc tantum bonum tantumque adjutorium nondum receptum, nondum in suam notitiam esse perlatum: nec mirum. Tunc enim [c] Porphyrius

Via regalis.

[a] Quidam haud melioris notæ libri, *in forma quam suscepit, secundùm quam* &c.

[b] Vind. Am. Er. *nondum receptum in unam quamdam sectam.* Sic etiam plerique MSS. qui mox tamen ab editis illis in verbo *qua* dissentiunt, & habent *quod*.

[c] Vixit Porphyrius Diocletiano principe, qui Christianos iniquissimo insectatus est odio.

erat in rebus humanis, quando ista liberandæ animæ universalis via, quæ non est alia quàm religio Christiana, oppugnari permittebatur ab idolorum dæmonumque cultoribus regibusque terrenis, propter asserendum & consecrandum Martyrum numerum, hoc est, testium veritatis, per quos ostenderetur, omnia corporalia mala pro fide pietatis & commendatione veritatis esse toleranda. Videbat ergo ista Porphyrius, & per hujusmodi persecutiones citò istam viam perituram, & propterea non esse ipsam liberandæ animæ universalem putabat, non intelligens hoc quod eum movebat, & quod in ejus electione perpeti metuebat, ad ejus confirmationem robustioremque commendationem potiùs pertinere.

2. Hæc est igitur animæ liberandæ universalis via, id est, universis gentibus divina miseratione concessa; cujus profectò notitia ad quoscumque jam venit, & ad quoscumque ventura est, nec debuit, nec debebit ei dici, Quare modò? & Quare serò? quoniam mittentis consilium non est humano ingenio penetrabile. Quod sensit etiam iste, cùm dixit, nondum receptum hoc donum Dei, & nondum in suam notitiam fuisse perlatum. Nec enim propterea verum non esse judicavit, quia nondum in suam fidem receptum fuerat, vel in notitiam nondum pervenerat. Hæc est, inquam, liberandorum credentium universalis via, de qua fidelis Abraham divinum accepit oraculum: *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Qui fuit quidem gente Chaldæus, sed ut talia promissa perciperet, & ex illo propagaretur semen dispositum per Angelos in manu Mediatoris, in quo esset ista liberandæ animæ universalis via, hoc est omnibus gentibus data, jussus est discedere de terra sua & de cognatione sua & de domo patris sui. Tunc ipse primitus à Chaldæorum superstitionibus liberatus, unum verum Deum sequendo coluit, cui hæc promittenti fideliter credidit. Hæc est universalis via, de qua in sancta prophetia dictum est: *Deus misereatur nostri, & benedicat nos; illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri: ut cognoscamus in terra viam tuam, in omnibus gentibus salutare tuum.* Unde tanto pòst ex Abrahæ semine carne suscepta, de se ipso ait ipse Salvator, *Ego sum via, & veritas, & vita.* Hæc est universalis via, de qua tanto antè tempore prophetatum est: *Erit in novissimis diebus manifestus mons[a] domus Domini, paratus in cacumine montium, & extolletur super colles; & venient ad eum universæ gentes, & ingredientur nationes multæ, & dicent, Venite adscendamus in montem Domini & in domum Dei Iacob, & annuntiabit nobis viam suam, & ingrediemur in ea. Ex Sion enim prodiet lex, & verbum Domini ab Ierusalem.* Via ergo ista non est unius gentis, sed universarum gentium. Et lex verbumque Domini non in Sion & Jerusalem remansit; sed inde processit, ut se per universa diffunderet. Unde ipse Mediator post resurrectionem suam discipulis trepidantibus ait, *Oportebat impleri quæ scripta sunt in Lege, & Prophetis, & Psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas, & dixit eis, Quia oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari in nomine ejus pænitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Ierusalem.* Hæc est igitur universalis animæ liberandæ via, quam sancti Angeli sanctique Prophetæ priùs in paucis hominibus ubi potuerunt Dei gratiam reperientibus, & maximè in Hebræa gente, cujus erat ipsa quodam modo sacrata respublica, in prophetationem & prænuntiationem Civitatis Dei ex omnibus gentibus congregandæ, & tabernaculo & templo & sacerdotio & sacrificiis significaverunt, & eloquiis quibusdam manifestis, plerisque mysticis, prædixerunt; præsens autem in carne ipse Mediator, & beati ejus Apostoli jam Testamenti novi gratiam revelantes apertiùs indicarunt, quæ aliquanto occultiùs superioribus sunt significata temporibus, pro ætatum generis humani distributione; sicut eam Deo sapienti placuit ordinare, mirabilium operum divinorum, quorum superiùs pauca jam posui, contestantibus signis. Non enim apparuerunt tantummodo visiones angelicæ, & cælestium ministrorum sola verba sonuerunt: verùm etiam hominibus Dei verbo simplicis pietatis agentibus spiritus immundi de hominum corporibus ac sensibus pulsi sunt; vitia corporis languoresque sanati; fera animalia terrarum & aquarum, volatilia cæli, ligna, elementa, sidera, divina jussa fecerunt, inferna cesserunt, mortui revixerunt: exceptis ipsius Salvatoris propriis singularibusque miraculis, maximè nativitatis & resurrectionis; in quorum uno maternæ virginitatis tantummodo sacramentum, in altero autem etiam eorum qui in fine resurrecturi sunt, demonstravit exemplum. Hæc via totum hominem mundat, & immortalitati mortalem ex omnibus quibus constat partibus præparat. Ut enim non alia purgatio ei parti quæreretur, quam vocat intellectualem Porphyrius, alia ei quam vocat spiritalem, aliaque ipsi corpori, propterea totum suscepit veracissimus potentissimusque mundator atque salvator. Præter hanc viam, quæ partim cùm hæc futura prænuntiantur, partim cùm facta nuntiantur, numquam generi defuit humano, nemo liberatus est, nemo liberatur, nemo liberabitur.

3. Quòd autem Porphyrius universalem viam animæ liberandæ nondum in suam notitiam historiali cognitione dicit esse perlatam: quid hac historiâ vel illustrius inveniri potest, quæ universum orbem tanto apice auctoritatis obtinuit, vel fidelius, in qua ita narrantur præterita, ut futura etiam prædicantur; quorum multa videmus impleta, ex quibus ea quæ restant sine dubio speremus implenda? Non enim potest Porphyrius, vel quicumque Platonici, etiam in hac via quasi terrenarum rerum & ad istam vitam mortalem pertinentium, divinationem prædictionemque contemnere: quod meritò in aliis[b] vaticinationibus & quorumlibet modorum vel artium divinationibus faciunt. Negant enim hæc vel magnorum hominum, vel magni esse pendenda: & rectè. Nam vel inferiorum fiunt præsensione caussarum, sicut arte medicinæ quibusdam antecedentibus signis plurima[c] eventura valetudini prævidentur; vel immundi dæmones sua disposita facta prænuntiant,[d] quorum jus & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad quæque congruentia facta ducendis quo-

a In veteribus libris omittitur, *domus Domini.*
b Veteres libri, *vaticinantibus.*
c Sic MSS. At editi, *ventura.*
d Editi, *& in quorumvis mentibus atque cupiditatibus iniquorum, congrua factis dicta vel dictis facta compensant, ut sibi jus quodam modo vindicent in materia infirma fragilitatis humanæ.* Corriguntur auctoritate MSS. qui sic habent: *quorum* (intellige factorum suorum) *jus & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad quæque congruentia* (id est cupiditatibus iisdem pravis consentanea) *facta ducendis quodam modo sibi vindicant, & in materia infima* &c.

dam modo sibi vindicant, & in materia infima fragilitatis humanæ. Non talia sancti homines in ista universali animarum liberandarum via gradientes, tamquam magna prophetare curarunt: quamvis & ista eos non fugerint, & ab eis sæpe prædicta sint, ad eorum fidem faciendam, quæ mortalium sensibus non poterant intimari, nec ad experimentum celeri facilitate perduci. Sed alia erant verè magna atque divina, quæ quantum dabatur, cognita Dei voluntate, futura nuntiabant. Christus quippe in carne venturus, & quæ in illo tam clara perfecta sunt atque in ejus nomine impleta, pænitentia hominum & ad Deum conversio voluntatum, remissio peccatorum, gratia justitiæ, fides piorum & per universum orbem in veram divinitatem multitudo credentium, culturæ simulacrorum dæmonumque subversio & à tentationibus exercitatio, proficientium purgatio & liberatio ab omni malo, judicii dies, resurrectio mortuorum, societatis impiorum æterna damnatio, regnumque æternum gloriosissimæ Civitatis Dei conspectu ejus immortaliter perfruentis, in hujus viæ Scripturis prædicta atque promissa sunt: quorum tam multa impleta conspicimus, ut recta

A pietate futura esse cetera confidamus. Hujus viæ rectitudinem usque ad Deum videndum eique in æternum cohærendum, in [a] sanctarum Scripturarum, qua prædicatur atque asseritur, veritate, quicumque non credunt, & ob hoc nec intelligunt, oppugnare possunt, sed expugnare non possunt.

4. Quapropter in decem libris istis, etsi minùs quàm nonnullorum de nobis exspectabat intentio, tamen quorumdam studio, quantum verus Deus B & Dominus adjuvare dignatus est, satisfecimus, refutando contradictiones impiorum, qui Conditori sanctæ Civitatis, de qua disputare instituimus, deos suos præferunt. Quorum decem librorum quinque superiores adversùs eos conscripti sunt, qui propter bona vitæ hujus deos colendos putant; quinque autem posteriores adversùs eos qui cultum deorum propter vitam, quæ post mortem futura est, servandum existimant. Deinceps itaque, ut in primo libro polliciti sumus, de duarum Civitatum, C quas in hoc sæculo perplexas diximus invicemque permixtas, exortu & procursu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum divinitus adjuvabor, expediam.

In decem libris prioribus quid tractatum sit.

[a] Sic MSS. Editi verò, *in sanctuario Scripturarum esse locatam, qua prædicatur &c.*

LIBER UNDECIMUS.*

* *Scriptus anno Christi 416. aut 417.* [b]

Incipit Operis hujus pars altera [b], *quæ est de duarum Civitatum, terrenæ & cælestis, exortu, & procursu, ac debitis finibus. Hoc primùm libro Civitatum earumdem exordia quomodo in angelorum bonorum & malorum discretione præcesserint, demonstrat Augustinus, eaque occasione agit de constitutione mundi quæ sacris litteris in principio libri Geneseos describitur.*

Caput Primum.

De ea parte Operis, qua duarum Civitatum, id est, cælestis ac terrenæ, initia & fines incipiunt demonstrari.

CIVITATEM Dei dicimus, cujus ea Scriptura testis est, quæ non fortuitis motibus animorum, sed planè summæ dispositione providentiæ super omnes omnium gentium litteras, omnia sibi genera ingeniorum humanorum divina excellens auctoritate subjecit. Ibi quippe scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, Civitas Dei.* (*Psal. 86. 3*) Et in alio Psalmo legitur: *Magnus Dominus, & laudabilis valde in Civitate Dei nostri, in monte sancto ejus, dilatans exsultationes universæ terræ.* (*Psal. 47. 2. & 3.*) Et paulò pòst in eodem Psalmo: *Sicut audivimus, ita & vidimus, in Civitate Domini virtutum, in Civitate Dei nostri, Deus fundavit eam in æternum.* (*Ibidem 9.*) Item in alio: *Fluminis impetus lætificat Civitatem Dei, sanctificavit tabernaculum suum Altissimus, Deus in medio ejus non commovebitur.* (*Psal. 45. 5. & 6.*) His atque hujusmodi testimoniis, quæ omnia commemorare nimis longum est, didicimus esse quamdam Civitatem Dei, cujus cives [c] esse concupiscimus illo amore, quem nobis illius Conditor inspiravit. Huic Conditori sanctæ Civitatis, cives terrenæ Civitatis deos suos præferunt, ignorantes eum esse Deum deorum, non deorum falsorum, D hoc est, impiorum & superborum, qui ejus incommutabili omnibusque communi luce privati, & ob hoc ad quamdam egenam potestatem redacti, suas quodam modo privatas potentias consectantur, honoresque divinos à deceptis subditis quærunt; sed deorum piorum atque sanctorum, qui potiùs se ipsos uni subdere quàm multos sibi, potiùsque Deum colere quàm pro Deo coli delectantur. Sed hujus sanctæ Civitatis inimicis, decem superioribus libris, quantum potuimus, Domino & Rege E nostro adjuvante respondimus. Nunc verò quid à me jam exspectetur agnoscens, meique non immemor debiti, de duarum Civitatum, terrenæ scilicet & cælestis, quas in hoc interim sæculo perplexas quodam modo diximus invicemque permixtas, exortu & excursu & debitis finibus, quantum valuero, disputare, ejus ipsius Domini & Regis nostri ubique opitulatione fretus aggrediar: primúmque dicam quemadmodum exordia duarum istarum Civitatum in angelorum diversitate F præcesserint.

Deus deorum quomodo.

Caput II.

De cognoscendo Deo, ad cujus notitiam nemo hominum pervenit, nisi per Mediatorem Dei & hominum hominem Iesum Christum.

MAGNUM est & admodum rarum universam creaturam corpoream & incorpoream

[b] *Pars altera Operis hujus*, ait Augustinus in 2. Retract. 43. *duodecim libris continetur.* Horum *primi quatuor continent exortum duarum Civitatum, quarum est una Dei, altera hujus mundi: secundi quatuor excursum earum sive procursum: tertii verò, qui & postremi, debitos fines.* Undecimo huic libro dabat operam Augustinus, quando ipsius rogatu Paulus Orosius suos historiarum libros scribere aggressus est, anno videlicet Christi 416. aut 417. Ipsum enim Orosius in præfatione laudat *perficiendo adversùs paganos undecimo libro insistentem: quorum*, ait, *jam decem orientes radii mox ut de specula ecclesiastica claritatis elati sunt, toto orbe fulserunt.*

[c] MSS. plerique, *concupivimus.* Et quidam, *concupimus.*

consideratam

consideratam compertamque mutabilem intentione mentis excedere, atque ad incommutabilem Dei substantiam pervenire, & illic discere ex ipso, quòd cunctam naturam quæ non est quod ipse, non fecit nisi ipse. Sic enim Deus cum homine non per aliquam creaturam loquitur corporalem, corporalibus instrepens auribus, ut inter sonantem & audientem aëria spatia verberentur; neque per ejusmodi spiritalem quæ corporum similitudinibus figuratur, sicut in somniis vel quo alio tali modo; nam & sic velut corporis auribus loquitur, quia velut per corpus loquitur & velut interposito corporalium locorum intervallo; multùm enim similia sunt talia visa corporibus: sed loquitur ipsa veritate, si quis sit idoneus ad audiendum mente, non corpore. Ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine ceteris quibus homo constat est melius, & quo ipse Deus solus est melior. Cùm enim homo rectissimè intelligatur, vel si hoc non potest, saltem credatur factus ad imaginem Dei; profectò ea sui parte est propinquior superiori Deo, qua superat inferiores * suas, quas etiam cum pecoribus communes habet. Sed quia ipsa mens, cui ratio & intelligentia naturaliter inest, vitiis quibusdam tenebrosis & veteribus invalida est, non solùm ad inhærendum fruendo, verùm etiam ad [a] perferendum incommutabile lumen, donec de die in diem renovata atque sanata fiat tantæ felicitatis capax, fide primùm fuerat imbuenda atque purganda. In qua ut fidentiùs ambularet ad veritatem, ipsa veritas Deus Dei Filius homine assumto, non Deo consumto, eamdem constituit atque fundavit fidem, ut [b] ad hominis Deum iter esset homini per hominem Deum. Hic est enim mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. Per hoc enim mediator, per quod homo, per hoc & via. Quoniam si inter eum qui tendit & illud quò tendit, via media est, spes est perveniendi: si autem desit, aut ignoretur quà eundum sit, quid prodest nosse quò eundum sit? Sola est autem adversùs omnes errores via munitissima, ut idem ipse sit Deus & homo, quò itur Deus, quà itur homo.

Deus quomodo cum homine loquatur. — ** Supple, potes.* — *Homine assumto non consumto Deo.*

A B C D E (section letters in the inner margin)

Caput III.

De auctoritate canonicæ Scripturæ, divino Spiritu conditæ.

Hic priùs per Prophetas, deinde per se ipsum, postea per Apostolos, quantum satis esse judicavit, locutus, etiam Scripturam condidit, quæ canonica nominatur, eminentissimæ auctoritatis, cui fidem habemus de his rebus quas ignorare non expedit, nec per nosmetipsos nosse idonei sumus. Nam si ea sciri possunt testibus nobis, quæ remota non sunt à sensibus nostris, sive interioribus sive etiam exterioribus; unde & præsentia nuncupantur, quòd ita ea dicimus esse præ sensibus, sicut præ oculis quæ præstò sunt oculis: profectò ea quæ remota sunt à sensibus nostris, quoniam nostro testimonio scire non possumus, de his alios testes requirimus, eisque credimus à quorum sensibus remota esse vel fuisse non credimus. Sicut ergo de visibilibus, quæ non vidimus, eis credimus qui viderunt, atque ita de ceteris quæ ad suum quemque sensum corporis pertinent: ita de his quæ animo ac mente sentiuntur, (quia & ipse rectissimè dicitur sensus, unde & sententia vocabulum accepit,) hoc est, de invisibilibus quæ à nostro sensu [c] interiore remota sunt, iis nos oportet credere, qui hæc in illo incorporeo lumine disposita didicerunt, vel manentia contuentur.

Canonica Scriptura. — *Fides invisibilium.*

Caput IV.

De conditione mundi, quòd nec intemporalis sit, nec novo Dei ordinata consilio, quasi postea voluerit, quod antea noluerit.

1. Visibilium omnium maximus est mundus, invisibilium omnium maximus est Deus. Sed mundum esse conspicimus, Deum esse credimus. Quòd autem Deus mundum fecerit, nulli tutiùs credimus, quàm ipsi Deo. Ubi eum audivimus? Nusquam interim nos meliùs quàm in Scripturis sanctis, ubi dixit propheta ejus, *In principio fecit Deus cælum & terram.* Numquidnam ibi fuit iste propheta, quando fecit Deus cælum & terram? Non: sed ibi fuit Sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiam sanctas se transfert, amicos Dei & Prophetas constituit, eisque opera sua sine strepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoque Angeli Dei, qui semper vident faciem Patris, voluntatemque ejus quibus oportet annuntiant. Ex his unus erat iste propheta, qui dixit & scripsit, *In principio fecit Deus cælum & terram.* Qui tam idoneus testis est per quem Deo credendum sit, ut eodem Spiritu Dei, quo hæc sibi revelata cognovit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto antè prædixerit.

Gen. 1. 1. — *Sapientia Dei.* — *Matth. 18. 10.*

2. Sed quid placuit Deo æterno tunc facere cælum & terram, quæ antea non fecisset? Qui hoc dicunt, si mundum æternum [d] sine ullo initio, & ideo nec à Deo factum videri volunt, nimis aversi sunt à veritate, & letali morbo impietatis insaniunt. Exceptis enim propheticis vocibus, mundus ipse ordinatissima sua mutabilitate & mobilitate & visibilium omnium pulcherrima specie quodam modo tacitus & factum se esse, & non nisi à Deo ineffabiliter atque invisibiliter magno & ineffabiliter atque invisibiliter pulcro fieri se potuisse proclamat. Qui autem à Deo quidem factum fatentur, non tamen eum volunt temporis habere, sed suæ creationis initium, ut modo quodam vix intelligibili semper sit factus, dicunt quidem aliquid, unde sibi Deum videntur velut à fortuita temeritate defendere, ne subitò illi venisse credatur in mentem, quod numquam antè venisset, facere mundum, & accidisse illi voluntatem novam, cùm in nullo sit omnino mutabilis: sed non video quomodo eis possit in ceteris rebus ratio ista subsistere, maximéque in anima, quam si Deo coæternam esse contenderint, unde illi acciderit nova miseria, quæ numquam antea per æternum, nullo modo poterunt explicare. Si enim alternasse semper ejus miseriam & beatitudinem dixerint, necesse est dicant etiam semper [e] alternaturam; unde illa eos sequetur absurditas, ut etiam cùm beata dicitur, in hoc utique non sit beata, si futuram suam miseriam & turpitudinem prævidet; si autem non prævidet, nec se turpem ac miseram fore, sed beatam semper existimat, falsa opinione sit beata: quo dici stultius nihil potest. Si autem semper quidem per sæcula retrò infinita cum beatitudine alternasse animæ miseriam pu-

F G

[a] Vind. Er. & unus è MSS. *ad perfruendum merendo incommutabile lumen.* Am. *ad perferendum merendo.* &c. Tres MSS. *ad perfruendum incomutabili lumine.*
[b] Vox *hominis* omissa est à Vind. & Lov.

[c] Lov. *exteriore*, dissentientibus editis aliis & MSS.
[d] Hîc sola editio Lov. addit, *existimarent.*
[e] Er. *semper alternare naturam.* Aliquot MSS. *semper alternasse naturam.* Et quidam, *semper alternatam naturam.*

tant, sed nunc jam de cetero cùm fuerit liberata, ad miseriam non esse redituram, nihilo minùs convincuntur numquam eam fuisse verè beatam, sed deinceps esse incipere novâ quadam nec fallaci beatitudine; ac per hoc fatebuntur accidere illi aliquid novi, & hoc magnum atque præclarum, quod numquam retrò per æternitatem accidisset. Cujus novitatis caussam si Deum negabunt in æterno habuisse consilio, simul eum negabunt beatitudinis ejus auctorem; quod nefandæ impietatis est: si autem dicent etiam ipsum novo consilio excogitasse, ut de cetero sit anima in æternum beata, quomodo eum alienum ab ea, quæ illis quoque displicet, mutabilitate monstrabunt? Porrò si ex tempore creatam, sed nullo ulteriùs tempore perituram, tamquam [a] numerum, habere initium, sed non habere finem fatentur, & ideo semel expertam miserias, si ab eis fuerit liberata, numquam miseram postea futuram, non utique dubitabunt hoc fieri manente incommutabilitate consilii Dei. Sic ergo credant & mundum ex tempore fieri potuisse, nec tamen ideo Deum in eo faciendo æternum consilium voluntatemque mutasse.

CAPUT V.

Tam non esse cogitandum de infinitis temporum spatiis ante mundum, quàm nec de infinitis locorum.

DEINDE videndum est istis, qui Deum conditorem mundi esse consentiunt, & tamen quærunt de mundi tempore quid respondeamus, quid ipsi respondeant de mundi loco. Ita enim quæritur cur potiùs tunc & non antea factus sit, quemadmodum quæri potest cur hîc potiùs ubi est & non alibi. Nam si infinita spatia temporis ante mundum cogitant, in quibus eis non videtur Deus ab opere cessare potuisse, similiter [b] cogitent extra mundum infinita spatia locorum, in quibus si quisquam dicat non potuisse vacare omnipotentem, nonne consequens erit, ut innumerabiles mundos cum Epicuro somniare [c] cogantur; eâ tantùm differentiâ, quòd eos ille fortuitis motibus atomorum gigni asserit & resolvi, isti autem opere Dei factos dicturi sunt, si eum per interminabilem immensitatem locorum extra mundum circumquaque patentium vacare noluerint, nec eosdem mundos, quod etiam de isto sentiunt, ullâ caussâ posse dissolvi? Cum his enim agimus qui & Deum incorporeum, & omnium naturarum quæ non sunt quod ipse, creatorem nobiscum sentiunt; alios autem nimis indignum est ad istam disputationem religionis admittere: [d] maximè quòd apud eos qui multis diis sacrorum obsequium deferendum putant, isti philosophos ceteros nobilitate atque auctoritate vicerunt, non ob aliud, nisi quia longo quidem intervallo, verumtamen reliquis propinquiores sunt veritati. An fortè substantiam Dei, quam nec includunt, nec determinant, nec distendunt loco, sed eam, sicut de Deo sentire dignum est, fatentur incorporeâ præsentiâ ubique totam, à tantis locorum extra mundum spatiis absentem esse dicturi sunt, & uno tantùm, atque in comparatione illius infinitatis tam exiguo **A** loco, in quo mundus est, occupatam? Non opinor eos in hæc vaniloquia progressuros. Cùm igitur unum mundum ingenti quidem mole corporea, finitum tamen & loco suo determinatum, & operante Deo factum esse dicant: quod respondent de infinitis extra mundum locis, cur in eis ab opere Deus cesset; hoc sibi respondeant, de infinitis ante mundum temporibus, cur in eis ab opere Deus cessaverit. Et sicut non est consequens, ut fortuitò potiùs quàm ratione divina **B** Deus, non alio, sed isto in quo est loco, mundum constituerit, cùm pariter infinitis ubique patentibus nullo excellentiore merito posset hic eligi, quamvis eamdem divinam rationem, qua id factum est, nulla possit humana comprehendere [e]: ita non est consequens, ut Deo aliquid existimemus accidisse fortuitum, quòd illo potiùs quàm anteriore tempore condidit mundum, cùm æqualiter anteriora tempora per infinitum retrò spatium præterissent, nec fuisset aliqua **C** differentia unde tempus tempori eligendo præponeretur. Quòd si dicunt inanes esse hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cùm locus nullus sit præter mundum: respondetur eis, isto modo inaniter homines cogitare præterita tempora vacationis Dei, cùm nullum tempus sit ante mundum.

CAPUT VI.

Creationis mundi & temporum unum esse principium, nec aliud alio præveniri.

D SI enim rectè discernuntur æternitas & tempus, quòd tempus sine aliqua [f] mobili mutabilitate non est, in æternitate autem nulla mutatio est; quis non videat quòd tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret; cujus motionis & mutationis cùm aliud atque aliud, quæ simul esse non possunt, cedit atque succedit, in brevioribus vel productioribus morarum intervallis tempus sequeretur? Cùm igitur Deus, in cujus æternitate nulla est omnino **E** mutatio, creator sit temporum & ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, non video; nisi dicatur ante mundum jam aliquam fuisse creaturam, cujus motibus tempora currerent. Porrò si litteræ sacræ maximéque veraces ita dicunt, in principio fecisse Deum cælum & terram [Gen. 1. 1.], ut nihil antea fecisse intelligatur, quia hoc potiùs in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cetera cuncta quæ fecit; procul dubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tempore, & post aliquod **F** fit, & ante aliquod tempus; post id quod præteritum est, ante id quod futurum est: nullum autem posset esse præteritum; quia nulla erat creatura, cujus mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus est mundus, si in ejus conditione factus est mutabilis motus, sicut videtur se habere etiam ordo ille primorum sex vel septem dierum, in quibus manè & vespera nominantur, donec omnia quæ his diebus Deus fecit, sexto perficiantur **G** die, septimoque in magno mysterio Dei vacatio commendetur. Qui dies cujusmodi sint, aut perdiffi-

---

[a] Editi, *tamquam verum.* Veriùs MSS. *tamquam numerum.* Numerus enim habet quidem initium ab unitate, sed finem per se in quo sistat non habet: quippe quantocumque addito numero, major semper adjici potest.

[b] Nonnulli MSS. *cogitant.*

[c] Sic MSS. At editi, *cogatur.*

[d] In editione Lov. omissum est, *maximè quòd apud eos*; & verba sic malè sunt colligata: *Alios autem nimis indignum est ad istam disputationem religionis admittere, qui multis diis sacrorum obsequium deferendum putant. Isti philosophi ceteros* &c. quasi ipsi cum quibus agere de religione non indignum videtur (haud dubiè Platonici) non cum aliis etiam putarint diis multis deferendum sacrorum obsequium.

[e] Vind. Am. Er. post *comprehendere*, adsunt *natura.* Lov. *mens.* Superfluò: nam in veteribus libris subaudiendum relinquitur, *ratio.*

[f] Sic Vind. Am. Er. & plures MSS. At Lov. *mobili mobilitate.*

cile nobis, aut etiam impossibile est cogitare, quan-
to magis dicere.

Caput VII.

De qualitate primorum dierum, qui ante quàm sol fieret, vesperam & manè traduntur habuisse.

VIDEMUS quippe istos dies notos non habe-
re vesperam nisi de solis occasu, nec manè
*Confer libros de Genesi ad lit. nisi de solis exortu: illorum * autem priores tres
dies sine sole peracti sunt, qui quarto die factus re-
fertur. Et primitus quidem lux verbo Dei facta,
atque inter ipsam & tenebras Deus separasse nar-
ratur, & eamdem lucem vocasse diem, tenebras
Gen. 1. 4. autem noctem: sed qualis illa sit lux, & quo alter-
nante motu, qualemque vesperam & manè fece-
rit, remotum est à sensibus nostris; nec ita ut est,
intelligi à nobis potest; quod tamen sine ulla hæ-
sitatione credendum est. Aut enim aliqua lux cor-
porea est, sive in superioribus mundi partibus lon-
gè à conspectibus nostris, sive unde sol postmodum
accensus est: aut lucis nomine significata est sancta
Civitas, in sanctis Angelis & spiritibus beatis, de
Gal. 4. 26. qua dicit Apostolus, *Quæ sursum est Ierusalem,*
mater nostra æterna in cælis. Ait quippe & alio loco,
1. Thess. 5. 5. *Omnes enim vos filii lucis estis, & filii diei; non sumus*
a *noctis neque tenebrarum.* a Si tamen & vesperam diei
hujus & manè aliquatenus congruenter intellige-
re valeamus. Quoniam scientia creaturæ in com-
paratione scientiæ Creatoris quodam modo vespe-
rascit; itemque lucescit & manè fit, cùm & ipsa
refertur ad laudem dilectionemque Creatoris; nec
in noctem vergitur, ubi non Creator creaturæ di-
lectione relinquitur. Denique Scriptura cùm il-
los dies dinumeraret ex ordine, nusquam interpo-
Gen. 1. 5. suit vocabulum noctis. Non enim ait alicubi, Facta
Creaturæ cognitio. est nox: sed, *Facta est vespera, & factum est manè*
dies unus. Ita dies secundus, & ceteri. Cognitio
quippe creaturæ in se ipsa decoloratior est, ut ita
dicam, quàm cùm in Dei Sapientia cognoscitur,
velut in arte qua facta est. Ideo vespera congruen-
tiùs quàm nox dici potest: quæ tamen, ut dixi, cùm
ad laudandum & amandum refertur Creatorem,
recurrit in manè. Et hoc cùm facit in cognitio-
ne sui ipsius, dies unus est: cùm in cognitione fir-
mamenti, quod inter aquas inferiores & superiores
cælum appellatum est, dies secundus: cùm in co-
gnitione terræ ac maris omniumque gignentium,
quæ radicibus continuata sunt terræ, dies tertius:
cùm in cognitione luminarium majoris & minoris
omniumque siderum, dies quartus: cùm in cogni-
tione omnium ex aquis animalium natatilium at-
que volatilium, dies quintus: cùm in cognitione
omnium animalium terrenorum atque ipsius ho-
minis, dies sextus.

Caput VIII.

Quæ qualisve intelligenda sit Dei requies, qua post opera sex dierum requievit in septimo.

CUM verò in die septimo requiescit Deus ab
omnibus operibus suis, & sanctificat eum;
Psal. 148. nequaquam est accipiendum pueriliter, tamquam
Deus laboraverit operando, qui *dixit, & facta*
sunt, verbo intelligibili & sempiterno, non sona-
bili & temporali. Sed requies Dei requiem signi-
ficat eorum qui requiescunt in Deo, sicut lætitia
domûs, lætitiam significat eorum qui lætantur in
domo, etiamsi non eos domus ipsa, sed alia res ali-
qua lætos facit. Quanto magis, si eadem domus
pulcritudine sua faciat lætos habitatores, ut non
A solùm eo loquendi modo læta dicatur, quo signi-
ficamus per id quod continet id quod continetur;
sicut, Theatra plaudunt, prata mugiunt, cùm in
illis homines plaudant, in his boves mugiant: sed
etiam illo quo significatur per efficientem id quod
efficitur; sicut læta epistola dicitur, significans eo-
rum lætitiam, quos legentes efficit lætos. Conve-
nientissimè itaque cùm Deum requievisse prophe-
tica narrat auctoritas, significatur requies eorum
qui in illo requiescunt, & quos facit ipse requies-
B cere. Hoc etiam hominibus quibus loquitur, &
propter quos utique conscripta est, promittente
prophetiâ, quòd etiam ipsi post bona opera quæ
in eis & per eos operatur Deus, si ad illum priùs
in ista vita per fidem quodam modo accesserint, in
illo habebunt requiem sempiternam. Hoc enim
& sabbati vacatione ex præcepto legis in vetere
Dei populo figuratum est, unde suo loco diligen-
tiùs arbitror differendum.

Caput IX.

De angelorum conditione quid secundùm divina testimonia sentiendum sit.

NUNC, quoniam de sanctæ Civitatis exortu
dicere institui, & priùs quod ad sanctos An-
gelos adtinet dicendum putavi, quæ hujus Civi-
tatis & magna pars est, & eo beatior, quòd num-
quam peregrinata, quæ hinc divina testimonia
suppetant, quantum satis videbitur, Deo largien-
te, explicare curabo. Ubi de mundi constitutione
sacræ litteræ loquuntur, non evidenter dicitur
D utrùm vel quo ordine creati sint angeli: sed si præ-
termissi non sunt, vel cæli nomine, ubi dictum est,
In principio fecit Deus cælum & terram; vel potiùs Gen. 1. 1.
lucis hujus, de qua loquor, significati sunt. Non
autem prætermissos esse hinc existimo, quòd
scriptum est requievisse Deum in septimo die
ab omnibus operibus suis quæ fecit, cùm liber
ipse ita sit exorsus, *In principio fecit Deus cælum*
& terram: ut ante cælum & terram nihil aliud
fecisse videatur. Cùm ergo à cælo & terra cœ-
E perit, atque ipsa terra quam primitus fecit, sicut
Scriptura consequenter eloquitur, invisibilis &
incomposita, nondumque luce factâ, utique te-
nebræ fuerint super abyssum, id est, super quam-
dam terræ & aquæ indistinctam confusionem,
ubi enim lux non est, tenebræ sint necesse est;
deinde omnia creando disposita sint, quæ per
sex dies consummata narrantur; quomodo an-
geli prætermitterentur, tamquam non essent in
operibus Dei, à quibus in die septimo requi-
F evit? Opus autem Dei esse angelos, hîc qui-
dem etsi non prætermissum, non tamen evi-
denter expressum est: sed alibi hoc sancta Scri-
ptura clarissimâ voce testatur. Nam & in hymno
trium in camino virorum cùm prædictum esset,
Benedicite omnia opera Domini Domino: in exsecu- Dan. 3. 57.
tione eorumdem operum, etiam angeli nominati
sunt. Et in Psalmo canitur: *Laudate Dominum de* Psal. 148. 1. &c.
cælis, laudate eum in excelsis. Laudate eum omnes an-
geli ejus, laudate eum omnes virtutes ejus. Laudate
G *eum sol & luna, laudate eum omnes stellæ & lumen.*
Laudate eum cæli cælorum, & aquæ quæ super cælos
sunt, laudent nomen Domini. Quoniam ipse dixit, &
facta sunt; ipse mandavit, & creata sunt. Etiam hîc
apertissimè à Deo factos esse angelos divinitus di-
ctum est, cùm eis inter cetera cælestia commemo-
ratis, infertur ad omnia, *Ipse dixit, & facta sunt.*

a Sic MSS. At editi, *Fit tamen & vespera diei hujus & manè aliquatenus: quoniam scientia creaturæ* &c.

Quis porrò audebit opinari, post [a] omnia ista quæ sex diebus enumerata sunt, angelos factos. Sed & si quisquam ita desipit, redarguit istam vanitatem illa Scriptura paris auctoritatis, ubi Deus dicit, *Quando facta sunt sidera, laudaverunt me voce magna omnes angeli mei.* Jam ergo erant angeli, quando facta sunt sidera. Facta sunt autem quarto die. Numquidnam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit. In promtu est enim, quid illo die factum sit. Ab aquis utique terra discreta est, & distinctas sui generis species duo ista elementa sumserunt; & produxit terra quidquid ei radicitus inhæret. Numquidnam secundo? Ne hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores & inferiores, cælumque appellatum est; in quo firmamento facta sunt sidera quarto die. Nimirum ergo si ad istorum dierum opera Dei pertinent angeli, ipsi sunt lux illa quæ diei nomen accepit, cujus unitas ut commendaretur, non est dictus dies primus, sed dies unus. Nec alius est dies secundus, aut tertius, aut ceteri: sed idem ipse unus ad implendum senarium vel septenarium numerum repetitus est, propter senariam vel septenariam cognitionem; senariam scilicet operum quæ fecit Deus, & septenariam quietis Dei. Cùm enim dixit Deus, *Fiat lux, & facta est lux;* si rectè in hac luce creatio intelligitur angelorum, profectò facti sunt participes lucis æternæ, [b] quod est ipsa incommutabilis Sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quem dicimus unigenitum Dei Filium; ut ea luce illuminati, qua creati, fierent lux, & vocarentur dies participatione incommutabilis lucis & diei, quod est Verbum Dei, per quod & ipsi & omnia facta sunt. *Lumen* quippe *verum, quod illuminat omnem hominem in hunc mundum venientem,* hoc illuminat & omnem angelum mundum, ut sit lux non in se ipso, sed in Deo: à quo si avertitur angelus, fit immundus; sicut sunt omnes qui vocantur immundi spiritus, nec jam lux in Domino, sed in se ipsis tenebræ, privati participatione lucis æternæ. Mali enim nulla natura est; sed amissio boni, mali nomen accepit.

Iob 38. 7. sec. LXX.

Iohan. 1. 9.

CAPUT X.

De simplici & incommutabili Trinitate, Patris & Filii & Spiritus-sancti, unius Dei: cui non est aliud qualitas, aliud substantia.

1. EST itaque bonum solum simplex, & ob hoc solum incommutabile, quod est Deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed non simplicia, & ob hoc mutabilia. Creata sanè, inquam, id est, facta, non genita. Quod enim de simplici bono genitum est, pariter simplex est, & hoc est quod illud de quo genitum est; quæ duo Patrem & Filium dicimus; & utrumque hoc cum Spiritu-sancto unus est Deus: qui Spiritus Patris & Filii, Spiritus-sanctus propria quadam notione hujus nominis in sacris litteris nuncupatur. Alius est autem quàm Pater & Filius, quia nec Pater est, nec Filius: sed alius dixi, non aliud; quia & hoc pariter simplex pariterque bonum est incommutabile & coæternum. Et hæc Trinitas unus est Deus: nec ideo non simplex, quia Trinitas. Neque enim propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus, quia Pater in ea solus, aut solus Filius, aut solus Spiritus-sanctus; aut verò sola est ista nominis Trinitas sine [c] subsistentia personarum, sicut Sabelliani hæretici putaverunt: [d] sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est, excepto quòd relativè quæque persona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius; & Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater. In quo ergo ad se ipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet: sicut ad se ipsum dicitur [e] vivens, habendo utique vitam, & eadem vita ipse est.

Unitas in Trinitate.

2. Propter hoc itaque natura dicitur simplex, cui non sit aliquid habere, quod vel possit amittere; vel aliud sit habens, aliud quod habet; sicut vas aliquem liquorem, aut corpus colorem, aut aër lucem sive fervorem, aut anima sapientiam. Nihil enim horum est id quod habet: nam neque vas liquor est, nec corpus color, nec aër lux sive fervor, neque anima sapientia est. Hinc est quòd etiam privari possunt rebus quas habent, & in alios habitus vel qualitates verti atque mutari, ut & vas evacuetur humore quo plenum est, & corpus decoloretur, & aër tenebrescat sive frigescat, & anima desipiat. Sed etsi sit corpus incorruptibile, quale sanctis in resurrectione promittitur, habet quidem ipsius incorruptionis inamissibilem qualitatem, sed manente substantiâ corporali non hoc est, quod ipsa incorruptio. Nam illa etiam per singulas partes corporis tota est, nec alibi major, alibi minor; neque enim ulla pars est incorruptior quàm altera: corpus verò ipsum majus est in toto quàm in parte; & cùm alia pars est in eo amplior, alia minor, non ea quæ amplior est incorruptior quàm ea quæ minor. Aliud est itaque corpus, quod non ubique sui totum est: alia incorruptio, quæ ubique ejus tota est; quia omnis pars incorruptibilis corporis etiam ceteris inæqualis æqualiter incorrupta est. Neque enim, verbi gratiâ, quia digitus minor est quàm tota manus, ideo incorruptibilior manus quàm digitus. Ita cùm sint inæquales manus & digitus, æqualis est tamen incorruptibilitas manûs & digiti. Ac per hoc quamvis à corpore incorruptibili inseparabilis incorruptibilitas sit; aliud est tamen substantia, qua corpus dicitur, aliud qualitas ejus, qua incorruptibile nuncupatur. Et ideo etiam sic non hoc est quod habet. Anima quoque ipsa, etiamsi semper sit sapiens, sicut erit cùm [f] liberabitur in æternum; participatione tamen incommutabilis sapientiæ sapiens erit, quæ non est quod ipsa. Neque enim si aër infusa luce numquam deseratur, ideo non aliud est ipse, aliud lux qua illuminatur. Neque hoc ita dixerim, quasi aër sit anima: quod putaverunt * quidam, qui non potuerunt incorpoream cogitare naturam. Sed habent hæc ad illa etiam in magna disparilitate quamdam similitudinem, ut non inconvenienter dicatur, sic illuminari animam incorpoream luce incorporea simplicis sapientiæ Dei, sicut illuminatur aëris corpus luce corporea; & sicut aër tenebrescit ista luce desertus, (nam nihil sunt aliud quæ dicuntur locorum quorumcumque corporalium tenebræ, quàm aër carens luce) ita tene-

Natura simplex unde dicitur.

** Diogenes ex Aristot. lib. 1. de anima c. 2. Anerdemus & Anaximenes ex Tertul. libro de anima c. 9.*

[a] Sola editio Lov. *post communia omnia ista.* Et paulò pòst, *pari auctoritate*: dissentientibus ceteris libris.

[b] Editi, *quæ est.* At MSS. in hoc & similibus locis, *quod est.*

[c] Am. Er. & nonnulli MSS. *sine substantia.*

[d] Hîc Vind. Am. & Er. addunt, *Pater qui genuit, simplex est, & Filius qui genitus est, pariter simplex est, & hoc est quod illud de quo genitus est.* Sed hæc absunt à Lov. & à MSS.

[e] MSS. *vivus.*

[f] Sic omnes MSS. At editi, *sicut erit cùm à præsenti miseria liberabitur in æternum; quia licèt tunc sapiens sit in æternum, participatione tamen &c.*

breſcere animam ſapientiæ luce privatam.

Simplicia quænam.

3. Secundùm hoc ergo dicuntur illa ſimplicia, quæ principaliter veréque divina ſunt, quòd non aliud eſt in eis qualitas, aliud ſubſtantia, nec aliorum participatione, vel divina, vel ſapientia, vel beata ſunt. Ceterùm dictus eſt in Scripturis ſanctis Spiritus ſapientiæ multiplex, eo quòd multa in ſe habeat: ſed quæ habet, hæc & eſt, & ea omnia unus eſt. Neque enim multæ, ſed una ſapientia eſt, in qua ſunt [a] immenſi quidam atque infiniti theſauri rerum intelligibilium, in quibus ſunt omnes inviſibiles atque incommutabiles rationes rerum, etiam viſibilium & mutabilium, quæ per ipſam factæ ſunt. Quoniam Deus non aliquid neſciens fecit, quod nec de quolibet homine artifice rectè dici poteſt: porrò ſi ſciens fecit omnia, ea utique fecit quæ noverat. Ex quo occurrit animo quiddam mirum, ſed tamen verum, quòd iſte mundus nobis notus eſſe non poſſet, niſi eſſet; Deo autem niſi notus eſſet, eſſe non poſſet.

Spiritus ſapientiæ quomodo multiplex. Sap. 7. 22. a

Caput XI.

An ejus beatitudinis, quam ſancti Angeli ab initio ſui ſemper habuerunt, etiam illos ſpiritus qui in veritate non ſteterunt, participes fuiſſe credendum ſit.

QUÆ cùm ita ſint, nullo quidem modo ſecundùm aliquod temporis ſpatium priùs erant illi ſpiritus tenebræ, quos angelos dicimus: ſed ſimul ut facti ſunt, lux facti ſunt: non tamen ita tantùm creati, ut quoquo modo eſſent, & quoquo modo viverent; ſed etiam illuminati, ut ſapienter beatéque viverent. Ab hac illuminatione aversi quidam angeli, non obtinuerunt excellentiam ſapientis beatæque vitæ, quæ procul dubio non niſi æterna eſt æternitatiſque ſuæ certa atque ſecura: ſed & rationalem vitam licèt inſipientem ſic habent, ut eam non poſſint amittere, nec ſi velint. Quatenus autem ante quàm peccaſſent, illius ſapientiæ fuerint participes, definire quis poteſt? In ejus tamen participatione æquales fuiſſe iſtos illis, qui propterea verè plenéque beati ſunt, quoniam nequaquam de ſuæ beatitudinis æternitate falluntur, quomodo dicturi ſumus? quando quidem ſi æquales in ea fuiſſent, etiam iſti in ejus æternitate manſiſſent pariter beati, quia pariter certi. Neque enim ſicut vita quamdiucumque fuerit, ita æterna vita veraciter dici poterit, ſi finem habitura ſit. Si quidem vita tantummodo vivendo, æterna verò finem non habendo nominata eſt. Quapropter quamvis non quidquid æternum, continuò beatum ſit; (dicitur enim etiam pœnalis ignis æternus:) tamen ſi verè perfectéque beata vita non niſi æterna eſt, non erat talis iſtorum, quandoque deſitura, & propterea non æterna, ſive id ſcirent, ſive neſcientes aliud putarent: quia ſcientes timor, neſcientes error beatos eſſe utique non ſinebat. Si autem hoc ita neſciebant, ut falſis incertiſve non fiderent, ſed utrùm ſempiternum, an quandoque finem habiturum eſſet bonum ſuum, in neutram partem firma aſſenſione ferrentur, ipſa de tanta felicitate cunctatio eam beatæ vitæ plenitudinem, quam in ſanctis Angelis eſſe credimus, non habebat. Neque enim beatæ vitæ vocabulum ita contrahimus ad quaſdam ſignificationis anguſtias, ut ſolum Deum dicamus beatum: qui tamen ita verè beatus eſt, ut major beatitudo eſſe non

Vita æterna. Deus verè beatus.

A poſſit: in cujus comparatione, quòd Angeli beati ſunt, ſua quadam ſumma beatitudine, quanta eſſe in Angelis poteſt, quid aut quantum eſt?

Caput XII.

De comparatione beatitudinis juſtorum, necdum tenentium promiſſionis divinæ præmium, & primorum in paradiſo hominum ante peccatum.

NEc ipſos [b] tantùm, quod adtinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus. Quis enim primos illos homines in paradiſo negare audeat * beatos fuiſſe ante peccatum, quamvis de ſua beatitudine quàm diuturna vel utrùm æterna eſſet incertos; (eſſet autem æterna, niſi peccaſſent:) cùm hodie non impudenter beatos vocemus, quos videmus juſtè ac piè cum ſpe futuræ immortalitatis hanc vitam ducere ſine crimine vaſtante conſcientiam, facilè impetrantes peccatis hujus infirmitatis divinam miſericordiam. Qui licèt de ſuæ perſeverantiæ præmio certi ſint, de ipſa tamen perſeverantia ſua reperiuntur incerti. Quis enim hominum ſe in actione profectuque juſtitiæ perſeveraturum uſque in finem ſciat, niſi aliqua revelatione ab illo fiat certus, qui de hac re juſto latentique judicio non omnes inſtruit, ſed neminem fallit. Quantum itaque pertinet ad delectationem præſentis boni, beatior erat primus homo in paradiſo, quàm quilibet juſtus in hac infirmitate mortali: quantum autem ad ſpem futuri *, beatior quilibet in quibuſlibet cruciatibus corporis, cui non opinione, ſed certa veritate manifeſtum eſt, ſine fine ſe habiturum omni moleſtiâ carentem ſocietatem Angelorum in participatione ſummi Dei, quàm erat ille homo ſui caſûs incertus in magna illa felicitate paradiſi.

b

B * V. lib. de corrept. & gra. c. 10. & lib. 11. Geneſ. c. 18. Beatus.

C

* Suppl. boni.

D

Caput XIII.

An ita unius felicitatis omnes Angeli ſint creati, ut neque lapſuros ſe poſſent noſſe qui lapſi ſunt, & poſt ruinam labentium perſeverantiæ ſuæ præſcientiam acceperint qui ſteterunt.

E QUOCIRCA cuivis jam non difficulter occurrit utroque conjuncto effici beatitudinem, quam recto propoſito intellectualis natura deſiderat; hoc eſt, ut & bono incommutabili, quod Deus eſt, ſine ulla moleſtia perfruatur, & in eo ſe in æternum eſſe manſuram, nec ulla dubitatione cunctetur, nec ullo errore fallatur. Hanc habere Angelos lucis pia fide credimus: hanc nec ante quàm caderent, * habuiſſe angelos peccatores, qui ſua pravitate illa luce privati ſunt, conſequenti ratione colligimus; habuiſſe tamen aliquam, etſi non præſciam beatitudinem, ſi vitam egerunt ante peccatum, profectò credendi ſunt. Aut ſi durum videtur, quando facti ſunt angeli, alios credere ita factos ut non acciperent præſcientiam vel perſeverantiæ vel caſûs ſui, alios autem ita ut veritate certiſſima æternitatem ſuæ beatitudinis noſſent; ſed æqualis felicitatis omnes ab initio creati ſunt, & ita fuerunt, donec iſti qui nunc mali ſunt, ab illo bonitatis lumine ſua voluntate cecidiſſent: procul dubio multo eſt durius nunc putare Angelos ſanctos æternæ ſuæ beatitatis incertos, & ipſos de ſemetipſis ignorare, quod nos de illis per Scripturas ſanctas noſſe potuimus. Quis enim catholicus Chriſtianus ignorat, nullum

F * Confer lib. 11. de Geneſi ad lit. à cap. 16. uſque ad 27.

G

[a] Plures MSS. *infiniti quidam eique finiti theſauri.* Alii verò, *Infinitæ quadam eique finiti theſauri.*
[b] Editiones tres, Vind. Am. & Er. *Nec ipſos enim huic tantæ beatitudini comparatos, quod adtinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus.* Emendandi ſunt ad Lov. & MSS.

novum diabolum ex bonis Angelis ulteriùs futurum; sicut nec istum in societatem bonorum Angelorum ulteriùs rediturum? Veritas quippe in Evangelio sanctis [a] fidelibusque promittit, quòd erunt æquales Angelis Dei (Matth. 22. 38): quibus etiam promittitur, quòd ibunt in vitam æternam (Matth. 25. 46). Porrò autem si nos certi sumus, numquam nos ex illa immortali felicitate casuros, illi verò si certi non sunt: jam potiores, non æquales eis erimus. Sed quia nequaquam veritas fallit, & æquales eis erimus, profectò etiam ipsi certi sunt suæ felicitatis æternæ. Cujus illi alii quia certi non fuerunt; non enim erat eorum æterna felicitas cujus certi essent, quæ finem fuerat habitura: restat ut aut impares fuerint, aut si pares fuerunt, post istorum ruinam illis certa scientia suæ sempiternæ felicitatis accesserit. Nisi fortè quis dicat, id quod Dominus ait de diabolo in Evangelio (Johan. 8. 44), *Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit*; sic esse accipiendum, ut non solùm homicida fuerit ab initio, id est, initio humani generis, ex quo utique homo factus est, quem decipiendo posset occidere: verùm etiam ab initio suæ conditionis in veritate non steterit; & ideo numquam beatus cum sanctis Angelis fuerit, suo recusans esse subditus Creatori, & sua [b] per superbiam velut privata potestate lætatus, ac per hoc falsus & fallax; quia nec umquam potestatem Omnipotentis evadit, & qui per piam subjectionem noluit tenere quod verè est, affectat per [c] superbam elationem simulare quod non est: ut sic intelligatur etiam quod beatus Johannes apostolus ait (1. Johan. 3. 8), *Ab initio diabolus peccat*; hoc est, ex quo creatus est, justitiam recusavit, quam nisi pia Deoque subdita voluntas habere non possit. Huic sententiæ quisquis adquiescit, non cum illis hæreticis sapit, id est, Manichæis; & si quæ aliæ pestes ita sentiunt, quòd suam quamdam propriam tamquam ex adverso quodam principio diabolus habeat naturam mali: qui tanta vanitate desipiunt, ut cùm verba ista Evangelica in auctoritate nobiscum habeant, non adtendant non dixisse Dominum, A veritate alienus fuit; sed, *In veritate non stetit*: ubi à veritate lapsum intelligi voluit: in qua utique si stetisset, ejus particeps factus, beatus cum sanctis Angelis permaneret.

Caput XIV.

Quo genere locutionis dictum sit de diabolo, quòd in veritate non steterit, quia veritas non est in eo.

Subiecit autem indicium, quasi quæsissemus unde ostendatur quòd in veritate non steterit, atque ait, *Quia non est veritas in eo.* Esset autem in eo, si in illa stetisset. Locutione autem dictum est minùs usitata. Sic enim videtur sonare (Johan. 8. 44), *In veritate non stetit, quia non est veritas in eo*, tamquam ea sit caussa, ut in veritate non steterit, quòd in eo veritas non sit: cùm potiùs ea sit caussa, ut in eo veritas non sit, quòd in veritate non steterit. Ista locutio est & in Psalmo (Psal. 16. 6): *Ego clamavi, quoniam exaudisti me Deus*: cùm dicendum fuisse videatur, Exaudisti me Deus, quoniam clamavi. Sed cùm dixisset, *Ego clamavi*; tamquam ab eo quæreretur, unde se clamasse monstraret, ab effectu exauditionis Dei clamoris sui ostendit affectum; tamquam diceret, Hinc ostendo clamasse me, quoniam exaudisti me.

Caput XV.

Quid sentiendum sit de eo quod scriptum est, Ab initio diabolus peccat.

Illud etiam quod ait de diabolo Johannes, *Ab initio diabolus peccat*; non intelligunt, [d] si naturale est, nullo modo esse peccatum (1. Johan. 3. 8). Sed quid respondetur propheticis testimoniis, sive quod Isaias ait, sub figurata persona principis Babyloniæ diabolum notans (Isai. 14. 12), *Quomodo cecidit Lucifer, qui manè oriebatur*: sive quod Ezechiel (Ezech. 28. 13), *In deliciis paradisi Dei fuisti, omni lapide pretioso ornatus es?* Ubi intelligitur fuisse aliquando sine peccato. Nam expressiùs ei paulò pòst dicitur: *Ambulasti in diebus tuis sine vitio.* Quæ si aliter convenientiùs intelligi nequeunt, oportet etiam illud quod dictum est, *In veritate non stetit*, sic accipiamus, quòd in veritate fuerit, sed non permanserit. Et illud, quòd *ab initio diabolus peccat*, non ab initio ex quo creatus est peccare putandus est; sed ab initio peccati, quòd ab ipsius superbia cœperit esse peccatum. Nec illud quod scriptum est in libro Job, cùm de diabolo sermo esset (Job. 40. 14. sec. LXX.), *Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ad illudendum ab Angelis suis*; cui consonare videtur & Psalmus, ubi legitur (Psal. 103. 26), *Draco hic quem finxisti ad illudendum ei*; sic intelligendum est, ut existimemus talem ab initio creatum, cui ab Angelis illuderetur, sed in hac pœna post peccatum ordinatum. Initium ergo ejus figmentum est Domini: non enim est ulla natura etiam in extremis infimisque bestiolis, quam non ille constituit; à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo, sine quibus nihil rerum inveniri vel cogitari potest: quanto magis angelica creatura, quæ omnia cetera quæ Deus condidit, naturæ dignitate præcedit?

Caput XVI.

De gradibus & differentiis creaturarum, quòd aliter pendet usus utilitatis, aliter ordo rationis.

In his enim quæ quoquo modo sunt, & non sunt quod Deus est à quo facta sunt, præponuntur viventia non viventibus; sicut ea quæ habent vim gignendi vel etiam appetendi, his quæ isto motu carent. Et in his quæ vivunt, præponuntur sentientia non sentientibus, sicut arboribus animalia. Et in his quæ sentiunt, præponuntur intelligentia non intelligentibus, sicut homines pecoribus. Et in his quæ intelligunt, præponuntur immortalia mortalibus, sicut angeli hominibus. Sed ista præponuntur naturæ ordine: est autem alius atque alius pro suo cujusque usu æstimationis modus, quo fit ut quædam sensu carentia quibusdam sentientibus præponamus, in tantum ut si potestas esset, ea prorsus de natura rerum auferre vellemus, sive quem in ea locum habeant ignorantes, sive etiam si sciamus, nostris ea commodis postponentes. Quis enim non domi suæ panem habere quàm mures, nummos quàm pulices malit? Sed quid mirum, cùm ipsorum etiam hominum æstimatione, quorum certè natura tantæ est dignitatis, plerumque cariùs comparetur equus quàm servus, gemma quàm famula? Ita libertate judicandi plurimum distat ratio considerantis à necessitate indigentis, seu voluptate cupientis, cùm ista quid per se ipsum in rerum gradibus pendat,

[a] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *sanctis fidelibus*, omisso *que*.
[b] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *& superbiâ suâ*. Et infrà editi, *elatus*, quo loco melioris notæ MSS. habent, *lætatus*.
[c] Nonnulli codices, *per superbiæ elationem*.

[d] Probæ notæ MSS. *non intelligunt, si naturâ talis est*. Et nonnulli, *si naturalis est*. At Vind. Am. & Er. locum glossemate auctum sic referunt: *non intelligunt qui inde volunt asserere peccati naturam, cùm naturale nullum sit omnino peccatum.*

necessitas autem quid propter quid expetat, cogitet; & ista quid verum luci mentis appareat, voluptas verò quid jocundum corporis sensibus blandiatur, exquirat. Sed tantum valet in naturis rationalibus quoddam veluti pondus voluntatis & amoris, ut cùm ordine naturæ angeli hominibus, tamen lege justitiæ boni homines malis angelis præferantur.

Caput XVII.

Vitium malitiæ non naturam esse, sed contra naturam, cui ad peccandum non Conditor caussa est, sed voluntas.

Propter naturam igitur, non propter malitiam diaboli, dictum rectè intelligimus, *Hoc est initium figmenti Domini*: quia sine dubio ubi esset vitium malitiæ, natura non vitiata præcessit. Vitium autem ita contra naturam est, ut non possit nisi nocere naturæ. Non itaque esset vitium recedere à Deo, nisi naturæ, cujus id vitium est, potiùs competeret esse cum Deo. Quapropter etiam voluntas mala grande testimonium est naturæ bonæ. Sed Deus sicut naturarum bonarum optimus creator est, ita malarum voluntatum justissimus ordinator; ut cùm malè illæ utuntur naturis bonis, ipse bene utatur etiam voluntatibus malis. Itaque fecit ut diabolus institutione illius bonus, voluntate sua malus, in inferioribus ordinatus illuderetur ab Angelis ejus, id est, ut prosint tentationes ejus sanctis, quibus eas obesse desiderat. Et quoniam Deus cùm eum conderet, futuræ malignitatis ejus non erat utique ignarus, & prævidebat quæ bona de malis ejus esset ipse facturus: propterea Psalmus ait, *Draco hic, quem finxisti ad illudendum ei*, ut in eo ipsò quòd eum finxit, licèt per suam bonitatem bonum, jam per suam præscientiam præparasse intelligatur quomodo illò uteretur & malo.

[Job 40.14.] [Psal. 103.]

Caput XVIII.

De pulcritudine universitatis, quæ per ordinationem Dei etiam ex contrariorum fit oppositione luculentior.

Neque enim Deus ullum, non dico angelorum, sed vel hominum crearet, quem malum futurum esse præscisset, nisi pariter nosset quibus eos bonorum usibus commodaret, atque ita ordinem sæculorum tamquam pulcherrimum carmen ex quibusdam quasi antithetis honestaret. Antitheta enim quæ appellantur, in ornamentis elocutionis sunt decentissima, quæ Latinè [a] appellantur opposita, vel quod expressius dicitur, contraposita. Non est apud nos hujus vocabuli consuetudo, cùm tamen eisdem ornamentis locutionis etiam sermo Latinus utatur, immo linguæ omnium gentium. His antithetis & Paulus apostolus in secunda ad Corinthios epistola, illum locum suaviter explicat, ubi dicit: *Per arma justitiæ à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam; ut seductores, & veraces; ut qui ignoramur, & cognoscimur; quasi morientes, & ecce vivimus; ut coërciti, & non mortificati; ut tristes, semper autem gaudentes; sicut egeni, multos autem ditantes; tamquam nihil habentes, & omnia possidentes.* Sicut ergo ista contraria contrariis opposita sermonis pulcritudinem reddunt: ita quadam, non verborum, sed rerum eloquentiâ contrariorum oppositione sæculi pulcritudo componitur. Apertissimè hoc positum est in libro Ec-

[2. Cor. 6.7.] [Contraria ad decorem universi pertinere.]

A clesiastico, hoc modo: *Contra malum bonum est, & contra mortem vita: sic contra pium peccator. Et sic intuere in omnia opera Altissimi, bina & bina, unum contra unum.* Eccli. 33. 15.

Caput XIX.

Quid sentiendum videatur de eo quod scriptum est, Divisit Deus inter lucem & tenebras.

Quamvis itaque divini sermonis obscuritas etiam ad hoc sit utilis, quòd plures sententias veritatis parit, & in lucem notitiæ producit;
B dum alius eum sic, alius sic intelligit; ita tamen ut quod in obscuro loco intelligitur, vel adtestatione rerum manifestarum, vel aliis locis minimè dubiis asseratur; sive cùm multa tractantur, ad id quoque perveniatur, quod sensit ille qui scripsit; sive id quidem lateat, sed ex occasione tractandæ profundæ obscuritatis alia quædam vera dicantur: non mihi videtur ab operibus Dei absurda sententia, si cùm lux illa prima facta est, angeli creati intelliguntur, & inter sanctos Angelos &
C immundos fuisse discretum, ubi dictum est, *Et divisit Deus inter lucem & tenebras; & vocavit Deus lucem diem, & tenebras vocavit noctem.* Solus quippe ille ista discernere potuit, qui potuit etiam priùs quàm caderent præscire casuros, & lumine privatos veritatis in tenebrosa superbia remansuros. Nam inter istum nobis notissimum diem & noctem, id est, inter hanc lucem & has tenebras, vulgatissima sensibus nostris luminaria cæli ut dividerent, imperavit: *Fiant*, inquit, *luminaria in fir-*
D *mamento cæli, ut luceant super terram, & dividant inter diem & noctem.* Et paulò pòst, *Et fecit*, inquit, *Deus duo luminaria magna, luminare majus in* [b] *principia diei, & luminare minus in principia noctis, & stellas: & posuit* [c] *illa Deus in firmamento cæli, lucere super terram, & præesse diei & nocti, & dividere inter lucem & tenebras.* Inter illam verò lucem, quæ sancta societas Angelorum est illustratione veritatis intelligibiliter fulgens, & ei contrarias tenebras, id est, malorum angelorum aversorum
E à luce justitiæ teterrimas mentes, ipse dividere potuit, cui etiam futurum, non naturæ, sed voluntatis malum, occultum aut incertum esse non potuit.

Gen. 1. 4. & 5.

Ibidem 14.

Caput XX.

De eo quòd post discretionem lucis atque tenebrarum dictum est, Et vidit Deus lucem, quia bona est.

Denique nec illud est prætereundum silentio, quòd ubi dixit Deus, *Fiat lux, & facta est lux*; continuò subjunctum est, *Et vidit*
F *Deus lucem quia bona est*: non postea quàm separavit inter lucem & tenebras, & vocavit lucem diem, & tenebras noctem, ne simul cum luce etiam talibus tenebris testimonium placiti sui perhibuisse videretur. Nam ubi tenebræ inculpabiles sunt, inter quas & lucem istam his oculis conspicuam luminaria cæli dividunt, non antè, sed pòst infertur, *Et vidit Deus quia bonum est. Et posuit illa*, inquit, *in firmamento cæli, lucere super terram, & præesse diei & nocti, & separare*
G *inter lucem & tenebras. Et vidit Deus quia bonum est.* Utrumque enim placuit, quia utrumque sine peccato est. Ubi autem dixit Deus, *Fiat lux, & facta est lux. Et vidit Deus lucem, quia bona est*: & postmodum infertur, *Et separavit Deus inter lucem & tenebras; vocavitque Deus lucem diem, & tene-*

Gen. 1. 3. Ibidem 4. Ibidem 18. Ibidem 17. & 18.

[a] Plures non deterioris notæ MSS. *quæ Latinè ut appellentur opposita.*
[b] Plures MSS. hoc & altero loco, *in principio.* Sed excusis suffragatur Græca interpretatio LXX. εἰς ἀρχάς.
[c] Sic MSS. At editi, *illas.* Apud LXX. est, αὐτούς.

bras vocavit noctem: non hoc loco additum est, *Et vidit Deus quia bonum est*; ne utrumque appellaretur bonum, cùm esset horum alterum malum, vitio proprio, non naturâ. Et ideo sola ibi lux placuit Conditori: tenebræ autem angelicæ, etsi fuerant ordinandæ, non tamen fuerant approbandæ.

CAPUT XXI.

De æterna & incommutabili scientia Dei ac voluntate, qua semper illi universa quæ fecit, sic placuerunt facienda, quemadmodum facta.

QUID est enim aliud intelligendum in eo quod per omnia dicitur, *Vidit Deus quia bonum est:* nisi operis approbatio secundùm artem facti, quæ Sapientia Dei est? Deus autem usque adeo non cùm factum est, tunc didicit bonum, ut nihil eorum fieret, si ei fuisset incognitum. Dum ergo videt quia bonum est, quod nisi vidisset antequàm fieret, non utique fieret; docet bonum esse, non discit. Et Plato quidem plus ausus est dicere, elatum esse scilicet Deum gaudio, mundi universitate perfecta. Ubi & ipse non usque adeo desipiebat, ut putaret Deum sui operis novitate factum beatiorem: sed sic ostendere voluit, artifici suo placuisse jam factum, quod placuerat in arte faciendum: non quòd ullo modo Dei scientia varietur, ut aliud in ea [a] faciant quæ nondum sunt, aliud quæ jam sunt, aliud quæ fuerunt. Non enim more nostro ille vel quod futurum est prospicit, vel quod præsens est adspicit, vel quod præteritum est respicit; sed alio modo quodam à nostrarum cogitationum consuetudine longè [b] altéque diverso. Ille quippe non ex hoc in illud cogitatione mutata, sed omnino incommutabiliter videt; ita ut illa quidem quæ temporaliter fiunt, & futura nondum sint, & præsentia jam sint, & præterita jam non sint, ipse verò hæc omnia stabili ac sempiternâ præsentiâ comprehendat: nec aliter oculis, aliter mente; non enim ex animo constat & corpore: nec aliter nunc, aliter antea, & aliter postea; quoniam non sicut nostra, ita ejus quoque scientia trium temporum, præsentis videlicet & præteriti vel futuri varietate mutatur: *apud quem non est immmutatio, nec momenti obumbratio.* Neque enim ejus intentio de cogitatione in cogitationem transit, in cujus incorporeo contuitu simul adsunt cuncta quæ novit. Quoniam tempora ita novit nullis suis temporalibus notionibus, quemadmodum temporalia movet nullis suis temporalibus motibus. Ibi ergo vidit bonum esse quod fecit, ubi bonum esse vidit ut faceret. Nec quia factum vidit, scientiam duplicavit, vel ex aliqua parte auxit, tamquam minoris scientiæ fuerit priùs quàm faceret quod videret: qui tam perfectè non operaretur, nisi tam perfectâ scientiâ, cui nihil ex ejus operibus adderetur. Quapropter, si tantummodo nobis insinuandum esset quis fecerit lucem, sufficeret dicere, Deus fecit lucem. Si autem non solùm quis fecerit, verùm etiam per quid fecerit; satis esset ita enuntiari, *Et dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux*; ut non tantùm Deum, sed etiam per Verbum lucem fecisse nossemus. Quia verò tria quædam maximè scienda de creatura nobis oportuit intimari, quis eam fecerit, per

Gen. 1.

Iacobi 1. 17.

A quid fecerit, quare fecerit: *Deus dixit*, inquit, *Fiat lux, & facta est lux. Et vidit Deus lucem, quia bona est.* Si ergo quærimus, quis fecerit, *Deus* est. Si per quid fecerit, *Dixit, Fiat, & facta est.* Si quare fecerit, *quia bona est.* Nec auctor est excellentior Deo, nec ars efficacior Dei Verbo, nec caussa melior quàm ut bonum crearetur à Deo bono. Hanc etiam Plato * caussam condendi mundi justissimam dicit, ut à bono Deo bona opera fierent: sive ista legerit, sive ab his qui legerant
B fortè cognoverit; sive acerrimo ingenio invisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspexerit, sive ab his qui ista conspexerant & ipse didicerit.

* In Timæo.

CAPUT XXII.

De his quibus in universitate rerum à bono Creatore bene conditarum quædam displicent, & putant nonnullam esse naturam malam.

HANC tamen caussam, id est, ad bona creanda bonitatem Dei; hanc, inquam, caussam
C tam justam atque idoneam, quæ diligenter considerata & piè cogitata omnes controversias quærentium mundi originem terminat, quidam hæretici non viderunt: quia egenam carnis hujus fragilemque mortalitatem, jam de justo supplicio venientem, dum ei non conveniunt, plurima offendunt; sicut ignis, aut frigus, aut fera bestia, aut quid hujusmodi. Nec adtendunt, quàm vel in suis locis naturisque vigeant, pulcroque ordine disponantur; quantumque universitati rerum pro suis [c] portionibus decoris tamquam in communem
D rempublicam conferant, vel nobis ipsis, si eis congruenter atque scienter utamur, commoditatis adtribuant; ita ut venena ipsa quæ per inconvenientiam perniciosa sunt, convenienter adhibita in salubria medicamenta vertantur: quámque à contrario etiam hæc quibus delectantur, sicut cibus & potus & ista lux, immoderato & [d] inopportuno usu noxia sentiantur. Unde nos admonet divina providentia, non res insipienter vituperare,
E sed utilitatem rerum diligenter inquirere; & ubi nostrum ingenium vel infirmitas deficit, ita credere occultam, sicut erant quædam, quæ vix potuimus invenire: quia & ipsa utilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio est, aut elationis adtritio; cùm omnino natura nulla sit malum, nomenque hoc non sit nisi privationis boni: sed à terrenis usque ad cælestia, & à visibilibus usque ad invisibilia sunt aliis alia bona meliora; ad hoc inæqualia, ut essent omnia. Deus autem ita est artifex [e] magnus in magnis, ut minor non sit in parvis:
F quæ parva non suâ granditate, nam nulla est, sed artificis sapientiâ metienda sunt: sicut in specie [f] visibilis hominis, si unum radatur supercilium, quàm propemodum nihil corpori, & quàm multum detrahitur pulcritudini; quoniam non mole constat, sed parilitate ac dimensione membrorum. Nec sanè multùm mirandum est, quòd hi qui non nullam malam putant esse naturam suo quodam contrario exortam propagatamque principio, no-
G lunt accipere istam caussam creationis rerum, ut bonus Deus conderet bona; credentes eum potiùs ad hæc mundana molimina rebellantis adversùm se mali extrema necessitate perductum, suamque naturam bonam malo coërcendo superandoque

[a] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *fiant.*
[b] Er. & Lov. *latéque.* Ceteri libri, *altéque.*
[c] Nonnulli MSS. *positionibus.*

[d] Sic probæ notæ MSS. At editi, *importuno.*
[e] Plures MSS. *maximus.*
[f] Vind. Am. & aliquot MSS. *visibili.*

miscuisse,

miscuisse, quam turpissimè pollutam & crudelissimè captivatam & oppressam labore magno vix mundet ac liberet, non totam tamen; sed quod ejus non potuerit ab illa inquinatione purgari, tegmen ac vinculum futurum hostis victi & inclusi. Sic autem Manichæi non desiperent, vel potiùs insanirent, si Dei naturam, sicuti est, incommutabilem, atque omnino incorruptibilem crederent, cui nocere nulla res possit: animam verò quæ voluntate mutari in deterius & peccato corrumpi potuit, atque ita incommutabilis veritatis luce privari, non Dei partem, nec ejus naturæ quæ [a] Dei est, sed ab illo conditam longè imparem Conditori Christiana sanitate sentirent.

Caput XXIII.

De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.

SED multo est mirandum ampliùs, quòd etiam quidam, qui unum nobiscum credunt omnium rerum esse principium, ullamque naturam, quæ non est quod Deus est, nisi ab illo conditore esse non posse; noluerunt tamen istam caussam fabricandi mundi tam bonam ac simplicem bene ac simpliciter credere, ut Deus bonus conderet bona, & essent post Deum quæ non essent quod est Deus, bona tamen quæ non faceret nisi bonus Deus. Sed animas dicunt, non quidem partes Dei, sed factas à Deo, peccasse à Conditore recedendo; & diversis progressibus pro diversitate peccatorum, à cælis usque ad terras, diversa corpora quasi vincula meruisse: & hunc esse mundum, eamque caussam mundi fuisse faciendi, non ut conderentur bona, sed ut mala cohiberentur. Hinc Origenes jure culpatur. In libris enim quos appellat περὶ ἀρχῶν, id est, de principiis, hoc sensit, hoc scripsit. Ubi plus quàm dici potest, miror hominem in ecclesiasticis litteris tam doctum & exercitatum, non adtendisse, primùm quàm hoc esset contrarium Scripturæ hujus tantæ auctoritatis intentioni, quæ per omnia opera Dei subjungens, *Et vidit Deus, quia bonum est*; completisque omnibus inferens, *Et vidit Deus omnia, quæ fecit, & ecce bona valde:* nullam aliam caussam faciendi mundi intelligi voluit, nisi ut bona fierent à bono Deo. Ubi si nemo peccasset, tantummodo naturis bonis esset mundus ornatus & plenus: & quia peccatum est, non ideo cuncta sunt impleta peccatis, cùm bonorum longè major numerus in cælestibus suæ naturæ ordinem servet. Nec mala voluntas, quia naturæ ordinem servare noluit, ideo justi Dei leges omnia bene ordinantis effugit. Quoniam sicut pictura cum colore nigro, loco suo posita, ita universitas rerum, si quis possit intueri, etiam cum peccatoribus pulcra est, quamvis per se ipsos consideratos sua deformitas turpet.

2. Deinde videre debuit Origenes, & quicumque ita sapiunt, si hæc opinio vera esset, mundum ideo factum, ut animæ pro meritis peccatorum suorum tamquam ergastula quibus pœnaliter includerentur, corpora acciperent, superiora & leviora quæ minùs, inferiora verò & graviora quæ ampliùs peccaverunt; dæmones quibus deterius nihil est, terrena corpora quibus inferius & gravius nihil est, potiùs quàm homines etiam [b] malos habere debuisse. Nunc verò ut intelligeremus animarum merita non qualitatibus corporum esse pensanda, aërium pessimus dæmon, homo autem & nunc licèt malus, longè minoris mitiorisque malitiæ, & certè ante peccatum tamen luteum corpus accepit. Quid autem stultius dici potest, quàm [c] per istum solem, ut in uno mundo unus esset, non decori pulcritudinis, vel etiam saluti rerum corporalium consuluisse artificem Deum, sed hoc potiùs evenisse, quia una anima sic peccaverat, ut tali corpore mereretur includi? Ac per hoc si contigisset, ut non una, sed duæ; immo non duæ, sed decem, vel centum, similiter æqualiterque peccassent, centum soles haberet hic mundus. Quod ut non fieret, non opificis provisione mirabili ad rerum corporalium salutem decoremque consultum est, sed contigit potiùs tanta unius animæ progressione peccantis, ut sola corpus tale mereretur. Non planè animarum, de quibus nesciunt quid loquantur, sed eorum ipsorum qui talia sapiunt, multùm longè à veritate & merito est coërcenda progressio. Hæc ergo tria quæ superiùs commendavi, cùm in unaquaque creatura requiruntur, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, ut respondeatur Deus, per Verbum, quia [d] bona est, utrùm altitudine mysticâ nobis ipsa Trinitas intimetur, hoc est, Pater, & Filius, & Spiritus-sanctus; an aliquid occurrat, quod in hoc loco Scripturarum id accipiendum esse prohibeat, multi sermonis est quæstio, nec omnia uno volumine ut explicemus urgendum est.

Caput XXIV.

De Trinitate divina, quæ per omnia opera sua significationis suæ sparsit indicia.

CREDIMUS, & tenemus, & fideliter prædicamus, quòd Pater genuerit Verbum, hoc est, Sapientiam, per quam facta sunt omnia, unigenitum Filium, unus unum, æternus coæternum, summè bonus æqualiter bonum; & quòd Spiritus-sanctus simul & Patris & Filii sit Spiritus, & ipse consubstantialis & coæternus ambobus: atque hoc totum & Trinitas sit propter proprietatem personarum, & unus Deus propter inseparabilem divinitatem, sicut unus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam: ita tamen ut etiam cùm de singulis quæritur, unusquisque eorum & Deus & omnipotens esse respondeatur; cùm verò de omnibus simul, non tres dii vel tres omnipotentes, sed unus Deus omnipotens; tanta ibi est in tribus inseparabilis unitas, quæ sic se voluit prædicari. Utrùm autem boni Patris & boni Filii Spiritus-sanctus, quia communis ambobus est, rectè bonitas dici possit amborum, non audeo temerariam præcipitare sententiam; verumtamen amborum eum dicere sanctitatem faciliùs ausus fuero, non amborum quasi qualitatem, sed [e] ipsum quoque substantiam, & tertiam in Trinitate personam. (Spiritus-sanctus tertia in Trinitate persona.) Ad hoc enim me probabiliùs ducit, quòd cum sit & Pater spiritus & Filius spiritus, & Pater sanctus & Filius sanctus, propriè tamen ipse vocatur Spiritus-sanctus, tamquam sanctitas substantialis & consubstantialis amborum. Sed si nihil aliud est bonitas divina quàm sanctitas, profectò & illa diligentia rationis est, non præsumtionis audacia, ut in operibus Dei secreto quodam loquendi modo, quo nostra exerceatur in-

[a] Nonnulli MSS. *quæ Deus est.*
[b] MSS. *etiam bonos.* Sic etiam Vind. & Am. Sed hi duo editi post *etiam bonos*, addunt *potiùs etiam quàm malos.*

[c] Particula *per* abest à MSS. & ab editis Vind. Am. & Er.
[d] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *quia bonum est.*
[e] Sic MSS. Editi verò, *ipsam.*

tentio, eadem nobis insinuata intelligatur Trinitas, unamquamque creaturam quis fecerit, per quid fecerit, propter quid fecerit. Pater quippe intelligitur Verbi, qui dixit, *Fiat.* Quod autem illo dicente factum est, procul dubio per Verbum factum est. In eo verò quod dicitur, *Vidit Deus quia bonum est*; satis significatur, Deum nulla necessitate, nullâ suæ cujusquam utilitatis indigentiâ, sed sola bonitate fecisse quod factum est, id est, quia bonum est: quod ideo postea quàm factum est, dicitur, ut res quæ facta est, congruere bonitati propter quam facta est, indicetur. Quæ bonitas si Spiritus-sanctus rectè intelligitur, universa nobis Trinitas in suis operibus intimatur. Inde est Civitatis sanctæ, quæ in sanctis Angelis sursum est, & origo, & informatio, & beatitudo. Nam si quæratur unde sit, Deus eam condidit: si unde sit sapiens, à Deo illuminatur: si unde sit felix, Deo fruitur: subsistens modificatur, contemplans illustratur, inhærens jocundatur; est, videt, amat; in æternitate Dei viget, in veritate Dei lucet, in bonitate Dei gaudet.

Gen. 1.

CAPUT XXV.

De tripertita totius Philosophiæ disciplina.

QUANTUM intelligi datur, hinc philosophi sapientiæ disciplinam tripertitam esse voluerunt; immo tripertitam esse animadvertere potuerunt: (neque enim ipsi instituerunt ut ita esset, sed ita esse potiùs invenerunt:) cujus una pars appellaretur physica, altera logica, tertia ethica. Quarum nomina Latina jam multorum litteris frequentata sunt, ut naturalis, rationalis, moralisque vocarentur: quas etiam in octavo libro * breviter perstrinximus. Non quòd sit consequens, ut isti in his tribus aliquid secundùm Deum de Trinitate cogitaverint. Quamvis Plato primus istam distributionem reperisse & commendasse dicatur, cui neque naturarum omnium auctor nisi Deus visus est, neque intelligentiæ dator, neque amoris, quo bene beatéque vivitur, inspirator. Sed certè cùm & de natura rerum, & de ratione [a] indagandæ veritatis, & de boni fine ad quem cuncta quæ agimus referre debemus, diversi diversa sentiant: in his tamen tribus magnis & generalibus quæstionibus omnis eorum versatur intentio. Ita cùm in unaquaque earum quid quisque sectetur, multiplex sit discrepantia opinionum, esse tamen aliquam naturæ caussam, scientiæ formam, vitæ summam, nemo cunctatur. Tria etiam sunt quæ in unoquoque homine artifice spectantur, ut aliquid efficiat, natura, doctrina, usus: natura ingenio, doctrina scientiâ, usus fructu dijudicandus est. Nec ignoro quòd propriè fructus fruentis, usus utentis sit; atque hoc interesse videatur, * quòd ea re frui dicimur, quæ nos non ad aliud referenda [b] per se ipsam delectat; uti verò ea re, quam propter aliud quærimus. Unde temporalibus magis utendum est, quàm fruendum, ut frui mereamur æternis. Non sicut perversi, qui frui volunt nummo, uti autem Deo; quoniam non nummum propter Deum impendunt, sed Deum propter nummum colunt. Verumtamen eo loquendi modo, quem plus obtinuit consuetudo, & fructibus utimur, & usibus fruimur. Nam & fructus jam propriè dicuntur agrorum, quibus utique om-

* Cap. 4. & seq.

a

Hominis artificis partes.

* V. lib. 1. de doctrina Christ. c. 3. & 4.

b

A nes temporaliter utimur. Hoc itaque [c] more usum dixerim in his tribus quæ in homine spectanda commonui, quæ sunt natura, doctrina, usus. Ex his propter obtinendam beatam vitam, tripertita, ut dixi, à philosophis inventa est disciplina, naturalis propter naturam, rationalis propter doctrinam, moralis propter usum. Si ergo natura nostra esset à nobis, profectò & nostram nos genuissemus sapientiam, nec eam doctrinâ, id est, aliunde discendo, percipere curaremus; & noster amor
B à nobis profectus, & ad nos relatus, ad beatè vivendum sufficeret, nec bono alio quo frueremur ullo indigeret: nunc verò quia natura nostra, ut esset, Deum habet auctorem; procul dubio ut vera sapiamus, ipsum debemus habere doctorem; ipsum etiam ut beati simus, suavitatis intimæ largitorem.

c

CAPUT XXVI.

De imagine summæ Trinitatis, quæ secundùm quemdam modum in natura etiam necdum beatificati hominis invenitur.

C ET nos quidem in nobis, tametsi non æqualem, immo valde longéque distantem, neque coæternam, & quo breviùs totum [d] dicitur, non ejusdem substantiæ, cujus est Deus, tamen qua Deo nihil sit in rebus ab eo factis naturâ propinquius, imaginem Dei, hoc est summæ illius Trinitatis, agnoscimus, adhuc reformatione perficiendam, ut sit etiam similitudine proxima. * Nam & sumus, & nos esse novimus, & [e] id esse ac nosse
D diligimus. In his autem tribus quæ dixi, nulla nos falsitas veri similis turbat. Non enim ea, sicut illa quæ foris sunt, ullo sensu corporis tangimus, velut colores videndo, sonos audiendo, odores olfaciendo, sapores gustando, dura & mollia contrectando sentimus, quorum sensibilium etiam imagines eis simillimas, nec jam corporeas, cogitatione versamus, memoriâ tenemus, & per ipsas in istorum desideria concitamur: sed sine ulla phantasiarum vel phantasmatum imaginatione ludificatoria, mihi esse me, idque nosse & amare
E certissimum est. Nulla in his veris Academicorum argumenta formido, dicentium, Quid si falleris? Si enim fallor, sum. Nam qui non est, utique nec falli potest: ac per hoc sum, si fallor. Quia ergo sum si fallor, quomodo esse me fallor, quando certum est me esse, si fallor? Quia igitur essem qui fallerer, etiam si fallerer; procul dubio in eo quod me novi esse, non fallor. Consequens est autem, ut etiam in eo quod me novi nosse, non
F fallar. Sicut enim novi me esse, ita novi etiam hoc ipsum, nosse me. Eaque duo cùm amo, eumdem quoque amorem quiddam tertium, nec imparis æstimationis, eis quas novi rebus adjungo. Neque enim fallor amare me, cùm in his quæ amo non fallar: quamquam etsi illa falsa essent, falsa me amare verum esset. Nam quo pacto rectè reprehenderer & rectè prohiberer ab amore falsorum, si me illa amare falsum esset? Cùm verò & illa vera atque certa sint, quis dubitet quòd eorum, cùm amantur, & ipse amor verus & certus est?
G Tam porrò nemo est qui esse se nolit, quàm nemo est qui non beatus esse velit. Quomodo enim potest beatus esse, si nihil sit?

d

* Hic incipit Caput XXVII. in præcipuis MSS.

e

[a] Probæ notæ MSS. *inveniendæ.*
[b] Plures MSS. *nisi per se ipsam.*
[c] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *modo.*

[d] Sola editio Lov. *dicatur.*
[e] Sic MSS. Editi verò, *& nostrum esse.*

Caput XXVII.

De essentia & scientia, & utriusque amore.

1. Ita verò vi quadam naturali ipsum esse jocundum est, ut non ob aliud & hi qui miseri sunt nolint interire, & cùm se miseros esse sentiant, non se ipsos de rebus, sed miseriam suam potiùs auferri velint. Illis etiam qui & sibi miserrimi apparent, & planè sunt, & non solùm à sapientibus quoniam stulti, verùm & ab his qui se beatos putant, miseri judicantur, quia pauperes atque mendici sunt, si quis immortalitatem daret, qua nec ipsa miseria moreretur, proposito sibi quòd si in eadem miseria semper esse nollent, nulli & nusquam essent futuri, sed omni modo perituri, profectò exsultarent lætitiâ, & sic semper eligerent esse, quàm omnino non esse. Hujus rei testis est notissimus sensus illorum. Unde enim mori metuunt, & malunt in illa ærumna vivere, quàm eam morte finire, nisi quia satis apparet quàm refugiat natura non esse? Atque ideo cùm se noverint esse morituros, pro magno beneficio sibi hanc impendi misericordiam desiderant, ut aliquanto productiùs in eadem miseria vivant, tardiúsque moriantur. Procul dubio ergo indicant immortalitatem, saltem talem quæ non habeat finem mendicitatis, quanta gratulatione susciperent. Quid, animalia omnia etiam irrationalia, quibus datum non est ista cogitare, ab immensis draconibus usque ad exiguos vermiculos, nonne se esse velle, atque ob hoc interitum fugere omnibus quibus possunt motibus indicant? Quid, arbusta omnesque frutices, quibus nullus est sensus ad vitandam manifesta motione perniciem, nonne ut in auras tutum culminis germen emittant, [a] altiùs terræ radices affigunt, quo alimentum trahant, atque ita suum quodam modo esse conservent? Ipsa postremò corpora, quibus non solùm sensus, sed nec ulla saltem seminalis est vita, ita tamen vel exsiliunt in superna, vel in ima descendunt, vel librantur in mediis, ut essentiam suam, ubi secundùm naturam possunt esse, custodiant.

2. Jam verò nosse quantum ametur, quámque falli nolit humana natura, vel hinc intelligi potest, quòd lamentari quisque sana mente mavult, quàm lætari in amentia. Quæ vis magna atque mirabilis mortalibus, præter [b] homini, animantibus nulla est; licèt eorum quibusdam ad istam lucem contuendam multo quàm nobis sit acrior sensus oculorum: sed lucem illam incorpoream contingere nequeunt, qua mens nostra quodam modo irradiatur, ut de his omnibus rectè judicare possimus. Nam in quantum eam capimus, in tantum id possumus. Verumtamen inest sensibus irrationalium animantium, etsi scientia nullo modo, at certè quædam scientiæ similitudo. Cetera autem rerum corporalium, non quia sentiunt, sed quia sentiuntur, sensibilia nuncupata sunt. Quorum in arbustis hoc simile est sensibus, quòd aluntur & [c] gignunt. Verumtamen & hæc & omnia corporalia latentes in natura caussas habent; sed formas suas, quibus mundi hujus visibilis structura formosa est, sentiendas sensibus præbent, ut pro eo quòd nosse non possunt, quasi innotescere velle videantur. Sed nos ea sensu corporis ita capimus, ut de his non sensu corporis judicemus. Ha-
A bemus enim alium interioris hominis sensum isto longè præstantiorem, quo justa & injusta sentimus, justa per intelligibilem speciem, injusta per ejus privationem. Ad hujus sensus officium non acies pupillæ, non foramen auriculæ, non spiramenta narium, non gustus faucium, non ullus corporeus tactus accedit. Ibi me & esse & hoc nosse certus sum, & [d] hæc amo atque amare me similiter certus sum.

Caput XXVIII.

B *An etiam ipsum amorem, quo & esse & scire diligimus, diligere debeamus, quo magis divinæ Trinitatis imagini propinquamus.*

Sed de duobus illis, essentia scilicet & notitia, quantum amentur in nobis, & quemadmodum etiam in ceteris rebus quæ infrà sunt, eorum reperiatur, etsi differens, quædam tamen similitudo; quantum suscepti hujus Operis ratio visa est postulare, satis diximus: de amore autem quo amantur, utrùm & ipse amor ametur, non dictum Amor.
C est. Amatur autem: & hinc probamus, quòd in [e] hominibus qui rectiùs amantur, ipse magis amatur. Neque enim vir bonus meritò dicitur qui scit quod bonum est, sed qui diligit. Cur ergo & in nobis ipsis non & ipsum amorem nos amare sentimus, quo amamus quidquid boni amamus? Est enim & amor, quo amatur & quod amandum non est: & istum amorem odit in se, qui illum diligit, quo id amatur quod amandum est. Possunt enim ambo esse in uno homine, & hoc bonum est homini, ut
D illo proficiente quo bene vivimus, iste deficiat quo malè vivimus, donec ad perfectum sanetur, & in bonum commutetur omne quod vivimus. Si enim pecora essemus, carnalem vitam & quod secundùm sensum ejus est amaremus; idque esset sufficiens bonum nostrum, & secundùm hoc cùm esset nobis bene, nihil aliud quæreremus. Item si arbores essemus, nihil quidem sentiente motu amare possemus, verumtamen id quasi appetere videremur, quo feraciùs essemus uberiúsque fructuosæ.
E Si essemus lapides, aut fluctus, aut ventus, aut flamma, vel quid ejusmodi, sine ullo quidem sensu atque vita, non tamen nobis deesset quasi quidam nostrorum locorum atque ordinis appetitus. Nam velut amores corporum momenta sunt ponderum, sive deorsum gravitate, sive sursum levitate nitantur. Ita enim corpus pondere, sicut animus amore fertur, quocumque fertur. Quoniam igitur homines sumus, ad nostri Creatoris imaginem creati, cujus est vera æternitas, æterna veri-
F tas, æterna & vera caritas, estque [f] ipsa æterna & vera & cara Trinitas, neque confusa, neque separata; in iis quidem rebus quæ infra nos sunt, quoniam & ipsa nec aliquo modo essent, nec aliqua specie continerentur, nec aliquem ordinem vel appeterent, vel tenerent, nisi ab illo facta essent qui summè est, qui summè sapiens est, qui summè bonus est; tamquam per omnia quæ fecit mirabili stabilitate currentes, quasi quædam ejus alibi magis, alibi minùs impressa vestigia colliga-
G mus; in nobis autem ipsis ejus imaginem contuentes, tamquam minor ille Evangelicus filius ad nosmetipsos reversi surgamus, [g] ut ad illum redeamus, à quo peccando recesseramus. Ibi esse nostrum non habebit mortem, ibi nosse nostrum non Lucæ 15. 18.

[a] Sic Vind. Am. & nonnulli MSS. Alii veteres libri habent, *aliud terra radicis affigunt*. At Er. & Lov. *aliud terra radices affigunt*.
[b] Er & Lov. *præter homines*: dissentientibus editis aliis & MSS.
[c] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *gignuntur*.

[d] Ita MSS. Editi verò, *& hoc amo*.
[e] Sola editio Lov. *quòd hominibus qui rectiùs amantur*.
[f] Sic MSS. At editi, *estque ipse*.
[g] Editi, *& ad illum*: dissentientibus veteribus libris.

habebit errorem, ibi amare nostrum non habebit offensionem. Nunc autem ista tria nostra quamvis certa teneamus, nec aliis ea credamus testibus, sed nos ipsi præsentia sentiamus, atque interiore veracissimo cernamus adspectu, tamen quàm diu futura, vel utrùm numquam defutura, & quò si bene, quò autem si malè agantur, perventura sint, quoniam per nos ipsos nosse non possumus, alios hinc testes vel quærimus, vel habemus; de quorum fide cur nulla debeat esse dubitatio, non est iste, sed posterior erit diligentiùs differendi locus. In hoc autem libro de Civitate Dei, quæ non peregrinatur in hujus vitæ mortalitate, sed immortalis semper in cælis est, id est, de Angelis sanctis Deo cohærentibus, qui nec fuerunt umquam, nec futuri sunt desertores, inter quos & illos qui æternam lucem deserentes, tenebræ facti sunt, Deum primitus divisisse jam diximus, illo adjuvante quod cœpimus, ut possumus explicemus.

Caput XXIX.

De sanctorum Angelorum scientia, qua Trinitatem in ipsa ejus deitate noverunt, & qua operum caussas priùs in operantis arte, quàm in ipsis operibus artificis intuentur.

Illi quippe Angeli sancti non per verba sonantia Deum discunt; sed per ipsam præsentiam immutabilis veritatis, hoc est, Verbum ejus unigenitum: & ipsum Verbum & Patrem & eorum Spiritum-sanctum; eamque esse inseparabilem Trinitatem, singulasque in ea personas esse unam substantiam; & tamen omnes non tres deos esse, sed unum Deum, ita noverunt, ut eis magis ista, quàm nos ipsi nobis cogniti sumus. Ipsam quoque creaturam meliùs ibi, hoc est, in sapientia Dei, tamquam in arte qua facta est, quàm in ea ipsa sciunt: ac per hoc & se ipsos ibi meliùs quàm in se ipsis, verumtamen & in se ipsis. Facti sunt enim, & aliud sunt quàm ille qui fecit. Ibi ergo tamquam in cognitione diurna, in se ipsis autem tamquam in vespertina, sicut suprà jam diximus. Multum enim differt utrùm in ea ratione cognoscatur aliquid secundùm quam factum est, an in se ipso. Sicut aliter scitur rectitudo linearum seu veritas figurarum, cùm intellecta conspicitur, aliter cùm in pulvere scribitur; & aliter justitia in veritate incommutabili, aliter in anima justi. Sic deinde cetera, sicut firmamentum inter aquas superiores & inferiores, quod cælum vocatum est; sicut deorsum aquarum congeries terræque nudatio, & herbarum institutio atque lignorum; sicut solis & lunæ stellarumque conditio; sicut ex aquis animalium, volucrum scilicet atque piscium belluarumque natantium; sicut quorumcumque in terra gradientium atque repentium, & ipsius hominis, qui cunctis in terra rebus excelleret. Omnia hæc aliter in Verbo Dei cognoscuntur ab Angelis, ubi habent caussas rationesque suas, id est, secundùm quas facta sunt, incommutabiliter permanentes, aliter in se ipsis; [a] illic clariore, hîc obscuriore cognitione, velut artis atque operum: quæ tamen opera cùm ad ipsius Creatoris laudem venerationemque referuntur, tamquam manè lucescit in mentibus contemplantium.

[a] MSS. illâc clariore, hâc obscuriore.

Caput XXX.

De senarii numeri perfectione, qui primus partium suarum quantitate completur.

Hæc autem propter senarii numeri perfectionem, eodem die sexies repetito, sex diebus perfecta narrantur: *Gen. 1. 31.* non quia Deo necessaria fuerit mora temporum, quasi qui non potuerit creare omnia simul, quæ deinceps congruis motibus peragerent tempora; sed quia per senarium numerum est operum significata perfectio. Numerus quippe senarius primus completur suis partibus, id est, sexta sui parte, & tertia, & dimidia; quæ sunt unum, & duo, & tria: quæ in summam ducta, sex fiunt. Partes autem in hac consideratione numerorum illæ intelligendæ sunt, quæ quotæ sint dici potest: sicut dimidia, tertia, quarta, & deinceps ab aliquo numero denominatæ. Neque enim, exempli gratiâ, quia in novenario numero quatuor pars aliqua ejus est, ideo dici potest quota ejus sit: unum autem potest, nam nona ejus est; & tria potest, nam tertia ejus est. Conjunctæ verò istæ duæ partes ejus, nona scilicet atque tertia, id est, unum & tria, longè sunt à tota summa ejus, quod est novem. Itemque in denario quaternarius est aliqua pars ejus; sed quota sit dici non potest: unum autem potest; nam decima pars ejus est. Habet & quintam, quod sunt duo: habet & dimidiam, quod sunt quinque. Sed hæ tres partes ejus, decima & quinta & dimidia, id est, unum & duo & quinque, simul ductæ non complent decem: sunt enim octo. Duodenarii verò partes numeri in summam ductæ, transeunt eum: habet enim duodecimam, quod est unum; habet sextam quæ sunt duo; habet quartam, quæ sunt tria; habet tertiam, quæ sunt quatuor: habet & dimidiam, quæ sunt sex: unum autem & duo & tria & quatuor & sex; non duodecim, sed amplius, id est, sexdecim fiunt. Hoc breviter commemorandum putavi ad commendandam senarii numeri perfectionem, qui primus, ut dixi, partibus suis in summam redactis ipse perficitur: in quo perfecit Deus opera sua. Unde ratio numeri contemnenda non est, quæ in multis sanctarum Scripturarum locis, quàm magni æstimanda sit, elucet diligenter intuentibus. Nec frustra in laudibus Dei dictum est, *Omnia in mensura & numero & pondere disposuisti.* *Sap. 11. 21.*

Caput XXXI.

De die septimo, in quo plenitudo & requies commendatur.

In septimo autem die, id est, eodem die septies repetito, qui numerus etiam ipse alia ratione perfectus est, Dei requies commendatur, *Gen. 2. 2.* in qua primùm sanctificatio sonat. *Ibidem 3.* Ita Deus noluit istum diem in ullis suis operibus sanctificare, sed in requie sua, quæ non habet vesperam: neque ulla enim creatura est, ut etiam ipsa [b] aliter in Dei Verbo, aliter in se cognita, faciat aliam velut diurnam, aliam velut vespertinam notitiam. De septenarii porrò numeri perfectione dici quidem plura possunt: sed & liber iste jam prolixus est; & vereor ne occasione comperta, scientiolam nostram leviter magis quàm utiliter jactare velle videamur. Habenda est itaque ratio moderationis atque gravitatis, ne fortè cùm de numero multùm loquimur, mensuram & pondus negligere judicemur. Hoc itaque satis sit admonere, quòd totus impar primus numerus ternarius est, totus par

[b] Ipsa scilicet requies Dei, quæ non est aliqua creatura.

quaternarius: ex quibus duobus septenarius constat. Ideo pro universo sæpe ponitur, sicuti est: *Septies cadet justus, & resurget:* id est, quotiescumque ceciderit, non peribit. Quod non de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi voluit. Et, *Septies in die laudabo te.* Quod alibi alio modo dictum est: *Semper laus ejus in ore meo.* Et multa hujusmodi in divinis auctoritatibus reperiuntur, in quibus septenarius numerus, ut dixi, pro cujusque rei universitate poni solet. Propter hoc eodem sæpe numero significatur Spiritus-sanctus, de quo Dominus ait, *Docebit vos omnem veritatem.* Ibi requies Dei, qua requiescitur in Deo. In toto quippe, id est, in plena perfectione requies; in parte autem labor. Ideo laboramus, quamdiu ex parte scimus, sed cùm venerit quod perfectum est, quod ex parte est evacuabitur. Hinc est quòd etiam Scripturas istas cum labore rimamur. Sancti verò Angeli, [a] ad quorum societatem & congregationem in hac peregrinatione laboriosissima suspiramus, sicut habent permanendi æternitatem, ita cognoscendi facilitatem & requiescendi felicitatem. Sine difficultate quippe nos adjuvant; quoniam spiritalibus motibus puris & liberis non laborant.

Caput XXXII.

De opinione eorum qui angelorum creationem anteriorem volunt esse, quàm mundi.

Ne quis autem contendat, & dicat non sanctos Angelos esse significatos, in eo quod scriptum est, *Fiat lux, & facta est lux*; sed quamlibet lucem tunc primùm factam esse corpoream, aut opinetur, aut doceat: Angelos autem priùs esse factos, non tantùm ante firmamentum, quod inter aquas & aquas factum, appellatum est cælum, sed ante illud quod dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*: atque illud quod dictum est, *In principio*, non ita dictum tamquam primum hoc factum sit, cùm antè fecerit Angelos; sed quia omnia in sapientia fecit, quod est Verbum ejus, & ipsum Scriptura principium nominavit; sicut ipse in Evangelio Judæis quærentibus quis esset, respondit se esse principium: non è contrario referam contentionem, maximè quia hoc me delectat plurimùm, quòd etiam in summo exordio sancti libri Geneseos Trinitas commendatur. Cùm enim ita dicitur, *In principio fecit Deus cælum & terram*, ut Pater fecisse intelligatur in Filio, sicut adtestatur Psalmus, ubi legitur, *Quàm magnificata sunt opera tua Domine! omnia in sapientia fecisti*: convenientissimè paulò pòst commemoratur etiam Spiritus-sanctus. Cùm enim dictum esset, qualem terram Deus primitus fecerit, vel quam molem materiamve futuræ constructionis mundi cæli & terræ nomine nuncupaverit, subjiciendo & addendo, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*: mox ut Trinitatis commemoratio compleretur, *Et spiritus*, inquit, *Dei superferebatur super aquam.* Proinde ut volet quisque accipiat, quod ita profundum est, ut ad exercitationem legentium à fidei regula non aberrantes plures possit generare sententias: dum tamen Angelos sanctos in sublimibus [b] sedibus, non quidem Deo coæternos, sed tamen de sua sempiterna & vera felicitate securos & certos esse, nemo ambigat. Ad quorum societatem pertinere parvulos suos Dominus docens, non solùm illud ait, *Erunt æquales Angelis Dei*: verùm ipsi quoque Angeli qua contemplatione fruantur, ostendit, ubi ait, *Videte, ne contemnatis unum ex pusillis istis: dico enim vobis, quia Angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei, qui in cælis est.*

Matth. 22. 30.
Matth. 18. 10.

Caput XXXIII.

De duabus angelorum societatibus diversis atque disparibus, quæ non incongruè intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ.

Peccasse autem quosdam angelos, & in hujus mundi ima detrusos, qui eis velut carcer est, usque ad futuram in die judicii ultimam damnationem, apostolus Petrus apertissimè ostendit, dicens, quòd Deus angelis peccantibus non pepercerit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradiderit in judicio puniendos reservari. Inter hos ergo & illos, Deum vel præscientiâ vel opere divisisse quis dubitet? illosque lucem meritò appellari, quis contradicat? Quando quidem nos adhuc in fide viventes, & eorum æqualitatem adhuc sperantes, utique nondum tenentes, jam lux dicti ab Apostolo sumus: *Fuistis enim*, inquit, *aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Istos verò desertores, tenebras apertissimè nuncupari, profectò advertunt, qui pejores esse hominibus infidelibus sive intelligunt, sive credunt. Quapropter etsi alia lux in isto hujus libri loco intelligenda est, ubi legimus, *Dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux*; & aliæ tenebræ significatæ sunt in eo quod scriptum est, *Divisit Deus inter lucem & tenebras*: nos tamen has duas angelicas societates, unam fruentem Deo, alteram tumentem [c] typho: unam cui dicitur, *Adorate eum omnes angeli ejus*; aliam cujus princeps dicit, *Hæc omnia tibi dabo, si prostratus adoraveris me*: unam Dei sancto amore flagrantem, alteram propriæ celsitudinis immundo amore fumantem: & quoniam, sicut scriptum est, *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*; illam in cælis cælorum habitantem, istam inde dejectam in hoc infimo aërio cælo tumultuantem: illam luminosa pietate tranquillam, istam tenebrosis cupiditatibus turbulentam: illam Dei nutu clementer subvenientem, justè ulciscentem; istam suo fastu subdendi & nocendi libidine exæstuantem: illam, ut quantum vult consulat, Dei [d] bonitati ministram; istam, ne quantum vult noceat, Dei potestate frenatam: illam huic illudentem, ut nolens prosit persecutionibus suis; hanc illi invidentem, cùm peregrinos colligit suos: nos ergo has duas societates angelicas inter se dispares atque contrarias, unam & naturâ bonam, & voluntate rectam; aliam verò naturâ bonam, sed voluntate perversam, aliis manifestioribus divinarum Scripturarum testimoniis declaratas, quod etiam in hoc libro, cui nomen est Genesis, lucis tenebrarumque vocabulis significatas existimavimus, etiamsi aliud sensit hoc loco fortè qui scripsit, non est inutiliter obscuritas hujus pertractata sententiæ: quia etsi voluntatem auctoris libri hujus indagare nequivimus, à regula tamen fidei, quæ per alias ejusdem auctoritatis sacras litteras satis fidelibus nota est, non aberravimus. Etsi enim corporalia hìc commemorata sunt opera Dei, habent

2. Petri 2. 4.
Ephes. 5. 8.
Gen. 1. 3.
Psal. 96. 8.
Matth. 4. 9.
Iacobi 4. 6.
1. Petri 5. 5.

[a] MSS. omittunt particulam *ad*: & ex his nonnulli habent, *societati & congregationi.*
[b] Editi, *cæli sedibus.* Abest *cæli* à MSS.

[c] Vind. Am. & plures MSS *typo.*
[d] Sic MSS. At editi, *bonitatis.*

procul dubio nonnullam ſimilitudinem ſpiritalium, ſecundùm quam dicit Apoſtolus: *Omnes enim vos filii lucis eſtis & filii diei; non ſumus noctis, neque tenebrarum.* (1. Theſſ. 5. 5.) Si autem hoc ſenſit etiam ille qui ſcripſit, ad perfectiorem diſputationis finem noſtra pervenit intentio: ut homo Dei tam eximiæ divinæque ſapientiæ, immo per eum Spiritus Dei in commemorandis operibus Dei, quæ omnia ſexto die dicit eſſe perfecta, nullo modo angelos prætermiſiſſe credatur: ſive *In principio*, quia primò fecit; ſive quod convenientius intelligitur, *In principio*, quia in Verbo unigenito fecit, ſcriptum ſit, *In principio fecit Deus cælum & terram:* (Gen. 1. 1.) quibus nominibus univerſalis eſt ſignificata creatura, vel ſpiritalis & corporalis, quod eſt credibilius; vel magnæ duæ mundi partes, quibus omnia quæ creata ſunt continentur, ut primitus eam totam proponeret, ac deinde partes ejus ſecundùm myſticum dierum numerum exſequeretur.

Caput XXXIV.

De eo quòd quidam putant, in conditione firmamenti aquarum diſcretarum nomine angelos ſignificatos, & quòd quidam aquas exiſtimant non creatas.

Quamquam nonnulli [a] putaverint aquarum nomine ſignificatos quodam modo populos angelorum; & hoc eſſe quod dictum eſt, *Fiat firmamentum inter aquam & aquam:* (Gen. 1. 6.) ut ſupra firmamentum angeli intelligantur, infra verò vel aquæ iſtæ viſibiles, vel malorum angelorum multitudo, vel omnium hominum gentes. Quod ſi ita eſt, non illic apparet ubi facti ſunt angeli, ſed ubi diſcreti. Quamvis & aquas, quod perverſiſſimæ atque impiæ vanitatis eſt, negent * quidam factas à Deo, (* V. lib. de hæreſibus c. 76.) quoniam nuſquam ſcriptum eſt, Dixit Deus, Fiant aquæ. Quod poſſunt ſimili vanitate etiam de terra dicere: nuſquam enim legitur, Dixit Deus, Fiat terra. Sed, inquiunt, ſcriptum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram.* (Gen. 1. 1.) Illic ergo & aqua intelligenda eſt: uno enim nomine utrumque comprehenſum eſt. Nam *ipſius eſt mare*, ſicut in Pſalmo legitur, *& ipſe fecit illud, & aridam* [b] *terram manus ejus finxerunt.* (Pſal. 94. 5.) Sed hi qui in nomine aquarum quæ ſuper cælos ſunt, angelos intelligi volunt, ponderibus elementorum moventur, & ideo non putant aquarum fluidam gravemque naturam in ſuperioribus mundi locis potuiſſe conſtitui: qui ſecundùm rationes ſuas ſi ipſi hominem facere poſſent, non ei pituitam, quod Græcè φλέγμα dicitur, & tamquam in elementis corporis noſtri aquarum vicem obtinet, in capite ponerent. Ibi enim ſedes eſt phlegmatis, ſecundùm Dei opus utique aptiſſimè: ſecundùm iſtorum autem conjecturam tam abſurdè, ut ſi hoc neſciremus, & in hoc libro ſimiliter ſcriptum eſſet, quòd Deus humorem fluidum & frigidum, ac per hoc gravem, in ſuperiore omnibus ceteris humani corporis parte poſuerit, iſti trutinatores elementorum nequaquam crederent; et ſi auctoritati ejuſdem Scripturæ ſubditi eſſent, aliquid aliud ex hoc intelligendum eſſe cenſerent. Sed quoniam ſi diligenter ſingula ſcrutemur atque tractemus, quæ in illo divino libro de conſtitutione mundi ſcripta ſunt, & multa dicenda, & à propoſito inſtituti Operis longè digrediendum eſt; jamque de duabus iſtis diverſis inter ſe atque contrariis ſocietatibus angelorum, in quibus ſunt quædam exordia duarum etiam in rebus humanis Civitatum, de quibus deinceps dicere inſtitui, quantum ſatis eſſe viſum eſt, diſputavimus, hunc quoque librum aliquando claudamus.

[a] Hoc putaſſe ipſe Auguſtinus videtur lib. 13. Confeſſ. c. 15. Sed hanc ſententiam improbavit in lib. 2. Retract. c. 6. Eadem opinio fuit Origenis, reprehenſa ab Epiphanio in epiſtola ad Johannem Jeroſolymitanum & ab Hieronymo ad Pammachium adversùs errores Johannis Jeroſolymitani.

[b] Vind. Er. & Lov. omittunt *terram*. Habent potiores MSS. juxta Græc. LXX. Habet etiam editio Am. ſed cum additamento ſic: *& aridam, id eſt terram manus ejus finxerunt.*

LIBER DUODECIMUS.

In quo priùs quidem de angelis inquirit Auguſtinus, unde nimirum aliis bona voluntas, aliis mala, & quæ cauſſa beatitudinis bonorum, quæ cauſſa miſeriæ malorum angelorum fuerit. Poſtea verò de hominis inſtitutione agit, docetque eum non ab æterno, ſed in tempore eſſe conditum, nec alio auctore quàm Deo.

Caput I.

De una bonorum malorumque angelorum natura.

1. Antequam de inſtitutione hominis dicam, ubi duarum Civitatum, quantum ad rationalium [c] mortalium genus adtinet, apparebit exortus, ſicut ſuperiore libro apparuiſſe in angelis jam videtur; priùs mihi quædam de ipſis angelis video eſſe dicenda, quibus demonſtretur quantum à nobis poteſt, quàm non inconveniens neque incongrua dicatur eſſe hominibus angeliſque ſocietas: ut non quatuor, duæ ſcilicet angelorum totidemque hominum, ſed duæ potiùs Civitates, hoc eſt, ſocietates, meritò eſſe dicantur; una in bonis, altera in malis, non ſolùm angelis, verùm etiam hominibus conſtitutæ.

[c] Editi, *mortaliumque*. Abeſt *que* à MSS.

2. Angelorum bonorum & malorum inter ſe contrarios appetitus non naturis principiiſque diverſis, cùm Deus omnium ſubſtantiarum bonus auctor & conditor utroſque creaverit, ſed voluntatibus & cupiditatibus exſtitiſſe, dubitare fas non eſt; dum alii conſtanter in communi omnibus bono, quod ipſe illis Deus eſt, atque in ejus æternitate, veritate, caritate perſiſtunt; alii ſua poteſtate potiùs delectati, velut bonum ſuum ſibi ipſi eſſent, à ſuperiore communi omnium beatifico bono ad propria defluxerunt; & habentes elationis faſtum pro excelſiſſima æternitate, vanitatis aſtutiam pro certiſſima veritate, ſtudia partium pro individua caritate, ſuperbi, fallaces, invidi effecti ſunt. Beatitudinis igitur illorum cauſſa eſt, adhærere Deo. Quocirca iſtorum miſeriæ cauſſa

ex contrario est intelligenda, quod est, non adhærere Deo. A Quamobrem si cùm quæritur, quare illi beati sint; rectè respondetur, quia adhærent Deo: & cùm quæritur, cur isti sint miseri; rectè respondetur, quia non adhærent Deo: non est creaturæ rationalis vel intellectualis bonum, quo beata sit, nisi Deus. Ita quamvis non omnis beata possit esse creatura, (neque enim hoc munus adipiscuntur, aut capiunt feræ, ligna, saxa, & si quid ejusmodi est,) ea tamen quæ potest, non ex se ipsa potest, quia ex nihilo creata est; sed ex illo, à B quo creata est. Hoc enim adepto beata, quo amisso misera est. Ille verò qui non alio, sed se ipso bono beatus est, ideo ipse miser non potest esse, quia non se potest amittere.

Bonum incommutabile Deus.

3. Dicimus itaque incommutabile bonum non esse, nisi unum verum beatum Deum: ea verò quæ fecit, bona quidem esse, quòd ab illo; verumtamen mutabilia, quòd non de illo, sed de nihilo facta sunt. Quamquam ergo summa non sint: quibus est Deus majus bonum: magna sunt C tamen ea mutabilia bona, quæ adhærere possunt, ut beata sint, immutabili bono; quod usque adeo bonum eorum est, ut sine illo misera esse necesse sit. Nec ideo cetera in hac creaturæ universitate meliora sunt, quia misera esse non possunt. Neque enim cetera membra corporis nostri, ideo dicendum est oculis esse meliora, quia cæca esse non possunt. Sicut autem melior est natura sentiens & cùm dolet, quàm lapis qui dolere nullo modo potest: ita rationalis natura præstantior est etiam D misera, quàm illa quæ rationis vel sensus est expers, & ideo in eam non cadit miseria. Quod cùm ita sit, huic naturæ, quæ in tanta excellentia creata est, ut licèt ipsa sit mutabilis, inhærendo tamen incommutabili bono, id est, summo Deo, beatitudinem consequatur, nec expleat indigentiam suam nisi utique beata sit, eique explendæ non sufficiat nisi Deus, profectò non illi adhærere, vitium est. Omne autem vitium naturæ nocet, ac per hoc contra naturam est. Ab illa igitur quæ E adhæret Deo, non naturâ differt ista, sed vitio: quo tamen etiam vitio valde magna multúmque laudabilis ostenditur ipsa natura. Cujus enim rectè vituperatur vitium, procul dubio natura laudatur. Nam recta vitii vituperatio est, quòd illo dehonestatur natura laudabilis. Sicut ergo cùm vitium oculorum dicitur cæcitas, id ostenditur, quòd ad naturam oculorum pertinet visus; & cùm vitium aurium dicitur surditas, ad earum naturam pertinere demonstratur auditus: ita cùm vitium creaturæ angelicæ dicitur, quòd non ad- F hæret Deo, hinc apertissimè declaratur, ejus naturæ ut Deo adhæreat, convenire. Quàm porrò magna sit laus, adhærere Deo, ut ei vivat, inde sapiat, illo gaudeat, tantoque bono sine morte, sine errore, sine molestia perfruatur, quis cogitare dignè possit, aut eloqui? Quapropter etiam vitio malorum angelorum, quo non adhærent Deo, quoniam omne vitium naturæ nocet, satis manifestatur Deum tam bonam eorum creasse natu- G ram, cui noxium sit non esse cum Deo.

Adhærere Deo.

Caput II.

Nullam essentiam Deo esse contrariam, quia ab eo qui summè est & semper est, hoc [a] totum videtur diversum esse quod non est.

Hæc dicta sint, ne quisquam, cùm de angelis apostaticis loquimur, existimet eos aliam velut ex alio principio habere potuisse naturam, nec eorum naturæ auctorem Deum. Cujus erroris impietate tanto quisque carebit expeditiùs & faciliùs, quanto perspicaciùs intelligere potuerit, quod per Angelum dixit Deus, quando Moysen mittebat ad filios Israël: *Ego sum, qui sum.* Cùm Exodi 3.14. enim Deus summa essentia sit, hoc est, summè sit, & ideo immutabilis sit; rebus quas ex nihilo creavit, esse dedit, sed non summè esse, sicut ipse est; & aliis dedit esse amplius, aliis minus; atque ita naturas essentiarum gradibus ordinavit. Sicut enim ab eo quod est sapere, vocatur sapientia; sic ab eo quod est esse, vocatur essentia: novo quidem nomine, Essentia. quo usi veteres non sunt Latini sermonis auctores, sed jam nostris temporibus usitato, ne deesset etiam linguæ nostræ, quod Græci appellant οὐσίαν. Hoc enim verbum è verbo expressum est, ut diceretur essentia. Ac per hoc ei naturæ, quæ summè est, qua faciente sunt quæcumque sunt, contraria natura non est, nisi quæ non est. Ei quippe quod est, non esse contrarium est. Et propterea Deo, id est, summæ essentiæ, & auctori omnium qualiumcumque essentiarum essentia nulla contraria est.

Caput III.

De inimicis Dei, non per naturam, sed per contrariam voluntatem, quæ cùm ipsis nocet, bonæ utique naturæ nocet: quia vitium si non nocet, non est.

Dicuntur autem in Scripturis inimici Dei, Inimici Dei. qui non naturâ, sed vitiis adversantur ejus imperio: nihil ei valentes nocere, sed sibi. Inimici enim sunt resistendi voluntate, non potestate lædendi. Deus namque immutabilis est, & omni modo incorruptibilis. Idcirco vitium quo resistunt Deo, qui ejus appellantur inimici, non est Deo, sed ipsis malum. Neque hoc ob aliud, nisi quia corrumpit in eis naturæ bonum. Natura igitur non est contraria Deo, sed vitium. [b] Quia quod malum est, contrarium est bono. Quis autem neget Deum summè bonum? Vitium ergo contrarium est Deo, tamquam malum bono. Porrò autem bonum est & natura quam vitiat; unde & huic bono utique contrarium est: sed Deo tantummodo tamquam bono malum; naturæ verò quam vitiat, non tantùm malum, sed etiam noxium. Nulla quippe mala Deo noxia, sed mutabilibus corruptibilibusque naturis, bonis tamen ipsorum quoque testimonio vitiorum. Si enim bonæ non essent, eis vitia nocere non possent. Nam quid eis nocendo faciunt, nisi adimunt integritatem, pulcritudinem, salutem, virtutem, & quidquid boni naturæ per vitium detrahi sive minui consuevit? Quod si omnino desit, nihil boni adimendo non nocet, ac per hoc nec vitium est. Nam esse vitium, & non nocere, non potest. Unde colligitur, quamvis non possit vitium nocere incommutabili bono, non tamen posse nocere nisi bono: quia non inest, nisi ubi nocet. Hoc etiam isto modo dici potest, vitium esse nec in summo posse bono, nec nisi in aliquo bono. Sola ergo bona alicubi esse possunt, sola mala nusquam: quoniam naturæ etiam illæ quæ ex malæ volun-

[a] Quidam MSS. *hoc in toto.*

[b] Nonnulli MSS. *sed vitium, quia malum est, contrarium est bono.*

a tatis [a] vitio vitiatæ sunt, inquantum vitiosæ sunt, malæ sunt; inquantum autem naturæ sunt, bonæ sunt. Et cùm in pœnis est natura vitiosa, excepto eo quòd natura est, etiam hoc ibi bonum est, quòd impunita non est. Hoc enim est justum, & omne justum procul dubio bonum. Non enim quisquam de vitiis naturalibus, sed de voluntariis pœnas luit. Nam etiam quòd vitium consuetudine nimiove progressu roboratum velut naturaliter inolevit, à voluntate sumsit exordium. De vitiis quippe nunc loquimur ejus naturæ, cui mens inest capax intelligibilis lucis, qua discernitur justum ab injusto.

Caput IV.

De natura irrationalium, aut vitâ carentium, quæ in suo genere atque ordine ab universitatis decore non discrepat.

Ceterum vitia pecorum & arborum, aliarumque rerum mutabilium atque mortalium, vel intellectu, vel sensu, vel vitâ omnino carentium, quibus eorum dissolubilis natura corrumpitur, damnabilia putare, ridiculum est: cùm istæ creaturæ eum modum nutu Creatoris acceperint, ut cedendo ac succedendo peragant infimam pulcritudinem temporum in genere suo istius mundi partibus congruentem. Neque enim cælestibus fuerant terrena coæquanda, aut ideo universitati deesse ista debuerunt, quoniam sunt illa meliora. Cùm ergo in his locis, ubi talia esse competebat, alia aliis deficientibus oriuntur, & succumbunt minora majoribus, atque in qualitates superantium superata vertuntur, rerum est ordo transeuntium. Cujus ordinis decus propterea nos non delectat, quoniam parti ejus pro conditione nostræ mortalitatis intexti, universum, cui particulæ quæ nos offendunt, satis aptè decenterque conveniunt, sentire non possumus. Unde nobis, in quibus eam contemplari minùs idonei sumus, rectissimè credenda præcipitur providentia Conditoris, ne tanti artificis opus in aliquo reprehendere vanitate humanæ temeritatis audeamus. Quamquam & vitia rerum terrenarum non voluntaria, neque pœnalia, naturas ipsas, quarum nulla omnino est, cujus non sit auctor & conditor Deus, si prudenter adtendamus, eadem ratione commendant: quia & in eis hoc nobis per vitium tolli displicet, quod in natura placet: nisi quia hominibus etiam ipsæ naturæ plerumque displicent, cùm eis fiunt noxiæ, non eas considerantibus, sed utilitatem suam; sicut illa animalia, quorum abundantiâ Ægyptiorum superbia vapulavit. (Exodi 8.) Sed isto modo possunt & solem vituperare; quoniam quidam peccantes, vel debita non reddentes, poni à judicibus jubentur ad solem. Non itaque ex commodo vel incommodo nostro, sed per se ipsam considerata natura dat artifici suo gloriam. Sic est & natura ignis æterni sine ulla dubitatione laudabilis, quamvis damnatis impiis futura pœnalis. Quid enim est igne flammante, vigente, lucente pulcrius? quid calefaciente, curante, coquente utilius? quamvis b eo nihil sit urente molestius. Idem igitur ipse [b] aliter appositus perniciosus, qui convenienter adhibitus commodissimus invenitur. Nam ejus in universo mundo utilitates verbis explicare quis sufficit? Nec audiendi sunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant: videlicet non ex sui A natura, sed ex suo commodo vel incommodo. Videre enim volunt, ardere nolunt. Sed parum adtendunt eam ipsam lucem, quæ certè & illis placet, oculis infirmis per inconvenientiam nocere; & in illo ardore, qui eis displicet, nonnulla * animalia per convenientiam salubriter vivere. (* V. infrà lib. 21. c. 4.)

Caput V.

Quòd in omni naturæ specie ac modo laudabilis sit Creator.

Naturæ igitur omnes, quoniam sunt, & B ideo habent modum suum, speciem suam, & quamdam secum pacem suam, profectò bonæ sunt. Et cùm ibi sunt, ubi esse per naturæ ordinem debent, quantum acceperunt, suum esse custodiunt. Et quæ semper esse non acceperunt, pro usu motuque rerum, quibus Creatoris lege subduntur, in melius deteriusve mutantur, in eum divinâ providentiâ tendentes exitum, quem ratio gubernandæ universitatis includit: ita ut nec tanta corruptio, quanta usque ad interitum naturas C mutabiles mortalesque perducit, sic faciat non esse quod erat, ut non inde fiat consequenter quod esse debeat. Quæ cùm ita sint, Deus qui summè est, atque ob hoc ab illo facta est omnis essentia, quæ non summè est; (quia neque illi æqualis esse deberet, quæ de nihilo facta esset; neque ullo modo esse posset, si ab illo facta non esset:) nec ullorum vitiorum offensione vituperandus, & omnium naturarum consideratione laudandus est.

Caput VI.

D *Quæ caussa sit beatitudinis Angelorum bonorum, & quæ caussa sit miseriæ angelorum malorum.*

Proinde caussa beatitudinis Angelorum bonorum ea verissima reperitur, quòd ei adhærent qui summè est. Cùm verò caussa miseriæ malorum angelorum quæritur, ea meritò occurrit, quòd ab illo qui summè est aversi, ad se ipsos conversi sunt, qui non summè sunt: & hoc vitium quid aliud quàm superbia nuncupatur? *Initium* (Eccli 10. 15.) quippe *omnis peccati, superbia.* Noluerunt ergo ad E illum custodire fortitudinem suam: (Psal. 58. 10.) & qui magis essent, si ei qui summè est adhærerent; se illi præferendo, id quod minus est prætulerunt. Hic primus defectus & prima inopia primumque vitium ejus naturæ, quæ ita creata est, ut nec summè esset, & tamen ad beatitudinem habendam, eo qui summè est frui posset, à quo aversa, non quidem nulla, sed tamen minùs esset, atque ob hoc misera fieret. Hujus porrò malæ voluntatis caussa efficiens si quæratur, nihil invenitur. Quid est enim F quod facit voluntatem malam, cùm ipsa faciat opus malum? Ac per hoc mala voluntas efficiens est operis mali, malæ autem voluntatis efficiens est nihil. Quoniam si res aliqua est, aut habet, aut non habet aliquam voluntatem: si habet, aut bonam profectò habet, aut malam: si bonam, quis ita desipiat, ut dicat quòd bona voluntas faciat voluntatem malam? Erit enim, si ita est, bona voluntas caussa peccati: quo absurdius putari nihil potest. Si autem res ista quæ putatur facere voluntatem malam, ipsa G quoque habet voluntatem malam; etiam eam quæ fecerit res, consequenter interrogo: atque ut sit aliquis inquirendi modus, caussam primæ malæ voluntatis inquiro. Non est enim prima voluntas mala, quam [c] fecit voluntas mala: sed illa prima est, c quam nulla fecit. Nam si præcessit à qua fieret,

[a] Plures & probæ notæ MSS. *initio.*
[b] Vind. Am. & Er. *pœnaliter appositus.*

[c] Vind. Am. & Lov. *quam nulla fecit* (vel *facit*) *voluntas etiam mala*, Castigantur ex MSS.

illa

illa prior est, quæ alteram fecit. Si respondetur quòd eam nulla res fecerit, & ideo semper fuerit; quæro utrùm in aliqua natura fuerit. Si enim in nulla fuit, omnino non fuit: si autem in aliqua, vitiabat eam & corrumpebat, eratque illi noxia, ac per hoc bono privabat. Et ideo in mala natura voluntas mala esse non poterat; sed in bona, mutabili tamen, cui vitium hoc posset nocere. Si enim non nocuit, non utique vitium fuit: ac per hoc nec mala voluntas fuisse dicenda est. Porrò si nocuit, bonum auferendo vel minuendo utique nocuit. Non igitur esse potuit sempiterna voluntas mala in ea re, in qua bonum naturale præcesserat, quod mala voluntas nocendo posset adimere. Si ergo non erat sempiterna, quis eam fecerit, quæro. Restat ut dicatur, quòd ea res fecerit malam voluntatem, in qua nulla voluntas fuit. Hæc utrùm superior sit, requiro; an inferior, an æqualis. Sed si superior, utique melior: quomodo ergo nullius, ac non potiùs bonæ voluntatis? Hoc idem profectò & æqualis. [a] Duo quippe quamdiu sunt pariter voluntatis bonæ, non facit alter in altero voluntatem malam. Relinquitur ut inferior res, cui nulla voluntas est, fecerit angelicæ naturæ, quæ prima peccavit, voluntatem malam. Sed etiam res ipsa quæcumque est inferior usque ad infimam terram, quoniam natura & essentia est, procul dubio bona est, habens modum & speciem suam in genere atque ordine suo. Quomodo ergo res bona efficiens est voluntatis malæ? Quomodo, inquam, bonum est caussa mali? Cùm enim se voluntas relicto superiore ad inferiora convertit, efficitur mala: non quia malum est, quò se convertit; sed quia perversa est ipsa conversio. Idcirco non res inferior voluntatem malam fecit, sed rem inferiorem pravè atque inordinatè ipsa [b] quæ facta est, appetivit. Si enim aliqui duo æqualiter affecti animo & corpore videant unius corporis pulcritudinem, qua visâ unus eorum ad illicitè perfruendum moveatur, alter in voluntate pudica stabilis perseveret, quid putamus esse caussæ, ut in illo fiat, in illo non fiat voluntas mala? Quæ illam res fecit, in quo facta est? Neque enim pulcritudo illa corporis; nam eam non fecit in ambobus: quando quidem amborum non dispariliter occurrit adspectibus. An caro intuentis in caussa est? cur non & illius? An verò animus? cur non utriusque? Ambos enim & animo & corpore æqualiter affectos fuisse prædiximus. An dicendum est, alterum eorum occulta maligni spiritûs suggestione tentatum, quasi non eidem suggestioni & qualicumque suasioni propria voluntate consenserit? Hanc igitur consensionem, hanc malam quam malè suadenti adhibuit voluntatem, quæ in eo res fecerit, quærimus. Nam ut hoc quoque impedimentum ab ista quæstione tollatur, si eadem tentatione ambo tententur, & unus ei cedat atque consentiat, alter idem qui fuerat, perseveret; quid aliud apparet, nisi unum voluisse, alterum noluisse à castitate deficere? Unde, nisi propria voluntate, ubi eadem fuerat in utroque corporis & animi affectio? Amborum oculis pariter visa est eadem pulcritudo, ambobus pariter institit occulta tentatio: propriam igitur in uno eorum voluntatem malam quæ res fecerit

A scire volentibus, si bene intueantur, nihil occurrit. Si enim dixerimus quòd ipse eam fecerit, quid erat ipse ante voluntatem malam nisi natura bona, cujus auctor Deus, qui est incommutabile bonum? Qui ergo dicit eum qui consensit tentanti atque suadenti, cui non consensit alius, ad illicitè utendum pulcro corpore, quod videndum ambobus pariter adfuit, cùm ante illam visionem ac tentationem similes ambo animo & corpore fuerint;
B ipsum sibi fecisse voluntatem malam, quia utique bonus ante voluntatem malam fuerit; quærat cur eam fecerit, utrùm quia natura est, an quia ex nihilo facta est: & inveniet voluntatem malam non ex eo esse incipere quòd natura est, sed ex eo quòd de nihilo natura facta est. Nam si natura caussa est voluntatis malæ, quid aliud cogimur dicere, nisi à bono fieri malum, & bonum esse caussam mali? si quidem à natura bona fit voluntas mala. Quod unde fieri potest, ut natura bo-
C na, quamvis mutabilis, ante quàm habeat voluntatem malam, faciat aliquid mali, hoc est, ipsam voluntatem malam?

CAPUT VII.

Caussam efficientem malæ voluntatis non esse quærendam.

NEMO igitur quærat efficientem caussam malæ voluntatis: non enim est efficiens, sed deficiens; quia nec illa effectio est, sed defectio. Deficere namque ab eo quod summè est, ad id
D quod minus est, hoc est incipere habere voluntatem malam. Caussas porrò defectionum istarum, cùm efficientes non sint, ut dixi, sed deficientes, velle invenire, tale est ac si quisquam velit videre tenebras, vel audire silentium: quod tamen utrumque nobis notum est; neque illud nisi per oculos, neque hoc nisi per aures; non sanè in specie, sed in speciei privatione. Nemo ergo ex me scire quærat, quod me nescire scio, nisi fortè ut nescire discat, quod sciri non posse sciendum est. Ea quip-
E pe quæ non in specie, sed in ejus privatione sciuntur, si dici aut intelligi potest, quodam modo nesciendo sciuntur, ut sciendo nesciantur. Cùm enim acies etiam oculi corporalis currit per species corporales, nusquam tenebras videt, nisi ubi cœperit non videre. Ita etiam non ad aliquem alium sensum, sed ad solas aures pertinet sentire silentium: quod tamen nullo modo nisi non audiendo sentitur. Sic species intelligibiles mens quidem nostra intelligendo conspicit; sed ubi deficiunt, nescien-
F do condiscit. *Delicta* enim *quis intelligit?* *Psal. 18.13.*

CAPUT VIII.

De amore perverso, quo voluntas ab incommutabili bono ad commutabile bonum deficit.

HOC scio, naturam Dei numquam, nusquam, nulla ex parte posse deficere; & ea posse deficere, quæ ex nihilo facta sunt. Quæ tamen quanto magis sunt, & bona faciunt, (tunc enim [c] aliquid faciunt,) caussas habent efficientes: in quantum autem deficiunt, & ex hoc mala fa-
G ciunt, (quid enim tunc faciunt nisi vana?) caussas habent deficientes. *Itemque scio in quo fit mala voluntas, id in eo fieri, quod si nollet, non fieret: & ideo non necessarios, sed voluntarios defectus justa pœna consequitur. Deficitur enim non ad mala, sed malè, id est, non ad malas naturas,

Naturam Dei non posse deficere.

* *al.* CAP. VIII.

[a] Sic MSS. At editi, *Hoc idem profectò, & æqualis si fuerit, dici potest.*
[b] Omnes MSS. *quia facta est.*

[c] Vind Am. Er. *tunc enim aliquid faciunt, cum caussas habent* &c. Lov *tunc enim cùm aliquid faciunt, caussas habent* &c. Expungenda particula *cùm*, quæ à MSS. abest.

Amor rerum inordinatus, non res ipsa in vitio est.

sed ideo malè, quia contra ordinem naturarum ab eo quod summè est, ad id quod minus est. Neque enim auri vitium est avaritia, sed hominis perversè amantis aurum, justitiâ derelictâ, quæ incomparabiliter auro debuit anteponi. Nec luxuria est vitium pulcrorum suaviumque corporum, sed animæ perversè amantis corporeas voluptates, neglectâ temperantiâ, qua rebus spiritaliter pulcrioribus & incorruptibiliter suavioribus coaptamur. Nec jactantia vitium est laudis humanæ, sed animæ perversè amantis laudari ab hominibus, spreto testimonio conscientiæ. Nec superbia vitium est dantis potestatem, vel ipsius etiam potestatis, sed animæ perversè amantis potestatem suam, potentioris justiore contemta. Ac per hoc qui perversè amat cujuslibet naturæ bonum, etiamsi adipiscatur, ipse fit in bono malus, & miser meliore privatus.

Caput IX.

An sancti Angeli quem habent creatorem naturæ, eumdem habeant bonæ voluntatis auctorem per Spiritum-sanctum in eis caritate diffusa.

1. Cum ergo malæ voluntatis efficiens naturalis, vel, si dici potest, essentialis nulla sit caussa; ab ipsa quippe incipit spirituum mutabilium malum, quo minuitur atque depravatur naturæ bonum, nec talem voluntatem facit nisi defectio, qua deseritur Deus, cujus defectionis etiam caussa utique deficit: si dixerimus nullam esse efficientem caussam etiam voluntatis bonæ, cavendum est, ne voluntas bona bonorum Angelorum, non facta, sed Deo coæterna esse credatur. Cùm [a] ergo ipsi facti sint, quomodo illa non esse facta dicetur? Porrò quia facta est, utrùm cum ipsis facta est, an sine illa fuerunt priùs? Sed si cum ipsis, non dubium quòd ab illo facta sit, à quo & ipsi; simulque ut facti sunt, ei à quo facti sunt, amore cum quo facti sunt, adhæserunt. Eoque sunt isti ab illorum societate discreti, quòd hi in eadem voluntate bona manserunt, illi ab ea deficiendo mutati sunt, mala scilicet voluntate, hoc ipso quòd à [b] bona defecerunt: à qua non defecissent, si utique noluissent. Si autem boni Angeli fuerunt priùs sine bona voluntate, eamque in se ipsis Deo non operante fecerunt; ergo meliores à se ipsis, quàm ab illo facti sunt. Absit. Quid enim erant sine bona voluntate, nisi mali? Aut si propterea non mali, quia nec mala voluntas eis inerat, (neque enim ab ea, quam nondum cœperant habere, defecerant,) certè nondum tales, nondum tam boni, quàm esse cum voluntate bona cœperunt. Aut si non potuerunt se ipsos facere meliores, quàm eos ille fecerat, quo nemo melius quidquam facit; profectò & bonam voluntatem, qua meliores essent, nisi operante adjutorio Creatoris habere non possent. Et cùm id egit eorum voluntas bona, ut non ad se ipsos, qui minùs erant, sed ad illum qui summè est, converterentur, eique adhærentes magis essent, ejusque participatione sapienter beatéque viverent; quid aliud ostenditur, nisi voluntatem quamlibet bonam inopem fuisse in solo desiderio remansuram, nisi ille qui bonam naturam ex nihilo sui capacem fecerat, ex se ipso faceret implendo meliorem, priùs faciens excitando avidiorem?

2. Nam & hoc discutiendum est, si boni Angeli ipsi in se fecerunt voluntatem bonam, utrùm aliquâ eam, an nullâ voluntate fecerunt. Si nullâ, utique nec fecerunt. Si aliquâ, utrùm malâ, an bonâ. Si malâ, quomodo esse potuit mala voluntas bonæ voluntatis effectrix? Si bonâ, jam ergo habebant. Et istam quis fecerat, nisi ille qui eos cum bona voluntate, id est, cum amore casto, quo illi adhærerent, creavit, simul [c] eis & condens naturam, & largiens gratiam? Unde sine bona voluntate, hoc est, Dei amore, numquam sanctos Angelos fuisse, credendum est. Isti autem, qui cùm boni creati essent, tamen mali sunt, mala propria voluntate, quam bona natura non fecit, nisi cùm à bono sponte defecit, ut mali caussa non sit bonum, sed defectus à bono, aut minorem acceperunt amoris divini gratiam, quàm illi qui in eadem perstiterunt; aut si utrique boni æqualiter creati sunt, istis mala voluntate cadentibus, illi ampliùs adjuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, unde se numquam casuros certissimi fierent, pervenerunt: sicut jam etiam in libro, quem sequitur iste, tractavimus. Confitendum est igitur cum debita laude Creatoris, non ad solos sanctos homines pertinere, verùm etiam de sanctis Angelis posse dici, quòd caritas Dei diffusa sit in eis per Spiritum-sanctum, qui datus est eis; nec tantùm hominum, sed primitus præcipuéque Angelorum bonum esse, quod scriptum est, *Mihi autem adhærere Deo, bonum est.* Hoc bonum quibus commune est, habent & cum illo cui adhærent & inter se societatem sanctam, & sunt una Civitas Dei, eademque vivum sacrificium ejus vivumque templum ejus. Cujus pars quæ conjungenda immortalibus Angelis ex mortalibus hominibus congregatur, & nunc mortaliter peregrinatur in terris, vel in eis qui morte obierunt, secretis animarum receptaculis sedibusque requiescit, eodem Deo creante, quemadmodum exorta sit, sicut de angelis dictum est, jam video esse dicendum. Ex uno quippe homine, quem primum Deus condidit, genus humanum sumsit exordium, secundùm sanctæ Scripturæ fidem, quæ mirabilem auctoritatem non immeritò habet in orbe terrarum, atque in omnibus gentibus, quas sibi esse credituras inter cetera [d] vera quæ dixit, vera divinitate prædixit.

Mali caussa defectus à bono.

Rom. 5. 5.

Psal. 72. 28.

Animarum receptacula.

Caput X.

De falsitate ejus historiæ, quæ multa millia annorum præteritis temporibus adscribat.

1. Omittamus igitur conjecturas hominum nescientium quid loquantur de natura vel institutione generis humani. Alii namque, sicut de ipso mundo crediderunt, semper fuisse homines opinantur. Unde ait & *Apuleius, cùm hoc animantium genus describeret: Singillatim mortales, [e] cunctim tamen universo genere perpetui. Et cùm illis dictum fuerit, si semper humanum genus fuit, quonam modo verum eorum loquatur historia, narrans qui fuerint quarumque rerum inventores, qui primi liberalium disciplinarum aliarumque artium institutores, vel à quibus primùm illa vel illa regio parsque terrarum illa atque illa insula incoli cœperit. Respondent * diluviis & conflagrationibus per certa intervalla temporum, non quidem omnia, sed plurima

** In lib. de deo Socratis.*

** V. Senec. lib. 5. nat. quæst. c. 27. & 29. & Cic. 2. de nat. deor.*

[a] Vind. Am. & Lov. *Cùm enim.* At Er. & MSS. *Cùm ergo.*
[b] Sic MSS. Editi verò, *quòd à bono defecerunt; à quo non defecissent, si utique voluissent.*

[c] Editi, *in eis.* Abest *in* à MSS.
[d] Apud Er. & Lov. omissum est *vera.*
[e] Libri quidam, *cuncti*: ut suprà lib. 9. c. 8. At Apul. *cunctim.*

terrarum ita vastari, ut redigantur homines ad exiguam paucitatem, ex quorum progenie rursus multitudo pristina reparetur; ac sic identidem reparari & institui quasi prima, cùm restituantur potiùs quæ fuerant illis nimiis vastationibus interrupta & exstincta; ceterùm hominem nisi ex homine exsistere omnino non posse. Dicunt autem quod putant, non quod sciunt.

2. Fallunt eos etiam quædam * mendacissimæ litteræ, quas perhibent in historia temporum multa annorum millia continere: cùm ex litteris sacris ab institutione hominis nondum completa annorum sex millia computemus. Unde, ne multa disputem quemadmodum illarum litterarum, in quibus longè plura annorum millia referuntur, vanitas refellatur, & nulla in illis rei hujus idonea reperiatur auctoritas; illa * epistola Alexandri Magni ad Olympiadem matrem suam, quam scripsit narrationem cujusdam Ægyptii sacerdotis insinuans, quam protulit ex litteris quæ sacræ apud illos haberentur, [a] continentem regna, quæ Græca quoque novit historia: in quibus regnum Assyriorum in eadem epistola Alexandri quinque millia excedit annorum; in Græca verò historia mille ferme & trecentos habet ab ipsius Beli principatu, quem regem & ille Ægyptius in ejusdem regni ponit exordio. Persarum autem & Macedonum imperium usque ad ipsum Alexandrum, cui loquebatur, plus quàm octo & annorum millium ille constituit: cùm apud Græcos * Macedonum usque ad mortem Alexandri quadringenti-octoginta-quinque reperiantur; Persarum verò, donec ipsius Alexandri victoriâ finiretur, ducenti & triginta-tres computentur. Longè itaque hi numeri annorum illis Ægytiis sunt minores, nec eis etiam si ter tantum computarentur, æquarentur. Perhibentur enim Ægyptii quondam tam * breves annos habuisse, ut quaternis mensibus finirentur. Unde annus plenior & verior, qualis nunc & nobis & illis est, tres eorum annos complectebatur antiquos. Sed ne sic quidem, ut dixi, Græca Ægyptiæ numero temporum concordat historia. Et ideo Græcæ potiùs fides habenda est: quia veritatem non excedit annorum, qui litteris nostris, quæ verè sacræ sunt, continentur. Porrò si hæc epistola Alexandri, quæ maximè innotuit, multùm abhorret in spatiis temporum à probabili fide rerum; quanto minùs credendum est illis litteris, quas plenas fabulosis velut antiquitatibus proferre [b] voluerint contra auctoritatem notissimorum divinorumque librorum, quæ totum orbem sibi crediturum esse prædixit, & cui totus orbis, sicut ab ea prædictum est, credidit; quæ vera se narrasse præterita, ex his quæ futura prænuntiavit, cùm tanta veritate implentur, ostendit.

Caput XI.

De his qui hunc quidem mundum non sempiternum putant, sed aut innumerabiles, aut eumdem unum certa conclusione sæculorum semper nasci & resolvi opinantur.

Alii verò qui mundum istum non * existimant sempiternum, sive non eum solum, sed innumerabiles opinentur, sive solum quidem esse, sed certis sæculorum intervallis innumerabiliter oriri & occidere; necesse est fateantur hominum genus priùs sine hominibus gignentibus exstitisse. Neque enim ut alluvionibus incendiisque terrarum, quas illi non putant toto prorsus orbe contingere, & ideo paucos homines ex quibus multitudo pristina reparetur, semper remanere contendunt, ita & hi possunt putare, quòd [c] aliqui hominum pereunte mundo relinquantur in mundo: sed sicut ipsum mundum ex materia sua renasci existimant, ita in illo ex elementis ejus genus humanum, ac deinde à parentibus progeniem pullulare mortalium, sicut aliorum animalium.

Caput XII.

Quid respondendum sit his, qui primam conditionem hominis tardam esse causantur.

Quod autem respondimus, cùm de mundi origine quæstio verteretur, eis qui nolunt credere non eum semper fuisse, sed esse cœpisse, sicut etiam Plato * apertissimè confitetur, quamvis à nonnullis contrà quàm loquitur, sensisse credatur: hoc etiam de prima hominis conditione responderim, propter eos qui similiter moventur, cur homo per innumerabilia atque infinita retrò tempora creatus non sit, tamque serò sit conditus, ut minùs quàm sex millia sint annorum, ex quo esse cœpisse in sacris litteris invenitur. Si enim brevitas eos offendit temporis, quòd tam pauci eis videntur anni, ex quo institutus homo in nostris auctoritatibus legitur; considerent nihil esse diuturnum, in quo est aliquid extremum, & omnia sæculorum spatia definita, si [d] æternitati interminatæ comparentur, non exigua existimanda esse, sed nulla. Ac per hoc, si non quinque vel sex, verùm etiam sexaginta millia, sive sexcenta, aut sexagies, aut sexcenties millies dicerentur annorum, aut itidem per totidem toties multiplicaretur hæc summa, ubi jam nullum numeri nomen haberemus, ex quo Deus hominem fecit; similiter quæri posset, cur antè non fecerit. Dei quippe ab hominis creatione cessatio retrorsus æterna sine initio tanta est, ut si ei conferatur quamlibet magna & ineffabilis numerositas temporum, quæ tamen fine conclusa certi spatii terminetur, nec saltem tanta videri debeat, quanta si humoris brevissimam guttam universo mari, etiam quantum Oceanus circumfluit, comparemus: quoniam istorum duorum unum quidem perexiguum est, alterum incomparabiliter magnum, sed utrumque finitum; illud verò temporis spatium, quod ab initio aliquo progreditur & aliquo termino coërcetur, magnitudine quantacumque tendatur, comparatum illi quod initium non habet, nescio utrùm pro minimo, an potiùs pro nullo deputandum est. [e] Hinc enim si à fine vel brevissima singillatim momenta detrahantur, decrescente numero, licèt tam ingenti, ut vocabulum non inveniat retrorsum redeundo; tamquam si hominis dies ab illo in quo nunc vivit, usque ad illum in quo natus est, detrahas: quandoque ad initium illa detractio perducetur. Si autem detrahantur retrorsus in spatio, quod à nullo cœpit exordio, non dico singillatim minuta momenta, vel horarum aut dierum aut mensium aut annorum etiam quantitates, sed tam magna spatia, quanta illa summa comprehendit an-

* In Timæo.

Nihil diuturnum, in quo est aliquid extremum.

[a] Sic MSS. At editi, *continet etiam regna.*
[b] Vind. Am. Et & plures MSS. *voluerunt.*
[c] Vind. Am. & MSS. *quod aliquid hominum pereunte mundo relinquatur in mundo.*
[d] Colbertinus MS. *æternitatis interminio.*
[e] Sic MSS. At editi, *Hunc.*

norum, quæ jam dici à quibuslibet computatoribus non potest, quæ tamen momentorum minutatim detractione consumitur; & detrahantur hæc tanta spatia, non semel atque iterum sæpiúsque, sed semper: quid fit, quid agitur, quando numquam ad initium, quod omnino nullum est, pervenitur? Quapropter quod nos modò quærimus post quinque millia & quod [a] excurrit annorum, possent & posteri etiam post annorum sexcenties millies eadem curiositate requirere, si in tantum hæc mortalitas hominum exoriendo & occumbendo, & imperita perseveraret infirmitas. Potuerunt & qui fuerunt ante nos ipsis recentibus hominis creati temporibus istam movere quæstionem. Ipse denique primus homo, vel postridie, vel eodem die postea quàm factus est, potuit inquirere, cur non antè sit factus. Et quandocumque antea factus esset, non vires tunc alias & alias nunc, vel etiam postea, ista de initio rerum temporalium controversia reperiret.

Caput XIII.

De revolutione sæculorum, quibus certo fine conclusis, universa semper in eumdem ordinem eamdemque speciem reditura quidam philosophi crediderunt.

1. Hanc autem se philosophi mundi hujus non aliter putaverunt posse vel debere dissolvere, nisi ut circumitus temporum inducerent, quibus eadem semper fuisse renovata atque repetita in rerum natura, atque ita deinceps fore sine cessatione asseverarent volumina venientium prætereuntiumque sæculorum: sive in mundo permanente isti circumitus fierent, sive certis intervallis oriens & occidens mundus eadem semper quasi nova, quæ transacta & quæ ventura sunt, exhiberet. A quo ludibrio prorsus immortalem animam, etiam cùm sapientiam perceperit, liberare non possunt, euntem sine cessatione ad falsam beatitudinem, & ad veram miseriam sine cessatione redeuntem. Quomodo enim vera beatitudo est, de cujus numquam æternitate confiditur, dum anima venturam miseriam aut imperitissimè in veritate nescit, aut infelicissimè in beatitudine pertimescit? Aut si ad miserias numquam ulteriùs reditura, ex his ad beatitudinem pergit; fit ergo aliquid novi in tempore, quod finem non habet temporis. Cur non ergo & mundus? Cur non & homo factus in mundo? ut illi nescio qui falsi circumitus à falsis sapientibus fallacibusque comperti, in doctrina sana tramite recti itineris evitentur.

2. Nam quidam & illud quod legitur in libro
Eccle 1. 9. Salomonis, qui vocatur Ecclesiastes: *Quid est quod fuit? Ipsum quod erit. Et quid est quod factum est? Ipsum quod fiet: & non est omne recens sub sole.* [b] *Quis loquatur, & dicat, Ecce hoc novum est? Iam fuit in sæculis quæ fuerunt ante nos*: propter hos circumitus in eadem redeuntes & in eadem cuncta revocantes, dictum intelligi * volunt, quòd ille aut de his rebus dixit, de quibus superiùs loquebatur, hoc est, de generationibus aliis euntibus, aliis venientibus, de solis amfractibus, de torrentium lapsibus; aut certè de omnium rerum generibus, quæ oriuntur, atque occidunt. Fuerunt enim homines ante nos, sunt & nobiscum, & erunt post nos; ita quæque animantia, vel arbusta. Monstra quoque ipsa, quæ inusitata nascuntur, quamvis inter

* Origenes lib. 3. περὶ ἀρχῶν cap. 5.

A se diversa sint, & quædam eorum semel facta narrentur, tamen secundùm id quod generaliter miracula & monstra sunt, utique & fuerunt, & erunt; nec recens & novum est, ut monstrum sub sole nascatur. Quamvis hæc verba quidam sic intellexerint, tamquam in prædestinatione Dei jam facta fuisse omnia, sapiens ille voluisset intelligi, & ideo nihil recens esse sub sole. Absit autem à recta fide, ut his Salomonis verbis illos circumitus significatos esse credamus, quibus illi putant sic
B eadem temporum temporaliumque rerum volumina repeti, ut, verbi gratiâ, sicut isto sæculo Plato philosophus in urbe Atheniensi, & in ea schola quæ [c] Academia dicta est, discipulos docuit, ita per innumerabilia retrò sæcula, multùm prolixis quidem intervallis, sed tamen certis, & idem Plato & eadem civitas & eadem schola iidemque discipuli repetiti, & per innumerabilia deinde sæcula repetendi sint: absit, inquam, ut nos ista credamus. Semel enim Christus mortuus est pro pec-
C catis nostris: resurgens autem à mortuis jam non moritur, & mors ei ultrà non dominabitur: & nos post resurrectionem semper cum Domino erimus, cui modò dicimus, quod sacer admonet Psalmus: *Tu Domine servabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum.* Satis autem istis existimo convenire quod sequitur, *In circumitu impii ambulant*: non quia per circulos quos opinantur, eorum vita est recursura; sed quia modò talis est erroris eorum via, id est, falsa doctrina.

Rom 6. 9. 1. Thess. 4. 16. Psal. 11. 8. Ibidem 9.

D
Caput XIV.

De temporali conditione generis humani, quam Deus nec novo consilio constituerit, nec mutabili voluntate.

Quid autem mirum est, si in his circumitibus errantes, nec aditum, nec exitum inveniunt? Quia genus humanum atque ista nostra mortalitas, nec quo initio cœpta sit sciunt, nec quo fine claudatur; quando quidem altitudinem Dei penetrare non possunt: quia cùm ipse sit
E æternus & sine initio, ab aliquo tamen initio exorsus est tempora, & hominem quem numquam antè fecerat, fecit in tempore, non tamen novo & repentino, sed immutabili æternoque consilio. Quis hanc valeat altitudinem investigabilem [d] vestigare, & inscrutabilem perscrutari, secundùm quam Deus hominem temporalem, ante quem nemo umquam hominum fuit, non mutabili voluntate in tempore condidit, & genus humanum ex uno multiplicavit? Quando quidem Psalmus
F ipse cùm præmisisset, atque dixisset, *Tu Domine servabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum*; ac deinde repercussisset eos, in quorum stulta impiaque doctrina nulla liberationis & beatitudinis animæ servatur æternitas, continuò subjiciens, *In circumitu impii ambulant*: tamquam ei diceretur, Quid ergo tu credis, sentis, intelligis? Numquidnam existimandum est subitò Deo placuisse hominem facere, quem numquam antea infinita retrò æternitate fecisset, cui nihil novi accidere
G potest, in quo mutabile aliquid non est? [e] continuò respondit ad ipsum Deum loquens, *Secundùm altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.* Sentiant, inquit, homines quod putant, & quod eis placet opinentur & disputent: *Secundùm altitudinem tuam,*

Deus æternus. Psal. 11. 8. Ibidem 9.

[a] Editi, *amplius excurrit.* Abest *amplius* à MSS.
[b] Editi, *nec quisquam loquitur & dicit.* Corriguntur ad MSS.
[c] Vind. Am. & plerique MSS. *Academica.*
[d] Editi, *investigare.* Conciniùs MSS. *vestigare*: quo præcedens dictio *investigabilem* posita intelligatur pro *non vestigabilem.*
[e] Locus veterum codicum ope liberatus à glossemate, quod in ante editis passus erat hunc in modum: *Et ne nos hac audientes aliqua fortè turbaret ambiguitas, continuò respondit &c.*

quam nullus potest nosse hominum, *multiplicasti filios hominum.* Valde quippe altum est,[a] & semper Deum fuisse, & hominem quem numquam fecerat, ex aliquo tempore primum facere voluisse, nec consilium voluntatemque mutasse.

CAPUT XV.

An ut Deus semper, etiam dominus fuisse semper intelligatur, credendum sit creaturam quoque numquam defuisse cui dominaretur: & quomodo dicatur semper creatum, quod dici non potest coæternum.

*V. lib. 5. de Trinitate c. 16.

1. EGO quidem sicut Dominum Deum aliquando * dominum non fuisse dicere non audeo, ita hominem numquam antea fuisse, & ex quodam tempore primùm hominem creatum esse dubitare non debeo. Sed cùm cogito cujus rei dominus semper fuerit, si semper creatura non fuit, affirmare aliquid pertimesco: quia & me ipsum intueor, & scriptum esse recolo, *Quis hominum potest scire consilium Dei, aut quis poterit cogitare quid velit Dominus? Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ adinventiones nostræ. Corruptibile enim corpus aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem.* (Sap. 9. 13. &c.) Ex his igitur quæ in hac terrena inhabitatione multa cogito,[b] (ideo utique multa, quia unum quod ex illis vel præter illa, quod fortè non cogito, verum est, invenire non possum:) si dixero, semper fuisse creaturam, cujus dominus esset, qui semper est dominus, nec dominus umquam non fuit; sed nunc illam, nunc aliam, per alia atque alia temporum spatia, ne aliquam Creatori coæternam esse dicamus, quod fides ratioque sana condemnat: cavendum est, ne sit absurdum, & à luce veritatis alienum, mortalem quidem per vices temporum semper fuisse creaturam decedentem aliam, aliam succedentem; immortalem verò non esse cœpisse, nisi cùm ad nostrum sæculum ventum est, quando & angeli creati sunt, si eos rectè lux illa primùm facta significat, aut illud potiùs cælum de quo dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram:* (Gen. 1. 1.) cùm tamen non fuerint, ante quàm fierent, ne immortales si semper fuisse dicantur, Deo coæterni esse credantur. Si autem dixero, non in tempore creatos angelos, sed ante omnia tempora & ipsos fuisse, quorum Deus dominus esset, qui numquam nisi dominus fuit: quæretur à me etiam, si ante omnia tempora facti sunt, utrùm semper potuerint esse qui facti sunt. Hîc respondendum fortè videatur, Quomodo non semper, cùm id quod est omni tempore, non inconvenienter semper esse dicatur? Usque adeo autem isti omni tempore fuerunt, ut etiam ante omnia tempora facti sint: si tamen à cælo cœpta sunt tempora, & illi jam erant ante cælum. At si tempus non[c] à cælo, verùm & ante cælum fuit; non quidem in horis, & diebus, & mensibus, & annis; (nam istæ dimensiones temporalium spatiorum, quæ usitatè ac propriè dicuntur tempora, (Tempora.) manifestum est quòd à motu siderum cœperint; unde & Deus, cùm hæc institueret, dixit, *Et sint in signa, & in tempora, & in dies, & in annos:*) (Gen. 1. 14.) sed in aliquo mutabili motu, cujus aliud[d] prius, aliud posterius præterierit, eo quòd simul esse non possunt: si ergo ante cælum in angelicis motibus tale aliquid fuit, & ideo tempus jam fuit, atque angeli ex quo facti sunt, temporaliter movebantur; etiam sic omni tempore fuerunt, quando quidem cum illis facta sunt tempora. Quis autem dicat, non semper fuit, quod omni tempore fuit?

2. Sed si hoc respondero, dicetur mihi; Quomodo ergo non sunt coæterni Creatori, si semper ille, semper illi fuerunt? Quomodo etiam creati dicendi sunt, si semper fuisse intelliguntur? Ad hoc quid respondebitur? An dicendum est, & semper eos fuisse, quoniam omni tempore fuerunt, qui cum tempore facti sunt, aut cum quibus tempora facta sunt, & tamen creatos? Neque enim & ipsa tempora creata esse negabimus, quamvis omni tempore tempus fuisse nemo ambigat. Nam si non omni tempore fuit tempus, erat ergo tempus, quando nullum erat tempus? Quis hoc stultissimus dixerit? Possumus enim rectè dicere: Erat tempus, quando non erat Roma; erat tempus, quando non erat Jerusalem; erat tempus, quando non erat Abraham; erat tempus, quando non erat homo; & si quid hujusmodi: postremò si non cum initio temporis, sed post aliquod tempus factus est mundus; possumus dicere, Erat tempus, quando non erat mundus. At verò, Erat tempus, quando nullum erat tempus, tam inconvenienter dicimus, ac si quisquam dicat, Erat homo, quando nullus erat homo; aut, erat iste mundus, quando iste non erat mundus. Si enim de alio atque alio intelligatur, potest dici aliquo modo, hoc est, Erat alius homo, quando non erat iste homo. Sic ergo, Erat aliud tempus, quando non erat hoc tempus, rectè possumus dicere: at verò, Erat tempus, quando nullum erat tempus, quis vel insipientissimus dixerit? Sicut ergo dicimus creatum tempus, cùm ideo semper fuisse dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non est consequens, ut si semper fuerunt angeli, ideo non sint creati, ut propterea semper fuisse dicantur, quia omni tempore fuerunt, & propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo sine his ipsa tempora esse potuerunt. Ubi enim nulla creatura est, cujus mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino esse non possunt. Ac per hoc & si semper fuerunt, creati sunt; nec si semper fuerunt, ideo Creatori coæterni sunt. Ille enim semper fuit æternitate immutabili: isti autem facti sunt; sed ideo semper fuisse dicuntur, quia omni tempore fuerunt, sine quibus tempora nullo modo esse potuerunt: tempus autem quoniam mutabilitate transcurrit, æternitati immutabili non potest esse coæternum. Ac per hoc etiamsi immortalitas angelorum non transit in tempore, nec præterita est quasi jam non sit, nec futura quasi nondum sit, tamen eorum motus quibus tempora peraguntur, ex futuro in præteritum transeunt: & ideo Creatori, in cujus motu dicendum non est vel fuisse quod jam non sit, vel futurum esse quod nondum sit, coæterni esse non possunt.

3. Quapropter si Deus semper dominus fuit, semper habuit creaturam suo dominatui servientem; verumtamen non de ipso genitam, sed ab ipso de nihilo factam; nec ei coæternam: erat quippe ante illam, quamvis nullo tempore sine illa; non eam spatio[e] transcurrente, sed manente perpe-

[a] Lov. & pauciores MSS. *altum est scrutari.*
[b] Hic Vind. Am. & Er. addunt, *deprimunt me.* Additamento caret editio Lov. sed pravâ nihilo minùs subsequentium verborum interpunctione sensum corrumpit.
[c] Aliquot MSS. *non cum cælo.*
[d] Sic MSS. At editi, *aliud anterius præterierit, aliud posterius successerit.*
[e] Sola editio Lov. *transcurrens.* Et paulò pòst, *quomodo creator semper fuit dominus.*

tuitate præcedens. Sed hoc si respondero eis qui requirunt, quomodo semper creator, semper dominus fuit, si creatura serviens non semper fuit; aut quomodo creata est, & non potiùs creatori coæterna est, si semper fuit: vereor ne faciliùs judicer affirmare quod nescio, quàm docere quod scio. Redeo igitur ad id quod creator noster scire nos voluit: illa verò quæ vel sapientioribus in hac vita scire permisit, vel omnino perfectis in alia vita scienda servavit, ultra vires meas esse confiteor. Sed ideo putavi sine affirmatione tractanda, ut qui hæc legunt, videant à quibus quæstionum periculis debeant temperare, nec ad omnia se idoneos arbitrentur; potiúsque intelligant quàm sit Apostolo obtemperandum præcipienti salubriter, ubi ait, *Dico autem per gratiam* [a] *quæ data est mihi, omnibus qui sunt in vobis, non plus sapere quàm oportet sapere; sed sapere ad temperantiam, sicut unicuique Deus partitus est mensuram fidei.* Si enim pro viribus suis alatur infans, fiet ut crescendo plus capiat: si autem vires suæ capacitatis excedat, deficiet ante quàm crescat.

Rom. 12. 3.

Caput XVI.

Quomodo intelligenda sit promissa homini à Deo vita æterna ante tempora æterna.

Quæ sæcula præterierint ante quàm genus institueretur humanum, me fateor ignorare: non tamen dubito nihil omnino creaturæ Creatori esse coæternum. Dicit etiam Apostolus tempora æterna, nec ea futura, sed, quod magis est mirandum, præterita. Sic enim ait: *In spem vitæ æternæ, quam promisit non mendax Deus ante tempora* [b] *æterna; manifestavit autem temporibus suis Verbum suum.* Ecce dixit retrò quòd fuerint tempora æterna, quæ tamen non fuerint Deo coæterna. Si quidem ille ante tempora æterna non solùm erat, verùm etiam promisit vitam æternam, quam manifestavit temporibus suis, id est congruis, quid aliud quàm Verbum suum? Hoc est enim vita æterna. Quomodo autem promisit, cùm hominibus utique promiserit, qui nondum erant ante tempora æterna; nisi quia in ipsius æternitate, atque in ipso ejus Verbo eidem coæterno, jam prædestinatione fixum erat, quod suo tempore futurum erat?

Tit. 1. 2. & 3

Caput XVII.

Quid de incommutabili consilio aut voluntate Dei fides sana defendat, contra ratiocinationes eorum qui opera Dei ex æternitate repetita per eosdem semper volunt sæculorum redire circumitus.

1. Illud quoque non dubito, ante quàm primus homo creatus esset, numquam quemquam hominem fuisse: nec eumdem ipsum, nescio quibus circumitibus, nescio quoties revolutum, nec alium aliquem naturâ similem. Neque ab hac fide me philosophorum argumenta deterrent, quorum acutissimum illud putatur, quod dicunt, nulla infinita ullâ scientiâ posse comprehendi: ac per hoc Deus, inquiunt, rerum quas facit, omnium finitarum omnes finitas apud se rationes habet. Bonitas autem ejus numquam vacua fuisse credenda est, ne sit temporalis ejus operatio, cujus retrò fuerit æterna cessatio, quasi pœnituerit eum prioris sine initio vacationis, ac propterea sit operis aggressus initium. Et ideo necesse est, inquiunt, eadem semper repeti, eademque semper repetenda transcurrere; vel manente mundo mutabiliter, qui licèt numquam non fuerit & sine initio temporis tamen factus est; vel ejus quoque ortu & occasu semper illis circumitibus repetito, semperque repetendo: ne videlicet, si aliquando primùm Dei opera cœpta dicantur, priorem suam sine initio vacationem tamquam inertem ac desidiosam, & ideo sibi displicentem damnasse quodam modo, atque ob hoc mutasse credatur. Si autem semper quidem temporalia, sed alia atque alia perhibetur operatus, ac sic aliquando etiam ad hominem faciendum, quem numquam antea fecerat, pervenisse: non scientiâ, qua putant non posse quæcumque infinita comprehendi, sed quasi ad horam, sicut veniebat in mentem, fortuitâ quadam inconstantiâ videatur fecisse quæ fecit. Porrò si illi circumitus admittantur, inquiunt, quibus vel manente mundo, vel ipso quoque revolubiles ortus suos & occasus eisdem circumitibus inserente; eadem temporalia repetuntur, nec ignavum otium; præsertim tam longæ sine initio diuturnitatis, Deo tribuitur, nec improvida temeritas operum suorum: Quoniam si non eadem repetantur, non possunt infinita diversitate variata ullâ ejus scientiâ vel præscientiâ comprehendi.

Argumenta quibus creatio naturarum in tempore oppugnatur.

2. Has argumentationes quibus impii nostram simplicem pietatem, ut cum illis in circumitu ambulemus, de via recta conantur avertere, si ratio refutare non posset, fides irridere deberet. Huc accedit, quòd in adjutorio Domini Dei nostri hos volubiles circulos, quos opinio confingit, ratio manifesta confringit. Hinc enim maximè isti errant, ut in circumitu falso ambulare, quàm vero & recto itinere malint, quòd mentem divinam omnino immutabilem cujuslibet infinitatis capacem, & innumera omnia sine cogitationis alternatione numerantem, de sua humana, mutabili, angustaque metiuntur. Et fit illis quod ait Apostolus: *Comparantes* enim *semetipsos sibimetipsis,* [c] *non intelligunt.* Nam quia illis quidquid novi faciendum venit in mentem, novo consilio faciunt, (mutabiles quippe mentes gerunt;) profectò non Deum, quem cogitare non possunt; sed semetipsos pro illo cogitantes, non illum, sed se ipsos, nec illi, sed sibi comparant. Nobis autem fas non est credere, aliter Deum affici cùm vacat, aliter cùm operatur: quia nec affici dicendus est, tamquam in ejus natura fiat aliquid, quod non antè fuerit. Patitur quippe qui afficitur, & mutabile est omne quod aliquid patitur. Non itaque in ejus vacatione cogitetur ignavia, desidia, inertia; sicut nec in ejus opere labor, conatus, industria. Novit quiescens agere, & agens quiescere. Potest ad opus novum, non novum, sed sempiternum adhibere

2. Cor. 10. 12.

Dei vacatio ab opere sine desidia.

[a] Vind. Am. Er. & MSS. *per gratiam Dei.*

[b] Græcè est, πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων: quod Vulgata editione vertitur, *ante tempora sæcularia*: eâ verò quam interpretatur Hieronymus, *ante tempora æterna*: quia scilicet Græcum αἰὼν, sæculum & æternum Latinè reddi potest, uti observat Augustinus lib. contra Priscillianistas c. 5. Unde Rom 16. 25. pro Græco, χρόνοις αἰωνίοις; in ipsa Vulgata est, *temporibus æternis.* Hieronymus locum epist. ad Titum enarrans, *Ante hæc igitur mundi tempora*, inquit, *æternitatem quamdam sæculorum fuisse credendum est...... sex millia necdum nostri orbis implentur anni: quas priùs æternitates? quanta tempora? quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est? Ante hæc itaque omnia tempora.... promisit Deus Pater sapientiæ suæ Verbum suum, & ipsam sapientiam suam, & vitam eorum qui creaturi erant mundo esse venturam.* Brevior & facilior est Augustini interpretatio lib. cont. Priscill. cap. 6. Apostolum scilicet æterna dixisse tempora, *quæ ante se non habent ullum tempus.* Confer lib. 1. de Genes. cont. Manich. & lib. 83. q. 72.

[c] Aliter Vulgata: Sed Augustinus hîc & in Psal. 34. & contra Faust. lib. 22. c. 27. sequitur Græcam lectionem. καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐ συνιοῦσι. Editi Am. Er. & Lov habent, *semetipsos non intelligunt.* At Vind & MSS. consentientes Græco, voce *semetipsos* carent.

consilium; nec pænitendo quia priùs cessaverat, cœpit facere quod non fecerat. Sed & si priùs cessavit, & posteriùs operatus est, (quod nescio quemadmodum ab homine possit intelligi) hoc procul dubio quod dicitur, priùs & posteriùs, in rebus priùs non exsistentibus & posteriùs exsistentibus fuit. In illo autem non alteram præcedentem altera subsequens mutavit aut abstulit voluntatem, sed una eademque sempiterna & immutabili voluntate res quas condidit, & ut priùs non essent egit, quàm diu non fuerunt, & ut posteriùs essent, quando esse cœperunt: hinc eis qui talia videre possunt, mirabiliter fortassis ostendens, quàm non eis indiguerit, sed eas gratuita bonitate condiderit, cùm sine illis ex æternitate initio carente in non minore beatitate permansit.

Caput XVIII.

Contra eos qui dicunt, ea quæ infinita sunt nec Dei posse scientiâ comprehendi.

Illud autem aliud quod dicunt, nec Dei scientiâ quæ infinita sunt posse comprehendi: restat eis ut dicere audeant, atque huic se voragini profundæ impietatis immergant, quòd non omnes numeros Deus noverit. (Numeri infiniti.) Eos quippe infinitos esse, certissimum est: quoniam in quocumque numero finem faciendum putaveris, idem ipse, non dico uno addito augeri, sed quamlibet sit magnus & quamlibet ingentem multitudinem continens in ipsa ratione atque scientia numerorum, non solùm duplicari, verùm etiam multiplicari potest. Ita verò suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par esse cuicumque alteri possit. Ergo & dispares inter se atque diversi sunt, & singuli quique finiti sunt, & omnes infiniti sunt. Itane numeros propter infinitatem nescit [a] omnes Deus, & usque ad quamdam summam numerorum scientia Dei pervenit, ceteros ignorat? Quis hoc etiam dementissimus dixerit? Nec audebunt isti contemnere numeros, & eos dicere ad Dei scientiam non pertinere, apud quos Plato Deum magna auctoritate commendat mundum numeris fabricantem: & apud nos Deo dictum legitur, *Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti.* (Sap. 11. 21.) De quo dicit & Propheta, *Qui profert* [b] *numerosè sæculum.* (Isai. 40. 26.) Et Salvator in Evangelio, *Capilli*, inquit, *vestri omnes numerati sunt.* (Matth. 10. 30.) Absit itaque ut dubitemus, quòd ei notus sit omnis numerus, *cujus intelligentiæ*, sicut in Psalmo canitur, *non est numerus.* (Psal. 146. 5.) Infinitas itaque numeri, quamvis infinitorum numerorum nullus sit numerus, non est tamen incomprehensibilis ei, cujus intelligentiæ non est numerus. Quapropter si quidquid scientiâ comprehenditur, scientis comprehensione finitur; profectò & omnis infinitas quodam ineffabili modo Deo finita est, quia scientiæ ipsius incomprehensibilis non est. Quare si infinitas numerorum scientiæ Dei, qua comprehenditur, esse non potest infinita; qui tandem nos sumus homunculi, qui ejus scientiæ limites figere præsumamus, dicentes, quòd nisi eisdem circumitibus temporum eadem temporalia repetantur, non potest Deus cuncta quæ fecit vel præscire ut faciat, vel scire cùm fecerit? cujus sapientia simpliciter multiplex & uniformiter multiformis, tam incomprehensibili comprehensione omnia incomprehensibilia comprehendit, ut quæcumque nova & dissimilia [c] consequentia præcedentibus si semper facere vellet, inordinata & improvisa habere non posset; nec ea præverideret ex proximo tempore, sed æternâ præscientiâ contineret.

Caput XIX.

De sæculis sæculorum.

Quod [d] utrùm ita faciat, & continuata sibi connexione copulentur, quæ appellantur * sæcula sæculorum, alia tamen atque alia, ordinatâ dissimilitudine procurrentia, eis dumtaxat qui ex miseria liberantur in sua beata immortalitate sine fine manentibus; (* V. Hieronym. in ep. ad Galat. cap. 1.) an ita dicantur sæcula sæculorum, ut intelligantur sæcula in sapientia Dei inconcussâ stabilitate manentia, istorum quæ cum tempore transeunt tamquam efficientia sæculorum, definire non audeo. Fortassis enim possit dici sæculum, quæ sunt sæcula; ut nihil aliud perhibeatur sæculum sæculi, quàm sæcula sæculorum: sicut nihil aliud dicitur cælum cæli, quàm cæli cælorum. Nam cælum Deus vocavit firmamentum super quod sunt aquæ; (Gen. 1. 8.) & tamen Psalmus, *Et aquæ*, inquit, *quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini.* (Psal. 148. 4.) Quid ergo istorum duorum sit, an præter hæc duo aliquid aliud de sæculis sæculorum possit intelligi, profundissima quæstio est: neque hoc quod nunc agimus impedit, si indiscussa interim differatur; sive aliquid in ea definire valeamus; sive nos faciat cautiores diligentior ipsa tractatio, ne in tanta obscuritate rerum affirmare aliquid temere audeamus. Nunc enim contra opinionem disputamus, qua illi circumitus asseruntur, quibus semper eadem per intervalla temporum necesse esse repeti existimantur. Quælibet autem illarum sententiarum de sæculis sæculorum vera sit, ad hos circumitus nihil pertinet: quoniam sive sæcula sæculorum sint, non eadem repetita, sed alterum ex altero connexione ordinatissima procurrentia, liberatorum beatitudine sine ullo recursu miseriarum certissima permanente, sive sæcula sæculorum æterna sint temporalium tamquam dominantia subditorum, circumitus illi eadem revolventes locum non habent, quos maximè refellit æterna vita sanctorum.

Caput XX.

De impietate eorum qui asserunt, animas summæ veræque beatitudinis participes iterum atque iterum per circumitus temporum ad easdem miserias laboresque redituras.

1. Quorum enim aures piorum ferant, post emensam tot tantisque calamitatibus vitam, (si tamen ista vita dicenda est, quæ * potiùs mors est, ita gravis, ut mors quæ ab hac liberat, mortis hujus amore timeatur,) (* V. Cicer. lib. 6. de republ.) post tam magna mala tamque multa & horrenda, tandem aliquando per veram religionem atque sapientiam expiata atque finita, ita pervenire ad conspectum Dei, atque ita fieri beatum contemplatione incorporeæ lucis per participationem immutabilis immortalitatis ejus, cujus adipiscendæ amore flagramus, ut eam quandoque necesse sit deseri, & eos qui deserunt, ab illa æternitate, veritate, felicitate dejectos, tartareæ [e] mortalitati, turpi stultitiæ, miseriis exsecrabilibus implicari, ubi Deus amittatur, ubi odio veritas habeatur, ubi per immundas ne-

[a] Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *nescit omnipotens Deus.*
[b] Editi, *Qui profert numero sæculum.* At MSS. *numerosè.* Locus est Isaiæ 40. 26. secundùm LXX. ὁ ἐκφέρων κατ' ἀριθμὸν τὸν κόσμον αὐτοῦ.
[c] Sola editio Lov. *consequuntur.*

[d] Lov. *ut ita faciat.* Editi verò alii & MSS. *utrùm ita faciat*; scilicet quemadmodum in superioris capitis fine dictum est.
[e] In sola editione Lov. *tartareæ immortalitati.*

quitias beatitudo quæratur; & hoc itidem atque itidem ſine ullo fine priorum & poſteriorum certis intervallis & dimenſionibus ſæculorum factum & futurum; & hoc propterea, ut poſſint Deo, circumitibus definitis euntibus ſemper atque redeuntibus per noſtras falſas beatitudines & veras miſerias, alternatim quidem, ſed revolutione inceſſabili ſempiternas, nota eſſe opera ſua; quoniam neque à faciendo quieſcere, neque ſciendo poſſit ea quæ infinita ſunt, indagare: quis hæc audiat? quis credat? quis ferat? Quæ ſi vera eſſent, non ſolùm tacerentur prudentiùs, verùm etiam (ut quomodo valeo dicam quod volo) doctiùs neſcirentur. Nam ſi hæc illic in memoria non habebimus, & ideo beati erimus, cur hîc per eorum ſcientiam gravatur ampliùs noſtra miſeria? Si autem ibi ea neceſſariò ſcituri ſumus, hîc ſaltem neſciamus, ut hîc felicior ſit exſpectatio, quàm illic adeptio ſummi boni: quando hîc æterna vita conſequenda exſpectatur; ibi autem beata, ſed non æterna, quandoque amittenda cognoſcitur.

2. Si autem dicunt, neminem poſſe ad illam beatitudinem pervenire, niſi hos circumitus, ubi beatitudo & miſeria viciſſim alternant, in hujus vitæ eruditione cognoverit: quomodo ergo fatentur, quanto plus quiſque amaverit Deum, tanto eum faciliùs ad beatitudinem perventurum, qui ea docent quibus amor ipſe torpeſcat? Nam quis non remiſſiùs & tepidiùs amet eum, quem ſe cogitat neceſſariò deſerturum, & contra ejus veritatem ſapientiamque ſenſurum, & hoc cùm ad ejus plenam pro ſua capacitate notitiam beatitudinis perfectione pervenerit; quando nec hominem amicum poſſit quiſque amare fideliter, cui ſe futurum noverit inimicum? Sed abſit ut vera ſint, quæ nobis minantur veram miſeriam numquam finiendam, ſed interpoſitionibus falſæ beatitudinis ſæpe ac ſine fine rumpendam. Quid enim illa beatitudine falſius atque fallacius, ubi nos futuros miſeros, aut in tanta veritatis luce neſciamus, aut in ſumma felicitatis arce timeamus? Si enim venturam calamitatem ignoraturi ſumus, peritior eſt hîc noſtra miſeria, ubi venturam beatitudinem novimus. Si autem nos illic clades imminens non latebit, beatiùs tempora tranſigit anima miſera quibus tranſactis ad beatitudinem ſublevetur, quàm beata quibus tranſactis in miſeriam revolvatur. Atque ita ſpes noſtræ infelicitatis eſt felix & felicitatis infelix. Unde fit, ut quia hîc mala præſentia patimur, ibi metuimus imminentia, veriùs ſemper miſeri quàm beati aliquando eſſe poſſimus.

Vera felicitas.

3. Sed quoniam hæc falſa ſunt clamante pietate, convincente veritate; (illa enim nobis veraciter promittitur vera felicitas, cujus erit ſemper retinenda, & nullâ infelicitate rumpenda certa ſecuritas;) viam rectam ſequentes, [a] quæ nobis eſt Chriſtus, eo duce ac ſalvatore à vano & inepto impiorum circumitu iter fidei mentemque avertamus. Si enim de iſtis circumitibus & ſine ceſſatione alternantibus itionibus & reditionibus animarum Porphyrius Platonicus ſuorum opinionem ſequi noluit, ſive ipſius rei vanitate permotus, ſive A jam tempora Chriſtiana reveritus; & quod in libro decimo commemoravi, dicere maluit, animam propter cognoſcenda mala traditam mundo, ut ab eis liberata atque purgata, cùm ad Patrem redierit, nihil ulteriùs tale patiatur: quanto magis nos iſtam inimicam Chriſtianæ fidei falſitatem deteſtari ac devitare debemus? His autem circumitibus evacuatis atque fruſtratis, nulla neceſſitas nos compellit, ideo putare non habere initium temporis ex quo eſſe cœperit genus humanum, quia B per neſcio quos circumitus nihil ſit in rebus novi, quod non & antea certis intervallis temporum fuerit, & poſtea ſit futurum. Si enim liberatur anima non reditura ad miſerias, ſicut numquam antea liberata eſt, fit in illa aliquid quod [b] antea numquam factum eſt, & hoc quidem valde magnum, id eſt, quæ numquam deſinat æterna felicitas. Si autem in natura immortali [c] fit tanta novitas, nullo repetita, nullo repetenda circumitu, cur in rebus mortalibus fieri non poſſe contenditur? Si C dicunt non fieri in anima beatitudinis novitatem, quoniam ad eam revertitur in qua ſemper fuit, ipſa certè liberatio nova fit, cùm de miſeria liberatur in qua numquam fuit, & ipſa miſeriæ novitas in ea facta eſt quæ numquam fuit. Hæc autem novitas ſi non in rerum, quæ divinâ providentiâ gubernantur, [d] ordinem venit, ſed caſu potiùs evenit, ubi ſunt illi determinati dimenſique circumitus, in quibus nulla nova fiunt, ſed repetuntur eadem quæ fuerunt? Si autem & hæc novitas ab D ordinatione providentiæ non excluditur, ſive [e] data ſit anima, ſive lapſa ſit, poſſunt fieri nova, quæ neque antea facta ſint, nec tamen à rerum ordine aliena ſint. Et ſi potuit anima facere per imprudentiam ſibi novam miſeriam, quæ non eſſet improviſa divinæ providentiæ, ut hanc quoque in rerum ordine includeret, & ab hac eam non improvidè liberaret; qua tandem temeritate humanæ vanitatis audemus negare divinitatem facere poſſe res, non ſibi, ſed mundo novas, quas neque E antea fecerit, nec umquam habuerit improviſas? Si autem dicunt liberatas quidem animas ad miſeriam non reverſuras, ſed cùm hoc fit, in rebus nihil novi fieri, quoniam ſemper aliæ atque aliæ liberatæ ſunt, & liberantur, & liberabuntur: hoc certè concedant, ſi ita eſt, novas animas fieri, quibus ſit & nova miſeria & nova liberatio. Nam ſi antiquas eas dicunt eſſe, & retrorſum ſempiternas, ex quibus quotidie novi fiant homines, de quorum corporibus, ſi ſapienter vixerint, ita liF berentur, ut numquam ad miſerias revolvantur, conſequenter dicturi ſunt infinitas. Quantuſlibet namque finitus numerus fuiſſet animarum, infinitis retrò ſæculis ſufficere non valeret, ut ex illo ſemper fierent homines, quorum eſſent animæ ab iſta ſemper mortalitate liberandæ, numquam ad eam deinceps rediturae. Nec ullo modo explicabunt, quomodo in rebus, quas, [f] ut Deo notæ eſſe poſſint, finitas volunt, infinitus ſit numerus animarum.

G 4. Quapropter quoniam circumitus illi jam exploſi ſunt, quibus ad eaſdem miſerias neceſſariò putabatur anima reditura; quid reſtat convenien-

[a] MSS. *quod.*
[b] Nonnulli MSS. *quod ei numquam factum eſt.*
[c] Sic Vind. Am. & MSS. At Lov. *ſit tanta novitas futura.*
[d] Sic MSS. Editi verò, *ordine.*
[e] Vind. Am. Er. *ſive elata ſit anima, ſive lapſa ſit.* Lov. *ſive data ſit anima, ſive à ſe ſit.* Meliùs MSS. *ſive data ſit anima, ſive lapſa ſit.* Propter duas nimirum opiniones, aliorum quidem docentium animas corporibus à Deo datas & miſſas, aliorum autem exiſtimantium eas ſuapte culpâ delapſas eſſe de cælis in corpora ad luendas pœnas.
[f] Sic MSS. At editi, *quas Deo notas eſſe, eò quòd ſint infinita, non volunt.*

tius

tius pietati, quàm credere non esse impossibile Deo, & ea quæ numquam fecerit nova facere, & ineffabili præscientiâ voluntatem mutabilem non habere? Porrò autem utrùm animarum liberatarum nec ulteriùs ad miserias rediturarum numerus possit semper augeri, ipsi viderint, qui de rerum infinitate cohibenda tam subtiliter disputant: nos verò ratiocinationem nostram ex utroque latere terminamus. Si enim potest, quid caussæ est ut negetur creari potuisse quod numquam antea creatum esset, si liberatarum animarum numerus, qui numquam antea fuit, non solùm factus est semel, sed numquam fieri desinet? Si autem oportet ut certus sit liberatarum aliquis numerus animarum, quæ ad miseriam numquam redeant, neque iste numerus ulteriùs augeatur; etiam ipse sine dubio quicumque erit, antè utique numquam fuit: qui profectò crescere, & ad suæ quantitatis terminum pervenire sine aliquo non possit initio; quod initium eo modo antea numquam fuit. Hoc ergo ut esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit.

Caput XXI.

De conditione unius primi hominis, atque in eo generis humani.

Hac igitur quæstione difficillima propter æternitatem Dei nova creantis sine novitate aliqua voluntatis, quantum potuimus, explicata, non est arduum videre multo fuisse melius quod factum est, ut ex uno homine quem primum condidit, multiplicaret genus humanum, quàm si id inchoasset à pluribus. Nam cùm animantes alias solitarias, & quodam modo solivagas, id est, quæ solitudinem magis appetant, sicuti sunt aquilæ, milvi, leones, lupi, & quæcumque ita sunt; alias congreges instituerit, quæ congregatæ atque in gregibus malint vivere, ut sunt columbi, sturni, cervi, damulæ, & cetera hujusmodi: utrumque tamen genus non ex singulis propagavit, sed plura simul jussit exsistere. Hominem verò, cujus naturam quodammodo mediam inter angelos bestiasque condebat, ut si Creatori suo tamquam vero Domino subditus [a] præceptum ejus piâ obedientiâ custodiret, in consortium transiret angelicum, sine morte media beatam immortalitatem absque ullo termino consecutus; si autem Dominum Deum suum libera voluntate superbè atque inobedienter usus offenderet, morti addictus bestialiter viveret, libidinis servus æternoque post mortem supplicio destinatus; unum ac singulum creavit, non utique solum sine humana societate deserendum, sed ut eo modo vehementiùs ei commendaretur ipsius societatis unitas vinculumque concordiæ, si non tantùm inter se naturæ similitudine, verùm etiam cognationis affectu homines necterentur; quando nec ipsam quidem feminam copulandam viro, sicut ipsum creare illi placuit, sed ex ipso, ut omne ex homine uno diffunderetur genus humanum.

[a] Obedientiæ præstantia.

Caput XXII.

Quòd præscierit Deus hominem, quem primum condidit, peccaturum; simulque præviderit quantum piorum populum ex ejus genere in angelicum consortium suâ esset gratiâ translaturus.

Nec ignorabat Deus hominem peccaturum, & morti jam obnoxium morituros propagaturum, eóque progressuros peccandi immanitate mortales, ut tutiùs atque pacatiùs inter se rationalis voluntatis expertes bestiæ sui generis viverent, quarum ex aquis & terris [b] plurium pullulavit exordium, quàm homines, quorum genus ex uno est ad commendandam concordiam propagatum. Neque enim umquam inter se leones, aut inter se dracones, qualia homines bella gesserunt. Sed prævidebat etiam gratiâ suâ populum piorum in adoptionem vocandum, remissisque peccatis justificatum Spiritu-sancto sanctis Angelis in æterna pace sociandum, novissima inimica morte destructa: cui populo esset hujus rei consideratio profutura, quòd ex uno homine Deus ad commendandum hominibus, quàm ei grata sit etiam in pluribus unitas, genus instituisset humanum.

Caput XXIII.

De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem Dei.

Fecit ergo Deus hominem ad imaginem suam. Talem quippe illi animam creavit, qua per rationem atque intelligentiam omnibus esset præstantior animalibus terrestribus & natatilibus & volatilibus, quæ mentem hujusmodi non haberent. Et cùm virum terreno formasset ex pulvere, eique animam qualem dixi, sive quam jam fecerat sufflando indidisset, sive potiùs sufflando fecisset, eumque flatum quem sufflando fecit, (nam quid est aliud sufflare, quàm flatum facere?) animam hominis esse voluisset, etiam conjugem illi in adjutorium generandi ex ejus latere osse detracto fecit, ut Deus. Neque enim hæc carnali consuetudine cogitanda sunt, ut videre solemus opifices ex materia quacumque terrena corporalibus membris, quod artis industriâ potuerint, fabricantes. Manus Dei potentia Dei est, qui etiam visibilia invisibiliter operatur. Sed hæc fabulosa potiùs quàm vera esse arbitrantur, qui virtutem ac sapientiam Dei, qua novit & potest etiam sine seminibus ipsa [c] certè facere semina, ex his usitatis & quotidianis metiuntur operibus; ea verò quæ primitus instituta sunt, quoniam non noverunt, infideliter cogitant: Quasi non hæc ipsa quæ noverunt de humanis conceptibus atque partubus, si inexpertis narrarentur, incredibiliora viderentur: quamvis & ea ipsa plerique magis naturæ corporalibus caussis, quàm operibus divinæ mentis assignent.

Insufflatio in faciem.

Caput XXIV.

An ullius vel minimæ creaturæ possint dici angeli creatores.

Sed cum his nullum nobis est in his libris negotium, qui divinam mentem facere vel curare ista non credunt. Illi autem qui Platoni suo credunt, non ab illo summo Deo qui fabricatus est mundum, sed ab * aliis minoribus, quos quidem ipse creaverit, permissu sive jussu ejus animalia facta esse cuncta mortalia, in quibus homo præcipuum diisque ipsis cognatum teneret locum; si superstitione careant, qua quærunt unde justè videantur sacra & sacrificia facere quasi conditoribus suis, facilè carebunt etiam hujus opinionis errore. Neque enim fas est ullius naturæ quamlibet minimæ mortalisque creatorem nisi Deum credere ac dicere, & ante quàm possit intelligi. Angeli autem, quos illi deos libentiùs appellant,

* Plato in Timæo.

Angeli nullius creaturæ creatores.

[a] Plures MSS. *præcepta.*
[b] Am. & plerique MSS. *plurimum.*

[c] Am. *ipsa certa facere.* Plures MSS. *ipsa quoque facere.*

etiamsi adhibent vel jussi vel permissi operationem A suam rebus quæ gignuntur in mundo, [a] tamen tam non eos dicimus creatores animalium, quàm nec agricolas frugum atque arborum.

CAPUT XXV.

Omnem [b] naturam & omnem speciem universæ creaturæ non nisi opere Dei formari.

CUM enim alia sit species quæ adhibetur extrinsecùs cuicumque materiæ corporali, sicut operantur homines figuli & fabri atque id genus opifices, qui etiam pingunt & effingunt for- B mas similes corporibus animalium; alia verò quæ intrinsecùs efficientes caussas habet de secreto & occulto naturæ viventis atque intelligentis arbitrio, quæ non solùm naturales corporum species, verùm etiam ipsas animantium animas, dum non fit, facit: supradicta illa species artificibus quibusque tribuatur; hæc autem altera non nisi uni artifici creatori & conditori Deo, qui mundum ipsum & angelos sine ullo mundo & sine ullis angelis fecit. Qua enim vi divina, &, ut ita dicam, C effectiva, quæ fieri nescit, sed facere, accepit speciem, cùm mundus fieret, rotunditas cæli & rotunditas solis; eadem vi divina & effectiva, quæ fieri nescit, sed facere, accepit speciem rotunditas oculi & rotunditas pomi, & ceteræ figuræ naturales quas videmus in rebus quibusque nascentibus non extrinsecùs adhiberi, sed intimâ Creatoris potentiâ, qui dixit, *Cælum & terram ego impleo*: & cujus sapientia est quæ *adtingit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter*. Proinde D facti primitus angeli cujusmodi ministerium præbuerint Creatori cetera facienti nescio; nec tribuere illis audeo quod fortè non possunt, nec debeo [c] derogare quod possunt. Creationem tamen conditionemque omnium naturarum, qua fit ut omnino naturæ sint, eis quoque faventibus illi Deo tribuo, cui se etiam ipsi debere quod sunt cum gratiarum actione noverunt. Non solùm igitur agricolas non dicimus fructuum quorumque creatores, cùm legamus, *Neque qui plantat est aliquid*, E *neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus*: sed ne ipsam quidem terram, quamvis mater omnium fecunda videatur, quæ germinibus erumpentia promovet, & fixa radicibus continet, cùm itidem legamus, *Deus illi dat corpus quomodo voluerit, & unicuique seminum proprium corpus*. Ita nec feminam sui puerperii creatricem appellare debemus, sed potiùs illum qui cuidam suo famulo dixit, *Priùs quàm te formarem in utero, novi te*. Et quamvis anima sic vel sic affecta prægnantis valeat aliqui- F bus velut induere qualitatibus fetum, sicut de virgis variatis fecit Jacob, ut pecora colore varia gignerentur; naturam tamen illam quæ gignitur, tam ipsa non fecit, quàm nec ipsa se fecit. Quælibet igitur coporales vel seminales caussæ gignendis rebus adhibeantur, sive operationibus angelorum aut hominum, aut quorumque animalium, sive marium feminarumque mixtionibus; quælibet etiam desideria motusve animæ matris valeant ali- G quid lineamentorum aut colorum adspergere teneris mollibusque conceptibus, ipsas omnino naturas, quæ sic vel sic in suo genere afficiantur, non facit nisi summus Deus: cujus occulta potentia cuncta penetrans [d] incontaminabili præsentiâ facit esse quidquid aliquo modo est, in quantumcumque est; quia nisi faciente illo, non tale vel tale esset, sed prorsus esse non posset. Quapropter si in illa specie quam forinsecùs corporalibus opifices rebus imponunt, urbem Romam & urbem Alexandriam non fabros & architectos, sed reges, quorum voluntate, consilio, imperio fabricatæ sunt, illam Romulum, illam Alexandrum habuisse dicimus conditores: quanto potiùs non nisi Deum debemus conditorem dicere naturarum, qui neque ex ea materia facit aliquid quam ipse non fecerit, nec operarios habet nisi quos ipse creaverit; & si potentiam suam, ut ita dicam, fabricatoriam rebus subtrahat, ita non erunt, sicut ante quàm fierent, non fuerunt? Sed ante dico, æternitate, non tempore. Quis enim alius creator est temporum, nisi qui fecit ea, quorum motibus currerent tempora?

Ierem. 23. 24.
Sap. 8. 1.
1. Cor. 3. 7.
1. Cor. 15. 38.
Ierem. 1. 5
Gen. 30. 37.

CAPUT XXVI.

De Platonicorum opinione, qua putaverunt angelos quidem à Deo conditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores.

ITA sanè Plato * minores & à summo Deo factos deos effectores esse voluit animalium ceterorum, ut immortalem partem ab ipso sumerent, ipsi verò mortalem adtexerent. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluit, sed corporum. Unde quoniam Porphyrius propter animæ purgationem dicit omne corpus fugiendum, simulque cum suo Platone aliisque Platonicis sentit eos, qui immoderatè ac inhonestè vixerint, propter luendas pœnas ad corpora redire mortalia, Plato quidem etiam ad bestiarum, Porphyrius tantummodo ad hominum; sequitur eos, ut dicant deos istos, quos à nobis volunt quasi parentes & conditores nostros coli, nihil esse aliud quàm fabros compedum carcerumve nostrorum; nec institutores, sed inclusores alligatoresque nostros ergastulis ærumnosis & gravissimis vinculis. Aut ergo desinant Platonici pœnas animarum ex istis corporibus comminari; aut eos nobis deos colendos non prædicent, quorum in nobis operationem ut, quantum possumus, fugiamus & evadamus, hortantur; cùm tamen sit utrumque falsissimum. Nam neque ita luunt pœnas animæ, cùm ad istam vitam denuo revolvuntur; & omnium viventium sive in cælo, sive in terra, nullus est conditor, nisi à quo facta sunt cælum & terra. Nam si nulla caussa est vivendi in hoc corpore, nisi propter pendenda supplicia; quomodo dicit idem Plato aliter mundum fieri non potuisse pulcherrimum atque optimum, nisi omnium animalium, id est, immortalium & mortalium generibus impleretur? Si autem nostra institutio, qua vel mortales conditi sumus, divinum munus est; quomodo pœna est ad ista corpora, id est, ad divina beneficia remeare? Et si Deus, quod assiduè Plato commemorat, sicut universi mundi, ita omnium animalium species æternâ intelligentiâ continebat, quomodo non ipse cuncta condebat? An aliquorum esse artifex nollet, quorum efficiendorum artem ineffabilis ejus & ineffabiliter laudabilis mens haberet?

* In Timæo.

[a] Particula *tamen* abest à Vind. Am. Er. & MSS.
[b] Sic MSS. Editi autem ferebant, *Omnium naturam & omnium speciem.*
[c] Plerique MSS. *denegare.*
[d] Sic MSS. Editi autem, *incommutabili.*

CAPUT XXVII.

In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua prævidit Deus quæ pars honoranda esset præmio, quæ damnanda supplicio.

1. MERITO igitur vera religio mundi universi eum, animalium quoque universorum, hoc est, & animarum & corporum conditorem agnoscit & prædicat. In quibus terrenis præcipuus ab illo ad ejus imaginem homo propter eam caussam, quam dixi, & si qua fortè alia major latet, factus est unus, sed non relictus est solus. Nihil enim est quàm hoc genus tam discordiosum vitio, tam sociale naturâ. Neque commodiùs contra vitium discordiæ vel cavendum ne exsisteret, vel sanandum cùm exstitisset, natura loqueretur humana, quàm recordationem illius parentis, quem propterea Deus creare voluit unum, de quo multitudo propagaretur, ut hac admonitione etiam in multis concors unitas servaretur. (Gen. 2. 22.) Quòd verò femina illi ex ejus latere facta est, etiam hinc satis significatum est quàm cara mariti & uxoris debeat esse conjunctio. Hæc opera Dei propterea sunt utique A inusitata, quia prima. Qui autem ista non credunt, nulla facta prodigia debent credere: neque enim & ipsa, si usitato naturæ curriculo gignerentur, prodigia dicerentur. Quid autem sub tanta gubernatione divinæ providentiæ, quamvis ejus caussa lateat, frustra gignitur? Ait quidam Psalmus sacer: *Venite, & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram.* (Psal. 45. 9.) Cur ergo ex latere viri femina facta sit, & hoc primum quodam modo prodigium quid præfiguraverit, alio loco, quantum me B Deus adjuverit, dicam.

2. Nunc quoniam liber iste claudendus est, in hoc primo homine, qui primitus factus est, nondum quidem secundùm evidentiam, jam tamen secundùm Dei præscientiam exortas fuisse existimemus in genere humano societates tamquam Civitates duas. (* al. Cap. XXVIII.) Ex illo enim futuri erant homines, alii malis angelis in supplicio, alii bonis in præmio sociandi, quamvis occulto Dei judicio, sed tamen justo. Cùm enim scriptum sit, *Universæ viæ Do-* C *mini, misericordia & veritas:* (Psal. 24. 10.) nec injusta ejus gratia, nec crudelis potest esse justitia.

LIBER DECIMUS TERTIUS,

In quo docetur, mortem in hominibus esse pœnalem, ortamque ex Adami peccato.

CAPUT I.

De lapsu primi hominis, per quem est contracta mortalitas.

EXPEDITIS de nostri sæculi exortu & de initio generis humani difficillimis quæstionibus, nunc jam de lapsu primi hominis, immo primorum hominum, & de origine ac propagine mortis humanæ disputationem à nobis institutam rerum ordo deposcit. Non enim eo modo quo angelos, condiderat Deus homines; ut etiam si peccassent, mori omnino non possent: sed ita ut perfunctos obedientiæ munere sine interventu mortis angelica immortalitas & beata æternitas sequeretur; inobedientes autem mors plecteret damnatione justissima: quod etiam in libro superiore jam diximus.

CAPUT II.

De ea morte, quæ animæ semper utcumque victuræ accidere potest, & ea cui corpus obnoxium est.

SED de ipso genere mortis video mihi paulò diligentiùs disserendum. Quamvis enim humana anima veraciter immortalis perhibeatur, habet tamen quamdam etiam ipsa mortem suam. Nam ideo dicitur immortalis, quia modo quodam quantulocumque non desinit vivere atque sentire: corpus autem ideo mortale, quoniam deseri omni vitâ potest, nec per se ipsum aliquatenus vivit. (Mors animæ à Deo desertæ.) Mors igitur animæ fit, cùm eam deserit Deus: sicut corporis, cùm id deserit anima. Ergo utriusque rei, id est, totius hominis mors est, cùm anima à Deo deserta deserit corpus. Ita enim nec ex Deo vivit ipsa, nec corpus ex ipsa. Hujusmodi autem totius hominis mortem illa sequitur, quam secundam mortem divinorum eloquiorum appellat auctoritas. (Apoc. 2. 11. & 21. 8. Matth. 10. 28.) Hanc Salvator significavit, ubi ait, *Eum timete, qui habet potestatem & corpus & animam perdere in gehennam.* Quod cùm ante non fiat, quàm cùm anima corpori sic fuerit copulata, ut nulla D diremtione separentur; mirum videri potest quomodo corpus ea morte dicatur occidi, qua non ab anima deseritur, sed animatum sentiensque cruciatur. Nam in illa pœna ultima ac sempiterna, de qua diligentiùs suo loco disserendum est, rectè mors animæ dicitur, quia non vivit ex Deo: mors autem corporis quonam modo, cùm vivat ex anima? Non enim aliter potest ipsa corporalia, quæ post resurrectionem futura sunt, sentire tormenta. An quia vita qualiscumque aliquod bonum est, E dolor autem malum, ideo nec vivere corpus dicendum est, in quo anima non vivendi caussa est, sed dolendi? Vivit itaque anima ex Deo, cùm vivit bene; non enim potest bene vivere, nisi Deo operante in se quod bonum est: vivit autem corpus ex anima, cùm anima vivit in corpore; seu vivat ipsa, seu non vivat ex Deo. Impiorum namque in corporibus vita, non animarum, sed corporum vita est: quam possunt eis animæ etiam mortuæ, hoc est à Deo desertæ, quantulacumque F propriâ vitâ, ex qua & immortales sunt, non desistente, conferre. Verùm in damnatione novissima quamvis homo sentire non desinat, tamen quia sensus ipse nec voluptate suavis, nec quiete salubris, sed dolore pœnalis est, non immeritò mors est potiùs appellata quàm vita. Ideo autem secunda, quia post illam primam est, qua fit cohærentium diremtio naturarum, sive Dei & animæ, sive animæ & corporis. De prima igitur corporis morte dici potest, quòd bonis bona sit, malis mala. G Secunda verò sine dubio sicut nullorum bonorum est, ita nulli bona.

CAPUT III.

Utrùm mors, quæ per peccatum primorum hominum in omnes homines pertransiit, etiam sanctis pœna peccati sit.

NON autem dissimulanda nascitur quæstio, utrùm re vera mors, qua separantur anima

& corpus, bonis sit bona. Quia si ita est, quomodo poterit obtineri, quòd etiam ipsa sit pœna peccati? Hanc enim primi homines, nisi peccavissent, perpessi utique non fuissent. Quo igitur pacto bona esse possit bonis, quæ accidere non posset nisi malis? Sed rursus si non nisi malis posset accidere, non deberet bonis bona esse, sed nulla. Cur enim esset ulla pœna, in quibus non essent ulla punienda? Quapropter fatendum est, primos quidem homines ita fuisse institutos, ut si non peccassent, nullum mortis experirentur genus: sed eosdem primos peccatores ita fuisse morte multatos, ut etiam quidquid de eorum stirpe esset exortum, eidem pœnæ teneretur obnoxium. Non enim aliud ex eis, quàm quod ipsi fuerant, nasceretur. Pro magnitudine quippe culpæ illius naturam damnatio mutavit in pejus; ut quod pœnaliter præcessit in peccantibus hominibus primis, etiam naturaliter sequeretur in nascentibus ceteris. Neque enim ita homo ex homine, sicut homo ex pulvere. Pulvis namque homini faciendo materies fuit: homo autem homini gignendo parens. Proinde quod est terra, non hoc est caro; quamvis ex terra facta sit caro. Quod est autem parens homo, hoc est & proles homo. In primo igitur homine per feminam in progeniem transiturum universum genus humanum fuit, quando illa conjugum copula divinam sententiam suæ damnationis excepit: & quod homo factus est, non cùm crearetur, sed cùm peccaret & puniretur, hoc genuit, quantum quidem adtinet ad peccati & mortis originem. Non enim ad infantilem hebetudinem & infirmitatem animi & corporis, quam videmus in parvulis, peccato vel pœnâ ille redactus est: quæ Deus voluit esse tamquam primordia catulorum, quorum parentes in bestialem vitam mortemque dejecerat: sicut scriptum est, *Homo cùm in honore esset, non intellexit; comparatus est pecoribus non intelligentibus, & similis factus est illis.* Nisi quòd infantes infirmiores etiam cernimus in usu motuque membrorum & sensu appetendi atque vitandi, quàm sunt aliorum tenerrimi fetus animalium: tamquam se tanto adtollat excellentiùs supra cetera animantia vis humana, quanto magis impetum suum, velut sagitta, cùm arcus extenditur, retrorsum reducta distulerit. Non ergo ad ista infantilia rudimenta præsumtione illicita & damnatione justa prolapsus vel impulsus est primus homo: sed hactenus in eo natura humana vitiata atque mutata est, ut repugnantem pateretur in membris inobedientiam concupiscendi, & obstringeretur necessitate moriendi; atque ita id quod vitio pœnâque factus est, id est, obnoxios peccato mortique generaret. A quo peccati vinculo, si per Mediatoris gratiam solvuntur infantes, hanc solam mortem perpeti possunt, quæ animam sejungit à corpore: in secundam verò illam sine fine pœnalem liberati à peccati obligatione non transeunt.

Mors ex peccato.

Psal. 48. 13.

Infantes ceterorum animantiũ fetibus infirmiores.

CAPUT IV.

Cur ab his qui per gratiam regenerationis absoluti sunt à peccato, non auferatur mors, id est, pœna peccati.

Si quem verò movet, cur vel ipsam patiantur, si & ipsa pœna peccati est, quorum per gratiam reatus aboletur; jam ista quæstio in alio nostro Opere, quod scripsimus de baptismo parvulorum, tractata ac soluta est: ubi dictum est, ad hoc relinqui animæ experimentum separationis à corpore, quamvis ablato jam criminis nexu, quoniam si regenerationis sacramentum continuò sequeretur immortalitas corporis, ipsa fides enervaretur, quæ tunc est fides, quando exspectatur in spe, quod in re nondum [a] videtur. Fidei autem robore atque certamine, in majoribus dumtaxat ætatibus, etiam mortis fuerat superandus timor, quod in sanctis Martyribus maximè eminuit: cujus profectò certaminis nulla esset victoria, nulla gloria; quia nec ipsum omnino posset esse certamen, si post lavacrum regenerationis jam sancti non possent mortem perpeti corporalem. Cum parvulis autem baptizandis quis non ad Christi gratiam propterea potiùs curreret, ne à corpore solveretur? Atque ita non invisibili præmio probaretur fides; sed jam nec fides esset, confestim sui operis quærendo & sumendo mercedem. Nunc verò majore & mirabiliore gratiâ Salvatoris in usus justitiæ peccati pœna conversa est. Tunc enim dictum est homini, Morieris, si peccaveris: nunc dicitur Martyri, Morere, ne pecces. Tunc dictum est, Si mandatum transgressi fueritis, morte moriemini: nunc dicitur, Si mortem recusaveritis, mandatum transgrediemini. Quod tunc timendum fuerat, ut non peccaretur; nunc suscipiendum est, ne peccetur. Sic per ineffabilem Dei misericordiam & ipsa pœna vitiorum transit in arma virtutis, & fit justi meritum etiam supplicium peccatoris. Tunc enim mors est adquisita peccando, nunc impletur justitia moriendo. Verum hoc in sanctis Martyribus, quibus alterutrum à persecutore proponitur, ut aut deserant fidem, aut sufferant mortem. Justi enim malunt credendo perpeti, quod sunt [b] primi iniqui non credendo perpessi. Nisi enim peccassent illi, non morerentur: peccabunt autem isti, nisi moriantur. Mortui sunt ergo illi, quia peccaverunt: non peccant isti, quia moriuntur. Factum est per illorum culpam, ut veniretur in pœnam: fit per istorum pœnam, ne veniatur in culpam: non quia mors bonum aliquod facta est, quæ antea malum fuit; sed tantam Deus fidei præstitit gratiam, ut mors, quam vitæ constat esse contrariam, instrumentum fieret, per quod transiretur ad vitam.

Mors quare à baptismo reliqua.

Gen. 2. 17.

CAPUT V.

Quòd sicut iniqui malè utuntur lege quæ bona est, ita & justi bene utuntur morte quæ mala est.

Apostolus cùm vellet ostendere, quantùm peccatum, gratiâ non subveniente, ad nocendum valeret, etiam ipsam legem qua prohibetur peccatum, non dubitavit dicere virtutem esse peccati. *Aculeus*, inquit, *mortis est peccatum, virtus autem peccati lex.* Verissimè omnino. Auget enim prohibitio desiderium operis illiciti, quando justitia non sic diligitur, ut peccandi cupiditas ejus delectatione vincatur. Ut autem diligatur & delectet vera justitia, non nisi divina subvenit gratia. Sed ne propterea lex putaretur malum, quoniam virtus est dicta peccati; ideo ipse alio loco versans hujusmodi quæstionem, inquit, *Lex quidem sancta, & mandatum sanctum & justum & bonum. Quod ergo bonum est*, inquit, *mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem, ut fiat supra modum* [c] *peccator aut peccatum per mandatum.* Supra modum

1. Cor. 15. 56.

Rom. 7. 12. & 13.

[a] Nonnulli MSS. *tenetur.*
[b] Sola editio Lov. *primitus.*

[c] Editi, *peccans peccatum.* At MSS. *peccator aut peccatum.* In Græco est, ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.

dixit, quia etiam prævaricatio additur, cùm peccandi aucta libidine etiam lex ipsa contemnitur. Cur hoc commemorandum putavimus? Quia scilicet sicut lex non est malum, quando auget peccantium concupiscentiam; ita nec mors bonum est, quando auget patientium gloriam: cùm vel illa pro iniquitate deseritur, & efficit prævaricatores; vel ista pro veritate suscipitur, & efficit Martyres. Ac per hoc lex quidem bona est, quia prohibitio est peccati; mors autem mala, quia stipendium est peccati: sed quemadmodum [a] injusti malè utuntur non tantùm malis, sed etiam bonis; ita justi bene non tantùm bonis, sed etiam malis. Hinc fit, ut & mali malè lege utantur, quamvis sit lex bonum; & boni bene moriantur, quamvis sit mors malum.

Caput VI.

De generalis mortis malo, quo animæ & corporis societas separatur.

Quapropter quod adtinet ad corporis mortem, id est, separationem animæ à corpore, cùm eam patiuntur qui morientes appellantur, nulli bona est. Habet enim asperum sensum & contra naturam vis ipsa qua utrumque divellitur, quod fuerat in vivente conjunctum atque consertum, quamdiu moratur, donec omnis adimatur sensus, qui ex ipso inerat animæ carnisque complexu. Quam totam molestiam nonnumquam unus ictus corporis vel animæ raptus intercipit, nec eam sentiri præveniente celeritate permittit. Quidquid tamen illud est in morientibus, quod cum gravi sensu adimit sensum, piè fideliterque tolerando auget meritum patientiæ, non aufert vocabulum pœnæ. Ita cùm ex hominis primi perpetuata propagine procul dubio sit mors pœna nascentis; tamen si pro pietate justitiaque pendatur, fit gloria renascentis: & cùm sit mors peccati retributio, aliquando impetrat ut nihil retribuatur peccato.

Caput VII.

De morte, quam non regenerati pro Christi confessione suscipiunt.

Martyriũ non baptizatis loco baptismi.

Nam quicumque etiam non percepto regenerationis lavacro pro Christi confessione moriuntur, tantum eis valet ad dimittenda peccata, quantum si abluerentur sacro fonte baptismatis. Qui enim dixit, *Si quis non renatus fuerit ex aqua & Spiritu-sancto, non intrabit in regnum cælorum:* (*Iohan. 3. 5.*) aliâ sententiâ istos fecit exceptos, ubi non minùs generaliter dixit, *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui in cælis est.* (*Matth. 10. 32.*) Et alio loco: *Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.* (*Matth. 16. 25.*) Hinc est quod scriptum est: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* (*Psal. 115. 15.*) Quid enim pretiosius quàm mors, per quam fit ut & delicta omnia dimittantur, & merita cumulatiùs augeantur? Neque enim tanti sunt meriti, qui cùm mortem differre non possent, baptizati sunt, deletisque omnibus peccatis ex hac vita emigrarunt, quanti sunt hi qui mortem, cùm possent, ideo non distulerunt, quia maluerunt Christum confitendo finire vitam, quàm eum negando ad ejus baptismum pervenire. Quod utique si fecissent, etiam hoc eis in illo lavacro dimitteretur, quòd timore mortis negaverant Christum; in quo lavacro & illis facinus tam immane dimissum est, qui occiderant Christum. Sed quando [b] sine abundantia gratiæ Spiritûs illius, qui ubi vult spirat, (*Iohan. 3. 8.*) tantùm Christum amare possent, ut eum in tanto vitæ discrimine tanta sub spe veniæ negare non possent? Mors igitur pretiosa sanctorum, quibus cum tanta gratia est præmissa & prærogata mors Christi, ut ad eum adquirendum suam non cunctarentur impendere, in eos usus redactum esse monstravit, quod ad pœnam peccantis antea fuerat constitutum, ut inde justitiæ fructus uberior nasceretur. Mors ergo non ideo bonum videri debet, quia in tantam utilitatem non vi sua, sed divina opitulatione conversa est; ut quæ tunc metuenda proposita est, ne peccatum committeretur, nunc suscipienda proponatur, ut peccatum non committatur, commissumque deleatur, magnæque victoriæ debita justitiæ palma reddatur.

Caput VIII.

Quòd in sanctis primæ mortis pro veritate susceptio, secundæ sit mortis absolutio.

Si enim diligentiùs consideremus, etiam cùm quisque pro veritate fideliter & laudabiliter moritur, mors cavetur. Ideo quippe aliquid ejus suscipitur, ne tota contingat, & secunda insuper, quæ numquam finiatur, accedat. Suscipitur enim animæ à corpore separatio, ne Deo ab anima separato etiam ipsa separetur à corpore, ac sic totius hominis primâ morte completâ secunda excipiat sempiterna. Quocirca mors quidem, ut dixi, cùm eam morientes patiuntur, cùmque in eis ut moriantur facit, nemini bona est, sed laudabiliter toleratur pro tenendo vel adipiscendo bono. Cùm verò in ea sunt, qui jam mortui nuncupantur, non absurdè dicitur & malis mala, & bonis bona. (*Mors malis mala, bonis bona.*) In requie enim sunt animæ piorum à corpore separatæ; impiorum autem pœnas luunt: donec istarum ad æternam vitam, illarum verò ad æternam mortem, quæ secunda dicitur, corpora reviviscant.

Caput IX.

Tempus mortis, quo vitæ sensus aufertur, in morientibus, an in mortuis esse dicendum sit.

Sed id tempus, quo animæ à corpore separatæ aut in bonis sunt, aut in malis, utrùm post mortem potiùs, an in morte dicendum est? Si enim post mortem est, jam non ipsa mors, quæ transacta atque præterita est, sed post eam vita præsens animæ bona, seu mala est. Mors autem tunc eis mala erat, quando erat, hoc est, quando eam patiebantur, cùm morerentur: quoniam gravis & molestus eis inerat sensus; quo malo bene utuntur boni. Peracta autem mors quonam modo vel bona, vel mala est, quæ jam non est? Porrò si adhuc diligentiùs adtendamus, nec illa mors esse apparebit, cujus gravem ac molestum in morientibus diximus sensum. Quàm diu enim sentiunt, adhuc utique vivunt: & si adhuc vivunt, ante mortem quàm in morte potiùs esse dicendi sunt: quia illa cùm venerit, aufert omnem corporis sensum, qui ea propinquante molestus est. Ac per hoc quomodo morientes dicamus eos qui nondum mortui sunt, sed imminente morte jam extrema & mortifera afflictione jactantur, explicare difficile est: etiamsi rectè isti appellantur morientes; quia cùm mors quæ jam impendet, advenerit, non morientes, sed mortui nuncupantur. Nullus est ergo moriens, nisi vivens; (*Moriens quis dicatur.*) quoniam cùm in

[a] MSS. *injustitia malè utitur* &c. paulóque pòst, *ita justitia bene* &c.

[b] Sic Er. & MSS. At Vind. & Am. *in abundantia.* Lov. *nisi abundantia.*

tanta est extremitate vitæ, in quanta sunt quos A agere animam dicimus, profectò qui nondum animâ caruit, adhuc vivit. Idem ipse igitur simul & moriens est & vivens: sed morti accedens, vitâ[a] decedens; adhuc tamen in vita, quia inest anima corpori; nondum autem in morte, quia nondum abscessit à corpore. Sed si cùm abscesserit, nec tunc in morte, sed post mortem potiùs erit; quando sit in morte quis dixerit? Nam neque ullus moriens erit, si moriens & vivens simul esse nullus potest. Quàm diu quippe anima in corpore est, B non possumus negare viventem. Aut si moriens potiùs dicendus est, in cujus jam corpore agitur ut moriatur, nec simul quisquam potest esse vivens & moriens; quando sit vivens nescio.

Caput X.

De vita mortalium, quæ mors potiùs quàm vita dicenda est.

Ex quo enim quisque in isto corpore morituro esse cœperit, numquam in eo non agitur ut mors veniat. Hoc enim agit ejus mutabilitas toto tempore vitæ hujus, (si tamen vita di- C cenda est,) ut veniatur in mortem. Nemo quippe est qui non ei post annum sit, quàm ante annum fuit, & cras quàm hodie, & hodie quàm heri, & paulò pòst quàm nunc, & nunc quàm paulò antè propinquior. Quoniam quidquid temporis vivitur, de spatio vivendi demitur; & quotidie fit minus minusque quod restat: ut omnino nihil sit aliud tempus vitæ hujus, quàm cursus ad mortem, in quo nemo vel paululùm stare, vel aliquanto tardiùs ire permittitur: sed omnes urgentur pari mo- D tu, nec diverso impelluntur accessu. Neque enim cui vita brevior fuit, celeriùs diem duxit, quàm ille cui longior: sed cùm æqualiter & æqualia momenta raperentur ambobus, alter habuit propius, alter remotius, quò non impari velocitate ambo currebant. Aliud est autem amplius viæ peregisse, aliud tardiùs ambulasse. Qui ergo usque ad mortem productiora spatia temporis agit, non lentiùs pergit, sed plus itineris conficit. Porrò si ex illo quisque incipit mori, hoc est, esse in E morte, ex quo in illo agi cœperit ipsa mors, id est, vitæ detractio; quia cùm detrahendo finita fuerit, post mortem jam erit, non in morte: profectò ex quo esse incipit in hoc corpore, in morte est. Quid enim aliud diebus, horis, momentisque singulis agitur, donec ea[b] consumta mors quæ agebatur, impleatur; & incipiat jam tempus esse post mortem, quod cùm vita detraheretur, erat in morte? Numquam igitur in vita homo est, ex quo est in corpore isto moriente potiùs quàm viven- F te, si & in vita & in morte simul non potest esse. An potiùs & in vita & in morte simul est; in vita scilicet in qua vivit, donec tota detrahatur; in morte autem, qua jam moritur, cùm vita detrahitur? Si enim non est in vita, quid est quod detrahitur, donec ejus fiat perfecta consumtio? Si autem non est in morte, quid est vitæ ipsa detractio? Non enim frustra cùm vita fuerit corpori tota detracta, post mortem jam dicitur, nisi quia G mors erat, cùm detraheretur. Nam si eâ detractâ non est homo in morte, sed post mortem; quando, nisi cùm detrahitur, erit in morte?

Tempus vitæ cursus ad mortem.

Caput XI.

An quisquam simul & vivens esse possit, & mortuus.

1. Si autem absurdum est, ut hominem antequàm ad mortem perveniat, jam esse dicamus in morte; (cui enim propinquat peragendo vitæ suæ tempora, si jam in illa est?) maximè quia nimis est insolens, ut simul & vivens esse dicatur & moriens, cùm vigilans & dormiens simul esse non possit, quærendum est quando erit moriens. Etenim ante quàm mors veniat, non est moriens, sed vivens: cùm verò mors venerit, mortuus erit, non moriens. Illud ergo est adhuc ante mortem, hoc jam post mortem. Quando ergo in morte? (tunc enim est moriens,) ut quemadmodum tria sunt cùm dicimus, ante mortem, in morte, post mortem; ita tria singulis singula, vivens, moriens, mortuusque reddantur. Quando itaque sit moriens, id est, in morte, ubi neque sit vivens, quod est ante mortem, neque mortuus, quod est post mortem, sed moriens, id est, in morte, difficillimè definitur. Quàm diu quippe est anima in corpore, maximè si etiam sensus adsit, procul dubio vivit homo, qui constat ex anima & corpore; ac per hoc adhuc ante mortem, non in morte esse dicendus est: cùm verò anima abscesserit, omnemque abstulerit corporis sensum, jam post mortem mortuusque perhibetur. Perit igitur inter utrumque,[c] quo moriens, vel in morte sit: quoniam si adhuc vivit, ante mortem est; si vivere destitit, jam post mortem est. Numquam ergo moriens, id est, in morte esse comprehenditur. Ita etiam in transcursu temporum quæritur præsens, nec invenitur: quia sine ullo spatio est, per quod transitur ex futuro in præteritum. Nonne ergo videndum est, ne ista ratione mors corporis nulla esse dicatur? Si enim est, quando est, quæ in nullo, & in qua ullus esse non potest? Quando quidem si vivitur, adhuc non est; quia hoc ante mortem, non in morte: si autem vivere jam cessatum est, jam non est; quia & hoc post mortem est, non in morte? Sed rursus si nulla mors est antè vel pòst, quid est quod dicitur ante mortem, sive post mortem? Nam & hoc inaniter dicitur, si mors nulla est. Atque utinam in paradiso bene vivendo egissemus ut re vera nulla esset mors. Nunc autem non solùm est, verùm etiam tam molesta est, ut nec ulla explicari locutione possit, nec ulla ratione vitari.

2. Loquamur ergo secundùm consuetudinem[d]; non enim aliter debemus: & dicamus ante mortem, priùs quàm mors accidat; sicut scriptum est, *Ante mortem ne laudes hominem quemquam.* Dicamus etiam cùm acciderit, Post mortem illius vel illius factum est illud vel illud. Dicamus & de præsenti tempore ut possumus, velut cùm ita loquimur, Moriens ille testatus est, & illis atque illis illud atque illud moriens dereliquit: quamvis hoc nisi vivens omnino facere non posset, & potiùs hoc ante mortem fecerit, non in morte. Loquamur etiam sicut loquitur Scriptura divina, quæ mortuos quoque non post mortem, sed in morte esse non dubitat dicere. Hinc enim est illud: *Quoniam non est in morte, qui memor sit tui.* Donec enim reviviscant, rectè dicuntur esse in morte: sicut in somno esse quisque, donec evigilet, dicitur: quam-

Eccli. 11. 30.

Psal. 6. 6.

[a] MSS. *vita cedens.*
[b] Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *consummata.*
[c] Sic Vind. Am. Er. & plerique MSS. At Lov. *quomodo.*

[d] Lov. *consuetudinem Scripturarum.* Abest *Scripturarum* ab aliis libris.

vis in somno positos dicamus dormientes, [a] nec A tamen eo modo possumus dicere eos qui jam sunt mortui, morientes. Non enim adhuc moriuntur, qui quantum adtinet ad corporis mortem, de qua nunc disserimus, jam sunt à corporibus separati. Sed hoc est, quod dixi explicari aliqua locutione non posse, quonam modo vel morientes dicantur vivere, vel jam mortui etiam post mortem adhuc esse dicantur in morte. Quomodo enim post mortem, si adhuc in morte? Præsertim cùm eos nec morientes dicamus, sicuti eos qui in somno sunt B dicimus dormientes; & qui in languore, languentes; & qui in dolore, utique dolentes; & qui in vita, viventes: at verò mortui priùs quàm resurgant, esse dicuntur in morte, nec tamen possunt appellari morientes. Unde non importunè, neque incongruè arbitror accidisse, etsi non humanâ industriâ, judicio fortasse divino, ut hoc verbum quod est, moritur, in Latina lingua nec Grammatici declinare potuerint, eâ regulâ qua cetera talia declinantur. Namque ab eo quod est oritur, fit C verbum præteriti temporis, ortus est: & si qua similia sunt, per temporis præteriti participia declinantur. Ab eo vero quod est moritur, si quæramus præteriti temporis verbum, responderi adsolet, mortuus est, u litterâ geminatâ. Sic enim dicitur mortuus, quomodo fatuus, arduus, conspicuus, & si qua similia, quæ non sunt præteriti temporis, sed quoniam nomina sunt, sine tempore declinantur. Illud autem, quasi ut declinetur, quod declinari non potest, pro participio præteriti temporis D ponitur [b] nomen. Convenienter itaque factum est, ut quemadmodum id quod significat, non potest agendo, ita ipsum verbum declinari loquendo non possit. Agi tamen potest in adjutorio gratiæ Redemtoris nostri, ut saltem secundam mortem declinare possimus. Illa enim est gravior, & omnium malorum pessima, quæ non fit separatione animæ & corporis, sed in æternam pœnam potiùs utriusque complexu. Ibi è contrario non erunt homines ante mortem atque post mortem, E sed semper in morte: ac per hoc numquam viventes, numquam mortui, sed sine fine morientes. Numquam enim erit homini pejus in morte, quàm ubi erit mors ipsa sine morte.

Secunda mors.

Caput XII.

Quam mortem primis hominibus Deus, si mandatum ejus transgrederentur, fuerit comminatus.

Cum ergo requiritur, quam mortem Deus primis hominibus fuerit comminatus, si ab eo mandatum transgrederentur acceptum, nec F obedientiam custodirent; utrùm animæ, an corporis, an totius hominis, an illam quæ appellatur secunda: respondendum est, Omnes. Prima enim ex duabus constat: secunda ex omnibus tota. Sicut enim universa terra ex multis terris, & universa Ecclesia ex multis constat Ecclesiis; sic universa mors ex omnibus. Quoniam prima constat ex duabus, una animæ, altera corporis: ut sit prima totius hominis mors, cùm anima sine Deo & sine corpore ad tempus pœnas luit; secunda verò, G ubi anima sine Deo cum corpore pœnas æternas luit. Quando ergo dixit Deus primo illi homini, quem in paradiso constituerat, de cibo vetito, *Quacumque die ederitis ex eo, morte moriemini*: non tantùm primæ mortis partem priorem, ubi anima privatur Deo; nec tantùm posteriorem, ubi corpus privatur animâ; nec solùm ipsam totam primam, ubi anima & à Deo & à corpore separata punitur: sed quidquid mortis est usque ad novissimam, quæ secunda dicitur, qua est nulla posterior, comminatio illa complexa est.

Gen. 2. 17.

Mors secunda.

Caput XIII.

Prævaricatio primorum hominum, quam primam senserit pœnam.

Nam postea quàm præcepti facta transgressio est, confestim gratiâ deserente divinâ, de corporum suorum nuditate confusi sunt. Unde etiam foliis ficulneis, quæ fortè à perturbatis prima comperta sunt, pudenda texerunt: quæ priùs eadem membra erant, sed pudenda non erant. Senserunt ergo novum motum inobedientis carnis suæ, tamquam reciprocam pœnam inobedientiæ suæ. Jam quippe anima libertate in perversum propriâ delectata, & Deo dedignata servire, pristino corporis servitio destituebatur: & quia superiorem Dominum suo arbitrio deseruerat, inferiorem famulum ad suum arbitrium non tenebat: nec omni modo habebat subditam carnem, sicut semper habere potuisset, si Deo subdita ipsa mansisset. Tunc ergo cœpit caro concupiscere adversùs spiritum: cum qua controversia nati sumus, trahentes originem mortis, & in membris nostris vitiataque natura contentionem ejus sive victoriam de prima prævaricatione gestantes.

Gen. 3. 7.

Gal. 5. 17.

Caput XIV.

Qualis homo sit factus à Deo, & in quam [c] sortem deciderit suæ voluntatis arbitrio.

Deus enim creavit hominem rectum, naturarum auctor, non utique vitiorum: sed sponte depravatus justéque damnatus, depravatos damnatosque generavit. Omnes enim fuimus in illo uno, quando omnes fuimus ille unus, qui per feminam lapsus est in peccatum, quæ de illo facta est ante peccatum. Nondum erat nobis singillatim creata & distributa forma, in qua singuli viveremus; sed jam natura erat seminalis, ex qua propagaremur: qua scilicet propter peccatum vitiata, & vinculo mortis obstricta, justéque damnata, non alterius conditionis homo ex homine nasceretur. Ac per hoc à liberi arbitrii malo usu series hujus calamitatis exorta est, quæ humanum genus origine depravata, velut radice corrupta, usque ad secundæ mortis exitium, quæ non habet finem, solis eis exceptis qui per gratiam Dei liberantur, miseriarum connexione perducit.

Caput XV.

Quòd Adam peccans priùs reliquerit Deum, quàm relinqueretur à Deo; & primam fuisse animæ mortem à Deo recessisse.

Quamobrem etiamsi in eo quod dictum est, *Morte moriemini*, quoniam non est dictum, Mortibus, eam solam intelligamus, quæ fit cùm anima deseritur suâ vitâ, quod illi Deus est: (Non enim deserta est ut desereret, sed ut desereretur, deseruit. Ad malum quippe ejus prior est voluntas ejus: ad bonum verò ejus prior est voluntas Creatoris ejus; sive ut eam faceret, quæ nulla erat; sive ut reficiat, [d] quæ lapsa perierat:) etiamsi ergo hanc intelligamus Deum denuntiasse mortem, in eo quod ait, *Qua die ederitis ex illo, morte moriemini*; tamquam diceret, Qua die me deserueritis per ino-

Gen. 2. 17.

[a] Sic MSS. Editi verò, *non tamen*.
[b] Plures MSS. *ponitur. Non inconvenienter itaque &c.*

c Nonnulli codices, *mortem*.
d MSS. *quia lapsa perierat*.

bedientiam, deseram vos per justitiam: profectò in ea morte etiam ceteræ denuntiatæ sunt, quæ procul dubio fuerant secuturæ. Nam in eo quòd inobediens motus in carne animæ inobedientis *Gen. 3. 7.* exortus est, propter quem pudenda texerunt, sensa est mors una in qua deseruit animam Deus. Ea significata est verbis ejus, quando timore de- *Gen. 3. 9.* menti sese abscondenti homini dixit, *Adam ubi es?* non utique ignorando quærens, sed increpando admonens, ut adtenderet ubi esset, in quo non Mors ex peccato. esset Deus. Cùm verò corpus anima ipsa deseruit ætate corruptum & senectute confectum, venit in experimentum mors altera, de qua Deus peccatum adhuc puniens homini dixerat, *Terra es, & in terram ibis:* ut ex his duabus mors illa prima, quæ totius est hominis, compleretur, quam secunda in ultimo sequitur, nisi homo per gratiam liberetur. Neque enim corpus quod de terra est, rediret in terram, nisi sua morte, quæ illi accidit, cùm deseritur suâ vitâ, id est, animâ. Unde constat inter Christianos veraciter catholicam tenentes fidem, etiam ipsam nobis corporis mortem, non lege naturæ, qua nullam mortem [a] homini Deus fecit, sed merito inflictam esse peccati: quoniam peccatum vindicans Deus, dixit homini, in *Gen. 3 19.* quo tunc omnes eramus, *Terra es, & in terram ibis.*

Caput XVI.

De philosophis, qui animæ separationem à corpore non putant esse pœnalem, cùm Plato inducat summum deum diis minoribus promittentem, quòd numquam sint corporibus exuendi.

1. Sed philosophi, contra quorum calumnias defendimus Civitatem Dei, hoc est, ejus Ecclesiam, sapienter sibi videntur irridere quod dicimus, animæ à corpore separationem inter pœnas ejus esse deputandam: quia videlicet ejus perfectam beatitudinem tunc illi fieri existimant, cùm omni prorsus corpore exuta ad Deum simplex & sola & quodam modo nuda redierit. Ubi si nihil, quo ista refelleretur opinio, in eorum litteris invenirem, operosiùs mihi disputandum esset, quo demonstrarem non corpus esse animæ, sed corruptibile corpus onerosum. Unde illud est quod de Scripturis nostris in superiori libro commemo- *Sap. 9. 15.* ravimus, *Corpus enim corruptibile aggravat animam.* Addendo utique *corruptibile*, non qualicumque corpore, sed quale factum est ex peccato consequente vindictâ, animam perhibuit aggravari. Quod etiamsi non addidisset, nihil aliud intelligere deberemus. Sed cùm apertissimè Plato deos à summo Deo factos habere immortalia corpora prædicet, eisque ipsum Deum, à quo facti sunt, inducat pro magno beneficio pollicentem, quòd in æternum cum suis corporibus permanebunt, nec ab eis ulla morte solventur: quid est quod isti ad exagitandam Christianam fidem fingunt se nescire, quod sciunt; aut etiam sibi repugnantes adversùm se ipsos malunt dicere, dum nobis non desinant contradicere? Nempe Platonis hæc verba sunt, sicut ea Cicero [b] in Latinum vertit, quibus inducit summum Deum deos quos fecit alloquentem ac dicentem: « Vos qui deorum satu orti estis, adtendite quorum operum ego parens effectorque

A sum. Hæc sunt indissolubilia [c] me invito: quamquam omne colligatum solvi potest. Sed haudquaquam [d] boni est, ratione vinctum dissolvere velle. Sed quoniam estis orti, immortales vos quidem esse & indissolubiles non potestis: [e] nequaquam tamen dissolvemini, neque vos ulla mortis fata periment, nec erunt valentiora quàm consilium meum, quod majus est vinculum ad perpetuitatem vestram, quàm illa quibus estis, tum cùm gignebamini, colligati. » Ecce deos Plato dicit & B corporis animæque colligatione mortales, & tamen immortales Dei à quo facti sunt voluntate atque consilio. Si ergo animæ pœna est, in qualicumque corpore colligari, quid est quòd eos alloquens Deus tamquam sollicitos, ne fortè moriantur, id est, dissolvantur à corpore, de sua facit immortalitate securos; non propter eorum naturam, quæ sit compacta, non simplex, sed propter suam invictissimam voluntatem, qua potens est facere, ut nec orta occidant, nec connexa sol- C vantur, sed incorruptibiliter perseverent?

2. Et hoc quidem utrùm Plato verum de sideribus dicat, alia quæstio est. Neque enim ei continuò concedendum est, globos istos luminum sive orbiculos luce corporea super terras, seu die, seu nocte fulgentes, suis quibusdam propriis animis vivere, eisque intellectualibus & beatis, quod etiam de ipso universo mundo, tamquam uno animali maximo, quo cuncta cetera continerentur animalia, instanter affirmat. Sed hæc, ut dixi, alia D quæstio est, quam nunc discutiendam non suscepimus. Hoc tantùm contra istos commemorandum putavi, qui se Platonicos vocari vel esse gloriantur, cujus superbiâ nominis erubescunt esse Christiani, ne commune illis cum vulgo vocabulum, vilem faciat [f] palliatorum, tanto magis inflatam, quanto magis exiguam paucitatem: & quærentes quid in doctrina Christiana reprehendant, exagitant æternitatem corporum, tamquam hæc sint inter se contraria, ut & beatitudinem E quæramus animæ, & eam semper esse velimus in corpore, velut ærumnoso vinculo colligatam: cùm eorum auctor & magister Plato, donum à Deo summo diis ab illo factis dicat esse concessum, ne aliquando moriantur, id est, à corporibus, quibus eos connexuit, separentur.

Caput XVII.

Contra eos qui asserunt, terrena corpora incorruptibilia fieri & æterna non posse.

1. Contendunt etiam isti, terrestria cor- F pora sempiterna esse non posse, cùm ipsam universam terram Dei sui, non quidem summi, sed tamen magni, id est, totius hujus mundi membrum in medio positum & sempiternum esse non dubitent. Cùm ergo Deus ille summus fecerit eis alterum * quem putant Deum, id est, istum mundum, ceteris diis qui infra eum sunt præferendum, eumdemque esse existiment animantem, animâ scilicet, sicut asserunt, rationali vel intellectuali in tam magna mole corporis ejus inclusâ; ipsiusque G corporis tamquam membra locis suis posita atque digesta, quatuor constituerit elementa, quorum juncturam, ne umquam deus eorum tam magnus

* Plato in Timæo.

[a] Probæ notæ MSS. *hominis.*

[b] Libello scilicet qui de universitate inscribitur, & pars est Timæi Platonis.

[c] Editi, *indissolubilia nutu meo.* At MSS. ut apud Ciceronem, *me invito.* Fortè pro, *me non invito.* Nam in Platonis Timæo est, ἐμοῦ γε θέλοντος.

[d] Editi, *bonum est.* Meliùs MSS. *boni est*: juxta Ciceronem & Platonis Græcum, κακοῦ.

[e] Sic MSS. Editi autem, *Nec umquam.*

[f] *Palliatorum* nomine Philosophos intelligit. Hinc apud Agellium lib. 9. c. 2. de quodam qui corporis cultu amictuque philosophum mentiebatur: *Video barbam & pallium, Philosophum nondum video.*

moriatur,

moriatur, insolubilem ac sempiternam velint: quid caussæ est, ut in corpore majoris animantis tamquam medium membrum æterna sit terra, & aliorum animantium terrestrium corpora, si Deus sicut illud velit, æterna esse non possint? Sed terræ, inquiunt, terra reddenda est, unde animalium terrestria sumta sunt corpora: ex quo fit, inquiunt, ut ea sit necesse dissolvi & emori; & eo modo terræ stabili ac sempiternæ, unde fuerant sumta, restitui. Si quis hoc etiam de igne similiter affirmet, & dicat reddenda esse universo igni corpora, quæ inde sumta sunt, ut cælestia fierent animalia; nonne immortalitas, quam talibus diis, velut Deo summo loquente, promisit Plato, tamquam violentiâ disputationis hujus intercidet? An ibi propterea non fit, quia Deus non vult, cujus voluntatem, ut ait Plato, nulla vis vincit? Quid ergo prohibet, ut hoc etiam de terrestribus corporibus Deus possit efficere, quando quidem ut nec ea quæ orta sunt, occidant, nec ea quæ sunt [a] juncta solvantur, nec ea quæ sunt ex elementis sumta reddantur, atque ut animæ in corporibus constitutæ nec umquam ea deserant, & cum eis immortalitate ac sempiterna beatitudine perfruantur, posse Deum facere confitetur Plato? Cur ergo non possit, ut nec terrestria moriantur? An Deus non est potens quò usque Christiani credunt, sed quò usque Platonici volunt? Nimirum quippe consilium Dei & potestatem potuerunt philosophi, nec potuerunt nosse prophetæ? Cùm potiùs è contrario Dei prophetas ad enuntiandam ejus, quantum dignatus est, voluntatem, Spiritus ejus docuerit; philosophos autem in eâ cognoscendâ conjectura humana deceperit.

Philosophi conjecturâ humanâ decepti.

2. Verùm non usque adeo decipi debuerunt, non solùm ignorantiâ, [b] sed magis etiam pervicaciâ, ut & sibi apertissimè refragentur, magnis disputationum viribus asserentes, animæ, ut beata esse possit, non terrenum tantùm, sed omne corpus esse fugiendum; & deos rursus dicentes habere beatissimas animas, & tamen æternis corporibus illigatas, cælestes quidem igneis, Jovis autem ipsius animam, quem mundum istum volunt, omnibus omnino corporeis elementis, quibus hæc tota moles à terra in cælum surgit, inclusam. Hanc enim animam Plato ab intimo terræ medio, quod geometræ centrum vocant, per omnes partes ejus usque ad cæli summa & extrema diffundi & extendi per numeros musicos opinatur, ut sit iste mundus animal maximum, beatissimum, sempiternum, cujus anima & perfectam sapientiæ felicitatem teneret, & corpus proprium non relinqueret; cujusque corpus & in æternum ex illa viveret, & eam quamvis non simplex, sed tot corporibus tantisque compactum, hebetare atque tardare non posset. Cùm igitur suspicionibus suis ista permittant, cur nolunt credere, divina voluntate atque potentiâ immortalia corpora fieri posse terrena, in quibus animæ nulla ab eis morte separatæ, nullis eorum oneribus aggravatæ, sempiternè ac feliciter vivant, quod deos suos posse asserunt in corporibus igneis, Jovemque ipsum regem eorum in omnibus corporeis elementis? Nam si animæ, ut beata sit, corpus est omne fugiendum, fugiant dii eorum de globis siderum, fugiat Jupiter de cælo & terra: aut si non possunt, miseri judicentur. Sed neutrum isti volunt, qui neque à corporibus separationem audent dare diis suis, ne illos mortales colere videantur; nec beatitudinis privationem, ne infelices eos esse fateantur. Non ergo ad beatitudinem consequendam omnia fugienda sunt corpora; sed corruptibilia, molesta, gravia, moribunda; non qualia fecit primis hominibus bonitas Dei, sed qualia esse compulit pœna peccati.

Caput XVIII.

De terrenis corporibus, quæ philosophi affirmant in cælestibus esse non posse; quia quod terrenum est, naturali pondere vocetur ad terram.

Sed necesse est, inquiunt, ut terrena corpora naturale pondus vel in terra teneat, vel cogat ad terram: & ideo in cælo esse non possint. Primi quidem illi homines in terra erant nemorosa atque fructuosa, quæ paradisi nomen obtinuit: sed quia & ad hoc respondendum est, vel propter Christi corpus cum quo adscendit in cælum, vel propter sanctorum qualia in resurrectione futura sunt, intueantur paulò adtentiùs pondera ipsa terrena. Si enim ars humana efficit, ut ex metallis, quæ in aquis posita continuò submerguntur, quibusdam modis vasa fabricata etiam natare possint, quanto credibiliùs & efficaciùs occultus aliquis modus operationis Dei, cujus omnipotentissima voluntate Plato dicit, nec orta interire, nec colligata posse dissolvi, cùm multo mirabiliùs incorporea corporeis, quàm quæcumque corporea quibuscumque corporibus copulentur, potest molibus præstare terrenis, ut nullo in ima pondere deprimantur; ipsisque animis perfectissimè beatis, ut quamvis terrena, tamen incorruptibilia jam corpora ubi volunt ponant, & quò volunt agant, situ motuque facillimo? An verò si hoc angeli faciant, & quælibet animalia terrestria rapiant unde libet, constituantque ubi libet, aut eos [c] sine labore non posse, aut onera sentire credendum est? Cur ergo sanctorum perfectos & beatos divino munere spiritus sine ulla difficultate posse ferre quò voluerint, & sistere ubi voluerint sua corpora non credamus? Nam cùm terrenorum corporum, sicut onera in gestando sentire consuevimus, quanto major est quantitas, tanto major sit & gravitas, ita ut plura pondo quàm pauciora plus premant: membra tamen suæ carnis [d] leviora portat anima cùm in sanitate robusta sunt, quàm in languore cùm macra sunt. Et cùm aliis gestantibus onerosior sit sanus & validus, quàm exilis & morbidus; ipse tamen ad suum corpus movendum atque portandum agilior est, cùm in bona valetudine plus habet molis, quàm cùm in peste vel fame minimum roboris. Tantum valet in habendis etiam terrenis corporibus, quamvis adhuc corruptibilibus atque mortalibus, non quantitatis pondus, sed temperationis modus. Et quis verbis explicet, quantum distet inter præsentem, quam dicimus sanitatem, & immortalitatem futuram? Non itaque nostram fidem redarguant philosophi de ponderibus corporum. Nolo enim quærere, cur non credant terrenum posse esse corpus in cælo, cùm terra universa libretur in nihilo. Fortassis enim de ipso medio mundi loco, eo quòd in eum coëant quæque graviora, etiam argumentatio veri similior habeatur. Illud dico, si dii minores, quibus inter animalia terrestria cetera etiam hominem fa-

[a] Nonnulli codices, *vincta*.
[b] Sic MSS. Editi autem, *verùm etiam*.

[c] Abest *sine labore* à MSS.
[d] Sola editio Lov. *leviùs portat*.

ciendum commisit Plato, potuerunt, sicut * dicit, ab igne removere urendi qualitatem, lucendi relinquere quæ per oculos emicaret: itane Deo summo concedere dubitabimus, cujus ille voluntati potestatique ne moriantur concessit quæ orta sunt, & tam diversa, tam dissimilia, id est, corporea & incorporea sibimet connexa, nulla possint dissolutione sejungi, ut de carne hominis, cui donat immortalitatem, corruptionem auferat, naturam relinquat, congruentiam figuræ membrorumque detineat, detrahat ponderis tarditatem? Sed de fide resurrectionis mortuorum, & de corporibus eorum immortalibus diligentiùs, si Deus voluerit, in fine hujus Operis disserendum est.

*In Timæo.

CAPUT XIX.

Contra eorum dogmata, qui primos homines, si non peccassent, immortales futuros fuisse non credunt.

NUNC de corporibus primorum hominum quod instituimus explicemus: quoniam nec mors ista, quæ bona perhibetur bonis, nec tantùm paucis intelligentibus sive credentibus, sed omnibus nota est, qua fit animæ à corpore separatio, qua certè corpus animantis, quod evidenter vivebat, evidenter emoritur, eis potuisset accidere, nisi peccati meritum sequeretur. Licèt enim justorum ac piorum animæ defunctorum, quòd in requie vivant, dubitare fas non sit, usque adeo tamen eis melius esset cum suis corporibus bene valentibus vivere, ut etiam illi qui omni modo esse sine corpore beatissimum existimant, hanc opinionem [a] suam sententiâ repugnante convincant. Neque enim quisquam audebit illorum sapientes homines, sive morituros, sive jam mortuos, id est, aut carentes corporibus, aut corpora relicturos, diis immortalibus anteponere, quibus Deus summus apud Platonem munus ingens, indissolubilem scilicet vitam, id est, æternum cum suis corporibus consortium pollicetur. Optimè autem cum hominibus agi arbitratur idem Plato, si tamen hanc vitam piè justéque peregerint, ut à suis corporibus separati, in ipsorum deorum, qui sua corpora numquam deserunt, recipiantur sinum:

Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reverti.

Æneid. 6.

Quod Virgilius ex Platonico dogmate dixisse laudatur. Ita quippe animas mortalium, nec in suis corporibus semper esse posse existimat, sed mortis necessitate dissolvi, nec sine corporibus durare perpetuò, sed alternantibus vicibus indesinenter vivos ex mortuis, & ex vivis mortuos fieri putat; ut à ceteris hominibus hoc videantur differre sapientes, quòd post mortem ferantur ad sidera, ut aliquanto diutiùs in astro sibi congruo quisque requiescat, atque inde rursus miseriæ pristinæ oblitus & cupiditate habendi corporis victus redeat ad labores ærumnasque mortalium; illi verò qui stultam duxerint vitam, ad corpora suis meritis debita, sive hominum, sive bestiarum, de proximo revolvantur. In hac itaque durissima conditione constituit etiam bonas atque sapientes animas, quibus non talia corpora distributa sunt, cum quibus semper atque immortaliter viverent, ut neque in corporibus permanere, neque sine his possint in æterna puritate durare. De quo Platonico dogmate jam in libris superioribus diximus Christiano tempore erubuisse Porphyrium, & non solùm ab humanis animis removisse corpora bestiarum, verùm etiam sapientium animas ita voluisse de corporeis nexibus liberari, ut corpus omne fugientes beatæ apud Patrem sine fine teneantur. Itaque ne à Christo vinci videretur vitam sanctis pollicente perpetuam, etiam ipse purgatas animas sine ullo ad miserias pristinas reditu in æterna felicitate constituit: & ut Christo adversaretur, resurrectionem incorruptibilium corporum negans, non solùm sine terrenis, sed sine ullis omnino corporibus eas asseruit in sempiternum esse victuras. Nec tamen ista qualicumque opinione præcepit saltem ne diis corporatis religionis obsequio subderentur. Quid ita, nisi quia eas quamvis nulli corpori sociatas, non credidit illis esse meliores? Quapropter, si non audebunt [b] isti, sicut eos ausuros esse non arbitror, diis beatissimis, & tamen in æternis corporibus constitutis, humanas animas anteponere; cur eis videtur absurdum, quod fides Christiana prædicat, & primos homines ita fuisse conditos, ut si non peccassent, nulla morte à suis corporibus solverentur, sed pro meritis obedientiæ custoditæ immortalitate donati, cum eis viverent in æternum; & talia sanctos in resurrectione habituros ea ipsa, in quibus hîc laboraverunt, corpora, ut nec eorum carni aliquid corruptionis vel difficultatis, nec eorum beatitudini aliquid doloris & infelicitatis possit accidere?

CAPUT XX.

Quòd caro sanctorum, quæ nunc requiescit in spe, in meliorem reparanda sit qualitatem, quàm fuit primorum hominum ante peccatum.

PROINDE nunc sanctorum animæ defunctorum ideo non habent gravem mortem, qua separatæ sunt à corporibus suis, quia caro eorum requiescit in spe, quaslibet sine ullo jam sensu contumelias accepisse videatur. Non enim, sicut Platoni visum est, [c] corpora oblivione desiderant: sed potiùs, quia meminerunt quid sibi ab eo sit promissum, qui neminem fallit, qui eis etiam de capillorum suorum integritate securitatem dedit, resurrectionem corporum, in quibus multa dura perpessi sunt, nihil in eis ulterius tale sensuri, desiderabiliter & patienter exspectant. Si enim carnem suam non oderant, quando eam suæ menti infirmitate [d] resistentem, spiritali jure coërcebant, quanto magis eam diligunt etiam ipsam spiritalem futuram? Sicut enim spiritus carni serviens non incongruè carnalis, ita caro spiritui serviens rectè appellabitur spiritalis, non quia in spiritum convertetur, sicut nonnulli putant ex eo quod scriptum est, *Seminatur corpus animale, resurget corpus spiritale*: sed quia spiritui summa & mirabili obtemperandi [e] facilitate subdetur, usque ad immortalitatis indissolubilis securissimam voluntatem, omni molestiæ sensu, omni corruptibilitate & tarditate detracta. Non solùm enim non erit tale, quale nunc est in quavis optima valetudine; sed nec tale quidem, quale fuit in primis hominibus ante peccatum. Qui licèt morituri non essent, nisi peccassent; alimentis tamen ut homines utebantur, nondum spiritalia, sed adhuc animalia corpora terrena gestantes. Quæ licèt senio non veterascerent, ut necessitate perducerentur ad

Lucæ 21. 18.

Ephes. 5. 29.

1. Cor. 15. 42.

Hominis primi corpus.

[a] Lov. *sua*: dissentientibus ceteris libris.
[b] Sola editio Lov. *istis*.
[c] Sic Vind. Am. & meliores MSS. At Er. *corpora oblivionem*. Lov. *corporum oblivionem*.
[d] Aliquot MSS. *resistente*.
[e] In libris nonnullis, *facultate*.

mortem, (qui status eis de ligno vitæ, quod in medio paradiso cum arbore vetita simul erat, mirabili Dei gratiâ præstabatur:) tamen & alios sumebant cibos præter unam arborem, quæ fuerat interdicta, non quia ipsa erat malum, sed propter commendandum puræ & simplicis obedientiæ bonum, quæ magna virtus est rationalis creaturæ sub Creatore Domino constitutæ. Nam ubi nullum malum tangebatur, profectò si prohibitum tangeretur, solâ inobedientiâ peccabatur. [a] Alebantur ergo aliis quæ sumebant, ne animalia corpora molestiæ aliquid esuriendo ac sitiendo sentirent: de ligno autem vitæ propterea gustabatur, ne mors eis undecumque subreperet, vel senectute [b] confecta decursis temporum spatiis interirent: tamquam cetera essent alimento, illud sacramento; ut sic fuisse accipiatur lignum vitæ in paradiso corporali, sicut in spiritali, hoc est, intelligibili paradiso, Sapientia Dei, de qua scriptum est, *Lignum vitæ est amplectentibus eam.* Prov. 3. 18.

Caput XXI.

De paradiso, in quo primi homines fuerant, quòd rectè possit significatione ejus spiritale aliquid intelligi, salva veritate narrationis historicæ de corporali loco.

Unde nonnulli totum ipsum paradisum, ubi primi homines parentes generis humani sanctæ Scripturæ veritate fuisse narrantur, ad intelligibilia referunt, arboresque illas & ligna fructifera in virtutes vitæ moresque convertunt: tamquam visibilia & corporalia illa non fuerint, sed intelligibilium significandorum caussâ eo modo dicta vel scripta sint. Quasi propterea non potuerit esse paradisus corporalis, quia potest etiam spiritalis intelligi: tamquam ideo non fuerint duæ mulieres, Agar & Sara, & ex illis duo filii Abrahæ, unus de ancilla, alius de libera, quia duo Testamenta in eis figurata dicit Apostolus: aut ideo de nulla petra Moyse percutiente aqua defluxerit, quia potest illic figurata significatione etiam Christus intelligi, eodem Apostolo dicente, *Petra autem erat Christus.* Nemo itaque prohibet intelligere paradisum, vitam beatorum; quatuor ejus flumina, quatuor virtutes, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, atque justitiam; & ligna ejus, omnes utiles disciplinas; & lignorum fructus, mores piorum; & lignum vitæ, ipsam bonorum omnium matrem sapientiam; & lignum scientiæ boni & mali, transgressi mandati experimentum. Pœnam enim peccatoribus bene utique, quoniam justè, constituit Deus, sed non bono suo experitur homo. Possunt hæc etiam in Ecclesia intelligi, ut ea meliùs accipiamus tamquam prophetica indicia præcedentia futurorum: paradisum scilicet ipsam Ecclesiam, sicut de illa legitur in Cantico canticorum: quatuor autem paradisi flumina, quatuor Evangelia; ligna fructifera, sanctos; fructus autem eorum, opera eorum; lignum vitæ, sanctum sanctorum, utique Christum; lignum scientiæ boni & mali, proprium voluntatis arbitrium. Nec se ipso quippe homo divina voluntate contemta nisi perniciosè uti potest: atque ita discit, quid intersit, utrùm inhæreat communi omnibus bono, an proprio delectetur. Se quippe amans donatur sibi, ut inde timoribus, mœroribusque completus cantet in Psalmo, si tamen mala sua sentit, *Ad me ipsum turbata est anima mea:* correctusque jam dicat, *Fortitudinem meam ad te custodiam.* Hæc, & si qua alia commodiùs dici possunt de intelligendo spiritaliter paradiso, nemine prohibente dicantur: dum tamen & illius historiæ veritas fidelissima rerum gestarum narratione commendata credatur.

(Margin: Gal. 4. 22. — Exodi 17. 6. Num. 20. 11. — 1. Cor. 10. 4. — Cant. 4. 13. — Psal. 41. 7. — Psal. 58. 10.)

Caput XXII.

De corporibus sanctorum post resurrectionem, quæ sic spiritalia erunt, ut non in spiritum caro vertatur.

Corpora ergo justorum quæ in resurrectione futura sunt, neque ullo ligno indigebunt, quo fiat ut nullo morbo vel senectute inveterata moriantur; neque ullis aliis corporalibus alimentis, quibus esuriendi ac sitiendi qualiscumque molestia devitetur: quoniam certo & omni modo inviolabili munere immortalitatis induentur, ut non nisi velint, possibilitate, non necessitate vescantur. Quod Angeli quoque visibiliter & tractabiliter apparentes, non quia indigebant, sed quia volebant & poterant, ut hominibus congruerent sui ministerii quadam humanitate, fecerunt. Neque enim in phantasmate Angelos edisse credendum est, quando eos homines hospitio susceperunt: quamvis utrùm Angeli essent ignorantibus, consimili nobis indigentiâ vesci viderentur. Unde est quod ait Angelus in libro Tobiæ: *Videbatis me manducare, sed visu vestro videbatis;* id est, necessitate reficiendi corporis, sicut vos facitis, me cibum sumere putabatis. Sed si fortè de Angelis aliud credibilius disputari potest: certè fides Christiana de ipso Salvatore non dubitat, quòd etiam post resurrectionem, jam quidem in spiritali carne, sed tamen vera, cibum ac potum cum discipulis sumsit. Non enim potestas, sed egestas edendi ac bibendi talibus corporibus auferetur. Unde & spiritalia erunt; non quia corpora esse desistent, sed quia spiritu vivificante subsistent.

(Margin: Gen. 18. — Tob. 12. 19. — Luca 24.)

Caput XXIII.

Quid intelligendum sit de corpore animali & de corpore spiritali; aut qui moriuntur in Adam, qui verò vivificantur in Christo.

1. Nam sicut corpora ista, quæ habent animam viventem, nondum spiritum vivificantem, animalia dicuntur corpora; nec tamen animæ sunt, sed corpora: ita illa spiritalia vocantur corpora; absit tamen ut spiritus ea credamus futura, sed corpora carnis habitura substantiam, sed nullam tarditatem corruptionemque carnalem spiritu vivificante passura. Tunc jam non terrenus, sed cælestis homo erit; non quia corpus quod de terra factum est, non ipsum erit; sed quia dono cælesti jam tale erit, ut etiam cælo incolendo non amissâ naturâ, sed mutatâ qualitate conveniat. Primus autem homo de terra terrenus, in animam viventem factus est, non in spiritum vivificantem, quod ei per obedientiæ meritum servabatur. Ideo corpus ejus, quod cibo ac potu egebat, ne fame afficeretur ac siti, & non immortalitate illa absoluta atque indissolubili, sed ligno vitæ à mortis necessitate prohibebatur, atque in juventutis flore tenebatur, non spiritale, sed animale fuisse, non dubium est: nequaquam tamen moriturum, nisi in Dei prædicentis minantisque sententiam delinquendo corruisset. Et alimentis quidem etiam extra paradisum non negatis, à ligno tamen vitæ prohibitus, [c] traditus esset tempori vetustatique finiendus, in ea duntaxat vita,

(Margin: 1. Cor. 15. 47.)

[a] MSS. quidam, *Agebatur.*
[b] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *confecti.*

[c] Sic optimæ notæ MSS. Editi autem, *tardiùs esset tempori vetustateque finiendus.*

quam in corpore licèt animali, donec spiritale obedientiæ merito fieret, posset in paradiso nisi peccasset, habere perpetuam. Quapropter etiamsi mortem istam manifestam, qua fit animæ à corpore separatio, intelligamus simul significatam in eo quod Deus dixerat, *Qua die ederitis ex illo, morte moriemini*: non ideo debet absurdum videri, quia non eo prorsus die à corpore sunt soluti, quo cibum interdictum mortiferumque sumserunt. Eo quippe die mutatâ in deterius vitiatâque naturâ, atque à ligno vitæ separatione justissima, mortis in eis etiam corporalis necessitas facta est, cum qua nos necessitate nati sumus. Propter quod Apostolus non ait, Corpus quidem moriturum est propter peccatum: sed ait, *Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem vita est propter justitiam.* Deinde subjungit, *Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum à mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum à mortuis, vivificabit & mortalia corpora vestra, per inhabitantem Spiritum ejus in vobis.* Tunc ergo erit corpus in spiritum vivificantem, quod nunc est in animam viventem; & tamen mortuum dicit Apostolus, quia jam moriendi necessitate constrictum est. Tunc autem ita erat in animam viventem, quamvis non in spiritum vivificantem, ut tamen mortuum dici rectè non posset; quia nisi perpetratione peccati necessitatem moriendi habere non posset. Cùm verò Deus & dicendo, *Adam ubi es?* mortem significaverit animæ, quæ facta est illo deserente; & dicendo, *Terra es, & in terram ibis*, mortem significaverit corporis, quæ illi fit anima [a] discedente: propterea de morte secunda nihil dixisse credendus est, quia occultam esse voluit propter dispensationem Testamenti novi, ubi secunda mors apertissimè declaratur; ut priùs ista mors prima, quæ communis est omnibus, proderetur ex illo venisse peccato, quod in uno commune factum est omnibus: mors verò secunda non utique communis est omnibus, propter eos *qui secundùm propositum vocati sunt* [b], *quos antè præscivit, & prædestinavit*, sicut ait Apostolus, *conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus*, quos à secunda morte per Mediatorem Dei gratia liberavit.

(Gen. 2. 17. — Rom. 8. 10. — Ibidem 11. — Gen. 3. 9. — Ibidem 19. — Rom. 8. 28. & 29.)

(Margin: B, C, D, E)

* 2. In corpore ergo animali primum hominem factum, sic Apostolus loquitur. Volens enim ab spiritali quod in resurrectione futurum est, hoc quod nunc est animale discernere: *Seminatur*, inquit, *in corruptione, surget in incorruptione; seminatur in contumelia, surget in gloria; seminatur in infirmitate, surget in virtute; seminatur corpus animale, surget corpus spiritale.* Deinde ut hoc probaret, *Si est*, inquit, *corpus animale, est & spiritale.* Et ut quid esset corpus animale ostenderet, *Sic*, inquit, *scriptum est: Factus est primus homo in animam viventem.* Isto igitur modo voluit ostendere quid sit corpus animale, quamvis Scriptura non dixerit de primo homine, qui est appellatus Adam, quando [c] illi anima flatu Dei creata est, Et factus est homo in corpore animali; sed, *Factus est homo in animam viventem.* In eo ergo quod scriptum est, *Factus est primus homo in animam viventem*, voluit Apostolus intelligi corpus hominis animale. Spiritale autem quemadmodum intelligendum esset, ostendit addendo, *Novissimus autem Adam in spiritum vivificantem*: procul dubio Christum significans, qui jam ex mortuis ita resurrexit, ut mori omnino deinceps non possit. Denique sequitur & dicit, *Sed non primùm quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale.* Ubi multo apertiùs declaravit, se animale corpus insinuasse in eo quod scriptum est, factum esse primum hominem in animam viventem: spiritale autem in eo quod ait, *Novissimus Adam in spiritum vivificantem.* Priùs est enim animale corpus, quale habuit primus Adam, quamvis non moriturum, nisi peccasset; quale nunc habemus & nos, hactenus ejus mutatâ vitiatâque naturâ, quatenus in illo, postea quàm peccavit, effectum est, unde haberet jam moriendi necessitatem; quale pro nobis etiam Christus primitus habere dignatus est, non quidem necessitate, sed potestate: postea verò spiritale, quale jam præcessit in Christo tamquam in capite nostro, secuturum est autem in membris ejus ultima resurrectione mortuorum.

(* Hic incipit Caput 23 in nonnullis MSS. — 1. Cor. 15. 42. &c. — Gen. 2. 7.)

(Margin: A, B)

3. Adjungit deinde Apostolus duorum istorum hominum evidentissimam differentiam, dicens, *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cælestis, tales & cælestes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus & imaginem ejus qui de cælo est.* Hoc Apostolus ita posuit, ut nunc quidem in nobis secundùm sacramentum regenerationis fiat; sicut alibi dicit, *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis*: re autem ipsa tunc perficietur, cùm & in nobis quod est animale nascendo, spiritale factum fuerit resurgendo. Ut enim ejus itidem verbis utar: *Spe salvi facti sumus.* Induimus autem imaginem terreni hominis propagatione prævaricationis & mortis, quam nobis intulit generatio: sed induimus imaginem cælestis hominis gratiâ indulgentiæ vitæque perpetuæ, quod nobis præstat regeneratio, non nisi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jesum Christum: quem cælestem hominem vult intelligi, quia de cælo venit, ut terrenæ mortalitatis corpore vestiretur, quod cælesti immortalitate vestiret. Cælestes verò ideo appellat & alios, quia fiunt per gratiam membra ejus, ut cum illis sit unus Christus, velut caput & corpus. Hoc in eadem epistola evidentius ita ponit: *Per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, sic & in Christo omnes vivificabuntur.* Jam utique in corpore spiritali, quod erit in spiritum vivificantem. Non quia omnes qui in Adam moriuntur, membra erunt Christi; ex illis enim multo plures secunda in æternum morte plectentur: sed ideo dictum est, *omnes* atque *omnes*, quia sicut nemo corpore animali nisi in Adam moritur, ita nemo corpore spiritali nisi in Christo vivificatur. Proinde nequaquam putandum est, nos in resurrectione tale corpus habituros, quale habuit homo primus ante peccatum. Neque illud quod dictum est, *Qualis terrenus, tales & terreni*; secundùm illud intelligendum est, quod factum est admissione peccati. Non enim existimandum est, eum priùs quàm peccasset, spiritale corpus habuisse, & peccati merito in animale mutatum. Ut enim hoc putetur, parum adtenduntur tanti verba doctoris, qui ait, *Si est corpus animale, est & spiritale; sicut scriptum* Apostoli.

(1. Cor. 15. 47. &c. — Gal. 3. 27. — Rom. 8. 24. — 1. Tim. 2. 5. — Christus homo cælestis. — 1. Cor. 15. 21 & 22. — Ibidem 44. & 45.)

(Margin: C, D, E, F, G)

[a] Ita MSS. At editi, *decedente*.
[b] Editi, *vocati sunt sancti*: & infrà, *conformes fieri*. At MSS. non habent *sancti*, neque *fieri*: quæ verba etiam absunt à Græco textu
[c] In quadam editione, *quando illa*.

Gen. 2. 7. *est, Primus homo Adam factus est in animam viventem.* Numquid hoc post peccatum factum est, cùm sit ista hominis prima conditio, de qua beatissimus Apostolus ad corpus animale monstrandum, hoc testimonium Legis assumsit?

Caput XXIV.

Qualiter accipienda sit vel illa insufflatio, in qua primus homo factus est in animam viventem; *vel illa quam Dominus fecit, dicens,* Accipite Spiritum-sanctum.

Gen. 2. 7. 1. Unde & illud parum considerate [a] quibusdam visum est, in eo quod legitur, *Inspiravit Deus in faciem ejus spiritum vitæ, & factus est homo in animam viventem;* non tunc animam primo homini datam, sed eam quæ jam inerat, Spiritu-sancto vivificatam. Movet enim eos, quòd Johan. 20. 21. Dominus Jesus postea quàm resurrexit à mortuis, insufflavit, dicens discipulis suis, *Accipite Spiritum-sanctum.* Unde tale aliquid existimant factum, quale tunc factum est: quasi & hîc secutus Evangelista dixerit, Et facti sunt in animam viventem. Quod quidem si dictum esset, hoc intelligeremus, quòd animarum quædam vita sit Spiritus Dei, sine quo animæ rationales mortuæ deputandæ sunt, quamvis earum præsentiâ vivere corpora videantur. Sed Gen. 2. 7. non ita factum, quando est conditus homo, satis ipsa libri verba testantur, quæ ita se habent: *Et formavit Deus hominem pulverem de terra.* Quod quidam planiùs interpretandum putantes dixerunt, *Et finxit Deus hominem de limo terræ.* Quoniam superiùs dictum fuerat, *Fons autem adscendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ:* ut ex hoc limus intelligendus videretur, humore scilicet terrâque concretus. Ubi enim hoc dictum est, continuò sequitur, *Et formavit Deus hominem pulverem de terra:* sicut Græci codices habent, unde in [b] Latinam linguam Scriptura ista conversa est. Sive autem *formavit*, sive *finxit*, quis dicere voluerit, quod Græcè dicitur ἔπλασεν, ad rem nihil interest: magis tamen propriè dicitur, *finxit.* Sed ambiguitas visa est devitanda eis, qui *formavit* dicere maluerunt, eo quòd in Latina lingua illud magis obtinuit consuetudo, ut hi dicantur fingere, qui aliquid mendacio [c] simulante componunt. (Hominis formatio.) Hunc igitur formatum hominem de terræ pulvere, sive limo, (erat enim pulvis humectus;) hunc, inquam, ut expressiùs dicam, sicut Scriptura locuta est, *pulverem de terra*, animale corpus factum esse docet Apostolus, cùm animam accepit. (1. Cor. 15. 45.) *Et factus est iste homo in animam viventem:* id est, formatus iste pulvis factus est in animam viventem.

2. Jam, inquiunt, habebat animam, alioquin non appellaretur homo: quoniam homo non est corpus solum, vel anima sola, sed qui ex anima constat & corpore. Hoc quidem verum est, quòd non totus homo, sed pars melior hominis anima est; nec totus homo corpus, sed inferior hominis pars est: sed cùm est utrumque conjunctum simul, habet hominis nomen; quod tamen & singula non amittunt, etiam cùm de singulis loquimur. Quis enim dicere prohibetur quotidiani quadam lege sermonis, Homo ille defunctus est, & nunc in requie est vel in pœnis; cùm de anima sola possit

A hoc dici: &, Illo aut illo loco homo ille sepultus est; cùm hoc nisi de solo corpore non possit intelligi? An dicturi sunt, sic loqui Scripturam non solere divinam? Immo verò illa ita nobis in hoc adtestatur, ut etiam cùm duo ista conjuncta sunt & vivit homo, tamen etiam singula hominis vocabulo appellet, animam scilicet interiorem hominem, corpus verò exteriorem hominem vocans, (2. Cor. 4. 16.) tamquam duo sint homines, cùm simul utrumque sit homo unus. Sed intelligendum est, secundùm B quid dicatur homo ad imaginem Dei, & homo terra atque iturus in terram. Illud enim secundùm animam rationalem dicitur, qualem Deus insufflando, vel si commodiùs dicitur, inspirando indidit homini, id est, hominis corpori: hoc autem secundùm corpus, qualem hominem Deus finxit ex pulvere, cui data est anima, ut fieret corpus animale, id est, homo in animam viventem.

3. Quapropter in eo quod Dominus fecit, quando insufflavit dicens, *Accipite Spiritum-sanctum:* (Johan. 20. 22.) C nimirum hoc intelligi voluit, quòd Spiritus-sanctus non tantùm sit Patris, verùm etiam Unigeniti ipsius Spiritus. Idem ipse quippe Spiritus est & Patris & Filii, cum quo est Trinitas Pater & Filius & Spiritus-sanctus, non creatura, sed Creator. Neque enim flatus ille corporeus de carnis ore procedens substantia erat Spiritus-sancti atque natura, sed potiùs significatio, qua intelligeremus, ut dixi, Spiritum-sanctum Patri esse Filioque communem: quia non sunt eis singulis singuli, sed D unus amborum est. Semper autem iste Spiritus in Scripturis sanctis Græco vocabulo πνεῦμα dicitur, sicut eum & hoc loco Dominus appellavit, quando eum corporalis sui oris flatu significans, discipulis suis dedit: & locis omnibus divinorum eloquiorum non mihi aliter umquam nuncupatus occurrit. Hîc verò, ubi legitur, *Et finxit Deus hominem pulverem de terra, & insufflavit, sive inspiravit in faciem ejus spiritum vitæ;* (Gen. 2. 7.) non ait Græcus πνεῦμα, (Hominis creatio qualis.) quod solet dici Spiritus-sanctus, sed πνοὴν: quod E nomen in creatura quàm in Creatore frequentiùs legitur: unde nonnulli etiam Latini propter differentiam, hoc vocabulum non spiritum, sed flatum appellare maluerunt. Hoc enim est in Græco etiam illo loco apud Isaiam, ubi Deus dicit, *Omnem flatum ego feci*, (Isai. 57. 16. sec. LXX.) omnem animam sine dubitatione significans. Quod itaque Græcè πνοὴ dicitur, nostri aliquando flatum, aliquando spiritum, aliquando inspirationem, vel adspirationem, [d] quando etiam Dei dicitur, interpretati sunt: πνεῦμα F verò numquam nisi spiritum; sive hominis, de quo ait Apostolus, *Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est?* (1. Cor. 2. 11.) Sive pecoris, sicut in Salomonis libro scriptum est, *Quis scit si spiritus hominis adscendat sursum in cælum, & spiritus pecoris descendat deorsum in terram?* (Eccle. 3. 21.) Sive istum corporeum, qui etiam ventus dicitur: nam ejus hoc nomen est, ubi in Psalmo canitur, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis.* (Psal. 148. 8.) Sive jam non creatum, sed Creatorem, sicut est de quo dicit G Dominus in Evangelio, *Accipite Spiritum-sanctum:* (Johan. 20. 22.) eum [e] corporei sui oris significans flatu. Et ubi ait, *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti:* (Matth. 28. 19.) ubi ipsa Trinitas excellentissimè

[a] Ita visum est Origeni l. 1. περὶ ἀρχῶν c. 3. Tertulliano l. de baptismo c. 5. Cypriano epist. ad Jubaianum. Cyrillo l. 9. in Johan. c. 47. Basilio in Psal. 48. Ambrosio l. de Paradiso. Philastrio & aliis.

[b] Ostendit olim usas Ecclesias interpretatione Latina ex Græco Septuaginta, cui postea successit interpretatio Hieronymi ex Hebræo.

[c] Aliquot MSS. *simulant & componunt.*

[d] Sic MSS. At editi, *aliquando etiam animam interpretati sunt.*

[e] Sic MSS. At editi alii, *corporeo*, alii *incorporeo.*

& evidentissimè commendata est. Et ubi legitur, Deus spiritus est. Et aliis plurimis sacrarum litterarum locis. In his quippe omnibus testimoniis Scripturarum, quantum ad Græcos adtinet, non πνοὴν videmus scriptum esse, sed πνεῦμα: quantum autem ad Latinos, non flatum, sed spiritum. Quapropter in eo quod scriptum est, *Inspiravit*; vel si magis propriè dicendum est, *Insufflavit in faciem ejus spiritum vitæ*; si Græcus non πνοὴν, sicut ibi legitur, sed πνεῦμα posuisset, nec sic esset consequens, ut Creatorem Spiritum, qui propriè dicitur in Trinitate Spiritus-sanctus, intelligere cogeremur: quando quidem πνεῦμα, ut dictum est, non solùm de Creatore, sed etiam de creatura dici solere manifestum est.

Johan. 4. 24. *Gen. 2. 7.*

4. Sed cùm dixisset, inquiunt, *spiritum*, non adderet *vitæ*, nisi [a] illic Spiritum-sanctum vellet intelligi. Et cùm dixisset, *Factus est homo in animam*, non adderet, *viventem*, nisi animæ vitam significaret, quæ illi divinitus impertitur dono Spiritûs Dei. Cùm enim vivat anima, inquiunt, proprio suæ vitæ modo, quid opus erat addere *viventem*, nisi ut ea vita intelligeretur, quæ illi per Spiritum-sanctum datur? Hoc quid est aliud, nisi diligenter pro humana suspicione contendere, & Scripturas sanctas negligenter adtendere? Quid enim magnum erat non ire longiùs, sed in eodem libro ipso paulò superiùs legere, *Producat terra animam viventem*; quando animalia terrestria cuncta creata sunt? Deinde aliquantis interpositis, in eodem tamen ipso libro, quid magnum erat advertere quod scriptum est, *Et omnia quæ habent spiritum vitæ, & omnis qui erat super aridam, mortuus est*; cùm insinuaret omnia quæ vivebant in terra periisse diluvio? Si ergo & animam viventem, & spiritum vitæ etiam in pecoribus invenimus, sicut loqui divina Scriptura consuevit: & cùm hoc quoque loco ubi legitur, *Omnia quæ habent spiritum vitæ*, non Græcus πνεῦμα, sed πνοὴν dixerit: cur non dicimus, quid opus erat ut adderet, *viventem*, cùm anima nisi vivat esse non possit? aut quid opus erat ut adderet, *vitæ*, cùm dixisset *spiritum*? Sed intelligimus *spiritum vitæ*, & *animam viventem* Scripturam suo more dixisse, cùm animalia, id est, corpora animata vellet intelligi, quibus inesset per animam perspicuus iste etiam corporis sensus. In hominis autem conditione obliviscimur, quemadmodum loqui Scriptura consueverit, cùm suo prorsus more locuta sit: quo insinuaret hominem etiam rationali animâ acceptâ, quam non sicut aliarum carnium aquis & terra producentibus, sed Deo flante creatam voluit intelligi; sic tamen factum, ut in corpore animali, quod fit animâ in eo vivente, sicut illa animalia viveret, de quibus dixit, *Producat terra animam viventem*: & quæ itidem dicit habuisse in se spiritum vitæ; ubi etiam in Græco non dixit πνεῦμα, sed πνοὴν: non utique Spiritum-sanctum, sed eorum animam tali exprimens nomine.

Gen. 1. 24. *Gen. 7. 22.*

5. Sed enim Dei flatus, inquiunt, Dei ore exisse intelligitur, quem si animam crediderimus, consequens erit, ut ejusdem fateamur esse substantiæ, paremque illius Sapientiæ, quæ dicit, *Ego ex ore Altissimi prodivi*. Non quidem dixit Sapientia ore Dei efflatam se fuisse, sed ex ejus ore prodisse. Sicut autem nos possumus, non de nostra natura qua homines sumus, sed de isto aëre circumfuso, quem spirando ac respirando ducimus ac reducimus, flatum facere cùm sufflamus: ita omnipotens Deus, non de sua natura, neque de subjacenti creatura, sed etiam de nihilo potuit facere flatum, quem corpori hominis inserendo inspirasse vel insufflasse convenientissimè dictus est, incorporeus incorporeum, sed immutabilis mutabilem; quia non creatus creatum. Verumtamen ut sciant isti, qui de Scripturis loqui volunt, & Scripturarum locutiones non advertunt, non hoc solùm dici exire ex ore Dei, quod est æqualis ejusdemque naturæ, audiant, vel legant quod Deo dicente scriptum est: *Quoniam tepidus es, & neque calidus, neque frigidus, incipiam te evomere ex ore meo.*

Eccli. 24. 5. *Apoc. 3. 16.*

6. Nulla itaque caussa est, cur apertissimè loquenti resistamus Apostolo, ubi ab spiritali corpore corpus animale discernens, id est, ab illo in quo futuri sumus, hoc in quo nunc sumus, ait, *Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale: si est corpus animale, est & spiritale, sicut scriptum est, Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non primùm quod spiritale est, sed quod animale, postea quod spiritale. Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cælestis, tales & cælestes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus & imaginem ejus qui de cælo est.* De quibus omnibus apostolicis verbis superiùs locuti sumus. Corpus igitur animale, in quo primum hominem Adam factum esse dicit Apostolus, sic erat factum, non ut mori omnino non posset; sed ut non moreretur, nisi homo peccasset. Nam illud quod spiritu vivificante spiritale erit & immortale, mori omnino non poterit. Sicut anima creata est immortalis, quæ licèt peccato mortua perhibeatur carens quadam vitâ suâ, hoc est, Dei Spiritu, quo etiam sapienter & beatè vivere poterat: tamen propriâ quadam, licèt miserâ, vitâ suâ non desinit vivere; quia immortalis est creata. Sicut etiam desertores angeli, licèt secundùm modum quemdam mortui sint peccando; quia fontem vitæ deseruerunt, qui Deus est, quem potando, sapienter beatéque poterant vivere: tamen non sic mori potuerunt, ut omnino desisterent vivere atque sentire; quoniam immortales creati sunt: atque ita in secundam mortem post ultimum præcipitabuntur judicium, ut nec illic vitâ careant: quando quidem etiam sensu, cùm in doloribus futuri sunt, non carebunt. Sed homines ad Dei gratiam pertinentes cives sanctorum Angelorum in beata vita manentium, ita spiritalibus corporibus induentur, ut neque peccent ampliùs, neque moriantur: ea tamen immortalitate vestiti, quæ, sicut Angelorum, nec peccato possit auferri; naturâ quidem manente carnis, sed nulla omnino carnali corruptibilitate vel tarditate remanente.

1. Cor. 15. 44. &c. *Angeli desertores.* *In secundam mortem post ultimum judicium præcipitandi.*

7. Sequitur autem quæstio necessariò pertractanda, & Domino Deo veritatis adjuvante solvenda. Si libido membrorum inobedientium ex peccato inobedientiæ in illis primis hominibus, cùm illos divina gratia deseruisset, exorta est; unde in suam nuditatem oculos aperuerunt, id est, eam curiosiùs adverterunt, & quia impudens motus voluntatis arbitrio resistebat, pudenda texerunt: quomodo essent filios propagaturi, si ut crea-

[a] Vind. Am. Er. & MSS. illum.

ti fuerant, ſine prævaricatione manſiſſent. Sed quia & liber iſte claudendus eſt, nec tanta quæſtio in A ſermonis anguſtias coartanda, in eum qui ſequitur, commodiore diſputatione differatur.

LIBER [a] QUARTUS DECIMUS.*

* Scriptus ante annum 420.

Rurſum de primi hominis peccato, ex quo vitæ carnalis & vitioſorum affectuum cauſſam profluxiſſe docet Auguſtinus: ſed præſertim libidinis erubeſcendæ malum pœnam inobedientiæ reciprocam eſſe oſtendit, & quomodo, ſi non peccaſſet homo, filios fuiſſet abſque libidine propagaturus, inquirit.

CAPUT I.

Per inobedientiam primi hominis in ſecundæ mortis perpetuitatem ruituros omnes fuiſſe, niſi multos Dei gratia liberaret.

DIXIMUS jam in ſuperioribus libris ad humanum genus, non ſolùm naturæ ſimilitudine ſociandum, verùm etiam quadam cognationis neceſſitudine in unitatem concordem pacis vinculo colligandum, ex homine uno Deum voluiſſe homines inſtituere: neque hoc genus fuiſſe in ſingulis quibuſque moriturum, niſi duo primi, quorum creatus eſt unus ex nullo, altera ex illo, id inobedientiâ meruiſſent: à quibus admiſſum eſt tam grande peccatum, ut in deterius eo natura mutaretur humana, etiam in poſteros obligatione peccati & mortis neceſſitate tranſmiſsâ. Mortis autem regnum in homines uſque adeo dominatum eſt, ut omnes in ſecundam quoque mortem, cujus nullus eſt finis, pœna debita præcipites ageret, niſi inde quoſdam indebita Dei gratia liberaret. Ac per hoc factum eſt, ut cùm tot tantæque gentes per terrarum orbem diverſis ritibus moribuſque viventes, multiplici linguarum, armorum, veſtium ſint varietate diſtinctæ; non tamen amplius quàm duo quædam genera humanæ ſocietatis exiſterent, quas Civitates duas ſecundùm Scripturas noſtras meritò appellare poſſimus. Una quippe eſt hominum ſecundùm carnem, altera ſecundùm ſpiritum vivere in ſui cujuſque generis pace volentium; & cùm id quod expetunt aſſequuntur, in ſui cujuſque generis pace viventium.

Mors ex peccato propagata.

CAPUT II.

De vita carnali, quæ non ex corporis tantùm, ſed etiam ex animi ſit intelligenda vitiis.

1\. PRius ergo videndum eſt, quid ſit ſecundùm carnem, quid ſecundùm ſpiritum vivere. Quiſquis enim hoc quod diximus prima fronte inſpicit, vel non recolens, vel minùs advertens quemadmodum Scripturæ ſanctæ loquantur, poteſt putare philoſophos quidem Epicureos ſecundùm F carnem vivere, quia ſummum bonum hominis in corporis voluptate poſuerunt; & ſi qui alii ſunt, qui quoquo modo corporis bonum, ſummum bonum eſſe hominis opinati ſunt; & omne eorum vulgus, qui non aliquo dogmate, vel eo modo philoſophantur, ſed proclives ad libidinem, niſi ex voluptatibus, quas corporeis ſenſibus capiunt, gaudere neſciunt: Stoicos autem, qui ſummum bonum hominis in animo ponunt, ſecundùm ſpiritum vivere; quia & hominis animus quid eſt, niſi ſpi- B ritus? Sed ſicut loquitur Scriptura divina, ſecundùm carnem vivere utrique monſtrantur. Carnem quippe appellat, non ſolùm corpus terreni atque mortalis animantis; veluti cùm dicit, *Non omnis caro eadem caro, ſed alia quidem hominis, alia autem caro pecoris, alia volucrum, alia piſcium*: ſed aliis multis modis ſignificatione hujus nominis utitur; inter quos varios locutionis modos, ſæpe etiam ipſum hominem, id eſt, naturam hominis carnem nuncupat, modo locutionis à parte totum [b], quale eſt: *Ex operibus legis non juſtificabitur omnis caro*: C Quid enim voluit intelligi, niſi omnis homo? Quod apertiùs paulò pòſt ait, *In lege* [c] *nemo juſtificatur*. Et ad Galatas: *Scientes quia non juſtificabitur homo ex operibus legis*. Secundùm hoc intelligitur, *Et Verbum caro factum eſt*: id eſt, homo. Quod non rectè accipientes * quidam, putaverunt Chriſto humanam animam defuiſſe. Sicut enim à toto pars accipitur, ubi Mariæ Magdalenæ verba in Evangelio leguntur dicentis, *Abſtulerunt Dominum meum, & neſcio ubi poſuerunt eum*; D cùm de ſola Chriſti carne loqueretur, quam ſepultam de monumento putabat ablatam: ita & à parte totum, carne nominata intelligitur homo; ſicuti ea ſunt quæ ſuprà commemoravimus.

1\. Cor. 15. 39.

Caro pro homine.

Rom. 3. 20.

Gal. 3. 11.

Gal. 2. 16.

Johan. 1. 14.

*Apollinariſtæ.

Johan. 20. 13.

2\. Cùm igitur multis modis, quos perſcrutari & colligere longum eſt, divina Scriptura nuncupet carnem: quid ſit ſecundùm carnem vivere, (quod profectò malum eſt, cùm ipſa carnis natura non ſit malum,) ut indagare poſſimus, inſpiciamus diligenter E illum locum epiſtolæ Pauli apoſtoli, quam ſcripſit ad Galatas, ubi ait, *Manifeſta autem ſunt opera carnis, quæ ſunt adulteria, fornicationes, immunditiæ, luxuriæ, idolorum ſervitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animoſitates, diſſenſiones, hæreſes, invidiæ, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia, quæ prædico vobis, ſicut & prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non poſſidebunt*. Iſte totus epiſtolæ Apoſtolicæ locus, quantum ad rem præſentem ſatis eſſe videbitur, conſideratus, poterit hanc diſſolvere quæſtionem, quid ſit ſecundùm carnem vivere. In operibus namque carnis, quæ manifeſta eſſe dixit, eaque commemorata damnavit, non illa tantùm invenimus, quæ ad voluptatem pertinent carnis, ſicuti ſunt fornicationes, immunditiæ, luxuriæ, ebrietates, comeſſationes; verùm etiam illa quibus animi vitia demonſtrantur à voluptate carnis aliena. Quis enim ſervitutem quæ idolis exhibetur, veneficia, inimicitias, contentiones, æmulationes, animoſitates, diſſenſiones, hæreſes, G invidias, non potiùs intelligat animi vitia eſſe quàm

Secundùm carnem vivere quid.

Gal. 5. 19.

[a] Citatur hic liber in primo contra adverſarium leg. & proph. libro cap. 14. ſcripto circiter annum 420.

[b] Er. & Lov. *à parte totum ſignificans*. Abeſt *ſignificans* ab editis aliis & MSS. ut ſenſus ſit, *modo locutionis qua appellatur, à parte totum*.

[c] Lov. *In lege non juſtificabitur omnis homo*. Editi alii & MSS. *In lege nemo juſtificatur*, vel *juſtificabitur*. Locus eſt epiſtolæ non ad Romanos, ſed ad Galatas cap. 3.

Etiam animi vitia carni adscribũtur.

carnis? Quando quidem fieri potest, ut propter idololatriam vel hæresis alicujus errorem à voluptatibus carnis temperetur: & tamen etiam tunc homo, quamvis carnis libidines continere atque cohibere videatur, secundùm carnem vivere hac Apostolica auctoritate convincitur; & in eo quòd abstinet à voluptatibus carnis, damnabilia opera carnis agere demonstratur. Quis inimicitias non in animo habeat? aut quis ita loquatur, ut inimico suo, vel quem putat inimicum, dicat, Malam carnem, ac non potiùs, Malum animum habes adversùm me? Postremò sicut carnalitates, ut ita dicam, si quis audisset, non dubitasset carni tribuere; ita nemo dubitat animositates ad animum pertinere: cur ergo hæc omnia & his similia, Doctor gentium in fide & veritate opera carnis appellat, nisi quia eo locutionis modo, quo totum significatur à parte, ipsum hominem vult nomine carnis intelligi?

Caput III.

Peccati caussam ex anima, non ex carne prodiisse, & corruptionem ex peccato contractam, non peccatum esse, sed pœnam.

1. Quod si quisquam dicit, carnem caussam esse in malis moribus quorumcumque vitiorum, eo quòd anima carne affecta sic vivit: profectò non universam hominis naturam diligenter advertit. Nam *corpus* quidem *corruptibile aggravat animam.* Unde etiam idem Apostolus agens de hoc corruptibili corpore, de quo paulò antè dixerat, *Etsi exterior homo noster corrumpitur:* * *Scimus*, inquit, *quia si terrena nostra domus* [a] *habitationis dissolvatur, ædificationem habemus ex Deo, domum non manufactam æternam in cælis. Etenim in hoc ingemiscimus, habitaculum nostrum quod de cælo est superindui cupientes: si tamen* [b] *& induti, non nudi inveniamur. Etenim* [c] *qui sumus in hac habitatione, ingemiscimus gravati: eo quòd nolumus exspoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur mortale à vita.* Et aggravamur ergo corruptibili corpore, & ipsius aggravationis caussam, non naturam substantiamque corporis, sed ejus corruptionem scientes, nolumus corpore exspoliari, sed ejus immortalitate vestiri. Et tunc enim erit*, sed quia corruptibile non erit, non gravabit. *Aggravat* ergo nunc *animam corpus corruptibile, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem.* Verumtamen qui omnia animæ mala ex corpore putant accidisse, in errore sunt.

Sap. 9. 15.

2. Cor 4. 6.

* 2. Cor. 5. 1. &c.

* Supple, corpus.

Sap. 9. 15.

2. * Quamvis enim Virgilius Platonicam videatur luculentis versibus explicare sententiam, dicens,

* Hic incipit Caput 3. in MSS.

Æneid. 6.

Igneus est * ollis vigor, & cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus moribundaque membra:

omnesque illas notissimas quatuor animi perturbationes, cupiditatem, timorem, lætitiam, tristitiam, quasi origines omnium peccatorum atque vitiorum volens intelligi ex corpore accidere, subjungat & dicat,

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras
Suspiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco:

tamen aliter se habet fides nostra. Nam corruptio corporis, quæ aggravat animam, non peccati pri-

A mi est caussa, sed pœna; nec caro corruptibilis animam peccatricem, sed anima peccatrix fecit esse corruptibilem carnem. Ex qua corruptione carnis licèt exsistant quædam incitamenta vitiorum, & ipsa desideria vitiosa: non tamen omnia vitæ iniquæ vitia tribuenda sunt carni, ne ab his omnibus purgemus diabolum, qui non habet carnem. Etsi enim diabolus fornicator vel ebriosus, vel si quid hujusmodi mali est quod ad carnis pertinet voluptates, non potest dici, *cùm sit etiam
B talium peccatorum suasor & instigator occultus: est tamen maximè superbus atque invidus. Quæ illum vitiositas sic obtinuit, ut propter hanc esset in carceribus caliginosi hujus aëris æterno supplicio destinatus. Hæc autem vitia quæ tenent in diabolo principatum, carni tribuit Apostolus, quam certum est diabolum non habere. Dicit enim, inimicitias, contentiones, æmulationes, animositates, invidias, opera esse carnis: quorum omnium malorum caput atque origo superbia est, quæ sine
C carne regnat in diabolo. Quis autem illo est inimicior sanctis? Quis adversùs eos contentiosior, animosior, & magis æmulus atque invidus invenitur? Et hæc omnia cùm habeat sine carne, quomodo sunt ista opera carnis; nisi quia opera sunt hominis, quem, sicut dixi, nomine carnis appellat? Non enim habendo carnem, quam non habet diabolus; sed vivendo secundùm se ipsum, hoc est, secundùm hominem, factus est homo similis diabolo: quia & ille secundùm se ipsum vivere voluit, quan-
D do in veritate non stetit; ut non de Dei, sed de suo, mendacium loqueretur, qui non solùm mendax, verùm etiam mendacii pater est. Primus est quippe mentitus, & à quo peccatum, ab illo cœpit esse mendacium.

Gal. 5. 19.

Johan. 8. 44.

Caput IV.

Quid sit secundùm hominem, quidve secundùm Deum vivere.

1. Cum ergo vivit homo secundùm hominem, non secundùm Deum, similis est diabolo.
E Quia nec angelo secundùm angelum, sed secundùm Deum vivendum fuit, ut staret in veritate, & veritatem de illius, non de suo mendacium loqueretur. Nam & de homine alio loco idem Apostolus ait, *Si autem veritas Dei in meo mendacio abundavit.* [d] Meum dixit mendacium, veritatem Dei. Cùm itaque vivit homo secundùm veritatem, non vivit secundùm se ipsum, sed secundùm Deum. Deus est enim qui dixit, *Ego sum veritas.* Cùm verò vivit secundùm se ipsum, hoc est, secundùm hominem, non
F secundùm Deum, profectò secundùm mendacium vivit: non quia homo ipse mendacium est, cùm sit ejus auctor & creator Deus, qui non est utique auctor creatorque mendacii; sed quia homo ita factus est rectus, ut non secundùm se ipsum, sed secundùm eum à quo factus est, viveret; id est, illius potiùs, quàm suam faceret voluntatem: non autem ita vivere, quemadmodum est factus ut viveret, hoc est, mendacium. Beatus quippe vult esse, etiam non sic vivendo ut possit esse. Quid est
G ista voluntate mendacius? Unde non frustra dici potest, omne peccatum esse mendacium. Non enim fit peccatum, nisi ea voluntate, qua volumus ut bene sit nobis, vel nolumus ut malè sit nobis. Ergo mendacium est, quòd cùm fiat ut bene

Rom. 3. 7.

Johan. 14. 6.

[a] Editi, *hujus habitationis.* Abest *hujus* à MSS. & à Græco textu Apostoli.

[b] Sic MSS. juxta Græc. At editi, *si tamen induti:* omisso &.

[c] Editi, *quamdiu sumus.* Veriùs MSS. *qui sumus.*

[d] MSS. *Nostrum.*

sit

fit nobis, hinc potiùs malè est nobis; vel cùm fiat ut melius sit nobis, hinc potiùs pejus est nobis. Unde hoc, nisi quia de Deo potest bene esse homini, quem delinquendo deserit; non de se ipso, secundùm quem vivendo delinquit?

2. Quod itaque diximus, hinc exstitisse Civitates duas diversas inter se atque contrarias, quòd alii secundùm carnem, alii secundùm spiritum viverent; potest etiam isto modo dici quòd alii secundùm hominem, alii secundùm Deum vivant. Apertissimè quippe Paulus ad Corinthios dicit: *Cùm enim inter vos sint æmulatio & contentio, nonne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis?* Quod ergo est ambulare secundùm hominem, hoc est esse carnalem; quòd à carne, id est, à parte hominis, intelligitur homo. Eosdem ipsos quippe dixit superiùs animales, quos postea carnales, ita loquens: *Quis enim scit*, inquit, *hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic & quæ Dei sunt, nemo scit nisi Spiritus Dei. Nos autem*, inquit, *non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ à Deo donata sunt nobis, quæ & loquimur, non in sapientiæ humanæ doctis verbis, sed* [a] *doctis spiritu, spiritalibus spiritalia comparantes. Animalis autem homo non percipit quæ sunt Spiritûs Dei: stultitia est enim illi.* Talibus igitur, id est, animalibus, paulò pòst dicit, *Et ego, fratres, non potui loqui vobis quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus.* Et illud ex hoc eodem loquendi modo intelligitur, id est, à parte totum. Et ab anima namque, & à carne, quæ sunt partes hominis, potest totum significari, quod est homo: atque ita non est aliud animalis homo, aliud carnalis; sed idem ipsum est utrumque, id est, secundùm hominem vivens homo. Sicut non aliud quàm homines significantur, sive ubi legitur, *Ex operibus legis non justificabitur omnis caro*: sive quod scriptum est, [b] *Septuaginta-quinque animæ descenderunt cum Jacob in Ægyptum.* Et ibi enim per omnem carnem omnis homo, & ibi per septuaginta-quinque animas septuaginta-quinque homines intelliguntur. Et quod dictum est, *Non in sapientiæ humanæ doctis verbis*; potuit dici, Non in sapientiæ carnalis: sicut quod dictum est, *Secundùm hominem ambulatis*; potuit dici, Secundùm carnem. Magis autem hoc apparuit in his quæ subjunxit: *Cùm enim quis dicat, Ego sum Pauli; alius autem, Ego Apollo: nonne homines estis?* Quod dicebat, *Animales estis*, & *Carnales estis*: expressiùs dixit, *Homines estis*: quod est, Secundùm hominem vivitis, non secundùm Deum, secundùm quem si viveretis, dii essetis.

1.Cor. 3. 3. — 1.Cor. 2. 11. &c. — 1.Cor. 3. 1. — Rom. 3. 20. — Gen. 46. 27. — 1.Cor. 3. 4.

Caput V.

Quòd de corporis animæque natura tolerabilior quidem Platonicorum quàm Manichæorum sit opinio; sed & ipsi reprobantur, quoniam vitiorum caussas naturæ carnis adscribunt.

Non igitur opus est in peccatis vitiisque nostris ad Creatoris injuriam carnis accusare naturam, quæ in genere atque ordine suo bona est: sed deserto Creatore bono, vivere secundùm creatum bonum, non est bonum; sive quisque secundùm carnem, sive secundùm animam, sive secundùm totum hominem, qui constat ex anima & carne, (unde & nomine solius animæ, & nomine solius carnis significari potest,) eligat vivere. Nam qui velut summum bonum laudat animæ naturam, & tamquam malum naturam carnis accusat, profectò & animam carnaliter appetit, & carnem carnaliter fugit: quoniam id vanitate sentit humana, non veritate divina. Non quidem Platonici, sicut Manichæi desipiunt, ut tamquam mali naturam terrena corpora detestentur; cùm omnia elementa, quibus iste mundus visibilis contrectabilisque compactus est, qualitatesque eorum Deo artifici tribuant. Verumtamen ex terrenis artubus moribundisque membris sic affici animas opinantur, ut hinc eis sint morbi cupiditatum & timorum & lætitiæ sive tristitiæ: quibus quatuor vel perturbationibus, ut Cicero * appellat, vel passionibus, ut plerique verbum è verbo Græco exprimunt, omnis humanorum morum vitiositas continetur. Quod si ita est, quid est quòd Æneas apud Virgilium, cùm audisset à patre apud inferos, animas rursus ad corpora redituras, hanc opinionem miratur, exclamans:

> O pater, an-ne aliquas ad cælum hinc ire putandum est
> Sublimes animas, iterumque ad tarda reverti
> Corpora? Quæ lucis miseris tam dira cupido?

(* De finib. bonor. & malor. — Æneid. 6.)

Numquidnam hæc tam dira cupido ex terrenis artubus moribundisque membris adhuc inest animarum illi prædicatissimæ puritati? Nonne ab hujusmodi corporeis, ut dicit, pestibus omnibus eas asserit esse purgatas, cùm rursus incipiunt in corpora velle reverti? Unde colligitur, etiamsi ita se haberet, quod est omnino vanissimum, vicissim alternans incessabiliter euntium atque redeuntium animarum mundatio & inquinatio, non potuisse veraciter dici, omnes culpabiles atque vitiosos motus animarum eis ex terrenis corporibus inolescere. Si quidem secundùm ipsos, illa ut locutor nobilis ait, dira cupido usque adeo non est ex corpore, ut ab omni corporea [c] peste purgatam, & extra omne corpus animam constitutam, ipsam compellat esse in corpore. Unde etiam, illis fatentibus, non ex carne tantùm afficitur anima, ut cupiat, metuat, lætetur, & [d] ægrescat; verùm etiam ex se ipsa his potest motibus agitari.

Caput VI.

De qualitate voluntatis humanæ, sub cujus judicio affectiones animi aut pravæ habentur, aut rectæ.

Interest autem qualis sit voluntas hominis: quia si perversa est, perversos habebit hos motus; si autem recta est, non solùm inculpabiles, verùm etiam laudabiles erunt. Voluntas est quippe in omnibus: immo omnes nihil aliud quàm voluntates sunt. Nam quid est cupiditas & lætitia, nisi voluntas in eorum [e] consensionem quæ volumus? Et quid est metus atque tristitia, nisi voluntas in dissensionem ab his quæ nolumus? Sed cùm consentimus appetendo ea quæ volumus, cupiditas; cùm autem consentimus fruendo his quæ volumus, lætitia vocatur. Itemque cùm dissentimus ab eo quod accidere nolumus, talis voluntas metus est; cùm autem dissentimus ab eo quod nolentibus accidit, talis voluntas tristitia est. Et omnino pro varietate rerum quæ appetuntur atque fugiuntur,

[a] Editi & MSS. *sed docti spiritus*: excepto Colbertino veteri codice, qui habet, *sed doctis spiritu*: juxta Græc. ἀλλ' ἐν διδακτοῖς. pro quo Vulgata, *sed in doctrina*.

[b] Sequitur editionem LXX. interpretum. Nam Vulgata nostra Gen. 46. non plures quàm septuaginta animas recenset. Tametsi liber Actuum Apost. cap 7. v. 14. habet animas septuaginta quinque. Vide infrà lib. 16. c. 40.

[c] Nonnulli codices, *parte*.

[d] Sic MSS. At editi, *& tristetur*.

[e] MSS. *consensione*: & infrà, *in dissensione*.

sicut allicitur vel offenditur voluntas hominis, ita in hos vel illos affectus mutatur & vertitur. Quapropter homo qui secundùm Deum, non secundùm hominem vivit, oportet ut sit amator boni: unde fit consequens ut malum oderit. [Odium licitum.] Et quoniam nemo naturâ, sed quisquis malus est, vitio malus est: *perfectum odium debet malis, qui secundùm Deum vivit; ut nec propter vitium oderit hominem, nec amet vitium propter hominem; sed oderit vitium, amet hominem. Sanato enim vitio, totum quod amare, nihil autem quod debeat odisse, remanebit. [* Psal. 138. 22.]

Caput VII.

Amorem & dilectionem indifferenter & in bono & in malo apud sacras litteras inveniri.

1. NAM cujus propositum est amare Deum, & non secundùm hominem, sed secundùm Deum amare proximum, sicut etiam se ipsum; procul dubio propter hunc amorem dicitur voluntatis bonæ, quæ usitatiùs in Scripturis sacris caritas appellatur: sed amor quoque secundùm easdem sacras litteras dicitur. Nam & amatorem boni dicit Apostolus esse debere, quem regendo populo præcipit eligendum. Et ipse Dominus Petrum apostolum interrogans, cùm dixisset, *Diligis me plus his?* Ille respondit, *Domine, tu scis quia amo te.* [Johan. 21. 15.] Et iterum Dominus quæsivit, non utrùm amaret, sed utrùm diligeret eum Petrus: at ille respondit iterum, *Domine, tu scis quia amo te.* Tertia verò interrogatione & ipse Dominus non ait, Diligis me, sed, *Amas me?* ubi secutus ait Evangelista, *Contristatus est Petrus, quia dixit ei tertiò, Amas me?* Cùm Dominus non tertiò, sed semel dixerit, *Amas me?* bis autem dixerit, *Diligis me?* Undè intelligimus, quòd etiam cùm dicebat Dominus, *Diligis me?* nihil aliud dicebat, quàm, *Amas me?* Petrus autem non mutavit hujus unius rei verbum, sed etiam tertiò, *Domine*, inquit, *tu omnia scis, tu scis quia amo te.*

2. Hoc propterea commemorandum putavi, quia nonnullli * arbitrantur aliud esse dilectionem sive caritatem, aliud amorem. [* Vide Origen. hom. 1. in Cant.] Dicunt enim dilectionem accipiendam esse in bono, amorem in malo. Sic autem nec ipsos auctores sæcularium litterarum locutos esse, certissimum est. Sed viderint philosophi utrùm vel qua ratione ista discernant. Amorem tamen eos in bonis rebus & erga ipsum Deum magni pendere, libri eorum satis loquuntur. Sed Scripturas religionis nostræ, quarum auctoritatem ceteris quibusque litteris anteponimus, non aliud dicere amorem, aliud dilectionem vel caritatem, insinuandum fuit. Nam & amorem in bono dici, jam ostendimus. Sed ne quis existimet amorem quidem & in bono & in malo, dilectionem autem non nisi in bono esse dicendam, illud adtendat quod in Psalmo scriptum est: *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam.* [Psal. 10 6.] Et illud apostoli Johannis: *Si quis dilexerit mundum, non est dilectio Patris in eo.* [1. Johan. 2. 15.] Ecce uno loco dilectio & in bono & in malo. Amorem autem in malo, (quia in bono jam ostendimus,) ne quisquam flagitet, legat quod scriptum est: *Erunt enim homines se ipsos amantes, amatores pecuniæ.* [2. Tim. 3. 2.] Recta itaque voluntas est bonus amor, & voluntas perversa malus amor. Amor ergo inhians habere quod amatur, cupiditas est; id autem habens eoque fruens, lætitia est: fugiens quod ei adversatur, timor est; idque si acciderit sentiens, tristitia est. Proinde mala sunt ista, si

A malus est amor; bona, si bonus. Quod dicimus, de Scripturis probemus. Concupiscit Apostolus dissolvi, & esse cum Christo. [Philip. 1. 23.] Et, *Concupivit anima mea desiderare judicia tua:* vel si accommodatiùs dicitur, *Desideravit anima mea concupiscere judicia tua.* [Psal. 118. 20.] Et, *Concupiscentia sapientiæ perducit ad regnum.* [Sap. 6. 21.] Hoc tamen loquendi obtinuit consuetudo, ut si cupiditas vel concupiscentia dicatur, nec addatur cujus rei sit, non nisi in malo possit intelligi. Lætitia in bono est: *Lætamini in Domino, & exsultate justi.* [Psal. 31. 11.] B Et, *Dedisti lætitiam in cor meum.* [Psal. 4. 7.] Et, *Adimplebis me lætitiâ cum vultu tuo.* [Psal. 15. 10.] Timor in bono est apud Apostolum, ubi ait, *Cum timore & tremore vestram ipsorum salutem operamini.* [Philip. 2. 12.] Et, *Noli altum sapere, sed time.* [Rom. 11. 20.] Et, *Timeo autem, ne sicut serpens Evam seduxit astutiâ suâ, sic & vestræ mentes corrumpantur à castitate, quæ est in Christo.* [2. Cor. 11. 3.] De tristitia verò, quam Cicero * magis ægritudinem appellat, dolorem autem Virgilius, ubi ait, Dolent gaudentque, [* Lib. 3. & 4. Tusc.] (sed ideo malui tristitiam dicere, C quia ægritudo vel dolor usitatiùs in corporibus dicitur), scrupulosior quæstio est, utrùm inveniri possit in bono.

Caput VIII.

De tribus perturbationibus, quas in animo sapientis Stoici esse voluerunt, excluso dolore sive tristitiâ, quam virtus animi sentire non debeat.

1. QUAS enim Græci appellant ἀπαθείας, Latinè autem Cicero * constantias nominavit, [* Lib. 4. Tusc.] Stoici tres esse voluerunt, pro tribus pertur- D bationibus in animo sapientis, pro cupiditate voluntatem, pro lætitia gaudium, pro metu cautionem: pro ægritudine verò vel dolore, quam nos vitandæ ambiguitatis gratiâ, tristitiam maluimus dicere, negaverunt esse posse aliquid in animo sapientis. Voluntas quippe, inquiunt, appetit bonum, quod facit sapiens. Gaudium de bono adepto est, quod ubique adipiscitur sapiens. Cautio devitat malum, quod debet sapiens devitare. Tristitia porrò quia de malo est, quod jam accidit; E nullum autem malum existimant posse accidere sapienti: nihil in ejus animo pro illa esse posse dixerunt. Sic ergo illi loquuntur, ut velle, gaudere, cavere negent, nisi sapientem: stultum autem non nisi cupere, lætari, metuere, contristari. Et illas tres esse constantias, has autem quatuor perturbationes secundùm Ciceronem, secundùm plurimos autem passiones. Græcè autem illæ tres, sicut dixi, appellantur ἀπάθειαι; istæ autem quatuor πάθη. Hæc locutio utrùm Scripturis sanctis congruat, F cùm quærerem quantum potui diligenter, illud inveni quod ait Propheta: *Non est gaudere impiis, dicit Dominus:* [Isai. 57. 21. sec. LXX.] tamquam impii lætari possint potiùs quàm gaudere de malis; quia gaudium propriè bonorum & piorum est. Item illud in Evangelio, *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, hæc & vos facite illis:* [Matth. 7. 12.] ita dictum videtur, tamquam nemo possit aliquid malè vel turpiter velle, sed cupere. Denique propter consuetudinem locutionis nonnulli interpretes addiderunt *bona*, G & ita interpretati sunt: *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines bona.* Cavendum enim putaverunt, ne quisquam inhonesta velit sibi fieri ab hominibus, ut de turpioribus taceam, certè luxuriosa convivia, in quibus se, si & ipse illis faciat similia, hoc præceptum existimet impleturum. Sed in Græco Evangelio, unde in Latinum translatum est, non legitur, *bona*: sed, *Quæcumque vultis ut*

faciant vobis homines, hæc & vos facite illis: credo propterea, quia in eo quod dixit, *vultis*, jam voluit intelligi *bona*. Non enim ait, cupitis.

2. Non tamen semper his proprietatibus locutio nostra frenanda est, sed interdum his utendum est: & cùm legimus eos quorum auctoritati resultare fas non est, ibi sunt intelligendæ, ubi rectus sensus alium exitum non potest invenire: sicut ista sunt quæ exempli gratiâ partim ex Propheta, partim ex Evangelio commemoravimus. Quis enim nescit impios exsultare lætitiâ? Et tamen *Non est gaudere impiis, dicit Dominus.* Unde, nisi quia gaudere aliud est, quando propriè signatéque hoc verbum ponitur? Item quis negaverit non rectè præcipi hominibus, ut quæcumque sibi ab aliis fieri cupiunt, hæc eis & ipsi faciant; ne se invicem turpitudine illicitæ voluptatis oblectent? Et tamen saluberrimum verissimumque præceptum est, *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, eadem & vos facite illis.* Et hoc unde, nisi quia hoc loco modo quodam proprio voluntas posita est, quæ in malo accipi non potest? Locutione verò usitatiore, quam frequentat maximè consuetudo sermonis, (Eccli. 7. 14.) non utique diceretur, *Noli velle mentiri omne mendacium:* nisi esset & voluntas mala, à cujus pravitate illa distinguitur, quam prædicaverunt Ange- (Luca 2. 14.) li dicentes, *Pax in terra hominibus bonæ voluntatis.* Nam ex abundanti additum est, *bonæ*, si esse non potest nisi bona. Quid autem magnum in carita- (1. Cor. 13. 6.) tis laudibus dixisset Apostolus, quòd non gaudeat super iniquitate, nisi quia ita malignitas gaudet? Nam & apud auctores sæcularium litterarum, talis istorum verborum indifferentia reperitur. Ait (Orat. 1. in Catilin.) enim Cicero orator amplissimus, Cupio, Patres conscripti, me esse clementem. Quia id verbum in bono posuit, quis tam perversè doctus exsistat, qui non eum Cupio, sed Volo potiùs dicere debuisse contendat? Porrò apud Terentium flagi- (In Andria, act. 2. sc. 1.) tiosus adolescens insana flagrans cupidine, Nihil volo aliud, inquit, nisi Philumenam. Quam voluntatem fuisse libidinem, responsio quæ ibi servi ejus [a] senioris inducitur, satis indicat. Ait namque domino suo, » Quanto satius est, te id dare » operam, quo istum amorem ex animo amoveas » tuo, quàm id loqui quo magis libido frustra ac» cendatur tua. Gaudium verò eos & in malo potuisse, ille ipse Virgilianus testis est versus, ubi has quatuor perturbationes summa brevitate comple- (Æneid. 6.) xus est: Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque. Dixit etiam idem auctor, Mala mentis (Æneid. 4.) gaudia.

3. Proinde volunt, cavent, [b] gaudent & boni & mali; atque ut eadem aliis verbis enuntiemus, cupiunt, timent, lætantur & boni & mali: sed illi bene, isti malè, sicut hominibus seu recta seu perversa voluntas est. Ipsa quoque tristitia, pro qua Stoici nihil in animo sapientis inveniri posse putaverunt, reperitur in bono, & maximè apud nostros. Nam laudat Apostolus Corinthios, quòd contristati fuerint secundùm Deum. Sed fortasse quis dixerit, illis Apostolum fuisse congratulatum, (Tristitia secundùm Deum. 2. Cor. 7. 8. &c.) quòd contristati fuerint pœnitendo: qualis tristitia, nisi eorum qui peccaverint, esse non potest. Ita enim dicit: *Video quòd epistola illa, etsi ad horam contristavit vos, nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundùm Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim secundùm Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem* [c] *impœnitendam operatur: mundi autem tristitia mortem operatur. Ecce enim idipsum secundùm Deum contristari, quantam perficit in vobis industriam.* Ac per hoc possunt Stoici pro suis partibus respondere, ad hoc videri utilem esse tristitiam, ut peccasse pœniteat; in animo autem sapientis ideo esse non posse, quia nec peccatum in eum cadit, cujus pœnitentiâ contristetur, nec ullum aliud malum, quod perpetiendo & sentiendo sit tristis. Nam & * Alcibiadem ferunt, (si (* Cic. in 4. Tusc.) me de nomine hominis memoria non fallit,) cùm sibi beatus videretur, Socrate disputante, & ei quàm miser esset, quoniam stultus esset, demonstrante, flevisse. Huic ergo stultitia fuit caussa etiam hujus utilis optandæque tristitiæ, qua homo esse se dolet, quod esse non debet. Stoici autem non stultum, sed sapientem aiunt tristem esse non posse.

Caput IX.

De perturbationibus animi, quarum affectus rectos habet vita justorum.

1. Verum his philosophis, quod ad istam quæstionem de animi perturbationibus adtinet, jam respondimus in nono hujus Operis libro, ostendentes eos non tam de rebus, quàm de verbis cupidiores esse contentionis, quàm veritatis. Apud nos autem juxta Scripturas sacras sanamque doctrinam, cives sanctæ Civitatis Dei in hujus vitæ peregrinatione secundùm Deum viventes, metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque. Et quia rectus est amor eorum, istas omnes affectiones rectas habent. Metuunt pœnam æternam, cupiunt vitam æternam: dolent in re, quia ipsi in semetipsis adhuc ingemiscunt adoptionem exspectantes re- (Rom. 8. 23.) demtionem corporis sui; gaudent in spe, quia fiet *sermo, qui scriptus est, Absorpta est mors in victoriam.* (1. Cor. 15. 54.) Item metuunt peccare, cupiunt perseverare: dolent in peccatis, gaudent in operibus bonis. Ut enim metuant peccare, audiunt, *Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum.* (Matth. 24. 12.) Ut cupiant perseverare, audiunt quod scriptum est, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* (Matth. 10. 22.) Ut doleant in peccatis, audiunt, *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est.* (1. Iohan. 1. 8.) Ut gaudeant in operibus bonis, audiunt, *Hilarem datorem diligit Deus.* (1. Cor. 9. 7.) Item sicuti se infirmitas eorum firmitasque habuerit, metuunt tentari, cupiunt tentari: dolent in tentationibus, gaudent in tentationibus. Ut enim metuant tentari, audiunt, *Si quis præoccupatus fuerit in aliquo delicto, vos qui spiritales estis, instruite hujusmodi in spiritu mansuetudinis; intendens te ipsum, ne & tu tenteris.* (Gal. 6. 1.) Ut autem cupiant tentari, audiunt quemdam virum fortem Civitatis Dei dicentem, *Proba me Domine, & tenta me; ure renes meos & cor meum.* (Psal. 25. 2.) Ut doleant in tentationibus, vident Petrum flentem: ut gaudeant in (Matth. 26. 75.) tentationibus, audiunt Jacobum dicentem, *Omne gaudium existimate, fratres mei, cùm in tentationes varias incideritis.* (Iacobi 1. 2.)

2. Non solùm autem propter se ipsos his moventur affectibus, verùm etiam propter eos, quos liberari cupiunt, & ne pereant metuunt, & dolent si pereunt, & gaudent si liberantur. Illum

[a] Quidam libri, *sanioris*.

[b] Hic in editis post *cavent*, additum erat *timent*. Sed malè, cùm loquatur Augustinus Stoicorum verbis, qui tres tantùm affectus sive εὐπαθείας, & in eis *pro metu cautionem* ponebant, ut in hujus capitis initio dicit.

[c] Vind. & Am. omittunt, *impœnitendam*. Sed habent ceteri libri, eamque vocem, quæ Græco respondet ἀμεταμέλητον, præterire non solet Augustinus, ut videre est in Sermone 254. n. 2.

quippe optimum & fortissimum, virum, qui in (*2.Cor.12.5.*) suis infirmitatibus gloriatur, ut eum potissimùm commemoremus, qui in Ecclesiam Christi ex Gentibus venimus, Doctorem Gentium in fide & veritate, qui & plus omnibus suis coapostolis (*1. Cor. 15. 10.*) laboravit, & pluribus epistolis populos Dei, non eos tantùm qui præsentes ab illo videbantur, verùm etiam illos qui futuri prævidebantur, instruxit; illum, inquam,[a] virum, athletam Christi, (*Gal. 1. 12. Gal. 2. 19. 1.Cor. 4. 9.*) doctum ab illo, unctum de illo, crucifixum cum illo, gloriosum in illo, in theatro hujus mundi, cui spectaculum factus est & angelis & hominibus, legitimè magnum agonem certantem, (*Philip. 3. 14.*) & palmam supernæ vocationis in anteriora sectantem, oculis fidei libentissimè[b] spectant, gaudere (*Rom. 12. 15.*) cum gaudentibus, flere cum flentibus, foris habentem (*2. Cor. 7. 5.*) pugnas, intus timores; cupientem dissolvi, & (*Philip. 1. 23. Rom. 1. 11.*) esse cum Christo; desiderantem videre Romanos, ut aliquem fructum habeat & in illis, sicut & in ceteris (*2.Cor. 11. 2.*) gentibus; æmulantem Corinthios, & ipsa æmulatione metuentem, ne seducantur eorum mentes à castitate quæ in Christo est; magnam (*Rom. 9. 2.*) tristitiam & continuum dolorem cordis de Israëlitis habentem, quòd ignorantes Dei justitiam, & (*Rom. 10. 3.*) suam volentes constituere, justitiæ Dei non essent subjecti; nec solùm dolorem, verùm etiam luctum (*2. Cor. 12. 21.*) suum denuntiantem quibusdam qui antè peccaverunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia & fornicationibus suis.

3. Hi motus, hi affectus de amore boni & de sancta caritate venientes, si vitia vocanda sunt, sinamus ut ea quæ[c] verè vitia sunt, virtutes vocentur. Sed cùm rectam rationem sequantur istæ affectiones, quando ubi oportet adhibentur, quis eas tunc morbos seu vitiosas passiones audeat dicere? (*Christus non caruit affectibus.*) Quamobrem etiam ipse Dominus in forma servi agere vitam dignatus humanam, sed nullum habens omnino peccatum, adhibuit eas ubi adhibendas esse judicavit. Neque enim in quo verum erat hominis corpus & verus hominis animus, falsus erat humanus affectus. Cùm ergo ejus in Evangelio (*Marci 3. 5. Johan. 11. 35.*) ista referuntur, quòd super duritiam cordis Judæorum cum ira contristatus sit; quòd dixerit, *Gaudeo propter vos, ut credatis*; quòd Lazarum suscitaturus (*Lucæ 22. 15.*) etiam lacrymas fuderit; quòd concupiverit cum discipulis suis manducare pascha; quòd propinquante (*Matth. 26. 38.*) passione tristis fuerit anima ejus, non falsò utique referuntur. Verùm ille hos motus certæ dispensationis gratiâ, ita cùm voluit suscepit animo humano, ut cùm voluit factus est homo.

4. Proinde, quod fatendum est, etiam cùm rectas & secundùm Deum habemus has affectiones, hujus vitæ sunt, non illius quam futuram speramus, & sæpe illis etiam inviti cedimus. Itaque aliquando, quamvis non culpabili cupiditate, sed laudabili caritate moveamur, etiam dum nolumus, flemus. Habemus ergo eas ex humanæ conditionis infirmitate: non autem ita Dominus Jesus, cujus[d] & infirmitas fuit ex potestate. Sed dum vitæ hujus infirmitatem gerimus, si eas omnino nullas habeamus, tunc potiùs non rectè vivimus. Vituperabat (*Rom. 1. 31.*) enim & detestabatur Apostolus quosdam, quos etiam esse dixit sine affectione. Culpavit etiam illos sacer Psalmus, de quibus ait, *Sustinui qui simul contristaretur, & non fuit.* (*Psal. 68. 21.*) Nam omnino non dolere, dum sumus in hoc loco miseriæ, profectò sicut * quidam etiam apud sæculi hujus litteratos sensit & dixit, non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore. (** Crantor Academicus apud Cicer. 3. Tusc.*) Quocirca illa quæ ἀπάθεια Græcè dicitur, quæ si Latinè posset, impassibilitas diceretur, si ita intelligenda est, (in animo quippe, non in corpore accipitur,) ut sine his affectionibus vivatur, quæ contra rationem accidunt, mentemque perturbant, bona planè & maximè optanda est; sed nec ipsa hujus est vitæ. Non enim qualiumcumque hominum vox est, sed maximè piorum multùmque justorum atque sanctorum, *Si dixerimus, quoniam peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est.* (*1. Johan. 1. 8.*) Tunc itaque ἀπάθεια ista erit, quando peccatum in homine nullum erit. Nunc verò satis bene vivitur, si sine crimine: sine peccato autem qui se vivere existimat, non id agit, ut peccatum non habeat, sed ut veniam non accipiat. Porrò si ἀπάθεια illa dicenda est, cùm[e] animum contingere omnino non potest ullus affectus, quis hunc stuporem non omnibus vitiis judicet esse pejorem? Potest ergo non absurdè dici perfectam beatitudinem sine stimulo timoris & sine ulla tristitia futuram: non ibi autem futurum amorem gaudiumque quis dixerit, nisi omni modo à veritate seclusus? Si autem ἀπάθεια illa est, ubi nec metus ullus exterret, nec[f] angit dolor, aversanda est in hac vita, si rectè, hoc est, secundùm Deum vivere volumus: in illa verò beata, quæ sempiterna promittitur,[g] planè speranda est.

5. Timor namque ille de quo dicit apostolus Johannes, *Timor non est in caritate, sed perfecta caritas foras mittit timorem, quia timor pœnam habet; qui autem timet, non est perfectus in caritate:* (*1. Johan. 4. 18.*) non est ejus generis timor, cujus ille quo timebat apostolus Paulus, ne Corinthii serpentinâ seducerentur astutiâ; (*2. Cor. 11. 3.*) hunc enim timorem habet caritas, immo non habet nisi caritas: sed illius est generis timor, qui non est in caritate; de quo ipse apostolus Paulus ait, *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timorem.* (*Rom. 8. 15. Psal. 18. 10.*) *Timor* verò ille *castus permanens in sæculum sæculi*, si erit & in futuro sæculo, (nam quo alio modo potest intelligi permanere in sæculum sæculi?) non est timor exterrens à malo, quod accidere potest; sed tenens in bono, quod amitti non potest. Ubi enim boni adepti amor immutabilis est, profectò, si dici potest, mali cavendi timor securus est. Timoris quippe casti nomine ea voluntas significata est, qua nos necesse erit nolle peccare, & non sollicitudine infirmitatis, ne fortè peccemus, sed tranquillitate caritatis cavere peccatum. Aut si nullius omnino generis timor esse poterit in illa certissima securitate perpetuorum feliciumque gaudiorum; sic dictum est, *Timor Domini castus permanens in sæculum sæculi*, quemadmodum dictum est, *Patientia pauperum non peribit in æternum.* (*Psal. 9. 19.*) Neque enim æterna erit ipsa patientia, quæ necessaria non est, nisi ubi toleranda sunt mala: sed æternum erit, quò per patientiam pervenitur. Ita fortasse timor castus in sæculum sæculi dictus est

[a] Vind. Am. Er. & plerique MSS. *verum athletam Christi.*
[b] Plures MSS. *exspectantem.* Et quidam, *spectamus.*
[c] Sic Vind. Am & MSS At Er. & Lov. *vera.*
[d] Particula & abest à MSS. plerisque.
[e] Plures MSS. *animo.*
[f] MSS nonnulli, *tangit.*
[g] Vind. Am. & Er. *timor planè superandus est.* Lov. *timor planè sperandus est.* At MSS. carent verbo *timor*, & habent *speranda est*, scilicet ἀπάθεια.

permanere; quia id permanebit, quò timor ipse perducit.

6. Quæ cùm ita sint, quoniam recta vita ducenda est, qua perveniendum sit ad beatam, omnes affectus istos vita recta rectos habet, perversa perversos. Beata verò eademque æterna amorem habebit & gaudium non solùm rectum, verùm etiam certum: timorem autem ac dolorem nullum. Unde jam apparet utcumque, quales esse debeant in hac peregrinatione cives Civitatis Dei, viventes secundùm spiritum, non secundùm carnem, hoc est, secundùm Deum, non secundùm hominem: & quales in illa quò tendunt, immortalitate futuri sint. Civitas porrò, id est, societas impiorum non secundùm Deum, sed secundùm hominem viventium, & in ipso cultu falsæ, contemtuque veræ divinitatis, doctrinas hominum dæmonumve sectantium, his affectibus pravis tamquam morbis & perturbationibus quatitur. Et si quos cives habet, qui moderari talibus motibus, & eos quasi temperare videantur; sic impietate superbi & elati sunt, ut hoc ipso in eis sint majores tumores, quo minores dolores. Et si nonnulli tanto immaniore, quanto rariore vanitate hoc in se ipsis adamaverint, ut nullo prorsus erigantur & excitentur, nullo flectantur atque inclinentur affectu; humanitatem totam potiùs amittunt, quàm veram assequantur tranquillitatem. Non enim quia durum aliquid, ideo rectum; aut quia stupidum est, ideo sanum.

Caput X.

An primos homines in paradiso constitutos nullis perturbationibus, priùs quàm deliquerint, affectos fuisse credendum sit.

Sed utrùm primus homo vel primi homines, (duorum erat quippe conjugium,) habebant istos affectus in corpore animali ante peccatum, quales in corpore spiritali non habebimus omni purgato finitoque peccato, non immeritò quæritur. Si enim habebant, quomodo erant beati in illo memorabili beatitudinis loco, id est, paradiso? Quis tandem absolutè dici beatus potest, qui timore afficitur, vel dolore? Quid autem timere aut dolere poterant illi homines in tantorum tanta affluentia bonorum, ubi nec mors metuebatur, nec ulla corporis mala valetudo; nec aberat quidquam, quod bona voluntas adipisceretur, nec inerat quod carnem animumve hominis feliciter viventis offenderet? Amor erat imperturbatus in Deum, atque inter se conjugum fida & sincera societate viventium, & ex hoc amore grande gaudium, non desistente quod amabatur ad fruendum. Erat devitatio tranquilla peccati; qua manente nullum omnino aliunde malum, quod contristaret, irruebat. An fortè cupiebant prohibitum lignum ad vescendum contingere, sed mori metuebant; ac per hoc & cupiditas, & metus jam tunc illos homines etiam in illo perturbabat loco? Absit ut hoc existimemus fuisse, ubi nullum erat omnino peccatum. Neque enim nullum peccatum est, ea quæ lex Dei prohibet concupiscere, atque ab his abstinere timore pœnæ, non amore justitiæ. Absit, inquam, ut ante omne peccatum, jam ibi fuerit tale peccatum, ut hoc de ligno admitterent, quod de muliere Dominus ait, *Si quis viderit mulierem ad concupiscendam eam, jam mœchatus est eam in corde suo.* Quàm igitur felices erant primi homines, & nullis agitabantur perturbationibus animorum, nullis corporum lædebantur incommodis: tam felix universa societas esset humana, si nec illi malum, quod etiam in posteros trajecerunt, nec quisquam ex eorum stirpe iniquitatem committeret, quæ damnationem reciperet: atque [a] ista permanente felicitate, donec per illam benedictionem, qua dictum est, *Crescite, & multiplicamini*, prædestinatorum sanctorum numerus compleretur; alia major daretur, quæ beatissimis Angelis data est: ubi jam esset certa securitas peccaturum neminem, neminemque moriturum: & talis esset vita sanctorum, post nullum laboris, doloris, mortis experimentum, qualis erit post hæc omnia in incorruptione corporum reddita resurrectione mortuorum.

Hominum primorum status.

Matth. 5. 28.

Gen. 1. 28.

Caput XI.

De lapsu primi hominis, in quo bene condita natura est, nec potest nisi à suo Auctore reparari.

1. Sed quia Deus cuncta præscivit, & ideo hominem quoque peccaturum ignorare non potuit; secundùm id quod præscivit atque disposuit Civitatem sanctam, [b] eam debemus asserere; non secundùm illud quod in nostram cognitionem pervenire non potuit, quia in Dei dispositione non fuit. Nec enim homo peccato suo divinum potuit perturbare consilium, quasi Deum quod statuerat mutare compulerit: cùm Deus præsciendo utrumque prævenerit, id est, & homo, quem bonum ipse creavit, quàm malus esset futurus, & quid boni etiam sic de illo esset ipse facturus. Deus enim etsi dicitur statuta mutare, (unde tropica locutione in Scripturis sanctis etiam pænituisse legitur Deum,) juxta id dicitur, quod homo speraverat, vel naturalium caussarum ordo gestabat; non juxta id quod se Omnipotens facturum esse præsciverat. Fecit itaque Deus, sicut scriptum est, hominem rectum: ac per hoc voluntatis bonæ. Non enim rectus esset, bonam non habens voluntatem. Bona igitur voluntas opus est Dei: cum ea quippe ab illo factus est homo. Mala verò voluntas prima, quoniam omnia mala opera præcessit in homine, defectus potiùs fuit quidam ab opere Dei ad sua opera, quàm opus ullum. Et ideo mala opera, quia secundùm se, non secundùm Deum: ut eorum operum tamquam fructuum malorum voluntas ipsa esset velut arbor mala, aut ipse homo in quantum malæ voluntatis. Porrò mala voluntas, quamvis non sit secundùm naturam, sed contra naturam, quia vitium est: tamen ejus naturæ est, cujus est vitium, quod nisi in natura non potest esse: sed in ea quam creavit ex nihilo, non quam genuit Creator de semetipso, sicut genuit Verbum, per quod facta sunt omnia. Quia etsi de terræ pulvere Deus finxit hominem; eadem terra omnisque terrena materies omnino de nihilo est, animamque de nihilo factam dedit corpori, cùm factus est homo. Usque adeo autem mala vincuntur à bonis, ut quamvis sinantur esse ad demonstrandum quàm possit & ipsis bene uti justitia providentissima Creatoris; bona tamen sine malis esse possint, sicut Deus ipse verus & summus, sicut omnis super istum caliginosum aërem cælestis invisibilis [c] visibilisque creatura; mala verò sine bonis

Gen. 6. 6. 1. Reg. 15. 11.

Eccle. 7. 30.

[a] Aliquot MSS *Atque ita*.
[b] Apud Lov. omissum est, *eam*.
[c] Sola editio Lov. *invisibilisque*: omissa voce, *visibilis*.

eſſe non poſſint, quoniam naturæ in quibus ſunt, in quantum naturæ ſunt, utique bonæ ſunt. Detrahitur porrò malum, non aliquâ naturâ quæ acceſſerat, vel ullâ ejus parte ſublatâ, ſed eâ quæ vitiata ac depravata fuerat, ſanatâ atque correctâ. ARBITRIUM igitur VOLUNTATIS tunc eſt verè liberum, cùm vitiis peccatiſque non ſervit. Tale datum eſt à Deo: quod amiſſum proprio vitio, niſi à quo dari potuit, reddi non poteſt. Unde Veritas dicit, *Si vos Filius liberaverit, tunc verè liberi eritis.* (Johan. 8. 36.) Idipſum eſt autem, ac ſi diceret, Si vos Filius ſalvos fecerit, tunc verè ſalvi eritis. Inde quippe liberator, unde ſalvator.

2. Vivebat itaque homo ſecundùm Deum in paradiſo, & corporali & ſpiritali. Neque enim erat paradiſus corporalis propter corporis bona, & propter mentis non erat ſpiritalis; aut verò erat ſpiritalis quo per interiores, & non erat corporalis quo per exteriores ſenſus homo frueretur. Erat planè utrumque propter utrumque. Poſtea verò quàm ſuperbus ille angelus, ac per hoc invidus, per eamdem ſuperbiam à Deo ad ſemetipſum converſus, quodam quaſi tyrannico faſtu gaudere ſubditis, quàm eſſe ſubditus eligens, de ſpiritali paradiſo cecidit, (de cujus lapſu ſociorumque ejus, qui ex angelis Dei angeli ejus effecti ſunt, in libris undecimo & duodecimo hujus Operis ſatis, quantum potui, diſputavi,) [a] maleſuadâ verſutiâ in hominis ſenſus ſerpere affectans, cui utique ſtanti, quoniam ipſe ceciderat, invidebat, colubrum in paradiſo corporali, ubi cum duobus illis hominibus maſculo & femina animalia etiam terreſtria cetera ſubdita & innoxia verſabantur, animal ſcilicet lubricum & tortuoſis amfractibus mobile, operi ſuo congruum, per quem loqueretur, elegit; eoque per angelicam præſentiam præſtantioremque naturam ſpiritali nequitiâ ſibi ſubjecto, & tamquam inſtrumento abutens, [b] fallacia ſermocinatus eſt feminæ: à parte ſcilicet inferiore illius humanæ copulæ incipiens, ut gradatim perveniret ad totum; non exiſtimans virum facilè credulum, nec errando poſſe decipi, ſed dum alieno cedit errori. Sicut enim Aaron erranti populo ad idolum fabricandum non conſenſit inductus, ſed ceſſit obſtrictus (Exodi 32. 4); nec Salomonem credibile eſt errore putaſſe idolis eſſe ſerviendum, ſed blanditiis femineis ad illa ſacrilegia fuiſſe compulſum (3. Reg. 11. 4.): ita credendum eſt, illum virum ſuæ feminæ, uni unum, hominem homini, conjugem conjugi, ad Dei legem tranſgrediendam, non tamquam verum loquenti crediddiſſe ſeductum, ſed ſociali neceſſitudine paruiſſe. Non enim fruſtra dixit Apoſtolus, *Sed & Adam non eſt ſeductus, mulier autem ſeducta eſt* (1. Tim. 2. 14.): niſi quia illa quod ei ſerpens locutus eſt, tamquam verum eſſet, accepit, ille autem ab unico noluit conſortio dirimi, nec in communione peccati; nec ideo minùs reus, [c] ſed ſciens prudenſque peccavit. Unde & Apoſtolus non ait, Non peccavit: ſed, *Non eſt ſeductus.* Nam utique ipſum [d] oſtendit, ubi dicit, *Per unum hominem intravit peccatum in mundum* (Rom. 5. 12.): & paulò pòſt apertiùs, *In ſimilitudine*, inquit, *prævaricationis Adæ.* (Ibidem 14.) Eos autem ſeductos intelligi voluit, qui id quod faciunt, non putant eſſe peccatum: ille autem ſcivit. Alioquin quomodo verum erit, *Adam non eſt ſeductus*? Sed inexpertus divinæ ſeveritatis in eo falli potuit, ut veniale crederet eſſe commiſſum. Ac per hoc in eo quidem quo mulier ſeducta eſt, non eſt ille ſeductus, ſed eum fefellit, quomodo fuerat judicandum quod erat dicturus, *Mulier quam dediſti* [e] *mecum, ipſa mihi dedit, & manducavi.* (Gen. 3. 12.) Quid ergo * pluribus? Etſi credendo non ſunt ambo decepti, peccando tamen ambo ſunt capti, & diaboli laqueis implicati. (* Suppl. opuſcul.)

CAPUT XII.

De qualitate primi peccati per hominem admiſſi.

SI quem verò movet, cur aliis peccatis ſic natura non mutetur humana, quemadmodum illâ duorum primorum hominum prævaricatione mutata eſt; ut tantæ corruptioni, quantam videmus atque ſentimus, & per hanc ſubjaceret [f] morti, ac tot & tantis tamque inter ſe contrariis perturbaretur & fluctuaret affectibus, qualis in paradiſo ante peccatum, licèt in corpore eſſet animali, utique non fuit: ſi quis hoc movetur, ut dixi, non ideo debet exiſtimare leve ac parvum illud fuiſſe commiſſum, quia in eſca factum eſt, non quidem mala, nec noxia, niſi quia prohibita. Neque enim quidquam mali Deus in illo tantæ felicitatis loco crearet atque plantaret. Sed obedientia commendata eſt in præcepto, quæ virtus in creatura rationali mater quodam modo eſt omnium cuſtoſque virtutum (Obedientia mater virtutum.): quando quidem ita facta eſt, ut ei ſubditam eſſe ſit utile; pernicioſum autem ſuam, non ejus à quo creata eſt, facere voluntatem. Hoc itaque de uno cibi genere non edendo, ubi aliorum tanta copia ſubjacebat, tam leve præceptum ad obſervandum, tam breve ad memoriâ retinendum, ubi præſertim nondum voluntati cupiditas reſiſtebat, quod de pœna tranſgreſſionis poſtea ſubſecutum eſt, tanto majore injuſtitiâ violatum eſt, quanto faciliore poſſet obſervantiâ cuſtodiri.

CAPUT XIII.

Quòd in prævaricatione Adæ ad opus malum voluntas præceſſit mala.

1. IN occulto autem mali eſſe cœperunt, ut in apertam inobedientiam laberentur. Non enim ad malum opus perveniretur, niſi præceſſiſſet mala voluntas. Porrò malæ voluntatis initium (Superbia.) quod potuit eſſe niſi ſuperbia? *Initium enim omnis peccati ſuperbia eſt.* (Eccli. 10. 15.) Quid eſt autem ſuperbia, niſi perverſæ celſitudinis appetitus? Perverſa enim celſitudo eſt, deſerto eo cui debet animus inhærere principio, ſibi quodam modo fieri atque eſſe principium. Hoc fit, cùm ſibi nimis placet. Sibi verò ita placet, cùm ab illo bono immutabili deficit, quod ei magis placere debuit quàm ipſe ſibi. Spontaneus eſt autem iſte defectus: quoniam ſi voluntas in amore ſuperioris immutabilis boni, à quo illuſtrabatur ut videret, & accendebatur ut amaret, ſtabilis permaneret, non inde ad ſibi placendum averteretur, & ex hoc tenebreſceret & frigeſceret, ut vel illa verum crederet dixiſſe ſerpentem, vel ille Dei mandato uxoris præponeret voluntatem, putaretque ſe venialiter tranſgreſſorem eſſe præcepti, ſi vitæ ſuæ ſociam non deſereret etiam in ſocietate peccati. Non malum ergo opus factum eſt, id eſt, illa tranſgreſſio, ut cibo prohibito veſ- (Opus malum non niſi à malis fit.)

[a] Vind. Am Er. & nonnulli MSS. *maleſuaſa.* Ceteri ferè MSS. *maleſuadenda.* Meliùs Lov. *maleſuada*: ut apud Virgil. Æneid. 6. *maleſuada fames.*

[b] Plures MSS. *fallaciam.*

[c] Er. & MSS. *ſi ſciens.*

[d] Editi, *ipſum peccaſſe oſtendit.* Abeſt *peccaſſe* à MSS.

[e] Sic MSS. juxta Græc. LXX. At editi, *quam dediſti mihi ſociam.*

[f] Am. Er. & Lov. *& morti.* Abeſt *&* à MSS.

[Matth. 7. 18.] cerentur, niſi ab eis qui jam mali erant. Neque enim fieret ille fructus malus, niſi ab arbore mala. Ut autem eſſet arbor mala, contra naturam factum eſt: quia niſi vitio voluntatis, quod contra naturam eſt, non utique fieret. Sed vitio depravari, niſi ex nihilo facta, natura non poſſet. Ac per hoc ut natura ſit, ex eo habet quòd à Deo facta eſt; ut autem ab eo [a] quod eſt deficiat, ex hoc quòd de nihilo facta eſt. Nec ſic defecit homo, ut omnino nihil eſſet: ſed ut inclinatus ad ſe ipſum minùs eſſet, quàm erat, cùm ei qui ſummè eſt inhærebat. Relicto itaque Deo, eſſe in ſemetipſo, hoc eſt, ſibi placere, non jam nihil eſſe eſt, ſed [1. Petri 2. 10.] nihilo propinquare. Unde ſuperbi ſecundùm Scripturas ſanctas alio nomine appellantur, [Sibi placentes.] ſibi placentes. Bonum eſt enim ſurſum habere cor: non tamen ad ſe ipſum, quod eſt ſuperbiæ; ſed ad Dominum, quod eſt obedientiæ, quæ niſi humilium non poteſt eſſe. Eſt igitur aliquid humilitatis miro modo quod ſurſum faciat cor, & eſt aliquid elationis quod deorſum faciat cor. Hoc quidem quaſi contrarium videtur, ut elatio ſit deorſum, & [Humilitas.] humilitas ſurſum. Sed pia humilitas facit ſubditum ſuperiori; nihil eſt autem ſuperius Deo: & ideo exaltat humilitas, quæ facit ſubditum Deo. Elatio autem quæ in vitio eſt, eo ipſo [b] quo reſpuit ſubjectionem, & cadit ab illo, quo non eſt quidquam ſuperius, & ex hoc erit inferius, & fit quod [Pſal. 72. 18.] ſcriptum eſt: *Dejeciſti eos, cùm extollerentur.* Non enim ait, cùm elati fuiſſent, ut priùs extollerentur, & poſtea dejicerentur: ſed cùm extollerentur, tunc dejecti ſunt. Ipſum quippe extolli, jam dejici eſt. Quapropter quod nunc in Civitate Dei, & Civitati Dei in hoc ſæculo peregrinanti maximè commendatur humilitas, & in ejus Rege, qui eſt Chriſtus, maximè prædicatur; contrariumque huic virtuti elationis vitium, in ejus adverſario, qui eſt diabolus, maximè dominari, ſacris litteris edocetur: profectò iſta eſt magna differentia, qua Civitas, unde loquimur, utraque diſcernitur; una ſcilicet ſocietas piorum hominum, altera impiorum, ſingula quæque cum angelis ad ſe pertinentibus, in quibus præceſſit hàc amor Dei, hàc amor ſui.

2. Manifeſto ergo apertoque peccato, ubi factum eſt quod Deus fieri prohibuerat, diabolus hominem non cepiſſet, niſi jam ille ſibi ipſi placere cœpiſſet. [Gen. 3. 5.] Hinc enim & delectavit quod dictum eſt, *Eritis ſicut dii.* Quod meliùs eſſe poſſent ſummo veroque principio cohærendo per obedientiam, non ſuum ſibi exſiſtendo principium per ſuperbiam. Dii enim creati, non ſua [c] veritate, ſed Dei veri participatione ſunt dii. Plus autem [d] appetendo, minùs eſt: qui dum ſibi ſufficere [e] diligit, ab illo qui ei verè ſufficit, deficit. Illud itaque malum, quo cùm ſibi homo placet, tamquam ſit & ipſe lumen, avertitur ab eo lumine, quod ei ſi placeat & ipſe fit lumen: illud, inquam, malum præceſſit in abdito, ut ſequeretur hoc malum quod [Prov. 16. 18.] perpetratum eſt in aperto. Verum eſt enim quod ſcriptum eſt: *Ante ruinam exaltatur cor, & ante gloriam humiliatur.* Illa prorſus ruina quæ fit in occulto, præcedit ruinam quæ fit in manifeſto, dum illa ruina eſſe non putatur. Quis enim exaltationem ruinam putat, cùm jam ibi ſit defectus, quo eſt relictus excelſus? Quis autem ruinam eſſe non videat, quando fit mandati evidens atque indubitata tranſgreſſio? Propter hoc Deus illud prohibuit, quod cùm eſſet admiſſum, nulla defendi poſſet imaginatione juſtitiæ. Et [f] audeo dicere, ſuperbis eſſe utile cadere in aliquod apertum manifeſtumque peccatum, unde ſibi diſpliceant, qui jam ſibi placendo ceciderant. Salubriùs enim Petrus ſibi diſplicuit, quando flevit, quàm ſibi placuit, [Matth. 26. 33. & 75.] quando præſumſit. Hoc dicit & ſacer Pſalmus: *Imple facies eorum ignominiâ, & quærent nomen tuum,* [Pſal. 82. 17.] *Domine:* id eſt, ut tu eis placeas quærentibus nomen tuum, qui ſibi placuerunt quærendo ſuum.

Caput XIV.

De ſuperbia tranſgreſſionis, quæ ipſa fuit tranſgreſſione deterior.

Sed eſt pejor damnabiliorque ſuperbia, qua etiam in peccatis manifeſtis ſuffugium excuſationis inquiritur: ſicut illi primi homines, quorum & illa dixit, *Serpens ſeduxit me, & manducavi:* & [Gen. 3. 13.] ille dixit, *Mulier quam dediſti mecum, hæc mihi dedit à ligno, & edi.* [Ibidem 12.] Nuſquam hîc ſonat petitio veniæ, nuſquam imploratio medicinæ. Nam licèt iſti non ſicut Cain, quod commiſerunt, negent; adhuc [Gen. 4. 9.] tamen ſuperbia in alium quærit referre, quod perperam fecit: ſuperbia mulieris in ſerpentem, ſuperbia viri in mulierem. Sed accuſatio potiùs quàm excuſatio vera eſt, ubi mandati divini eſt aperta tranſgreſſio. Neque enim hoc propterea non fecerunt, quia id mulier ſerpente ſuadente, vir muliere impertiente commiſit; quaſi quidquam Deo, cui vel crederetur, vel cederetur, anteponendum fuerit.

Caput XV.

De juſtitia retributionis, quam primi homines pro ſua inobedientia receperunt.

Quia ergo contemtus eſt Deus jubens, qui [g] creaverat, qui ad ſuam imaginem fecerat, qui ceteris animalibus præpoſuerat, qui in paradiſo conſtituerat, qui rerum omnium copiam ſalutiſque præſtiterat, qui præceptis nec pluribus nec grandibus nec difficilibus oneraverat, ſed uno breviſſimo atque leviſſimo ad obedientiæ ſalubritatem adminiculaverat, quo eam creaturam, cui libera ſervitus expediret, ſe eſſe Dominum commonebat: juſta damnatio ſubſecuta eſt, taliſque damnatio, ut homo qui cuſtodiendo mandatum futurus fuerat etiam carne ſpiritalis, fieret etiam mente carnalis; & [h] qui ſuâ ſuperbiâ ſibi placuerat, Dei juſtitiâ ſibi donaretur; nec [i] ſic ut in ſua eſſet omnimodis poteſtate, ſed à ſe ipſe quoque diſſentiens, ſub illo qui peccando conſenſit, pro libertate quam concupivit, duram miſeramque ageret ſervitutem; mortuus ſpiritu volens, & corpore moriturus invitus: deſertor æternæ vitæ, etiam æternâ, niſi gratia liberaret, morte damnatus. Quiſquis hujuſmodi damnationem vel nimiam, vel injuſtam putat, metiri profectò neſcit, quanta fuerit iniquitas in peccando, ubi tanta erat non

[a] Sic melioris notæ MSS. At Vind. Am. Er. *ab eo quod facta eſt.* Lov. *ab eo à quo facta eſt.*
[b] Plerique MSS. omittunt, *quo:* poſtque *ſubjectionem*, Vind. proſequitur, *cadit ab illo*, omiſsâ particulâ *&*.
[c] Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. *virtute.*
[d] Editi, *homo appetendo.* Abeſt *homo* à MSS.
[e] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *delegit.*
[f] Editi, *Et ideo.* Abeſt *ideo* à MSS.
[g] Editi, *qui hominem creaverat, qui ad ſuam imaginem eum fecerat.* At MSS. non habent *hominem*, nec *eum.*
[h] Sic MSS. At editi, *& quia.*
[i] Vind. Am. Er. *ne ſicut affectabat, in ſua eſſet* &c. Lov. *nec ſicut affectabat* &c. Abeſt *affectabat* à MSS. qui habent, *nec ſic* (intellige *ſibi donaretur*) *ut in ſua eſſet* &c.

[Abrahæ obedientia. Gen. 22. 2.] peccandi facilitas. Sicut enim Abrahæ non immeritò magna obedientia prædicatur, quia ut occideret filium, res difficillima est imperata: ita in paradiso tanto major inobedientia fuit, quanto id quod præceptum est, nullius difficultatis fuit. Et sicut obedientia secundi hominis eo prædicabilior, [Philip. 2. 8.] quo factus est obediens usque ad mortem: ita inobedientia primi hominis eo detestabilior, quo factus est inobediens usque ad mortem. [Inobedientiæ pœna.] Ubi enim magna est inobedientiæ pœna proposita, & res à Creatore facilis imperata, quisnam satis explicet, quantum malum sit, non obedire in re facili, & tantæ potestatis imperio, & tanto terrenti supplicio?

2. Denique ut breviter dicatur, in illius peccati pœna quid inobedientiæ nisi inobedientia retributa est? Nam quæ hominis est alia miseria, nisi adversùs eum ipsum inobedientia ejus ipsius, ut [a] quoniam noluit quod potuit, quod non potest velit? In paradiso enim etiamsi non omnia poterat ante peccatum, quidquid tamen non poterat, non volebat; & ideo poterat omnia quæ volebat. Nunc verò sicut in ejus stirpe cognoscimus, & divina [Psal. 143. 4.] Scriptura testatur, *homo vanitati similis factus est.* Quis enim enumerat, quàm multa quæ non potest [Voluntas.] velit, dum sibi ipse, id est, voluntati ejus, ipse animus ejus, eoque inferior caro ejus non obtemperat? Ipso namque invito, & animus plerumque turbatur, & caro dolet, & veterascit, & moritur; & quidquid aliud patimur, quod non pateremur inviti, si voluntati nostræ nostra natura omni modo atque ex omnibus partibus obediret. At enim aliquid caro patitur, quo servire non sinitur? Quid interest unde, dum tamen [b] per justitiam dominantis Dei, cui subditi servire noluimus, caro nostra nobis, quæ subdita fuerat, non serviendo molesta fit; quamvis nos Deo non serviendo, molesti nobis potuerimus esse, non illi? Neque enim sic ille nostro, ut nos servitio corporis indigemus: & ideo nostra est quod recipimus, non illius pœna quod fecimus. Dolores porrò qui dicuntur carnis, animæ sunt in carne, & ex carne. Quid enim caro per se ipsam sine anima vel dolet, vel concupiscit? Sed quod concupiscere caro dicitur vel dolere, aut ipse homo est, sicut disseruimus; aut aliquid animæ, quod carnis afficit passio, vel aspera, ut faciat dolorem; vel lenis, ut voluptatem. [Dolor carnis & animæ.] Sed dolor carnis tantummodo offensio est animæ ex carne, & quædam ab ejus passione dissensio: sicut animæ dolor, quæ tristitia nuncupatur, dissensio est ab his rebus quę nobis nolentibus acciderunt. Sed tristitiam plerumque præcedit metus, qui & ipse in anima est, non in carne. Dolorem autem carnis non præcedit ullus quasi metus carnis, qui ante dolorem in carne sentiatur. Voluptatem verò præcedit appetitus quidam, qui sentitur in carne quasi cupiditas ejus, sicut fames & sitis, & [Libido vox generalis ad omnem cupiditatem.] ea quæ in genitalibus usitatiùs libido nominatur, cùm hoc sit generale vocabulum omnis cupiditatis. Nam & ipsam iram nihil aliud esse, quàm ulciscendi libidinem, * veteres definierunt: [* Cicero in 4. Tusc.] quamvis nonnumquam homo, ubi vindictæ nullus est sensus, etiam rebus inanimis irascatur, [c] ut malè scribentem stilum collidat, vel calamum frangat iratus. Verùm & ista licèt irrationabilior, tamen quædam ulciscendi libido est, & nescio quæ,

A ut ita dixerim, quasi umbra retributionis, ut qui malè faciunt, mala patiantur. Est igitur libido ulciscendi, quæ ira dicitur: est libido habendi pecuniam, quæ avaritia: est libido quomodocumque vincendi, quæ pervicacia: est libido gloriandi, quæ jactantia nuncupatur. Sunt multæ variæque libidines, quarum nonnullæ habent etiam vocabula propria, quædam verò non habent. Quis enim facilè dixerit, quid vocetur libido dominandi, quam tamen plurimum valere in tyrannorum
B animis, etiam civilia bella testantur?

Caput XVI.

De libidinis malo, cujus nomen cùm multis vitiis congruat, propriè tamen motibus obscœnis corporis adscribitur.

Cum igitur sint multarum libidines rerum, tamen cùm libido dicitur, neque cujus rei libido sit additur, non ferè adsolet animo occurrere nisi illa, qua obscœnæ corporis partes excitantur. Hæc autem sibi non solùm totum corpus,
C nec solùm extrinsecùs, verùm etiam intrinsecùs vindicat, totumque commovet hominem animi simul affectu cum carnis appetitu conjuncto atque permixto, ut ea voluptas sequatur, qua major in corporis voluptatibus nulla est: ita ut momento ipso temporis, quo ad ejus pervenitur extremum, penè omnis acies & quasi vigilia cogitationis obruatur. Quis autem amicus sapientiæ sanctorumque gaudiorum, conjugalem agens vitam, sed, sicut Apostolus monuit, *sciens vas suum possidere in* [1. Thess. 4. 4. & 5.]
D *sanctificatione & honore, non in morbo desiderii, sicut & gentes quæ ignorant Deum*, non mallet, si posset, sine hac libidine filios procreare; ut etiam in hoc serendæ prolis officio, sic ejus menti ea quæ ad hoc opus creata sunt, quemadmodum cetera suis quæque operibus distributa membra servirent, nutu voluntatis acta, non æstu libidinis incitata? Sed neque ipsi amatores hujus voluptatis, sive ad concubitus conjugales, sive ad immunditias flagitiorum, cùm voluerint commoventur: sed ali-
E quando motus ille importunus est nullo poscente, aliquando autem destituit inhiantem, & cùm in animo concupiscentia ferveat, friget in corpore: atque ita mirum in modum non solùm generandi voluntati, verùm etiam lasciviendi libidini libido non servit; & cùm tota plerumque menti cohibenti adversetur, nonnumquam & adversùs se ipsam dividitur, commotoque animo in commovendo corpore se ipsa non sequitur.

Caput XVII.

F *De nuditate primorum hominum, quam post peccatum turpem pudendamque viderunt.*

Meritò hujus libidinis maximè pudet, meritò & ipsa membra, quæ suo quodam, ut ita dixerim, jure, non omni modo ad arbitrium nostrum [d] movet, aut non movet, pudenda dicuntur, quòd ante peccatum hominis non fuerunt. Nam sicut scriptum est: *Nudi erant, & non confundebantur:* [Gen. 2. 25.] non quòd eis sua nuditas esset incognita, sed turpis nuditas nondum erat; quia nondum
G libido membra illa præter arbitrium commovebat, nondum ad hominis inobedientiam redarguendam suâ inobedientiâ caro quodam modo testimonium perhibebat. Neque enim cæci creati erant, ut imperitum vulgus opinatur: quando quidem & ille vidit

[a] Invertit dictum Terentii Andr. Act. 2. Scen. 1. *Quoniam non potest fieri quod velis, id velis quod possit.*
[b] Aliquot MSS. *pro justitia damnantis Dei.*

[c] Nonnulli codices, *&* *malè.*
[d] Vind. Am. & plures MSS. *moventur, aut non moventur.* Er. *movent, aut non movent.*

Gen. 3. 6. vidit animalia, quibus nomina imposuit; & de illa legitur, *Vidit mulier quia bonum lignum in escam, & quia placet oculis ad videndum.* Patebant ergo oculi eorum, sed ad hoc non erant aperti, hoc est, non adtenti, ut cognoscerent quid eis indumento gratiæ præstaretur, quando membra eorum voluntati repugnare nesciebant. Qua gratiâ remotâ, ut pœnâ reciprocâ inobedientia plecteretur, exstitit in motu corporis quædam impudens novitas, unde esset indecens nuditas; & fecit adtentos, reddiditque confusos. Hinc est quòd postea quàm mandatum Dei aperta transgressione violarunt, Ibidem 7. scriptum est de illis, *Et aperti sunt oculi amborum, & cognoverunt quia nudi erant, & consuerunt folia fici, & fecerunt sibi campestria. Aperti sunt*, inquit, *oculi amborum*, non ad videndum, nam & antea videbant; sed ad discernendum inter bonum quod amiserant, & malum quò ceciderant. Unde & ipsum lignum, eo quòd istam faceret dignoscentiam, si ad vescendum contra vetitum tangeretur, ex ea re nomen accepit, ut appellaretur lignum sciendi boni & mali. Expertâ enim morbi molestiâ, evidentior fit etiam jocunditas sanitatis. *Cognoverunt ergo quia nudi erant:* nudati scilicet eâ gratiâ, qua fiebat ut nuditas corporis nullâ eos lege peccati menti eorum repugnante confunderet. Hoc itaque cognoverunt, quod feliciùs ignorarent, si Deo credentes & obedientes non committerent, quod eos cogeret experiri infidelitas & inobedientia quid nocerent. Proinde confusi inobedientiâ carnis suæ, tamquam teste pœnâ inobedientiæ suæ, *consuerunt folia fici, & fecerunt sibi* campestria*, id est, succinctoria genitalium. Nam quidam interpretes *succinctoria* posuerunt. Porrò autem *campestria* Latinum quidem verbum est, sed ex eo dictum, quòd juvenes, qui nudi exercebantur in campo, pudenda operiebant: unde qui ita succincti sunt, campestratos vulgus appellat. Quod itaque adversùs damnatam[a] culpâ inobedientiæ voluntatem libido inobedienter movebat, verecundia pudenter tegebat. Ex hoc omnes gentes, quoniam ab illa stirpe procreatæ sunt, usque adeo tenent insitum pudenda velare, ut quidam barbari illas corporis partes nec in balneis nudas habeant, sed cum earum tegumentis lavent. Per opacas quoque Indiæ solitudines, cùm quidam nudi philosophentur, unde Gymnosophistæ nominantur; adhibent tamen genitalibus tegmina, quibus per cetera membrorum carent.

Lignum scientiæ boni & mali quid significet.

* Apud LXX. περιζώματα, Campestria.

Pudenda etiam à barbaris tegi.

Caput XVIII.

De pudore concubitûs, non solùm vulgari, sed etiam conjugali.

Opus verò ipsum quod libidine tali peragitur, non solùm in quibusque stupris, ubi latebræ ad subterfugienda humana judicia requiruntur; verùm etiam in usu scortorum, quam terrena Civitas[b] licitam turpitudinem fecit, quamvis id agatur, quod ejus Civitatis nulla lex vindicat, devitat tamen publicum etiam permissa atque impunita libido conspectum; & verecundiâ naturali habent provisum lupanaria ipsa secretum, faciliùsque potuit impudicitia non habere vincula prohibitionis, quàm impudentia removere latibu-

A la illius fœditatis. Sed hanc etiam ipsi turpes turpitudinem vocant: cujus licèt sint amatores, ostentatores esse non audent. Quid concubitus conjugalis, qui secundùm matrimonialium præscripta Tabularum procreandorum fit causâ liberorum, nonne & ipse quamquam sit licitus & honestus, remotum ab arbitris cubile requirit? Nonne omnes famulos, atque ipsos etiam paranymphos, & quoscumque ingredi quælibet necessitudo permiserat, antè mittit foras, quàm vel blandiri conjunx conjugi incipiat?

B Et quoniam, sicut ait quidam[c] Romani maximus auctor eloquii,* omnia rectè facta in luce se collocari volunt, id est, appetunt sciri: hoc rectè factum sic appetit sciri, ut tamen erubescat videri. Quis enim nescit, ut filii procreentur, quid inter se conjuges agant? quando quidem ut id agatur, tanta celebritate ducuntur uxores: & tamen cùm agitur unde filii nascantur, nec ipsi filii, si qui inde jam nati sunt, testes fieri permittuntur. Sic enim hoc rectè factum ad sui notitiam lucem

C appetit animorum, ut tamen refugiat oculorum. Unde hoc, nisi quia sic geritur quod deceat ex natura, ut etiam quod pudeat comitetur ex pœna?

* Cic. 3. Tusc. quæst.

Caput XIX.

Quòd partes iræ atque libidinis tam vitiosè moventur, ut eas necesse sit frenis sapientiæ cohiberi, quæ in illa ante peccatum naturæ sanitate non fuerunt.

Hinc est quòd & illi philosophi, qui veritati propiùs* accesserunt, iram atque libi-

D dinem vitiosas animi partes esse confessi sunt, eo quòd turbidè atque inordinatè moverentur, ad ea etiam quæ sapientia perpetrari[d] non vetat; ac per hoc opus habere moderatrice mente atque ratione. Quam partem animi tertiam, velut in arce quadam ad istas regendas perhibent collocatam; ut illa imperante, istis servientibus, possit in homine justitia ex omni animi parte servari. Hæ igitur partes, quas & in homine sapiente ac temperante fatentur esse vitiosas, ut eas ab his rebus

E ad quas injustè moventur, mens compescendo & cohibendo refrenet ac revocet, atque ad ea permittat, quæ sapientiæ lege concessa sunt; sicut iram ad exercendam justam coërcitionem, sicut libidinem ad propagandæ prolis officium: hæ inquam partes in paradiso ante peccatum vitiosæ non erant. Non enim contra rectam voluntatem ad aliquid movebantur, unde necesse esset eas[e] rationis tamquam frenis regentibus abstinere. Nam quòd nunc ita moventur, & ab eis qui tem-

F peranter & justè & piè vivunt, aliàs faciliùs, aliàs difficiliùs, tamen cohibendo &[f] refrenando modificantur, non est utique sanitas ex natura, sed languor ex culpa. Quòd autem iræ opera aliarumque affectionum in quibusque dictis atque factis non sic abscondit verecundia, ut opera libidinis quæ fiunt genitalibus membris, quid caussæ est, nisi quia in ceteris membra corporis non ipsæ affectiones, sed cùm eis consenserit, voluntas movet, quæ in usu eorum omnino dominatur? Nam quis-

G quis verbum emittit iratus, vel etiam quemquam percutit, non posset hoc facere, nisi lingua & manus jubente quodam modo voluntate moverentur:

* Platonici.

[a] Sic probæ notæ MSS. At editi, *culpam.*

[b] Hieronymus in epitaphio Fabiolæ ad Oceanum, *Aliæ sunt*, inquit, *leges Cæsarum, aliæ Christi; aliud Papinianus, aliud Paulus noster præcipit. Apud illos viris impudicitiæ frena laxantur, & solo stupro atque adulterio condemnato passim per lupanaria & ancillulas libido permittitur: quasi culpam dignitas faciat, non voluntas.*

[c] Ciceronem hoc titulo exornat Lucanus lib. 7. eoque utitur itidem Augustinus in lib. 4. de Doctrina Christ. c. 17.

[d] Vind. Am. Er. & nostri MSS. *perpetrari vetat:* omissa negante particulâ.

[e] Lov. *ratione.*

[f] MSS. *& repugnando.*

quæ membra, etiam cùm ira nulla est, moventur eadem voluntate. At verò genitales corporis partes ita libido suo juri quodam modo mancipavit, ut moveri non valeant, si ipsa defuerit, & nisi ipsa vel ultrò vel excitata surrexerit. Hoc est quod pudet, hoc est quod intuentium oculos erubescendo devitat: magisque fert homo spectantium multitudinem, quando injustè irascitur homini, quàm vel unius adspectum & quando justè miscetur uxori.

CAPUT XX.

De vanissima turpitudine Cynicorum.

HOc illi canini philosophi, hoc est Cynici, non viderunt, proferentes contra humanam verecundiam, quid aliud quàm caninam, hoc est, immundam impudentemque sententiam? ut scilicet quoniam justum est quod fit in uxore, palàm non pudeat id agere; nec in vico aut platea qualibet conjugalem concubitum devitare. Vicit tamen pudor naturalis opinionem hujus erroris. Nam etsi perhibent hoc aliquando gloriabundum fecisse Diogenem, ita putantem sectam suam nobiliorem futuram, si in hominum memoria insignior ejus impudentia figeretur: postea tamen à Cynicis fieri cessatum est; plusque valuit pudor, ut erubescerent homines hominibus, quàm error, ut homines canibus esse similes affectarent. Unde & illum vel illos, qui hoc fecisse referuntur, potiùs arbitror concumbentium motus dedisse oculis hominum nescientium quid sub pallio [a] gereretur, quàm humano premente conspectu potuisse illam peragi voluptatem. Ibi enim philosophi non erubescebant videri se velle concumbere, ubi libido ipsa erubesceret surgere. Et nunc videmus adhuc esse philosophos Cynicos: hi enim sunt, qui non solùm amiciuntur pallio, verùm etiam clavam ferunt: nemo tamen eorum audet hoc facere: quod si aliqui ausi essent, ut non dicam ictibus lapidantium, certè conspuentium salivis obruerentur. Pudet igitur hujus libidinis humanam sine ulla dubitatione naturam, & meritò pudet. In ejus quippe inobedientia, quæ genitalia corporis membra solis suis motibus subdidit, & potestati voluntatis eripuit, satis ostenditur, quid sit hominis [b] illi primæ inobedientiæ retributum: quod in ea maximè parte oportuit apparere, qua generatur ipsa natura, quæ illo primo & magno in deterius est mutata peccato: à cujus nexu nullus eruitur, nisi id quod, cùm omnes in uno essent, in communem perniciem perpetratum est, & Dei justitiâ vindicatum, Dei gratiâ in singulis expietur.

Diogenes.

CAPUT XXI.

De benedictione multiplicandæ fecunditatis humanæ ante peccatum, quam prævaricatio non adimeret, & cui libidinis morbus accesserit.

ABsit itaque, ut credamus illos conjuges in paradiso constitutos per hanc libidinem, de qua erubescendo eadem membra texerunt, impleturos fuisse quod in sua benedictione Deus dixit, *Crescite, & multiplicamini, & implete terram.* Post peccatum quippe orta est hæc libido: post peccatum eam natura non impudens, amissa potestate, cui corpus ex omni parte serviebat, sensit, adtendit, erubuit, operuit. Illa verò benedictio A nuptiarum, ut conjugati crescerent, & multiplicarentur, & implerent terram, quamvis & in delinquentibus manserit; tamen ante quàm delinquerent, data est, ut cognosceretur procreationem filiorum ad gloriam connubii, non ad pœnam pertinere peccati. Sed nunc homines, profectò illius quæ in paradiso fuit felicitatis ignari, nisi per hoc quod experti sunt, id est, per libidinem, de qua videmus ipsam etiam honestatem erubescere nuptiarum, non potuisse gigni filios opinantur: alii B [c] Scripturas divinas, ubi legitur post peccatum puduisse nuditatis, & pudenda esse contecta, prorsus non accipientes, sed infideliter irridentes; alii verò quamvis eas accipiant & honorent, illud tamen quod dictum est, *Crescite, & multiplicamini,* non secundùm carnalem fecunditatem volunt intelligi; quia & secundùm animam legitur tale aliquid dictum, *Multiplicabis* [d] *me in anima mea virtute tua:* ut id quod in Genesi sequitur, *Et implete terram, & dominamini ejus,* terram intelligant C carnem, quam præsentiâ suâ implet anima, ejusque maximè dominatur, cùm in virtute multiplicatur. Carnales autem fetus sine libidine, quæ post peccatum exorta, inspecta, confusa, velata est, nec tunc nasci potuisse, sicut neque nunc possunt; nec in paradiso futuros fuisse, sed foris, sicut & factum est. Nam postea quàm inde dimissi sunt, ad gignendos filios coierunt, eosque genuerunt.

Gen. 1. 28. Libido post peccatum orta.

Psal. 137. 4.

CAPUT XXII.

De copula conjugali à Deo primitus instituta, atque benedicta.

D NOs autem nullo modo dubitamus secundùm benedictionem Dei crescere & multiplicari & implere terram, donum esse nuptiarum, quas Deus ante peccatum hominis ab initio constituit, creando masculum & feminam: qui sexus evidens utique in carne est. Huic quippe operi Dei etiam benedictio ipsa subjuncta est. Nam cùm Scriptura dixisset, *Masculum, & feminam fecit eos:* continuò subdidit, *Et benedixit eos Deus, dicens,* E *Crescite, & multiplicamini, & implete terram, & dominamini ejus,* &c. Quæ omnia quamquam non inconvenienter possint etiam ad intellectum spiritalem referri, masculum tamen & feminam, non sicut simile aliquid etiam in homine uno intelligi potest, quia videlicet in eo aliud est quod regit, aliud quod regitur: sed sicut evidentissimè apparet in diversi sexûs corporibus, masculum & feminam ita creatos, ut prolem generando crescerent, & multiplicarentur, & implerent terram, [e] magnæ F absurditatis est reluctari. Neque enim de spiritu qui imperat, & carne quæ obtemperat; aut de animo rationali qui regit, & irrationali cupiditate quæ regitur; aut de virtute contemplativa quæ excellit, & de activa quæ subditur; aut de intellectu mentis, & sensu corporis: sed apertè de vinculo conjugali, quo invicem sibi uterque sexus obstringitur, Dominus interrogatus utrùm liceret quacumque ex caussa dimittere uxorem, quoniam propter duritiam cordis Israëlitarum Moyses dari G libellum repudii permisit, respondit atque ait, *Non legistis, quia qui fecit* [f] *ab initio, masculum & feminam fecit eos, & dixit, Propter hoc dimittet homo patrem*

Sexûs in creatione distinctio.

Gen. 1. 27.

Matth. 19. 4. &c.

[a] Sola editio Lov. *tegeretur.* Paulò pòst plerique MSS, *præsente conspectu.*

[b] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *illius.*

[c] Manichæi scilicet qui veteris Testamenti scripturas rejiciebant.

[d] Sic MSS. juxta Græc. LXX. At editi, *Multiplicabis in anima mea virtutem.*

[e] Post *& implerent terram,* in editis additum est *Cui sententiæ tam evidenti:* quod abest à MSS.

[f] Vind. Am. & Er. *qui fecit hominem.* Vox *hominem* abest à Lov. & à MSS. necnon à Græco Evangelii textu, immo & à Latino in Corbeiensibus Bibliis versionis Vulgatæ.

& matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una? Itaque jam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet. Certum est igitur, masculum & feminam ita primitus institutos, ut nunc homines duos diversi sexûs videmus & novimus: unum autem dici, vel propter conjunctionem, vel propter originem feminæ, quæ de masculi latere creata est. Nam & Apostolus (Ephes. 5. 25. Coloss. 3. 19.) per hoc primum quod Deo instituente præcessit exemplum, singulos quosque admonet, ut viri uxores suas diligant.

Caput XXIII.

An etiam in paradiso generandum fuisset, si nemo peccasset; vel utrùm contra actum libidinis pugnatura illic fuisset traditio castitatis.

1. Quisquis autem dicit non fuisse coituros, nec generaturos, nisi peccassent, quid dicit, nisi propter numerositatem sanctorum necessarium hominis fuisse peccatum? Si enim non peccando soli remanerent, quia, sicut putant, nisi peccassent, generare non possent; profectò ut non soli duo justi homines possent esse, sed multi, necessarium peccatum fuit. Quod si credere absurdum est, illud potiùs est credendum, quòd sanctorum numerus quantus complendæ illi sufficit beatissimæ Civitati, tantus exsisteret, etsi nemo peccasset, quantus nunc per Dei gratiam de multitudine colligitur peccatorum, quò usque filii hujus (Luca 20. 34.) sæculi generant & generantur.

2. Et ideo illæ nuptiæ dignæ felicitate paradisi, si peccatum non fuisset, & diligendam prolem gignerent, & pudendam libidinem non haberent. Sed quomodo id fieri posset, nunc non est quo demonstretur exemplo. Nec ideo tamen incredibile debet videri, etiam illud unum sine ista libidine voluntati potuisse servire, cui tot membra nunc serviunt. An verò manus & pedes movemus, cùm volumus, ad ea quæ his membris agenda sunt, sine ullo renisu, tanta facilitate, quanta & in nobis & in aliis videmus, maximè in artificibus quorumque operum corporalium, ubi ad exercendam infirmiorem tardioremque naturam agilior accessit industria; & non credimus ad opus generationis filiorum, si libido non fuisset, quæ peccato inobedientiæ retributa est, obedienter hominibus ad voluntatis nutum similiter ut cetera potuisse illa membra servire? Nonne Cicero in libris de (Animi in corpus imperium.) Republica, cùm de imperiorum differentia disputaret, & hujus rei similitudinem ex natura hominis assumeret, ut filiis dixit imperari corporis membris propter obediendi facilitatem; vitiosas verò animi partes ut servos asperiore imperio coërceri? Et utique ordine naturali animus anteponitur corpori, & tamen ipse animus imperat corpori faciliùs quàm sibi. Verumtamen hæc libido, de qua nunc disserimus, eo magis erubescenda exsistit, quòd animus in ea, nec sibi efficaciter imperat, ut omnino non libeat; nec omni modo corpori, ut pudenda membra voluntas potiùs quàm libido commoveat: quod si ita esset, pudenda non essent. Nunc verò pudet animum resisti sibi à corpore, quod ei naturâ inferiore subjectum est. In aliis quippe affectionibus cùm sibi resistit, ideo minùs pudet, quia cùm à se ipso vincitur, ipse se vincit; etsi inordinatè atque vitiosè, quia ex his partibus, quæ rationi subjici debent; tamen à partibus

A suis, ac per hoc, ut dictum est, à se ipso vincitur. Nam cùm ordinatè se animus vincit, ut irrationales motus ejus menti rationique subdantur, (si tamen & illa Deo subdita est,) laudis atque virtutis est. Minùs tamen pudet, cùm sibi animus ex vitiosis suis partibus non obtemperat, quàm cùm ei corpus, quod alterum ab illo est, atque infra illum est, & cujus sine illo [a] natura non vivit, volenti jubentique non cedit. [a]

3. Sed cùm alia membra retinentur voluntatis B imperio, sine quibus illa quæ contra voluntatem libidine concitantur, id quod appetunt, implere non possunt; pudicitia custoditur, non amissâ, sed non permissâ delectatione peccati. Hunc renisum, hanc repugnantiam, hanc voluntatis & libidinis rixam, vel certè ad voluntatis sufficientiam, libidinis indigentiam, procul dubio nisi culpabilis inobedientia pœnali inobedientiâ plecteretur, in paradiso nuptiæ non haberent, sed voluntati membra [b] illa, ut cetera cuncta, servirent. Ita [b] C genitale * arvum vas in hoc opus creatum seminaret, ut nunc terram manus. (* Virgil. Georg. 3.) Et quod modò de hac re nobis volentibus diligentiùs disputare, verecundia resistit, & compellit veniam honore præfato à pudicis auribus poscere, cur id fieret nulla caussa esset: sed in omnia quæ de hujusmodi membris sensum cogitantis adtingerent, sine ullo timore obscœnitatis liber sermo ferretur: nec ipsa verba essent, quæ vocarentur obscœna; sed quidquid inde diceretur, tam honestum esset, quàm de aliis D cùm loquimur corporis partibus. Quisquis ergo ad has litteras impudicus accedit, culpam refugiat, non naturam; facta denotet suæ turpitudinis, non verba nostræ necessitatis; in quibus mihi facillimè pudicus & religiosus lector vel auditor ignoscit, donec infidelitatem refellam, non de fide rerum inexpertarum, sed de sensu expertarum argumentantem. Legit enim hæc sine offensione, qui non exhorret Apostolum horrenda feminarum flagitia reprehendentem, quæ *immutaverunt naturalem usum,* (Rom. 1. 26.) E *in eum usum qui est contra naturam:* præcipuè quia nos non damnabilem obscœnitatem nunc, sicut ille, commemoramus atque reprehendimus, sed in explicandis, quantum possumus, humanæ generationis [c] effectibus, verba tamen, sicut ille, obscœna vitamus. [c]

Caput XXIV.

Quòd insontes homines & merito obedientiæ in paradiso permanentes, ita genitalibus membris fuissent usuri ad generationem prolis, sicut ceteris ad arbitrium voluntatis.

F

1. Seminaret igitur prolem vir, susciperet femina genitalibus membris, quando id opus esset, & quantum opus esset, voluntate motis, non libidine concitatis. Neque enim ea sola membra movemus ad nutum, quæ compactis articulata sunt ossibus, sicut pedes & manus & digitos: verùm etiam illa quæ mollibus remissa sunt nervis, cùm volumus, movemus agitando, & porG rigendo producimus, & torquendo flectimus, & constringendo duramus; sicut ea sunt quæ in ore ac facie, quantum potest, voluntas movet. Pulmones denique ipsi omnium, nisi medullarum, mollissimi viscerum, & ob hoc antro pectoris communiti, ad spiritum ducendum ac remittendum vocemque emittendam seu modificandam, sicut fol-

[a] Editi, *ulla natura.* Abest *ulla* à MSS.
[b] Omnes MSS. *membra ut cetera, ita cuncta servirent.*

[c] In sola editione Lov. *affectibus.*

A les fabrorum vel organorum, flantis, respirantis, loquentis, clamantis, cantantis, serviunt voluntati. Omitto quòd animalibus quibusdam naturaliter inditum est, ut tegmen quo corpus omne vestitur, si quid in quocumque loco ejus senserint abigendum, ibi tantùm moveant, ubi sentiunt; nec solùm insidentes muscas, verùm etiam hærentes [a] hastas cutis tremore discutiant. Numquid quia id non potest homo, ideo Creator quibus voluit animantibus donare non potuit? Sic ergo & ipse homo potuit obedientiam etiam inferiorum habe- B re membrorum, quam suâ inobedientiâ perdidit. Neque enim Deo difficile fuit sic illum condere, ut in ejus carne etiam illud non nisi ejus voluntate moveretur, quod nunc nisi libidine non movetur.

2. Nam & hominum quorumdam naturas novimus multùm ceteris dispares, & ipsa raritate mirabiles, nonnulla ut volunt de corpore facientium, quæ alii nullo modo possunt, & audita vix credunt. Sunt enim qui & aures moveant vel singulas, vel ambas simul. Sunt qui totam cæsariem capite im- C moto, quantum capilli occupant, deponunt ad frontem, revocantque cùm volunt. Sunt qui eorum quæ voraverint incredibiliter plurima & varia paululùm præcordiis contrectatis, tamquam de sacculo quod placuerit integerrimum proferunt. Quidam voces avium pecorumque & aliorum quorumlibet hominum sic imitantur atque exprimunt, ut nisi videantur, discerni omnino non possint. Nonnulli ab imo sine [b] pædore ullo ita numerosos pro arbitrio sonitus edunt, ut ex illa etiam D parte cantare videantur. Ipse sum expertus, sudare hominem solere cùm vellet. Notum est, quosdam flere cùm volunt, atque ubertim lacrymas fundere. Jam illud multo est incredibilius, quod plerique fratres memoriâ recentissimâ experti sunt. Presbyter fuit quidam nomine Restitutus in parœcia [c] Calamensis ecclesiæ, qui quando ei placebat, (rogabatur autem ut hoc faceret ab eis qui rem mirabilem coràm scire cupiebant,) ad imitatas quasi lamentantis cujuslibet hominis vo- E ces, ita se auferebat à sensibus, & jacebat simillimus mortuo; ut non solùm vellicantes atque pungentes minimè sentiret, sed aliquando etiam igne ureretur admoto, sine ullo doloris sensu, nisi postmodum ex vulnere: non autem obnitendo, sed non sentiendo non movere corpus, eo probabatur, quòd tamquam in defuncto nullus inveniebatur anhelitus: hominum tamen voces, si clariùs loquerentur, tamquam de longinquo se audire postea F referebat. Cùm itaque corpus etiam nunc quibusdam, licèt in carne corruptibili hanc ærumnosam ducentibus vitam, ita in plerisque motionibus & affectionibus extra usitatum naturæ modum mirabiliter serviat, quid caussæ est, ut non credamus ante inobedientiæ peccatum corruptionisque supplicium, ad propagandam prolem sine ulla libidine servire voluntati humanæ humana membra potuisse? Donatus est itaque homo sibi, quia deseruit Deum placendo sibi: & non obediens Deo, non G potuit obedire nec sibi. Hinc evidentior miseria, [d] qua homo non vivit ut vult. Nam si ut vellet viveret, beatum se putaret: sed nec sic tamen esset, si turpiter viveret.

Restitutus.

CAPUT XXV.

De vera beatitudine, quam temporalis vita non obtinet.

Quamquam si diligentiùs adtendamus, nisi beatus, non vivit ut vult: & nullus beatus, nisi justus. Sed etiam ipse justus non vivit ut vult, nisi eò pervenerit, ubi mori, falli, offendi omnino non possit; eique sit certum, ita semper futurum. Hoc enim natura expetit: nec plenè atque perfectè beata erit, nisi adepta quod expetit. Nunc verò quis hominum potest ut vult vivere, quando ipsum vivere non est in potestate? Vivere enim vult, mori cogitur. Quomodo ergo vivit ut vult, qui non vivit quamdiu vult? Quòd si mori voluerit, quomodo potest ut vult vivere, qui non vult vivere? Et si ideo mori velit, non quò nolit vivere, sed ut post mortem meliùs vivat: nondum ergo ut vult vivit, sed cùm ad id quod vult, moriendo pervenerit. Verùm ecce vivat ut vult, quoniam sibi extorsit sibique imperavit non velle quod non potest, atque hoc velle quod potest; sicut ait Terentius, Quoniam non potest id fieri quod vis, id velis quod possit: num ideo beatus est, quia patienter miser est? Beata quippe vita si non amatur, non habetur. Porrò si amatur & habetur, ceteris omnibus rebus excellentiùs necesse est ametur: quoniam propter hanc amandum est quidquid aliud amatur. Porrò si tantum amatur, quantum amari digna est, (non enim beatus est, à quo ipsa beata vita non amatur ut digna est,) fieri non potest, ut eam qui sic amat, non æternam velit. Tunc igitur beata erit, quando æterna erit.

In Andria Act. 2. sc. 1.

CAPUT XXVI.

Quòd felicitas in paradiso viventium sine erubescendo appetitu generandi officium credenda sit implere potuisse.

Vivebat itaque homo in paradiso sicut volebat, quamdiu hoc volebat quod Deus jusserat: vivebat fruens Deo, ex quo bono erat bonus: vivebat sine ulla egestate, ita semper vivere habens in potestate. Cibus aderat, ne esuriret; potus, ne sitiret; lignum vitæ, ne illum senecta dissolveret. Nihil corruptionis in corpore vel ex corpore ullas molestias ullis ejus sensibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus ictus metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in [e] anima tota tranquillitas. Sicut in paradiso nullus æstus aut frigus, ita in ejus habitatore nulla ex cupiditate vel timore [f] accedebat bonæ voluntatis offensio. Nihil omnino triste, nihil erat inaniter lætum: gaudium [g] verum perpetuabatur ex Deo, in quem flagrabat *caritas de corde puro & conscientia bona & fide non ficta*: atque inter se conjugum fida ex honesto amore societas, concors mentis corporisque vigilia, & mandati sine labore custodia. Non lassitudo fatigabat otiosum, non somnus premebat invitum. In tanta facilitate rerum & felicitate hominum, absit ut suspicemur non potuisse prolem seri sine libidinis morbo: sed eo voluntatis nutu moverentur illa membra quo cetera, & sine ardoris illecebroso stimulo cum tranquillitate animi & corporis nulla corruptione integritatis infunderetur * gremio maritus uxoris. Neque enim quia experientiâ proba-

Primorum hominum felicitas ante peccatum.

1. Tim. 1. 5.

** Æneid. 8.*

[a] Vind. Am. & Er. *aristas.*
[b] Sic MSS. Editi verò, *pudore.*
[c] Calama, de qua hîc loquitur, non Phœniciæ oppidum est, ut credidit Ludovicus Vives, sed Africæ, inter Hipponem & Cirtam situm, de quo frequentissimè Augustinus.

[d] Nonnulli MSS. *quia.* Et quidam, *quo.*
[e] MSS. *in animo tota tranquillitas.*
[f] MSS. *accidebat.*
[g] Nonnulli codices, *gaudium verò.*

ri non potest, ideo credendum non est; quando illas corporis partes non ageret turbidus calor, sed spontanea potestas, sicut opus esset, adhiberet; ita tunc potuisse utero conjugis salva integritate feminei genitalis virile semen immitti, sicut nunc potest eadem integritate salva ex utero virginis fluxus menstrui cruoris emitti. Eâdem quippe viâ posset illud injici, qua hoc potest ejici. Ut enim ad pariendum non doloris gemitus, sed maturitatis impulsus feminea viscera relaxaret: sic ad fetandum & concipiendum non libidinis appetitus, sed voluntarius usus naturam utramque conjungeret. De rebus loquimur nunc pudendis: & ideo quamvis ante quàm earum puderet, quales esse potuissent, conjiciamus ut possumus; tamen necesse est, ut nostra disputatio magis frenetur eâ, quæ nos revocat verecundia, quàm eloquentiâ, quæ nobis parum suppetit, adjuvetur. Nam cùm id quod dico, nec ipsi experti fuerint, qui experiri potuerunt, (quoniam præoccupante peccato exsilium de paradiso antè meruerunt, quàm sibi in opere serendæ propaginis tranquillo arbitrio convenirent,) quomodo nunc cùm ista commemorantur, sensibus occurrit humanis, nisi experientia libidinis turbidæ, non conjectura placidæ voluntatis? Hinc est quòd impedit loquentem pudor, etsi non deficiat ratio cogitantem. Verumtamen omnipotenti Deo, summo ac summè bono creatori omnium naturarum, voluntatum autem bonarum adjutori & remuneratori, malarum autem relictori & damnatori, utrarumque ordinatori, non defuit utique consilium, quo certum numerum civium in sua sapientia prædestinatum etiam ex damnato genere humano suæ Civitatis impleret: non eos jam meritis, quando quidem universa massa tamquam in vitiata radice damnata est, sed gratiâ discernens; & liberatis non solùm de ipsis, verùm etiam de non liberatis, quid eis largiatur, ostendens. Non enim debitâ, sed gratuitâ bonitate tunc se quisque agnoscit erutum malis, cùm ab eorum hominum consortio fit immunis, cum quibus illi justa esset pœna communis. Cur ergo non crearet Deus, quos peccaturos esse præscivit; quando quidem in eis & ex eis, & quid eorum culpa mereretur, & quid suâ gratiâ donaretur, posset ostendere, nec sub illo creatore ac dispositore perversa inordinatio delinquentium rectum perverteret ordinem rerum?

Caput XXVII.

De peccatoribus, & angelis, & hominibus, quorum perversitas non perturbat providentiam Dei.

Proinde peccatores, & angeli, & homines nihil agunt, quo impediantur *magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus.* Psal. 110. 2. Quoniam qui providenter atque omnipotenter sua cuique distribuit, non solùm bonis, verùm etiam malis bene uti novit. Ac per hoc propter meritum primæ malæ voluntatis ita damnato atque obdurato angelo malo, ut jam bonam voluntatem ulteriùs non haberet, bene utens Deus, cur non permitteret, ut ab illo primus homo, qui rectus, hoc est, bonæ voluntatis creatus fuerat, tentaretur? Quando quidem sic erat institutus, ut si de adjutorio Dei fideret bonus homo, malum angelum vinceret: si autem creatorem atque adjutorem Deum superbè sibi placendo desereret, vinceretur: meritum bonum habens in adjuta divinitus voluntate recta, malum verò in deserente Deum voluntate perversa. Quia & ipsum fidere de adjutorio Dei, non quidem posset sine adjutorio Dei: nec tamen ideo ab his divinæ gratiæ beneficiis sibi placendo recedere non habebat in potestate? Nam sicut in hac carne vivere sine adjumentis alimentorum in potestate non est, non autem in ea vivere in potestate est; quod faciunt qui se ipsos necant: ita bene vivere sine adjutorio Dei, etiam in paradiso, non erat in potestate; erat autem in potestate malè vivere, sed beatitudine non permansurâ, & pœnâ justissimâ secuturâ. Cùm igitur hujus futuri casûs humani Deus non esset ignarus, cur eum non sineret invidi angeli malignitate tentari? nullo modo quidem quòd vinceretur incertus; sed nihilo minùs præscius quòd ab ejus semine adjuto suâ gratiâ idem ipse diabolus fuerat sanctorum gloriâ majore vincendus. Ita factum est, ut nec Deum aliquid futurorum lateret, nec præsciendo quemquam peccare compelleret; & quid interesset inter propriam cujusque præsumtionem & suam tuitionem, angelicæ & humanæ rationali creaturæ, consequenti experientiâ demonstraret. Quis enim audeat credere, aut dicere, ut neque angelus, neque homo caderet, in Dei potestate non fuisse? Sed hoc eorum potestati maluit non auferre; atque ita & quantum mali eorum superbia, & quantum boni sua gratia valeret, ostendere.

Caput XXVIII.

De qualitate duarum Civitatum, terrenæ atque cælestis.

Fecerunt itaque[a] Civitates duas amores duo, terrenam scilicet amor sui usque ad contemtum Dei, cælestem verò amor Dei usque ad contemtum sui. Denique illa in se ipsa, hæc in Domino gloriatur. Illa enim quærit ab hominibus gloriam: huic autem Deus conscientiæ testis, maxima est gloria. Illa in gloria sua exaltat caput suum: hæc dicit Deo suo, *Gloria mea, & exaltans* Psal. 3. 4. *caput meum.* Illi in principibus ejus, vel in eis quas subjugat nationibus dominandi libido dominatur: in hac serviunt invicem in caritate, & præpositi consulendo, & subditi obtemperando. Illa in suis potentibus diligit virtutem suam: hæc dicit Deo suo, *Diligam te, Domine, virtus mea.* Ideoque in Psal. 17. 2. illa sapientes ejus secundùm hominem viventes, aut corporis aut animi sui bona, aut utriusque sectati sunt; aut qui potuerunt *cognoscere Deum, non* Rom 1. 21. &c. *ut Deum honoraverunt, vel gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes se esse sapientes*, id est, dominante sibi superbiâ in sua sapientia sese extollentes, *stulti facti sunt; & immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium:* ad hujuscemodi enim simulacra adoranda vel duces populorum, vel sectatores fuerunt: *& coluerunt atque servierunt creaturæ potiùs quàm Creatori, qui est benedictus in sæcula.* In hac autem nulla est hominis sapientia, nisi pietas, qua rectè colitur verus Deus, id exspectans præmium in societate sanctorum, non solùm hominum, verùm etiam Angelorum, *ut sit Deus omnia in omnibus.* 1. Cor. 15. 28.

[a] In libro de Genesi ad lit. duodecimo c. 15. Opus de Civitate Dei his verbis pollicebatur: *Hi duo amores*, ait, *quorum alter sanctus est, alter immundus; alter socialis, alter privatus ..... distinxerunt conditas in genere humano Civitates duas* &c. *De quibus duabus Civitatibus latiùs fortasse alio loco, si Dominus voluerit, disseremus.*

LIBER QUINTUS DECIMUS.

Post quàm egit quatuor proximè antecedentibus libris de Civitatum duarum, terrenæ ac cœlestis exortu, libros totidem de earumdem Civitatum procursu subjungit Augustinus, idque argumentum ea ratione aggreditur, ut præcipua capita sacræ historiæ eòdem spectantia pertractet, primùm scilicet quinto-decimo hoc libro quæ in Genesi leguntur à Caino & Abele usque ad diluvium.

Caput I.

De duobus ordinibus generationis humanæ in diversos fines ab initio procurrentis.

1. De felicitate paradisi, vel de ipso paradiso, & de vita ibi primorum hominum, eorumque peccato atque supplicio, multi multa senserunt, multa dixerunt, multa litteris mandaverunt. Nos quoque secundùm Scripturas sanctas, vel quod in eis legimus, vel quod ex eis intelligere potuimus, earum congruentes auctoritati, de his rebus in superioribus libris diximus. Enucleatiùs autem si ista quærantur, multiplices atque multimodas pariunt disputationes, quæ pluribus intexendæ sunt voluminibus, quàm hoc opus tempusque deposcit. Quod non ita largum habemus, ut in omnibus quæ possunt requirere otiosi & scrupulosi, paratiores ad interrogandum, quàm capaciores ad intelligendum, nos oporteat immorari. Arbitror tamen satis nos jam fecisse magnis & difficillimis quæstionibus de initio vel [a] mundi, vel animæ, vel ipsius generis humani: quod in duo genera distribuimus; unum eorum qui secundùm hominem, alterum eorum qui secundùm Deum vivunt. Quas etiam mysticè appellamus Civitates duas, hoc est, duas societates hominum: quarum est una quæ prædestinata est in æternum regnare cum Deo, altera æternum supplicium subire cum diabolo. Sed iste finis est earum, de quo pòst loquendum est. Nunc autem quoniam de exortu earum, sive in angelis, quorum numerus ignoratur à nobis, sive in duobus primis hominibus, satis dictum est, jam mihi videtur earum aggrediendus excursus, ex quo illi duo generare cœperunt, donec homines generare cessabunt. Hoc enim universum tempus, sive sæculum, in quo cedunt morientes, succeduntque nascentes, istarum duarum Civitatum de quibus disputamus, excursus est.

Civitates duæ.

Gen. 4.

2. Natus est igitur prior Cain ex illis duobus generis humani parentibus, pertinens ad hominum Civitatem, posterior Abel ad Civitatem Dei. Sicut enim in uno homine, quod dixit Apostolus, experimur, quia *non primùm quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale:* unde unusquisque, quoniam ex [b] damnata propagine exoritur, primò sit necesse est ex Adam malus atque carnalis; quòd si in [c] Christum renascendo profecerit, pòst erit bonus & spiritalis: sic in universo genere humano cùm primùm duæ istæ cœperunt nascendo atque moriendo procurrere Civitates, prior est natus

1. Cor. 15. 46.

A civis hujus sæculi; posterior autem isto peregrinus in sæculo, & pertinens ad Civitatem Dei, gratiâ prædestinatus, gratiâ electus, gratiâ peregrinus deorsum, gratiâ civis sursum. Nam quantum ad ipsum adtinet, ex eadem massa oritur, quæ originaliter est tota damnata: sed tamquam figulus Deus, (hanc enim similitudinem non imprudenter, sed prudenter introducit Apostolus,) ex eadem massa fecit aliud vas in honorem, aliud in contumeliam. Priùs autem factum est vas in contumeliam, pòst verò alterum in honorem: quia & B in ipso uno, sicut jam dixi, homine, priùs est reprobum, unde necesse est incipiamus, & ubi non est necesse ut remaneamus; posteriùs verò probum, quò proficientes veniamus, & quò pervenientes maneamus. Proinde non quidem omnis homo malus erit bonus, nemo tamen erit bonus qui non erat malus: sed quanto quisque citiùs mutatur in melius, hoc in se facit nominari quod apprehendit celeriùs, & posteriore cooperit vocabulum prius. C Scriptum est itaque de Cain, quòd condiderit civitatem: Abel autem tamquam peregrinus non condidit. Superna est enim sanctorum Civitas, quamvis hîc pariat cives, in quibus peregrinatur, donec regni ejus tempus adveniat, cùm congregatura est omnes in suis corporibus resurgentes, quando eis promissum dabitur regnum, ubi cum suo principe Rege sæculorum sine ullo temporis fine regnabunt.

Rom. 9. 21.

D Caput II.

De filiis carnis & filiis promissionis.

Umbra sanè quædam Civitatis hujus & imago prophetica ei significandæ potiùs quàm præsentandæ servivit in terris, quo eam tempore demonstrari oportebat, & dicta est etiam ipsa Civitas sancta merito significantis imaginis, non expressæ, sicut futura est, veritatis. De hac imagine serviente, & de illa quam significat libera Civitate, sic Apostolus ad Galatas loquitur: *Dicite mihi*, inquit, *sub lege volentes esse, legem non* [d] *au-* E *distis? Scriptum est enim, quòd Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera. Sed ille quidem qui de ancilla, secundùm carnem natus est; qui autem de libera, per repromissionem: quæ sunt in allegoria. Hæc enim sunt duo testamenta, unum quidem* [c] *à monte Sina in servitutem generans,* [f] *quod est Agar. Sina enim est mons in Arabia,* [g] *qui conjunctus est huic quæ nunc est Ierusalem: servit enim cum filiis suis. Quæ autem sursum est Ierusalem, libera est; quæ est mater omnium* [h] *nostrûm. Scriptum est enim, Lætare sterilis, quæ non*

Gal. 4. 21. &c.

[a] Lov. *de initio vel de fine mundi.* Abest *de fine* ab editis Vind. Am. Er. & melioribus MSS. debetque abesse, cùm de fine Augustinus pòst loquendum esse mox dicat.

[b] Nonnulli codices, *ex Adam nata.*

[c] Sola editio Lov. *in Christo.*

[d] Aliquot MSS. juxta Vulgatam, *non legistis?* Alii cum editis, *non audistis?* In Græco est, οὐκ ἀκούετε, *non auditis?*

[c] Ita omnes editi, juxta Græc. ἀπὸ ὄρους: nec aliter MSS. si paucos exceperis, qui juxta Vulgatam habent, *in monte Sina.*

[f] Sic MSS. Editi verò, *quæ est Agar.*

[g] Lov. *quæ conjuncta est*: dissentientibus editis aliis & plerisque MSS.

[h] Sic Vind. & aliquot MSS. juxta Græc. μήτηρ πάντων ἡμῶν. At Er. & Lov. *mater nostra.*

paris; erumpe & clama, quæ non parturis: quoniam multi filii desertæ, magis quàm ejus quæ habet virum. Nos autem, fratres, secundùm Isaac promissionis filii sumus. Sed sicut tunc qui secundùm carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundùm spiritum; ita & nunc. Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam & filium ejus: non enim heres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Nos autem, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberavit. Hæc forma intelligendi de Apostolica auctoritate descendens locum nobis aperit, quemadmodum Scripturas duorum Testamentorum veteris & novi accipere debeamus. Pars enim quædam terrenæ Civitatis imago cælestis Civitatis effecta est, non se significando, sed alteram; & ideo serviens. Non enim propter se ipsam, sed proper aliam significandam est instituta; & præcedente alia significatione & ipsa præfigurans præfigurata est. Namque Agar ancilla Saræ, ejusque filius, imago quædam hujus imaginis fuit. Et quoniam transituræ erant umbræ luce veniente, ideo dixit libera Sara, quæ significabat liberam Civitatem, cui rursus alio modo significandæ etiam illa umbra serviebat: *Ejice ancillam, & filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac*, quod ait Apostolus, *cum filio liberæ.* Invenimus ergo in terrena Civitate duas formas, unam suam præsentiam demonstrantem, alteram cælesti Civitati significandæ suâ præsentiâ servientem. Parit autem cives terrenæ Civitatis peccato vitiata natura, cælestis verò Civitatis cives parit à peccato naturam liberans gratia: unde illa vocantur vasa iræ, ista vasa misericordiæ. (Rom. 9. 22. & 23.) Significatum est hoc etiam in duobus filiis Abrahæ, quòd unus de ancilla, quæ dicebatur Agar, secundùm carnem natus est Ismaël, alter autem de Sara libera secundùm repromissionem natus Isaac. Uterque quidem de semine Abrahæ: sed illum genuit demonstrans consuetudo naturam, istum verò dedit promissio significans gratiam. Ibi humanus usus ostenditur, hîc divinum beneficium commendatur.

Caput III.

De sterilitate Saræ, quam Dei gratia fecundavit.

(Gen. 16.) Sara quippe sterilis erat, & desperatione prolis, saltem de ancilla sua concupiscens habere, quod de se ipsa non se posse cernebat, dedit eam fetandam viro, de quo parere voluerat, nec potuerat. Exegit itaque etiam sic debitum de marito, utens jure suo in utero alieno. Natus est ergo Ismaël, sicut nascuntur homines, permixtione sexûs utriusque, usitata lege naturæ. Ideo dictum est *secundùm carnem:* non quòd ista beneficia Dei non sint, aut non illa operetur Deus, cujus opifex sapientia *adtingit*, sicut scriptum est, *à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter:* (Sap. 8. 1.) sed ubi significandum fuerat Dei donum, quòd indebitum hominibus gratis gratia largiretur, sic oportuit dari filium, quemadmodum naturæ non debebatur excursibus. Negat enim natura jam filios tali commixtioni maris & feminæ, qualis esse poterat Abrahæ & Saræ in illa jam ætate, etiam mulieris accedente sterilitate, quæ nec tunc parere potuit, quando non ætas fecunditati, sed ætati fecunditas defuit. Quòd ergo naturæ sic affectæ fructus posteritatis non debebatur, significat quòd natura generis humani peccato vitiata, ac per hoc jure damnata, nihil veræ felicitatis in posterum merebatur. Rectè igitur significat Isaac per repromissionem natus filios gratiæ, cives Civitatis liberæ, socios pacis æternæ, ubi sit non amor propriæ ac privatæ quodam modo voluntatis, sed communi eodemque immutabili bono gaudens, atque ex multis unum cor faciens, id est, [a] perfectè concors obedientia caritatis.

Caput IV.

De terrenæ Civitatis vel concertatione, vel pace.

Terrena porrò Civitas, quæ sempiterna non erit, (neque enim cùm in extremo supplicio damnata fuerit, jam Civitas erit,) hîc habet bonum suum, cujus societate lætatur, qualis esse de talibus rebus lætitia potest. Et quoniam non est tale bonum, ut nullas angustias faciat amatoribus suis, ideo Civitas ista adversùs se ipsam plerumque dividitur litigando, bellando, atque pugnando, & aut mortiferas, aut certè mortales victorias requirendo. Nam ex quacumque sui parte adversùs alteram sui partem bellando surrexerit, quærit esse victrix gentium, cùm sit captiva vitiorum. Et si quidem cùm vicerit, superbiùs extollitur, etiam [b] mortifera; si verò conditionem cogitans casusque communes, magis quæ accidere possunt adversis angitur, quàm eis quæ provenerint secundis rebus inflatur, tantummodo mortalis est ista victoria. Neque enim semper dominari poterit permanendo, eis quos potuerit subjugare vincendo. Non autem rectè dicuntur ea bona non esse, quæ concupiscit hæc Civitas, quando est & ipsa in suo genere humano melior. Concupiscit enim terrenam quamdam pro rebus infimis pacem: ad eam namque desiderat pervenire bellando. Quoniam si vicerit, & qui resistat non fuerit, pax erit, quam non habebant partes invicem adversantes, & pro his rebus quas simul habere non poterant infelici egestate certantes. Hanc pacem requirunt laboriosa bella: hanc adipiscitur quæ putatur gloriosa victoria. Quando autem vincunt qui caussâ justiore pugnabant, quis dubitet gratulandam esse victoriam, & provenisse optabilem pacem? Hæc bona sunt, & sine dubio Dei dona sunt. Sed si neglectis melioribus, quæ ad supernam pertinent Civitatem, ubi erit victoria in æterna & summa pace secura, bona ista sic concupiscuntur, ut vel sola esse credantur, vel his quæ meliora creduntur, ampliùs diligantur; necesse est miseria consequatur, & quæ inerat augeatur.

Caput V.

De primo terrenæ Civitatis auctore fratricida, cujus impietati Romanæ urbis conditor germani cæde responderit.

Primus itaque fuit terrenæ Civitatis conditor * fratricida: nam suum fratrem civem Civitatis æternæ in hac terra peregrinantem invidentiâ victus occidit. (* Cain, Gen. 4.) Unde mirandum non est, quòd tanto pòst in ea civitate condenda, quæ fuerat hujus terrenæ Civitatis, de qua loquimur, caput futura, & tam multis gentibus regnatura, huic primo exemplo, & ut Græci appellant ἀρχετύπῳ quædam sui generis imago respondit. Nam & illic, sicut ipsum facinus quidam poëta commmemoravit illorum, * Fraterno primi maduerunt sanguine muri. (* Lucan. 1. Pharsal.) Sic enim condita est Roma, quando occisum Remum à fratre Romulo Romana testatur historia: nisi quòd isti terrenæ Civitatis ambo cives erant. Ambo gloriam de Romanæ reipublicæ in-

[a] Vind. Am. & Er. *perfectè facta concors.*

[b] Editi, *etiam sic mortifera.* Abest *sic* à MSS.

ſtitutione quærebant: ſed ambo eam tantam, quantam, ſi unus eſſet, habere non poterant. Qui enim volebat dominando gloriari, minùs utique dominaretur, ſi ejus poteſtas vivo conſorte minueretur. Ut ergo totam dominationem haberet unus, ablatus eſt ſocius: & ſcelere crevit in pejus, quod innocentiâ minus eſſet & melius. Hi autem fratres Cain & Abel non habebant ambo inter ſe ſimilem rerum terrenarum cupiditatem; nec in hoc alter alteri invidit, quòd ejus dominatus fieret anguſtior,
Gen. 4. qui alterum occidit, ſi ambo dominarentur: (Abel quippe non quærebat dominationem in ea civitate, quæ condebatur à fratre:) ſed invidentiâ illâ diabolicâ, qua invident bonis mali, nullâ aliâ cauſ-
a sâ [a], niſi quia illi boni ſunt, illi mali. Nullo enim modo fit minor accedente ſeu permanente con-
b ſorte poſſeſſio bonitatis; immo [b] poſſeſſio bonitas, quam tanto latiùs, quanto concordiùs individua ſociorum poſſidet caritas. Non habebit denique iſtam poſſeſſionem, qui eam noluerit habere communem; & tanto eam reperiet ampliorem, quanto ampliùs ibi potuerit amare conſortem. Illud igitur quod inter Remum & Romulum exortum eſt, quemadmodum adversùs ſe ipſam terrena Civitas dividatur, oſtendit: quod autem inter Cain & Abel, inter duas ipſas Civitates, Dei & hominum, inimicitias demonſtravit. Pugnant ergo inter ſe mali & mali. Item pugnant inter ſe boni & mali. Boni verò & boni, ſi perfecti ſunt, inter ſe pugnare non poſſunt. Proficientes autem nondumque perfecti ita poſſunt, ut bonus quiſque ex ea parte pugnet contra alterum, qua etiam contra ſe-
Gal. 5. 17. metipſum. Et in uno quippe homine *caro concupiſcit adversùs ſpiritum, & ſpiritus adversùs carnem.* Concupiſcentia ergo ſpiritalis contra alterius poteſt pugnare carnalem, vel concupiſcentia carnalis contra alterius ſpiritalem, ſicut inter ſe pugnant boni & mali: vel certè ipſæ concupiſcentiæ carnales inter ſe duorum bonorum, nondum utique perfectorum, ſicut inter ſe pugnant mali & mali, donec eorum qui curantur ad ultimam victoriam ſanitas perducatur.

Caput VI.

De languoribus quos ex pœna peccati etiam cives Civitatis Dei in hujus vitæ peregrinatione patiuntur, & à quibus Deo medente ſanantur.

Languor eſt quippe iſte, id eſt, illa inobedientia, de qua in libro quarto-decimo diſſeruimus, primæ inobedientiæ ſupplicium; & ideo non natura, ſed vitium: propter quod dici-
Gal. 6. 2. tur proficientibus bonis, & ex fide in hac peregrinatione viventibus: *Invicem onera veſtra portate, & ſic adimplebitis legem Chriſti.* Item alibi dici-
1. Theſſ. 5. 14. & 15. tur: *Corripite inquietos, conſolamini puſillanimes, ſuſcipite infirmos, patientes eſtote ad omnes. Videte ne quis*
Gal. 6. 1. *malum pro malo alicui reddat.* Item alio loco: *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui ſpiritales eſtis, inſtruite hujuſmodi in ſpiritu manſuetudinis,*
Epheſ. 4. 26. *intendens te ipſum, ne & tu tenteris.* Et alibi: *Sol non*
Matth. 18. 15. *occidat ſuper iracundiam veſtram.* Et in Evangelio: *Si peccaverit in te frater tuus, corripe eum inter te & ipſum* [c] *ſolum.* Item de peccatis, in quibus multo-
1. Tim. 5. 20. rum cavetur offenſio, Apoſtolus dicit: *Peccantes*

A *coram omnibus argue, ut & ceteri timorem habeant.* Propter hoc & de venia invicem danda, multa præcipiuntur, & magnâ curâ, propter tenendam pacem, ſine qua nemo poterit videre Deum: ubi ille Heb. 12. 14.
terror eſt, quando jubetur ſervus decem millium talentorum reddere debita, quæ illi fuerant relaxata, quoniam debitum denariorum centum conſervo ſuo non relaxavit. Qua ſimilitudine propoſita, Dominus Jeſus adjecit, atque ait, *Sic & vo-* Matth. 18. 35.
bis faciet Pater veſter cæleſtis, ſi non dimiſeritis unuſ-
B *quiſque fratri ſuo de cordibus veſtris.* Hoc modo cu- d
rantur cives Civitatis Dei in hac [d] terra peregrinantes, & paci ſupernæ patriæ ſuſpirantes. Spiritus autem ſanctus operatur intrinſecùs, ut valeat aliquid medicina, quæ adhibetur extrinſecùs. Alioquin etiamſi Deus ipſe utens creaturâ ſibi ſubditâ in aliqua ſpecie humana ſenſus alloquatur humanos, ſive iſtos corporis, ſive illos, quos iſtis ſimillimos habemus in ſomnis, nec interiore gratiâ mentem regat atque agat, nihil prodeſt homini omnis
C prædicatio veritatis. Facit autem hoc Deus à vaſis miſericordiæ iræ vaſa diſcernens, diſpenſatione qua ipſe novit multùm occultâ, ſed tamen juſtâ. Ipſo quippe adjuvante mirabilibus & latentibus modis, cùm peccatum, quod habitat in membris noſtris, quæ potiùs jam pœna peccati eſt, ſicut
Apoſtolus præcipit, non regnat in noſtro mortali Rom. 6. 12.
corpore ad obediendum deſideriis ejus, nec ei membra noſtra velut iniquitatis arma exhibemus, convertitur ad mentem non ſibi ad mala, Deo regen- e
D te, conſentientem; & eam [e] regentem tranquilliùs nunc habebit, poſtea ſanitate perfecta atque immortalitate percepta homo ſine ullo peccato in æterna pace regnabit.

Caput VII.

De cauſſa & pertinacia ſceleris Cain, quem à facinore concepto nec Dei ſermo revocavit.

1. Sed hoc ipſum, quod ſicut potuimus expoſuimus, cùm Deus locutus eſſet ad Cain eo f
[f] more, quo cum primis hominibus per creaturam
E ſubjectam velut eorum ſocius formâ congruâ loquebatur, quid ei profuit? Nonne conceptum ſcelus in necando fratre etiam poſt verbum divinæ admonitionis implevit? Nam cùm ſacrificia diſcreviſſet amborum, in illius reſpiciens, hujus deſpiciens, quod non dubitandum eſt potuiſſe cognoſci ſigno aliquo adteſtante viſibili; & hoc ideo feciſſet Deus, quia mala erant opera hujus, fratris vero ejus bona; contriſtatus eſt Cain valde, &
concidit facies ejus. Sic enim ſcriptum eſt, *Et di-* Gen. 4. 6. & 7. ſec. LXX.
F *xit Dominus ad Cain, Quare triſtis factus es, & quare concidit facies tua? Nonne ſi rectè offeras, rectè autem non dividas, peccaſti? Quieſce: ad te enim converſio ejus, & tu dominaberis illius.* In hac admonitione quam Deus protulit ad Cain, illud quidem quod dictum eſt, *Nonne ſi rectè offeras, rectè autem non dividas, peccaſti,* quia non elucet cur vel unde ſit dictum, multos ſenſus peperit ejus obſcuritas, cùm divinarum Scripturarum quiſque tractator
ſecundùm fidei regulam id conatur exponere. Re- Sacrificiū Deo uni offerendū.
G ctè quippe offertur ſacrificium, cùm offertur Deo vero, cui uni tantummodo ſacrificandum eſt. Non autem rectè dividitur, dum non diſcernuntur re-

[a] Vind. Am Er. *nulla alia cauſſa eſt.* Verbum *eſt* perperam additum; nam auferendi caſu poſita ſunt verba illa ſuperiora, *invidentiâ illâ diabolicâ*, ſupple *invidit.*

[b] Sic omnes propè MSS. At Vind. Am. Er. *immo poſſeſſio bonitatis tanto fit latior, quanto concordior eam individua ſociorum poſſidet caritas.* Lov. *immo poſſeſſionem bonitatis tanto latiùs, quanto concordiùs individua* &c.

[c] Abeſt *ſolum* à MSS.

[d] Sola editio Lov. *in hac terrena.*

[e] Vind. & Am. *regens tranquilliùs nunc habebit poſtea ſanitatem perfectam.* Paulò pòſt loco *regnabit*, ſola ferè editio Lov. habet *regnantem.*

[f] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *eo modo.*

ctè

ctè vel loca, vel tempora, vel res ipsæ quæ offeruntur, vel qui offert, & cui offertur, vel hi quibus ad vescendum distribuitur quod oblatum est: ut divisionem hîc discretionem intelligamus; sive cùm offertur, ubi non oportet, aut quod non ibi, sed alibi oportet; sive cùm offertur, quando non oportet, aut quod non tunc, sed aliàs oportet; sive cùm id offertur, quod nusquam & numquam penitus debuit; sive cùm electiora sibi ejusdem generis rerum tenet homo, quàm sunt ea quæ offert Deo; sive cùm ejus rei quæ oblata est, fit particeps profanus, aut quilibet quem fas non est fieri. In quo autem horum Deo displicuerit Cain, facilè non potest inveniri. Sed quoniam Johannes apostolus, cùm de his fratribus loqueretur, *Non sicut Cain*, inquit, *qui ex maligno erat, & occidit fratrem suum: Et cujus rei gratiâ occidit eum? Quia opera illius maligna fuerunt, fratris autem illius justa:* (1. Johan. 3. 12.) datur intelligi propterea Deum non respexisse in munus ejus, quia hoc ipso malè dividebat, dans Deo aliquid suum, sibi autem se ipsum. Quod omnes faciunt qui non Dei, sed suam sectantes voluntatem, id est, non recto, sed perverso corde viventes, offerunt tamen Deo munus, quo putant eum redimi, ut eorum non opituletur sanandis pravis cupiditatibus, sed explendis. Et hoc est proprium terrenæ Civitatis, Deum vel deos colere, quibus adjuvantibus regnet in victoriis & pace terrena, non caritate consulendi, sed dominandi cupiditate. Boni quippe ad hoc utuntur mundo, ut fruantur Deo: mali autem contrà, ut fruantur mundo, uti volunt Deo; qui tamen eum vel esse, vel res humanas curare jam credunt. Sunt enim multo deteriores, qui nec hoc quidem credunt. Cognito itaque Cain quòd super ejus germani sacrificium, nec super suum respexerat Deus, utique fratrem bonum mutatus imitari, non elatus debuit æmulari. Sed contristatus est, & concidit facies ejus. Hoc peccatum maximè arguit Deus, tristitiam de alterius bonitate, & hoc fratris. Hoc quippe arguendo interrogavit dicens, *Quare contristatus es, & quare concidit facies tua?* Quia enim fratri invidebat, Deus videbat, & hoc arguebat. Nam hominibus, quibus absconditum est cor alterius, esse posset ambiguum, & prorsus incertum, utrùm illâ tristitiâ malignitatem suam, in qua se Deo displicuisse didicerat, an fratris doluerit bonitatem, quæ Deo placuit, cùm in sacrificium ejus adspexit. Sed rationem Deus reddens, cur ejus oblationem accipere noluerit, ut sibi ipse potiùs meritò, quàm ei immeritò frater displiceret, cùm esset injustus non rectè dividendo, hoc est, non rectè vivendo, & indignus cujus approbaretur oblatio, quàm esset injustior, quòd fratrem justum gratis odisset, ostendit.

2. Non tamen eum dimittens sine mandato sancto, justo & bono: *Quiesce*, inquit; *ad te enim conversio ejus, & tu dominaberis illius.* Numquid fratris? Absit. Cujus igitur, nisi peccati? Dixerat enim, *Peccasti:* tum deinde addidit, *Quiesce; ad te enim conversio ejus, & tu dominaberis illius.* Potest quidem ita intelligi ad ipsum hominem conversionem esse debere peccati, ut nulli alii quàm sibi sciat tribuere debere quod peccat. Hæc est enim salubris pœnitentiæ medicina, & veniæ petitio non incongrua, ut ubi ait, *Ad te enim conversio ejus*, non subaudiatur, erit; sed, fit; præcipientis videlicet, non prædicentis modo. Tunc enim dominabitur quisque peccato, si id sibi non defendendo præposuerit, sed pœnitendo subjecerit: alioquin & illi serviet dominanti, si patrocinium adhibuerit accidenti. Sed ut peccatum intelligatur concupiscentia ipsa carnalis, de qua dicit Apostolus, *Caro concupiscit adversùs spiritum*; (Gal. 5. 17.) in cujus carnis fructibus & invidiam commemorat, quâ utique Cain stimulabatur, & accendebatur in fratris exitium: bene subauditur, erit, id est, *Ad te enim conversio ejus* erit, *& tu dominaberis illius.* Cùm enim commota fuerit pars ipsa carnalis, quam peccatum appellat Apostolus, ubi dicit, *Non ego* (Rom. 6. 13.) *operor illud, sed quod habitat in me peccatum:* quam partem animi etiam philosophi dicunt esse vitiosam, non quæ mentem debeat trahere, sed cui mens debeat imperare, eamque ab illicitis operibus ratione cohibere: cùm ergo commota fuerit ad aliquid perperam committendum, si [a] quiescatur & obtemperetur dicenti Apostolo, *Nec exhibueritis* (Rom. 7. 17.) *membra vestra arma iniquitatis peccato*; ad mentem domita & victa convertitur, ut subditæ ratio dominetur. Hoc præcepit Deus huic, qui facibus invidiæ inflammabatur in fratrem, & quem debuerat imitari, cupiebat auferri. *Quiesce*, inquit: (Gen. 7. 4.) Manus ab scelere contine; non regnet peccatum in tuo mortali corpore ad obediendum desideriis ejus, nec exhibeas membra tua iniquitatis arma peccato. *Ad te enim conversio ejus:* dum non adjuvatur relaxando, sed quiescendo frenatur. *Et tu dominaberis illius:* ut cùm forinsecùs non permittitur operari, sub potestate mentis regentis & benevolentis assuescat etiam intrinsecùs non moveri. Dictum est tale aliquid in eodem divino libro & de muliere, quando post peccatum Deo interrogante atque judicante damnationis sententias acceperunt, in serpente diabolus, & in se ipsis illa & maritus. Cùm enim dixisset ei, *Multiplicans multiplicabo tristitias tuas & gemitum tuum, & in tristitiis paries filios:* (Gen. 3. 16.) deinde addidit, *Et ad virum tuum conversio tua, & ipse dominabitur tui.* Quod dictum est ad Cain de peccato, vel de vitiosa carnis concupiscentia, hoc isto loco de peccatrice femina: ubi intelligendum est virum ad regendam uxorem, animo carnem regenti similem esse oportere. Propter quod dicit Apostolus, *Qui diligit uxorem suam, se ipsum diligit: nemo enim umquam carnem suam odio habuit.* (Ephes. 5. 28. & 29.) Sananda sunt enim hæc, sicut nostra: non sicut aliena, damnanda. Sed illud Dei præceptum Cain sicut prævaricator accepit. Invalescente quippe invidentiæ vitio, [b] fratrem insidiatus occidit. Talis erat terrenæ conditor Civitatis. Quomodo autem significaverit etiam Judæos, à quibus Christus occisus est pastor ovium hominum, quem pastor ovium pecorum præfigurabat Abel, quia in allegoria prophetica res est, parco nunc dicere, & quædam hinc adversùs Faustum Manichæum * dixisse me recolo. (* Lib. 12. cap. 9. & seq.)

Caput VIII.

Quæ ratio fuerit, ut Cain inter principia generis humani conderet civitatem.

1. Nunc autem defendenda mihi videtur historia, ne sit Scriptura incredibilis, quæ dicit ædificatam ab uno homine civitatem eo tempore, quo non plus quàm viri quatuor, vel potiùs tres, postea quàm fratrem frater occidit, fuisse videntur in terra, id est, primus homo pater om- (Gen. 4. 17.)

[a] Sic MSS. Editi verò, adquiescatur.

[b] Aliquot MSS. fratri.

nium, & ipse Cain, & ejus filius Enoch, ex cujus nomine ipsa civitas nuncupata est. Sed hoc quos movet, parum considerant, non omnes homines, qui tunc esse potuerunt, scriptorem sacræ hujus historiæ necesse habuisse nominare; sed eos solos, quos operis suscepti ratio postulabat. Propositum quippe scriptoris illius fuit, per quem Spiritus-sanctus id agebat, per successiones certarum generationum ex uno homine propagatarum pervenire ad Abraham, ac deinde ex ejus semine ad populum Dei: in quo distincto à ceteris gentibus præfigurarentur & prænuntiarentur omnia quæ de Civitate, cujus æternum erit regnum, & de Rege ejus eodemque conditore Christo in Spiritu prævidebantur esse ventura; ita ut nec de altera societate hominum taceretur, quam terrenam dicimus Civitatem, quantum ei commemorandæ satis esset, ut Civitas Dei etiam suæ adversariæ comparatione clarescat. Cùm igitur Scriptura divina, ubi & numerum annorum, quos illi homines vixerunt, commemorat, ita concludat, ut dicat de illo de quo loquebatur (Gen. 5. 4.), *Et genuit filios & filias, & fuerunt omnes dies illius*, vel illius, quos vixit, anni tot, *& mortuus est*: numquid quia eosdem filios & filias non nominat, ideo intelligere non debemus per tam multos annos, quibus tunc in sæculi hujus prima ætate vivebant, nasci potuisse plurimos homines, quorum cœtibus condi possent etiam plurimæ civitates? Sed pertinuit ad Deum, quo ista inspirante conscripta sunt, has duas societates suis diversis generationibus primitus digerere atque distinguere: ut seorsum hominum, hoc est, secundùm hominem viventium, seorsum autem filiorum Dei, id est, hominum secundùm Deum viventium generationes contexerentur usque ad diluvium, ubi ambarum societatum discretio concretioque narratur: discretio quidem, quòd ambarum separatim generationes commemorantur, unius fratricidæ Cain, alterius autem qui vocabatur Seth; natus quippe fuerat & ipse de Adam, pro illo quem frater occidit: concretio autem, quia bonis in deterius declinantibus, tales universi facti fuerant, ut diluvio delerentur (Gen. 7.), excepto uno justo, cui nomen erat Noë, & ejus conjuge, & tribus filiis, totidemque nuribus, qui homines octo ex illa omnium vastatione mortalium per arcam evadere meruerunt.

Gen. 4. 17. 2. Quod igitur scriptum est, *Et cognovit Cain uxorem suam, & concipiens peperit Enoch; & erat ædificans civitatem in nomine filii sui Enoch*: non est quidem consequens, ut istum primum filium genuisse credatur. Neque enim hoc ex eo putandum est, quia dictus est cognovisse uxorem suam, quasi tunc se illi primitus concumbendo miscuisset. Nam & de ipso patre omnium Adam non tunc solùm hoc dictum est, quando conceptus est Cain, quem primogenitum videtur habuisse: verùm etiam posteriùs (Ibidem. 25.) eadem Scriptura, *Cognovit*, inquit, *Adam uxorem suam Evam, & concepit, & peperit filium, & nominavit nomen illius Seth*. Unde intelligitur ita solere illam Scripturam loqui, quamvis non semper cùm in ea legitur factos hominum fuisse conceptus, non tamen solùm cùm primùm sibi sexus uterque miscetur. Nec illud necessario est argumento, ut primogenitum patri existimemus Enoch, quòd ejus nomine civitas illa nuncupata est. Non enim ab re est, ut propter aliquam caussam, cùm & alios haberet, diligeret eum pater ceteris ampliùs. Neque enim & Judas primogenitus fuit, à quo Judæa cognominata est, & Judæi. Sed etiamsi conditori civitatis illius iste filius primus est natus, non ideo putandum est tunc à patre conditæ civitati nomen ejus impositum, quando natus est; quia nec constitui tunc ab uno poterat civitas (Civitas quid.), quæ nihil aliud est quàm hominum multitudo aliquo societatis vinculo colligata: sed cùm illius hominis familia tanta numerositate cresceret, ut haberet jam populi quantitatem, tunc potuit utique fieri, ut & constitueret, & nomen primogeniti sui constitutæ imponeret civitati. Tam longa quippe vita illorum hominum fuit, ut illic memoratorum, quorum & anni taciti non sunt, qui minimùm vixit ante diluvium, * ad septingentos quinquaginta-tres perveniret (* Lamech. Gen. 5. 31. sec. LXX.). Nam plures nongentos annos etiam transierunt, quamvis nemo ad mille pervenerit. Quis itaque dubitaverit per unius hominis ætatem tantum multiplicari potuisse genus humanum, ut esset unde [a] constitueretur non una, sed plurimæ civitates? Quod ex hoc conjici facillimè potest, quia ex uno Abraham non multo ampliùs quadringentis annis numerositas Hebrææ gentis tanta procreata est, ut in exitu ejusdem populi ex Ægypto sexcenta millia hominum fuisse referantur bellicæ juventutis (Exodi 12. 37.), ut omittamus gentem Idumæorum non pertinentem ad populum Israël, quam genuit frater ejus Esaü nepos Abrahæ, & alias * natas ex semine ipsius Abrahæ, non per Saram conjugem procreatas (* Suppl. gentes.).

Caput IX.

De longa vita hominum, quæ fuit ante diluvium, & de ampliore humanorum corporum forma.

QUAMOBREM nullus prudens rerum existimator dubitaverit, Cain, non solùm aliquam, verùm etiam magnam potuisse condere civitatem, quando in tam longum tempus protendebatur vita mortalium: nisi fortè infidelium quispiam ex ipsa numerositate annorum nobis ingerat quæstionem, qua vixisse tunc homines scriptum est in [b] auctoribus nostris; & hoc neget esse credendum. Ita quippe non credunt etiam magnitudines corporum longè ampliores tunc fuisse quàm nunc sunt. Unde & nobilissimus eorum poëta Virgilius, de ingenti lapide, quem in agrorum limite infixum, vir fortis illorum temporum pugnans, & rapuit, & cucurrit, & intorsit, & misit (Æneid. 12.),

Vix illum (inquit) lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus:

significans majora tunc corpora producere solere tellurem. Quanto magis igitur temporibus recentioribus mundi, ante illud nobile diffamatumque diluvium? Sed de corporum magnitudine plerumque incredulos nudata per vetustatem sive per vim fluminum variosque casus sepulcra convincunt, ubi apparuerunt, vel unde ceciderunt incredibilis magnitudinis ossa mortuorum. Vidi ipse non solus, sed aliquot mecum in Uticensi littore molarem hominis dentem tam ingentem, ut si in nostrorum dentium modulos minutatim concideretur, centum nobis videretur facere potuisse. Sed illum gigantis alicujus fuisse crediderim. Nam præter quod erant omnium multo majora, quàm nostra tunc corpora, gigantes longè ceteris anteibant. Sicut aliis deinde nostrisque temporibus rara quidem, sed numquam fermè defuerunt, quæ

[a] MSS. *constituerentur.*

[b] Vind. Am. Er. & plures MSS. *in auctoritatibus nostris.*

[* Lib. 7.] modum aliorum plurimùm excederent. * Plinius Secundus doctissimus homo, quanto magis magisque præterit sæculi excursus, minora corpora naturam ferre testatur. [Homer. Iliad. lib. 5. & lib. 12.] Quod etiam Homerum commemorat sæpe carmine fuisse conquestum, non hæc velut poëtica figmenta deridens, sed in historicam fidem tamquam miraculorum naturalium scriptor assumens. Verùm, ut dixi, antiquorum magnitudines corporum inventa plerumque ossa, quoniam diuturna sunt, etiam multo posterioribus sæculis produnt. Annorum autem numerositas cujusque hominis, [a] qui temporibus illis fuit, nullis nunc talibus documentis venire in experimentum potest. Nec tamen ideo fides sacræ huic historiæ deroganda est, cujus tanto impudentiùs narrata non credimus, quanto impleri certiùs prænuntiata conspicimus. Dicit tamen etiam idem * Plinius, esse adhuc gentem, ubi ducentos annos vivitur. [* In lib. 7. c. 48.] Si ergo humanarum vitarum diuturnitates, quas experti non sumus, hodie habere creduntur incognita nobis loca, cur non habuisse credantur & tempora? An verò est credibile alicubi esse quod hîc non est, & incredibile est aliquando fuisse quod nunc non est?

Caput X.

De differentia qua inter Hebræos & nostros codices videntur annorum numeri dissonare.

Quocirca etsi inter Hebræos & nostros [b] codices de ipso numero annorum nonnulla videtur esse distantia, quod ignoro qua ratione sit factum: non tamen tanta est, ut illos homines tam longævos fuisse dissentiant. Nam ipse homo primus Adam, ante quàm gigneret filium qui appellatus est Seth, ducentos-triginta annos vixisse reperitur in codicibus nostris, in Hebræis autem centum-triginta perhibetur. [Gen. 5.] Sed postea quàm eum genuit, septingentos vixisse legitur in nostris, octingentos verò in illis. Atque ita in utrisque universitatis summa concordat. Ac deinde per consequentes generationes ante quàm gignatur qui gigni commemoratur, minùs vixisse apud Hebræos pater ejus invenitur centum annos: sed postea quàm est genitus idem ipse, centum minùs quàm in Hebræis inveniuntur in nostris. Atque ita hinc & inde numeri universitas consonat. In sexta autem generatione nusquam utrique codices discrepant. In septima verò, ubi ille qui natus est Enoch, non mortuus, sed quòd Deo placuerit translatus esse narratur, eadem dissonantia est, quæ in superioribus quinque de centum annis ante quàm gigneret eum qui ibi commemoratus est filium: atque ita in summa similis consonantia. Vixit enim annos, ante quàm transferretur, secundùm utrosque codices, ccclxv. Octava generatio habet quidem nonnullam diversitatem, sed minorem, ac dissimilem ceteris. [c Gen. 5.] [c] Mathusalem quippe, quem genuit Enoch, ante quàm gigneret eum qui in ipso ordine sequitur, secundùm Hebræos non centum minùs, sed viginti ampliùs vixit annos: qui rursus in nostris postea quàm eum genuit, reperiuntur additi, & in utrisque sibi summa universi numeri occurrit. In sola nona generatione, id est, in annis Lamech filii Mathusalem, patris autem Noë, summa universitatis discrepat, sed non plurimùm. Viginti enim & quatuor annos plus vixisse in Hebræis, quàm in nostris codicibus invenitur. Nam ante quàm gigneret filium, qui vocatus est Noë, sex minùs habet in Hebræis quàm in nostris: postea verò quàm eum genuit, triginta ampliùs in eisdem quàm in nostris. Unde sex illis detractis, restant xxiv. ut dictum est.

Caput XI.

De annis Mathusalem, cujus ætas quatuordecim annis diluvium videtur excedere.

Per hanc autem discrepantiam Hebræorum codicum atque nostrorum, exoritur illa famosissima * quæstio, [* V. Hieronym. de quæst. Hebraicis.] ubi Mathusalem quatuordecim annos vixisse post diluvium computatur, cùm Scriptura ex omnibus qui in terra tunc fuerant, solos octo homines in arca exitium commemoret evasisse diluvii, in quibus Mathusalem non fuit. [1. Petri 3, 20.] Secundùm codices enim nostros, Mathusalem priùs quàm gigneret illum, quem vocavit Lamech, vixit annos centum-sexaginta-septem: deinde ipse Lamech, ante quàm ex illo natus esset Noë, vixit annos centùm-octoginta-octo, qui simul fiunt trecenti-quinquaginta-quinque. [Gen. 5.] His adduntur sexcenti Noë, quoto ejus anno diluvium factum est: qui fiunt nongenti-quinquaginta-quinque, ex quo Mathusalem natus est usque ad annum diluvii. Omnes autem anni vitæ Mathusalem nongenti-sexaginta-novem computantur: quia cùm vixisset annos centum-sexaginta-septem, & genuisset filium, qui est appellatus Lamech, post eum genitum vixit annos octingentos-duos: qui omnes, ut diximus, nongenti-sexaginta-novem fiunt. Unde detractis nongentis-quinquaginta-quinque ab ortu Mathusalem usque ad diluvium, remanent quatuordecim, quibus vixisse creditur post diluvium. Propter quod eum nonnulli, etsi non in terra, ubi omnem carnem, quam vivere in aquis natura non sinit, constat fuisse deletam, cum patre suo qui translatus fuerat aliquantum fuisse, atque ibi donec diluvium præteriret, vixisse arbitrantur; nolentes derogare fidem codicibus, quos in auctoritatem celebriorem suscepit Ecclesia, & credentes Judæorum potiùs quàm istos non habere quod verum est. Non enim admittunt, quòd magis hîc esse potuerit error interpretum, quàm in ea lingua esse falsum, unde in nostram per Græcam Scriptura ipsa translata est. Sed inquiunt, non esse credibile Septuaginta interpretes, qui uno simul tempore unoque sensu interpretati sunt, errare potuisse, aut ubi nihil eorum intererat, voluisse mentiri; Judæos verò, dum nobis invident, quòd Lex & Prophetæ ad nos interpretando transierint, mutasse quædam in codicibus suis, ut nostris minueretur auctoritas. Hanc opinionem vel suspicionem accipiat quisque ut putaverit: certum est tamen, non vixisse Mathusalem post diluvium, sed eodem anno fuisse defunctum, si verum est quod de numero annorum in Hebræis codicibus invenitur. De illis autem Septuaginta interpretibus quid mihi videatur, suo loco * diligentiùs inserendum est, [* Infrà lib. 18. cap. 42. 43. & 44.] cùm ad ipsa tempora, quantum necessitas hujus Operis postulat, commemoranda, adjuvante Domino, venerimus. Præsenti enim sufficit quæstioni secundùm utrosque codices tam longas habuisse vitas illius ævi homines, ut possit ætate unius, qui de duobus, quos solos terra tunc habuit, parentibus

---

[a] Er. & MSS. *quæ.*

[b] *Nostros codices* appellat, quibus Ecclesia tunc utebatur Latinis, ex Græca interpretatione Septuaginta: codices verò *Hebræos*, qui ex Hebraica scriptura erant versi.

[c] In MSS. *Mathusalam.* Postea in sola editione Lov. *quippe cùm genuit Enoch.* Veriùs in ceteris libris, *quem*

primus est natus, ad constituendam etiam civitatem multiplicari genus humanum.

Caput XII.

De opinione eorum, qui primorum temporum homines tam longævos, quàm scribitur, fuisse non credunt.

1. Neque enim ullo modo audiendi sunt, qui putant aliter annos illis temporibus computatos, id est, tantæ brevitatis, ut unus annus noster decem illos habuisse credatur. Quapropter, inquiunt, cùm audierit quisque vel legerit, nongentos annos quemquam vixisse, debet intelligere nonaginta: decem quippe illi anni, unus est noster; & decem nostri, centum illi fuerunt. Ac per hoc, ut putant, viginti-trium annorum fuit Adam, quando genuit Seth; & ipse Seth viginti *habebat & sex menses, quando ex illo natus est Enos, quos appellat Scriptura ducentos & quinque annos. Quoniam sicut isti suspicantur, quorum exponimus opinionem, unum annum qualem nunc habemus, in decem partes illi dividebant, & easdem partes annos vocabant. Quarum partium habet una quadratum senarium, eo quòd Deus sex diebus perfecerit opera sua, ut in septimo requiesceret. De qua re in libro undecimo, *sicut potui, disputavi. Sexies autem seni, qui numerus quadratum senarium facit, triginta-sex dies fiunt: qui multiplicati decies, ad trecentos-sexaginta perveniunt, id est, duodecim menses lunares. Propter quinque dies enim reliquos, quibus solaris annus impletur, & diei quadrantem, propter quem quater ductum eo anno, quo bissextum vocant, unus dies adjicitur, addebantur à veteribus postea dies, ut occurreret numerus annorum, quos dies Romani intercalares vocabant. Proinde etiam Enos, quem genuit Seth, decem & novem agebat annos, quando ex illo natus est filius ejus Cainan, quos annos dicit Scriptura centum-nonaginta. Et deinceps per omnes generationes, in quibus hominum anni commemorantur ante diluvium, nullus ferè in nostris codicibus invenitur, qui cùm esset centum annorum vel infrà, vel etiam centum-viginti, aut non multo ampliùs, genuerit filium; sed qui minima ætate genuerunt, centum-sexaginta, & quod excurrit, fuisse referuntur: quia nemo, inquiunt, decem annorum homo potest gignere filios, qui numerus centum appellabantur anni ab illis hominibus; sed in annis sexdecim est matura pubertas, & proli jam idonea procreandæ, quos centum & sexaginta annos illa tempora nuncupabant. Ut autem aliter annum tunc fuisse computatum non sit incredibile, adjiciunt quod apud plerosque scriptores historiæ reperitur, *Ægyptios habuisse annum quatuor mensium, Acarnanas sex mensium, Lavinios tredecim mensium. Plinius Secundus cùm commemorasset, relatum fuisse in litteras, quemdam vixisse centum quinquaginta-duos annos, [a] alium decem ampliùs, alios ducentorum annorum habuisse vitam, alios trecentorum, quosdam ad quingentos, alios ad sexcentos, nonnullos ad octingentos etiam pervenisse, hæc omnia propter inscitiam temporum accidisse arbitratus est. Alii quippe, inquit, æstate unum determinabant annum, & alterum hyeme, alii quadripertitis temporibus, sicut Arcades, inquit, quorum anni trimestres fuere. Adjecit etiam, aliquando Ægyptios, quorum parvos annos quaternorum mensium fuisse suprà diximus, lunæ fine limitasse annum. Itaque apud eos, inquit, & singula millia annorum vixisse produntur.

* Supple, annos.

* Cap. 8.

* V. Lact. lib. 2. c. 12. Plinius lib. 7.

2. His velut probabilibus argumentis quidam non destruentes fidem sacræ hujus historiæ, sed adstruere nitentes, ne sit incredibile quòd tam multos annos vixisse referuntur antiqui, persuaserunt sibi, nec se suadere imprudenter existimant, tam exiguum spatium temporis tunc annum vocatum, ut illi decem sint unus noster, & decem nostri centum illorum. Hoc autem falsissimum esse documento evidentissimo ostenditur. Quod ante quàm faciam, non mihi tacendum videtur, quæ credibilior possit esse suspicio. Poteramus certè hanc asseverationem ex Hebræis codicibus redarguere atque convincere, ubi Adam non ducentorum-triginta, sed centum-triginta annorum fuisse reperitur, quando tertium genuit filium: qui anni si tredecim nostri sunt, procul dubio primum genuit, quando undecim vel non multo ampliùs annorum fuit. Quis potest hac ætate generare usitata ista nobisque notissima lege naturæ? Sed hunc omittamus, qui fortasse etiam quando creatus est, potuit. Non enim eum tam parvum, quàm infantes nostri sunt, factum fuisse, credibile est. Sed filius ejus non ducentorum quinque, sicut nos legimus, sed centum quinque fuit, quando genuit Enos: ac per hoc, secundùm istos, nondum habebat undecim annos ætatis. Quid dicam de Cainan ejus filio, qui cùm apud nos centum-septuaginta reperiatur, apud Hebræos septuaginta legitur fuisse, quando genuit Malalehel? Quis generat homo septennis, si tunc anni septuaginta nuncupabantur, qui septem fuerunt?

Gen. 5.

Caput XIII.

An in dinumeratione annorum, Hebræorum magis quàm Septuaginta interpretum sit sequenda auctoritas.

1. Sed cùm hoc dixero, continuò referetur illud Judæorum esse mendacium; de quo superiùs satis actum est: nam Septuaginta interpretes laudabiliter celebratos viros non potuisse mentiri. Ubi si quæram, quid sit credibilius, Judæorum gentem, tam longè latéque diffusam, in hoc conscribendum mendacium uno consilio conspirare potuisse, & dum aliis invident auctoritatem, sibi abstulisse veritatem; an septuaginta homines, qui etiam ipsi Judæi erant, in uno loco positos, quoniam rex Ægypti Ptolemæus eos ad hoc opus adsciverat, ipsam veritatem gentibus alienigenis invidisse, & communicato istud fecisse consilio: quis non videat quid procliviùs faciliúsque credatur? Sed absit ut prudens quispiam, vel Judæos cujuslibet perversitatis atque malitiæ tantum potuisse credat in codicibus tam multis & tam longè latéque dispersis; vel Septuaginta illos memorabiles viros hoc de invidenda gentibus veritate unum communicasse consilium. Credibilius ergo quis dixerit, cùm primùm de bibliotheca Ptolemæi describi ista cœperunt, tunc aliquid tale fieri potuisse in codice uno, [b] scilicet primitus inde descripto, unde jam latiùs emanaret, ubi potuit quidem accidere etiam scriptoris error. Sed hoc in illa quæstione de vita Mathusalem non absurdum est suspicari; & in illo alio, ubi superantibus xxiv. annis summa non convenit. In his autem in quibus continuatur ipsius mendositatis similitudo, ita ut ante genitum filium, qui ordini inseritur, alibi supersint centum anni, alibi desint; post ge-

[a] Plures MSS. *alios.*

[b] MSS. *sed.*

nitum autem ubi deerant, supersint; ubi superarant, desint, ut summa conveniat; & hoc in prima, secunda, tertia, quarta, quinta, septima generatione invenitur: videtur habere quamdam, si dici potest, error ipse constantiam; nec casum redolet, sed industriam.

2. Itaque illa diversitas numerorum aliter se habentium in codicibus Græcis & Latinis, aliter in Hebræis, ubi non est ista de centum annis priùs additis & postea detractis per tot generationes continuata parilitas, nec malitiæ Judæorum, nec diligentiæ vel prudentiæ Septuaginta interpretum, sed scriptoris tribuatur errori, qui de bibliotheca supradicti regis codicem describendum primus accepit. Nam etiam nunc, ubi numeri non faciunt intentum ad aliquid quod facilè possit intelligi, vel quod appareat utiliter disci, & negligenter describuntur, & negligentiùs emendantur. Quis enim existimet sibi esse discendum, quot millia hominum tribus Israël singillatim habere potuerunt? quoniam prodesse aliquid non putatur: & quotus quisque hominum est, cui profunditas utilitatis hujus appareat? Hîc verò ubi per tot contextas generationes centum anni alibi adsunt, alibi desunt; & post natum, qui commemorandus fuerat, filium, desunt ubi adfuerunt, adsunt ubi defuerunt, ut summa concordet: nimirum cùm vellet persuadere, qui hoc fecit, ideo numerosissimos annos vixisse antiquos, quòd eos brevissimos nuncupabant; & hoc de maturitate pubertatis, qua idoneâ filii gignerentur, conaretur ostendere; atque ideo in illis centum annis decem nostros insinuandos putaret incredulis, ne homines tam diu vixisse recipere in fidem nollent; addidit centum, ubi gignendis filiis habilem non invenit ætatem; eosdemque, post genitos filios, ut congrueret summa, detraxit. Sic quippe voluit credibiles facere idonearum generandæ proli convenientias ætatum, ut tamen numero non fraudaret universas ætates viventium singulorum. Quòd autem in sexta generatione id non fecit, hoc ipsum est quod magis movet, illum ideo fecisse, cùm res, quam dicimus, postulavit, quia non fecit, ubi non postulavit. Invenit namque in eadem generatione apud Hebræos vixisse Jareth, ante quàm genuisset Enoch, centum-sexaginta-duos annos, qui secundùm illam rationem brevium annorum fiunt anni sexdecim, & aliquid minùs quàm menses duo; quæ jam ætas apta est ad gignendum: & ideo addere centum annos breves, ut nostri viginti-sex fierent, necesse non fuit; nec post natum Enoch eos detrahere, quos non addiderat ante natum. Sic factum est ut hîc nulla esset inter codices utrosque varietas. *Gen. 5. 18.*

3. Sed rursus movet, cur in octava generatione, ante quàm de Mathusalem nasceretur Lamech, cùm apud Hebræos legantur centum octoginta [a] duo anni, viginti minùs inveniuntur in codicibus nostris, ubi potiùs addi centum solent; & post genitum Lamech complendam restituuntur ad summam, quæ in codicibus utrisque non discrepat. Si enim centum-septuaginta annos propter pubertatis maturitatem, decem & septem volebat intelligi; sicut nihil addere, ita nihil detrahere jam debebat: quia invenerat ætatem idoneam generationi filiorum, propter quam in aliis centum illos

A annos, ubi eam non inveniebat, addebat. Hoc autem de viginti annis meritò putaremus casu mendositatis accidere potuisse, nisi eos sicut priùs detraxerat, restituere postea curaret, ut summæ conveniret integritas. An fortè astutiùs factum existimandum est, ut illa, qua centum anni priùs solent adjici & postea detrahi, occultaretur industria, cùm & illic ubi necesse non fuerat, non quidem de centum annis, verumtamen de quantulocumque numero priùs detracto, pòst reddito,
B tale aliquid fieret? Sed quomodolibet istud accipiatur, sive credatur ita esse factum, sive non credatur; sive postremò ita, sive non ita sit: rectè fieri nullo modo dubitaverim, ut cùm diversum aliquid in utrisque codicibus invenitur, quando quidem ad fidem rerum gestarum utrumque esse non potest verum, ei linguæ potiùs credatur, unde est in aliam per interpretes facta translatio. Nam in quibusdam etiam codicibus Græcis tribus, & uno Latino, & uno etiam Syro inter se consentien-
C tibus, inventus est Mathusalem sex annis ante diluvium fuisse defunctus.

Caput XIV.

De parilitate annorum, qui iisdem quibus nunc spatiis & in prioribus sæculis cucurrerunt.

1. Nunc jam videamus quonam modo evidenter possit ostendi, non tam breves, ut illi decem unus esset noster, sed tantæ prolixitatis annos quantæ nunc habemus, (quos utique circumitus conficit solis,) in illorum hominum vita prolixissima
D computatos. Sexcentesimo nempe anno vitæ Noë, scriptum est, factum esse diluvium. Cur ergo ibi legitur, *Et aqua diluvii facta est super terram sexcentesimo anno* [b] *in vita Noë, secundi mensis, septima & vicesima mensis*; si annus ille minimus, quales decem faciunt unum nostrum, triginta-sex dies habebat? Tantillus quippe annus, si antiquo more hoc nomen accepit, aut non habet menses, aut mensis ejus est triduum, ut habeat duodecim menses. Quomodo igitur hîc dictum est, *Sexcentesimo* *Gen. 7. 10. b*
E *anno, secundi mensis, septima & vicesima die mensis*, nisi quia tales quales nunc sunt, etiam tunc erant menses? Nam quo pacto aliter vicesimo & septimo die secundi mensis diceretur cœptum esse diluvium? Deinde postea in fine diluvii ita legitur: *Et sedit arca in mense septimo, septima & vicesima die mensis, super montes Ararat. Aqua autem minuebatur usque ad undecimum mensem: in undecimo autem mense prima die mensis paruerunt capita montium.* Si igitur tales menses erant, tales profectò & anni *Gen. 8. 4.*
F erant, quales nunc habemus. Menses quippe illi triduani, viginti & septem dies habere non poterant. Aut si pars tricesima tridui tunc appellabatur dies, ut omnia proportione minuantur; ergo nec toto quatriduo nostro factum est illud tam grande diluvium, quod memoratur factum quadraginta diebus & noctibus. Quis hanc absurditatem & vanitatem ferat? Proinde removeatur hic error, qui conjecturâ falsâ ita vult adstruere Scripturarum nostrarum fidem, ut alibi destruat.
G Prorsus tantus etiam tunc dies fuit, quantus & nunc est, quem viginti & quatuor horæ diurno curriculo nocturnoque determinant: tantus mensis, quantus & nunc est, quem luna cœpta & finita concludit: tantus annus, quantus & nunc est, quem duodecim menses lunares, additis propter

[a] Nonnulli MSS. omittunt, *duo*: pro quo legendum videtur, *septem*: sic enim apud Hebræos Gen. 5. 25. quo loco apud Septuaginta interpretes habetur, *centum sexaginta septem anni*.

[b] Editi, *vitæ*. At MSS. *in vita*: juxta Græc. LXX

cursum solarem quinque diebus & quadrante, consummant: [a] quanti anni sexcentesimi vitæ Noë secundus erat mensis ejusque mensis vicesimus & septimus dies, quando cœpit esse diluvium; in quo dies quadraginta continuatæ ingentes pluviæ memorantur, qui dies non binas ac paulò ampliùs horas habebant, sed vicenas & quaternas die noctuque transactas. Ac per hoc tam magnos annos vixerunt illi antiqui usque ampliùs quàm nongentos, quantos postea vixit Abraham centum septuaginta [b] quinque, & post eum filius ejus Isaac centum-octoginta, & filius ejus Jacob propè centum-quinquaginta, & quantos interposita aliquanta ætate Moyses centum-viginti, & quantos etiam nunc vivunt homines septuaginta vel octoginta, vel non multo ampliùs, de quibus dictum est: *Et ampliùs eis labor & dolor.*

Gen. 25. 7. Gen. 35. 28. Gen. 47. 28. Deut. 34. 7 Psal. 99. 11.

2. Illa verò numerorum varietas, quæ inter codices Hebræos invenitur & nostros, neque de hac antiquorum longævitate dissentit, & si quid habet ita diversum, ut verum esse utrumque non possit, rerum gestarum fides ab ea lingua repetenda est, ex qua interpretatum est quod habemus. Quæ facultas cùm volentibus ubique gentium præstò sit; non tamen vacat, quòd Septuaginta interpretes, in plurimis quæ diversa dicere videntur, ex Hebræis codicibus emendare ausus est nemo. Non enim est illa diversitas putata mendositas; nec ego ullo modo putandam existimo. Sed ubi non est scriptoris error, aliquid eos divino Spiritu, ubi sensus esset consentaneus veritati, & prædicans veritatem, non interpretantium [c] more, sed prophetantium libertate aliter dicere voluisse credendum est. Unde meritò, non solùm Hebræis, verùm etiam ipsis, cùm adhibet testimonia de Scripturis, uti Apostolica invenitur auctoritas. Sed hinc me opportuniore loco, si Deus adjuverit, promisi diligentiùs locuturum: nunc quod instat expediam. Non enim ambigendum est ab homine, qui ex primo homine primus est natus, quando tam diu vivebant, potuisse constitui civitatem, sanè terrenam, non illam quæ dicitur Civitas Dei: de qua ut scriberemus, laborem tanti hujus Operis in manus sumsimus.

Caput XV.

An credibile sit, primi sæculi viros usque ad eam ætatem, qua filios generasse referuntur, à concubitu continuisse.

1. Dicet ergo aliquis, Itane credendum est, hominem filios generaturum, nec habentem propositum continentiæ, centum & ampliùs, vel secundùm Hebræos non multo minùs, id est, octoginta, septuaginta, sexaginta annos à concumbendi opere vacavisse; aut si non vacaret, nihil prolis gignere potuisse? Hæc quæstio duobus modis solvitur. Aut enim tanto serior fuit proportione pubertas, quanto vitæ totius major annositas: aut, quod magis video esse credibile, non hîc primogeniti filii commemorati sunt, sed quos successionis ordo poscebat, ut perveniretur ad Noë, à quo rursus ad Abraham videmus esse perventum; ac deinde usque ad certum articulum temporis, quantum oportebat signari etiam generationibus commemoratis cursum gloriosissimæ Civitatis in hoc mundo peregrinantis, & supernam patriam requirentis. Quod enim negari non potest, prior

A omnibus Cain ex conjunctione maris & feminæ natus est. Neque enim illo nato dixisset Adam, quod dixisse legitur, *Adquisivi hominem per Deum*; nisi illis duobus ipse fuisset homo nascendo additus primus. (Gen. 4. 1.) Hunc secutus Abel, quem major frater occidit, [d] præfiguratione quadam peregrinantis Civitatis Dei, quòd ab impiis, & quodam modo terrigenis, id est terrenam originem diligentibus, & terrenæ Civitatis terrena felicitate gaudentibus, persecutiones iniquas passura fuerat, B primus ostendit. Sed quot annorum erat Adam, cùm eos genuit, non apparet. Exinde digeruntur generationes aliæ de Cain, aliæ de illo quem genuit Adam in ejus successionem, quem frater occidit, & appellavit nomen illius Seth, dicens, ut scriptum est, *Suscitavit enim mihi Deus semen aliud pro Abel, quem occidit Cain.* (Ibidem 25.) Cùm itaque istæ duæ series generationum, una de Seth, altera de Cain, has duas de quibus agimus, distinctis ordinibus insinuent Civitates, unam cælestem in terris pere- C grinantem, alteram terrenam terrenis tamquam sola sint gaudiis inhiantem vel inhærentem; nullus de progenie Cain, cùm dinumerata sit connumerato Adam usque ad octavam generationem, quot annorum fuisset expressus est, quando genuit eum qui commemoratur post eum. Noluit enim Spiritus Dei in terrenæ Civitatis generationibus tempora notare ante diluvium, sed in cælestis maluit, tamquam essent memoriâ digniores. Porrò autem Seth quando natus est, non quidem D taciti sunt anni patris ejus, sed jam genuerat alios: & utrùm solos Cain & Abel, affirmare quis audeat? Non enim quia soli nominati sunt propter ordines generationum, quas commemorari oportebat, ideo consequens videri debet solos fuisse tunc generatos ex Adam. Cùm enim silentio coopertis omnium nominibus ceterorum, legatur eum genuisse filios & filias, quota fuerit ista proles ejus, quis præsumat asserere, si culpam temeritatis evitat? Potuit quippe Adam divinitus admonitus dicere, E postea quàm Seth natus est, *Suscitavit enim mihi Deus semen aliud pro Abel*; quoniam talis erat futurus, qui impleret illius sanctitatem, non quòd ipse prior post eum temporis ordine nasceretur. Deinde quod scriptum est, *Vixit autem Seth quinque & ducentos annos*, vel secundùm Hebræos, *quinque & centum annos, & genuit Enos*: (Gen. 5. 6.) quis possit nisi inconsideratus asseverare, hunc ejus primogenitum fuisse? Ut admirantes meritò requiramus, quomodo per tot annos immunis fuerit à connubio si- F ne ullo proposito continentiæ, vel non genuerit conjugatus; quando quidem etiam de ipso legitur, *Et genuit filios & filias, & fuerunt omnes dies Seth duodecim & nongenti anni, & mortuus est.* Atque ita deinceps quorum anni commemorantur, nec filios filiasque genuisse reticentur. Ac per hoc non apparet omnino, utrùm qui nominatur genitus, ipse fuerit primogenitus: immo verò, quoniam credibile non est, patres illos ætate tam longa aut impuberes fuisse, aut conjugibus caruisse vel feti- G bus; nec illos eorum filios primos eis natos fuisse credibile est. Sed cùm sacræ scriptor historiæ ad ortum vitamque Noë, cujus tempore diluvium factum est, per successiones generationum notatis temporibus intenderet pervenire, eas utique commemoravit, non quæ primæ suis parentibus fue-

[a] Sic omnes MSS. At Editi, *Tantus anni*: mendosè.
[b] Plerique MSS. *centum septuaginta*: omisso *quinque*.

[c] MSS. *munere.*
[d] Lov. *præfigurationem*: dissentientibus editis aliis & MSS.

rint, sed quæ in propagationis ordinem venerint.

2. Exempli gratiâ, quo id fiat apertius, aliquid interponam, unde nullus ambigat fieri potuisse quod dico. Evangelista Matthæus generationem Dominicæ carnis per seriem parentum volens commendare memoriæ, ordiens à patre Abraham, atque ad David primitus ut perveniret intendens, *Abraham*, inquit, *genuit Isaac*: cur non dixit Ismael, quem primitus genuit? *Isaac autem*, inquit, *genuit Iacob*: cur non dixit Esaü, qui ejus primogenitus fuit? Quia scilicet per illos ad David pervenire non posset. Deinde sequitur: *Iacob autem genuit Iudam, & fratres ejus*: numquid Judas primogenitus fuit? *Iudas*, inquit, *genuit Phares & Zaram*: nec istorum geminorum aliquis fuit primogenitus Judæ, sed ante illos jam tres genuerat. Eos itaque tenuit in ordine generationum, per quos ad David, atque inde quò intenderat, perveniret. Ex quo intelligi potest, veteres quoque homines ante diluvium non primogenitos, sed eos fuisse commemoratos, per quos succedentium ordo generationum ad Noë patriarcham duceretur, ne seræ pubertatis illorum obscura & non necessaria quæstio nos fatiget.

Matth. 1. 2.

CAPUT XVI.

De jure conjugiorum, quod dissimile à subsequentibus matrimoniis habuerint prima connubia.

1. CUM igitur genus humanum post primam copulam viri facti ex pulvere, & conjugis ejus ex viri latere, marium feminarumque conjunctione opus haberet, ut gignendo multiplicaretur; nec essent ulli homines, nisi qui ex illis duobus nati fuissent; viri sorores suas conjuges acceperunt: quod profectò quanto est antiquius compellente necessitate, tanto postea factum est damnabilius religione prohibente. Habita est enim ratio rectissima caritatis, ut homines quibus esset utilis atque honesta concordia, diversarum necessitudinum vinculis necterentur; nec unus in [a] uno multas haberet, sed singulæ spargerentur in singulos; ac sic ad socialem vitam diligentiùs [b] colligandam plurimæ plurimos obtinerent. Pater quippe & socer duarum sunt necessitudinum nomina. Ut ergo alium quisque habeat patrem, alium socerum, numerosiùs se caritas porrigit. Utrumque autem unus Adam esse cogebatur & filiis & filiabus suis, quando fratres sororesque connubio jungebantur. Sic & Eva uxor ejus utrique sexui filiorum fuit & socrus & mater: quæ si duæ feminæ fuissent, mater altera, & socrus altera, copiosiùs se socialis dilectio colligaret. Ipsa denique jam soror, [c] quòd etiam uxor fiebat, duas tenebat una necessitudines: quibus per singulas distributis, ut altera esset soror, altera uxor, hominum numero socialis propinquitas augeretur. Sed hoc unde fieret tunc non erat, quando nisi fratres & sorores ex illis duobus primis nulli homines erant. Fieri ergo debuit quando potuit, ut exsistente copiâ inde ducerentur uxores, quæ non erant jam sorores; & non solùm istud ut fieret,

A nulla necessitas esset, verùm etiam si fieret, nefas esset. Nam si & nepotes primorum hominum, qui jam consobrinas poterant accipere conjuges, sororibus matrimonio jungerentur; non jam duæ, sed tres in homine uno necessitudines fierent, quæ propter caritatem numerosiore propinquitate nectendam, disseminari per singulos singulæ debuerunt. Esset enim unus homo filiis suis fratri scilicet sororique conjugibus, & pater & socer & avunculus: ita & uxor ejus, iisdem communibus filiis &
B mater & amita & socrus: iidemque inter se filii eorum, non solùm essent fratres, atque conjuges, verùm etiam consobrini; quia & fratrum filii. Omnes autem istæ necessitudines, quæ uni homini tres homines connectebant, novem connecterent, si essent in singulis singulæ, ut unus homo haberet alteram sororem, alteram uxorem, alteram consobrinam, alterum patrem, alterum avunculum, alterum socerum, alteram matrem, alteram amitam, alteram socrum: atque ita se non in paucita-
C te coartatum, sed latiùs atque numerosiùs propinquitatibus crebris vinculum sociale diffunderet.

2. Quod humano genere crescente & multiplicato, etiam inter impios deorum multorum falsorumque cultores sic observari cernimus, ut etiamsi perversis legibus permittantur fraterna conjugia, melior tamen consuetudo ipsam malit exhorrere licentiam; & cùm sorores accipere in matrimonium primis humani generis temporibus omnino licuerit, sic aversetur, quasi numquam licere
D potuerit. Ad humanum enim sensum vel alliciendum, vel offendendum mos valet plurimùm. Qui cùm in hac caussa immoderationem concupiscentiæ coërceat, eum [d] dissignari atque corrumpi meritò esse nefarium judicatur. Si enim iniquum est, aviditate possidendi transgredi limitem agrorum, quanto est iniquius libidine concumbendi subvertere limitem morum? Experti autem sumus in connubiis consobrinarum etiam nostris temporibus propter gradum propinquitatis fraterno gradui
E proximum, quàm rarò per mores fiebat, quod fieri per leges licebat; quia id nec divina prohibuit, & [e] nondum prohibuerat lex humana. Verumtamen factum etiam licitum, propter vicinitatem horrebatur illiciti; & quod fiebat cum consobrina, penè cum sorore fieri videbatur: quia & ipsi inter se propter tam propinquam consanguinitatem fratres vocantur, & penè germani sunt. Fuit autem antiquis patribus religiosæ curæ, ne ipsa propinquitas se paulatim propaginum ordini-
F bus dirimens longiùs abiret & propinquitas esse desisteret, eam nondum longè positam rursus matrimonii vinculo colligare, & quodam modo revocare fugientem. Unde jam pleno hominibus orbe terrarum, non quidem sorores ex patre vel matre, vel ex ambobus suis parentibus natas, sed tamen amabant de suo genere ducere uxores. Verùm quis dubitet honestiùs hoc tempore etiam [f] consobrinorum prohibita esse conjugia? non solùm secundùm ea quæ disputavimus, propter mul-
G tiplicandas affinitates, ne habeat duas necessitudi-

[a] Am. & Lov. *in una*. Emendantur ad Vind. Er. & MSS.

[b] Sola editio Lov. *colligendam*.

[c] Plures MSS. *qua*.

[d] Editi, *designari*. Meliùs plures MSS. *dissignari*: id est convelli & distrumpi. Sic in Terent. Adelph. act 1. sc. 2. pro, *Modò quid designavit*: Eugraphius legit, *dissignavit*, dicitque *dissignare* propriè esse aliquid legibus signatum rumpere.

[e] Legem à Theodosio latam ne inter consobrinos & parentes inirentur matrimonia, laudat Aurelius Victor in Theodos. & Ambrosius lib. 8. epist. 66. eamque legem fortassis indicat hîc postea Augustinus verbis illis: *Verùm quis dubitet honestiùs hoc tempore etiam consobrinorum prohibita esse conjugia?* Lex porrò ista Theodosii hactenus desideratur: superest autem in eamdem rem lex alia; quæ Constantio tribuitur, sancita Romæ Arbetione & Lolliano Consulibus, in cod Theod. l. 2. de incest. nupt. Dispensatum olim à Cæsaribus, ut legitima esset uxor consobrina, docet Cassiodorus Senator lib. 7. variar. c. 46.

[f] Sic MSS. At editi, *consobrinarum*.

nes una persona, cùm duæ possint eas habere, & numerus propinquitatis augeri; sed etiam quia nescio quomodo inest humanæ verecundiæ quiddam naturale atque laudabile, ut cui debet caussâ propinquitatis [a] reverendum honorem, ab ea contineat, quamvis generatricem, tamen libidinem, de qua erubescere videmus & ipsam pudicitiam conjugalem.

3. Copulatio igitur maris & feminæ, quantum adtinet ad genus mortalium, quoddam seminarium est Civitatis: sed terrena Civitas generatione tantummodo, cælestis autem etiam regeneratione opus habet, ut noxam generationis evadat. *Regenerationis signum ante diluvium.* Utrùm autem aliquod fuerit, vel si fuit, quale fuerit corporale atque visibile regenerationis signum ante diluvium, sicut Abrahæ circumcisio (*Gen. 17. 10.*) postea est imperata, sacra historia tacet. Sacrificasse tamen Deo etiam illos antiquissimos homines non tacet: quod & in duobus primis fratribus (*Gen. 4. 3.*) claruit; & Noë post diluvium, cùm de arca fuisset egressus, hostias Deo legitur immolasse (*Gen. 8. 20.*). De qua re in præcedentibus libris jam diximus, non ob aliud dæmones arrogantes sibi divinitatem deosque se credi cupientes sibi expetere sacrificium, & gaudere hujusmodi honoribus, nisi quia verum sacrificium vero Deo deberi sciunt.

CAPUT XVII.

De duobus ex uno genitore procreatis patribus atque principibus.

CUm ergo esset Adam utriusque generis pater, id est, & cujus series ad terrenam, & cujus series ad cælestem pertinet Civitatem; occiso Abel, atque in ejus interfectione commendato mirabili sacramento, facti sunt duo patres singulorum generum, Cain & Seth: in quorum filiis, quos commemorari oportebat, duarum istarum Civitatum in genere mortalium evidentiùs indicia clarere cœperunt. Cain quippe genuit Enoch, in cujus nomine condidit civitatem, terrenam scilicet, non peregrinantem in hoc mundo, sed in ejus temporali pace ac felicitate quiescentem. *Cain, possessio.* Cain autem interpretatur possessio: unde dictum est quando natus est, sive à patre, sive à matre ejus (*Gen. 4. 1.*), *Adquisivi hominem per Deum.* *Enoch, dedicatio.* Enoch verò dedicatio: hîc enim dedicatur terrena civitas, ubi conditur; quoniam hîc habet eum, quem intendit & appetit finem. *Seth, resurrectio. Enos, homo.* Porrò ille Seth resurrectio interpretatur, & Enos filius ejus interpretatur homo: non sicut Adam, (& ipsum enim nomen interpretatur homo,) sed commune perhibetur esse in illa lingua, id est, Hebræa, masculo & feminæ. Nam sic de illo scriptum est (*Gen. 5. 2.*): *Masculum & feminam fecit illos, & benedixit illos, & cognominavit nomen eorum Adam.* Unde non ambigitur, sic appellatam fuisse feminam Evam proprio nomine, ut tamen Adam, quod interpretatur homo, nomen esset amborum. Enos autem sic interpretatur homo, ut hoc non posse feminam nuncupari periti linguæ illius asseverent, tamquam filius resurrectionis (*Luca 20. 35.*), ubi non nubent, neque uxores ducent. Non enim erit ibi generatio, cùm illuc perduxerit regeneratio. Quare & hoc non incassum notandum arbitror, quòd in eis generationibus quæ propagantur ex illo qui est appellatus Seth, cùm genuisse filios filiasque [b] dicantur,

A nulla ibi genita nominatim femina expressa est: in his autem quæ propagantur ex Cain, in ipso fine quò usque [c] protenduntur, novissima femina genita nominatur. Sic enim legitur (*Gen. 4. 18. & 19.*): *Mathusaël genuit Lamech: & sumsit sibi Lamech duas uxores, nomen uni Ada, & nomen secundæ Sella; & peperit Ada Iobel: hic erat pater habitantium in tabernaculis pecuariorum. Et nomen fratris ejus Iubal: hic fuit qui ostendit psalterium & citharam. Sella autem peperit & ipsa Thobel: & erat ærarius & malleator æramenti & ferri.* B *Soror autem Thobel* [d] *Noëma.* Huc usque porrectæ sunt generationes ex Cain, quæ sunt omnes ab Adam octo, annumerato ipso Adam, septem scilicet usque ad Lamech, qui duarum maritus uxorum fuit: & octava est generatio in filiis ejus, in quibus commemoratur & femina. Ubi eleganter significatum est, terrenam Civitatem usque in sui finem carnales habituram generationes, quæ marium feminarumque conjunctione proveniunt. Unde & ipsæ, quod præter Evam nusquam reperitur ante C diluvium, nominibus propriis exprimuntur uxores illius hominis, qui nominatur hic novissimus pater. Sicut autem Cain, quod interpretatur possessio, terrenæ conditor civitatis, & filius ejus, in cujus nomine condita est, Enoch, quod interpretatur dedicatio, indicat istam civitatem & initium & finem habere terrenum; ubi nihil speratur amplius, quàm [e] in hoc sæculo cerni potest: ita Seth, quod interpretatur resurrectio, cùm sit generationum seorsum commemoratarum pater, quid de filio ejus D sacra hæc historia dicat, intuendum est.

CAPUT XVIII.

Quid significatum sit in Abel, & Seth, & Enos, quod appareat ad Christum & corpus ejus, id est, Ecclesiam pertinere.

ET *Seth*, inquit, *natus est filius, & nominavit nomen ejus Enos: hic speravit invocare nomen Domini Dei.* (*Gen. 4. 26.*) Nempe clamat adtestatio veritatis. In spe igitur vivit homo filius resurrectionis: in spe vivit, quamdiu peregrinatur hîc Civitas Dei, quæ E gignitur ex fide resurrectionis Christi. Ex duobus namque illis hominibus, Abel, quod interpretatur luctus (*Abel.*), & ejus fratre Seth, quod interpretatur resurrectio (*Seth.*), mors Christi & vita ejus ex mortuis figuratur. Ex qua fide gignitur hîc Civitas Dei, id est, homo, qui speravit invocare nomen Domini Dei. *Spe enim salvi facti sumus*, ait Apostolus (*Rom. 8. 24. & 25.*). *Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus.* Nam quis va- F care hoc existimet ab altitudine sacramenti? Numquid enim Abel non speravit invocare nomen Domini Dei, cujus sacrificium Scriptura tam acceptum Deo fuisse commemorat? Numquid ipse Seth non speravit invocare nomen Domini Dei, de quo dictum est, *Suscitavit enim mihi Deus semen aliud pro Abel?* (*Gen. 4. 25.*) Cur ergo huic propriè tribuitur, quod piorum omnium intelligitur esse commune, nisi quia oportebat in eo qui de patre generationum in meliorem partem, hoc est, supernæ Ci- G vitatis separatarum, primus commemoratur exortus, præfigurari hominem, id est, hominum societatem, quæ non secundùm hominem in re felicitatis terrenæ, sed secundùm Deum vivit in spe felicitatis æternæ? Nec dictum est, Hic speravit in

[a] Editi, *verecundum*: dissentientibus MSS.
[b] Sic MSS. At editi, *dicatur*.
[c] Plerique MSS. *pertendunt*.

[d] Nonnulli MSS. *Noëmina*.
[e] Editi, *quàm quod*. Abest *quod* à MSS.

Dominum

Dominum Deum: aut, Hic invocavit nomen Domini Dei: sed, *Hic speravit*, inquit, *invocare nomen Domini Dei*. Quid sibi hoc vult, *Speravit invocare*, nisi quia prophetia est, exorturum populum, qui secundùm electionem gratiæ invocaret nomen Domini Dei? Hoc est, quod per alium prophetam dictum, Apostolus de hoc populo intelligit ad Dei gratiam pertinente: *Et erit, omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Hoc enim ipsum quod dicitur: *Et nominavit nomen ejus Enos, quod interpretatur homo*; ac deinde additur, *Hic speravit invocare nomen Domini Dei*: satis ostenditur, quòd non in se ipso spem ponere debeat homo. *Maledictus* enim *omnis* (sicut alibi legitur) *qui spem suam ponit in homine*: ac per hoc, nec in se, ut sit civis alterius Civitatis, quæ non secundùm filium Cain dedicatur hoc tempore, id est, mortalis hujus sæculi labente transcursu, sed in illa immortalitate beatitudinis sempiternæ.

Ibidem 26. Rom. 10. 13. Joel 2. 32. Gen. 4. 26. Jerem. 17. 5.

CAPUT XIX.

De significatione quæ in Enoch translatione monstratur.

NAM & ista propago, cujus est pater Seth, in ea generatione habet dedicationis nomen, quæ septima est ab Adam, annumerato Adam. Septimus enim ab illo natus est Enoch, quod interpretatur dedicatio. Sed ipse est ille translatus, quoniam placuit Deo, & insigni numero in ordine generationum, quo sabbatum consecratum est, septimo scilicet ab Adam. Ab ipso autem patre istarum generationum, quæ discernuntur à propagine Cain, id est, à Seth sextus est: quoto die factus est homo, & consummavit Deus omnia opera sua. Sed hujus Enoch translatio nostræ dedicationis est præfigurata dilatio. Quæ quidem jam facta est in Christo capite nostro, qui sic resurrexit, ut non moriatur ulteriùs, sed etiam ipse translatus est: restat autem altera dedicatio universæ domûs, cujus ipse Christus est fundamentum, quæ differtur in finem, quando erit omnium resurrectio, non moriturorum ampliùs. Sive autem domus Dei dicatur, sive templum Dei, sive Civitas Dei, idipsum est, nec abhorret à Latini eloquii consuetudine. Nam & Virgilius imperiosissimam civitatem domum appellat Assaraci, Romanos volens intelligi, qui de Assaraco per Trojanos originem ducunt; & domum Æneæ eosdem ipsos, quia eo duce Trojani cùm Italiam venissent, ab eis condita est Roma. Imitatus namque est poëta ille sacras litteras, in quibus dicitur domus Jacob tam ingens populus Hebræorum.

Æneid. 6.

CAPUT XX.

De eo quòd Cain successio in octo ab Adam generationes clauditur, & in posteris ab eodem patre Adam Noë decimus invenitur.

1. DICET aliquis, Si hoc intendebat scriptor hujus historiæ in commemorandis generationibus ex Adam per filium ejus Seth, ut per illas perveniret ad Noë, sub quo factum est diluvium, à quo rursus contexeretur ordo nascentium, quo perveniret ad Abraham, à quo Matthæus Evangelista incipit generationes, quibus ad Christum pervenit æternum Regem Civitatis Dei, quid intendebat in generationibus ex Cain, & quò eas perducere volebat? Respondetur, Usque ad diluvium, quo totum illud genus terrenæ Civitatis absumtum est, sed reparatum ex filiis Noë. Neque enim deesse poterit hæc terrena Civitas societasque hominum secundùm hominem viventium usque ad hujus sæculi finem: de quo Dominus ait, *Filii hujus sæculi generant, & generantur.* Civitatem verò Dei peregrinantem in hoc sæculo regeneratio perducit ad alterum sæculum, cujus filii nec generant, nec generantur. Hîc ergo generari & generare Civitati utrique commune est: quamvis Dei Civitas habeat etiam hîc multa civium millia, quæ ab opere generandi se abstinent: sed habet etiam illa [a] ex imitatione quadam, licèt errantium. Ad eam namque pertinent etiam, qui deviantes ab hujus fide diversas hæreses condiderunt: secundùm hominem quippe vivunt, non secundùm Deum. Et Indorum Gymnosophistæ, qui nudi perhibentur philosophari in solitudinibus Indiæ, cives ejus sunt, & à generando se cohibent. Non enim est hoc bonum, nisi cùm fit secundùm fidem summi boni, qui est Deus. Hoc tamen nemo fecisse ante diluvium reperitur: quando quidem etiam ipse Enoch septimus ab Adam, qui translatus refertur esse, non mortuus, genuit filios & filias ante quàm transferretur; in quibus fuit Mathusalem, per quem generationum memorandarum ordo transcurrit.

Luca 20. 34. Gymnosophistæ.

2. Cur ergo tanta paucitas successionum commemoratur in generationibus ex Cain, si eas usque ad diluvium perduci oportebat, nec erat diuturna ætas præveniens pubertatem, quæ centum vel ampliùs annos vacaret à fetibus? Nam si non intendebat auctor libri hujus aliquem, ad quem necessariò perduceret seriem generationum, sicut in illis quæ veniunt de semine Seth, intendebat pervenire ad Noë, à quo rursus ordo necessarius sequeretur; quid opus erat prætermittere primogenitos filios, ut perveniretur ad Lamech, in cujus filiis finitur illa contextio, octava generatione scilicet ex Adam, septima ex Cain, quasi esset inde aliquid deinceps connectendum, unde perveniretur vel ad Israëliticum populum, in quo cælesti Civitati etiam terrena Jerusalem figuram propheticam præbuit, vel ad Christum secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, supernæ Jerusalem fabricator atque regnator; cùm tota progenies Cain diluvio sit deleta? Unde videri potest, in eodem ordine generationum primogenitos fuisse commemoratos. Cur ergo tam pauci sunt? Non enim usque ad diluvium tot esse potuerunt, non vacantibus usque ad centenariam pubertatem patribus ab officio generandi, si non erat tunc proportione longævitatis illius etiam sera pubertas. Ut enim peræquè triginta annorum fuerint, cùm filios generare cœperunt, octies triceni, (quoniam octo sunt generationes cum Adam & cum eis quos genuit Lamech,) ducenti & quadraginta sunt anni: num itaque toto deinde tempore usque ad diluvium non generaverunt? Qua tandem caussâ, qui hæc scripsit, generationes commemorare noluit quæ sequuntur? Nam ex Adam usque ad diluvium computantur anni, secundùm codices nostros, duo millia-ducenti-[b] sexaginta-duo: secundùm Hebræos autem, mille-sexcenti-quinquaginta-sex. Ut ergo istum numerum mino-

Rom. 9. 5.

[a] Ita MSS. Editi autem, *sed habet etiam illa cives nonnullos istis similes ex imitatione quadam licèt errantes.*

[b] Aliquot MSS. *duo millia ducenti-quinquaginta.* Eusebius, Hieronymus, Beda, aliique secundùm Septuaginta interpretum codices computant duo millia-ducentos-quadraginta & duos annos.

rem credamus esse veriorem, de mille-sexcentis-quinquaginta-sex annis ducenti-quadraginta detrahantur: numquid credibile est per mille-quadringentos, & quod excurrit, annos, qui restant usque ad diluvium, progeniem Cain à generationibus vacare potuisse?

3. Sed qui ex hoc movetur, meminerit, cùm quærerem, quomodo credendum sit, antiquos illos homines per tam multos annos à gignendis filiis cessare potuisse, duobus modis istam solutam esse quæstionem; aut de sera pubertate, proportione tam longæ vitæ; aut de filiis qui commemorantur in generationibus, quòd non fuerint primogeniti; sed hi per quos ad eum, quem intendebat auctor libri, poterat pervenire, sicut ad Noë in generationibus Seth. Proinde in generationibus Cain, si non occurrit qui deberet intendi, ad quem prætermissis primogenitis, per eos qui commemorati sunt, perveniri oportebat, sera pubertas intelligenda restabit; ut aliquanto post centum annos, puberes habilesque ad gignendum facti fuerint, ut ordo generationum per primogenitos curreret, & usque ad diluvium ad numerum annorum tantæ quantitatis occurreret. Quamvis fieri possit, ut propter aliquam secretiorem caussam, quæ me latet, usque ad Lamech & ejus filios generationum perveniente contextu, commendaretur hæc Civitas, quam dicimus esse terrenam; ac deinde cessaret scriptor libri commemorare ceteras, quæ usque ad diluvium esse potuerunt. Potest & illa esse caussa, cur non ordo generationum per primogenitos duceretur, ut necesse non sit in illis hominibus tam seram credere pubertatem, quòd scilicet eadem civitas, quam Cain in nomine Enoch filii sui condidit, longè latéque regnare potuerit, & reges habere non simul plures, sed suis ætatibus singulos, quos genuissent [a] sibi successuros quicumque regnassent. Horum regum primus esse potuit ipse Cain, secundus filius ejus Enoch, in cujus nomine, ubi regnaretur, condita est civitas: tertius Gaidad, quem genuit Enoch: quartus [b] Manihel, quem genuit Gaidad: quintus Mathusaël, quem genuit Manihel: sextus Lamech, quem genuit Mathusaël, qui septimus est ab Adam per Cain. Non autem erat consequens, ut primogeniti [c] in regnum regnantibus succederent patribus, sed quos regnandi meritum propter virtutem terrenæ utilem civitati, vel sors aliqua reperiret, vel ille potissimùm succederet patri hereditario quodam jure regnandi, quem præ ceteris filiis dilexisset. Potuit autem vivente adhuc Lamech atque regnante fieri diluvium, ut ipsum cum aliis omnibus hominibus, exceptis qui in arca fuerunt, quem perderet, inveniret. Neque enim mirandum est, si varia quantitate numerositatis annorum interposita, per tam longam ætatem ab Adam usque ad diluvium non æqualis numeri generationes habuit utraque progenies, sed per Cain septem, per Seth autem decem: septimus est enim, ut jam dixi, ab Adam Lamech, decimus Noë: & ideo non unus filius Lamech, sicut in ceteris superiùs, sed plures commemorati sunt; quia incertum erat quis ei fuisset mortuo successurus, si regnandi tempus inter ipsum & diluvium remansisset.

4. Sed quoquo modo se habeat sive per primo-
A genitos, sive per reges, ex Cain generationum ordo decurrens, illud mihi nullo pacto prætereundum silentio videtur, quòd cùm Lamech septimus ab Adam fuisset inventus, tot ejus annumerati sunt filii, donec undenarius numerus impleretur, quo significatur peccatum. Adduntur enim tres filii, & una filia. Uxores autem aliud possunt significare, non hoc quod nunc commendandum videtur. Nunc enim de generationibus loquimur: illæ verò unde sint genitæ, tacitum est. Quoniam
B ergo Lex denario numero prædicatur, unde est memorabilis ille Decalogus; profectò numerus undenarius, quoniam transgreditur denarium, transgressionem legis, ac per hoc peccatum significat. Hinc est quòd in Tabernaculo testimonii, quod *Exodi 26. 7.* erat in itinere populi Dei velut templum [d] ambulatorium, undecim vela cilicina fieri præcepta sunt. In cilicio quippe recordatio est peccatorum, *Cilicium.* propter hœdos ad sinistram futuros: quod confitentes in cilicio prosternimur, tamquam dicentes
C quod in Psalmo scriptum est, *Et peccatum meum* *Psal. 50. 4.* *ante me est semper.* Progenies ergo ex Adam per Cain sceleratum undenario numero finitur, quo peccatum significatur: & ipse numerus feminâ clauditur, à quo sexu initium factum est peccati, per quod omnes morimur. Commissum est autem, ut & voluptas carnis, quæ spiritui resisteret, sequeretur. Nam & ipsa filia Lamech Noëma voluptas interpretatur. Per Seth autem ab Adam usque ad Noë denarius insinuatur legitimus numerus. Cui
D Noë tres adjiciuntur filii: unde uno lapso duo benedicuntur à patre, ut remoto reprobo & probatis filiis ad numerum additis etiam duodenarius numerus intimetur, qui & in Patriarcharum & in Apostolorum numero insignis est, propter septenarii partes, alteram per alteram multiplicatas. Nam ter quaterni, vel quater terni ipsum faciunt. His ita se habentibus, video considerandum & commemorandum, ista utraque progenies, quæ distinctis generationibus duas insinuat Civitates,
E unam terrigenarum, alteram regeneratorum, quomodo postea sic commixta fuerit atque confusa, ut universum genus humanum, exceptis octo hominibus, perire mereretur diluvio.

Caput XXI.

Qua ratione commemorato Enoch, qui fuit filius Cain, totius generationis ejus usque ad diluvium sit continuata narratio: commemorato autem Enos, qui fuit filius Seth, ad conditionis humanæ principium sit reditum.

F Primo autem intuendum est, quemadmodum cùm ex Cain generationes enumerarentur, commemorato ante ceteros posteros ejus, illo in cujus nomine condita est civitas, id est, Enoch, contexti sunt ceteri usque ad illum finem, de quo locutus sum, donec illud genus atque universa propago diluvio deleretur: cùm verò filius Seth unus commemoratus fuisset Enos, nondum usque *Gen. 4. 26.* ad diluvium additis ceteris, articulus quidam interponitur & dicitur, *Hic liber nativitatis hominum,* *Gen. 5. 1.*
G *qua die fecit Deus Adam, ad imaginem Dei fecit illum. Masculum & feminam fecit illos, & benedixit illos, & cognominavit nomen eorum Adam, qua die fecit illos.* Quod mihi videtur ad hoc interpositum, ut hinc rursus inciperet ab ipso Adam dinumera-

[a] Sola editio Lov. *ibi successures*: & paulò pòst, *ubi regnaret*, pro *regnaretur*.
[b] Aliquot MSS. *Mevia*. Et nonnulli, *Maviael*. Apud Septuaginta verò, *Maleleel*.
[c] MSS. *ut primogeniti regum*.
[d] In sola editione Lov. *deambulatorium*.

tio temporum, quam noluit facere qui hæc scripsit in Civitate terrena: tamquam eam Deus sic commemoraret, ut non computaret. Sed quare hinc reditur ad istam recapitulationem, postea quàm commemoratus est filius Seth, homo qui speravit invocare nomen Domini Dei; nisi quia sic oportebat istas duas proponere civitates, unam per homicidam usque ad homicidam; nam & Lamech duabus uxoribus suis se perpetrasse homicidium confitetur: alteram per eum qui speravit invocare nomen Domini Dei? Hoc est quippe in hoc mundo peregrinantis Civitatis Dei totum atque summum in hac mortalitate negotium, quod per unum hominem, quem sanè occisi resurrectio genuit, commendandum fuit. Homo quippe ille unus totius supernæ Civitatis est unitas: nondum quidem completa, sed præmissâ istâ propheticâ præfiguratione complenda. Filius ergo Cain, hoc est, filius possessionis, (cujus nisi terrenæ?) habeat nomen in civitate terrena, quæ in ejus nomine condita est. De his est enim de quibus cantatur in Psalmo, *Invocabunt nomina eorum in terris ipsorum.* Propter quod sequitur eos quod in alio Psalmo scriptum est, *Domine, in civitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges.* Filius autem Seth, hoc est, filius resurrectionis, speret invocare nomen Domini Dei. Eam quippe societatem hominum præfigurat quæ dicit, *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei speravi in misericordia Dei.* Vanas autem glorias famosi in terra nominis non requirat: *Beatus* enim *vir, cujus est nomen Domini spes ejus, & non respexit in vanitates, & insanias* [a] *mendaces.* Propositis itaque duabus Civitatibus, una in re hujus sæculi, altera in spe Dei, tamquam ex communi, quæ aperta est in Adam, janua mortalitatis egressis, ut [b] procurrant & excurrant ad discretos proprios ac debitos fines, incipit dinumeratio temporum: in qua & aliæ generationes adjiciuntur, facta recapitulatione ex Adam, ex cujus origine damnata, veluti massa una meritæ damnationi tradita, fecit Deus alia in contumeliam vasa iræ, alia in honorem vasa misericordiæ; illis reddens quod debetur in pœna, istis donans quod non debetur in gratia: ut ex ipsa etiam comparatione vasorum iræ, superna Civitas discat, quæ peregrinatur in terris, non fidere libertate arbitrii sui, sed speret invocare nomen Domini Dei. Quoniam voluntas, in natura quæ facta est bona à Deo bono, sed mutabilis ab immutabili, quia ex nihilo, & à bono potest declinare, ut faciat malum, quod fit libero arbitrio; & à malo, ut faciat bonum, quod non fit sine divino adjutorio.

Caput XXII.

De lapsu filiorum Dei alienigenarum mulierum amore captorum, unde & omnes, exceptis octo hominibus, diluvio perire meruerunt.

Hoc itaque libero voluntatis arbitrio genere humano progrediente atque crescente, facta est permixtio, & iniquitate participatâ quædam utriusque confusio Civitatis. Quod malum à sexu femineo caussam rursus invenit: non quidem illo modo quo ab initio; non enim cujusquam etiam tunc fallaciâ seductæ illæ feminæ persuaserunt peccatum viris: sed ab initio quæ pravis moribus fuerant in terrena Civitate, id est, in terrigenarum societate, amatæ sunt à filiis Dei, civibus scilicet peregrinantis in hoc sæculo alterius Civitatis, propter pulcritudinem corporis. Quod bonum Dei quidem donum est: sed propterea id largitur etiam malis, ne magnum bonum videatur bonis. Deserto itaque magno bono & bonorum proprio, lapsus est factus ad bonum minimum, non bonis proprium, sed bonis malisque commune: ac sic filii Dei filiarum hominum amore sunt capti, atque ut eis conjugibus fruerentur, in mores societatis terrigenæ defluxerunt, deserta pietate quam in sancta societate servabant. Sic enim corporis pulcritudo, à Deo quidem factum, sed temporale, carnale, infimum bonum, malè amatur postposito Deo, æterno, interno, sempiterno bono: quemadmodum justitiâ desertâ & aurum amatur ab avaris, nullo peccato auri, sed hominis. Ita se habet omnis creatura. Cùm enim bona sit, & bene potest amari, & malè: bene, scilicet ordine custodito; malè, ordine perturbato. Quod in laude [c] quadam Cerei breviter versibus dixi:

Hæc tua sunt, bona sunt, quia tu bonus ista creasti.
Nil nostrum est in eis, nisi quod peccamus amantes
Ordine neglecto, pro te, quod conditur abs te.

Creator autem si veraciter ametur, hoc est, si ipse, non aliud pro illo quod non est ipse, ametur, malè amari non potest. Nam & amor ipse ordinatè amandus est, quo bene amatur quod amandum est, ut sit in nobis virtus qua vivitur bene. Unde mihi videtur, quòd definitio brevis & vera virtutis, Ordo est amoris: propter quod in sancto Cantico canticorum cantat sponsa Christi, Civitas Dei, *Ordinate in me caritatem.* Hujus igitur caritatis, hoc est, dilectionis & amoris ordine perturbato, Deum filii Dei neglexerunt, & filias hominum dilexerunt. Quibus duobus nominibus satis Civitas utraque discernitur. Neque enim & illi non erant filii hominum per naturam: sed aliud nomen cœperant habere per gratiam. Nam in eadem Scriptura, ubi dicti sunt dilexisse filias hominum filii Dei, iidem dicti sunt etiam angeli Dei. Unde illos multi putant non homines fuisse, sed angelos.

Caput XXIII.

An credendum sit, angelos substantiæ spiritalis amore speciosarum mulierum captos earumdem iniisse conjugia, ex quibus gigantes sint creati.

1. Quam quæstionem nos transeunter commemoratam in tertio hujus Operis libro reliquimus insolutam, Utrùm possint angeli, cùm spiritus sint, corporaliter coire cum feminis. Scriptum est enim, *Qui facit angelos suos spiritus:* id est, eos qui naturâ spiritus sunt, facit esse angelos suos, injungendo eis officium nuntiandi. Qui enim Græcè dicitur ἄγγελος, quod nomen Latinâ declinatione angelus perhibetur, Latinâ linguâ nuntius interpretatur. Sed utrùm eorum corpora consequenter adjunxerit, dicendo, *Et ministros suos ignem ardentem:* an quòd caritate tamquam igne spiritali fervere debeant ministri ejus, ambiguum est. Apparuisse tamen hominibus angelos in talibus corporibus, ut non solùm videri, verùm etiam tangi possent, eadem verissima Scriptura testatur. Et quoniam creberrima fama est, multique se expertos, vel ab eis qui experti essent, de quorum fide dubitandum non est, audisse confir-

[a] Editi, *falsas*. At MSS. *mendaces:* sic passim Augustinus.
[b] Ita MSS. Editi autem *percurrant*.

[c] Sic omnes ad unum libri MSS. At editi, *in laude quidam Creatoris breviter versibus dixit.*

mant, Silvanos,[a] & Faunos, quos vulgò incubos vocant, improbos sæpe exstitisse mulieribus, & earum appetisse ac peregisse concubitum; & quosdam dæmones, quos Dusios Galli nuncupant, hanc assiduè immunditiam & tentare & efficere, plures talesque asseverant, ut hoc negare impudentiæ videatur: non hinc aliquid audeo definire, utrùm aliqui spiritus elemento aërio corporati, (nam hoc elementum etiam cùm agitatur flabello, sensu corporis tactuque sentitur,) possint etiam hanc pati libidinem, ut quomodo possunt, sentientibus feminis misceantur. Dei tamen Angelos sanctos nullo modo illo tempore sic labi potuisse crediderim: nec de his dixisse Apostolum Petrum,

2. Petri 2. 4.

Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in judicio puniendos reservari: sed potiùs de illis qui primùm apostatantes à Deo cum diabolo principe suo ceciderunt, qui primum hominem per invidiam serpentina fraude[b] dejecit. Angelos autem fuisse etiam Dei homines nuncupatos, eadem Scriptura sancta locupletissima testis est. Nam & de Johanne scriptum est, *Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam.* Et Malachias propheta propriâ quadam, id est, sibi propriè impertitâ gratiâ, dictus est angelus.

Marci 1. 2. Malach. 2. 7.

2. Verùm hoc movet quosdam, quòd ex illis qui dicti sunt angeli Dei, & ex mulieribus quas amaverunt, non quasi homines generis nostri, sed gigantes legimus esse natos. Quasi verò corpora hominum modum nostrum longè excedentia, quod etiam suprà commemoravi, non etiam nostris temporibus nata sunt. Nonne ante paucos annos, cùm Romanæ urbis, quod à Gothis factum est, appropinquaret excidium, Romæ fuit femina cum suo patre & sua matre, quæ corpore quodam modo giganteo longè ceteris præmineret? Ad quam visendam mirabilis fiebat usquequaque concursus. Et hoc erat maximè admirationi, quòd ambo parentes ejus nec saltem tam longi homines erant, quàm longissimos videre consuevimus. Potuerunt ergo gigantes nasci, & priùs quàm filii Dei, qui & angeli Dei dicti sunt, filiabus hominum, hoc est, secundùm hominem viventium miscerentur; filii scilicet Seth, filiabus Cain. Nam & canonica Scriptura sic loquitur, in quo libro hæc legimus, cujus verba ista sunt: *Et factum est, post quàm cœperunt homines multi fieri super terram, & filiæ natæ sunt illis: videntes*[c] *autem angeli Dei filias hominum, quia bonæ sunt, sumserunt sibi uxores ex omnibus quas elegerant. Et dixit Dominus Deus, Non permanebit spiritus meus in hominibus his in æternum, propter quod caro sunt. Erunt autem dies eorum centum-viginti anni. Gigantes autem erant super terram in diebus illis: & post illud cùm intrarent filii Dei ad filias hominum, & generabant sibi, illi erant gigantes, à sæculo homines nominati.* Hæc libri verba divini satis indicant, jam illis diebus fuisse gigantes super terram, quando filii Dei acceperunt uxores filias hominum, cùm eas amarent bonas, id est, pulcras. Consuetudo quippe Scripturæ hujus est, etiam speciosos corpore, bonos vocare. Sed & post quàm hoc factum est, nati sunt gigantes. Sic enim ait: *Gigantes autem erant super terram in diebus illis: & post illud, cùm intrarent filii Dei ad filias hominum.* Ergo & antè in illis diebus, & post illud. Quod autem ait, *Et generabant sibi*: satis ostendit, quòd priùs, ante quàm sic caderent filii Dei, Deo generabant, non sibi, id est, non dominante libidine coëundi, sed serviente officio propagandi; non familiam fastûs sui, sed cives Civitatis Dei: quibus annuntiarent tamquam angeli Dei, ut ponerent in Deo spem suam, similes illius qui natus est de Seth, filius resurrectionis, & speravit invocare nomen Domini Dei: in qua spe essent cum suis posteris coheredes æternorum bonorum, & sub Deo patre fratres filiorum.

Gen. 6. 1. &c. — Psal. 77. 7.

Angeli filii Seth mysticè dicti.

3. Non autem illos ita fuisse angelos Dei, ut homines non essent, sicut quidam putant, sed homines procul dubio fuisse, Scriptura ipsa sine ulla ambiguitate declarat. Cùm enim præmissum esset, quòd *videntes angeli Dei filias hominum, quia bonæ sunt, sumserunt sibi uxores ex omnibus quas elegerant*; mox adjunctum est, *Et dixit Dominus Deus, Non permanebit spiritus meus in hominibus his in æternum, propter quod caro sunt.* Spiritu quippe Dei fuerant facti angeli Dei & filii Dei: sed declinando ad inferiora, homines dicuntur nomine naturæ, non gratiæ; dicuntur & caro, desertores spiritûs & deserendo deserti. Et Septuaginta quidem interpretes & angelos Dei dixerunt istos, & filios Dei: quod quidem non omnes codices habent; nam quidam nisi filios Dei non habent. Aquila autem, quem interpretem Judæi ceteris anteponunt, non angelos Dei, nec filios Dei, sed filios deorum interpretatus est. Utrumque autem verum est. Nam & filii Dei erant, sub quo patre suorum patrum etiam fratres erant; & filii deorum, quoniam à diis geniti erant, cum quibus & ipsi dii erant, juxta illud Psalmi: *Ego dixi, Dii estis, & filii Excelsi omnes.* Meritò enim creduntur Septuaginta interpretes accepisse propheticum Spiritum, ut si quid ejus auctoritate mutarent, atque aliter quàm erat quod interpretabantur dicerent, neque hoc divinitus esse dictum dubitaretur. Quamvis hoc in Hebræo esse perhibeatur ambiguum, ut & filii Dei, & filii deorum, posset interpretari.

Psal. 81. 6.

Apocryphæ scripturæ.

4. Omittamus igitur earum scripturarum fabulas, quæ apocryphæ nuncupantur, eo quòd earum occulta origo non claruit patribus, à quibus usque ad nos auctoritas veracium Scripturarum certissimâ & notissimâ successione pervenit. In his autem apocryphis etsi invenitur aliqua veritas, tamen propter multa falsa nulla est canonica auctoritas. Scripsisse quidem nonnulla divina Enoch illum septimum ab Adam, negare non possumus, cùm hoc in Epistola canonica Judas apostolus dicat. Sed non frustra non sunt in eo canone Scripturarum, qui servabatur in templo Hebræi populi succedentium diligentiâ sacerdotum,[d] nisi quia ob antiquitatem suspectæ fidei judicata sunt, nec utrùm hæc essent quæ ille scripsisset, poterat inveniri, non talibus proferentibus, qui ea per seriem successionis reperirentur rite servasse. Unde illa quæ sub ejus nomine proferuntur, & continent istas de gigantibus fabulas, quòd non habuerint homines patres, rectè à prudentibus judicantur non ipsius esse credenda; sicut multa sub nominibus & aliorum Prophetarum, & recentiora sub nominibus Apostolorum ab hæreticis proferuntur,

Judæ 1. 14.

[a] Hîc apud Lov. additur *Panes*: quod ab editis aliis & MSS. abest.
[b] Sic MSS. Editi verò, *decepit*.
[c] Particula *autem*, quæ omissa in editis fuerat, habetur in MSS. & apud LXX.
[d] Hîc editi addunt, *Cur autem hoc*: quod ab omnibus MSS. abest.

quæ omnia nomine apocryphorum ab auctoritate canonica diligenti examinatione remota sunt. Igitur secundùm Scripturas canonicas Hebræas atque Christianas, multos gigantes ante diluvium fuisse, non dubium est, & hos fuisse cives terrigenæ societatis hominum; Dei autem filios, qui secundùm carnem de Seth propagati sunt, in hanc societatem desertâ justitiâ declinasse. Nec mirandum est, quòd etiam de ipsis gigantes nasci potuerunt. Neque enim omnes gigantes, sed magis multi utique tunc fuerunt, quàm post diluvium temporibus ceteris. Quos propterea creare placuit Creatori, ut etiam hinc ostenderetur non solùm pulcritudines, verùm etiam & magnitudines & fortitudines corporum non magnipendendas esse sapienti, qui spiritalibus atque immortalibus longè melioribus atque firmioribus & bonorum propriis, non bonorum malorumque communibus beatificatur bonis. Quam rem alius Propheta commendans ait, *Ibi fuerunt gigantes illi nominati, qui ab initio fuerunt staturosi, scientes prœlium. Non hos elegit Dominus, nec viam scientiæ dedit illis: & interierunt, quia non habuerunt sapientiam, perierunt propter inconsiderantiam.* (Baruch. 3. 26. &c.)

Caput XXIV.

Quomodo intelligendum sit, quod eis qui diluvio perdendi erant, Dominus dixit, Erunt dies eorum centum-viginti anni.

(Gen. 6. 3.) Quod autem dixit Deus, *Erunt dies eorum centum-viginti anni*, non sic accipiendum est, quasi prænuntiatum sit, post hæc homines centum-viginti annos vivendo non transgredi, cùm & post diluvium etiam quingentos excessisse inveniamus. Sed intelligendum est hoc Deum dixisse, cùm circa finem quingentorum annorum esset Noë, id est, quadringentos-octoginta vitæ annos ageret, quos more suo Scriptura quingentos vocat, nomine totius maximam partem plerumque significans: sexcentesimo quippe anno vitæ Noë, secundo mense factum est diluvium: ac sic centum-viginti anni prædicti sunt futuri vitæ hominum periturorum, quibus transactis diluvio delerentur. (Gen. 7. 11.) Nec frustra creditur sic factum esse diluvium, jam non inventis in terra qui non erant digni tali morte defungi, qua in impios vindicatum est: non quò hîc quidquam bonis quandoque morituris tale genus mortis faciat aliquid quod eis possit obesse post mortem. Verumtamen nullus eorum diluvio mortuus est, quos de semine Seth propagatos sancta Scriptura commemorat. Sic autem divinitus diluvii caussa narratur: (Gen. 6. 5.) *Videns*, inquit, *Dominus Deus, quia multiplicatæ sunt malitiæ hominum super terram, & [a] omnis quisque cogitat in corde suo diligenter super maligna omnes dies: & cogitavit Deus, quia fecit hominem super terram, & recogitavit, & dixit Deus, [b] Delebo hominem quem feci à facie terræ ab homine usque ad pecus, & à reptilibus usque ad volatilia cæli, quia [c] iratus sum, quoniam feci eos.*

Caput XXV.

De ira Dei, quæ incommutabilem tranquillitatem nulla inflammatione perturbat.

Ira Dei, non perturbatio animi ejus est, sed judicium quo irrogatur pœna peccato. Cogitatio verò ejus & recogitatio, mutandarum rerum est immutabilis ratio. Neque enim sicut hominem, ita Deum cujusquam facti sui pænitet, cujus est de omnibus omnino rebus tam fixa sententia, quàm certa præscientia. Sed si non utatur Scriptura talibus verbis, non se quodam modo familiariùs insinuabit omni generi hominum, quibus vult esse consultum, ut & perterreat superbientes, & excitet negligentes, & exerceat quærentes, & alat intelligentes: quod non faceret, si non se priùs inclinaret, & quodam modo descenderet ad jacentes. Quòd autem etiam interitum omnium animalium terrenorum volatiliumque denuntiat, magnitudinem futuræ cladis effatur; non animantibus rationis expertibus, tamquam & ipsa peccaverint, minatur exitium.

Caput XXVI.

Quòd arca quam Noë jussus est facere, in omnibus Christum Ecclesiamque significet.

1. Jam verò quòd Noë homini justo, & sicut de illo Scriptura veridica loquitur, in sua generatione perfecto, (Gen. 6. 9.) (non utique sicut perficiendi sunt cives Civitatis Dei in illa immortalitate, qua æquabuntur Angelis Dei, sed sicut esse possunt in hac peregrinatione perfecti,) imperat Deus, ut arcam faciat, in qua cum suis, id est, uxore, filiis, & nuribus, & cum animalibus, quæ ad illum ex Dei præcepto in arcam ingressa sunt, liberaretur à diluvii vastitate; procul dubio figura est peregrinantis in hoc sæculo Civitatis Dei, hoc est, Ecclesiæ, quæ fit salva per lignum, in quo pependit Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. (1. Tim. 2. 5.) Nam & mensuræ [d] ipsæ longitudinis, altitudinis, latitudinisque ejus, significant corpus humanum, in cujus veritate ad homines prænuntiatus est venturus, & venit. Humani quippe corporis longitudo à vertice usque ad vestigia sexies tantum habet, quàm latitudo, quæ est ab uno latere ad alterum latus; & decies tantum, quàm altitudo, cujus altitudinis mensura est in latere à dorso ad ventrem: velut si jacentem hominem metiaris supinum, seu pronum, sexies tantum longus est à capite ad pedes, quàm latus à dextra in sinistram, vel à sinistra in dextram; & decies, quàm altus à terra. Unde facta est arca trecentorum in longitudine cubitorum, & quinquaginta in latitudine, & triginta in altitudine. Et quòd ostium in latere accepit, profectò illud est vulnus, quando latus crucifixi lanceâ perforatum est: (Iohan. 19. 34.) hàc quippe ad illum venientes ingrediuntur; quia inde sacramenta manarunt, quibus credentes initiantur. Et quòd de lignis quadratis fieri jubetur, undique stabilem vitam sanctorum significat: quacumque enim verteris quadratum, stabit. Et cetera quæ in ejusdem arcæ constructione dicuntur, Ecclesiasticarum signa sunt rerum.

2. Sed ea nunc persequi longum est: & hoc jam fecimus in Opere, quod adversùs Faustum Manichæum scripsimus, (Lib. 12. c. 14.) negantem in libris Hebræorum aliquid de Christo esse prophetatum. Et fieri quidem potest, ut & nobis quispiam, & alius alio exponat hæc aptiùs: dum tamen ea quæ dicuntur, ad hanc de qua loquimur, Dei Civitatem, in hoc sæculo maligno tamquam in diluvio peregrinantem omnia referantur; si ab ejus sensu qui ista conscripsit, non vult longè aberrare qui exponit. Exempli gratiâ, Velut si quispiam quod hîc scrip-

[a] Editi, *& quòd unusquisque.* At MSS. *& omnis quisque*: juxta Lxx. καὶ πᾶς τις.

[b] MSS. *Deleam.*

[c] Lxx. in vulgatis, ὅτι ἐνεθυμήθην, *quia cogitavi.* In aliis verò codicibus quos Origenes, Philo atque hîc Augustinus sequitur, legebatur ἐθυμώθην, *iratus sum.*

[d] Plures MSS. *ipsius.*

Gen. 6. 16. tum est, *Inferiora bicamerata & tricamerata facies* [a] *eam*; non quod ego in illo Opere dixi, velit intelligi; quia ex omnibus gentibus Ecclesia congregatur, bicameratam dictam, propter duo genera hominum, circumcisionem scilicet & præputium, quos Apostolus & alio modo dicit Judæos & Græcos; (Rom. 3. 9.) tricameratam verò, eo quòd omnes gentes de tribus filiis Noë post diluvium reparatæ sunt: sed aliud dicat aliquid, quod à fidei regula non sit alienum. Nam quoniam non solas in inferioribus mansiones habere arcam voluit, verùm etiam in superioribus, & hæc dixit bicamerata; & in superioribus superiorum, & hæc appellavit tricamerata; ut ab imo sursum versùs tertia consurgeret habitatio. Possunt hîc intelligi & illa tria quæ commendat Apostolus, fides, spes, caritas. (1. Cor. 13. 13.) Possunt etiam multo convenientiùs tres illæ ubertates Evangelicæ, tricena, sexagena, centena; (Matth. 13. 8.) ut in infimo habitet pudicitia conjugalis, suprà vidualis, atque hac superior virginalis: & si quid melius secundùm fidem Civitatis hujus intelligi & dici potest. Hoc etiam de ceteris quæ hîc exponenda sunt, dixerim, quia etsi non uno differuntur modo, ad unam tamen catholicæ fidei concordiam revocanda sunt.

Caput XXVII.

De arca atque diluvio, nec illis esse consentiendum, qui solam historiam recipiunt sine allegorica significatione, nec illis qui solas figuras defendunt repudiata historica veritate.

1. Non tamen quisquam putare debet, aut frustra hæc esse conscripta, aut tantummodo rerum gestarum veritatem sine ullis allegoricis significationibus hîc esse quærendam; aut è contrario hæc omnino gesta non esse, sed solas esse verborum figuras; aut quidquid illud est, nequaquam ad prophetiam Ecclesiæ pertinere. Quis enim nisi mente perversus, inaniter scriptos esse contendat libros per annorum millia tantâ religione & tam ordinatæ successionis observantiâ custoditos; aut solas res gestas illic intuendas, ubi certè, ut alia omittam, si numerositas animalium cogebat arcæ tantam fieri magnitudinem, immunda bina & munda septena intromitti animalia (Gen. 7. 2.) quid cogebat, cùm æqualis numeri possent utraque servari? Aut verò Deus, qui propter reparandum genus servanda præcepit, eo modo illa quo instituerat, restituere non valebat?

2. Qui verò non esse gesta, sed solas rerum significandarum figuras esse contendunt, primùm opinantur tam magnum fieri non potuisse diluvium, ut altissimos montes quindecim cubitis aqua crescendo transscenderet; propter Olympi verticem montis, supra quem perhibentur nubes non posse [b] concrescere, quod tam sublimis quàm cælum sit, ut non ibi sit aër iste crassior, ubi venti, nebulæ imbresque gignuntur: nec adtendunt omnium elementorum crassissimam terram ibi esse potuisse. An fortè negant esse terram verticem montis? Cur igitur usque ad illa cæli spatia terris exaltari licuisse, & aquis exaltari non licuisse contendunt, cùm isti mensores & pensores elemento-

A rum, aquas terris perhibeant superiores atque leviores? Quid itaque rationis afferunt, quare terra gravior & inferior locum cæli tranquillioris invaserit per volumina tot annorum, & aqua levior ac superior permissa non sit hoc facere saltem ad tempus exiguum?

3. Dicunt etiam non potuisse capere arcæ illius quantitatem animalium genera tam multa in utroque sexu, bina de immundis, septena de mundis. Qui mihi videntur non computare nisi trecenta

B cubita longitudinis, & latitudinis quinquaginta, [c] nec cogitare aliud tantum esse in superioribus, itemque aliud tantum in superioribus superiorum, ac per hoc ter ducta illa cubita fieri nongenta centum quinquaginta. Si autem cogitemus quod Origenes * non ineleganter adstruxit, Moysen scilicet hominem [d] Dei *eruditum*, sicut scriptum est, *omni sapientiâ Ægyptiorum*, qui Geometricam dilexerunt, geometrica cubita significare potuisse, ubi unum quantum sex nostra valere asseverant; quis (* Homil. 2. in Genes.; Act. 7. 22.)

C non videat quantum rerum capere potuit illa magnitudo? Nam illud quod disputant tantæ magnitudinis arcam non potuisse compingi, ineptissimè calumniantur, cùm sciant immensas urbes fuisse constructas, nec adtendunt centum annos quibus arca illa est fabricata: nisi fortè lapis lapidi adhærere potest sola calce conjunctus, ut murus per tot millia circumagatur, & lignum ligno per subscudines, epiros, clavos & gluten bituminis non potest adhærere, ut fabricaretur arca, non curvis,

D sed rectis lineis longè latéque porrecta, quam nullus in mare mittat conatus hominum, sed levet unda, cùm venerit, naturali ordine ponderum, magisque divina providentia, quàm humana prudentia natantem gubernet, ne incurrat ubicumque naufragium.

4. Quod autem scrupulosissimè quæri solet de minutissimis bestiolis, non solùm quales sunt mures & stelliones, verùm etiam quales locustæ, scarabei, muscæ denique & pulices, utrùm non

E amplioris numeri in arca illa fuerint, quàm qui est definitus, cùm hoc imperaret Deus: priùs admonendi sunt quos hæc movent, sic accipiendum esse quod dictum est, *Quæ repunt super terram*; ut necesse non fuerit conservari in arca, quæ possunt in aquis vivere, non solùm mersa, sicut pisces; verùm etiam supernatantia, sicut multæ alites. Deinde cùm dicitur, *Masculus & femina erunt*: (Gen. 7. 16.) profectò intelligitur ad reparandum genus dici: ac per hoc nec illa necesse fuerat ibi esse, quæ

F possunt sine concubitu de quibusque rebus vel rerum corruptionibus nasci: vel si fuerunt, sicut in domibus esse consueverunt, sine ullo numero definito esse potuisse: aut si mysterium sacratissimum, quod agebatur, & tantæ rei figura etiam [e] in veritate facti aliter non posset impleri, nisi ut omnia ibi certo illo numero essent, quæ vivere in aquis naturâ prohibente non possent, non fuit ista cura illius hominis, vel illorum hominum, sed divina. Non enim ea Noë capta intromittebat, sed

G venientia & intrantia permittebat. Ad hoc enim valet quod dictum est, *Intrabunt ad te*: non sci-

[a] Editi, *facies ea*. At MSS. juxta Lxx. *facies eam*, & ex his quidam habent, *bicameratam & tricameratam*.

[b] Sic MSS. At editi, *conscendere*. Postea MSS. sic habent: *quòd tam sublimis jam cælum sit*.

[c] In editis additur, *triginta altitudinis*. Et paulò pòst, ut superioribus quadrent inferiora, sic habetur, *cubita fieri nongenta per longum, centum quinquaginta per latum, nonaginta per altum*. Corriguntur ad codices MSS. in quibus ibi cubita altitudinis meritò nulla memorantur: nam hæc ad propositam difficultatem solvendam non eo modo licet, quo longitudinis & latitudinis cubita, salvâ Scripturæ fide multiplicare.

[d] Vox *Dei* abest à pluribus MSS. non tamen ab omnibus.

[e] MSS. *etiam veritate*: omisso *in*.

licet hominis actu, sed Dei nutu: ita sanè, ut non A illic fuisse credenda sint, quæ sexu carent. Præscriptum est enim, atque definitum, *Masculus & femina erunt.* Alia sunt quippe quæ de quibusque rebus sine concubitu ita nascuntur, ut postea concumbant & generent, sicut muscæ: alia verò in quibus nihil sit maris & feminæ, sicut apes. Ea porrò quæ sic habent sexum, ut non habeant fetum, sicut muli & mulæ, mirum si ibi fuerunt, ac non potiùs parentes eorum ibi fuisse suffecerit, equinum videlicet atque asininum genus: & si qua alia sunt, quæ commixtione diversi generis genus aliquod gignunt. Sed si & hoc ad mysterium pertinebat, ibi erant. Habet enim & hoc genus masculum & feminam.

5. Solet etiam movere nonnullos, genera escarum quæ illic habere poterant animalia, quæ non nisi carne vesci putantur, utrùm præter numerum ibi fuerint sine transgressione mandati, quæ aliorum alendorum necessitas illic coëgisset includi: an verò, quod potiùs est credendum, præter carnes, aliqua alimenta esse potuerint, quæ omnibus convenirent. Novimus enim quàm multa animalia, quibus caro cibus est, frugibus pomisque vescantur, & maximè fico atque castaneis. Quid ergo mirum, si vir ille sapiens & justus, etiam divinitus admonitus, quid cuique congrueret, sine carnibus aptam cuique generi alimoniam præparavit & recondidit? Quid est autem, quo vesci non cogeret fames? aut quid non suave ac salubre facere posset Deus, qui etiam, ut sine cibo viverent, divina [a] facilitate donaret, nisi ut pascerentur etiam hoc implendæ figuræ tanti mysterii conveniret? Non autem ad præfigurandam Ecclesiam pertinere tam multiplicia rerum signa gestarum, nisi fuerit contentiosus, nemo permittitur opinari. Jam enim gentes ita Ecclesiam repleverunt, mundique & immundi, donec certum veniatur ad fi- B nem, ita ejus unitatis quadam compagine continentur, ut ex hoc uno manifestissimo, etiam de ceteris, quæ obscuriùs aliquanto dicta sunt, & difficiliùs agnosci queunt, dubitari fas non sit. Quæ cùm ita sint, [b] si nec inaniter ista conscripta esse putare quisquam vel durus audebit, nec nihil significare cùm gesta sint, nec sola dicta esse significativa, non facta, nec aliena esse ab Ecclesia significanda probabiliter dici potest: sed magis credendum est, & sapienter esse memoriæ litterisque C mandata, & gesta esse, & significare aliquid, & ipsum aliquid ad præfigurandam Ecclesiam pertinere. Jam usque ad hunc articulum perductus liber iste claudendus est, ut ambarum Civitatum cursus, terrenæ scilicet secundùm hominem viventis, & cælestis secundùm Deum, post diluvium & deinceps in rebus consequentibus requiratur.

[a] Sola editio Lov. *facultate.*

[b] In Corbeiensi MS. *sic nec.*

LIBER SEXTUS DECIMUS.

*In cujus priore * parte, à capite videlicet primo ad duodecimum, Civitatis utriusque cælestis ac terrenæ procursus exhibetur secundùm sacram historiam à Noe usque ad Abraham. Posteriore autem parte de cælestis tantummodo Civitatis procursu ab Abraham usque ad Israëlitarum Reges disputatur.*

* V. lib. 18. c. 1.

CAPUT I.

An post diluvium à Noë usque ad Abraham aliquæ familiæ secundùm Deum viventium reperiantur.

POST diluvium procurrentis sanctæ vestigia Civitatis, utrùm continuata sint, an intercurrentibus impietatis interrupta temporibus, ita ut nullus hominum veri unius Dei cultor exsisteret, ad liquidum Scripturis loquentibus invenire difficile est: propterea quòd in canonicis libris post Noë, qui cum conjuge ac tribus filiis totidemque nuribus suis meruit per ar- E cam à vastatione diluvii liberari, non invenimus usque ad Abraham cujusquam pietatem evidenti divino eloquio prædicatam, nisi quòd Noë duos filios suos Sem & Japhet prophetica benedictione commendat, intuens & prævidens quod longè pòst fuerat futurum. Unde factum est etiam illud, ut filium suum medium, hoc est, primogenito [c] minorem ultimoque majorem, qui peccaverat in patrem, non in ipso, sed in filio ejus suo nepote maledi- F ceret his verbis: *Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus suis.* (Gen. 9. 25.) Chanaan porrò natus fuerat ex Cham, qui patris dormientis nec texerat, sed potiùs prodiderat nuditatem. Unde etiam quod secutus adjungit benedictionem duorum ma- D ximi & minimi filiorum, dicens, *Benedictus Dominus Deus Sem, & erit Chanaan puer illius; lætificet Deus Iaphet, & habitet in domibus Sem:* (Ibidem 26.) sicut ipsa ejusdem Noë & vineæ plantatio, & ex ejus fructu inebriatio, & dormientis nudatio, & quæ ibi cetera facta atque conscripta sunt, propheticis sunt gravidata sensibus & velata tegminibus.

CAPUT II.

Quid in filiis Noë prophetice fuerit præfiguratum.

1. SED nunc rerum effectu jam in posteris consecuto, quæ operta fuerant, satis aperta sunt. Quis enim hæc diligenter & intelligenter advertens, non agnoscat in Christo? Sem quippe, de cujus semine in carne natus est Christus, interpretatur nominatus. Quid autem nominatius Christo, cujus nomen ubique jam fragrat, ita ut in Cantico canticorum, (Cant. 1. 2.) etiam ipsa [d] præcinente prophetiâ, unguento comparetur effuso: in cujus domibus, id est, ecclesiis habitat gentium latitudo? Nam Japhet latitudo interpretatur. Cham porrò, quod interpretatur [e] calidus, medius Noë filius, tamquam se ab utroque discernens & inter utrumque remanens, nec in primitiis Israëlitarum, nec in plenitudine Gentium, quid significat nisi hæreticorum genus calidum, non spiritu sapientiæ, sed

[c] In MSS. *juniorem.*

[d] MSS. *precedente.*

[e] Vind. Am. Er. & plerique MSS. *callidus:* paulóque pòst habent, *genus callidum.*

a [a] impatientiæ, quo solent hæreticorum fervere A [b] præcordia, & pacem perturbare sanctorum? Sed hæc in usum cedunt proficientium, juxta illud (1. Cor. 11. 19.) Apostoli: *Oportet & hæreses esse, ut probati manifesti fiant in vobis.* Unde etiam scriptum est, (Prov. 10. 4. apud LXX.) [c] *Filius eruditus sapiens erit, imprudente autem ministro utetur.* Multa quippe ad fidem catholicam pertinentia, dum hæreticorum [d] calida inquietudine exagitantur, ut adversùs eos defendi possint, & considerantur diligentiùs, & intelliguntur clariùs, & instantiùs prædicantur: & ab adversario mota quæstio, discendi exsistit occasio. B Quamvis non solùm qui sunt apertissimè separati, verùm etiam omnes qui Christiano vocabulo gloriantur, & perditè vivunt, non absurdè possunt videri medio Noë filio figurati: passionem quippe Christi, quæ illius hominis nuditate significata est, & annuntiant profitendo, & malè agendo exhonorant. De talibus ergo dictum est, (Matth. 7. 20.) *Ex fructibus eorum cognoscetis eos.* Ideo Cham in filio suo maledictus est, tamquam in fructu suo, id est, in opere suo. C Unde convenienter & ipse filius ejus Chanaan interpretatur motus eorum: quod aliud quid est, quàm opus eorum? Sem verò & Japhet tamquam circumcisio & præputium, vel sicut alio modo eos appellat Apostolus, Judæi & Græci, sed vocati & justificati, cognita quoquo modo nuditate patris, qua significabatur passio Salvatoris, sumentes vestimentum, posuerunt supra [e] dorsa sua, & intraverunt aversi, & operuerunt nuditatem patris sui, nec viderunt quod reverendo texerunt. D Quodam enim modo in passione Christi, & quod pro nobis factum est honoramus, & Judæorum facinus aversamur. Vestimentum significat sacramentum; dorsa memoriam præteritorum, quia passionem Christi eo scilicet jam tempore quo habitat Japhet in domibus Sem & malus frater in medio eorum, transactam celebrat Ecclesia, non adhuc prospectat futuram.

2. Sed malus frater in filio suo, hoc est, in opere suo, puer, id est, servus est fratrum bonorum, E cùm vel ad exercitationem patientiæ, vel ad profectum sapientiæ scienter utuntur malis boni. Sunt enim, teste Apostolo, qui Christum annuntiant (Philip. 1. 17.) non castè. *Sed sive occasione*, inquit, *sive veritate Christus annuntietur, in hoc gaudeo, sed & gaudebo.* Ipse quippe plantavit vineam, de qua dicit Propheta, (Isai. 5. 7.) *Vinea Domini Sabaoth domus Israël est:* & bibit de vino ejus: sive ille calix hîc intelligatur, (Matth. 20. 22.) de quo dicit, *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* & (Matth. 26. 39.), *Pater, si fieri potest transeat à me calix iste*; F quo suam sine dubio significat passionem: sive quia vinum fructus est vineæ, hoc potiùs illo sit significatum, quod ex ipsa vinea, hoc est, ex genere Israëlitarum, carnem pro nobis & sanguinem, ut pati posset, assumsit: *Et inebriatus est*, id est, passus est: *Et nudatus est*; ibi namque nudata est, id est, apparuit ejus infirmitas, de qua dicit (2. Cor. 13. 4.) Apostolus, *Et si crucifixus est ex infirmitate.* Unde idem dicit, (1. Cor. 1. 25.) *Infirmum Dei fortius est hominibus, & stultum Dei sapientius est hominibus.* G Quòd verò cùm dictum esset, (Gen. 9. 21.) *Et nudatus est*; addidit Scriptura, *in domo sua*: eleganter ostendit, quòd à suæ carnis gente & domesticis sanguinis sui, utique Judæis, fuerat crucem mortemque passurus. Hanc passionem Christi foris in sono tantùm vocis reprobi annuntiant: non enim quod annuntiant, intelligunt. Probi autem in interiore homine habent tam grande mysterium, atque honorant intus in corde infirmum & stultum Dei, quod fortius & sapientius est hominibus. Hujus rei figura est, quòd Cham exiens hoc nuntiavit foris; Sem verò & Japhet, ut hoc velarent, id est, honorarent, ingressi sunt, hoc est, interiùs id egerunt.

3. Hæc Scripturæ secreta divinæ indagamus, ut possumus, alius alio magis minusve congruenter, verumtamen fideliter certum tenentes, non ea sine aliqua præfiguratione futurorum gesta atque conscripta, neque nisi ad Christum & ejus Ecclesiam, quæ Civitas Dei est, esse referenda: cujus ab initio generis humani non defuit prædicatio, quam per omnia videmus impleri. Benedictis igitur duobus filiis Noë, atque uno in medio eorum maledicto, deinceps usque ad Abraham de justorum aliquorum, qui piè Deum colerent, commemoratione [f] silitum est per annos ampliùs quàm mille. Nec eos defuisse crediderim: sed si omnes commemorarentur, nimis longum fieret; & hæc esset magis historica diligentia, quàm prophetica providentia. Illa itaque exsequitur litterarum sacrarum scriptor istarum, vel potiùs per eum Dei Spiritus, quibus non solùm narrentur præterita, verùm etiam prænuntientur futura, quæ tamen pertinent ad Civitatem Dei: quia & de hominibus qui non sunt cives ejus, quidquid hîc dicitur, ad hoc dicitur, ut illa ex comparatione contrariâ vel proficiat, vel emineat. Non sanè omnia quæ gesta narrantur, aliquid etiam significare putanda sunt: sed propter illa quæ aliquid significant, etiam ea quæ nihil significant adtexuntur. Solo enim vomere terra proscinditur; sed ut hoc fieri possit, etiam cetera aratri membra sunt necessaria: & soli nervi in citharis atque hujusmodi vasis musicis aptantur ad cantum; sed ut aptari possint, insunt & cetera in [g] compagibus organorum, quæ non percutiuntur à canentibus, sed ea quæ percussa resonant, his connectuntur. Ita in prophetica historia dicuntur & aliqua quæ nihil significant, sed quibus adhæreant quæ significant, & quodam modo religentur.

Caput III.

De generationibus trium filiorum Noë.

1. Generationes ergo filiorum Noë deinceps intuendæ, & quod de his dicendum videtur, adtexendum est huic Operi, quo Civitatis utriusque, terrenæ scilicet & cælestis, per tempora procursus ostenditur. Cœptæ sunt [h] autem commemorari à minimo filio, qui vocatus est Japhet; cujus filii octo nominati sunt; nepotes autem septem de duobus filiis ejus, tres ex uno, quatuor ex altero: fiunt itaque omnes quindecim. Filii autem Cham, hoc est, medii filii Noë, quatuor, & nepotes quinque ex uno ejus filio, pronepotes duo ex nepote uno: fit eorum summa undecim. Quibus enumeratis, reditur tamquam ad caput, & dicitur: (Gen. 10. 8. &c.) *Chus autem genuit* [i] *Nebroth: hic cœpit esse gigas super terram. Hic erat gigas venator contra Domi-*

[a] Vind. Am. & Er. *sed spiritu versipellis astutia, quæ solent* &c.
[b] MSS. *fervere primordia.*
[c] Sententia hæc deest in Latinis Bibliis. In Græcis est Prov. 10.
[d] Sic Er. Editi verò alii cum MSS. plerisque, *callida.*
[e] Plures è MSS. *supra duo dorsa sua.*
[f] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *silentium est.*
[g] Ita MSS. Editi verò, *compaginibus.*
[h] MSS. *Cœpta sunt enim.*
[i] Sic in veteribus libris constanter scribitur, ut apud LXX. *Nebroth.* At in excusis, *Nemroth.*

num Deum. Propter hoc dicunt, Sicut Nebroth gigas venator contra Dominum. Et factum est initium regni ejus Babylon, Orech, Archad, & Chalanne in terra Sennaar. De terra illa exiit Assur, & ædificavit Niniven, & Robooth civitatem, & Chalach, & Dasem inter medium Ninives & Chalach: hæc civitas magna. Iste porrò Chus pater gigantis Nebroth primus nominatus est in filiis Cham, cujus quinque filii jam fuerant computati, & nepotes duo. Sed istum gigantem aut post nepotes suos natos genuit; aut, quod est credibilius, seorsum de illo B propter ejus eminentiam Scriptura locuta est; quando quidem & regnum ejus commemoratum est, cujus initium erat illa nobilissima Babylon civitas, & quæ juxtà commemoratæ sunt, sive civitates, sive regiones. Quod verò dictum est, de terra illa, id est, de terra Sennaar, quæ pertinebat ad regnum Nebròth, exisse Assur, & ædificasse Niniven, & alias quas contexuit civitates, longè postea factum est, quod ex hac occasione perstrinxit, propter nobilitatem regni Assyriorum, quod mirabiliter C dilatavit Ninus, Beli filius, conditor Ninivæ civitatis magnæ: cujus civitatis nomen ex illius nomine derivatum est, ut à Nino Ninive vocaretur. Assur autem, unde Assyrii, non fuit in filiis Cham medii filii Noë, sed in filiis Sem reperitur, qui fuit Noë maximus filius. Unde apparet de progenie Sem exortos fuisse qui postea regnum gigantis illius obtinerent, & inde procederent, atque alias conderent civitates, quarum prima est à Nino appellata Ninive. Hinc reditur ad alium filium Cham, D qui vocabatur Mesraim, & commemorantur quos genuit; non tamquam singuli homines, sed nationes septem. Et de sexta, velut de sexto filio, gens commemoratur exiisse, quæ appellatur Philistiim: unde fiunt octo. Inde iterum ad Chanaan reditur, in quo filio maledictus est Cham; & quos genuit undecim nominantur. Deinde usque ad quos fines pervenerint, commemoratis quibusdam civitatibus, dicitur. Ac per hoc, filiis nepotibusque computatis, de progenie Cham triginta-unus geniti E referuntur.

2. Restat commemorare filios Sem, maximi filii Noë: ad eum quippe gradatim generationum istarum pervenit à minimo exorta narratio. Sed unde incipiunt commemorari filii Sem, habet quiddam obscuritatis, quod expositione illustrandum est:
Gen. 10. 21. quia & multùm ad rem pertinet, quam requirimus. Sic enim legitur: *Et Sem natus est etiam ipsi patri omnium filiorum Heber, fratri Iaphet majori.* Ordo verborum est: Et Sem natus est Heber, etiam F ipsi, id est, ipsi Sem natus est Heber, qui Sem pater est omnium filiorum suorum. Sem ergo patriarcham intelligi voluit omnium qui de stirpe ejus exorti sunt, quos commemoraturus est, sive sint filii, sive nepotes, sive pronepotes, & deinceps indidem exorti. Non sanè istum Heber genuit Sem: sed ab illo quintus in progenitorum serie reperitur. Sem quippe inter alios filios genuit Arphaxat, Arphaxat genuit Cainan, Cainan genuit Sala, Sala genuit Heber. Non utique frus G tra ipse primus est nominatus in progenie veniente de Sem, & prælatus etiam filiis, cùm sit quintus nepos; nisi quia verum est quod traditur, ex
*v. 1. Retract. 16. illo * Hebræos esse cognominatos, tamquam Heberæos: cùm & alia possit esse opinio, ut ex A Abraham tamquam Abrahæi dicti esse videantur. Sed nimirum hoc verum est, quod ex Heber Heberæi appellati sunt; ac deinde, unâ detractâ litterâ, Hebræi: quam linguam Hebraicam solus Israël populus potuit obtinere, in quo Dei Civitas & in sanctis peregrinata est, & in omnibus sacramento adumbrata. Igitur filii Sem priùs sex nominantur, deinde ex uno eorum nati sunt quatuor nepotes ejus: itemque alter filiorum Sem genuit ejus nepotem, atque ex illo itidem pronepos natus est, atque inde abnepos, qui est Heber. Genuit autem Heber duos filios, quorum unum appellavit Phalech, quod interpretatur dividens. Deinde Scriptura subjungens, rationemque hujus nominis reddens, *Quia in diebus*, inquit, *ejus divisa est terra.* Hoc Ibidem 25. autem quid sit, postea apparebit. Alius verò qui natus est ex Heber, genuit duodecim filios: ac per hoc fiunt omnes progeniti de Sem viginti-septem. In summa igitur omnes progeniti de tribus filiis Noë, id est, quindecim de Japhet, & triginta-unus de Cham, viginti-septem de Sem, fiunt septuaginta-tres. Deinde sequitur Scriptura dicens, *Hi filii Sem in tribubus suis secundùm linguas suas, in* Ibidem 31. & 32. *regionibus suis & in gentibus suis.* Itemque de omnibus: *Hæ*, inquit, *tribus filiorum Noë secundùm generationes eorum, & secundùm gentes eorum. Ab his dispersæ sunt insulæ gentium super terram post diluvium.* Unde colligitur septuaginta-tres, vel potiùs (quod postea demonstrabitur) septuaginta-duas gentes tunc fuisse, non homines. Nam & priùs cùm fuissent commemorati filii Japhet, ita conclusum est: *Ex his segregatæ sunt insulæ gentium* Ibidem 5. *in terra sua, unusquisque secundùm linguam suam in tribubus suis & in gentibus suis.*

3. Jam verò in filiis Cham quodam loco apertiùs gentes commemoratæ sunt, sicut superiùs ostendi. *Mesraim genuit eos qui dicuntur Ludieim:* Gen. 10. 13. & eodem modo ceteræ usque ad septem gentes. Et enumeratis omnibus, postea concludens, *Hi filii Cham*, inquit, *in tribubus suis, secundùm linguas suas in regionibus suis, & in gentibus suis.* Ibidem 20. Propterea ergo multorum filii non sunt commemorati, quia gentibus aliis nascendo accesserunt, ipsi autem gentes facere nequiverunt. Nam qua aliâ caussâ, cùm filii Japhet octo enumerentur, ex duobus eorum tantùm filii nati commemorantur; & cùm filii Cham quatuor nominentur, ex tribus tantùm qui nati sunt adjiciuntur; & cùm filii Sem nominentur sex, duorum tantùm posteritas adtexitur? Numquid ceteri sine filiis remanserunt? Absit hoc credere: sed gentes propter quas commemorari digni essent, non utique fecerunt; quia sicut nascebantur, aliis gentibus addebantur.

Caput IV.

De diversitate linguarum, principioque Babylonis.

Cum ergo in suis linguis istæ gentes fuisse referantur, redit tamen narrator ad illud tempus, quando una lingua omnium fuit, & inde jam exponit quid acciderit, ut linguarum diversitas nasceretur. *Et erat*, inquit, *omnis* [a] *terra labium* Gen. 11. 1. &c. *unum, & vox una omnibus. Et factum est, cùm moverent ipsi ab Oriente, invenerunt campum in terra Sennaar, & habitaverunt ibi. Et dixit homo proximo suo, Venite, faciamus lateres, & coquamus illos igni. Et facti sunt illis lateres in* [b] *lapidem, & bitumen illis erat lutum: & dixerunt, Venite, & ædificemus no-*

[a] Lov. *terra.* Editi verò alii & MSS. juxta Græc. LXX. *terra.*

[b] Lov. *in lapides*: dissentientibus ceteris libris & LXX.

bismetipsis civitatem, & turrem cujus caput [a] *erit usque ad cælum, & faciamus* [b] *nobis nomen, ante quàm dispergamur in faciem omnis terræ. Et descendit Dominus videre civitatem & turrem, quam ædificaverunt filii hominum. Et dixit Dominus* [c] *Deus, Ecce genus unum, & labium unum omnium; & hoc inchoaverunt facere, & nunc non deficient ex illis omnia quæ conati fuerint facere: venite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum, ut non audiant unusquisque vocem proximi sui. Et dispersit eos Dominus inde super faciem omnis terræ, & cessaverunt ædificantes civitatem & turrem. Propter hoc appellatum est nomen illius Confusio; quia ibi confudit Dominus labia omnis terræ: & inde dispersit illos Dominus Deus super faciem omnis terræ.* Ista civitas quæ appellata est *Confusio*, ipsa est Babylon, cujus mirabilem constructionem Gentium etiam commendat historia. Babylon quippe interpretatur Confusio. Unde colligitur gigantem illum Nebroth fuisse illius conditorem, quod superiùs breviter fuerat intimatum, ubi cùm de illo Scriptura loqueretur, ait initium regni ejus fuisse Babylonem, id est, quæ civitatum ceterarum gereret principatum, ubi esset tamquam in metropoli habitaculum regni: quamvis perfecta non fuerit usque in tantum modum, quantum superba cogitabat impietas. Nam nimia disponebatur altitudo, quæ dicta est usque in cælum, sive unius turris ejus, quam præcipuam moliebantur inter alias; sive omnium turrium, quæ per numerum singularem ita significatæ sunt, ut dicitur miles, & intelliguntur millia militum: ut rana, ut locusta; sic enim appellata est multitudo ranarum ac locustarum in plagis, quibus Ægyptii percussi sunt per Moysen. Quid autem factura fuerat humana & vana præsumtio? Cujuslibet & quantumlibet in cælum adversùs Deum altitudinem molis extolleret, quando montes transscenderet universos? quando spatium nebulosi aëris hujus evaderet? Quid denique noceret Deo, quantacumque vel spiritalis, vel corporalis elatio? Tutam veramque in cælum viam molitur humilitas, sursum levans cor ad Dominum, non contra Dominum: sicut dictus est gigas iste *venator contra Dominum.* Quod non intelligentes nonnulli, ambiguo Græco decepti sunt, ut non interpretarentur *contra Dominum*, sed *ante Dominum.* ἐναντίον quippe & *ante* & *contra* significat. Hoc enim verbum est in Psalmo: *Et ploremus ante Dominum, qui fecit nos.* Et hoc verbum est etiam in libro Job, ubi scriptum est, *In furorem erupisti contra Dominum.* Sic ergo intelligendus est gigas iste *venator contra Dominum.* Quid autem hîc significatur hoc nomine, quod est *venator*, nisi animalium terrigenarum deceptor, oppressor, exstinctor? Erigebat ergo cum suis populis turrem contra Dominum, qua est impia significata superbia. Meritò autem malus punitur affectus, etiam cui non succedit effectus. Genus verò ipsum pœnæ quale fuit? Quoniam dominatio imperantis in lingua est, ibi damnata est superbia, ut non intelligeretur jubens homini, qui noluit intelligere ut obediret Deo jubenti. Sic illa conspiratio dissoluta est, cùm quisque ab eo quem non intelligebat, abscederet, nec se nisi ei, cum quo loqui poterat, aggregaret: & per linguas divisæ sunt gentes, dispersæque per terras, sicut Deo placuit, qui hoc modis occultis nobisque incomprehensibilibus fecit.

Babylon, confusio. — Exodi 10. 4. — Humilitas. — Gen. 10. 9. — Psal. 94. 6. — Job 15. 13. sec. LXX.

Caput V.

De descensione Domini ad confundendam linguam ædificantium turrem.

Quod [d] enim scriptum est, *Et descendit Dominus videre civitatem & turrem, quam ædificaverunt filii hominum*; hoc est, non filii Dei, sed illa societas secundùm hominem vivens, quam terrenam dicimus Civitatem: non loco movetur Deus, qui semper ubique est totus; sed descendere dicitur, cùm aliquid facit in terra, quod præter usitatum naturæ cursum mirabiliter factum, præsentiam quodam modo ejus ostendat: nec videndo discit ad tempus, qui numquam potest aliquid ignorare; sed ad tempus videre & cognoscere dicitur, quod videri & cognosci facit. Non sic ergo videbatur illa civitas, quomodo eam Deus videri fecit, quando sibi quantum displiceret ostendit. Quamvis possit intelligi Deus ad illam civitatem descendisse, quia descenderunt Angeli ejus in quibus habitat; ut quod adjunctum est, *Et dixit Dominus Deus, Ecce genus unum, & labium unum omnium*, & cetera; ac deinde additum, *Venite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum*; recapitulatio sit, demonstrans quemadmodum factum sit, quod dictum fuerat, *Descendit Dominus.* Si enim jam descenderat, quid sibi vult, *Venite, & descendentes confundamus*, (quod intelligitur Angelis dictum,) nisi quia per Angelos descendebat, qui in Angelis descendentibus erat? Et bene non ait, Venite, & descendentes confundite: sed, *confundamus ibi linguam eorum*; ostendens ita se operari per ministros suos, ut sint etiam ipsi cooperatores Dei: sicut Apostolus dicit, *Dei enim sumus cooperarii.*

Gen. 11. 5. — Ibidem. 6. — 1. Cor. 3. 9.

Caput VI.

Qualis intelligenda sit esse locutio, qua Deus Angelis loquitur.

I. Poterat & illud, quando factus est homo, de Angelis intelligi quod dictum est, *Faciamus hominem*, quia non dixit, Faciam: sed quia sequitur, *ad imaginem nostram*; nec fas est credere ad imaginem Angelorum hominem factum, aut eamdem esse imaginem Angelorum & Dei; ideo rectè illic intelligitur pluralitas Trinitatis. Quæ tamen Trinitas, quia unus est Deus, etiam cùm dixisset, *Faciamus*: *Et fecit*, inquit, *Deus hominem ad imaginem Dei*: non dixit, Fecerunt dii, aut, ad imaginem deorum. Poterat & hîc eadem intelligi Trinitas, tamquam Pater dixerit ad Filium & Spiritum-sanctum, *Venite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum*; si aliquid esset, quod Angelos prohiberet intelligi: quibus potiùs convenit venire ad Deum motibus sanctis, hoc est, cogitationibus piis, quibus ab eis consulitur incommutabilis Veritas, tamquam lex æterna in illa eorum curia superna. Neque enim sibi ipsi sunt veritas; sed creatricis participes Veritatis, ad illam moventur, tamquam ad fontem vitæ, ut quod non habent ex se ipsis, capiant ex ipsa. [e] Et eorum stabilis est iste motus, quo veniunt, [f] qui non recedunt. Nec sic loquitur Angelis Deus, quomodo nos invicem nobis, vel Deo, vel Angelis, vel ipsi Angeli nobis, sive per illos Deus nobis; sed ineffabili

Gen. 1. 26. — Gen. 1. 27.

[a] Editi, *eat.* At MSS *erit*: juxta LXX. ἔςαι.
[b] MSS. *nostrum nomen.*
[c] Hîc vox *Deus* in sola editione Lov. omittitur.

[d] Sola editio Lov. *Quod autem.*
[e] Ita MSS. At editi, *Et ideo eorum stabilis &c.*
[f] MSS. *quia non recedunt.*

suo modo, nobis autem hoc indicatur nostro modo. Dei quippe sublimior ante suum factum locutio, ipsius sui facti est immutabilis ratio, quæ non habet sonum strepentem atque transeuntem, sed vim sempiternè manentem, & temporaliter operantem. Hac loquitur Angelis sanctis, nobis autem aliter longè positis. Quando autem etiam nos aliquid talis locutionis interioribus auribus capimus, Angelis propinquamus. Non itaque mihi assiduè reddenda est ratio in hoc Opere de locutionibus Dei. Aut enim Veritas incommutabilis per se ipsam ineffabiliter loquitur rationalis creaturæ mentibus, aut per mutabilem creaturam loquitur, sive spiritalibus imaginibus nostro spiritui, sive corporalibus vocibus corporis sensui.

2. Illud sanè quod dictum est, *Et nunc non deficient ex illis omnia, quæ conati fuerint facere*: non dictum est confirmando, sed tamquam interrogando, sicut solet à comminantibus dici, quemadmodum ait quidam, Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur? Sic ergo accipiendum est, tamquam dixerit, Nonne omnia deficient ex illis, quæ conati fuerint facere? Sed si ita dicatur, non exprimit comminantem. Verùm propter tardiusculos addidimus particulam, id est, ne, ut diceremus, Nonne: quoniam vocem pronuntiantis scribere non possumus. Ex illis igitur tribus hominibus, Noë filiis, septuaginta-tres, vel potiùs ut ratio declaratura est, septuaginta-duæ gentes totidemque linguæ per terras esse cœperunt, quæ crescendo & insulas impleverunt. Auctus est autem numerus gentium multo ampliùs quàm linguarum. Nam & in Africa barbaras gentes in una lingua plurimas novimus; & homines quidem, multiplicato genere humano, ad insulas inhabitandas navigio transire potuisse, quis ambigat?

Virgilius Æneid. 3.

Caput VII.

An omne bestiarum genus etiam remotissimæ à terris insulæ ex eo numero acceperint, qui in arca diluvii inundatione servatus est.

Sed quæstio de omni genere bestiarum est, quæ sub cura hominum non sunt, nec sicuti ranæ nascuntur ex terra, sed sola commixtione maris & feminæ propagantur, sicut lupi atque hujusmodi cetera, quomodo post diluvium, quo ea quæ in arca non erant, cuncta deleta sunt, etiam in insulis esse potuerint, si reparata non sunt nisi ex his, quorum genera in utroque sexu arca servavit. Possunt quidem credi ad insulas natando transisse, sed proximas. Sunt autem quædam tam longè positæ à continentibus terris, ut ad eas nulla videatur natare potuisse bestiarum. Quòd si homines eas captas secum advexerunt, & eo modo ubi habitabant earum genera instituerunt, venandi studio fieri potuisse incredibile non est: quamvis jussu Dei sive permissu etiam opere Angelorum negandum non sit, potuisse transferri. Si verò è terra exortæ sunt secundùm originem primam, quando dixit Deus, *Producat terra animam vivam*: multo clariùs apparet, non tam reparandorum animalium causâ, quàm figurandarum variarum gentium propter Ecclesiæ sacramentum in arca fuisse omnia genera, si in insulis, quò transire non possent, multa animalia terra produxit.

Gen. 1. 24.

Caput VIII.

An ex propagine Adam vel filiorum Noë quædam genera hominum monstrosa prodierint.

1. Quæritur etiam, utrùm ex filiis Noë, vel potiùs ex illo uno homine, unde etiam ipsi exstiterunt, propagata esse credendum sit quædam monstrosa hominum genera, quæ gentium narrat historia: sicut perhibentur quidam unum habere oculum in fronte media: quibusdam plantas versas esse post crura: quibusdam utriusque sexûs esse naturam, & dextram mammam virilem, sinistram muliebrem, vicibusque [a] alternis coëundo & gignere & parere: aliis ora non esse, eosque per nares tantummodo [b] halitu vivere: alios staturâ esse cubitales, quos* Pygmæos à cubito Græci vocant: alibi quinquennes concipere feminas, & octavum vitæ annum non excedere. Item ferunt esse gentem, ubi singula crura in pedibus habent, nec poplitem flectunt, & sunt mirabilis celeritatis; quos* Sciopodas vocant, quòd per æstum in terra jacentes resupini umbrâ se pedum protegant: quosdam sine cervice oculos habentes in humeris: & cetera hominum, vel quasi hominum genera, quæ in maritima platea Carthaginis musivo picta sunt, ex libris deprompta velut curiosioris historiæ. Quid dicam de* Cynocephalis, quorum canina capita atque ipse latratus magis bestias quàm homines confitetur? Sed omnia genera hominum quæ dicuntur esse, credere non est necesse. Verùm quisquis uspiam nascitur homo, id est animal rationale mortale, quamlibet nostris inusitatam sensibus gerat corporis formam, seu colorem, sive motum, sive sonum, sive qualibet vi, qualibet parte, qualibet qualitate naturæ, ex illo uno protoplasto originem ducere, nullus fidelium dubitaverit. Apparet tamen quid in pluribus natura obtinuerit, & quid sit ipsa raritate mirabile.

* Pygmæi dicti, quasi Cubitales.

* Sciopodæ, quasi Umbripedes.

* Cynocephali, quasi Canicipites.

2. Qualis autem ratio redditur de monstrosis apud nos hominum partubus, talis de monstrosis quibusdam gentibus reddi potest. Deus enim creator est omnium, qui ubi & quando creari quid oporteat vel oportuerit, ipse novit, sciens universitatis pulcritudinem quarum partium vel similitudine vel diversitate contexat. Sed qui totum inspicere non potest, tamquam deformitate partis offenditur; quoniam cui congruat, & quò referatur, ignorat. Pluribus quàm quinis digitis in manibus & pedibus nasci homines, novimus; & hæc levior est quàm [c] illa distantia: sed tamen absit, ut quis ita desipiat, ut existimet in numero humanorum digitorum errasse Creatorem, quamvis nesciens cur hoc fecerit. Ita etsi major diversitas oriatur, scit ille quid egerit, cujus opera justè nemo reprehendit. Apud [d] Hipponem Diarrhytum est homo quasi lunatas habens plantas, & in eis binos tantummodo digitos, similes & manus. Si aliqua gens talis esset, illi curiosæ atque mirabili adderetur historiæ. Num igitur istum propter hoc negabimus ex uno illo, qui primus creatus est, esse propagatum? Androgyni, quos etiam Hermaphroditos nuncupant, quamvis admodum rari sint, difficile est tamen ut temporibus desint, in quibus sic uterque sexus apparet, ut ex quo potiùs debeant accipere nomen, incertum sit: à meliore

[a] MSS. *vicibusque inter se coeundo.*
[b] Editi, *suscepto & emisso halitu.* Verba *suscepto & emisso* absunt à MSS.
[c] Plerique MSS. *quàm ulla distantia.*

[d] Duo fuerunt Hippones in Africa, Hippo regius cognomine *Bona*, & Hippo Diarrhytos, quæ à nonnullis *Biserta* nunc dici creditur. Non hujus, ut Ludovicus Vives putavit, sed alterius Hipponis, regii scilicet episcopus fuit Augustinus.

tamen, hoc est à masculino, ut appellarentur, loquendi consuetudo prævaluit. Nam nemo umquam [a] Androgynæcas aut Hermaphroditas nuncupavit. Ante annos aliquot, nostrâ certè memoriâ, in Oriente duplex homo natus est superioribus membris, inferioribus simplex. Nam duo erant capita, duo pectora, quatuor manus, venter autem unus, & pedes duo, sicut uni homini: & tam diu vixit, ut multos ad eum videndum fama contraheret. Quis autem omnes commemorare possit humanos fetus longè dissimiles his ex quibus eos natos esse certissimum est? Sicut ergo hæc ex illo uno negari non possunt originem ducere; ita quæcumque gentes in diversitatibus corporum ab usitato naturæ cursu, quem plures & propè omnes tenent, velut exorbitasse traduntur, si definitione illa includuntur, ut rationalia animalia sint atque mortalia, ab eodem ipso uno primo patre omnium stirpem trahere confitendum est: si tamen vera sunt quæ de illarum nationum varietate & tanta inter se atque nobiscum diversitate traduntur. Nam & simias, & cercopithecos, & sphingas, si nesciremus non homines esse, sed bestias, possent illi historici de sua curiositate gloriantes, velut gentes aliquas hominum nobis impunita vanitate mentiri. Sed si homines sunt, de quibus illa mira conscripta sunt; quid, si propterea Deus voluit etiam nonnullas gentes ita creare, ne in his monstris, quæ apud nos [b] patet ex hominibus nasci, ejus sapientiam, qua naturam fingit humanam, velut artem cujuspiam minùs perfecti opificis, putaremus errasse? Non itaque nobis videri absurdum debet, ut quemadmodum in singulis quibusque gentibus quædam monstra sunt hominum, ita in universo genere humano quædam monstra sint gentium. Quapropter ut istam quæstionem pedetemtim cautéque concludam, aut illa, quæ talia de quibusdam gentibus scripta sunt, omnino nulla sunt; aut si sunt, homines non sunt; aut ex Adam sunt, si homines sunt.

Caput IX.

An inferiorem partem terræ, quæ nostræ habitationi contraria est, Antipodas habere credendum sit.

Quod verò & [c] Antipodas esse fabulantur, id est, homines à contraria parte terræ, ubi sol oritur, quando occidit nobis, adversa pedibus nostris calcare vestigia, nulla ratione credendum est. Neque hoc ulla historica cognitione didicisse se affirmant, sed quasi ratiocinando conjectant, eo quòd intra convexa cæli terra suspensa sit, eumdemque locum mundus habeat, & infimum, & medium: & ex hoc opinantur alteram terræ partem, quæ infrà est, habitatione hominum carere non posse. Nec adtendunt, etiamsi figurâ conglobatâ & rotundâ mundus esse credatur, sive aliqua ratione monstretur; non tamen esse consequens, ut etiam ex illa parte ab aquarum congerie nuda sit terra: deinde etiamsi nuda sit, neque hoc statim necesse esse, ut homines habeat. Quoniam nullo modo Scriptura ista mentitur, quæ
A narratis præteritis facit fidem, eo quòd ejus prædicta complentur: nimisque absurdum est, ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse, ut etiam illic ex uno illo primo homine genus institueretur humanum. Quapropter inter illos tunc hominum populos, qui per septuaginta-duas gentes & totidem linguas colliguntur fuisse divisi, quæramus, si possumus invenire illam in terris peregrinantem Civitatem Dei, quæ us-
B que ad diluvium arcamque perducta est, atque in filiis Noë per eorum benedictiones perseverasse monstratur, maximè in maximo, qui est appellatus Sem: quando quidem Japhet ita benedictus est, ut in ejusdem fratris sui domibus habitaret.

Caput X.

De generatione Sem, in cujus progenie tendens ad Abraham Civitatis Dei ordo dirigitur.

1. Tenenda est igitur series generationum ab ipso Sem, ut ipsa ostendat post diluvium
C Civitatem Dei; sicut eam series generationum ab illo qui est appellatus Seth, ostendebat ante diluvium. Propter hoc ergo Scriptura divina cùm terrenam Civitatem in Babylone, hoc est, in confusione monstrasset, ad patriarcham Sem recapitulando revertitur, & orditur inde generationes usque ad Abraham, commemorato etiam numero annorum quanto quisque ad hanc seriem pertinentem filium genuisset, quantoque vixisset. Ubi certè agnoscendum est quod ante promiseram, ut ap-
D pareat quare sit dictum de filiis Heber, *Nomen unius Phalech, quia in diebus ejus divisa est terra.* Gen. 10. 25. Quid enim aliud intelligendum est, terram esse divisam, nisi [d] diversitate linguarum? Omissis igitur ceteris filiis Sem ad hanc rem non pertinentibus, illi connectuntur in ordine generationum, per quos possit ad Abraham perveniri: sicut illi connectebantur ante diluvium, per quos perveniretur ad Noë, generationibus quæ propagatæ sunt ex illo Adam filio, qui appellatus est Seth. Sic ergo incipit generatio-
E num ista contextio: *Et hæ generationes Sem. Sem filius* [e] *centum annorum, cùm genuit Arphaxat, secundo anno post diluvium. Et vixit Sem, postquàm genuit Arphaxat, quingentos annos, & genuit filios & filias, & mortuus est.* Gen. 11. 10. Sic exsequitur ceteros, dicens quoto quisque anno vitæ suæ filium genuerit, ad istum generationum ordinem pertinentem, qui pertendit ad Abraham; & quot annos postmodum vixerit, intimans eum filios filiasque genuisse: ut intelligamus unde potuerint populi accrescere, ne
F in paucis qui commemorantur hominibus occupati pueriliter hæsitemus, unde tanta spatia terrarum atque regnorum repleri potuerint de genere Sem, maximè propter Assyriorum regnum, unde Ninus ille Orientalium [f] domitor usquequaque populorum ingenti prosperitate regnavit, & latissimum ac fundatissimum regnum, quod diuturno tempore duceretur, suis posteris propagavit.

2. Sed nos, ne diutiùs quàm opus est immoremur, non quot annos quisque in ista generatio-

[a] Vind. Am. *Androgenas.* Er. & aliquot MSS. *Androgynas.*

[b] MSS. *oportet.*

[c] De Antipodum exsistentia pugnam inter litteratos & vulgus ingentem fuisse scribit Plinius l. 2 c. 65. Nec alia haud dubiè vulgo erat caussa, cur Antipodas negaret, quàm quæ Lactantio fuit lib. 3. c. 24. ubi, *ineptum* dicit *credere esse homines quorum vestigia sint superiora quàm capita, aut ibi quæ apud nos jacent, inversa pendêre; fruges & arbores deorsum versùs crescere* &c. aitque *hujus erroris originem Philosophis fuisse, quòd existimarent rotundum esse mundum.* Antipodas etiam Augustinus negandos putabat, non tamen propter allatas à Lactantio rationes; sed ne admittere cogeretur homines non ortos ex Adamo, quod Scripturæ repugnat. Hinc Zacharias papa in epist. 10. ad Bonifacium data anno 748. *perversam & iniquam* appellat *doctrinam* Virgilii cujusdam asserentis *quòd alius mundus & alii homines sub terra sint.*

[d] Vind. Am. Er. *diversitatem.* Aliquot MSS. *diversitates.*

[e] Editi, *Sem filius Noë centum erat annorum.* At veteres libri juxta Græc. LXX. omittunt *Noë* & *erat.* Confer lib. Locutionum in Genes. n. 35.

[f] Vind. Am. & quidam à MSS. *dominator.*

num serie vixerit, sed quoto anno vitæ suæ genuerit filium, hoc ordine memorandum tantummodo ponimus, ut & numerum annorum à transacto diluvio usque ad Abraham colligamus, & [a] propter illa, in quibus nos cogit necessitas immorari, breviter alia cursimque tangamus. Secundo igitur anno post diluvium Sem, cùm esset centum annorum, genuit Arphaxat; Arphaxat autem, cùm esset centum-triginta-quinque annorum, genuit Cainan; qui cùm esset centum-triginta, genuit Sala. Porrò etiam ipse Sala totidem annorum erat, quando genuit Heber. Centum verò & triginta & quatuor agebat annos Heber, cùm genuit Phalech, in cujus diebus divisa est terra. Ipse autem Phalech vixit centum-triginta, & genuit Ragau: & Ragau centum-triginta duos, & genuit Seruch: & Seruch centum-triginta, & genuit Nachor: & Nachor septuaginta-novem, & genuit Thara: Thara autem septuaginta, & genuit Abram: quem postea Deus mutato vocabulo nominavit Abraham. (Gen. 17. 5.) Fiunt itaque anni à diluvio usque ad Abraham mille-septuaginta & duo, secundùm vulgatam editionem, hoc est, interpretum Septuaginta. (Vulgata editio.) In Hebræis autem codicibus longè pauciores annos perhibent inveniri: de quibus rationem aut nullam, aut difficillimam reddunt.

3. Cùm ergo quærimus in illis septuaginta-duabus gentibus Civitatem Dei, non possumus affirmare illo tempore, quo erat illis labium unum, id est, loquela una, tunc jam genus humanum alienatum fuisse à cultu veri Dei, ita ut in solis istis generationibus pietas vera remaneret, quæ descendunt de semine Sem per Arphaxat, & tendunt ad Abraham: sed ab illa superbia ædificandæ turris usque in cælum, qua impia significatur elatio, [b] apparuit Civitas, hoc est, societas impiorum. Utrùm itaque antè non fuerit, an latuerit, an potiùs utraque permanserit, pia scilicet in duobus filiis Noë, qui benedicti sunt, eorumque posteris; impia verò in eo qui maledictus est, atque ejus progenie, ubi etiam exortus est gigas venator contra Dominum, non est dijudicatio facilis. Fortassis enim, quod profectò est credibilius, & in filiis duorum illorum jam tunc antè quàm Babylonia cœpisset institui, fuerunt contemtores Dei, & in filiis Cham cultores Dei: utrumque tamen hominum genus terris numquam defuisse credendum est. Si quidem & quando dictum est, *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum:* (Psal. 13. 3. Psal. 52. 4.) in utroque Psalmo, ubi hæc verba sunt, & hoc legitur, *Nonne cognoscent omnes, qui operantur iniquitatem, qui devorant populum meum in cibo panis?* Erat ergo etiam tunc populus Dei. Unde illud quod dictum est, *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum:* de filiis hominum dictum est, non de filiis Dei. Nam præmissum est, *Deus de cælo prospexit super filios hominum, ut videret si est intelligens, aut requirens Deum:* ac deinde illa subjuncta, quæ omnes filios hominum, id est, ad Civitatem pertinentes quæ vivit secundùm hominem, non secundùm Deum, reprobos esse demonstrant.

CAPUT XI.

Quòd ea primitus lingua in usu hominum fuerit, quæ postea Hebræa ab Heber nomine nuncupata est, & in cujus familia remansit, cùm diversitas esset facta linguarum.

1. QUAMOBREM sicut lingua una cùm esset omnium, non ideo filii pestilentiæ defuerunt; nam & ante diluvium una erat lingua, & tamen omnes præter unam Noë justi domum deleri diluvio meruerunt: ita quando merito elationis impietatis gentes linguarum diversitate punitæ atque divisæ sunt, & Civitas impiorum confusionis nomen accepit, hoc est, appellata est Babylon, non defuit domus Heber, ubi ea quæ antea fuit omnium lingua remaneret. Unde sicut suprà memoravi, cùm cœpissent enumerari filii Sem, qui singuli gentes singulas procrearunt, primus est commemoratus Heber, cùm sit abnepos ipsius, hoc est, ab illo quintus inveniatur exortus. Quia ergo in ejus familia remansit * hæc lingua, (* V. infrà lib. 18. cap. 39.) divisis per alias linguas ceteris gentibus, quæ lingua priùs humano generi non immeritò creditur fuisse communis, ideo deinceps Hebræa est nuncupata. (Hebræa lingua.) Tunc enim opus erat eam distingui ab aliis linguis nomine proprio, sicut aliæ quoque vocatæ sunt nominibus propriis. Quando autem erat una, nihil aliud quàm humana lingua, vel humana locutio vocabatur, qua solâ universum genus humanum loquebatur.

2. Dixerit aliquis: Si in diebus Phalech filii Heber divisa est terra per linguas, id est, homines, qui tunc erant in terra; ex ejus nomine potiùs debuit appellari lingua illa, quæ fuit omnibus antè communis. Sed intelligendum est ipsum Heber propterea tale nomen imposuisse filio suo, ut vocaretur Phalech, quod interpretatur divisio, quia tunc ei natus est, quando per linguas terra divisa est, id est, ipso tempore, ut hoc sit quod dictum est: *In diebus ejus divisa est terra.* (Gen. 11. 25.) Nam nisi adhuc Heber viveret, quando linguarum facta est multitudo, non ex ejus nomine nomen acciperet lingua, quæ apud illum potuit permanere. Et ideò credenda est ipsa fuisse prima illa communis: quoniam de pœna venit illa multiplicatio mutatioque linguarum: & utique præter hanc pœnam esse debuit populus Dei. Nec frustra [c] lingua hæc est, quam tenuit Abraham, nec in omnes filios suos transmittere potuit, sed in eos tantùm qui propagati per Jacob, & insigniùs atque eminentiùs in Dei populum coalescentes, Dei testamenta & stirpem Christi habere potuerunt. Nec Heber ipse eamdem linguam in universam progeniem suam refudit; sed in eam tantùm, cujus generationes perducuntur ad Abraham. Quapropter etiamsi non evidenter expressum est, fuisse aliquod pium genus hominum, quando ab impiis Babylonia condebatur: non ad hoc valuit hæc obscuritas, ut quærentis fraudaretur, sed potiùs ut exerceretur intentio. Cùm enim legitur unam fuisse linguam primitus omnium, & ante omnes filios Sem commendatur Heber, quamvis ab illo quintus oriatur; & Hebræa vocatur lingua, quam Patriarcharum & Prophetarum, non solùm in sermonibus suis, verùm etiam in litteris sacris custodivit auctoritas: profectò cùm quæritur in divisione linguarum, ubi lingua illa remanere potuerit, quæ

a Vind. Am. Er. & plures MSS. *præter illa*:
b Editi, *terrena apparuit*. Abest *terrena* à MSS.

c Sic MSS. Editi verò, *Nec frustra linguam istam, hoc est, quam &c.*

fuit antè communis; quæ, sine ulla dubitatione, ubi remansit, non ibi fuit illa pœna, quæ facta est mutatione linguarum; quid aliud occurrit, nisi quòd in hujus gente remanserit, à cujus nomine nomen accepit; & hoc justitiæ gentis hujus non parvum apparuisse vestigium, quòd cùm aliæ gentes plecterentur mutatione linguarum, ad istam non pervenit tale supplicium?

3. Sed adhuc illud movet, quomodo potuerunt singulas gentes facere Heber & filius ejus Phalech, si una lingua permansit ambobus. Et certè una est Hebræa gens ex Heber propagata usque ad Abraham, & per eum deinceps, donec magnus fieret populus Israël. Quomodo igitur omnes filii qui commemorati sunt trium filiorum Noë, fecerunt singulas gentes, si Heber & Phalech singulas non fecerunt? Nimirum illud est probabilius, quòd gigas ille Nebroth fecerit etiam ipse gentem suam, sed propter excellentiam dominationis & corporis seorsum eminentiùs nominatus est, ut maneat numerus septuaginta-duarum gentium atque linguarum. Phalech autem propterea commemoratus est, non quòd gentem fecerit, (nam eadem ipsa est ejus gens Hebræa, eademque lingua;) sed propter tempus insigne, quòd in diebus ejus terra divisa est. Nec movere nos debet, quomodo potuerit gigas Nebroth ad illud ætatis occurrere, quo Babylon condita est, & confusio facta linguarum, atque ex [a] hac divisio gentium. Non enim quia Heber sextus est à Noë, ille autem quartus, ideo non potuerunt ad id tempus convenire vivendo. Hoc enim contigit, cùm plus viverent, ubi pauciores sunt generationes, minùs ubi plures; aut seriùs nati essent ubi pauciores, maturiùs ubi plures. Sanè intelligendum est, quando terra divisa est, non solùm jam natos ceteros filios filiorum Noë, qui commemorantur patres gentium; sed etiam ejus ætatis fuisse, ut numerosas familias haberent, quæ dignæ fuissent nominibus gentium. Unde nequaquam putandum, quòd eo fuerint ordine geniti, quo commemorati leguntur. Alioquin duodecim filii Jectan, qui erat filius alius Heber, frater Phalech, quomodo potuerunt jam gentes facere, si post Phalech fratrem suum Jectan natus est, sicut post eum commemoratus est: quando quidem tempore quo natus est Phalech, divisa est terra. Proinde intelligendum est, priorem quidem nominatum, sed longè post fratrem suum Jectan fuisse natum, cujus Jectan duodecim filii tam grandes jam familias haberent, ut in linguas proprias dividi possent. Sic enim potuit prior commemorari, qui erat ætate posterior; quemadmodum priùs commemorati sunt ex tribus filiis Noë procreati filii Japhet, qui erat minimus eorum; deinde filii Cham, qui erat medius; postremò filii Sem, qui erat primus & maximus. Illarum autem gentium vocabula partim manserunt, ita ut hodieque appareat unde fuerint derivata; sicut ex Assur Assyrii, & ex Heber Hebræi: partim temporis vetustate mutata sunt, ita ut vix homines doctissimi antiquissimas historias perscrutantes, nec omnium, sed aliquarum ex istis origines gentium potuerint reperire. Nam quòd ex filio Cham, qui vocabatur Mesraim, Ægyptii perhibentur exorti, nulla hîc resonat origo vocabuli: sicut nec Æthiopum, qui dicuntur ad eum filium Cham pertinere, qui Chus appellatus est. Et si omnia considerentur, plura mutata, quàm manentia nomina apparent.

CAPUT XII.

De articulo temporis in Abraham, à quo sanctæ successionis novus ordo contexitur.

NUNC jam videamus procursum Civitatis Dei, etiam ab illo articulo temporis, qui factus est in patre Abraham, unde incipit esse notitia ejus evidentior, & ubi clariora leguntur promissa divina, quæ nunc in Christo videmus impleri. Sicut ergo Scripturâ sanctâ indicante didicimus, in regione Chaldæorum natus est Abraham: (Gen. 11. 28.) quæ terra ad regnum pertinebat Assyriorum. Apud Chaldæos autem jam etiam tunc superstitiones impiæ prævalebant, quemadmodum per ceteras gentes. Una igitur Tharæ domus erat, de [b] qua natus est Abraham, in qua unius veri Dei cultus, & quantum credibile est, in qua jam sola etiam Hebræa lingua remanserat; quamvis & [c] ipsa, sicut jam manifestior Dei populus in Ægypto, ita in Mesopotamia servisse diis alienis, Jesu Nave narrante referatur (Jos. 24. 2.): ceteris ex progenie illius Heber in linguas paulatim alias & in nationes alias defluentibus. Proinde sicut per aquarum diluvium una domus Noë remanserat ad reparandum genus humanum, sic in diluvio multarum superstitionum per universum mundum una remanserat domus Tharæ, in qua custodita est plantatio Civitatis Dei. Denique sicut illic enumeratis suprà generationibus usque ad Noë simul cum annorum numeris, & expositâ diluvii causâ, priùs quàm Deus inciperet de arca fabricanda loqui ad Noë, dicitur, *Hæ autem generationes Noë:* (Gen. 6. 9.) ita & hîc enumeratis generationibus ab illo, qui est appellatus Sem, filio Noë, usque ad Abraham, deinde insignis articulus similiter ponitur ut dicatur, *Hæ sunt generationes Tharæ. Thara genuit Abram & Nachor & Aran: & Aran genuit Lot. Et mortuus est Aran coram Thara patre suo in terra in qua natus est, in regione Chaldæorum. Et sumserunt Abram & Nachor sibi uxores: nomen mulieris Abram Sara, & nomen mulieris Nachor Melcha, filia Aran.* (Gen. 11. 27. &c.) Iste Aran pater Melchæ fuit & pater Jescæ, quæ Jesca creditur ipsa esse etiam Sara uxor Abrahæ.

CAPUT XIII.

Quæ ratio fecisse videatur, ut in transmigratione Tharæ, qua Chaldæos deserens in Mesopotamiam transiit, nulla filii ejus Nachor facta sit mentio.

DEINDE narratur, quemadmodum Thara cum suis regionem reliquerit Chaldæorum, & venerit in Mesopotamiam, & habitaverit in Charra. Tacetur autem de uno ejus filio, qui vocabatur Nachor, tamquam eum non duxerit secum. Nam ita narratur: *Et sumsit Thara Abram filium suum, & Lot filium Aran, filium filii sui, & Saram nurum suam uxorem Abram filii sui, & eduxit illos de regione Chaldæorum ire in terram Chanaan: & venit in Charram, & habitavit ibi.* (Gen. 11. 31.) Nusquam hîc nominatus est Nachor, & uxor ejus Melcha. Sed invenimus postea, cùm servum suum mitteret Abraham ad accipiendam uxorem filio suo Isaac, ita scriptum: *Et accepit puer decem camelos de camelis domini sui, & de omnibus bonis domini sui secum, & exsurgens profectus est in Mesopotamiam in civitatem Nachor.* (Gen. 24. 10.) Isto & aliis sacræ hujus historiæ testimoniis ostenditur, etiam Nachor frater Abrahæ

[a] MSS. *ex hoc.*
[b] Sola editio Lov. *de quo.*
[c] Sic MSS. At editi, *& ipse.*

exisse de regione Chaldæorum, sedesque constituisse in Mesopotamia, ubi cum patre suo habitaverat Abraham. Cur ergo Scriptura eum non commemoravit, quando ex gente Chaldæa cum suis profectus est Thara, & habitavit in Mesopotamia, ubi non solùm Abraham filius ejus, verùm etiam Sara nurus & Lot nepos ejus commemorantur, quòd eos duxerit secum? Cur putamus, nisi fortè quòd à paterna & fraterna pietate descivérat, & superstitioni adhæserat Chaldæorum, & postea inde, sive pænitendo, sive persecutionem passus, quòd suspectus haberetur, & ipse emigravit? In libro enim qui inscribitur Judith, cùm quæreret Holofernes hostis Israëlitarum, quænam gens illa esset, utrùm adversùs eam bellandum fuisset, sic ei respondit Achior dux [a] Ammonitarum: *Audiat dominus noster verbum de ore pueri sui, & referam tibi veritatem de populo, qui habitat juxta te [b] montanam hanc, & non exibit mendacium de ore servi tui. Hæc enim progenies populi est Chaldæorum, & antea habitaverunt Mesopotamiam, quia noluerunt sequi deos patrum suorum, qui fuerunt in terra Chaldæorum gloriosi, sed declinaverunt de via parentum suorum, & adoraverunt Deum cæli, quem cognoverunt, & projecerunt eos à facie deorum suorum, & fugerunt in Mesopotamiam, & habitaverunt ibi dies multos. Dixitque illis Deus eorum, ut exirent de habitatione sua, & irent in terram Chanaan, & illic habitaverunt*: & cetera quæ narrat Achior Ammonites. Unde manifestum est, domum Tharæ persecutionem passam fuisse à Chaldæis pro vera pietate, qua unus & verus ab eis colebatur Deus.

(Judith. 5. 5. &c.)

Caput XIV.

De annis Tharæ, qui in Charra vitæ suæ tempus implevit.

Defuncto autem Thara in Mesopotamia, ubi vixisse perhibetur ducentos & quinque annos, jam incipiunt indicari factæ ad Abraham promissiones Dei, quod ita scriptum est: *Et fuerunt [c] dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni, & mortuus est in Charra.* Non sic autem accipiendum est, quasi omnes hos dies ibi egerit; sed quia omnes dies vitæ suæ, qui fuerunt anni ducenti-quinque, ibi compleverit: alioquin nesciretur quot annos vixerit Thara, quoniam non legitur quoto anno vitæ suæ in Charram venerit: & absurdum est existimare in ista serie generationum, ubi diligenter commemoratur quot annos quisque vixerit, hujus solius numerum annorum vitæ non commendatum esse memoriæ. Quòd enim quorumdam, quos eadem Scriptura commemorat, tacentur anni, non sunt in hoc ordine, in quo temporum dinumeratio decessione gignentium & genitorum successione contexitur. Iste autem ordo, qui dirigitur ab Adam usque ad Noë, & inde usque ad Abraham, sine numero annorum vitæ suæ neminem continet.

(Gen. 11. 32.)

Caput XV.

De tempore promissionis Abrahæ, qua secundùm præceptum Dei exiit de Charra.

1. Quod verò, commemorata morte Tharæ patris Abraham, deinde legitur: *Et dixit Dominus ad Abram, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui*, &c. non quia hoc sequitur in sermone libri, hoc etiam in rerum gestarum tempore sequi existimandum est. Erit quippe, A si ita est, insolubilis quæstio. Post hæc enim verba Dei, quæ ad Abraham facta sunt, Scriptura sic loquitur: *Et exiit Abram, quemadmodum locutus est illi Dominus, & abiit cum eo Lot. Abram autem erat quinque & septuaginta annorum, cùm exiit ex Charra.* Quomodo potest hoc verum esse, si post mortem patris sui exiit de Charra? Cùm enim esset Thara septuaginta annorum, sicut suprà intimatum est, genuit Abraham: cui numero additis septuaginta-quinque annis, quos agebat Abraham, quando B egressus est de Charra, fiunt anni centum-quadraginta-quinque. Tot igitur annorum erat Thara, quando exiit Abraham de illa Mesopotamiæ civitate: agebat enim annum ætatis suæ septuagesimum-quintum; ac per hoc pater ejus, qui eum septuagesimo anno suo genuerat, agebat, ut dictum est, centesimum-quadragesimum & quintum. Non ergo inde post mortem patris, id est, post ducentos-quinque annos, quibus pater ejus vixit, egressus est: sed annus de illo loco profectionis ejus, C quoniam ipsius septuagesimus-quintus erat, procul dubio patris ejus, qui eum septuagesimo suo anno genuerat, centesimus-quadragesimus-quintus fuisse colligitur. Ac per hoc intelligendum est more suo Scripturam redisse ad tempus, quod jam narratio illa transierat: sicut superiùs, cùm filios filiorum Noë commemorasset, dixit illos fuisse in gentibus & linguis suis; & tamen postea quasi hoc etiam in ordine temporum sequeretur, *Et erat*, inquit, *omnis terra labium unum, & vox una omnibus.* D Quomodo ergo secundùm suas gentes & secundùm suas linguas erant, si una erat omnibus; nisi quia ad illud quod jam transierat recapitulando est reversa narratio? Sic ergo & hîc cùm dictum esset, *Et fuerunt dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni, & mortuus est Thara in Charra*: deinde Scriptura redeundo ad id quod ideo prætermiserat, ut priùs de Thara id quod inchoatum fuerat compleretur, *Et dixit*, inquit, *Dominus ad Abram, Exi de terra tua*, &c. Post quæ Dei verba E subjungitur, *Et exiit Abram, quemadmodum locutus est illi Dominus, & abiit cum eo Lot: Abram autem erat quinque & septuaginta annorum, cùm exiit ex Charra.* Tunc itaque factum est, quando pater ejus centesimum-quadragesimum & quintum annum agebat ætatis: tunc enim fuit hujus septuagesimus-quintus. Soluta [d] est autem quæstio ista & aliter, ut septuaginta-quinque anni Abrahæ, quando egressus est de Charra, ex illo computarentur, ex quo de igne Chaldæorum liberatus, non ex quo F natus est, tamquam tunc potiùs natus habendus sit.

(Gen. 11. 1. — Ibidem 4. — Gen. 10. 31. — Gen. 11. 1. — Gen. 11. 32.)

2. Sed beatus Stephanus in Actibus Apostolorum cùm ista narraret, *Deus*, inquit, *gloriæ apparuit Abrahæ patri nostro, cùm esset in Mesopotamia, priùs quàm habitaret in Charra, & ait ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & veni in terram, quam tibi demonstrabo.* Secundùm hæc verba Stephani non post mortem patris ejus locutus est Deus Abrahæ, qui utique in Charra mortuus est, ubi cum illo & ipse filius ha-G bitavit; sed priùs quàm habitaret in eadem civitate, jam tamen cùm esset in Mesopotamia. Jam ergo exierat à Chaldæis. Quod itaque adjungit Stephanus, *Tunc Abraham egressus est de terra Chaldæorum, & habitavit in Charra*, non [e] demonstrat

(Act. 7. 2. & 3. — Ibidem 4.)

[a] MSS. *Ammanitarum*: & infrà *Ammanites*, loco *Ammonites*.
[b] Lov. *montana hac*. At MSS. *montanam hanc*: juxta Græc. τὴν ὀρεινὴν ταύτην.
[c] Lov. *omnes dies*. Abest *omnes* à ceteris libris & à Græco LXX.

[d] Solutio hæc ab Hieronymo profertur, ducta ex traditione Hebræorum, qui Abraham in ignem, quem adorare nollet, conjectum à Chaldæis, indeque divinitus liberatum narrant.
[e] Verbum *demonstrat* abest à MSS.

quid sit factum, postea quàm locutus est illi Deus, (neque enim post illa Dei verba egressus est de terra Chaldæorum, cùm dicat ei locutum Deum cùm esset in Mesopotamia,) sed ad totum illud tempus pertinet quod ait *Tunc*, id est, ex quo egressus est à Chaldæis, & habitavit in Charra. Item *Ibidem.* quod sequitur: *Et inde post quàm mortuus est pater ejus, collocavit illum in terra hac, in qua vos nunc habitatis, & patres vestri*: non ait, Post quàm mortuus est pater ejus, exiit de Charra: sed inde hîc eum collocavit, post quàm mortuus est pater ejus. Intelligendum est igitur locutum Deum fuisse ad Abraham, cùm esset in Mesopotamia, priùs quàm habitaret in Charra; sed eum in Charram pervenisse cum patre, retento apud se præcepto Dei, & inde exisse septuagesimo & quinto suo, patris autem sui centesimo-quadragesimo-quinto anno. Collocationem verò ejus in terra Chanaan, non profectionem de Charra, post mortem patris ejus factam esse dicit; quia jam mortuus erat pater ejus, quando emit terram, cujus ibi jam suæ rei cœpit esse possessor. Quòd autem jam in Mesopotamia constituto, hoc est, jam egresso de terra Chaldæorum, dicit Deus, *Exi de terra tua, & de cognatione tua, &* *Gen. 12. 1.* *de domo patris tui*, non ut corpus inde ejiceret, quod jam fecerat, sed ut animum avelleret, dicitur. Non enim exierat inde animo, si spe redeundi & desiderio tenebatur, quæ spes & desiderium, Deo jubente ac juvante, & illo obediente, fuerat amputandum. Non sanè incredibiliter existimatur, cùm postea secutus esset Nachor patrem suum, tunc Abraham præceptum Domini implesse, ut cum Sara conjuge sua & Lot filio fratris sui exiret de Charra.

Caput XVI.

De ordine & qualitate promissionum Dei, quæ ad Abraham factæ sunt.

JAM considerandæ sunt promissiones Dei factæ ad Abraham. In his enim apertiora [a] Dei nostri, hoc est, Dei veri oracula apparere cœperunt de populo [b] piorum, quem prophetica prænuntiavit auctoritas. Harum prima ita legitur: *Gen. 12. 1. &c.* *Et dixit Dominus ad Abram, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in terram, quam tibi demonstravero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus, & benedicam benedicentes te, & maledicam maledicentes te, & benedicentur in te omnes tribus terræ.* Advertendum est igitur, duas res promissas Abrahæ: unam scilicet, quòd terram Chanaan possessurum fuerat semen ejus, quod significatur, ubi dictum est, *Vade in terram, quam tibi demonstravero, & faciam te in gentem magnam*: aliam verò longè præstantiorem, non de carnali, sed de spiritali semine, per quod pater est, non unius gentis Israëliticæ, sed omnium gentium quæ fidei ejus vestigia consequuntur, quod promitti cœpit his verbis, *Et benedicentur in te omnes tribus terræ.* Hanc promissionem factam arbitratur Eusebius septuagesimo-quinto anno ætatis Abrahæ, tamquam mox ut facta est, de Charra exierit Abraham: quoniam Scripturæ contradici non potest, *Gen. 12. 4.* ubi legitur, *Abram erat quinque & septuaginta annorum, cùm exiit ex Charra.* Sed si eo anno facta est ista promissio, jam utique in Charra cum patre suo demorabatur Abraham. Neque enim inde exire posset, nisi priùs ibi habitasset. Numquidnam ergo contra dicitur Stephano dicenti: *Deus gloriæ apparuit Abrahæ patri nostro, cùm esset in Mesopotamia, priùs quàm habitaret in Charra?* *Act. 7. 2.* Sed intelligendum est, quòd eodem anno facta sint omnia, & Dei promissio ante quàm in Charra habitaret Abraham, & in Charra habitatio ejus, & inde profectio: non solùm quia Eusebius in Chronicis ab anno hujus promissionis computat & ostendit post quadringentos & triginta annos exitum esse de Ægypto, quando lex data est; verùm etiam quia id commemorat apostolus Paulus. *Gal. 3. 17.*

Caput XVII.

De tribus excellentioribus gentium regnis, quorum unum, id est, Assyriorum, jam [c] Abraham genito sublimius eminebat.

PER idem tempus eminentia regna erant gentium, in quibus terrigenarum Civitas, hoc est, societas hominum secundùm hominem viventium sub dominatu angelorum desertorum insigniùs excellebat, regna videlicet tria, Sicyoniorum, Ægyptiorum, Assyriorum. Sed Assyriorum multo erat potentius atque sublimius. Nam rex ille Ninus Beli filius, exceptâ Indiâ, universæ Asiæ populos subjugaverat. Asiam nunc dico, non illam partem quæ hujus majoris Asiæ una provincia est, sed eam quæ universa Asia nuncupatur, quam quidam in altera duarum, plerique autem in tertia totius orbis parte posuerunt, ut sint omnes, Asia, Europa, & Africa: quod non æquali divisione fecerunt. Namque ista quæ Asia nuncupatur, à meridie per Orientem usque ad Septemtrionem pervenit: Europa verò à Septemtrione usque ad Occidentem; atque inde Africa ab Occidente usque ad Meridiem. Unde videntur orbem dimidium duæ tenere, Europa & Africa, alium verò dimidium sola Asia. Sed ideo illæ duæ partes factæ sunt, quia inter utramque ab Oceano ingreditur, quidquid aquarum terras interluit, & hoc mare magnum nobis facit. Quapropter si in duas partes orbem dividas, Orientis & Occidentis, Asia erit in una, in altera verò Europa & Africa. Quamobrem [d] trium regnorum, quæ tunc præcellebant, scilicet Sicyoniorum non erat sub Assyriis, quia in Europa sunt: Ægyptiorum autem quomodo eis non subjacebat, à quibus tota Asia tenebatur, solis Indis, ut perhibetur, exceptis. In Assyria igitur prævaluerat dominatus impiæ Civitatis: hujus caput erat illa Babylon, cujus terrigenæ civitatis nomen aptissimum est, id est, confusio. Ibi jam Ninus regnabat post mortem patris sui Beli, qui primus illic regnaverat sexaginta-quinque annos. Filius verò ejus Ninus, qui defuncto patri successit in regnum, quinquaginta-duos regnavit annos, & habebat in regno quadraginta-tres, quando natus est Abraham, qui erat annus circiter millesimus-ducentesimus ante conditam Romam, veluti alteram in Occidente Babyloniam.

Caput XVIII.

De iterato alloquio Dei ad Abraham, quo ei & semini ejus Chanaan terra promittitur.

EGRESSUS ergo Abraham de Charra septuagesimo-quinto anno ætatis suæ, centesimo

[a] Sic MSS. At Lov. *Domini nostri Iesu Christi*.
[b] Nonnulli codices, *impiorum*.
[c] Lov. *jam tempore Abraham*.

[d] Editi, *Quamobrem unum*: paulóque pòst, *regnum scilicet Sicyoniorum*. Verba *unum* & *regnum* non habent MSS.

autem

autem quadragesimo & quinto patris sui, cum Lot filio fratris & Sara conjuge perrexit in terram Chanaan, & pervenit usque ad Sichem, ubi rursus accepit divinum oraculum, de quo ita scriptum est: Gen. 12. 7. *Et apparuit Dominus Abrahæ, & dixit illi, Semini tuo dabo terram hanc.* Nihil hîc de illo semine promissum est, in quo pater factus est omnium gentium: sed de illo solo, de quo pater est unius Israëliticæ gentis; ab hoc enim semine terra illa possessa est.

Caput XIX.

De Saræ pudicitia in Ægypto per Deum custodita, quam Abraham non uxorem suam esse dixerat, sed sororem.

Gen. 12. 7. &c. DEINDE ædificato ibi altari, & invocato Deo, Abraham profectus est inde, & habitavit in eremo, atque inde ire in Ægyptum famis necessitate compulsus est. Ubi uxorem suam dixit sororem, nihil mentitus. Erat enim & hoc, quia propinqua erat sanguine: sicut etiam Lot eadem propinquitate, cùm fratris ejus esset filius, frater ejus est dictus. Itaque uxorem tacuit, non negavit, conjugis tuendam pudicitiam committens Deo, & humanas insidias cavens ut homo: quoniam si periculum quantum caveri poterat, non caveret, magis tentaret Deum, quàm speraret in Deum. De qua re contra calumniantem Faustum Manichæum * satis diximus. (* Lib. 22. c. 36.) Denique factum est, quod de Domino præsumsit Abraham. Nam Pharao rex Ægypti, qui eam sibi uxorem acceperat, graviter afflictus marito reddidit. Ubi absit ut credamus, alieno concubitu fuisse pollutam: quia multo est credibilius, hoc Pharaonem facere afflictionibus magnis non fuisse permissum.

Caput XX.

De secessione Lot & Abrahæ, quæ illis salva caritate complacuit.

REVERSO igitur Abraham ex Ægypto in locum unde venerat, tunc Lot fratris filius ab illo in terram Sodomorum, salva caritate, discessit. Divites quippe facti erant, pastoresque multos pecorum habere cœperant, quibus inter se rixantibus, eo modo familiarum suarum pugnacem discordiam vitaverunt. Poterat quippe hinc, ut sunt humana, etiam inter ipsos aliqua rixa consurgere. Proinde hoc malum præcaventis Abrahæ Gen. 13. 8. &c. verba ista sunt ad Lot: *Non sit rixa inter me & te, & inter pastores meos & pastores tuos, quia homines nos fratres sumus: Nonne ecce tota terra ante te est? Discede à me: si tu in sinistram, ego in dextram; vel si tu in dextram, ego in sinistram.* Hinc fortassis effecta est inter homines pacifica consuetudo, ut quando terrenorum aliquid partiendum est, * major dividat, minor eligat. (* V. Sen. l. 6. declam.)

Caput XXI.

De tertia promissione Dei, qua terram Chanaan Abrahæ & semini ejus in perpetuum pollicetur.

CUM ergo digressi essent, separatimque habitarent Abraham & Lot necessitate sustentandæ familiæ, non fœditate discordiæ, & Abraham in terra Chanaan, Lot autem esset in Sodomis, oraculo tertio Dominus dixit ad Abraham, Gen. 13. 14. &c. *Respiciens oculis tuis vide à loco in quo nunc tu es, ad Aquilonem, & Africum, & Orientem, & Mare; quia omnem terram quam tu vides, tibi dabo, & semini tuo usque in sæculum, & faciam semen tuum tamquam arenam terræ. Si potest aliquis dinumerare arenam terræ, & semen tuum dinumerabitur. Surgens perambula terram in longitudinem ejus, & in latitudinem, quia tibi dabo eam.* In hac promissione utrùm sit etiam illa, qua pater factus est omnium gentium, non evidenter apparet. Potest enim videri ad hoc pertinere, *Et faciam semen tuum tamquam arenam terræ*: quod ea locutione dictum est, quam Græci vocant hyperbolen; quæ utique tropica est, non propria. Quo tamen modo, ut ceteris tropis uti solere Scripturam, nullus qui eam didicit, ambigit. Iste autem tropus, id est, modus locutionis fit, quando id quod dicitur, longè est amplius, quàm quod eo dicto significatur. Quis enim non videat, quàm sit incomparabiliter amplior arenæ numerus, quàm potest esse omnium hominum ab ipso Adam usque ad terminum sæculi? Quanto ergo magis quàm semen Abrahæ, non solùm quod pertinet ad Israëliticam gentem, verùm etiam quod est, & futurum est, secundùm imitationem fidei, toto orbe terrarum in omnibus gentibus. Quod semen, in comparatione multitudinis impiorum, profectò in paucis est: quamvis & ipsi pauci faciant innumerabilem multitudinem suam; quæ significata est secundùm hyperbolen per arenam terræ. Sanè ista multitudo quæ promittitur Abrahæ, non Deo est innumerabilis, sed hominibus: Deo autem nec arena terræ. Proinde quia non tantùm gens Israëlitica, sed universum semen Abrahæ, ubi est [a] & promissio, non secundùm carnem, sed secundùm spiritum plurium filiorum; congruentiùs arenæ multitudini comparatur; potest hîc intelligi utriusque rei facta promissio. Sed ideo diximus, quòd non evidenter appareat, quia & illius gentis unius multitudo, quæ secundùm carnem nata est ex Abraham per ejus nepotem Jacob, in tantum crevit, ut penè omnes partes orbis impleverit. Et ideo potuit & ipsa secundùm hyperbolen arenæ multitudini comparari; quia & hæc sola innumera est homini. Terram certè illam solam significatam, quæ appellata est Chanaan, nemo ambigit. Sed quod dictum est, *Tibi dabo eam, & semini tuo usque in sæculum*: potest movere nonnullos, si *usque in sæculum* intelligant in æternum. Si autem *in sæculum* hoc loco sic accipiant, quemadmodum fideliter tenemus, initium futuri sæculi à fine præsentis ordiri, nihil eos movebit: quia etsi expulsi sunt Israëlitæ de Jerosolymis, manent tamen in aliis civitatibus terræ Chanaan, & usque in finem manebunt: & universa terra illa cùm à Christianis inhabitatur, etiam ipsum semen est Abrahæ.

Caput XXII.

De superatis ab Abraham hostibus Sodomorum, quando & Lot de captivitate eripuit, & à Melchisedec sacerdote benedictus est.

HOC responso promissionis accepto migravit Abraham, & mansit in alio ejusdem terræ loco, id est, juxta quercum Mambræ, quæ erat Chebron. (Gen. 13. 18.) Deinde ab hostibus qui Sodomis irruerant, cùm quinque reges adversùs quatuor bellum gererent, & victis Sodomitis etiam Lot captus esset, liberavit eum Abraham, adductis secum in prœlium trecentis-decem & octo vernaculis suis: & victoriam fecit [b] regibus Sodomorum, nihilque spoliorum auferre voluit, cùm rex cui

[a] Sic MSS. At editi, *ubi est expressa promissio.*
[b] Editi, *de regibus.* Abest *de* à MSS. & abesse debet: nam victoria in gratiam regum Sodomorum de hostibus eorum facta est.

vicerat obtulisset. Sed planè tunc benedictus est à Melchisedec, qui erat sacerdos Dei excelsi: de [Gen. 14. 18.] quo in epistola quæ inscribitur ad Hebræos, quam [Hebr. 7. 1.] plures apostoli Pauli esse dicunt, * quidam verò negant, [* V. suprà pag. 241. Not. h.] multa & magna conscripta sunt. Ibi quippe primùm apparuit sacrificium, quod nunc à Christianis offertur Deo toto orbe terrarum, impleturque illud quod longè post hoc factum per Prophetam dicitur ad Christum, qui fuerat adhuc venturus in carne, [Psal. 109. 4.] *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec.* Non scilicet secundùm ordinem Aaron: qui ordo fuerat auferendus illucescentibus rebus, quæ illis umbris prænotabantur.

Caput XXIII.

De verbo Domini ad Abraham, quo ei promittitur secundùm multitudinem stellarum multiplicanda posteritas: quòd credens justificatus est adhuc in præputio constitutus.

Etiam tunc factum est verbum Domini ad Abraham in visu. [Gen. 15. 1. &c.] Qui cùm ei protectionem mercedemque promitteret valde multam; ille de posteritate sollicitus, quemdam Eliezer vernaculum suum futurum sibi heredem dixit: continuóque illi promissus est heres, non ille vernaculus, sed qui de ipso Abraham fuerat exiturus: rursusque semen innumerabile, non sicut arena terræ, sed sicut stellæ cæli: ubi mihi magis videtur promissa posteritas cælesti felicitate sublimis. Nam quantum ad multitudinem pertinet, quid sunt stellæ cæli ad arenam terræ, nisi quis & istam comparationem in tantum esse similem dicat, in quantum etiam stellæ dinumerari non valent? Quia nec omnes eas videri posse credendum est. Nam quanto quisque acutiùs intuetur, tanto plures videt. Unde & acerrimè cernentibus aliquas occultas esse meritò existimatur, exceptis eis sideribus quæ in alia parte orbis à nobis remotissima oriri & occidere perhibentur. Postremò quicumque universum stellarum numerum comprehendisse & conscripsisse jactantur, sicut Aratus vel Eudoxus, vel si qui alii sunt, eos libri hujus contemnit auctoritas. [Ibidem 6.] Hîc sanè illa sententia ponitur, cujus Apostolus meminit propter Dei gratiam commendandam: [Rom. 4. 3.] *Credidit Abraham Deo, & deputatum est illi ad justitiam:* ne circumcisio gloriaretur, gentesque incircumcisas ad fidem Christi nollet admitti. Hoc enim quando factum est, ut credenti Abrahæ deputaretur fides ad justitiam, nondum fuerat circumcisus.

Caput XXIV.

De significatione sacrificii, quod Abraham offerre præceptus est, cùm poposcisset ut de his quæ [a] crediderat doceretur.

1. In eodem visu cùm loqueretur ei Deus, etiam hoc ait ad illum: [Gen. 15. 7.] *Ego Deus qui te eduxi de regione Chaldæorum, ut dem tibi terram hanc; ut heres sis ejus.* Ubi cùm interrogasset Abraham secundùm quid sciret, quòd heres ejus erit, dixit illi Deus: [Ibidem 9. &c.] *Accipe mihi juvencam trimam, & capram trimam, & arietem trimum, & turturem, & columbam. Accepit autem [b] illi hæc omnia, & divisit illa media, & posuit ea contra faciem alterum alteri: aves autem non divisit. Et descenderunt*, sicut scriptum est, *aves supra corpora quæ divisa erant, & consedit illis Abram.*

A *Circa solis autem occasum pavor irruit super Abram, & ecce timor tenebrosus magnus incidit ei: & dictum est ad Abram, Sciendo scies, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria, & in servitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis; gentem autem cui servierint, judicabo ego. Post hæc verò exibunt huc cum supellectili multa. Tu autem ibis ad patres tuos cum pace [c] nutritus in senecta bona. Quarta verò generatione convertent se huc. Nondum enim impleta sunt peccata Amorrhæorum usque adhuc. Cùm autem jam* B *sol erat ad occasum, facta est flamma, & ecce fornax fumabunda, & lampades ignis, quæ pertransierunt per media divisa illa. In die illa disposuit Dominus Deus testamentum ad Abram, dicens, Semini tuo dabo terram hanc, à flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem, Cenæos, & Cenezæos, & Cedmonæos, & Chetæos, & Pheresæos, & Raphaim, & Amorrhæos, & Chananæos, & Evæos, & Gergesæos, & Iebusæos.*

2. Hæc omnia in visu facta divinitus atque dicta C sunt, de quibus singulis enucleatè disserere longum est, & intentionem Operis hujus excedit. Quod ergo satis est, nosse debemus: postea quàm dictum est, credidisse Abraham Deo, & deputatum esse illi ad justitiam, non eum in fide defecisse, ut diceret, *Dominator Domine, secundùm quid sciam, quia heres ejus ero?* [Gen. 15. 8.] Terræ quippe illius promissa erat hereditas. Non enim ait, Unde sciam, quasi adhuc non crederet: sed ait, *Secundùm quid sciam*, ut ei rei quam crediderat, aliqua similitu- D do adhiberetur, qua ejus modus agnosceretur. Sicut non est virginis Mariæ diffidentia, quòd ait, *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* [Luca 1. 34.] Quod enim futurum esse certa erat, modum quo fieret inquirebat. Et hoc cùm quæsisset, audivit, [Ibidem 35.] *Spiritus-sanctus superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Denique & hîc similitudo data est de animalibus, juvenca, capra & ariete, & duabus volucribus, turture & columba: ut secundùm hæc futurum sciret, quod futurum esse jam E non ambigeret. Sive ergo per juvencam significata sit plebs posita sub jugo legis, per capram eadem plebs peccatrix futura, per arietem eadem plebs etiam regnatura; (quæ animalia propterea trima dicuntur, quia cùm sint insignes articuli temporum ab Adam usque ad Noë, & inde usque ad Abraham, & inde usque ad David, qui reprobato Saüle primus in regno gentis Israëliticæ est Domini voluntate fundatus; in hoc ordine tertio, qui tenditur ex Abraham usque ad David, tamquam F tertiam ætatem gerens ille populus adolevit:) sive aliquid aliud convenientius ista significent; nullo tamen modo dubitaverim, spiritales in ea præfiguratos additamento turturis & columbæ. Et ideo dictum est, *Aves autem non divisit:* quoniam carnales inter se dividuntur, spiritales autem nullo modo; sive à negotiosis conversationibus hominum se removeant, sicut turtur; sive inter illas degant, sicut columba: utraque tamen avis est simplex & G innoxia; significans & in ipso Israëlitico populo, cui terra illa danda erat, futuros individuos filios promissionis & heredes regni in æterna felicitate [d] mansuri. Aves autem descendentes super corpora quæ divisa erant, non boni aliquid, sed spiritus indicant aëris hujus, pastum quemdam suum

[a] Sic MSS At editi, *crederet.*
[b] Editi, *ille.* At MSS. *illi:* juxta Græc. LXX αὐτῷ.
[c] LXX in antiquis codicibus habent τραφεὶς, *nutritus*: attamen in Complutensi, ταφεὶς, *sepultus.*
[d] Sic MSS. Editi verò, *mansuros.*

de carnalium divisione quærentes. Quòd autem illis consedit Abraham, significat etiam inter illas carnalium divisiones [a] veros usque in finem perseveraturos fideles. Et circa solis occasum quòd pavor irruit in Abraham, & timor tenebrosus magnus, significat circa hujus sæculi finem magnam perturbationem ac tribulationem futuram fidelium: de Matth. 24. 21. qua Dominus dixit in Evangelio, *Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio.*

Gen. 15. 13. 3. Quod verò dictum est ad Abraham, *Sciendo scies, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria, & in servitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis:* de populo Israël, qui fuerat in Ægypto serviturus, apertissimè prophetatum est. Non quòd in eadem servitute sub Ægyptiis affligentibus quadringentos annos ille populus fuerat peracturus; sed in ipsis quadringentis annis prænuntiatum est hoc futurum. Quemadmodum enim Gen. 11. 32. scriptum est de Thara patre Abrahæ, *Et fuerunt dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni*; non quia ibi omnes acti sunt, sed quia ibi completi Gen. 15. 13. sunt: ita & hîc propterea interpositum est, *Et in servitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis*; quoniam iste numerus in eadem afflictione completus est, non quia ibi universus peractus est. Quadringenti sanè dicuntur anni propter numeri plenitudinem, quamvis aliquanto ampliùs sint; sive ex hoc tempore computentur, quo ista promittebantur Abrahæ, sive ex quo natus est Isaac, propter semen Abrahæ, de quo ista prædicuntur. Computantur enim, sicut superiùs jam diximus, ab anno septuagesimo & quinto Abrahæ, quando ad eum facta est prima promissio, usque ad exitum Israël ex Ægypto, quadringenti & triginta anni: Gal. 3. 17. quorum Apostolus ita meminit: *Hoc autem dico*, inquit, *testamentum confirmatum à Deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex, non infirmat ad evacuandam promissionem.* Jam ergo isti quadringenti & triginta anni, quadringenti poterant nuncupari, quia non sunt multo ampliùs: quanto magis cùm aliquot jam ex isto numero præteriissent, quando illa in visu demonstrata & dicta sunt Abrahæ; vel quando Isaac natus est centenario patri suo, à prima promissione post XXV. annos, cùm jam ex istis quadringentis-triginta quadringenti & quinque remanerent, quos Deus quadringentos voluit nominare, & cetera quæ sequuntur in verbis prænuntiantis Dei, nullus dubitaverit ad Israëliticum populum pertinere.

Gen. 15. 17. 4. Quod verò adjungitur, *Cùm autem jam sol erat ad occasum, flamma facta est, & ecce fornax fumabunda, & lampades ignis, quæ pertransierunt per media divisa illa:* significat jam in fine sæculi per ignem judicandos esse carnales. Sicut enim afflictio Civitatis Dei, qualis antea numquam fuit, quæ sub Antichristo futura speratur, significatur tenebroso timore Abrahæ circa solis occasum, id est, propinquante jam fine sæculi: sic ad solis occasum, id est, ad ipsum jam finem, [b] significatur isto igne dies judicii dirimens carnales per ignem salvandos, & in igne damnandos. Deinde testamentum factum ad Abraham, terram Chanaan propriè manifestat, & nominat in ea undecim gentes à flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem. Non ergo à flumine magno Ægypti, hoc est,

A Nilo; sed à parvo, quod dividit inter Ægyptum & Palæstinam, ubi est civitas Rhinocorura.

CAPUT XXV.

De Agar ancilla Saræ, quam eadem Sara Abrahæ voluit esse concubinam.

JAM hinc tempora consequuntur filiorum Abrahæ, unius de Agar ancilla, alterius de Sara libera, de quibus in libro superiore jam diximus. Gen. 16. Quod autem adtinet ad rem gestam, nullo modo est inurendum de hac concubina crimen Abra- B hæ. Usus est eâ quippe ad generandam prolem, non ad explendam libidinem; nec insultans, sed potiùs obediens conjugi, quæ suæ sterilitatis credidit esse solatium, si fecundum ancillæ uterum, quoniam naturâ non poterat, voluntate faceret suum, & eo jure quo dicit Apostolus, *Similiter & vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier*, 1. Cor. 7. 4. uteretur mulier ad pariendum ex altera, quod non poterat ex se ipsa. Nulla est hîc cupido lasciviæ, nulla nequitiæ turpitudo. Ab uxore caussâ prolis C ancilla marito traditur, à marito caussâ prolis accipitur: ab utroque non culpæ luxus, sed naturæ fructus exquiritur. Denique cùm ancilla gravida, [c] dominâ sterili, superbiret, & hoc Sara suspicione muliebri viro potiùs imputaret, etiam ibi demonstravit Abraham non se amatorem servum, sed liberum fuisse genitorem, & in Agar Saræ conjugi pudicitiam custodisse; nec voluptatem suam, sed voluntatem illius implevisse: accepisse, nec petiisse; accessisse, nec hæsisse; seminasse, nec amasse. D Ait enim, *Ecce ancilla tua in manibus tuis, utere eâ quomodo tibi placuerit.* Gen. 16. 6. O virum viriliter utentem feminis, conjuge temperanter, ancillâ obtemperanter, nullâ intemperanter!

CAPUT XXVI.

De testificatione Dei ad Abraham, quâ eidem seni de sterili Sara filium spondet, patremque eum gentium statuit, & promissi fidem sacramento circumcisionis obsignat.

POST hæc est natus Ismaël ex Agar, in quo E putare posset impletum, quod ei promissum fuerat, cùm sibi vernaculum suum adoptare voluisset, dicente Deo: *Non erit heres tuus hic; sed qui exiet de te, ille erit heres tuus.* Gen. 15. 4. Hoc ergo promissum ne in ancillæ filio putaret impletum, jam *cùm esset annorum nonaginta & novem, apparuit ei Dominus,* Gen. 17. 1. & c. *& dixit illi, Ego sum Deus, place in conspectu meo, & esto sine querela, & ponam testamentum meum inter me & inter te, & implebo te valde. Et procidit Abram in faciem suam. Et locutus est illi Deus, di-* F *cens, Et* [d] *ego, ecce testamentum meum tecum; & eris pater multitudinis gentium: & non appellabitur adhuc nomen tuum Abram, sed erit nomen tuum Abraham; quia patrem multarum gentium posui te: &* [e] *augebo te valde, & ponam te in gentes, & reges ex te exibunt: & statuam testamentum meum inter me & inter te, & inter semen tuum post te in generationes eorum in testamentum æternum, ut sim tibi Deus, & semini tuo post te. Et dabo tibi & semini tuo post te terram, in qua incola es, omnem terram Chanaan in possessionem* G *æternam, & ero illis Deus. Et dixit Deus ad Abraham, Tu autem testamentum meum conservabis, & semen tuum post te in generationes suas. Et hoc est testamentum* [f] *quod conservabis inter me & vos, & inter semen tuum post te in generationes suas. Circumci-*

[a] Vind. Am. & Er. post *carnalium divisiones*, addunt *spiritales esse nonnullos.* Id non habent MSS. sed plerique pro *veros*, ferunt *viros.*
[b] Vind. Am. & Er. *finem sæculi.*
[c] Sic probæ notæ liber Corb. Alii MSS. cum editis, *domina.*

[d] Sic MSS. juxta LXX. At Vind. Am. Er. *Ecce ego, & ecce testamentum.* Lov. *Et ecce ego, testamentum.*
[e] MSS. constanter habent, *& augeam te valde.*
[f] Editi, *testamentum meum.* Abest *meum* à MSS. & à LXX.

detur omne veſtrum maſculinum, & circumcidemini [a] *carnem præputii veſtri: & erit in ſignum teſtamenti inter me & vos. Et puer octo dierum circumcidetur, veſtrum omne maſculinum in progenies veſtras. Vernaculus & emtitius ab omni filio* [b] *alienigena, qui non eſt de ſemine tuo, circumciſione circumcidetur: vernaculus domûs tuæ & emtitius. Et erit teſtamentum meum in carne veſtra in teſtamentum æternum. Et* [c] *qui non fuerit circumciſus, maſculus qui non circumcidetur carnem præputii ſui octavo die, interibit anima illa de genere ejus; quia teſtamentum meum diſſipavit. Et dixit Deus ad Abraham,* [d] *Sara uxor tua, non appellabitur nomen ejus Sara, ſed Sarra erit nomen ejus. Benedicam autem illam, & dabo tibi ex ea filium: & benedicam illum; & erit in nationes, & reges gentium ex eo erunt. Et procidit Abraham ſuper faciem ſuam; & riſit, & dixit in animo ſuo, dicens, Si mihi centum annos habenti naſcetur filius, & ſi Sarra annorum nonaginta pariet? Dixit autem Abraham ad Deum, Iſmaël hic vivat in conſpectu tuo. Dixit autem Deus ad Abraham, Ita, ecce Sarra uxor tua pariet tibi filium, & vocabis nomen ejus Iſaac: & ſtatuam teſtamentum meum ad illum in teſtamentum æternum,* [e] *eſſe illi Deus, & ſemini ejus poſt illum. De Iſmaël autem ecce* [f] *exaudivi te: ecce benedixi eum, &* [g] *ampliabo illum, & multiplicabo illum valde. Duodecim gentes generabit: & dabo illum in gentem magnam. Teſtamentum autem meum ſtatuam ad Iſaac, quem pariet tibi Sarra in tempore hoc ad annum ſequentem.*

2. Hîc apertiora promiſſa ſunt de vocatione gentium in Iſaac, id eſt, in filio promiſſionis, quo ſignificatur gratia, non natura: quia de ſene & anu ſterili promittitur filius. Quamvis enim & naturalem procreationis excurſum Deus operetur: ubi tamen evidens opus Dei eſt, vitiatâ & ceſſante naturâ, ibi evidentiùs intelligitur gratia. Et quia hoc non per generationem, ſed per regenerationem futurum erat, ideo nunc imperata eſt circumciſio, quando de Sarra promiſſus eſt filius. Et quòd omnes, non ſolùm filios, verùm etiam ſervos vernaculos & emtitios circumcidi jubet, ad omnes iſtam gratiam pertinere teſtatur. Quid enim aliud circumciſio ſignificat, quàm vetuſtate exutâ naturam renovatam? Et quid aliud quàm Chriſtum octavus dies, qui hebdomadâ completâ, hoc eſt, poſt ſabbatum, reſurrexit? Parentum mutantur & nomina, omnia reſonant novitatem, & in Teſtamento vetere obumbratur novum. Quid eſt enim quod dicitur Teſtamentum vetus, niſi occultatio novi? Et quid eſt aliud quod dicitur novum, niſi veteris revelatio? Riſus Abrahæ, exſultatio eſt gratulantis, non irriſio diffidentis. Verba quoque ejus illa in animo ſuo, *Si mihi centum annos habenti naſcetur filius, & ſi Sarra annorum nonaginta pariet:* non ſunt dubitantis, ſed admirantis. Si quem verò movet quod dictum eſt, *Et dabo tibi & ſemini tuo poſt te terram, in qua tu incola es, omnem terram Chanaan in poſſeſſionem æternam*; quomodo accipiatur impletum, ſive adhuc exſpectetur implendum, cùm poſſeſſio quæcumque terrena æterna cuilibet genti eſſe non poſſit: ſciat æternum à noſtris interpretari, quod Græci appellant αἰώνιον, quod à ſæculo derivatum eſt: αἰὼν quippe Græcè ſæculum nuncupatur. Sed non ſunt auſi Latini hoc dicere ſæculare, ne longè in aliud mitterent ſenſum. Sæcularia quippe dicuntur multa, quæ in hoc ſæculo ſic aguntur, ut brevi etiam tempore tranſeant: αἰώνιον autem quod dicitur, aut non habet finem, aut uſque in hujus ſæculi tenditur finem.

Circumciſione regeneratio ſignificatur.

CAPUT XXVII.

De maſculo, qui ſi octavo die non fuerit circumciſus, perit anima ejus, quia teſtamentum Dei diſſipavit.

ITEM poteſt movere, quomodo intelligi oporteat quod hîc dictum eſt, *Maſculus qui non circumcidetur carnem præputii ſui octavo die, interibit anima illa de genere ejus, quia teſtamentum meum diſſipavit*: cùm hæc nulla culpa ſit parvuli, cujus dixit animam perituram; nec ipſe diſſipaverit teſtamentum Dei, ſed majores qui eum circumcidere non curarunt: niſi quia etiam parvuli, non ſecundùm ſuæ vitæ proprietatem, ſed ſecundùm communem generis humani originem, omnes in illo uno teſtamentum Dei diſſipaverunt, in quo omnes peccaverunt. Multa quippe appellantur teſtamenta Dei, exceptis illis duobus magnis, vetere & novo, quod licet cuique legendo cognoſcere. Teſtamentum autem primum, quod factum eſt ad hominem primum, profectò illud eſt: *Qua die ederitis, morte moriemini.* Unde ſcriptum eſt in libro, qui Eccleſiaſticus appellatur: *Omnis caro ſicut veſtis veteraſcit. Teſtamentum* [h] *enim à ſæculo, Morte morieris.* Cùm enim lex evidentior poſtea data ſit, & dicat Apoſtolus, *Ubi autem non eſt lex, nec prævaricatio*: quo pacto quod legitur in Pſalmo verum eſt, *Prævaricatores æſtimavi omnes peccatores terræ*, niſi quia omnes legis alicujus prævaricatæ ſunt rei, qui aliquo peccato tenentur obſtricti? Quamobrem ſi etiam parvuli, quod vera fides habet, naſcuntur non propriè, ſed originaliter peccatores, unde illis gratiam remiſſionis peccatorum neceſſariam confitemur; profectò eo modo quo ſunt peccatores, etiam prævaricatores legis illius, quæ in paradiſo data eſt, agnoſcuntur; ut verum ſit utrumque, quod ſcriptum eſt, & *Prævaricatores æſtimavi omnes peccatores terræ*; & *Ubi lex non eſt, nec prævaricatio.* Ac per hoc, quia circumciſio ſignum regenerationis fuit, [i] & non immeritò parvulum propter originale peccatum, quo primum Dei diſſipatum eſt teſtamentum, generatio diſperdet, niſi regeneratio liberet: ſic intelligenda ſunt hæc divina verba, tamquam dictum ſit, Qui non fuerit regeneratus, interibit anima illa de populo ejus, quia teſtamentum Dei diſſipavit, quando in Adam cum omnibus etiam ipſe peccavit. Si enim dixiſſet, Quia hoc teſtamentum meum diſſipavit; non niſi de iſta circumciſione intelligi cogeret: nunc verò, quoniam non expreſſit cujuſmodi teſtamentum parvulus diſſipaverit, liberum eſt intelligere de

Gen. 17. 1. — Rom. 5. 12. — Gen. 2. 17. — Eccli. 14. 18. ſec. LXX. — Rom. 4. 15. — Pſal. 118. 119.

[a] Ita MSS. juxta Græc. LXX. At editi, *in carne.*

[b] In MSS. *alieno.* Apud LXX ἀλλοτρίου.

[c] Editio Lov. *Et maſculus qui non fuerit circumciſus carne præputii ſui* &c. Caſtigatur auctoritate MSS. qui nihil hîc diſſentiunt à LXX. At Vind. & Am. in eo non conſentiunt, quòd loco *qui non circumcidetur*, habent *qui non circumcidet.* Er. *ſi non circumcidetur carne.*

[d] Ita MSS. ſecundùm LXX. Editi autem, *Sarai uxor tua, non appellabitur nomen ejus Sarai,* (vel *ultrà Sarai,*) *ſed Sara erit nomen ejus.*

[e] Lov. *& ero.* Er. *& ſim.* Meliùs Vind. & Am. *ut ſim.* Attamen MSS. habent, *eſſe illi Deus.* Græc. LXX. εἶναι αὐτῷ θεός.

[f] Editi, *audivi te.* At MSS. *exaudivi te*: quod reſpondet Græco ἐπήκουσά σου.

[g] Sic MSS. At editi, *amplificabo.*

[h] Editi, *Teſtamentum eſt à ſæculo, morte morientur, qui tranſgrediuntur præcepta Dei.* Locus veterum librorum ope liberatur à gloſſemate, & redintegratur. Sumtus eſt ex Eccleſiaſtici capite 14. v. 18. apud LXX. In Vulgata verò jungitur verſiculo 12. & exhibetur ſic: *Teſtamentum hujus mundi, morte morietur.*

[i] Particula *&* deſideratur in excuſis.

illo testamento dictum, cujus dissipatio pertinere possit ad parvulum. Si autem quisquam hoc non nisi de ista circumsione dictum esse contendit, quòd in ea testamentum Dei, quoniam non est circumcisus, dissipaverit parvulus; quærat locutionis aliquem modum, quo non absurdè possit intelligi, ideo dissipasse testamentum, quia licèt non ab illo, tamen in illo est dissipatum. Verùm sic quoque animadvertendum est, nullâ in se negligentiâ suâ [a] injustè interire incircumcisi animam parvuli, nisi originalis obligatione peccati.

Caput XXVIII.

De commutatione nominum Abrahæ & Sarræ, qui cùm ob unius sterilitatem, ob utriusque autem senectutem generare non possent, munus fecunditatis indepti sunt.

Facta igitur promissione tam magna tamque dilucida ad Abraham, cui evidentissimè dictum est, *Patrem multarum gentium posui te: & augebo te valde, & ponam te in gentes, & reges exibunt ex te: & dabo tibi ex Sarra filium; & benedicam illum, & erit in nationes, & reges gentium ex eo erunt:* (Gen. 17. 6.) quam promissionem nunc in Christo cernimus reddi: ex illo deinceps illi conjuges non vocantur in Scripturis, sicut antea vocabantur, Abram & Sara; sed sicut nos eos ab initio vocavimus, quoniam sic jam vocantur ab omnibus, Abraham & Sarra. Cur autem mutatum sit nomen Abrahæ, reddita est ratio: (Ibidem 5.) *Quia patrem*, inquit, *multarum gentium posui te.* Hoc ergo significare intelligendum est Abraham: Abram verò, quod antè vocabatur, interpretatur Pater excelsus. De nomine autem mutato Sarræ non est reddita ratio: sed, sicut aiunt, qui scripserunt interpretationes nominum Hebræorum, quæ his sacris litteris continentur, Sara interpretatur Princeps mea; Sarra autem Virtus. Unde scriptum est in Epistola ad Hebræos: (Hebr. 11. 11.) *Fide & ipsa Sarra virtutem accepit* [b] *ad emissionem seminis.* Ambo autem [c] seniores erant, sicut Scriptura testatur: sed illa etiam sterilis, & cruore menstruo jam destituta; propter quod jam parere non posset, etiam si sterilis non fuisset. Porrò si femina ita sit provectioris ætatis, ut ei solita mulierum adhuc fluant, de juvene parere potest, de seniore non potest: quamvis adhuc possit ille senior, sed de adolescentula gignere: sicut Abraham post mortem Sarræ de Cethura potuit, quia vividam ejus invenit ætatem. Hoc ergo est quod mirum commendat Apostolus, (Rom. 4. 19.) & ad hoc dicit Abrahæ jam fuisse corpus emortuum: quoniam non ex omni femina, cui esset adhuc aliquod pariendi tempus extremum, generare ipse in illa ætate adhuc posset. Ad aliquid enim emortuum corpus intelligere debemus, non ad omnia. Nam si ad omnia, non jam senectus vivi, sed cadaver est mortui. Quamvis etiam sic solvi soleat ista quæstio, quòd de Cethura postea genuit Abraham, quia gignendi donum, quod à Domino accepit, etiam post obitum mansit uxoris. Sed propterea mihi videtur illa, quam secuti sumus, hujus quæstionis solutio præferenda, quia centenarius quidem senex, sed temporis nostri, de nulla A potest femina gignere; non tunc, quando adhuc tam diu vivebant, ut centum anni nondum facerent hominem decrepitæ senectutis.

Caput XXIX.

De tribus viris vel Angelis, in quibus ad quercum Mambræ apparuisse Abrahæ Dominus indicatur.

Item Deus apparuit Abrahæ ad quercum Mambræ in tribus viris, (Gen. 18. 1.) quos dubitandum non est Angelos fuisse: quamvis quidam existiment B unum in eis fuisse Dominum Christum, asserentes eum etiam ante indumentum carnis fuisse visibilem. Est quidem divinæ potestatis, & invisibilis, incorporalis, incommutabilisque naturæ, sine ulla sui mutatione etiam mortalibus adspectibus apparere, non per id quod est, sed per aliquid quod sibi subditum est. Quid autem illi subditum non est? Verumtamen si propterea confirmant horum trium aliquem fuisse Christum, quia cùm tres vidisset, ad Dominum singulariter est locutus: sic C enim scriptum est, *Et ecce tres viri stabant super eum, & videns procucurrit obviàm illis ab ostio tabernaculi sui, & adoravit super terram, & dixit, Domine, si inveni gratiam ante te*, &c. (Ibidem 2. &c.) cur non etiam illud advertunt, duos ex eis venisse, ut Sodomitæ delerentur, cùm adhuc Abraham ad unum loqueretur, Dominum appellans, & intercedens ne simul justum cum impio in Sodomis perderet? Illos autem duos sic suscepit Lot, ut etiam ipse in colloquio [d] cum illis suo singulariter Dominum D appellaret. Nam cùm eis pluraliter dixisset, *Ecce Domini declinate in domum pueri vestri*, (Gen. 19. 2.) & cetera quæ ibi dicuntur: postea tamen ita legitur, *Et tenuerunt Angeli manum ejus, & manum uxoris ejus, & manus duarum filiarum ejus*, (Ibidem 16. &c.) [e] *in eo quòd parceret Dominus ipsi. Et factum est, mox ut eduxerunt illum foras, & dixerunt, Salvam fac animam tuam, ne respexeris retrò, nec steteris in tota regione: in monte salvum te fac, ne quando comprehendaris. Dixit autem Lot ad illos, Oro, Domine, quia invenit puer tuus misericordiam* E *ante te*, & quæ sequuntur. Deinde post hæc verba singulariter illi respondit & Dominus, cùm in duobus Angelis esset, dicens, *Ecce* [f] *miratus sum faciem tuam*, & cetera. (Ibidem 21.) Unde multo est credibilius, quòd & Abraham in tribus & Lot in duobus viris Dominum agnoscebant, cui per singularem numerum loquebantur, etiam cùm eos homines esse arbitrarentur: neque enim aliam ob caussam sic eos susceperunt, ut tamquam mortalibus & humana refectione indigentibus ministrarent: sed erat F profectò aliquid, quo ita excellebant, licèt tamquam homines, ut in eis esse Dominum, sicut esse adsolet in Prophetis, hi qui hospitalitatem illis exhibebant, dubitare non possent: atque ideo [g] & ipsos aliquando pluraliter, & in eis Dominum aliquando singulariter appellabant. Angelos autem fuisse Scriptura testatur, non solùm in hoc Genesis libro, ubi hæc gesta narrantur, verùm etiam in epistola ad Hebræos, ubi cùm hospitalitas laudaretur, *Per hanc*, inquit, *etiam quidam* (Hebr. 13. 2.) G *nescientes hospitio receperunt Angelos.* Per illos igitur tres viros, cùm rursus filius Isaac de Sarra promitteretur Abrahæ, divinum datum est etiam ta-

[a] Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *justè.*
[b] Navarræus MS. *in conceptionem*: dissentientibus ceteris libris. Græcè est, εἰς καταβολήν.
[c] Sic MSS. Editi autem, *senes.*
[d] Sola editio Lov. *in colloquio suo cum illis duos singulariter Dominum appellaret.*
[e] Particula *in* deest in editis: sed habetur in omnibus MSS. juxta LXX.
[f] Editi, *miseratus sum.* Veriùs MSS. *miratus sum*: nam Græcè apud LXX. est, ἐθαύμασα, quod hîc fortè sonat, *respexi*, *reveritus sum.*
[g] Sic MSS. Editi verò, *& ipsos aliquando pluraliter ut dominos, aliquando singulariter ut in eis dominum appellabant.*

Gen. 18. 18. le responsum, ut diceretur, [a] *Abraham erit in gentem magnam & multam, & benedicentur in eo omnes gentes terræ.* Et hîc duo illa brevissimè plenissiméque promissa sunt, gens Israël secundùm carnem, & omnes gentes secundùm fidem.

Caput XXX.

De Lot à Sodomis liberato, atque eisdem cælesti igne consumtis; & de Abimelech, cujus concupiscentia castitati Sarræ nocere non potuit.

Gen. 19. 24. Post hanc promissionem liberato de Sodomis Lot, & veniente igneo imbre de cælo, tota illa regio impiæ civitatis in cinerem versa est, ubi stupra in masculos in tantam consuetudinem convaluerant, quantam leges solent aliorum factorum præbere licentiam. Verùm & hoc eorum supplicium specimen futuri judicii divini fuit. Nam quò pertinet quòd prohibiti sunt qui liberabantur ab Angelis retrò respicere, nisi quia non est animo redeundum ad veterem vitam, qua per gratiam regeneratus exuitur, si ultimum evadere judicium cogitamus? Uxor Lot. Denique uxor Lot, ubi respexit, remansit; & in salem conversa hominibus fidelibus quoddam præstitit condimentum, quo sapiant aliquid, unde illud caveatur exemplum. Inde rursus Abraham fecit in Geraris apud regem civitatis illius Abimelech, quod in Ægypto de conjuge fecerat, eique intacta similiter reddita est. Ubi sanè Abraham objurganti regi cur tacuisset uxorem, sororemque dixisset, aperiens quid timuerit, Gen. 20. 12. etiam hoc addidit: *Etenim verè soror mea est de patre, sed non de matre:* quia de patre suo soror erat Abrahæ, de quo propinqua ejus erat. Tantæ autem pulcritudinis fuit, ut etiam in illa ætate posset adamari.

Caput XXXI.

De Isaac secundùm promissionem nato, cui nomen ex risu utriusque parentis est inditum.

Post hæc natus est Abrahæ, secundùm promissionem Dei, de Sarra filius, eumque nominavit Isaac, quod interpretatur risus. Riserat enim & pater, quando ei promissus est, admirans in gaudio: riserat & mater, quando per illos tres viros iterum promissus est, dubitans in gaudio; Gen. 18. 13. quamvis exprobrante Angelo quòd risus ille, etiam si gaudii fuit, tamen plenæ fidei non fuit. Pòst ab eodem Angelo in fide etiam confirmata est. Ex hoc ergo puer nomen accepit. Nam quòd risus ille non ad irridendum opprobrium, sed ad celebrandum gaudium pertinebat, nato Isaac, & eo nomine vocato, Gen. 21. 6. Sarra monstravit; ait quippe, *Risum mihi fecit Dominus, quicumque enim audierit, congaudebit mihi.* Sed post aliquantulum tempus ancilla de domo ejicitur cum filio suo, & duo illa secundùm Apostolum Testamenta significantur, vetus & novum: Gal. 4. 24. ubi Sarra [b] illa supernæ Jerusalem, hoc est, Civitatis Dei, figuram gerit.

Caput XXXII.

De obedientia & fide Abrahæ, qua per oblationem immolandi filii probatus est, & de morte Sarræ.

Gen. 22. 1. 1. Inter hæc, quæ omnia commemorare nimis longum est, tentatur Abraham de immolando dilectissimo filio ipso Isaac, ut pia ejus obedientia probaretur, sæculis in notitiam proferenda, non Deo. Neque enim omnis est culpanda tentatio: quia & gratulanda est, quâ fit probatio. Et plerumque aliter animus humanus sibi ipsi innotescere non potest, nisi vires suas sibi, non verbo, sed experimento, tentatione quodam modo interrogante, respondeat: ubi si Dei munus agnoverit, tunc pius est, tunc solidatur firmitate gratiæ, non inflatur inanitate jactantiæ. Numquam sanè crederet Abraham, quòd victimis Deus delectaretur humanis: quamvis, divino intonante præcepto, obediendum sit, non disputandum. Verumtamen Abraham confestim filium, cùm fuisset immolatus, resurrecturum credidisse laudandus est. Dixerat namque illi Deus, cùm de ancilla & filio ejus foras ejiciendis voluntatem conjugis nollet implere: Gen. 21. 12. *In Isaac vocabitur tibi semen.* Et certè ibi sequitur ac dicitur, *Filium autem ancillæ hujus in magnam gentem faciam* [c] *illum; quia semen tuum est.* Quomodo ergo dictum est, *In Isaac vocabitur tibi semen,* cùm & Ismaëlem Deus semen ejus vocaverit? Exponens autem Apostolus, quid sit, *In Isaac vocabitur tibi semen: Id est,* inquit, *non qui filii carnis hi filii Dei, sed filii* [d] *promissionis deputantur in semine.* Rom. 9. 8. Ac per hoc filii promissionis, ut sint semen Abrahæ, in Isaac vocantur, hoc est, in [e] Christum vocante gratiâ congregantur. Hanc ergo promissionem pater pius fideliter tenens, quia per hunc oportebat impleri, quem Deus jubebat occidi, non hæsitavit quòd sibi reddi poterat immolatus, qui dari potuit non speratus. Sic intellectum est & in Epistola ad Hebræos, & sic expositum. Hebr. 11. 17. &c. *Fide,* inquit, [f] *præcessit Abraham, in Isaac tentatus; & unicum obtulit, qui promissiones suscepit, ad quem dictum est, In Isaac vocabitur tibi semen: cogitans quia & ex mortuis excitare potest Deus.* Proinde addidit, *Pro hoc etiam eum & in similitudinem adduxit.* Cujus similitudinem, nisi illius de quo dicit idem Apostolus, Rom. 8. 32. *Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum?* Propterea & Isaac, sicut Dominus crucem suam, ita sibi ligna ad victimæ locum, quibus fuerat imponendus, ipse portavit. Postremò quia Isaac occidi non oportebat, postea quàm est pater ferire prohibitus, quis erat ille aries, quo immolato impletum est significativo sanguine sacrificium? Nempe quando eum vidit Abraham, cornibus in frutice tenebatur. Quis ergo illo figurabatur, nisi Jesus, ante quàm immolaretur spinis Judaicis coronatus?

Gen. 22. 10. &c. 2. Sed divina per Angelum verba potiùs audiamus. Ait quippe Scriptura, *Et extendit Abraham manum suam sumere machæram, ut occideret filium suum. Et vocavit illum Angelus Domini de cælo, & dixit, Abraham. Ille autem dixit, Ecce ego. Et dixit, Non injicias manum tuam super puerum, neque facias illi quidquam: nunc enim scivi quia times Deum* [g] *tu, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me. Nunc scivi,* dictum est, nunc sciri feci: neque enim hoc nondum sciebat Deus. Deinde ariete illo immolato pro Isaac filio suo, *vocavit,* ut legitur, *Abraham nomen loci illius, Dominus vidit: ut dicant hodie, In monte Dominus apparuit.* Sicut dictum est, *Nunc scivi,* pro eo quod est, nunc sciri feci: ita hîc *Dominus vidit,* pro eo quod est, Dominus apparuit, hoc est, videri se fecit.

[a] Lov. *ut diceretur ad Abraham, Erit in gentem* &c. Editi alii & MSS. consentiunt cum LXX.
[b] Sic MSS. Editi autem, *illius.*
[c] In editis omittitur *illum.* Habetur tamen in MSS. & apud LXX.
[d] Er. Lov. *filii repromissionis deputantur in semen:* dissentientibus editis aliis & MSS.
[e] Sola editio Lov. *in Christo.*
[f] Nonnulli MSS. *obtulit Abraham Isaac.*
[g] Editi, *Deum tuum.* Meliùs MSS. juxta LXX. *Deum tu.*

Et vocavit Angelus Domini Abraham secundò de cælo, dicens, Per memetipsum juravi, dicit Dominus, propter quod fecisti verbum hoc, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me, nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo semen tuum, sicut stellas cæli, & tamquam arenam quæ est juxta labium maris. Et hereditate possidebit semen tuum civitates adversariorum [a]; *& benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ; quia obaudisti vocem meam.* Hoc modo est illa de vocatione gentium in semine Abrahæ, post holocaustum, quo significatus est Christus, etiam juratione Dei firmata promissio. Sæpe enim promiserat, sed numquam juraverat. Dei juratio. Quid autem est Dei veri veracisque juratio, nisi promissi confirmatio, & infidelium quædam increpatio?

Gen. 23. 1. 3. Post hæc Sarra mortua est, centesimo & vicesimo-septimo anno vitæ suæ, centesimo autem & tricesimo-septimo viri sui. Decem quippe annis eam præcedebat ætate: sicut ipse, quando Gen. 17. 17. sibi ex illa promissus est filius, ait, *Si mihi annorum centum nascetur filius, & si Sarra annorum nonaginta pariet?* Tunc emit agrum Abraham, in quo sepelivit uxorem. Tunc ergo secundùm narratio- Act. 7. 4. nem Stephani, in terra illa est collocatus, quoniam cœpit ibi esse possessor; post mortem scilicet patris sui, qui colligitur ante biennium fuisse defunctus.

Caput XXXIII.

De Rebecca nepte Nachor, quam Isaac accepit uxorem.

Gen. 24. 67. Deinde Rebeccam neptem Nachor patrui sui, cùm annorum quadraginta esset Isaac, duxit uxorem, centesimo scilicet & quadragesimo anno vitæ patris sui, triennio post mortem matris suæ. Ut autem illam duceret, quando ab ejus patre in Mesopotamiam servus missus est, quid aliud demonstratum est, cùm eidem servo dixit Abra- Gen. 24. 2. ham, *Pone manum tuam sub femore meo, & adjurabo te per Dominum Deum cæli & Dominum terræ, ut non sumas filio meo Isaac uxorem de filiabus Chananæorum*, nisi Dominum Deum cæli & Dominum terræ in carne, quæ ex illo femore trahebatur, fuisse venturum? Numquid hæc parva sunt prænuntiatæ indicia veritatis, [b] quam compleri videmus in Christo?

Caput XXXIV.

Quid intelligendum sit in eo quòd Abraham post mortem Sarræ accepit uxorem Cethuram.

Gen. 25. 1. Quid autem sibi vult, quòd Abraham post mortem Sarræ Cethuram duxit uxorem? Ubi absit ut incontinentiam suspicemur, præsertim in illa jam ætate, & in illa fidei sanctitate. An adhuc procreandi filii quærebantur, cùm jam Deo promittente tanta multiplicatio filiorum ex Isaac per stellas cæli & arenam terræ fide probatissima Gal. 4. 24. teneretur? Sed profectò si Agar & Ismaël, doctore Apostolo, significaverunt carnales veteris Testamenti, cur non etiam Cethura & filii ejus significent carnales, qui se ad Testamentum novum existimant pertinere? Ambæ quippe & uxores Abrahæ, & concubinæ sunt appellatæ: Sarra verò Gen. 16. 3. numquam dicta est concubina [c]. Nam & quando data est Agar Abrahæ, ita scriptum est: *Et apprehendit Sarra uxor Abram Agar Ægyptiam ancillam suam, post decem annos quàm habitaverat Abram in terra Chanaan, & dedit eam Abram viro suo,* [d] *ipsi uxorem.* De Cethura autem quam post obitum Sarræ accepit, sic legitur: *Adjiciens* Gen. 25. 5. *autem Abraham sumsit uxorem, cui nomen Cethura.* Ecce ambæ dicuntur uxores: ambæ porrò concubinæ fuisse reperiuntur, postea dicente Scripturâ, *Dedit autem Abraham omnem censum suum* Ibidem. *Isaac filio suo, & filiis concubinarum suarum dedit Abraham dationes, & dimisit eos ab Isaac filio suo adhuc se vivo, ad Orientem, in terram Orientis.* Habent ergo nonnulla munera filii concubinarum, Concubinarum filii. sed non perveniunt ad regnum promissum, nec hæretici, nec Judæi carnales: quia præter Isaac nullus est heres; & *non qui filii carnis, hi filii Dei,* Rom. 9. 8. *sed filii promissionis deputantur in semine*, de quo dictum est, *In Isaac vocabitur tibi semen.* Neque Gen. 21. 12. enim video, cur etiam Cethura post uxoris mortem ducta, nisi propter hoc mysterium, dicta sit concubina. Sed quisquis hæc non vult in istis significationibus accipere, non calumnietur Abrahæ. Quid si enim & hoc provisum est contra hæreticos futuros secundarum [e] adversarios nuptiarum, ut in ipso patre multarum gentium post obitum conjugis iterum conjugari demonstraretur non esse peccatum? Et mortuus est Abraham, Gen. 25. 7. cùm esset annorum centum septuaginta [f] [quinque.] Annorum ergo septuaginta [quinque] Isaac filium dereliquit, quem centenarius genuit.

Caput XXXV.

De geminis adhuc in utero Rebeccæ matris inclusis quid indicaverit divina responsio.

Jam ex hoc, quemadmodum per posteros Abrahæ Civitatis Dei procurrant tempora, videamus. A primo igitur anno vitæ Isaac, usque ad sexagesimum quo ei nati sunt filii, illud memorabile est, quòd cùm illi Deum roganti ut páreret uxor ejus, quæ sterilis erat, concessisset Dominus quod petebat, atque haberet illa conceptum, gestiebant gemini adhuc in utero ejus inclusi. Qua molestiâ cùm angeretur, Dominum interrogavit, accepitque responsum: *Duæ gentes in utero tuo sunt,* Gen. 25. 23. *& duo populi de ventre tuo separabuntur, & populus populum superabit, & major serviet minori.* Quod Paulus apostolus magnum vult intelligi gratiæ do- Rom. 9. 12. cumentum: quia nondum illis natis, nec aliquid agentibus boni seu mali, sine ullis bonis meritis eligitur minor, majore reprobato: quando procul dubio, quantum adtinet ad originale peccatum, ambo pares erant; quantum autem ad proprium, ullius eorum nullum erat. Sed nunc de hac re dicere aliquid latiùs, instituti Operis ratio non sinit, unde & in aliis jam multa diximus. Quod autem dictum est, *Major serviet minori*, nemo ferè nostrûm aliter intellexit, quàm majorem populum Judæorum minori populo Christiano serviturum. Et re vera quamvis in gente Idumæorum, quæ nata est de majore, cui duo nomina erant, (nam & Esaü vocabatur, & Edom, unde Idumæi,) hoc videri possit impletum; quia postea superanda fuerat à populo, qui ortus est ex minore, id est, Israëlitico, eique fuerat futura subjecta: tamen in aliquid majus intentam fuisse istam prophetiam, quâ dictum est, *Populus populum superabit, & major serviet minori*, convenientiùs creditur. Et quid

a Editi addunt, *suorum*: quod à MSS. & à LXX. abest.
b Sic MSS. At editi, *quæ compleri videmus in Christo.*
c In editis additur, *sed uxor tantùm.*
d Vox *ipsi* deest in editis: sed habetur in MSS. & apud LXX.

e Secundas nuptias Cataphryges nihil à fornicatione differre censebant, ut scribit Augustinus in lib. de hæresibus ad Quodvultdeum c. 26.
f Hoc & proximo loco abest *quinque* à MSS.

est hoc, nisi quod in Judæis & Christianis evidenter impletur?

Caput XXXVI.

De oraculo & benedictione, quam Isaac non aliter quàm pater ipsius, merito ejusdem [a] *dilectus, accepit.*

ACcepit etiam Isaac oraculum tale, quale aliquotiens pater ejus acceperat. De quo oraculo sic scriptum est: (Gen. 26. 1. &c.) *Facta est autem fames super terram, præter famem quæ priùs facta est in tempore Abrahæ. Abiit autem Isaac ad Abimelech regem Philistinorum in Gerara. Apparuit autem illi Dominus, & dixit, Noli descendere in Ægyptum: habita autem in terra quam tibi dixero, & incole in terra hac; & ero tecum, & benedicam te. Tibi enim & semini tuo dabo omnem terram hanc: & statuam juramentum meum, quod juravi Abrahæ patri tuo; & multiplicabo semen tuum tamquam stellas cæli, & dabo semini tuo omnem terram hanc, & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, pro eo quòd obaudivit Abraham pater tuus vocem meam, & custodivit præcepta mea, & mandata mea, & justificationes meas, & legitima mea.* Iste patriarcha nec uxorem habuit aliam, nec aliquam concubinam, sed posteritate duorum geminorum ex uno concubitu procreatorum contentus fuit. Timuit sanè etiam ipse periculum de pulcritudine conjugis, cum habitaret inter alienos, fecitque quod pater, ut eam sororem diceret, taceret uxorem: erat enim ei propinqua paterno & materno sanguine: sed etiam ipsa ab [b] alienigenis, cognito quòd uxor ejus esset, mansit intacta. Nec ideo (Abrahæ comparatio cum Isaac.) tamen istum patri ejus præferre debemus, quia iste nullam feminam præter unam conjugem noverat. Erant enim procul dubio paternæ fidei & obedientiæ merita potiora, in tantum ut propter illum dicat Deus, huic se facere bona quæ facit: *Benedicentur*, inquit, *in semine tuo omnes gentes terræ, pro eo quòd obaudivit Abraham pater tuus vocem meam, & custodivit præcepta mea, & mandata mea, & justificationes meas, & legitima mea.* Et alio rursus oraculo, *Ego sum*, inquit, *Deus Abraham patris tui: noli timere; tecum enim sum, & benedixi te, & multiplicabo semen tuum propter Abraham patrem tuum.* Ut intelligamus quàm castè Abraham fecerit, quod hominibus impudicis & nequitiæ suæ de Scripturis sanctis patrocinia requirentibus videtur fecisse libidine. Deinde ut etiam hoc noverimus, non ex bonis singulis inter se homines comparare, sed in unoquoque consideremus universa. Fieri enim potest, ut habeat aliquid in vita & moribus quispiam quo superat alium, idque sit longè præstabilius, quàm est illud (Fidelis conjugatus infideli continente melior.) unde ab alio superatur. Ac per hoc sano veroque judicio, cùm continentia conjugio præferatur, melior est tamen homo fidelis conjugatus, quàm continens infidelis. Sed [c] infidelis homo, non solùm minùs laudandus, verùm etiam maximè detestandus est. Constituamus ambos bonos; etiam sic profectò melior est conjugatus fidelissimus & obedientissimus Deo, quàm continens minoris fidei minorisque obedientiæ: si verò paria sint cetera, continentem conjugato præferre quis ambigat?

A

Caput XXXVII.

De his quæ in Esaü & Iacob mysticè præfigurabantur.

DUo igitur Isaac filii Esaü & Jacob pariter crescunt. Primatus majoris transfunditur in minorem ex pacto & placito inter illos, eo quòd (Gen. 25. 31.) lenticulam, quem cibum minor paraverat, major immoderatiùs concupivit, eoque pretio primogenita sua fratri juratione interpositâ vendidit. Ubi discimus in vescendo non cibi genere, sed avidita- B te immoderata quemque culpandum. Senescit Isaac, ejusque oculis per senectam visus aufertur. Vult benedicere filium majorem, & pro illo nesciens benedicit minorem, pro fratre majore, qui erat pilosus, se paternis manibus supponentem, hœdinis sibi pelliculis coaptatis velut aliena peccata portantem. Iste dolus Jacob, ne putaretur fraudulentus dolus, & non in eo magnæ rei mysterium quæreretur, superiùs prædixit Scriptura: *Erat Esaü homo sciens venari, agrestis: Iacob au-* (Gen. 25. 27.) C *tem homo simplex, habitans domum.* Hoc nostri quidam interpretati sunt, *sine dolo*. Sive autem *sine dolo*, sive *simplex*, sive potiùs *sine fictione* dicatur, quod est Græcè ἄπλαςος, quis est in ista percipienda benedictione dolus hominis sine dolo? Quis est dolus simplicis, quæ fictio non mentientis, nisi profundum mysterium veritatis? Ipsa autem (Benedictio Jacob.) benedictio qualis est? *Ecce*, inquit, *odor filii mei tam-* (Gen. 27. 27. &c.) *quam odor agri pleni, quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cæli, & de ubertate terræ, &* D *multitudinem frumenti & vini: & serviant tibi gentes, & adorent te principes, &* [d] *fias dominus fratris tui, & adorabunt te filii patris tui. Qui maledixerit te, maledictus; & qui benedixerit te, benedictus.* Benedictio igitur Jacob, prædicatio Christi est in omnibus gentibus. Hoc fit, hoc agitur: Lex & Prophetia est [e] Isaac: etiam per os Judæorum Christus ab illa benedicitur velut à nesciente, quia ipsa nescitur. Odore nominis Christi, sicut ager, mundus impletur: ejus est benedictio E de rore cæli, hoc est, de verborum pluvia divinorum; & de ubertate terræ, hoc est, de congregatione populorum: ejus est multitudo frumenti & vini, hoc est, multitudo quam colligit frumentum & vinum in sacramento corporis & sanguinis ejus. Ei serviunt gentes, ipsum adorant principes. Ipse est dominus fratris sui, quia populus ejus dominatur Judæis. Ipsum adorant filii patris ejus, hoc est, filii Abrahæ secundùm fidem: quia & ipse filius est Abrahæ secundùm carnem. Ipsum qui F maledixerit, maledictus; & qui benedixerit, benedictus est. Christus, inquam, noster etiam ex ore Judæorum, quamvis errantium, sed tamen Legem Prophetasque cantantium benedicitur, id est, veraciter dicitur; & alius benedici putatur, qui ab eis errantibus exspectatur. Ecce benedictionem promissam repetente majore, expavescit Isaac, & alium pro alio se benedixisse cognoscens miratur, & quisnam ille sit, percunctatur: nec tamen se deceptum esse conqueritur; immo confestim revela- G to sibi intus in corde magno sacramento devitat indignationem, confirmat benedictionem. *Quis ergo*, inquit, *venatus est mihi venationem, & intulit mihi, & manducavi ab omnibus, ante quàm tu venires, & benedixi eum, & sit benedictus?* Quis

[a] Sic MSS. At editi, *ac dilectione.*
[b] MSS. *ab alienis*
[c] Sic magno consensu MSS. At editi, *Sed continens infidelis homo non solùm minùs laudandus est, quia se continet, dum non credat; verùm etiam multo magis vituperandus, quia non credit, cùm se contineat. Constituamus ergo ambos &c.*
[d] MSS. *& fiere.*
[e] Er. & Lov. *in Isaac.* Abest in à Vind. Am. & MSS.

non

non hîc maledictionem potiùs exspectaret irati, si hæc non superna inspiratione, sed terreno more gererentur? O res gestas, sed prophetice gestas; in terra, sed cælitus; per homines, sed divinitus! Si excutiantur singula tantis fecunda mysteriis, multa sunt implenda volumina: sed huic Operi modus moderatè imponendus nos in alia festinare compellit.

Caput XXXVIII.

De misso Jacob in Mesopotamiam ad accipiendam uxorem, & de visione quam in itinere somniavit, & de quatuor ipsius feminis, cùm unam petisset uxorem.

1. Mittitur Jacob à parentibus in Mesopotamiam, ut ibi ducat uxorem. Patris mittentis hæc verba sunt: *Non accipies uxorem ex filiabus Chananæorum: surgens fuge in Mesopotamiam in domum Bathuel, patris matris tuæ, & sume tibi inde uxorem de filiabus Laban, fratris matris tuæ. Deus autem meus benedicat te, & augeat te, & multiplicet te: & eris in congregationes gentium: & det tibi benedictionem Abrahæ patris* [a] *tui, tibi & semini tuo post te, ut heres fias terræ incolatûs tui, quam dedit Deus Abrahæ.* [b] Hîc jam intelligimus segregatum semen Jacob ab alio semine Isaac, quod factum est per Esaü. Quando enim dictum est, *In Isaac vocabitur tibi semen*, pertinens utique semen ad Civitatem Dei; separatum est inde aliud semen Abrahæ, quod erat in ancillæ filio, & quod futurum erat in filiis Cethuræ. Sed adhuc erat ambiguum de duobus geminis filiis Isaac, an ad utrumque, an ad unum eorum illa benedictio pertineret; & si ad unum, quisnam esset illorum. Quod nunc declaratum est, cùm prophetice à patre benedicitur Jacob, & dicitur ei, *Et eris in congregationes gentium, & det tibi benedictionem Abrahæ patris tui.*

Gen. 28. 1. &c.

Gen. 21. 12.

2. Pergens itaque in Mesopotamiam Jacob, in somnis accepit oraculum, de quo sic scriptum est: *Et exiit Iacob à puteo jurationis, & profectus est in Charram, & devenit in locum, & dormivit ibi: occiderat enim sol: & sumsit ex lapidibus loci, & posuit ad caput suum, & dormivit in loco illo, & somniavit. Et ecce scala stabilita super terram, cujus caput pertingebat ad cælum: & Angeli Dei adscendebant & descendebant per illam; & Dominus incumbebat super illam; & dixit, Ego sum Deus Abraham patris tui, & Deus Isaac, noli timere: terram in qua tu dormis* [c] *super eam, tibi dabo illam, & semini tuo: & erit semen tuum sicut arena terræ; & dilatabitur super mare, & in Africum, & in Aquilonem, & ad Orientem: & benedicentur in te omnes tribus terræ, & in semine tuo. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni via quacumque ibis; & reducam te in terram hanc: quia non te derelinquam, donec faciam omnia, quæ tecum locutus sum. Et surrexit Jacob de somno suo, & dixit, Quia Dominus est in loco hoc, ego autem nesciebam. Et timuit, & dixit, Quàm terribilis est locus hic! non est* [d] *hoc nisi domus Dei, & hæc porta est cæli. Et surrexit Iacob, & sumsit lapidem quem supposuit* [e] *ibi ad caput, & statuit illum in titulum, & superfudit oleum in cacumen ejus: & vocavit Jacob nomen loci illius, Domus Dei.* Hoc ad prophetiam pertinet: nec

Gen. 28. 10. &c.

A more idololatriæ lapidem perfudit oleo Jacob, velut faciens illum Deum; neque enim adoravit eumdem lapidem, vel ei sacrificavit: sed quoniam Christi nomen à chrismate est, id est, ab unctione; profectò figuratum est hîc aliquid, quod ad magnum pertineat sacramentum. Scalam verò istam intelligitur ipse Salvator nobis in memoriam revocare in Evangelio, ubi cùm dixisset de Nathanaële, *Ecce verè Israëlita, in quo dolus non est*; quia Israël viderat istam visionem, ipse est enim Jacob; Iohan. 1. 47.
B eodem loco ait, *Amen, amen dico vobis, videbitis cælum apertum, & Angelos Dei adscendentes & descendentes super Filium hominis.* Ibidem 51.

3. Perrexit ergo Jacob in Mesopotamiam, ut inde acciperet uxorem. Unde autem illi acciderit quatuor habere feminas, de quibus duodecim filios & unam filiam procreavit, cùm earum nullam concupisceret illicitè, divina Scriptura indicat. Ad unam quippe accipiendam venerat; sed cùm illi altera pro altera supposita fuisset, nec ipsam dimisit, qua Gen. 29.
C nesciens usus fuerat in nocte, ne ludibrio eam videretur habuisse; & eo tempore, quando multiplicandæ posteritatis causâ plures uxores lex nulla prohibebat, accepit etiam illam, cui uni jam futuri conjugii fidem fecerat. Quæ cùm esset sterilis, ancillam suam, de qua filios ipsa susciperet, marito dedit: quod etiam major soror ejus, quamvis peperisset, imitata, quoniam multiplicare prolem cupiebat, effecit. Nullam Jacob legitur petiisse præter unam, nec usus plurimis nisi gignendæ
D prolis officio, conjugali jure servato, ut neque hoc faceret, nisi uxores ejus id fieri flagitassent, quæ corporis viri sui habebant legitimam potestatem. Genuit ergo duodecim filios & unam filiam ex quatuor mulieribus. Deinde ingressus est in Ægyptum per filium suum Joseph, qui venditus ab invidentibus fratribus eò perductus fuit, atque ibidem sublimatus.

Caput XXXIX.

Quæ ratio fecerit, ut Iacob etiam Israël cognominaretur.

E Jacob autem etiam Israël, sicut paulò antè dixi, vocabatur: quod nomen magis populus ex illo procreatus obtinuit. Hoc autem nomen illi ab Angelo impositum est, qui cum illo fuerat in itinere de Mosopotamia redeunte luctatus, typum Christi evidentissimè gerens. Nam quòd ei prævaluit Jacob, utique volenti, ut mysterium figuraret, significat passionem Christi, ubi visi sunt ei prævalere Judæi. Et tamen benedictionem ab eo- Gen. 32. 25.
F dem Angelo, quem superaverat, impetravit: ac sic hujus nominis impositio benedictio fuit. Interpretatur autem Israël, Videns Deum: quod erit in fine præmium omnium sanctorum. Tetigit porrò illi idem Angelus velut prævalenti latitudinem femoris, eumque isto modo claudum reddidit. Erat itaque unus atque idem Jacob & benedictus & claudus; benedictus in eis qui in Christum ex eodem populo crediderunt, atque in infidelibus Jacob & benedictus & claudus.
G claudus. Nam femoris latitudo, generis est multitudo. Plures quippe sunt in ea stirpe, de quibus prophetice prædictum est: *Et claudicaverunt à semitis suis.* Psal. 17. 46.

[a] In Græcis Bibliis, *πατρός μȣ*, *patris mei*.
[b] Sic Vind. Am. & MSS. At Er & Lov. *Hinc*.
[c] Er. & Lov. *per eam*. Castigantur ex editis aliis & MSS.
[d] Editi, *non est hic*. At MSS. *non est hoc*: juxta Græc. τȣ̃το.
[e] Apud Lov. *supposuit sibi*. In MSS. autem est, *supposuit ibi*. Apud LXX. ἐκεῖ.

Caput XL.

Quomodo Iacob cum septuaginta-quinque animabus Ægyptum narretur ingressus; cùm plerique ex eis qui commemorantur, tempore posteriore sint geniti.

Gen. 46. 27. sec. LXX. INGRESSI itaque referuntur in Ægyptum simul cum ipso Jacob septuaginta-quinque homines, annumerato ipso [a] cum filiis suis. In quo numero duæ tantùm feminæ commemorantur, una filia, neptis altera. Sed res diligenter considerata non indicat, quòd tantus numerus fuerit in progenie Jacob die vel anno quo ingressus est Ægyptum. Commemorati sunt quippe in eis etiam pronepotes Joseph, qui nullo modo jam tunc esse potuerunt: quoniam tunc centum-triginta annorum erat Jacob, filius verò ejus Joseph triginta-novem; quem cùm accepisse tricesimo anno suo, vel ampliùs, constet uxorem, quomodo potuit per novem annos habere pronepotes de filiis, quos ex eadem uxore suscepit? Cùm igitur nec filios haberent Ephræm & Manasses filii Joseph, sed eos pueros infra quàm novennes Jacob Ægyptum ingressus invenerit, quo pacto eorum non solùm filii, sed etiam nepotes, in illis septuaginta-quinque numerantur, qui tunc Ægyptum ingressi sunt cum Jacob? Gen. 50. Nam commemoratur ibi Machir filius Manasse, nepos Joseph, & ejusdem Machir filius, id est, Galaad, nepos Manasse, pronepos Joseph: ibi est & quem genuit Ephræm, alter filius Joseph, id est, [b] Utalaam, nepos Joseph; & filius ipsius Utalaæ Edem, nepos Ephræm, pronepos Joseph: qui nullo modo esse potuerunt, quando Jacob in Ægyptum venit, & filios Joseph nepotes suos, avos istorum, minores quàm novem annorum pueros invenit. Sed nimirum introitus Jacob in Ægyptum, quando eum in septuaginta-quinque animabus Scriptura commemorat, non unus dies, vel unus annus, sed totum illud est tempus, quamdiu vixit Joseph, per quem factum est ut intrarent. Nam Gen. 50. 22. & 23. de ipso Joseph eadem Scriptura sic loquitur: *Et habitavit Ioseph in Ægypto, ipse & fratres ejus, & omnis cohabitatio patris ejus: & vixit annos centum & decem, & vidit Ioseph filios Ephræm usque in tertiam generationem.* Ipse est ille pronepos ejus ab Ephræm tertius. Generationem quippe tertiam dicit, filium, nepotem, pronepotem. Deinde sequitur: Ibidem. *Et filii Machir, filii Manasse, nati sunt supra femora Ioseph.* Et hic ille ipse est nepos Manasse, pronepos Joseph. Sed pluraliter appellati sunt, sicut Scriptura consuevit; quæ unam quoque filiam Jacob filias nuncupavit: sicut in Latinæ linguæ consuetudine liberi dicuntur pluraliter filii, etiam si non sint uno ampliùs. Cùm ergo ipsius Joseph prædiceretur felicitas, quia videre potuit pronepotes, nullo modo putandi sunt jam fuisse tricesimo-nono anno proavi sui Joseph, quando ad eum in Ægyptum Jacob pater ejus advenit. Illud autem est, quod fallit minùs ista diligenter intuentes, quoniam scriptum est, Gen. 46. 8. *Hæc autem nomina filiorum Israël, qui intraverunt in Ægyptum simul cum Iacob patre suo.* Hoc enim dictum est, quia simul cum illo computantur septuaginta-quinque, non quia simul jam erant omnes, quando Ægyptum ingressus est ipse: sed, ut dixi, totum tempus habetur ejus ingressus, quo vixit Joseph, A per quem videtur ingressus.

Caput XLI.

De benedictione, quam Iacob in Iudam filium suum promisit.

IGITUR propter populum Christianum, in quo Dei Civitas peregrinatur in terris, si carnem Christi in Abrahæ semine requiramus, remotis concubinarum filiis, occurrit Isaac: si in semine Isaac, remoto Esaü, qui est etiam Edom, occurrit Jacob, qui est & Israël: si in semine Is- B raël ipsius, remotis ceteris, occurrit Judas, quia de tribu Juda exortus est Christus. Ac per hoc cùm in Ægypto moriturus Israël filios suos benediceret, quemadmodum Judam propheticè benedixerit, audiamus: Gen. 49. 8. &c. *Iuda*, inquit, *te laudabunt fratres tui. Manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum: te adorabunt filii patris tui. Catulus leonis Iuda: ex germinatione, fili mi, adscendisti: recumbens dormisti ut leo, & ut catulus leonis; quis suscitabit eum? Non deficiet princeps ex Iuda, & dux de femoribus ejus,* C *donec veniant quæ reposita sunt ei: & ipse* [c] *exspectatio gentium; alligans ad vitem pullum suum, &* [d] *cilicio pullum asinæ suæ. Lavabit in vino stolam suam, & in sanguine uvæ amictum suum. Fulvi oculi ejus à vino, & dentes candidiores lacte.* Exposui hæc adversùs Manichæum Faustum disputans: & satis esse arbitror, quantùm veritas prophetiæ hujus elucet: ubi & mors Christi prædicta est verbo dormitionis, & non necessitas, sed potestas in morte, nomine leonis. Quam potesta- D tem in Evangelio ipse prædicat dicens, Johan. 10. 18. *Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Nemo eam tollit à me: sed ego eam pono à me, & iterum sumo eam.* Sic leo fremuit, sic quod dixit implevit. Ad eam namque pertinet potestatem, quod de resurrectione ejus adjunctum est, *Quis suscitabit eum?* hoc est, quia nullus hominum, nisi se ipse, qui etiam de corpore suo dixit, Johan. 2. 19. *Solvite templum hoc, & in triduo resuscitabo illud.* Ipsum autem genus mortis, E hoc est, sublimitas crucis in uno verbo intelligitur, quod ait, *Adscendisti.* Quod verò addidit, *Recumbens dormisti*, Evangelista exponit, ubi dicit, Johan. 19. 30. *Et inclinato capite tradidit spiritum.* Aut certè sepultura ejus agnoscitur, in qua recubuit dormiens; & unde illum nullus hominum, sicut Prophetæ aliquos, vel sicut ipse alios suscitavit, sed sicut à somno ipse surrexit. Stola porrò ejus quam lavat in vino, id est, mundat à peccatis in sanguine suo, cujus sanguinis sacramentum baptizati sciunt, F unde & adjungit, *Et in sanguine uvæ amictum suum*, quid est nisi Ecclesia? *Et fulvi oculi ejus à vino:* spiritales ejus inebriati poculo ejus, de quo canit Psal. 22. 5. Psalmus, *Et calix tuus inebrians quàm præclarus est! Et dentes ejus candidiores lacte:* quod potant apud Apostolum parvuli, 1. Cor. 3. 2. verba scilicet nutrientia, nondum idonei solido cibo. Ipse igitur est in quo reposita erant promissa Judæ, quæ donec venirent, numquam principes, hoc est, reges Israël, ab illa stirpe defuerunt. *Et ipse exspectatio gentium:* G quod clarius est videndo, quàm sit exponendo.

[a] Particula *cum* abest à MSS.

[b] Nonnulli probæ notæ MSS. *Tutalaam*, vel *Vttalaam*. Apud LXX. verò *Sutalaam*. Mox post *nepos Ioseph*, in editis sic legebatur, *ibi est & Bareth filius ipsius Vtalaæ, id est, nepos Ephrem.* Emendantur auctoritate veterum librorum, quibus suffragatur editio LXX. nisi quòd hæc pro *Edem*, habet *Edom*; & *Sutalaa*, pro *Vtalaa*.

[c] Editi, *erit exspectatio.* Abest *erit* à MSS. & à Græco LXX.

[d] Græcè est, τῇ ἕλικι: quod Cyprianus lib. 1. adversùs Judæos vertit *ad helicem*, id est, ad palmitem.

CAPUT XLII.

De filiis Joseph, quos Jacob prophetica manuum suarum transmutatione benedixit.

SICUT autem duo Isaac filii, Esaü & Jacob, figuram præbuerunt duorum populorum in Judæis & Christianis: (quamvis quod ad carnis propaginem pertinet, nec Judæi venerint ex semine Esaü, sed Idumæi; nec Christianæ gentes de Jacob, sed potiùs Judæi: ad hoc enim tantùm figura valuit, quod dictum est, *Major serviet minori:*) (Gen. 25. 23.) ita factum est etiam in duobus filiis Joseph: nam major gessit typum Judæorum, Christianorum autem minor. Quos cùm benediceret Jacob, manum dexteram ponens super minorem, quem habebat ad sinistram; sinistram super majorem, quem habebat ad dextram: grave visum est patri eorum, & admonuit patrem velut corrigens ejus errorem, & quisnam eorum esset major ostendens. At ille mutare manus noluit, sed dixit, (Gen. 48. 19.) *Scio, fili, scio. Et hic erit in populum, & hic exaltabitur: sed frater ejus junior major illo erit, & semen ejus erit in multitudinem gentium.* Etiam hîc duo illa promissa [a] demonstrat. Nam ille *in populum*, iste *in multitudinem gentium*: quid evidentius quàm his duabus promissionibus contineri populum Israëlitarum orbemque terrarum in semine Abrahæ, illum secundùm carnem, istum secundùm fidem?

CAPUT XLIII.

De temporibus Moysi & Jesu Nave, ac Judicum, atque exinde Regum: quorum quidem Saül primus est, sed David præcipuus & sacramento habetur & merito.

1. DEFUNCTO Jacob, defuncto etiam Joseph, per reliquos centum-quadragintaquatuor annos, donec exiretur de terra Ægypti, in modum incredibilem illa gens crevit, etiam tantis adtrita persecutionibus, ut quodam tempore nati masculi necarentur, cùm mirantes Ægyptios nimia populi illius incrementa terrerent. (Exodi 2. 5.) Tunc Moyses subtractus furto trucidatoribus parvulorum, ad domum regiam, ingentia per eum Deo præparante, pervenit, nutritusque & adoptatus à filia Pharaonis, (quod nomen in Ægypto omnium regum fuit,) in tantum pervenit virum, ut ipse illam gentem mirabiliter multiplicatam, ex durissimo & gravissimo, quod ibi ferebat, jugo servitutis extraheret, immo per eum Deus, qui (Ibidem 15.) hoc promiserat Abrahæ. Priùs quippe exinde [b] fugiens, quòd, cùm Israëlitam defenderet, Ægyptium occiderat, & territus fuerat; postea divinitus missus (Exodi 8. &c.) in potestate Spiritûs Dei superavit resistentes Pharaonis magos. Tunc per eum Ægyptiis illatæ sunt decem memorabiles plagæ, cùm dimittere populum Dei nollent, aqua in sanguinem versa, ranæ & sciniphes, cynomyia, mors pecorum, ulcera, grando, locusta, tenebræ, mors primogenitorum. Ad extremum Israëlitas, quos plagis tot tantisque perfracti tandem aliquando dimiserant, Ægyptii in mari rubro dum persequuntur exstincti sunt. Illis quippe abeuntibus divisum mare viam fecit: hos autem insequentes in se rediens unda submersit. Deinde per annos quadraginta, duce Moyse, Dei populus [c] per desertum actus est, quando Tabernaculum testimonii nuncupatum est, ubi Deus sacrificiis futura prænuntiantibus colebatur: cùm scilicet jam data lex fuisset in monte multùm terribiliter; adtestabatur enim evidentissima mirabilibus signis vocibusque divinitas. Quod factum est mox ut exitum est de Ægypto, & in deserto populus esse cœpit, (Exodi 12. &c.) quinquagesimo die post celebratum Pascha per ovis immolationem: [d] qui usque adeo typus Christi est, prænuntians eum per victimam passionis de hoc mundo transiturum ad Patrem, (Pascha quippe Hebræâ linguâ transitus interpretatur) ut jam cùm revelaretur Testamentum novum, postea quàm Pascha nostrum immolatus est Christus, quinquagesimo die veniret de cælo Spiritus-sanctus: qui dictus est in Evangelio digitus Dei, (Lucæ 11. 20.) ut recordationem nostram in primi præfigurati facti memoriam revocaret: quia & legis illæ tabulæ digito (Exodi 31.) Dei scriptæ referuntur.

2. Defuncto Moyse, populum rexit Jesus Nave, (Jos. 1.) & in terram promissionis introduxit, eamque populo divisit. Ab his duobus mirabilibus ducibus bella etiam prosperrimè ac mirabiliter gesta sunt, Deo contestante non tam propter merita Hebræi populi, quàm propter peccata earum quæ debellabantur gentium, illas eis provenisse victorias. Post istos duces, Judices fuerunt, jam in terra promissionis populo collocato: ut inciperet interim reddi Abrahæ prima promissio de gente una, id est, Hebræa, & terra Chanaan; nondum de omnibus gentibus & toto orbe terrarum: quod Christi adventus in carne, & non veteris Legis observationes, sed Evangelii fides fuerat impletura. Cujus rei præfiguratio facta est, quòd non Moyses, qui legem populo acceperat in monte Sina, sed Jesus, cui etiam nomen Deo præcipiente mutatum fuerat, ut Jesus vocaretur, populum in terram promissionis induxit. Temporibus autem Judicum, sicut se habebant & peccata populi & misericordia Dei, alternaverunt prospera & adversa bellorum.

3. Inde ventum est ad Regum tempora: quorum primus regnavit Saül: quo reprobato & bellica (1. Reg. 10.) clade prostrato, ejusque stirpe rejecta, ne inde reges orirentur, David successit in regnum, cujus maximè Christus dictus est filius. (Matth. 1. 1. &c.) In quo articulus quidam factus est & exordium quodam modo juventutis populi Dei: cujus generis quædam velut adolescentia ducebatur ab ipso Abraham usque ad hunc David. Neque enim frustra Matthæus Evangelista sic generationes commemoravit, ut hoc primum intervallum quatuordecim generationibus commendaret, ab Abraham scilicet usque ad David. Ab adolescentia quippe incipit homo posse generare: propterea generationum [e] ex Abraham sumsit exordium: qui etiam pater gentium constitutus est, quando mutatum nomen accepit. Ante hunc ergo velut pueritia fuit hujus generis populi Dei, à Noë usque ad ipsum Abraham: & ideo [f] prima lingua inventa est, id est, Hebræa. A pueritia namque homo incipit loqui post infantiam, quæ hinc appellata est, quia fari non potest. Quam profectò ætatem primam demergit oblivio, sicut ætas prima generis humani,

[a] Editi, *demonstrant.* Emendantur ex MSS.

[b] Sic MSS. At editi, *Priùs quippe exinde ad terram Madian fugisse refertur, quòd, cùm Israëlitam defenderet, Ægyptium occiderat, & territus fugerat*, vel *fugeret.*

[c] MSS. *in deserto.*

[d] Sic MSS. Editi autem, *quæ.*

[e] Editi, *generationum series:* & paulò pòst, *pater multarum gentium.* Abest *series* à MSS. nec non quæ infrà addita fuerat vox *multarum.*

[f] Plures MSS. *& ideo lingua:* omisso *prima.* Alii veteres libri, *& ideo in lingua*, vel *& ideo hinc lingua.*

est deleta diluvio. Quotus enim quisque est, qui suam recordetur infantiam? Quamobrem in isto procursu Civitatis Dei, sicut superior unam eamdemque primam, ita duas ætates secundam & tertiam liber iste contineat, in qua tertia propter vac- A cam trimam, capram trimam, & arietem trimum, impositum est Legis jugum, & apparuit abundantia peccatorum, & regni terreni surrexit exordium, ubi non defuerunt spiritales, quorum in turture & columba figuratum est sacramentum. Gen. 15.

LIBER DECIMUS-SEPTIMUS.

In quo agitur de Civitatis Dei procursu temporibus Regum & Prophetarum à David usque ad Christum, & quæ sacris litteris mandatæ sunt vaticinationes eorumdem temporum de Christo & Ecclesia exponuntur.

Caput I.

De temporibus Prophetarum.

PROMISSIONES Dei, quæ factæ sunt ad Abraham, cujus semini & gentem Israëliticam secundùm carnem & omnes gentes deberi secundùm fidem, Deo pollicente, didicimus, quemadmodum compleantur, per ordinem temporum procurrens Dei Civitas [a] indicabit. Quoniam ergo superioris libri usque ad regnum David factus est finis, nunc ab eodem regno, quantum suscepto Operi sufficere videtur, cetera quæ sequuntur adtingimus. Hoc itaque tempus, ex quo sanctus Samuël prophetare cœpit, & deinceps donec populus Israël captivus in Babyloniam duceretur, atque inde secundùm sancti Jeremiæ prophetiam post septuaginta annos reversis Israëlitis Dei domus instauraretur, totum tempus est Prophetarum. (Jerem. 25. 11.) Quamvis enim & ipsum Noë patriarcham, in cujus diebus universa terra diluvio deleta est, & alios suprà & infrà usque ad hoc tempus, quo reges in Dei populo esse cœperunt, propter quædam per eos [b] futura sive quoquo modo significata, sive prædicta, quæ pertinerent ad Civitatem Dei regnumque cælorum, non immeritò possimus appellare Prophetas; præsertim quia nonnullos eorum id expressiùs legimus nuncupatos, sicut Abraham, sicut Moysen: (Gen. 20. 7. Deut. 34. 10.) tamen dies Prophetarum præcipuè maximéque hi dicti sunt, ex quo cœpit prophetare Samuel, qui & Saülem priùs, & eo reprobato ipsum David, (1. Reg. 10. 1. 1. Reg. 16. 13.) Deo præcipiente, unxit in regem, de cujus ceteri stirpe succederent, quò usque illos succedere sic oporteret. Quæ igitur à Prophetis sunt prædicta de Christo, cùm moriendo decedentibus & nascendo succedentibus suis membris Civitas Dei per ista curreret tempora, si omnia velim commemorare, in immensum pergitur. Primùm quia ipsa Scriptura, quæ per ordinem Reges eorumque facta & eventa digerens, videtur tamquam historicâ diligentiâ rebus gestis occupata esse narrandis, si adjuvante Dei Spiritu considerata tractetur, vel magis, vel certè non minùs prænuntiandis futuris, quàm præteritis enuntiandis, invenietur intenta. Et hoc perscrutando indagare ac disserendo monstrare, quàm sit operosum atque prolixum, & quàm multis [c] indiguum voluminibus, quis ignorat, qui hæc vel mediocriter cogitat? Deinde quia ea ipsa quæ ad prophetiam non ambigitur pertinere, ita sunt multa de Christo re- B gnoque cælorum, quæ Civitas Dei est, ut ad hoc aperiendum major sit disputatio necessaria, quàm hujus Operis modus flagitat. Proinde ita, si potuero, stilo moderabor meo, ut huic Operi in Dei voluntate peragendo, nec ea quæ supersint dicam, nec ea quæ satis sint prætermittam.

Caput II.

Quo tempore sit impleta promissio Dei de terra Chanaan, quam in possessionem etiam Israël carnalis accepit.

C IN præcedente libro diximus, ab initio ad Abraham promissionum Dei duas res fuisse promissas, unam scilicet, quòd terram Chanaan possessurum fuerat semen ejus; quod significatur, ubi dictum est, *Vade in terram, quam tibi demonstravero, & faciam te in gentem magnam*: (Gen. 12. 1.) aliam verò longè præstantiorem, non de carnali, sed de spiritali semine, per quod pater est, non unius gentis Israëliticæ, sed omnium gentium, quæ fidei ejus vestigia consequuntur; quod promitti cœpit D his verbis: *Et benedicentur in te omnes tribus terræ.* (Ibidem 3.) Et deinceps aliis multis admodum testimoniis hæc duo promissa esse monstravimus. Erat igitur jam in terra promissionis semen Abrahæ, id est, populus Israël secundùm carnem: atque ibi non solùm tenendo ac possidendo civitates adversariorum, verùm etiam reges habendo, regnare jam cœperat, impletis de ipso populo promissionibus Dei jam magna ex parte; non solùm quæ illis tribus patribus, Abraham, Isaac, & Jacob, & E quæcumque aliæ temporibus eorum, verùm etiam quæ per ipsum Moysen, per quem populus idem de servitute Ægyptia liberatus est, & per quem cuncta præterita revelata sunt temporibus ejus, cùm populum per eremum duceret, factæ fuerant. Neque autem per insignem ducem Jesum Nave, per quem populus ille in promissionis inductus est terram, expugnatisque gentibus, eam duodecim tribubus, quibus Deus jusserat, divisit, & mortuus est; neque post illum toto tempore Judicum [d] im- F pleta fuerat promissio Dei de terra Chanaan, à quodam flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem: nec tamen adhuc prophetabatur futurum, sed exspectabatur implendum. Impletum est autem per David, & ejus filium Salomonem: cujus regnum tanto, quanto promissum fuerat, spatio dilatatum est. Universos quippe illos subdiderunt, tributariosque fecerunt. (3. Reg. 4. 21.) Sic igitur in terra promissionis secundùm carnem, hoc est,

[a] Editi dissentientibus MSS plerisque, *indicavit*: & infrà loco *adtingimus*, habent *adtingamus*.
[b] In sola editione Lov. *facta*: malè.
[c] Vind. Am. Er. *indigeat*. Lov. *dignum*. At melioris notæ MSS. *indiguum*.
[d] Sic MSS. Editi verò, *quòd à flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem populus ille dominaretur*.

in terra Chanaan sub his regibus semen Abrahæ fuerat constitutum, ut nihil deinde superesset, quo terrena illa Dei promissio compleretur, nisi ut in eadem terra, quantum ad prosperitatem adtinet temporalem, per posteritatis successionem inconcusso statu usque ad mortalis sæculi hujus terminum gens permaneret Hebræa, si Domini Dei sui legibus obediret. Sed quoniam Deus noverat, hoc eam non esse facturam, usus est ejus etiam temporalibus pœnis ad exercendos in ea paucos fideles suos, & admonendos qui postea futuri erant B in omnibus gentibus, quod [a] eos admoneri oportebat, in quibus alteram promissionem, revelato novo Testamento, per incarnationem Christi fuerat impleturus.

Caput III.

De tripertitis significationibus Prophetarum, quæ nunc ad terrenam, nunc ad cælestem Ierusalem, nunc autem ad utramque referuntur.

1. Quocirca sicut oracula illa divina ad Abraham, Isaac, & Jacob, & quæcumque C alia signa, vel dicta prophetica, in sacris litteris præcedentibus facta sunt: ita etiam ceteræ ab isto Regum tempore prophetiæ partim pertinent ad gentem carnis Abrahæ, partim verò ad illud semen ejus, in quo benedicuntur omnes gentes coheredes Christi per Testamentum novum, ad possidendam vitam æternam regnumque cælorum. Partim ergo ad ancillam, quæ in servitutem generat, id est, terrenam Jerusalem, quæ servit cum filiis suis; partim verò ad liberam Civitatem Dei, D id est, veram Jerusalem æternam in cælis, cujus filii homines secundùm Deum viventes peregrinantur in terris: sed sunt in eis quædam, quæ ad utramque pertinere intelliguntur, ad ancillam propriè, ad liberam figuratè.

2. Tripertita itaque reperiuntur eloquia Prophetarum: si quidem aliqua sunt ad terrenam Jerusalem spectantia, aliqua ad cælestem, nonnulla ad utramque. Exemplis video probandum esse
2. Reg. 12. 1. quod dico. Missus est Nathan propheta, qui re- E gem David argueret de peccato gravi, & ei, quæ consecuta sunt mala, futura prædiceret. Hæc atque hujusmodi sive publicè, id est, pro salute vel utilitate populi, sive privatim, cùm pro suis quisque rebus divina promereretur eloquia, quibus pro usu temporalis vitæ futuri aliquid nosceretur, ad terrenam Civitatem pertinuisse, quis ambigat?
Jerem. 31. 31. &c. Ubi autem legitur: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo domui Israël & domui Iuda testamentum novum, non secundùm testamentum, quod dispo-* F *sui patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti: quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus: Quia hoc est testamentum, quod constituam domui Israël: post dies illos, dicit Dominus,* [b] *dabo leges meas in mentem eorum, & super corda eorum scribam eas,* [c] *& videbo eos, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem:* Jerusalem sine dubio superna prophetatur, cujus Deus ipse præmium est, eumque habere atque ipsius esse summum illi G est atque totum bonum. Ad utramque verò pertinet hoc ipsum, quòd Jerusalem dicitur Dei Civitas, & in ea prophetatur futura domus Dei, eaque prophetia videtur impleri, cùm Salomon rex A ædificat illud nobilissimum templum. 3. Reg. 6. Hæc enim & in terrena Jerusalem secundùm historiam contigerunt, & cælestis Jerusalem figuræ fuerunt. Quod genus prophetiæ ex utroque veluti compactum atque commixtum in libris veteribus canonicis, quibus rerum gestarum narrationes continentur, valet plurimùm, multúmque exercuit & exercet ingenia scrutantium litteras sacras, ut quod historicè prædictum completumque legitur in semine Abrahæ secundùm carnem, etiam in semine Abrahæ B secundùm fidem quid implendum allegoricè significet inquiratur: in tantum ut quibusdam visum sit, nihil esse in eisdem libris vel prænuntiatum & effectum, vel effectum, quamvis non prænuntiatum, quod non insinuet aliquid ad supernam Civitatem Dei ejusque filios in hac vita peregrinos figurata significatione referendum. Sed si hoc ita est, jam bipertita, non tripertita erunt eloquia Prophetarum, vel potiùs illarum Scripturarum omnium, quæ veteris Instrumenti appellatione C censentur. Nihil enim erit illic, quod ad Jerusalem terrenam tantùm pertineat, si quidquid ibi de illa, vel propter illam, dicitur atque completur, significat aliquid, quod etiam ad Jerusalem cælestem allegorica præfiguratione referatur: sed erunt sola duo genera, unum quod ad Jerusalem liberam, alterum quod ad utramque pertineat. Mihi autem sicut multùm videntur errare, qui nullas res gestas in eo genere litterarum aliquid aliud præter id quod eo modo gestæ sunt significare D arbitrantur; ita multùm audere, qui prorsus ibi omnia significationibus allegoricis involuta esse contendunt. Ideo tripertita, non bipertita esse dixi. Hoc enim existimo, non tamen culpans eos, qui potuerint illic de quacumque re gesta sensum intelligentiæ spiritalis exsculpere, servata primitus dumtaxat historiæ veritate. Ceterùm quæ ita dicuntur, ut rebus humanitus seu divinitus gestis sive gerendis convenire non possint, quis fidelis dubitet non esse inaniter dicta? Quis ea non ad E intelligentiam spiritalem revocet, si possit, aut ab eo qui potest revocanda esse fateatur?

Caput IV.

De præfigurata commutatione Israëlitici regni & sacerdotii, & de his quæ Anna mater Samuëlis, personam gerens Ecclesiæ, prophetavit.

1. Procursus igitur Civitatis Dei, ubi pervenit ad Regum tempora, quando 1. Reg. 16.
David Saüle reprobato ita regnum primus ob- F tinuit, ut ejus deinde posteri in terrena Jerusalem diuturna successione regnarent, dedit figuram, [d] re gestâ significans atque prænuntians, quod non est prætereundum silentio, de rerum mutatione futurarum, quod adtinet ad duo Testamenta, vetus & novum: ubi sacerdotium regnumque mutatum est per sacerdotem eumdemque regem novum ac sempiternum, qui est Christus Jesus. Nam & Heli sacerdote reprobato substitutus [e] in Dei ministerium Samuël, simul officio functus sacerdotis & G judicis, & Saüle abjecto rex David fundatus in regno, hoc quod dico figuraverunt. Mater quoque ipsa Samuëlis Anna, quæ priùs fuit sterilis, & posteriore fecunditate lætata est, prophetare aliud non videtur, cùm gratulationem suam Domino

a Editi, *quas per eos admoneri.* Castigantur ex MSS.
b In MSS. habetur, *dando leges meas.* Apud LXX Jerem. 38. 33. διδὺς δώσω, *dans dabo* &c.
c Verba, *& videbo eos*, in Bibliis desunt Latinis & Græcis.

d Sic MSS. At editi, *rei gestæ.* Et infrà ex his duo, Er. & Lov. pro *de rerum mutatione*, habent *rerum mutationem.*
e Er. & Lov. *substitutus est*, Expungi debuit *est*, juxta Vind. Am. & MSS.

fundit exsultans: quando eumdem puerum natum A
& ablactatum Deo reddit eadem pietate, qua
1. Reg. 2. 1. &c. voverat. Dicit enim: *Confirmatum est cor meum in Domino, & exaltatum est cornu meum in Deo meo. Dilatatum est super inimicos meos os meum: lætata sum in salutari tuo. Quoniam non est sanctus, sicut Dominus; & non est justus, sicut Deus noster: non est sanctus præter te. Nolite gloriari* [a] *superbè, & nolite loqui excelsa, neque procedat magniloquium de ore vestro. Quoniam Deus scientiarum Dominus, & Deus præparans adinventiones suas. Arcum potentium fecit infirmum, & infirmi præcincti sunt virtute. Pleni panibus minorati sunt, & esurientes transierunt terram. Quia sterilis peperit septem, & multa in filiis infirmata est. Dominus mortificat & vivificat; deducit ad inferos, & reducit. Dominus* [b] *pauperes facit, & ditat; humiliat, & exaltat. Suscitat à terra pauperem, & de stercore erigit inopem: ut collocet eum cum potentibus populi* [c], *& sedem gloriæ hereditatem dans eis: dans votum voventi, & benedixit annos justi: quoniam non in virtute potens est vir. Dominus infirmum faciet adversarium suum, Dominus sanctus. Non glorietur prudens in prudentia sua, & non glorietur potens in potentia sua, & non glorietur dives in divitiis suis: sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & scire Dominum, & facere judicium & justitiam in medio terræ. Dominus adscendit in cælos, & tonuit: ipse judicabit extrema terræ,* [d] *quia justus est: & dat virtutem regibus nostris, & exaltabit cornu Christi sui.*

Hier. 9.

2. Itane verò verba hæc unius putabuntur esse mulierculæ, de nato sibi filio gratulantis? Tantumne mens hominum à luce veritatis aversa est, ut non sentiat supergredi modum feminæ hujus dicta quæ fudit? Porrò qui rebus ipsis, quæ jam cœperunt etiam in hac terrena peregrinatione compleri, convenienter movetur, nonne intendit, & adspicit, & agnoscit per hanc mulierem, cujus etiam nomen, id est, Anna, gratia ejus interpretatur, ipsam religionem Christianam, ipsam Civitatem Dei, cujus rex est & conditor Christus, ipsam postremò Dei gratiam prophetico Spiritu sic locutam, à qua superbi alienantur, ut cadant, qua humiles implentur, ut surgant, quod maximè hymnus iste personuit? Nisi quisquam fortè dicturus est, nihil istam prophetasse mulierem, sed Deum tantummodo propter filium, quem precata impetravit, exsultanti prædicatione laudasse. Quid ergo sibi vult quod ait: *Arcum potentium fecit infirmum, & infirmi præcincti sunt virtute: pleni panibus minorati sunt, & esurientes transierunt terram: quia sterilis peperit septem, & multa in filiis infirmata est?* Numquid septem ipsa pepererat, quamvis sterilis fuerit? Unicum habebat, quando ista dicebat: sed nec postea septem peperit, sive sex, quibus septimus esset ipse Samuël; sed tres mares, & duas feminas. Deinde in illo populo cùm adhuc nemo regnaret, quod in extremo posuit, *Dat virtutem regibus nostris, & exaltabit cornu Christi sui;* unde dicebat, si non prophetabat?

Anna.

3. Dicat ergo Ecclesia Christi, Civitas Regis magni, gratiâ plena, prole fecunda; dicat quod tantò antè de se prophetatum per os hujus piæ matris agnoscit: *Confirmatum est cor meum in Domino, & exaltatum est cornu meum in Deo meo.* Verè confirmatum cor, & cornu verè exaltatum; quia non in se, sed in Domino Deo suo. *Dilatatum est super inimicos meos os meum:* quia & in angustiis pressurarum sermo Dei non est alligatus, nec in præconibus alligatis. *Lætata sum*, inquit, *in salutari tuo.* Christus est iste Jesus, quem Simeon, sicut in Evangelio legitur, senex amplectens parvum, agnoscens magnum, *Nunc dimittis*, inquit, *Domine, servum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Dicat itaque Ecclesia, *Lætata sum in salutari tuo. Quoniam non est sanctus, sicut Dominus; & non est justus, sicut Deus noster:* tamquam sanctus & sanctificans, justus & justificans. *Non est sanctus præter te?* quia nemo fit nisi abs te. Denique sequitur: *Nolite gloriari superbè, & nolite loqui excelsa, neque exeat magniloquium de ore vestro. Quoniam Deus scientiarum Dominus.* [e] Ipse vos scit, & ubi nemo scit: quoniam *qui putat se aliquid esse, cùm nihil sit, se ipsum seducit.* Hæc dicuntur adversariis Civitatis Dei ad Babyloniam pertinentibus, de sua virtute præsumentibus, in se, non in Domino gloriantibus; ex quibus sunt etiam carnales Israëlitæ, terrenæ Jerusalem cives terrigenæ, qui, ut dicit Apostolus, *Ignorantes Dei justitiam*, id est, quam dat homini Deus, qui solus est justus & justificans; *& suam volentes constituere*, id est, velut à se sibi partam, non ab illo impertitam; *justitiæ Dei non sunt subjecti*, utique quia superbi, de suo putantes, non de Dei, posse placere se Deo, qui est Deus scientiarum, atque ideo & arbiter conscientiarum, ibi videns cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt, si hominum sunt, & ab illo non sunt. *Et præparans*, inquit, *adinventiones suas.* Quas adinventiones putamus, nisi ut superbi cadant, & humiles surgant? Has quippe adinventiones exsequitur, dicens, *Arcus potentium infirmatus est, & infirmi præcincti sunt virtute.* Infirmatus est arcus, id est, intentio eorum qui tam potentes sibi videntur, ut sine Dei dono atque adjutorio humanâ sufficientiâ divina possint implere mandata; & præcinguntur virtute, quorum interna vox est, *Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum.*

Lucæ 2. 29. & 30. — B — Gal. 6. 3. — C — Rom. 10. 3. — D — Psal. 93. 11. — E — Psal. 6. 3.

4. *Pleni panibus*, inquit, *minorati sunt, & esurientes transierunt terram.* Qui sunt intelligendi pleni panibus, nisi iidem ipsi quasi potentes, id est, Israëlitæ, quibus credita sunt eloquia Dei? Sed in eo populo ancillæ filii minorati sunt: quo verbo minùs quidem Latino, bene tamen expressum est, quòd ex majoribus minores facti sunt: quia & in ipsis panibus, id est, divinis eloquiis, quæ Israëlitæ soli tunc ex omnibus gentibus acceperunt, terrena sapiunt. Gentes autem quibus lex illa non erat data, postea quàm per novum Testamentum ad eloquia illa venerunt, multùm esuriendo terram transierunt; quia in eis non terrena, sed cælestia sapuerunt. Et hoc velut quæreretur caussa cur factum sit, *Quia sterilis*, inquit, *peperit septem, & multa in filiis infirmata est.* Hîc totum quod prophetabatur eluxit agnoscentibus numerum septenarium, quo est universæ Ecclesiæ significata perfectio. Propter quod & Johannes apostolus ad

Rom. 3. 2. — F — G — Apoc. 1. 4.

[a] Editi, *Nolite gloriari*: omisso *superbè*, quod MSS. omnes adjungunt.
[b] Sic MSS. At Editi, *pauperem facit*. In Græco est πτωχίζει.
[c] Ita Vind. Am. & MSS. juxta LXX. At Er. & Lov. *populi sui.* & paulò pòst, *dans ei.*

[d] Biblia sacra omittunt, *quia justus est.* Habent Græca quædam exemplaria & Theodoretus, δίκαιος ὤν.
[e] Sic veteres libri, exceptis nonnullis, qui habent, *Ipse vos scit, & ubi nemo sit.* At editi, *Ipse, & nemo scit quod ipse scit.*

septem scribit Ecclesias, eo modo se ostendens ad A unius plenitudinem scribere: & in Proverbiis Salomonis hoc antea præfigurans *Sapientia, ædificavit sibi domum, & suffulsit columnas septem.* (Prov. 9. 1.) Sterilis enim erat in omnibus gentibus Dei Civitas, ante quàm iste fetus, [a] quem cernimus, oriretur. Cernimus etiam, quæ multa in filiis erat, nunc infirmatam Jerusalem terrenam. Quoniam quicumque filii liberæ in ea erant, virtus ejus erant: nunc verò ibi quoniam littera est, & spiritus non est, amissâ virtute infirmata est.

5. *Dominus mortificat, & vivificat*: mortificavit illam, quæ multa erat in filiis; & vivificavit hanc sterilem, quæ peperit septem. Quamvis commodiùs possit intelligi eosdem vivificare, quos mortificaverit. Id enim velut repetivit addendo, *Deducit ad inferos, & reducit.* Quibus enim dicit Apostolus, *Si* [b] *mortui estis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens*; (Col. 3. 1.) salubriter utique mortificantur à Domino: quibus adjungit, *Quæ sursum sunt sapite, non quæ* C *super terram*; ut ipsi sint illi, qui esurientes transierunt terram. *Mortui enim estis*, inquit: ecce quomodo salubriter mortificat Deus. Deinde sequitur, *Et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo*: ecce quomodo eosdem ipsos vivificat Deus. Sed numquid eosdem deduxit ad inferos & reduxit? Hoc utrumque sine controversia fidelium in illo potiùs videmus impletum, capite scilicet nostro, cum quo vitam nostram in Deo Apostolus dixit absconditam. Nam cùm *proprio Filio non* D *pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum*, (Rom. 8. 32.) isto modo utique mortificavit eum. Et quia resuscitavit à mortuis, eumdem rursus vivificavit. Et quia in [c] prophetia vox ejus agnoscitur, *Non derelinques animam meam in inferno*, (Psal. 15. 10.) eumdem deduxit ad inferos & reduxit. Hac ejus paupertate ditati sumus. *Dominus* enim *pauperes facit, & ditat.* Nam quid hoc sit ut sciamus, quod sequitur audiamus: *Humiliat, & exaltat*; utique superbos humiliat, & humiles exaltat. Quod enim alibi le- E gitur, *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*: (Iacobi 4. 6.) hoc totus habet sermo hujus, cujus nomen interpretatur gratia ejus.

6. Jam verò quod adjungitur, *Suscitat à terra pauperem*: de nullo melius quàm de illo intelligo, qui *propter nos factus est pauper, cùm dives esset, ut ejus paupertate*, (2. Cor. 8. 9.) sicut paulò antè dictum est, *ditaremur.* Ipsum enim de terra suscitavit tam citò, ut caro ejus non videret corruptionem. (Psal. 15. 10.) Nec illud ab illo alienabo, quod additum est, *Et de stercore* F *erigit inopem.* Inops quippe idem [d] qui pauper. Stercus verò unde erectus est, rectissimè intelliguntur persecutores Judæi, in quorum numero cùm se dixisset Apostolus Ecclesiam persecutum, *Quæ mihi*, inquit, *fuerunt lucra, hæc propter Christum damna esse duxi: nec solùm detrimenta, verùm etiam stercora existimavi esse, ut Christum lucrifacerem.* (Philip. 3. 7. & 8.) De terra ergo suscitatus est ille supra omnes divites pauper, & de illo stercore erectus est supra omnes opulentos ille inops: *ut sedeat cum potenti-* G *bus populi*, quibus ait, *Sedebitis super duodecim sedes.* (Matth. 19. 28.) *Et sedem gloriæ hereditatem dans eis.* Dixerant enim potentes illi, *Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te*: (Ibidem 27.) hoc votum [e] potentissimè voverant.

7. Sed unde hoc eis, nisi ab illo, de quo hîc continuò dictum est, *Dans votum voventi?* Alioquin ex illis essent potentibus, quorum infirmatus est arcus. *Dans*, inquit, *votum voventi.* Non enim Domino quisquam quidquam rectum voveret, nisi qui ab illo acciperet quod voveret. Sequitur: *Et benedixit annos justi*: ut cum illo scilicet sine fine vivat, cui dictum est, *Et anni tui non deficient.* (Psal. 101. 28.) Ibi enim stant anni, hîc autem transeunt, immo pereunt: ante quàm enim veniant, non B sunt; cùm autem venerint, non erunt, quia cum suo fine veniunt. Horum autem duorum, id est, *Dans votum voventi, & benedixit annos justi*; unum est quod facimus, alterum quod sumimus. Sed hoc alterum Deo largitore non sumitur, nisi cùm ipso adjutore primum illud efficitur: *quia non in virtute potens est vir. Dominus infirmum faciet adversarium ejus*: illum scilicet qui homini voventi invidet, & resistit, ne valeat implere quod vovit. Potest ex ambiguo Græco [f] intelligi & *adversarium suum.* Cùm enim Dominus possidere nos cœperit, profectò adversarius qui noster fuerat ipsius fit, & vincitur à nobis; sed non viribus nostris: *quia non in virtute potens est vir. Dominus* ergo *infirmum faciet adversarium suum, Dominus sanctus*: ut vincatur à sanctis, quos Dominus sanctus sanctorum effecit sanctos.

8. Ac per hoc, *Non glorietur prudens in prudentia sua, & non glorietur potens in potentia sua, & non glorietur dives in divitiis suis: sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & scire Dominum, & facere judicium & justitiam in medio terræ.* Non parva ex parte intelligit & scit Dominum, qui intelligit & scit etiam hoc à Domino sibi dari, ut intelligat & sciat Dominum. *Quid enim habes*, ait Apostolus, *quod non accepisti? Si autem & accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* (1. Cor. 4. 7.) id est, quasi à te ipso tibi sit, unde gloriaris. Facit autem judicium & justitiam, qui rectè vivit. Rectè autem vivit, qui obtemperat præcipienti Deo: & *finis præcepti*, id est, ad quod refertur præceptum, *caritas est de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.* (1. Tim. 1. 5.) Porrò ista *caritas*, sicut Johannes apostolus testatur, *ex Deo est.* (1. Iohan. 4. 7.) Facere igitur judicium & justitiam, ex Deo est. Sed quid est, *in medio terræ?* Neque enim non debent facere judicium & justitiam qui habitant in extremis terræ? quis hoc dixerit? Cur ergo additum est, *in medio terræ?* Quod si non adderetur, & tantummodo diceretur, *facere judicium & justitiam*, magis hoc præceptum ad utrosque homines pertineret, & mediterraneos & maritimos. Sed ne quisquam putaret post finem vitæ, quæ in hoc agitur corpore, superesse tempus judicium justitiamque faciendi, quam dum esset in carne non fecit, & sic divinum evadi posse judicium; *in medio terræ*, mihi videtur dictum, cùm quisque vivit in corpore. In hac quippe vita suam terram quisque circumfert, quam moriente homine recipit terra communis; resurgenti utique redditura. Proinde *in medio terræ*, id est, cùm anima nostra isto terreno clauditur corpore, faciendum est judicium & justitia, quod nobis prosit in posterum, quando *recipiet quisque secundùm ea quæ per corpus gessit, sive bonum, sive malum.* (2. Cor. 5. 10.) *Per corpus* quippe ibi di-

[a] Editi dissentientibus MSS. libris, *per quem eam factam secundam cernimus, oriretur.*
[b] In sacris Bibliis, *Si consurrexistis.*
[c] Sola editio Lov. *in propheta.*

[d] Sic MSS. At editi, *idem est quod pauper.*
[e] Editi, *potentissimi*: dissentientibus MSS.
[f] In Græco nempe legimus, ἀντίδικον αὐτοῦ.

xit Apostolus, per tempus quo vixit in corpore. A
Neque enim si quis maligna mente atque impia
cogitatione blasphemet, neque id ullis membris
corporis operetur, ideo non erit reus, quia id non
motu corporis gessit, cùm hoc per illud tempus
gesserit, quo gessit & corpus. Isto modo congruenter
intelligi potest etiam illud quod in Psal-
Psal 73.12. mo legitur: *Deus autem rex noster ante sæcula operatus
est salutem in medio terræ:* ut Dominus Jesus
accipiatur Deus noster qui est ante sæcula,
a quia per ipsum facta sunt sæcula, operatus[a] salutem B
Iohan. 1. 14. nostram in medio terræ, cùm Verbum caro factum
est, & terreno habitavit in corpore.

9. Deinde postea quàm prophetatum est in his
verbis Annæ, quomodo gloriari debeat qui gloriatur,
non in se utique, sed in Domino; propter
retributionem quæ in die judicii futura est, *Dominus*,
inquit, *adscendit in cælos, & tonuit: ipse
judicabit extrema terræ, quia justus est.* Prorsus ordi-
* Symbolum fidei. nem tenuit* confessionis fidelium. Adscendit enim
in cælum Dominus Christus, & inde venturus est C
Ephes. 4.9. & 10. ad vivos & mortuos judicandos. Nam *quis adscendit*,
sicut dicit Apostolus, *nisi qui & descendit
in inferiores partes terræ? Qui descendit, ipse est &
qui adscendit super omnes cælos, ut adimpleret omnia.*
Per nubes ergo suas tonuit, quas Spiritu-sancto
cùm adscendisset implevit. De quibus ancillæ
Jerusalem, hoc est, ingratæ vineæ comminatus
Isai. 5. 6. est apud Isaiam prophetam, ne pluant super eam
imbrem. Sic autem dictum est, *Ipse judicabit
extrema terræ*: ac si diceretur, etiam ex- D
trema terræ. Non enim alias partes non judicabit,
qui omnes homines procul dubio judicabit.
Sed meliùs intelliguntur extrema terræ, extrema
hominis: quoniam non judicabuntur, quæ in melius
vel in deterius medio tempore commutantur,
sed in quibus extremis inventus fuerit qui judi-
Matth. 10. 22. cabitur. Propter quod dictum est: *Qui perseveraverit
usque in finem, hic salvus erit.* Qui ergo
perseveranter facit judicium & justitiam in medio
terræ, non damnabitur, cùm judicabuntur extre- E
ma terræ. *Et dat*, inquit, *virtutem regibus nostris*:
ut non eos judicando condemnet. Dat eis virtutem,
qua carnem sicut reges regant, & in illo
mundum, qui propter eos fudit sanguinem, vincant.
Et exaltabit cornu Christi sui. Quomodo
Christus exaltabit cornu Christi sui? De quo enim
suprà dictum est, *Dominus adscendit in cælos*, &
intellectus est Dominus Christus; ipse, sicut hìc
dicitur, *exaltabit cornu Christi sui.* Quis ergo est
Christus Christi sui? An cornu exaltabit unius- F
cujusque fidelis sui, sicut ista ipsa in principio
hujus hymni ait: *Exaltatum est cornu meum in Deo
meo?* Omnes quippe unctos ejus chrismate, rectè
Christos possumus dicere: quod tamen totum cum
suo capite corpus unus est Christus. Hæc Anna
prophetavit, Samuëlis mater, sancti viri, multùmque
laudati. In quo quidem tunc figurata est mutatio
veteris sacerdotii, & nunc impleta, quando
infirmata est quæ multa erat in filiis, ut novum
haberet in Christo sacerdotium sterilis, quæ pepe- G
rit septem.

Caput V.

De his quæ ad Heli sacerdotem homo Dei prophetico locutus est Spiritu, significans sacerdotium, quod secundùm Aaron institutum fuerat, auferendum.

1. SED hoc evidentiùs ad ipsum Heli sacerdotem
missus loquitur homo Dei, cujus quidem
nomen tacetur, sed intelligitur officio ministerioque
suo sine dubitatione Propheta. Sic enim
scriptum est: *Et venit homo Dei ad Heli, & dixit,* 1. Reg. 2. 27. &c.
B *Hæc dicit Dominus,*[b] *Revelans revelatus sum ad domum* b
*patris tui, cùm essent in terra Ægypti servi in
domo Pharaonis; & elegi domum patris tui ex omnibus
sceptris Israël mihi sacerdotio fungi, ut adscenderent
ad altare meum; & incenderent incensum,
& portarent Ephod; & dedi domui patris tui omnia,
quæ sunt ignis filiorum Israël in escam. Et ut quid
respexisti in incensum meum, & in sacrificium meum
impudenti oculo, & glorificasti filios tuos super me,
benedicere primitias*[c] *omnis sacrificii in Israël in* c
C *conspectu meo? Propter hoc hæc dicit Dominus Deus
Israël: Dixi, domus tua & domus patris tui transibunt
coram me usque in æternum. Et nunc dicit
Dominus, Nequaquam, sed glorificantes me glorificabo;
& qui spernit me, spernetur. Ecce dies veniunt,
& exterminabo semen tuum & semen domûs
patris tui, & non erit tibi senior in domo mea omnibus
diebus, & virum exterminabo tibi ab altari
meo, ut deficiant oculi ejus, & defluat anima ejus; &
omnis qui superaverit domûs tuæ, decidet in gladio
D virorum. Et hoc tibi signum, quod veniet super duos
filios tuos hos, Ophni & Phinees, una die morientur
ambo. Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui
omnia quæ in corde meo & quæ in anima mea faciat;
& ædificabo ei domum fidelem, & transibit
coram Christo meo omnibus diebus. Et erit qui superaverit
in domo tua, veniet adorare ei obolo argenti,
dicens, Jacta me in unam partem sacerdotii
tui manducare panem.*

2. Non est ut dicatur ista prophetia, ubi sacer-
E dotii veteris tantâ manifestatione prænuntiata mutatio
est, in Samuële fuisse completa. Quamquam
enim non esset de alia tribu Samuël, quàm quæ v. 1. Reg. cap. 4.
constituta fuerat à Domino, ut serviret altari; tamen
non erat de filiis Aaron, cujus progenies fuerat
deputata, unde fierent sacerdotes: ac per hoc
in ea quoque re gesta, eadem mutatio, quæ per
Christum Jesum futura fuerat, adumbrata est: &
ad vetus Testamentum propriè, figuratè verò
pertinebat ad novum, prophetia facti etiam ipsa,
F non verbi; id scilicet facto significans, quod verbo
ad Heli sacerdotem dictum est per Prophetam.
Nam fuerunt postea sacerdotes ex genere Aaron, 2. Reg. 15.
sicut Sadoch & Abiathar regnante David, & alii
deinceps, ante quàm tempus veniret, quo ista quæ
de sacerdotio mutando tantò antè prædicta sunt,
effici per Christum oportebat. Quis autem nunc
fideli oculo hæc intuens non videat esse completa?
Quando quidem nullum tabernaculum, nullum
templum, nullum altare, nullum sacrificium,
G & ideo nec ullus sacerdos remansit Judæis, quibus,
ut de semine Aaron ordinaretur, in Dei fuerat
lege mandatum. Quod & hìc commemoratum est
illo dicente Propheta, *Hæc dicit Dominus Deus
Israël, Dixi, domus tua & domus patris tui transibunt
coram me usque in æternum. Et nunc dicit*

[a] Editi, *operatus est.* Expunximus *est*, juxta MSS.
[b] Apud Lov. omissum est *Revelans*: quod quidem reperitur in ceteris editis ac plerisque MSS. & in Græco LXX.
[c] MSS. *primitias nominis sacrificii.*

Dominus

Dominus, Nequaquam, sed glorificantes me, glorifi- A *cabo; & qui me spernit, spernetur.* Quòd enim nominat domum patris ejus, non eum de proximo patre dicere, sed de illo Aaron, qui primus sacerdos est institutus, de cujus progenie ceteri sequerentur, superiora demonstrant, ubi ait, *Revelatus sum ad domum patris tui, cùm essent in terra Ægypti servi in domo Pharaonis, & elegi domum patris tui ex omnibus sceptris Israël, mihi sacerdotio fungi.* Quis [a] patrum fuit hujus in illa Ægyptia servitute, unde, cùm liberati essent, electus est ad B sacerdotium, nisi Aaron? De hujus ergo stirpe isto loco dixit futurum fuisse, ut non essent ulteriùs sacerdotes: quod jam videmus impletum. Vigilet fides, præstò sunt res, cernuntur, tenentur, & videre nolentium oculis ingeruntur. *Ecce*, inquit, *dies veniunt, & exterminabo semen tuum, & semen domûs patris tui, & non erit tibi senior in domo mea omnibus diebus, & virum exterminabo tibi ab altari meo, ut deficiant oculi ejus, & defluat anima ejus.* Ecce dies qui prænuntiati sunt, jam venerunt. C Nullus sacerdos est secundùm ordinem Aaron: & quicumque ex ejus genere est homo, cùm videt sacrificium Christianorum toto orbe pollere, sibi autem honorem illum magnum esse subtractum, deficiunt oculi ejus, & defluit anima ejus tabe mæroris.

3. Propriè autem ad hujus domum Heli, cui hæc dicebantur, quod sequitur pertinet: *Et omnis qui superaverit domûs tuæ, decidet in gladio virorum. Et hoc tibi signum, quod veniet super duos fi-* D *lios tuos hos, Ophni & Phinees: die uno morientur ambo.* Hoc ergo signum factum est mutandi sacerdotii de domo hujus, quo signo significatum est mutandum sacerdotium domûs Aaron. Mors quippe filiorum hujus significavit mortem, non hominum, sed ipsius sacerdotii de filiis Aaron. Quod autem sequitur, ad illum jam pertinet sacerdotem, cujus figuram gessit huic * succedendo Samuel. Proinde quæ sequuntur, de Christo Jesu novi Testamenti vero sacerdote dicuntur: *Et sus-* E *citabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia quæ in corde meo & quæ in anima mea faciat; & ædificabo ei domum fidelem.* Ipsa est æterna & superna Jerusalem. *Et transibit*, inquit, *coram Christo meo omnibus diebus. Transibit* dixit, conversabitur: sicut superiùs dixerat de domo Aaron, *Dixi, domus tua & domus patris tui transibunt coram me in æternum.* Quod autem ait, *coram Christo meo transibit*, de ipsa domo utique intelligendum est, non de illo sacerdote, qui est Christus ipse Me- F diator atque Salvator. Domus ergo ejus coram illo transibit. Potest & *transibit* intelligi de morte ad vitam, omnibus diebus, quibus peragitur usque in finem sæculi hujus ista mortalitas. Quòd autem ait Deus, *Qui omnia quæ in corde meo, & quæ in anima mea faciat*; non arbitremur habere animam Deum, cùm sit conditor animæ: sed ita hoc de Deo tropicè, non propriè dicitur, sicut manus & pedes & alia corporis membra. Et, ne secundùm hoc credatur homo in carnis hujus G effigie factus ad imaginem Dei, adduntur & alæ, quas utique non habet homo; & dicitur Deo, *Sub umbra alarum tuarum protege me*: ut intelligant

* scilicet Heli.

Psal. 16. 8.

homines de illa ineffabili natura, non propriis, sed translatis rerum vocabulis ista dici.

4. Quod verò adjungitur, *Et erit, qui superaverit in domo tua, veniet adorare ei*: non propriè de domo dicitur hujus Heli, sed illius Aaron, de qua usque ad adventum Jesu Christi homines remanserunt, de quo genere etiam nunc usque non desunt. Nam de illa domo hujus Heli jam suprà dictum erat, *Et omnis qui superaverit domûs tuæ, decidet in gladio virorum.* Quomodo ergo hîc verè dici potuit, *Et erit, qui superaverit in domo tua, veniet adorare ei*; si illud est verum, quòd ultore gladio nemo inde supererit; nisi quia illos intelligi voluit, qui pertinent ad stirpem, sed illius totius sacerdotii secundùm ordinem Aaron? Ergo si de illis est prædestinatis reliquiis, de quibus alius Propheta dixit, *Reliquiæ salvæ fient*; unde & Isai. 10. 22. Apostolus, *Sic ergo*, inquit, *& in hoc tempore reliquiæ per electionem gratiæ salvæ factæ sunt*; quia Rom. 11. 5. de talibus reliquiis bene intelligitur esse, de quo dictum est, *Qui superaverit in domo tua*: profectò [b] credit in Christum; sicut temporibus Apostolorum ex ipsa gente plurimi crediderunt; neque nunc desunt, qui, licèt rarissimè, tamen credant, & impletur in [c] eis quod hîc iste homo Dei continuò secutus adjunxit, *Veniet adorare ei obolo argenti*: cui adorare, nisi illi summo sacerdoti, qui & Deus est? Neque enim in illo sacerdotio secundùm ordinem Aaron, ad hoc veniebant homines ad templum vel altare Dei, ut sacerdotem adorarent. Quid est autem quod ait, *obolo argenti*, nisi brevitate verbi fidei, de quo commemorat Apostolus dictum, *Verbum consummans &* Rom. 9. 28. *brevians faciet Dominus super terram?* Argentum Isai. 10. 23. autem pro eloquio poni, Psalmus testis est, ubi canitur, *Eloquia Domini eloquia casta, argentum* Psal. 11. 7. *igne examinatum.*

5. Quid ergo dicit iste, qui venit adorare sacerdoti Dei & sacerdoti Deo? *Jacta me in unam partem sacerdotii tui, manducare panem.* Nolo in patrum meorum collocari honore, [d] qui nullus est: jacta me in partem sacerdotii tui. *Elegi* enim *ab-* Psal. 83. 11. *jectus esse in domo Dei*: qualecumque & quantulumcumque membrum esse cupio sacerdotii tui. Sacerdotium quippe hîc ipsam plebem dicit, cujus plebis ille sacerdos est Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. Cui plebi dicit apostolus Petrus, *Plebs sancta, regale sacerdotium.* Quamvis 1. Petri 2. 9. nonnulli, *sacrificii tui* sint interpretati, non *sacerdotii tui*: quod nihilo minùs eumdem significat populum Christianum. Unde dicit apostolus Paulus, *Unus panis, unum corpus multi sumus.* [e] 1. Cor. 10. 17. Quod ergo addidit, *manducare panem*, etiam ipsum sacrificii genus eleganter expressit, de quo dicit sacerdos ipse, *Panis quem ego dedero, caro* Iohan. 6. 52. *mea est pro sæculi vita.* Ipsum est sacrificium, non secundùm ordinem Aaron, sed secundùm ordinem Melchisedec: qui legit, intelligat. Brevis itaque ista confessio & salubriter humilis, qua dicitur, *Jacta me in partem sacerdotii tui, manducare panem*, ipse est obolus argenti; quia & [f] breve est, & eloquium Domini est habitantis in corde credentis. Quia enim dixerat superiùs dedisse se domui Aaron cibos de victimis veteris Testamen-

[a] Sic omnes MSS. At editi, *Quis pater fuit hujus.*
[b] Sola editio Lov. *credet.*
[c] Vind. Am. Er. & plerique MSS. *in eo.*
[d] Apud Lov. *quia.*
[e] Apud Lov. additur, *in Christo. Et iterum, Exhibeatis*, inquit, *corpora vestra hostiam vivam.* Ceteri libri omittunt, *in Christo*. Nonnulli tamen MSS. cum Vind. Am. & Er. subjiciunt locum ex Rom. 12. *Et iterum, Exhibeatis* &c.
[f] Sola editio Lov. *& brevis est.*

ti, ubi ait, *Dedi domui patris tui omnia quæ sunt ignis filiorum Israël in escam*; hæc quippe fuerant sacrificia Judæorum: ideo hîc dixit, *manducare panem*; quod est in novo Testamento sacrificium Christianorum.

Caput VI.

De Judaico sacerdotio & regno, quæ cùm in æternum dicantur [a] statuta, non permanent; ut alia intelligantur, quorum spondetur æternitas.

1. Cum igitur hæc tantâ tunc altitudine prænuntiata sint, [b] tantâ nunc manifestatione clarescant; non frustra tamen moveri quispiam potest, ac dicere, Quomodo confidimus venire omnia, quæ in libris illis ventura prædicta sunt, si hoc ipsum quod ibi divinitus dictum est, *Domus tua & domus patris tui transibunt coram me in æternum*, effectum habere non potuit? Quoniam videmus illud sacerdotium fuisse mutatum; & quod illi domui promissum est, nec sperari aliquando complendum: quia illud quod ei reprobato mutatoque succedit, hoc potiùs prædicatur æternum. Hoc qui dicit, nondum intelligit, aut non recolit, etiam ipsum secundùm ordinem Aaron sacerdotium, tamquam umbram futuri æterni sacerdotii constitutum: ac per hoc quando ei æternitas promissa est, non ipsi umbræ ac figuræ, sed ei quod per ipsam adumbrabatur figurabaturque, promissum est. Sed ne putaretur ipsa umbra esse mansura, ideo etiam mutatio ejus debuit prophetari.

2. Regnum quoque isto modo etiam Saülis ipsius, qui certè reprobatus atque rejectus est, futuri regni erat umbra in æternitate mansuri. Oleum quippe illud quo unctus est, & ab eo chrismate Christus est dictus, mysticè accipiendum, & magnum sacramentum intelligendum est: quod in eo tantum veneratus est ipse David, ut percusso corde pavitaverit, quando in tenebroso occultatus antro, quò etiam Saül urgente intraverat necessitate naturæ, exiguam particulam vestis ejus retrorsum latenter abscidit, ut haberet unde monstraret, quomodo ei pepercerit, cùm posset occidere; atque ita suspicionem de animo ejus, qua sanctum David putans inimicum suum vehementer persequebatur, auferret. Ne itaque reus esset tanti sacramenti in Saüle violati, quia vel indumentum ejus sic adtrectavit, extimuit. Ita enim scriptum est: *Et percussit cor David super eum, quia abstulit pinnulam chlamydis ejus.* (1. Reg. 24. 6.) Viris autem, qui cum illo erant, & ut Saülem in manus suas traditum interimeret suadebant, *Non mihi*, inquit, (Ibidem 7.) *contingat à Domino, si fecero hoc verbum Domino meo Christo Domini, inferre manum meam super eum; quia Christus Domini est hic.* Huic ergo umbræ futuri non propter ipsam, sed propter illud quod præfigurabat, tanta veneratio exhibebatur. Unde & illud quod ait Saüli Samuël, (1. Reg. 13. 13. &c.) *Quoniam non servasti mandatum meum, quod mandavit tibi Dominus; quemadmodum nunc paraverat Dominus regnum tuum usque in æternum super Israël, & nunc regnum tuum non stabit tibi; & quæret Dominus sibi hominem secundùm cor suum, & mandabit ei Dominus esse in principem super populum suum; quia non custodisti quæ mandavit tibi Dominus*: non sic accipiendum est, ac si ipsum Saülem Deus in æternum præparaverit regnaturum, & hoc postea noluerit servare peccanti; neque enim eum peccaturum esse nesciebat: sed præparaverat regnum ejus, in quo figura esset regni æterni. Ideo addidit, *Et nunc regnum tuum non stabit tibi.* Stetit ergo, & stabit, quod in illo significatum est: sed non huic stabit, quia non in æternum ipse fuerat regnaturus, nec progenies ejus, ut saltem per posteros alterum alteri succedentes videretur impleri quod dictum est, *in æternum. Et quæret*, inquit, *Dominus sibi hominem*: sive David, sive ipsum Mediatorem significans Testamenti novi, qui figurabatur in chrismate etiam quo unctus est ipse David & progenies ejus. Non autem quasi nesciat ubi sit, ita Deus sibi hominem quærit: sed per hominem more hominum loquitur; quia & sic loquendo nos quærit. Non solùm enim Deo Patri, verùm etiam ipsi quoque Unigenito ejus, qui venit quærere quod perierat, usque adeo jam (Luca 19. 10.) eramus noti, ut in ipso essemus electi ante constitutionem mundi. (Ephes. 1. 4.) *Quæret sibi* ergo dixit, [c] suum habebit. Unde in Latina lingua hoc verbum accipit præpositionem, & adquirit, dicitur: quod satis apertum est quid significet. Quamquam & sine additamento præpositionis quærere intelligatur adquirere: ex quo lucra vocantur & quæstus.

Caput VII.

De disruptione regni Israëlitici, qua præfiguratur perpetua divisio Israëlis spiritalis ab Israële carnali.

1. Rursus peccavit Saül per inobedientiam, & rursus Samuël ait illi in verbo Domini, *Quia sprevisti verbum Domini, sprevit te Dominus, ut non sis rex super Israël.* (1. Reg. 15. 23.) Et rursus pro eodem peccato, cùm id confiteretur Saül, & veniam precaretur, rogaretque Samuëlem, ut reverteretur cum illo ad placandum Deum: *Non revertar*, inquit, *tecum; quia sprevisti verbum Domini, & spernet te Dominus, ne sis rex super Israël. Et convertit Samuël faciem suam, ut abiret: & tenuit Saül pinnulam diploidis ejus, & disrupit eam. Et dixit ad eum Samuël, Disrupit Dominus regnum ab Israël de manu tua hodie, & dabit proximo tuo bono super te, & dividetur Israël in duo: & non convertetur, neque pœnitebit eum; quoniam non est sicut homo, ut pœniteat eum: ipse minatur, & non permanet.* (Ibidem, 26. &c.) Iste cui dicitur, *Spernet Dominus, ne sis rex super Israel*: & *Disrupit Dominus regnum ab Israel de manu tua hodie*, quadraginta annos regnavit super Israël, tanto scilicet spatio temporis, quanto & ipse David, & audivit hoc primo tempore regni sui: ut intelligamus ideo dictum, quia nullus de stirpe ejus fuerat regnaturus; & respiciamus ad stirpem David, unde exortus est secundùm carnem Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus.

2. Non autem habet Scriptura, quod in plerisque Latinis codicibus legitur, *Disrupit Dominus regnum Israel de manu tua*: sed sicut à nobis positum est inventum in Græcis, *Disrupit Dominus regnum ab Israel de manu tua*: ut hoc intelligatur *de manu tua*, quod est *ab Israel*. Populi ergo Israël personam figuratè gerebat homo iste, qui populus regnum fuerat amissurus, Christo Jesu Do-

[a] Apud Lov. *statura.*
[b] Sic MSS. At editi, *quanta nunc manifestatione clarescunt.*
[c] Ita magno consensu veteres libri. At editi, *Quæret sibi ergo dixit, pro eo ac si diceret, quem suum esse jam novit, sibi esse familiarem aliis ostendet. Unde in Latina &c.*

mino nostro per novum Testamentum, non carnaliter, sed spiritaliter regnaturo. De quo cùm dicitur, *Et dabit illud proximo tuo*, ad carnis cognationem id refertur: ex Israël enim Christus secundùm carnem, unde & Saül. Quod verò additum est, *bono super te*, potest quidem intelligi, *meliori te*; nam & quidam sic sunt interpretati: sed meliùs sic accipitur, *bono super te*, ut quia ille bonus est, ideo sit [a] super te, juxta illud aliud propheticum, *Donec ponam omnes inimicos tuos sub pedibus tuis.* In quibus est & Israël, cui suo persecutori regnum abstulit Christus. Quamvis fuerit illic & Israël, in quo dolus non erat, quoddam quasi frumentum illarum palearum. Nam utique inde erant Apostoli, inde tot Martyres, quorum prior Stephanus; inde tot Ecclesiæ, quas apostolus Paulus commemorat, in conversione ejus magnificantes Deum.

3. De qua re non dubito intelligendum esse quod sequitur, *Et dividetur Israël in duo*: in Israël scilicet inimicum Christo, & Israël adhærentem Christo; in Israël ad ancillam, & Israël ad liberam pertinentem. Nam ista duo genera primùm simul erant, velut Abraham adhuc adhæreret ancillæ, donec sterilis per Christi gratiam fecundata clamaret, *Ejice ancillam & filium ejus.* Propter peccatum quidem Salomonis regnante filio ejus Roboam, scimus Israël in duo fuisse divisum, atque ita perseverasse, habentibus singulis partibus reges suos, donec illa gens tota à Chaldæis esset ingenti vastatione subversa atque translata. Sed hoc quid ad Saülem, cùm si tale aliquid comminandum esset, ipsi David fuerit potiùs comminandum, cujus erat filius Salomon? Postremò nunc inter se gens Hebræa divisa non est, sed indifferenter in ejusdem erroris societate dispersa per terras. Divisio verò illa, quam Deus sub persona Saülis, illius regni & populi figuram gerentis, eidem regno populoque minatus est, æterna atque immutabilis significata est, per hoc quod adjunctum est, *Et non convertetur, neque pœnitebit eum; quoniam non est sicut homo, ut pœniteat eum: ipse minatur, & non permanet:* id est, homo minatur, & non permanet; non autem Deus, quem non pœnitet, sicut hominem. Ubi enim legitur, quòd pœniteat eum, mutatio rerum significatur, immutabili præscientiâ manente divinâ. Ubi ergo non pœnitere dicitur, non [b] mutare intelligitur.

4. Prorsus insolubilem videmus per hæc verba prolatam divinitus fuisse sententiam de ista divisione populi Israël, & omnino perpetuam. Quicumque enim ad Christum transierunt, vel transeunt, vel transibunt inde, non erant inde secundùm Dei præscientiam, non secundùm generis humani unam eamdemque naturam. Prorsus quicumque ex Israëlitis adhærentes Christo perseverant in illo, numquam erunt cum eis Israëlitis, qui ejus inimici usque in finem vitæ hujus esse persistunt: sed in divisione, quæ hîc prænuntiata est, perpetuò permanebunt. Nihil enim prodest Testamentum vetus de monte Sina in servitutem generans, nisi quia testimonium perhibet Testamento novo. Alioquin quàm diu legitur Moyses, velamen super corda eorum positum est: cùm autem quisque inde transierit ad Christum, auferetur velamen. Transeuntium quippe intentio ipsa mutatur de vetere ad novum; ut non jam quisque intendat accipere carnalem, sed spiritalem felicitatem. Propter quod ipse magnus propheta Samuël, antequàm unxisset regem Saül, quando exclamavit ad Dominum pro Israël, & exaudivit eum; & cùm offerret [c] holocaustosim, accedentibus alienigenis ad pugnam contra populum Dei, tonuit Dominus super eos, & confusi sunt, & offenderunt coram Israël, atque superati sunt: assumsit lapidem unum, & statuit illum inter [d] Massephat novam & veterem, & vocavit nomen ejus Abennezer, quod est Latinè Lapis [e] adjutoris: & dixit, *Usque huc adjuvit nos Dominus.* Massephat interpretatur intentio. Lapis ille adjutoris medietas est Salvatoris, per quem transeundum est à Massephat vetere ad novam, id est, ab intentione qua exspectabatur in carnali regno beatitudo falsa carnalis, ad intentionem qua per novum Testamentum exspectatur in regno cælorum beatitudo verissima spiritalis: qua quoniam nihil est melius, huc usque adjuvat Deus.

Caput VIII.

De promissionibus ad David in filio ejus, quæ nullatenus in Salomone, sed plenissimè inveniuntur in Christo.

1. Jam nunc video esse monstrandum quid ipsi David, qui Saüli successit in regnum, cujus mutatione finalis illa mutatio figurata est, propter quam divinitus cuncta dicta, cuncta conscripta sunt, Deus promiserit, quod ad rem qua de agimus pertinet. Cùm regi David multa prospera provenissent, cogitavit facere Deo domum, templum illud scilicet excellentissimè diffamatum, quod à rege Salomone filio ejus postea frabricatum est. Hoc eo cogitante, factum est verbum Domini ad Nathan prophetam, quod perferret ad regem. Ubi cùm Deus dixisset, quòd non ab ipso David sibi ædificaretur domus, neque per tantum tempus se mandasse cuiquam in populo suo, ut sibi fieret domus cedrina: *Et nunc*, inquit, *hæc dices servo meo David: Hæc dicit Dominus omnipotens, Accepi te de ovili ovium, ut esses in ducem super populum meum [f] in Israël, & eram tecum in omnibus quibus ingrediebaris, & exterminavi omnes inimicos tuos à facie tua, & feci te nominatum secundùm nomen magnorum qui sunt super terram: & ponam locum populo meo Israël, & plantabo illum, & inhabitabit seorsum, & non sollicitus erit ultrà; & non apponet filius iniquitatis humiliare eum, sicut ab initio à diebus quibus constitui judices super populum meum Israël. Et requiem tibi dabo ab omnibus inimicis tuis: & [g] nuntiabit tibi Dominus, quoniam domum ædificabis ipsi. Et erit cùm repleti fuerint dies tui, [h] & dormies cùm patribus tuis, & suscitabo semen tuum post te, qui erit de ventre tuo, & præparabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum nomini meo, & dirigam thronum illius usque in æternum. Ego ero illi in patrem, & ille erit mihi in filium. Et [i] si venerit ini-*

[a] Apud Lov. omissum est, *super te.*
[b] Sola editio Lov *non mutari.*
[c] Sic MSS. juxta LXX. At editi, *holocaustum*: cui verbo Er. addit *simul.*
[d] Editi, *Masphat.* Veteres autem libri, ut apud LXX. *Massephat.*
[e] Editi, *adjutorii.* At MSS. *adjutoris*: juxta LXX. βοηθοῦ.

[f] Hîc restituitur ex MSS. particula *in*, respondens Græco ἐπὶ apud LXX.
[g] Sic MSS. Editi verò hîc & cap. 12. *& nuntiavit.*
[h] Editi omittunt *&*. Habent MSS. juxta LXX. proque *dormies*, nonnulli ferunt, *dormieris.*
[i] Sola editio Lov. *Et cùm venerit.*

quitas ejus, redarguam illum in virga virorum, & in tactibus filiorum hominum: misericordiam autem meam non amoveam ab eo, sicut amovi à quibus amovi [a] *à facie mea: & fidelis erit domus ejus, & regnum ejus usque in æternum coram me, & thronus ejus erit erectus usque in æternum.*

2. Hanc tam grandem promissionem qui putat in Salomone fuisse completam, multùm errat. Adtendit enim quod dictum est, *Hic ædificabit mihi domum*; quoniam Salomon templum illud nobile exstruxit: & non adtendit, *Fidelis erit domus ejus, & regnum ejus usque in æternum coram me.* Adtendat ergo & adspiciat Salomonis domum plenam mulieribus alienigenis colentibus deos falsos, & ipsum ab eis regem aliquando sapientem in eamdem idololatriam seductum atque dejectum: & non audeat existimare Deum, vel hoc promisisse mendaciter, vel talem Salomonem domumque ejus futuram non potuisse præscire. Non hinc autem deberemus ambigere, nec si non in Christo Domino nostro, qui factus est ex semine David secundùm carnem, (Rom. 1. 3.) jam videremus ista compleri; ne vanè atque inaniter hìc alium aliquem requiramus, sicut carnales Judæi. Nam & ipsi usque adeo filium, quem loco isto regi David promissum legunt, intelligunt non fuisse Salomonem, ut eo qui promissus est tanta jam manifestatione declarato adhuc mirabili cæcitate alium sperare se dicant. Facta est quidem nonnulla imago rei futuræ etiam in Salomone, in eo quòd templum ædificavit, & pacem habuit secundùm nomen suum, (Salomon.) (Salomon quippe pacificus est Latinè,) & in exordio regni sui mirabiliter laudabilis fuit: sed eâdem suâ personâ per umbram futuri prænuntiabat etiam ipse Christum Dominum nostrum, non exhibebat. Unde quædam de illo ita scripta sunt, quasi de ipso ista prædicta sint, dum Scriptura sancta etiam rebus gestis prophetans, quodam modo in eo figuram delineat futurorum. Nam præter libros divinæ historiæ, ubi regnasse narratur, Psalmus etiam septuagesimus-primus titulo nominis ejus inscriptus est: in quo tam multa dicuntur, quæ omnino ei convenire non possunt, Domino autem Christo [b] aptissima perspicuitate conveniunt, ut evidenter appareat, quòd in illo figura qualiscumque adumbrata sit, in isto autem ipsa veritas præsentata. Notum est enim quibus terminis regnum conclusum fuerit Salomonis: & tamen in eo Psalmo legitur, ut alia taceam, (Psal. 71. 8.) *Dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terræ:* quod in Christo videmus impleri. A flumine quippe dominandi sumsit exordium, ubi baptizatus à Johanne, eodem monstrante cœpit agnosci à discipulis, qui eum non solùm magistrum, verùm etiam Dominum appellaverunt:

3. Nec ob aliud, vivente adhuc patre suo David, regnare Salomon cœpit, quod nulli illorum regum contigit, nisi ut hinc quoque satis eluceat, non esse ipsum, quem prophetia ista præsignat, quæ ad ejus patrem loquitur, dicens, *Et erit cùm repleti fuerint dies tui, & dormies cum patribus tuis, & suscitabo semen tuum post te, qui erit de ventre tuo, & præparabo regnum illius.* Quomodo ergo propter id quod sequitur, *Hic ædificabit mihi domum*, iste Salomon putabitur prophetatus: & non potiùs propter id quod præcedit, *Cùm repleti fuerint dies tui, & dormies cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te*, alius pacificus intelligitur esse promissus, qui non ante, sicut iste, sed post mortem David prænuntiatus est suscitandus? Quamlibet enim longo interposito tempore Jesus Christus veniret, procul dubio post mortem regis David, cui sic est promissus, eum venire oportebat, qui ædificaret domum Deo, non de lignis & lapidibus, sed de hominibus, qualem illum ædificare gaudemus. Huic enim domui dicit Apostolus, hoc est, fidelibus Christi: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.* (1. Cor. 3. 17.)

Caput IX.

Quàm similis in Psalmo octogesimo-octavo sit prophetia de Christo, his quæ in Regnorum libris Nathan prophetante promittuntur.

PROPTER quod & in Psalmo octogesimo-octavo, cujus est titulus, *Intellectus ipsi Æthan Israëlitæ*, (Psal. 88. 1. &c.) commemorantur promissiones Dei factæ regi David, & istis quæ in libro Regnorum sunt posita, quædam ibi similia dicuntur, sicut est: (Ibidem 4.) *Juravi David servo meo, usque in æternum præparabo semen tuum.* Et iterum: *Tunc locutus es in adspectu filiis tuis, & dixisti, Posui adjutorium super potentem, & exaltavi electum de populo meo. Inveni David servum meum, in oleo sancto meo unxi eum. Manus enim mea auxiliabitur ei, & brachium meum confortabit eum. Non proficiet inimicus in eo, & filius iniquitatis non apponet nocere ei. Et concidam à facie ejus inimicos ejus, & eos, qui oderunt eum, fugabo. Et veritas mea & misericordia mea cum ipso, & in nomine meo exaltabitur cornu ejus. Et ponam in mari manum ejus, & in fluminibus dexteram ejus. Ipse invocabit me, Pater meus es tu, Deus meus & susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum apud reges terræ. In æternum servabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele ipsi. Et ponam in sæculum sæculi semen ejus, & thronum ejus sicut dies cæli.* Quæ omnia de Domino Jesu intelliguntur, quando rectè intelliguntur, sub nomine David, propter formam servi, quam de semine David idem Mediator assumsit ex virgine. Continuò etiam dicitur de peccatis filiorum ejus tale aliquid, quale in Regnorum libro positum est, & quasi de Salomone procliviùs accipitur. Ibi namque, hoc est, in Regnorum libro, *Et si venerit,* (2. Reg. 7. 14. & 15.) inquit, *iniquitas ejus, redarguam illum in virga virorum, & in tactibus filiorum hominum: misericordiam autem meam non amoveam ab eo:* tactibus significans plagas correptionis. Unde illud est, *Ne tetigeritis Christos meos.* (Psal. 104. 15.) Quod quid est aliud, quàm, Ne læseritis? In Psalmo verò cùm ageret tamquam de David, ut quiddam ejusmodi etiam ibi diceret, *Si dereliquerint*, inquit, *filii ejus legem meam,* (Psal. 88. 31.) *& in judiciis meis non ambulaverint; si justificationes meas profanaverint, & mandata mea non custodierint; visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eo.* Non dixit, ab eis, cùm loqueretur de filiis ejus, non de ipso: sed dixit, *ab eo*; quod bene intellectum tantumdem valet. Non enim Christi ipsius, quod est caput Ecclesiæ, possent inveniri ulla peccata, quæ opus esset huma-

[a] Editi, *à quibus amovi faciem meam.* At probæ notæ MSS. Gervasianus, Colbertinus &c. concordant cum Græco LXX. ἀφ' ὧν ἀπέστησα ἐκ προσώπου μου.

[b] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *apertissimâ.*

nis correptionibus servatâ misericordiâ divinitus A
coerceri; sed in ejus corpore ac membris, quod
populus ejus est. Ideo in libro Regnorum, *iniquitas ejus* dicitur; in Psalmo autem, *filiorum ejus*:
ut intelligamus de ipso dici quodam modo, quod
de ejus corpore dicitur. Propter quod etiam ipse
de cælo, cùm corpus ejus, quod sunt fideles ejus,
Act. 9. 4. Saulus persequeretur, *Saule*, inquit, *Saule*, *quid me persequeris?* Deinde in consequentibus Psalmi,
Psal. 88. 34. 36. *Neque nocebo*, inquit, *in veritate mea*, *neque profanabo testamentum meum*, *& quæ procedunt de* B
labiis meis non reprobabo. Semel juravi in sancto meo, si David mentiar: id est, nequaquam David
mentiar. Solet enim sic loqui Scriptura. Quid autem non mentiatur, adjungit, & dicit, *Semen ejus in æternum manebit*; *& sedes ejus sicut sol in conspectu meo*, *& sicut luna perfecta in æternum*, *& testis in cælo fidelis*.

CAPUT X.

Quàm diversa acta sint in regno terrenæ Ierusalem, ab his quæ promiserat Deus, ut intelligeretur promissionis veritas ad alterius Regis & regni gloriam pertinere. C

POST hæc tantæ promissionis validissima firmamenta, ne putarentur in Salomone completa, tamquam id speraretur, nec inveniretur:
Psal. 88. 39. *Tu verò*, inquit, *repulisti*, *& ad nihilum deduxisti*,
1 Reg. 5. 14. *Domine*. Hoc quippe factum est de regno Salomonis in posteris ejus, usque ad eversionem ipsius terrenæ Jerusalem, quæ regni ejusdem sedes fuit;
& maximè ipsius templi labem, quod fuerat à Salomone constructum. Sed ne ob hoc putaretur D
Deus contra sua promissa fecisse, continuò subjecit, *Distulisti Christum tuum*. Non est ergo ille Salomon, sed nec ipse David, si dilatus est Christus
Regum unctio typus Christi. Domini. Cùm enim Christi ejus dicerentur omnes reges mystico illo chrismate consecrati, non solùm à rege David & deinceps, sed ab illo
1 Reg. 24. 7. etiam Saüle, qui populo eidem rex primus est unctus; ipse quippe David eum Christum Domini appellat: erat tamen unus verus Christus, E
cujus illi figuram prophetica unctione gestabant;
qui secundùm opinionem hominum, qui eum putabant in David vel in Salomone intelligendum, differebatur in longum; secundùm autem dispositionem Dei venturus suo tempore parabatur. Interea dum ille differtur, quid factum sit de regno terrenæ Jerusalem, ubi sperabatur utique regnaturus, secutus iste Psalmus adjunxit, atque ait,
Psal. 88. 41. &c. [a] *Evertisti testamentum servi tui*, *profanasti in terra sanctitatem ejus. Destruxisti omnes macerias ejus*, *posuisti munitiones ejus in formidinem. Diripuerunt eum* F
omnes transeuntes viam, *factus est opprobrium vicinis suis. Exaltasti dexteram inimicorum ejus*, *jocundasti omnes inimicos ejus. Avertisti adjutorium gladii ejus*, *& non es opitulatus ei in bello. Dissolvisti eum ab emundatione*, *sedem ejus in terram collisisti. Minuisti dies sedis ejus*, *perfudisti eum confusione*. Hæc omnia venerunt super ancillam Jerusalem, in qua regnaverunt nonnulli etiam filii liberæ, regnum illud tenentes in dispensatione temporaria: regnum au- G
tem cælestis Jerusalem, cujus erant filii, in vera fide habentes, & in vero Christo sperantes. Quomodo autem ista venerint super illud regnum, index est rerum gestarum, si legatur, historia.

CAPUT XI.

De substantia populi Dei, quæ per [b] *susceptionem carnis in Christo est, qui solus eruendi ab inferis animam suam habuit potestatem.*

POST hæc autem prophetata ad precandum Deum Propheta convertitur: sed & ipsa precatio prophetatio est. *Usque quò Domine avertis in finem?* subauditur, faciem tuam, sicut alibi dicitur, *Usque quò avertis faciem tuam à me?* Psal. 88. 47.
Nam ideo quidam codices hîc non habent *avertis*, sed *averteris*: quamquam possit intelligi, avertis misericordiam tuam, quam promisisti David.
Quod autem dixit, *in finem*, quid est, nisi usque in finem? Qui finis intelligendus est ultimum tempus, quando in Christum Jesum etiam illa gens est creditura, ante quem finem illa fieri oportebat, quæ superiùs ærumnosa deflevit. Propter quæ & hîc sequitur, *Exardescet sicut ignis ira tua*. * *Memento quæ est mea substantia*. Nihil hîc melius, quàm * Ibidem 48.
ipse Jesus intelligitur, substantia populi ejus, ex quo natura est carnis ejus. *Non enim vanè*, inquit, *constituisti omnes filios hominum*. Nisi enim esset unus filius hominis substantia Israël, per quem filium hominis liberarentur multi filii hominum, vanè utique constituti essent omnes filii hominum. Nunc verò omnis quidem humana natura per peccatum primi hominis in vanitatem de veritate collapsa est, propter quod dicit alius Psalmus, *Homo vanitati similis factus est*, *dies ejus velut umbra prætereunt*: Psal. 143. 4.
sed non vanè Deus constituit omnes filios hominum; quia & multos à vanitate liberat per mediatorem Jesum, & quos liberandos non esse præscivit, ad utilitatem liberandorum & comparationem duarum inter se à contrario Civitatum, non utique vanè in totius rationalis creaturæ pulcherrima atque justissima ordinatione constituit. Deinde sequitur: *Quis est homo qui vivet*, *& non videbit mortem*; *eruet animam suam de manu inferi?* Quis est iste, nisi substantia illa Israël ex semine David, Christus Jesus? De quo dicit Apostolus, quòd Rom. 6. 9.
Surgens à mortuis, *jam non moritur*, *& mors ei ultrà non dominabitur*. Sic enim vivet & non videbit mortem, ut tamen mortuus fuerit; sed animam suam eruerit de manu inferi, [c] quò propter quorumdam solvenda inferni vincla descenderat: eruerit autem potestate illa, de qua in Evangelio dicit, *Potestatem habeo ponendi animam meam*, *& potestatem habeo iterum sumendi eam*. Johan. 10. 18.

CAPUT XII.

Ad quorum personam pertinere intelligenda sit flagitatio promissorum, de quibus in Psalmo dicitur, Ubi sunt miserationes tuæ, Domine, antiquæ, *&c.*

SED cetera Psalmi hujus, quæ ita se habent:
Ubi sunt miserationes tuæ antiquæ, *Domine*, *quas jurasti David in veritate tua? Memento Domine opprobrii servorum tuorum*, *quod continui in sinu meo multarum gentium: quod exprobraverunt inimici tui*, *Domine*; *quod exprobraverunt*, *commutationem Christi tui*: utrùm ex persona dicta sint illorum Israëlitarum, qui desiderabant reddi sibi promissionem, quæ facta est ad David; an potiùs Christianorum, qui non secundùm carnem, sed secundùm spiritum sunt Israëlitæ, meritò quæri potest. Dicta sunt quippe ista vel scripta tempore quo fuit Æthan, de cujus nomine titulum iste Psalmus accepit; & idem tempus regni David fuit: ac per Psal. 88. 50. &c.

[a] Aliquot MSS. *Avertisti*. Græcè est, κατέστρεψας.
[b] Editi, *successionem*. Emendantur ex MSS.

[c] Sic omnes MSS. At editi, *quia propter quorumdam solvenda peccatorum vincula ad inferna descenderat*.

hoc non diceretur, *Ubi sunt miserationes tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua?* nisi eorum personam in se [a] Propheta transfiguraret, qui longè postea futuri erant, quibus hoc tempus esset antiquum, quando regi David ista promissa sunt. Potest autem intelligi multas gentes, quando persequebantur Christianos, exprobrasse illis passionem Christi, quam Scriptura commutationem vocat; quoniam moriendo immortalis est factus. Potest & commutatio Christi secundùm hoc accipi exprobrata Israëlitis, quia cùm eorum speraretur futurus, factus est gentium: & hoc eis nunc exprobrant multæ gentes, quæ crediderunt in eum per novum Testamentum, illis in vetustate remanentibus: ut ideo dicatur, *Memento Domine opprobrii servorum tuorum*; quia non eos obliviscente, sed potiùs miserante Domino, & ipsi post hoc opprobrium credituri sunt. Sed ille quem priùs posui, convenientior sensus mihi videtur. Inimicis enim Christi, quibus exprobratur, quòd eos ad gentes transiens reliquerit Christus, incongruè vox ista coaptatur, *Memento Domine opprobrii servorum tuorum*; non enim servi Dei nuncupandi sunt tales Judæi: sed eis verba ista competunt, qui cùm graves humilitates persecutionum pro Christi nomine paterentur, recordari potuerunt excelsum regnum semini David fuisse promissum; & ejus desiderio dicere, non desperando, sed petendo, quærendo, pulsando, *Ubi sunt miserationes tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua? Memento Domine opprobrii servorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium*: hoc est, in interioribus meis patienter pertuli. *Quod exprobraverunt inimici tui, Domine; quod exprobraverunt, commutationem Christi tui*: non eam putantes commutationem, sed [b] consumtionem. Quid est autem, *Memento Domine*, nisi ut miserearis, & pro tolerata patienter humilitate mea, reddas celsitudinem, quam jurasti David in veritate tua? Si autem Judæis assignemus hæc verba, illi servi Dei talia dicere potuerunt, qui expugnatâ terrenâ Jerusalem, ante quàm Jesus Christus humanitus nasceretur, in captivitatem ducti sunt, intelligentes commutationem Christi, quia scilicet non per eum terrena carnalisque felicitas, qualis paucis annis regis Salomonis apparuit, sed cælestis ac spiritalis esset fideliter exspectanda: quam tunc ignorans infidelitas gentium, cùm Dei populum exsultabat atque insultabat esse captivum, quid aliud quàm Christi commutationem, sed scientibus nesciens, exprobrabat? Et ideo quod sequitur, ubi Psalmus iste concluditur, *Benedictio Domini in æternum, Fiat, fiat*: (Ibidem 53.) universo populo Dei ad cælestem Jerusalem pertinenti, sive in illis qui latebant in Testamento vetere, ante quàm revelaretur novum, sive in his qui jam Testamento novo revelato manifestè pertinere cernuntur ad Christum, satis congruit. Benedictio quippe Domini in semine David, non ad aliquod tempus, qualis diebus Salomonis apparuit, sed in æternum speranda est, in qua certissima spe dicitur, *Fiat, fiat*. Illius enim spei est confirmatio verbi hujus iteratio. Hoc ergo intelligens David ait in secundo Regnorum libro, unde ad istum Psalmum digressi sumus: *Et locutus es pro domo servi tui in longinquum*. (2. Reg. 7. 19.) Ideo autem post paululum ait, *Nunc incipe, & benedic domum servi tui usque in æternum*, (Ibidem 29.) & cetera: quia tunc geniturus erat filium, ex quo progenies ejus duceretur ad Christum, per quem futura erat domus ejus æterna, eademque domus Dei. Domus enim David, propter genus David; domus autem Dei eadem ipsa, propter templum Dei, de hominibus factum, non de lapidibus, ubi habitet in æternum populus cum Deo & in Deo suo, & Deus cum populo atque in populo suo; ita ut Deus sit implens populum suum, & populus plenus Deo suo; cùm Deus erit omnia in omnibus, ipse in pace præmium, (1. Cor. 15. 28.) qui virtus in bello. Ideo cùm in verbis Nathan dictum sit, *Et nuntiabit tibi Dominus, quoniam domum ædificabis ipsi*: (2. Reg. 7. 11.) postea dictum est in verbis David, *Quoniam tu Dominus omnipotens Deus Israël, revelasti aurem servi tui, dicens, Domum ædificabo tibi*. (Ibidem 27.) Hanc enim domum & nos ædificamus bene vivendo, & Deus ut bene vivamus opitulando: Quia *nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laborabunt ædificantes eam*. (Psal. 126. 1.) Cujus domûs cùm venerit ultima dedicatio, tunc fiet illud, quod hîc per Nathan locutus est Deus, dicens, *Et ponam locum populo meo Israël, & plantabo illum, & inhabitabit seorsum, & non sollicitus erit ultrà: & non apponet filius iniquitatis humiliare eum, sicut ab initio à diebus quibus constitui judices super populum meum Israël.* (2. Reg. 7. 10. & 11.)

CAPUT XIII.

An promissæ pacis veritas illis temporibus possit adscribi, quæ sub Salomone fluxerunt.

Hoc tam magnum bonum quisquis in hoc sæculo & in hac terra sperat, insipienter sapit. An quispiam putabit in pace regni Salomonis id esse completum? Pacem quippe illam Scriptura in umbra futuri excellenti prædicatione commendat. Sed huic suspicioni vigilanter occursum est, cùm postea quàm dictum est, *Et non apponet filius iniquitatis humiliare eum*: continuò subjunctum est, *Sicut ab initio à diebus quibus constitui judices super populum meum Israël.* (2. Reg. 7. 10. & 11.) Judices namque, priùs quàm Reges ibi esse cœpissent, super illum populum fuerant constituti, ex quo terram promissionis accepit. Et utique humiliabat eum filius iniquitatis, hoc est, hostis alienigena, per intervalla temporum, quibus leguntur paces alternasse cum bellis: & inveniuntur illic pacis tempora prolixiora quàm Salomon habuit, qui quadraginta regnavit annos. Nam sub eo Judice qui appellatus est Aod, octoginta anni pacis fuerunt. Absit ergo, ut Salomonis tempora in hac promissione prædicta esse credantur: multo minùs utique cujuslibet regis alterius. Non enim quisquam eorum in tanta, quanta ille pace regnavit: nec umquam omnino gens illa ita regnum tenuit, ut sollicita non fuerit ne hostibus subderetur: quia in tanta mutabilitate rerum humanarum, nulli aliquando populo concessa est tanta securitas, ut huic vitæ hostiles non formidaret incursus. Locus ergo iste, qui promittitur tam pacatæ ac securæ habitationis, æternus est, æternisque debetur in matre Jerusalem libera, ubi erit veraciter populus Israël: hoc enim nomen * interpretatur Videns Deum: cujus præmii desiderio pia per fidem vita in hac ærumnosa peregrinatione ducenda est.

(* scilicet Israël.)

CAPUT XIV.

De studio David in dispositione Psalmorum.

Procurrente igitur per tempora Civitate Dei, primò in umbra futuri, in terrena

[a] MSS. prophetia.

[b] Ita MSS. Editi autem, sed consummationem.

scilicet Jerusalem regnavit David. Erat autem David vir in canticis eruditus, qui harmoniam musicam non vulgari voluptate, sed fideli voluntate dilexerit; eâque Deo suo, qui verus est Deus, mystica rei magnæ figuratione servierit. Diversorum enim sonorum rationabilis moderatusque concentus concordi varietate compactam bene ordinatæ civitatis insinuat unitatem. Denique omnis ferè prophetia ejus in Psalmis est, quos centum-quinquaginta liber continet, quem Psalmorum vocamus. In quibus nonnulli volunt, eos solos factos esse à David, qui ejus nomine inscripti sunt. Sunt item qui putant non ab eo factos, nisi qui prænotantur, *Ipsius David*: qui verò habent in titulis, *Ipsi David*, ab aliis factos, personæ ipsius fuisse coaptatos. Quæ opinio voce Evangelica Salvatoris ipsius refutatur, ubi ait, quòd ipse David in Spiritu Christum dixerit esse Dominum suum: quoniam Psalmus centesimus-nonus sic incipit: *Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Et certè idem Psalmus non habet in titulo, *Ipsius David*; sed, *Ipsi David*, sicut plurimi. Mihi autem credibiliùs videntur existimare, qui omnes illos centum & quinquaginta Psalmos ejus operi tribuunt, eumque aliquos prænotasse etiam nominibus aliorum, aliquid quod ad rem pertineat figurantibus, ceteros autem nullius hominis nomen in titulis habere voluisse: sicut ei varietatis hujus dispositionem, quamvis latebrosam, non tamen inanem Dominus inspiravit. Nec movere debet ad hoc non credendum, quòd nonnullorum nomina Prophetarum, qui longè post David regis tempora fuerunt, quibusdam Psalmis in eo libro leguntur inscripta; & quæ ibi dicuntur, velut ab eis dici videntur. Neque enim non potuit propheticus Spiritus prophetanti regi David hæc etiam futurorum Prophetarum nomina revelare, ut aliquid, quod eorum personæ conveniret, propheticè cantaretur: sicut rex Josias exorturus & regnaturus post annos ampliùs quàm trecentos, cuidam Prophetæ, qui etiam facta ejus futura prædixit, cum suo nomine revelatus est.

Matth. 22. 43.

Psal. 109. 1.

Psal. 64. 111. 145. &c.

3. Reg. 13.

Caput XV.

An omnia quæ in Psalmis de Christo & Ecclesia prophetantur, ad contextum hujus Operis coaptanda sint.

Nunc jam exspectari à me video, ut hoc loco libri hujus aperiam quid in Psalmis David de Domino Jesu Christo vel ejus Ecclesia prophetaverit. Ego autem ut hoc non ita faciam, sicut videtur ipsa exspectatio postulare, (quamvis jam in uno fecerim,) copiâ, quàm inopiâ magis impedior. Omnia enim ponere vitandæ prolixitatis caussâ prohibeor: vereor autem ne cùm aliqua elegero, multis, qui ea noverunt, videar magis necessaria præterisse. Deinde quia testimonium quod profertur, de contextione totius Psalmi debet habere suffragium, [a] ut certè nihil sit quod ei refragetur, si non omnia suffragantur; ne more centonum ad rem quam volumus, tamquam versiculos, decerpere videamur, velut de [b] grandi carmine, quod non de re illa, sed de alia longè que diversa reperiatur esse conscriptum. Hoc autem ut in quocumque Psalmo possit ostendi, exponendus est totus: quod quanti operis sit, & aliorum, & nostra volumina, in quibus hoc fecimus, satis indicant. Legat ergo illa, qui voluerit, & potuerit: inveniet quot & quanta rex David idemque propheta de Christo & ejus Ecclesia prophetaverit, de Rege scilicet & Civitate quam condidit.

Caput XVI.

De his quæ in quadragesimo-quarto Psalmo ad Christum & Ecclesiam pertinentia, aut apertè dicuntur, aut tropicè.

1. Quamlibet enim de quacumque re propriæ sint atque manifestæ propheticæ locutiones, necesse est ut eis etiam tropicæ misceantur: quæ maximè propter tardiores ingerunt doctoribus laboriosum disputandi exponendique negotium. Quædam tamen Christum & Ecclesiam ipsa prima facie, mox ut dicuntur, ostendunt; etsi ex otio restant exponenda, quæ in eis minùs intelliguntur: quale illud est in eodem Psalmorum libro, *Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scribæ, velociter scribentis. Speciosus formâ præ filiis hominum: diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. Accingere gladium tuum circa femur [c] potentissime. Specie tua & pulcritudine tua, intende, prosperè procede, & regna. Propter veritatem & mansuetudinem & justitiam; & deducet te mirabiliter dextera tua. Sagittæ tuæ acutæ [d] potentissimæ. Populi sub te cadent: in corde inimicorum regis. Sedes tua Deus in sæcula sæculorum, virga directionis virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odio habuisti iniquitatem: propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis. Myrrha, & gutta, & casia, à vestimentis tuis, à domibus eburneis: ex quibus delectaverunt te filiæ regum in honore tuo.* Quis non hîc Christum, quem prædicamus, & in quem credimus, quamlibet sit tardus, agnoscat? cùm audiat Deum, cujus sedes est in sæcula sæculorum; & unctum à Deo, utique sicut unguit Deus, non visibili, sed spiritali atque intelligibili chrismate. Quis enim tam rudis est in hac religione, vel tam surdus adversùs ejus famam longè latéque diffusam, ut Christum à chrismate, hoc est, ab unctione appellatum esse non noverit? Agnito autem rege Christo, jam cetera quæ hîc tropicè dicta sunt, quomodo sit speciosus formâ præ filiis hominum, quadam tanto magis amanda atque miranda, quanto minùs corporea pulcritudine; quis gladius ejus, quæ sagittæ, & cetera isto modo non propriè, sed tropicè posita, jam subditus ei qui regnat, propter veritatem & mansuetudinem & justitiam, inquirat ex otio.

Psal. 44. 2. &c.

Christus unde dictus.

2. Deinde adspiciat ejus Ecclesiam, tanto viro suo spiritali connubio & divino amore conjunctam: de qua dicitur in his quæ sequuntur, *Adstitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato, circumamicta varietate. Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliviscere populum tuum, & domum patris tui. Quoniam concupivit rex speciem tuam, quia ipse est Dominus Deus tuus. Et adorabunt eum filiæ Tyri in muneribus: vultum tuum deprecabuntur divites plebis. Omnis gloria ejus filiæ regis intrinsecùs, in fimbriis aureis, circumamicta varietate. Afferentur regi virgines post eam, proximæ ejus afferentur tibi. Afferentur in lætitia & exsultatione: adducentur in tem-*

Ibidem 10. &c.

[a] MSS. *Aut certè nihil sit.*
[b] Sic MSS. At editi, *de retrogrado carmine.*
[c] Editi addunt, *tuum*: quod à MSS. & à LXX. abest.
[d] Editi, *potentissime*: pauloque pòst, *in corda*. At MSS. hîc & aliis inferiùs locis conveniunt cum ea versione, quam Augustinus sequitur in Enarrat. Psal. 44.

A *plum regis. Pro patribus tuis nati sunt tibi filii: constitues eos principes super omnem terram. Memores erunt nominis tui, in omni generatione & generatione. Propterea populi confitebuntur tibi in æternum, & in sæculum sæculi.* Non opinor quemquam ita desipere, ut hîc aliquam mulierculam prædicari credat, atque describi: conjugem videlicet illius, cui dictum est, *Sedes tua Deus in sæcula sæculorum: virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odio habuisti iniquitatem: propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis:* Christum B utique præ Christianis. Hi sunt enim participes ejus, ex quorum in omnibus gentibus unitate atque concordia fit ista regina: sicut in alio Psal- *Psal. 47. 3.* mo de illa dicitur, *Civitas Regis magni.* Ipsa est Sion spiritaliter: quod nomen Latinè interpretatum speculatio est. Speculatur enim futuri sæculi magnum bonum: quoniam illuc dirigitur ejus intentio. Ipsa est & Jerusalem eodem modo spiritaliter, unde multa jam diximus. Ejus inimica est Civitas diaboli Babylon, quæ confusio inter- C pretatur. Ex qua tamen Babylone, regina ista in omnibus gentibus regeneratione liberatur, & à pessimo rege ad optimum Regem, id est, à diabolo transit ad Christum. Propter quod ei dicitur, *Psal. 44. 11.* *Obliviscere populum tuum & domum patris tui.* Cujus Civitatis impiæ portio sunt & Israëlitæ sola carne, non fide: inimici etiam ipsi magni hujus Regis, ejusque reginæ. Ad ipsos enim veniens, & ab eis Christus occisus, magis aliorum factus est, quos non vidit in carne. Unde per cujusdam Psal- D *Psal. 17. 44. & 45.* mi prophetiam dicit Rex ipse noster, *Erues me de contradictionibus populi, constitues me in* [a] *caput gentium. Populus quem non cognovi, servivit mihi; in obauditu auris obaudivit mihi.* Populus ergo iste gentium, quem non cognovit Christus præsentiâ corporali, in quem tamen Christum sibi annuntiatum credidit, ut meritò de illo diceretur, *In ob-* *Rom. 10. 17.* *auditu auris obaudivit mihi;* quia *fides ex auditu est:* iste, inquam, populus additus veris & carne & fi- E de Israëlitis Civitas est Dei, quæ ipsum quoque secundùm carnem peperit Christum, quando in solis illis Israëlitis fuit. Inde quippe erat virgo Maria, in qua carnem Christus, ut homo esset, assum- *Psal. 86. 5.* sit. De qua Civitate Psalmus alius ait, *Mater Sion, dicet homo, & homo factus est in ea, & ipse fundavit eam Altissimus.* Quis est iste Altissimus, nisi Deus? Et per hoc Christus Deus, ante quàm in illa Civitate per Mariam fieret homo, ipse in Patriarchis & Prophetis fundavit eam. Cùm igi- F tur huic reginæ Civitati Dei, tanto antè dictum sit per prophetiam, quod jam videmus impletum, *Psal. 44. 17.* *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii, constitues eos principes super omnem terram:* ex filiis quippe ejus per omnem terram sunt præpositi [b] & patres ejus, cùm confiteantur ei populi concurrentes ad eam cum confessione laudis æternæ in sæculum sæculi: procul dubio quidquid hîc tropicis locutionibus subobscurè dictum est, quoquo modo intelligatur, debet his rebus manifestissimis convenire.

CAPUT XVII.

De his quæ ad sacerdotium Christi in Psalmo centesimo-nono, & de his quæ in Psalmo vigesimo-primo ad passionem ipsius spectant.

SICUT etiam in illo Psalmo, ubi sacerdos Christus, quemadmodum hîc rex, apertissimè prædicatur: *Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* *Psal. 109. 1.* Sedere Christus ad dexteram Dei Patris creditur, non videtur: ejus etiam inimicos poni sub pedibus ejus nondum apparet; id [c] agitur, apparebit in fine; etiam hoc nunc creditur, pòst videbitur. Verùm quod sequitur, *Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion,* [d] *& dominare in medio inimicorum tuorum,* *Ibidem 2.* ita clarum est, ut non solùm infideliter & infeliciter, sed etiam impudenter negetur. Et ipsi quippe fatentur inimici, ex Sion missam fuisse legem Christi, quod Evangelium nos vocamus, & eam virgam virtutis ejus agnoscimus. Dominari verò eum in medio inimicorum suorum, iidem ipsi inter quos dominatur, dentibus frendendo & tabescendo, & nihil adversùs eum valendo, testantur. Deinde quod paulò pòst dicit, *Iuravit Dominus, & non pænitebit eum:* quibus verbis immutabile futurum esse significat, quod adjungit, *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec;* ex eo quòd jam nusquam est sacerdotium & sacrificium secundùm ordinem Aaron, & ubique offertur sub sacerdote Christo, quod protulit Melchisedec, quando benedixit Abraham, *Gen. 14. 18.* quis ambigere permittitur, de quo ista dicantur? Ad hæc itaque manifesta referuntur, quæ paulò obscuriùs in eodem Psalmo posita sunt, [e] quando rectè intelliguntur: quod in nostris jam popularibus Sermonibus fecimus. Sic & in illo ubi humilitatem passionis suæ per prophetiam Christus eloquitur, dicens, *Foderunt manus meas & pedes* [f], *dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi verò consideraverunt & conspexerunt me.* *Psal. 21. 17. & 18.* Quibus utique verbis in cruce corpus significavit extentum, manibus pedibusque confixis & clavorum transverberatione confossis, eoque modo se spectaculum considerantibus & conspicientibus præbuisse. Addens etiam, *Diviserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem.* *Ibidem 19.* Quæ prophetia quemadmodum impleta sit, Evangelicâ narratur historiâ. *Matth. 27. 35.* Tunc profectò & alia rectè intelliguntur, quæ ibi minùs apertè dicta sunt, cùm congruunt his, quæ tantâ manifestatione claruerunt: præsertim quia & illa quæ non transacta credimus, sed præsentia contuemur, sicut in eodem Psalmo leguntur tanto antè prædicta, ita nunc exhibita jam toto orbe cernuntur. Ibi enim paulò pòst dicitur, *Commemorabuntur, & convertentur ad Dominum universi fines terræ, & adorabunt in conspectu ejus universæ patriæ gentium: quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur gentium.* *Psal. 21. 28.*

CAPUT XVIII.

De Psalmo tertio, & de quadragesimo, & de quintodecimo, & de sexagesimo-septimo, in quibus mors & resurrectio Domini prophetantur.

G

1. DE resurrectione quoque ejus, nequaquam Psalmorum oracula tacuerunt. Nam quid est aliud quod in Psalmo tertio ex persona ejus

[a] MSS *in capite.*

[b] Sic MSS. At editi Vind. Am. Er. *sunt præpositi principes, cùm confiteantur* &c. Lov. *sunt præpositi & patres ejus principes, cùm confiteantur* &c. Paulò pòst loco *cum confessione*, nonnulli MSS. habent *confessionem;* alii cum Vind. Am. Er. *confessione*, omisso *cum.*

[c] Editi, *id igitur.* Veriùs MSS. *id agitur.*

[d] Editi omittunt *&.* Habent MSS. hîc & Enarrat. in Psal 109.

[e] Sic MSS. Editi autem, *quæ quomodo rectè intelligantur, in nostris jam popularibus Sermonibus notum fecimus.*

[f] Editi, *pedes meos.* Abest *meos* à MSS.

canitur,

Psal. 3. 6. canitur, *Ego dormivi, & somnum cepi*, [a] *exsurrexi, quoniam Dominus suscipiet me?* An fortè quisquam ita desipit, ut credat velut aliquid magnum nobis indicare voluisse Prophetam, quòd dormierit, & exsurrexerit, nisi somnus iste mors esset, & evigilatio resurrectio, quam de Christo sic oportuit prophetari? Nam & in quadragesimo multò manifestiùs id ostenditur, ubi ex persona ejusdem Mediatoris, more solito, tamquam præterita narrantur, quæ futura prophetabantur; quoniam quæ ventura erant jam in prædestinatione & præscientia Dei velut facta erant, [b] quia certa erant.
Psal. 40. 6. &c. *Inimici*, inquit, *mei dixerunt mala mihi: Quando morietur, & peribit nomen ejus? Et si ingrediebatur ut videret, vana locutum est cor ejus, congregavit iniquitatem sibi. Egrediebatur foras, &* [c] *loquebatur simul in unum. Adversùs me susurrabant omnes inimici mei, adversùs me cogitabant mala mihi. Verbum iniquum disposuerunt adversùs me: Numquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat?* Hîc certè ita posita sunt verba hæc, ut nihil aliud dixisse intelligatur, quàm si diceret, Numquid qui moritur, non adjiciet ut reviviscat? Superiora quippe demonstrant mortem ipsius cogitasse & disposuisse inimicos ejus, & hoc actum esse per eum qui ingrediebatur ut videret, & egrediebatur ut proderet. Cui autem hîc non occurrat ex discipulo ejus factus traditor Judas? Quia ergo facturi erant quod moliebantur, id est, occisuri erant eum, ostendens illos vanâ malitiâ frustra occisuros resurrecturum, sic adjecit hunc versum, velut si diceret, Quid agitis vani? quod vestrum scelus erit, meus somnus erit. *Numquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat?* Et tamen eos tam magnum nefas non impunè facturos, consequentibus indicat versibus, dicens, Ibid. v. 10. & *Etenim homo pacis meæ in quem speravi, qui edebat panes meos, ampliavit super me calcaneum:* hoc est, conculcavit me. *Tu autem*, inquit, *Domine, miserere mei, & resuscita me, & reddam illis.* Quis hoc jam neget, qui Judæos post passionem resurrectionemque Christi de sedibus suis bellica strage & excidio funditus eradicatos videt? Occisus enim ab eis resurrexit, & reddidit eis interim temporariam disciplinam, excepto quod non correctis servat, quando vivos & mortuos judicabit. Nam Dominus ipse Jesus Johan. 13. 18. istum ipsum traditorem suum per panem porrectum ostendens Apostolis, hunc etiam versum Psalmi hujus commemoravit, & in se dixit impletum: *Qui edebat panes meos, ampliavit super me calcaneum.* Quod autem ait, *In quem speravi*: non congruit capiti, sed corpori. Neque enim nesciebat eum ipse Salvator, de quo antè jam dixerat, Johan. 6. 71. [d] *Unus ex vobis diabolus est.* Sed solet in se membrorum suorum transferre personam, & sibi tribuere quod esset illorum, quia caput & corpus unus est Christus: unde illud est in Evangelio, Matth. 25. 35. *Esurivi, & dedistis mihi manducare.* Quod exponens ait, *Quando uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis.* Se itaque dixit sperasse, quod tunc speraverant de Juda discipuli ejus, quando est connumeratus Apostolis.

2. Judæi autem Christum, quem sperant, moriturum esse non sperant. Ideo quem Lex & Prophetæ annuntiaverunt, nostrum esse non putant; sed nescio quem suum, quem sibi alienum à mortis passione confingunt. Ideo mirabili vanitate atque cæcitate verba quæ posuimus, non mortem & resurrectionem, sed somnum & evigilationem significasse contendunt. Sed clamat eis etiam Psalmus quintus-decimus: Psal. 15. 9. & 10. *Propter hoc jocundatum est cor meum, & exsultavit lingua mea, insuper & caro mea requiescet in spe: quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Quis in ea spe diceret requievisse carnem suam, ut non derelictâ animâ suâ in inferno, sed citò ad eam redeunte reviviscerct, ne corrumperetur, sicut cadavera corrumpi solent, nisi qui die tertio resurrexit? Quod utique dicere non possunt de propheta & rege David. Clamat & sexagesimus-septimus Psalmus: Psal. 67. 21. *Deus noster Deus salvos faciendi, & Domini* [e] *exitus mortis.* Quid apertius diceretur? Deus enim salvos faciendi Dominus est Jesus, quod interpretatur Salvator, sive Salutaris. Nam ratio nominis hujus hæc reddita est, quando priùs quàm ex virgine nasceretur dictum est, Matth. 1. 21. *Pariet filium, & vocabis nomen ejus Iesum. Ipse enim salvum faciet populum suum à peccatis eorum.* In quorum peccatorum remissionem quoniam sanguis ejus effusus est, non utique oportuit eum de hac vita exitus alios habere quàm mortis. Ideo cùm dictum esset, *Deus noster Deus salvos faciendi*, continuò subjunctum est, *Et Domini exitus mortis*; ut ostenderetur moriendo salvos esse facturus. Sed mirando dictum est, *Et Domini*: tamquam diceretur, Talis est ista vita mortalium, ut nec ipse Dominus aliter ab illa exiret, nisi per mortem.

Caput XIX.

De Psalmo sexagesimo-octavo, in quo Judæorum pertinax infidelitas declaratur.

Sed ut Judæi tam manifestis hujus prophetiæ testimoniis, etiam rebus ad effectum tam clarum certumque perductis, omnino non [f] cedant, profectò in eis illud impletur, quod in eo Psalmo qui hunc sequitur scriptum est. Cùm enim & illic ex persona Christi, quæ ad ejus passionem pertinent, prophetice dicerentur, commemoratum est, quod in Evangelio patuit: Psal. 68. 22. Matth. 27. 34. *Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potum mihi dederunt acetum.* Et velut post tale convivium epulasque sibi hujuscemodi exhibitas mox intulit: Psal. 68. 23. & 24. *Fiat mensa eorum coram ipsis in muscipulam, & in retributionem, & in scandalum: obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurva:* & cetera, quæ non optando sunt dicta, sed optandi specie prophetando prædicta. Quid ergo mirum, si hæc manifesta non vident, quorum oculi sunt obscurati, ne videant? Quid mirum, si cælestia non [g] suspiciunt, qui ut in terrena sint proni, dorsum eorum semper incurvum est? His enim verbis translatis à corpore, vitia significantur animorum. Ista de Psalmis, hoc est, de prophetia regis David, satis dicta sint, ut aliquis modus sit. Ignoscant autem qui hæc legunt, & cuncta illa noverunt; & de his quæ fortasse firmiora me prætermisisse vel intelligunt, vel existimant, non querantur.

[a] Sic MSS. juxta LXX. At editi, *& exsurrexi quoniam Dominus suscepit me.*
[b] Monet Ludovicus Vives vetus exemplar non habere, *quia certa erant*; viderique additum ab aliquo ceu scholium. Id verò habent libri omnes quos inspeximus.
[c] Vetus liber Corbeiensis, *& loquebantur.*
[d] In quibusdam MSS. loci duo citantur sic: *Unus ex vobis me tradet: & Unus ex vobis diabolus est.* Prior est ex Johan. cap. 13. 21: posterior ex cap. 6. 71.
[e] In editis, *& Domini, Domini exitus mortis.* Non repetitur *Domini* in MSS. nec apud LXX.
[f] Sic MSS. Editi verò, *non credant.*
[g] Vind. Am. & aliquot MSS. *suscipiunt.*

Caput XX.

De regno ac merito David, & de filio ipsius Salomone, eaque prophetia quæ ad Christum pertinens invenitur, vel in eis libris qui scriptis ipsius copulantur, vel in eis quos ipsius esse non dubium est.

1. Regnavit ergo David in terrena Jerusalem, filius cælestis Jerusalem, divino multùm testimonio prædicatus: quia & delicta ejus tantâ pietate superata sunt, per saluberrimam pœnitendi humilitatem, ut prorsus inter eos sit, de
Psal. 31. 1. quibus ipse ait, *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.* Post hunc regna-
3. Reg. 1. & 2. vit eidem populo universo Salomon ejus filius, qui, ut suprà dictum est, patre suo vivente cœpit regnare. Hic [a] bonis initiis, malos exitus habuit. Quippe secundæ res, quæ sapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quàm profuit ipsa sapientia, etiam nunc & deinceps memorabilis, & tunc longè latéque laudata. Prophetasse etiam ipse reperitur in suis libris, qui tres recepti sunt in auctoritatem canonicam, Proverbia, Ecclesiastes, & Canticum canticorum. Alii verò duo, quorum unus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicitur, pro-
V. lib. 2. de doctrina Christ. c. 8. & l. 2. Retr. 4. & Specul. Tom. 3. parte 1 pag. 733. pter eloquii nonnullam similitudinem, ut Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo: non autem esse ipsius, non dubitant doctiores: eos tamen in auctoritatem, maximè occidentalis, antiquitus recepit Ecclesia: quorum in uno, qui appellatur Sapientia Salomonis, passio Christi apertissimè prophetatur. Impii quippe interfectores ejus commemo-
Sap. 2. 12. &c. rantur dicentes, *Circumveniamus justum, quoniam insuavis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis, & infamat in nos peccata disciplinæ nostræ. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat. Factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum. Gravis est nobis etiam ad videndum, quoniam dissimilis est aliis vita illius, & immutatæ viæ ejus. Tamquam nugaces æstimati sumus ab illo, & abstinet se à viis nostris quasi ab immunditiis: præfert novissima justorum, & gloriatur patrem Deum se habere. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi, & sciemus quæ erunt novissima ejus. Si enim justus est filius Dei, suscipiet illum, & liberabit eum de manu contrariorum. Contumeliâ & tormento interrogemus illum, ut sciamus reverentiam illius, & probemus patientiam ipsius. Morte turpissima condemnemus illum: erit enim ei respectus ex sermonibus illius. Hæc cogitaverunt, & erraverunt: excæcavit enim illos malitia ipsorum.* In Ecclesiastico autem fides gentium futura
Eccli. 36. 1. &c. prædicitur isto modo: *Miserere nostri dominator Deus omnium, & immitte timorem tuum super omnes gentes: extolle manum tuam super gentes alienas, & videant potentiam tuam. Sicut coram illis sanctificatus es in nobis, ita coram nobis magnificeris in illis, & agnoscant te secundùm quod & nos agnovimus te, quia non est Deus præter te, Domine.* Hanc optandi & precandi specie prophetiam per Jesum Christum videmus impletam. Sed adversùs contradictores non tanta firmitate proferuntur, quæ scripta non sunt in canone Judæorum.

2. In tribus verò illis, quos Salomonis esse constat, & Judæi canonicos habent, ut ostendatur ad Christum & Ecclesiam pertinere quod in eis ejusmodi reperitur, operosa disputatio necessaria est, quæ nos ultrà quàm oportet, si nunc adhibetur, extendit. Tamen quod in Proverbiis legitur, viros impios dicere: *Abscondamus in terra virum justum*
A *injustè, absorbeamus verò eum tamquam infernus viven-* Prov. 1. 11. &c.
tem, & auferamus ejus memoriam de terra, possessionem ejus pretiosam apprehendamus, non ita obscurum est, ut de Christo & possessione ejus Ecclesia sine laboriosa expositione non possit intelligi. Tale quippe aliquid etiam Dominus ipse Jesus per Evangelicam parabolam ostendit dixisse malos colonos: *Hic est heres, venite, occidamus eum, & nostra* Matth. 21. 38.
erit hereditas. Itemque illud in eodem libro, quod jam antè perstrinximus, cùm ageremus de sterili
B quæ peperit septem, non nisi de Christo & Ecclesia mox ut fuerit pronuntiatum consuevit intelligi ab eis, qui Christum Sapientiam Dei esse noverunt. *Sapientia ædificavit sibi domum, & suffulsit* Prov. 9. 1. &c.
columnas septem; immolavit suas victimas, miscuit in cratere vinum suum, & paravit mensam suam. Misit servos suos convocans cum excellenti prædicatione ad craterem, dicens, Quis est insipiens? Divertat ad me. Et inopibus sensu dixit, Venite, manducate de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Hîc
C certè agnoscimus Dei Sapientiam, hoc est, Verbum Patri coæternum, in utero virginali domum sibi ædificasse corpus humanum, & huic, tamquam capiti membra, Ecclesiam subjunxisse, Martyrum victimas immolasse, mensam in vino & panibus præparasse, ubi apparet etiam sacerdotium secundùm ordinem Melchisedec, insipientes & inopes sensu vocasse, quia, sicut dicit Apostolus, *Infirma* 1. Cor. 1. 27.
hujus mundi elegit, ut confunderet fortia. Quibus tamen infirmis quod sequitur dicit, *Derelinquite in-* Prov. 9. 6.
D *sipientiam, ut vivatis; & quærite prudentiam, ut habeatis vitam.* Participem autem fieri mensæ illius, ipsum est incipere habere vitam. Nam & in alio libro, qui vocatur Ecclesiastes, ubi ait, *Non est* Eccle. 8. 15.
bonum homini, nisi quod manducabit & bibet, quid credibilius dicere intelligitur, quàm quod ad participationem mensæ hujus pertinet, quam sacerdos ipse Mediator Testamenti novi exhibet secundùm ordinem Melchisedec de corpore & sanguine suo? Id enim sacrificium successit omnibus
E illis sacrificiis veteris Testamenti, quæ immolabantur in umbra futuri: propter quod etiam vocem illam in Psalmo tricesimo & nono ejusdem Mediatoris per prophetiam loquentis agnoscimus: *Sa-* Psal. 39. 7.
crificium & oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi. Quia pro illis omnibus sacrificiis & oblationibus corpus ejus offertur, & participantibus ministratur. Nam istum Ecclesiastem in hac sententia manducandi & bibendi, quam sæpe repetit, plurimúmque commendat, non sapere carnalis
F epulas voluptatis, satis illud ostendit, ubi ait, Eccle. 7. 3.
Melius est ire in domum luctûs, quàm ire in domum potûs. Et paulò pòst, *Cor,* inquit, *sapientium in domo luctûs, & cor insipientium in domo epularum.* Sed illud magis commemorandum existimo de hoc libro, quod pertinet ad Civitates duas, unam diaboli, alteram Christi, & earum reges diabolum & Christum: *Væ tibi terra, inquit, cujus rex adolescens, & principes tui manè comedunt. Beata tu, terra, cujus rex tuus filius ingenuorum, & principes tui*
G *in tempore comedunt, in fortitudine, & non in confusione.* Adolescentem dixit diabolum, propter stultitiam, & superbiam, & temeritatem, & petulantiam, ceteraque vitia, quæ huic ætati adsolent abundare: Christum autem filium ingenuorum, sanctorum scilicet Patriarcharum, pertinentium ad liberam Civitatem, ex quibus est in carne proge-

[a] Imitatur Sallustium in bello Catilinario, cujus etiam hæc ibidem verba sunt, *Quippe secundæ res sapientium animos fatigant.*

nitus. Principes illius Civitatis manè manducantes, id est, ante horam congruam; quia non exspectant opportunam, quæ vera est, in futuro sæculo felicitatem, festinanter beari hujus sæculi [a] celebritate cupientes. Principes autem Civitatis Christi tempus non fallacis beatitudinis patienter exspectant. Hoc ait, *in fortitudine, & non in confusione*: quia non eos fallit spes; de qua dicit Apostolus, *Spes autem non confundit*. Dicit & Psalmus, *Etenim qui te exspectant, non confundentur*. Jam verò Canticum canticorum spiritalis quædam sanctarum est voluptas mentium, in conjugio illius Regis & Reginæ Civitatis, quod est Christus & Ecclesia. Sed hæc voluptas allegoricis tegminibus involuta est, ut desideretur ardentiùs, nudeturque jocundiùs, & appareat sponsus, cui dicitur in eodem Cantico, *Æquitas dilexit te*; & sponsa quæ ibi audit, *Caritas in deliciis tuis*. [b] Tacita multa transimus, curâ hujus Operis terminandi.

Rom. 5. 5. Psal. 24. 3. Cant. 1. 3. Cant. 7. 6.

CAPUT XXI.

De regibus post Salomonem sive in Iuda, sive in Israël.

CETERI post Salomonem reges Hebræorum vix inveniuntur per aliqua ænigmata dictorum suorum rerumve gestarum, quod ad Christum & Ecclesiam pertineat, prophetasse, sive in Juda, sive in Israël. Sic enim appellatæ sunt illius populi partes, ex quo propter Salomonis offensam tempore filii ejus Roboam, qui patri successit in regnum, Deo vindicante divisus est. Proinde tribus decem, quas accepit Hieroboam servus Salomonis, rex eis in Samaria constitutus, propriè vocabantur Israël, quamvis hoc universi populi illius nomen esset. Duabus verò tribubus, Judæ scilicet & Benjamin, quæ propter David, ne penitus regnum stirpis ejus fuisset eradicatum, remanserant subjacentes civitati Jerusalem, Judæ nomen fuit: quia ipsa erat tribus unde David. Benjamin verò tribus altera ad idem regnum, sicut dixi, pertinens, erat unde fuit Saül rex ante David. Sed simul istæ duæ tribus, ut dictum est, Juda vocabantur; & hoc nomine discernebantur ab Israël, quod appellabantur propriè decem tribus habentes suum regem. Nam tribus Levi, quoniam sacerdotalis fuit, Dei, non regum servitio mancipata, tertia-decima numerabatur. Joseph quippe unus ex duodecim filiis Israël, non unam, sicut ceteri singulas, sed duas tribus fecit, Ephræm & Manassen. Verumtamen etiam tribus Levi ad regnum Jerosolymitanum pertinebat magis, ubi erat Dei templum, cui serviebat. Diviso igitur populo, primus regnavit in Jerusalem Roboam rex Juda filius Salomonis, & in Samaria Hieroboam rex Israël servus Salomonis. Et cùm voluisset Roboam tamquam tyrannidem divisæ illius partis bello persequi, prohibitus est populus pugnare cum fratribus suis, dicente Deo per Prophetam, se hoc fecisse. Unde apparuit nullum in ea re, vel regis Israël, vel populi fuisse peccatum, sed voluntatem Dei vindicantis impletam. Qua cognita, pars utraque inter se pacata conquievit: non enim religionis, sed regni fuerat facta divisio.

3 Reg. 12.

A

CAPUT XXII.

De Hieroboam, qui impietate idololatriæ subditum sibi populum profanavit, in quo tamen non destitit Deus & [c] Prophetas inspirare, & multos ab idololatriæ crimine custodire.

VERUM rex Israël Hieroboam mente perversa non credens Deo, quem veracem promisso sibi regno datoque probaverat, timuit ne veniendo ad templum Dei, quod erat in Jerusalem, quò secundum divinam legem sacrificandi B causâ universæ illi genti veniendum fuit, seduceretur ab eo populus, & stirpi David tamquam regio semini redderetur; & instituit idololatriam in regno suo, & populum Dei secum simulacrorum cultu obstrictum nefanda impietate decepit. Nec tamen omni modo cessavit Deus non solùm illum regem, verùm etiam successores ejus & impietatis imitatores, populumque ipsum, arguere per Prophetas. Nam ibi exstiterunt & magni illi insignesque Prophetæ, qui etiam mirabilia multa fe- C cerunt, Elias & Elisæus discipulus ejus. Etiam ibi dicenti Eliæ, *Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam*: responsum est, illic esse septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.

3. Reg. 19. 10.

CAPUT XXIII.

De vario utriusque regni Hebræorum statu, donec ambo populi in captivitatem diverso tempore ducerentur, revocato postea Judâ in regnum suum, quod novissimè in Romanorum transiit potestatem.

D ITEMQUE in regno Juda pertinente ad Jerusalem, etiam succedentium regum temporibus non defuerunt Prophetæ: sicut Deo placebat eos mittere, vel ad prænuntiandum quod opus erat, vel ad corripienda peccata, præcipiendamque justitiam. Nam & illic, etsi longè minùs quàm in Israël, tamen exstiterunt reges, qui suis impietatibus Deum graviter offenderent, & moderatis flagellis cum populo [d] simili plecterentur. Piorum sanè regum merita ibi non parva laudantur. In Israël E autem reges alios magis, alios minùs, omnes tamen reprobos legimus. Utraque igitur pars, sicut jubebat divina providentia, vel sinebat, variis & erigebatur prosperitatibus, & adversitatibus premebatur: & sic affligebatur, non solùm externis, verùm etiam inter se civilibus bellis, ut certis exsistentibus caussis, misericordia Dei vel ira patesceret; donec ejus indignatione crescente, universa gens illa à Chaldæis debellantibus, non solùm subverteretur in sedibus suis, sed etiam ex maxima F sui parte transferretur in terras Assyriorum, priùs illa pars, quæ vocabatur Israël in tribubus decem; postea verò etiam Judas, eversâ Jerusalem & templo illo nobilissimo: in quibus terris per annos septuaginta captivum egit otium. Post quos inde dimissa, templum quod eversum fuerat, instauravit: & quamvis plurimi ejus in alienigenarum degerent terris, non habuit tamen deinceps duas regni partes, & duos diversos in singulis partibus reges: sed in Jerusalem princeps eorum unus G erat; atque ad Dei templum, quod ibi erat, omnes undique, ubicumque essent, & undecumque possent, per certa tempora veniebant. Sed nec tunc eis hostes ex aliis gentibus expugnatoresque defuerunt: nam etiam Romanorum jam tributarios eos Christus invenit.

[a] Plures MSS. *celeritate*.
[b] Ita MSS. At editi, *Tacitè*.

[c] In antè excusis, *prophetias*.
[d] Er. & Lov. *simul*. Meliùs Vind. Am. & MSS. *simili*.

CAPUT XXIV.

De Prophetis, qui vel apud Judæos postremi fuerunt, vel quos circa tempus nativitatis Christi Evangelica prodit historia.

TOTO autem illo tempore, ex quo redierunt de Babylonia, post Malachiam, Aggæum & Zachariam, qui tunc prophetaverunt, & Esdram, non habuerunt Prophetas usque ad Salvatoris adventum, nisi alium Zachariam patrem Johannis, & Elisabet ejus uxorem, Christi nativitate jam proximâ; & eo jam nato, Simeonem senem, & Annam viduam jamque grandævam, & ipsum Johannem novissimum: qui juvenis, jam juvenem Christum, non quidem futurum prædixit, sed tamen incognitum prophetica cognitione monstravit: propter quod ipse Dominus ait, *Lex & Prophetæ usque ad Johannem.* (Matth. 11. 13.) Sed istorum quinque prophetatio ex Evangelio nobis nota est: ubi & ipsa virgo mater Domini ante Johannem prophetasse invenitur. Sed hanc istorum prophetiam Judæi reprobi non accipiunt: acceperunt autem, qui ex eis innumerabiles Evangelio crediderunt. Tunc enim verè Israël divisus est in duo, divisione illa, quæ per Samuëlem prophetam Saüli regi est immutabilis prænuntiata. Malachiam verò, Aggæum, Zachariam, & Esdram, etiam Judæi reprobi in auctoritatem canonicam receptos novissimos habent. Sunt enim & scripta eorum, sicut aliorum, qui in magna multitudine [a] Prophetarum perpauci ea scripserunt, quæ auctoritatem canonis obtinerent. De quorum prædictis, quæ ad Christum Ecclesiamque ejus pertinent, nonnulla mihi in hoc Opere video esse ponenda: quod commodiùs fiet, adjuvante Domino, sequenti libro; ne hunc tam prolixum ulteriùs oneremus.

[a] Sic MSS. Editi verò, *prophetarunt.*

LIBER OCTAVUS-DECIMUS.*

*Scriptus circiter an. 426. V. infrà cap. 54.

Dicit de terrenæ Civitatis à tempore Abrahami ad mundi finem procursu cum ipsa Civitate cælesti: & adtingit oracula de Christo, tum Sibyllarum, tum maximè sacrorum Vatum, qui ab regni Romanorum exordio scripserunt.

CAPUT I.

De his quæ usque ad tempora Salvatoris decem & septem voluminibus disputata sunt.

DE Civitatum duarum, quarum Dei una, sæculi hujus est altera, in qua nunc est, quantum ad hominum genus pertinet, etiam ista peregrina, exortu, & procursu, & debitis finibus, me scripturum esse promisi: cùmpriùs inimicos Civitatis Dei, qui conditori ejus Christo deos suos præferunt, & livore sibi perniciosissimo atrociter invident Christianis, quantum me adjuvaret ejus gratia, refellissem, quod voluminibus decem prioribus feci. De hac verò mea, quam modò commemoravi, tripertita promissione, [b] decimum sequentibus quatuor libris ambarum est digestus exortus. Deinde procursus ab homine primo usque diluvium libro uno, qui est hujus Operis quintus-decimus: atque inde usque ad Abraham rursus ambæ, sicut in temporibus, ita & in nostris litteris cucurrerunt. Sed à patre Abraham usque ad Regum tempus Israëlitarum, ubi sextum-decimum volumen absolvimus, & inde usque ad ipsius in carne Salvatoris adventum, quò usque decimus-septimus liber tenditur, sola videtur in [c] meo stylo cucurrisse Dei Civitas: cùm in hoc sæculo non sola cucurrerit, sed ambæ utique in genere humano, sicut ab initio simul, suo procursu tempora variaverint. Verùm hoc ideo feci, ut priùs ex quo apertiores Dei promissiones esse cœperunt, usque ad ejus ex virgine nativitatem, in [d] quo fuerant, quæ primo promittebantur implenda, sine interpolatione à contrario alterius Civitatis, ista quæ Dei est procurrens, distinctiùs appareret; quamvis usque ad revelationem Testamenti novi, non in lumine, sed in umbra cucurrerit. Nunc ergo, quod intermiseram, video esse faciendum, ut ex Abrahæ temporibus quomodo etiam illa cucurrerit, quantum satis videtur, adtingam, ut ambæ inter se possint consideratione legentium comparari.

CAPUT II.

De terrenæ Civitatis regibus atque temporibus, quibus ab exortu Abrahæ sanctorum tempora supputata conveniunt.

1. SOCIETAS igitur usquequaque mortalium diffusa per terras & in locorum quantislibet diversitatibus, unius tamen ejusdemque naturæ quadam communione devincta, utilitates & cupiditates suas quibusque sectantibus, dum id quod appetitur, aut nemini, aut non omnibus sufficit, quia non est idipsum, adversùm se ipsam plerumque dividitur, & pars partem, quæ prævalet, opprimit. Victrici enim victa succumbit, dominationi scilicet, vel etiam libertati qualemcumque pacem præferens ac salutem: ita ut magnæ fuerint admirationi, qui perire quàm servire maluerunt. Nam in omnibus ferè gentibus quodam modo vox naturæ ista personuit, ut subjugari victoribus mallent, quibus contigit vinci, quàm bellica [e] omnifariam vastatione deleri. Hinc factum est, ut non sine Dei providentia, in cujus potestate est, ut quisque bello aut subjugetur, aut subjuget, quidam essent regnis præditi, quidam regnantibus subditi: sed inter plurima regna terrarum, in quæ terrenæ utilitatis, vel cupiditatis, est divisa societas, (quam Civitatem mundi hujus universali vocabulo nuncupamus,) duo regna cernimus longè ceteris provenisse clariora, Assyriorum primum, deinde Romanorum, ut temporibus, ita locis inter se ordinata atque distincta. Nam quo modo illud prius, hoc posterius; eo modo illud in Oriente, hoc in Occidente surrexit: denique in illius fine hujus initium confestim fuit. Regna cetera, ceterosque reges velut appendices istorum dixerim. (Providentiâ Dei regna donantur.)

2. Ninus ergo jam secundus rex erat Assyriorum,

[b] Apud Lov. *in decimum:* minùs benè.
[c] Am. & Lov. *in medio.* Editi alii & MSS. *in meo.*
[d] Sola editio Lov. *in qua.*
[e] Sic plures MSS. Alii verò cum editis, *omnifaria.*

qui patri suo Belo successerat, regni illius primo regi, quando in terra Chaldæorum [a] natus est Abraham. Erat etiam tempore illo regnum Sicyoniorum admodum parvum, à quo ille undecumque doctissimus Marcus Varro scribens de gente populi Romani, velut antiquo tempore, exorsus est. Ab his enim Sicyoniorum regibus ad Athenienses pervenit, à quibus ad Latinos, inde ad Romanos. Sed ante conditam Romam in comparatione regni Assyriorum perexigua ista memorantur. Quamvis Athenienses in Græcia plurimùm claruisse fateatur etiam Sallustius Romanus historicus, plus tamen famâ, quàm re ipsa. Nam loquens de illis: Atheniensium, inquit, res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ magnificæque fuerunt: verùm aliquanto minores tamen, quàm famâ feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. Ita eorum qui fecere, virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere extollere præclara ingenia. Accedit huic civitati non parva etiam ex litteris & philosophis gloria, quòd ibi potissimùm talia studia viguerunt. Nam quantum adtinet ad imperium, nullum majus primis temporibus, quàm Assyriorum fuit, nec tam longè latéque diffusum. Quippe ubi Ninus rex, Beli filius,* universam Asiam, quæ totius orbis ad numerum partium tertia dicitur, ad magnitudinem verò dimidia reperitur, usque ad Libyæ fines subegisse traditur. Solis quippe Indis in partibus Orientis non dominabatur: quos tamen eo defuncto Semiramis uxor ejus est aggressa bellando. Ita factum est, ut quicumque in illis terris populi, sive reges erant, Assyriorum regno ditionique parérent, & quidquid imperaretur efficerent. Abraham igitur in eo regno apud Chaldæos Nini temporibus natus est. Sed quoniam res Græcæ multo sunt nobis quàm Assyriæ notiores, & per Græcos ad Latinos, ac deinde ad Romanos, qui etiam ipsi Latini sunt, temporum seriem deduxerunt qui gentem populi Romani in originis ejus antiquitate rimati sunt; ob hoc debemus, ubi opus est, Assyrios memorare reges: ut appareat quemadmodum Babylonia, quasi prima Roma, cum peregrina in hoc mundo Dei Civitate procurrat. Res autem quas propter comparationem Civitatis utriusque, terrenæ scilicet & cælestis, huic Operi oportet inserere, magis ex Græcis & Latinis, ubi & ipsa Roma quasi secunda Babylonia est, debemus assumere.

* V. infrà c. 22. & suprà lib. 16. c. 17. & lib. 5. c. 6.

3. Quando ergo natus est Abraham, secundi reges erant, apud Assyrios Ninus,* apud Sicyonios Europs: primi autem, illic Belus, hîc Ægialeus fuerunt. Cùm verò egresso Abraham de Babylonia, promisit ei Deus ex illo magnam gentem futuram, & in ejus semine omnium gentium benedictionem, Assyrii quartum regem habebant, Sicyonii quintum: apud illos enim regnabat filius Nini post matrem Semiramidem, quæ ab illo interfecta perhibetur, ausa filium mater incestare concubitu. Hanc putant [b] nonnulli condidisse Babylonem, quam quidem potuit instaurare. Quando autem, vel quomodo condita fuerit, in sextodecimo libro * diximus. Filium porrò Nini & Semiramidis, qui matri successit in regnum, quidam etiam ipsum Ninum, quidam verò derivato à patre vocabulo [c] Niniam vocant. Sicyoniorum autem regnum tunc tenebat [d] Telxion. Quo regnante usque adeo ibi mitia & læta tempora fuerunt, ut eum defunctum velut deum colerent sacrificando, & ludos celebrando, quos ei primitus institutos ferunt.

* Euseb. in Chron.

* Cap. 4.

Caput III.

Quibus regnantibus apud Assyrios atque Sicyonios Abrahæ centenario Isaac de promissione sit natus, vel ipsi Isaac sexagenario Esaü & Iacob gemini de Rebecca sint editi.

Hujus temporibus etiam Isaac ex promissione Dei natus est centenario patri filius Abrahæ de Sara conjuge, quæ sterilis & anus jam spem prolis amiserat. Tunc & Assyriis quintus erat rex [e] Aralius. Ipsi verò Isaac sexagenario nati sunt gemini, Esaü & Jacob, quos ei Rebecca uxor peperit, avo eorum Abraham adhuc vivente, & centum-sexaginta ætatis annos agente: qui expletis centum-septuaginta-quinque defunctus est: regnantibus apud Assyrios Xerxe illo antiquiore, qui etiam [f] Baleus vocabatur, & apud Sicyonios Thuriaco, quem quidam [g] Thurimachum scribunt, septimis regibus. Regnum autem Argivorum simul cum Abrahæ nepotibus ortum est, ubi primus regnavit Inachus. Sanè quòd prætereundum non fuit, etiam apud sepulcrum septimi sui regis Thuriaci sacrificare Sicyonios solere, Varro refert. Regnantibus porrò octavis regibus, Armamitre Assyriorum, Leucippo Sicyoniorum, & primo Argivorum Inacho, Deus locutus est ad Isaac, atque ipsi quoque eadem quæ patri ejus duo illa promisit, semini scilicet ejus terram Chanaan, & in ejus semine benedictionem cunctarum gentium. Hæc ipsa promissa sunt etiam filio ejus, nepoti Abrahæ, qui est appellatus primò Jacob, pòst Israël, cùm jam Belocus rex nonus Assyriis, & Phoroneus Inachi filius secundus regnaret Argivis, Leucippo adhuc apud Sicyonios permanente. His temporibus Græcia sub Phoroneo Argolico rege legum & judiciorum quibusdam clarior facta est institutis. Phegous tamen frater hujus Phoronei junior, cùm esset mortuus, ad ejus sepulcrum templum est constitutum, in quo coleretur ut Deus, & ei boves immolarentur. Credo honore tanto ideo dignum putarunt, quia in regni sui parte (pater quippe loca ambobus distribuerat, in quibus eo vivente regnarent,) iste sacella constituerat ad colendos deos, & docuerat observari tempora per menses atque annos, quid eorum quatenus metirentur atque numerarent. Hæc in eo nova mirantes rudes adhuc homines, morte obita deum esse factum, sive opinati sunt, sive voluerunt. Nam & Jo filia Inachi fuisse perhibetur, quæ postea Isis appellata, ut magna dea culta est in Ægypto: quamvis alii scribant eam ex Æthiopia in Ægyptum venisse reginam; & quòd latè justéque imperaverit, eisque multa commoda & litteras instituerit, hunc hono-

[a] Jam dixit suprà lib. 16. c. 17. natum Abrahamum anno regnantis Nini 43. secutus Chronicon Eusebii, quo alii improbato ortum Abrahami ad Semiramidis annum 23. referunt.

[b] Babylonem à Semiramide exstructam asserunt Diodorus, Justinus &c. Josephus verò, Eusebius, Marcellinus, aliique instauratam solummodo ab ea dicunt, & amplissimo mœnium ambitu cinctam, qui inter miracula mundi numeratur, stadiaque quadringenta & octoginta fertur collegisse.

[c] Editi, *Ninium.* At MSS. cum Eusebio, *Niniam.*

[d] Editi, *Telexion.* MSS. verò, *Telxion*, vel *Telsion.*

[e] Plures MSS. *Arrius.* Eusebii Chron. *Analius.*

[f] Apud Eusebium, *Balaneus.*

[g] Aliquot MSS. *Thirimacum.* Eusebius verò *Tiramachum* nominat.

rem illi habitum esse divinum postea quàm ibi mortua est, & tantum honorem, ut capitali crimine reus fieret, si quis eam fuisse hominem diceret.

Caput IV.

De temporibus Iacob & filii ejus Ioseph.

REGNANTIBUS Assyriorum decimo rege Baleo, & Sicyoniorum nono [a] Mesappo, qui etiam Cephisos à quibusdam traditur; (si tamen duorum nominum homo unus fuit, ac non potiùs alterum pro altero putaverunt fuisse hominem, qui in suis posuerunt scriptis alterum nomen,) cùm rex Argivorum tertius Apis esset, mortuus est Isaac annorum centum-octoginta, & reliquit geminos suos annorum centum & viginti: quorum minor Jacob pertinens ad Civitatem Dei, de qua scribimus, majore utique reprobato, habebat duodecim filios; quorum illum, qui vocabatur Joseph, mercatoribus in Ægyptum transeuntibus fratres, adhuc Isaac avo eorum vivente, vendiderant. Stetit autem ante Pharaonem Joseph, quando ex humilitate, quam pertulit, sublimatus est, cùm triginta esset annorum: quoniam somnia regis divinè interpretatus, prænuntiavit septem ubertatis annos futuros, quorum abundantiam præpollentem consequentes alii septem steriles fuerant consumturi; & ob hoc eum rex præfecerat Ægypto, de carcere liberatum, quò eum conjecerat integritas castitatis; quam fortiter servans malè amanti dominæ, & malè credulo domino mentituræ, veste etiam derelicta de manibus adtrahentis aufugiens, non consensit ad stuprum. Secundo autem anno septem annorum sterilium, Jacob in Ægyptum cum suis omnibus venit ad filium, agens annos centum & triginta, sicut interroganti regi ipse respondit; cùm Joseph ageret triginta & novem, ad triginta scilicet quos agebat, quando à rege honoratus est, additis septem ubertatis, & duobus famis.

Caput V.

De Api rege Argivorum, quem Ægyptii Serapim nominatum divino honore coluerunt.

HIS temporibus rex Argivorum Apis navibus transvectus in Ægyptum, cùm ibi mortuus fuisset, factus est Serapis omnium maximus Ægyptiorum deus. Nominis autem hujus, cur non Apis etiam post mortem, sed Serapis appellatus sit, facillimam rationem Varro reddidit. Quia enim arca in qua mortuus ponitur, quod omnes jam [b] σαρκοφάγον vocant, σορὸς dicitur Græcè; & ibi eum venerari sepultum cœperant, priùs quàm templum ejus esset exstructum: velut [c] Soros & Apis, Sorapis primò, deinde unâ litterâ, ut fieri adsolet, commutatâ, Serapis dictus est. Et constitutum est etiam de illo, ut quisquis eum hominem dixisset fuisse, capitalem penderet pœnam. Et quoniam ferè in omnibus templis, ubi colebantur Isis & Serapis, erat etiam simulacrum, quod digito labiis impresso admonere videretur, ut silentium fieret; hoc significare idem Varro existimat, ut homines eos fuisse taceretur. Ille autem bos, quem mirabili vanitate decepta Ægyptus in ejus honorem deliciis affluentibus alebat, quoniam eum sine sarcophago vivum venerabantur, Apis, non Serapis vocabatur. Quo bove mortuo, quoniam quærebatur & reperiebatur vitulus coloris ejusdem, hoc est, albis quibusdam maculis similiter insignitus; mirum quiddam & divinitus sibi procuratum esse credebant. Non enim magnum erat dæmonibus ad eos decipiendos phantasiam talis tauri, quam sola cerneret, ostentare vaccæ concipienti atque prægnanti, unde libido matris adtraheret, quod in ejus fetu jam corporaliter appareret: sicut Jacob de virgis variatis, ut oves & capræ variæ nascerentur, effecit. (Gen. 30. 37.) Quod enim homines coloribus & corporibus veris, hoc dæmones figuris fictis facillimè possunt animalibus concipientibus exhibere.

Caput VI.

Quo regnante apud Argivos, quove apud Assyrios, Iacob in Ægypto sit mortuus.

APIS ergo rex, non Ægyptiorum, sed Argivorum, mortuus est in Ægypto. Huic filius Argus successit in regnum, ex cujus nomine & Argi, & ex hoc Argivi, appellati sunt. Superioribus autem regibus nondum vel locus vel gens habebat hoc nomen. Hoc ergo regnante apud Argivos, & apud Sicyonios Erato, apud Assyrios verò adhuc manente Baleo, mortuus est Jacob in Ægypto annorum centum-quadraginta-septem, cùm moriturus filios suos & nepotes ex Joseph benedixisset, Christumque apertissimè prophetasset, dicens in benedictione Judæ, *Non deficiet princeps ex Iuda, & dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ei: & ipse exspectatio gentium.* (Gen. 49. 10.) Regnante Argo suis cœpit uti frugibus Græcia, & habere segetes in agricultura, delatis aliunde seminibus. Argus quoque post obitum Deus haberi cœpit, templo & sacrificiis honoratus. Qui honor eo regnante ante illum delatus est homini privato & fulminato cuidam Homogyro, eo quòd primus ad aratrum boves junxerit.

Caput VII.

Quorum regum tempore Ioseph in Ægypto defunctus sit.

REGNANTIBUS Assyriorum duodecimo [d] Mamito, & undecimo Sicyoniorum [e] Plemnæo, & Argis adhuc manente Argo, mortuus est Joseph in Ægypto annorum centum & decem. Post cujus mortem populus Dei mirabiliter crescens mansit in Ægypto centum-quadraginta-quinque annos, tranquillè priùs, donec morerentur quibus Joseph notus fuit: deinde quia invidebatur incrementis ejus, erantque suspecta, quò usque inde liberaretur, persecutionibus [f] (inter quas tamen divinitus fecundata multiplicatione crescebat,) & laboribus premebatur intolerabilis servitutis. In Assyria verò & Græcia per idem tempus regna eadem permanebant.

Caput VIII.

Quorum regum ætate Moyses natus sit, & quorum deorum iisdem temporibus sit orta religio.

CUM ergo regnaret Assyriis quartus-decimus Saphrus, & Sicyoniis duodecimus Orthopolis, & Criasus quintus Argivis, natus est in Ægypto Moyses, per quem populus Dei de servitute Ægyptia liberatus est, in qua eum ad desideran-

[a] MSS. *Messapo*: & ex his nonnulli postea, *qui etiam Cephisus* &c.

[b] Σαρκοφάγον vocant, id est, carnivorum, qui Græcè σορὸς, id est, loculus & urna dicitur.

[c] Sic omnes MSS. At editi, *velut Sorosapis vel Sorapis primò.*

[d] Vind. Am. & Er. *Hermasco.* Nonnulli MSS. *Amytho.* Alii cum Lov. *Mamito*: juxta Eusebium, qui tamen hunc non duodecimum, sed undecimum Assyriorum regem ponit: deinde duodecimum Manchaelum, tertium-decimum Iphereum, quartum-decimum Mamytam, cujus loco Saphrum capite sequenti refert Augustinus.

[e] Plures MSS. *Plemmeo.* Eusebius, *Plenneum* vocat.

[f] Editi post *persecutionibus*, addunt *affligebatur innumeris*: quod à MSS. abest.

dum sui Creatoris auxilium sic exerceri oportebat. Regnantibus memoratis regibus fuisse à quibusdam [a] creditur Prometheus; quem propterea ferunt de luto formasse homines, quia sapientiæ optimus doctor fuisse perhibetur: nec tamen ostenditur qui ejus temporibus fuerint sapientes. Frater ejus [b] Atlas magnus fuisse astrologus dicitur: unde occasionem fabula invenit, ut eum cælum portare confingeret: quamvis mons ejus nomine nuncupetur, cujus altitudine potiùs cæli portatio in opinionem vulgi venisse videatur. Multa quoque alia ex illis in Græcia temporibus confingi fabulosa cœperunt: sed usque ad Cecropem regem Atheniensium, quo regnante eadem civitas etiam tale nomen accepit, & quo regnante Deus per Moysen eduxit ex Ægypto populum suum, relati sunt in deorum numerum aliquot mortui cæca & vana consuetudine ac superstitione Græcorum. In quibus Criasi regis conjunx [c] Melantomice, & Phorbas filius eorum, qui post patrem rex Argivorum sextus fuit, & septimi regis Triopæ filius Jasus, & rex nonus Sthenelas, sive Stheneleus, sive Sthenelus, variè quippe in diversis auctoribus invenitur. His temporibus etiam Mercurius fuisse perhibetur, nepos Atlantis, ex Maia filia: quod vulgatiores etiam litteræ personant. Multarum autem artium peritus claruit, quas & hominibus tradidit: quo merito eum post mortem deum esse voluerunt, sive etiam crediderunt. Posterior fuisse Hercules dicitur, ad ea tamen tempora pertinens Argivorum: quamvis nonnulli eum Mercurio præferant tempore; quos falli existimo. Sed quolibet tempore nati sint, constat inter historicos graves, qui hæc antiqua litteris mandaverunt, ambos homines fuisse, & quòd mortalibus ad istam vitam commodiùs ducendam beneficia multa contulerint, honores ab eis meruisse divinos. Minerva verò longè his antiquior. Nam temporibus [d] Ogygii ad lacum, qui Tritonis dicitur, virginali apparuisse fertur ætate; unde & Tritonia nuncupata est: multorum sanè operum inventrix; & tantò procliviùs dea credita, quantò minùs origo ejus innotuit. Quòd enim de capite Jovis nata canitur, poëtis & fabulis, non historiæ rebusque gestis est applicandum. Quamquam Ogygius ipse quando fuerit, cujus temporibus etiam diluvium magnum factum est, non illud maximum quo nulli homines evaserunt, nisi qui in arca esse potuerunt, quod gentium [e] nec Græca, nec Latina novit historia, sed tamen majus quàm postea tempore Deucalionis fuit, inter scriptores historiæ non convenit. Nam Varro inde exorsus est librum, cujus mentionem superiùs feci, & nihil sibi, ex quo perveniat ad res Romanas, proponit antiquius quàm Ogygii diluvium, hoc est, Ogygii factum temporibus. Nostri autem qui Chronica scripserunt, priùs Eusebius, pòst Hieronymus, qui utique præcedentes aliquos historicos in hac opinione secuti sunt, post annos ampliùs quàm trecentos jam secundo Argivorum Phoroneo rege regnante Ogygii diluvium fuisse commemorant. Sed quolibet tempore fuerit, jam tamen Minerva tamquam dea colebatur, regnante Atheniensibus Cecrope, sub quo rege etiam ipsam vel instauratam ferunt, vel conditam civitatem.

CAPUT IX.

Quando Atheniensium civitas sit condita, & quam caussam nominis ejus Varro perhibeat.

NAM ut Athenæ vocarentur, quod certè nomen à Minerva est, quæ Græcè Ἀθηνᾶ dicitur, hanc caussam Varro indicat. Cùm apparuisset illic repentè olivæ arbor, & alio loco aqua erupisset, regem prodigia ista moverunt, & misit ad Apollinem Delphicum sciscitatum quid intelligendum esset, quidve faciendum. Ille respondit, quòd olea Minervam significaret, unda Neptunum, & quòd esset in civium potestate, ex cujus nomine potiùs duorum deorum, quorum signa illa essent, civitas vocaretur. Isto Cecrops oraculo accepto, cives omnes utriusque sexûs (mos enim tunc in eisdem locis erat, ut etiam feminæ publicis consultationibus interessent) ad ferendum suffragium convocavit. Consulta igitur multitudine mares pro Neptuno, feminæ pro Minerva tulere sententias: & quia una plus est inventa feminarum, Minerva vicit. Tunc Neptunus iratus marinis fluctibus exæstuantibus terras Atheniensium populatus est: quoniam spargere latiùs quaslibet aquas difficile dæmonibus non est. Cujus ut iracundia placaretur, triplici supplicio dicit idem auctor ab Atheniensibus affectas esse mulieres: ut nulla ulteriùs ferrent suffragia, ut nullus nascentium maternum nomen acciperet, ut ne quis eas Athenæas vocaret. Ita illa civitas mater [f] ac nutrix liberalium doctrinarum, & tot tantorumque philosophorum, qua nihil habuit Græcia clarius atque nobilius, ludificantibus dæmonibus de lite deorum suorum, maris & feminæ, & de victoria per feminas [g] feminæ Athenas nomen accepit: & à victo læsa ipsam victricis victoriam punire compulsa est, plus aquas Neptuni quàm Minervæ arma formidans. Nam in mulieribus quæ sic punitæ sunt, & Minerva quæ vicerat, victa est; nec adfuit suffragatricibus suis, ut suffragiorum deinceps perdita potestate, & alienatis filiis à nominibus matrum, Athenæas saltem vocari liceret, & ejus deæ mereri vocabulum, quam viri dei victricem fecerant ferendo suffragium. [h] Quæ & quanta hinc dici possent, nisi sermo ad alia properaret?

CAPUT X.

Quid Varro tradat de nuncupatione Areopagi, & de diluvio Deucalionis.

[i] ATTAMEN Marcus Varro non vult fabulosis adversùs deos fidem adhibere figmentis, ne de majestatis eorum dignitate indignum aliquid sentiat. Et ideo, nec [k] Areopagon, ubi cum Atheniensibus Paulus apostolus disputavit, ex quo loco Areopagitæ appellati sunt curiales urbis ejusdem, vult inde accepisse nomen, quòd Mars, qui Græcè Ἄρης dicitur, cùm homicidii crimine Act. 17.

[a] Sic Eusebius in Chronico, ex aliorum & ipse opinione loquens: *Secundùm quorumdam*, ait, *opinionem his temporibus fuit Prometheus, à quo homines factos esse commemorant: & re vera; cùm enim sapiens esset, feritatem eorum & nimiam imperitiam ad humanitatem & scientiam transfigurabat.*

[b] In veteribus libris constanter scriptum est, *Atlans*.

[c] Ita MSS. At Vind. Am. Er. *Melancomice*. Lov. *Melantonice*.

[d] MSS. *Ogygi*: & infrà pro *Ogygius*, habent *Ogygus*: quidam tamen isto secundo loco, *Ogygis*. V. lib. 21. cap. 8.

[e] Non defuisse tamen inter gentiles historicos, qui maximi istius & universalis diluvii atque arcæ Noë meminerint, Berosum Babylonium scilicet & Mnaseum Damascenum & Hieronymum Ægyptium, scribit Josephus lib. 1. antiq. c. 4. & ex ipso Eusebius lib. 9. de præparat. Evang. c. 4. sed gentilium illorum scripta ad barbaricas historias pertinent, non ad Græcas aut Latinas, de quibus Augustinus loquitur.

[f] MSS. *mater aut nutrix*.

[g] Sola editio Lov. *feminea*.

[h] Sic MSS. At editi, *De quo satis apparet, quæ & quanta hinc dici possent* &c.

[i] In MSS. *Et tamen*.

[k] MSS. constanter, pro *Areopagon*, habent *Areon pagon*, vel *Arion pagon*.

reus fieret, judicantibus duodecim diis in eo pago, ſex ſententiis abſolutus eſt; quia ubi paris numeri ſententiæ fuiſſent, præponi abſolutio damnationi ſolebat. Sed contra iſtam, quæ multo eſt ampliùs celebrata, opinionem, aliam quamdam de obſcurarum notitia litterarum cauſſam nominis hujus conatur adſtruere, ne Areopagon Athenienſes de nomine Martis & pagi, quaſi Martis pagum nominaſſe credantur; in injuriam videlicet numinum, à quibus litigia vel judicia exiſtimat aliena: non minùs hoc, quod de Marte dicitur, falſum eſſe aſſeverans, quàm illud quod de tribus deabus, Junone ſcilicet, & Minerva, & Venere, quæ pro malo aureo adipiſcendo, apud judicem Paridem de pulcritudinis excellentia certaſſe narrantur; & ad placandos ludis deos, qui delectantur ſeu veris, ſeu falſis iſtis criminibus ſuis, inter theatricos plauſus cantantur, atque ſaltantur. Hæc Varro non credit, ne deorum naturæ, ſeu moribus credat incongrua: & tamen, non fabuloſam, ſed hiſtoricam rationem de Athenarum vocabulo reddens, tantam Neptuni & Minervæ litem ſuis litteris inſerit, de cujus nomine potiùs illa civitas vocaretur, ut cùm prodigiorum oſtentatione contenderent, inter eos judicare nec Apollo conſultus auderet, ſed deorum jurgium finiendum, ſicut memoratarum trium dearum ad Paridem Jupiter, ita & iſte ad homines mitteret, ubi vinceret Minerva ſuffragiis, & in pœna ſuarum ſuffragatricium vinceretur, quæ in adverſariis ſuis viris obtinere Athenas potuit, & amicas ſuas feminas Athenæas habere non potuit. His temporibus, ut Varro ſcribit, regnante Athenienſibus [a] Cranao ſucceſſore Cecropis, ut autem noſtri Euſebius & Hieronymus, adhuc eodem Cecrope permanente, diluvium fuit, quod appellatum eſt Deucalionis, eo quòd ipſe regnabat in earum terrarum partibus, ubi maximè factum eſt. Hoc autem diluvium * nequaquam ad Ægyptum atque ad ejus vicina pervenit.

a

* *Plato in Timæo.*

Caput XI.

Quo tempore Moyſes populum de Ægypto eduxerit: & de Ieſu Nave, qui eidem ſucceſſit, quorum regum ætate ſit mortuus.

Eduxit ergo Moyſes ex Ægypto populum Dei, noviſſimo tempore Cecropis Athenienſium regis, cùm apud Aſſyrios regnaret Aſcatades, apud Sicyonios [b] Marathus, apud Argivos Triopas. Educto autem populo in monte Sina divinitus acceptam tradidit legem: quod vetus dicitur Teſtamentum, quia promiſſiones terrenas habet; & per Jeſum Chriſtum futurum fuerat Teſtamentum novum, quo regnum cælorum promitteretur. Hunc enim ordinem ſervari oportebat, ſicut in unoquoque homine, qui in Deum proficit, id agitur, quod ait Apoſtolus, ut *non ſit priùs quod ſpiritale* eſt*: ſed quod animale, poſtea ſpiritale:* quoniam ſicut dicit, & verum eſt, *Primus homo de terra, terrenus; ſecundus homo de cælo, cæleſtis.* Rexit autem populum Moyſes per annos quadraginta in deſerto: & mortuus eſt annorum centum & viginti; cùm Chriſtum etiam ipſe prophetaſſet per figuras

b

1. Cor. 15. 46. & 47.

A obſervationum carnalium in tabernaculo, & ſacerdotio, & ſacrificiis, aliiſque myſticis plurimiſque mandatis. Moyſi ſucceſſit Jeſus Nave: & in terram promiſſionis introductum populum collocavit, ex auctoritate divina debellatis gentibus, à quibus eadem loca tenebantur. Qui cùm populum rexiſſet poſt mortem Moyſi viginti & ſeptem annos, etiam ipſe defunctus eſt: regnante apud Aſſyrios octavo-decimo Amynta, apud Sicyonios ſextodecimo Corace, apud Argivos decimo Danao, B apud Athenienſes quarto Erichthonio.

Caput XII.

De ſacris falſorum deorum, quæ reges Græciæ illis temporibus inſtituerunt, quæ ab exitu Iſraël ex Ægypto, uſque ad obitum Ieſu Nave dinumerantur.

Per hæc tempora, id eſt, ab exitu Iſraël ex Ægypto, uſque ad mortem Jeſu Nave, per quem populus idem terram repromiſſionis accepit, ſacra ſunt inſtituta diis falſis à regibus Græciæ, C quæ memoriam diluvii, & ab eo liberationis hominum, vitæque tunc ærumnoſæ modò ad alta, modò ad plana migrantium, ſollemni celebritate revocarunt. Nam & Lupercorum per ſacram [c] viam adſcenſum atque deſcenſum ſic interpretantur, ut ab eis ſignificari dicant homines, qui propter aquæ inundationem ſumma montium petiverunt, & rurſus eàdem reſidente ad ima redierunt. His temporibus Dionyſium, qui etiam Liber pater dictus eſt, & poſt mortem deus habitus, vitem ferunt D oſtendiſſe in Attica terra hoſpiti ſuo. Tunc Apollini Delphico inſtituti ſunt ludi muſici, ut placaretur ira ejus, qua putabant afflictas eſſe ſterilitate Græciæ regiones, quia non defenderint templum ejus, quod rex Danaus, cùm eaſdem terras bello invaſiſſet, incendit. Hos autem ludos ut inſtituerent, oraculo ſunt ejus admoniti. In Attica verò rex Erichthonius ei ludos primus inſtituit: nec ei tantùm, ſed etiam Minervæ, ubi præmium victoribus oleum ponebatur, quòd ejus fructûs E inventricem Minervam, ſicut vini Liberum tradunt. Per eos annos à rege Xantho Cretenſium, [d] cujus apud alios aliud nomen invenimus, rapta perhibetur Europa, & inde geniti Rhadamanthus, Sarpedon, & Minos, quos magis ex eadem muliere filios Jovis eſſe vulgatum eſt. Sed talium deorum cultores illud quod de rege Cretenſium diximus, hiſtoricæ [e] veritati; hoc autem quod de Jove poëtæ cantant, theatra concrepant, populi celebrant, vanitati deputant fabularum, ut eſſet unde F ludi fierent placandis numinibus etiam falſis eorum criminibus. His temporibus Hercules in [f] Tyria clarus habebatur: ſed nimirum alius, non ille de quo ſuprà locuti ſumus. Secretiore quippe hiſtoriâ plures fuiſſe dicuntur & Liberi patres & Hercules. Hunc ſanè Herculem, cujus ingentia duodecim facta numerant, inter quæ Antæi Afri necem non commemorant, quòd ea res ad alterum Herculem pertinet, in Oëta monte à ſe ipſo incenſum produnt ſuis litteris, cùm ea virtute, qua G monſtra ſubegerat, morbum tamen, quo languebat, ſuſtinere non poſſet. Illo tempore vel rex,

c

d

e

f

[a] Oroſius l. 1. c. 9. ſcribit Deucalionis diluvium contigiſſe anno 800. ante Urbem conditam, regnante Athenis Amphictyone, qui tertius à Cecrope imperavit.

[b] In multis MSS. *Marathens.* Apud Euſeb. *Marathius.*

[c] Sacra via, quæ à Varrone de ling. Lat. utcumque deſcribitur, ſic dicta eſt, quòd ibi fœdus inter Romulum & Titum Tatium regem Sabinorum ictum fuerit. Acclivis erat hæc via, ideo Lupercorum ſacerdotum, ſive eorum qui deo Pani ſacra faciebant, adſcenſus per eam dicitur & deſcenſus.

[d] Aſterius nominatur in Euſebii Chronico, qui ex Europa Rhadamantum, Sarpedonem & Minoëm genuiſſe dicitur.

[e] Lov. *dant veritati.* Abeſt *dant* ab editis aliis & MSS.

[f] Plerique MSS. *in Syria.* Sed ſi hic eſt Hercules, qui in Oëta combuſtus eſt, Hercules Argivus erit, & legendum erit *in Tyrinthia*, quæ eſt urbs in Peloponneſo prope Argos, in qua educatus eſt Hercules. Ludov. Vives.

vel

vel potiùs tyrannus [a] Busiris suis diis suos hospites immolabat, quem filium perhibent fuisse Neptuni, ex matre Libya, filia Epaphi. Verùm non credatur hoc stuprum perpetrasse Neptunus, ne dii accusentur: sed poëtis & theatris ista tribuantur, ut sit unde placentur. Erichthonii regis Atheniensium, cujus novissimis annis Jesus Nave mortuus reperitur, Vulcanus & Minerva parentes fuisse dicuntur. Sed quoniam Minervam virginem volunt, in amborum contentione Vulcanum commotum effudisse aiunt semen in terram, atque inde homini nato ob eam caussam tale inditum nomen. Græcâ enim linguâ ἔρις contentio, & χθὼν terra est; ex quibus duobus compositum vocabulum est Erichthonius. Verùm, quod fatendum est, refellunt & à suis diis repellunt ista doctiores, qui hanc opinionem fabulosam hinc exortam ferunt, quia in templo Vulcani & Minervæ, quod ambo unum habebant Athenis, expositus inventus est puer dracone involutus, qui eum significavit magnum futurum, & propter commune templum, cùm essent parentes ejus ignoti, Vulcani & Minervæ dictum esse filium: nominis tamen ejus originem fabula illa potiùs quàm ista designat historia. Sed quid ad nos? [b] Hoc in veracibus libris homines instruat religiosos, illud in fallacibus ludis dæmones delectet impuros: quos tamen illi religiosi tamquam deos colunt; & cùm de illis hæc negant, ab omni eos crimine purgare non possunt, quoniam ludos eis poscentibus exhibent, ubi turpiter aguntur, quæ velut sapienter negantur, & his falsis ac turpibus dii placantur, ubi etsi fabula cantat crimen numinum falsum, delectari tamen falso crimine, crimen est verum.

Caput XIII.

Qualium fabularum figmenta exorta sint eo tempore, quo Hebræis Judices præesse cœperunt.

Post mortem Jesu Nave, populus Dei Judices habuit, quibus temporibus alternaverunt apud eos & humilitates laborum pro eorum peccatis, & prosperitates consolationum propter miserationem Dei. His temporibus fabulæ fictæ sunt de Triptolemo, quòd jubente Cerere, anguibus portatus alitibus, indigentibus terris frumenta volando contulerit: de Minotauro, quòd bestia fuerit inclusa Labyrintho; quò cum intrassent homines, inextricabili errore, inde exire non poterant: de Centauris, quòd equorum hominumque fuerit natura conjuncta: de Cerbero, quòd sit triceps inferorum canis: de Phryxo & Helle ejus sorore, quòd vecti ariete volaverint: de Gorgone, quòd fuerit crinita serpentibus, & adspicientes convertebat in lapides: de Bellerophonte, quòd equo pennis volante sit vectus, qui equus Pegasus dictus est: de Amphione, quòd citharæ suavitate lapides mulserit & adtraxerit: de fabro Dædalo, & ejus filio Icaro, quòd sibi coaptatis pennis volaverint: de Oedipo, quòd monstrum quoddam, quæ sphinga dicebatur, humana facie [c] quadrupedem, solutâ quæ ab illa proponi solebat velut insolubili quæstione, suo præcipitio perire compulerit: de Antæo, quem necavit Hercules, quòd filius terræ fuerit, propter quod cadens in terram fortior soleret assurgere: & si qua fortè alia prætermisi. Hæ fabulæ ad bellum usque Trojanum, ubi secundum librum Marcus Varro de populi Romani gente finivit, ex occasione historiarum, quæ res veraciter gestas continent, ita sunt ingeniis hominum fictæ, ut non sint opprobriis numinum affixæ. Porrò autem quicumque finxerunt à Jove ad stuprum raptum pulcherrimum puerum Ganymedem, quod nefas rex Tantalus fecit, & Jovi fabula tribuit; vel Danaës per imbrem aureum appetisse concubitum, ubi intelligitur pudicitia mulieris auro fuisse corrupta; quæ illis temporibus vel facta vel ficta sunt, aut facta ab aliis & ficta de Jove, dici non potest quantum mali de hominum præsumserint cordibus, quòd possent ista patienter ferre mendacia, quæ tamen etiam libenter amplexi sunt: qui utique quantò devotiùs Jovem colunt, tantò eos qui hæc de illo dicere ausi sunt, severiùs punire debuerunt. Nunc verò, non solùm eis qui ista finxerunt, irati non sunt; sed [d] ut talia figmenta etiam in theatris agerent, ipsos deos potiùs iratos habere timuerunt. His temporibus Latona peperit Apollinem, non illum cujus oracula solere consuli superiùs loquebamur, sed illum [e] quem cum Hercule ferunt Admeti regis armenta pavisse: qui tamen sic est deus creditus, ut plurimi ac penè omnes unum eumdemque Apollinem fuisse opinentur. Tunc & Liber pater bellavit in India, qui multas habuit in exercitu feminas, quæ Bacchæ appellatæ sunt, non tam virtute nobiles, quàm furore. Aliqui sanè & victum scribunt istum Liberum & vinctum; nonnulli & occisum in pugna à Perseo, nec ubi fuerit sepultus tacent: & tamen ejus velut dei nomine per immundos dæmones Bacchanalia sacra, vel potiùs sacrilegia sunt instituta: de quorum rabiosa turpitudine post tam multos annos sic senatus erubuit, ut in urbe Roma esse prohiberet. Per ea tempora Perseus & uxor ejus Andromeda postea quàm sunt mortui, sic eos in cælum receptos esse crediderunt, ut imagines eorum stellis designare, eorumque appellare nominibus non erubescerent, non timerent.

Caput XIV.

De Theologis poëtis.

Per idem temporis intervallum exstiterunt Poëtæ, qui etiam Theologi dicerentur, quoniam de diis carmina faciebant: sed talibus diis, qui licet magni homines, tamen homines fuerunt; aut mundi hujus, quem verus Deus fecit, elementa sunt; aut in principatibus & potestatibus pro voluntate Creatoris & [f] suis meritis ordinati: & si quid de uno vero Deo inter multa vana & falsa cecinerunt, colendo cum illo alios qui dii non sunt, eisque exhibendo famulatum qui uni tantùm debetur Deo, non ei utique rite servierunt, nec à fabuloso deorum suorum dedecore etiam ipsi se abstinere potuerunt [g] Orpheus, Musæus, Linus. Verùm isti Theologi deos coluerunt, non pro diis culti sunt: quamvis Orpheum nescio quomodo infernis sacris, vel potiùs sacrilegiis, præficere soleat Civitas impiorum. Uxor autem regis [h] Athamantis, quæ vocabatur Ino, & ejus filius Melicertes præcipitio spontaneo in mari perierunt, &

[a] Plures MSS. *Busirius suis diis suos potius hospites immolabat.*
[b] Sic MSS. At editi, *cum isti in ver. lib. hom. instruant religiosos.*
[c] Editi, *quadrupes.* At MSS. *quadrupedem.*
[d] Sic MSS. Editi verò, *sed nisi talia.*
[e] Omnes MSS. *qui cum Hercule servivit Admeto, qui tamen sic est deus creditus.*
[f] In editis, *& non suis meritis.* Abest *non* à MSS.
[g] Post verbum *potuerunt*, editi addunt, *Ex quorum numero fuisse perhibentur.* Hoc non habent veteres libri.
[h] Aliquot MSS. *Adamantis.*

opinione hominum in deos relati sunt: sicut alii homines eorum temporum, [a] Castor & Pollux. Illam sanè Melicertis matrem Leucotheam Græci, Matutam Latini vocaverunt: utrique tamen putantes deam.

Caput XV.

De occasu regni Argivorum, quo tempore apud Laurentes Picus Saturni filius regnum patris primus accepit.

Per ea tempora regnum finitum est Argivorum, translatum ad Mycenas, unde fuit Agamemnon: & exortum est regnum Laurentum, ubi Saturni filius Picus regnum primus accepit, judicante apud Hebræos feminâ Debborâ: sed per illam Dei Spiritus id agebat: nam etiam prophetissa erat, cujus prophetia minùs aperta est, quàm ut possimus eam sine diuturna expositione de Christo demonstrare prolatam. Jam ergo regnabant Laurentes utique in Italia, ex quibus evidentior ducitur origo Romana post Græcos: & tamen adhuc regnum Assyriorum permanebat, ubi erat rex vicesimus-tertius Lampares, cùm primus Laurentum Picus esse cœpisset. De hujus Pici patre Saturno viderint quid sentiant talium deorum cultores, qui negant hominem fuisse: de quo & alii scripserunt, quòd ante Picum filium suum in Italia ipse regnaverit; & Virgilius notioribus litteris dicit:

Æneid. 8.

> Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
> Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
> Maluit; his quoniam latuisset tutus in oris.
> Aureaque ut perhibent illo sub rege fuere
> Sæcula.

Sed hæc poëtica opinentur esse figmenta, & Pici patrem Stercen potiùs fuisse asseverent, à quo peritissimo agricola inventum ferunt, ut fimo animalium agri fecundarentur, quod ab ejus nomine stercus est dictum: hunc quidam Stercutium vocatum ferunt. Qualibet autem ex caussa eum Saturnum appellare voluerint, certè tamen hunc Stercen sive Stercutium merito agriculturæ fecerunt deum. Picum quoque similiter ejus filium in talium deorum numerum receperunt, quem præclarum augurem & belligeratorem fuisse asserunt. Picus Faunum genuit, Laurentum regem secundum: etiam iste deus illis vel est, vel fuit. Hos ante Trojanum bellum divinos honores mortuis hominibus detulerunt.

Caput XVI.

De Diomede post Trojæ excidium in deos relato, cujus socii traditi sunt in volucres esse conversi.

Troja verò eversâ, excidio illo usquequaque cantato puerisque notissimo, quod & magnitudine sui & scriptorum excellentibus linguis insigniter diffamatum atque vulgatum est, gestumque regnante jam Latino Fauni filio, ex quo Latinorum regnum dici cœpit, Laurentumque cessavit: Græci victores, deletam Trojam derelinquentes, & ad propria remeantes, diversis & horrendis cladibus dilacerati atque contriti sunt: & tamen etiam ex eis deorum suorum numerum auxerunt. Nam & Diomedem fecerunt deum, quem pœnâ divinitus irrogatâ perhibent ad suos non revertisse; ejusque socios in volucres fuisse conversos, non fabuloso poëticoque mendacio, sed historica adtestatione confirmant: quibus nec deus, ut putant, factus, humanam revocare naturam, vel ipse potuit, vel certè à Jove suo rege tamquam cælicola novitius impetravit. Quin etiam templum ejus esse aiunt in insula Diomedæa, non longè à monte Gargano, qui est in Apulia; & hoc templum circumvolare, atque incolere has alites tam mirabili obsequio, ut [b] rostrum aquâ impleant & adspergant: & eò si Græci venerint, vel Græcorum stirpe progeniti, non solùm quietas esse, verùm & insuper adulare; si autem alienigenas viderint, subvolare ad capita, tamque gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare. Nam duris & grandibus rostris satis ad hæc prœlia perhibentur armatæ.

Caput XVII.

De incredibilibus commutationibus hominum quid Varro crediderit.

Hoc Varro ut adstruat, commemorat alia non minùs incredibilia de maga illa famosissima Circe, quæ socios quoque Ulyssis mutavit in bestias, & de Arcadibus, qui sorte ducti transnatabant quoddam stagnum, atque ibi convertebantur in lupos, & cum similibus feris per illius regionis deserta vivebant. Si autem carne non vescerentur humana, rursus post novem annos eodem renato stagno reformabantur in homines. Denique etiam nominatim expressit quemdam Demænetum, cùm gustasset de sacrificio, quod Arcades immolato puero, deo suo Lycæo facere solerent, in lupum fuisse mutatum, & anno decimo in figuram propriam restitutum, [c] pugilatu sese exercuisse, & Olympiaco vicisse certamine. Nec idem propter aliud arbitratur historicus in Arcadia tale nomen affictum Pani Lycæo & Jovi Lycæo, nisi propter hanc in lupos hominum mutationem, quòd eam nisi vi divina fieri non putarent. Lupus enim Græcè λυκὸς dicitur, unde Lycæi nomen apparet inflexum. Romanos etiam Lupercos ex illorum mysteriorum velut semine dicit exortos.

Caput XVIII.

Quid credendum sit de transformationibus, quæ arte dæmonum hominibus videntur accidere.

1. Sed de ista tanta ludificatione dæmonum, nos quid dicamus, qui hæc legent, fortassis exspectent. [d] Et quid dicemus, nisi de medio Babylonis esse fugiendum? Quod præceptum propheticum ita spiritaliter intelligitur, ut de hujus sæculi Civitate, quæ profectò & angelorum & hominum societas impiorum est, fidei passibus, quæ per dilectionem operatur, in Deum vivum proficiendo fugiamus. Quantò quippe in hæc ima potestatem dæmonum majorem videmus, tantò tenaciùs Mediatori est inhærendum, per quem de imis ad summa conscendimus. Si enim dixerimus ea non esse credenda, non desunt etiam nunc, qui ejusmodi quædam, vel certissima audisse, vel etiam expertos se esse asseverent. Nam & nos cùm essemus in Italia, audiebamus talia de quadam regione illarum partium, ubi stabularias mulieres imbutas his malis artibus, in caseo dare solere dicebant, quibus vellent seu possent viatoribus, unde in jumenta illico verterentur, & necessaria quæque portarent, postque perfuncta opera iterum ad se

[a] Hîc in editis additur, *inter quos fuerunt*: quod abest à MSS.
[b] Vox *rostrum* non est in MSS.
[c] Editi, *ad pugilatum se se exercuisse.*
[d] Post *fortassis exspectent*, editi addunt, *quid Christiani agere debeant, quando inter idola gentium miracula fieri asseruntur.* Annotatio est è margine translata in textum; nam eâ textus caret in veteribus lib.

redirent: nec tamen in eis mentem fieri bestialem, sed rationalem humanamque servari, sicut Apuleius in libris quos Asini aurei titulo inscripsit, sibi ipsi accidisse, ut accepto veneno, humano animo permanente asinus fieret, aut indicavit, aut finxit.

2. Hæc vel falsa sunt, vel tam inusitata, ut meritò non credantur. Firmissimè tamen credendum est, omnipotentem Deum omnia posse facere quæ voluerit, sive vindicando, sive præstando, nec dæmones aliquid operari secundùm naturæ suæ potentiam, (quia & ipsa angelica creatura est, licèt proprio sit vitio maligna,) nisi quod ille permiserit, cujus judicia occulta sunt multa, injusta nulla. Nec sanè dæmones naturas creant, si aliquid tale faciunt, de qualibus factis ista vertitur quæstio; sed specie tenus, quæ à vero Deo sunt creata, commutant, ut videantur esse quod non sunt. Non itaque solùm animum, sed nec corpus quidem ulla ratione crediderim dæmonum arte vel potestate in membra & lineamenta bestialia veraciter posse converti: sed phantasticum hominis, quod etiam cogitando sive somniando per rerum innumerabilia genera variatur, & cùm corpus non sit, corporum tamen similes mira celeritate formas capit, sopitis aut oppressis corporeis hominis sensibus, ad aliorum sensum nescio quo ineffabili modo figurâ corporeâ posse perduci: ita ut corpora ipsa hominum alicubi jaceant, viventia quidem, sed multo graviùs atque vehementiùs quàm somno suis sensibus obseratis; phantasticum autem illud veluti corporatum in alicujus animalis effigie appareat sensibus alienis, talisque etiam sibi homo esse videatur, sicut talis sibi videri posset in somnis, & portare onera: quæ onera si vera sunt corpora, portantur à dæmonibus, ut illudatur hominibus, partim vera onerum corpora, partim jumentorum falsa cernentibus. Nam quidam nomine Præstantius patri suo contigisse indicabat, ut venenum illud per caseum in domo sua sumeret, & jaceret in lecto suo quasi dormiens, qui tamen nullo modo poterat excitari. Post aliquot autem dies eum velut evigilasse dicebat, & quasi somnia narrasse quæ passus est, caballum se scilicet factum, annonam inter alia jumenta bajulasse militibus, quæ dicitur Retica, quoniam ad [a] Retias deportatur. Quod ita, ut narravit, factum fuisse compertum est: quæ tamen ei sua somnia videbantur. Indicavit & alius se domi suæ per noctem, antequàm requiesceret, vidisse venientem ad se quemdam philosophum sibi notissimum, sibique exposuisse nonnulla Platonica, quæ antea rogatus exponere noluisset. Et cùm ab eodem philosopho quæsitum fuisset, cur in domo ejus fecerit, quod in domo sua petenti negaverat: Non feci, inquit, sed me fecisse somniavi. Ac per hoc alteri per imaginem phantasticam exhibitum est vigilanti, quod alter vidit in somnis.

3. Hæc ad nos non quibuscumque, qualibus credere putaremus indignum, sed eis referentibus pervenerunt, quos nobis non existimaremus fuisse mentitos. Proinde quòd homines dicuntur, mandatumque est litteris, ab diis vel potiùs dæmonibus [b] Arcadibus, in lupos solere converti, & quòd * carminibus Circe socios mutavit Ulyssis, secundùm istum modum mihi videtur fieri potuisse, quem dixi: si tamen factum est. Diomedæas autem volucres, quando quidem genus earum per successionem propaginis durare perhibetur, non mutatis hominibus factas, sed subtractis credo fuisse suppositas; sicut cerva pro Iphigenia regis Agamemnonis filia. Neque enim dæmonibus judicio Dei permissis hujusmodi præstigiæ difficiles esse potuerunt: sed quia illa virgo postea viva reperta est, suppositam pro illa cervam esse, facilè cognitum est. Socii verò Diomedis quia nusquam subitò comparuerunt, & postea nullo loco apparuerunt, perdentibus eos ultoribus angelis malis, in eas aves quæ pro illis sunt occultè ex aliis locis, ubi est hoc genus avium, ad ea loca perductæ, ac repentè suppositæ, creduntur esse conversi. Quòd autem Diomedis in templum aquam rostris afferunt & adspergunt, & quòd blandiuntur Græcigenis, alienigenas persequuntur, mirandum non est fieri dæmonum instinctu; quorum interest, persuadere deum factum esse Diomedem, ad decipiendos homines, ut falsos deos cum veri Dei injuria multos colant, & hominibus mortuis, qui nec cùm viverent, verè vixerunt, templis, altaribus, sacrificiis, sacerdotibus (quæ omnia cùm recta sunt, non nisi uni Deo vivo & vero debentur) inserviant.

Caput XIX.

Quòd eo tempore Æneas in Italiam venerit, quo Labdon Judex præsidebat Hebræis.

Eo tempore post captam Trojam atque deletam, Æneas cum viginti navibus, quibus portabantur reliquiæ Trojanorum, in Italiam venit, regnante ibi Latino, & apud Athenienses [c] Menestheo, apud Sicyonios Polyphide, apud Assyrios [d] Tautane; apud Hebræos autem Judex Labdon fuit. Mortuo autem Latino regnavit Æneas tribus annis, eisdem in supradictis locis manentibus regibus, nisi quòd Sicyoniorum jam [e] Pelasgus erat, & Hebræorum Judex Samson: qui cùm mirabiliter fortis esset, putatus est Hercules. Sed Æneam, quoniam quando mortuus est, non comparuit, deum sibi fecerunt Latini. Sabini etiam regem suum primum [f] Sancum, sive ut aliqui appellant Sanctum, retulerunt in deos. Per idem tempus Codrus rex Atheniensium Peloponnensibus ejusdem hostibus civitatis se interficiendum ignotus objecit: & factum est. Hoc modo eum prædicant patriam liberasse. Responsum enim acceperant Peloponnenses tum demum se superaturos, si eorum regem non occidissent. Fefellit ergo eos habitu pauperis apparendo, & in suam necem per jurgium provocando. Unde ait Virgilius: Aut jurgia Codri. Et hunc Athenienses tamquam deum sacrificiorum honore coluerunt. Quarto Latinorum rege Silvio Æneæ filio, non de Creüsa, de qua fuit Ascanius, qui tertius ibi regnavit, sed de Lavinia Latini filia, quem posthumum Æneas dicitur habuisse; Assyriorum autem vicesimo & nono Oneo, & Melantho Atheniensium sextodecimo, Judice autem Hebræorum Heli sacerdote, regnum Sicyoniorum consumtum est, quod per annos nongentos quinquaginta & novem traditur fuisse porrectum.

Præstantius. — * Ex Virg. Eclog. 8. — Eclog. 5.

[a] Lov. *ad retia.* Meliùs editi alii & MSS. *ad Retias*, id est ad Retorum, seu ut alii scribunt, Rhætorum provincias.

[b] Sic omnes MSS. At editi, *Arcades.*

[c] Sic Vind. Am. & MSS. cum Eusebio. At Er. & Lov. *Mnestheo.*

[d] Vind. Am. & aliquot MSS. *Antane*, vel *Autane.*

[e] Am, *Pelagus.* Regius MS. *Pelasus.*

[f] Vind. Am. Er. *Xanthum, sive ut aliqui appellant Xanthium.* Lov. priore loco, *Sangum*, ubi MSS. plerique, *Sancum*; & nonnulli, *Sancum. Sanctum* vocat Ovid. Fast. 6. In Lactantii l. 1. c. 15. editione Lugd. Batav. an. 1660. leg. *Sancum.* In alia Vives *Sangum* legebat.

Caput XX.

De successione ordinis regii apud Israëlitas post Judicum tempora.

Mox eisdem per loca memorata regnantibus, Israëlitarum regnum, finito tempore Judicum, à Saüle rege sumsit exordium: quo tempore fuit Samuël propheta. Ab illo igitur tempore hi reges Latinorum esse cœperunt, quos cognominabant Silvios: ab eo quippe qui filius Æneæ primus dictus est Silvius, ceteris subsecutis & propria nomina imponebantur, & hoc non defuit cognomentum; sicut longè postea Cæsares cognominati sunt, qui successerunt Cæsari Augusto. Reprobato autem Saüle, ne quisquam ex ejus stirpe regnaret, eoque defuncto, David successit in regnum post annos à Saülis imperio XL. Tunc Athenienses habere deinde reges post Codri interitum destiterunt, & magistratus habere cœperunt administrandæ reipublicæ. Post David, qui etiam ipse quadraginta regnavit annos, filius ejus Salomon rex Israëlitarum fuit, qui templum illud nobilissimum Dei Jerosolymitanum condidit. Cujus tempore apud Latinos condita est Alba, ex qua deinceps non Latinorum, sed Albanorum reges appellari, in eodem tamen Latio, cœperunt. Salomoni successit filius ejus Roboam, sub quo in duo regna populus ille divisus est, & singulæ partes suos singulos reges habere cœperunt.

1. Reg. 2

Caput XXI.

De regibus Latii, quorum primus Æneas, & duodecimus Aventinus dii facti sunt.

Latium post Æneam, quem deum fecerant, undecim reges habuit, quorum nullus deus factus est. Aventinus autem, qui duodecimo loco Æneam sequitur, cùm esset prostratus in bello, & sepultus in eo monte, qui etiam nunc ejus nomine nuncupatur, deorum talium, quales sibi faciebant, numero est additus. Alii sanè noluerunt eum in prœlio scribere occisum, sed non comparuisse dixerunt: sed nec ex ejus vocabulo * appellatum montem, sed ex adventu avium dictum Aventinum. Post hunc non est deus factus in Latio, nisi Romulus conditor Romæ. Inter istum autem & illum reges reperiuntur duo: quorum primus est, ut Virgiliano eum versu loquar. Proximus ille Procas Trojanæ gloria gentis. Cujus tempore quia jam quodam modo Roma parturiebatur, illud omnium regnorum maximum Assyriorum finem tantæ diuturnitatis accepit. Ad Medos quippe translatum est post annos ferme mille-trecentos-quinque, ut etiam Beli, qui Ninum genuit, & illic parvo contentus imperio primus rex fuit, tempora computentur. Procas autem regnavit ante Amulium. Porrò Amulius fratris sui Numitoris filiam Rheam nomine, quæ etiam Ilia vocabatur, Romuli matrem, Vestalem virginem fecerat, quam volunt de Marte geminos concepisse, isto modo stuprum ejus honorantes, vel excusantes, & adhibentes argumentum, quòd infantes expositos lupa nutriverit. Hoc enim genus bestiæ ad Martem existimant pertinere, ut videlicet ideo lupa credatur admovisse ubera parvulis, quia filios domini sui Martis agnovit: quamvis non desint qui dicant, cùm expositi vagientes jacérent, à nescio qua primùm meretrice fuisse collectos, & primas ejus suxisse mamillas, (meretrices autem lupas vo-

*Vide Varron. de ling. Lat. lib. 4.

Æneid. 6.

Meretrices lupæ.

[a] Editi hìc, *in Judæa*. At MSS. *in Juda*: & sic ipsi editi in subjecto capite 22.

A cabant, unde etiam nunc turpia loca earum lupanaria nuncupantur,) & eos postea ad Faustulum pervenisse pastorem, atque ab ejus Acca uxore nutritos. Quamquam si ad arguendum hominem regem, qui eos in aquam projici crudeliter jusserat, eis infantibus per quos tanta civitas condenda fuerat, de aqua divinitus liberatis, per lactantem feram Deus voluit subvenire, quid mirum est? Amulio successit in regnum Latiale frater ejus Numitor, avus Romuli, cujus Numitoris pri-
B mo anno condita est Roma; ac per hoc cum suo deinceps, id est Romulo, nepote regnavit.

Caput XXII.

Quòd eo tempore Roma sit condita, quo regnum Assyriorum intercidit, quo Ezechias regnabat in [a] Juda.

Ne multis morer, condita est civitas Roma, velut altera Babylon, & velut prioris filia Babylonis, per quam Deo placuit orbem debellare terrarum, & in unam societatem reipublicæ legumque perductum longè latéque pacare. Erant
C enim jam populi validi & fortes, & armis gentes exercitatæ, quæ non facilè cederent, & quas opus esset ingentibus periculis & vastatione utrimque non parva atque horrendo labore superari. Nam quando regnum Assyriorum totam penè Asiam subjugavit, licèt bellando sit factum, non tamen multùm asperis & difficilibus bellis fieri potuit, quia rudes adhuc ad resistendum gentes erant, nec tam multæ, vel tam magnæ. Si quidem post illud maximum atque universale diluvium, cùm in ar-
D ca Noë octo soli homines evaserunt, anni non [b] multo ampliùs quàm mille transierant, quando Ninus Asiam totam, exceptâ Indiâ, subjugavit. Roma verò tot gentes & Orientis & Occidentis, quas imperio Romano subditas cernimus, non ea celeritate ac facilitate perdomuit; quoniam paulatim crescendo robustas eas & bellicosas, quaquaversum dilatabatur, invenit. Tempore igitur quo Roma condita est, populus Israël habebat in terra promissionis annos septingentos-decem &
E octo. Ex quibus viginti-septem pertinent ad Jesum Nave, deinde ad tempus Judicum trecenti-viginti-novem. Ex quo autem ibi Reges esse cœperant, anni erant trecenti-sexaginta-duo. Et rex tunc erat in Juda, cujus nomen erat Achaz, vel, sicut alii computant, qui ei successit Ezechias, quem quidem constat optimum & piissimum regem Romuli regnasse temporibus. In ea verò Hebraici populi parte quæ appellabatur Israël, regnare cœperat Osee.

F

Caput XXIII.

De Sibylla Erythræa, quæ inter alias Sibyllas cognoscitur de Christo evidentia multa cecinisse.

1. Eodem tempore nonnulli Sibyllam Erythræam vaticinatam ferunt. Sibyllas autem Varro prodidit [c] plures fuisse, non unam. Hæc sanè Erythræa Sibylla quædam de Christo manifesta conscripsit: quod etiam nos priùs in Latina lingua versibus malè Latinis & non stantibus legimus, per nescio cujus interpretis imperitiam,
G sicut pòst cognovimus. Nam vir clarissimus Flaccianus, qui etiam proconsule fuit, homo facillimæ facundiæ, multæque doctrinæ, cùm de Christo colloqueremur, Græcum nobis codicem protulit, carmina esse dicens Sibyllæ Erythrææ, ubi ostendit quodam loco in capitibus versuum ordi-

[b] Sola editio Lov. omittit, *multo*.

[c] Sibyllas à Varrone decem numeratas tradit Lactantius lib. 1. c. 6.

nem litterarum ita se habentem, ut hæc in eo verba legerentur, Ἰησοῦς χρειστὸς θεοῦ υἱὸς σωτήρ: quod est Latinè, Jesus Christus Dei Filius Salvator. Hi autem versus quorum primæ litteræ istum sensum, quem diximus, reddunt, sicut eos quidam Latinis [a] & stantibus versibus est interpretatus, hoc continent:

Ι Judicii [b] signum tellus sudore madescet.
Η E cælo Rex adveniet per sæcla futurus:
Σ Scilicet in carne præsens ut judicet orbem.
Ο Unde Deum cernent incredulus atque fidelis
Υ Celsum cum sanctis, ævi jam termino in ipso.
Σ Sic animæ cum carne aderunt, quas judicet ipse.
Χ Cùm jacet incultus densis in vepribus orbis.
Ρ Rejicient simulacra viri, cunctâ quoque gazam:
Ε Exuret terras ignis, pontumque polumque
Ι Inquirens, tetri portas effringet Averni.
Σ Sanctorum sed enim cunctæ lux libera carni
Τ Tradetur, sontes æternùm flamma cremabit.
Ο Occultos actus retegens, tunc quisque loquetur
Σ Secreta, atque Deus reserabit pectora luci.
Θ Tunc erit & luctus, stridebunt dentibus omnes.
Ε Eripitur solis jubar, & chorus interit astris.
Ο [c] Volvetur cælum, lunaris splendor obibit.
Υ Dejiciet colles, valles extollet ab imo.
Υ Non erit in rebus hominum sublime, vel altum.
Ι Jam æquantur campis montes, & cærula ponti.
Ο Omnia cessabunt, tellus confracta peribit.
Σ Sic pariter fontes torrentur, fluminaque igni.
Σ Sed tuba tum sonitum tristem demittet ab alto
Ω Orbe, gemens facinus miserũ variosque labores:
Τ Tartareumque chaos mõstrabit terra dehiscens.
Η Et coram hîc Domino reges sistentur ad unum.
Ρ [d] Recidet è cælis ignisque & sulphuris amnis.

In his Latinis versibus de Græco utcumque translatis, ibi non potuit ille sensus occurrere, qui fit cùm litteræ, quæ sunt in eorum capitibus, connectuntur, ubi Υ littera in Græco posita est; quia non potuerunt verba Latina inveniri, quæ ab eadem littera inciperent, & sententiæ convenirent. Hi autem sunt versus tres, quintus & octavus-decimus & nonus-decimus. Denique si litteras, quæ sunt in capitibus omnium versuum connectentes, horum [e] trium quæ scriptæ sunt non legamus, sed pro eis Υ litteram, tamquam in eisdem locis ipsa sit posita, recordemur, exprimitur in quinque verbis, Jesus Christus Dei Filius Salvator: sed cùm Græcè hoc dicitur, non Latinè. Et sunt versus viginti & septem, qui numerus quadratum ternarium solidum reddit. Tria enim ter ducta fiunt novem. Et ipsa novem si ter ducantur, ut ex lato in altum figura consurgat, ad viginti-septem perveniunt. Horum autem Græcorum quinque verborum, quæ sunt, Ἰησοῦς χρειστὸς θεοῦ υἱὸς σωτήρ, quòd est Latinè, Jesus Christus Dei Filius Salvator, si primas litteras jungas, erit ἰχθὺς, id est, piscis, in quo nomine mysticè intelligitur Christus, eò quod in hujus mortalitatis abysso velut in aquarum profunditate vivus, hoc est, sine peccato esse potuerit.

2. Hæc autem Sibylla sive Erythræa, sive ut quidam magis credunt, Cumea, ita nihil habet in toto carmine suo, cujus exigua ista particula est, quod ad deorum falsorum sive factorum cultum pertineat; quinimmo ita etiam contra eos & contra cultores eorum loquitur, ut in eorum numero deputanda videatur, qui pertinent ad Civitatem Dei. Inserit etiam Lactantius Operi suo quædam de Christo vaticinia Sibyllæ, quamvis non exprimat cujus. Sed quę ipse singillatim posuit, ego arbitratus sum conjuncta esse ponenda, tamquam unum sit prolixum, quæ ille plura commemoravit & brevia. [f] In manus iniquas, inquit, infidelium postea veniet: dabunt autem Deo alapas manibus incestis, & impurato ore exspuent venenatos sputus: dabit verò ad verbera simpliciter sanctum dorsum. [g] Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoscat, quod verbum, vel unde venit ut inferis loquatur, & coronâ spineâ coronetur. [h] Ad cibum autem fel, & ad sitim acetum dederunt: inhospitalitatis hanc monstrabunt mensam. [i] Ipsa enim insipiens tuum Deum non intellexisti, ludentem mortalium mentibus, sed & spinis coronasti, & horridum fel miscuisti. [k] Templi verò velum scindetur: & medio die nox erit tenebrosa nimis in tribus horis. [l] Et morte morietur tribus diebus somno suscepto: & tunc ab inferis regressus ad lucem [m] veniet primus, resurrectionis principio revocatis ostenso. Ista Lactantius carptim per intervalla disputationis suæ, sicut ea poscere videbantur, quæ probare intenderat, adhibuit testimonia Sibyllina, quæ nos nihil interponentes, sed in unam seriem connexa ponentes, solis capitibus, si tamen scriptores deinceps ea servare non negligant, distinguenda curavimus. Nonnulli sanè Erythræam Sibyllam, non Romuli, sed belli Trojani tempore fuisse scripserunt.

Caput XXIV.

Quòd regnante Romulo septem Sapientes claruerint; quo tempore decem tribus, quæ Israël dicebantur, in captivitatem à Chaldæis ductæ sunt, idemque Romulus mortuus divino honore donatus est.

Eodem Romulo regnante Thales Milesius fuisse perhibetur, unus è septem Sapientibus, qui post theologos Poëtas, in quibus Orpheus maximè omnium nobilitatus est, Σοφοὶ appellati sunt, quod est Latinè Sapientes. Per idem tempus decem tribus, quæ in divisione populi voca-

[a] Editi, *Latinis exstantibus.* Castigantur ex MSS.

[b] Sola editio Lov. *signo.*

[c] Editi, *Solvetur.* At MSS. *Volvetur*: quò prima littera *V.* respondeat Græcæ vocali O, sicut superiùs in quarto versu.

[d] Er. & Lov. *Decidet.* Meliùs Vind. Am. & MSS. *Recidet*: nam hujus versus primam litteram oportet eamdem esse atque ultimam nominis Σωτήρ.

[e] Apud Er. & Lov. *harum trium.* In editis aliis & MSS. veriùs, *horum trium*, versuum videlicet paulò antè dictorum, quinti & octavi-decimi & noni decimi.

[f] Lactantius libro 4. cap. 18. ista Græcè commemorat:
Εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει.
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
καὶ στόμασι μιαροῖς τὰ πτύσματα φαρμακόεντα.
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.

[g] Hæc ibidem Lactantius paucis interjectis:
Καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ.
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

[h] Ibidem paulò pòst Lactantius:
Εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν, καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν.
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

[i] Hos versus ibidem Lactantius alterius Sibyllæ esse dicit:
Αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας,
παίζοντα θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλὰ καὶ ἀκάνθαις
ἔστρεψας στεφάνῳ, φοβερὴν τε χολὴν ἐκέρασας.

[k] Lactantius ejusdem libri 4. cap. 19.
Ναοῦ δὲ σχισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

[l] Ibidem aliquantò pòst:
Καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας·
καὶ τότ' ἀπὸ φθιμένων ἀνακύψας εἰς φάος ἥξει,
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

[m] Vind. Am. & Er. post *ad lucem*, addunt *latam.* Lov. *lævam.* Neutrum est in veteribus libris.

tæ ſunt Iſraël, debellatæ à Chaldæis, & in eas terras captivæ ductæ ſunt, remanentibus in Judæa terra duabus illis tribubus, quæ nomine Judæ vocabantur, ſedemque regni habebant Jeruſalem. Mortuum Romulum, cùm & ipſe non comparuiſſet, in deos, quod & vulgò notiſſimum eſt, retulere Romani; quod uſque adeo fieri jam deſierat, nec poſtea niſi adulando, non errando, factum eſt temporibus Cæſarum, ut Cicero magnis Romuli laudibus tribuat, quòd non rudibus & indoctis temporibus, quando facilè homines fallebantur, ſed jam expolitis & eruditis meruerit hos honores; quamvis nondum [a] efferbuerat ac pullulaverat philoſophorum ſubtilis & acuta loquacitas. Sed etiamſi poſteriora tempora deos homines mortuos non inſtituerunt, tamen ab antiquis inſtitutos colere ut deos & habere non deſtiterunt: quin etiam ſimulacris, quæ veteres non habebant, auxerunt vanæ atque impiæ ſuperſtitionis illecebram, id efficientibus immundis in eorum corde dæmonibus, per fallacia quoque oracula decipientibus, ut fabuloſa etiam crimina deorum, quæ jam urbaniore ſæculo non fingebantur, per ludos tamen in eorumdem falſorum numinum obſequium turpiter agerentur. Regnavit deinde Numa poſt Romulum, qui cùm illam civitatem putaverit deorum profectò falſorum numeroſitate muniendam, in eamdem turbam referri mortuus ipſe non meruit, tamquam ita putatus ſit cælum multitudine numinum conſtipaſſe, ut locum ibi reperire non poſſet. Hoc regnante Romæ, & apud Hebræos initio regni Manaſſe, à quo impio rege propheta Iſaïas perhibetur occiſus, Samiam fuiſſe Sibyllam ferunt.

V. infrà lib. 22. c. 6.

V. suprà lib. 4. c. 31.

Caput XXV.

Qui philoſophi enituerint, regnante apud Romanos Tarquinio Priſco, apud Hebræos Sedechia, cùm Ieruſalem capta eſt, templumque ſubverſum.

Regnante verò apud Hebræos Sedechia, & apud Romanos Tarquinio Priſco, qui ſucceſſerat Anco Martio, ductus eſt captivus in Babyloniam populus Judæorum, everſâ Jeruſalem & templo illo à Salomone conſtructo. Increpantes enim eos Prophetæ de iniquitatibus & impietatibus ſuis, hæc eis ventura prædixerant, maximè Jeremias, qui etiam numerum definivit annorum. Eo tempore Pittacus Mitylenæus, alius è ſeptem Sapientibus, fuiſſe perhibetur. Et quinque ceteros, qui ut ſeptem numerentur, Thaleti, quem ſuprà commemoravimus, & huic Pittaco adduntur, eo tempore fuiſſe ſcribit Euſebius, quo captivus Dei populus in Babylonia tenebatur. Hi ſunt autem, Solon Athenienſis, [b] Chilo Lacedæmonius, Periander Corinthius, Cleobolus Lindius, Bias Prienæus. Omnes hi ſeptem appellati Sapientes poſt Poëtas theologos claruerunt, quia genere vitæ quodam laudabili præſtabant hominibus ceteris, & morum nonnulla præcepta ſententiarum brevitate complexi ſunt. Nihil autem monumentorum, quod ad litteras adtinet, poſteris reliquerunt, niſi quòd Solon quaſdam leges Athenienſibus dediſſe perhibetur: Thales verò phyſicus fuit, & ſuorum dogmatum libros reliquit. Eo captivitatis Judaïcæ tempore, & Anaximander, & Anaximenes, & Xenophanes phyſici claruerunt. Tunc & Pythagoras, ex quo cœperunt appellari philoſophi.

Jerem. 25. 11.

Caput XXVI.

Quòd eo tempore, quo impletis ſeptuaginta annis Iudæorum eſt reſoluta captivitas, Romani quoque à dominatu ſunt regio liberati.

Per idem tempus Cyrus rex Perſarum, qui etiam Chaldæis & Aſſyriis imperabat, relaxata aliquanta captivitate Judæorum, quinquaginta millia hominum ex eis ad inſtaurandum templum regredi fecit. A quibus tantùm prima cœpta fundamina, & altare conſtructum eſt. Incurſantibus autem hoſtibus, nequaquam progredi ædificando valuerunt, dilatumque opus eſt uſque ad Darium. Per idem tempus etiam illa ſunt geſta, quæ conſcripta ſunt in libro Judith: quem ſanè in canone Scripturarum Judæi non recepiſſe dicuntur. Sub Dario ergo rege Perſarum impletis ſeptuaginta annis, quos Jeremias propheta prædixerat, reddita eſt Judæis ſolutâ captivitate libertas, regnante Romanorum ſeptimo rege Tarquinio. Quo expulſo etiam ipſi à regum ſuorum dominatione liberi eſſe cœperunt. Uſque ad hoc tempus Prophetas habuit populus Iſraël: qui cùm multi fuerint, paucorum & apud Judæos & apud nos canonica [c] ſcripta retinentur. De quibus me aliqua poſiturum eſſe promiſi in hoc libro, cùm clauderem ſuperiorem, quod jam video eſſe faciendum.

Caput XXVII.

De temporibus Prophetarum, quorum oracula habentur in libris; quique tunc de vocatione Gentium multa cecinerunt, quando Romanum regnum cœpit, Aſſyriumque defecit.

Tempora igitur eorum ut poſſimus advertere, in anteriora paululùm recurramus. In capite libri Oſee prophetæ, qui primus in duodecim ponitur, ita ſcriptum eſt: *Verbum Domini quod factum eſt ad Oſee in diebus Oziæ, & Ioathan, & Achaz, & Ezechiæ regum Iuda.* (Oſee 1. 1.) Amos quoque diebus regis Oziæ prophetaſſe ſe ſcribit: addit etiam Hieroboam regem Iſraël, qui per eoſdem dies fuit. Nec non Iſaias filius Amos, ſive ſupradicti prophetæ, ſive, quod magis perhibetur, alterius qui non propheta eodem nomine vocabatur, eoſdem reges quatuor quos poſuit Oſee, in capite libri ſui ponit, quorum diebus ſe prophetaſſe præloquitur. Michæas etiam eadem ſuæ prophetiæ commemorat tempora poſt dies Oziæ. Nam tres qui ſequuntur reges nominat, quos & Oſee nominavit, Joathan, & Achaz, & Ezechiam. Hi ſunt quos eodem tempore ſimul prophetaſſe ex eorum litteris invenitur. His adjungitur Jonas eodem Ozia rege regnante, & Johel cùm jam regnaret Joathan, qui ſucceſſit Oziæ. Sed iſtorum Prophetarum duorum tempora in Chronicis, non in eorum libris potuimus invenire, quoniam de ſuis diebus tacent. Tenduntur autem hi dies à rege Latinorum Proca, ſive ſuperiore Aventino, uſque ad regem Romulum jam Romanorum, vel etiam uſque ad regni primordia ſucceſſoris ejus Numæ Pompilii. Ezechias quippe rex Juda eò uſque regnavit; ac per hoc per ea tempora iſti velut fontes prophetiæ pariter eruperunt, quando regnum defecit Aſſyrium, cœpitque Romanum: ut ſcilicet quemadmodum regni Aſſyriorum primo tempore exſtitit Abraham, cui promiſſiones apertiſſimæ fierent in ejus ſemine benedictio-

[a] MSS. *effervuerat.* Sic infrà cap. 52. n. 2. loco *ferbuit perſecutio,* plures habent *fervuit.*

[b] MSS. *Chilon*; & infrà *Periandrus*, loco *Periander.*

[c] Aliquot MSS. *ſcriptura.*

nis omnium gentium, ita occidentalis Babylonis exordio, qua fuerat Christus imperante venturus, in quo implerentur illa promissa oracula Prophetarum, non solùm loquentium, verùm etiam scribentium in tantæ rei futuræ testimonium solverentur. Cùm enim Prophetæ numquam ferè defuissent populo Israël, ex quo ibi reges esse cœperunt, in usum tantummodo eorum fuere, non gentium. Quando autem ea scriptura manifestiùs prophetica condebatur, quæ gentibus quandoque prodesset, tunc oportebat [a] inciperet, quando condebatur hæc civitas, quæ gentibus imperaret.

Caput XXVIII.

De his quæ ad Evangelium Christi pertinent, quid Osee & Amos prophetaverint.

OSEE igitur propheta, quantò profundiùs quidem loquitur, tantò operosiùs penetratur. Sed aliquid inde sumendum est, & hîc ex nostra promissione ponendum. [Osee 1.10.] *Et erit*, inquit, *in loco quo dictum est eis, Non populus meus vos, vocabuntur & ipsi filii Dei vivi.* Hoc testimonium propheticum de vocatione populi gentium, qui priùs non pertinebat ad Deum, etiam Apostoli intellexerunt. Et quia ipse quoque populus gentium spiritaliter est in filiis Abrahæ, ac per hoc rectè dicitur Israël, propterea sequitur, & dicit: [Ibidem 11.] *Et congregabuntur filii Iuda & filii Israel in idipsum, & ponent sibimet principatum unum, & adscendent à terra.* Hoc si adhuc velimus exponere, eloquii prophetici obtundetur sapor. Recolatur tamen lapis [Ephes. 2.] ille angularis, & duo illi parietes, unus ex Judæis, alter ex Gentibus; ille nomine filiorum Juda, iste nomine filiorum Israël, eidem uni principatui suo in idipsum innitentes, & adscendentes agnoscantur à terra. Istos autem [b] carnales Israëlitas, qui nunc nolunt credere in Christum, postea credituros, id est, filios eorum, (nam utique isti in suum locum moriendo transibunt,) idem Propheta [Osee 3.4.] testatur, dicens, *Quoniam diebus multis sedebunt filii Israël sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine manifestationibus.* Quis non videat, nunc sic esse Judæos? Sed quid adjungat, [Ibidem 5.] audiamus. *Et postea*, inquit, *revertentur filii Israël, & inquirent Dominum Deum suum, & David regem suum: & stupescent in Domino, & in bonis ipsius, in novissimis diebus.* Nihil est istâ prophetiâ manifestius, [c] cùm David regis nomine significatus intelligatur Christus, *qui factus est*, sicut dicit Apo- [Rom. 1.3.] stolus, *ex semine David secundùm carnem.* Prænuntiavit iste Propheta etiam tertio die Christi resurrectionem futuram, sicut eam prophetica altitudine [Osee 6.3.] prænuntiari oportebat, ubi ait: *Sanabit nos post biduum, in die tertio resurgemus.* Secundùm hoc enim [Coloss. 3.1.] nobis dicit Apostolus, *Si resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite.* Amos quoque de rebus [Amos 4.12. & 13.] talibus sic prophetat: *Præpara*, inquit, *te, ut invoces Deum tuum Israël; quia ecce ego firmans tonitruum, & creans spiritum, & annuntians in hominibus Chri-* [Amos 9.11. & 12.] *stum suum.* Et alio loco: *In illa die*, inquit, *resuscitabo tabernaculum David quod cecidit, & reædificabo quæ ceciderunt ejus, & destructa ejus resuscitabo, & reædificabo ea, sicut dies sæculi; ita ut exquirant me residui hominum, & omnes gentes in quibus invocatum est nomen meum super eos, dicit Dominus faciens hæc.*

Caput XXIX.

Quæ ab Isaia de Christo & Ecclesia sint prædicta.

1. ISAIAS propheta non est in libro duodecim Prophetarum, qui propterea dicuntur minores, quia sermones eorum sunt breves, in eorum comparatione qui majores ideo vocantur, quia prolixa volumina condiderunt: ex quibus est hic Isaias, quem propter eadem prophetiæ tempora subjungo supradictis duobus. Isaias ergo inter illa quæ arguit iniqua, & justa præcepit, & peccatori populo mala futura prædixit, etiam de Christo & Ecclesia, hoc est, de Rege & ea quam condidit Civitate, multo plura quàm ceteri prophetavit: ita ut à * quibusdam Evangelista, quàm Propheta potiùs diceretur. [* Hieron. epist. 117.] Sed propter rationem operis terminandi, unum de multis hoc loco ponam. Ex persona quippe Dei Patris loquens, [Isaia 52.13. &c.] *Ecce*, inquit, *intelliget puer meus, & exaltabitur, & glorificabitur valde. Quemadmodum stupescent super te multi, ita gloriâ privabitur ab hominibus species tua & gloria tua ab [d] hominibus: ita mirabuntur gentes multæ super eum, & continebunt reges os suum: quoniam quibus non est annuntiatum de illo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent.* [Isaia 53.1. &c.] * *Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est? [e] Annuntiavimus coram illo, ut infans, ut radix in terra sitienti: non est species illi, neque gloria. Et vidimus eum, & non habebat speciem, neque decorem: sed species ejus sine honore, deficiens præ [f] omnibus hominibus. Homo in plaga positus, & sciens ferre infirmitatem: quoniam aversa est facies ejus: inhonoratus est, nec magni æstimatus est. Hic peccata [g] nostra portat, & pro nobis dolet: & nos existimavimus illum esse in dolore, & in plaga, & in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, & infirmatus est propter peccata nostra. Eruditio pacis nostræ in eo: livore ejus nos sanati sumus. Omnes ut oves erravimus, homo à via sua erravit: & Dominus tradidit illum pro peccatis nostris: & ipse propter quod afflictus est, non aperuit os [h] suum. Vt ovis ad immolandum ductus est, & ut agnus ante eum qui se tondet, sine voce, sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est. Generationem ejus quis enarrabit? Quoniam tolletur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem. Et dabo malignos pro sepultura ejus, & divites pro morte ejus. Quoniam iniquitatem non fecit, nec dolum in ore suo: & Dominus vult purgare eum de plaga. [i] Si dederitis pro peccato animam vestram, videbitis semen longævum: & Dominus vult auferre à dolore animam ejus, ostendere illi lucem, & formare intellectum, justificare justum bene servientem pluribus: & peccata eorum ipse [k] portabit. Propterea ipse hereditabit plures, & fortium dividet spolia: propter quod tradita est ad mortem anima ejus; & inter iniquos æstimatus est, & ipse peccata multorum portavit, & propter peccata eorum traditus est.* Hæc de Christo.

2. Jam verò de Ecclesia, quod sequitur, audiamus. [Isai. 54. 1.] *Lætare sterilis*, inquit, *quæ non paris, erumpe*

[a] Editi, *incipere*. Meliùs MSS. *inciperet*.
[b] Vind. Am & plures MSS. *carnaliter Israëlitas*.
[c] Sic MSS. Editi verò, *qua David .... intelligitur Christus*.
[d] Apud LXX. *à filiis hominum*.
[e] Editi, *Annuntiabimus*. At MSS. *Annutiavimus*. Græcè in LXX. est, Ἀνηγγείλαμεν.
[f] Apud LXX. *pra filiis hominum*.
[g] In editione Lov. omissum est, *nostra*.
[h] Hîc Vind. Am. Er. & MSS. omittunt *suum*. Et infrà loco *tondet*, habent *tonderet*.
[i] Apud LXX. sic est: *Si detis pro peccato, anima vestra videbit semen longævum*.
[k] Editi, *portavit*. At MSS. *portabit*. Græcè est, ἀνοίσει.

& clama quæ non parturis: quoniam multi filii desertæ magis, quàm ejus quæ habet virum. Dilata locum tabernaculi tui, & [a] *aulæarum tuarum: fige, noli parcere, prolonga funiculos tuos, & palos tuos conforta; adhuc in dextram & sinistram partem extende. Et semen tuum hereditabit gentes; & civitates desertas inhabitabis. Ne timeas, quoniam confusa es; neque verearis, quia exprobrata es: quoniam confusionem æternam obliviscéris, & opprobrii viduitatis tuæ non eris memor. Quoniam Dominus faciens te, Dominus Sabaoth nomen ejus: & qui eruit te, ipse Deus Israël universæ terræ vocabitur*, & cetera. Verùm ista sint satis: & in eis sunt exponenda nonnulla; sed sufficere arbitror quæ ita sunt aperta, ut etiam inimici intelligere cogantur inviti.

Caput XXX.

Quæ Michæas, & Ionas, & Ioël novo Testamento congruentia prophetaverint.

1. Michæas propheta Christum in figura ponens cujusdam magni montis, hæc loquitur: [Mich. 4. 1. &c.] *Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini paratus super vertices montium; & exaltabitur super colles. Et festinabunt ad eum plebes, & gentes multæ ibunt, & dicent, Venite, adscendamus in montem Domini, & in domum Dei Iacob, & ostendet nobis viam suam, & ibimus in semitis ejus: quia ex Sion procedet lex, & verbum Domini ex Ierusalem. Et judicabit inter plebes multas, & redarguet gentes potentes usque in longinquum.* Prædicens iste Propheta & locum in quo natus est Christus, *Et tu*, inquit, [Mich. 5. 2. &c.] *Bethleem domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Iuda: ex te mihi prodiet, ut sit in principem Israël: & egressus ejus ab initio, & ex diebus æternitatis. Propterea dabit eos usque ad tempus* [b] *parturientis pariet, & residui fratres ejus convertentur ad filios Israël. Et stabit, & videbit, & pascet gregem suum in virtute Domini, & in honore nominis Domini Dei sui erunt: quoniam nunc magnificabitur usque ad summum terræ.*

2. Jonas autem propheta non tam sermone Christum, quàm sua quadam passione prophetavit, profectò apertiùs, quàm si ejus mortem & resurrectionem voce clamaret. Ut quid enim exceptus [Iona 2. 1.] est ventre belluino, & die tertio redditus, nisi ut significaret Christum de profundo inferni die tertio rediturum?

3. Johel omnia quæ prophetat, multis verbis compellit exponi, ut quæ pertinent ad Christum & Ecclesiam dilucescant. Unum tamen, quod etiam [Act. 2. 17.] Apostoli commemoraverunt, quando in congregatos credentes Spiritus-sanctus, sicut à Christo promissus fuerat, de super venit, non prætermittam. [Ioel 2. 28. & 29.] *Et erit*, inquit, *post hæc, & effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ; & seniores vestri somnia somniabunt, & juvenes vestri visa videbunt: & quidem in servos meos & ancillas meas in illis diebus effundam de Spiritu meo.*

Caput XXXI.

Quæ in Abdia, in Naum, & Ambacu de salute mundi in Christo prænuntiata reperiantur.

1. Tres Prophetæ de minoribus, [c] Abdias, Naum, [d] Ambacum, nec sua tempora dicunt ipsi, nec in Chronicis Eusebii & Hieronymi, quando prophetaverint, invenitur. Abdias enim positus est quidem ab eis cum Michæa, sed non eo loco, ubi notantur tempora, quando Michæam prophetasse, ex ejus litteris constat: quod errore negligenter describentium labores alienos existimo contigisse. Duos verò alios commemoratos in codicibus Chronicorum quos habuimus, non potuimus invenire: tamen quia canone continentur, nec ipsi oportet prætereantur à nobis. Abdias, quantum ad scripturam ejus adtinet, omnium brevissimus Prophetarum, adversùs Idumæam [e] loquitur, gentem scilicet Esaü, ex duobus geminis filiis Isaac, nepotibus Abrahæ, majoris illius reprobati. Porrò si Idumæam modo locutionis, quo intelligitur à parte totum, accipiamus positam esse pro gentibus: de Christo agnoscere possumus, quod ait inter cetera, *In* [f] *monte autem Sion erit salus, & erit sanctam.* [Abdia 17.] Et paulò pòst in fine ipsius prophetiæ: *Et adscendent*, inquit, *resalvati ex monte Sion, ut defendant montem Esaü, & erit Domino regnum.* [Ibidem 21.] Apparet quippe id esse completum, cùm resalvati ex monte Sion, id est, ex Judæa credentes in Christum, qui præcipuè agnoscuntur Apostoli, adscenderunt, ut defenderent montem Esaü. Quomodo defenderent, nisi per Evangelii prædicationem salvos faciendo eos qui crediderunt, ut eruerentur de potestate tenebrarum, & transferrentur in regnum Dei? Quod consequenter expressit addendo, *Et erit Domino regnum:* Mons enim Sion Judæam significat, ubi futura prædicta est salus, & sanctum, quod est Christus Jesus. Mons verò Esaü Idumæa est, per quam significata est Ecclesia gentium, quam defenderunt, sicut exposui, resalvati ex monte Sion, ut esset Domino regnum. Hoc obscurum erat, ante quàm fieret: sed factum quis non fidelis agnoscat?

2. Naum verò propheta, immo per illum Deus, *Exterminabo*, inquit, *sculptilia & conflatilia: ponam sepulturam tuam: quia veloces ecce super montes pedes evangelizantis, & annuntiantis pacem. Celebra Iuda dies festos tuos, redde vota tua: quia jam non adjicient ultrà, ut transeant in vetustatem.* [Naum 1. 14. & 15.] *Consummatum est, consumtum est,* [g] *ablatum est. Adscendit, qui insufflat in faciem tuam, eripiens te ex tribulatione.* [Naum 2. 1.] Quis adscenderit ab inferis, & insufflaverit in faciem Judæ, hoc est, Judæorum discipulorum [h] Spiritum sanctum, recolat, qui meminit Evangelium. Ad novum enim Testamentum pertinent, quorum dies festi ita spiritaliter innovantur, ut in vetustatem transire non possint. Porrò per Evangelium exterminata sculptilia & conflatilia, id est, idola deorum falsorum, & oblivioni tamquam sepulturæ tradita jam videmus; & hanc etiam in hac re pro-

a Editi, *& palos caularum tuarum fige.* Emendantur ex MSS. qui habent, *& aulæarum tuarum:* omisso, *palos*, juxta LXX ubi Græcè legitur, καὶ τῶν αὐλαιῶν σου. Quod quidem Latinè vertitur, *& aulæorum tuorum.* Sed *auleam* feminino etiam genere dici, notum est ex Curtio lib. 8. si locus tamen mendo vacet.

b Sic MSS. secundùm LXX. At editi, *usque ad tempus quo parturiens pariet.*

c Hieronymus comment. in Abdiam, *Hunc*, inquit, *esse aiunt Hebræi, qui sub rege Samariæ Achab & impiissima Iezabel pavit centum Prophetas in specubus, qui non curvaverunt genu ante Baal* &c. Fuit ergo ætate Josaphat regis Juda, rege Latinorum Tiberio. *Naum* autem prophetam Josephus lib. 9. scribit fuisse temporibus Johatan regis Judá. Denique de propheta Abacuc dicitur Danielis 14. quòd prandium suum ex Juda Babylonem tulerit ad Danielem: & cum tempore captivitatis Babylonicæ vaticinatum esse notat Hieronymus, atque in Babylonem dirigi ejus vaticinia.

d In editis, *Abacuc.* At in MSS. *Ambacum.*

e Editi, *adversus Idumæam gentem loquitur, scilicet Esaü, unius ex duobus* &c. Castigantur ad veteres codices.

f Sic MSS. juxta LXX. At editi, *in montem.*

g Apud Lov. omittitur *ablatum est:* quod in editis aliis & MSS. habetur.

h Editi, *Spiritum recolat (vel recolit) sanctum:* prava vocum interpunctio, & ex MSS. emendata.

phetiam

phetiam completam esse cognoscimus.

3. Ambacum de quo alio, quàm de Christi adventu, qui futurus fuerat, intelligitur dicere, *Et respondit Dominus ad me, & dixit, Scribe visum apertè in buxo; ut assequatur qui legit ea: quia adhuc visio ad tempus, & orietur in fine, & non in vacuum: si tardaverit, sustine eum; quia veniens veniet, & non morabitur?* (Abacuc 2. 2. & 3.)

Caput XXXII.

De prophetia quæ in Oratione Ambacu & Cantico continetur.

IN Oratione autem sua cum Cantico, cui nisi Domino Christo dicit, *Domine, audivi auditionem tuam, & timui; Domine, consideravi opera tua, & expavi?* (Abacuc 3. 2. &c.) Quid enim hoc est, nisi præcognitæ, novæ, ac repentinæ salutis hominum ineffabilis admiratio? *In medio duorum animalium cognosceris:* quid est, nisi aut in medio duorum Testamentorum, aut in medio duorum latronum, aut in medio Moysi & Eliæ cum eo in monte sermocinantium? *Dum appropinquant anni, cognosceris; in adventu temporis ostenderis:* [a] nec exponendum est. *In eo dum conturbata fuerit anima mea, in ira misericordiæ memor eris:* quid est, nisi quòd Judæos in se transfiguravit, quorum gentis fuit, qui cùm magnâ irâ turbati crucifigerent Christum, ille misericordiæ memor dixit, *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt?* (Luc. 23. 34.) *Deus de Theman veniet, & sanctus de monte umbroso & condenso.* Quod hîc dictum est, *de Theman veniet*: alii interpretati sunt *ab Austro*, vel *ab Africo*: per quod significatur meridies, id est, fervor caritatis & splendor veritatis. Montem verò umbrosum atque condensum, quamvis multis modis possit intelligi, libentiùs acceperim Scripturarum altitudinem divinarum, quibus prophetatus est Christus. Multa quippe ibi umbrosa atque condensa sunt, quæ mentem quærentis exerceant. Inde autem venit, cùm ibi eum, qui intelligit, invenit. *Operuit cælos virtus ejus, & laudis ejus plena est terra:* quid est, nisi quod etiam in Psalmo dicitur, *Exaltare super* [b] *cælos Deus, & super omnem terram gloria tua?* (Psal. 56. 6.) *Splendor ejus ut lumen erit:* quid est, nisi fama ejus credentes illuminabit? *Cornua in manibus ejus sunt:* quid est, nisi trophæum crucis? *Et posuit caritatem firmam fortitudinis suæ:* nec exponendum est. *Ante faciem ejus ibit verbum, & prodiet in campum post pedes ejus:* quid est, nisi quòd & ante quàm huc veniret, prænuntiatus est; & postea quàm hinc reversus est, annuntiatus est? *Stetit, & terra commota est:* quid est, nisi *stetit* ad subveniendum; *& terra commota est* ad credendum? *Respexit, & tabuerunt gentes:* hoc est, misertus est, & fecit populos pœnitentes. *Contriti sunt montes violentiâ:* hoc est, vim facientibus miraculis, elatorum contrita est superbia. *Defluxerunt colles æternales:* hoc est, humiliati sunt ad tempus, ut erigerentur in æternum. *Ingressus æternos ejus pro laboribus vidi:* hoc est, non sine mercede æternitatis laborem caritatis adspexi. *Tabernacula Æthiopum expavescent, & tabernacula terræ Madian:* hoc est, gentes [c] repentè perterritæ nuntio mirabilium tuorum, etiam quæ non sunt in jure Romano, erunt in populo Christiano. *Numquid in fluminibus iratus es Domine, aut in fluminibus furor tuus, vel in mari impetus tuus?* Hoc ideo dictum est, quia non venit nunc ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum. (Johan. 3. 17.) *Quia adscendes super equos tuos, & equitatio tua salus:* hoc est, Evangelistæ tui portabunt te, [d] qui reguntur à te; & Evangelium tuum salus est eis, qui credunt in te. *Intendens intendes arcum tuum super sceptra, dicit Dominus:* hoc est, comminaberis judicium tuum etiam regibus terræ. *Fluminibus scindetur terra:* hoc est, influentibus sermonibus prædicantium te, aperientur ad confitendum hominum corda, quibus dictum est, *Scindite corda vestra, & non vestimenta.* (Joel 2. 13.) Quid est, *Videbunt te, & dolebunt populi*, nisi ut lugendo sint beati? Quid est, [e] *Dispergens aquas incessu*, nisi ambulando in eis qui te usquequaque annuntiant, hàc atque hàc dispergis fluenta doctrinæ? Quid est, *Abyssus dedit vocem suam?* An profunditas cordis humani quid ei videretur expressit? *Altitudo phantasiæ suæ:* tamquam versûs superioris est expositio; altitudo enim est abyssus. Quòd autem ait, *phantasiæ suæ*, subaudiendum est, *vocem dedit*: hoc est, quod diximus, quid ei videretur expressit. Phantasia quippe visio est, quam non tenuit, non operuit, sed confitendo eructavit. *Elevatus est sol, & luna stetit in ordine suo:* hoc est, adscendit Christus in cælum, & ordinata est Ecclesia sub rege suo. *In lucem jacula tua ibunt:* hoc est, non in occultum, sed in manifestum verba tua mittentur. *In splendorem coruscationis armorum tuorum:* subaudiendum est, *jacula tua ibunt*. Dixerat enim suis, *Quæ dico vobis in tenebris, dicite in lumine.* (Matth. 10. 27.) *In comminatione minorabis terram:* id est, comminando humiliabis homines. *Et in furore dejicies gentes:* quia eos qui se exaltant, vindicando collides. *Existi in salutem populi tui, ut salvos* [f] *faceres Christos tuos; misisti in capita iniquorum mortem:* nihil horum est exponendum. *Excitasti vincula usque ad collum.* Et bona hîc possunt intelligi vincula sapientiæ, ut [g] injiciantur pedes in compedes ejus, & collum in torquem ejus. *Præcidisti in stupore mentis:* subaudiamus, *vincula*: excitavit enim bona, præcidit mala, de quibus ei dicitur, *Disrupisti vincula mea:* (Psal. 115. 16.) & hoc *in stupore mentis*, id est, mirabiliter. *Capita potentium movebuntur in ea:* [h] in ea scilicet admiratione. *Adaperient morsus suos, sicut edens pauper absconsè.* Potentes enim quidam Judæorum veniebant ad Dominum facta ejus & verba mirati, & esurientes panem doctrinæ manducabant absconsè propter metum Judæorum, sicut eos prodidit Evangelium. (Johan. 19. 38.) *Et immisisti in mare equos tuos turbantes aquas multas:* quæ nihil sunt aliud, quàm populi multi. Non enim alii timore converterentur, alii furore persequerentur, nisi omnes turbarentur. *Observavi, & expavit venter meus à voce orationis labiorum meorum: & introivit tremor in ossa mea, & subtus me turbata est habitudo mea.* Intendit in ea quæ dicebat, & ipsâ suâ est oratione perterritus, quam propheticè fundebat, & in qua futura cernebat. Turbatis enim populis multis, vidit imminentes Ecclesiæ tribulationes, continuóque se membrum ejus agnovit, atque ait, *Requiescam in die tribulationis:* tamquam

[a] Ita in MSS. At in excusis post *ostenderis*, hæc leguntur: *Hoc quia per se patet, non exponendum; quod verò sequitur, exponendum, In eo dum conturbata* &c. nisi quòd apud Lov. post verbum *sequitur*, deest *exponendum*.

[b] Lov. *super omnes cælos*. Abest *omnes* à ceteris libris.

[c] Sola editio Lov. *repentino*.

[d] Sic MSS. At editi, *quia*.

[e] Editio Lov. *Disperges aquas in incessu*. Emendatur ex editis aliis & MSS. quibus suffragantur LXX.

[f] MSS. *ut salvos facias*.

[g] Editi, *ut vinciantur*. Aptiùs MSS. *ut injiciantur*.

[h] Reper. hîc *in ea*, juxta MSS. quod ab Am. Er. & Lov. omiss. est.

Rom. 12. 12. ad eos pertinens, qui sunt spe gaudentes, in tribulatione patientes. *Ut adscendam*, inquit, *in populum peregrinationis meæ*: recedens utique à populo maligno carnalis cognationis suæ, non peregrinante in hac terra, neque supernam patriam requirente. *Quoniam ficus*, inquit, *non afferet fructus, & non erunt nativitates in vineis: mentietur opus olivæ, & campi non facient escam. Defecerunt ab esca oves, & non supersunt in præsepibus boves.* Vidit eam gentem, quæ Christum fuerat occisura, ubertatem copiarum spiritalium perdituram, quas per terrenam fecunditatem more prophetico figuravit. Et quia iram Dei talem propterea passa est illa gens, quia
Rom. 10. 3. Dei ignorans justitiam, suam voluit constituere, iste continuò, *Ego autem*, inquit, *in Domino exsultabo, gaudebo in Deo salutari meo. Dominus Deus meus virtus mea, statuet pedes meos in consummationem: super excelsa imponet me, ut vincam in cantico ejus*, scilicet illo cantico, de quo similia quædam
Psal. 39. 3. & 4. dicuntur in Psalmo: *Statuit supra petram pedes meos, & direxit gressus meos; & immisit in os meum canticum novum, hymnum Deo nostro.* Ipse ergo vincit in cantico Domini, qui placet in ejus laude, non sua:
1. Cor. 1. 31. ut *qui gloriatur, in Domino glorietur.* Meliùs autem mihi videntur quidam codices habere, *Gaudebo in Deo Iesu meo*, quàm hi qui volentes id Latinè ponere, nomen ipsum non posuerunt, quod est nobis amicius & dulcius nominare.

Caput XXXIII.

De Christo & vocatione gentium quæ Ieremias & Sophonias prophetico Spiritu sint præfati.

1. Jeremias propheta de majoribus est, sicut Isaias; non de minoribus, sicut ceteri, de quorum scriptis nonnulla jam posui. Prophetavit autem regnante Josia in Jerusalem, & apud Romanos Anco Martio, jam propinquante captivitate Judæorum. Tetendit autem prophetiam usque ad quintum mensem captivitatis: sicut in ejus litteris invenimus. Sophonias autem unus de minoribus adjungitur ei. Nam & ipse in diebus Josiæ prophetasse se dicit: sed quò usque, non dicit. Prophetavit ergo Jeremias, non solùm Anci Martii, verùm etiam Tarquinii Prisci temporibus, quem Romani habuerunt quintum regem. Ipse enim, quando est illa captivitas facta, regnare jam cœperat. Prophetans ergo de Christo Jeremias, *Spiritus*, inquit, *oris nostri Dominus Christus captus est in peccatis nostris*: sic breviter ostendens, & Dominum nostrum Christum, & passum esse pro nobis. Item alio loco: *Hic Deus meus*, inquit, *& non æstimabitur alter ad eum: qui invenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero suo, & Israël dilecto suo: post hæc in* [a] *terra visus est, & cum hominibus conversatus est.* Hoc testimonium quidam non Jeremiæ, sed scribæ ejus adtribuunt, qui vocabatur Baruch: sed Jeremiæ celebratius habetur. Rursus idem Propheta de ipso: *Ecce, inquit, dies veniunt, ait Dominus, & suscitabo David germen justum, & regnabit rex, & sapiens erit, & faciet judicium & justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Iuda, & Israël habitabit confidenter: & hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus justus noster.* De vocatione etiam gentium, quæ futura fuerat, & eam nunc impletam cernimus, sic locutus est: *Domine Deus meus & refugium meum in die malorum: ad te gentes venient ab extremo terræ, & dicent; Verè mendacia coluerunt patres nostri simulacra, & non est in illis utilitas.* Quia verò non erant eum agnituri Judæi, à quibus eum & occidi oportebat, sic idem Propheta significat: *Grave cor per omnia, & homo est, & quis cognoscet eum?* Hujus est etiam illud quod in libro decimo-septimo posui de Testamento novo, cujus est mediator Christus. Ipse quippe Jeremias ait, *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo super domum Iacob Testamentum novum*: & cetera quæ ibi leguntur.

(Marginal references: Thren. 4. 20. — Baruch. 3. 36. &c. — Ierem. 23. 5. &c. — Ierem. 16. 19. — Ierem. 17. 9. — Ierem. 31. 31.)

2. Sophoniæ autem prophetæ, qui cum Jeremia prophetabat, hæc prædicta de Christo interim ponam: *Exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ, in futurum: quia judicium meum, ut congregem gentes, & colligam regna.* Et iterum: *Horribilis*, inquit, *Dominus super eos, & exterminabit omnes deos terræ; & adorabit eum vir de loco suo, omnes insulæ gentium.* Et paulò pòst: *Tunc*, inquit, *transvertam in populos linguam, &* [b] *in progenies ejus, ut omnes invocent nomen Domini, & serviant ei sub uno jugo; à finibus fluminum Æthiopiæ afferent mihi hostias. In illo die* [c] *non confunderis ex omnibus adinventionibus tuis, quas impiè egisti in me: quia tunc auferam abs te pravitates injuriæ tuæ: & jam non adjicies, ut magnificeris super montem sanctum meum: & subrelinquam in te populum mansuetum & humilem; & verebuntur à nomine Domini, qui reliqui fuerint* [d] *Israël.* Hæ sunt reliquiæ, de quibus alibi prophetatur, quod Apostolus etiam commemorat: *Si fuerit numerus filiorum Israël sicut arena maris, reliquiæ salvæ fient.* Hæ quippe in Christum illius gentis reliquiæ crediderunt.

(Marginal references: Soph. 3. 8. — Soph. 2. 11. — Soph. 3. 9. &c. — Isai. 10. 22. Rom. 9. 27.)

Caput XXXIV.

De prophetia Danielis & Ezechielis, quæ in Christum Ecclesiamque concordat.

In ipsa porrò Babyloniæ captivitate priùs prophetaverunt Daniel & [e] Ezechiel, alii scilicet duo ex Prophetis majoribus. Quorum Daniel etiam tempus, quo venturus fuerat Christus atque passurus, numero definivit annorum: quod longum est computando monstrare, & ab aliis factitatum est ante nos. De potestate verò ejus & [f] gloria, sic locutus est: *Videbam*, inquit, *in visu noctis, & ecce cum nubibus cæli* [g] *ut filius hominis veniens erat, & usque ad vetustum dierum pervenit; & in conspectu ejus prælatus est; & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum: & omnes populi, tribus & linguæ ipsi servient. Potestas ejus, potestas perpetua, quæ non transibit; & regnum ejus non corrumpetur.*

(Marginal reference: Daniel. 7. 13 & 14.)

2. Ezechiel quoque more prophetico per David Christum significans, quia carnem de David semine assumsit; propter quam formam servi, [h] qua factus est homo, etiam servus Dei dicitur idem Dei Filius; sic eum prophetando prænuntiat ex persona Dei Patris: *Et suscitabo*, inquit, *super pecora mea pastorem unum qui pascat ea, servum meum David: & ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum, & servus meus David princeps in medio eorum: ego Dominus locutus sum.* Et alio loco: *Et rex*, inquit, *unus erit omnibus imperans: & non erunt ultrà duæ gentes, nec dividentur ampliùs in duo regna: neque polluentur ultrà in idolis suis, & abominationibus suis, & in cunctis iniquitatibus suis. Et salvos eos faciam de universis sedibus suis, in quibus peccave-*

(Marginal references: Ezech. 34. 23. & 24. — Ezech. 37. 22. &c.)

[a] Ita MSS. juxta Græc LXX. At editi, *in terris.*
[b] Vind. Am. Er. & plerique MSS *& progenies*: omisso *in*.
[c] MSS. *In illo die confunderis*: absque negante particula.
[d] Nonnulli MSS. *in Israël*. Græcè est τῷ Ἰσραήλ.

[e] In veteribus libris constanter scriptum, *Hiezechiel.*
[f] MSS. aliquot, *& Ecclesia*. Ceteri ferè omnes, *& Ecclesia*.
[g] Lov. *& filius*. Veriùs MSS. *ut filius*.
[h] Plures MSS. *quia*.

runt, & mundabo eos: & erunt mihi populus, & ego ero illis Deus: & servus meus David rex super eos, & pastor unus erit omnium eorum.

Caput XXXV.

De trium Prophetarum vaticinio, id est, Aggæi, Zachariæ, & Malachiæ.

1. Restant tres minores Prophetæ, qui prophetaverunt in fine captivitatis, Aggæus, Zacharias, Malachias. Quorum Aggæus Christum & Ecclesiam hac apertiùs brevitate pro-
Aggæi 2. 7. & 8. phetat: *Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc unum* B *modicum est, & ego commovebo cælum, & terram, & mare, & aridam, & movebo omnes gentes; & veniet desideratus cunctis gentibus.* Hæc prophetia partim jam completa cernitur, partim speratur in fine complenda. Movit enim cælum Angelorum & siderum testimonio, quando incarnatus est Christus. Movit terram ingenti miraculo, de ipso virginis partu. Movit mare & aridam, cùm & in insulis & in orbe toto Christus annuntiatur. Ita moveri omnes gentes videmus ad fidem. Jam ve- C rò quod sequitur, *Et veniet desideratus cunctis gentibus*, de novissimo ejus exspectatur adventu. Ut enim desideratus esset exspectantibus, priùs oportuit eum dilectum esse credentibus.

Zach. 9. 9. & 10. 2. Zacharias de Christo & Ecclesia, *Exsulta*, inquit, *valde filia Sion, jubila filia Ierusalem: ecce Rex tuus veniet tibi, justus, & Salvator; ipse pauper, & adscendens super*[a] *asinam, & super pullum filium asinæ: & potestas ejus à mari usque ad mare, & à fluminibus usque ad fines*[b] *terræ.* Hoc quando D factum sit, ut Dominus Christus in itinere jumen-
Matth. 21. to hujus generis uteretur, in Evangelio legitur: ubi & hæc prophetia commemoratur ex parte, quantùm illi loco sufficere visum est. Alio loco ad ipsum Christum in Spiritu prophetiæ loquens de re-
Zach. 9. 11. missione peccatorum per ejus sanguinem, *Tu quoque*, inquit, *in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua.* Quid per hunc lacum velit intelligi, possunt diversa sentiri, etiam secundùm rectam fidem. Mihi tamen E videtur non eo significari meliùs, nisi humanæ miseriæ siccam profunditatem quodam modo & sterilem, ubi non sunt fluenta justitiæ, sed iniquitatis lutum. De hoc quippe etiam in Psalmo dici-
Psal. 39. 2. tur: *Et eduxit me de lacu miseriæ, & de luto limi.*

3. Malachias prophetans Ecclesiam, quam per Christum cernimus propagatam, Judæis apertissi-
Malach. 1. 10. mè dicit ex persona Dei: *Non est mihi voluntas in vobis, & munus non suscipiam de manu vestra. Ab* F *ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco sacrificabitur & offeretur nomini meo oblatio munda: quia magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus.* Hoc sacrificium per sacerdotium Christi secundùm ordinem Melchisedec, cùm in omni loco à solis ortu usque ad occasum Deo jam videamus offerri, sacrificium autem Judæorum, quibus dictum est, *Non est mihi voluntas in vobis, nec accipiam de manibus vestris munus*, cessasse negare non possunt; G quid adhuc exspectant alium Christum, cùm hoc quod prophetatum legunt & impletum vident, impleri non potuerit, nisi per ipsum? Dicit enim
Malach. 2. 5. & c. paulò pòst de ipso ex persona Dei: *Testamentum* A *meum erat cum eo vitæ & pacis: & dedi ei ut timore timeret me, & à facie nominis mei revereretur. Lex veritatis erat in ore ipsius, in pace dirigens*[c] *ambulavit mecum, & multos convertit ab iniquitate: quoniam labia sacerdotis custodient scientiam, & legem inquirent ex ore ejus; quoniam angelus Domini omnipotentis est.* Nec mirandum est, quia omnipotentis Dei angelus dictus est Christus Jesus. Sicut enim servus propter formam servi, in qua venit ad homines; sic & angelus propter Evan- B gelium, quod nuntiavit hominibus. Nam si Græca ista interpretemur, & Evangelium bona nuntiatio est, & angelus nuntius. De ipso quippe iterum dicit, *Ecce mitto angelum meum, & prospiciet viam* Malach. 3. 1. &c. *ante faciem meam: & subitò veniet in templum suum Dominus quem vos quæritis, & angelus testamenti quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus omnipotens: & quis sustinebit diem introitûs ejus? aut quis resistet in adspectu ejus?* Hoc loco & primum & secundum Christi prænuntiavit adventum: primum scilicet, de quo ait, *Et subitò veniet in templum suum*; id est, in carnem suam, de qua dixit in Evangelio, *Solvite templum hoc, & in triduo resuscitabo illud:* Johan. 2. 19. secundum verò, ubi ait, *Ecce venit, dicit Dominus omnipotens, & quis substinebit diem introitûs ejus, aut quis resistet in adspectu ejus?* Quod autem dicit, *Dominus quem vos quæritis, & angelus testamenti quem vos vultis:* significavit utique etiam Judæos secundùm Scripturas quas legunt, Christum quærere, & velle. Sed multi eo- D rum, quem quæsierunt & voluerunt, venisse non agnoverunt, excæcati in cordibus suis præcedentibus meritis suis. Quod sanè hîc nominat testamentum, vel suprà, ubi ait, *Testamentum meum erat cum eo*; vel hîc, ubi eum dixit angelum testamenti: novum procul dubio Testamentum debemus accipere, ubi sempiterna; non vetus, ubi temporalia sunt promissa: quæ pro magno habentes plurimi infirmi, & Deo vero talium rerum mercede servientes, quando vident eis impios E abundare, turbantur. Propter quod idem Propheta, ut novi Testamenti beatitudinem æternam, quæ non dabitur nisi bonis, distingueret à veteris terrena felicitate, quæ plerumque datur & malis: *Ingravastis*, inquit, *super me verba vestra, dicit* Malach. 3. 13. &c. *Dominus, & dixistis, In quo detraximus de te? Dixistis, Vanus est omnis, qui servit Deo; & quid plus, quia custodivimus observationes ejus, & quia ambulavimus supplicantes ante faciem Domini omni- F potentis? Et nunc nos beatificamus alienos, & reædificantur omnes qui faciunt iniqua: & adversati sunt Deo, & salvi facti sunt. Hæc oblocuti sunt, qui timebant Dominum, unusquisque ad proximum suum: & animadvertit Dominus, & audivit: & scripsit librum memoriæ in conspectu suo, eis qui timent Dominum, & reverentur nomen ejus.* Isto libro significatum est Testamentum novum. Denique quod sequitur, audiamus: *Et erunt mihi, dicit Dominus omnipotens, in*[d] *diem, qua ego facio, in adquisitionem; & eligam eos, sicut homo eligit fi-* G *lium suum servientem sibi: & convertemini, & videbitis inter justum & injustum, & inter servientem Deo, & non servientem. Quoniam ecce dies venit ardens sicut clibanus, & concremabit eos: & erunt omnes alienigenæ, & omnes facientes iniquitatem*

[a] Vind. Am. & MSS. *super asinum.*
[b] Lov. *orbis terræ.* Abest *orbis* à ceteris libris.
[c] Sic plures MSS. juxta LXX. At editi, *ambulabit mecum, & multos convertet.*
[d] Editi, *in die.* MSS. *in diem*: juxta Græc. LXX.

stipula, & incendet illos dies qui adveniet, dicit Dominus omnipotens: & non derelinquetur eorum radix, neque sarmentum. Et orietur vobis timentibus nomen meum, sol justitiæ: & sanitas in pennis ejus: & exibitis, & exsultabitis sicut vituli ex vinculis resoluti; & conculcabitis iniquos, & erunt cinis sub pedibus vestris in die, in quo ego facio, dicit Dominus omnipotens. Hic est qui dicitur dies judicii: de quo suo loco, si Deus voluerit, loquemur uberiùs.

Caput XXXVI.

De Esdra & libris Machabæorum.

Post hos tres Prophetas, Aggæum, Zachariam, Malachiam, per idem tempus liberationis populi ex Babylonica servitute scripsit etiam Esdras, qui magis rerum gestarum scriptor est habitus, quàm propheta: sicuti est & liber, qui appellatur Esther: cujus res gesta in laudem Dei non longè ab his temporibus invenitur: nisi fortè Esdras in eo Christum prophetasse intelligendus est, quòd inter juvenes quosdam orta quæstione, quid ampliùs valeret in rebus; cùm reges unus dixisset, alter vinum, tertius mulieres, quæ plerumque regibus imperarent: idem tamen tertius veritatem super omnia demonstravit esse victricem. Consulto autem Evangelio, Christum cognoscimus esse veritatem. Ab hoc tempore apud Judæos restituto templo, non reges, sed principes fuerunt usque ad Aristobolum: quorum supputatio temporum non in Scripturis sanctis, quæ canonicæ appellantur, sed in aliis invenitur, in quibus sunt & * Machabæorum libri, quos non Judæi, sed Ecclesia pro canonicis habet, propter quorumdam Martyrum passiones vehementes atque mirabiles, qui ante quàm Christus venisset in [a] carnem, usque ad mortem pro Dei lege certaverunt, & mala gravissima atque horribilia pertulerunt.

Esdræ 33. 10. &c.

* V. lib. 1. de doctrina Christiana c. 8. & lib. 1. contra epist. Gaudentii c. 31.

Caput XXXVII.

Quòd prophetica auctoritas omni origine gentilis philosophiæ inveniatur antiquior.

Tempore igitur Prophetarum nostrorum, quorum jam scripta ad notitiam ferè omnium gentium pervenerunt, [b] philosophi gentium nondum erant, qui hoc etiam nomine vocarentur, quod cœpit à Samio Pythagora, [c] qui eo tempore, quo Judæorum est soluta captivitas, cœpit excellere atque cognosci. Multò ergo magis ceteri philosophi post Prophetas reperiuntur fuisse. Nam ipse [d] Socrates Atheniensis, magister omnium qui tunc maximè claruerunt, tenens in ea parte, quæ moralis vel activa dicitur, principatum, post Esdram in Chronicis invenitur. Non multo pòst etiam [e] Plato natus est, qui longè ceteros Socratis discipulos anteiret. Quibus si addamus etiam superiores, qui nondum philosophi vocabantur, septem scilicet Sapientes, ac deinde physicos qui Thaleti successerunt, in perscrutanda natura rerum studium ejus imitati, Anaximandrum scilicet & Anaximenem & Anaxagoram, aliosque nonnullos, ante quàm Pythagoras philosophum primus profiteretur, nec illi Prophetas nostros universos temporis antiquitate præcedunt: quando quidem Thales, post quem ceteri fuerunt, regnante Romulo [f] eminuisse fertur, quando de fontibus Israël in eis litteris, quæ toto orbe manarent, prophetiæ flumen erupit. Soli igitur illi theologi poëtæ, Orpheus, Linus, Musæus, & si quis alius apud Græcos fuit, his Prophetis Hebræis, quorum scripta in auctoritate habemus, annis reperiuntur priores. Sed nec ipsi verum theologum nostrum Moysen, qui unum verum Deum veraciter prædicavit, cujus nunc scripta in auctoritatis canone prima sunt, tempore prævenerunt: ac per hoc quantum ad Græcos adtinet, in qua lingua litteræ hujus sæculi maximè ferbuerunt, nihil habent unde sapientiam suam jactent, quo religione nostra, ubi vera sapientia est, si non superior, saltem videatur antiquior. Verùm, quod fatendum est, non quidem in Græcia, sed in barbaris gentibus, sicut in Ægypto, jam fuerat ante Moysen nonnulla doctrina, quæ illorum sapientia diceretur: alioquin non scriptum esset in libris sanctis, * Moysen eruditum fuisse omni sapientiâ Ægyptiorum, tunc utique quando ibi natus est, & à filia Pharaonis adoptatus atque nutritus, etiam liberaliter educatus est. Sed nec sapientia Ægyptiorum sapientiam Prophetarum nostrorum tempore antecedere potuit, quando quidem & Abraham * propheta fuit. Quid autem sapientiæ esse potuit in Ægypto, ante quàm eis Isis, quam mortuam tamquam deam magnam colendam putaverunt, litteras traderet? Isis porrò Inachi filia fuisse proditur, qui primus regnare cœpit Argivis, quando Abrahæ jam nepotes reperiuntur exorti.

* Act. 7. 22.

* Gen. 20. 7.

Caput XXXVIII.

Quòd quædam sanctorum scripta ecclesiasticus canon propter nimiam non receperit vetustatem, ne per occasionem eorum falsa veris insererentur.

Jam verò si longè antiquiora repetam, & ante illud grande diluvium noster erat utique Noë patriarcha, quem prophetam quoque non immeritò dixerim: si quidem ipsa arca quam fecit, & in qua cum suis evasit, prophetia nostrorum temporum fuit. Quid Enoch septimus ab Adam, nonne etiam in canonica epistola apostoli Judæ prophetasse prædicatur? Quorum scripta ut apud Judæos & apud nos in auctoritate non essent, nimia fecit antiquitas, propter quam videbantur habenda esse suspecta, ne proferrentur falsa pro veris. Nam & proferuntur quædam quæ ipsorum esse dicantur ab eis qui pro suo sensu passim, quod volunt, credunt. Sed ea castitas canonis non recepit, non quòd eorum hominum, qui Deo placuerunt, reprobetur auctoritas, sed quòd ista esse non credantur ipsorum. Nec mirum debet videri, quòd suspecta habentur, quæ sub tantæ antiquitatis nomine proferuntur; quando quidem in ipsa historia regum [g] Juda & regum Israël, quæ res

[a] MSS. *in carne.*

[b] Omnes MSS post *pervenerunt*, sic prosequuntur, *& multò magis post eos fuerunt philosophi gentium, qui hoc etiam nomine vocarentur.*

[c] Pythagoras floruit Olympiade, juxta Diogenem Laërtium, sexagesimâ. Ipsum Eusebius in Chronico ad Olympiadem 63. refert, & lib 10. de præparat. Evangel. c. 3. scribit claruisse Olympiade 62. pontifice apud Hebræos Jesu filio Josedech, & principe Zorobabel, quo tempore prophetabant Aggæus, Zacharias & Malachias, regnabat autem apud Romanos Servius Sulpitius. Jamblicus circa Olympiadem 62. venisse in Italiam scribit: id Cicero 1. Tuscul. dicit imperante Tarquinio superbo contigisse, idemque 4. Tuscul. prodit fuisse eum in Italia iisdem temporibus, quibus J. Brutus patriam liberavit. Pythagoras mortem obiit Olympiade 70. anno ejus, juxta Eusebii Chronicon, quarto vel quinto, id est, ante Christum circiter 498. cùm vixisset annos 80. vel 90. ut auctor est Laërtius.

[d] Socratem Diogenes Laërtius natum scribit anno quarto Olympiadis 77 qui in annum 468. ante Christum incurrit; mortuum verò esse anno primo Olympiadis 95. ætatis anno 70.

[e] Plato, uti Laërtius ex Apollodoro scribit, natus est Olympiade 88. ejusque anno primo. Mortuus est anno primo Olympiadis 108. qui est annus ante Christum 348. suæ ipse ætatis annum agens 81.

[f] Sola editio Lov. *emicuisse.*

[g] Sic MSS. Editi verè, *Iuda.*

gestas continet, de quibus eidem Scripturæ canonicæ credimus, commemorantur plurima, quæ ibi non explicantur, & in libris aliis inveniri dicuntur, quos Prophetæ scripserunt, & alicubi eorum quoque Prophetarum nomina non tacentur; nec tamen inveniuntur in canone, quem recepit populus Dei. Cujus rei, fateor, caussa me latet; nisi quòd existimo, etiam ipsos, quibus ea quæ in auctoritate religionis esse deberent, sanctus utique Spiritus revelabat, alia sicut homines historicâ diligentiâ, alia sicut Prophetas inspiratione divinâ scribere potuisse; atque hæc ita fuisse distincta, ut illa tamquam ipsis, ista verò tamquam Deo per ipsos loquenti, judicarentur esse tribuenda; ac sic illa pertinerent ad ubertatem cognitionis, hæc ad religionis auctoritatem: in qua auctoritate custoditur canon, præter quem si qua jam etiam sub nomine veterum Prophetarum scripta proferuntur, nec ad ipsam copiam scientiæ valent, quoniam utrùm eorum sint, quorum esse dicuntur, incertum est; & ob hoc eis non habetur fides, maximè his in quibus etiam contra fidem librorum canonicorum quædam leguntur, propter quod ea prorsus non esse apparet illorum.

1 Par. 29. 29. & 2. Par. 9. 29.

Caput XXXIX.

De Hebraicis litteris, quæ numquam in suæ linguæ proprietate non fuerint.

Non itaque credendum est, quod nonnulli arbitrantur, Hebræam tantùm linguam per illum qui vocabatur Heber, unde Hebræorum vocabulum est, fuisse servatam, atque inde pervenisse ad Abraham, Hebræas autem litteras à lege cœpisse, quæ data est per Moysen; sed potiùs per illam successionem patrum, memoratam linguam cum suis litteris custoditam. Denique Moyses in populo Dei constituit, qui docendis litteris præessent, priùs quàm divinæ legis ullas litteras nossent. Hos appellat Scriptura γραμματοεισαγωγεῖς, qui Latinè dici possunt litterarum inductores vel introductores, eo quòd eas inducant, id est, introducant quodam modo in corda discentium, vel in eas potiùs ipsos quos docent. Nulla igitur gens de antiquitate sapientiæ suæ super Patriarchas & Prophetas nostros, quibus inerat divina sapientia, ullâ se vanitate jactaverit; quando nec Ægyptus invenitur, quæ solet falsò & inaniter de suarum doctrinarum antiquitate gloriari, qualicumque sapientiâ suâ Patriarcharum nostrorum tempore prævenisse sapientiam. Neque enim quisquam dicere audebit mirabilium disciplinarum eos peritissimos fuisse, ante quàm litteras nossent, id est, ante quàm Isis eò venisset, easque ibi docuisset. Ipsa porrò eorum memorabilis doctrina, quæ appellata est sapientia, quid erat, nisi maximè astronomia, & si quid aliud talium disciplinarum magis ad exercenda ingenia, quàm ad illuminandas verâ sapientiâ mentes valere solet? Nam quod adtinet ad philosophiam, quæ se docere profitetur aliquid, unde fiant homines beati, circa tempora Mercurii, quem Trismegistum vocaverunt, in illis terris ejusmodi studia claruerunt: longè quidem ante sapientes vel philosophos Græciæ, sed tamen post Abraham, & Isaac, & Jacob, & Joseph; nimirum etiam post ipsum Moysen. Eo quippe tempore, quo Moyses natus est, fuisse reperitur Atlas ille magnus astrologus, Promethei frater, maternus avus Mercurii majoris, cujus nepos fuit Trismegistus iste Mercurius.

Philoso- phiæ ori-

A

Caput XL.

De Ægyptiorum mendacissima vanitate, quæ antiquitati scientiæ suæ centum millia adscribit annorum.

Frustra itaque vanissima præsumtione garriunt quidam, dicentes, ex quo rationem siderum comprehendit Ægyptus, amplius quàm centum annorum millia numerari. In quibus enim libris istum numerum collegerunt, qui non multum ante annorum duo millia litteras magistra
B Iside didicerunt? Non enim parvus auctor est in historia Varro, qui hoc prodidit, quod à litterarum etiam divinarum veritate non dissonat. Cùm enim ab ipso primo homine, qui est appellatus Adam, nondum sex millia annorum compleantur, quomodo non isti ridendi potiùs, quàm refellendi sunt, qui de spatio temporum tam diversa, & huic exploratæ veritati tam contraria persuadere conantur? Cui enim meliùs narranti præterita credimus, quàm qui etiam futura prædixit,
C quæ præsentia jam videmus? Nam & ipsa historicorum inter se dissonantia copiam nobis præbet, ut ei potiùs credere debeamus, qui divinæ, quam tenemus, non repugnat historiæ. Porrò autem cives impiæ Civitatis, diffusi usquequaque per terras, cùm legunt doctissimos homines, quorum nullius contemnenda videatur auctoritas, inter se de rebus gestis ab ætatis nostræ memoria remotissimis discrepantes, cui potiùs credere debeant, non inveniunt. Nos verò in nostræ religionis historia,
D fulti auctoritate divina, quidquid ei resistit, non dubitamus esse falsissimum, quomodolibet sese habeant cetera in sæcularibus litteris; quæ seu vera seu falsa sint, nihil momenti afferunt, quo rectè beatéque vivamus.

Caput XLI.

De philosophicarum opinionum dissensionibus, & canonicarum apud Ecclesiam concordia Scripturarum.

1. Ut autem jam cognitionem omittamus historiæ, ipsi philosophi, à quibus ad ista
E progressi sumus, qui non videntur laborasse in studiis suis, nisi ut invenirent quomodo vivendum esset accommodatè ad beatitudinem capessendam, cur dissenserunt & à magistris discipuli, & inter se condiscipuli, nisi quia ut homines humanis sensibus & humanis ratiocinationibus ista quæsierunt? Ubi quamvis esse potuerit & studium gloriandi, quo quisque alio sapientior & acutior videri cupit, nec sententiæ quodam modo addictus alienæ, sed sui dogmatis & opinionis inventor:
F tamen ut nonnullos vel etiam plurimos eorum fuisse concedam, quos à suis doctoribus vel discendi sociis amor veritatis abruperit, ut pro ea certarent, quam veritatem putarent, sive illa esset, sive non esset; quid agit, aut quò vel quà, ut ad beatitudinem perveniatur, humana se porrigit infelicitas, si divina non ducit auctoritas? Denique auctores nostri, in quibus non frustra sacrarum litterarum figitur & terminatur canon, absit ut inter se aliqua ratione dissentiant. Unde non immeritò, cùm illa
G scriberent, eis Deum vel per eos locutum, non pauci in scholis atque gymnasiis litigiosis disputationibus garruli, sed in agris atque in urbibus cum doctis atque indoctis tot tantique populi crediderunt. Ipsi sanè pauci esse debuerunt, ne multitudine vilesceret, quod religione carum esse oporteret: nec tamen ita pauci, ut eorum non sit miranda consensio. Neque enim in multitudine

philosophorum, qui labore etiam litterario monumenta suorum dogmatum reliquerunt, facilè quis invenerit, inter quos cuncta quæ sensere conveniant: quod ostendere hoc Opere longum est.

2. Quis autem sectæ cujuslibet auctor sic est in hac dæmonicola Civitate approbatus, ut ceteri improbarentur, qui diversa & adversa senserunt? Nonne apud Athenas & Epicurei clarebant, asserentes res humanas ad deorum curam non pertinere, & Stoici, qui contraria sentientes, eas regi atque muniri diis adjutoribus atque tutoribus disputabant? Unde miror cur Anaxagoras reus factus sit, quia solem esse dixit lapidem ardentem, negans utique deum; cùm in eadem civitate gloriâ floruerit Epicurus, vixeritque securus, non solùm solem vel ullum siderum deum esse non credens, sed nec Jovem, nec ullum deorum omnino in mundo habitare contendens, ad quem preces hominum supplicationesque perveniant. Nonne ibi Aristippus in voluptate corporis summum bonum ponens, ibi Antisthenes virtute animi potiùs hominem fieri beatum asseverans, duo philosophi nobiles & ambo Socratici, in tam diversis atque inter se contrariis finibus vitæ summam locantes, quorum etiam ille fugiendam, iste administrandam sapienti dicebat esse rempublicam, ad suam quisque sectam sectandam discipulos congregabat? Nempe palàm in conspicua & notissima porticu, in gymnasiis, in hortulis, in locis publicis ac privatis, catervatim pro sua quisque opinione certabant: alii asserentes unum, alii innumerabiles mundos; ipsum autem unum alii ortum esse, alii verò initium non habere; alii interiturum, alii semper futurum; alii mente divina, alii fortuitu & casibus agi: alii immortales esse animas, alii mortales; & qui immortales, alii revolvi in bestias, alii nequaquam; qui verò mortales, alii mox interire post corpus, alii vivere etiam postea vel paululùm, vel diutiùs, non tamen semper: alii in corpore constituentes finem boni, alii in animo, alii in utroque, alii extrinsecùs posita etiam bona ad animum & corpus addentes: alii sensibus corporis semper, alii non semper, alii numquam, putantes esse credendum. Has & alias penè innumerabiles dissensiones philosophorum, quis umquam populus, quis senatus, quæ potestas vel dignitas publica impiæ Civitatis dijudicandas, & alias probandas ac recipiendas, alias improbandas repudiandasque curavit, ac non passim sine ullo judicio confuséque habuit in gremio suo tot controversias hominum dissidentium, non de agris & domibus, vel quacumque pecuniaria ratione, sed de his rebus, quibus aut miserè vivitur aut beatè? Ubi etsi aliqua vera dicebantur, eâdem licentiâ dicebantur & falsa; prorsus ut non frustra talis Civitas mysticum vocabulum Babylonis acceperit. Babylon quippe interpretatur confusio, quod nos jam dixisse meminimus. Nec interest diaboli regis ejus, quàm contrariis inter se rixentur erroribus, quos merito multæ variæque impietatis pariter possidet.

3. At verò gens illa, ille populus, illa Civitas, illa respublica, illi Israëlitæ, quibus credita sunt eloquia Dei, nullo modo pseudoprophetas cum veris Prophetis [a] pari licentiâ confuderunt: sed concordes inter se atque in nullo dissentientes, sa- A crarum litterarum veraces ab eis agnoscebantur & tenebantur auctores. Ipsi eis erant philosophi, hoc est, amatores sapientiæ, ipsi sapientes, ipsi theologi, ipsi prophetæ, ipsi doctores probitatis atque pietatis. Quicumque secundùm illos sapuit & vixit, non secundùm homines, sed secundùm Deum, qui per eos locutus est, sapuit & vixit. Ibi si prohibitum est sacrilegium, Deus prohibuit. Si dictum est, *Honora patrem tuum & matrem tuam*, Deus jussit. *Exodi 20.* Si dictum est, *Non mœchaberis, Non homicidium* B *facies, Non furaberis*, & cetera hujusmodi, non hæc ora humana, sed oracula divina fuderunt. Quidquid philosophi quidam inter falsa, quæ opinati sunt, verum videre potuerunt, & laboriosis disputationibus persuadere moliti sunt, quòd mundum istum fecerit Deus, eumque ipse providentissimus administret, de honestate virtutum, de amore patriæ, de fide amicitiæ, de bonis operibus atque omnibus ad mores probos pertinentibus rebus, quamvis nescientes ad quem finem, & quonam C modo essent ista omnia referenda, propheticis, hoc est divinis vocibus, quamvis per homines, in illa Civitate populo commendata sunt, non argumentationum concertationibus inculcata; ut non hominis ingenium, sed Dei eloquium contemnere formidaret, qui illa cognosceret.

Caput XLII.

Qua dispensatione providentiæ Dei Scripturæ sacræ veteris Testamenti ex Hebræo in Græcum eloquium translatæ sint, ut universis gentibus innotescerent.

D HAS sacras litteras etiam unus [b] Ptolemæorum regum Ægypti nosse studuit & habere. Nam post Alexandri Macedonis, qui etiam Magnus cognominatus est, mirificentissimam miniméque diuturnam potentiam, qua universam Asiam, immo penè totum orbem, partim vi & armis, partim terrore subegerat, quando inter cetera Orientis [c] etiam Judæam ingressus obtinuit; eo mortuo Comites ejus, cùm regnum illud amplissimum non pacificè inter se possessuri divisissent, E sed potiùs dissipassent, bellis omnia vastaturi, Ptolemæos reges habere cœpit Ægyptus: quorum primus Lagi filius, multos ex Judæa captivos in Ægyptum transtulit. *Josephus lib. 12. antiquit. cap. 1. &c.* Huic autem succedens alius Ptolemæus, qui est appellatus Philadelphus, omnes quos ille adduxerat subjugatos, liberos redire permisit: insuper & dona regia in templum Dei misit, petivitque ab Eleazaro tunc pontifice, dari sibi Scripturas, quas profectò audierat famâ prædicante divinas; & ideo concupiverat habere F in bibliotheca, quam nobilissimam fecerat. Has ei cùm idem pontifex misisset Hebræas, pòst etiam ille interpretes postulavit; & dati sunt septuaginta duo, de singulis duodecim tribubus seni homines, linguæ utriusque doctissimi, Hebrææ scilicet atque Græcæ. Quorum interpretatio ut Septuaginta vocetur, jam obtinuit consuetudo. Traditur sanè tam mirabilem ac stupendum planéque divinum in eorum verbis fuisse consensum, ut cùm ad hoc opus separatim singuli sederint, (ita enim G eorum fidem Ptolemæo placuit explorare,) in nullo verbo, quod idem significaret & tantumdem valeret, vel in verborum ordine, alter ab altero discreparet: sed tamquam unus esset interpres, ita quod omnes interpretati sunt, unum erat: quoniam re vera Spiritus erat unus in omnibus. Et ideo

[a] In MSS. *parilitate licentia.*

[b] Omnes propè MSS. *Ptolomæorum:* & constanter *Ptolomæus*, loco *Ptolemæus.*

[c] Editi, *Orientis regna.* Abest *regna* à MSS.

tam mirabile Dei munus acceperant, ut illarum Scripturarum, non tamquam humanarum, sed sicut erant, tamquam divinarum, etiam isto modo commendaretur auctoritas, credituris quandoque gentibus profutura, quod jam videmus effectum.

Caput XLIII.

De auctoritate Septuaginta Interpretum, quæ, salvo honore Hebræi stili, omnibus sit interpretibus præferenda.

Nam cùm fuerint & alii interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam sacra illa eloquia transtulerunt, sicut[a] Aquila, Symmachus, Theodotion; sicut etiam illa est interpretatio, cujus auctor non apparet, & ob hoc sine nomine interpretis, Quinta editio nuncupatur: hanc tamen quæ Septuaginta est, tamquam sola esset, sic recepit Ecclesia, eâque utuntur Græci populi Christiani, quorum plerique utrùm alia sit aliqua ignorant. Ex hac Septuaginta interpretatione etiam in Latinam linguam interpretatum est, quod Ecclesiæ Latinæ tenent. Quamvis non defuerit temporibus nostris presbyter Hieronymus, homo doctissimus, & omnium trium linguarum peritus, qui non ex Græco, sed ex Hebræo in Latinum eloquium easdem Scripturas converterit. Sed ejus tam litteratum laborem quamvis Judæi fateantur esse veracem, Septuaginta verò interpretes in multis errasse contendant: tamen Ecclesiæ Christi tot hominum auctoritati, ab Eleazaro tunc pontifice ad hoc tantum opus electorum, neminem judicant præferendum: quia etsi non in eis unus apparuisset Spiritus, sine dubitatione divinus, sed inter se verba interpretationis suæ Septuaginta docti more hominum contulissent, ut quod placuisset omnibus hoc maneret, nullus eis unus interpres debuit anteponi: cùm verò tantum in eis signum divinitatis apparuit, profectò quisquis alius illarum Scripturarum ex Hebræa in quamlibet aliam linguam interpres est verax, aut congruit illis Septuaginta interpretibus, aut si congruere non videtur, altitudo ibi prophetica esse credenda est. Spiritus enim qui in Prophetis erat, quando illa dixerunt, idem ipse erat etiam in Septuaginta viris, quando illa interpretati sunt: qui profectò auctoritate divina & aliud dicere potuit, tamquam Propheta ille utrumque dixisset, quia utrumque idem Spiritus diceret; & hoc ipsum aliter, ut si non eadem verba, idem tamen sensus bene intelligentibus dilucesceret; & aliquid prætermittere, & aliquid addere, ut etiam hinc ostenderetur non humanam fuisse in illo opere servitutem, quam verbis debebat interpres, sed divinam potiùs potestatem, quæ mentem replebat & regebat interpretis. Nonnulli autem codices Græcos interpretationis Septuaginta ex Hebræis codicibus emendandos putarunt: nec tamen ausi sunt detrahere, quod Hebræi non habebant, & Septuaginta posuerunt; sed tantummodo addiderunt quæ in Hebræis inventa, apud Septuaginta non erant; eaque signis quibusdam in stellarum modum factis, ad capita eorumdem versuum notaverunt, quæ signa asteriscos vocant. Illa verò quæ non habent Hebræi, habent autem Septuaginta, similiter ad capita versuum jacentibus virgulis, sicut scribuntur unciæ, signaverunt. Et multi codices has notas habentes usquequaque diffusi sunt[b] & Latini. Quæ autem non prætermissa vel addita, sed aliter dicta sunt, sive alium sensum faciant etiam ipsum non abhorrentem, sive alio modo eumdem sensum explicare monstrentur, nisi utrisque codicibus inspectis nequeunt reperiri. Si igitur, ut oportet, nihil aliud intueamur in Scripturis illis, nisi quid per homines dixerit Dei Spiritus, quidquid est in Hebræis codicibus, & non est apud interpretes Septuaginta, noluit ea per istos, sed per illos Prophetas Dei Spiritus dicere. Quidquid verò est apud Septuaginta, in Hebræis autem codicibus non est, per istos ea maluit, quàm per illos, idem Spiritus dicere, sic ostendens utrosque fuisse Prophetas. Isto enim modo alia per Isaiam, alia per Jeremiam, alia per alium atque alium Prophetam, vel aliter eadem per hunc ac per illum dixit, ut voluit. Quidquid porrò apud utrosque invenitur, per utrosque dicere voluit unus atque idem Spiritus: sed ita, ut illi præcederent prophetando, isti sequerentur propheticè illos interpretando: quia sicut in illis vera, & concordantia dicentibus unus pacis Spiritus fuit, sic & in istis non secum conferentibus, & tamen tamquam uno ore cuncta interpretantibus, idem Spiritus unus apparuit.

Caput XLIV.

Quid intelligendum sit de Ninivitarum excidio, cujus denuntiatio in Hebræo quadraginta dierum spatio tenditur, in Septuaginta autem tridui brevitate concluditur.

Sed ait aliquis, Quomodo sciam quid Jonas propheta dixerit Ninivitis, utrùm, *Triduum, & Ninive evertetur*, an *Quadraginta dies*? *Jonæ 3. 4.* Quis enim non videat non potuisse utrumque tunc dici à Propheta, qui missus fuerat terrere comminatione imminentis exitii civitatem? Cui si tertio die fuerat futurus interitus, non utique quadragesimo die: si autem quadragesimo, non utique tertio. Si ergo à me quæritur, quid horum Jonas dixerit, hoc puto potiùs quod legitur in Hebræo, *Quadraginta dies, & Ninive evertetur.* Septuaginta quippe longè posteriùs interpretati aliud dicere potuerunt, quod tamen ad rem pertineret, & in unum eumdemque sensum, quamvis sub altera significatione, concurreret; admoneretque lectorem, utraque auctoritate non spreta, ab historia sese attollere ad ea requirenda, propter quæ significanda historia ipsa conscripta est. Gesta sunt quippe illa in Ninive civitate, sed aliquid etiam significaverunt, quod modum illius civitatis excedat: sicut gestum est, quod ipse Propheta in ventre ceti triduo fuit, & tamen alium significavit in profundo inferni triduo futurum, qui Dominus est omnium Prophetarum. Quapropter si per illam civitatem rectè accipitur Ecclesia gentium propheticè figurata, eversa scilicet per pænitentiam, ut qualis fuerat jam non esset; *Ninive figura Ecclesiæ.* hoc quoniam per Christum factum est in Ecclesia gentium, cujus illa Ninive fi-

[a] Aquila, homo semi-Judæus & semi-Christianus, interpretationem suam edidit sub Hadriano, circa annum Christi 130. post LXX. editionem elapsis annis plus 400. Symmachus proselytus suam sub Aurelio vel sub Severo scripsit, circa annum Christi 200. Theodotion, primò Marcionita & postea Judæus, suam ante Symmachum confecit, non longè à tempore Commodi, circiter annum Christi 180. Hunc post Symmachum Augustinus Epiphanium aliosque secutus memorat ob id forsitan quod in Hexaplis ab Origene posita esset juxta Aquilæ editionem prior Symmachi, & posterior Theodotionis editio. Porrò præter Quintam editionem inventam Hierichunte, cujus hîc meminit Augustinus, celebratur & Sexta editio inventa Nicopoli, utraque Hexaplis iisdem Origenianis, ut ferunt, quinto & sexto loco inserta. Sed Sexta illa Augustino ignota fuisse videtur.

[b] Lov. *Græci & Latini.* Editi alii & MSS. non habent *Græci.*

guram gerebat, sive per quadraginta dies, sive per triduum, idem ipse significatus est Christus; per quadraginta scilicet, quia tot dies peregit cum discipulis suis post resurrectionem, & adscendit in cælum; per triduum verò, quia die tertio resurrexit: tamquam lectorem nihil aliud quàm historiæ rerum gestarum inhærere cupientem, de somno excitaverint Septuaginta interpretes, iidemque Prophetæ, ad perscrutandam altitudinem prophetiæ, & quodam modo dixerint: In quadraginta diebus ipsum quære, in quo & triduum [a] poteris invenire; illud in adscensione, hoc in ejus resurrectione reperies. Propter quod utroque numero significari convenientissimè potuit, quorum unum per Jonam prophetam, alterum per Septuaginta interpretum prophetiam, tamen unus atque idem Spiritus dixit. Longitudinem fugio, ut non hæc per multa demonstrem, in quibus ab Hebraica veritate putantur Septuaginta interpretes discrepare, & bene intellecti inveniuntur esse concordes. Unde etiam ego pro meo modulo vestigia sequens Apostolorum, quia & ipsi ex utrisque, id est, ex Hebræis & ex Septuaginta, testimonia prophetica posuerunt, utraque auctoritate utendum putavi, quoniam utraque una atque divina est. Sed jam quæ restant, ut possumus, exsequamur.

Caput XLV.

Quòd post instaurationem templi Prophetas Iudæi habere destiterint; & exinde usque ad nativitatem Christi continuis adversitatibus sint afflicti, ut probaretur alterius templi ædificationem propheticis vocibus fuisse promissam.

1. Postea quàm gens Judæa cœpit non habere Prophetas, procul dubio deterior facta est, eo scilicet tempore, quo se sperabat instaurato templo post captivitatem, quæ fuit in Babylonia, futuram esse meliorem. Sic quippe intelligebat populus ille carnalis, quod prænuntiatum est per Aggæum prophetam dicentem, *Magna erit gloria domûs istius novissimæ, plus quàm primæ.* Quod de novo Testamento dictum esse, paulò superiùs demonstravit, ubi ait apertè Christum promittens, *Et movebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus.* Quo loco Septuaginta interpretes alium sensum magis corpori quàm capiti, hoc est, magis Ecclesiæ quàm Christo convenientem prophetica auctoritate dixerunt: *Venient quæ electa sunt Domini de cunctis gentibus*, id est, homines, de quibus ipse Jesus in Evangelio, *Multi*, inquit, *vocati, pauci verò electi.* Talibus enim electis gentium, domus Dei ædificatur per Testamentum novum lapidibus vivis, longè gloriosior, quàm templum illud fuit, quod à rege Salomone constructum est, & post captivitatem instauratum. Propter hoc ergo nec Prophetas ex illo tempore habuit illa gens, & multis cladibus afflicta est ab alienigenis regibus, ipsisque Romanis, ne hanc Aggæi prophetiam in illa instauratione templi opinaretur impletam.

Aggæi 2. 10.

Ibidem 8.

Matth. 22. 14.

2. Non multo enim pòst adveniente * Alexandro subjugata est; quando etsi nulla facta est vastatio, quoniam non sunt ausi ei resistere, & ideo placatum facillimè subditi receperunt, non erat tamen gloria tanta domûs illius, quanta fuit in suorum regum libera potestate. Hostias sanè Alexander immolavit in Dei templo, non ad ejus cultum vera pietate conversus, sed impia vanitate cum diis eum falsis colendum putans. Deinde * Ptolemæus Lagi filius, quod suprà memoravi, post Alexandri mortem captivos inde in Ægyptum transtulit, quos ejus successor Ptolemæus Philadelphus benevolentissimè inde dimisit: per quem factum est, quod paulò antè narravi, ut Septuaginta interpretum Scripturas haberemus. Deinde contriti sunt bellis, quæ in Machabæorum libris explicantur. Post hæc capti à rege Alexandriæ Ptolemæo, qui est appellatus Epiphanes; inde ab * Antiocho rege Syriæ multis & gravissimis malis ad idola colenda compulsi, templumque ipsum repletum sacrilegis superstitionibus gentium, quod tamen dux eorum strenuissimus Judas, qui etiam Machabæus dictus est, Antiochi ducibus pulsis, ab omni illa idololatriæ contaminatione mundavit.

* Josephus lib. 11. antiquit. c. 8.

Alexander sacrificio non verè Deum coluit.

* Josephus lib. 12. antiq. c. 1. &c.

* 1. Machab. 6. & Joseph. lib. 12. c. 7. & 8.

3. Non autem multo pòst * Alcimus quidam per ambitionem, cùm à genere sacerdotali esset alienus, quod nefas erat, pontifex factus est. Hinc jam post annos ferme quinquaginta, in quibus eis tamen pax non fuit, quamvis aliqua & prospere gesserint, primus apud eos * Aristobolus assumto diademate, & rex & pontifex factus est. Antea quippe, ex quo de Babyloniæ captivitate reversi sunt, templumque instauratum est, non reges, sed duces vel principes habuerunt: quamvis & qui rex est, possit dici princeps à principatu imperandi, & dux eo quòd sit ductor exercitus: sed non continuò quicumque principes vel duces sunt, etiam reges dici possunt, quod iste Aristobolus fuit. Cui successit Alexander, etiam ipse rex & pontifex, qui crudeliter in suos regnasse traditur. Post hunc uxor ejus Alexandra regina Judæorum fuit, ex cujus tempore & deinceps mala sunt eos secuta graviora. * Filii quippe hujus Alexandræ Aristobolus & Hircanus inter se de imperio dimicantes, vires adversùs Israëliticam gentem provocavere Romanas. Hircanus namque ab eis contra fratrem poposcit auxilium. Tunc jam Roma subjugaverat Africam, subjugaverat Græciam, latèque etiam aliis orbis partibus imperans tamquam se ipsam ferre non valens, suâ se quodam modo magnitudine fregerat. Pervenerat quippe ad seditiones domesticas graves, atque inde ad bella socialia, moxque civilia, tantumque se comminuerat atque adtriverat, ut ei mutandus reipublicæ status, quo regeretur regibus, immineret. Pompeius ergo populi Romani præclarissimus princeps, Judæam cum exercitu ingressus civitatem capit, templum reserat, non devotione supplicis, sed jure victoris, & ad sancta sanctorum, quò nisi summum sacerdotem non licebat intrare, non ut venerator, sed ut profanator accedit: confirmatoque Hircani pontificatu, & subjugatæ genti imposito custode Antipatro, quos tunc procuratores vocabant, vinctum secum Aristobolum ducit. Ex illo Judæi etiam tributarii Romanorum esse cœperunt. Postea Cassius etiam templum exspoliavit. Deinde post paucos annos etiam Herodem alienigenam regem habere meruerunt, quo regnante natus est Christus. Jam enim venerat plenitudo temporis significata prophetico Spiritu per os Patriarchæ Jacob, ubi ait, *Non deficiet princeps ex Iuda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, & ipse exspectatio gentium.* Non ergo defuit

* 1. Machab. 7. & Joseph. lib. 12. c. 15.

* Joseph. l. 13. c. 19. &c.

Alexandra.

* Joseph. l. 14. antiquit.

Pompeius profanator templi.

Gen. 49. 10.

[a] Sic MSS. Editi verò, poteris.

defuit Judæorum princeps ex Judæis, usque ad istum Herodem, quem primum acceperunt alienigenam regem. Tempus ergo jam erat, ut veniret ille cui repositum erat, quod novo promissum est Testamento, ut ipse esset exspectatio gentium. Fieri autem non posset, ut exspectarent gentes eum venturum, sicut eum cernimus exspectari, ut veniat ad faciendum judicium in claritate potentiæ, nisi priùs in eum crederent, cùm venit ad patiendum judicium in humilitate patientiæ.

Caput XLVI.

De ortu Salvatoris nostri, secundùm quod Verbum caro factum est; & de dispersione Judæorum per omnes gentes, sicut fuerat prophetatum.

Regnante ergo Herode in Judæa, apud Romanos autem jam mutato reipublicæ statu, imperante Cæsare Augusto, & per eum orbe (Mich. 5. 2.) pacato, natus est Christus secundùm præcedentem propheriam in Bethleem Judæ, homo manifestus ex homine virgine, Deus occultus ex Deo (Esai. 7. 14. Matth. 1.) Patre. Sic enim Propheta prædixerat: *Ecce virgo in utero accipiet, & pariet filium, & vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus.* Qui ut in se commendaret Deum, miracula multa fecit; ex quibus quædam, quantum ad eum prædicandum satis esse visum est, scriptura Evangelica continet. Quorum primum est, quòd tam mirabiliter natus est: ultimum autem, quòd cum suo resuscitato à mortuis corpore adscendit in cælum. Judæi autem, qui eum occiderunt, & in eum credere noluerunt, quia oportebat eum mori & resurgere, vastati infeliciùs à Romanis, funditusque à suo regno, ubi jam eis alienigenæ dominabantur, eradicati dispersique per terras, (quando quidem ubique non desunt,) per Scripturas suas testimonio nobis sunt prophetias nos non finxisse de Christo; quas plurimi eorum considerantes, & ante passionem, & maximè post ejus resurrectionem crediderunt in eum, de quibus (Esai. 10.) prædictum est: *Si fuerit numerus filiorum Israël sicut arena maris, reliquiæ salvæ fient.* Ceteri verò excæcati sunt, de quibus prædictum est: *Fiat mensa eorum* [a] *coram ipsis in laqueum, & in retributionem, & in scandalum. Obscurentur oculi eorum, ne videant; & dorsum illorum semper incurva.* (Psal. 68. 24.) Proinde cùm Scripturis nostris non credunt, complentur in eis suæ, quas cæci legunt: nisi fortè quis dixerit illas prophetias Christianos finxisse de Christo, quæ Sibyllæ nomine, vel aliorum proferuntur, si quæ sunt, quæ non pertinent ad populum Judæorum. Nobis quidem illæ sufficiunt, quæ de nostrorum inimicorum codicibus proferuntur, quos agnoscimus propter hoc testimonium, quod nobis inviti perhibent eosdem codices habendo atque servando, per omnes gentes etiam ipsos esse dispersos, quaquaversum Christi Ecclesia dilatatur. Nam prophetia in Psalmis, quos etiam legunt, de hac re præmissa est, ubi scriptum est: (Psal. 58. 12.) *Deus meus, misericordia ejus præveniet me. Deus meus demonstravit mihi* [b] *in inimicis meis, ne occideris eos, ne quando obliviscantur legem tuam: disperge eos in virtute tua.* Demonstravit ergo Deus Ecclesiæ in ejus (Rom. 11. 11.) inimicis Judæis gratiam misericordiæ suæ, quoniam, sicut dicit Apostolus, *delictum illorum, salus gentibus.* Et ideo non eos occidit, id est, non in eis perdidit quod sunt Judæi, quamvis à Romanis fuerint devicti & oppressi; ne obliti legem Dei, ad hoc, de quo agimus, testimonium nihil valerent. Ideo parum fuit, ut diceret, *Ne occideris eos, ne quando obliviscantur legem tuam*: nisi etiam adderet, *Disperge eos:* quoniam si cum isto testimonio Scripturarum in sua tantummodo terra, non ubique essent, profectò Ecclesia quæ ubique est, eos prophetiarum, quæ de Christo præmissæ sunt, testes in omnibus gentibus habere non posset.

Caput XLVII.

An ante tempora Christiana aliqui fuerint extra Israëliticum genus, qui ad cælestis Civitatis consortium pertinerent.

Quapropter quisquis alienigena, id est, non ex Israël progenitus, nec ab illo populo in canonem sacrarum litterarum receptus, legitur aliquid prophetasse de Christo, si in nostram notitiam venit, aut venerit, ad cumulum à nobis commemorari potest: non quò necessarius sit, etiam si desit, sed quia non incongruè creditur fuisse & in aliis gentibus homines, quibus hoc mysterium revelatum est, & qui hoc etiam prædicere impulsi sunt, sive participes ejusdem gratiæ fuerint, sive expertes, sed per malos angelos docti sunt, quos etiam præsentem Christum, quem Judæi non agnoscebant, scimus fuisse confessos. Nec ipsos Judæos existimo audere contendere, neminem pertinuisse ad Deum, præter Israëlitas, ex quo propago Israël esse cœpit, reprobato ejus fratre majore. Populus enim re vera, qui propriè Dei populus diceretur, nullus alius fuit: homines autem quosdam non terrena, sed cælesti societate ad veros Israëlitas supernæ cives patriæ pertinentes etiam in aliis gentibus fuisse, negare non possunt: quia si negant, facillimè convincuntur de sancto & mirabili viro Job, qui nec indigena, nec proselytus, id est, advena populi Israël fuit; sed ex gente Idumæa genus ducens, ibi ortus, ibidem mortuus est: qui divino sic laudatur eloquio, ut quod (Job 1.) ad justitiam pietatemque adtinet, nullus ei homo suorum temporum coæquetur. Quæ tempora ejus quamvis non inveniamus in Chronicis, colligimus tamen ex libro ejus, quem pro sui merito Israëlitæ in auctoritatem canonicam receperunt, * tertia generatione posteriorem fuisse quàm Israël. (* V. Euseb. lib. 1. de demonstr. c. 5. & 6.) Divinitus autem provisum fuisse non dubito, ut ex hoc uno sciremus etiam per alias gentes esse potuisse, qui secundùm Deum vixerunt eique placuerunt, pertinentes ad spiritalem [c] Jerusalem. Quod nemini concessum fuisse credendum est, nisi cui divinitus revelatus est unus mediator Dei & hominum homo Christus Jesus: qui venturus in carne sic antiquis sanctis prænuntiabatur, quemadmodum nobis venisse nuntiatus est, ut una eademque per ipsum fides omnes in Dei Civitatem, Dei domum, Dei templum prædestinatos perducat ad Deum. Sed quæcumque aliorum prophetiæ de Dei per Christum Jesum gratia proferuntur, possunt putari à Christianis esse confictæ. Ideo nihil est firmius ad convincendos quoslibet alienos, si de hac re contenderint, nostrosque [d] faciendos, si rectè sapuerint, quàm ut divina prædicta de Christo ea proferantur, quæ in Judæorum scripta sunt codicibus: quibus avul-

[a] MSS. omittunt, *coram ipsis.*
[b] Editi, *de inimicis.* At MSS. *in inimicis*: juxta Græc. LXX.
[c] Nonnulli MSS. *ad spiritalem Israël.*
[d] Editi, *nostrosque fulciendos.* Aptius, nisi fallimur, quod omnes MSS. habent, *nostrosque faciendos.*

sis de sedibus propriis, & propter hoc testimonium toto orbe dispersis, Christi usquequaque crevit Ecclesia.

Caput XLVIII.

Prophetiam Aggæi, qua dixit majorem futuram gloriam domûs Dei, quàm primùm fuisset, non in reædificatione templi, sed in Ecclesia Christi esse completam.

Hæc domus Dei majoris est gloriæ, quàm fuerat illa prima lignis & lapidibus, ceterisque pretiosis rebus metallisque constructa. Non itaque Aggæi prophetia in templi illius instauratione completa est. Ex quo enim instauratum est, numquam ostenditur habuisse tantam gloriam, quantam habuit tempore Salomonis: immo potiùs ostenditur primùm cessatione prophetiæ fuisse domûs illius gloriam diminutam, deinde ipsius gentis cladibus tantis usque ad ultimum excidium, quod factum est à Romanis, sicut ea quæ suprà sunt commemorata testantur. Hæc autem domus ad novum pertinens Testamentum, tanto utique majoris est gloriæ, quanto meliores sunt lapides vivi, quibus credentibus renovatisque construitur. Sed ideo per instaurationem templi illius significata est, quia ipsa renovatio illius ædificii significat eloquio prophetico alterum Testamentum, quod appellatur novum. Quod ergo Deus dixit per memoratum Prophetam, *Et dabo pacem in loco isto*: per significantem locum, ille qui eo significatur, intelligendus est: ut quia illo loco instaurato significata est Ecclesia, quæ fuerat ædificanda per Christum, nihil aliud accipiatur, quod dictum est, *Dabo pacem in loco isto*, nisi dabo pacem in loco, quem significat locus iste. Quoniam omnia significantia videntur quodam modo earum rerum, quas significant, sustinere personas: sicut dictum est ab Apostolo, *Petra erat Christus*; quoniam petra illa, de qua hoc dictum est, significabat utique Christum. Major est itaque gloria domûs hujus novi Testamenti, quàm domûs prioris veteris Testamenti: & tunc apparebit major, cùm dedicabitur. Tunc enim *veniet desideratus cunctis gentibus*, sicut legitur in Hebræo. Nam priùs ejus adventus nondum erat desideratus omnibus gentibus. Non enim quem deberent desiderare, sciebant, in quem non crediderant. Tunc etiam secundùm Septuaginta interpretes, (quia & ipse propheticus sensus est,) *venient quæ electa sunt Domini de cunctis gentibus*. Tunc enim verè non venient nisi electa, de quibus dicit Apostolus, *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem*. Ipse quippe architectus, qui dixit, *Multi vocati, pauci autem electi*, non de his [a] qui vocati sic venerunt, ut de convivio projicerentur, sed de electis demonstraturus est ædificatam domum, quæ nullam deinceps formidabit ruinam. Nunc autem, quando & hi replent ecclesias, quos tamquam in area ventilatio separabit, non apparet tanta gloria domûs hujus, quanta tunc apparebit, quando quisquis ibi erit, semper erit.

Aggai 2. 10. — 1. Cor. 10. 4. — Aggai 2. 8. — Ephes. 1. 4. — Matth. 22. 14.

Caput XLIX.

De [b] indiscreta multiplicatione Ecclesiæ, qua in hoc sæculo multi reprobi miscentur electis.

In hoc ergo maligno sæculo, in his diebus malis, ubi per humilitatem præsentem futuram comparat Ecclesia celsitudinem, & timorum stimulis, dolorum tormentis, laborum molestiis, tentationum periculis eruditur, sola spe gaudens, quando sanum gaudet, multi reprobi miscentur bonis; & utrique tamquam in sagenam Evangelicam colliguntur; & in hoc mundo, tamquam in mari, utrique inclusi retibus indiscretè natant, donec perveniatur ad littus, ubi mali segregentur à bonis, & in bonis tamquam in templo suo, sit Deus omnia in omnibus. Proinde vocem nunc agnoscimus ejus impleri, qui loquebatur in Psalmo, atque dicebat, *Annuntiavi, & locutus sum, multiplicati sunt super numerum*. Hoc fit nunc, ex quo primùm per os præcursoris sui Johannis, deinde per os proprium annuntiavit, & locutus est, dicens, *Agite pœnitentiam, appropinquavit enim regnum cælorum*. Elegit discipulos, quos & Apostolos nominavit, humiliter natos, inhonoratos, illitteratos; ut quidquid magnum essent & facerent, ipse in eis esset & faceret. Habuit inter eos unum, quo malo utens bene, & suæ passionis dispositum impleret, & Ecclesiæ suæ tolerandorum malorum præberet exemplum. Seminato, quantum per ejus oportebat præsentiam corporalem, sancto Evangelio, passus est, mortuus est, resurrexit: passione ostendens quid sustinere pro veritate, resurrectione quid sperare in æternitate debeamus; excepta altitudine Sacramenti, qua sanguis ejus in remissionem peccatorùm fusus est. Conversatus est in terra quadraginta dies cum discipulis suis, atque ipsis videntibus adscendit in cælum, & post dies decem misit promissum Spiritum-sanctum [c]: cujus venientis in eos qui crediderant, tunc signum erat maximum & maximè necessarium, ut unusquisque eorum linguis omnium gentium loqueretur: ita significans unitatem catholicæ Ecclesiæ per omnes gentes futuram, ac sic linguis omnibus locuturam.

Matth. 13. 47. — 1. Cor. 15. 28. — Psal. 39. 10. — Matth. 3. 2. Matth. 4. 17. — Luca 6. 14. — Act. 1. & 2.

Caput L.

De prædicatione Evangelii, quæ per passiones prædicantium clarior & potentior facta est.

Deinde secundùm illam prophetiam, *Ex Sion lex prodiet, & verbum Domini ex Ierusalem*: & secundùm ipsius Domini Christi prædicta, ubi post resurrectionem stupentibus eum discipulis suis *aperuit sensum, ut intelligerent Scripturas, & dixit eis, Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari in nomine ejus pænitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Ierusalem*. Et ubi rursus eis de adventu ejus novissimo requirentibus respondit, atque ait, *Non est vestrùm scire tempora* [d] *vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate: sed accipietis virtutem Spiritus-sancti supervenientem in vos, & eritis mihi testes in Ierusalem, & in tota Iudæa & Samaria, & usque in fines terræ*. Primùm se ab Jerusalem diffudit Ecclesia, & cùm in Judæa atque Samaria plurimi credidissent, & in alias gentes itum est, eis annuntiantibus Evangelium, quos ipse, sicut luminaria, & aptaverat verbo, & accenderat Spiritu-sancto. Dixerat enim eis, *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere*. Qui ut frigidi timore non essent, igne caritatis ardebant. Denique per ipsos, non solùm qui eum & ante passionem & post resurrectionem viderant & audierant, verùm etiam post obitum eorum per posteros eorum, inter hor-

Isai. 2. 3. — Luca 24. 46. & 47. — Act. 1. 7. & 8. — Matth. 10. 28.

---

[a] Editi, *non de his dixit*. Abest *dixit* à MSS.
[b] Sic MSS. Editi autem, *De incerta*.

[c] Editi addunt, *Patris sui*: non autem veteres libri.
[d] In MSS. non est, *vel momenta*.

rendas persecutiones & varios cruciatus ac funera Martyrum prædicatum est toto orbe Evangelium, contestante Deo signis, & ostentis, & variis virtutibus, & Spiritus-sancti muneribus: ut populi gentium credentes in eum, qui pro eorum redemtione crucifixus est, Christiano amore venerarentur sanguinem Martyrum, quem diabolico furore fuderunt; ipsique reges, quorum legibus vastabatur Ecclesia, ei nomini salubriter subderentur, quod de terra crudeliter auferre conati sunt; & falsos deos inciperent persequi, quorum caussâ cultores Dei veri fuerant antea persecuti.

Caput LI.

Quòd etiam per hæreticorum dissensiones fides catholica roboretur.

1. Videns autem diabolus templa dæmonum deseri, & in nomen liberantis Mediatoris currere genus humanum, hæreticos movit, qui sub vocabulo Christiano doctrinæ resisterent Christianæ, quasi possent indifferenter sine ulla correptione haberi in Civitate Dei, sicut Civitas confusionis indifferenter habuit philosophos inter se diversa & adversa sentientes. Qui ergo in Ecclesia Christi morbidum aliquid pravumque sapiunt, si correpti ut sanum rectumque sapiant, resistunt contumaciter, suaque pestifera & mortifera dogmata emendare nolunt, sed defensare persistunt; hæretici fiunt, & foras exeuntes habentur in exercentibus inimicis. Etiam sic quippe veris illis catholicis membris Christi malo suo prosunt, dum Deus utitur & malis bene, & diligentibus eum omnia [a] cooperantur in bonum. (Rom. 8. 28.) Inimici enim omnes Ecclesiæ, quolibet errore cæcentur vel malitiâ depraventur, si accipiunt potestatem corporaliter affligendi, exercent ejus patientiam; si tantummodo malè sentiendo adversantur, exercent ejus sapientiam; ut autem etiam inimici diligantur, exercent ejus benevolentiam, aut etiam beneficentiam, sive [b] suadibili doctrinâ cum eis agatur, sive terribili disciplinâ. Ac per hoc diabolus princeps impiæ Civitatis, adversùs peregrinantem in hoc mundo Civitatem Dei vasa propria commovendo, nihil ei nocere permittitur. Cui procul dubio & rebus prosperis consolatio, ut non frangatur adversis; & rebus adversis exercitatio, ut non corrumpatur prosperis, per divinam providentiam procuratur: atque ita temperatur utrumque ab alterutro, ut in Psalmo illam vocem non aliunde agnoscamus exortam: (Psal. 93. 19.) *Secundùm multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ jocundaverunt animam meam.* Hinc est & illud Apostoli: (Rom. 12. 12.) *Spe gaudentes, in tribulatione patientes.*

2. Nam & id, quod ait idem doctor, (2. Tim. 3. 12.) *Quicumque volunt in Christo piè vivere, persecutionem patientur*, nullis putandum est deesse posse temporibus. Quia & cùm ab eis qui foris sunt non sævientibus, videtur esse tranquillitas, & re vera [c] est, plurimumque consolationis adfert, maximè infirmis; non tamen desunt, immo multi sunt intus, qui corda piè viventium suis perditis moribus cruciant: quoniam per eos blasphematur Christianum & catholicum nomen: quod quanto est carius eis, qui volunt piè vivere in Christo, tanto magis dolent, quod per malos intus positos fit, ut minùs quàm piorum mentes desiderant, diligatur. Ipsi quoque hæretici, cùm [d] cogitantur habere nomen & sacramenta Christiana, & Scripturas, & professionem, magnum dolorem faciunt in cordibus piorum: quia & multi volentes esse Christiani, propter eorum dissensiones hæsitare coguntur, & multi maledici etiam in his inveniunt materiam blasphemandi Christianum nomen; quia & ipsi quoquo modo Christiani appellantur. His atque hujusmodi pravis moribus & erroribus hominum persecutionem patiuntur qui volunt in Christo piè vivere, etiam nullo infestante neque vexante corpus illorum. Patiuntur quippe hanc persecutionem, non in corporibus, sed in cordibus. Unde illa vox est: *Secundùm multitudinem dolorum meorum in corde meo.* Non enim ait, In corpore meo. Sed rursus quoniam cogitantur immutabilia divina promissa, & quod ait Apostolus, *Novit Dominus qui sunt ejus,* (2. Tim. 2. 19.) * *Quos enim præscivit, & prædestinavit conformes* [e] *imaginis Filii sui;* (* Rom. 8. 29.) ex eis perire nullus potest: ideo sequitur in illo Psalmo, *Consolationes tuæ jocundaverunt animam meam.* Dolor autem ipse, qui fit in cordibus piorum, (Dolor piorum.) quos persequuntur mores Christianorum malorum sive falsorum, prodest dolentibus; quoniam de caritate descendit, qua eos perire nolunt, nec impedire aliorum salutem. Denique magnæ consolationes fiunt etiam de correctionibus eorum, quæ piorum animas tanta jocunditate perfundunt, quantis doloribus de sua perditione cruciaverunt. Sic in hoc sæculo, in his diebus malis, non solùm à tempore corporalis præsentiæ Christi & Apostolorum ejus, sed ab ipso Abel, quem primum justum impius frater occidit, & deinceps usque in hujus sæculi finem, inter persecutiones mundi & consolationes Dei peregrinando procurrit Ecclesia.

Caput LII.

An credendum sit, quod quidam putant, impletis decem persecutionibus quæ fuerunt, nullam superesse, præter undecimam, quæ in ipso Antichristi tempore sit futura.

1. Proinde ne illud quidem temere puto esse dicendum, sive credendum, quod nonnullis visum est, vel videtur, non ampliùs Ecclesiam passuram persecutiones usque ad tempus Antichristi, quàm quot jam passa est, id est, decem, ut undecima eademque novissima sit ab Antichristo. Primam quippe computant à Nerone [f] quæ facta est, secundam à Domitiano, à Trajano tertiam, quartam ab Antonino, à Severo quintam, sextam à Maximino, à Decio septimam, octavam à Valeriano, ab Aureliano nonam, decimam à Diocletiano & Maximiano. Plagas enim Ægyptiorum, quoniam decem fuerunt, ante quàm inde exire inciperet populus Dei, [g] putant ad hunc intellectum esse referendas, ut novissima Antichristi persecutio, similis videatur undecimæ plagæ, qua Ægyptii, dum hostiliter sequerentur Hebræos, in mari rubro populo Dei per siccum transeunte perierunt. (Exodi 14.) Sed ego illa re gesta in Ægypto, istas persecutiones propheticè significatas esse non arbitror: quamvis ab eis, qui hoc pu-

[a] Plures & probæ notæ MSS. *cooperatur.* Alludit ad locum Apostoli Rom. 8. ubi Græcè est, συνεργεῖ: quod utrolibet modo verti potest, referendo ad θεὸν, vel ad πάντα.
[b] Sic MSS. Editi autem, *suasibili.*
[c] Er. & aliquot MSS. *& re vera utile est.*
[d] Editi, *cùm Christianum cogitantur* &c. Abest *Christianum* à MSS.
[e] Editi, *conformes fieri.* Verbum *fieri* non est in MSS. nec in Græco textu Apostoli.
[f] Vind. Am. & aliquot MSS. omittunt, *quæ facta est.*
[g] Sic putat Orosius in lib. 7. cap. 27.

tant, exquisitè & ingeniosè illa singula his singulis comparata videantur, non prophetico Spiritu, sed conjecturâ mentis humanæ, quæ aliquando ad verum pervenit, aliquando fallitur.

2. Quid enim, qui hoc sentiunt, dicturi sunt de persecutione, qua ipse Dominus crucifixus est? In quo eam numero posituri? Si autem hac exceptâ existimant computandum, tamquam illæ numerandæ sint, quæ ad corpus pertinent, non qua ipsum caput est appetitum & occisum; quid agent de illa, quæ postea quàm Christus adscendit in cælum, Jerosolymis facta est, ubi beatus Stephanus lapidatus est, ubi Jacobus frater Johannis gladio trucidatus, ubi apostolus Petrus ut occideretur inclusus & per Angelum liberatus, ubi fugati atque dispersi de Jerosolymis fratres, ubi Saulus, qui postea Paulus apostolus factus est, vastabat Ecclesiam; ubi ipse quoque jam fidem, quam persequebatur, evangelizans, qualia faciebat, est passus, sive per Judæam, sive per alias gentes, quacumque Christum ferventissimus prædicabat? Cur ergo eis à Nerone videtur ordiendum, cùm ad Neronis tempora inter atrocissimas persecutiones, de quibus nimis longum est cuncta dicere, Ecclesia crescendo pervenerit? Quòd si à regibus factas persecutiones in numero existimant esse debere; rex fuit Herodes, qui etiam post adscensum Domini gravissimam fecit. Deinde quid respondent etiam de Juliano, quem non numerant in decem? An ipse non est Ecclesiam persecutus, qui Christianos liberales litteras docere ac discere vetuit? Sub quo * Valentinianus major, qui post eum tertius Imperator fuit, fidei Christianæ confessor exstitit, militiâque privatus est. Ut omittam quæ apud Antiochiam facere cœperat, nisi unius fidelissimi & constantissimi juvenis, qui multis, ut torquerentur, apprehensis, per totum diem primus est tortus, inter ungulas cruciatusque psallentis libertatem atque hilaritatem miratus horruisset, & in ceteris deformiùs erubescere timuisset. Postremò nostrâ memoriâ Valens supradicti Valentiniani frater Arianus, nonne magna * persecutione per Orientis partes catholicam vastavit Ecclesiam? Quale est autem, non considerare, Ecclesiam per totum mundum fructificantem atque crescentem posse in aliquibus gentibus persecutionem pati à regibus, & quando in aliis non patitur? Nisi fortè non est persecutio computanda, quando rex [a] Gothorum in ipsa Gothia persecutus est Christianos crudelitate mirabili, cùm ibi non essent nisi catholici, quorum plurimi martyrio coronati sunt: sicut à quibusdam fratribus, qui tunc illic pueri fuerant, & se ista vidisse incunctanter recordabantur, audivimus? Quid modò [b] in Perside? Nonne ita in Christianos ferbuit persecutio, (si tamen jam quievit,) ut fugientes inde nonnulli usque ad Romana oppida pervenerint? Hæc atque hujusmodi mihi cogitanti, non videtur esse definiendus numerus persecutionum, quibus exerceri oportet Ecclesiam. Sed rursus affirmare aliquas futuras à regibus, præter illam novissimam, de qua nullus ambigit Christianus, non minoris est temeritatis. Itaque hoc in medio relinquimus, neutram partem quæstionis hujus adstruentes, sive destruentes, sed tantummodo ab affirmandi quodlibet horum audaci præsumtione revocantes.

* Ammianus lib. 26. Theodoretus lib. 3. c. 15. Eutropius &c.

* Eusebius, Eutropius, Orosius &c. Ipse August. l. 2. contra litteras Petil. c. 92.

Caput LIII.

De tempore novissimæ persecutionis occulto.

1. Illam sanè novissimam persecutionem, quæ ab Antichristo futura est, præsentiâ suâ ipse exstinguet Jesus. Sic enim scriptum est, quòd *eum interficiet spiritu oris sui, & evacuabit illuminatione præsentiæ suæ.* Hîc quæri solet, Quando istud erit? Importunè omnino. Si enim hoc nobis nosse prodesset, à quo meliùs quàm ab ipso Deo magistro interrogantibus discipulis diceretur? Non enim siluerunt inde apud eum; sed à præsente quæsierunt, dicentes, *Domine, si hoc tempore* [c] *præsentaberis, & quando regnum Israël?* At ille: *Non est*, inquit, *vestrûm scire tempora, quæ Pater in sua posuit potestate.* Non utique illi de hora, vel die, vel anno, sed de tempore interrogaverant, quando istud accepere responsum. Frustra igitur annos, qui huic sæculo remanent, computare ac definire conamur, cùm hoc scire non esse nostrûm ex ore Veritatis audiamus. Quos tamen alii quadringentos, alii quingentos, alii etiam mille ab adscensione Domini usque ad ejus ultimum adventum compleri posse dixerunt. Quemadmodum autem quisque eorum adstruat opinionem suam, longum est demonstrare, & non necessarium. Conjecturis quippe utuntur humanis, non ab eis certum aliquid de Scripturæ canonicæ auctoritate profertur. Omnium verò de hac re calculantium digitos resoluit, & quiescere jubet ille qui dicit *Non est vestrûm scire tempora, quæ Pater in sua posuit potestate.*

2. Thess. ii. 8.

Act. 1. 6.

2. Sed hæc quia Evangelica sententia est, mirum non est non eâ repressos fuisse deorum multorum falsorumque cultores, quo minùs fingerent dæmonum responsis, quos tamquam deos colunt, definitum esse quanto tempore mansura esset religio Christiana. Cùm enim viderent, nec tot tantisque persecutionibus eam potuisse consumi, sed his potiùs mira incrementa sumsisse, excogitaverunt nescio quos versus Græcos, tamquam consulenti cuidam, divino oraculo effusos, ubi Christum quidem ab hujus tamquam sacrilegii crimine faciunt innocentem, Petrum autem [d] maleficiis fecisse subjungunt, ut coleretur Christi nomen per trecentos-sexaginta-quinque annos, deinde completo memorato numero annorum, sine mora sumeret finem. O hominum corda doctorum! O ingenia [e] litterata digna credere ista de Christo, quæ credere non vultis in Christum, quòd ejus discipulus Petrus ab eo magicas artes non didicerit, sed ipso innocente tamen ejus [f] maleficus fuerit, nomenque illius, quàm suum, coli maluerit magicis artibus suis, magnis laboribus & periculis suis, postremò etiam effusione sanguinis sui! Si Petrus maleficus fecit, ut Christum sic diligeret mundus; quid fecit innocens Christus, ut eum sic diligeret Petrus? Respondeant igitur ipsi sibi, & si pos-

Figmentum impium & calumnia in Petrum ceu maleficum.

[a] Athanarici regis Gothorum notat persecutionem, de qua Hieronymus in Chronico, & Orosius lib. 7 c. 32.

[b] Hæc persecutio commora est circa annum Christi 420. sub Isdigerde rege Persarum, ut scribit Theodoretus lib. 5. c. 38 vel potiùs sub Vararane ejus filio, ut Socrates lib. 7 c. 18. & Nicephorus lib. 14. c. 19. De eadem persecutione Cassiodorus lib. 10. hist. trip. c. 30.

[c] Editi, *si hoc in tempore repræsentabis regnum Israël?* Sed Augustinus, ut alibi jam est observatum, legere solet, *si hoc tempore præsentaberis, & quando regnum Israël?* Et sic habet hoc loco liber optimæ notæ Colbertinus.

[d] Sic aliquot MSS. At editi, *maleficia fecisse.*

[e] In sola editione Lov. *litteratorum*, pro *litterata.*

[f] Editi, *ejus discipulus maleficus.* Abest *discipulus* à MSS.

sunt, intelligant illâ supernâ gratiâ factum esse, ut propter æternam vitam Christum diligeret mundus, quâ gratiâ factum est, ut & propter æternam vitam ab illo accipiendam, & usque ad temporariam mortem pro illo patiendam Christum diligeret Petrus. Deinde isti dii qui sunt, qui possunt ista prædicere, nec possunt avertere, ita succumbentes uni malefico, & uni sceleri magico, quo puer, ut dicunt, anniculus occisus, & dilaniatus, & ritu nefario sepultus est, ut sectam sibi adversariam tam prolixo tempore convalescere, tot tantarumque persecutionum horrendas crudelitates, non resistendo, sed patiendo superare, & ad suorum simulacrorum, templorum, sacrorum, oraculorum eversionem pervenire permitterent? Quis postremò est deus, non noster utique, sed ipsorum, qui vel illectus tanto scelere vel impulsus est ista præstare? Non enim alicui dæmoni, sed deo dicunt illi versus, hæc Petrum arte magica definisse. Talem deum habent, qui Christum non habent.

Caput LIV.

De stultissimo mendacio Paganorum, quo Christianam religionem non ultra trecentos-sexaginta-quinque annos mansuram esse finxerunt.

HÆc atque hujusmodi multa colligerem, si nondum annus ipse transisset, quem divinatio ficta promisit, & decepta vanitas credidit. Cùm verò ex quo nominis Christi cultus per ejus in carne præsentiam & per Apostolos institutus est, ante aliquot annos anni trecenti-sexaginta-quinque D completi sint, quid aliud quærimus, unde ista falsitas refellatur? Ut enim in Christi nativitate hujus rei non ponamus initium, quia infans & puer discipulos non habebat, tamen quando habere cœpit, procul dubio tunc innotuit per ejus corporalem præsentiam doctrina & religio Christiana, id est, postea quàm in fluvio Jordane ministerio Johannis est baptizatus. Propter hoc enim de illo
Psal. 71. 8. prophetia illa præcesserat, *Dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis* E *terræ.* Sed quoniam priùs quàm passus esset, & resurrexisset à mortuis, nondum fides omnibus fuerat definita, in resurrectione quippe Christi defini-
Act. 17. 30. ta est, (nam sic apostolus Paulus Atheniensibus loquitur, dicens, *Jam nunc annuntiat hominibus, omnes ubique agere pœnitentiam, eo quòd statuit diem, judicare orbem in æquitate, in viro, in quo definivit fidem omnibus, resuscitans illum à mortuis,*) meliùs in hac quæstione solvenda inde initium sumimus: præsertim quia tunc datus est etiam Spiritus-sanctus, F sicut eum dari post resurrectionem Christi oportebat in ea civitate, ex qua debuit incipere lex secunda, hoc est, Testamentum novum. Prima enim A fuit ex monte Sina per Moysen, quod Testamentum vocatur vetus. De hac autem quæ per Christum danda erat, prædictum est, *Ex Sion prodiet lex, & verbum Domini ex Ierusalem.* Isai. 2. 3. Unde & ipse per omnes gentes dixit prædicari oportere in nomine suo pœnitentiam, sed tamen incipientibus ab Luca 24. 47. Jerusalem. Ibi ergo exorsus est hujus nominis cultus, ut in Christum Jesum, qui crucifixus fuerat & resurrexerat, crederetur. Ibi hæc fides tam insignibus initiis [a] incanduit, ut aliquot hominum millia, B in Christi nomen mirabili alacritate conversa, [a] Act. 2. 41. & cap. 4. 4. & 32. venditis suis rebus ut egenis distribuerentur, proposito sancto & ardentissima caritate ad paupertatem voluntariam pervenirent, atque inter frementes & sanguinem sitientes Judæos, se usque ad mortem pro veritate certare, non armatâ potentiâ, sed potentiore patientiâ præpararent. Hoc si nullis magicis artibus factum est, cur credere dubitant, eadem virtute divina per totum mundum id fieri potuisse qua hoc factum est? Si autem ut Jerosolymis C sic ad cultum nominis Christi accenderetur tanta hominum multitudo, quæ illum in cruce, vel fixerat prensum, vel riserat fixum, jam maleficium illud fecerat Petrus, ex ipso anno quærendum est, quando trecenti-sexaginta-quinque completi sint. Mortuus est ergo Christus duobus [b] Geminis Consulibus, octavo Kalendas Aprilis. Resurrexit tertia die, sicut Apostoli [c] suis etiam sensibus probaverunt. Deinde post quadraginta dies adscendit in cælum: post decem dies, id est, quinquagesimo post suam resurrectionem die misit Spiritum-sanctum. Tunc tria millia hominum Apostolis eum prædicantibus crediderunt. Tunc itaque nominis illius cultus exorsus est, sicut nos credimus, & veritas habet, efficaciâ Spiritus-sancti; sicut autem finxit vanitas impia vel putavit, magicis artibus Petri. Paulò pòst etiam signo mirabili facto, quando ad verbum ipsius Petri quidam mendicus ab utero matris ita claudus, ut ab aliis portaretur, Act. 3. 4. & ad portam templi, ubi stipem peteret, poneretur, in nomine Jesu Christi salvus exsilivit, quinque millia hominum crediderunt: ac deinde aliis atque aliis accessibus credentium crevit Ecclesia. Ac per hoc colligitur etiam dies, ex quo annus ipse sumsit initium, scilicet quando missus est Spiritus-sanctus, id est, per Idus Maias. Numeratis proinde Consulibus trecenti-sexaginta-quinque anni reperiuntur impleti per easdem Idus consulatu Honorii & Eutychiani. Porrò sequenti anno, Consule Manlio Theodoro, quando jam secundùm illud oraculum dæmonum aut figmentum hominum nulla esse debuit religio Christiana, quid per alias terrarum partes forsitan factum sit, non fuit necesse perquirere. Interim quod scimus,

[a] Lov. *incaluit:* dissentientibus editis aliis & MSS.

[b] Tertullianus lib. contra Judæos c. 8. *Tiberius*, inquit, *Cæsar imperium habuit annis 22. mensibus 7. diebus 20. hujus quinto decimo anno imperii passus est Christus, annos habens quasi triginta cùm pateretur.* Et paulò pòst, *Passio hujus exterminii intra tempora septuaginta hebdomadarum perfecta est sub Tiberio Cæsare, Coss. Rubellio Gemino & Fusio Gemino, mense Martio, temporibus Paschæ, die octavo Kalendarum Aprilium.* Hunc secutus Lactantius lib. 4. c. 10. eumdem Tiberii imperantis annum, eosdemque Consules assignat, nec in die variat nisi librariorum forsitan vitio, quo factum est ut codices alii *ante diem decimum*, alii *ante diem septimum* habeant, alii verò meliùs, *ante diem VIII. Kal. April.* quod idem est atque *Octavo ante diem Kal. April.* quemadmodum Tullianis exemplis plurimis ostendi potest. Christum passum VIII. Kal. April. asserit rursum Augustinus lib. 83. q 56. & lib. 4. de Trinit c. 5 cumque eo Chrysostomus in Serm. de nativ. S. Johann. bapt. Gregorius Turon lib. 10. c. ultimo. Beda lib. de ratione temp. c. 47. &c. Eusebius autem in Chronico & Epiphanius Hæres. 51 passionem Domini ad annum Tiberii octavum decimum referunt. Huic opinioni favet Evangelium: nam Luc. 3. baptisma datum Christo à Johanne & exordium prædicationis ejus in XV. Tiberii annum refertur, & liquet tres ab inde annos solidos Christum, ante quàm pateretur, prædicasse regnum Dei. Sed Tiberii annos haud quaquam more Romano computatos ab Eusebio & Epiphanio fuisse, contendit Dionysius Petavius de doctrina Temp. lib. 12. c. 12. *Etenim à populari*, inquit, *civitatum suarum exordio Patres illi annos inchoabant, nimirum ab Autumno antecedente æstatem illam, qua Augustus excessit*, adeoque *annum Tiberii decimum-octavum putare incipiunt ab Autumno anni Iuliani 75.* Ipse itaque Petavius in rationario Temp. parte 1. lib 5. scribit mortuum Christum Tiberio quintum & Seiano Coss. Martii 23. At Baronius, Ludovicus Vives, Leonardus Coquæus &c. Coss Cn. Domitio Ænobardo & Camillo Scriboniano. Alia denique est non minùs probata viris eruditis opinio, passionem Christi ad annum referens Tiberii decimum-nonum, currentem cum Juliano 78. eumque eo cui Phlegon apud Eusebium defectionem solis assignat, Olympiadis 202. anno 4. Coss. Severo Sulpitio Galba & Lucio Cornelio Sulla, & ad diem Aprilis tertium.

[c] Vind. Am. & plures MSS. *Apostoli sui.*

in civitate notissima & eminentissima Carthagine Africæ Gaudentius & Jovius comites Imperatoris Honorii, quarto-decimo Kalendas Aprilis falsorum deorum templa everterunt, & simulacra fregerunt. Ex quo usque [a] ad hoc tempus per triginta ferme annos quis non videat quantum creverit cultus nominis Christi, præsertim postea quam multi eorum Christiani facti sunt, qui tamquam vera illa divinatione revocabantur à fide, eamque completo eodem annorum numero inanem ridendamque viderunt? Nos ergo qui sumus vocamurque Christiani, non in Petrum credimus, sed in quem credidit Petrus: Petri de Christo ædificati sermonibus, non carminibus venenati; nec decepti maleficiis, sed beneficiis ejus adjuti. Ille Petri magister Christus in doctrina, quæ ad vitam ducit æternam, ipse est & magister noster.

In Christum, non in Petrum, Christiani credunt.

2. Sed aliquando jam concludamus hunc librum, huc usque disserentes, & quantum satis visum est demonstrantes, quisnam sit duarum Civitatum, cælestis atque terrenæ, ab initio usque in finem permixtarum mortalis excursus. Quarum illa quæ terrena est, fecit sibi quos voluit, vel undecumque, vel etiam ex hominibus falsos deos, quibus sacrificando serviret: illa autem quæ cælestis peregrinatur in terra, falsos deos non facit, sed à vero Deo ipsa fit, cujus verum sacrificium ipsa sit. Ambæ tamen temporalibus, vel bonis pariter utuntur, vel malis pariter affliguntur, diversa fide, diversa spe, diverso amore, donec ultimo judicio separentur, & percipiat unaquæque suum finem, cujus nullus est finis: de quibus ambarum finibus deinceps disserendum est.

[a] Leonardus Coquæus in hunc locum, *Ad annum, ait, usque Christi 429. Theodosii junioris 22 quo hæc scribebat Augustinus.* Eodem ex loco Baronius ad an. 426. n. 17. putat scriptum hunc librum anno 429. quoniam à Manlii Theodori consulatu, qui in annum 399. incidit, computantur hîc anni ferme triginta. Sed præfixâ particulâ *ferme* non obscurè significat Augustinus uti se rotundo numero, tametsi plenus non sit, & desint anni tres vel quatuor, quemadmodum intelligitur infrà lib. 22. c. 8.

LIBER DECIMUS-NONUS.

In quo de finibus utriusque Civitatis, terrenæ ac cælestis disputatur. Recensentur de bonorum & malorum finibus opiniones Philosophorum, qui beatitudinem in hac vita facere ipsi sibi frustra conati sunt: qui dum operosiùs refelluntur, ipsius Civitatis cælestis, seu populi Christiani beatitudo & pax quænam sit, qualisve hîc haberi, vel in futurum sperari possit, demonstratur.

CAPUT I.

Quòd in quæstione, quam de finibus bonorum & malorum philosophica disputatio ventilavit, ducentas-octoginta & octo sectas esse posse, Varro perspexerit.

1. QUONIAM de Civitatis utriusque, terrenæ scilicet & cælestis, debitis finibus deinceps mihi video disputandum; priùs exponenda sunt, quantum Operis hujus terminandi ratio patitur, argumenta mortalium, quibus sibi ipsi beatitudinem facere in hujus vitæ infelicitate moliti sunt, ut ab eorum rebus vanis spes nostra quid differat, quam Deus nobis dedit, & res ipsa, hoc est, vera beatitudo quam dabit, non tantùm auctoritate divina, sed adhibita etiam ratione, qualem propter infideles possumus adhibere, clarescat. De finibus enim bonorum & malorum multa & multipliciter inter se philosophi disputarunt: quam quæstionem maxima intentione versantes, invenire conati sunt quid efficiat hominem beatum. Illud enim est finis boni nostri, propter quod appetenda sunt cetera, ipsum autem propter se ipsum: & illud finis mali, propter quod vitanda sunt cetera, ipsum autem propter se ipsum. Finem ergo boni nunc dicimus, non quo consumatur, ut non sit, sed quo perficiatur, ut plenum sit; & finem mali, non quo esse desinat, sed quò usque nocendo perducat. Fines itaque isti sunt, summum bonum, & summum malum. De quibus inveniendis, atque in hac vita summo bono adipiscendo, vitando autem summo malo, multùm, sicut dixi, laboraverunt, qui studium sapientiæ in hujus sæculi vanitate professi sunt: nec tamen eos, quamvis diversis errantes modis, naturæ limes in tantum ab itinere veritatis deviare permisit, ut non alii in animo, alii in corpore, alii in utroque fines bonorum ponerent & malorum. Ex qua tripertita velut generalium distributione sectarum, Marcus Varro in libro de philosophia tam multam dogmatum varietatem diligenter & subtiliter scrutatus advertit, ut ad ducentas-octoginta-octo sectas, non quæ jam essent, sed quæ esse possent, adhibens quasdam differentias, facillimè perveniret.

2. Quod ut breviter ostendam, inde oportet incipiam, quod ipse advertit, & posuit in libro memorato: quatuor esse quædam, quæ homines sine magistro, sine ullo doctrinæ adminiculo, sine industria vel arte vivendi, quæ virtus dicitur, & procul dubio discitur, velut naturaliter appetunt; aut voluptatem, qua delectabiliter movetur corporis sensus; aut quietem, qua fit ut nullam molestiam quisque corporis patiatur; aut utramque, quam tamen uno nomine voluptatis Epicurus appellat; aut universaliter prima naturæ, in quibus & hæc sunt, & alia, vel in corpore, ut membrorum integritas, & salus atque incolumitas ejus; vel in animo, ut sunt ea quæ vel parva, vel magna in hominum reperiuntur ingeniis. Hæc igitur quatuor, id est, voluptas, quies, utrumque, prima naturæ, ita sunt in nobis, ut vel virtus, quam postea doctrina inserit, propter hæc appetenda sit, aut ista propter virtutem, aut utraque propter se ipsa: ac per hoc fiunt hinc duodecim sectæ: per hanc enim rationem singulæ triplicantur; quod cùm in una demonstravero, difficile non erit id in ceteris invenire. Cùm ergo voluptas corporis animi virtuti aut subditur, aut præfertur, aut jungitur, tripertitâ variatur diversitate sectarum. Subditur autem virtuti, quando in usum virtutis assumitur. Pertinet quippe ad virtutis officium, & vivere patriæ, & propter patriam filios procreare: quorum

Quatuor ab homine naturaliter appetuntur.

neutrum fieri potest sine corporis voluptate. Nam sine illa nec cibus potusque sumitur, ut vivatur; nec concumbitur, ut generatio propagetur. Cùm verò præfertur virtuti, ipsa appetitur propter se ipsam, virtus autem assumenda creditur propter illam, id est, ut nihil virtus agat, nisi ad consequendam vel conservandam corporis voluptatem: quæ vita deformis est quidem, quippe ubi virtus servit dominæ voluptati; quamvis nullo modo hæc dicenda sit virtus: sed tamen etiam ista horribilis turpitudo quosdam philosophos patronos & defensores suos habuit. Virtuti porrò voluptas jungitur, quando neutra earum propter alteram, sed propter se ipsas ambæ appetuntur. Quapropter sicut voluptas vel subdita, vel prælata, vel juncta virtuti, tres sectas facit; ita quies, ita utrumque, ita prima naturæ alias ternas inveniuntur efficere. Pro varietate quippe humanarum opinionum virtuti aliquando subduntur, aliquando præferuntur, aliquando junguntur, ac sic ad duodenarium sectarum numerum pervenitur. Sed iste quoque numerus duplicatur adhibitâ unâ differentiâ, socialis videlicet vitæ: quoniam quisquis sectatur aliquam istarum duodecim sectarum, profectò aut propter se tantùm id agit, aut etiam propter socium, cui debet hoc velle quod sibi. Quocirca duodecim sunt eorum, qui propter se tantùm unamquamque tenendam putant; & aliæ duodecim eorum, qui non solùm propter se sic vel sic philosophandum esse decernunt, sed etiam propter alios, quorum bonum appetunt sicut suum. Hæ autem sectæ viginti-quatuor iterum geminantur, additâ differentiâ ex Academicis novis, & fiunt quadraginta-octo. Illarum quippe viginti-quatuor unamquamque sectarum potest quisque sic tenere ac defendere ut certam, quemadmodum defenderunt Stoici, quòd hominis bonum, quo beatus esset, in animi tantummodo virtute consisteret: potest alius ut incertam, sicut defenderunt Academici novi, quòd eis etsi non certum, tamen veri simile videbatur. Viginti-quatuor ergo fiunt per eos, qui eas velut certas propter veritatem, & aliæ viginti-quatuor per eos, qui easdem quamvis incertas propter veri similitudinem sequendas putant. Rursus, quia unamquamque istarum quadraginta-octo sectarum potest quisque sequi habitu ceterorum philosophorum, itemque potest alius habitu Cynicorum, ex hac etiam differentia duplicantur, & nonaginta-sex fiunt. Deinde quia earum singulas quasque ita tueri homines possunt atque sectari, ut aut otiosam diligant vitam, sicut hi qui tantummodo studiis doctrinæ vacare voluerunt, atque valuerunt; aut negotiosam, sicut hi qui cùm philosopharentur, tamen administratione reipublicæ regendisque rebus humanis occupatissimi fuerunt; aut ex utroque genere temperatam, sicut hi qui partim erudito otio, partim necessario negotio, alternantia vitæ suæ tempora tribuerunt: propter has differentias potest etiam triplicari numerus iste sectarum, & ad ducentas-octoginta-octo perduci.

3. Hæc de Varronis libro, quantum potui, breviter ac dilucidè posui, sententias ejus meis explicans verbis. Quomodo autem refutatis ceteris unam eligat, quam vult esse Academicorum veterum, quos à Platone institutos usque ad Polemonem, qui ab illo quartus ejus scholam tenuit, quæ [a] Academia dicta est, habuisse certa dogmata vult videri; & ob hoc distinguit ab Academicis novis, quibus incerta sunt omnia, quod philosophiæ genus ab Archesila * cœpit successore Polemonis; eamque sectam, id est, veterum Academicorum, sicut dubitatione ita omni errore carere arbitretur, longum est per omnia demonstrare: nec tamen omni ex parte res omittenda est. Removet ergo priùs illas omnes differentias, quæ numerum multiplicavere sectarum: quas ideo removendas putat, quia non in eis est finis boni. Neque enim existimat ullam philosophiæ sectam esse dicendam, quæ non eo distet à ceteris, quòd diversos habeat fines bonorum & malorum. Quando quidem nulla est homini caussa philosophandi, nisi ut beatus sit: quod autem beatum facit, ipse est finis boni: nulla est igitur caussa philosophandi, nisi finis boni: quamobrem quæ nullum boni finem sectatur, nulla philosophiæ secta dicenda est. Cùm ergo quæritur de sociali vita, utrùm sit tenenda sapienti, ut summum bonum, quo fit homo beatus, ita velit & curet amici sui, quemadmodum suum, an suæ tantummodo beatitudinis caussâ faciat quidquid facit; non de ipso summo bono quæstio est, sed de assumendo vel non assumendo socio ad hujus participationem boni, non propter se ipsum, sed propter eumdem socium, ut ejus bono ita gaudeat, sicut gaudet suo. Item cùm quæritur de Academicis novis, quibus incerta sunt omnia, utrùm ita sint res habendæ, in quibus philosophandum est, an sicut aliis philosophis placuit, certas eas habere debeamus; non quæritur quid in boni fine sectandum sit, sed de ipsius boni veritate, quod sectandum videtur, utrùm sit, nec ne, dubitandum: hoc est, ut id planiùs eloquar, utrùm ita sectandum sit, ut qui sectatur, dicat esse verum; an ita, ut qui sectatur, dicat verum sibi videri, etiamsi fortè sit falsum; tamen uterque sectetur unum atque idem bonum. In illa etiam differentia quæ adhibetur ex habitu & consuetudine Cynicorum, non quæritur quisnam sit finis boni, sed utrùm in illo habitu & consuetudine sit vivendum ei, qui verum sectatur bonum, quodlibet ei verum videatur esse atque sectandum. Denique fuerunt, qui cùm diversa sequerentur bona finalia, alii virtutem, alii voluptatem, eumdem tamen habitum & consuetudinem tenebant, ex [b] qua Cynici appellabantur. Ita illud quidquid est, unde philosophi Cynici discernuntur à ceteris, ad eligendum ac tenendum bonum, quo beati fierent, utique nil valebat. Nam si aliquid ad hoc interesset, profectò idem habitus eumdem finem sequi cogeret, & diversus habitus eumdem sequi finem non sineret.

* V. Cicer. l. 1. de leg. & in Academic.

Philosophandi caussa.

Caput II.

Quomodo, remotis omnibus differentiis, quæ non sectæ, sed quæstiones sunt, ad tripertitam summi boni definitionem Varro perveniat, quarum tamen una sit eligenda.

IN tribus quoque illis vitæ generibus, uno scilicet non segniter, sed in contemplatione vel inquisitione veritatis otioso, altero in gerendis rebus humanis negotioso, tertio ex utroque genere temperato, cùm quæritur quid horum sit potiùs eligendum, non finis boni habet controversiam; sed quid horum trium difficultatem vel facilitatem afferat ad consequendum vel retinendum fi-

[a] Plures MSS. *Academica.*

[b] Sic MSS. Editi autem, *ex quo.*

nem boni, id in ista quæstione versatur. Finis enim boni, cùm ad eum quisque pervenerit, protinus beatum facit. In otio autem litterato, vel in negotio publico, vel quando utrumque vicibus agitur, non continuò quisque beatus est. Multi quippe in quolibet horum trium possunt vivere, & in appetendo boni fine quo fit homo beatus, errare. Alia est igitur quæstio de finibus bonorum & malorum, quæ unamquamque philosophorum sectam facit: & aliæ sunt quæstiones de sociali vita, de cunctatione Academicorum, de vestitu & victu Cynicorum, de tribus vitæ generibus, otioso, actuoso, & ex utroque modificato; quarum nulla est, in qua de bonorum & malorum finibus disputatur. Proinde quoniam Marcus Varro has quatuor adhibens differentias, id est, ex vita sociali, ex Academicis novis, ex Cynicis, ex isto vitæ genere tripertito ad sectas ducentas-octoginta-octo pervenit, & si quæ aliæ possunt similiter adjici; remotis eis omnibus, quoniam de sectando summo bono nullam inferunt quæstionem, & ideo sectæ nec sunt, nec vocandæ sunt, ad illas duodecim, in quibus quæritur quid sit bonum hominis, quo assecuto fit beatus, ut ex eis unam veram, ceteras falsas ostendat esse, revertitur. Nam remoto illo tripertito genere vitæ, duæ partes hujus numeri detrahuntur, & sectæ nonaginta-sex remanent. Remotâ verò differentiâ ex Cynicis additâ, ad dimidium rediguntur, & quadraginta-octo fiunt. Auferamus etiam quod ex Academicis novis adhibitum est, rursus dimidia pars remanet, id est, viginti-quatuor. De sociali quoque vita quod accesserat, similiter auferatur, duodecim sunt reliquæ, quas ista differentia, ut viginti-quatuor fierent, duplicaverat. De his ergo duodecim nihil dici potest, cur sectæ non sint habendæ. Nihil quippe aliud in eis quæritur, quàm fines bonorum & malorum. Inventis autem bonorum finibus, profectò è contrario sunt malorum. Hæ autem ut fiant duodecim sectæ, illa quatuor triplicantur, voluptas, quies, utrumque, & prima naturæ, quæ * primigenia Varro vocat. Hæc quippe quatuor dum singillatim virtuti aliquando subduntur, ut non propter se ipsa, sed propter officium virtutis appetenda videantur, aliquando præferuntur, ut non propter se ipsa, sed propter hæc adipiscenda vel conservanda necessaria virtus putetur, aliquando jungitur, ut propter se ipsa & virtus, & ista appetenda credantur; quaternarium numerum triplum reddunt, & ad duodecim sectas perveniunt. Ex illis autem quatuor rebus Varro tres tollit, voluptatem scilicet, & quietem, & utrumque: non quòd eas improbet, sed quòd primigenia illa naturæ & voluptatem in se habeant, & quietem. Quid ergo opus est ex his duabus tria quædam facere, duo scilicet, dum singillatim appetuntur voluptas aut quies, & tertium, cùm ambæ simul; quando quidem prima naturæ, & ipsas, & præter ipsas alia multa contineant? De tribus ergo sectis ei placet diligenter esse tractandum, quænam sit potiùs eligenda. Non enim veram plus quàm unam vera ratio esse permittit, sive in his tribus sit, sive alicubi alibi, quod pòst videbimus. Interim de his tribus quomodo unam Varro eligat, quantum breviter apertéque possumus, disseramus. Istæ nempe tres sectæ ita fiunt, cùm vel prima naturæ propter virtutem, vel virtus propter prima naturæ, vel utraque, id est, & virtus & prima naturæ propter se ipsa sunt expetenda.

* V. Cicer. lib. 2. de finibus.

Caput III.

De tribus sectis summum hominis bonum quærentibus, quam eligendam Varro definiat, sequens veteris Academiæ, Antiocho auctore, sententiam.

1. Quid ergo istorum trium sit verum atque sectandum, isto modo persuadere conatur. Primùm, quia summum bonum in philosophia non arboris, non pecoris, non Dei, sed hominis quæritur, quid sit ipse homo, quærendum putat. Sentit quippe in ejus natura duo esse quædam, corpus & animam: & horum quidem duorum melius esse animam, longéque præstabilius omnino non dubitat; sed utrùm anima sola sit homo, ut ita sit ei corpus tamquam equus equiti[a]. Eques enim non homo & equus, sed solus homo est: ideo tamen eques dicitur, quòd aliquo modo se habeat ad equum. An corpus solum sit homo, aliquo modo se habens ad animam, sicut poculum ad potionem: non enim calix & potio, quam continet calix, simul dicitur poculum, sed calix solus; ideo tamen quòd potioni continendæ sit accommodatus. An verò nec anima sola, nec solum corpus, sed simul utrumque sit homo, cujus pars sit una, sive anima, sive corpus, ille autem totus ex utroque constet, ut homo sit: sicut duos equos junctos bigas vocamus, quorum sive dexter, sive sinister, pars est bigarum, unum verò eorum quoquo modo se habeat ad alterum, bigas non dicimus, sed ambos simul. Horum autem trium hoc eligit tertium, hominemque nec animam solam, nec solum corpus, sed animam simul & corpus esse arbitratur. Proinde summum bonum hominis, quo fit beatus, ex utriusque rei bonis constare dicit, & animæ scilicet & corporis. Ac per hoc prima illa naturæ propter se ipsa existimat expetenda, ipsamque virtutem quam doctrina inserit velut artem vivendi, quæ in animæ bonis est excellentissimum bonum. Quapropter eadem virtus, id est, ars agendæ vitæ, cùm acceperit prima naturæ, quæ sine illa erant, sed tamen erant etiam quando eis doctrina adhuc deerat, omnia propter se ipsam appetit, simulque etiam se ipsam: omnibusque simul & se ipsâ utitur, eo fine ut omnibus delectetur atque perfruatur, magis minúsque, ut quæque inter se majora atque minora sunt, tamen omnibus gaudens, & quædam minora, si necessitas postulat, propter majora vel adipiscenda vel tenenda, contemnens. Omnium autem bonorum vel animi vel corporis, nihil sibi virtus omnino præponit. Hæc enim bene utitur & se ipsâ, & ceteris quæ hominem faciunt beatum, bonis. Ubi verò ipsa non est, quamlibet multa sint bona, non [b] bono ejus sunt, cujus sunt; ac per hoc jam nec ejus bona dicenda sunt, cui malè utenti utilia esse non possunt. Hæc ergo vita hominis, quæ virtute & aliis animi & corporis bonis, sine quibus virtus esse non potest, fruitur, beata esse dicitur: si verò & aliis, sine quibus esse virtus potest, vel ullis, vel pluribus, beatior: si autem prorsus omnibus, ut nullum omnino bonum desit, vel animi vel corporis, beatissima. Non enim hoc est vita, quod virtus; quoniam non omnis vita, sed sapiens vita virtus est: & tamen qualiscumque vita sine ulla virtute potest esse; virtus verò sine ulla vita

Homo quid.

a Hìc in editis additur, *quærendum putat*: pro quo in MSS. relinquitur subaudiendum, *dubitat*.

b Editi, *non bona ejus sunt*. Meliùs MSS. *non bono*.

non potest esse. Hoc & de memoria dixerim atque ratione, & si quid aliud tale est in homine. Sunt enim hæc & ante doctrinam, sine his autem non potest esse ulla doctrina: ac per hoc nec virtus, quæ utique discitur. Bene autem currere, pulcrum esse corpore, viribus ingentibus prævalere, & cetera hujusmodi talia sunt, ut & virtus sine his esse possit, & ipsa sine virtute: [a] bona sunt tamen; & secundùm istos etiam ipsa propter se ipsam diligit virtus, utiturque illis & fruitur, sicut virtutem decet.

2. Hanc vitam beatam etiam socialem perhibent esse, quæ amicorum bona propter se ipsa diligat sicut sua, eisque propter ipsos hoc velit quod sibi; sive in domo sint, sicut conjunx & liberi & quicumque domestici; sive in loco, ubi domus ejus est, sicuti est urbs, ut sunt hi qui cives vocantur; sive in toto orbe, ut sunt gentes, quas ei societas humana conjungit; sive in ipso mundo, qui censetur nomine cæli & terræ, sicut esse dicunt deos, quos volunt amicos esse homini sapienti, quos nos familiariùs Angelos dicimus. De bonorum autem & è contrario malorum finibus negant ullo modo esse dubitandum, & hanc inter se & novos Academicos affirmant esse distantiam, nec eorum interest quidquam, sive Cynico, sive alio quolibet habitu & victu in his finibus, quos veros putant, quisque philosophetur. Ex tribus porrò illis vitæ generibus, otioso, actuoso, & quod ex utroque compositum est, hoc tertium sibi placere asseverant. Hæc sensisse atque docuisse Academicos veteres, Varro asserit, auctore Antiocho magistro Ciceronis & suo, quem sanè Cicero in pluribus fuisse Stoicum, quàm veterem Academicum vult videri. Sed quid ad nos, qui potiùs de rebus ipsis judicare debemus, quàm pro magno de hominibus quid quisque senserit scire?

Caput IV.

De summo bono & summo malo quid Christiani sentiant contra philosophos, qui summum bonum in se sibi esse dixerunt.

1. Si ergo quæratur à nobis, quid Civitas Dei de his singulis interrogata respondeat, ac primùm de finibus bonorum malorumque quid sentiat, respondebit æternam vitam esse summum bonum, æternam verò mortem summum malum: propter illam proinde adipiscendam, istamque vitandam, rectè nobis esse vivendum. Propter quod scriptum est: *Justus ex fide vivit.* (Habac. 2. 4. Gal. 3. 11.) Quoniam neque bonum nostrum jam videmus, unde oportet ut credendo quæramus; neque ipsum rectè vivere nobis ex nobis est, nisi credentes adjuvet & orantes, qui & ipsam fidem dedit, qua nos ab illo adjuvandos esse credamus. Illi autem qui in ista vita fines bonorum & malorum esse putaverunt, sive in corpore, sive in animo, sive in utroque ponentes summum bonum; atque ut id explicatiùs eloquar, sive in voluptate, sive in virtute, sive in utraque; sive in quiete, sive in virtute, sive in utraque; sive in voluptate simul & quiete, sive in virtute, sive in utrisque; sive in primis naturæ, sive in virtute, sive in utrisque: hìc beati esse, & à se ipsis beati fieri mira vanitate voluerunt. Irrisit hos Veritas per Prophetam dicentem, *Novit Dominus cogitationes hominum* (Psal. 93. 11.), vel sicut hoc testimonium posuit apostolus Paulus, *Dominus novit cogitationes sapientium, quoniam vanæ sunt.* (1. Cor. 3. 20.)

A 2. Quis enim sufficit, quantovis eloquentiæ flumine, vitæ hujus miserias explicare? Quam lamentatus est Cicero in consolatione de morte filiæ, sicut potuit: sed quantum est quod potuit? Ea quippe quæ dicuntur prima naturæ, quando, ubi, quomodo tam bene se habere in hac vita possunt, ut non sub incertis casibus fluctuent? Quis enim dolor contrarius voluptati, quæ inquietudo contraria quieti, in corpus cadere sapientis non potest? Membrorum certè amputatio vel debilitas hominis expugnat incolumitatem, deformitas pulcritudinem, imbecillitas sanitatem, vires lassitudo, mobilitatem torpor, aut tarditas: ecquid horum est, quod nequeat in carnem sapientis irruere? Status quoque corporis atque motus, cùm decentes atque congruentes sunt, inter naturæ prima numerantur: sed quid si aliqua mala valetudo membra tremore concutiat? Quid si usque ad ponendas in terram manus dorsi spina curvetur, & hominem quodam modo quadrupedem faciat? Nonne omnem statuendi corporis & movendi speciem decusque pervertet? Quid ipsius animi primigenia quæ appellantur bona, ubi duo prima ponunt propter comprehensionem perceptionemque veritatis, sensum & intellectum? Sed qualis quantusque remanet sensus, si, ut alia taceam, fiat homo surdus & cæcus? Ratio verò & intelligentia quò recedet, ubi sopietur, si aliquo morbo efficiatur insanus? Phrenetici multa absurda cùm dicunt, vel faciunt, plerumque à bono suo proposito & moribus aliena, immo suo bono proposito moribusque contraria, sive illa cogitemus, sive videamus, si dignè consideremus, lacrymas tenere vix possumus, aut fortè nec possumus. Quid dicam de his, qui dæmonum patiuntur incursus? Ubi habent absconditam vel obrutam intelligentiam suam, quando secundùm suam voluntatem & animâ eorum & corpore malignus utitur spiritus? Et quis confidit hoc malum in hac vita evenire non posse sapienti? Deinde perceptio veritatis in hac carne qualis aut quanta est, quando, sicut legimus in veraci libro Sapientiæ, *Corpus corruptibile aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem?* (Sap. 9. 15.) Impetus porrò vel actionis appetitus, si hoc modo rectè Latinè appellatur, ea quam Græci vocant ὁρμὴν, quia & ipsam primis naturæ deputant bonis, nonne ipse est, quo geruntur etiam insanorum illi miserabiles motus, & facta quæ horremus, quando pervertitur sensus ratioque sopitur?

3. Porrò ipsa virtus, quæ non est inter prima naturæ, quoniam eis postea doctrinâ introducente supervenit, cùm sibi bonorum culmen vendicet humanorum, quid hìc agit nisi perpetua bella cum vitiis, nec exterioribus, sed interioribus; nec alienis, sed planè nostris & propriis; maximè illa, quæ Græcè σωφροσύνη, Latinè temperantia nominatur, qua carnales frenantur libidines, ne in quæque flagitia mentem consentientem trahant? Neque enim nullum est vitium, cùm sicut dicit Apostolus, *Caro concupiscit adversùs spiritum:* (Gal. 5. 17.) cui vitio contraria virtus est, cùm sicut idem dicit, *Spiritus concupiscit adversùs carnem. Hæc enim*, inquit, *invicem adversantur, ut non ea quæ vultis faciatis.* Quid autem facere volumus, cùm perfici volumus finem summi boni, nisi ut caro adversùs spiritum non concupiscat, nec sit in nobis hoc vitium, contra

[a] Editi, *& ipsa sine virtute bona sint: tamen & secundùm istos etiam ipsa* &c. Emendantur ex MSS.

quod spiritus concupiscat? Quod in hac vita quamvis velimus, quoniam facere non valemus, id saltem in adjutorio Dei faciamus, ne carni concupiscenti adversùs spiritum, spiritu succumbente cedamus, & ad perpetrandum peccatum nostra consensione pertrahamur. Absit ergo ut, quamdiu in hoc bello intestino sumus, jam nos beatitudinem, ad quam vincendo volumus pervenire, adeptos esse credamus. Et quis est usque adeo sapiens, ut contra libidines nullum habeat omnino conflictum?

4. Quid illa virtus, quæ prudentia dicitur? Nonne totâ vigilantiâ suâ bona discernit à malis, ut in illis appetendis istisque vitandis nullus error obrepat? Ac per hoc & ipsa nos in malis, vel mala in nobis esse testatur. Ipsa enim docet nos, malum esse ad peccandum consentire, bonumque esse ad peccandum non consentire libidini. Illud tamen malum, cui nos non consentire docet prudentia, facit temperantia, nec prudentia, nec temperantia tollit huic vitæ. Quid justitia, cujus munus est sua cuique tribuere, (unde fit in ipso homine quidam justus ordo naturæ, ut anima subdatur Deo & animæ caro, ac per hoc Deo & anima & caro,) nonne demonstrat in eo se adhuc opere laborare potiùs, quàm in hujus operis jam fine requiescere? Tanto quippe minùs anima subditur Deo, quanto minùs Deum in ipsis suis cogitationibus concipit; & tanto minùs animæ subditur caro, quanto magis adversùs spiritum concupiscit. Quamdiu ergo nobis inest hæc infirmitas, hæc pestis, hic languor, quomodo nos jam salvos; & si nondum salvos, quomodo jam beatos illa finali beatitudine dicere audebimus? Jam verò illa virtus, cujus nomen est fortitudo, in quantacumque sapientiâ evidentissima testis est humanorum malorum, quæ compellitur patientia tolerare. Quæ mala Stoici philosophi miror qua fronte mala non esse contendant, quibus * fatentur, si tanta fuerint, ut ea sapiens vel non possit, vel non debeat sustinere, cogi eum mortem sibimet inferre, atque ex hac vita emigrare. Tantus autem superbiæ stupor est in his hominibus, hîc se habere finem boni & à se ipsis fieri beatos putantibus, ut sapiens eorum, hoc est, qualem mirabili vanitate describunt, etiam si excæcetur, obsurdescat, obmutescat, membris debilitetur, doloribus crucietur, & si quid aliud talium malorum dici aut cogitari potest, incidat in eum, quo sibi mortem cogatur inferre, hanc in his malis vitam constitutam, [a] eos non pudeat beatam vocare. O vitam beatam, quæ ut finiatur, mortis quærit auxilium! Si beata est, maneatur in ea: [b] si verò propter ista mala fugitur ab ea, quomodo est beata? Aut quomodo ista non sunt mala, quæ vincunt fortitudinis bonum, eamdemque fortitudinem non solùm sibi cedere, verùm etiam delirare compellunt, ut eamdem vitam & dicat beatam, & persuadeat esse fugiendam? Quis usque adeo cæcus est, ut non videat, quòd si beata esset, fugienda non esset? Sed [c] si propter infirmitatis pondus, qua premitur, hanc fugiendam fatentur; quid igitur caussæ est, cur non etiam miseram fracta superbiæ cervice fateantur? Utrùm, obsecro, Cato * ille patientiâ, an potiùs impatientiâ se peremit? Non enim hoc fecisset, A nisi victoriam Cæsaris impatienter tulisset. Ubi est fortitudo? Nempe cessit, nempe succubuit, nempe usque adeo superata est, ut vitam beatam derelinqueret, desereret, fugeret. An non erat jam beata? Misera ergo erat. Quomodo igitur mala non erant, quę vitam miseram fugiendamque faciebant?

* Apud Ciccr. 3. de finibus & 1. Tusc.

* Cato Uticensis.

5. Quapropter etiam ipsi, qui mala ista esse confessi sunt, sicut Peripatetici, sicut veteres Academici, quorum sectam Varro defendit, tolerabiliùs quidem loquuntur: sed eorum quoque mirus est B error, quòd in his malis, etsi tam gravia sint, ut morte fugienda sint, ab ipso sibimet illatâ, qui hæc patitur, vitam beatam tamen esse contendunt. Mala sunt, inquit, tormenta atque cruciatus corporis; & tanto sunt pejora, quanto potuerint esse majora; quibus ut careas, ex hac vita fugiendum est. Quâ vitâ, obsecro? Hac, inquit, quæ tantis aggravatur malis. Certè ergo beata est in eisdem ipsis malis, propter quæ dicis esse fugiendam? An ideo beatam dicis, quia licet tibi ab his malis morte discedere? C Quid si ergo in eis aliquo judicio divino tenereris, nec permittereris mori, nec umquam sine illis esse [d] sinereris? Nempe tunc saltem miseram talem diceres vitam. Non igitur propterea misera non est, quia citò relinquitur: quando quidem si sempiterna sit, etiam abs te ipso misera judicatur. Non itaque propterea, quoniam brevis est, nulla miseria debet videri; aut quod est absurdius, quia brevis miseria est, ideo etiam beatitudo appellari. Magna vis est in eis malis, quæ cogunt hominem, secun- D dùm ipsos etiam sapientem, sibimet auferre quod homo est: cùm dicant, & verum dicant, * hanc esse naturæ primam quodam modo & maximam vocem, ut homo concilietur sibi, & propterea mortem naturaliter fugiat; ita sibi amicus, ut esse se animal, & in hac conjunctione corporis atque animæ vivere velit, [e] vehementerque appetat. Magna vis est in eis malis, quibus iste naturæ vincitur sensus, quo mors omni modo omnibus viribus conatibusque vitatur; & ita vincitur, ut quæ vitaba- E tur, optetur, appetatur; & si non potuerit aliunde contingere, ab ipso homine sibimet inferatur. Magna vis est in eis malis, quæ fortitudinem faciunt homicidam: si tamen adhuc dicenda est fortitudo, quæ ita his malis vincitur, ut hominem, quem sicut virtus regendum tuendumque suscepit, non modò non possit per patientiam custodire, sed ipsa insuper cogatur occidere. Debet quidem etiam mortem sapiens ferre patienter, sed quæ accidit aliunde. Secundùm istos autem si eam sibi ipse in- F ferre compellitur, profectò fatendum est eis, non solùm mala, sed intolerabilia etiam mala esse, quæ hoc eum perpetrare compellunt. Vita igitur, quæ istorum tam magnorum tamque gravium malorum aut premitur oneribus, aut subjacet casibus, nullo modo beata diceretur, si homines qui hoc dicunt, sicut victi malis ingravescentibus, cùm sibi ingerunt mortem, cedunt infelicitati, ita victi certis rationibus, cùm quærunt beatam vitam, dignarentur cedere veritati, & non sibi putarent in ista G mortalitate fine summi boni esse gaudendum; ubi virtutes ipsæ, quibus hîc certè nihil melius atque utilius in homine reperitur, quanto majora sunt adjutoria contra vim periculorum, laborum, dolorum, tanto fideliora testimonia miseriarum. Si

* Cicero in 1. Offic. & in 3. & 5. de finibus.

[a] MSS. *eum non pudeat.*
[b] Omnes MSS. hæc omittunt, *si verò propter ista mala fugitur ab ea, quomodo est beata? Aut:* postque *maneatur in ea,* proximè jungunt, *Quomodo ista non sunt mala* &c.
[c] Plures & probæ notæ MSS. *Sed aperta infirmitatis voce fugiendam fatentur: quid igitur caussa est* &c.
[d] Sola editio Lov. *morte sinereris.*
[e] In MSS. *velit vehementer atque appetat.*

enim veræ virtutes sunt, quæ nisi in eis, quibus A vera inest pietas, esse non possunt; non se profitentur hoc posse, ut nullas miserias patiantur homines, in quibus sunt: neque enim mendaces sunt veræ virtutes, ut hoc profiteantur; sed ut vita humana, quæ tot & tantis hujus sæculi malis esse cogitur misera, spe futuri sæculi sit beata, sicut & salva. Quomodo enim beata est, quæ nondum salva est? Unde & apostolus Paulus non de hominibus imprudentibus, impatientibus, intemperantibus & iniquis, sed de his qui secundùm veram B pietatem viverent, & ideo virtutes quas haberent, veras haberent, ait, *Spe enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim quis videt, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus.* (Rom. 8. 24. & 25.) Sicut ergo spe salvi, ita spe beati facti sumus: & sicut salutem, ita beatitudinem, non jam tenemus præsentem, sed exspectamus futuram: & hoc *per patientiam*; quia in malis sumus, quæ patienter tolerare debemus, donec ad illa veniamus bona, ubi omnia erunt, quibus inef- C fabiliter delectemur; nihil erit autem, quod jam tolerare debeamus. Talis salus, quæ in futuro erit sæculo, ipsa erit etiam finalis beatitudo. Quam beatitudinem isti philosophi, quoniam non videntes nolunt credere, hîc sibi conantur falsissimam fabricare, quanto superbiore, tanto mendaciore virtute.

CAPUT V.

De sociali vita, quæ cùm maximè expetenda sit, multis offensionibus sæpe subvertitur. D

QUOD autem socialem vitam volunt esse sapientis, nos multo ampliùs approbamus. Nam unde ista Dei Civitas, de qua hujus Operis ecce jam undevicesimum librum versamus in manibus, vel inchoaretur exortu, vel progrederetur excursu, vel apprehenderet debitos fines, si non esset socialis vita sanctorum? Sed in hujus mortalitatis ærumna quot & quantis abundet malis societas humana, quis enumerare valeat? quis æstimare sufficiat? Audiant apud Comicos suos hominem E cum sensu atque consensu omnium hominum dicere: * Duxi uxorem, quam ibi miseriam vidi? Nati filii, alia cura. (* Terent. Adelph. Act. 5. sc. 4.) Quid itidem illa, quæ in amore vitia commemorat idem Terentius, * Injuriæ, suspiciones, inimicitiæ, [a] bellum, pax rursum: (* Eunuch. Act. 1. sc. 1.) nonne res humanas ubique impleverunt? nonne & in amicorum honestis amoribus plerumque contingunt? Nonne his usquequaque plenæ sunt res humanæ, ubi injurias, suspiciones, inimicitias, bellum, mala certa F sentimus; pacem verò incertum bonum, quoniam corda eorum, cum quibus eam tenere volumus, ignoramus; & si nosse hodie possemus, qualia cras futura essent utique nesciremus. Qui porrò inter se amiciores solent esse, vel debent, quàm qui una etiam continentur domo? Et tamen quis inde securus est, cùm tanta sæpe mala ex eorum occultis insidiis exstiterint; tanto amariora, quanto pax dulcior fuit; quæ vera putata est, cùm astutissimè fin- G geretur? Propter quod omnium pectora sic adtingit, ut cogat in gemitum quod ait Tullius: (Cicero in Verrem lib. 1.) Nullæ » sunt occultiores insidiæ, quàm hæ quæ latent in si» mulatione officii, aut in aliquo necessitudinis no» mine. Nam eum qui palàm est adversarius, faci» lè cavendo vitare possis: hoc verò occultum, in» testinum ac domesticum malum non [b] solùm exsistit, verùm etiam opprimit, antè quàm prospicere atque explorare potueris. Propter quod etiam divina vox illa, *Et inimici hominis, domestici ejus*, (Matth. 10. 36.) cum magno dolore cordis auditur: quia etsi quisque tam fortis sit, ut æquo animo perferat; vel tam vigilans, ut provido consilio caveat, quæ adversùs eum molitur amicitia simulata: eorum tamen hominum perfidorum malo, cùm eos esse pessimos experitur, si ipse bonus est, graviter excrucietur necesse est; sive semper mali fuerint, & se bonos finxerint, sive in istam malitiam ex bonitate mutati sint. Si ergo domus commune perfugium in his malis humani generis tuta non est, quid civitas, quæ quanto major est, tanto forum ejus litibus & civilibus & criminalibus plenius, etiamsi quiescant, non solùm turbulentæ, verùm sæpius & cruentæ seditiones, ac bella civilia, à quorum eventis sunt aliquando liberæ civitates, à periculis numquam?

CAPUT VI.

De errore humanorum judiciorum, cùm veritas latet.

QUID ipsa judicia hominum de hominibus, quæ civitatibus in quantalibet pace manentibus deesse non possunt, qualia putamus esse, quàm misera, quàm dolenda? Quando quidem hi judicant, qui conscientias eorum, de quibus judicant, cernere nequeunt. Unde sæpe coguntur tormentis innocentium testium ad alienam caussam pertinentem quærere veritatem. Quid cùm in sua caussa quisque torquetur; & cùm quæritur utrùm sit nocens, cruciatur, & innocens luit pro incerto scelere certissimas pœnas; non quia illud commisisse detegitur, sed quia non commisisse nescitur? Ac per hoc ignorantia judicis plerumque est calamitas innocentis. Et quod est intolerabilius, magisque plangendum, rigandumque, si fieri posset, fontibus lacrymarum; cùm propterea judex torqueat accusatum, ne occidat nesciens innocentem, fit per ignorantiæ miseriam, ut & tortum & innocentem occidat, quem ne innocentem occideret torserat. Si enim secundùm istorum sapientiam delegerit ex hac vita fugere, quàm diutiùs illa sustinere tormenta; quod non commisit, commisisse se dicit. Quo damnato & occiso, utrùm nocentem an innocentem judex occiderit, adhuc nescit, quem ne innocentem nesciens occideret torsit: ac per hoc innocentem, & ut sciret torsit, & dum nesciret occidit. In his tenebris vitæ socialis, sedebit judex ille sapiens, an non sedebit? Sedebit planè. Constringit enim eum, & ad hoc officium pertrahit humana societas, quam deserere nefas ducit. Hoc enim nefas esse non ducit, quòd testes innocentes in caussis torquentur alienis: quòd hi qui arguuntur, vi doloris plerumque superati, & de se falsa confessi, etiam puniuntur innocentes, cùm jam torti fuerint innocentes: quòd etsi non morte puniantur, in ipsis vel ex ipsis tormentis plerumque moriuntur: [c] quòd aliquando & ipsi qui arguunt, humanæ societati fortasse, ne crimina impunita sint, prodesse cupientes, & mentientibus testibus, reoque ipso contra tormenta durante immaniter, nec fatente, probare quod objiciunt non valentes, quamvis vera objecerint, à judice nesciente damnantur. Hæc tot & tanta mala non deputat esse peccata: non enim hæc facit sapiens

[a] Hîc apud Terentium additur, *inducia.*
[b] Apud Ciceronem, *non modò non exsistit.*

[c] Sola editio Lov. *Quid quòd aliquando &c.*

judex nocendi voluntate, sed necessitate nesciendi; & tamen quia cogit humana societas, necessitate etiam judicandi. Hæc est ergo quam dicimus, miseria certè hominis, etsi non malitia sapientis. An verò necessitate nesciendi atque judicandi torquet insontes, punit insontes, & parum est illi quòd non est reus, si non sit insuper & beatus? Quanto consideratius & homine dignius,[a] agnoscit in ista necessitate miseriam, eamque in se odit; & si piè sapit, clamat ad Deum, *De necessitatibus meis erue me?* (Psal. 24. 17.)

Caput VII.

De diversitate linguarum, qua societas hominum dirimitur; & de miseria bellorum, etiam quæ justa dicuntur.

Post civitatem vel urbem sequitur orbis terræ, in quo tertium gradum ponunt societatis humanæ, incipientes à domo, atque inde ad urbem, deinde ad orbem progrediendo venientes: qui utique, sicut aquarum congeries, quanto major est, tanto periculis plenior. In quo primùm linguarum diversitas hominem alienat ab homine. Nam si duo sibimet invicem fiant obviàm, neque præterire, sed simul esse aliqua necessitate cogantur, quorum neuter norit linguam alterius; faciliùs sibi animalia muta, etiam diversi generis, quàm illi, cùm sint homines ambo, sociantur. Quando enim quæ sentiunt, inter se communicare non possunt, propter solam linguæ diversitatem, nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturæ: ita ut libentiùs homo sit cum cane suo, quàm cum homine alieno. At enim opera data est, ut imperiosa civitas non solùm jugum, verùm etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret; per quam non deesset, immo & abundaret etiam interpretum copia. Verum est: sed hoc quàm multis & quàm grandibus bellis, quanta strage hominum, quanta effusione humani sanguinis comparatum est? Quibus transactis, non est tamen eorumdem malorum finita miseria. Quamvis enim non defuerint, neque hostes desint, exteræ nationes, contra quas semper bella gesta sunt, & geruntur: tamen etiam ipsa imperii latitudo peperit pejoris generis bella, socialia scilicet & civilia; quibus miserabiliùs quatitur genus humanum, sive cùm belligeratur, ut aliquando conquiescant; sive cùm timetur, ne rursus exsurgant. Quorum malorum multas & multiplices clades, duras & diras necessitates, si ut dignum est eloqui velim, quamquam nequaquam sicut res postulat possim; quis erit prolixæ disputationis modus? Sed sapiens, inquiunt, justa bella gesturus est. Quasi non, si se hominem meminit, multo magis dolebit justorum necessitatem sibi exstitisse bellorum: quia nisi justa essent, ei gerenda non essent, ac per hoc sapienti nulla bella essent. Iniquitas enim partis adversæ justa bella ingerit gerenda sapienti: quæ iniquitas utique homini est dolenda, quia hominum est, etsi nulla ex ea bellandi necessitas nasceretur. Hæc itaque mala tam magna, tam horrenda, tam sæva, quisquis cum dolore considerat, miseriam fateatur. Quisquis autem vel patitur ea sine animi dolore, vel cogitat, multo utique miseriùs ideo se putat beatum, quia & humanum perdidit sensum.

[a] Vind. Am. & Er. *Quanto consideratius & homine dignius, & hominem agnoscit in ista necessitate, eamque miseriam in se odit, &c.*

[b] Hîc plerique MSS. omittunt, *& in pluribus locis.*

[c] Vind. Am. Er. *amicitiæ specialis solatia.* Lov. *amicitiæ socialis solatia.* At MSS. nec habent *specialis*, nec *socialis*.

A

Caput VIII.

Quòd amicitia bonorum secura esse non possit, dum à periculis quæ in hac vita sunt, trepidari necesse sit.

Si autem non contingat quædam ignorantia similis dementiæ, quæ tamen in hujus vitæ misera conditione sæpe contingit, ut credatur vel amicus esse qui inimicus est, vel inimicus qui amicus est; quid nos consolatur in hac humana societate erroribus ærumnisque plenissima, nisi fides non ficta, &

B mutua dilectio verorum & bonorum amicorum? Quos quanto plures & in locis pluribus habemus, tanto longiùs latiùsque metuimus, ne quid eis contingat mali de tantis malorum aggeribus hujus sæculi. Non enim tantummodo solliciti sumus, ne fame, ne bellis, ne morbis, ne captivitatibus affligantur, ne in eadem servitute talia patiantur, qualia nec cogitare sufficimus: verùm etiam, ubi timor est multo amarior, ne in perfidiam, malitiam nequitiamque mutentur. Et quando ista contingunt,

C (tanto utique plura, quanto illi sunt plures,[b] & in pluribus locis,) & in nostram notitiam perferuntur, quibus cor nostrum flagris uratur, quis potest, nisi qui talia sentit, advertere? Mortuos quippe audire mallemus: quamvis & hoc sine dolore non possimus audire. Quorum enim nos vita propter amicitiæ[c] solatia delectabat, unde fieri potest ut eorum mors nullam nobis ingerat mæstitudinem? Quam qui prohibet, prohibeat, si potest, amica colloquia, interdicat amicalem[d] vel intercidat affectum,

D omnium humanarum necessitudinum vincula mentis immiti stupore disrumpat; aut sic eis utendum censeat, ut nulla ex eis animum dulcedo perfundat. Quod si fieri nullo modo potest, etiam hoc quo pacto futurum est, ut ejus nobis amara mors non sit, cujus dulcis est vita? Hinc est enim & luctus,[e] quoddam non inhumani cordis quasi vulnus, aut ulcus, cui sanando adhibentur officiosæ consolationes. Non enim propterea non est quod sanetur, quoniam quanto est animus melior, tanto in

E eo citiùs faciliúsque sanatur. Cùm igitur etiam de carissimorum mortibus, maximè quorum sunt humanæ societati officia necessaria, nunc mitiùs, nunc asperiùs affligatur vita mortalium; mortuos tamen eos, quos diligimus, quàm vel à fide, vel à bonis moribus lapsos, hoc est, in ipsa anima mortuos audire seu videre mallemus: quâ ingenti materiâ malorum plena est terra; propter quod scriptum est, *Numquid non tentatio est vita humana super* Iob 7. 1.
terram? Et propter quod ipse Dominus ait, *Væ mun-* Matth. 18. 7.

F *do ab scandalis.* Et iterum, *Quoniam abundavit*, in- Matth. 24. 12.
quit, *iniquitas, refrigescet caritas multorum.* Ex quo fit, ut bonis amicis mortuis gratulemur, & cùm mors eorum nos contristet, ipsa nos certiùs consoletur: quoniam malis caruerunt, quibus in hac vita etiam boni homines vel conteruntur, vel depravantur, vel in utroque periclitantur.

Caput IX.

De amicitia sanctorum Angelorum, quæ homini in hoc mundo non potest esse manifesta, propter fallaciam dæ-

G *monum, in quos inciderunt, qui multos sibi deos colendos putarunt.*

In societate verò sanctorum Angelorum, quam philosophi illi, qui nobis deos amicos esse vo-

[d] In editis, *interdicat amicalem societatem, vel intercidat affectum.* Abest *societatem* à MSS. & verbum *amicalem* ad *affectum* refertur tamquam adjectivum ad substantivum.

[e] Ita plerique & melioris notæ MSS. Editi verò, *luctus quidam in humano corde.*

luerunt, quarto constituerunt loco, velut ad mundum venientes ab orbe terrarum, ut sic quodam modo complecterentur & cælum; nullo modo quidem metuimus, ne tales amici vel morte nos sua, vel depravatione contristent. Sed quia nobis non ea qua homines familiaritate miscentur, (quod etiam ipsum ad ærumnas hujus pertinet vitæ,) & aliquando satanas, sicut legimus, transfigurat se [a] velut Angelum lucis, ad tentandos eos quos ita vel erudiri opus est, vel decipi justum est; magna Dei misericordia necessaria est, ne quisquam cùm bonos Angelos amicos se habere putat, habeat malos dæmones amicos fictos, eosque tanto nocentiores, quanto astutiores ac fallaciores patiatur inimicos. Et cui magna ista Dei misericordia necessaria est, nisi magnæ humanæ miseriæ, quæ ignorantiâ tantâ premitur, ut facilè istorum simulatione fallatur? Et illos quidem philosophos in impia Civitate, qui deos sibi amicos esse dixerunt, in dæmones malignos incidisse certissimum est, quibus tota ipsa Civitas subditur, æternum cum eis habitura supplicium. Ex eorum quippe sacris, vel potiùs sacrilegiis, quibus eos colendos, & ex ludis immundissimis, ubi eorum crimina celebrantur, quibus eos placandos putaverunt, eisdem ipsis auctoribus & exactoribus talium tantorumque dedecorum, satis ab eis qui colantur apertum est.

2. Cor. 11. 14.

Caput X.

Quis fructus sanctis de superata hujus vitæ tentatione [b] paratus sit.

SED neque sancti & fideles unius veri Dei summique cultores, ab eorum fallaciis & multiformi tentatione securi sunt. In hoc enim loco infirmitatis & diebus malignis etiam ista sollicitudo non est inutilis; ut illa securitas, ubi pax plenissima atque certissima est, desiderio ferventiore quæratur. Ibi enim erunt naturæ munera, hoc est, quæ naturæ nostræ ab omnium naturarum Creatore donantur, non solùm bona, verùm etiam sempiterna; non solùm in animo, qui sanatur per sapientiam, verùm etiam in corpore, quod resurrectione renovabitur. Ibi virtutes, non contra ulla vitia vel mala quæcumque certantes, sed habentes victoriæ præmium æternam pacem, quam nullus adversarius inquietet. Ipsa est enim beatitudo finalis, ipse perfectionis finis, qui consumentem non habet finem. Hîc autem dicimur quidem beati, quando pacem habemus, quamtulacumque hîc haberi potest in vita bona: sed hæc beatitudo illi, quam finalem dicimus, beatitudini comparata, prorsus miseria reperitur. Hanc ergo pacem, qualis hîc potest esse, mortales homines in rebus mortalibus quando habemus, si rectè vivimus, bonis ejus rectè utitur virtus: quando verò eam non habemus, etiam malis, quæ homo patitur, bene utitur virtus. Sed TUNC EST VERA VIRTUS, quando & omnia bona quibus bene utitur, & quidquid in bono usu bonorum & malorum facit, & se ipsam ad eum finem refert, ubi nobis talis & tanta pax erit, qua melior & major esse non possit.

Caput XI.

De beatitudine pacis æternæ, in qua sanctis finis est, id est, vera perfectio.

QUAPROPTER possumus dicere, [c] fines bonorum nostrorum esse pacem, sicut æternam esse diximus vitam: præsertim quia ipsi Civitati Dei, de qua nobis est ista operosissima disputatio, in sancto dicitur Psalmo, *Lauda Ierusalem Dominum, collauda Deum tuum Sion. Quoniam confirmavit seras portarum tuarum, benedixit filios tuos in te, qui posuit fines tuos pacem.* Quando enim confirmatæ fuerint seræ portarum ejus, jam in illam nullus intrabit, nec ab illa ullus exibit. Ac per hoc fines ejus eam debemus hîc intelligere pacem, quam volumus demonstrare finalem. Nam & ipsius Civitatis mysticum nomen, id est Jerusalem, quod & antè jam diximus, Visio pacis interpretatur. Sed quoniam pacis nomen etiam in his rebus mortalibus frequentatur, ubi utique non est vita æterna; propterea finem Civitatis hujus, ubi erit summum bonum ejus, æternam vitam maluimus commemorare quàm pacem. De quo fine Apostolus ait, *Nunc verò liberati à peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem verò vitam æternam.* Sed rursus quia vita æterna ab his qui familiaritatem non habent cum Scripturis sanctis, potest accipi etiam malorum vita; vel secundùm quosdam etiam philosophos, propter animæ immortalitatem; vel etiam secundùm fidem nostram, propter pœnas interminabiles impiorum, qui utique in æternum cruciari non poterunt, nisi etiam vixerint in æternum: profectò finis Civitatis hujus, in quo summum habebit bonum, vel pax in vita æterna, vel vita æterna in pace dicendus est, ut faciliùs ab omnibus possit intelligi. Tantum est enim pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis atque mortalibus nihil gratius soleat audiri, nihil desiderabiliùs concupisci, nihil postremò possit melius inveniri. De quo si aliquanto diutiùs loqui voluerimus, non erimus, quantum arbitror, onerosi legentibus, & propter finem Civitatis hujus de qua nobis sermo est, & propter ipsam dulcedinem pacis quæ omnibus cara est.

Psal. 147. 12.

Rom. 6. 22.

Caput XII.

Quòd etiam bellantium sævitia omnesque hominum inquietudines ad pacis finem cupiant pervenire, sine cujus appetitu nulla natura sit.

1. QUOD enim mecum quisquis res humanas naturamque communem utcumque intuetur agnoscit, sicut nemo est qui gaudere nolit, ita nemo est qui pacem habere nolit. Quando quidem & ipsi qui bella volunt, nihil aliud quàm vincere volunt: ad gloriosam ergo pacem bellando cupiunt pervenire. Nam quid est aliud victoria, nisi subjectio repugnantium? quod cùm factum fuerit, pax erit. Pacis igitur intentione geruntur & bella, ab his etiam qui virtutem bellicam student exercere imperando atque pugnando. Unde pacem constat belli esse optabilem finem. Omnis enim homo etiam belligerando pacem requirit: nemo autem bellum pacificando. Nam & illi qui pacem, in qua sunt, perturbari volunt, non pacem oderunt, sed eam pro arbitrio suo cupiunt commutari. Non ergo ut sit pax nolunt, sed ut ea sit quam volunt. Denique etsi per seditionem se ab aliis separaverint, cum eis ipsis conspiratis vel conjuratis suis nisi qualemcumque pacis speciem teneant, non efficiunt quod intendunt. Proinde latrones ipsi, ut vehementiùs & tutiùs infesti sint paci ceterorum, pacem volunt habere sociorum. Sed etsi unus sit tam præpollens viribus, & [d] conscios ita cavens, ut nulli socio se committat, solusque insidians &

[a] Editi, *in Angelum*. At MSS. *velut Angelum*: & sic passim August.
[b] In MSS. *pariatur*.

[c] Er. & Lov. *finem*. Ceteri libri, *fines*.
[d] Sola editio Lov. *consocios*.

prævalens, quibus potuerit oppressis & exstinctis A prædas agat, cum eis certè quos occidere non potest, & quos vult latére quod facit, qualemcumque umbram pacis tenet. In domo autem sua cum uxore & cum filiis, & si quos alios illic habet, studet profectò esse pacatus: eis quippe ad nutum obtemperantibus sine dubio delectatur. Nam si non fiat, indignatur, corripit, vindicat: & domûs suæ pacem, si ita necesse sit, etiam sæviendo componit; quam sentit esse non posse, nisi cuidam principio, quod ipse in domo sua est, cetera in eadem B domestica societate subjecta sint. Ideoque si offerretur ei servitus plurium, vel civitatis vel gentis, ita ut sic ei servirent, quemadmodum sibi domi suæ serviri volebat; non se jam latronem latebris conderet, sed regem conspicuum sublimaret, cùm eadem in illo cupiditas & malitia permaneret. Pacem itaque cum suis omnes habere cupiunt, quos ad suum arbitrium volunt vivere. Nam & cum quibus bellum gerunt, suos facere, si possint, volunt, eisque subjectis leges suæ pacis imponere. C

2. Sed faciamus aliquem, qualem canit poëtica & fabulosa narratio; quem fortasse, propter ipsam insociabilem feritatem, semihominem quàm hominem dicere maluerunt. Quamvis ergo hujus regnum diræ speluncæ fuerit solitudo, [a] tamque malitiâ singularis, ut ex hac ei nomen inventum sit; nam malus Græcè κακὸς dicitur, quod ille vocabatur: nulla conjunx ei blandum ferret referretque sermonem, nullis filiis vel alluderet parvulis, D vel grandiusculis imperaret, nullo amici colloquio frueretur, nec Vulcani patris, quo vel hinc tantùm non parum felicior fuit, quia tale monstrum ipse non genuit: nihil cuiquam daret, sed à quo posset quidquid vellet, & quando posset, [b] & quantum vellet auferret: tamen in ipsa sua spelunca solitaria, cujus, ut describitur, * semper recenti cæde tepebat humus, nihil aliud quàm pacem volebat, in qua nemo illi molestus esset, nec ejus quietem vis ullius terrorve turbaret. Cum corpore E suo denique pacem habere cupiebat: & quantum habebat, tantum illi bene erat. Quando quidem membris obtemperantibus imperabat: & ut suam mortalitatem adversùm se ex indigentia rebellantem, ac seditionem famis ad dissociandam atque excludendam de corpore animam concitantem, quanta posset festinatione pacaret, rapiebat, necabat, vorabat; & quamvis immanis ac ferus, paci tamen suæ vitæ ac salutis immaniter & ferociter consulebat: ac per hoc si pacem, quam in F sua spelunca atque in se ipso habere satis agebat, cum aliis etiam habere vellet, nec malus, nec monstrum, nec semihomo vocaretur. Aut si ejus corporis forma, & atrorum ignium vomitus ab eo deterrebat hominum societatem; fortè non nocendi cupiditate, sed vivendi necessitate sæviebat. Verùm iste non fuerit, vel quod magis credendum est, talis non fuerit, qualis vanitate poëtica describitur. Nisi enim nimis accusaretur Cacus, parum G Hercules laudaretur. Talis ergo homo, sive semihomo, meliùs, ut dixi, creditur non fuisse: sicut multa figmenta poëtarum. Ipsæ enim sævissimæ feræ, unde ille partem habuit feritatis, (nam & semiferus dictus est,) genus proprium quadam

Cacus semihomo.

* Virgil. Æneid. 8

Cacus ab Hercule occisus, Liv. l. 1.

pace custodiunt, coëundo, gignendo, pariendo, fetus fovendo atque nutriendo, cùm sint pleræque insociabiles & solivagæ: non scilicet ut oves, cervi, columbæ, sturni, apes; sed ut leones, vulpes, aquilæ, noctuæ. Quæ enim tigris non filiis suis mitis immurmurat, & pacata feritate blanditur? Quis milvus, quantumlibet solitarius rapinis circumvolet, non conjugium copulat, nidum congerit, ova confovet, pullos alit, & quasi cum sua matre-familias societatem domesticam quanta potest pace conservat? Quanto magis homo fertur quodam modo naturæ suæ legibus ad ineundam societatem pacemque cum hominibus, quantum in ipso est, omnibus obtinendam; cùm etiam mali pro pace suorum belligerent, omnesque, si possint, suos facere velint, ut uni cuncti & cuncta deserviant; quo pacto, nisi in ejus pacem, vel amando, vel timendo consentiant? Sic enim superbia perversè imitatur Deum. Odit namque cum sociis æqualitatem sub illo: sed imponere vult sociis dominationem suam pro illo. Odit ergo justam pacem Dei, & amat iniquam pacem suam. Non amare tamen qualemcumque pacem nullo modo potest. Nullum quippe vitium ita contra naturam est, ut naturæ deleat etiam extrema vestigia.

3. Itaque pacem iniquorum in pacis comparatione justorum ille videt nec pacem esse dicendam, qui novit præponere recta pravis & ordinata perversis. Quod autem perversum est, hoc etiam necesse est ut in aliqua & ex aliqua & cum aliqua rerum parte pacatum sit, in quibus est, vel ex quibus constat; alioquin nihil esset omnino. Velut si quisquam capite deorsum pendeat, perversus est utique situs corporis & ordo membrorum; quia id quod desuper esse natura postulat, subter est, & quod illa subter vult esse, desuper factum est; [c] conturbavit carnis pacem ista perversitas, & ideo est molesta: verumtamen anima corpori suo pacata est, & pro ejus salute satagit, & ideo est qui doleat; quæ si molestiis ejus exclusa discesserit, quàm diu membrorum manet compago, non est sine quadam partium pace quod remanet, & ideo adhuc est qui pendeat. Et quod terrenum corpus in terram nititur, & vinculo quo suspensum est renititur, in suæ pacis ordinem tendit, & locum quo requiescat quodam modo ponderis voce poscit, jamque exanime ac sine ullo sensu, à pace tamen naturali sui ordinis non recedit, vel cùm tenet eam, vel cùm fertur ad eam. Si enim adhibeantur medicamenta, atque curatio, quæ formam cadaveris dissolvi dilabique non [d] finat, adhuc pax quædam partes partibus jungit, totamque molem applicat terreno & convenienti, ac per hoc loco pacato. Si autem nulla adhibeatur cura condiendi, sed naturali cursui relinquatur, tamdiu quasi tumultuatur dissidentibus exhalationibus, & nostro inconvenientibus sensui: id enim est quod in putore sentitur, donec mundi conveniat elementis, & in eorum pacem particulatim paulatimque discedat. Nullo modo tamen inde aliquid legibus summi illius Creatoris Ordinatorisque subtrahitur, à quo pax universitatis administratur: quia etsi de cadavere majoris animantis animalia minuta nascantur, eadem lege Creatoris quæque corpuscula in salutis pace [e] suis animulis

[a] Plures MSS. *tamquam.*

[b] Nonnulli MSS. *qua vellet:* omisso *&*. Alii, *quem*, vel *quum*, vel certè *cùm:* paucis exceptis, qui cum editis habent, *& quantum vellet.*

[c] Sic MSS. Editi verò, *conturbabit.*

[d] Sola editio Lov. *sinant.*

[e] Vind. & Am. *suis animalibus.* Nonnulli MSS. *sui animalis.*

serviunt: etsi mortuorum carnes ab aliis animalibus devorentur, easdem leges per cuncta diffusas ad salutem generis cujusque mortalium, congrua congruis pacificantes, quaquaversum trahantur, & rebus quibuscumque jungantur, & in res quaslibet convertantur & commutentur, inveniunt.

Caput XIII.

De pace universali, quæ inter quaslibet perturbationes privari non potest lege naturæ, dum sub justo judice ad id quisque pervenit ordinatione, quod meruit voluntate.

1. Pax itaque corporis, est ordinata temperatura partium. Pax animæ irrationalis, ordinata requies appetitionum. Pax animæ rationalis, ordinata cognitionis actionisque consensio. Pax corporis & animæ, ordinata vita & salus animantis. Pax hominis mortalis & Dei [a], ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Pax hominum, ordinata concordia. Pax domûs, ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium. Pax civitatis, ordinata imperandi atque obediendi concordia civium. Pax cælestis Civitatis, ordinatissima & concordissima societas fruendi Deo & invicem in Deo. Pax omnium rerum, tranquillitas ordinis. Ordo est parium dispariumque rerum sua cuique loca tribuens dispositio. Proinde miseri, quia in quantum miseri sunt, utique in pace non sunt, tranquillitate quidem ordinis carent, ubi perturbatio nulla est: verumtamen quia meritò justéque miseri sunt, in ea quoque ipsa sua miseria præter ordinem esse non possunt: non quidem conjuncti beatis, sed ab eis tamen ordinis lege sejuncti. Qui cùm sine perturbatione [b] sunt, rebus in quibus sunt, quantacumque congruentiâ coaptantur: ac per hoc est in eis ordinis nonnulla tranquillitas: inest ergo nonnulla pax. Verùm ideo miseri sunt, quia etsi in aliqua securitate non dolent, non tamen ibi sunt, ubi securi esse ac dolere non debeant: miseriores autem, si pax eis cum ipsa lege non est, qua naturalis ordo administratur. Cùm autem dolent, ex qua parte dolent, pacis perturbatio facta est: in illa verò adhuc pax est, in qua nec dolor urit, nec compago ipsa dissolvitur. Sicut ergo est quædam vita sine dolore, dolor autem sine aliqua vita esse non potest: sic est pax quædam sine ullo bello, bellum verò esse sine aliqua pace non potest; non secundùm id quod bellum est, sed secundùm id quod ab eis vel in eis geritur, quæ aliquæ naturæ sunt: quod nullo modo essent, si non qualicumque pace subsisterent.

2. Quapropter natura est, in qua nullum malum est, vel etiam in qua nullum potest esse malum: esse autem natura, in qua nullum bonum sit, non potest. Proinde nec ipsius diaboli natura, in quantum natura est, malum est: sed perversitas eam malam facit. Itaque in veritate non stetit, sed veritatis judicium non evasit: [c] in ordinis tranquillitate non mansit, nec ideo tamen à potestate Ordinatoris effugit. Bonum Dei, quod illi est in natura, non eum subtrahit justitiæ Dei, qua ordinatur in pœna: nec ibi Deus bonum insequitur quod creavit, sed malum quod ille commisit. Neque enim totum aufert quod naturæ dedit; sed aliquid adimit, aliquid relinquit, ut sit qui doleat quod [d] adimit. Et ipse dolor testimonium est boni adem-

Johan. 8. 44.

ti & boni relicti. Nisi enim bonum relictum esset, bonum amissum dolere non posset. Nam qui peccat, pejor est, si lætatur in damno æquitatis. Qui verò cruciatur, si inde nihil adquirat boni, dolet damnum salutis. Et quoniam æquitas ac salus utrumque bonum est, bonique amissione dolendum est potiùs quàm lætandum, (si tamen non sit compensatio melioris, melior est autem animi æquitas, quàm corporis sanitas,) profectò convenientiùs injustus dolet in supplicio, quàm lætatus est in delicto. Sicut ergo lætitia deserti boni in peccato testis est voluntatis malæ; ita dolor amissi boni in supplicio testis est naturæ bonæ. Qui enim dolet amissam naturæ suæ pacem, ex aliquibus reliquiis pacis id dolet, quibus fit, ut sibi amica natura sit. Hoc autem in extremo supplicio rectè fit, ut iniqui & impii naturalium bonorum damna in cruciatibus defleant, sentientes eorum ablatorem justissimum Deum, quem contemserunt benignissimum largitorem. Deus ergo naturarum omnium sapientissimus conditor & justissimus ordinator, qui terrenorum ornamentorum maximum instituit mortale genus humanum, dedit hominibus quædam bona huic vitæ congrua, id est, pacem temporalem pro modulo mortalis vitæ in ipsa salute & incolumitate ac societate sui generis, & quæque huic paci vel tuendæ vel recuperandæ necessaria sunt, sicut ea quæ aptè ac convenienter adjacent sensibus, lux [e] ista visibilis, auræ spirabiles, aquæ potabiles, & quidquid ad alendum, tegendum, curandum, ornandumque corpus congruit: eo pacto æquissimo, ut qui mortalis talibus bonis paci mortalium accommodatis rectè usus fuerit, accipiat ampliora atque meliora, ipsam scilicet immortalitatis pacem, eique convenientem gloriam & honorem in vita æterna ad fruendum Deo, & proximo in Deo: qui autem perperam, nec illa accipiat, & hæc amittat.

Caput XIV.

De ordine ac lege, sive cælesti, sive terrena, per quam societati humanæ etiam dominando consulitur, cui & consulendo servitur.

Omnis igitur usus rerum temporalium refertur ad fructum terrenæ pacis in Civitate terrena: in cælesti autem Civitate refertur ad fructum pacis æternæ. Quapropter si irrationalia essemus animantia, nihil appeteremus præter ordinatam temperaturam partium corporis & requiem appetitionum: nihil ergo præter quietem carnis & copiam voluptatum, [f] ut pax corporis prodesset paci animæ. Si enim desit pax corporis, impeditur etiam irrationalis pax animæ; quia requiem appetitionum consequi non potest. Utrumque autem simul ei paci prodest, quam inter se habent anima & corpus, id est, ordinatæ vitæ ac salutis. Sicut enim pacem corporis amare se ostendunt animantia, cùm fugiunt dolorem; & pacem animæ, cùm propter explendas indigentias appetitionum voluptatem sequuntur: ita mortem fugiendo satis indicant quantum diligant pacem, qua sibi conciliantur anima & corpus. Sed quia homini rationalis anima inest, totum hoc quod habet commune cum bestiis, subdit paci animæ rationalis, ut mente aliquid contempletur, & secundùm hoc aliquid agat, ut sit ei ordinata cognitionis actio-

[a] Editi, *& Dei immortalis*. Abest *immortalis* à MSS.
[b] Sic MSS. Editi verò, *non sint*.
[c] Editi, *quia in ordinis* &c. At MSS. non habent *quia*.
[d] Er. & MSS. *quod ademit*.
[e] MSS. *Lux, vox, aura spirabiles*.
[f] Sola editio Lov. *& pax*.

nisque consensio, quam pacem rationalis animæ dixeramus. Ad hoc enim velle debet nec dolore molestari, nec desiderio perturbari, nec morte dissolvi, ut aliquid utile cognoscat, & secundùm eam cognitionem vitam moresque componat. Sed ne ipso studio cognitionis propter humanæ mentis infirmitatem in pestem alicujus erroris incurrat, opus habet magisterio divino, cui certus obtemperet, & adjutorio, ut liber obtemperet. Et quoniam quamdiu est in isto mortali corpore, peregrinatur à Domino; ambulat per fidem, non per speciem: (2. Cor. 5. 6. & 7.) ac per hoc omnem pacem vel corporis, vel animæ, vel simul corporis & animæ, refert ad illam pacem, quæ homini mortali est cum Deo immortali; ut ei sit ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Jam verò quia duo præcipua præcepta, hoc est, dilectionem Dei & dilectionem proximi docet magister Deus; in quibus tria invenit homo quæ diligat, Deum, se ipsum, & proximum; atque ille in se diligendo non errat qui diligit Deum: consequens est, ut etiam proximo ad diligendum Deum consulat, quem jubetur sicut se ipsum diligere. Sic uxori, sic filiis, sic domesticis, sic ceteris quibus potuerit hominibus; & ad hoc sibi à proximo, si fortè indiget, consuli velit: ac per hoc erit pacatus, quantum in ipso est, omni homini, pace hominum, id est, ordinatâ concordiâ: cujus hic ordo est, primùm ut nulli noceat, deinde ut etiam prosit cui potuerit. Primitus ergo inest ei suorum cura: ad eos quippe habet opportuniorem facilioremque aditum consulendi, vel naturæ ordine, vel ipsius societatis humanæ. Unde Apostolus dicit, (1. Tim. 5. 8.) *Quisquis autem suis, & maximè domesticis non providet, fidem denegat, & est infideli deterior.* Hinc itaque etiam pax domestica oritur, id est, ordinata imperandi obediendique concordia cohabitantium. Imperant enim qui consulunt: sicut vir uxori, parentes filiis, domini servis. Obediunt autem quibus consulitur: sicut mulieres maritis, filii parentibus, servi dominis. Sed in domo justi viventis ex fide, & adhuc ab illa cælesti Civitate peregrinantis, etiam qui imperant, serviunt eis, quibus videntur imperare. Neque enim dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi; nec principandi superbiâ, sed providendi misericordiâ.

CAPUT XV.

De libertate naturali, & de servitute, cujus prima caussa peccatum est, qua homo malæ voluntatis, etiamsi non est mancipium alterius hominis, servus est propriæ libidinis.

HOC naturalis ordo præscribit, ita Deus hominem condidit. Nam, (Gen. 1. 26.) *Dominetur*, inquit, *piscium maris, & volatilium cæli, & omnium repentium quæ repunt super terram.* Rationalem factum ad imaginem suam noluit nisi irrationabilibus dominari: non hominem homini, sed hominem pecori. Inde primi justi, pastores pecorum, magis quàm reges hominum constituti sunt: ut etiam sic insinuaret Deus, quid postulet ordo creaturarum, quid exigat meritum peccatorum. Conditio quippe servitutis jure intelligitur imposita peccatori. Proinde nusquam Scripturarum legimus servum, ante quàm hoc vocabulo Noë justus peccatum filii vindicaret. (Gen. 9. 25.) Nomen itaque istud culpa meruit, non natura. (Servi unde dicti.) Origo autem vocabuli servorum in Latina lingua inde creditur ducta, quòd hi qui jure belli possent occidi, à victoribus cùm servabantur, servi fiebant, à servando appellati; quod etiam ipsum sine peccati merito non est. Nam & cùm justum geritur bellum, pro peccato & [a] à contrario dimicatur: & omnis victoria, cùm etiam malis provenit, divino judicio victos humiliat, vel emendans peccata, vel puniens. Testis est homo Dei Daniel, (Dan. 9. 5.) cùm in captivitate positus, peccata sua & peccata populi sui confitetur Deo, & hanc esse caussam illius captivitatis pio dolore testatur. Prima ergo servitutis caussa peccatum est; ut homo homini conditionis vinculo subderetur: quod non fit nisi Deo judicante, apud quem non est iniquitas, & novit diversas pœnas meritis distribuere delinquentium. Sicut autem supernus Dominus dicit, (Johan. 8. 34.) *Omnis qui facit peccatum, servus est peccati*: ac per hoc multi quidem religiosi dominis iniquis, non tamen liberis serviunt: (2. Petr. 2. 19.) *A quo enim quis devictus est, huic & servus addictus est.* Et utique feliciùs servitur homini, quàm libidini; cùm sævissimo dominatu vastet corda mortalium, ut alias omittam, libido ipsa dominandi. Hominibus autem illo pacis ordine, quo aliis alii subjecti sunt, sicut prodest humilitas servientibus, ita nocet superbia dominantibus. Nullus autem naturâ, in qua priùs Deus hominem condidit, servus est hominis, aut peccati. Verùm & pœnalis servitus ea lege ordinatur, quæ naturalem ordinem conservari jubet, perturbari vetat: quia si contra eam legem non esset factum, nihil esset pœnali servitute coërcendum. Ideoque Apostolus (Ephes. 6. 5.) etiam servos monet subditos esse dominis suis, & ex animo eis cum bona voluntate servire: ut scilicet si non possunt à dominis liberi fieri, suam servitutem ipsi quodam modo liberam faciant; non timore subdolo, sed fideli dilectione serviendo, donec transeat iniquitas, & evacuetur omnis principatus, & potestas humana, & sit Deus omnia in omnibus.

CAPUT XVI.

De æquo jure dominandi.

QUOCIRCA etiamsi habuerunt servos justi patres nostri, sic quidem administrabant domesticam pacem, ut secundùm hæc temporalia bona, filiorum sortem à servorum conditione distinguerent; ad Deum autem colendum, in quo æterna bona speranda sunt, omnibus domûs suæ membris pari dilectione consulerent. (Patres-familiâs.) Quod naturalis ordo ita præscribit, ut nomen patrum-familiâs hinc exortum sit, & tam latè vulgatum, ut iniquè etiam dominantes hoc se gaudeant appellari. Qui autem veri patres-familiâs sunt, omnibus in familia sua tamquam filiis ad colendum & promerendum Deum consulunt; desiderantes atque optantes venire ad cælestem domum, ubi necessarium non sit officium imperandi mortalibus, quia necessarium non erit officium consulendi jam in illa immortalitate felicibus: quò donec veniatur, magis debent patres quòd dominantur, quàm servi tolerare quòd serviunt. Si quis autem in domo per inobedientiam domesticæ paci adversatur, corripitur, seu verbo, seu verbere, seu quolibet alio genere pœnæ justo atque licito, quantum societas humana concedit, pro ejus qui corripitur utilitate, ut paci unde dissiluerat coaptetur. Sicut enim non est beneficentiæ adjuvando efficere, ut bonum quod majus est amittatur; ita non est innocentiæ parcendo sinere, ut in malum gravius incidatur. Pertinet ergo ad innocentis officium, non

[a] Vind. Am. & aliquot MSS. *pro peccato è contrario.* Er. & alii quidam MSS. *pro peccato contrario.*

solùm

solùm nemini malum inferre, verùm etiam cohibere à peccato, vel punire peccatum; ut aut ipse qui plectitur, corrigatur experimento, aut alii terreantur exemplo. Quia igitur hominis domus initium sive particula debet esse civitatis, omne autem initium ad aliquem sui generis finem, & omnis pars ad universi, cujus pars est, integritatem refertur; satis apparet esse consequens, ut ad pacem civicam pax domestica referatur, id est, ut ordinata imperandi obediendique concordia cohabitantium referatur ad ordinatam imperandi obediendique concordiam civium. Ita fit, ut ex lege civitatis præcepta sumere patrem-familiâs oporteat, quibus domum suam sic regat, ut sit paci [a] accommodata civitatis.

Caput XVII.

Unde cælestis Societas cum terrena Civitate pacem habeat, & unde discordiam.

Sed domus hominum qui non vivunt ex fide, pacem terrenam ex hujus temporalis vitæ rebus commodisque sectatur. Domus autem hominum ex fide viventium, exspectat ea quæ in futurum æterna promissa sunt, terrenisque rebus ac temporalibus tamquam peregrina utitur, non quibus capiatur & avertatur quò tendit in Deum, sed quibus sustentetur ad faciliùs toleranda miniméque augenda onera corporis corruptibilis, quod aggravat animam. (Sap. 9. 15.) Idcirco rerum vitæ huic mortali necessariarum utrisque hominibus [b] & utrique domui communis est usus; sed finis utendi cuique suus proprius, multúmque diversus. Ita etiam terrena Civitas, quæ non vivit ex fide, terrenam pacem appetit; in eoque defigit imperandi obediendique concordiam civium, ut sit eis de rebus ad mortalem vitam pertinentibus humanarum quædam compositio voluntatum. Civitas autem cælestis, vel potiùs pars ejus, quæ in hac mortalitate peregrinatur, & vivit ex fide, etiam ista pace necesse est utatur, donec ipsa cui talis pax necessaria est, mortalitas transeat. Ac per hoc dum apud terrenam Civitatem, velut captivam vitam suæ peregrinationis agit, jam promissione redemtionis & dono spiritali tamquam pignore accepto, legibus terrenæ Civitatis, quibus hæc administrantur, quæ sustentandæ mortali vitæ accommodata sunt, obtemperare non dubitat: ut quoniam communis est ipsa mortalitas, servetur in rebus ad eam pertinentibus inter Civitatem utramque concordia. Verùm quia terrena Civitas habuit quosdam suos sapientes, quos divina improbat disciplina, qui vel suspicati vel decepti à dæmonibus crederent multos deos conciliandos esse rebus humanis, ad quorum diversa quodam modo officia diversa subdita pertinerent, ad alium corpus, ad alium [c] animus, inque ipso corpore ad alium caput, ad alium cervix, & cetera singula ad singulos; similiter in animo ad alium ingenium, ad alium doctrina, ad alium ira, ad alium concupiscentia; inque ipsis rebus vitæ adjacentibus, ad alium pecus, ad alium triticum, ad alium vinum, ad alium oleum, ad alium silvæ, ad alium nummi, ad alium navigatio, ad alium bella atque victoriæ, ad alium conjugia, ad alium partus ac fecunditas, & ad alios alia cetera; cælestis autem Civitas unum Deum solum colendum nosset, eique tantummodo servien-

A dum servitute illa, quæ Græcè λατρεία dicitur, & non nisi Deo debetur, fideli pietate censeret: factum est, ut religionis leges cum terrena Civitate non posset habere communes, proque his ab ea dissentire haberet necesse, atque oneri esse diversa sentientibus, eorumque iras & odia & persecutionúm impetus sustinere, nisi cùm animos adversantium aliquando terrore suæ multitudinis, & semper divino adjutorio propulsaret. Hæc ergo cælestis Civitas dum peregrinatur in terra, ex omnibus
B gentibus cives evocat, atque in omnibus linguis peregrinam colligit societatem; non curans quidquid in moribus, legibus, institutisque diversum est, quibus pax terrena vel conquiritur, vel tenetur; nihil eorum rescindens, nec destruens, immo etiam servans ac sequens: quod licèt diversum in diversis nationibus, ad unum tamen eumdemque finem terrenæ pacis intenditur, si religionem qua unus summus & verus Deus colendus docetur, non impedit. Utitur ergo etiam cælestis Ci-
C vitas in hac sua peregrinatione pace terrena, & de rebus ad mortalem hominum naturam pertinentibus, humanarum voluntatum compositionem, quantum salva pietate ac religione conceditur, tuetur atque appetit, eamque terrenam pacem refert ad cælestem pacem: quæ verè ita pax est, ut rationalis dumtaxat creaturæ sola pax habenda atque dicenda sit, (Pax vera creaturæ rationalis.) ordinatissima scilicet & concordissima societas fruendi Deo, & invicem in Deo; quò cùm ventum fuerit, non erit vita mortalis, sed
D [d] planè certéque vitalis; nec corpus animale, quod dum corrumpitur, aggravat animam, (Sap. 9. 15.) sed spiritale sine ulla indigentia ex omni parte subditum voluntati. Hanc pacem, dum peregrinatur in fide, habet; atque ex hac fide justè vivit, cùm ad illam pacem adipiscendam refert quidquid bonarum actionum gerit erga Deum & proximum, quoniam vita civitatis utique socialis est.

Caput XVIII.

Quàm diversa sit Academiæ novæ ambiguitas à constantia fidei Christianæ.

Quod autem adtinet ad illam differentiam, quam de Academicis novis Varro adhibuit, quibus incerta sunt omnia, omnino Civitas Dei talem dubitationem tamquam dementiam detestatur, habens de rebus, quas mente atque ratione comprehendit, etiamsi parvam propter corpus corruptibile, quod aggravat animam, quoniam sicut dicit Apostolus, *Ex parte scimus*, (1. Cor. 13. 9.) tamen certissimam scientiam: creditque sensibus in rei cujus-
F que evidentia, quibus per corpus animus utitur; quoniam miserabiliùs fallitur, qui numquam putat eis esse credendum. Credit etiam Scripturis sanctis & veteribus & novis, quas Canonicas appellamus, unde fides ipsa concepta est, ex qua justus vivit; (Habac. 2. 4.) per quam sine dubitatione ambulamus, quamdiu peregrinamur à Domino: (2. Cor. 5. 6.) qua salva atque certa, de quibusdam rebus, quas neque sensu, neque ratione percepimus, neque nobis per Scripturam canonicam claruerunt, nec per testes qui-
G bus non credere absurdum est, in nostram notitiam pervenerunt, sine justa reprehensione dubitamus.

[a] Plerique MSS. *accommoda.*

[b] Editi addunt, *fidelibus & infidelibus.* Sed his prætermissis nemo non facilè intelligit, *utrisque hominibus* dictum esse pro & iis qui ex fide, & iis qui non ex fide vivunt.

[c] Editi, *ad alium animum:* & infrà constanter accusandi casu, *cervicem, doctrinam, iram, concupiscentiam, silvas* &c. Castigantur ad Regium MS.

[d] Lov. *sed planè.*

Caput XIX.

De habitu & moribus populi Christiani.

Nihil sanè ad istam pertinet Civitatem quo habitu vel more vivendi, si non est contra divina præcepta, istam fidem, qua pervenitur ad Deum, quisque sectetur: unde ipsos quoque philosophos, quando Christiani fiunt, non habitum vel consuetudinem victûs, quæ nihil impedit religionem, sed falsa dogmata mutare compellit. Unde illam, quam Varro adhibuit ex Cynicis differentiam, si nihil turpiter atque intemperanter [a] agat, omnino non curat. Ex tribus verò illis vitæ generibus, otioso, actuoso, & ex utroque composito, quamvis salva fide quisque possit in quolibet eorum vitam ducere, & ad sempiterna præmia pervenire; interest tamen quid amore teneat veritatis, quid officio caritatis impendat. Nec sic quisque debet esse otiosus, ut in eodem otio utilitatem nôn cogitet proximi; nec sic actuosus, ut contemplationem non requirat Dei. In otio non iners vacatio delectare debet; sed aut inquisitio, aut inventio veritatis: ut in ea quisque proficiat, & quod invenerit [b] teneat, & alteri non invideat. In actione verò non amandus est honor in hac vita, sive potentia; quoniam omnia vana sub sole: sed opus ipsum, quod per eumdem honorem vel potentiam fit, si rectè atque utiliter fit, id est, ut valeat ad eam salutem subditorum, quæ secundùm Deum est: unde jam superiùs disputavimus. (*Suprà c. 6.*) Propter quod ait Apostolus, *Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.* (*1. Tim. 3. 1.*) Exponere voluit quid sit episcopatus; quia nomen est operis, non honoris. (*Citatur in Aquisgranensi Conc. an. 816. lib. 1. c. 9.*) Græcum est enim, atque inde ductum vocabulum, quòd ille qui præficitur, eis quibus præficitur superintendit, curam eorum scilicet gerens: ἐπὶ quippe, super; σκοπὸς verò, intentio est: ergo ἐπισκοπεῖν, si velimus, Latinè superintendere possumus dicere; ut intelligat non se esse episcopum, qui præesse dilexerit, non prodesse. Itaque à studio cognoscendæ veritatis nemo prohibetur, quod ad laudabile pertinet otium: locus verò superior, sine quo regi populus non potest, etsi ita teneatur atque administretur ut decet, tamen indecenter appetitur. Quamobrem otium sanctum quærit caritas veritatis: negotium justum suscipit necessitas caritatis. Quam sarcinam si nullus imponit, percipiendæ atque intuendæ vacandum est veritati: si autem imponitur, suscipienda est propter caritatis necessitatem: sed nec sic omni modo veritatis delectatio deserenda est, ne subtrahatur illa suavitas, & opprimat ista necessitas.

Caput XX.

Quòd cives sanctorum in vitæ hujus tempore spe beati sint.

Quamobrem summum bonum Civitatis Dei cùm sit æterna pax atque perfecta, non per quam mortales transeant nascendo atque moriendo, sed in qua immortales maneant nihil adversi omnino patiendo; quis est qui illam vitam vel beatissimam neget, vel in ejus comparatione istam, quæ hîc agitur, quantislibet animi & corporis externarumque rerum bonis plena sit, non miserrimam judicet? Quam tamen quicumque sic habet, ut ejus usum referat ad illius finem, quam diligit ardentissimè, ac fidelissimè sperat, non absurdè dici etiam nunc beatus potest, spe illa potiùs, quàm re ista. Res verò ista sine spe illa, beatitudo falsa & magna miseria est: non enim veris animi bonis utitur. Quoniam non est vera sapientia, quæ intentionem suam in his quæ prudenter discernit, gerit fortiter, cohibet temperanter, justéque distribuit, non in illum dirigit finem, ubi erit Deus omnia in omnibus, æternitate certa & pace perfecta. (*1. Cor. 15. 28.*)

Caput XXI.

An secundùm definitiones Scipionis, quæ in dialogo Ciceronis sunt, umquam fuerit Romana respublica.

1. Quapropter nunc est locus, ut quàm potero breviter ac dilucidè expediam, quod in secundo hujus Operis libro me demonstraturum esse promisi, (*Cap. 21.*) secundùm definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de republica, numquam rempublicam fuisse Romanam. Breviter enim rempublicam definit esse rem populi. Quæ definitio si vera est, numquam fuit Romana respublica: quia numquam fuit res populi; quam definitionem voluit esse reipublicæ. Populum enim esse definivit cœtum multitudinis, juris consensu & utilitatis communione sociatum. Quid autem dicat juris consensum, disputando explicat; per hoc ostendens geri sine justitia non posse rempublicam: ubi ergo justitia vera non est, nec jus potest esse. Quod enim jure fit, profectò justè fit. Quod autem fit injustè, nec jure fieri potest. Non enim jura dicenda sunt vel putanda iniqua hominum constituta: cùm illud etiam ipsi jus esse dicant, quod de justitiæ fonte manaverit; falsumque esse, quod à quibusdam non rectè sentientibus dici solet, [c] id esse jus, quod ei qui plus potest, utile est. Quocirca ubi non est vera justitia, juris consensu sociatus cœtus hominum non potest esse; & ideo nec populus, juxta illam Scipionis vel Ciceronis definitionem: & si non populus, nec res populi; sed qualiscumque multitudinis, quæ populi nomine digna non est. Ac per hoc, si respublica res populi est, & populus non est qui consensu non sociatus est juris, non est autem jus, ubi nulla justitia est: procul dubio colligitur, ubi justitia non est, non esse rempublicam. (*Justitia.*) Justitia porrò ea virtus est, quæ sua cuique distribuit. Quæ igitur justitia est hominis, quæ ipsum hominem Deo vero tollit, & immundis dæmonibus subdit? Hoccine est sua cuique distribuere? An qui fundum aufert ei à quo emtus est, & tradit ei qui nihil in eo habet juris, injustus est; & qui se ipsum aufert dominanti Deo, à quo factus est, & malignis servit spiritibus, justus est?

2. Disputatur certè acerrimè atque fortissimè in eisdem ipsis de republica libris adversùs injustitiam pro justitia. Et quoniam cùm priùs ageretur pro injustitiæ partibus contra justitiam, & diceretur nisi per injustitiam rempublicam stare augerique non posse; hoc veluti validissimum positum erat, injustum esse, ut homines hominibus dominantibus serviant; quam tamen injustitiam nisi sequatur imperiosa civitas, cujus est magna respublica, non eam posse provinciis imperare: responsum est à parte justitiæ, ideo justum esse, quòd talibus hominibus sit utilis servitus, & pro utilitate eorum fieri cùm rectè fit, id est cùm improbis aufertur injuriarum licentia; & domiti se meliùs habebunt,

[a] Sola editio Lov. *agant.*
[b] Plures MSS. *& quod invenerit, ne alteri invideat.*

[c] Sic justum definivit Trasymachus apud Platonem in primo de republica, quam definitionem Socrates refutat.

quia indomiti deteriùs se habuerunt: subditumque est, ut ista ratio firmaretur, veluti à natura sumtum nobile exemplum, atque dictum est, Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini ceterisque vitiosis animi partibus? Planè hoc exemplo satis edoctum est, quibusdam esse utilem servitutem; & Deo quidem ut serviatur, utile esse omnibus. Serviens autem Deo animus, rectè imperat corpori, inque ipso animo ratio Domino Deo subdita, rectè imperat libidini vitiisque ceteris. Quapropter ubi homo Deo non servit, quid in eo putandum est esse justitiæ; quando quidem Deo non serviens, nullo modo potest justè animus corpori, aut humana ratio vitiis[a] imperare? Et si in homine tali non est ulla justitia, procul dubio nec in hominum cœtu, qui ex hominibus talibus constat. Non est hîc ergo juris ille consensus, qui hominum multitudinem populum facit, cujus res dicitur esse respublica. Nam de utilitate quid dicam, cujus etiam communione sociatus cœtus hominum, sicut se habet ista definitio, populus nuncupatur? Quamvis enim, si diligenter adtendas, nec utilitas sit ulla viventium, qui vivunt impiè; sicut vivit omnis qui non servit Deo, servitque dæmonibus, tanto magis impiis, quanto magis sibi, cùm sint immundissimi spiritus, tamquam diis sacrificari volunt: tamen quod de juris consensu diximus, satis esse arbitror, unde appareat per hanc definitionem non esse populum, cujus respublica esse dicatur, in quo justitia non est. Si enim dicunt non spiritibus immundis, sed diis bonis atque sanctis in sua republica servisse Romanos; numquid eadem toties repetenda sunt, quæ jam satis, immo ultra quàm satis est, diximus? Quis enim ad hunc locum per superiores hujus Operis libros pervenit, qui dubitare adhuc possit, malis & impuris dæmonibus servisse Romanos, nisi vel nimiùm stolidus, vel impudentissimè contentiosus? Sed ut taceam quales sint, quos sacrificiis colebant; in lege veri Dei scriptum est: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino tantùm.* Nec bonis igitur, nec malis diis sacrificari voluit, qui hoc cum tanta comminatione præcepit.

Exodi 22. 20.

CAPUT XXII.

An verus sit Deus, cui Christiani serviunt, cui soli debeat sacrificari.

SED responderi potest: Quis iste Deus est, aut unde dignus probatur, cui deberent obtemperare Romani, ut nullum deorum præter ipsum colerent sacrificiis? Magnæ cæcitatis est, adhuc quærere quis iste sit Deus. Ipse est Deus, cujus Prophetæ prædixerunt ista quæ cernimus. Ipse est Deus, à quo responsum accepit Abraham, *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Quod in Christo fieri, qui secundùm carnem de illo semine exortus est, iidem ipsi qui remanserunt hujus nominis inimici, velint nolintve, cognoscunt. Ipse est Deus, cujus divinus Spiritus per eos locutus est, quorum prædicta atque completa per Ecclesiam, quam videmus toto orbe diffusam, in libris superioribus

Gen. 22. 18.

A posui. Ipse est Deus, quem Varro doctissimus Romanorum Jovem putat, quamvis nesciens quid loquatur: quod tamen ideo commemorandum putavi, quoniam vir tantæ scientiæ nec nullum istum Deum potuit existimare, nec vilem. Hunc enim eum esse credidit, quem summum putavit Deum. Postremò ipse est Deus, quem doctissimus philosophorum, quamvis Christianorum acerrimus inimicus, etiam per eorum oracula, quos deos putat,
B Deum magnum Porphyrius confitetur.

CAPUT XXIII.

Quæ Porphyrius dicat oraculis deorum responsa esse de Christo.

I. NAM in libris quos[b] ἐκ λογίων φιλοσοφίας appellat, in quibus exsequitur atque conscribit rerum ad philosophiam pertinentium velut divina responsa, ut ipsa verba ejus, quemadmodum ex lingua Græca in Latinam interpretata sunt, ponam: Interroganti, inquit, quem Deum placando
C revocare possit uxorem suam à Christianismo, hæc ait versibus Apollo. Deinde verba velut Apollinis ista sunt: Fortè magis poteris in aqua impressis litteris scribere, aut adinflans pennas leves per aëra ut avis volare, quàm pollutæ revoces impiæ uxoris sensum. [c]Pergat quomodo vult inanibus fallaciis perseverans,[d] & lamentationibus fallacissimis mortuum Deum cantans, quem à judicibus recta sentientibus perditum, pessima in speciosis ferro juncta mors interfecit. Deinde post hos versus
D Apollinis, qui non stante metro Latinè interpretati sunt, subjunxit atque ait: In his quidem[e] tergiversationem irremediabilis sententiæ eorum manifestavit, dicens, Quoniam Judæi suscipiunt Deum magis quàm isti. Ecce ubi decolorans Christum, Judæos præposuit Christianis, confitens quòd Judæi suscipiant Deum. Sic enim exposuit versus Apollinis, ubi à judicibus recta sentientibus Christum dicit occisum, tamquam illis justè judicantibus, meritò sit ille punitus. Viderit quid de Chri-
E sto vates mendax Apollinis dixerit, atque iste crediderit, aut fortasse vatem, quod non dixit, dixisse iste ipse confinxerit: quàm verò sibi constet, vel ipsa oracula inter se faciat convenire, postea videbimus. Hic tamen Judæos, tamquam Dei susceptores, rectè dicit judicasse de Christo, quòd eum morte pessima excruciandum esse censuerint. Deus itaque Judæorum, cui perhibet testimonium, audiendus fuit, dicens, *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino tantùm.* Sed ad manifestiora veniamus,
F & audiamus quàm magnum Deum dicat esse Judæorum. Item ad ea quæ interrogavit Apollinem, quid melius, verbum sive ratio, an lex: Respondit, inquit, versibus, hæc dicens. Ac deinde subjicit Apollinis versus, in quibus & isti sunt, ut quantum satis est inde decerpam: In Deum verò, inquit,[f] generatorem, & in regem ante omnia, quem tremit cælum, & terra, atque mare, & infernorum abdita, & ipsa numina perhorrescunt: quorum lex est Pater, quem valde sancti honorant Hebræi.
G Tali oraculo dei sui Apollinis, Porphyrius tam

Exodi 22. 20.

[a] Sola editio Lov. *vitiis ceteris.*

[b] In MSS. plerisque est, *eglogion philosophias*: pro quo perperam fuerat in excusis emendatum, θεολογίων φιλοσοφίας. Citant hos libros passim Theodoretus ac Eusebius hocce titulo, περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, id est, *de philosophia ex oraculis*, uti rectè in Eusebii libro 4. præparat. Evang. c. 6. non autem sicuti in ejusdem libro 3. de demonstrat. Evang. c. 6. & aliquoties apud Theodoretum malè redditur, *de philosophia selectorum*. Inscriptionis caussam & operis argumentum aperit cùm Augustinus hîc perspicuè, tum luculentissimè Eusebius loco de præparat. Evang. nunc laudato.

[c] Corbeiensis MS. *Peragat.*

[d] Regius vetus codex, *perseverans lamentari mortuum Deum & cantans.* Ceteri ferè MSS. *perseverans & lamentari fallaciis mortuum Deum cantans*: excepto altero è Corbeiensibus, qui habet sic, *Pergat quomodo vult inanibus fallaciis mortuum Deum. Cantans quem* &c.

[e] Veteres libri carent verbo, *tergiversationem*: & plures habent, *irremediabilem sententiam.* Alii, *irremediabili sententia*, vel, *irremediabile sententia.*

[f] Sola editio Lov. *regem generatorem & regem ante omnia.* Versus ille apud Lactantium lib. de ira Dei c. 23. sic habet Græcè: Ἢν δὲ θεὸν βασιλῆα ϗ γεννητῆρα πρὸ πάντων.

magnum Deum dixit Hebræorum, ut eum & ipsa numina perhorrescant. Cùm ergo Deus iste dixerit, *Sacrificans diis eradicabitur*, miror quòd ipse Porphyrius non perhorruerit, & sacrificans diis eradicari non formidaverit.

2. Dicit etiam bona philosophus iste de Christo, quasi oblitus illius, de qua paulò antè locuti sumus, contumeliæ suæ; aut quasi in somnis dii ejus maledixerint Christo, & evigilantes eum bonum esse cognoverint, dignéque laudaverint. Denique tamquam mirabile aliquid atque incredibile prolaturus, *Præter opinionem, inquit, profectò quibusdam videatur esse quod dicturi sumus. Christum enim dii piissimum pronuntiaverunt & immortalem factum, & cum bona prædicatione ejus meminerunt: Christianos verò pollutos, inquit, & contaminatos, & errore implicatos esse dicunt; & multis talibus adversùs eos blasphemiis utuntur. Deinde subjicit velut deorum oracula blasphemantium Christianos. Et post hæc: De Christo autem, inquit, interrogantibus si est Deus, ait Hecate: Quoniam quidem immortalis anima post corpus ut incedit, nosti, à sapientia autem abscissa semper errat, viri pietate præstantissimi est illa anima, hanc colunt aliena à se veritate. Deinde post verba hujus quasi oraculi sua ipse contexens, Piissimum igitur virum, inquit, eum dixit, & ejus animam, sicut & aliorum piorum, post obitum immortalitate[a] donatam, & hanc colere Christianos[b] ignorantes. Interrogantibus autem, inquit, Cur ergo damnatus est? Oraculo respondit dea, Corpus quidem debilitantibus tormentis semper oppositum est: anima autem piorum cælesti sedi insidet. Illa verò anima aliis animabus fataliter dedit, quibus fata non annuerunt deorum obtinere dona, neque habere Jovis immortalis agnitionem, errore implicari. Propterea ergo diis exosi: quia quibus fato non fuit nosse Deum, nec dona à diis accipere, his fataliter dedit iste errore implicari. Ipse verò pius, & in cælum, sicut pii, concessit. Itaque hunc quidem non blasphemabis, misereberis autem hominum dementiam, ex eo in eis facile præcepsque periculum.

*Hæc ex dẽ Græcè apud Eus. l. 3. de demonst. Evang. c. 6.

3. Quis ita stultus est, ut non intelligat aut ab homine callido, eoque Christianis inimicissimo hæc oracula fuisse conficta, aut consilio simili ab impuris dæmonibus ista fuisse responsa; ut scilicet quoniam laudant Christum, propterea credantur veraciter vituperare Christianos; atque ita, si possint, intercludant viam salutis æternæ, in qua fit quisque Christianus? Suæ quippe nocendi astutiæ milleformi sentiunt non esse contrarium, si credatur eis laudantibus Christum, dum tamen credatur etiam vituperantibus Christianos; ut eum qui utrumque crediderit, talem Christi faciant laudatorem, ne velit esse Christianus: ac sic quamvis ab illo laudatus, ab istorum tamen dæmonum dominatu eum non liberet Christus. Præsertim quia ita laudant Christum, ut quisquis in eum talem crediderit, qualis ab eis prædicatur, Christianus verus non sit, sed Photinianus hæreticus, qui tantummodo hominem, non etiam Deum noverit Christum: & ideo per eum salvus esse non possit, nec istorum mendaciloquorum dæmonum laqueos vitare vel solvere. Nos autem neque Apollinem vituperantem Christum, neque Hecaten possumus approbare laudantem. Ille quippe tamquam iniquum Christum vult credi, quem à judicibus recta sentientibus dicit occisum; ista hominem piissimum, sed hominem tantùm. Una est tamen & illius & hujus intentio, ut nolint homines esse Christianos; quia nisi Christiani erunt, ab eorum erui potestate non poterunt. Iste verò philosophus, vel potiùs qui talibus adversùs Christianos quasi oraculis credunt, priùs faciant, si possunt, ut inter se de ipso Christo Hecate atque Apollo concordent, eumque aut ambo condemnent, aut ambo collaudent. Quod si facere potuissent, nihilo minùs nos & vituperatores & laudatores Christi fallaces dæmones vitaremus. Cùm verò eorum deus & dea inter se de Christo, ille vituperando, ista laudando dissentiant; profectò eis blasphemantibus Christianos non credunt homines, si rectè ipsi sentiant.

4. Sanè Christum laudans, vel Porphyrius, vel Hecate, cùm dicat eum ipsum dedisse fataliter Christianis, ut implicarentur errore, caussas tamen ejusdem, sicut putat, pandit erroris. Quas ante quàm ex verbis ejus exponam, priùs quæro, Si fataliter dedit Christus Christianis erroris implicationem, utrùm volens, an nolens dederit. Si volens, quomodo justus? Si nolens, quomodo beatus? Sed jam caussas ipsius audiamus erroris. Sunt, inquit, spiritus terreni minimi loco[c] quodam malorum dæmonum potestati subjecti. Ab his sapientes Hebræorum, quorum unus iste etiam Jesus fuit, sicut audisti divina Apollinis[d], quæ superiùs dicta sunt; ab his ergo Hebræi dæmonibus pessimis & minoribus spiritibus vetabant religiosos, & ipsis vacare prohibebant: venerari autem magis cælestes deos, ampliùs autem venerari Deum Patrem. Hoc autem, inquit, & dii præcipiunt, & in superioribus ostendimus, quemadmodum animum advertere ad Deum monent, & illum colere ubique imperant. Verùm indocti & impiæ naturæ, quibus verè fatum non concessit à diis dona obtinere, neque habere Jovis immortalis notionem, non audientes & deos & divinos viros, deos quidem omnes recusaverunt, prohibitos autem dæmones[e] & hos non odisse, sed revereri. Deum autem simulantes colere, ea sola per quæ Deus adoratur, non agunt. Nam Deus quidem, ut pote omnium Pater, nullius indiget: sed nobis est bene, cùm eum per justitiam & castitatem aliasque virtutes adoramus, ipsam vitam precem ad ipsum facientes, per imitationem & inquisitionem de ipso. Inquisitio enim purgat, inquit: imitatio deificat affectionem ad ipsum operando. Bene quidem prædicavit Deum Patrem, & quibus sit colendus moribus dixit. Quibus præceptis prophetici libri pleni sunt Hebræorum, quando sanctorum vita sive[f] vituperatur, sive laudatur. Sed in Christianis tantum errat, aut tantum calumniatur, quantum volunt dæmones, quos opinatur deos, quasi cuiquam diffi-

[a] Veteres libri, *immortalitate dignatam*. Apud Eusebium lib. 3. de demonstrat. Evang. c. 6. Græcè est, ἀποθανατισθῆναι.
[b] Sic MSS. Editi autem, *errantes*.
[c] Editi, *loco terreno*. Abest *terreno* à MSS.
[d] Hîc in editis additur *oracula*: quod abest à MSS.
[e] Sic omnes MSS. Editi verò, *non solùm nullis odiis insequi, sed etiam revereri delegerunt. Deum autem simulantes se colere*.

[f] Plures MSS. *sive imperatur*. Hanc lectionem probat Ludov. Vives, alteram improbat; nam *Propheta*, inquit, *sanctorum vitam non vituperant*. Loquitur Augustinus de sanctorum vita in terris, quæ non omnino vacavit culpâ: & indicare videtur præceptorum duo genera, de vitando malo, quod in eorum etiam qui verum Deum colebant, moribus vituperatur, & de faciendo bono, quod in iisdem laudatur.

cile sit recolere, quæ turpia, quæ dedecora erga deorum obsequium in theatris agebantur & templis; & adtendere quæ legantur, dicantur, audiantur in ecclesiis, vel Deo vero quid offeratur; & hinc intelligere ubi ædificium, & ubi ruina sit morum. Quis autem huic dixit vel inspiravit, nisi diabolicus spiritus, tam vanum apertumque mendacium, quòd dæmones ab Hebræis coli prohibitos revereantur potiùs, quàm oderint Christiani? Sed Deus ille quem coluerunt sapientes Hebræorum, etiam cælestibus sanctis Angelis & Virtutibus Dei, quos beatissimos tamquam cives in hac nostra peregrinatione mortali veneramur & amamus, sacrificari vetat, intonans in lege sua, quam dedit populo suo Hebræo, & valde minaciter dicens, *Sacrificans diis eradicabitur.* (Exodi 22. 20.) Et ne quisquam putaret dæmonibus pessimis, terrenisque spiritibus, quos iste dicit minimos vel minores, ne sacrificetur esse præceptum; quia & ipsi in Scripturis sanctis dicti sunt dii, non Hebræorum, sed gentium; quod evidenter in Psalmo Septuaginta interpretes posuerunt, dicentes, *Quoniam omnes dii gentium dæmonia:* (Psal. 95. 5.) ne quis ergo putaret istis quidem dæmoniis prohibitum, cælestibus autem vel omnibus, vel aliquibus sacrificari esse permissum, mox addidit, *nisi Domino soli*, id est, nisi Domino tantùm: ne fortè in eo quod ait, *nisi Domino soli*, Dominum solem credat esse quispiam, cui sacrificandum [a] putat: quod non ita esse intelligendum, in scripturis Græcis facillimè reperitur.

5. Deus igitur Hebræorum, cui tam magnum tantus etiam iste philosophus perhibet testimonium, legem dedit Hebræo populo suo, Hebræo sermone conscriptam, non obscuram & incognitam, sed omnibus jam gentibus diffamatam, in qua lege scriptum est, *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino tantùm.* (Exodi 22. 20.) Quid opus est in hac ejus lege, ejusque Prophetis de hac re multa perquirere? Immo non perquirere, non enim abstrusa vel rara sunt; sed aperta & crebra colligere, & in hac disputatione mea ponere: quibus luce clariùs apparet, nulli omnino nisi tantùm sibi Deum verum & summum voluisse sacrificari. Ecce hoc unum breviter, immo granditer, minaciter, sed veraciter dictum ab illo Deo, quem tam [b] excellenter eorum doctissimi prædicant, audiatur, timeatur, impleatur, ne inobedientes eradicatio consequatur. *Sacrificans*, inquit, *diis eradicabitur, nisi Domino tantùm*: non quò rei egeat alicujus, sed quia nobis expedit, ut res ejus simus. [c] Hinc enim canitur in sacris litteris Hebræorum: *Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.* (Psal. 15. 2.) Hujus autem præclarissimum atque optimum sacrificium nos ipsi sumus, [d] hoc est Civitas ejus, cujus rei mysterium celebramus oblationibus nostris, quæ fidelibus notæ sunt, sicut in libris præcedentibus disputavimus. Cessaturas enim victimas, quas in umbra futuri offerebant Judæi, & unum sacrificium gentes à solis ortu usque ad occasum, sicut jam fieri cernimus oblaturas, per Prophetas Hebræos oracula increpuere divina: ex quibus quantum satis visum est, nonnulla protulimus, & huic jam operi adspersimus. Quapropter ubi non est ista justitia, ut secundùm suam gratiam civitati obedienti Deus imperet unus & summus, ne cuiquam sacrificet, nisi tantùm sibi; & per hoc in omnibus hominibus ad eamdem civitatem pertinentibus atque obedientibus Deo, animus etiam corpori, atque ratio vitiis, ordine legitimo fideliter imperet; ut quemadmodum justus unus, ita cœtus populusque justorum vivat ex fide, quæ operatur per dilectionem, qua homo diligit Deum, sicut diligendus est Deus, & proximum sicut semetipsum: ubi ergo non est ista justitia, profectò non est cœtus hominum juris consensu & utilitatis communione sociatus. Quòd si non est, utique populus non est, si vera est hæc populi definitio. Ergo nec respublica est: quia res populi non est, ubi ipse populus non est.

Caput XXIV.

Qua definitione constet populi & reipublicæ nuncupationem rectè sibi non solùm Romanos, sed etiam regna alia vindicare.

Si autem populus non isto, sed alio definiatur modo, velut si dicatur, Populus est cœtus multitudinis rationalis, rerum quas diligit concordi communione sociatus: (Populus quid.) profectò ut videatur qualis quisque populus sit, illa sunt intuenda quæ diligit. Quæcumque tamen diligat, si cœtus est multitudinis, non pecorum, sed rationalium creaturarum, & eorum quæ diligit communione concordi sociatus est, non absurdè populus nuncupatur; tanto utique melior, quanto in melioribus; tantoque deterior, quanto est in deterioribus concors. Secundùm istam definitionem nostram Romanus populus, populus est; & res ejus sine dubitatione respublica. Quid autem primis temporibus suis, quidve sequentibus populus ille dilexerit, & quibus moribus ad cruentissimas seditiones, atque inde ad socialia atque civilia bella perveniens, ipsam concordiam, quæ salus quodam modo est populi, ruperit atque corruperit, testatur historia: de qua in præcedentibus libris multa posuimus. (Lib. 1. c. 30. & lib. 2. & 3. &c.) Nec ideo tamen vel ipsum non esse populum, vel ejus rem dixerim non esse rempublicam, quamdiu manet qualiscumque multitudinis rationalis cœtus, rerum quas diligit concordi communione sociatus. Quod autem de isto populo & de ista republica dixi, hoc de Atheniensium vel quorumcumque Græcorum, hoc de Ægyptiorum, hoc de illa priore Babylone Assyriorum, quando in rebus suis publicis imperia vel parva vel magna tenuerunt, & de alia quacumque aliarum gentium intelligar dixisse atque sensisse. Generaliter quippe Civitas impiorum, cui non imperat Deus obedienti sibi, ut sacrificium non offerat, nisi tantummodo sibi, & per hoc in illa & animus corpori, ratioque vitiis rectè ac fideliter imperet, caret justitiæ veritate.

Caput XXV.

Quòd non possint ibi veræ esse virtutes, ubi non est vera religio.

Quamlibet enim videatur animus corpori, & ratio vitiis laudabiliter imperare; si Deo animus & ratio ipsa non servit, sicut sibi serviendum esse ipse Deus præcepit, nullo modo corpori vitiisque rectè imperat. Nam qualis corporis atque vitiorum potest esse mens domina, veri Dei nescia, nec ejus imperio subjugata, sed vi-

[a] Lov. *putet.* Editi autem alii & MSS. *putat.* Addit Augustinus facillimè reperiri in scripturis Græcis quomodo locus ille sit intelligendus, quia in eis non ambiguè dictum est Exod. 22. 20. κυρίῳ μόνῳ.

[b] Plures MSS. *tam excellentem.*
[c] Vind. Am. & MSS. *Huic.*
[d] Vind. Am. & Er. *Hæc est.*

tiosissimis dæmonibus corrumpentibus prostituta? Proinde virtutes, quas sibi habere videtur, per quas imperat corpori & vitiis ad quodlibet adipiscendum vel tenendum, nisi ad Deum retulerit, etiam ipsæ vitia sunt potiùs quàm virtutes. Nam licèt à quibusdam tunc veræ & honestæ putentur esse virtutes, cùm ad se ipsas referuntur, nec propter aliud expetuntur; etiam tunc inflatæ ac superbæ sunt: & ideo non virtutes, [a] sed vitia judicanda sunt. Sicut enim non est à carne, sed super carnem, quod carnem facit vivere: sic non est ab homine, sed super hominem, quod hominem facit beatè vivere; nec solùm hominem, sed etiam quamlibet Potestatem Virtutemque cælestem.

*V. lib. 13. de Trinit. c. 10. & lib. 14. c. 1.

Caput XXVI.

De pace populi alienati à Deo, qua utitur ad pietatem populus Dei, dum in hoc peregrinus est mundo.

Quocirca ut vita carnis anima est, ita beata vita hominis Deus est, de quo dicunt
Psal. 143. 15. sacræ litteræ Hebræorum, *Beatus populus, cujus est Dominus Deus ipsius.* Miser igitur populus ab isto alienatus Deo. Diligit tamen ipse etiam quamdam pacem suam non improbandam, quam quidem non habebit in fine, quia non eâ bene utitur ante finem. Hanc autem ut interim habeat in hac vita, [b] nostra etiam interest: quoniam quamdiu permixtæ sunt ambæ Civitates, utimur & nos pace Babylonis: ex qua ita per fidem Dei populus liberatur, ut apud hanc interim peregrinetur.
1. Tim. 2. 2. Propter quod & Apostolus admonuit Ecclesiam, ut oraret pro regibus ejus atque sublimibus, addens & dicens, *ut quietam & tranquillam vitam agamus cum omni pietate & [c] caritate.* Et propheta Jeremias cùm populo Dei veteri venturam prænuntiaret captivitatem, & divinitus imperaret ut obedienter in Babyloniam irent, Deo suo etiam istâ patientiâ servientes, monuit & ipse ut orare-
Jerem. 29. 7. tur pro illa, dicens, *quia in ejus est pace pax vestra,* utique interim temporalis, quæ bonis malisque communis est.

Caput XXVII.

De pace servientium Deo, cujus perfecta tranquillitas in hac temporali vita non potest apprehendi.

2. Cor. 5. 7. Pax autem nostra propria, & hîc est cum Deo per fidem, & in æternum erit cum illo per speciem. Sed hîc sive illa communis, sive nostra propria, talis est pax, ut solatium miseriæ sit potiùs quàm beatitudinis gaudium. Ipsa quoque nostra justitia, quamvis vera sit propter [d] veri boni finem, ad quem refertur, tamen tanta est in hac vita, ut potiùs peccatorum remissione constet, quàm perfectione virtutum. Testis est oratio totius Civitatis Dei, quæ peregrinatur in terris. Per omnia
Matth. 6. 12. quippe membra sua clamat ad Deum, *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Nec pro eis est efficax hæc oratio, quorum
Iacobi 2. 17. & 26. Gal. 5. 6. fides sine operibus mortua est: sed pro eis quorum fides per dilectionem operatur. Quia enim Deo quidem subdita, in hac tamen conditione morta-
Sap. 9. 15. li, & corpore corruptibili quod aggravat animam, non perfectè vitiis ratio imperat, ideo necessaria est justis talis oratio. Nam profectò quamquam imperetur, nequaquam sine conflictu vitiis imperatur. Et utique aliquid subrepit in hoc loco infirmitatis etiam bene confligenti, sive hostibus tali-
A bus victis subditisque dominanti, unde si non facili operatione, certè labili locutione aut volatili cogitatione peccetur. Et ideo quamdiu vitiis imperatur, plena pax non est: quia & illa quæ resistunt, periculoso debellantur prœlio; & illa quæ victa sunt, nondum securo triumphantur otio, sed adhuc sollicito premuntur imperio. In his ergo tentationibus, de quibus omnibus in divinis eloquiis breviter dictum est, *Numquid non tentatio est vita humana super terram?* quis ita vivere se præsumat, ut Iob 7. 1.
B dicere Deo, *Dimitte nobis debita nostra,* non necesse habeat, nisi homo elatus? Nec verò magnus, sed inflatus ac tumidus, cui per justitiam resistit, qui gratiam largitur humilibus. Propter quod scriptum est: *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Hîc itaque in unoquoque justitia est, ut obedienti Deus homini, animus corpori, ratio autem vitiis etiam repugnantibus imperet, vel subigendo, vel resistendo; atque ut ab ipso Deo petatur & meritorum gratia, & venia delictorum, ac de Iacobi 4. 6. 1. Petr. 5. 5. Justitia.
C acceptis bonis gratiarum actio persolvatur. In illa verò pace finali, quò referenda, & cujus adipiscendæ causâ habenda est ista justitia, quoniam sanata immortalitate atque incorruptione natura vitia non habebit, nec unicuique nostrûm vel ab alio vel à se ipso quidquam repugnabit, non opus erit ut ratio vitiis, quæ nulla erunt, imperet: sed imperabit Deus homini, animus corpori; tantaque obediendi ibi erit suavitas & facilitas, quanta vivendi regnandique felicitas. Et hoc illic in omni-
D bus [e] atque in singulis æternum erit, æternumque esse certum erit: & ideo pax beatitudinis hujus, vel beatitudo pacis hujus, summum bonum erit.

Caput XXVIII.

In quem finem venturus sit exitus impiorum.

Eorum autem qui non pertinent ad istam Civitatem Dei, erit è contrario miseria sempiterna, quæ etiam secunda mors dicitur: quia nec anima ibi vivere dicenda est, quæ à vita Dei alienata erit; nec corpus, quod æternis doloribus sub- Apoc. 2. & 20. & 21.
E jacebit. Ac per hoc ideo durior ista secunda mors erit, quia finiri morte non poterit. Sed quoniam sicut miseria beatitudini, & mors vitæ, ita bellum paci videtur esse contrarium; meritò quæritur, sicut pax in bonorum finibus prædicata est atque laudata, quod vel quale bellum in finibus malorum è contrario possit intelligi. Verùm qui hoc quærit, adtendat quid in bello noxium perniciosumque sit, & videbit nihil aliud esse, quàm inter se rerum adversitatem atque conflictum. Quod
F igitur bellum gravius & amarius cogitari potest, quàm ubi voluntas sic adversa est passioni, & passio voluntati, ut nullius earum victoriâ tales inimicitiæ finiantur; & ubi sic confligit cum ipsa natura corporis vis doloris, ut neutrum alteri cedat? Hîc enim quando contingit iste conflictus, aut dolor vincit, & sensum mors adimit; aut natura [f] vincit, & dolorem sanitas tollit. Ibi autem & dolor permanet, ut affligat; & natura perdurat, ut sentiat: quia utrumque ideo non deficit,
G ne pœna deficiat. Ad hos autem fines bonorum & malorum, illos expetendos, istos cavendos, quoniam per judicium transibunt ad illos boni, ad istos mali; de hoc judicio, quantum Deus donaverit, in consequenti volumine disputabo.

---

[a] Sola editio Lov. & *ideo non virtutes virtutes, sed vitia* &c.
[b] MSS. *nostri.*
[c] Regius MS. & *castitate:* juxta Vulgat. & juxta Græc. καὶ σεμνότητι.

[d] Veteres libri, *propter verum boni finem.*
[e] Editi, *omnibus hominibus.* Abest *hominibus* à MSS.
[f] Lov. *aut natura perdurans.* Editi alii & MSS. carent verbo *perdurans.*

LIBER VIGESIMUS.

De judicio novissimo, deque testimoniis cùm novi, tum veteris Instrumenti, quibus denuntiatur futurum.

CAPUT I.

Quòd quamvis omni tempore Deus judicet, in hoc tamen libro de novissimo ejus judicio sit propriè disputandum.

1. DE die ultimi judicii Dei, quod ipse donaverit, locuturi, eumque asserturi adversùs impios & incredulos, tamquam in ædificii fundamento priùs ponere testimonia divina debemus. Quibus qui nolunt credere, humanis ratiunculis falsis atque fallacibus contravenire conantur, ad hoc ut aut aliud significare contendant quod adhibetur testimonium de litteris sacris, aut omnino divinitus esse dictum negent. Nam nullum existimo esse mortalium, qui cùm ea, sicut dicta sunt, intellexerit, & à summo ac vero Deo per animas sanctas dicta esse crediderit, non eis cedat atque consentiat: sive id etiam ore fateatur, sive aliquo vitio fateri erubescat, aut metuat; vel etiam pervicaciâ simillimâ insaniæ, id quod falsum esse novit aut credit, contra id quod verum esse novit aut credit, etiam contentiosissimè defendere moliatur.

2. Quod ergo in confessione ac professione tenet omnis Ecclesia Dei veri, Christum de cælo esse venturum ad vivos ac mortuos judicandos, hunc divini judicii ultimum diem dicimus, id est, novissimum tempus. Nam per quot dies hoc judicium tendatur, incertum est: sed Scripturarum more sanctarum diem poni solere pro tempore, nemo qui illas litteras quamlibet negligenter legerit, nescit. Ideo autem cùm diem judicii Dei dicimus, addimus ultimum vel novissimum; quia & nunc judicat, & ab humani generis initio judicavit, dimittens de paradiso, & à ligno vitæ separans primos homines peccati magni perpetratores: (Gen. 3. 23.) immo etiam quando angelis peccantibus non pepercit, (2. Petr. 2. 4.) quorum princeps homines à se ipso [a] subversus invidendo subvertit, procul dubio judicavit. Nec sine illius alto justoque judicio, & in hoc aërio cælo, & in terris, & dæmonum & hominum miserrima vita est erroribus ærumnisque plenissima. Verùm etsi nemo peccasset, non sine bono rectoque judicio universam rationalem creaturam perseverantissimè sibi Domino suo cohærentem in æterna beatitudine retineret. Judicat etiam, non solùm universaliter de genere dæmonum atque hominum, ut miseri sint propter primorum meritum peccatorum; sed etiam de singulorum operibus propriis, quæ gerunt arbitrio voluntatis. Nam & dæmones ne torqueantur, precantur: (Matth. 8. 29.) nec utique injustè vel parcitur eis, vel pro sua quique improbitate torquentur. Et homines plerumque apertè, semper occultè, luunt pro suis factis divinitus pœnas, sive in hac vita, sive post mortem: quamvis nullus hominum agat rectè, nisi divino adjuvetur auxilio; nullus dæmonum aut hominum agat iniquè, nisi divino eodemque justissimo judicio

[a] Vind. Am. & plerique MSS. *subversos*: minùs bene.

A permittatur. Sicut enim ait Apostolus, *Non est iniquitas apud Deum.* (Rom. 9. 14.) Et sicut ipse alibi dicit, *Inscrutabilia sunt judicia Dei, & investigabiles viæ ejus.* (Rom. 11. 33.) Non igitur in hoc libro de illis primis, nec de istis mediis Dei judiciis, sed de ipso novissimo judicio, quantum ipse tribuerit, disputabo, quando Christus de cælo venturus est vivos judicaturus & mortuos. Iste quippe dies judicii propriè jam vocatur, eo quòd nullus ibi erit imperitæ querelæ locus, cur injustus ille sit felix,
B & cur justus ille infelix. Omnium namque tunc non nisi bonorum vera & plena felicitas, & omnium non nisi malorum digna & summa infelicitas apparebit.

CAPUT II.

De varietate rerum humanarum, cui non potest dici deesse judicium Dei, quamvis nequeat vestigari.

NUNC autem & mala æquo animo ferre discimus, quæ patiuntur & boni; & bona non magnipendere, quæ adipiscuntur & mali. Ac per
C hoc etiam in his rebus, in quibus non apparet divina justitia, salutaris est divina doctrina. Nescimus enim quo judicio Dei bonus ille sit pauper, malus ille sit dives: iste gaudeat, quem pro suis perditis moribus cruciari debuisse mæroribus arbitramur; contristetur ille, quem vita laudabilis gaudere debuisse persuadet: exeat de judicio non solùm inultus, verùm etiam damnatus innocens, aut iniquitate judicis pressus, aut falsis obrutus testimoniis; è contrario scelestus adversarius ejus non
D solùm impunitus, verùm etiam vindicatus insultet: impius optimè valeat, pius languore tabescat: latrocinentur sanissimi juvenes; & qui nec verbo quemquam lædere potuerunt, diversa morborum atrocitate affligantur: infantes utiles rebus humanis immatura morte rapiantur; & qui videntur nec nasci debuisse, diutissimè insuper vivant: plenus criminibus sublimetur honoribus, & hominem sine querela tenebræ ignobilitatis abscondant: & cetera hujusmodi, quæ quis colligit, quis enume-
E rat? Quæ si haberent in ipsa velut absurditate constantiam, ut in hac vita, in qua *homo*, sicut sacer Psalmus eloquitur, *vanitati similis factus est, & dies ejus velut umbra prætereunt*, (Psal. 143. 4.) non nisi mali adipiscerentur transitoria bona ista atque terrena, nec nisi boni talia paterentur mala, posset hoc referri ad judicium justum Dei, vel etiam benignum; ut qui non erant assecuturi bona æterna, quæ faciunt beatos, temporalibus vel deciperentur pro malitia sua, vel pro Dei misericordia consolaren-
F tur bonis; & qui non erant passuri æterna tormenta, temporalibus vel pro suis quibuscumque & quantuliscumque peccatis affligerentur, vel propter implendas virtutes exercerentur malis. Nunc verò quando non solùm in malo sunt boni, & in bono mali, quod videtur injustum; verùm etiam plerumque & malis mala eveniunt, & bonis bona proveniunt: magis inscrutabilia fiunt judicia Dei, (Rom. 11. 33.)

& investigabiles viæ illius. Quamvis ergo nesciamus quo judicio Deus ista vel faciat, vel fieri sinat, apud quem summa virtus est & summa sapientia summaque justitia, nulla infirmitas, nulla temeritas, nulla iniquitas: salubriter tamen discimus non magnipendere seu bona, seu mala, quæ videmus esse bonis malisque communia; & illa bona quærere, quæ bonorum, atque illa mala maximè fugere, quæ propria sunt malorum. Cùm verò ad illud Dei judicium venerimus, cujus tempus jam propriè dies judicii, & aliquando dies Domini nuncupatur; non solùm quæcumque tunc judicabuntur, verùm etiam quæcumque ab initio judicata, & quæcumque usque ad illud tempus adhuc judicanda sunt, apparebunt esse justissima. Ubi hoc quoque manifestabitur, quàm justo judicio Dei fiat, ut nunc tam multa ac penè omnia justa judicia Dei sensus mentesque mortalium lateant; cùm tamen in hac re piorum fidem non lateat, justum esse quod latet.

Caput III.

Quid in libro Ecclesiaste Salomon de his, quæ in hac vita & bonis & malis sunt communia, disputarit.

Nempe Salomon sapientissimus rex Israël, qui regnavit in Jerusalem, librum qui vocatur Ecclesiastes, & à Judæis quoque habetur in
Eccle. 1. 2. & 3. sacrarum canone litterarum, sic exorsus est: *Vanitas* [a] *vanitantium, dixit Ecclesiastes; vanitas vanitantium, & omnia vanitas. Quæ homini abundantia in omni labore suo, quo laborat sub sole?* Et cùm ex hac sententia connecteret cetera, commemorans ærumnas erroresque vitæ hujus, & vanescentes interea temporum lapsus, ubi nihil solidum, nihil stabile retinetur; in ea rerum vanitate sub sole, illud etiam deplorat quodam modo, quòd cùm sit
Eccle. 2. 13. abundantia sapientiæ super insipientiam, sicut abundantia lucis super tenebras, sapientisque oculi sint in capite ipsius, & stultus in tenebris ambulet; unus tamen incursus incurrat omnibus, utique in hac vita quæ sub sole agitur: significans videlicet ea mala, quæ bonis & malis videmus esse communia. Dicit etiam illud, quòd & boni patiantur mala, tamquam mali sint, & mali tam-
Eccle. 8. 14. quam boni sint, adipiscantur bona, ita loquens: *Est*, inquit, *vanitas, quæ facta est super terram; quia sunt justi, super quos venit sicut factum impiorum; & sunt impii, super quos venit sicut factum justorum. Dixi quoniam hoc quoque vanitas.* In hac vanitate, cui quantum satis visum est, intimandæ, totum istum librum vir sapientissimus deputavit; non utique ob aliud, nisi ut eam vitam desideremus, quæ vanitatem non habet sub hoc sole, sed veritatem sub illo qui fecit hunc solem: in hac ergo vanitate, numquid nisi justo Dei rectoque judicio similis eidem vanitati factus vanesceret homo? In diebus tamen vanitatis suæ interest plurimùm, utrùm resistat, an obtemperet veritati, & utrùm sit expers veræ pietatis, an particeps: non propter vitæ hujus vel bona adquirenda, vel mala vitanda vanescendo transeuntia; sed propter futurum judicium, per quod erunt & bonis bona, & malis mala, sine fine mansura. Denique iste sapiens hunc librum sic conclu-
Eccle. 12. 13. & 14. sit, ut diceret, *Deum time, & mandata ejus custodi; quia hoc est omnis homo: quia omne hoc opus Deus ad-*
A *ducet in judicium in omni despecto, sive bonum, sive malum.* Quid brevius, verius, salubrius dici potuit? *Deum*, inquit, *time, & mandata ejus custodi; quia hoc est omnis homo.* Quicumque enim est, hoc est, custos utique mandatorum Dei: quoniam qui hoc non est, nihil est. Non enim ad veritatis imaginem reformatur, remanens in similitudine vanitatis. *Quia omne hoc opus*, id est, quod ab homine fit in hac vita, *sive bonum, sive malum, Deus adducet in judicium, in omni despecto*, id est, in omni
B etiam qui contemtibilis hîc videtur, & ideo nec videtur: quoniam Deus & ipsum videt, nec eum despicit, nec cùm judicat præterit.

Caput IV.

Quòd ad disserendum de novissimo judicio Dei, novi primùm Testamenti, ac deinde veteris testimonia prolaturus sit.

Hujus itaque ultimi judicii Dei testimonia de Scripturis sanctis quæ ponere institui, priùs eligenda sunt de libris Instrumenti novi,
C postea de veteris. Quamvis enim vetera priora sint tempore, nova tamen anteponenda sunt dignitate; quoniam illa vetera præconia sunt novorum. Nova igitur ponentur priùs, quæ ut firmiùs probemus, assumentur & vetera. In veteribus habentur Lex & [b] Prophetæ, in novis Evangelium & Apostolicæ litteræ. Ait autem Apostolus, *Per* Rom. 3. 20. &c. *legem enim cognitio peccati. Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata per Legem & Prophetas: justitia autem Dei, per fidem Iesu Christi*
D *in omnes qui credunt* [c]. Hæc justitia Dei ad novum pertinet Testamentum, & testimonium habet à veteribus libris, hoc est, à Lege & Prophetis. Priùs ergo ipsa caussa ponenda est, & postea testes introducendi. Hunc & ipse Jesus Christus ordinem servandum esse demonstrans, *Scriba*, inquit, *eruditus in regno Dei, similis est viro patri-familiàs, proferenti de thesauro suo nova & vetera.* Matth. 13. 52. Non dixit, vetera & nova: quod utique dixisset, nisi maluisset meritorum ordinem servare quàm tem-
E porum.

Caput V.

Quibus sententiis Domini Salvatoris divinum judicium futurum in fine sæculi declaretur.

1. Ergo ipse Salvator cùm objurgaret civitates, in quibus virtutes magnas fecerat, neque crediderant, & eis alienigenas anteponeret: *Verumtamen*, inquit, *dico vobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die judicii quàm vobis.* Matth. 11. 22. Et paulò pòst alteri civitati: *Amen*, inquit, *dico vobis, quia* Ibidem 24.
F *terræ Sodomorum remissius erit in die judicii quàm tibi.* Hîc evidentissimè prædicat diem judicii esse venturum. Et alio loco: *Viri Ninivitæ*, inquit, *surgent in judicio cum generatione ista, & condemnabunt* Matth. 12. 41. & 42. *eam; quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ, & ecce plus quàm Iona hic. Regina Austri surget in judicio cum generatione ista, & condemnabit eam; quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & ecce plus quàm Salomon hic.* Duas hoc loco res discimus, & venturum esse judicium, & cum mortuo-
G rum resurrectione venturum. De Ninivitis enim & regina Austri quando ista dicebat, de mortuis sine dubio loquebatur, quos tamen in die judicii resurrecturos esse prædixit. Nec ideo dixit, *condemnabunt*, quia ipsi judicabunt: sed quia ex ipso-

[a] Editi, *vanitatum.* At MSS. constanter habent, *vanitantium.* Confer lib. 1. Retract. c. 7. n. 3.
[b] Sola editio Lov. *prophetia.*

[c] In antè editis, *qui credunt in eum.* Abest *in eum* à MSS. & à Græco textu Apostoli.

rum

rum comparatione isti meritò damnabuntur.

2. Rursus alio loco, cùm de hominum bonorum & malorum nunc permixtione, postea separatione, quæ utique die judicii futura est, loqueretur, adhibuit similitudinem de tritico seminato & superseminatis zizaniis, eamque suis exponens discipulis, *Qui seminat*, inquit, *bonum semen, est Filius hominis: ager autem est* [a] *mundus: bonum verò semen hi sunt filii regni; zizania autem filii sunt nequam: inimicus autem qui seminavit ea, est diabolus: messis autem consummatio sæculi est, messores verò Angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur; sic erit in consummatione sæculi. Mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem, & mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium. Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.* Hîc quidem judicium vel diem judicii non nominavit, sed multo eum clariùs ipsis rebus expressit, & in fine sæculi futurum esse prædixit.

Matth. 13. 37. &c.

3. Item discipulis suis: *Amen*, inquit, *dico vobis, quòd vos qui secuti estis me, in regeneratione, cùm sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israël.* Hîc discimus cum suis discipulis judicaturum Jesum. Unde & alibi Judæis dixit, *Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? Ideo ipsi judices vestri erunt.* Nec quoniam super duodecim sedes sessuros esse ait, duodecim solos homines cum illo judicaturos putare debemus. Duodenario quippe numero, universa quædam significata est judicantium multitudo, propter duas partes numeri septenarii, quo significatur plerumque universitas: quæ duæ partes, id est, tria & quatuor, altera per alteram multiplicatæ duodecim faciunt. Nam & quatuor ter, & tria quater duodecim sunt: & si qua alia hujus duodenarii numeri, quæ ad hoc valeat, ratio reperitur. Alioquin quoniam in locum Judæ traditoris apostolum Matthiam legimus ordinatum; apostolus Paulus, qui plus illis omnibus laboravit, ubi ad judicandum sedeat, non habebit: qui profectò cum aliis sanctis ad numerum judicum se pertinere demonstrat, cùm dicit, *Nescitis quia angelos judicabimus?* De ipsis quoque judicandis in hoc numero duodenario similis caussa est. Non enim quia dictum est, *judicantes duodecim tribus Israël*, tribus Levi, quæ tertia decima est, ab eis judicanda non erit, aut solum illum populum, non etiam ceteras gentes judicabunt. Quod autem ait, *in regeneratione*, procul dubio mortuorum resurrectionem nomine voluit regenerationis intelligi. Sic enim caro nostra regenerabitur per incorruptionem, quemadmodum est anima nostra regenerata per fidem.

Matth. 19. 28. — Matth. 12. 27. — Duodenarius numerus. — V. Enar. in Psal. 49. n. 9. — Act. 1. 26. — 1. Cor. 15. 10. — 1. Cor. 6. 3.

4. Multa prætereo, quæ de ultimo judicio ita dici videntur, ut diligenter considerata reperiantur ambigua, vel magis ad aliud pertinentia; sive scilicet ad eum Salvatoris adventum, quo per totum hoc tempus in Ecclesia sua venit, hoc est, in membris suis, particulatim atque paulatim, quoniam tota corpus est ejus; sive ad excidium terrenæ Jerusalem: quia & de illo cùm loquitur, plerumque sic loquitur, tamquam de fine sæculi atque de illo die judicii novissimo & magno loquatur; ita ut dignosci non possit omnino, nisi ea quæ apud tres Evangelistas Matthæum, Marcum, & Lucam A de hac re similiter dicta sunt, inter se omnia conferantur. Quædam quippe alter obscuriùs, alter explicat planiùs; ut ea quæ ad unam rem pertinentia dicuntur, appareat unde dicantur. Quod facere utcumque curavi in quadam * epistola, quam rescripsi ad beatæ memoriæ virum Hesychium, Salonitanæ urbis episcopum, cujus epistolæ titulus est, De fine sæculi.

* Tom. 2. epist. 199.

5. Proinde jam illud hîc dicam, quod in Evangelio secundùm Matthæum de separatione bonorum & malorum legitur per judicium præsentissimum B atque novissimum Christi. *Cùm autem venerit*, inquit, *Filius hominis in majestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hædis: & statuet oves quidem à dextris suis, hædos autem à sinistris. Tunc dicet Rex his, qui à dextris ejus erunt, Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Esurivi enim, & dedistis* C *mihi maducare; sitivi, & dedistis mihi bibere; hospes eram, & collegistis me; nudus, & cooperuistis me; infirmus, & visitastis me; in carcere eram, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi, dicentes, Domine, quando vidimus te esurientem, & pavimus: sitientem, & dedimus tibi potum? Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te; aut nudum, & cooperuimus te? Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, & venimus ad te? Et respondens Rex dicet illis, Amen dico vobis, quamdiu uni fecistis de his fratribus meis* D *minimis, mihi fecistis. Tunc dicet*, inquit, *& his qui à sinistris erunt, Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.* Deinde similiter etiam his enumerat, quòd illa non fecerint, quæ dextros fecisse memoravit. Similiterque interrogantibus, quando eum viderint in horum indigentia constitutum; quod minimis suis factum non est, sibi factum non fuisse respondet; sermonemque concludens, *Et hi*, inquit, *in supplicium æternum ibunt, justi autem in vitam æternam.* Johannes E verò evangelista apertissimè narrat eum in resurrectione mortuorum futurum prædixisse judicium. Cùm enim dixisset, *Neque enim Pater judicat quemquam, sed judicium omne dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum*: protinus addidit, *Amen, amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui me misit, habet vitam æternam; & in judicium non* [b] *veniet, sed transiit à morte in vitam.* Ecce hîc dixit fideles suos F in judicium non venire. Quomodo ergo per judicium separabuntur à malis, & ad ejus dexteram stabunt, nisi quia hoc loco judicium pro damnatione posuit? In tale quippe judicium non venient, qui audiunt verbum ejus, & credunt ei qui misit illum.

Matth. 25. 31. &c. — Johan. 5. 22. &c.

CAPUT VI.

Quæ sit prima resurrectio, quæ secunda.

1. DEINDE adjungit, & dicit, *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei; & qui audierint,* G *vivent. Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio habere vitam in semetipso.* Nondum de secunda resurrectione, id est corporum, loquitur, quæ in fine futura est; sed de prima, quæ nunc est. Hanc quippe ut distingueret, ait, *Venit hora, & nunc est.* Non autem ista corporum, sed anima-

Johan. 5. 25. & 26.

[a] Editi, *est hic mundus*: & infrà, *hi filii sunt nequam*. At MSS. non habent *hic*, neque *hi*.

[b] Hîc plures MSS. *non venit, sed transiit*. At editi, *non veniet, sed transiet*. In aliis postea locis non sibi constant. Confer Tract. 22. in Joh.

Animæ mors. rum est. Habent enim & animæ mortem suam in A impietate atque peccatis: secundùm quam mortem mortui sunt, de quibus idem Dominus ait, *Sine mortuos sepelire mortuos suos*; (Matth. 8. 22.) ut scilicet in anima mortui, in corpore mortuos sepelirent. Propter istos ergo impietate & iniquitate in anima mortuos, *Venit*, inquit, *hora*, *& nunc est*, *quando mortui audient vocem Filii Dei*; *& qui audierint*, *vivent*. *Qui audierint* dixit, qui obedierint, qui crediderint, & usque in finem perseveraverint. Nec fecit hîc ullam differentiam bonorum & malorum. Omnibus enim B bonum est audire vocem ejus, & vivere, [a] ad vitam pietatis ex impietatis morte transeundo. De qua morte ait apostolus Paulus, (2. Cor. 5. 14. & 15.) *Ergo omnes mortui sunt*, *& pro omnibus mortuus est* [b], *ut qui vivunt*, *jam non sibi vivant*, *sed ei qui pro ipsis mortuus est*, *& resurrexit*. Omnes itaque mortui sunt in peccatis, nemine prorsus excepto, sive originalibus, sive etiam voluntate additis vel ignorando, vel sciendo, nec faciendo quod justum est: & pro omnibus mortuis vivus mortuus est unus, id est, nullum habens omnino peccatum: C ut qui per remissionem peccatorum vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui [c] pro omnibus mortuus est propter peccata nostra, & resurrexit propter justificationem nostram; ut credentes in eum qui justificat impium, ex impietate justificati, tamquam ex morte vivificati, ad primam resurrectionem, quæ nunc est [d], pertinere possimus. Ad hanc enim primam non pertinent, nisi qui beati erunt in æternum: ad secundam verò, de qua mox locuturus est, & beatos pertinere docebit, & mise- D ros. Ista est misericordiæ, illa judicii. Propter quod in Psalmo scriptum est: (Psal. 100. 1.) *Misericordiam & judicium cantabo tibi*, *Domine*.

2. De quo judicio consequenter adjunxit, atque ait, (Iohan. 5. 27.) *Et potestatem dedit ei judicium facere*, *quia Filius hominis est*. Hîc ostendit, quòd in ea carne veniet judicaturus, in qua venerat judicandus. Ad hoc enim ait, *quoniam Filius hominis est*. Ac deinde subjungens unde agimus: (Ibidem 28. & 29.) *Nolite*, *inquit*, *mirari hoc*, *quia venit hora*, *in qua omnes qui in monumen-* E *tis sunt*, *audient vocem* [e] *ejus*; *& procedent qui bona fecerunt*, *in resurrectionem vitæ*; *qui verò mala egerunt*, *in resurrectionem judicii*. Hoc est illud judicium, quod paulò antè, sicut nunc, pro damnatione posuerat, dicens, (Ibidem 24.) *Qui verbum meum audit*, *& credit ei qui misit me*, *habet vitam æternam*, *& in judicium non veniet*, *sed transiit à morte in vitam*: id est, pertinendo ad primam resurrectionem, qua nunc transitur à morte ad vitam, in damnationem non veniet, quam significavit appellatione judicii, F sicut etiam hoc loco, ubi ait, (Ibidem 29.) *Qui verò mala egerunt*, *in resurrectionem judicii*, id est, damnationis. Resurgat ergo in prima, qui non vult in secunda resurrectione damnari. (Ibidem 25.) *Venit* enim *hora*, *& nunc est*, *quando mortui audient vocem Filii Dei*; *& qui audierint*, *vivent*, id est, in damnationem non venient, quæ secunda mors dicitur: in quam mortem, post secundam, quæ corporum futura est, resurrectionem, præcipitabuntur, qui in prima, quæ animarum est, non resurgunt. (Ibidem 28.) *Veniet* enim *ho-* G *ra*, (ubi non ait, *& nunc est*; quia in fine sæculi erit, hoc est in ultimo & maximo judicio Dei,) *quando omnes qui in monumentis sunt*, *audient vocem ejus*, *& procedent*. Non dixit quemadmodum in prima, *& qui audierint*, *vivent*. Non enim omnes vivent, eâ scilicet vitâ, quæ quoniam beata est, sola vita dicenda est. Nam utique non sine qualicumque vita possent audire, & de monumentis resurgente carne procedere. Quare autem non omnes vivent, in eo quod sequitur, docet: *Qui bona*, inquit, *fecerunt*, *in resurrectionem vitæ*, hi sunt qui vivent: *qui verò mala egerunt*, *in resurrectionem judicii*, hi sunt qui non vivent; quia secunda morte morientur. Mala quippe egerunt, quoniam malè vixerunt: malè autem vixerunt, quia in prima, quæ nunc est, animarum resurrectione non revixerunt, aut in eo quod revixerant, non in finem usque manserunt. Sicut ergo duæ sunt regenerationes, de quibus jam suprà locutus sum, una secundùm fidem, quæ nunc fit per baptismum; alia secundùm carnem, quæ fiet in ejus incorruptione atque immortalitate per judicium magnum atque novissimum: ita sunt & resurrectiones duæ, una prima, quæ & nunc est, & animarum est, quæ venire non permittit in mortem secundam; alia secunda, quæ nunc non est, sed in sæculi fine futura est, nec animarum, sed corporum est, quæ per ultimum judicium alios mittet in secundam mortem, alios in eam vitam, quæ non habet mortem.

Caput VII.

De duabus resurrectionibus & de mille annis quid in Apocalypsi Iohannis scriptum sit, & quid de eis rationabiliter sentiatur.

1. De his duabus resurrectionibus idem Johannes evangelista in libro qui dicitur Apocalypsis, eo modo locutus est, ut earum prima à quibusdam nostris non intellecta, insuper etiam in quasdam ridiculas fabulas verteretur. Ait quippe in libro memorato Johannes apostolus: (Apoc. 20. 1. &c.) *Et vidi Angelum descendentem de cælo*, *habentem clavem abyssi*, *& catenam* [f] *in manu sua*, *& tenuit draconem illum serpentem antiquum*, *qui cognominatus est diabolus & satanas*, *& alligavit illum mille annis*, *& misit illum in abyssum*; *& clausit*, *& signavit super eum*, *ut non seduceret jam gentes*, *donec finiantur mille anni*: *post hæc oportet eum solvi brevi tempore*. *Et vidi sedes*, *& sedentes super eas*, *& judicium datum est* [g]. *Et animæ occisorum propter testimonium Iesu*, *& propter verbum Dei*, *& si qui non adoraverunt bestiam*, *nec imaginem ejus*, *nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua*, *& regnaverunt cum Iesu mille annis*: *reliqui eorum non vixerunt*, *donec finiantur mille anni*. *Hæc resurrectio prima est*. *Beatus & sanctus est*, *qui habet in hac prima resurrectione partem*. *In istis secunda mors non habet potestatem*; *sed erunt sacerdotes Dei & Christi*, *& regnabunt cum eo mille annis*. Qui propter hæc hujus libri verba primam resurrectionem futuram suspicati sunt corporalem, inter cetera maximè numero annorum mille permoti sunt, tamquam oporteret in sanctis eo modo veluti tanti temporis fieri sabbatismum, vacatione scilicet sancta post labores annorum sex millium, ex quo

[a] Sic Vind. Am. & MSS. At Lov. *& ad vitam pietatis ex impietatis morte transire*.

[b] Editi, *mortuus est unus*. Abest *unus* à MSS.

[c] In pluribus MSS. non habetur, *pro omnibus*.

[d] Am. & Er. *quæ nunc est animarum*. Ceteri libri carent voce *animarum*, quæ exponendi hujus loci caussâ addita est. Sic paulò pòst n. 2. eædem editiones, & Vind. *qua nunc transitur à morte animarum ad vitam virtutum*: ubi Lov. & MSS. habent tantùm, *qua nunc transitur à morte ad vitam*.

[e] Sic MSS. Editi verò, *vocem Filii Dei*.

[f] In Apocalypsi cap. 20. *& catenam magnam in manu sua*.

[g] Editi, *datum est illis*, *& animas occisorum* &c. Sic planè Vulgata & Græca lectio Apoc. 20. Attamen MSS. omnes hîc omittunt *illis*, habentque *Et anima*: atque hanc ipsam lectionem exponet postea Augustinus cap. 9.

creatus est homo, & magni illius peccati merito in hujus mortalitatis ærumnas de paradisi felicitate dimissus est, ut quoniam scriptum est, [1. Petri 3. 8.] *Unus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies unus*, sex annorum millibus tamquam sex diebus impletis, sequatur velut sabbati septimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet sabbatum celebrandum resurgentibus sanctis. Quæ opinio esset utcumque tolerabilis, si aliquæ deliciæ spiritales in illo sabbato adfuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur. Nam etiam nos hoc [a] opinati fuimus aliquando. Sed cùm eos qui tunc resurrexerint, dicant immoderatissimis carnalibus epulis vacaturos, in quibus cibus sit tantus ac potus, ut non solùm nullam modestiam teneant; sed modum quoque ipsius incredulitatis excedant: nullo modo ista possunt nisi à carnalibus credi. Hi autem qui spiritales sunt, istos ista credentes χιλιαστὰς appellant Græco vocabulo; quos, verbum è verbo exprimentes, nos possumus Milliarios nuncupare. Eos autem longum est refellere ad singula; sed potiùs, quemadmodum Scriptura hæc accipienda sit, jam debemus ostendere.

2. [Marci 3. 27.] Ait ipse Dominus Jesus Christus, *Nemo potest introire in domum fortis, & vasa ejus eripere, nisi priùs alligaverit fortem:* diabolum volens intelligi fortem, quia ipse genus humanum potuit tenere captivum; vasa verò ejus, quæ fuerat erepturus, fideles suos futuros, quos ille in diversis peccatis atque impietatibus possidebat. Ut ergo alligaretur hic fortis, [Apoc. 20. 1] propterea vidit iste Apostolus in Apocalypsi *Angelum descendentem de cælo, habentem clavem abyssi, & catenam in manu sua. Et tenuit*, inquit, *draconem illum serpentem antiquum, qui cognominatus est diabolus & satanas, & alligavit eum mille annis*, hoc est, ejus potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerant liberandi, cohibuit atque frenavit. Mille autem anni, duobus modis possunt, quantum mihi occurrit, intelligi: aut quia in ultimis annis mille ista res agitur, id est, sexto annorum milliario tamquam sexto die, cujus nunc spatia posteriora volvuntur; secuturo deinde sabbato, quod non habet vesperam, requie scilicet sanctorum, quæ non habet finem: ut hujus milliarii tamquam diei novissimam partem, quæ [b] remanebat usque ad terminum sæculi, mille annos appellaverit; eo loquendi modo, quo pars significatur à toto: aut certè mille annos pro annis omnibus hujus sæculi posuit; ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo. [Millenarius numerus.] Millenarius quippe numerus denarii numeri quadratum solidum reddit. Decem quippe decies ducta, fiunt centum; quæ jam [c] figura quadrata, sed plana est. Ut autem in altitudinem surgat, & solida fiat, rursus centum decies multiplicantur, & mille sunt. Porrò si centum ipsa pro universitate aliquando ponuntur, quale illud est, quod Dominus omnia sua dimittenti & eum [Matth. 19. 29. Marci 10. 30.] sequenti promisit, dicens, *Accipiet in hoc sæculo centuplum*: quod exponens quodam modo Apostolus, ait, [2. Cor. 6. 10.] *Quasi nihil habentes, & omnia possidentes*: quia & [d] antè jam dictum erat, [Prov. 17.] *Fidelis hominis totus mundus divitiarum est*: quanto magis mille pro universitate ponuntur, ubi est soliditas ipsius denariæ quadraturæ? Unde nec illud meliùs intelligitur, quod in Psalmo legitur: [Psal. 104. 8.] *Memor fuit in sæculum testamenti sui, verbi quod mandavit in mille generationes*, id est, in omnes.

3. *Et misit illum*, inquit, *in abyssum*: utique diabolum misit in abyssum. Quo nomine significata est multitudo innumerabilis impiorum, quorum in malignitate adversùs Ecclesiam Dei multùm profunda sunt corda: non quia ibi diabolus antè non erat; sed ideo dicitur illuc missus, quia exclusus à credentibus plus cœpit impios possidere. Plus namque possidetur à diabolo, qui non solùm alienatus est à Deo, verùm etiam gratis odit servientes Deo. *Et clausit*, inquit, *& signavit super eum, ut jam non seduceret gentes, donec finiantur mille anni. Clausit super eum*, dictum est, interdixit ei ne possit exire, id est, vetitum transgredi. *Signavit* autem, quod addidit, significasse mihi videtur, quia occultum esse voluit, qui pertineant ad partem diaboli, & qui non pertineant. Hoc quippe in sæculo isto prorsus latet: quia & qui videtur stare, utrùm sit casurus; & qui videtur jacére, utrùm sit surrecturus, incertum est. Ab eis autem gentibus seducendis hujus interdicti vinculo & claustro diabolus prohibetur atque cohibetur, quas pertinentes ad Christum seducebat antea, vel tenebat. Has enim Deus elegit ante mundi constitutionem [Ephes. 1. 4.] eruere de potestate tenebrarum, & transferre in regnum Filii [e] caritatis suæ, sicut Apostolus ait. [Coloss. 1. 13.] Nam seducere illum gentes etiam nunc, & secum trahere in æternam pœnam, sed non prædestinatas in æternam vitam, quis fidelis ignorat? Nec moveat, quòd sæpe diabolus seducit etiam illos, qui jam regenerati in Christo, vias ingrediuntur Dei. *Novit enim Dominus qui sunt ejus*: [2. Tim. 2. 19.] ex his in æternam damnationem neminem ille seducit. Sic enim novit eos Dominus, ut Deus, quem nihil latet etiam futurorum; non ut homo, qui hominem ad præsens videt, (si tamen videt, cujus cor non videt,) qualis autem postea sit futurus, nec se ipsum videt. Ad hoc ergo ligatus est diabolus, & inclusus in abysso, ut jam non seducat gentes, ex quibus constat Ecclesia, quas antea seductas tenebat, ante quàm esset Ecclesia. Nec enim dictum est, ut non seduceret aliquem; sed *ut non seduceret*, inquit, *jam gentes*; in quibus Ecclesiam procul dubio voluit intelligi: *donec finiantur*, inquit, *mille anni*, id est, aut quod remanet de sexto die, qui constat ex mille annis; aut omnes anni, quibus deinceps hoc sæculum peragendum est.

4. Nec sic accipiendum est quod ait, *ut non seduceret jam gentes, donec finiantur mille anni*; quasi postea seducturus sit eas dumtaxat gentes, ex quibus prædestinata constat Ecclesia, à quibus seducendis illo est vinculo claustroque prohibitus. Sed aut illa locutione dictum est, quæ in Scripturis aliquotiens invenitur, qualis est in Psalmo, [Psal. 122. 2.] *Sic oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri*; neque enim cùm misertus fuerit, non erunt oculi servorum ejus ad Dominum Deum suum: aut certè iste est ordo verborum, *Et clausit, & signavit super eum, donec finiantur mille anni*; quod verò interposuit, *ut non seduceret jam gentes*, ita se

a Sicuti videre est in Sermone 259. qui aliàs ex Sirmondianis fuit 19.

b Ita MSS. At editi, *remanebit*.

c Lov. *non figura quadrata*. Abest *non* à ceteris libris.

d Ibi particula *antè*, non superiora verba Pauli indicat, sicuti visum est non nemini, sed superiora tempora. Id enim quod affertur, *Fidelis hominis totus mundus divitiarum est*, dictum fuit à Salomone in Proverbiis, ibique cap. 17. post versum 6. legitur apud LXX. non apud Vulgatam. Citatur à Clemente Alexandrino 2. Stromatum, & ab aliis Veteribus laudatis Tom. 2. ad Epistolam 153. n. 26.

e Ita plures probæ notæ MSS. At editi, *claritatis suæ*.

habet, ut ab hujus ordinis connexione ſit liberum, & ſeorſus intelligendum, velut ſi pòſt adderetur, ut ſic ſe haberet tota ſententia, *Et clauſit, & ſignavit ſuper eum, donec finiantur mille anni, ut non ſeduceret jam gentes*; id eſt, ideo clauſit, donec finiantur mille anni, ut jam non ſeduceret gentes.

Caput VIII.

De alligatione & ſolutione diaboli.

Apoc. 20. 3. 1. Poſt *hæc*, inquit, *oportet eum ſolvi brevi tempore.* Si hoc eſt diabolo ligari & includi, Eccleſiam non poſſe ſeducere; hæc ergo erit ſolutio ejus, ut poſſit? Abſit: numquam enim ab illo Eccleſia ſeducetur prædeſtinata & electa ante mundi conſtitutionem, de qua dictum eſt, *Novit Dominus qui ſunt ejus* (*2. Tim. 2. 19.*): & tamen hîc erit etiam illo tempore, quo ſolvendus eſt diabolus, ſicut ex quo eſt inſtituta, hîc fuit & erit omni tempore, in ſuis utique qui ſuccedunt naſcendo morientibus. Nam paulò pòſt dicit, quòd ſolutus diabolus ſeductas gentes toto orbe terrarum adtrahet in bellum adversùs eam, quorum hoſtium numerus erit ut arena maris. *Et adſcenderunt*, inquit, *ſuper terræ latitudinem, & cinxerunt caſtra ſanctorum, & dilectam civitatem: & deſcendit ignis de cælo à Deo, & comedit eos: & diabolus qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum ignis & ſulphuris, ubi & beſtia & [a] pſeudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in ſæcula ſæculorum.* (*Apoc. 20. 8. &c.*) Sed hoc jam ad judicium noviſſimum pertinet, quod nunc propterea commemorandum putavi, ne quis exiſtimet eo ipſo parvo tempore, quo ſolvetur diabolus, in hac terra Eccleſiam non futuram, illo hîc eam vel non inveniente, cùm fuerit ſolutus, vel abſumente, cùm fuerit modis omnibus perſecutus. Non itaque per totum hoc tempus, quod liber iſte complectitur, à primo ſcilicet adventu Chriſti uſque in ſæculi finem, quo erit ſecundus ejus adventus, ita diabolus alligatur, ut ejus hæc ipſa ſit alligatio, per hoc intervallum, quod mille annorum numero appellat, non ſeducere Eccleſiam; quando quidem illam nec ſolutus utique ſeducturus eſt. Nam profectò ſi ei alligari eſt, non poſſe ſeducere, ſive non permitti; quid erit ſolvi, niſi poſſe ſeducere, ſive permitti? Quod abſit ut fiat: ſed alligatio diaboli, eſt non permitti [b] exercere totam tentationem, quam poteſt vel vi vel dolo ad ſeducendos homines, in partem ſuam cogendo violenter, fraudulenterve fallendo. Quod ſi permitteretur in tam longo tempore & tanta infirmitate multorum, plurimos tales, quales Deus id perpeti non vult, & fideles dejiceret, & ne crederent impediret. quod ne faceret, alligatus eſt.

2. Tunc autem ſolvetur, quando & breve tempus erit. Nam tribus annis & ſex menſibus legitur totis ſuis ſuorumque viribus ſæviturus: & tales erunt, cum quibus ei belligerandum eſt, ut vinci tanto ejus impetu inſidiiſque non poſſint. Si autem numquam ſolveretur, minùs appareret ejus maligna potentia, minùs ſanctæ Civitatis fideliſſima patientia probaretur; minùs denique perſpiceretur, quàm magno ejus malo tam bene fuerit uſus Omnipotens: qui eum nec omnino abſtulit à tentatione ſanctorum, quamvis ab eorum interioribus [c] hominibus, ubi in Deum creditur, A foras miſſum, ut forinſecùs ejus oppugnatione proficerent; & in eis qui ſunt ex parte ipſius, alligavit, ne quantam poſſet effundendo & exercendo malitiam, innumerabiles infirmos ex quibus Eccleſiam multiplicari & impleri oportebat, alios credituros, alios jam credentes, à fide pietatis hos deterreret, hos frangeret; [d] & ſolvet in fine, ut quàm fortem adverſarium Dei Civitas ſuperaverit, cum ingenti gloria ſui redemtoris, adjutoris, liberatoris, adſpiciat. In eorum ſanè, qui tunc futuri ſunt, ſanctorum atque fidelium, comparatione B quid ſumus? Quando quidem ad illos probandos tantus ſolvetur inimicus, cum quo nos ligato tantis periculis dimicamus. Quamvis & hoc temporis intervallo quoſdam milites Chriſti tam prudentes & fortes fuiſſe atque eſſe, non dubium eſt, ut etiam ſi tunc in iſta mortalitate viverent, quando ille ſolvetur, omnes inſidias ejus atque impetus & caverent ſapientiſſimè, & patientiſſimè ſuſtinerent.

C 3. Hæc autem alligatio diaboli non ſolùm facta eſt, ex quo cœpit Eccleſia præter Judæam terram in nationes alias aliaſque dilatari; ſed etiam nunc fit, & fiet uſque ad terminum ſæculi, quo ſolvendus eſt. Quia & nunc homines ab infidelitate, in qua ipſe eos poſſidebat, convertuntur ad fidem, & uſque in illum finem ſine dubio convertentur: & utique unicuique [e] iſte fortis tunc alligatur, quando ab illo tamquam vas ejus eripitur: & abyſſus ubi incluſus eſt, non in eis conD ſumta eſt, quando ſunt mortui, qui tunc erant quando eſſe cœpit incluſus; ſed ſucceſſerunt eis alii naſcendo, atque ſuccedunt, donec finiatur hoc ſæculum, qui oderint Chriſtianos, in quorum quotidie, velut in abyſſo, cæcis & profundis cordibus includatur. Utrùm autem etiam illis ultimis tribus annis & menſibus ſex, quando ſolutus totis viribus ſæviturus eſt, aliquis in qua non fuerat, ſit acceſſurus ad fidem, nonnulla quæſtio eſt. Quomodo enim ſtabit quod dictum eſt, *Quis intrat in domum E fortis, ut vaſa ejus eripiat, niſi priùs alligaverit fortem,* (*Matth. 12. 29.*) ſi etiam ſoluto eripiuntur? Ac per hoc ad hoc cogere videtur iſta ſententia, ut credamus illo, licèt exiguo, tempore neminem acceſſurum eſſe populo Chriſtiano, ſed cum eis qui jam Chriſtiani reperti fuerint, diabolum pugnaturum: ex quibus etiam ſi aliqui victi ſecuti eum fuerint, non eos ad prædeſtinatum filiorum Dei numerum pertinere. Neque enim fruſtra idem Johannes apoſtolus, qui & hanc Apocalypſim ſcripſit, in epiſtola ſua F de quibuſdam dicit, *Ex nobis exierunt, ſed non erant ex nobis: nam ſi fuiſſent ex nobis, manſiſſent utique nobiſcum.* (*1. Johan. 2. 19.*) Sed quid [f] fiet de parvulis? Nimiùm quippe incredibile eſt, nullos jam natos & nondum baptizatos præoccupari Chriſtianorum filios illo tempore infantes, nullos etiam ipſis naſci jam diebus; aut ſi erunt, non eos à parentibus ſuis ad lavacrum regenerationis modo quocumque perduci. Quod ſi fiet, quo pacto ſoluto jam diabolo vaſa iſta eripientur, in cujus domum nemo intrat, G ut vaſa ejus eripiat, niſi priùs alligaverit eum? Immo verò id potiùs eſt credendum, nec qui cadant de Eccleſia, nec qui accedant Eccleſiæ illo tempore defuturos: ſed profectò tam fortes erunt &

[a] Editi, *& pſeudoprophetæ.* Caſtigantur ex MSS.
[b] Plerique MSS. *exerere.*
[c] Lov. *interioribus omnibus.* Veriùs editi alii & MSS. *interioribus hominibus.* Alludit Auguſtinus ad illud Epheſ. 3. *virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem, Chriſtum habitare per fidem in cordibus veſtris.*
[d] Vind. & Am. *& ſolveretur.* Er. & Lov. *Et ſolvetur.* At MSS. *& ſolvet:* ſcilicet Omnipotens qui eum alligavit.
[e] In editis, *unicuique fidelium.* Abeſt *fidelium* à pleriſque MSS.
[f] MSS. *ſit.*

parentes pro baptizandis parvulis suis, & hi qui tunc primitus credituri sunt, ut illum fortem vincant etiam non ligatum, id est, omnibus, qualibus antea numquam, vel artibus insidiantem, vel urgentem viribus, & vigilanter intelligant, & toleranter ferant; ac sic illi etiam non ligato eripiantur. Nec ideo falsa erit Evangelica illa sententia, *Quis intrat in domum fortis, ut vasa ejus eripiat, nisi priùs alligaverit fortem?* Secundùm enim sententiæ ejus veritatem, ordo iste servatus est, ut priùs alligaretur fortis, ereptisque vasis ejus, longè latéque in omnibus gentibus ex firmis & infirmis ita multiplicaretur Ecclesia, ut ex ipsa rerum divinitus prædictarum & impletarum robustissima fide, etiam soluto vasa possit auferre. Sicut enim fatendum est, Matth. 24. 12. multorum refrigescere caritatem, cùm abundat iniquitas, & inusitatis maximisque persecutionibus atque fallaciis diaboli jam soluti, eos qui in libro vitæ scripti non sunt, esse multos cessuros: ita cogitandum est, non solùm quos bonos fideles illud tempus inveniet, sed nonnullos etiam qui foris adhuc erunt, adjuvante Dei gratiâ per considerationem Scripturarum, in quibus & alia & finis ipse prænuntiatus est, quem venire jam sentiunt, ad credendum quod non credebant, futuros esse firmiores, & ad vincendum etiam non ligatum diabolum fortiores. Quod si ita erit, propterea præcessisse dicenda est ejus alligatio, ut & ligati & soluti exspoliatio sequeretur: quoniam de hac re dictum est, *Quis intrabit in domum fortis, ut vasa ejus eripiat, nisi priùs alligaverit fortem?*

CAPUT IX.

Quod sit regnum sanctorum cum Christo per mille annos, & in quo discernatur à regno æterno.

Apoc. 20. 4. 1. INTEREA dum mille annis ligatus est diabolus, sancti [a] regnant cum Christo etiam ipsis mille annis eisdem sine dubio, & eodem modo intelligendis, id est, isto jam tempore prioris ejus adventûs. Excepto quippe illo regno, de quo in fine dicturus est, Matth. 25. 34. *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*, nisi alio aliquo modo, longè quidem impari, jam nunc regnarent cum illo sancti ejus, quibus ait, Matth. 28. 20. *Ecce ego vobiscum sum usque in consummationem sæculi*; profectò non etiam nunc diceretur Ecclesia regnum ejus, regnumve cælorum. Nam utique isto tempore in regno Dei eruditur scriba ille, Matth. 13. 52. qui profert de thesauro suo nova & vetera, de quo suprà locuti sumus. Et de Ecclesia collecturi sunt zizania messores illi, quæ permisit cum tritico simul crescere usque ad messem: quod exponens ait, Ibidem 39. &c. *Messis est finis sæculi, messores autem Angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur; sic erit in consummatione sæculi: mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala.* numquid de regno illo, ubi nulla sunt scandala? De isto ergo regno ejus, quod est hîc Ecclesia, colligentur. Item dicit, Matth. 5. 19. *Qui solverit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælorum: qui autem fecerit, & sic docuerit, magnus vocabitur in regno cælorum.* Utrumque dicit in regno cælorum, & qui non facit mandata quæ docet, hoc est enim solvere, non servare, non facere; & illum qui facit, & sic docet: sed istum minimum, illum magnum. Et continuò secutus adjungit, Ibidem 20. *Dico enim vobis, quia nisi abundaverit justitia vestra super Scribarum & Pharisæorum*, id est, super [b] justitiam eorum qui solvunt quod docent. De Scribis enim & Pharisæis dicit alio loco, Matth. 23. 3. *Quoniam dicunt, & non faciunt.* Nisi ergo super eos abundaverit justitia vestra, id est, ut vos non solvatis, sed faciatis potiùs quod docetis: *non intrabitis*, inquit, *in regnum cælorum.* Alio modo igitur intelligendum est regnum cælorum, ubi ambo sunt, & ille scilicet qui solvit quod docet, & ille qui facit; sed ille minimus, [c] iste magnus: alio modo autem regnum cælorum dicitur, quò non intrat nisi ille qui facit. Ac per hoc ubi utrumque genus est, Ecclesia est, qualis nunc est: ubi autem illud solum erit, Ecclesia est, qualis tunc erit, quando malus in ea non erit. Ergo Ecclesia & nunc est regnum Christi, regnumque cælorum. Regnant itaque cum illo etiam nunc sancti ejus, aliter quidem, quàm tunc regnabunt: nec tamen cum illo regnant zizania, quamvis in Ecclesia cum tritico crescant. Regnant enim cum illo qui faciunt quod Apostolus ait, Coloss. 3. 1. & 2. *Si resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite, ubi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt quærite, non quæ super terram.* De qualibus item dicit, quòd eorum conversatio sit in cælis. Philip. 3. 20. Postremò regnant cum illo, qui eo modo sunt in regno ejus, ut sint etiam ipsi regnum ejus. Quomodo autem sunt regnum Christi, qui, ut alia taceam, quamvis ibi sint donec colligantur in fine sæculi de regno ejus omnia scandala, tamen illic sua quærunt, non quæ Jesu Christi? Philip. 2. 21.

2. De hoc ergo regno militiæ, in quo adhuc cum hoste confligitur, & aliquando repugnatur [d] repugnantibus vitiis, aliquando cedentibus imperatur, donec veniatur ad illud pacatissimum regnum, ubi sine hoste regnabitur, & de hac prima resurrectione quæ nunc est, liber iste sic loquitur. Cùm enim dixisset, alligari diabolum mille annis, & postea solvi brevi tempore; mox recapitulando quid in istis mille annis agat Ecclesia vel agatur in ea, *Et vidi*, inquit, *sedes & sedentes super eas, & judicium datum est.* Apoc. 20. 4. Non hoc putandum est de ultimo judicio dici: sed sedes præpositorum, & ipsi præpositi intelligendi sunt, per quos Ecclesia nunc gubernatur. Judicium autem datum nullum meliùs accipiendum videtur, quàm id quod dictum est, *Quæ ligaveritis in terra, ligata erunt & in cælo; & quæ solveritis in terra, soluta erunt & in cælo.* Matth. 18. 18. Unde Apostolus, *Quid enim mihi est*, inquit, *de his qui foris sunt judicare? Nonne de his qui intus sunt vos judicatis?* 1. Cor. 5. 12. * *Et animæ*, inquit, *occisorum propter testimonium Iesu, & propter verbum Dei*: *Apoc. 20. 4. subauditur quod postea dicturus est, *regnaverunt cum Iesu mille annis*, animæ scilicet Martyrum nondum sibi corporibus suis redditis. Neque enim piorum animæ mortuorum separantur ab Ecclesia, quæ etiam nunc est regnum Christi. Alioquin nec ad altare Dei fieret eorum memoria in communicatione corporis Christi; Memoria piorum mortuorũ in communicatione corporis Christi. nec aliquid prodesset ad ejus in periculis baptismum currere, ne sine illo finiatur hæc vita; nec ad reconciliationem, si fortè per pœnitentiam malamve conscientiam quisque ab eodem corpore separatus est. Cur enim fiunt ista, nisi quia fideles, etiam defuncti, membra ejus sunt? Quamvis ergo cum suis corporibus nondum, jam tamen eorum animæ regnant cum illo, dum isti

a Editi, *sancti Dei*. At MSS. omittunt *Dei*.
b Omnes MSS. *super eos qui solvunt*.
c MSS. *ille magnus*.
d Plures MSS. *pugnantibus vitiis*. Et mox iidem aliique omnes, *aliquando cadentibus*.

mille anni decurrunt. Unde in hoc eodem libro & alibi legitur: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur, à modò & jam dicit Spiritus, ut requieſcant à laboribus ſuis; nam opera eorum ſequuntur illos.* Apoc. 14. 13. Regnat itaque cum Chriſto nunc primùm Eccleſia in vivis & mortuis. Rom. 14. 9. *Propterea* enim, ſicut dicit Apoſtolus, *mortuus eſt Chriſtus, ut & vivorum & mortuorum dominetur.* Sed ideo tantummodo Martyrum animas commemoravit, quia ipſi præcipuè regnant mortui, qui uſque ad mortem pro veritate certaverunt. Sed [a] à parte totum etiam ceteros mortuos intelligimus pertinentes ad Eccleſiam, quod eſt regnum Chriſti.

3. Quod verò ſequitur, *Et ſi qui non adoraverunt beſtiam, nec imaginem ejus, nec acceperunt inſcriptionem in fronte, aut in manu ſua:* Apoc. 20. 4. ſimul de vivis ac mortuis debemus accipere. Quæ ſit porrò iſta beſtia, quamvis ſit diligentiùs inquirendum, non tamen abhorret à fide recta, ut ipſa impia Civitas intelligatur, & populus infidelium contrarius populo fideli & Civitati Dei. Imago verò ejus ſimulatio ejus mihi videtur, in eis videlicet hominibus, qui velut fidem profitentur, & infideliter vivunt. Fingunt enim ſe eſſe quod non ſunt, vocanturque non veraci effigie, ſed fallaci imagine Chriſtiani. Ad eamdem namque beſtiam pertinent non ſolùm apertè inimici nominis Chriſti & ejus glorioſiſſimæ Civitatis, ſed etiam zizania, quæ de regno ejus, quod eſt Eccleſia, in fine ſæculi colligenda ſunt. Et qui ſunt qui non adorant beſtiam nec imaginem ejus, niſi qui faciunt quod ait Apoſtolus, *Ne ſitis jugum ducentes cum infidelibus?* 2. Cor. 6. 14. Non adorant enim, id eſt, non conſentiunt, non ſubjiciuntur: neque accipiunt inſcriptionem, notam ſcilicet criminis, in fronte, propter profeſſionem; in manu, propter operationem. Ab his igitur malis alieni, ſive adhuc in iſta mortali carne viventes, ſive defuncti, regnant cum Chriſto jam nunc, quodam modo huic tempori congruo, per totum hoc intervallum, quod numero mille ſignificatur annorum.

4. *Reliqui eorum*, inquit, *non vixerunt.* Apoc. 20. 5. Hora enim nunc eſt, cùm mortui [b] audient vocem Filii Dei; Iohan. 5. 25. & qui audierint, vivent: reliqui verò eorum non vivent. Quod verò ſubdidit, *donec finiantur mille anni:* intelligendum eſt, quòd eo tempore non vixerunt, quo vivere debuerunt, ad vitam ſcilicet de morte tranſeundo. Et ideo cùm dies venerit, quo fiat & corporum reſurrectio, non ad vitam de monumentis procedent, ſed ad judicium; ad damnationem ſcilicet, quæ ſecunda mors dicitur. Donec enim finiantur mille anni, quicumque non vixerit, id eſt, iſto toto tempore quo agitur prima reſurrectio, non audierit vocem Filii Dei, & ad vitam de morte tranſierit; profectò in ſecunda reſurrectione, quæ carnis eſt, in mortem ſecundam cum ipſa carne tranſibit. Sequitur enim, & dicit, *Hæc reſurrectio prima eſt. Beatus & ſanctus qui habet in hac prima reſurrectione partem*, Apoc. 20. 5. & 6. id eſt, particeps ejus eſt. Ipſe eſt autem particeps ejus, qui non

A ſolùm à morte, quæ in peccatis eſt, reviviſcit, verùm etiam in eo quod revixerit, permanebit. *In iſtis*, inquit, *ſecunda mors non habet poteſtatem.* Habet ergo in reliquis, de quibus ſuperiùs ait, *Reliqui eorum non vixerunt, donec finiantur mille anni:* quoniam iſto toto temporis intervallo, quod mille annos vocat, quantumcumque in eo quiſque eorum vixit in corpore, non revixit à morte, in qua eum tenebat impietas, ut ſic reviviſcendo primæ reſurrectionis particeps fieret, atque in eo poteſta-
B tem ſecunda mors non haberet.

Caput X.

Quid reſpondendum ſit eis, qui putant reſurrectionem ad ſola corpora, non etiam ad animas pertinere.

Sunt qui putant reſurrectionem dici non poſſe niſi corporum: ideoque iſtam quoque in corporibus primam futuram eſſe contendunt. Quorum enim eſt, inquiunt, cadere, eorum eſt reſurgere. Cadunt autem corpora moriendo: nam & à cadendo cadavera nuncupantur. (Cadaver.) Non ergo ani-
C marum, inquiunt, reſurrectio poteſt eſſe, ſed corporum. Sed quid contra Apoſtolum dicunt, qui eam reſurrectionem appellat? Nam ſecundùm interiorem, non ſecundùm exteriorem hominem utique reſurrexerant, quibus ait, *Si reſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt ſapite.* Coloſſ. 3. 1. Quem ſenſum verbis aliis alibi poſuit, dicens, *Ut quemadmodum Chriſtus à mortuis reſurrexit per gloriam Patris, ſic & nos in novitate vitæ ambulemus.* Rom. 6. 4. Hinc eſt & illud: *Surge qui dormis, & exſurge à mortuis, & illumina-*
D *bit te Chriſtus.* Epheſ. 5. 14. Quòd autem dicunt, non poſſe reſurgere, niſi qui cadunt; & ideo putant reſurrectionem ad corpora, non ad animas pertinere, quia corporum eſt cadere: cur non audiunt, *Non recedatis ab illo, ne cadatis:* & , *Suo Domino ſtat aut cadit:* Rom. 14. 4. & , *Qui putat ſe ſtare, videat ne cadat?* 1. Cor. 10. 12. Puto enim quòd in anima, non in corpore caſus iſte cavendus eſt. Si igitur cadentium eſt reſurrectio, cadunt autem & animæ; profectò & animas reſurgere confitendum eſt. Quod autem cùm dixiſſet, *In*
E *iſtis ſecunda mors non habet poteſtatem*; adjunxit atque ait, *Sed erunt ſacerdotes Dei & Chriſti, & regnabunt cum eo mille annis:* Apoc. 20. 6. non utique de ſolis epiſcopis & preſbyteris dictum eſt, qui propriè jam vocantur in Eccleſia ſacerdotes: ſed ſicut omnes Chriſtianos dicimus propter myſticum chriſma, ſic omnes ſacerdotes, quoniam membra ſunt unius ſacerdotis. De quibus apoſtolus Petrus, *Plebs*, inquit, *ſancta, regale ſacerdotium.* 1. Petri 2. 9. Sanè, licèt breviter atque tranſeunter, inſinuavit [c] Deum eſſe Chriſtum, di-
F cendo, *Sacerdotes Dei & Chriſti*, hoc eſt, Patris & Filii; quamvis propter formam ſervi, ſicut filius hominis, ita etiam ſacerdos Chriſtus effectus ſit in æternum, ſecundùm ordinem Melchiſedec. Pſal. 109. 4. De qua re in hoc Opere non ſemel diximus.

Caput XI.

De Gog & Magog, quos ad perſequendam Eccleſiam Dei ſolutus prope finem ſæculi diabolus incitabit.

Et cùm finiti fuerint, inquit, *mille anni, ſolvetur ſatanas de cuſtodia ſua, & exibit ad ſeducen-* Apoc. 20. 7.

[a] Id eſt, Sed figurâ qua à parte totum accipitur.

[b] Vind. Am. & MSS. *audiunt.*

[c] Chriſtum itaque Deum eſſe profitebantur apertè Martyres, quando diis ſacrificare juſſi, reſpondebant ſe uni Deo & Chriſto ſacrificare. Sic beata Criſpina, quæ paſſa eſt Diocletiano II. & Maximiano Auguſto Conſulibus, die Nonarum Decembrium, apud Coloniam Thebeſtinam, ſub Anulino Proconſule, ſicuti ferunt paſſionis illius Acta in Veterum Analectorum Tomo 3. nuper vulgata, *Numquam ego*, inquit, *ſacrificavi, nec ſacrifico niſi uni Deo & Domino noſtro Jeſu Chriſto Filio ejus, qui natus eſt & paſſus.* Et Mammarius martyr, quem ſub eodem Anulino Proconſule in civitate Vagenſi paſſum imperante Maximiano & Gal. teſtantur Acta in Vet. Analect. Tomo 4. nunc publicanda: *Numquam ſacrifico dæmoniis, ſed uni Deo &c.* Atque aliquantò pòſt, *Domino*, ait, *Jeſu Chriſto ſacrificamus, qui fecit cœlum & terram, mare & omnia quæ in eis ſunt: huic Deo credimus & ſervimus.* Hanc de Chriſto fidem cultumque ipſius in Apoſtolos referebant ipſimet pagani, ut videre eſt, ſuprà lib. 18. c. 53. & lib. 1. de conſenſu Evangel. c. 7. Cyprianus etiam (quod hîc non prætereundum ſilentio) *Chriſti & Dei Pontifex* appellatur à Pontio in ipſius vita.

Apoc. 20. 7. das nationes, *quæ sunt in quatuor angulis terræ*, *Gog & Magog*, *& trahet eos in bellum*, *quorum numerus est ut arena maris.* Ad hoc ergo tunc seducet, ut in hoc bellum trahat. Nam & antea modis quibus poterat, per mala multa & varia seducebat. *Exibit* autem dictum est, in apertam persecutionem de latebris erumpet odiorum. Hæc enim erit novissima persecutio, novissimo imminente judicio, quam sancta Ecclesia toto terrarum orbe patietur, universa scilicet Civitas Christi ab universa diaboli Civitate, quantacumque erit utraque super terram. Gentes quippe istæ, quas appellat Gog & Magog, non sic sunt accipiendæ, tamquam sint aliqui in aliqua parte terrarum barbari constituti, sive quos quidam suspicantur Getas & Massagetas, propter litteras horum nominum primas, sive aliquos alios alienigenas, & à Romano jure sejunctos. Toto namque orbe terrarum significati sunt isti esse, cùm dictum est, *Nationes quæ sunt in quatuor angulis terræ:* easque subjecit esse *Gog & Magog.* Quorum interpretationem nominum esse [a] comperimus Gog tectum, Magog de tecto: tamquam domus, & ipse qui procedit de domo. Gentes igitur sunt, in quibus diabolum velut in abysso superiùs intelligebamus inclusum; & ipse de illis quodam modo sese efferens & procedens: ut illæ sint tectum, ipse de tecto. Si autem utrumque referamus ad gentes, non unum horum ad illas, alterum ad diabolum: & tectum ipsæ sunt, quia in eis nunc includitur & quodam modo tegitur inimicus antiquus; & de tecto ipsæ erunt, quando in apertum odium de operto erupturæ sunt. Quod verò ait, *Et adscenderunt super terræ latitudinem, & cinxerunt castra sanctorum & dilectam civitatem:* non utique ad unum locum venisse, vel venturi esse significati sunt, quasi aliquo uno loco futura sint castra sanctorum & dilecta civitas; cùm hæc non sit nisi Christi Ecclesia toto terrarum orbe diffusa: ac per hoc ubicumque tunc erit, quæ in omnibus gentibus erit, quod significatum est nomine latitudinis terræ, ibi erunt castra sanctorum, ibi erit dilecta Deo civitas ejus; ibi ab omnibus inimicis suis, quia & ipsi in omnibus gentibus cum illa erunt, persecutionis illius immanitate cingetur, hoc est, in angustias tribulationis artabitur, urgebitur, concludetur; nec [b] militiam suam deseret, quæ vocabulo est appellata castrorum.

CAPUT XII.

An ad ultimum supplicium pertineat impiorum, quòd descendisse ignis de cælo, & eosdem comedisse memoratur.

Apoc. 20. 9. QUOD verò ait, *Et descendit ignis* [c] *de cælo, & comedit eos:* non extremum putandum est id Matth. 41. 25. esse supplicium, quod erit, cùm dicetur, *Discedite à me maledicti in ignem æternum.* Tunc quippe in ignem mittentur ipsi, non ignis de cælo veniet super ipsos. Hîc autem bene intelligitur *ignis de cælo*, de ipsa firmitate sanctorum, qua non cessuri sunt sævientibus, ut eorum faciant voluntatem. Firmamentum enim est cælum, cujus firmitate illi cruciabuntur ardentissimo zelo; quoniam non poterunt adtrahere in partes Antichristi sanctos Christi. Et ipse erit ignis qui comedet eos, & hoc *à Deo:* quia Dei munere insuperabiles fiunt sancti,

A unde excruciantur inimici. Sicut enim in bono positum est, *Zelus domus tuæ comedit me:* ita è contrario, * *Zelus occupavit plebem ineruditam, & nunc ignis contrarios comedet. Et nunc* utique, excepto scilicet ultimi illius igne judicii. Aut si eam plagam, qua percutiendi sunt Ecclesiæ persecutores, veniente jam Christo, quos viventes inveniet super terram, quando interficiet Antichristum spiritu oris sui, ignem appellavit descendentem de cælo, eosque comedentem, neque hoc ultimum suppli- B cium erit impiorum, sed illud quod facta corporum resurrectione passuri sunt.

Zelus in bonam & malam partem. Ps. 68. 10. * Isai. 26. 11. sec. LXX. 2. Thess. 2. 8. Apoc. 20. 9.

CAPUT XIII.

An [d] *tempus persecutionis Antichristi mille annis annumerandum sit.*

HÆC persecutio novissima, quæ futura est ab Antichristo, (sicut jam diximus, quia & in hoc libro superiùs, & apud Danielem prophetam positum est,) tribus annis & sex mensibus erit. Quod tempus, quamvis exiguum, utrùm ad mil- C le annos pertineat, quibus & diabolum ligatum dicit, & sanctos regnare cum Christo; an eisdem annis hoc parvum spatium superaddatur, atque sit extrà, meritò ambigitur. Quia si dixerimus ad eosdem annos hoc pertinere, non tanto tempore, sed prolixiore cum Christo regnum sanctorum reperietur extendi, quàm diabolus alligari. Profectò enim sancti cum suo Rege etiam in ipsa præcipuè persecutione regnabunt mala tanta vincentes, quando jam diabolus non erit alligatus, ut eos D persequi omnibus viribus possit. Quomodo ergo ista Scriptura eisdem mille annis utrumque determinat, diaboli scilicet alligationem, regnumque sanctorum; cùm trium annorum & sex mensium intervallo priùs desinat alligatio diaboli, quàm regnum sanctorum in his mille annis cum Christo? Si autem dixerimus parvum persecutionis hujus hoc spatium non computandum in mille annis, sed eis impletis potiùs adjiciendum; ut propriè possit intelligi, quod cùm dixisset, *Sacerdotes Dei* E *& Christi regnabunt cum eo mille annis*, adjecit, *Et cùm finiti fuerint mille anni, solvetur satanas de custodia sua;* isto enim modo & regnum sanctorum & vinculum diaboli simul cessatura esse significat, ut deinde persecutionis illius tempus nec ad sanctorum regnum, nec ad custodiam satanæ, quorum utrumque in mille annis est, pertinere, sed superadditum & extrà computandum esse credatur: cogemur fateri sanctos in illa persecutione regnaturos non esse cum Christo. Sed quis audeat di- F cere, tunc cum illo non regnatura sua membra, quando ei maximè atque fortissimè cohærebunt, & quo tempore quantò erit acrior impetus belli, tantò major gloria non [e] cedendi, tantò densior corona martyrii? Aut si propter tribulationes, quas passuri sunt, non dicendi sunt regnaturi; consequens erit, ut etiam superioribus diebus in eisdem mille annis quicumque tribulabantur sanctorum, eo ipso tempore tribulationis suæ cum Christo non regnasse dicantur: ac per hoc & illi, quorum ani- G mas auctor libri hujus vidisse se scribit occisorum propter testimonium Jesu & propter verbum Dei, non regnabant cum Christo quando patiebantur persecutionem; & ipsi regnum Christi non erant,

[a] Hanc interpretationem comperit apud Hieronymum in Ezechiel. 38.

[b] Editio Lov. *malitiam.* Emendatur ex editis aliis & MSS.

[c] Hîc omissum est, *à Deo:* quod tamen eo loco Apocalypsis legebat Augustinus: nam id mox, quomodo illic intelligendum sit, exponit.

[d] Ita MSS. At editi, *An ante tempus persecutionis Antichristi mille anni annumerandi sint.*

[e] Vind. Am. Er. & plures MSS. *non cedenti.*

quos Christus excellentiùs possidebat. Absurdissimum id quidem & omni modo aversandum. Sed certè animæ victrices gloriosissimorum Martyrum, omnibus doloribus ac laboribus superatis atque finitis, postea quàm mortalia membra posuerunt, cum Christo utique regnaverunt & regnant, donec finiantur mille anni, ut postea receptis etiam corporibus jam immortalibus regnent. Proinde tribus illis annis atque dimidio, animæ occisorum pro ejus martyrio, & quæ antea de corporibus exierunt, & quæ ipsa novissima persecutione sunt exituræ, regnabunt cum illo, donec finiatur mortale sæculum, & ad illud regnum, ubi mors non erit, transeatur. Quocirca cum Christo regnantium sanctorum plures anni erunt, quàm vinculi diaboli & custodiæ: quia illi cum suo rege Dei Filio, jam diabolo non ligato etiam per tres illos annos ac semissem, regnabunt. Remanet igitur, ut cùm audimus, *Sacerdotes Dei & Christi regnabunt cum illo mille annis, & cùm finiti fuerint mille anni, solvetur satanas de custodia sua*; aut non regni hujus sanctorum intelligamus annos mille finiri, sed vinculi diaboli atque custodiæ; ut annos mille, id est, annos omnes suos quæque pars habeat diversis ac propriis prolixitatibus finiendos, ampliore sanctorum regno, breviore diaboli vinculo: aut certè, quoniam trium annorum & sex mensium brevissimum spatium est, computari noluisse credatur, sive quod minus satanæ vinculum, sive quod amplius videtur regnum habere sanctorum: sicut de quadringentis annis in sexto-decimo hujus Operis volumine disputavi; quoniam plus [a] aliquid erant, & tamen quadringenti sunt nuncupati: & talia sæpe reperiuntur in litteris sacris, si quis advertat.

(Apoc. 20. 6.)

Caput XIV.

De damnatione diaboli cum suis, & per recapitulationem de resurrectione corporea omnium mortuorum, & de judicio ultimæ retributionis.

Post hanc autem commemorationem novissimæ persecutionis, breviter complectitur totum, quod ultimo jam judicio diabolus, & cum suo principe Civitas inimica passura est. Dicit enim, *Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, quo bestia & [b] pseudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in sæcula sæculorum.* Bestiam bene intelligi ipsam impiam Civitatem, suprà jam diximus. Pseudo verò propheta ejus aut Antichristus est, aut imago illa, id est, figmentum de quo ibi locuti sumus. Post hæc ipsum novissimum judicium, quod erit in secunda resurrectione mortuorum, quæ corporum est, recapitulando narrans, quomodo fuerit sibi revelatum: *Et vidi*, inquit, *thronum magnum & candidum, & sedentem super eum, cujus à facie fugit cælum & terra, & locus eorum inventus non est.* Non ait, Vidi thronum magnum & candidum, & sedentem super eum, & ab ejus facie fugit cælum & terra; quoniam non tunc factum est, id est, ante quàm esset de vivis & mortuis judicatum: sed eum se vidisse dixit in throno sedentem, à cujus facie fugit cælum & terra; sed postea. Peracto quippe judicio tunc esse desinet hoc cælum & hæc terra, quando incipiet esse cælum novum & terra nova. Mutatione namque rerum, non omni modo interitu transibit hic mundus. Unde & Apostolus ait, *Præterit enim figura hujus mundi, volo vos sine sollicitudine esse.* Figura ergo præterit, non natura. Cùm ergo se Johannes vidisse dixisset sedentem super thronum, à cujus facie, quod postea futurum est, fugit cælum & terra: *Et vidi*, inquit, *mortuos magnos & pusillos; & aperti sunt libri; & alius liber apertus est, qui est vitæ uniuscujusque; & judicati sunt mortui ex ipsis scripturis librorum secundùm facta sua.* Libros dixit esse apertos, & librum: sed librum cujusmodi non tacuit; *qui est*, inquit, *vitæ uniuscujusque.* Ergo illi libri, quos priore loco posuit, intelligendi sunt sancti & veteres & novi, ut in illis ostenderetur quæ Deus fieri sua mandata jussisset: in illo autem qui est vitæ uniuscujusque, quid horum quisque non fecisset, sive fecisset. Qui liber si carnaliter cogitetur, quis ejus magnitudinem, aut longitudinem valeat æstimare? Aut quanto tempore legi poterit liber, in quo scriptæ sunt universæ vitæ universorum? An tantus Angelorum numerus aderit, quantus hominum erit, & vitam suam quisque ab Angelo sibi adhibito audiet recitari? Non ergo unus liber erit omnium, sed singuli singulorum. Scriptura verò ista unum volens intelligi, *Et alius*, inquit, *liber apertus est.* Quædam igitur vis est intelligenda divina, qua fiet ut cuique opera sua, vel bona vel mala, cuncta in memoriam revocentur, & mentis intuitu mirâ celeritate cernantur; ut accuset, vel excuset scientia conscientiam; atque ita simul & omnes & singuli judicentur. Quæ nimirum vis divina, libri nomen accepit. In ea quippe quodam modo legitur, quidquid [c] eâ faciente recolitur. Ut autem ostendat, qui mortui judicandi sint, pusilli & magni, recapitulando dicit tamquam ad id rediens, quod præterierat, potiùsve distulerat: *Et exhibuit mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus reddiderunt mortuos quos in se habebant.* Hoc procul dubio priùs factum est, quàm essent mortui judicati: & tamen illud priùs dictum est. Hoc est ergo quod dixi, recapitulando eum ad id rediisse quod intermiserat. Nunc autem ordinem tenuit, atque ut explicaretur ipse ordo, commodiùs etiam de judicatis mortuis, quod jam dixerat, suo repetivit loco. Cùm enim dixisset, *Et exhibuit mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus reddiderunt mortuos quos in se habebant*: mox addidit quod paulò antè posuerat, *Et judicati sunt singuli secundùm facta sua.* Hoc est enim quod suprà dixerat, *Et judicati sunt mortui secundùm facta sua.*

(Apoc. 20. 9. & 10. — Ibidem 11. — 1. Cor. 7. 31. & 32. — Apoc. 20. 12. — Ibidem 13.)

Caput XV.

Qui sint mortui, quos ad judicium exhibuit mare, vel quos mors & inferi reddiderunt.

Sed qui sunt mortui, quos exhibuit mare, qui in eo erant? Neque enim qui in mari moriuntur, non sunt in inferno, aut corpora eorum servantur in mari; aut, quod est absurdius, mare habebat bonos mortuos, & infernus malos. Quis hoc putaverit? Sed profectò convenienter quidam hoc loco mare pro isto sæculo positum accipiunt. Cùm ergo & quos hîc inveniet Christus in corpore constitutos, simul significaret cum iis qui resurrecturi sunt judicandos, etiam ipsos mortuos appellavit, & bonos quibus dicitur, *Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo*; & malos de quibus dicitur, *Sine mortuos sepelire mortuos suos.* Possunt mortui etiam propter

(Mare pro hoc sæculo. — Colos. 3. 3. — Matth. 8. 22.)

[a] In quibusdam MSS. *plus aliqui erant.*

[b] Sic MSS. juxta Græc. Editi verò, *& pseudopropheta excruciabuntur.* Porrò particula *&* proximè ante verbum *cruciabuntur*, deest quidem in impressis editionis Vulgatæ, sed in antiquis tamen Corbeiensibus Bibliis Latinis reperitur.

[c] Ita MSS. At editi, *quidquid à faciente.*

hoc

hoc dici, quòd mortalia gerunt corpora: unde A Apostolus [Rom. 8. 10.], *Corpus quidem*, inquit, *mortuum est propter peccatum; spiritus autem vita est propter justitiam:* utrumque in homine vivente, atque in hoc corpore constituto esse demonstrans, & corpus mortuum, & spiritum vitam. Nec tamen dixit corpus mortale, sed mortuum: quamvis eadem paulò pòst [Ibidem 11.] etiam mortalia corpora, sicut usitatiùs vocantur, appellet. Hos ergo mortuos exhibuit mare, qui in eo erant, id est, exhibuit homines hoc sæculum, quicumque in eo erant, quia non- B dum obierant. *Et mors & infernus*, inquit, *reddiderunt mortuos, quos in se habebant.* Mare exhibuit, quia sicut inventi sunt, adfuerunt: mors verò & infernus reddiderunt, quoniam vitæ, de qua jam exierant, revocarunt. Nec frustra fortasse non satis fuit ut diceret *mors*, aut *infernus*; sed utrumque dictum est: mors, propter bonos, qui tantummodo mortem perpeti potuerunt, non & infernum; infernus autem propter malos, qui etiam pœnas apud inferos pendunt. Si enim non absur- C dè credi videtur, antiquos etiam sanctos, qui venturi Christi tenuerunt fidem, locis quidem à tormentis impiorum remotissimis, sed apud inferos fuisse, donec eos inde sanguis Christi & ad ea loca descensus erueret, profectò deinceps boni fideles effuso illo pretio jam redemti, prorsus inferos nesciunt, donec etiam receptis corporibus, bona recipiant quæ merentur. Cùm autem dixisset [Apoc. 20. 13.], *Et judicati sunt singuli secundùm facta sua*; breviter subjecit [Ibidem 14.], quemadmodum fuerint judicati: *Et mors & D infernus*, inquit, *missi sunt in stagnum ignis:* his nominibus significans diabolum, quoniam mortis est auctor & infernarum pœnarum, universamque simul dæmonum societatem. Hoc est enim quod suprà evidentiùs præoccupando jam dixerat [Ibidem 9.], *Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris.* Quod ibi verò obscuriùs adjunxerat, dicens, *Quo & bestia, & pseudopropheta:* hìc apertiùs [Ibidem 15.], *Et qui non sunt inventi*, inquit, *in libro vitæ scripti, missi sunt in stagnum ignis.* Non Deum liber E iste commemorat, ne oblivione fallatur: sed prædestinationem significat eorum, quibus æterna dabitur vita. Neque enim nescit eos Deus, & in hoc libro legit, ut sciat: sed potiùs ipsa ejus præscientia de illis, quæ falli non potest, liber est vitæ, in quo sunt scripti, id est, antè præcogniti. [Liber vitæ.]

Caput XVI.

De cælo novo, & terra nova.

Finito autem judicio, quo prænuntiavit judicandos malos, restat ut etiam de bonis di- F cat. Jam enim explicavit quod breviter à Domino dictum est [Matth. 25. 46.], *Ibunt isti in supplicium æternum:* sequitur, ut explicet quod etiam ibi connectitur, *Justi autem in vitam æternam.* [Apoc. 21. 1.] * *Et vidi*, inquit, *cælum novum, & terram novam. Nam primum cælum & terra* [a] *prima recesserunt, & mare jam non est.* Isto fiet ordine, quod superiùs præoccupando jam dixit [Apoc. 20. 11.], vidisse se super thronum sedentem, à cujus facie fugit cælum & terra. Judicatis quippe his, qui G scripti non sunt in libro vitæ, & in æternum ignem [Ignis æternus.] missis, (qui ignis cujusmodi, & in qua mundi vel rerum parte futurus sit, hominem scire arbitror neminem, nisi fortè cui Spiritus divinus ostendit,) tunc figura hujus mundi mundanorum ignium con- A flagratione præteribit, sicut factum est mundanarum aquarum inundatione diluvium. Illa itaque, ut dixi, conflagratione mundana elementorum corruptibilium qualitates, quæ corporibus nostris corruptibilibus congruebant, ardendo penitus interibunt; atque ipsa substantia eas qualitates habebit, quæ corporibus immortalibus mirabili mutatione conveniant: ut scilicet mundus in melius innovatus, aptè accommodetur hominibus etiam carne in melius innovatis. Quod autem ait, *Et mare* B *jam non est:* utrùm maximo illo ardore siccetur, an & ipsum vertatur in melius, non facilè dixerim. Cælum quippe novum & terram novam futuram legimus: de mari autem novo aliquid me uspiam legisse, non recolo; nisi quod in hoc eodem libro reperitur, *tamquam mare vitreum simile crystallo.* [Apoc. 4. 6. & 15. 2.] Sed tunc non de isto fine sæculi loquebatur: nec propriè dixisse videtur mare, sed *tamquam mare.* Quamvis & nunc, sicut amat prophetica locutio propriis verbis translata miscere, ac sic quodam C modo velare quod dicitur, potuit de illo mari dicere, *Et mare jam non est:* de quo suprà dixerat, *Et exhibuit mare mortuos, qui in eo erant.* [Apoc. 20. 13.] Jam enim tunc non erit hoc sæculum vitâ mortalium turbulentum & procellosum, quod maris nomine figuravit.

Caput XVII.

De Ecclesiæ glorificatione sine fine post [b] *finem.*

Et Civitatem, inquit, *magnam Ierusalem novam vidi descendentem de cælo à Deo, aptatam, quasi* [Apoc. 21. 2. &c.] D *novam nuptam ornatam marito suo. Et audivi vocem magnam de throno dicentem, Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipsi erunt populus ejus, & ipse Deus erit cum eis. Et absterget Deus ab oculis eorum omnem lacrymam; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor, quia priora abierunt. Et dixit sedens in throno, Ecce nova facio omnia.* De cælo descendere ista Civitas dicitur, quoniam cælestis est gratia, qua Deus eam fecit. Propter quod ei dicit etiam per Isaiam, E *Ego sum Dominus* [c] *faciens te.* [Isai. 45. 8. sec. LXX] Et de cælo quidem ab initio sui descendit, ex quo per hujus sæculi tempus, gratiâ Dei de super veniente per lavacrum regenerationis [d] in Spiritu sancto misso de cælo subinde cives ejus accrescunt. Sed per judicium Dei, quod erit novissimum per ejus Filium Jesum Christum, tanta ejus & tam nova de Dei munere claritas apparebit, ut nulla remaneant vetustatis vestigia: quando quidem & corpora ad incorruptionem atque immortalitatem novam ex F vetere corruptione atque mortalitate transibunt. Nam hoc de isto tempore accipere, quo [e] regnat cum Rege suo mille annis, impudentiæ nimiæ mihi videtur: cùm apertissimè dicat, *Absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor.* Quis verò tam sit absurdus, & obstinatissima contentione vesanus, qui audeat affirmare in hujus mortalitatis ærumnis, non dico populum sanctum, sed G unumquemque sanctorum, qui hanc vel ducat, vel ducturus sit, vel duxerit vitam, nullas habentem lacrymas & dolores; cùm potiùs quanto quisque est sanctior & desiderii sancti plenior, tanto sit ejus in orando fletus uberior? An non est vox [f] Civis supernæ Jerusalem, *Factæ sunt mihi lacrymæ meæ* [Psal. 41. 4.]

[a] In omnibus MSS. deest, *prima*.
[b] Ita MSS. Editi verò, *post mortem*.
[c] Sequitur editionem LXX. quæ Græcè habet, *ὁ κτίσας σε*. ubi Vulgata Latinè, *creavi eum*.

[d] Plures MSS. omittunt *in*.
[e] Editi, *regnant*. At MSS. *regnat*: refertur ad Civitatem cælestem.
[f] Sic MSS. At editi loco *civis*, habent *civitatis*: minùs bene.

Psal. 6. 7. *panis die ac nocte?* Et, *Lavabo per singulas noctes lectum meum, in lacrymis meis stratum meum rigabo.* Et,
Psal. 37. 10. *Gemitus meus non est absconditus à te.* Et, *Dolor meus*
Psal. 38. 3. *renovatus est.* Aut verò non ejus filii sunt, qui in-
2. Cor. 5. 4. gemiscunt gravati, in quo nolunt exspoliari, sed
a superv estiri, ut absorbeatur mortale [a] à vita? Non-
Rom. 8. 23. ne ipsi sunt, qui primitias habentes Spiritûs, in semetipsis ingemiscunt, adoptionem exspectantes redemtionem corporis sui? An ipse apostolus Paulus non erat supernus Jerosolymitanus, vel non
Rom. 9. 2. multo magis hoc erat, quando pro Israëlitis fratribus carnalibus suis tristitia illi erat magna, & continuus dolor cordi ejus? Quando autem mors non erit in ista Civitate, nisi quando dicetur, *Vbi*
1. Cor. 15. 55. & 56. *est mors contentio tua? Vbi est mors aculeus tuus? Aculeus autem mortis est peccatum.* Quod tunc utique non erit, quando dicetur, *Vbi est?* Nunc verò
b non quilibet [b] infimus civis illius Civitatis, sed
1. Iohan. 1. 8. idem ipse Johannes in epistola sua clamat, *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est.* Et in hoc quidem libro, cujus nomen est Apocalypsis, obscurè multa dicuntur, ut mentem legentis exerceant, & pauca in eo sunt, ex quorum manifestatione indagentur cetera cum labore: maximè quia sic eadem multis modis repetit, ut alia atque alia dicere videatur; cùm aliter atque aliter hæc ipsa dicere vestigetur. Verùm in his verbis, ubi ait, *Absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor:* tanta luce dicta sunt de sæculo futuro & immortalitate atque æternitate sanctorum, (tunc enim solùm, atque ibi solùm ista non erunt,) ut nulla debeamus in litteris sacris quærere vel legere manifesta, si hæc putaverimus obscura.

Caput XVIII.

Quid apostolus Petrus de novissimo Dei judicio prædicarit.

2. Petri 3. 3. &c. NUNC jam videamus, quid etiam apostolus Petrus de hoc judicio scripserit: *Venient*, inquit, *in novissimo dierum illusione illudentes, secundùm proprias concupiscentias suas euntes, & dicentes, Vbi est promissum præsentiæ ipsius? Ex quo enim patres dormierunt, sic omnia perseverant ab initio creaturæ. Latet enim illos hoc volentes, quia cæli erant olim & terra de aqua, & per aquam constituta Dei verbo; per quæ, qui tunc erat mundus, aquâ inundatus deperiit. Qui autem nunc sunt cæli & terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservandi in diem judicii, & perditionis hominum impiorum. Hoc unum verò non lateat vos, carissimi, quia unus dies apud Dominum, sicut mille anni; & mille anni, sicut dies unus. Non tardat Dominus promissum, sicut quidam tarditatem existimant: sed patienter fert propter vos, nolens aliquem perire, sed omnes in pænitentiam converti. Veniet autem dies Domini ut fur, in quo cæli magno impetu transcurrent: elementa autem ardentia resolventur; & terra, & quæ in ipsa sunt opera exurentur. His ergo omnibus pereuntibus, quales oportet esse vos in sanctis conversationibus exspectantes, & properantes ad præsentiam diei Domini, per quam cæli ardentes solventur, & elementa ignis ardore decoquentur? Novos verò cælos, & terram novam, secundùm promissa ipsius, exspectamus, in quibus justitia inhabitat.* Nihil hîc dixit de resurrectione mortuorum: sed sanè de

A perditione mundi hujus satis. Ubi etiam commemorans factum antè diluvium, videtur admonuisse quodam modo, quatenus in fine hujus sæculi mundum istum periturum esse credamus. Nam & illo tempore perisse dixit, qui tunc erat, mundum: nec solùm orbem terræ, verùm etiam cælos, quos utique istos aërios intelligimus, quorum locum ac spatium tunc aqua crescendo superaverat. Ergo totus, aut penè totus aër iste ventosus, (quod cælum vel potiùs cælos vocat, sed istos utique imos,
B non illos supremos, ubi sol, & luna, & sidera constituta sunt,) conversus fuerat in humidam qualitatem; atque hoc modo cum terra perierat, cujus terræ utique prior facies fuerat deleta diluvio. *Qui autem nunc sunt*, inquit, *cæli & terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservandi in diem judicii & perditionis hominum impiorum.* Proinde qui cæli, & quæ terra, id est, qui mundus, pro eo mundo qui diluvio periit, ex eadem aqua repositus est, ipse igni novissimo reservatur in diem judicii
C & perditionis hominum impiorum. Nam & hominum, propter magnam quamdam commutationem, non dubitat dicere perditionem futuram; cùm tamen eorum, quamvis in æternis pœnis, sit mansura natura. Quærat forsitan aliquis, si post factum judicium mundus iste ardebit, ante quàm pro illo cælum novum, & terra nova reponatur, eo ipso tempore conflagrationis ejus ubi erunt sancti, quum eos habentes corpora in aliquo corporali loco esse necesse sit. Possumus respondere,
D futuros eos esse in superioribus partibus, quò ita non adscendet flamma illius incendii, quemadmodum nec unda diluvii. Talia quippe illis inerunt corpora, ut illic sint, ubi esse voluerint. Sed nec ignem conflagrationis illius pertimescent immortales atque incorruptibiles facti: sicut virorum Dan. 3. 24.
trium corruptibilia corpora atque mortalia, in camino ardenti vivere illæsa potuerunt.

Caput XIX.

Quid apostolus Paulus Thessalonicensibus scripserit, & de manifestatione Antichristi, cujus tempus dies Domini subsequetur.

E 1. MULTAS Evangelicas Apostolicasque sententias de divino isto judicio novissimo video mihi esse prætereundas, ne hoc volumen in nimiam longitudinem [c] provolvatur: sed nullo c
modo est prætereundus apostolus Paulus, qui scribens ad Thessalonicenses, *Rogamus*, inquit, *vos,* 2. Thess. 2. 1. &c.
fratres, per adventum Domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum, ut non citò moveamini
F *mente, neque terreamini, neque per spiritum, neque per verbum, neque per epistolam tamquam per nos missam, quasi instet dies Domini: ne quis vos seducat ullo modo. Quoniam nisi venerit refuga primùm, & revelatus fuerit homo peccati, filius interitûs, qui adversatur & superextollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur; ita ut in templo Dei sedeat, [d] ostentans se tam-* d
quam sit Deus. Non retinetis in memoria, quòd adhuc quum essem apud vos, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore. Iam enim
G *mysterium iniquitatis operatur. Tantùm qui modo tenet teneat, donec de medio fiat: & tunc revelabitur iniquus [e], quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui,* e
& evacuabit illuminatione præsentiæ suæ eum, cujus est præsentia secundùm operationem satanæ, in omni vir-

[a] Editi, *mortale hoc.* Abest *hoc* à MSS.
[b] Plerique MSS. *infirmus.*
[c] Aliquot MSS. *protendatur.*

[d] Plures è veteribus libris, *ostendens.*
[e] In excusis, *iniquus ille.* Abest *ille* à MSS. & à Græco textu Apostoli.

tate, & signis, & prodigiis mendacii, & in omni seductione iniquitatis, his qui pereunt; pro eo quòd dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent. Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, & judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.

2. Nulli dubium est, eum de Antichristo ista dixisse; [a] diemque judicii, (hunc enim appellat diem Domini,) non esse venturum, nisi ille prior venerit, quem refugam vocat, utique à Domino Deo. Quod si de omnibus impiis meritò dici potest, quanto magis de isto? Sed in quo templo Dei [b] sit sessurus, incertum est: utrùm in illa ruina templi, quod à Salomone rege constructum est, an verò in Ecclesia. Non enim templum alicujus idoli aut dæmonis, templum Dei Apostolus diceret. Unde nonnulli, non ipsum principem, sed universum quodam modo corpus ejus, id est, ad eum pertinentem hominum multitudinem simul cum ipso suo principe hoc loco intelligi Antichristum volunt: rectiúsque putant etiam Latinè dici, sicut in Græco est, non *in templo Dei*, sed* *in templum Dei sedeat*, tamquam ipse sit templum Dei, quod est Ecclesia: sicut dicimus, Sedet in amicum, id est, velut amicus; vel si quid aliud isto locutionis genere dici solet. Quod autem ait, *Et nunc quid detineat scitis*, id est, quid sit in mora, quæ caussa sit dilationis ejus, *ut reveletur in suo tempore*; scitis: quoniam scire illos dixit, apertè hoc dicere noluit. Et ideo nos qui nescimus quod illi sciebant, pervenire cum labore ad id quod sensit Apostolus, cupimus, nec valemus: præsertim quia & illa quæ addidit, hunc sensum faciunt obscuriorem. Nam quid est, *Iam enim mysterium iniquitatis operatur. Tantùm qui modò tenet teneat, donec de medio fiat; & tunc revelabitur iniquus?* Ego prorsus quid dixerit, me fateor ignorare. Suspiciones tamen hominum, quas vel audire, vel legere potui, non tacebo.

* εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ.

3. Quidam putant hoc de imperio dictum fuisse Romano; & propterea Paulum apostolum non id apertè scribere voluisse, ne calumniam videlicet incurreret, quòd Romano imperio malè optaverit, cùm speraretur æternum: ut hoc quod dixit, *Iam enim mysterium iniquitatis operatur*,* Neronem voluerit intelligi, cujus jam facta velut Antichristi videbantur. Unde nonnulli ipsum resurrecturum, & futurum Antichristum suspicantur. Alii verò nec occisum* putant, sed subtractum potiùs, ut putaretur occisus; & vivum occultari in vigore ipsius ætatis, in qua fuit, cùm crederetur exstinctus, donec suo tempore reveletur, & restituatur in regnum. Sed multùm mihi mira est hæc opinantium tanta præsumtio. Illud tamen quod ait Apostolus, *Tantùm qui modò tenet teneat, donec de medio fiat*: non absurdè de ipso Romano imperio creditur dictum; tamquam dictum sit, Tantùm qui modò imperat imperet, donec de medio fiat, id est, de medio tollatur. *Et tunc revelabitur iniquus*: quem significari Antichristum, nullus ambigit. Alii verò & quod ait, *Quid detineat scitis*; & *mysterium operari iniquitatis*, non putant dictum, nisi de malis & fictis, qui sunt in Ecclesia, donec perveniant ad tantum numerum, qui Antichristo magnum populum faciat; & hoc esse mysterium iniquitatis, quia videtur occultum. Hortari autem Apostolum fideles, ut in fide quam tenent, tenaciter perseverent, dicendo, *Tantùm qui modò tenet teneat, donec de medio fiat*: hoc est, donec exeat de medio Ecclesiæ mysterium iniquitatis, quod nunc occultum est. Ad ipsum enim mysterium pertinere arbitrantur, quod ait in epistola sua Johannes evangelista, *Pueri, novissima hora est: & sicut audistis, quòd Antichristus sit venturus; nunc autem Antichristi multi facti sunt: unde cognoscimus quòd novissima sit hora. Ex nobis exierunt: sed non erant ex nobis. Quòd si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.* Sicut ergo ante finem in hac hora, inquiunt, quam Johannes novissimam dicit, exierunt multi hæretici de medio Ecclesiæ, quos multos dicit Antichristos: ita omnes tunc inde exibunt, qui non ad Christum, sed ad illum novissimum Antichristum pertinebunt, & tunc revelabitur.

* Vide Hieronym. in Dan. 11. & Sever. Sulpit. l. 2. hist.

* V. Sueton. in Nerone, & Tacit. l. 2. hist.

1. Iohan. 2. 18 & 19.

4. Alius ergo sic, alius autem sic Apostoli obscura verba conjectant: quod tamen eum dixisse non dubium est, non veniet ad vivos & mortuos judicandos Christus, nisi priùs venerit ad seducendos in anima mortuos adversarius ejus Antichristus; quamvis ad occultum jam judicium Dei pertineat, quòd ab illo seducentur. *Præsentia* quippe *ejus erit*, sicut dictum est, *secundùm operationem satanæ, in omni virtute, & signis, & prodigiis mendacii, & in omni seductione iniquitatis, his qui pereunt.* Tunc enim solvetur satanas, & per illum Antichristum in omni sua virtute mirabiliter quidem, sed mendaciter operabitur. [c] Quæ solet ambigi, utrùm propterea dicta sint signa & prodigia mendacii, quoniam mortales sensus per phantasmata decepturus est; ut quod non facit, facere videatur: an quia illa ipsa, etiamsi erunt vera prodigia, ad mendacium pertrahent credituros non ea potuisse nisi divinitus fieri, virtutem diaboli nescientes; maximè quando tantam, quantam numquam habuit, [d] acceperit potestatem. Non enim quando de cælo ignis cecidit, & tantam familiam cum tantis gregibus pecorum sancti Job uno impetu absumsit, & turbo irruens & domum dejiciens filios ejus occidit, phantasmata fuerunt: quæ tamen fuerunt opera satanæ, cui Deus dederat hanc potestatem. Propter quid horum ergo dicta sint prodigia & signa mendacii, tunc potiùs apparebit. Sed propter quodlibet horum dictum sit, seducentur eis signis atque prodigiis, qui seduci merebuntur: *pro eo quòd dilectionem veritatis*, inquit, *non receperunt, ut salvi fierent.* Nec dubitavit Apostolus addere, & dicere, *Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio.* Deus enim mittet: quia Deus diabolum facere ista permittet, justo ipse judicio, quamvis faciat ille iniquo malignoque consilio. *Vt judicentur*, inquit, *omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.* Proinde judicati seducentur, & seducti judicabuntur. Sed judicati seducentur illis judiciis Dei occultè justis, justè occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturæ numquam judicare cessavit: seducti autem judicabuntur novissimo manifestoque judicio per Jesum Christum, justissimè judicaturum, injustissimè judicatum.

c Signa & prodigia mendacii.

Iob 1.

CAPUT XX.

Quid idem Apostolus in prima ad eosdem epistola de resurrectione mortuorum docuerit.

1. SED hîc Apostolus tacuit de resurrectione mortuorum: ad eosdem autem scribens in

a Editi, *dieque judicii. Hunc enim* &c. Emendantur ex MSS.
b Editi, *ut Deus sit sessurus.* Abest *ut Deus* à MSS.

c Ita MSS. At editi, *Quod.*
d Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *accipiet.*

1. Thess. 4. 12. &c. epistola prima, *Nolumus*, inquit, *ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut & ceteri, qui spem non habent. Nam si credimus, quòd Iesus mortuus est, & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos viventes, qui reliqui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui antè dormierunt: quoniam ipse Dominus in jussu, & in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de cælo; & mortui in Christo resurgent primò: deinde nos viventes, qui reliqui sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus in obviàm Christo in aëra; & ita semper cum Domino erimus.* Hæc verba Apostolica resurrectionem mortuorum futuram, quando veniet Dominus Christus, utique ad vivos & mortuos judicandos, præclarissimè ostendunt.

2. Sed quæri solet, utrùm illi quos hîc viventes inventurus est Christus, quorum personam in se atque illos qui tunc secum vivebant, transfigurabat Apostolus, numquam omnino morituri sunt; an ipso temporis puncto, quo cum resurgentibus rapientur in nubibus in obviàm Christo in aëra, ad immortalitatem per mortem mira celeritate transibunt. Neque enim dicendum est, fieri non posse, ut dum per aëra in sublime portantur, in illo spatio & moriantur, & reviviscant. Quod enim ait, *Et ita semper cum Domino erimus:* non sic accipiendum est, tamquam in aëre nos dixerit semper cum Domino esse mansuros; quia nec ipse utique ibi manebit, quia veniens transiturus est. Venienti quippe ibitur obviàm, non manenti: sed *ita cum Domino erimus*, id est, sic erimus [a] habentes corpora sempiterna, ubicumque cum illo fuerimus. Ad hunc autem sensum, quo existimemus etiam illos, quos hîc vivos inventurus est Dominus, in ipso parvo spatio & passuros mortem & accepturos immortalitatem, ipse Apostolus nos videtur urgere, ubi dicit, *In Christo omnes vivificabuntur:* cùm alio loco de ipsa loquens resurrectione corporum dicat, *Tu quod seminas, non vivificatur, nisi* [b] *moriatur.* Quomodo igitur, quos viventes hîc Christus inveniet, per immortalitatem in illo vivificabuntur, etsi non moriantur; cùm videamus propter hoc esse dictum, *Tu quod seminas, non vivificatur, nisi moriatur?* Aut si rectè non dicimus seminari, nisi ea corpora hominum, quæ moriendo quoquo modo revertuntur in terram; sicut sese habet etiam illa in transgressorem patrem generis humani divinitus prolata sententia, *Terra es, & in terram ibis:* fatendum est istos, quos nondum de corporibus egressos, cùm veniet Christus, inveniet, & istis verbis Apostoli, & illis de Genesi non teneri: quoniam sursum in nubibus rapti, non utique seminantur; quia nec eunt in terram, nec redeunt; sive nullam prorsus experiantur mortem, sive paululùm in aëre moriantur.

(Marginal notes: V. epist. 193. ad Mercatorem, Tom. 2. — 1. Cor. 15. 22. — Ibidem 36 — Gen. 3. 19.)

3. Sed aliud rursus occurrit, quod idem dixit Apostolus, cùm de resurrectione corporum ad Corinthios loqueretur: *Omnes resurgemus*, vel sicut alii codices habent, *Omnes dormiemus.* Cùm ergo nec resurrectio fieri possit, nisi mors præcesserit; nec dormitionem possimus illo loco intelligere, nisi mortem; quomodo omnes vel dormient, vel resurgent, si tam multi, quos in corpore inventurus est Christus, nec dormient, nec resurgent? Si ergo

(Marginal note: 1. Cor. 15. 51.)

A sanctos, qui reperientur Christo veniente viventes, eique in obviàm rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, & ad eadem mox immortalia redituros, nullas in verbis Apostoli patiemur angustias, sive ubi dicit, *Tu quod seminas, non vivificatur, nisi moriatur;* sive ubi dicit, *Omnes resurgemus*, aut *Omnes dormiemus:* quia nec illi per immortalitatem vivificabuntur, nisi, quamlibet paululùm, tamen antè moriantur; ac per hoc & à resurrectione non erunt alieni,

B quam [c] dormitio præcedit, quamvis brevissima, non tamen nulla. Cur autem nobis incredibile videatur, illam multitudinem corporum in aëre quodam modo seminari, atque ibi protinus immortaliter atque incorruptibiliter reviviscere, cùm credamus, quod idem ipse Apostolus apertissimè dicit, in ictu oculi futuram resurrectionem, & in membra sine fine victura tantâ facilitate tamque inæstimabili velocitate rediturum antiquissimorum cadaverum pulverem? Nec ab illa sententia, qua homini di-

C ctum est, *Terra es, & in terram ibis*, futuros illos sanctos arbitremur immunes, si eorum morientium in terram non recident corpora, sed sicut in ipso raptu morientur, ita & resurgent, dum ferentur in aëra. *In terram* quippe *ibis*, est, In hoc ibis amissâ vitâ, quod eras ante quàm sumeres vitam: id est, hoc eris exanimatus, quod eras ante quàm esses animatus. Terræ quippe insufflavit Deus in faciem flatum vitæ, cùm factus est homo in animam vivam: tamquam diceretur, Terra es animata,

D quod non eras; terra eris exanimis, sicut eras. Quod sunt & ante quàm putrescant omnia corpora mortuorum: quod erunt & illa, si morientur, ubicumque moriantur, cùm vitâ carebunt, quam continuò receptura sunt. Sic ergo ibunt in terram, quia ex vivis hominibus terra erunt: quemadmodum it in cinerem, quod fit cinis; it in vetustatem, quod fit vetus; it in testam, quod ex luto fit testa: & alia sexcenta sic loquimur. Quomodo autem sit futurum quod nunc pro nostræ ratiunculæ viri-

E bus utcumque conjicimus, tunc erit potiùs, ut nosse possimus. Resurrectionem quippe mortuorum futuram [d] esse in carne, quando Christus venturus est vivos judicaturus & mortuos, oportet, si Christiani esse volumus, ut credamus. Sed non ideo de hac re inanis est fides nostra, si quemadmodum futura sit, perfectè comprehendere non valemus. Verùm jam, sicut suprà promisimus, de hoc judicio Dei novissimo etiam prophetici veteres libri quid prænuntiaverint, quantum satis esse

F videbitur, debemus ostendere: quæ, sicut arbitror, non tantâ morâ necesse erit tractari & exponi, si istis, quæ præmisimus, lector curaverit adjuvari.

(Marginal notes: 1. Cor. 15. 52. — Gen. 3. 19.)

CAPUT XXI.

Quid Isaias propheta de mortuorum resurrectione & de retributione judicii sit locutus.

1. PROPHETA Isaias, *Resurgent*, inquit, *mortui, & resurgent qui in sepulcris erant: & lætabuntur omnes qui sunt in terra; ros enim qui abs te*

G *est, sanitas illis est: terra verò impiorum cadet.* Totum illud superiùs ad resurrectionem pertinet beatorum. Quod autem ait, *Terra vero impiorum cadet*, bene intelligitur dictum, corpora verò impiorum ruina damnationis excipiet. Jam porrò si de bo-

(Marginal note: Isai. 26. 19.)

[a] In editis, *semper habentes.* Abest *semper* à MSS.
[b] Editi, *nisi priùs moriatur.* Particula *priùs* non est in MSS. nec in Græco textu Apostoli.

[c] MSS. *quam dormitione præcedunt.*
[d] MSS. *futuram & in carne.*

norum resurrectione quod dictum est, diligentiùs A & distinctiùs velimus intueri, ad primam referendum est quod dictum est, *Resurgent mortui*; ad secundam verò quod sequitur, *Et resurgent qui in sepulcris erant.* Jam si & illos inquiramus sanctos, quos hîc vivos inventurus est Dominus, eis congruè deputabitur quod adjunxit, *Et lætabuntur omnes qui sunt in terra; ros enim qui abs te est, sanitas illis est.* Sanitatem loco isto, immortalitatem rectissimè accipimus. Ea namque est plenissima sanitas, quæ non reficitur alimentis tamquam quotidianis medica- B mentis. Item de judicii die spem priùs dans bonis, deinde terrens malos, idem Propheta sic loqui- (Isaia 66. 12. &c.) tur: *Hæc dicit Dominus, Ecce ego declino in eos ut flumen pacis, & ut torrens inundans gloriam gentium. Filii eorum super humeros portabuntur, & super genua consolabuntur. Quemadmodum si quem mater consoletur, ita ego vos consolabor; & in Ierusalem consolabimini: & videbitis, & gaudebit cor vestrum, & ossa vestra sicut herba exorientur. Et cognoscetur manus Domini colentibus eum: & comminabitur contumacibus.* C *Ecce enim Dominus ut ignis veniet, & ut tempestas currus ejus, reddere in indignatione vindictam, & vastationem in flamma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra, & in gladio ejus omnis caro: multi vulnerati erunt à Domino.* In bonorum pro- (a Flumen pacis.) missione [a] flumen pacis profectò abundantiam pacis illius debemus accipere, qua major esse non possit. Hac utique in fine rigabimur: de qua in præcedenti libro abundanter locuti sumus. Hoc D flumen se in eos declinare dicit, quibus tantam beatitudinem pollicetur, ut intelligamus in illius felicitatis regione, quæ in cælis est, hoc flumine omnia satiari. Sed quia & terrenis corporibus pax (b) incorruptionis atque immortalitatis [b] inde influet, ideo declinare se dicit hoc flumen, ut de supernis quodam modo etiam inferiora perfundat, & homines æquales Angelis reddat. Jerusalem quoque, non illam quæ servit cum filiis suis, sed liberam (Gal. 4. 26.) matrem nostram intelligamus, secundùm Apostolum, æternam in cælis. Ibi post labores ærumna- E rum curarumque mortalium consolabimur, tamquam parvuli ejus in humeris genibusque portati. Rudes enim nos & novos blandissimis adjutoriis insolita nobis illa beatitudo suscipiet. Ibi videbimus, & gaudebit cor nostrum. Nec expressit quid videbimus: sed quid, nisi Deum? ut impleatur in (Matth. 5. 8.) nobis promissum Evangelicum, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*; & omnia illa, quæ nunc non videmus, credentes autem, pro modulo capacitatis humanæ, longè minùs quàm sunt F atque incomparabiliter cogitamus. *Et videbitis*, inquit, *& gaudebit cor vestrum.* Hîc creditis, ibi videbitis.

2. Sed quoniam dixit, *Et gaudebit cor vestrum*: ne putaremus illa bona Jerusalem ad nostrum tan- (Isai. 66. 14.) tummodo spiritum pertinere; *Et ossa*, inquit, *vestra ut herba exorientur*: ubi resurrectionem corporum strinxit, velut quod non dixerat reddens: ne- (c) que enim cùm viderimus, [c] fiet; sed cùm fuerit facta, videbimus. Nam & de cælo novo ac terra nova jam suprà dixerat, dum ea quæ sanctis promittuntur in fine, sæpe ac multiformiter diceret: *Erit*, inquit, *cælum novum & terra nova, & non* (Isai. 65. 17. &c.) *erunt memores priorum, nec* [d] *adscendent in cor ipso-* (d) *rum: sed lætitiam & exsultationem invenient in ea. Ecce ego faciam Ierusalem exsultationem, & populum meum lætitiam; & exsultabo in Ierusalem, & lætabor in populo meo; & ultrà non audietur in illa vox fletûs*: & cetera, quæ quidam [e] ad carnales illos (e) mille annos referre conantur. Locutiones enim tropicæ propriis prophetico more miscentur: ut ad intellectum spiritalem intentio sobria cum quodam utili ac salubri labore perveniat: pigritia verò carnalis, vel ineruditæ atque inexercitatæ tarditas mentis contenta litteræ superficie, nihil putat interiùs requirendum. Hæc de propheticis verbis, quæ ante istum locum scripta sunt, satis dixerim. In hoc autem loco, unde ad illa digressi sumus, cùm dixisset, *Et ossa vestra ut herba exorientur*, (Isai. 66. 14.) ut resurrectionem quidem carnis, sed [f] tamen bo- (f) norum, se nunc commemorare monstraret, adjunxit, *Et cognoscetur manus Domini colentibus eum.* Quid est hoc, nisi manus distinguentis cultores suos à contemtoribus suis? De quibus sequentia contexens, *Et comminabitur*, inquit, *contumacibus*, sive, ut ait alius interpres, *incredulis*. Nec tunc comminabitur: sed quæ nunc dicuntur minaciter, tunc efficaciter implebuntur. *Ecce enim Dominus*, inquit, (Ibidem 15. & 16.) *ut ignis veniet, & ut tempestas currus ejus, reddere in indignatione vindictam, & vastationem in flamma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra, & in gladio ejus omnis caro: multi vulnerati erunt à Domino.* Sive igne, sive tempestate, sive gladio, pœnam judicii significat: quando quidem ipsum Dominum quasi ignem dicit esse venturum, eis profectò quibus pœnalis ejus erit adventus. Currus verò ejus, (nam pluraliter dicti sunt,) angelica ministeria non inconvenienter accipimus. Quod autem ait, omnem terram & omnem carnem in ejus igne & in gladio judicari, non etiam hîc spiritales intelligamus & sanctos, sed terrenos atque carnales, de qualibus dictum est, *Qui terrena sapiunt*: &, (Philip. 3. 19.) *Sapere secundùm carnem, mors est*: & quales omnino (Rom 8. 6.) caro appellantur à Domino, ubi dicit, *Non per-* (Gen. 6. 3.) *manebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam caro sunt.* Quòd verò hîc positum est, *Multi vulnerati erunt à Domino*: isto vulnere fiet mors secunda. Potest quidem & ignis, & gladius, & vulnus accipi in bono. Nam & ignem Dominus velle se dixit (Luca 12. 49.) mittere in mundum. Et visæ sunt illis linguæ divi- (Act. 2. 3.) sæ velut ignis, quando venit Spiritus-sanctus. Et, *Non veni*, inquit idem Dominus, *pacem mittere in* (Matth. 10. 34.) *terram, sed gladium.* Et sermonem Dei dicit Scri- (Hebr. 4. 12.) ptura gladium bis acutum: propter aciem geminam testamentorum duorum. Et in Cantico canti- (Cant. 2. 5. sec. LXX.) corum, caritate se dicit sancta Ecclesia vulneratam, velut amoris impetu sagittatam. Sed hîc cùm legimus vel audimus ultorem Dominum esse venturum, quemadmodum hæc intelligenda sint, clarum est.

[a] Ita MSS. Editi verò, *In bonorum promissione se declinare dicit, ut flumen pacis, quòd profectò abundantiam pacis illius debemus accipere.*

[b] Editi, *vim influet.* Meliùs MSS. *inde influet.*

[c] Editi, *fient, sed cùm fuerint facta.* At MSS. *fiet, sed cùm fuerit facta*, subaudi, resurrectio.

[d] In MSS. hîc & infrà l. 22. c. 3. *nec adscendet.* Apud LXX. ἐπέλθῃ.

[e] Sola editio Lov. mutato vocum ordine habet, *quæ quidam carnales ad illos* &c. quasi ipsos auctores interpretationis hujus dicat Augustinus carnales. Sectabantur illi Papiam Hieropolitanum, (teste Eusebio l. 3. hist. Eccles. c. 33. & Hieronymo in catal. Script. Eccles.) Justinum dialog. cum Triphone, Irenæum l. 5. adversùs hæreses c. 32. Tertullianum l. de spe fidelium & l. 3. contra Marcionem c. 24. Lactantium l. 7. c. 24. & 26. &c. à quibus nonnisi modestè ac prudenter hac in re discedendum docet Hieronymus in Jerem. 19. *Quamquam*, ait, *sibi Judæi auream atque gemmatam Jerusalem restituendam putent, rursumque victimas & sacrificia, & conjugia sanctorum, & regnum in terris Domini Salvatoris: quæ licèt non sequamur, tamen damnare non possumus; quia multi Ecclesiasticorum virorum & Martyres ista dixerunt: ut unusquisque in suo sensu abundet, & Domini cuncta judicio reserventur.*

[f] Ita MSS. Editi verò, *sed tantùm bonorum.*

Isai. 66. 17. &c.

3. Deinde breviter commemoratis eis, qui per hoc judicium consumentur; sub figura ciborum in Lege vetere vetitorum, à quibus se non abstinuerunt, peccatores impiosque significans, recapitulat ab initio gratiam novi Testamenti à primo Salvatoris adventu usque ad ultimum judicium, de quo nunc agimus, perducens finiensque sermonem. Narrat namque Dominum dicere se venire, ut congreget omnes gentes, easque venturas & visuras gloriam ejus. *Omnes enim*, sicut dicit Apostolus, *peccaverunt, & egent gloriâ Dei.* (Rom. 3. 23.) Et relicturum se dicit super eos signa, quæ utique mirantes credant in eum: & emissurum ex illis salvatos in gentes diversas, & in longinquas insulas, quæ non audierunt nomen ejus, neque viderunt gloriam ejus; & annuntiaturos gloriam ejus in gentibus; & adducturos fratres istorum, quibus loquebatur, id est, in fide sub Deo Patre fratres Israëlitarum electorum: adducturos autem ex omnibus gentibus munus Domino in jumentis & vehiculis, (quæ jumenta & vehicula bene intelliguntur adjutoria esse divina, per cujusque generis ministeria Dei, vel angelica, vel humana,) in civitatem sanctam Jerusalem, quæ nunc in sanctis fidelibus est diffusa per terras. Ubi enim divinitus adjuvantur, ibi credunt: & ubi credunt, ibi veniunt. Comparavit autem illos Dominus, tamquam per similitudinem, filiis Israël offerentibus ei suas hostias cum psalmis in domo ejus; quod ubique jam facit Ecclesia: & promisit ab ipsis se accepturum sibi Sacerdotes & Levitas; quod nihilo minùs fieri nunc videmus. Non enim ex genere carnis & sanguinis, sicut erat primùm secundùm ordinem Aaron; sed sicut oportebat in Testamento novo, ubi secundùm ordinem Melchisedec summus sacerdos est Christus, (Psal. 109. 5.) pro cujusque merito quod in eum gratia divina contulerit, Sacerdotes & Levitas eligi nunc videmus: qui non isto nomine, quod sæpè assequuntur indigni, sed eâ quæ non est bonis malisque communis, sanctitate pensandi sunt.

4. Hæc cùm de ista, quæ nunc impertitur Ecclesiæ, perspicua nobisque notissima Dei miseratione dixisset; promisit & fines ad quos per ultimum judicium facta bonorum malorumque discretione venietur, dicens per Prophetam, vel de Domino dicens ipse Propheta, (Isai. 66. 22. &c.) *Quomodo enim cælum novum & terra nova manebit coram me, dixit Dominus, sic stabit semen vestrum & nomen vestrum: & erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato.* [a] *Veniet omnis caro in conspectu meo adorare in Jerusalem, dixit Dominus: & egredientur, & videbunt membra hominum qui prævaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non exstinguetur, & erunt visui omni carni.* Ad hoc iste Propheta terminavit librum, ad quod terminabitur sæculum. Quidam sanè non interpretati sunt *membra hominum*, sed * *cadavera virorum*, (* Sic in Vulgata.) per cadavera significantes evidentem corporum pœnam: quamvis cadaver nisi caro exanimis, non soleat nuncupari; illa verò animata erunt corpora, alioquin nulla poterunt sentire tormenta: nisi fortè quia mortuorum erunt corpora, id est, eorum qui in secundam mortem cadent, ideo non absurdè etiam cadavera dici possunt. Unde est & illud, quod ab eodem Propheta dictum jam suprà po-

A sui: *Terra verò impiorum cadet.* Quis autem non videat à cadendo esse appellata cadavera? (Cadaver unde dictum.) *Virorum* autem pro eo posuisse illos interpretes, quod est *hominum*, manifestum est. Neque enim quisquam dicturus est, prævaricatrices feminas in illo supplicio non futuras: sed ex potiore, præsertim de quo femina facta est, uterque sexus accipitur. Verùm quod ad rem maximè pertinet, cùm & in bonis dicitur, *Veniet omnis caro:* quia ex omni genere hominum populus iste constabit; non enim B omnes homines ibi erunt, quando in pœnis plures erunt: sed, ut dicere cœperam, cùm & in bonis caro, & in malis membra vel cadavera nominantur; profectò post resurrectionem carnis, cujus fides his rerum vocabulis omnino firmatur, illud [b] quo boni & mali suis finibus dirimentur, futurum esse judicium declaratur.

Caput XXII.

Qualis futura sit egressio sanctorum ad videndas pœnas malorum.

C Sed quomodo egredientur boni ad videndas pœnas malorum? Numquid corporis motu beatas illas relicturi sunt sedes, & ad loca pœnalia perrecturi, ut malorum tormenta conspiciant præsentiâ corporali? Absit: sed egredientur per scientiam. Hoc enim verbo significatum est, eos qui cruciabuntur extrà futuros. Propter quod & Dominus ea loca tenebras exteriores vocat: (Matth. 25. 30.) quibus contrarius est ille ingressus, de quo dicitur servo bono, *Intra in gaudium Domini tui:* (Ibidem 21.) ne illuc D mali putentur ingredi, ut sciantur; sed ad illos potiùs velut egredi scientiâ, qua eos cognituri sunt, boni; quia id quod extrà est cognituri sunt. Qui enim erunt in pœnis, quid agatur intus in gaudio Domini nescient: qui verò erunt in illo gaudio, quid agatur foris in illis tenebris exterioribus scient. Ideo dictum est, *egredientur:* quia eos etiam [c] qui foris ab eis erunt, utique non latebunt. Si enim hæc Prophetæ nondum facta nosse potuerunt, per hoc quod erat Deus, quantulumcumque E erat, in eorum mortalium mentibus; quomodo immortales sancti jam facta tunc nescient, cùm Deus erit omnia in omnibus? (1. Cor. 15. 28.) Stabit ergo in illa beatitudine sanctorum semen & nomen: semen, scilicet de quo Johannes ait, *Et semen ejus in ipso manet:* (1. Johan. 3. 9.) nomen verò, de quo per hunc Isaiam dictum est, *Nomen æternum dabo eis.* (Isai. 56. 5.) * *Et erit eis mensis ex mense & sabbatum ex sabbato, tamquam luna ex luna & requies ex requie:* (* Isai. 66. 23.) quorum utrumque ipsi erunt, cùm ex his umbris veteribus & temporaF libus in illa lumina nova ac sempiterna transibunt. In pœnis autem malorum & inexstinguibilis ignis & vivacissimus vermis, ab aliis atque aliis aliter atque aliter est expositus. Alii quippe utrumque ad corpus, alii utrumque ad animum retulerunt: alii propriè ad corpus ignem, tropicè ad animum vermem, quod credibilius esse videtur. Sed nunc de hac differentia non est [d] temporis disputare. De judicio namque ultimo, quo fiet diremtio bonorum & malorum, hoc volumen implere suscepimus: de ipsis veG rò præmiis & pœnis aliàs diligentiùs disserendum est.

Caput XXIII.

Quæ prophetaverit Daniel de persecutione Antichristi, & de judicio Dei, regnoque sanctorum.

1. Daniel de hoc ultimo judicio sic prophetat, ut Antichristum priùs quoque ven-

[a] In editis, *& veniet.* Abest *&* à MSS.
[b] Sic Er. & plures MSS. At Vind. Am. & Lov. *quod.*

[c] Aliquot MSS. *qua.*
[d] Editi, *non est hujus temporis.* Abest *hujus* à MSS.

turum esset prænuntiet, atque ad æternum regnum A sanctorum perducat narrationem suam. Cùm enim visione prophetica quatuor bestias significantes quatuor regna vidisset; ipsumque quartum à quodam rege superatum, qui Antichristus agnoscitur; & post hæc æternum regnum filii hominis, qui intelligitur Christus: *Horruit*, inquit, *spiritus meus, ego Daniel in* [a] *habitudine mea, & visus capitis mei conturbabant me. Et accessi*, inquit, *ad unum de stantibus, & veritatem quærebam ab eo de his omnibus: & dixit mihi veritatem.* Deinde, quid audierit ab illo, à quo de omnibus his quæsivit, tamquam eo sibi exponente, sic loquitur: *Hæ quatuor bestiæ magnæ, quatuor regna surgent in terra, quæ auferentur, & accipient regnum sancti Altissimi: & obtinebunt illud usque in sæculum, & usque in sæculum sæculorum. Et quærebam*, inquit, *diligenter de bestia quarta, quæ erat differens præ omni bestia, terribilis ampliùs: dentes ejus ferrei, & ungues ejus ærei, manducans & comminuens, & reliqua pedibus suis conculcans: & de cornibus ejus decem, quæ erant in capite ejus, & de altero quod adscendit, & excussit de prioribus tria: cornu illud in quo erant oculi, & os loquens magna; & visus ejus major ceteris. Videbam, & cornu illud faciebat bellum cum sanctis: & prævalebat ad ipsos, donec venit vetustus dierum, & regnum dedit sanctis Altissimi: & tempus pervenit, & regnum obtinuerunt sancti.* Hæc Daniel quæsisse se dixit. Deinde quid audierit, continuò subjungens, *Et dixit*, inquit, id est, ille à quo quæsierat, respondit, & dixit, *Bestia quarta, quartum regnum erit in terra, quod prævalebit omnibus regnis; & manducabit omnem terram, & conculcabit eam, & concidet. Et decem cornua ejus, decem reges surgent: & post eos surget alius, qui superabit* [b] *malis omnes, qui ante eum fuerunt; & tres reges humiliabit, & verba adversùs Altissimum loquetur; & sanctos Altissimi conteret. Et suspicabitur mutare tempora & legem: & dabitur in manu ejus usque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis. Et judicium sedebit, & principatum* [c] *removebunt ad exterminandum & perdendum usque in finem; & regnum, & potestas, & magnitudo regum, qui sub omni cælo sunt, data est sanctis Altissimi. Et regnum ejus regnum sempiternum: & omnes principatus ipsi servient, & obaudient. Huc usque*, inquit, *finis sermonis. Ego Daniel, multùm cogitationes meæ conturbabant me, & forma mea immutata est super me, & verbum in corde meo conservavi.* Quatuor illa regna exposuerunt quidam Assyriorum, Persarum, Macedonum, & Romanorum. Quàm verò convenienter id fecerint, qui nosse desiderant, legant presbyteri Hieronymi librum in Danielem, satis diligenter eruditéque conscriptum. Antichristi tamen adversùs Ecclesiam sævissimum regnum, licèt exiguo spatio temporis sustinendum, donec Dei ultimo judicio regnum sancti accipiant sempiternum, qui vel dormitans hæc legit, dubitare non sinitur. Tempus quippe & tempora & dimidium temporis, annum unum esse & duos & dimidium, ac per hoc tres annos & semissem, etiam numero dierum posteriùs posito dilucescit, aliquando in Scripturis & mensium numero declaratur. Videntur enim tempora indefinitè hîc dicta linguâ Latinâ: sed per dualem numerum dicta sunt, quem Latini non habent. Sicut autem Græci, ita hunc dicuntur habere & Hebræi. Sic ergo dicta sunt tempora, tamquam dicerentur duo tempora. Vereri me sanè fateor, ne in decem regibus, quos tamquam decem homines videtur inventurus Antichristus, fortè fallamur, atque ita ille inopinatus adveniat, non exsistentibus tot regibus in orbe Romano. Quid enim si numero isto denario universitas regum significata est, post quos ille venturus est; sicut millenario, centenario, septenario significatur plerumque universitas, & aliis atque aliis numeris, quos nunc commemorare non est necesse?

(Dan. 7. 15. &c.)

2. Alio loco idem Daniel, *Et erit*, inquit, *tempus tribulationis, qualis non fuit ex quo nata est gens super terram usque ad tempus illud. Et in tempore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit scriptus in libro. Et multi dormientium in terræ aggere exsurgent: hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & in confusionem æternam. Et intelligentes fulgebunt sicut claritas firmamenti, & ex justis multis sicut stellæ in sæcula.* Et adhuc sententiæ illi Evangelicæ est locus iste simillimus, de resurrectione dumtaxat mortuorum corporum. Nam qui illic dicti sunt esse *in monumentis*, ipsi hîc *dormientes in terræ aggere*, vel sicut alii interpretati sunt, *in terræ pulvere*. Et sicut ibi, *procedent*, dictum est: ita hîc, *exsurgent*. Sicut ibi, *Qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui autem mala egerunt, in resurrectionem judicii*: ita & isto loco, *Hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & in confusionem æternam.* Non autem diversum putetur, quod cùm ibi positum sit, *Omnes qui sunt in monumentis*, hîc non ait Propheta, *Omnes*, sed *Multi dormientium in terræ aggere*. Ponit enim aliquando Scriptura pro omnibus multos. Propterea & Abrahæ dictum est, *Patrem multarum gentium posui te*: cui tamen alio loco, *In semine*, inquit, *tuo benedicentur omnes gentes.* De tali autem resurrectione huic quoque ipsi prophetæ Danieli paulò pòst dicitur: *Et tu veni, & requiesce: adhuc enim dies in completionem consummationis, & requiesces, & resurges in sorte tua in fine dierum.*

(Dan. 12. 1. &c. — Johan. 5. 28. — Gen. 17. 5. — Gen. 22. 18. — Dan. 12. 13.)

Caput XXIV.

In Psalmis Davidicis quæ de fine sæculi hujus & novissimo Dei judicio prophetentur.

1. Multa de judicio novissimo dicuntur in Psalmis, sed eorum plura transeunter & strictim. Hoc tamen quod de fine hujus sæculi apertissimè dictum est ibi, nequaquam silentio præteribo. *Principio terram tu fundasti Domine, & opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes sicut vestimentum veterascent, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur; tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.* Quid est quòd Porphyrius, cùm pietatem laudet Hebræorum, qua magnus & verus & ipsis numinibus terribilis ab eis colitur Deus, Christianos ob hoc arguit maximæ stultitiæ, etiam ex oraculis deorum suorum, quòd istum mundum dicunt esse periturum? Ecce in litteris pietatis Hebræorum dicitur Deo, quem confitente tanto philosopho, etiam ipsa numina perhorrescunt, *Opera manuum tuarum sunt cæli, ipsi peribunt.* Numquid quando cæli peribunt, mundus, cujus iidem cæli superior pars est & tutior, non peribit? Si hæc sententia Jovi displicet, cujus, ut scribit iste phi-

(Psal. 101. 26. &c.)

[a] Editi, *hebetudine*. Veriùs MSS. *habitudine*: nam apud LXX. Græcè est, ἕξει.

[b] Editi, *suis malis*. Abest *suis* à MSS. & à LXX.

[c] Editi, *removebit*. At MSS. *removebunt*. Græcè est μεταστήσουσι.

losophus, velut gravioris auctoritatis oraculo in A Christianorum credulitate culpatur; cur non similiter sapientiam, tamquam stultitiam, culpat Hebræorum, in quorum libris piissimis invenitur? Porrò si in illa sapientia[a], quæ Porphyrio tam multùm placet, ut eam deorum quoque suorum vocibus prædicet, legitur cælos esse perituros; cur usque adeo vana est ista fallacia, ut in fide Christianorum, vel inter cetera, vel præ ceteris hoc detestentur, quòd in ea periturus creditur mundus, quo utique nisi pereunte cæli non possunt B perire? Et in litteris quidem sacris, quæ propriè nostræ sunt, non Hebræis nobisque communes, id est, in Evangelicis & Apostolicis libris legitur,

1. Cor. 7. 31. *Præterit figura hujus mundi*: legitur, *Mundus transit*: 1. Iohan. 2. 17. legitur, *Cælum & terra transibunt*. Matth. 24. 35. Sed puto quòd *præterit*, *transit*, *transibunt*, aliquanto mitiùs dicta sunt, quàm *peribunt*. In epistola quoque 2. Petri 3. 6. Petri apostoli, ubi aquâ inundatus, qui tunc erat, perisse dictus est mundus, satis clarum est, & quæ pars mundi à toto significata, & quatenus perisse C dicta sit, & qui cæli repositi igni reservandi in diem judicii & perditionis hominum impiorum. Et in eo quod paulò pòst ait, *Veniet dies Domini ut fur, in quo cæli magno impetu transcurrent, elementa autem ardentia resolventur, & terra, & quæ in ipsa sunt opera exurentur*; ac deinde subjecit, *His omnibus pereuntibus quales oportet vos esse?* possunt illi cæli intelligi perituri, quos dixit repositos igni reservandos; & ea elementa accipi arsura, quæ in hac ima mundi parte subsistunt procellosâ & D turbulentâ, in qua eosdem cælos dixit esse repositos, salvis illis superioribus, & in sua integritate manentibus, in quorum firmamento sunt sidera Matth. 24. 29. constituta. Nam & illud quod scriptum est, stellas de cælo esse casuras, præter quòd potest multo probabiliùs & aliter intelligi, magis ostendit mansuros esse illos cælos: si tamen stellæ inde casuræ sunt; cùm vel tropica sit locutio, quod est credibilius, vel in isto imo cælo futurum sit[b], utique E mirabilius quàm nunc fit. Unde & illa Virgiliana Æneid. 2. Stella facem ducens multa cum luce cucurrit, & Idæâ se condidit silvâ. Hoc autem quod de Psalmo commemoravi, nullum cælorum videtur relinquere, quod periturum esse non dixerit. Ubi enim dicitur, *Opera manuum tuarum sunt cæli, ipsi peribunt*; quàm nullum eorum ab opere Dei, tam nullum eorum à perditione secernitur. Non enim dignabuntur de Petri apostoli locutione, [c] quem vehementer oderunt, Hebræorum defendere pietatem, deorum suorum oraculis approbatam; ut F saltem ne totus mundus periturus esse credatur, sic à toto pars accipiatur, in eo quod dictum est, *Ipsi peribunt*, cùm soli cæli infimi sint perituri; quemadmodum in Apostolica illa epistola à toto pars accipitur, quòd diluvio perisse dictus est mundus, quamvis sola ejus cum suis cælis pars ima perierit. Sed quia hoc, ut dixi, non dignabuntur, ne vel apostoli Petri approbent sensum, vel tantum concedant conflagrationi novissimæ, quantum dicimus valuisse diluvium, qui nullis aquis, G nullis flammis totum genus humanum posse perire contendunt: restat ut dicant, quòd propterea dii eorum Hebræam sapientiam laudaverunt, quia istum Psalmum non legerant.

2. In Psalmo etiam quadragesimo-nono de judicio Dei novissimo intelligitur dictum: *Deus manifestus veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis in conspectu ejus ardebit, & in circumitu ejus tempestas valida. Advocabit cælum sursum, & terram discernere populum suum. Congregate illi justos ejus, qui disponunt testamentum ejus super sacrificia.* Psal. 49. 3. &c. Hoc nos de Domino nostro Jesu Christo intelligimus, quem de cælo speramus esse venturum ad vivos & mortuos judicandos. Manifestus enim veniet inter justos & injustos judicaturus justè, qui priùs venit occultus ab injustis judicandus injustè. Ipse, inquam, *manifestus veniet, & non silebit*, id est, in voce judicis evidens apparebit, qui priùs cùm venisset occultus, ante judicem siluit, quando sicut ovis ad immolandum ductus est, & sicut agnus coram Isai 53. 7. tondente fuit sine voce, quemadmodum de illo per Isaiam legimus prophetatum, & in Evangelio vi- Matth. 26. 63. demus impletum. De igne verò & tempestate, cùm in Isaiæ prophetia tale aliquid tractaremus, quomodo essent hæc intelligenda, jam diximus. Quod verò dictum est, *Advocabit cælum sursum*: quo- 1. Thess. 4. 16. niam sancti & justi rectè cælum appellantur; nimirum hoc est, quod ait Apostolus, *Simul cum illis rapiemur in nubibus in obviàm Christo in aëra.* Nam secundùm litteræ superficiem, quomodo sursum advocatur cælum, quasi possit esse nisi sursum? Quod autem adjunctum est, *Et terram discernere populum suum*, si tantummodo subaudiatur *advocabit*, id est, advocabit & terram, nec subaudiatur *sursum*, hunc videtur habere sensum secundùm rectam fidem, ut cælum intelligatur in eis qui cum illo sunt judicaturi, & terra in eis qui judicandi sunt: ut *Advocabit cælum sursum*, non hîc intelligamus, Rapiet in aëra; sed, In judiciarias sedes eriget. Potest & illud intelligi: *Advocabit cælum sursum*, advocabit Angelos in supernis & excelsis locis, cum quibus descendat ad faciendum judicium: advocabit *& terram*, id est, homines in terra utique judicandos. Si autem utrumque subaudiendum est, cùm dicitur, *& terram*, id est, & *advocabit*, & *sursum*; ut iste sit sensus, Advocabit cælum sursum, & terram advocabit sursum: nihil meliùs intelligi existimo, quàm [d] homines qui rapientur in obviàm Christo in aëra, sed cælum dictum propter animas, terram propter corpora. *Discernere* porrò *populum suum*, quid est, nisi per judicium separare bonos à malis, tamquam oves ab hœdis? Deinde conversio sermonis ad Angelos facta est: *Congregate illi justos ejus.* Profectò enim per angelicum ministerium tanta res peragenda est. Si autem quærimus, quos justos ei congregaturi sunt Angeli: *Qui disponunt*, inquit, *testamentum ejus super sacrificia.* Hæc est omnis vita justorum, disponere testamentum Dei super sacrificia. Aut enim opera misericordiæ sunt *super sacrificia*, id est, sacrificiis præponenda, juxta sententiam Dei dicentis, *Misericordiam* [e] *volo quàm sacrificium*: Osea 6. 6. aut si *super sacrificia*, in sacrificiis intelligitur dictum, quomodo super terram fieri dicitur quod fit utique in terra: profectò ipsa opera misericordiæ sunt sacrificia quibus [f] placetur Deo, sicut in libro hujus Operis decimo me disseruisse reminiscor: in quibus operibus disponunt justi testamentum Dei, quia propter promissiones quæ no-

[a] Editi, *sapientia Judæorum.* Abest *Judæorum* à MSS.
[b] Sola editio Lov. *futurum sit aliquid.*
[c] Plerique MSS. *quam.*
[d] In omnibus MSS. *quàm omnes.*

[e] Editi, *magis volo.* At MSS. carent particulâ *magis*, quæ nec est in LXX.
[f] Nonnulli MSS. *placetur Deus.*

vo ejus Testamento continentur, hæc faciunt. Unde congregatis sibi justis suis, & ad suam dexteram constitutis, novissimo utique judicio, dicturus est Christus, (Matth. 25. 34.) *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare*: & cetera quæ ibi proferuntur de bonorum operibus bonis, & de eorum præmiis sempiternis per ultimam sententiam [a] judicantis.

Caput XXV.

De prophetia [b] Malachiæ, qua Dei judicium ultimum declaratur, & quorumdam dicitur per purificatorias pœnas facienda mundatio.

Propheta Malachias, sive Malachi, qui & Angelus dictus est, qui etiam Esdras sacerdos, cujus alia in canonem scripta recepta sunt, ab aliquibus creditur, (nam de illo hanc esse Hebræorum opinionem dicit * Hieronymus,) (*Procem. in Malachiā. Malach. 3. 1. &c.) judicium novissimum prophetat, dicens, *Ecce venit, dicit Dominus omnipotens: & quis sustinebit diem introitus ejus, aut quis ferre poterit ut adspiciat eum? Quia ipse ingreditur quasi ignis conflatorii, & quasi herba lavantium: & sedebit conflans, & emundans, sicut aurum & sicut argentum, & emundabit filios Levi, & fundet eos sicut aurum & argentum: & erunt Domino offerentes hostias in justitia. Et placebit Domino sacrificium Iuda & Ierusalem, sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus. Et accedam ad vos in judicio, & ero testis velox super maleficos, & super adulteros, & super eos qui jurant in nomine meo mendaciter, & qui fraudant [c] mercedem mercenario, & opprimunt per potentiam viduas, & percutiunt pupillos, & pervertunt judicium advenæ, & qui non timent me, dicit Dominus omnipotens. Quoniam ego Dominus Deus vester, & non mutor.* Ex his quæ dicta sunt, videtur evidentiùs apparere in illo judicio quasdam quorumdam purgatorias pœnas futuras. Ubi enim dicitur, *Quis sustinebit diem introitus ejus, aut quis ferre poterit, ut adspiciat eum? Quia ipse ingreditur quasi ignis conflatorii, & quasi herba lavantium: & sedebit conflans, & emundans, sicut aurum & sicut argentum & emundabit filios Levi, & fundet eos sicut aurum & sicut argentum*: quid aliud intelligendum est? (Isai. 4. 4.) Dicit tale aliquid & Isaias: *Lavabit Dominus sordes filiorum & filiarum Sion, & sanguinem emundabit de medio eorum spiritu judicii & spiritu combustionis.* Nisi fortè sic eos dicendum est emundari à sordibus, & eliquari quodam modo, cùm ab eis mali per pœnale judicium separantur, ut illorum segregatio atque damnatio purgatio sit istorum, quia sine talium de cetero permixtione victuri sunt. Sed cùm dicit, *Et emundabit filios Levi, & fundet eos sicut aurum & argentum, & erunt Domino offerentes hostias in justitia, & placebit Domino sacrificium Iuda & Ierusalem*, utique ostendit eos ipsos, qui emundabuntur, deinceps in sacrificiis justitiæ Domino esse placituros, ac per hoc ipsi à sua injustitia mundabuntur, in qua Domino displicebant. Hostiæ porrò in plena perfectaque justitia, cùm mundati fuerint, ipsi erunt. Quid enim acceptius Deo tales offerunt, quàm se ipsos? Verùm ista quæstio de purgatoriis pœnis, ut diligentiùs pertractetur, in tempus aliud differenda est. Filios autem Levi & Juda & Jerusalem, ipsam Dei Ecclesiam debemus accipere, non ex Hebræis tantùm, sed ex aliis etiam gentibus congregatam: nec talem, qualis nunc est, ubi (1. Iohan. 1. 8.) *si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est*: sed qualis tunc erit, velut area per ventilationem, ita per judicium purgata novissimum; eis quoque igne mundatis, quibus talis mundatio necessaria est; ita ut nullus omnino sit, qui offerat sacrificium pro peccatis suis. Omnes enim qui sic offerunt, profectò in peccatis sunt, pro quibus dimittendis offerunt, ut cùm obtulerint, acceptumque Deo fuerit, tunc dimittantur.

Caput XXVI.

De sacrificiis quæ sancti offerent, Deo sic placitura, quomodo in diebus pristinis & annis prioribus placuerunt.

1. Volens autem Deus ostendere Civitatem suam tunc in ista consuetudine non futuram, dixit filios Levi oblaturos hostias in justitia: non ergo in peccato, ac per hoc non pro peccato. Unde intelligi potest in eo quod secutus adjunxit, atque ait, *Et placebit Domino sacrificium Iuda & Ierusalem, sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus*, (Malach. 3. 4.) frustra sibi Judæos secundùm legem veteris Testamenti sacrificiorum suorum præterita tempora polliceri. Non enim tunc in justitia, sed in peccatis hostias offerebant, quando pro peccatis præcipuè ac primitus offerebant, usque adeo ut sacerdos ipse, quem debemus utique credere ceteris fuisse justiorem, secundùm Dei mandatum soleret primùm pro suis offerre peccatis, (Levit. 16. 6. Hebr. 7. 27.) deinde pro populi. Quapropter exponere nos oportet quomodo sit accipiendum quod dictum est, *Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus.* Fortassis enim tempus illud commemorat, quo primi homines in paradiso fuerunt. Tunc enim puri atque integri ab omni sorde ac labe peccati se ipsos Deo mundissimas hostias offerebant. Ceterùm ex quo commissæ prævaricationis caussâ inde dimissi sunt, atque humana in eis natura damnata est, excepto uno Mediatore, & post lavacrum regenerationis quibusque adhuc parvulis, *Nemo mundus à sorde*, sicut scriptum est, *nec infans, cujus est vita unius dei super terram.* (Job 14. 4. sec. LXX.) Quòd si respondetur, etiam eos meritò dici posse offerre hostias in justitia, qui offerunt in fide; *Iustus* enim *ex fide vivit*; (Rom. 1. 17. 1. Johan. 1. 8.) quamvis se ipsum seducat, si dixerit se peccatum non habere; & ideo non dicat, quia ex fide vivit: numquid dicturus est quispiam hoc fidei tempus illi fini esse coæquandum, quando igne judicii novissimi mundabuntur, qui [d] offerant hostias in justitia? Ac per hoc quoniam post talem mundationem nullum peccatum justos habituros esse credendum est, profectò illud tempus, quantum adtinet ad non habere peccatum, nulli tempori comparandum est, nisi quando primi homines in paradiso ante prævaricationem innocentissima felicitate vixerunt. Rectè itaque intelligitur hoc significatum esse, cùm dictum est, *Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus.* Nam & per Isaiam postea quàm cælum novum & terra nova promissa est, inter cetera, quæ ibi de sanctorum beatitudine per allegorias & ænigmata exsequitur, quibus expositionem congruam reddere nos prohibuit vitandæ longitudinis cura, *Secundùm dies*;

[a] Sola editio Lov. *judicandis*.

[b] MSS. *Malachibelis*. Et iidem initio capitis, *Propheta Malachibel, sive Malachi*: & quidam, *sive Malachim*. Editiones Vind. Am. & Er. *Malachiel, sive Malachias*.

[c] Er. & Lov. *mercede mercenarios*. At Vind. Am. & MSS. *mercedem mercenario*. Græcè LXX. μισθὸν μισθωτῶ.

[d] Sic MSS. Editi autem, *offerunt*.

Isai. 65. 22. inquit, *ligni vitæ erunt dies populi mei.* Quis autem sacras litteras adtigit, & ignorat ubi Deus plantaverit lignum vitæ, à cujus cibo separatis illis hominibus, Gen. 3. quando eos sua de paradiso ejecit iniquitas, eidem ligno circumposita est ignea terribilisque custodia?

2. Quòd si quisquam illos dies ligni vitæ, quos commemoravit propheta Isaias, istos qui nunc aguntur Ecclesiæ Christi dies esse contendit, ipsumque Christum lignum vitæ prophetice dictum, (Lignum vitæ.) quia ipse est Sapientia Dei, de qua Salomon ait, Prov. 3. 18. *Lignum vitæ est omnibus amplectentibus eam*; nec annos egisse aliquos in paradiso illos primos homines, unde tam citò ejecti sunt, ut nullum ibi gignerent filium; & ideo non posse illud tempus intelligi in eo quod dictum est, *Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus:* istam prætereo quæstionem, ne cogat (quod prolixum est) cuncta discutere, ut aliquid horum veritas [a] manifestata confirmet. Video quippe alterum sensum, ne dies pristinos & annos priores carnalium sacrificiorum nobis pro magno munere per Prophetam promissos fuisse credamus. (Hostiæ veteris legis.) Hostiæ namque illæ veteris Legis in quibusque pecoribus [b] immaculatæ ac sine ullo prorsus vitio jubebantur offerri, & significabant homines sanctos, qualis solus inventus est Christus, sine ullo omnino peccato. Proinde quia post judicium, cùm fuerint etiam igne mundati, qui ejusmodi mundatione sunt digni, in omnibus sanctis nullum invenietur omnino peccatum, atque ita se ipsos offerent in justitia, ut tales hostiæ omni modo immaculatæ ac sine ullo vitio sint futuræ, erunt profectò sicut pristinis diebus & sicut annis prioribus, quando in umbra hujus rei futuræ mundissimæ offerebantur hostiæ. Hæc erit namque munditia tunc in immortali carne ac mente sanctorum, quæ figurabatur in illarum corporibus hostiarum.

3. Deinde propter eos qui non mundatione, sed Malach. 3. 5. damnatione sunt digni: *Et accedam*, inquit, *ad vos in judicium, & ero testis velox super maleficos & super adulteros*, & cetera, quibus damnabilibus enumeratis criminibus, addidit, *Quoniam ego Dominus Deus vester, & non mutor*: tamquam diceret, Cùm vos mutaverit & in deterius culpa vestra, & in melius gratia mea, ego non mutor. Testem verò se dicit futurum, quia in judicio suo non indiget testibus: eumque velocem, sive quia repente venturus est, eritque judicium ipso inopinato ejus adventu celerrimum, quod tardissimum videbatur; sive quia ipsas convincet sine ulla sermonis prolixitate conscientias. Sap. 1. 9. *In cogitationibus enim*, sicut scriptum est, *impii interrogatio erit.* Et Apostolus, Rom. 2. 15. & 16. *Cogitationibus*, inquit, *accusantibus, vel etiam excusantibus in die qua judicabit Deus occulta hominum, secundùm Evangelium meum per Iesum Christum.* Etiam sic ergo Dominus futurus testis intelligendus est velox, cùm sine mora revocaturus est in memoriam, unde convincat puniatque conscientiam.

Caput XXVII.

De separatione bonorum & malorum, per quam novissimi judicii discretio declaratur.

Illud etiam, quod aliud agens in octavo-decimo libro ex isto Propheta posui, ad judicium novissimum pertinet, ubi ait, *Erunt mihi, dicit Dominus omnipotens, in die qua ego facio in adquisitionem: & eligam eos sicut eligit homo filium suum qui servit ei: &* [c] *convertemini, & videbitis quid sit inter justum & iniquum, & inter servientem Deo & eum qui non servit ei.* (Malach. 3. 17. & 18.) * *Quia ecce dies venit ardens sicut clibanus, & comburet eos, & erunt omnes alienigenæ, & universi qui faciunt iniquitatem, stipula: & succendet eos dies veniens, dicit Dominus omnipotens: & non relinquetur in eis radix, neque ramus. Et orietur vobis, qui timetis nomen meum, sol justitiæ, & sanitas in pennis ejus; & egrediemini, & salietis sicut vituli de vinculis relaxati: & conculcabitis iniquos, & erunt cinis sub pedibus vestris, dicit Dominus omnipotens.* (* Malach. 4. 1. &c.) Hæc distantia præmiorum atque pœnarum justos dirimens ab injustis, quæ sub isto sole in hujus vitæ vanitate non cernitur, quando sub illo sole justitiæ in illius vitæ manifestatione clarebit, tunc profectò erit judicium quale numquam fuit.

Caput XXVIII.

De lege Moysi spiritaliter intelligenda, ne in damnabilia murmura carnalis sensus incurrat.

Quod verò subjungit idem propheta, *Mementote legis Moysi servi mei, quam mandavi ei in Choreb ad omnem Israël*: (Malach. 4. 4.) præcepta & judicia opportune commemorat, post declaratum tam magnum futurum inter observatores legis contemtoresque discrimen; simul etiam ut discant legem spiritaliter intelligere, & inveniant in ea Christum, per quem judicem facienda est inter bonos & malos ipsa discretio. Non enim frustra idem Dominus ait Judæis, *Si crederetis Moysi, crederetis & mihi; de me enim ille scripsit.* (Johan. 5. 46.) Carnaliter quippe accipiendo legem, & ejus promissa terrena rerum cælestium figuras esse nescientes, in illa murmura corruerunt, ut dicere auderent, *Vanus est qui servit Deo: & quid amplius, quia custodivimus mandata ejus, & quia ambulavimus* [d] *supplices ante faciem Domini omnipotentis? Et nunc nos beatos dicimus alienos, & ædificantur omnes qui faciunt iniquitatem.* (Malach. 3. 14. & 15.) Quibus eorum verbis quodam modo Propheta compulsus est novissimum [e] prænuntiare judicium, ubi mali nec saltem falsò sint beati, sed apertissimè appareant miserrimi; & boni nullâ temporali saltem miseriâ laborent, sed clara ac sempiterna beatitudine perfruantur. Dixerat quippe istorum talia quædam verba etiam superiùs dicentium, *Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent.* (Malach. 2. 17.) Ad hæc, inquam, contra Deum murmura pervenerunt, legem Moysi carnaliter accipiendo. Unde & ille in Psalmo septuagesimo-secundo, penè commotos dicit fuisse pedes suos, & effusos gressus suos, utique in lapsum, quia zelavit in peccatoribus, pacem peccatorum intuens; ita ut inter cetera diceret, *Quomodo scivit Deus, & si est scientia in Altissimo?* (Psal. 72. 11.) Diceret etiam, *Numquid vanè justificavi cor meum, & lavi* [f] *in innocentibus manus meas?* (Ibidem 13.) Ut autem solveret hanc difficillimam quæstionem, quæ fit, cùm videntur boni esse miseri, & felices mali: *Hoc*, inquit, *labor est ante me, donec introeam in sanctuarium Dei, & intelligam in novissima.* (Ibidem 16. & 17.) Judicio quippe novissimo non

[a] Vind. Am. Er. & plures MSS. *manifesta.*
[b] Sic MSS. At editi, *immaculatis absque ullo &c.*
[c] Editi ac plerique MSS. *& convertar.* Emendantur ad veterem librum Corbeiensem: nam & apud LXX. legitur, καὶ ἐπιστραφήσεσθε: & in Vulgata, *& convertemini.*

[d] Lov: *simplices.* Ceteri libri editi & MSS. *supplices:* juxta LXX. ἱκέται.
[e] Sic Am. Er. & plures MSS. At Vind. & Lov. *pronuntiare.*
[f] Lov. *inter innocentes:* & paulò pòst, *intelligam in novissimo.* Sed Aug. legere solet, *in novissima*, & *in innocentibus:* habentque ita MSS.

ſic erit: ſed in aperta iniquorum miſeria, & aperta felicitate juſtorum, longè quàm nunc eſt aliud apparebit.

Caput XXIX.

De adventu Eliæ ante judicium, cujus prædicatione Scripturarum ſecreta reſerante Iudæi convertentur ad Chriſtum.

Cum autem admonuiſſet, ut meminiſſent legis Moyſi: quoniam prævidebat eos, multo adhuc tempore non eam ſpiritaliter, ſicut oportuerat, accepturos, continuò ſubjecit, *Et ecce ego mittam vobis Eliam Thesbiten, ante quàm veniat dies Domini magnus & illuſtris, qui convertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum ſuum, ne fortè veniens percutiam terram penitus.* [Malach. 4. 5. & 6.] Per hunc Eliam magnum mirabilemque prophetam expoſita ſibi lege, ultimo tempore ante judicium, Judæos in Chriſtum verum, id eſt, in Chriſtum noſtrum eſſe credituros, celeberrimum eſt in ſermonibus cordibuſque fidelium. Ipſe quippe ante adventum judicis Salvatoris non immeritò ſperatur eſſe venturus: quia etiam nunc vivere non immeritò creditur. [4. Reg. 2. 11.] Curru namque igneo raptus eſt de rebus humanis, quod evidentiſſimè ſancta Scriptura teſtatur. Cùm venerit ergo, exponendo legem ſpiritaliter, quam nunc Judæi carnaliter ſapiunt, *convertet cor patris ad filium*, id eſt, cor patrum ad filios: ſingularem quippe pro numero plurali interpretes Septuaginta poſuerunt. Et eſt ſenſus, ut etiam filii ſic intelligant legem, id eſt Judæi, quemadmodum patres eam intellexerunt, id eſt Prophetæ, in quibus erat & ipſe Moyſes. Sic enim cor patrum convertetur ad filios, cùm intelligentia patrum perducetur ad intelligentiam filiorum; * *& cor filiorum ad patres eorum*, [* Juxta Vulgatam.] dum in id quod ſenſerunt illi, conſentient & iſti: ubi Septuaginta dixerunt, *& cor hominis ad proximum ſuum.* Sunt enim inter ſe valde proximi patres & filii. Quamquam in verbis Septuaginta interpretum, qui propheticè interpretati ſunt, poteſt ſenſus alius idemque electior inveniri; ut intelligatur Elias cor Dei Patris converſurus ad Filium: non utique agendo ut Pater diligat Filium, ſed docendo quòd Pater diligat Filium; ut & Judæi, quem priùs oderant, diligant eumdem, qui noſter eſt, [a] Chriſtum. Judæis enim nunc averſum cor habet Deus à Chriſto noſtro, quia hoc putant. Eis ergo tunc cor ejus convertetur ad Filium, cùm ipſi converſo corde didicerint dilectionem Patris in Filium. Quod verò ſequitur, *& cor hominis ad proximum ſuum*, id eſt, convertet Elias & cor hominis ad proximum ſuum; quid meliùs intelligitur, quàm cor hominis ad hominem Chriſtum? Cùm enim ſit in forma Dei Deus noſter, formam ſervi accipiens eſſe dignatus eſt etiam proximus noſter. Hoc ergo faciet Elias. *Ne fortè*, inquit, *veniam, & percutiam terram penitus.* [Malach. 2. 17. & 3. 14.] Terra ſunt enim, qui terrena ſapiunt; ſicut Judæi carnales uſque nunc: ex quo vitio contra Deum murmura illa venerunt: *Quia mali ei placent, & vanus eſt qui ſervit Deo.*

Caput XXX.

Quòd in libris veteris Teſtamenti cùm Deus legitur judicaturus, non evidenter Chriſti perſona monſtretur; ſed ex quibuſdam teſtimoniis, ubi Dominus Deus loquitur, appareat non dubiè quòd ipſe ſit Chriſtus.

1. Multa alia ſunt Scripturarum teſtimonia divinarum de noviſſimo judicio Dei, quæ ſi omnia colligam, nimis longum erit. Satis ergo ſit, quòd & novis & veteribus litteris ſacris hoc prænuntiatum eſſe probavimus. Sed veteribus per Chriſtum futurum eſſe judicium, id eſt, judicem Chriſtum de cælo eſſe venturum, non tam, quàm novis, evidenter expreſſum eſt: propterea quia cùm ibi dicit Dominus Deus ſe eſſe venturum, vel Dominum Deum dicitur eſſe venturum, non conſequenter intelligitur Chriſtus. Dominus enim Deus & Pater eſt, & Filius, & Spiritus-ſanctus: neque hoc tamen inteſtatum relinquere nos oportet. Primò itaque demonſtrandum eſt, quemadmodum Jeſus Chriſtus tamquam Dominus Deus loquatur in propheticis libris, & tamen Jeſus Chriſtus evidenter appareat: ut & quando ſic non apparet, & tamen ad illud ultimum judicium Dominus Deus dicitur eſſe venturus, poſſit Jeſus Chriſtus intelligi. Eſt locus apud Iſaiam prophetam, qui hoc quod dico evidenter oſtendit. Deus enim per Prophetam, *Audi me*, inquit, *Jacob & Iſraël quem ego voco. Ego ſum primus, & ego in ſempiternum: & manus mea fundavit terram, & dextera mea firmavit cælum. Vocabo eos, & ſtabunt ſimul, & congregabuntur omnes, & audient. Quis [b] eis nuntiavit hæc? Diligens te, feci voluntatem tuam ſuper Babylonem, ut auferrem ſemen Chaldæorum. Et locutus ſum, & ego vocavi: adduxi eum, & proſperam feci viam ejus. Accedite ad me, & audite hæc. Non à principio locutus ſum in abſcondito: quando fiebant, ibi eram. Et nunc Dominus Deus miſit me, & Spiritus ejus.* [Iſai. 48. 12. &c.] Nempe ipſe eſt, qui loquebatur ſicut Dominus Deus: nec tamen intelligeretur Jeſus Chriſtus, niſi addidiſſet, *Et nunc Dominus Deus miſit me, & Spiritus ejus.* Hoc enim dixit ſecundùm formam ſervi, de re futura utens præteriti temporis verbo: quemadmodum apud eumdem Prophetam legitur, *Sicut ovis ad immolandum ductus eſt.* [Iſai. 53. 7. ſec. LXX.] Non enim ait, ducetur: ſed pro eo quod futurum erat, præteriti temporis verbum poſuit. Et aſſiduè [c] prophetia ſic loquitur.

2. Eſt & alius locus apud Zachariam, qui hoc evidenter oſtendit, quòd omnipotentem miſit omnipotens: quis quem, niſi Deus Pater Deum Filium? Nam ita ſcriptum eſt: *Hæc dicit Dominus omnipotens, Poſt gloriam miſit me ſuper gentes, quæ ſpoliaverunt vos; quia qui tetigerit vos, quaſi qui tangit pupillam oculi ejus. Ecce ego inferam manum meam ſuper eos, & erunt ſpolia his qui ſervierant eis; & cognoſcetis quia Dominus omnipotens miſit me.* [Zach. 2. 8. & 9.] Ecce dicit Dominus omnipotens, à Domino omnipotente ſe miſſum. Quis hîc audeat intelligere niſi Chriſtum loquentem, ſcilicet ovibus quæ perierant domûs Iſraël? Ait namque in Evangelio, *Non ſum miſſus, niſi ad oves quæ perierunt domûs Iſraël:* [Matth. 15. 24.] quas hîc comparavit pupillæ oculi Dei, propter excellentiſſimum dilectionis affectum; ex

[a] Editi ſcriptis diſſentientes habent, *Chriſtus:* & infrà poſt *Chriſto noſtro*, ſic proſequuntur: *quia non putant eum Deum eſſe, neque Dei Filium. Eis ergo* &c.

[b] Sic Vind. Am. Er. juxta Græc. LXX. At Lov. *Quis annuntiavit hæc*, omiſſo *eis*: cujus loco MSS. plures habent *et*.

[c] Er. & Lov. *propheta*. Editi verò alii & MSS. *prophetia*.

quo genere ovium etiam ipsi Apostoli fuerunt. [A] Sed post gloriam resurrectionis utique suæ, quæ ante quàm fieret, ait Evangelista [a] *Jesus nondum erat glorificatus* [Johan. 7. 39.]; etiam super gentes missus est in Apostolis suis: ac sic impletum est quod in Psalmo legitur [Psal. 17. 44.], *Erues me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium:* ut qui spoliaverant Israëlitas, quibusque Israëlitæ servierant, quando sunt gentibus subditi, non vicissim eodem modo spoliarentur, sed ipsi spolia fierent Israëlitarum. Hoc enim Apostolis promiserat, dicens [Matth. 4. 19.], *Faciam* [B] *vos piscatores hominum.* Et uni eorum, *Ex hoc jam*, inquit [Luca 5. 10.], *homines eris capiens.* Spolia ergo [b] fierent, sed in bonum, tamquam erepta vasa illi forti, sed fortiùs alligato.

3. Item per eumdem Prophetam Dominus loquens [Zach. 12. 9. & 10.], *Et erit*, inquit, *in die illa, quæram auferre omnes gentes quæ veniunt contra Jerusalem, & effundam super domum David, & super habitatores Jerusalem Spiritum gratiæ & misericordiæ; & adspicient ad me, pro eo quòd insultaverunt; & plangent* [C] *super eum planctum quasi super carissimum, & dolebunt dolore quasi super unigenitum.* Numquid nisi Dei est auferre omnes gentes inimicas sanctæ Civitatis Jerusalem, quæ *veniunt contra* eam, id est, contrariæ sunt ei, vel, sicut alii sunt interpretati, *veniunt super* eam, id est, ut eam sibi subjiciant: aut super domum David effundere, & super habitatores ejusdem Civitatis Spiritum gratiæ & misericordiæ? Hoc utique Dei est, & ex persona Dei dicitur per Prophetam: & tamen hunc [D] Deum hæc tam magna & tam divina facientem sese Christus ostendit, adjungendo atque dicendo, *Et adspicient ad me, pro eo quòd insultaverunt; & plangent super eum planctum quasi super carissimum* (sive *dilectum*,) *& dolebunt dolore quasi super unigenitum.* Pænitebit quippe in die illa Judæos, etiam eos qui accepturi sunt Spiritum gratiæ & misericordiæ, quòd in ejus passione insultaverint Christo, cùm ad eum adspexerint in sua majestate venientem, eumque esse cognoverint, quem priùs [E] humilem in suis parentibus illuserunt: quamvis & ipsi parentes eorum tantæ illius impietatis auctores resurgentes videbunt eum, sed puniendi jam, non adhuc corrigendi. Non itaque hoc loco ipsi intelligendi sunt, ubi dictum est, *Et effundam super domum David & super habitatores Jerusalem Spiritum gratiæ & misericordiæ; & adspicient ad me, pro eo quòd insultaverunt:* sed tamen de illorum stirpe [c] venientes, qui per Eliam illo tempore sunt credituri. Sed sicut dicimus Judæis, Vos occidistis [F] Christum, quamvis hoc parentes eorum fecerint: sic & isti se dolebunt fecisse quodam modo, quod fecerunt illi, ex quorum stirpe descendunt. Quamvis ergo accepto Spiritu gratiæ & misericordiæ jam fideles non damnabuntur cum impiis parentibus suis; dolebunt tamen tamquam ipsi fecerint, quod ab illis factum est. Non igitur dolebunt reatu criminis, sed pietatis affectu. Sanè ubi dixerunt Septuaginta interpretes, *Et adspicient ad me, pro eo quòd* [G] *insultaverunt:* sic interpretatum est ex Hebræo, * *Et adspicient ad me, quem confixerunt.* [* Sic Vulgata.] Quo quidem verbo evidentiùs Christus apparet crucifixus. Sed illa insultatio, quam Septuaginta ponere maluerunt, ejus universæ non defuit passioni. Nam & detento, & alligato, & adjudicato, & opprobrio igniominiosæ vestis induto, & spinis coronato, & calamo in capite percusso, & irridenter fixis genibus adorato, & crucem suam portanti, & in ligno jam pendenti utique insultaverunt. Proinde interpretationem non sequentes unam, sed utramque jungentes, cùm & *insultaverunt*, & *confixerunt* legimus, pleniùs veritatem Dominicæ passionis agnoscimus.

4. Cùm ergo in propheticis litteris ad novissimum judicium faciendum Deus legitur esse venturus, etsi ejus alia distinctio non ponatur; tantummodo propter ipsum judicium Christus debet intelligi: quia etsi Pater judicabit, per adventum Filii hominis judicabit. Nam ipse per suæ præsentiæ manifestationem *non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio:* [Johan. 5. 22.] qui manifestabitur homo judicaturus, sicut homo est judicatus. Quis est enim alius, de quo item Deus loquitur per Isaiam sub nomine Jacob & Israël, de cujus semine corpus accepit? quod ita scriptum est: *Jacob puer meus,* [Isai. 42. 1. & c.] *suscipiam illum: Israël electus meus, assumsit eum anima mea. Dedi Spiritum meum in illum, judicium gentibus proferet. Non clamabit, neque cessabit, neque audietur foris vox ejus. Calamum quassatum non conteret, & linum fumans non exstinguet; sed in veritate proferet judicium. Refulgebit, & non confringetur, donec ponat in terra judicium; & in nomine ejus gentes sperabunt.* In Hebræo non legitur *Jacob* & *Israël:* sed quod ibi legitur *servus meus*, nimirum Septuaginta interpretes volentes admonere quatenus id accipiendum sit, quia scilicet propter formam servi dictum est, in qua se Altissimus humillimum præbuit, ipsius hominis nomen ad eum significandum posuerunt, de cujus genere eadem servi forma suscepta est. Datus est in eum Spiritus-sanctus, quod & columbæ specie, Evangelio teste, monstratum est. [Matth. 3. 16.] Judicium gentibus protulit, quia prænuntiavit futurum, quod gentibus erat occultum. Mansuetudine non clamavit, nec tamen in prædicanda veritate cessavit. Sed non est audita foris vox ejus, nec auditur; quando quidem ab eis qui foris ab ejus corpore præcisi sunt, non illi obeditur: ipsosque suos persecutores Judæos, qui calamo quassato perdita integritate, & lino fumanti amisso lumine comparati sunt, non contrivit, nec exstinxit; quia pepercit eis, qui nondum venerat eos judicare, sed ab eis judicari. In veritate sanè judicium protulit, prædicens eis quando puniendi essent, si in sua malignitate persisterent. Refulsit in monte facies ejus, in orbe fama ejus: nec confractus, sive contritus est, quia neque in se, neque in Ecclesia sua, ut esse desisteret, persecutoribus cessit. Et ideo non est factum, nec fiet, quod inimici ejus dixerunt, vel dicunt, *Quando morietur, & peribit nomen ejus.* [Psal. 40. 6.] * *Donec ponat in terra judicium.* [* Isai. 42. 4.] Ecce manifestatum est quod absconditum quærebamus. Hoc enim est novissimum judicium, quod ponet in terra, cùm venerit ipse de cælo. De quo jam videmus impletum, quod hîc ultimum positum est: *Et in nomine ejus gentes sperabunt.* Per hoc certè quod negari non potest; etiam illud credatur quod impudenter negatur. Quis enim speraret, quod etiam hi qui nolunt adhuc credere in Christum, jam nobiscum vident, & quoniam negare non possunt, dentibus suis frendent, & tabescunt? Quis, inquam, speraret gentes

[a] Ita MSS. Editi verò, *ait Evangelista Johannes, Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus.*

[b] Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. *fient.*

[c] Sola editio Lov. *venient.*

in Christi nomine speraturas, quando tenebatur, ligabatur, cædebatur, illudebatur, crucifigebatur; quando & ipsi discipuli spem perdiderant, quam in illo habere jam cœperant? Quod tunc vix unus latro speravit in cruce, nunc sperant gentes longè latèque diffusæ; & ne in æternum moriantur, ipsa in qua ille mortuus est, cruce signantur.

5. Nullus igitur vel negat vel dubitat, per Jesum Christum tale quale istis sacris litteris prænuntiatur, futurum esse novissimum judicium, nisi qui eisdem litteris, nescio qua [a] incredibili animositate seu cæcitate, non credit, quæ jam veritatem suam orbi demonstravere terrarum. In illo itaque judicio vel circa illud judicium has res didicimus esse venturas, Eliam Thesbiten, fidem Judæorum, Antichristum persecuturum, Christum judicaturum, mortuorum resurrectionem, bonorum malorumque diremtionem, mundi conflagrationem, ejusdemque renovationem. Quæ omnia quidem ventura esse credendum est: sed

A quibus modis, & quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia, quàm nunc valet consequi ad perfectum hominum intelligentia. Existimo tamen eo quo à me commemorata sunt ordine esse ventura.

6. Duo nobis ad hoc Opus pertinentes reliqui sunt libri, ut adjuvante Domino promissa compleamus: quorum unus erit de malorum supplicio; alius de felicitate justorum: in quibus maximè, sicut Deus donaverit, argumenta refellen-

B tur humana, quæ contra prædicta ac promissa divina sapienter sibi miseri [b] rodere videntur; & salubris fidei nutrimenta velut falsa & ridenda contemnunt. Qui verò secundùm Deum sapiunt, omnium quæ incredibilia videntur hominibus, & tamen Scripturis sanctis, quarum jam veritas multis modis asserta est, continentur, maximum argumentum tenent veracem Dei omnipotentiam, quem certum habent, nullo modo in eis potuisse mentiri, & posse facere quod impossibile est infideli.

[a] Ita MSS. Editi verò, *incredula*.

[b] Editi veteribus libris dissentientes, *reddere*.

LIBER VIGESIMUS-PRIMUS.

De fine debito Civitatis diaboli, supplicio scilicet damnatorum sempiterno, deque humanis contra illud incredulorum argumentis.

Caput I.

De ordine disputationis, qua priùs disserendum est de perpetuo supplicio damnatorum cum diabolo, quàm de æterna felicitate sanctorum.

Cum per Jesum Christum Dominum nostrum, judicem vivorum atque mortuorum, ad debitos fines ambæ pervenerint Civitates, quarum una est Dei, altera diaboli, cujusmodi supplicium sit futurum diaboli & omnium ad eum pertinentium, in hoc libro nobis, quantum ope divina valebimus, diligen-

D tiùs disputandum est. Ideo autem hunc tenere ordinem malui, ut postea disseram de felicitate sanctorum, quoniam utrumque cum corporibus erit; & incredibilius videtur esse in æternis corpora durare cruciatibus, quàm sine dolore ullo in æterna beatitudine permanere. Ac per hoc cùm illam pœnam non debere esse incredibilem demonstravero, adjuvabit me plurimùm, ut multo faciliùs omni carens molestiâ immortalitas corporum in sanctis futura credatur. Nec à divinis ordo

E iste abhorret eloquiis, ubi aliquando quidem bonorum beatitudo priùs ponitur, ut est illud, *Qui*
Iohan. 5. 29. *bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui autem mala egerunt, in resurrectionem judicii:* sed aliquando & po-
Matth. 13. 41. &c. steriùs, ut est, *Mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala, & mittent in caminum ignis* [c] *ardentis, illic erit fletus & stridor dentium; tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris*
Matth. 25. 46. *sui:* & illud, *Sic ibunt* [d] *isti in supplicium æternum,*

F *justi autem in vitam æternam.* Et in Prophetis, quod commemorare longum est, nunc ille, nunc iste ordo, si quis inspiciat, invenitur. Sed ego istum qua caussâ elegerim, dixi.

C

Caput II.

An possint corpora in ustione ignis esse perpetua.

Quid igitur ostendam, unde convincantur increduli, posse humana corpora animata atque viventia, non solùm numquam morte dissolvi, sed in æternorum quoque ignium durare tormentis? Nolunt enim hoc ad Omnipotentis nos referre potentiam, sed aliquo exemplo persuaderi sibi flagitant. Quibus si respondebimus, esse animalia profectò corruptibilia, quia mortalia, quæ tamen in mediis ignibus vivant: nonnullum etiam genus vermium in aquarum calidarum scaturigine reperiri, quarum fervorem nemo impunè contrectat; illos autem non solùm sine ulla sui læsione ibi esse, sed extrà esse non posse: aut nolunt credere, si ostendere non valemus; aut si valuerimus sive oculis demonstrare res ipsas, sive per testes idoneos edocere, non satis hoc esse ad exemplum rei, de qua quæstio est, eadem infidelitate contendent: quia hæc animalia nec semper vivunt, & in illis fervoribus sine doloribus vivunt, suæ quippe naturæ convenientibus vegetantur illis, non cruciantur elementis; quasi non incredibilius sit vegetari, quàm cruciari talibus rebus. Mirabile est enim, dolere in ignibus, & tamen vivere: sed mirabilius, vivere in ignibus, nec dolere. Si autem hoc creditur, cur non & illud?

Caput III.

An consequens sit, ut corporeum dolorem sequatur carnis interitus.

1. Sed nullum est, inquiunt, corpus quod dolere possit, nec possit mori. Et hoc unde scimus? Nam de corporibus quis certus est dæmonum, utrùm in eis doleant, quando se affligi magnis cruciatibus confitentur? Quòd si respondetur, terrenum corpus solidum scilicet atque conspicuum nullum esse, atque ut uno potiùs no-

[c] MSS. *ardentem*.

[d] Ita MSS. At editi, *Sic ibunt injusti*.

mine id explicem, nullam esse carnem quæ dolere possit, morique non possit: quid aliud dicitur, nisi quod sensu corporis homines & experientiâ collegerunt? Nullam namque carnem nisi mortalem sciunt: & hæc est eorum tota ratio, ut quod experti non sunt, nequaquam esse posse arbitrentur. Nam cujus rationis est dolorem facere mortis argumentum, cùm vitæ potiùs sit indicium? Etsi enim quærimus, utrùm semper possit vivere: certum tamen est vivere omne quod dolet, doloremque omnem nisi in re vivente esse non posse. Necesse est ergo ut vivat dolens, non est necesse ut occidat dolor: quia nec corpora ista mortalia, & utique moritura, omnis dolor occidit; & ut dolor aliquis possit occidere, illa caussa est, quoniam sic est anima connexa huic corpori, ut summis doloribus cedat, atque discedat: quoniam & ipsa compago membrorum atque vitalium sic infirma est, ut eam vim quæ magnum vel summum dolorem facit, non valeat sustinere. Tunc autem tali corpori anima & eo connectitur modo, ut illud vinculum sicut nulla temporis longitudine solvitur, ita nullo dolore rumpatur. Proinde etiamsi caro nunc talis nulla est, quæ sensum doloris perpeti possit, mortemque non possit: erit tamen tunc talis caro, qualis nunc non est; sicut talis erit & mors, qualis nunc non est. Non enim nulla, sed sempiterna mors erit, quando nec vivere anima poterit Deum non habendo, nec doloribus corporis carere moriendo. Prima mors animam nolentem pellit è corpore, secunda mors animam nolentem tenet in corpore: ab utraque [a] morte communiter id habetur, ut quod non vult anima, de suo corpore patiatur.

2. Adtendunt autem isti contradictores nullam esse nunc carnem, quæ dolorem pati possit, mortemque non possit; & non adtendunt esse tamen aliquid tale quod corpore majus sit. Ipse quippe animus, cujus præsentiâ corpus vivit & regitur, & dolorem pati potest, & mori non potest. Ecce inventa res est, quæ cùm sensum doloris habeat, immortalis est. Hoc igitur erit tunc etiam in corporibus damnatorum, quod nunc esse scimus in animis omnium. Si autem consideremus diligentiùs, dolor qui dicitur corporis, magis ad animam pertinet. Animæ enim est dolere, non corporis, etiam quando ei dolendi caussa exsistit à corpore, cùm in eo loco dolet, ubi læditur corpus. Sicut ergo dicimus corpora sentientia, & corpora viventia, cùm ab anima sit [b] corpori sensus & vita; ita & corpora dicimus dolentia, cùm dolor corpori nisi ab anima esse non possit. Dolet itaque anima cum corpore in eo loco ejus, ubi aliquid contingit ut doleat. Dolet & sola, quamvis sit in corpore, cùm aliquâ caussâ etiam invisibili tristis est ipsa corpore incolumi. Dolet etiam non in corpore constituta: nam utique dolebat dives ille apud inferos, quando dicebat, *Crucior in hac flamma.* (Luca 16. 24.) Corpus autem nec exanime dolet, nec animatum sine anima dolet. Si ergo à dolore argumentum rectè sumeretur ad mortem, ut ideo mors possit accidere, quia potuit accidere & dolor, magis ad animam pertineret mori, ad quam magis pertinet & dolere. Cùm verò illa quæ magis dolere potest, non possit mori, quid momenti affert cur illa cor-

A pora, quoniam futura sunt in doloribus, ideo etiam moritura esse credamus? Dixerunt [c] quidem Platonici, ex terrenis corporibus moribundisque membris esse animæ & metuere, & cupere, & dolere, atque gaudere. Unde Virgilius, Hinc, inquit, (id est, ex moribundis terreni corporis membris) metuunt cupiuntque, dolent gaudentque. (Æneid. 6.) Sed convicimus eos in [d] quarto-decimo hujus Operis libro, habere animas secundùm ipsos ab omni etiam corporis labe purgatas, diram cupiditatem, B qua rursus incipiunt in corpora velle reverti. Ubi autem potest esse cupiditas, profectò etiam dolor potest. Frustrata quippe cupiditas sive non perveniendo quò tendebat, sive amittendo quò pervenerat, vertitur in dolorem. Quapropter si anima, quæ vel sola vel maximè dolet, habet tamen quamdam pro suo modo immortalitatem suam, non ideo mori poterunt illa corpora, quia dolebunt. Postremò si corpora faciunt, ut animæ doleant, cur eis dolorem possunt, mortem C verò inferre non possunt, nisi quia consequens non est, ut mortem faciat, quod dolorem facit. Cur ergo incredibile est, ita ignes illis corporibus dolorem posse inferre, non mortem, sicut ipsa corpora dolere animas faciunt, quas tamen non ideo mori cogunt? Non est ergo necessarium futuræ mortis argumentum dolor.

CAPUT IV.

De naturalibus exemplis, quorum consideratio doceat, posse inter cruciatus viventia corpora permanere.

D 1. QUAPROPTER si, ut scripserunt qui naturas animalium curiosiùs indagarunt, salamandra in ignibus vivit; & quidam notissimi Siciliæ montes, qui tanta diuturnitate temporis atque vetustate usque nunc & deinceps flammis æstuant, atque integri perseverant, satis idonei testes sunt, non omne quod ardet absumi; & anima indicat, non omne quod dolere potest, posse etiam mori: quid adhuc à nobis rerum poscuntur E exempla, quibus doceamus, non esse incredibile, ut hominum corpora sempiterno supplicio punitorum, & in igne animam non amittant, & sine detrimento ardeant, & sine interitu doleant? Habebit enim tunc [e] istam carnis substantia qualitatem ab illo inditam, qui tam miras & varias tot rebus indidit, quas videmus, ut eas, quia multæ sunt, non miremur. Quis enim nisi Deus creator omnium dedit carni pavonis mortui ne putresceret? Quod cùm auditum incredibile videretur, eve- F nit ut apud Carthaginem nobis cocta apponeretur hæc avis: de cujus pectore pulparum, quantum visum est, decerptum servari jussimus: quod post dierum tantum spatium, quanto alia caro quæcumque cocta putresceret, prolatum atque oblatum, nihil nostrum offendit olfactum. Itemque reposi- G tum post dies ampliùs quàm triginta, idem quod erat inventum est: idemque post annum, nisi quòd aliquantùm corpulentiæ siccioris & contractioris fuit. Quis paleæ dedit vel tam frigidam vim, ut obrutas nives servet; vel tam fervidam, ut poma immatura maturet?

2. De ipso igne mira quis explicet, quo quæque adusta nigrescunt, cùm ipse sit lucidus; & penè omnia quæ ambit & lambit, colore [f] pulcherri-

[a] Hîc apud Lov. additum est, *tamen.*
[b] Sic MSS. Editi autem hoc & proximo loco, pro *corpori*, habent *corporis.*
[c] Editi scriptis dissentientes habent, *quidam.*

[d] Vind. Am. & omnes MSS. *in duodecimo.* Lapsus est vel Auctoris vel Amanuensis: nam id in Platonicos egit Augustinus l. 14. c. 3. & 5.
[e] Sic MSS. Editi verò, *ista.*
[f] Sola editio Lov. *pulcherrimo.*

mus decolorat, atque ex pruna fulgida carbonem teterrimum reddit? Neque id quasi regulariter definitum est: nam è contrario lapides igne candente percocti, & ipsi fiunt candidi, & quamvis ille magis rubeat, illi [a] albicent, congruit tamen luci quod album est, sicut nigrum tenebris. Cùm itaque ignis in lignis ardeat, ut lapides coquat, contrarios habet non in contrariis rebus effectus. Etsi enim lapides & ligna diversa sunt: contraria tamen non sunt, sicut album & nigrum, quorum in lapidibus unum facit, alterum in lignis, clarus illos clarificans, hæc obfuscans; cùm in illis deficeret, nisi in istis viveret. Quid in carbonibus, nonne miranda [b] est & tanta infirmitas, ut ictu levissimo frangantur, pressu facillimo conterantur; & tanta firmitas, ut nullo humore corrumpantur, nulla ætate vincantur, usque adeo ut eos substernere soleant, qui limites figunt, ad convincendum litigatorem, quisquis post quantalibet tempora exstiterit, fixumque lapidem limitem non esse contenderit? Quis eos in terra humida infossos, ubi ligna putrescerent, tam diu durare incorruptibiliter posse, nisi rerum ille corruptor ignis effecit?

3. Intueamur etiam miraculum calcis, excepto eo, de quo jam satis diximus, quòd igne [c] candicat, quo alia tetra redduntur, etiam occultissimè ab igne ignem concipit, eumque jam gleba tangentibus frigida tam latenter servat, ut nulli nostro sensui prorsus appareat, sed compertus experimento, etiam dum non apparet, sciatur inesse sopitus. Propter quod eam calcem vivam loquimur, velut ipse ignis latens anima sit invisibilis visibilis corporis. Jam verò quàm mirum est, quòd cùm exstinguitur, tunc accenditur? Ut enim occulto igne careat, [d] aqua infunditur, aquave perfunditur; & cùm antè sit frigida, inde fervescit, unde ferventia cuncta frigescunt. Velut exspirante ergo illâ glebâ discedens ignis, qui latebat, apparet, ac deinde tamquam morte sic frigida est, ut adjectâ undâ non sit arsura, & quam calcem vocabamus vivam, vocemus exstinctam. Quid est quod huic miraculo addi posse videatur, & tamen additur? Nam si non adhibeas aquam, sed oleum, quod magis fomes est ignis, nulla ejus perfusione vel infusione fervescit. Hoc miraculum si de aliquo Indico lapide legeremus, sive audiremus, & in nostrum experimentum venire non posset, profectò aut mendacium putaremus, aut certè granditer miraremur. Quarum verò rerum ante oculos nostros quotidiana documenta versantur, non genere minùs mirabili, sed ipsa assiduitate vilescunt, ita ut ex ipsa India, quæ remota est pars orbis à nobis, desierimus nonnulla mirari, quæ ad nos potuerunt miranda perduci.

4. Adamantem lapidem multi apud nos habent, & maximè aurifices insignitoresque gemmarum, qui lapis nec ferro, nec igni, nec aliâ vi ullâ, perhibetur [e] præter hircino sanguine vinci. Sed qui eum habent atque noverunt, numquid ita mirantur, ut hi quibus primùm potentia ejus ostenditur? Quibus autem non ostenditur, fortasse nec credunt; aut si credunt, inexperta mirantur; & si contigerit experiri, adhuc quidem mirantur insolita, sed assiduitas experiendi paulatim subtrahit admirationis incitamentum. Magnetem lapidem novimus mirabilem ferri esse raptorem: quod cùm primùm vidi, vehementer inhorrui. Quippe cernebam à lapide ferreum anulum raptum atque suspensum; deinde tamquam ferro quod rapuerat, vim dedisset suam, communemque fecisset, idem anulus admotus est alteri, eumque suspendit, atque ut ille prior lapidi, sic alter anulus priori anulo cohærebat: accessit eodem modo tertius, accessit & quartus; jamque sibi per mutua circulis nexis, non implicatorum intrinsecùs, sed extrinsecùs adhærentium, quasi catena pependerat anulorum. Quis istam vim lapidis non stuperet, quæ illi non solùm inerat, verùm etiam per tot suspensa transibat, & invisibilibus ea vinculis subligabat? Sed multo est mirabilius, quod à fratre & coëpiscopo meo Severo Milevitano de isto lapide comperi. Se ipsum namque vidisse narravit, quemadmodum Bathanarius quondam comes Africæ, cùm apud eum convivaretur Episcopus, eumdem protulerit lapidem, & tenuerit sub argento, ferrumque super argentum posuerit; deinde sicut subter movebat manum, qua lapidem tenebat, ita ferrum desuper movebatur, atque argento medio nihilque patiente, concitatissimo cursu ac recursu infrà lapis ab homine, suprà ferrum rapiebatur à lapide. Dixi quod ipse conspexi, dixi quod ab illo audivi, cui tamquam ipse viderim credidi. Quid etiam de isto magnete legerim dicam. Quando juxta eum ponitur adamas, non rapit ferrum; & si jam rapuerat, ut ei appropinquaverit, mox remittit. India mittit hos lapides: sed si eos nos cognitos jam desistimus admirari, quanto magis illi à quibus veniunt, si eos facillimos habent, sic forsitan habent ut nos calcem, quam miro modo aquâ fervescentem, qua solet ignis exstingui, & oleo non fervescentem, quo solet ignis accendi, quia in promtu nobis est, non miramur.

Severus Milevitanus.

Caput V.

Quanta sint quorum ratio nequeat agnosci, & tamen eadem vera esse, non sit ambiguum.

1. Verumtamen homines infideles, [f] qui cùm divina vel præterita vel futura miracula prædicamus, quæ illis experienda non valemus ostendere, rationem à nobis earum flagitant rerum; quam quoniam non possumus reddere, (excedunt enim vires mentis humanæ,) existimant falsa esse quæ dicimus; ipsi de tot mirabilibus rebus, quas vel videre possumus, vel videmus, debent reddere rationem. Quod si fieri ab homine non posse perviderint, fatendum est eis, non ideo aliquid non fuisse, vel futurum non esse, quia ratio inde non potest reddi; quando quidem sunt ista de quibus similiter non potest. Non itaque pergo per plurima quæ mandata sunt litteris, non gesta atque transacta, sed in locis quibusque manentia; quò si quisquam ire voluerit & potuerit, utrùm vera sint, explorabit, sed pauca commemoro. *Agrigentinum Siciliæ salem perhibent: cùm fuerit admotus igni, velut in aqua fluescere; cùm verò ipsi aquæ, velut in igne crepitare. *Apud Garamantas quemdam fontem tam frigidum diebus, ut non bibatur; tam fervidum noctibus, ut non tangatur. *In Epiro alium fontem, in quo faces, ut in ceteris, exstinguuntur accensæ; sed, non ut in

* Plin. l. 31. c. 7.
* Plin. l. 5. c. 5.
* Plin. l. 2. c. 103. ex Mela l. 2. c. 3.

a Ita MSS. At editi, *illi albido colore nitescant.*
b Editi, *miranda res est.* Abest *res* à MSS.
c Sic MSS. At editi, *candescat.*
d Apud Lov. *aqua infunditur.*
e Sic MSS. Editi verò, *præterquàm.*
f Ita MSS. At editi, *quibus.*

* Plin. l. 37. cap. 10.

* Plin. l. 13 c. 7.

ceteris, accenduntur exstinctæ.* Asbeston Arcadiæ A lapidem propterea sic vocari, quòd accensus semel jam non possit exstingui. * Lignum cujusdam ficus Ægyptiæ, non ut ligna cetera in aquis natare, sed mergi; & quod est mirabilius, cùm in imo aliquamdiu fuerit, inde ad aquæ superficiem rursus emergere, quando madefactum debuit humoris pondere prægravari. * Poma in terra Sodomorum gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morsu pressuve tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Per- B sicum tenentis manum, si vehementiùs prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorem candorem cum luna crescere atque deficere. * In Cappadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. [a] Tilon Indiæ insulam eo præferri ceteris terris, quòd omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Joseph l. 5. de bello Jud. & Solin. c. 38 & Tacitus l. 5.

* Plin l. 36. c. 19. & l. 37. c. 11.

* Plin. l. 37. c. 10.

* Solin. c. 47. Vide etiam Plin. l. 8. c. 42.

2. De his atque aliis innumerabilibus mirabilibus, C quæ historia non factorum & transactorum, sed manentium locorum tenet, mihi autem aliud agenti ea persequi nimis longum est, reddant rationem, si possunt, infideles isti, qui nolunt divinis litteris credere; quid aliud quàm non putantes eas esse divinas, eo quòd res habeant incredibiles, sicuti hoc est unde nunc agimus. Non enim admittit, inquiunt, ulla ratio, ut caro ardeat, nec absumatur; doleat, neque moriatur: ratiocinatores videlicet magni, qui de omnibus rebus quas esse D mirabiles constat, possint reddere rationem. Reddant ergo* de his, quæ pauca posuimus, quæ procul dubio si esse nescirent, & ea futura esse diceremus, multo minùs crederent, quàm quod nunc dicentibus nobis nolunt credere aliquando venturum. Quis enim eorum nobis crederet, si quemadmodum dicimus futura hominum viva corpora, quæ semper arsura atque dolitura, nec tamen aliquando moritura sint, ita diceremus in futuro E sæculo futurum salem, quem faceret ignis velut in aqua fluescere, eumdemque faceret aqua velut in igne crepitare; aut futurum fontem, cujus aqua in refrigerio noctis sic ardeat, ut non possit tangi; in æstibus verò diei sic algeat, ut bibi non possit; aut futurum lapidem, vel eum qui suo calore manum constringentis adureret, vel eum qui undecumque accensus exstingui omnino non posset, & cetera quæ prætermissis aliis innumeris commemoranda interim duxi? Hæc ergo in illo sæculo, F quod futurum est, si diceremus futura, nobisque increduli responderent, Si vultis ut ea credamus, de singulis reddite rationem: nos non posse confiteremur, eo quòd istis & similibus Dei miris operibus infirma mortalium ratiocinatio vinceretur; fixam tamen apud nos esse rationem, non sine ratione omnipotentem facere, unde animus humanus infirmus rationem non potest reddere: & in multis quidem rebus incertum nobis esse quid velit; illud tamen esse certissimum, nihil eorum illi esse impossibile, quæcumque voluerit: ei- G que nos credere prædicenti, quem neque impotentem, neque mentientem possumus credere. Hi tamen fidei reprehensores, exactoresque rationis, quid ad ista respondent, de quibus ratio reddi ab homine non potest, & tamen sunt, & ipsi ratio-

* Subaudi, rationem.

Deo nihil impossibile.

ni naturæ videntur esse contraria? Quæ si futura esse diceremus, similiter à nobis, sicut eorum quæ futura esse dicimus, ab infidelibus ratio posceretur. Ac per hoc, cùm in talibus operibus Dei deficiat ratio cordis & sermonis humani, sicut ista non ideo non sunt, sic non ideo etiam illa non erunt, quoniam ratio de utrisque ab homine non potest reddi.

Caput VI.

Quòd non omnia miracula naturalia sint, sed pleraque humano ingenio modificata, pleraque autem dæmonum arte composita.

1. Hic fortè respondeant, Prorsus nec ista sunt, nec ista credimus, falsa de his dicta, falsa conscripta sunt; & adjiciant ratiocinantes, atque dicentes, Si talia credenda sunt, credite & vos quod in easdem litteras est relatum, fuisse vel esse quoddam Veneris fanum, atque ibi candelabrum, & in eo lucernam sub divo sic ardentem, ut eam nulla tempestas, nullus imber exstingueret, unde sicut ille lapis, ita ista λύχνος ἄσβεστος, id est, lucerna inexstinguibilis nominata est. Quod propterea poterunt dicere, ut respondendi nobis angustias ingerant: quia si dixerimus non esse credendum, scripta illa miraculorum infirmabimus; si autem credendum esse concesserimus, confirmabimus numina paganorum. Sed nos sicut jam in libro duodevigesimo hujus Operis dixi, non habemus necesse omnia credere quæ continet historia gentium, cùm & ipsi inter se historici, sicut ait Varro, quasi datâ operâ & quasi ex industria per multa dissentiant; sed ea, si volumus, credimus quæ non adversantur libris, quibus non dubitamus oportere nos credere. De his autem miraculorum locis, nobis ad ea quæ futura persuadere incredulis volumus, satis illa sufficiunt, quæ nos quoque possumus experiri, & eorum testes idoneos non difficile est invenire. De isto autem fano Veneris & lucerna inexstinguibili, non solùm in nullas coartamur angustias, verùm etiam latitudinis nobis campus aperitur. Addimus enim ad istam lucernam inexstinguibilem, & humanarum & magicarum, id est, per homines [b] dæmonicarum artium, & ipsorum per se ipsos dæmonum multa miracula: quæ si negare voluerimus, eidem ipsi cui credimus sacrarum litterarum adversabimur veritati. Aut ergo in lucerna illa mechanicum aliquid de lapide Asbesto ars humana molita est, aut arte magica factum est, quod homines illo mirarentur in templo, aut dæmon quispiam sub nomine Veneris tantâ se efficaciâ præsentavit, ut hoc ibi prodigium & appareret hominibus, & diutiùs permaneret. Illiciuntur autem dæmones ad inhabitandum per creaturas, quas non ipsi, sed Deus condidit, delectabilibus pro sua diversitate diversis, non ut animalia cibis, sed ut spiritus signis, quæ cujusque delectationi congruunt, per varia genera lapidum, herbarum, lignorum, animalium, carminum, rituum. Ut autem illiciantur ab hominibus, priùs eos ipsi astutissima calliditate seducunt, vel inspirando eorum cordibus virus occultum, vel etiam fallacibus amicitiis apparendo, eorumque paucos discipulos suos faciunt, plurimorumque doctores. Neque enim potuit, nisi primùm ipsis docentibus, disci quid quisque illorum appetat, quid exhorreat,

[a] In aliquot MSS. *Thylen*. Consule Plin. l. 6. c. 28. & l. 12. c. 20. & l. 16. c. 21.

[b] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *dæmoniacarum*.

quo

quo invitetur nomine; quo cogatur: unde magicæ artes earumque artifices exstiterunt. Maximè autem possident corda mortalium, qua potissimùm possessione gloriantur, cùm se transfigurant in Angelos lucis. Sunt ergo facta eorum plurima, quæ quanto magis mirabilia confitemur, tanto cautiùs vitare debemus. Sed ad hoc unde nunc agimus, nobis etiam ipsa proficiunt. Si enim hæc immundi dæmones possunt, quanto potentiores sunt sancti Angeli, quanto potentior est his omnibus Deus, qui tantorum miraculorum effectores etiam ipsos Angelos fecit?

2. Cor. 11. 14.

2. Quamobrem si tot & tanta [a] mirifica, quæ μηχανήματα appellant, Dei creaturâ utentibus humanis artibus fiunt, ut ea qui nesciunt opinentur esse divina; unde factum est, ut in quodam templo lapidibus magnetibus in solo & camera proportione magnitudinis positis, simulacrum ferreum aëris illius medio inter utrumque lapidem, ignorantibus quid sursum esset ac deorsum, quasi numinis potestate penderet; quale aliquid etiam in illa lucerna Veneris de lapide asbesto ab artifice fieri potuisse jam diximus: si magorum opera, quos nostra Scriptura veneficos & incantatores vocat, in tantum dæmones extollere potuerunt, ut congruere hominum sensibus sibi nobilis poëta videretur, de quadam femina, quæ tali arte polleret, dicens:

Virgil. Æneid. 4.

Hæc se carminibus promittit solvere mentes,
Quas velit, ast aliis duras immittere curas;
Sistere aquam fluviis, & vertere sidera retrò;
Nocturnosque ciet manes, mugire videbis
Sub pedibus terram, & descendere montibus ornos:

quanto magis Deus potens est facere quæ infidelibus sunt incredibilia, sed illius facilia potestati; quando quidem ipse lapidum aliarumque vim rerum & hominum ingenia, qui eâ miris utuntur modis, angelicasque naturas omnibus terrenis potentiores animantibus condidit, universa mirabilia mirabili vincente virtute, & operandi, jubendi, sinendique sapientiâ, utens omnibus tam mirabiliter, quàm creavit?

CAPUT VII.

Quòd in rebus miris summa credendi ratio sit omnipotentia Creatoris.

1. Cur itaque facere non possit Deus, ut & resurgant corpora mortuorum, & igne æterno crucientur corpora damnatorum, qui fecit mundum in cælo, in terra, in aëre, in aquis, innumerabilibus miraculis plenum; cùm sit omnibus quibus plenus est procul dubio majus & excellentius etiam ipse mundus miraculum? Sed isti cum quibus vel contra quos agimus, qui & Deum esse credunt à quo factus est mundus, & deos ab illo factos per quos ab illo administratur mundus, & miraculorum effectrices, sive spontaneorum, sive cultu & ritu quolibet [b] imperatorum, sive etiam magicorum mundanas vel non negant, vel insuper & prædicant potestates, quando eis rerum vim mirabilem proponimus aliarum, quæ nec animalia sunt rationalia, nec ulla ratione præditi spiritus, sicut sunt ea, quorum pauca commemoravimus, respondere adsolent, Vis est ista naturæ, natura eorum sic se habet, propriarum istæ sunt efficaciæ naturarum. Tota itaque ratio est, cur Agrigentinum salem flamma fluere faciat, aqua crepitare, quia hæc est natura ejus. At hoc esse potiùs contra naturam videtur, quæ non igni, sed aquæ dedit salem solvere; torrere autem igni, non aquæ. Sed ista, inquiunt, salis hujus naturalis est vis, ut his contraria patiatur. Hæc igitur ratio redditur & de illo fonte Garamantico, ubi una vena friget diebus, noctibus fervet, vi utrâque molesta tangentibus. Hæc & de illo alio, qui cùm sit contrectantibus frigidus, & facem sicut alii fontes exstinguat accensam, dissimiliter tamen atque mirabiliter idem ipse accendit exstinctam. Hæc & de lapide asbesto, qui cùm ignem nullum habeat proprium, accepto tamen sic ardet alieno, ut non possit exstingui. Hæc de ceteris quæ piget retexere, quibus licèt vis insolita contra naturam inesse videatur, alia tamen de illis non redditur ratio, nisi ut dicatur, hanc eorum esse naturam. Brevis sanè ista est ratio, fateor, sufficiensque responsio. Sed cùm Deus auctor sit naturarum omnium, cur [c] nolunt fortiorem nos reddere rationem, quando aliquid velut impossibile nolunt credere, eisque redditionem rationis poscentibus respondemus, hanc esse voluntatem omnipotentis Dei; qui certè non ob aliud vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest; qui potuit creare tam multa, quæ nisi ostenderentur, aut à credendis hodieque testibus dicerentur, profectò impossibilia putarentur, non solùm quæ ignotissima apud nos, verùm etiam quæ notissima posui. Illa enim quæ apud nos præter eos, quorum de his libros legimus, non habent testem, & ab eis conscripta sunt qui non sunt divinitus docti atque humanitus falli fortè potuerunt, licet cuique sine recta reprehensione non credere.

Agrigentinus sal. — Garamanticus fons. — Asbestus lapis. — Deus omnium naturarum auctor.

2. Nam nec ego volo temere credi cuncta quæ posui, quia nec à me ipso ita creduntur tamquam nulla de illis sit in mea cogitatione dubitatio, exceptis his quæ vel ipse sum expertus, & cuivis facile est experiri; sicut de calce, quòd fervet in aqua, in oleo frigida est; de magnete lapide, quòd nescio qua sorbitione insensibili stipulam non moveat, & ferrum rapiat; de carne non putrescente pavonis, cùm putruerit & Platonis; de palea sic frigente ut fluescere nivem non sinat, sic calente ut maturescere poma compellat; de igne fulgido, quòd secundùm suum fulgorem lapides coquendo candificet, & contrà eumdem suum fulgorem urendo plurima obfuscet. Tale est quòd & nigræ maculæ offunduntur ex oleo splendido, similiter nigræ lineæ de candido imprimuntur argento. De carbonibus etiam, quòd [d] accendente igne sic vertantur in contrarium, ut de lignis pulcherrimis tetri, fragiles de duris, imputribiles de putribilibus fiant. Hæc ipse quædam cum multis, quædam cum omnibus novi, & alia plurima, quæ huic libro inserere longum fuit. De his autem quæ posui non experta, sed lecta, præter de fonte illo, ubi faces exstinguuntur ardentes & accenduntur exstinctæ, & de pomis terræ Sodomorum forinsecùs quasi maturis, intrinsecùs fumeis, nec testes aliquos idoneos à quibus utrùm vera essent audirem, potui reperire. Et illum quidem fontem non inveni, qui in Epiro vidisse se

[a] Editi, *tamque mirifica.* Abest *tamque* à MSS.
[b] Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *impetratorum.*
[c] Editi, *volunt.* Plures verò MSS. *nolunt*: meliùs sanè; nam de incredulis queritur Augustinus, quòd eam, quam fortiorem appellat, nolint sibi reddi rationem, hanc videlicet esse voluntatem omnipotentis Dei.
[d] Sic MSS. At editi, *accedente.*

dicerent, sed qui in Gallia similem nossent non longè à Gratianopoli civitate. De fructibus autem Sodomitarum arborum, non tantùm litteræ fide dignæ indicant, verùm etiam tam multi se loquuntur expertos, ut hinc dubitare non possim. Cetera verò sic habeo, ut neque affirmanda, neque neganda decreverim: sed ideo etiam ipsa posui, quoniam apud eorum, contra quos agimus, historicos legi: ut ostenderem qualia multa, multique illorum, nulla reddita ratione, in suorum litteratorum scripta litteris credant, qui nobis credere, quando id quod eorum experientiam sensumque transgreditur, omnipotentem Deum dicimus esse facturum, nec reddita ratione dignantur. Nam quæ melior & validior ratio de rebus talibus redditur, quàm cùm omnipotens ea posse facere perhibetur, & facturus dicitur, quæ prænuntiasse ibi legitur, ubi alia multa prænuntiavit, quæ fecisse monstratur? Ipse quippe faciet, quia se facturum esse prædixit, quæ impossibilia putantur, qui promisit & fecit ut ab incredulis gentibus incredibilia crederentur.

Caput VIII.

Non esse contra naturam, cùm in aliqua re, cujus natura innotuit, aliquid ab eo quod erat notum incipit esse diversum.

1. Si autem propterea respondent, se non credere quæ de humanis semper arsuris nec umquam morituris corporibus dicimus, quia humanorum corporum naturam novimus longè aliter institutam; unde nec illa ratio hinc reddi potest, quæ de illis naturis mirabilibus reddebatur, ut dici possit, Vis ista naturalis est, rei hujus ista natura est; quoniam scimus humanæ carnis istam non esse naturam: habemus quidem quod respondeamus de litteris sacris, hanc ipsam scilicet humanam carnem aliter institutam fuisse ante peccatum, id est, ut posset numquam perpeti mortem; aliter autem post peccatum, qualis in ærumna hujus mortalitatis innotuit, ut perpetem vitam tenere non possit. Sic ergo aliter quàm nobis nota est, instituetur in resurrectione mortuorum. Sed quoniam istis non credunt litteris, ubi legitur qualis in paradiso vixerit homo, quantumque fuerit à necessitate mortis alienus, quibus utique si crederent, non cum illis de pœna damnatorum, quæ futura est, operosiùs ageremus; de litteris eorum, qui doctissimi apud illos fuerunt, aliquid proferendum est, quo appareat posse fieri, ut aliter se habeat quæque res, quàm priùs in rebus innotuerat suæ determinatione naturæ.

2. Est in Marci Varronis libris, quorum inscriptio est, De gente populi Romani, quod eisdem verbis, quibus ibi legitur, & hìc ponam: In cælo, » inquit, mirabile exstitit portentum: nam in stella » Veneris nobilissima, quam Plautus Vesperuginem, » Homerus Hesperon appellat, pulcherrimam di» cens, Castor scribit tantum portentum exstitisse, » ut mutaret colorem, magnitudinem, figuram, cur» sum: quod factum ita neque antea, neque postea » fit. Hoc factum [a] Ogyge rege dicebant [b] Adra» stus Cyzicenus & Dion Neapolites, mathematici nobiles. Hoc certè Varro tantus auctor portentum non appellaret, nisi esse contra naturam videretur. Omnia quippe portenta contra naturam dicimus esse: sed non sunt. Quomodo est enim contra naturam, quod Dei fit voluntate, cùm voluntas tanti utique Conditoris conditæ rei cujusque natura sit? Portentum ergo fit, non contra naturam, sed contra quàm est nota natura. Quis autem portentorum numerat multitudinem, quæ historiâ gentium continetur? Sed nunc in hoc uno adtendamus, quod ad rem de qua agimus pertinet. Quid ita dispositum est ab auctore naturæ cæli & terræ, quemadmodum cursus ordinatissimus siderum? Quid tam ratis legibus fixisque firmatum? Et tamen quando ille voluit, qui summo regit imperio ac potestate quod condidit, stella præ ceteris magnitudine atque splendore notissima, colorem, magnitudinem, figuram, & (quod est mirabilius,) sui cursûs ordinem legemque mutavit. Turbavit profectò tunc, si ulli jam fuerunt canones astrologorum, quos velut [c] inerrabili computatione de præteritis ac futuris astrorum motibus conscriptos habent, quos canones sequendo ausi sunt dicere hoc quod de Lucifero contigit, nec antea, nec postea contigisse. Nos autem in divinis libris legimus, etiam solem ipsum & stetisse, cùm hoc à Domino Deo petivisset vir sanctus Jesus Nave, donec cœptum prœlium victoria terminaret; & retrorsum redisse, ut regi Ezechiæ quindecim anni ad vivendum additi, hoc etiam prodigio promissioni Dei significarentur adjuncto. Sed ista quoque miracula, quæ meritis sunt concessa sanctorum, quando credunt isti facta, magicis artibus tribuunt. Unde illud est quod superiùs commemoravi dixisse Virgilium, Sistere aquam fluviis, & vertere sidera retrò. Nam & fluvium stetisse superiùs, inferiúsque fluxisse, cùm populus Dei ductore suprà memorato Jesu Nave viam carperet, & Elia propheta transeunte, ac postea discipulo ejus Elisæo id esse factum in sacris litteris legimus; & retrò versum fuisse maximum sidus regnante Ezechia, modò commemoravimus. Quod verò de Lucifero Varro scripsit, non est illic dictum alicui homini petenti id fuisse concessum.

Josue 10. 13. — Isai. 38. 8. — Æneid. 4. — Jos. 4. 18. — 4. Reg. 2. 8. & 14.

3. Non ergo de notitia naturarum caliginem sibi faciant infideles, quasi non possit in aliqua re divinitus fieri aliud, quàm in ejus natura per humanam suam experientiam cognoverunt: quamvis & ipsa quæ in rerum natura omnibus nota sunt, non minùs mira sint; essentque stupenda considerantibus cunctis, si solerent homines mirari mira nisi rara. Quis enim, consulta ratione, non videat in hominum innumerabili numerositate, & tanta naturæ similitudine, valde mirabiliter sic habere singulos singulas facies, ut nisi inter se similes essent, non discerneretur species eorum ab animalibus ceteris; & rursus nisi inter se dissimiles essent, non discernerentur singuli ad hominibus ceteris? Quos ergo similes confitemur, eosdem dissimiles invenimus. Sed mirabilior est consideratio dissimilitudinis; quoniam similitudinem justiùs videtur exposcere natura communis. Et tamen quoniam quæ sunt rara, ipsa sunt mira, multo ampliùs admiramur quando duos ita similes reperimus, ut in eis discernendis aut semper, aut frequenter erremus.

4. Sed quod dixi scriptum à Varrone, licèt eorum sit historicus idemque doctissimus, fortasse

[a] MSS. *Ogygo.* Vind Am. & Er. *Ogygio.* Vide suprà lib. 18. cap. 8.
[b] In plerisque MSS. *Adrastos Cyzicenos*, vel *Cyzichenos.*

[c] Er. & plerique MSS. *inerrabili.* Vetus liber Corb. *itinerabili.*

vere factum esse non credunt; aut quia non diu mansit [a] talis ejusdem sideris cursus, sed reditum est ad solitum, minus isto moventur exemplo. Habent ergo aliud, quod etiam nunc possit ostendi, eisque puto debere sufficere, quo [b] commoneantur, cùm aliquid adverterint in aliqua institutione naturæ, eamque sibi notissimam fecerint, non se inde Deo debere præscribere, quasi eam non possit in longè aliud, quàm eis cognita est, vertere atque mutare. Terra Sodomorum non fuit utique ut nunc est: sed jacebat simili ceteris facie, eademque vel etiam uberiore fecunditate pollebat; nam Dei paradiso in divinis eloquiis comparata est. Hæc postea quàm tacta de cælo est, sicut illorum * quoque adtestatur historia, & nunc ab eis qui veniunt ad loca illa conspicitur, prodigiosa fuligine horrori est, & poma ejus interiorem favillam mendaci superficie maturitatis includunt. Ecce non erat talis, & talis est. Ecce à Conditore naturarum natura ejus in hanc fœdissimam diversitatem mirabili mutatione conversa est: & quod post tam longum accidit tempus, tam longo tempore perseverat.

Terræ Sodomorum facies mutata.

Gen. 13. 10. * Tacit. lib. 5.

5. Sicut ergo non fuit impossibile Deo, quas voluit instituere; sic ei non est impossibile, in quidquid voluerit, quas instituit, mutare naturas. Unde illorum quoque miraculorum multitudo silvescit, quæ monstra, ostenta, portenta, prodigia nuncupantur: quæ recolere & commemorare si velim, hujus Operis quis erit finis? Monstra sanè dicta perhibent à monstrando, quòd aliquid significando demonstrent; & ostenta ab ostendendo; & portenta à portendendo, id est, præostendendo; & prodigia, quòd porrò dicant, id est, futura prædicant. Sed viderint eorum conjectores, quomodo ex eis sive fallantur, sive instinctu spirituum, quibus cura est tali pœnâ dignos animos hominum noxiæ curiositatis retibus implicare, etiam vera prædicant, sive multa dicendo aliquando in aliquid veritatis incurrant. Nobis tamen ista quæ velut contra naturam fiunt, & contra naturam fieri dicuntur, (quo more hominum locutus est & Apostolus, dicendo, contra naturam in olea insitum oleastrum factum esse participem pinguedinis oleæ,) & monstra, ostenta, portenta, prodigia nuncupantur, hoc monstrare debent, hoc ostendere, vel præostendere, hoc prædicere, quòd facturus sit Deus, quæ de corporibus hominum se prænuntiavit esse facturum, nulla impediente difficultate, nulla præscribente lege naturæ. Quomodo autem prænuntiaverit, satis in libro superiore docuisse me existimo, decerpendo de Scripturis sanctis & novis & veteribus, non quidem omnia ad hoc pertinentia, sed quæ sufficere huic Operi judicavi.

Monstra. Ostenta. Portenta. Prodigia.

Rom. 11. 17. & 24.

CAPUT IX.

De gehenna, & æternarum qualitate pœnarum.

1. QUOD igitur de sempiterno supplicio damnatorum per suum Prophetam Deus dixit, fiet, omnino fiet: *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non exstinguetur.* Ad hoc enim vehementiùs commendandum, etiam Dominus Jesus, cùm membra quæ hominem scandalizant pro his [c] hominibus poneret, quos ut sua membra dextra quis diligit, eaque præciperet amputari: *Bonum est*, inquit, *tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inexstinguibilem, ubi vermis eorum non moritur, & ignis eorum non exstinguitur.* Similiter de pede: *Bonum est tibi*, inquit, *claudum introire in vitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inexstinguibilis, ubi vermis eorum non moritur, & ignis non exstinguitur.* Non aliter ait & de oculo: *Bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis, ubi vermis eorum non moritur, & ignis non exstinguitur.* Non [d] eum piguit uno loco eadem verba ter dicere: quem non terreat ista repetitio, & illius pœnæ comminatio tam vehemens ore divino?

Isai. 66. 24.

Marci 9. 42. & 43.

Ibidem 45. & 46.

Ibidem 47. & 48.

2. Utrumque autem horum, ignem scilicet atque vermem, qui volunt ad animi pœnas, non ad corporis pertinere, dicunt etiam uri dolore animi serò atque infructuosè pænitentis eos qui fuerint à regno Dei separati: & ideo ignem pro isto dolore urente non incongruè poni potuisse contendunt: unde illud Apostoli est, *Quis scandalizatur, & ego non uror?* Eumdem * etiam vermem putant intelligendum esse. Nam scriptum est, inquiunt, *Sicut tinea vestimentum & vermis lignum, sic mæror excruciat cor viri.* Qui verò pœnas & animi & corporis in illo supplicio futuras esse non dubitant, igne uri corpus, animum autem rodi quodam modo verme mæroris affirmant. Quod etsi credibilius dicitur; quia utique absurdum est, ibi dolorem aut corporis, aut animi defuturum: ego tamen facilius [e] est ut ad corpus dicam utrumque pertinere, quàm neutrum; & ideo tacitum in illis divinæ Scripturæ verbis animi dolorem, quoniam consequens esse intelligitur, etiamsi non dicatur, ut corpore sic dolente animus quoque sterili pænitentiâ crucietur. Legitur quippe & in veteribus Scripturis: *Vindicta carnis impii, ignis & vermis.* Potuit breviùs dici, Vindicta impii. Cur ergo dictum est, *carnis impii*, nisi quia utrumque, id est, & ignis & vermis, pœna erit carnis? Aut si vindictam carnis propterea dicere voluit, quia hoc in homine vindicabitur, quòd secundùm carnem vixerit, (propter hoc enim veniet [f] in mortem secundam, quam significavit Apostolus dicens, *Si enim secundùm carnem vixeritis, moriemini*;) eligat quisque quod placet, aut ignem tribuere corpori, animo vermem; hoc propriè, illud tropicè; aut utrumque propriè corpori. Jam enim satis superiùs disputavi, posse animalia etiam in ignibus vivere, in ustione sine consumtione, in dolore sine morte, per miraculum omnipotentissimi Creatoris: cui hoc possibile esse qui negat, à quo sit quidquid in naturis omnibus miratur ignorat. Ipse enim est Deus, qui omnia in hoc mundo magna & parva miracula quæ commemoravimus, & incomparabiliter plura quæ non commemoravimus, fecit, eademque ipso mundo uno atque omnium maximo miraculo inclusit. Eligat ergo unum de duobus quisque quod placet, utrùm & vermem ad corpus propriè, an ad animum translato à corporalibus ad incorporalia vocabulo existimet pertinere. Quid autem horum verum sit, res ipsa expeditiùs indicabit, quando erit scientia tanta sanctorum, ut eis cognoscendarum illarum pœnarum necessaria non sit experientia, sed ea quæ

2. Cor. 11. 29.

* Supple, dolorem.

Prov. 25. 20.

Eccli. 7. 19.

Rom. 8. 13.

[a] Vind. Am. Er & MSS. *alius.*
[b] Sic MSS. Editi autem, *commoveantur.*
[c] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *pro his omnibus.*

[d] MSS. *Non enim piguit.*
[e] Sic MSS. Editi verò, *facilius æstimo.*
[f] Lov. *& in mortem secundam.* Abest & à ceteris libris.

tunc erit plena atque perfecta, ad hoc quoque A sciendum sapientia sola sufficiat. Nunc enim ex
1.Cor. 13. 9. parte scimus, donec veniat quod perfectum est. Dum tamen nullo modo illa corpora talia futura esse credamus, ut nullis ab igne afficiantur doloribus.

Caput X.

An ignis gehennæ, si corporalis est, possit malignos spiritus, id est, dæmones incorporeos tactu suo adurere.

1. Hic occurrit quærere, Si non erit ignis B incorporalis [a], sicut est animi dolor, sed corporalis, tactu noxius, ut eo possint corpora cruciari; quomodo in eo erit etiam pœna spirituum malignorum? Idem quippe ignis erit, supplicio scilicet hominum adtributus & dæmonum, dicente Christo, *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.* (Matth. 25. 41.) Nisi quia sunt quædam sua etiam dæmonibus corpora, sicut doctis hominibus* visum est, ex isto aëre crasso atque humido, cujus impulsus vento flante sentitur. (* Vide Syn. VII. act. 4.) C Quod genus elementi si nihil igne perpeti posset, non vreret fervefactus in balneis. Ut enim urat, prior uritur, facitque quod patitur. Si autem quisquam nulla habere corpora dæmones asseverat, non est de hac re aut laborandum operosa inquisitione, aut contentiosa disputatione certandum. Cur enim non dicamus, quamvis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse pœnâ corporalis ignis affligi, si spiritus hominum, etiam ipsi profectò incorporei, & nunc D potuerunt includi corporalibus membris, & tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari? Adhærebunt ergo, si eis nulla sunt corpora, spiritus dæmonum, immò spiritus dæmones, licet incorporei, corporeis ignibus cruciandi: non ut ignes ipsi, quibus adhærebunt, eorum juncturâ inspirentur, & animalia fiant, quæ constent spiritu & corpore; sed, ut dixi, miris & ineffabilibus modis adhærendo, accipientes ex ignibus pœnam, non dantes ignibus vitam. E Quia & iste alius modus, quo corporibus adhærent spiritus, & animalia fiunt, omnino mirus est, nec comprehendi ab homine potest, & hoc ipse homo est.

2. Dicerem quidem sic arsuros sine ullo suo corpore spiritus, sicut ardebat apud inferos ille dives, quando dicebat, *Crucior in hac flamma:* (Luca 16. 24.) nisi convenienter responderi cernerem, talem fuisse illam flammam, quales oculi quos levavit, & Lazarum vidit, qualis lingua cui humorem exiguum desideravit infundi, qualis digitus Lazari de quo F id sibi fieri postulavit: ubi tamen erant sine corporibus animæ. Sic ergo incorporalis & illa flamma qua exarsit, & illa guttula quam poposcit; qualia etiam sunt visa dormientium sive in ecstasi cernentium res incorporales, habentes tamen similitudinem corporum. Nam & ipse homo cùm spiritu, non corpore, sit in talibus visis, ita se tamen tunc similem suo corpori videt, ut discernere omnino non possit. At verò gehenna illa, quod etiam
Apoc 20. 9. stagnum ignis & sulphuris dictum est, corporeus G ignis erit, & cruciabit corpora damnatorum, aut & hominum & dæmonum, solida hominum, aëria dæmonum; aut tantùm hominum corpora cum spiritibus, dæmones autem spiritus sine corporibus, hærentes sumendo pœnam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus. (Matth. 25. 41.) Unus quippe utrisque ignis erit, sicut Veritas dixit.

Caput XI.

An hoc ratio justitiæ habeat, ut non sint extensiora pœnarum tempora, quàm fuerint peccatorum.

Sic autem quidam eorum, contra quos defendimus Civitatem Dei, injustum putant, ut pro peccatis quamlibet magnis, parvo scilicet tempore perpetratis, pœnâ quisque damnetur æternâ; quasi ullius id umquam justitia legis adtendat, ut tantâ morâ temporis quisque puniatur, quantâ morâ temporis unde puniretur admisit. Octo genera pœnarum in legibus esse scribit Tullius, (Pœnarum genera.) damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exsilium, mortem, servitutem. Quid horum est quod in breve tempus pro cujusque peccati celeritate coartetur, ut tantâ vindicetur morulâ, quantâ deprehenditur perpetratum, nisi fortè talio? Id enim agit, ut hoc patiatur quisque quod fecit. Unde illud est Legis: *Oculum pro oculo, dentem pro dente.* (Exodi 21. 24.) Fieri enim potest, ut tam brevi tempore quisque amittat oculum severitate vindictæ, quàm tulit ipse alteri improbitate peccati. Porrò autem si alienæ feminæ osculum infixum, rationis sit verbere vindicare, nonne qui illud puncto temporis fecerit, incomparabili horarum spatio verberatur, & suavitas voluptatis exiguæ diuturno dolore punitur? Quid, in vinculis numquid [b] tam diu quisque judicandus est esse debere, quàm diu fecit unde meruit alligari; cùm justissimè annosas pœnas servus in compedibus pendat, qui verbo aut ictu celerrimè transeunte vel lacessivit dominum, vel plagavit? Jam verò damnum, ignominia, exsilium, servitus, cùm plerumque sic infliguntur, ut nullâ veniâ relaxentur, nonne pro hujus vitæ modo similia pœnis videntur æternis? Ideo quippe æterna esse non possunt, quia nec ipsa vita, quæ his plectitur, porrigitur in æternum: & tamen peccata, quæ vindicantur longissimi temporis pœnis, brevissimo tempore perpetrantur; nec quisquam exstitit qui censeret tam citò nocentium finienda esse tormenta, quàm citò factum est vel homicidium, vel adulterium, vel sacrilegium, vel quodlibet aliud scelus, non temporis longitudine, sed iniquitatis & impietatis magnitudine metiendum. Qui verò pro aliquo grandi crimine morte multatur, numquid morâ qua occiditur, quæ perbrevis est, ejus supplicium leges æstimant, & non quòd eum in sempiternum auferunt de societate viventium? Quod est autem de ista Civitate mortali homines supplicio primæ mortis, hoc est de Civitate illa immortali homines supplicio secundæ mortis auferre. Sicut enim non efficiunt leges hujus Civitatis, ut in eam quisque revocetur occisus; sic nec illius, ut in vitam revocetur æternam, secunda morte damnatus. Quomodo ergo verum est, inquiunt, quod ait (Luca 6. 38.) Christus vester, *In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis*, si temporale peccatum supplicio punitur æterno? (V. Ep. 102. ad Deogratias q. 4.) Nec adtendunt, non propter æquale temporis spatium, sed propter vicissitudinem mali, id est, ut qui mala fecerit, mala patiatur, eamdem dictam fuisse mensuram. Quamvis hoc in ea re propriè possit accipi, de qua Dominus cùm hoc diceret, loquebatur, id est, de judiciis & condemnationibus. Proinde qui judicat & condemnat injustè, si judicatur & condemnatur justè, in eadem mensura recipit, quamvis non hoc quod dedit. Judicio enim fecit, judi-

[a] Er. & Lov. *incorporalis noxius.* Redundat *noxius*, nec est in MSS.

[b] Editi, *Numquid ibi.* Abest *ibi* à MSS.

cio patitur: quamvis fecerit damnatione quod iniquum est, patiatur damnatione quod justum est.

Caput XII.

De magnitudine prævaricationis primæ, ob quam æterna pœna omnibus debeatur, qui extra gratiam fuerint Salvatoris.

SED pœna æterna ideo dura & injusta sensibus videtur humanis, quia in hac infirmitate moribundorum sensuum deest ille sensus altissimæ purissimæque sapientiæ, quo sentiri possit quantum nefas in illa prima prævaricatione commissum sit. Hominis lapsus. Quanto enim magis homo fruebatur Deo, tanto majore impietate dereliquit Deum, & factus est malo dignus æterno, qui hoc in se peremit bonum, quod esse posset æternum. Hinc est universa generis humani massa damnata: quoniam qui hoc [a] primitus admisit, cum ea quæ in illo fuerat radicata sua stirpe punitus est, ut nullus ab hoc justo debitoque supplicio, nisi misericordiâ & indebitâ gratiâ liberetur; atque ita dispertiatur genus humanum, ut in quibusdam demonstretur quid valeat misericors gratia, in ceteris quid justa vindicta. Neque enim utrumque demonstraretur in omnibus: quia si omnes remanerent in pœnis justæ damnationis, in nullo appareret misericors gratia [b] redimentis: rursum si omnes à tenebris transferrentur in lucem, in nullo appareret [c] severitas ultionis. In qua propterea multo plures quàm in illa sunt, ut sic ostendatur quid omnibus deberetur. Quod si omnibus redderetur, justitiam vindicantis justè nemo reprehenderet: quia verò tam multi exinde liberantur, est unde agantur maximæ gratiæ gratuito muneri liberantis.

Caput XIII.

Contra opinionem eorum, qui putant criminosis supplicia post mortem causâ purgationis adhiberi.

PLATONICI quidem, quamvis impunita nulla velint esse peccata, tamen omnes pœnas emendationi adhiberi putant, vel humanis inflictas legibus, vel divinis, sive in hac vita, sive post mortem, si aut parcatur hîc cuique, aut ita plectatur ut hîc non corrigatur. Hinc est Maronis illa sententia, ubi cùm dixisset de terrenis corporibus moribundisque membris, quòd animæ

Æneid. 6.

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras
Suspiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco:

secutus adjunxit, atque ait,

Quin & supremo cum lumine vita reliquit:

id est, cum die novissimo reliquit eas ista vita.

Non tamen (inquit) omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes, penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos, aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Qui hoc opinantur, nullas pœnas nisi purgatorias volunt esse post mortem, ut quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aër, ignis, ex aliquo istorum mundetur per expiatorias pœnas, quod terrena contagione contractum est. Aër quippe accipitur in eo quod ait, Suspensæ ad ventos. Aqua in eo quod ait, Sub gurgite vasto. Ignis autem suo nomine expressus est, cùm dixit, Aut exuritur igni. Nos verò etiam in hac quidem mortali vita esse quasdam pœnas purgatorias confitemur, non quibus affliguntur, quorum vita vel non inde fit melior, vel potiùs inde fit pejor; sed illis sunt purgatoriæ, qui eis coërciti corriguntur. Ceteræ omnes pœnæ, sive temporariæ, sive sempiternæ, sicut unusquisque divinâ providentiâ tractandus est, inferuntur, vel pro peccatis sive præteritis, sive in quibus adhuc vivit ille qui plectitur, vel pro exercendis declarandisque virtutibus, per homines & angelos, seu bonos seu malos. Nam & si [d] quisquam mali aliquid alterius improbitate vel errore patiatur, peccat quidem homo, qui vel ignorantiâ, vel injustitiâ cuiquam mali aliquid facit: sed non peccat Deus, qui justo, quamvis occulto, judicio fieri sinit. Sed temporarias pœnas alii in hac vita tantùm, alii post mortem, alii & nunc & tunc, verumtamen ante judicium illud severissimum novissimumque patiuntur. Non autem omnes veniunt in sempiternas pœnas, quæ post illud judicium [e] sunt futuræ, qui post mortem sustinent temporales. Nam quibusdam, quod in isto non remittitur, remitti in futuro sæculo, id est, ne futuri sæculi æterno supplicio puniantur, jam suprà diximus. Matth. 12. 32.

Caput XIV.

De pœnis temporalibus istius vitæ, quibus subjecta est humana conditio.

RARISSIMI sunt autem qui nullas in hac vita, sed tantùm post eam pœnas luunt. Fuisse tamen aliquos, qui usque ad decrepitam senectutem ne levissimam quidem febriculam senserint, quietamque duxerint vitam, ipsi & novimus & audivimus: quamquam vita ipsa mortalium tota pœna sit, quia tota tentatio est, sicut sacræ litteræ personant, ubi scriptum est, *Numquid non tentatio est vita humana super terram?* Job 7. 1. Non enim parva pœna est ipsa insipientia, vel imperitia, quæ usque adeo fugienda meritò judicatur, ut per pœnas doloribus plenas pueri cogantur quæque artificia vel litteras discere: ipsumque discere, ad quod pœnis adiguntur, tam pœnale est eis, ut nonnumquam ipsas pœnas per quas compelluntur discere, malint ferre, quàm discere. Quis autem non exhorreat, & mori eligat, si ei proponatur, aut mors perpetienda, aut rursus infantia? Quæ quidem quòd non à risu, sed à fletu orditur hanc lucem, quid malorum ingressa sit, nesciens prophetat quodam modo. Solum, quando natus est, ferunt * risisse Zoroastrem, nec ei boni aliquid monstrosus risus ille portendit. * Plin. l. 7. c. 16. Nam magicarum artium fuisse perhibetur inventor: quæ quidem illi nec ad præsentis vitæ vanam felicitatem contra suos inimicos prodesse potuerunt. A Nino quippe rege Assyriorum, cùm esset ipse Bactrianorum, bello superatus est. Prorsus quod scriptum est, *Grave jugum super filios Adam à die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ in matrem omnium*, Eccli. 40. 1. usque adeo impleri necesse est, ut ipsi parvuli per lavacrum regenerationis ab originalis peccati, quo solo tenebantur,

[a] Plerique MSS. *primus*.
[b] Verbum *redimentis* abest à MSS.
[c] In MSS. plerisque, *veritas*.

[d] Vind. Am. & MSS. *quisque*.
[e] Editi, *hæ sunt futuræ*. Abest *hæ* ab omnibus MSS.

vinculo jam soluti, mala multa patientes, nonnulli & incursus spirituum malignorum aliquando patiantur. Quæ quidem passio absit ut eis obsit, si hanc vitam in illa ætate etiam ipsa passione ingravescente & animam de corpore excludente finierint.

CAPUT XV.

Quòd omne opus gratiæ Dei eruentis nos de profunditate veteris mali, ad futuri sæculi pertineat novitatem.

VERUMTAMEN in gravi jugo quod positum est super filios Adam, à die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturæ in matrem omnium, etiam hoc [a] malum mirabile reperitur, ut sobrii simus, atque intelligamus hanc vitam de peccato illo nimis nefario, quod in paradiso perpetratum est, factam nobis esse pœnalem, totumque quod nobiscum agitur per Testamentum novum, non pertinere nisi ad novi sæculi hereditatem novam, ut hîc pignore accepto, illud cujus hoc pignus est suo tempore consequamur: nunc autem ambulemus in spe, & proficientes de die in diem, spiritu facta carnis mortificemus. *Novit* enim *Dominus qui sunt ejus*: & *Quotquot Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei*, sed gratiâ, non naturâ. Unicus enim naturâ Dei Filius, propter nos misericordiâ factus est filius hominis, ut nos naturâ filii hominis, filii Dei per [b] illum gratiâ fieremus. Manens quippe ille immutabilis, naturam nostram in qua nos susciperet, suscepit à nobis; & tenax divinitatis suæ, nostræ infirmitatis particeps factus est; ut nos in melius commutati, quòd peccatores mortalesque sumus, ejus [c] immortalis & justi participatione amittamus, & quod in natura nostra bonum fecit, impletum summo bono in ejus naturæ bonitate servemus. Sicut enim per unum hominem peccantem in hoc tam grave malum devenimus: ita per unum hominem eumdemque Deum justificantem ad illud bonum tam sublime veniemus. Nec quisquam se debet ab isto ad illum transisse confidere, nisi cùm ibi fuerit, ubi tentatio nulla erit; nisi pacem tenuerit, quam belli hujus, in quo caro concupiscit adversùs spiritum & spiritus adversùs carnem, multis & variis certaminibus quærit. Hoc autem bellum numquam ullum esset, si natura humana per liberum arbitrium in rectitudine, in qua facta est, perstitisset. Nunc verò quæ pacem felix cum Deo habere noluit, secum pugnat infelix, & [d] cùm sit hoc malum miserabile, melius est tamen quàm priora vitæ hujus. Meliùs confligitur quippe cum vitiis, quàm [e] cùm sine ulla conflictione dominantur. Melius est, inquam, bellum cum spe æternæ pacis, quàm sine ulla liberationis cogitatione captivitas. Cupimus quidem etiam hoc bello carere, & ad capessendam ordinatissimam pacem, ubi firmissima stabilitate potioribus [f] inferiora subdantur, igne divini amoris accendimur. Sed si (quod absit) illius tanti boni spes nulla esset, malle debuimus in hujus conflictationis molestia remanere, quàm vitiis in nos dominationem non eis resistendo permittere.

Rom. 8. 13. — 2. Tim. 2. 19. — Rom. 8. 14. — Rom. 5. 12. — Gal. 5. 17.

CAPUT XVI.

Sub quibus gratiæ legibus omnes regeneratorum habeantur ætates.

VERUM tanta est Dei misericordia in vasa misericordiæ quæ præparavit in gloriam, ut etiam prima hominis ætas, id est, infantia quæ sine ullo renisu subjacet carni, & secunda quæ pueritia nuncupatur, ubi nondum ratio suscepit hanc pugnam, & ferè sub omnibus vitiosis delectationibus jacet, quia licèt jam fari valeat, & ideo infantiam transisse videatur, nondum in ea est præcepti capax infirmitas mentis; si sacramenta Mediatoris acceperit, etiamsi hanc in eis annis vitam finiat, translata scilicet à potestate tenebrarum in regnum Christi, non solùm pœnis non præparetur æternis, sed ne ulla quidem post mortem purgatoria tormenta patiatur. Sufficit enim sola spiritalis regeneratio, ne post mortem obsit quod carnalis generatio cum morte contraxit. Cùm autem ventum fuerit ad ætatem, quæ præceptum jam capit, & subdi potest legis imperio, suscipiendum est bellum contra vitia, & gerendum acriter, ne ad damnabilia peccata perducat. Et si quidem nondum victoriarum consuetudine roborata sunt, faciliùs vincuntur & cedunt: si autem vincere atque imperare [g] consueverunt, laboriosâ difficultate superantur. Neque id fit veraciter atque sinceriter, nisi [h] veræ delectatione justitiæ: hæc est autem in fide Christi. Nam si lex jubens adsit, & spiritus juvans desit, per ipsam prohibitionem desiderio crescente atque vincente peccati, etiam reatus prævaricationis accedit. Nonnumquam sanè apertissima vitia aliis vitiis vincuntur occultis, quæ putantur esse virtutes, in quibus regnat superbia & quædam sibi placendi altitudo ruinosa. Tunc itaque victa vitia deputanda sunt, cùm Dei amore vincuntur, quem nisi Deus ipse non donat, nec aliter nisi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jesum Christum, qui factus est particeps mortalitatis nostræ, ut nos participes faceret divinitatis suæ. Paucissimi autem sunt tantæ felicitatis, ut ab ipsa ineunte adolescentia nulla damnabilia peccata committant, vel in flagitiis, vel in facinoribus, vel in nefariæ cujusquam impietatis errore, sed magna spiritûs largitate opprimant, quidquid [i] eis posset carnali delectatione dominari. Plurimi verò præcepto legis accepto, cùm priùs victi fuerint prævalentibus vitiis & prævaricatores ejus effecti, tunc ad gratiam confugiunt adjuvantem, qua fiant & amariùs pænitendo, & vehementiùs pugnando, priùs Deo subditâ, atque ita carni præpositâ mente victores. Quisquis igitur cupit pœnas evadere sempiternas, non solùm baptizetur, verùm etiam justificetur in Christo, ac sic verè transeat à diabolo ad Christum. Purgatorias autem pœnas nullas futuras opinetur, nisi ante illud ultimum tremendumque judicium. Nequaquam tamen negandum est, etiam ipsum æternum ignem pro diversitate meritorum quamvis malorum aliis leviorem, aliis futurum esse graviorem, sive ipsius vis atque ardor pro pœna digna cujusque varietur, sive ipse æqualiter ardeat, sed non æquali molestiâ sentiatur.

Rom. 9. 23. — Bellū cum vitiis gerendum.

[a] Editi, *hoc medium miserabile*. Plerique MSS. *hoc malum mirabile*: scilicet in parvulis ipsis regeneratis, de quibus superiore capite.
[b] Sola editio Lov. *per illius gratiam*.
[c] Ita omnes MSS. At editi, *ejus immortalitatis & justitiæ*: paulóque pòst loco *impletum*, iidem habebant *impleti*.
[d] Sic MSS. Editi verò, *& hoc quoque cùm malum sit miserabile*.
[e] Abest *cùm* à pluribus MSS.
[f] Lov. *infirmiora*. Editi alii & plerique MSS. *inferiora*.
[g] MSS. *consuerunt*: & sic alibi passim.
[h] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *vera*.
[i] Er. & nonnulli MSS. *quidquid in eis posset carnali delectatione damnari*.

CAPUT XVII.

De his qui putant nullorum hominum pœnas in æternum esse mansuras.

NUNC jam cum misericordibus nostris agendum esse video, & pacificè disputandum, qui vel omnibus illis hominibus, quos justissimus Judex dignos gehennæ supplicio judicabit, vel quibusdam eorum nolunt credere pœnam sempiternam futuram, sed post certi temporis metas pro cujusque peccati quantitate [a] longioris sive brevioris eos inde existimant liberandos. Qua in re misericordior profectò fuit Origenes, qui & ipsum diabolum atque angelos ejus post graviora pro meritis & diuturniora supplicia ex illis cruciatibus eruendos atque sociandos sanctis Angelis credidit. Sed illum & propter hoc, & propter alia nonnulla, & maximè propter alternantes sine cessatione beatitudines & miserias, & statutis sæculorum intervallis ab istis ad illas, atque ab illis ad istas itus ac reditus interminabiles, non immeritò reprobavit Ecclesia: quia & hoc quòd misericors videbatur amisit, faciendo sanctis veras miserias quibus pœnas luerent, & falsas beatitudines in quibus verum ac securum, hoc est, sine timore certum sempiterni boni gaudium non haberent. Longè autem aliter istorum misericordia humano errat affectu, qui hominum illo judicio damnatorum miserias temporales, omnium verò qui vel citiùs vel tardiùs liberantur, æternam felicitatem putant. Quæ sententia si propterea bona & vera quia misericors est, tanto erit melior & verior quanto misericordior fuerit. Extendatur ergo ac profundatur fons hujus misericordiæ usque ad damnatos angelos, saltem post multa atque prolixa quantumlibet sæcula liberandos. Cur usque ad universam naturam manat humanam, & cùm ad angelicam ventum fuerit, mox arescit? Non audent tamen se ulteriùs miserando porrigere, & ad liberationem ipsius quoque diaboli pervenire. Verùm si aliquis audet, vincit nempe istos, & tamen tanto invenitur errare deformiùs, & contra recta Dei verba perversiùs, quanto sibi videtur sentire clementiùs.

(Origenis sententia de salvando etiam diabolo.)

CAPUT XVIII.

De his qui novissimo judicio, propter intercessiones sanctorum, neminem hominum putant esse damnandum.

1. SUNT etiam, quales in collocutionibus nostris ipse sum expertus, qui cùm venerari videantur Scripturas sanctas, moribus improbandi sunt; & agendo caussam suam, multo majorem quàm isti misericordiam Deo tribuunt erga humanum genus. Dicunt enim de malis & infidelibus hominibus divinitus quidem verum prædictum esse, quòd digni sunt [b] pœnâ: sed cùm ad judicium ventum fuerit, misericordiam esse superaturam. Donabit enim eos, inquiunt, misericors Deus precibus & intercessionibus sanctorum suorum. Si enim orabant pro illis, quando eos patiebantur inimicos, quanto magis quando videbunt humiles supplicesque prostratos? Neque enim credendum est, aiunt, tunc amissuros sanctos viscera misericordiæ, cùm fuerint plenissimæ ac perfectissimæ sanctitatis, ut qui tunc orabant pro inimicis suis, quando & ipsi sine peccato non erant, tunc non orent pro supplicibus suis, quando nullum cœperint habere peccatum. Aut verò Deus tunc eos non exaudiet tot & tales filios suos, quando in tanta eorum sanctitate nullum inveniet orationis impedimentum? Testimonium verò Psalmi, & illi quidem qui permittunt infideles atque impios homines saltem longo tempore cruciari, & postea de malis omnibus erui, sed magis isti pro se dicunt esse, ubi legitur: *Numquid obliviscetur misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas?* (Psal. 76. 10.) Ira ejus est, inquiunt, ut omnes indigni beatitudine sempiterna, ipso judicante puniantur supplicio sempiterno. Sed si vel longum, vel prorsus ullum esse permiserit, profectò ut possit hoc fieri, continebit in ira sua miserationes suas, quod eum Psalmus dicit non esse facturum. Non enim ait, Numquid diu continebit in ira sua miserationes suas? sed quòd prorsus non continebit, ostendit.

2. Sic ergo isti volunt judicii Dei comminationem non esse mendacem, quamvis sit neminem damnaturus, quemadmodum ejus comminationem, qua dixit eversurum se esse Ninivem civitatem (Iona 3. 4.), mendacem non possumus dicere; & tamen non factum est, inquiunt, quod sine ulla conditione prædixit. Non enim ait, Ninive evertetur, si non egerint pænitentiam, seque correxerint: sed hoc non addito prænuntiavit futuram eversionem illius civitatis. Quam comminationem propterea veracem putant, quia hoc prædixit Deus quod verè digni erant pati, quamvis hoc non esset ipse facturus. Nam & si pænitentibus pepercit, inquiunt, utique illos pænitentiam non ignorabat acturos, & tamen absolutè ac definitè eorum eversionem futuram esse prædixit. Hoc ergo erat, inquiunt, in veritate severitatis, quia id erant digni; sed in ratione miserationis non erat, quam non continuit in ira sua, ut ab ea pœna supplicibus parceret, quam fuerat contumacibus comminatus. Si ergo tunc pepercit, aiunt, quando sanctum suum Prophetam fuerat parcendo contristaturus, quanto magis tunc miserabiliùs supplicantibus parcet, quando ut parcat omnes sancti ejus orabunt? Sed hoc quod ipsi suis cordibus suspicantur, ideo putant Scripturas tacuisse divinas, ut multi se corrigant, vel prolixarum vel æternarum timore pœnarum, & sint qui possint orare pro eis, qui se non correxerint: nec tamen opinantur omni modo id eloquia divina tacuisse. Nam quò pertinet, inquiunt, quod scriptum est, *Quàm multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti metuentibus te!* (Psal. 30. 20.) nisi ut intelligamus propter timorem fuisse absconditam misericordiæ divinæ tam multam secretamque dulcedinem? Addunt etiam propterea dixisse Apostolum, *Conclusit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur*, (Rom. 11. 32.) quò significaret, quòd ab illo nemo damnabitur. Nec isti tamen qui hoc sentiunt, hanc opinionem suam usque ad liberationem vel nullam damnationem diaboli atque angelorum ejus extendunt. Humanâ quippe circa solos homines moventur misericordiâ, & caussam maximè agunt suam, per generalem in genus humanum quasi Dei miserationem impunitatem falsam suis perditis moribus pollicentes: ac per hoc superabunt eos in prædicanda Dei misericordia, qui hanc impunitatem etiam principi dæmonum & ejus satellitibus pollicentur.

[a] Lov. *longiores sive breviores.* Editi verò alii & MSS. *longioris sive brevioris:* ut referatur ad *temporis.*

[b] Vox *pœnâ* abest ab editis Vind. Am. Er. & omnibus MSS.

Caput XIX.

De his qui impunitatem omnium peccatorum promittunt etiam hæreticis, propter participationem corporis Christi.

A ITEM sunt alii, ab æterno supplicio liberationem, nec ipsis saltem omnibus hominibus promittentes, sed tantummodo Christi baptismate ablutis, qui participes fiunt corporis ejus, quomodolibet vixerint, in quacumque hæresi vel impietate fuerint, propter illud quod ait Jesus, *Hic est panis qui de cælo descendit, ut si quis ex ipso manducaverit, non moriatur. Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi. Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum.* (Iohan. 6. 50. &c.) B Ab æterna ergo morte, inquiunt, necesse est istos erui, & ad vitam æternam quandocumque perduci.

Caput XX.

De his qui non omnibus, sed eis tantùm qui apud catholicos sunt renati, etiamsi postea in multa crimina erroresque proruperint, indulgentiam pollicentur.

C ITEM sunt qui hoc nec omnibus habentibus baptismatis Christi & ejus corporis sacramentum, sed solis catholicis, quamvis malè viventibus pollicentur; quia non solo sacramento, sed re ipsa manducaverunt corpus Christi, in ipso ejus corpore constituti, de quo dicit Apostolus, *Unus panis, unum corpus multi sumus:* (1. Cor. 10. 17.) ut etiamsi postea in aliquam hæresim vel etiam in gentilium idololatriam lapsi fuerint, tantùm quia in corpore Christi, id est, in Ecclesia catholica sumserunt baptismum Christi & manducaverunt corpus Christi, D non moriantur in æternum, sed vitam quandoque consequantur æternam; atque illa omnis impietas quanto major fuerit, non eis valeat ad æternitatem, sed ad diuturnitatem magnitudinemque pœnarum.

Caput XXI.

De his qui eos qui permanent in catholica fide, etiamsi pessimè vixerint, & ob hoc uri meruerint, tamen propter fidei fundamentum salvandos esse definiunt.

E SUNT autem qui propter id quod scriptum est, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit:* (Matth. 24. 13.) non nisi in Ecclesia catholica perseverantibus, quamvis in ea malè viventibus, hoc promittunt, per ignem videlicet salvandis merito fundamenti, de quo ait Apostolus, *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Si quis autem ædificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam, uniuscujusque opus manifestabitur.* F *Dies enim declarabit; quoniam in igne revelabitur, & uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. Si cujus opus permanserit quod superædificavit, mercedem accipiet. Si cujus opus autem arserit, damnum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem.* (1. Cor. 3. 11. &c.) Dicunt ergo cujuslibet vitæ catholicum Christianum Christum habere in fundamento, quod fundamentum nulla hæresis habet à corporis ejus unitate præcisa. Et ideo propter hoc fundamentum, etiamsi malæ vitæ fuerit catholicus Christianus, velut qui superædificaverit ligna, fœnum, G stipulam, putant eum salvum fieri per ignem, id est, post pœnas ignis illius liberari, quo igne in ultimo judicio punientur mali.

Caput XXII.

De his qui putant ea crimina, quæ inter eleemosynarum opera committuntur, ad damnationis judicium non vocari.

COMPERI etiam quosdam putare eos tantummodo arsuros illius æternitate supplicii, qui pro peccatis suis facere dignas eleemosynas negligunt, juxta illud apostoli Jacobi: *Iudicium autem sine misericordia illi, qui non fecit misericordiam.* (Iacobi 2. 13.) Qui ergo fecerit, inquiunt, quamvis mores in melius non mutaverit, sed inter ipsas suas eleemosynas nefariè ac nequiter vixerit, judicium illi cum misericordia futurum est, ut aut nulla damnatione plectatur, aut post aliquod tempus sive parvum, sive prolixum, ab illa damnatione liberetur. Ideo Judicem ipsum vivorum atque mortuorum noluisse existimant aliud commemorare se esse dicturum, sive dextris quibus est vitam daturus æternam, sive sinistris quos æterno supplicio damnaturus, nisi eleemosynas sive factas, sive non factas. (Matth. 25. 34.) Ad hoc pertinere aiunt & in oratione Dominica quotidianam postulationem: *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* (Matth. 6. 12.) Quisquis enim illi qui in eum peccavit, dimittit ignoscendo peccatum, procul dubio eleemosynam facit. Quam rem Dominus sic ipse commendavit, ut diceret, *Si enim dimiseritis peccata hominibus, dimittet vobis & Pater vester peccata vestra: si autem non dimiseritis hominibus, neque Pater vester qui in cælis est, dimittet vobis.* (Ibidem 14. & 15.) Ergo & ad hoc genus eleemosynarum pertinet quod ait apostolus Jacobus, judicium futurum sine misericordia ei qui non fecit misericordiam. Nec dixit Dominus, inquiunt, magna vel parva; sed, *Dimittet vobis Pater vester peccata vestra, si & vos dimiseritis hominibus.* Ac per hoc putant etiam eis qui perditè vixerint, donec claudant diem vitæ hujus extremum, per hanc orationem, qualiacumque & quantacumque fuerint, omnia quotidie peccata dimitti, sicut ipsa quotidie frequentatur oratio, si hoc tantummodo custodire meminerint, ut quando ab eis veniam petunt, qui eos peccato qualicumque læserunt, ex corde dimittant. Cùm ad hæc omnia, Deo donante, respondero, liber iste claudendus est.

Caput XXIII.

Contra opinionem eorum qui dicunt nec diaboli, nec hominum malorum perpetua futura supplicia.

AC primùm quæri oportet atque cognosci, cur Ecclesia ferre nequiverit hominum disputationem, diabolo etiam post maximas & diuturnissimas pœnas, purgationem vel indulgentiam pollicentem. Neque enim tot sancti & sacris veteribus ac novis litteris eruditi, mundationem & regni cælorum beatitudinem post qualiacumque & quantacumque supplicia, qualibuscumque & & quantiscumque angelis inviderunt: sed potiùs viderunt divinam vacuari vel infirmari non posse sententiam, quam se Dominus prænuntiavit in judicio prolaturum atque dicturum, *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.* (Matth. 25. 41.) Sic quippe ostendit æterno igne diabolum & angelos ejus arsuros. Et quod scriptum est in Apocalypsi: *Diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, quo & bestia & pseudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in sæcula sæculorum.* (Apoc. 20. 9. & 10.) Quod ibi dictum est *æternum*, hîc dictum est *in sæcula sæculorum:* quibus verbis ni-

nihil Scriptura divina significare consuevit, nisi [A] quod finem non habet temporis. Quamobrem prorsus nec alia caussa, nec justior atque manifestior inveniri potest, cur verissima pietate teneatur fixum & immobile, nullum regressum ad justitiam vitamque sanctorum diabolum & angelos ejus habituros, nisi quia Scriptura, quæ neminem [2. Petri 2. 4.] fallit, dicit eis Deum non pepercisse, & sic ab illo esse interim prædamnatos, ut carceribus caliginis [a] inferi retrusi traderentur servandi, atque ultimo judicio puniendi, quando eos æternus ignis [B] accipiet, ubi cruciabuntur in sæcula sæculorum. Quod si ita est, quomodo ab hujus æternitate pœnæ, vel universi, vel quidam homines post quantumlibet temporis subtrahentur, ac non statim enervabitur fides, qua creditur sempiternum dæmonum futurum esse supplicium? Si enim quibus [Matth. 25. 41.] dicetur, *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus*, vel universi vel aliqui eorum non semper ibi erunt; quid caussæ est cur diabolus & angeli ejus semper ibi futuri esse [C] credantur? An fortè Dei sententia, quæ in malos & angelos & homines proferetur, in angelos vera erit, in homines falsa? Ita planè hoc erit, si non quod Deus dixit, sed quod suspicantur homines plus valebit. Quod fieri quia non potest, non argumentari adversùs Deum, sed divino potiùs, dum tempus est, debent parere præcepto, qui sempiterno cupiunt carere supplicio. Deinde quale est æternum supplicium pro igne diuturni temporis [b] existimare, & vitam æternam credere sine [D] fine, cùm Christus eodem ipso loco, in una eademque sententia dixerit utrumque complexus, [Matth. 25. 46.] *Sic ibunt isti in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam*? Si utrumque æternum, profectò aut utrumque cum fine diuturnum, aut utrumque sine fine perpetuum debet intelligi. Par pari enim relata sunt, hinc supplicium æternum, inde vita æterna. Dicere autem in hoc uno eodemque sensu, Vita æterna sine fine erit, supplicium æternum finem habebit, multùm absurdum est. Unde, [E] quia vita æterna sanctorum sine fine erit, supplicium quoque æternum quibus erit, finem procul dubio non habebit.

CAPUT XXIV.

Contra eorum sensum, qui in judicio Dei omnibus reis propter sanctorum preces putant esse parcendum.

1. HOc autem & adversùs eos valet, qui suas agentes caussas contra Dei venire verba, velut misericordiâ majore conantur; ut ideo videlicet vera sint, quia ea quæ dixit homines esse [F] passuros, pati digni sunt, non quia passuri sunt. Donabit enim eos, inquiunt, precibus sanctorum suorum, etiam tunc tanto magis orantium pro inimicis suis, quanto sunt utique sanctiores, eorumque efficacior est oratio, & exauditione Dei dignior, jam nullum habentium omnino peccatum. Cur ergo eadem perfectissima sanctitate, & cuncta impetrare valentibus mundissimis & misericordissimis precibus, etiam pro angelis non orabunt, quibus paratus est ignis æternus, ut Deus sententiam suam mitiget, & reflectat in melius, eosque ab illo igne faciat alienos? An erit forsitan quisquam, qui & hoc futurum esse præsumat, affirmans etiam sanctos Angelos simul cum sanctis hominibus, qui tunc æquales erunt Angelis Dei, pro damnandis & angelis & hominibus oraturos, ut misericordiâ non patiantur, quod veritate merentur pati? Quod nemo sanæ fidei dixit, nemo dicturus est. Alioqui nulla caussa est, cur non etiam nunc pro diabolo & angelis ejus oret Ecclesia, quam Magister Deus pro inimicis suis jussit orare. Hæc igitur caussa, qua fit ut nunc Ecclesia non oret pro malis angelis, quos suos esse novit inimicos, eadem ipsa caussa est, qua fiet ut in illo tunc judicio etiam pro hominibus æterno igne cruciandis, quamvis perfecta sit sanctitate, non oret. Nunc enim propterea pro eis orat, quos in genere humano habet inimicos, quia tempus est pænitentiæ fructuosæ. Nam quid maximè pro eis orat, nisi *ut det illis Deus*, sicut dicit Apostolus, *pænitentiam, & resipiscant de diaboli laqueis, à quo captivi tenentur secundùm ipsius voluntatem*? [2. Tim. 2. 26.] Denique si de aliquibus ita certa esset, ut qui sint illi, etiam nosset, qui licèt adhuc in hac vita sint constituti, tamen prædestinati sunt in æternum ignem ire cum diabolo; tam pro eis non oraret, quàm nec pro ipso. Sed quia de nullo certa est, orat pro omnibus dumtaxat hominibus inimicis suis in hoc corpore constitutis: nec tamen pro omnibus exauditur. Pro his enim solis exauditur, qui etsi adversantur Ecclesiæ, ita tamen sunt prædestinati, ut pro eis exaudiatur Ecclesia, & filii efficiantur Ecclesiæ. Si qui autem usque ad mortem habebunt cor impænitens, nec ex inimicis convertentur in filios, numquid jam pro eis, id est, pro talium defunctorum spiritibus orat Ecclesia? Quid ita, nisi quia jam in parte diaboli computatur, qui, dum esset in corpore, non est translatus ad Christum?

2. Eadem itaque caussa est, cur non oretur tunc pro hominibus æterno igne puniendis, quæ caussa est, ut neque nunc, neque tunc oretur pro angelis malis: quæ itidem caussa est, ut quamvis pro hominibus [c], tamen jam nec nunc oretur pro infidelibus impiisque defunctis. Nam pro defunctis quibusdam, vel ipsius Ecclesiæ, vel quorumdam piorum exauditur [d] oratio: sed pro his quorum in Christo regeneratorum * nec usque adeo vita in corpore malè gesta est, ut tali misericordiâ judicentur digni non esse, nec usque adeo bene, ut talem misericordiam reperiantur necessariam non habere. [*V. Enchirid. c. 110.] Sicut etiam facta resurrectione mortuorum non deerunt quibus post pœnas, quas patiuntur spiritus mortuorum, impertiatur misericordia, ut in ignem non mittantur æternum. Neque enim de quibusdam veraciter diceretur, quòd non eis [Matth. 12. 32.] remittatur neque in hoc sæculo, neque in futuro,

a Sic MSS. Editi verò, *inferni.*

b Er. & Lov. *non existimare.* Abest *non* ab editis aliis & MSS.

c Editi post *pro hominibus*, addunt *nunc vivis oretur etiam malis*: glossema, quod à veteribus libris abest.

d Hoc loco inserta sunt in Erasmi editione quædam, quæ minimè reperiuntur in aliis libris, neque cum antecedentibus & subsequentibus verbis satis cohærent: scilicet post *impiisque defunctis*, sic habet illa editio: *Nam pro defunctis quibusdam, vel ipsius Ecclesiæ, vel quorumdam piorum exauditur oratio ejus, licèt qui in Christo renati non adeo ita malè vixerint in corpore, ut tali misericordiâ habeantur indigni, nec iidem sic bene, ut inveniantur tali misericordiâ non egere. Tales etiam constat ante judicii diem per pœnas temporales, quas eorum spiritus patiuntur purgatos receptis corporibus, æterni ignis suppliciis non tradendos. Quod si ita est, quid dicendum est de his, qui in simili vita inveniuntur in die judicii, id est, quos hujusmodi dies ille viventes invenerit, cùm quodam modo uno momento moriantur & resurgant, & non sit spatium, ut pro eis aut oratio sanctorum possit audiri, aut eorum ante judicium temporali pœna purgari. Numquid dicendi sunt æterno igni numquam absolvendi tradi posse tempore judicii, quibus vitam talem egisse concedimus, ut si ante judicium mortui essent, temporali supplicio ac sanctorum orationibus mundarentur? Ipsius quippe Ecclesiæ vel quorumdam piorum exauditur oratio, sed pro his quorum in Christo regeneratorum &c.*

nisi essent quibus, etsi non in isto, tamen remittetur in futuro. Sed cùm dictum fuerit à Judice vivorum atque mortuorum, (Matth. 25. 34. &c.) *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi*: & aliis è contrario, *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis ejus*: &, *Ibunt isti in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam*: nimiæ præsumtionis est dicere, cuiquam eorum æternum supplicium non futurum, quos Deus ituros in supplicium dixit æternum, & per hujus præsumtionis persuasionem facere, ut de ipsa quoque vita vel desperetur vel dubitetur æterna.

3. Nemo itaque sic intelligat Psalmum canentem, (Psal. 76. 10.) *Numquid obliviscetur misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas?* ut opinetur de hominibus bonis veram, de malis falsam, aut de bonis hominibus & malis angelis veram, de malis autem hominibus falsam Dei esse sententiam. Hoc enim quod ait Psalmus, ad vasa misericordiæ pertinet, & ad filios promissionis, quorum erat unus etiam ipse Propheta, qui cùm dixisset, *Numquid obliviscetur misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas?* continuò subjecit, (Ibidem 11.) *Et dixi, Nunc cœpi, hæc est immutatio dexteræ Excelsi.* Exposuit profectò quid dixerit, *Numquid continebit in ira sua miserationes suas?* Ira enim Dei est etiam ista vita mortalis, (Psal. 143. 4.) ubi homo vanitati similis factus est, & dies ejus velut umbra prætereunt. In qua tamen ira non obliviscitur misereri Deus, faciendo (Matth. 5. 45.) solem suum oriri super bonos & malos, & pluendo super justos & injustos; ac sic non continet in ira sua miserationes suas: maximéque in eo quod expressit hic Psalmus, dicendo, *Nunc cœpi, hæc est immutatio dexteræ Excelsi*: quoniam in hac ipsa ærumnosissima vita, quæ ira Dei est, vasa misericordiæ mutat in melius, quamvis adhuc in hujus corruptionis miseria maneat ira ejus, quia nec in ipsa ira sua continet miserationes suas. Cùm ergo isto modo compleatur divini illius Cantici veritas, non est eam necesse etiam illic intelligi, ubi non pertinentes ad Civitatem Dei sempiterno supplicio punientur. Sed quibus placet istam sententiam usque ad illa impiorum tormenta protendere, saltem sic intelligant, ut manente in eis irâ Dei, quæ in æterno est prænuntiata supplicio, non contineat Deus in hac ira sua miserationes suas, & faciat eos non tantâ quantâ digni sunt pœnarum atrocitate cruciari; non ut eas pœnas vel numquam subeant, vel aliquando finiant, sed ut eas mitiores quàm merita sunt eorum levioresque patiantur. Sic enim & ira Dei manebit, & in ipsa ira sua miserationes suas non continebit. Quod quidem non ideo confirmo, quoniam non resisto.

4. Ceterùm eos qui putant minaciter potiùs quàm veraciter dictum, (Matth. 25. 41.) *Discedite à me maledicti in ignem æternum*, &, (Apoc. 20. 10.) *Ibunt isti in supplicium æternum*, &, *Cruciabuntur in sæcula sæculorum*, &, (Isai. 66. 44.) *Vermis eorum non morietur, & ignis non exstinguetur*, & cetera hujusmodi, non tam ego, quàm ipsa Scriptura divina planissimè atque plenissimè redarguit ac refellit. (Iona 3. 7.) Ninivitæ quippe in hac vita egerunt pænitentiam; & ideo fructuosam, velut in hoc agro seminantes, in quo Deus voluit cum lacrymis seminari, (Psal. 125. 6.) quod postea cum lætitia meteretur: & tamen quis negabit, quod Dominus prædixit, in eis fuisse completum, nisi parum advertat, quemadmodum peccatores Deus non solùm iratus, verùm etiam miseratus evertat? (Peccatores duobus modis evertuntur.) Evertuntur enim peccatores duobus modis, aut sicut Sodomitæ, ut pro peccatis suis ipsi homines puniantur, aut sicut Ninivitæ, ut ipsa hominum peccata pænitendo destruantur. Factum est ergo quod prædixit Deus: eversa est Ninive quæ mala erat, & bona ædificata est quæ non erat. Stantibus enim mœnibus atque domibus, eversa est civitas in perditis moribus. Ac sic quamvis Propheta fuerit contristatus, quia non est factum quod illi homines timuerunt illo prophetante venturum: factum est tamen quod fuerat Deo præsciente prædictum; quoniam noverat qui prædixit, quomodo in melius esset implendum.

5. Ut autem noverint isti in perversum misericordes quò pertineat quod scriptum est, (Psal. 30. 20.) *Quàm multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* legant quod sequitur, *perfecisti autem sperantibus in te.* Quid est, *Abscondisti timentibus, perfecisti sperantibus*, nisi quia illis qui timore pœnarum suam volunt justitiam constituere (Rom. 10. 3.) quæ in lege est, non est justitia Dei dulcis, quia nesciunt eam? Non enim gustaverunt eam. In se namque sperant, non in ipso: & ideo eis absconditur multitudo dulcedinis Dei; quoniam timent quidem Deum, sed illo timore servili, qui non est (1 Johan. 4. 18.) in caritate, quia perfecta caritas foras mittit timorem. Ideo sperantibus in eum perficit dulcedinem suam, inspirando eis caritatem suam, ut timore casto, non quem caritas foras mittit, sed (Psal. 18. 10.) permanente in sæculum sæculi, cùm gloriantur, in Domino glorientur. Justitia quippe Dei Christus est, *qui factus est nobis*, sicut dicit Apostolus, (1. Cor. 1. 30. & 31.) *sapientia à Deo, & justitia, & sanctificatio, & redemtio: ut quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.* Hanc Dei justitiam, quam donat gratia sine meritis, nesciunt illi qui suam justitiam volunt constituere, & ideo justitiæ Dei, (Rom. 10. 3.) quod Christus est, non sunt subjecti. In qua justitia est multa multitudo dulcedinis Dei, propter quam dicitur in Psalmo, (Psal. 33. 9.) *Gustate, & videte quàm dulcis est Dominus.* Et hanc quidem in hac peregrinatione gustantes, non ad satietatem sumentes, esurimus eam potiùs ac sitimus, ut eâ postea saturemur, cùm videbimus eum sicuti est, (1. Johan. 3. 2.) & implebitur quod scriptum est, (Psal. 16. 15.) *Saturabor, cùm manifestabitur gloria tua.* Ita perficit Christus multam multitudinem dulcedinis suæ sperantibus in eum. Porrò autem si eam, quam illi putant, dulcedinem suam Deus abscondit timentibus eum, [a] qua non est impios damnaturus, ut hoc nescientes & damnari timentes rectè vivant, ac sic possint esse qui orent pro non rectè viventibus; quomodo eam perficit sperantibus in eum, quando quidem, sicut somniant, per hanc dulcedinem non damnaturus est eos, qui non sperant in eum? Illa igitur ejus dulcedo quæratur, quam perficit sperantibus in eum, non quam perficere putatur contemnentibus & blasphemantibus eum. Frustra itaque homo [b] post hoc corpus inquirit, quod in hoc corpore sibi comparare neglexit.

6. Illud quoque Apostolicum, (Rom. 11. 32.) *Conclusit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur*; non ideo dictum est, quòd neminem sit damnaturus: sed

[a] Sola editio Lov. *quia*: minùs bene.
[b] Vind. Am. & Er. *Frustra itaque homo positus in hoc corpore, occultorum judiciorum Dei sibi notitiam arrogare præsumit. Illud quoque Apostolicum* &c.

superiùs apparet unde sit dictum. Nam cùm de Judæis postea credituris Apostolus loqueretur ad Gentes, ad quas utique jam credentes conscribebat epistolas: *Sicut enim vos*, inquit, *aliquando non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis* [a] *illorum incredulitate: sic & hi nunc non crediderunt in vestra misericordia, ut & ipsi misericordiam consequantur.* Deinde subjecit, unde isti sibi errando blandiuntur, atque ait, *Conclusit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur.* Quos omnes, nisi de quibus loquebatur, tamquam dicens, & vos & illos? Deus ergo & Gentiles & Judæos, quos præscivit & prædestinavit conformes [b] imaginis Filii sui, omnes in infidelitate conclusit: ut de amaritudine infidelitatis suæ pænitendo confusi, & ad dulcedinem misericordiæ Dei credendo conversi, clamarent illud in Psalmo, *Quàm multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te, perfecisti autem sperantibus*, non in se, sed *in te!* Omnium itaque miseretur vasorum misericordiæ. Quid est, omnium? Et eorum scilicet quos ex Gentibus, & eorum quos ex Judæis prædestinavit, vocavit, justificavit, glorificavit; non omnium hominum, sed istorum omnium neminem damnaturus.

Ibidem 30. & 31. — Rom. 8. 29. — Psal. 30. 20.

Caput XXV.

An hi qui inter hæreticos baptizati sunt, & deteriores postea malè vivendo facti sunt, vel hi qui apud catholicos renati ad hæreses aut schismata transierunt, vel hi qui à catholicis apud quos renati sunt non recedentes criminosè vivere persliterunt, possint privilegio sacramentorum remissionem æterni sperare supplicii.

1. Sed jam respondeamus etiam illis, qui non solùm diabolo & angelis ejus, sicut nec isti, sed ne ipsis quidem omnibus hominibus liberationem ab æterno igne promittunt; verùm eis tantùm qui Christi baptismate abluti & corporis ejus & sanguinis participes facti sunt, quomodolibet vixerint, in quacumque hæresi vel impietate fuerint. Sed contradicit eis Apostolus, dicens, *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, invidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ prædico vobis, sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* Hæc profectò Apostolica falsa est sententia, si tales post quantalibet tempora liberati regnum Dei possidebunt. Sed quoniam falsa non est, profectò regnum Dei non possidebunt. Et si in regni Dei possessione numquam erunt, æterno supplicio tenebuntur: quoniam non est locus medius, ubi non sit in supplicio, qui illo non fuerit constitutus in regno.

V. librum de fide & operibus, Tom. 6. — Gal. 5. 19. &c.

2. Quamobrem quod ait Dominus Jesus, *Hic est panis qui de cælo descendit, ut si quis ex ipso manducaverit, non moriatur: Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi; si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum*, quomodo sit accipiendum, meritò quæritur. Et ab istis quidem quibus nunc respondemus, hunc intellectum auferunt illi quibus deinde respondendum est: hi sunt autem qui hanc liberationem, nec omnibus habentibus sacramentum baptismatis & corporis Christi, sed solis catholicis, quamvis malè viventibus, pollicentur: quia non solo, inquiunt, sacramento, sed re ipsa manducaverunt corpus Christi, in ipso scilicet ejus corpore constituti: de quo corpore ait Apostolus, *Unus panis, unum corpus multi sumus.* Qui ergo est in ejus corporis unitate, id est, in Christianorum compage membrorum, cujus corporis sacramentum fideles communicantes de altari sumere consueverunt, ipse verè dicendus est manducare corpus Christi, & bibere sanguinem Christi. Ac per hoc hæretici & schismatici ab hujus unitate corporis separati possunt idem percipere sacramentum, sed non sibi utile, immo verò etiam noxium, quo judicentur graviùs, quàm vel tardiùs liberentur. Non sunt quippe in eo vinculo pacis, quod illo exprimitur sacramento.

Johan. 6. 50. — 1. Cor. 10. 17.

3. Sed rursus etiam isti qui rectè intelligunt, non dicendum esse eum manducare corpus Christi, qui in corpore non est Christi, non rectè promittunt eis qui vel in hæresim, vel etiam in gentilium superstitionem, ex illius corporis unitate labuntur, liberationem quandoque ab æterni igne supplicii. Primùm, quia debent adtendere, quàm sit intolerabile atque à sana doctrina nimis devium, ut multi ac penè omnes, qui hæreses impias condiderunt exeuntes de catholica Ecclesia, & facti sunt hæresiarchæ, meliores habeant caussas, quàm hi qui numquam fuerunt catholici, cùm in eorum laqueos incidissent; si illos hæresiarchas hoc facit liberari à supplicio sempiterno, quòd in catholica Ecclesia baptizati sunt, & sacramentum corporis Christi in vero Christi corpore primitus acceperunt: cùm pejor utique sit desertor fidei & ex desertore oppugnator ejus effectus, quàm ille qui non deseruit quam numquam tenuit. Deinde quia & his occurrit Apostolus eadem verba proferens, & enumeratis illis carnis operibus eadem veritate prædicens: *Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.*

Gal. 5. 21.

4. Unde nec illi in perditis & damnabilibus moribus debent esse securi, qui usque in finem quidem velut in communione Ecclesiæ catholicæ perseverant, intuentes quod dictum est, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*; & per vitæ iniquitatem, ipsam vitæ justitiam, quod eis Christus est, deserunt, sive fornicando, sive alias immunditias flagitiorum, quas nec Apostolus exprimere voluit, in suo corpore perpetrando, sive turpitudine luxuriæ diffluendo, sive aliquid aliud eorum agendo de quibus ait, *Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* Ac per hoc quicumque agunt talia, nisi in sempiterno supplicio non erunt, quia in Dei regno esse non poterunt. In his enim perseverando usque in hujus vitæ finem, non utique dicendi sunt in Christo perseverasse usque in finem: quia in Christo perseverare, est in ejus fide perseverare. Quæ *fides*, ut eam definit idem Apostolus, *per dilectionem operatur. Dilectio* autem, sicut ipse alibi dicit, *malum non operatur.* Nec isti ergo dicendi sunt manducare corpus Christi; quoniam nec in membris computandi sunt Christi. Ut enim alia taceam, non possunt simul esse & membra Christi, & membra meretricis. Denique ipse dicens, *Qui manducat carnem meam, & bibit sanguinem meum, in me manet, & ego in eo*; ostendit quid sit non sacramento tenus, sed re vera corpus Christi manducare, & ejus san-

Matth. 10. 22. — Gal. 5. 6. — 1. Cor. 13. 4. — Rom. 13. 10. — 1. Cor. 6. 15. — Johan. 6. 57.

[a] Editi, *in illorum incredulitate.* Abest *in* à MSS.

[b] Hic editi soli addunt *fieri*: quod verbum in Rom. 8. 29. prætere solet Augustinus.

guinem bibere: hoc est enim in Christo manere, ut in illo maneat & Christus. Sic enim hoc dixit, tamquam diceret, Qui non in me manet, & in quo ego non maneo, non se dicat aut existimet manducare corpus meum, aut bibere sanguinem meum. Non itaque manent in Christo, qui non sunt membra ejus. Non sunt autem membra Christi, qui se faciunt membra meretricis, nisi malum illud pœnitendo esse destiterint, & ad hoc bonum reconciliatione redierint.

Caput XXVI.

Quid sit in fundamento habere Christum, & quibus spondeatur salus quasi per ignis usturam.

1. Sed habent, inquiunt, Christiani catholici in fundamento Christum, à cujus unitate non recesserunt, tametsi huic fundamento superædificaverunt quamlibet pessimam vitam, velut
a ligna, fœnum, stipulam: recta itaque fides[a], per quam Christus est fundamentum, quamvis cum damno, quoniam illa quæ superædificata sunt exurentur, tamen poterit eos quandoque ab illius ignis perpetuitate salvare. Respondeat eis brevi-
Jacobi 2. 14. ter apostolus Jacobus: *Si quis dicat se fidem habere, opera autem non habeat, numquid poterit fides salvare eum?* Et quis est, inquiunt, de quo dicit aposto-
1. Cor. 3. 15. lus Paulus, *Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem?* Simul quis iste sit, inquiramus: hunc tamen non esse, certissimum est, ne duorum Apostolorum sententias mittamus in rixam, si unus dicit, Etiamsi mala opera quis habuerit, salvabit eum fides per ignem; alius autem, Si opera non habeat, numquid poterit fides salvare eum?

2. Inveniemus ergo quis possit salvari per ignem, si prius invenerimus quid sit habere in fundamento Christum. Quod ut de ipsa similitudine quantocyus advertamus: Nihil in ædificio præponitur fundamento: quisquis itaque sic habet in corde Christum, ut ei terrena & temporalia, nec ea quæ licita sunt atque concessa præponat, fundamentum habet Christum. Si autem præponit, etsi videatur habere fidem Christi, non est tamen in eo fundamentum Christus, cui talia præponuntur: quanto magis, si salutaria præcepta contemnens committat illicita, non præposuisse Christum, sed postposuisse convincitur, quem posthabuit imperantem sive concedentem, dum contra ejus imperata sive concessa suam per flagitia delegit ex-
1. Cor. 6. 16. plere libidinem? Si quis itaque Christianus diligit meretricem, eique adhærens unum corpus efficitur, jam in fundamento non habet Christum. Si
Ephes. 5. 25. quis autem diligit uxorem suam; si secundùm Christum, quis ei dubitet in fundamento esse Christum? Si verò secundùm hoc sæculum, si
1. Thess. 4. 5. carnaliter, si in morbo concupiscentiarum, sicut & gentes quæ ignorant Deum, etiam hoc secundùm veniam concedit Apostolus, immo per Apostolum Christus. Potest ergo & iste habere in fundamento Christum. Si enim ei nihil talis affectionis voluptatisque præponat, quamvis superædificet ligna, fœnum, stipulam, Christus est fundamentum, propter hoc salvus erit per ignem.
b Delicias quippe[b] hujusmodi amoresque terrenos, propter conjugalem quidem copulam non damnabiles, tribulationis ignis exuret: ad quem ignem pertinent & orbitates, & quæcumque calamita-

A tes quæ auferunt hæc. Ac per hoc ei qui ædificavit, erit ædificatio ista damnosa; quia non habebit quod superædificavit, & eorum amissione cruciabitur, quibus fruendo utique lætabatur. Sed per hunc ignem salvus erit merito fundamenti, quia & si utrùm id, an Christum habere mallet, à persecutore proponeretur, illud Christo non præponeretur. Vide in Apostoli verbis hominem ædificantem super fundamentum[c] aurum, argentum, c
lapides pretiosos: *Qui sine uxore est*, inquit, *cogitat* 1. Cor. 7. 32.
B *quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo.* Vide alium ædificantem ligna, fœnum, stipulam: *Qui autem ma-* Ibidem 33.
trimonio junctus est, inquit, *cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori.* * *Uniuscujusque opus*[d] *manife-* * 1. Cor. 3. 13. d
stabitur: dies enim declarabit; dies[e] utique tribulationis: *quoniam in igne*, inquit, *revelabitur.* Eam- e
dem tribulationem ignem vocat, sicut alibi legitur: *Vasa figuli probat fornax, & homines justos ten-* Eccli. 27. 6.
tatio tribulationis. Et, *Uniuscujusque opus quale sit, ignis* 1. Cor. 3. 13.
probabit. Si cujus opus permanserit, (permanet enim
C quòd quisque cogitat quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo,) *quod superædificavit, mercedem accipiet:* id est, unde cogitavit, hoc sumet. *Si cujus au-* Ibidem 15.
tem opus arserit, damnum patietur: quoniam quod dilexerat, non habebit. *Ipse autem salvus erit*; quia nulla eum tribulatio ab illius fundamenti stabilitate movit: *sic tamen quasi per ignem.* Quod enim sine illiciente amore non habuit, sine urente dolore non perdit. Ecce, quantum mihi videtur, inventus est ignis, qui nullum eorum dam-
D net, sed unum ditet, alterum damnificet, ambos probet.

3. Si autem ignem illum isto loco voluerimus accipere, de quo Dominus dicet sinistris, *Discedi-* Matth. 25. 41.
te à me maledicti in ignem æternum: ut in eis etiam isti esse credantur, qui ædificant super fundamentum ligna, fœnum, stipulam, eosque ex illo igne post tempus pro malis meritis impertitum liberet boni meritum fundamenti: quid arbitrabimur dextros quibus dicetur, *Venite bene-* Ibidem 34.
E *dicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*, nisi eos qui ædificaverunt super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos? Sed in illum ignem, de quo dictum est, *sic tamen quasi per ignem*, si hoc modo est intelligendus, utrique mittendi sunt, & dextri scilicet, & sinistri. Illo quippe igne utrique probandi sunt, de quo dictum est: *Dies enim declarabit, quoniam in igne re-* 1. Cor. 3. 13.
velabitur; & uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. Si ergo utrumque probabit ignis, ut si cujus
F opus permanserit, id est, non fuerit igne consumtum, quod superædificavit, mercedem accipiat; si cujus autem opus arserit, damnum patiatur: profectò non est ipse æternus ille ignis. In illum enim soli sinistri novissima & perpetua damnatione mittentur, iste autem dextros probat. Sed alios eorum sic probat, ut ædificium quod super Christum fundamentum ab eis invenerit esse constructum, non exurat atque consumat: alios autem aliter, id est, ut quod superædificaverunt, ardeat, dam-
G numque inde patiantur; salvi fiant autem, quoniam Christum in fundamento stabiliter positum præcellenti caritate tenuerunt. Si autem salvi fient, profectò & ad dexteram stabunt, & cum ceteris audient, *Venite benedicti Patris mei, possidete para-*

[a] Er. & Lov. *fides est.* Redundat *est*, nec habetur in MSS.
[b] Plures MSS. *hujus mundi.*
[c] Editi, *super fundamentum hoc.* Abest *hoc* à MSS.
[d] Hîc editi veteribus libris dissentientes addunt *quale sit.* Nec non continuò pòst *manifestabitur*, habent *dies enim Domini declarabit:* quo loco vox *Domini* non est in MSS. nec in Græco textu Apostoli.
[e] Vind. Am. & Er. *Dies utique iræ, dies tribulationis.*

tum vobis regnum : non ad ſiniſtram, ubi illi erunt, A
qui ſalvi non erunt, & ideo audient, *Diſcedite à*
a *me maledicti in ignem æternum.* Nemo quippe [a] ab
illo igne ſalvabitur, quia in ſupplicium æternum
Iſai. 66. 24. ibunt illi omnes, ubi vermis eorum non morietur,
& ignis non exſtinguetur, quo cruciabuntur die
Apoc. 20. 10. ac nocte in ſæcula ſæculorum.

4. Poſt iſtius ſanè corporis mortem, donec ad
illum veniatur, qui poſt reſurrectionem corporum
futurus eſt damnationis & remunerationis ultimus
dies, ſi hoc temporis intervallo ſpiritus defuncto- B
rum ejuſmodi ignem dicuntur perpeti; quem non
ſentiant illi qui non habuerunt tales mores & amo-
res in hujus corporis vita, ut eorum ligna, fœnum,
ſtipula conſumatur; alii verò ſentiant qui ejuſ-
modi ſecum ædificia portaverunt, ſive ibi tantùm,
b ſive & hîc & ibi, ſive ideo hîc ut non ibi, [b] ſæcula-
ria, quamvis à damnatione venialia concremantem
ignem tranſitoriæ tribulationis inveniant, non re-
darguo, quia forſitan verum eſt. Poteſt quippe
ad iſtam tribulationem pertinere etiam ipſa mors C
carnis, quæ de peccati primi perpetratione con-
c cepta eſt, [c] ut ſecundùm cujuſque ædificium tem-
pus quod eam ſequitur ab unoquoque ſentiatur.
Perſecutiones quoque quibus Martyres coronati
ſunt, & quas patiuntur quicumque Chriſtiani, pro-
bant utraque ædificia velut ignis, & alia conſu-
munt cum ipſis ædificatoribus, ſi Chriſtum in eis
non inveniunt fundamentum; alia ſine ipſis, ſi in-
d veniunt, quia licèt cum damno ſalvi erunt [d] ipſi:
alia verò non conſumunt, quia talia reperiunt D
quæ maneant in æternum. Erit etiam in fine ſæ-
culi tribulatio tempore Antichriſti, qualis num-
quam antea fuit. Quàm multa erunt tunc ædifi-
cia, ſive aurea, ſive fœnea ſuper optimum funda-
mentum, quod eſt Chriſtus Jeſus, ut ignis ille
probet utraque, & de aliis gaudium, de aliis in-
ferat damnum; neutros tamen perdat in quibus
hæc inveniet, propter ſtabile fundamentum. Qui-
cumque autem, non dico uxorem, cujus etiam com-
mixtione carnis ad carnalem utitur voluptatem, E
ſed ipſa quæ ab hujuſmodi delectationibus aliena
ſunt nomina pietatis, humano more carnaliter di-
ligendo, Chriſto anteponit, non eum habet in
fundamento; & ideo non per ignem ſalvus erit,
ſed ſalvus non erit, quia eſſe cum Salvatore non
Matth. 10. 37. poterit, qui de hac re apertiſſimè loquens ait, *Qui*
amat patrem aut matrem plus quàm me, non eſt me
dignus: & qui amat filium aut filiam ſuper me, non eſt
me dignus. Verùm qui has neceſſitudines ſic amat
carnaliter, ut tamen eas Chriſto Domino non præ- F
ponat, malitque ipſis carere quàm Chriſto, ſi ad
hunc fuerit articulum tentationis adductus, per
ignem ſalvus erit: quia ex earum amiſſione tan-
tum neceſſe eſt urat dolor, quantum hæſe-
Amor parentum quatenus purus. rat amor. Porrò qui patrem, matrem, filios,
filias ſecundùm Chriſtum dilexerit, ut ad ejus re-
gnum obtinendum eique cohærendum illis con-
ſulat, vel hoc in eis diligat, quòd membra ſunt
Chriſti, abſit ut iſta dilectio reperiatur in lignis,
fœno & ſtipula conſumenda, ſed prorſus ædificio G
aureo, argenteo, gemmeo deputabitur. Quomo-
do autem poteſt eos plus amare quàm Chriſtum,
quos amat utique propter Chriſtum?

Caput XXVII.

Contra eorum perſuaſionem, qui putant ſibi non obfutura peccata, in quibus, cùm eleemoſynas facerent, perſtiterunt.

1. Reſtat eis reſpondere, qui dicunt æter-
no igne illos tantummodo arſuros, qui pro
peccatis ſuis facere dignas eleemoſynas negligunt,
propter illud quod ait apoſtolus Jacobus: *Judicium* *Iacobi* 2. 13.
autem ſine miſericordia illi qui non fecit miſericordiam.
Qui ergo fecit, inquiunt, quamvis non correxe-
rit perditos mores, ſed nefariè ac nequiter inter
ipſas ſuas eleemoſynas vixerit, cum miſericordia
illi futurum eſt judicium, ut aut non damnetur
omnino, aut poſt aliquod tempus à damnatione
noviſſima liberetur. Nec ob aliud exiſtimant
Chriſtum de ſolo dilectu atque neglectu eleemo-
ſynarum diſcretionem inter dexteros & ſiniſtros
eſſe facturum, quorum alios in regnum, alios in
ſupplicium mittat æternum. Ut autem quotidiana
ſibi opinentur, quæ facere omnino non ceſſant,
qualiacumque & quantacumque ſint, per eleemo-
ſynas dimitti poſſe peccata, orationem quam do-
cuit ipſe Dominus, & ſuffragatricem ſibi adhibe-
re conantur, & teſtem. Sicut enim nullus eſt, in-
quiunt, dies, quo à Chriſtianis hæc oratio non
dicatur: ita nullum eſt quotidianum qualecumque
peccatum, quod per illam non dimittatur, cùm
dicimus, *Dimitte nobis debita noſtra:* ſi quod ſequi- *Matth.* 6. 12.
tur facere curemus, *ſicut & nos dimittimus debito-*
ribus noſtris. Non enim ait Dominus, inquiunt, Si
dimiſeritis peccata hominibus, dimittet vobis Pa- *Ibidem* 14.
ter veſter quotidiana parva peccata veſtra; ſed, *di-*
mittet vobis, inquit, *peccata veſtra.* Qualiacumque
ergo vel quantacumque ſint, etiamſi quotidie per-
petrentur, nec ab eis vitâ [e] diſcedant in melius com- e
mutatâ, per eleemoſynam veniæ non negatæ re-
mitti ſibi poſſe præſumunt.

2. Sed bene, quòd iſti dignas pro peccatis com-
monent eleemoſynas eſſe faciendas: quoniam ſi
dicerent qualeſcumque eleemoſynas pro peccatis
& quotidianis & magnis & quantacumque ſcele-
rum conſuetudine miſericordiam poſſe impetrare
divinam, ut ea quotidiana remiſſio ſequeretur, vi-
derent rem ſe dicere abſurdam atque ridiculam.
Sic enim cogerentur fateri fieri poſſe, ut opulen-
tiſſimus homo decem nummulis diurnis in elee-
moſynas impenſis, homicidia, & adulteria, & ne-
faria quæque facta redimeret. Quod ſi abſurdiſſi-
mum & inſaniſſimum eſt dicere: profectò ſi quæ-
ratur, quæ dignæ ſint pro peccatis eleemoſynæ,
de quibus etiam Chriſti præcurſor ille dicebat,
Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: procul dubio *Matth.* 3. 8.
non invenientur eas facere, qui vitam ſuam uſ-
que ad mortem quotidianorum criminum perpe-
tratione confodiunt. Primùm, quia in auferendis
rebus alienis longè plura diripiunt, ex quibus per-
exigua pauperibus largiendo, Chriſtum ſe ad hoc
paſcere exiſtimant, ut licentiam malefactorum ab
illo ſe emiſſe, vel quotidie potiùs emere creden-
tes, ſecuri damnabilia tanta committant. Qui ſi
pro uno ſcelere omnia ſua diſtribuerent indigen-
tibus membris Chriſti, niſi deſiſterent à talibus
factis, habendo caritatem, quæ non agit perpe- 1. *Cor.* 13. 4.
ram, aliquid eis prodeſſe non poſſet. Qui ergo di-

[a] Lov. *Nemo quippe eorum.* Abeſt *eorum* ab editis aliis & MSS.
[b] Beraldus in ſuo codice emendat *ſecluſa.*
[c] Sic veteres libri. At editi, *& ſecundùm cujuſque ædificium tempore ſuo ab unoquoque ſuſcepta. Poſſunt & perſecutiones Eccleſiæ, quibus Martyres coronati ſunt.*

[d] Vind. Am. & Er. *quia licèt cum damno ſalvi erunt: ipſi non conſumentur, propter Chriſti videlicet meritum in fundamentum reperti, qui manet in æternum. Erit etiam* &c.
[e] Sic melioris notæ MSS. At editi, *diſcedat*: & infrà *per eleemoſynam venia non negata.*

gnas pro suis peccatis eleemosynas facit, priùs eas facere [a] incipiat à se ipso. Indignum est enim, ut in se non faciat, qui facit in proximum, cùm audiat dicentem Dominum, (Matth. 22. 39.) *Diliges proximum tuum tamquam te ipsum.* Itemque audiat, (Eccli. 30. 24.) *Miserere tuæ animæ placens Deo.* Hanc eleemosynam, id est, ut Deo placeat, non faciens animæ suæ, quomodo dignas pro peccatis suis eleemosynas facere dicendus est? Ad hoc enim & illud scriptum est: (Eccli. 14. 5.) *Qui sibi malignus est, cui bonus erit?* Orationes quippe adjuvant eleemosynæ. Et utique intuendum est quod legimus: (Eccli. 21. 1.) *Fili peccasti, ne adjicias iterum, & de præteritis deprecare, ut dimittantur tibi.* Propter hoc ergo eleemosynæ faciendæ sunt, ut cùm de præteritis peccatis deprecamur, exaudiamur, non ut in eis perseverantes, licentiam malefaciendi nos per eleemosynas comparare credamus.

3. Ideo autem Dominus & dextris eleemosynas ab eis factas, & sinistris non factas se imputaturum esse prædixit, ut hinc ostenderet quantum valeant eleemosynæ ad priora delenda, non ad perpetua impunè committenda peccata. Tales autem eleemosynas non dicendi sunt facere, qui vitam nolunt à consuetudine scelerum in melius commutare. Quia & in hoc quod ait, (Matth. 25. 45.) *Quando uni ex minimis meis non fecistis, mihi non fecistis;* ostendit eos non facere etiam quando se facere existimant. Si enim Christiano esurienti panem tamquam [b] Christiano darent, profectò sibi panem justitiæ, quod ipse Christus est, non negarent: quoniam Deus, non cui detur, sed quo animo detur, adtendit. Qui ergo Christum diligit in Christiano, hoc animo ei porrigit eleemosynam quo accedit ad Christum, non quo vult recedere impunitus à Christo. Tanto enim magis quisque deserit Christum, quanto magis diligit quod improbat Christus. Nam quid cuiquam prodest, quòd baptizatur, si non justificatur? Nonne qui dixit, (Johan. 3. 5.) *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu-sancto, non intrabit in regnum Dei;* ipse etiam dixit, (Matth. 5. 20.) *Nisi abundaverit justitia vestra super Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum?* Cur illud timendo multi currunt baptizari, & hoc non timendo non multi curant justificari? Sicut ergo non dicit fratri suo, (Matth. 5. 22.) *Fatue*, qui cùm hoc dicit, non ipsi fraternitati, sed peccato ejus infensus est; alioquin reus erit gehennæ ignis: ita è contrario, qui porrigit eleemosynam Christiano, non Christiano porrigit, qui non in eo diligit Christum; non autem diligit Christum, qui justificari recusat in Christo. Et quemadmodum si quis præoccupatus fuerit hoc delicto, ut fratri suo dicat, *Fatue*, id est, non ejus peccatum volens auferre convicietur injustè, parum est illi ad hoc redimendum eleemosynas facere, nisi etiam quod ibi sequitur remedium reconciliationis adjungat. Ibi enim sequitur: (Matth. 5. 23.) *Si ergo* [c] *offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversùm te, relinque ibi munus tuum ad altare, & vade, priùs reconciliare fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum.* Ita parum est eleemosynas quantaslibet facere pro quocumque scelere, & in consuetudine scelerum permanere.

4. Oratio verò quotidiana, quam docuit ipse Dominus, unde & Dominica nominatur, delet A quidem quotidiana peccata, cùm quotidie dicitur, (Matth. 6. 12.) *Dimitte nobis debita nostra;* atque id quod sequitur non solùm dicitur, sed etiam fit, *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris:* sed quia fiunt peccata, ideo dicitur; non ut ideo fiant, quia dicitur. Per hanc enim nobis voluit Salvator ostendere, quantumlibet justè in hujus vitæ caligine atque infirmitate vivamus, non nobis deesse peccata; pro quibus dimittendis debeamus orare, & eis qui in nos peccant, ut & nobis ignoscatur, ignoscere. Non B itaque propterea Dominus ait, (Ibidem 14.) *Si dimiseritis peccata hominibus, dimittet vobis & Pater vester peccata vestra*, ut de hac oratione confisi, securi quotidiana scelera faceremus, vel potentiâ qua non timeremus hominum leges, vel astutiâ qua ipsos homines falleremus: sed ut per illam disceremus, non putare nos esse sine peccatis, etiamsi à criminibus essemus immunes: sicut etiam Legis veteris sacerdotes hoc ipsum Deus de sacrificiis admonuit, quæ jussit eos primùm pro suis, deinde pro populi C offerre peccatis. Nam & ipsa verba tanti Magistri & Domini nostri vigilanter intuenda sunt. Non enim ait, Si dimiseritis peccata hominibus, & Pater vester dimittet vobis qualiacumque peccata: sed ait, *peccata vestra.* Quotidianam quippe orationem docebat, & justificatis utique discipulis loquebatur. Quid est ergo, *peccata vestra*, nisi peccata sine quibus nec vos eritis, qui justificati & sanctificati estis? Ubi ergo illi, qui per hanc orationem occasionem perpetrandorum quotidie sce- D lerum quærunt, dicunt Dominum significasse etiam magna peccata, quoniam non dixit, Dimittet vobis parva, sed *peccata vestra:* ibi nos considerantes qualibus loquebatur, & audientes dictum, *peccata vestra*, nihil aliud debemus existimare quàm parva, quoniam talium jam non erant magna. Verumtamen nec ipsa magna, à quibus omnino mutatis in melius moribus recedendum est, dimittuntur orantibus, nisi fiat quod ibi dicitur, *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Si enim E minima peccata, sine quibus non est etiam vita justorum, aliter non remittuntur: quanto magis multis & magnis criminibus involuti, etiamsi ea perpetrare jam desinant, nullam indulgentiam consequuntur, si ad remittendum aliis quod in eos quisque peccaverit, inexorabiles fuerint, cùm dicat Dominus, (Ibidem 15.) *Si autem non dimiseritis hominibus* [d], *neque Pater vester dimittet vobis?* Ad hoc enim valet quod etiam Jacobus apostolus ait, (Jacobi 2. 13.) judicium futurum sine misericordia F illi qui non fecit misericordiam. Venire quippe debet in mentem etiam servus ille, cui debitori dominus ejus relaxavit decem millia talentorum; (Matth. 18. 23.) quæ postea jussit ut redderet, quia ipse non misertus est conservi sui; qui ei debebat centum denarios. In his ergo qui filii sunt promissionis & vasa misericordiæ, valet quod ait idem Apostolus, consequenter adjungens, (Jacobi 2. 13.) [e] *Superexsultat autem misericordia judicio.* Quoniam & illi justi qui tanta sanctitate vixerunt, ut alios quoque recipiant in G tabernacula æterna, (Lucæ 16. 9.) quibus amici facti sunt de mammona iniquitatis, ut tales essent, misericordiâ liberati sunt ab eo qui justificat impium, imputans mercedem secundùm gratiam, non secundùm debitum. In eorum quippe numero est Apo-

[a] Plures MSS. *incipit.*
[b] Sic omnes MSS. Editi verò, *tamquam Christo.*
[c] Plerique MSS. *offeres.*
[d] Hîc in editis additur, *peccata:* quod abest à MSS.

[e] Editi, *Superexaltat misericordia judicium.* Altera veterum quorumdam librorum lectio consentanea est Græco, ϗ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.

ſtolus, qui dicit, *Miſericordiam conſecutus ſum, ut fidelis eſſem.*

5. Illi autem qui recipiuntur à talibus in tabernacula æterna, fatendum eſt quòd non ſint his moribus præditi, ut eis liberandis ſine ſuffragio ſanctorum ſua poſſit vita ſufficere, ac per hoc multo ampliùs in eis ſuperexſultat miſericordia judicio. Nec tamen ideo putandus eſt quiſquam ſceleratiſſimus nequaquam vitâ vel bonâ vel tolerabiliore mutatus, recipi in tabernacula æterna, quoniam obſecutus eſt ſanctis de mammona iniquitatis, id eſt, de pecunia, vel divitiis, quæ malè fuerant adquiſitæ; aut etiamſi bene, non tamen veris, ſed quas iniquitas putat eſſe divitias, quoniam neſcit quæ ſint veræ divitiæ, quibus illi abundant, qui & alios recipiunt in æterna tabernacula. Eſt itaque quidam vitæ modus, nec tam malæ, ut his qui eam [a] vivunt, nihil proſit ad capeſſendum regnum cælorum largitas eleemoſynarum, quibus etiam juſtorum ſuſtentatur inopia, & fiunt amici qui in tabernacula æterna ſuſcipiant; nec tam bonæ, ut ad tantam beatitudinem adipiſcendam eis ipſa ſufficiat, niſi eorum meritis quos amicos fecerint, miſericordiam conſequantur. (Mirari autem ſoleo etiam apud Virgilium iſtam Domini reperiri ſententiam, ubi ait: *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut & ipſi recipiant vos in tabernacula æterna.* [Luca 16. 9.] Cujus eſt & illa ſimillima: *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet; & qui recipit juſtum in nomine juſti, mercedem juſti accipiet.* [Matth. 10. 41.] Nam cùm Elyſios campos poëta ille deſcriberet, ubi putant habitare animas beatorum, non ſolùm ibi poſuit eos, qui propriis meritis ad illas ſedes pervenire potuerunt, ſed adjecit, atque ait, Quique ſui memores alios fecere merendo, id eſt, qui promeruerunt alios, eoſque ſui memores promerendo fecerunt. [Æneid. 6.] Prorſus tamquam eis [b] dicerent, quod frequentatur ore Chriſtiano, cùm ſe cuique ſanctorum humilis quiſque commendat, & dicit, Memor mei eſto: atque ut id eſſe poſſit, promerendo efficit.) Sed quis iſte ſit modus, & quæ ſint ipſa peccata, quæ ita impediunt perventionem ad regnum Dei, ut tamen ſanctorum amicorum meritis impetrent indulgentiam, difficillimum eſt invenire, periculoſiſſimum definire. Ego certè uſque ad hoc tempus cùm inde ſatagerem ad eorum indaginem pervenire

A non potui. Et fortaſſis propterea latent, ne ſtudium proficiendi ad omnia peccata cavenda pigreſcat. Quoniam ſi ſcirentur quæ vel qualia ſint delicta, pro quibus etiam permanentibus nec profectu vitæ melioris abſumtis interceſſio ſit inquirenda & ſperanda juſtorum, eis ſecura ſe obvolveret humana ſegnities, nec evolvi talibus implicamentis ullius virtutis expeditione curaret, ſed tantummodo quæreret aliorum meritis liberari; quos amicos ſibi de mammona iniquitatis eleemoſy-
B narum [c] largitione feciſſet. Nunc verò dum venialis iniquitatis, etiam ſi perſeveret, ignoratur modus, profectò & ſtudium in meliora proficiendi orationi inſtando vigilantiùs adhibetur, & faciendi de mammona iniquitatis ſanctos amicos cura non ſpernitur.

6. Verùm iſta liberatio quæ fit, ſive ſuis quibuſque orationibus, ſive intercedentibus ſanctis, id agit ut in ignem quiſque non mittatur æternum: non ut cùm fuerit miſſus, poſt quantumcumque
C tempus inde eruatur. Nam & illi qui putant ſic intelligendum eſſe, quod ſcriptum eſt, adferre terram bonam uberem fructum, aliam tricenum, aliam ſexagenum, aliam centenum; [Matth. 13. 8.] ut ſancti pro ſuorum diverſitate meritorum, alii tricenos homines liberent, alii ſexagenos, alii centenos: hoc in die judicii futurum ſuſpicari ſolent, non poſt judicium. Qua opinione quidam cùm videret homines impunitatem ſibi perverſiſſimè pollicentes, eo quòd omnes iſto modo ad liberationem per-
D tinere poſſe videantur, elegantiſſimè reſpondiſſe perhibetur, bene potiùs eſſe vivendum, ut inter eos quiſque reperiatur, qui pro aliis interceſſuri ſunt liberandis; ne tam pauci ſint, ut citò ad numerum ſuum vel tricenum, vel ſexagenum, vel centenum unoquoque eorum perveniente, multi remaneant qui erui jam de pœnis illorum interceſſione non poſſint, & in eis inveniatur quiſquis ſibi ſpem fructus alieni temeritate vaniſſima pollicetur. Hæc me reſpondiſſe illis ſuffecerit,
E qui ſacrarum litterarum, quas communes habemus, auctoritatem non ſpernunt, ſed eas malè intelligendo, non quod illæ loquuntur, ſed hoc potiùs putant futurum eſſe quod ipſi volunt. Hac itaque reſponſione reddita librum, ſicut promiſimus, terminamus.

[a] Lov. *ea vivunt.* Editi alii cum MSS. *eam.*
[b] Ita omnes MSS. At editi, *diceret.*

[c] In MSS. *largitate.*

LIBER VIGESIMUS-SECUNDUS.

* Scriptus circiter initium anni 427.

De fine debito Civitatis Dei, hoc est, de æterna felicitate Sanctorum. Adstruitur fides resurrectionis corporum, & explicatur qualis futura sit. Tum dicto quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritalibus Sancti, Opus terminatur.

CAPUT I.

De conditione angelorum & hominum.

SICUT in proximo libro superiore promisimus, iste hujus totius Operis ultimus disputationem de Civitatis Dei æterna beatitudine continebit. Quæ non propter ætatis per multa sæcula longitudinem, tamen quandocumque finiendam, æternitatis nomen accepit: sed quemadmodum scriptum est in Evangelio, *Regni ejus non erit finis.* (Luc. 1. 33.) Nec ita ut aliis moriendo decedentibus, aliis succedentibus oriendo, species in ea perpetuitatis appareat, sicut in arbore quæ perenni fronde vestitur, eadem videtur viriditas permanere, dum labentibus & cadentibus foliis, subinde alia quæ nascuntur, faciem conservant opacitatis: sed omnes in ea cives immortales erunt, adipiscentibus & hominibus, quod numquam sancti Angeli perdiderunt. Faciet hoc Deus omnipotentissimus ejus conditor. Promisit enim, nec mentiri potest; & quibus fidem hinc quoque faceret, multa sua, & non promissa, & promissa jam fecit.

2. Ipse est enim, qui in principio condidit mundum, plenum bonis omnibus visibilibus atque intelligibilibus rebus, in quo nihil melius instituit quàm spiritus, quibus intelligentiam dedit, & suæ contemplationis habiles capacesque sui præstitit, atque una societate devinxit, quam sanctam & supernam dicimus Civitatem, in qua res qua sustententur beatique sint, Deus ipse illis est, tamquam vita victusque communis. Qui liberum arbitrium eidem intellectuali naturæ tribuit tale, ut si vellet, [a] desereret Deum, beatitudinem scilicet suam, continuò miseriâ secuturâ. Qui cùm præsciret angelos quosdam per elationem, qua ipsi sibi ad beatam vitam sufficere vellent, tanti boni desertores futuros, non eis ademit hanc potestatem, potentius & melius esse judicans etiam de malis bene facere, quàm mala esse non finere. Quæ omnino nulla essent, nisi natura mutabilis, quamvis bona, & à summo Deo atque incommutabili bono, qui bona omnia condidit, instituta, peccando ea sibi ipsa fecisset. Quo etiam peccato suo teste convincitur, bonam conditam se esse naturam. Nisi enim magnum & ipsa, licèt non æquale Conditori, bonum esset, profectò desertio Dei tamquam luminis sui malum ejus esse non posset. Nam sicut cæcitas oculi vitium est, & idem ipsum indicat ad lumen videndum oculum esse creatum, ac per hoc etiam ipso vitio suo excellentius ostenditur ceteris membris membrum capax luminis, (non enim aliâ caussâ esset vitium ejus carere lumine:) ita natura quæ fruebatur Deo, optimam se institutam docet etiam ipso vitio, quo ideo misera est, quia non fruitur Deo; qui casum angelorum voluntarium justissimâ pœnâ

A sempiternæ infelicitatis obstrinxit, atque in eo summo bono permanentibus ceteris, ut de sua sine fine permansione certi essent, tamquam ipsius præmium permansionis dedit. Qui fecit hominem ipsum etiam rectum cum eodem libero arbitrio, terrenum quidem animal, sed cælo dignum, si suo cohæreret auctori: miseriâ similiter, si eum desereret, secuturâ, qualis naturæ hujusmodi conveniret. Quem similiter cum prævaricatione legis Dei per Dei desertionem peccaturum esse præsci-

B ret, nec illi ademit liberi arbitrii potestatem, simul prævidens, quid boni de malo esset ipse facturus, qui de mortali progenie meritò justéque damnata tantum populum gratiâ suâ colligit, ut inde suppleat, & instauret partem quæ lapsa est angelorum; ac sic illa dilecta & superna Civitas non fraudetur suorum numero civium, quin etiam fortassis & uberiore lætetur.

CAPUT II.

De æterna Dei & incommutabili voluntate.

C 1. MULTA enim fiunt à malis quidem contra voluntatem Dei: sed tantæ est ille sapientiæ tantæque virtutis, ut in eos exitus sive fines, quos bonos & justos ipse præscivit, tendant omnia, quæ voluntati ejus videntur adversa. Ac per hoc cùm Deus mutare dicitur voluntatem, ut quibus lenis erat, verbi gratiâ, reddatur iratus, illi potiùs quàm ipse mutantur, & eum quodam modo mutatum in his quæ patiuntur inveniunt: sicut mutatur sol oculis sauciatis, & asper quodam modo ex miti,

D & ex delectabili molestus efficitur, cùm ipse apud se ipsum maneat idem qui fuit. Dicitur etiam voluntas Dei, (Voluntas Dei.) quam facit in cordibus obedientium mandatis ejus, de qua dicit Apostolus, *Deus est enim, qui operatur in* [b] *vobis & velle.* (Philip. 2. 13.) Sicut justitia Dei, non solùm qua ipse justus est dicitur, sed illa etiam quam in homine, qui ab illo justificatur, facit: sic & lex ejus vocatur, quæ potiùs est hominum, sed ab ipso data. Nam utique homines erant, quibus ait Jesus, *In lege vestra scriptum est:* (Iohan. 8. 17.) cùm alio

E loco legamus, *Lex Dei ejus in corde ipsius.* (Psal. 36. 31.) Secundùm hanc voluntatem, quam Deus operatur in hominibus, etiam velle dicitur, quod ipse non vult, sed suos id volentes facit: sicut dicitur cognovisse, quod ut cognosceretur fecit, à quibus ignorabatur. Neque enim dicente Apostolo, *Nunc autem cognoscentes Deum, immo cogniti à Deo,* (Gal. 4. 9.) fas est ut credamus, quòd eos tunc cognoverit Deus præcognitos ante constitutionem mundi: sed tunc cognovisse dictus est, (1. Petri 1. 20.) quod tunc ut cognosce-

F retur effecit. De his locutionum modis jam & in superioribus libris memini disputatum. Secundùm hanc ergo voluntatem, qua Deum velle dicimus quod alios efficit velle, à quibus futura nesciuntur, multa vult, nec facit.

2. * Multa enim volunt fieri sancti ejus ab illo (* Aliàs Caput III.)

[a] Ita plures è veteribus libris. Editi verò, *ut si vellet deserere Deum, beatitudinem scilicet suam, continuò miseria esset secutura.*

[b] Sic MSS. At editi, *in nobis & velle. Sicut enim justitia* &c.

inspiratâ sanctâ voluntate, nec fiunt; sicut orant pro quibusdam piè sanctéque, & quod orant non facit, cùm ipse in eis hanc orandi voluntatem sancto Spiritu suo fecerit. Ac per hoc, quando secundùm Deum volunt & orant sancti, ut quisque sit salvus, possumus illo modo locutionis dicere, Vult Deus & non facit; ut ipsum dicamus velle, qui ut velint isti facit. Secundùm illam verò voluntatem suam, quæ cum ejus præscientia
Psal. 113. 3. sempiterna est, profectò in cælo & in terra omnia quæcumque voluit, non solùm præterita vel præsentia, sed etiam futura jam fecit. Verùm ante quàm veniat tempus, quo voluit ut fieret, quod ante tempora universa præscivit atque disposuit, dicimus, Fiet quando Deus voluerit. Si autem non solùm tempus quo futurum est, verùm etiam utrùm futurum sit ignoramus, dicimus, Fiet, si Deus voluerit: non quia Deus novam voluntatem, quam non habuit, tunc habebit; sed quia id quod ex æternitate in ejus immutabili præparatum est voluntate, tunc erit.

Caput III.

De promissione æternæ beatitudinis sanctorum, & perpetuis suppliciis impiorum.

QUAPROPTER, ut cetera tam multa prætemployeream, sicut nunc in Christo videmus im-
Gen. 22. 8. pleri quod promisit Abrahæ, dicens, *In semine tuo benedicentur omnes gentes*: ita quod eidem semini ejus promisit, implebitur, ubi ait per Prophetam,
Isai. 26. 19. *Resurgent qui erant in monumentis.* Et quod ait, *Erit*
Isai. 65. 17. *cælum novum & terra nova, & non erunt memores priorum, nec adscendent in cor ipsorum; sed lætitiam &*
a *exsultationem invenient in ea.* [a] *Ecce ego faciam Ierusalem exsultationem & populum meum lætitiam; & exsultabo in Ierusalem, & lætabor in populo meo; & ultrà non audietur in ea vox fletûs.* Et per alium Prophetam, quod prænuntiavit dicens eidem Prophetæ:
Dan. 12. 1. *In tempore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit scriptus in libro: & multi dormientium in terræ pulvere*, sive, ut quidam interpretati sunt, *aggere, exsurgent; hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & confusionem æternam.* Et alio loco per eum-
Daniel. 7. 18. dem Prophetam: *Accipient regnum sancti Altissimi, & obtinebunt illud usque in sæculum, & usque in*
Ibidem 27. *sæculum sæculorum.* Et paulò pòst: *Regnum*, inquit, *ejus regnum sempiternum.* Et alia quæ ad hoc pertinentia in libro vicesimo posui, sive quæ non posui, & tamen in eisdem litteris scripta sunt: venient & hæc, sicut & ista venerunt, quæ increduli non putabant esse ventura. Idem quippe Deus utraque promisit, utraque ventura esse prædixit, quem perhorrescunt numina Paganorum, teste etiam Porphyrio nobilissimo philosopho Paganorum.

Caput IV.

Contra sapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad cæleste habitaculum non posse transferri.

SED videlicet homines docti atque sapientes contra vim tantæ auctoritatis, quæ omnia genera hominum, sicut tanto antè prædixit, in hoc credendum sperandumque convertit, acutè sibi argumentari videntur adversùs corporum resurrectionem, & dicere quod in tertio de republica libro à Cicerone commemoratum est. Nam cùm Herculem & Romulum ex hominibus deos esse factos asseveraret: Quorum non corpora, inquit, sunt in cælum elata; neque enim natura pateretur, ut id quod esset è terra, nisi in terra maneret. Hæc est magna ratio sapientium, quorum Dominus novit cogitationes, quoniam vanæ sunt. Psal. 93. 11. Si enim animæ tantummodo essemus, id est, sine ullo corpore spiritus, & in cælo habitantes terrena animalia nesciremus, nobisque futurum esse diceretur, ut terrenis corporibus animandis quodam vinculo mirabili necteremur, nonne multo fortiùs argumentaremur id credere recusantes, & diceremus naturam non pati, ut res incorporea ligamento corporeo vinciretur? Et tamen plena est terra vegetantibus animis [b] hæc membra terrena, miro sibi modo connexa & implicita. Cur ergo eodem volente Deo, qui fecit hoc animal, non poterit terrenum corpus in cæleste corpus adtolli, si animus [c] omni, ac per hoc etiam cælesti, corpore præstabilior, terreno corpori potuit illigari? An terrena particula tam exigua potuit aliquid cælesti corpore melius apud se tenere, ut sensum haberet & vitam, & eam sentientem atque viventem dedignabitur cælum suscipere, aut susceptam non poterit sustinere, cùm de re sentiat & vivat ista meliore, quàm est corpus omne cæleste? Sed ideo nunc non fit, quia nondum est tempus quo id fieri voluit, qui hoc quod videndo jam viluit, multo mirabilius quàm illud quod ab istis non creditur, fecit. Cur enim non vehementiùs admiramur incorporeos animos cælesti corpore potiores, terrenis illigari corporibus, quàm corpora, licèt terrena, sedibus quamvis cælestibus, tamen corporeis sublimari, nisi quia hoc videre consuevimus, & hoc sumus, illud verò nondum sumus, nec aliquando adhuc vidimus? Nam profectò sobria ratione consulta mirabilioris esse divini operis reperitur, incorporalibus corporalia quodam modo adtexere, quàm licèt diversa, quia illa cælestia, ista terrestria, tamen corpora & corpora copulare.

Caput V.

De resurrectione carnis, quam quidam mundo credente non credunt.

SED hoc incredibile fuerit aliquando: ecce jam credidit mundus sublatum terrenum Christi corpus in cælum; resurrectionem carnis & adscensionem in supernas sedes, paucissimis remanentibus atque stupentibus, vel doctis, vel indoctis, jam crediderunt & docti & indocti. Si rem credibilem crediderunt, videant quàm sint stolidi, qui non credunt: si autem res incredibilis credita est, etiam hoc utique incredibile est, sic creditum esse, quod incredibile est. Hæc igitur duo incredibilia, resurrectionem scilicet nostri corporis in æternum, & rem tam incredibilem mundum esse crediturum, idem Deus ante quàm vel unum Matth. 16. 13. horum fieret, ambo futura esse prædixit. Unum duorum incredibilium jam factum videmus, ut quod erat incredibile, crederet mundus: cur id quod reliquum est desperatur, ut etiam hoc veniat, quod incredibile credidit mundus, sicut jam

a Editi, *Et ecce.* Particula *Et* abest à MSS. & à LXX. Vide suprà l. 20. c. 21. n. 2.

b Editi, *Et tamen plena est terra vegetantibus animis, quibus hæc membra terrena miro modo sunt connexa* &c. Castigantur auctoritate veterum librorum, qui non habent *quibus*, nec *sunt*: sed omnes ferunt, *miro sibi modo connexa.*

c Vind. Am. & Er. *si animus omnia hæc terrena transcendens, per hoc etiam cælesti corpore præstabilior.* Et post octo versus, loco *qui hoc quod videndo jam viluit*, iidem editi ferunt, *Quid hoc quod providentia Dei multo mirabilius, quàm illud quod ab istis non creditur, fecit?* minùs aptè & dissentientibus MSS.

venit, quod similiter incredibile fuit, ut rem tam incredibilem crederet mundus, quando quidem hoc utrumque incredibile, quorum videmus unum, alterum credimus, in eisdem litteris prædictum sit, per quas credidit mundus? Et ipse modus quo mundus credidit, si consideretur, incredibilior invenitur. Ineruditos liberalibus disciplinis; & omnino, quantum ad istorum doctrinas adtinet, impolitos, non peritos grammaticâ, non armatos dialecticâ, non rhetoricâ inflatos, piscatores Christus cum retibus fidei ad mare hujus sæculi paucissimos misit, atque ita & ex omni genere tam multos pisces, & tanto mirabiliores, quanto rariores etiam ipsos philosophos cepit. Duobus illis incredibilibus, si placet, immo quia placere debet, addamus hoc tertium. Jam ergo tria sunt incredibilia, quæ tamen facta sunt. Incredibile est Christum resurrexisse in carne, & in cælum adscendisse cum carne: incredibile est mundum rem tam incredibilem credidisse: incredibile est homines ignobiles,[a] infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem, tam efficaciter mundo, & in illo etiam doctis persuadere potuisse. Horum trium incredibilium primum nolunt isti, cum quibus agimus, credere; secundum coguntur & cernere; quod non inveniunt unde sit factum, si non credunt tertium. Resurrectio certè Christi, & in cælum cum carne in qua resurrexit adscensio, toto jam mundo prædicatur & creditur: si credibilis non est, unde toto terrarum orbe jam credita est? Si multi nobiles, sublimes, docti eam se vidisse dixerunt, & quod viderunt, diffamare curarunt, eis mundum credidisse non mirum est; sed istos adhuc credere nolle perdurum est: si autem ut verum est, paucis, obscuris, minimis, indoctis eam se vidisse dicentibus & scribentibus credidit mundus, cur pauci obstinatissimi, qui remanserunt, ipsi mundo jam credenti adhuc usque non credunt? Qui propterea numero exiguo ignobilium, infimorum, imperitorum hominum credidit, quia in tam contemtibilibus testibus multo mirabiliùs divinitas se ipsa persuasit. Eloquia namque persuadentium, quæ dicebant, mira fuerunt facta, non verba. Qui enim Christum in carne resurrexisse, & cum illa in cælum adscendisse non viderant, id se vidisse narrantibus, non loquentibus tantùm, sed etiam mirifica facientibus signa credebant. Homines quippe, quos unius, vel ut multum, duarum linguarum fuisse noverant, repentè linguis omnium gentium loquentes mirabiliter audiebant. Claudum ab uberibus matris ad eorum verbum in Christi nomine post quadraginta annos incolumem constitisse; sudaria de corporibus eorum ablata sanandis profuisse languentibus; in via qua fuerant transituri positos in ordine innumerabiles morbis variis laborantes, ut ambulantium super eos umbra transiret, continuò salutem solere recipere; & alia multa stupenda in Christi nomine per eos facta[b], postremò etiam mortuos resurrexisse cernebant. Quæ si, ut leguntur, gesta esse concedunt, ecce tot incredibilia tribus illis incredibilibus addimus; & ut credatur unum incredibile, quod de carnis resurrectione atque in cælum adscensione dicitur, multorum incredibilium testimonia tanta congerimus, & nondum ad credendum horrendâ duritiâ incredulos flectimus. Si verò per Apostolos Christi, ut eis crederetur, resurrectionem atque adscensionem prædicantibus Christi, etiam ista miracula facta esse non credunt, hoc nobis unum grande miraculum sufficit, quòd eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit.

Act. 2. Ibid. 3. & 4.

Caput VI.

Quòd Roma conditorem suum Romulum diligendo deum fecerit, Ecclesia autem Christum Dominum credendo dilexerit.

1. Recolamus etiam hoc loco illud quod de Romuli credita divinitate Tullius admiratur. Verba ejus ut scripta sunt, inseram: Magis est, inquit, in Romulo admirandum, quòd ceteri qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minùs eruditis hominum sæculis fuerunt, ut fingendi[c] proclivior esset ratio, cùm imperiti facilè ad credendum impellerentur. Romuli autem ætatem minùs his[d] sexcentis annis jam inveteratis litteris atque doctrinis,[e] omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato fuisse cernimus. Et paulò pòst de eodem Romulo ita loquitur, quod ad hunc pertinet sensum: Ex quo intelligi potest, inquit, permultis annis antè Homerum fuisse, quàm Romulum, ut jam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum vix quidquam esset loci. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiam nonnumquam inconditè. Hæc ætas autem jam exculta præsertim eludens omne quod fieri non potest respuit. Unus è numero doctissimorum hominum, idemque eloquentissimus omnium M. Tullius Cicero, propterea dicit divinitatem Romuli mirabiliter creditam, quòd erudita jam tempora fuerunt, quæ falsitatem non reciperent fabularum. Quis autem Romulum deum nisi Roma credidit, atque id parva & incipiens? Tum deinde posteris servare fuerat necesse quod acceperant à majoribus, ut cum ista superstitione in lacte quodam modo matris ebibita cresceret civitas, atque ad tam magnum perveniret imperium, ut ex ejus fastigio velut ex altiore quodam loco alias quoque gentes, quibus dominaretur, hac sua opinione perfunderet; ut non quidem crederent, sed tamen dicerent deum Romulum, ne civitatem, cui serviebant, de conditore ejus offenderent, aliter eum nominando quàm Roma; quæ id non amore quidem hujus erroris, sed tamen amoris errore crediderat. Christus autem quamquam sit cælestis & sempiternæ conditor Civitatis, non tamen eum, quoniam ab illo condita est, Deum credidit: sed ideo potiùs est condenda, quia credidit. Roma conditorem suum jam constructa & dedicata tamquam deum coluit in templo: hæc autem Jerusalem conditorem suum Deum Christum, ut construi posset & dedicari, posuit in fidei fundamento. Illa illum amando esse deum credidit, ista istum Deum esse credendo amavit. Sicut ergo præcessit unde amaret illa, & de amato jam libenter etiam falsum bonum crederet: ita præcessit unde ista crederet, ut recta fi-

[a] Nonnulli MSS. cum Vind. Am. Er. *infirmos*: & infrà loco *infimorum*, habent *infirmorum*.

[b] Sic MSS. At Vind. Am. & Er. *facta sunt signa*. Lov. *facta signa*: omisso *sunt*.

[c] In MSS. *proclivis*.

[d] Hoc non de se suisve temporibus Cicero, qui anno ab urbe condita circiter septingentesimo scribebat, sed de Scipione Africano minore & Lælio dixit, quos differentes illis de republica libris inducebat, ex dictis suprà lib. 2. c. 21. Porrò Scipio floruisse fertur à sexcentesimo ad sexcentesimum vigesimum Urbis conditæ, Lælius autem anno sexcentesimo-septimo consulatum gessisse traditur.

[e] In MSS. *omniumque*.

de, non temere quod falsum, sed quod verum erat amaret. Exceptis enim tot & tantis miraculis, quæ persuaserunt Deum esse Christum, prophetiæ quoque divinæ fide dignissimæ præcesserunt, quæ in illo, non sicut à patribus adhuc creduntur implendæ, sed jam demonstrantur impletæ. De Romulo autem quia condidit Romam, in eaque regnavit, auditur, legiturve quod factum est, non quod [a] antè fuerat prophetatum: sed quòd sit receptus in deos, creditum tenent litteræ, non factum docent. Nullis quippe rerum mirabilium signis id ei verè provenisse monstratur. Lupa quippe illa [b] nutrix, quod videtur quasi magnum exstitisse portentum, quale aut quantum est ad demonstrandum deum? Certè enim etsi non meretrix lupa fuit illa, sed bestia, cùm commune fuerit ambobus, frater tamen ejus non habetur deus. Quis autem prohibitus est, aut Romulum, aut Herculem, aut alios tales homines deos dicere, & mori maluit, quàm non dicere? Aut verò aliqua gentium coleret inter deos suos Romulum, nisi Romani nominis metus cogeret? Quis porrò numeret, quàm multi quantalibet sævitiâ crudelitatis occidi, quàm Christum Deum negare maluerunt? Proinde metus quamlibet levis indignationis, quæ ab animis Romanorum, si non fieret, posse putabatur exsistere, compellebat aliquas civitates positas sub jure Romano tamquam deum colere Romulum: à Christo autem Deo non solùm colendo, verùm etiam confitendo, tantam per orbem terræ Martyrum multitudinem metus [c] revocare non potuit, non levis offensionis animorum, sed immensarum variarumque pœnarum, & ipsius mortis, quæ plus ceteris formidatur. Neque tunc Civitas Christi, quamvis adhuc peregrinaretur in terris, & haberet tamen magnorum agmina populorum, adversùs impios persecutores suos pro temporali salute pugnavit; sed potiùs ut obtineret æternam, non repugnavit. Ligabantur, includebantur, cædebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur, & multiplicabantur. Non erat eis pro salute pugnare, nisi salutem pro Salvatore contemnere.

2. Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de republica, disputari, nullum bellum suscipi à civitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute. Quid autem dicat pro salute, vel intelligi quam salutem velit, alio loco demonstrans, » Sed his pœnis, » inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, » exsilio, vinculis, verberibus, elabuntur sæpe pri» vati, oblata mortis celeritate. Civitatibus autem » mors ipsa pœna est, quæ videtur à pœna singulos » vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, » ut æterna sit. Itaque nullus interitus est reipubli» cæ naturalis, ut hominis, in quo mors non modò » necessaria est, verùm etiam optanda persæpe. Ci» vitas autem cùm tollitur, deletur, exstinguitur: si» mile est quodam modo (ut magnis parva confe» ramus) ac si omnis hic mundus intereat & concidat. Hoc ideo dixit Cicero, quia mundum non interiturum cum Platonicis sentit. Constat ergo eum pro ea salute bellum voluisse suscipi à civitate, qua fit ut maneat hîc civitas, sicut dicit, æterna, quamvis morientibus & nascentibus singulis; sicut perennis est opacitas oleæ vel lauri, atque hujusmodi ceterarum arborum, singulorum lapsu ortuque foliorum. Mors quippe, ut dicit, non hominum singulorum, sed universæ pœna est civitatis, quæ à pœna plerumque singulos vindicat. Unde meritò quæritur, utrùm rectè fecerint* Saguntini, quando universam suam civitatem interire maluerunt, quàm fidem frangere, qua cum ipsa Romana republica tenebantur: in quo suo facto laudantur ab [d] hominibus terrenæ reipublicæ civibus. Sed quomodo huic disputationi possent obedire, non video, ubi dicitur nullum suscipiendum esse bellum, nisi aut pro fide, aut pro salute: nec dicitur, si in unum simul periculum ita duo ista concurrerint, ut teneri alterum sine alterius amissione non possit, quid sit potiùs eligendum. Profectò enim Saguntini si salutem eligerent, fides eis fuerat deserenda: si fides tenenda, amittenda utique salus, sicut & factum est. Salus autem Civitatis Dei talis est, ut cum fide ac per fidem teneri, vel potiùs adquiri possit; fide autem perditâ, ad eam quisque venire non possit. Quæ cogitatio firmissimi ac patientissimi cordis, tot ac tantos Martyres fecit, qualem ne unum quidem habuit, vel habere potuit, quando est deus creditus Romulus.

* V. suprà lib. 3. c. 20.

Caput VII.

Quòd ut mundus in Christum crederet, virtutis fuerit divinæ, non persuasionis humanæ.

Sed valde ridiculum est, de Romuli falsa divinitate, cùm de Christo loquimur, facere mentionem. Verumtamen cùm sexcentis ferme annis ante [e] Ciceronem Romulus fuerit, atque illa ætas jam fuisse doctrinis dicatur exculta, ut quod fieri non potest, omne [f] respueret: quanto magis post sexcentos annos ipsius tempore Ciceronis, maximéque postea sub Augusto atque Tiberio, eruditioribus utique temporibus, resurrectionem carnis Christi atque in cælum adscensionem, tamquam id quod fieri non potest, mens humana ferre non posset, eludensque ab auribus cordibusque respueret, nisi eam fieri potuisse, atque factam esse divinitas ipsius veritatis, vel veritas divinitatis, & contestantia miraculorum signa monstrarent; ut terrentibus & contradicentibus tam multis tamque magnis persecutionibus, præcedens in Christo, deinde ad novum sæculum in ceteris secutura resurrectio atque immortalitas carnis & fidelissimè crederetur, & prædicaretur intrepidè, & per orbem terræ pullulatura fecundiùs cum Martyrum sanguine sereretur. Legebantur enim præconia [g] præcedentia Prophetarum, concurrebant ostenta virtutum, & persuadebatur veritas nova consuetudini, non contraria rationi, donec orbis terræ qui persequebatur furore, [h] sequeretur fide.

[a] Ex veteribus libris alii habent, *ante quàm fieret*: alii, *antè fieret*.

[b] Hîc editi addunt, *fratrum duorum*. Et post tres versus, ad verba *cùm commune fuerit ambobus*, habent *cùm fratribus portentum commune fuerit ambobus*.

[c] Editi Vind. Am. & Er. nulla freti veterum codicum auctoritate, *metus ullus aut error revocare non potuit, blanditiæ nulla, promissio nulla demovit, sed nec facultatum violenta subtractio, nec acerbitas universarum variarumque pœnarum, & ipsius mortis* &c.

[d] Vind. Am. Er. & propè omnes MSS. *ab omnibus*.

[e] Ludovicus Vives legendum putat *ante Scipionem*, nempe Æmilianum, qui inducitur disserens in libris de republica. Lovanienses ejus conjecturam secuti locum emendare tentant, sed repugnantibus editis aliis & omnibus MSS.

[f] Editi, *omne eludens*. Abest *eludens* à MSS.

[g] Vind. Am. Er. & plures MSS. *præcedentium*.

[h] Ita veteres libri. Editi autem, *prosequeretur fide*.

CAPUT VIII.

De miraculis, quæ ut mundus in Christum crederet facta sunt, & fieri mundo credente non desinunt.

1. CUR, inquiunt, nunc illa miracula, quæ prædicatis facta esse, non fiunt? Possem quidem dicere, necessaria fuisse priùs quàm crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus. Quisquis adhuc prodigia ut credat inquirit, magnum est ipse prodigium, qui mundo credente non credit. Verùm hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuisse credantur. Unde ergo tanta fide Christus usquequaque cantatur in cælum cum carne sublatus? Unde temporibus eruditis, & omne quod fieri non potest respuentibus, sine ullis miraculis nimiùm mirabiliter incredibilia credidit mundus? An fortè credibilia fuisse, & ideo credita esse dicturi sunt? Cur ergo ipsi non credunt? Brevis est igitur nostra complexio: Aut [a] incredibilis rei, quæ non videbatur, alia incredibilia, quæ tamen fiebant & videbantur, fecerunt fidem; aut certè res ita credibilis, ut nullis quibus persuaderetur miraculis indigeret, istorum nimiam redarguit infidelitatem. Hoc ad refellendos vanissimos dixerim. Nam facta esse multa miracula, quæ adtestarentur illi uni grandi salubrique miraculo, quo Christus in cælum cum carne in qua resurrexit, adscendit, negare non possumus. In eisdem quippe veracissimis libris cuncta conscripta sunt, & quæ facta sunt, & propter quod credendum facta sunt. Hæc, ut fidem facerent, innotuerunt; hæc per fidem, quam fecerunt, multo clariùs innotescunt. Leguntur quippe in populis, ut credantur; nec in populis tamen nisi credita legerentur. Nam etiam nunc fiunt miracula in ejus nomine, sive per sacramenta ejus, sive per orationes vel memorias sanctorum ejus; sed non eadem claritate illustrantur, ut tantâ quantâ illa gloriâ diffamentur. Canon quippe sacrarum litterarum, quem [b] definitum esse oportebat, illa facit ubique recitari, & memoriæ cunctorum inhærere populorum: hæc autem ubicumque fiunt, ibi sciuntur vix à tota ipsa civitate vel quocumque commanentium loco. Nam plerumque etiam ibi paucissimi sciunt, ignorantibus ceteris, maximè si magna sit civitas; & quando alibi aliisque narrantur, non tanta ea commendat auctoritas, ut sine difficultate vel dubitatione credantur, quamvis Christianis fidelibus à fidelibus indicentur.

Cæcus illuminatus. 2. Miraculum quod Mediolani factum est, cùm illic essemus, quando illuminatus est cæcus, ad multorum notitiam potuit pervenire, quia & grandis est civitas, & ibi erat tunc Imperator, & immenso populo teste res gesta est, concurrente ad corpora martyrum Protasii & Gervasii: quæ cùm laterent, & penitus nescirentur, *episcopo Ambrosio per somnium revelata reperta sunt; ubi cæcus ille depulsis veteribus tenebris diem vidit.

* V. lib. 9. Confess. c. 7.

Innocentius. 3. Apud Carthaginem autem quis novit, præter admodum paucissimos, salutem, quæ facta est Innocentio Exadvocato vicariæ præfecturæ, ubi nos interfuimus, & oculis adspeximus nostris? Venientes enim de transmarinis, me & fratrem meum Alypium, nondum quidem clericos, sed jam Deo servientes, ut erat cum tota domo sua religiosissimus, ipse susceperat, & apud eum tunc habitabamus. Curabatur à medicis: [c] fistulas, quas numerosas atque perplexas habuit in posteriore atque ima corporis parte, jam secuerant ei; & artis suæ cetera medicamentis agebant. Passus autem fuerat in sectione illa & diuturnos & acerbos dolores. Sed unus inter multos sinus fefellerat medicos, atque ita latuerat, ut eum non tangerent, quem ferro aperire debuerant. Denique sanatis omnibus quæ aperta curabant, iste remanserat solus, cui frustra impendebatur labor. Quas moras ille suspectas habens, multúmque formidans ne iterum secaretur, quod ei prædixerat alius medicus domesticus ejus, quem non admiserant illi, ut saltem videret, cùm primùm sectus est, quomodo id facerent, iratusque illum domo abjecerat, vixque receperat, erupit, atque ait, Iterum me secturi estis? Ad illius, quem noluistis esse præsentem, verba venturus sum? Irridere illi medicum imperitum, metumque hominis bonis verbis promissionibusque lenire. Præterierunt & alii dies plurimi, nihilque proficiebat omne quod fiebat. Medici tamen in sua pollicitatione persistebant, non se illum sinum ferro, sed medicamentis esse clausuros. Adhibuerunt & alium grandævum jam medicum, satisque in illa arte laudatum (adhuc enim vivebat) Ammonium, qui loco inspecto, idem quod illi ex eorum diligentia peritiaque promisit. Cujus ille factus auctoritate securus, domestico suo medico, qui futuram prædixerat aliam sectionem faceta hilaritate, velut jam salvus, illusit. Quid plura? Postea tot dies inaniter consumti transierunt, ut fessi atque confusi faterentur eum nisi ferro nullo modo posse sanari. Expavit, expalluit nimio timore turbatus: atque ubi se collegit, farique potuit, abire illos jussit, & ad se ampliùs non accedere, nec aliud occurrit fatigato lacrymis & illa jam necessitate constricto, nisi ut adhiberet Alexandrinum quemdam, qui tunc chirurgus mirabilis habebatur, ut ipse faceret quod ab illis fieri nolebat iratus. Sed postea quàm venit ille, laboremque illorum in cicatricibus sicut artifex vidit, boni viri functus officio, persuasit homini ut illi potiùs qui in eo tantum laboraverant, quantum ipse inspiciens mirabatur, curationis suæ fine fruerentur, adjiciens quòd re vera nisi sectus esset, salvus esse non posset; sed valde abhorrere à suis moribus, ut hominibus quorum artificiosissimam operam, industriam, diligentiam admirans in cicatricibus ejus videret, propter exiguum quod remansit, palmam tanti laboris auferret. Redditi sunt animo ejus, & placuit ut eodem Alexandrino assistente ipsi sinum illum ferro, qui jam consensu omnium aliter insanabilis putabatur, aperirent. Quæ res dilata est in consequentem diem. Sed cùm abiissent illi, ex mærore nimio domini tantus est in domo illa exortus dolor, ut tamquam funeris planctus vix comprimeretur à nobis. Visitabant eum quotidie sancti viri, episcopus tunc Uzalensis, beatæ memoriæ Saturninus, & presbyter [d] Gelosus, ac diaconi Carthaginensis Ecclesiæ: in quibus erat, & ex quibus solus est nunc in rebus humanis, jam episcopus cum honore à nobis debito nominandus Aurelius, cum quo recordantes mirabilia [e] opera Dei, de hac re sæpe collocuti sumus, eumque valde meminissent,

[a] Sic MSS. At editi, *incredibili rei*.

[b] Editi veteribus libris dissentientes, *diffamatum*.

[c] Editi, *Curabatur à medicis propter fistulas: & infrà, jam secuerant eum*. At MSS. omnes omittunt *propter*: & ex iis quidam habent, *jam secuerant ei*; alii longè plures, *eum*.

[d] Plerique MSS. *Gulosus*.

[e] Plerique MSS. *mirabilia operum Dei*.

ſe, quod commemoramus, invenimus. Qui cùm A eum, ſicut ſolebant, veſpere viſitarent, rogavit eos miſerabilibus lacrymis, ut manè dignarentur eſſe præſentes ſuo funeri potiùs quàm dolori. Tantus enim eum metus ex prioribus invaſerat pœnis, ut ſe inter medicorum manus non dubitaret eſſe moriturum. Conſolati ſunt eum illi, & hortati ut in Deo fideret, ejuſque voluntatem viriliter ferret. Inde ad orationem ingreſſi ſumus: ubi nobis ex more genua figentibus, atque incumbentibus terræ, ille ſe ita projecit, tamquam fuiſſet B aliquo impellente graviter proſtratus, & cœpit orare: quibus modis, quo affectu, quo motu animi, quo fluvio lacrymarum, quibus gemitibus atque ſingultibus ſuccutientibus omnia membra ejus & penè intercludentibus ſpiritum, quis ullis explicet verbis? Utrùm orarent alii, nec in hæc eorum averteretur intentio, neſciebam. Ego tamen prorſus orare non poteram: hoc tantummodo breviter in corde meo dixi, Domine quas tuorum preces exaudis, ſi has non exaudis? C Nihil enim mihi videbatur addi jam poſſe, niſi ut exſpiraret orando. Surreximus, & accepta ab Epiſcopo benedictione diſceſſimus: rogante illo ut manè adeſſent, illis ut æquo animo eſſet hortantibus. Illuxit dies qui metuebatur, aderant ſervi Dei, ſicut ſe adfuturos eſſe promiſerant: ingreſſi ſunt medici, parantur omnia quæ hora illa poſcebat, tremenda ferramenta proferuntur, adtonitis ſuſpenſiſque omnibus. Eis autem quorum erat major auctoritas, defectum animi ejus conſolando D erigentibus, ad manus ſecturi membra in lectulo componuntur, ſolvuntur nodi ligamentorum, nudatur locus, inſpicit medicus, & ſecandum illum ſinum armatus atque intentus inquirit. Scrutatur oculis, digitiſque contrectat; tentat denique modis omnibus: invenit firmiſſimam cicatricem. Jam illa lætitia & laus atque gratiarum actio miſericordi & omnipotenti Deo, quæ fuſa eſt ore omnium lacrymantibus gaudiis, non eſt committenda meis verbis: cogitetur potiùs, quàm E dicatur.

Innocẽtia.

3. In eadem Carthagine Innocentia religioſiſſima femina, de primariis ipſius civitatis, in mamilla cancrum habebat: rem, ſicut medici dicunt, nullis medicamentis ſanabilem. Aut ergo præcidi ſolet, & à corpore ſeparari membrum ubi naſcitur: aut ut aliquanto homo[a] diutiùs vivat, tamen inde morte quamlibet tardiùs adfuturâ, ſecundùm Hippocratis, ut ferunt, ſententiam omnis eſt omittenda curatio. Hoc illa à perito medico F & ſuæ domui familiariſſimo acceperat, & ad ſolum Deum ſe orando converterat. Admonetur in ſomnis appropinquante Paſcha, ut in parte feminarum obſervanti ad baptiſterium, quæcumque illi baptizata primitus occurriſſet, ſignaret ei locum ſigno[b] Chriſti: fecit, & confeſtim ſanitas conſecuta eſt. Medicus ſanè qui ei dixerat, ut nihil curationis adhiberet, ſi paulò diutiùs vellet vivere, cùm inſpexiſſet eam poſtea, & ſaniſſimam compeꝛiſſet, quam priùs habere illud ma- G lum tali inſpectione cognoverat, quæſivit ab ea vehementer quid adhibuiſſet[c]; cupiens, quantum intelligi datur, noſſe medicamentum, quo Hippocratis definitio vinceretur. Cùmque ab ea quid factum eſſet audiſſet, voce velut contemnentis & vultu, ita ut illa metueret, ne aliquod contumelioſum verbum proferret in Chriſtum, religioſa urbanitate reſpondiſſe fertur, Putabam, inquit, magnum aliquid te mihi fuiſſe dicturam. Atque illa jam exhorreſcente, mox addidit, Quid grande fecit Chriſtus ſanare cancrum, qui quatriduanum mortuum ſuſcitavit? Hoc ego cùm audiſſem, & vehementer ſtomacharer, in illa civitate atque in illa perſona, non utique obſcura, factum tam ingens miraculum ſic latére, hinc eam & admonendam & penè objurgandam putavi. Quæ cùm mihi reſpondiſſet non ſe inde tacuiſſe; quæſivi ab eis, quas fortè tunc matronas amiciſſimas ſecum habebat, utrùm hoc antea ſciſſent. Reſponderunt ſe omnino neſciſſe. Ecce, inquam, quomodo non taces, ut nec iſtæ audiant, quæ tibi tanta familiaritate junguntur. Et quia breviter ab ea quæſiveram, feci ut illis audientibus multúmque mirantibus & glorificantibus Deum, totum ex ordine, quemadmodum geſtum fuerit, indicaret.

[d] Medicus podager.

4. [d] Medicum quemdam podagrum in eadem urbe, qui cùm dediſſet nomen ad baptiſmum, & pridie quàm baptizaretur, in ſomnis à pueris nigris [e] cirratis, quos intelligebat dæmones, baptizari eodem anno prohibitus fuiſſet, eiſque non obtemperans, etiam conculcantibus pedes ejus in dolorem acerrimum, qualem numquam expertus eſt, [f] iſſet, magiſque eos vincens lavacro regenerationis, ut voverat, ablui non diſtuliſſet, in baptiſmate ipſo non ſolùm dolore, quo ultra ſolitum cruciabatur, verùm etiam podagrâ caruiſſe, nec ampliùs, cùm diu poſtea vixiſſet, pedes doluiſſe quis novit? Nos tamen novimus, & pauciſſimi fratres ad quos id potuit pervenire.

[g] Curubitanus.

5. [g] Ex mimo quidam Curubitanus, non ſolùm à paralyſi, verùm etiam ab informi pondere genitalium, cùm baptizaretur, ſalvus effectus eſt; & liberatus utraque moleſtiâ, tamquam mali nihil habuiſſet in corpore, de fonte regenerationis adſcendit. Quis hoc præter Curubim novit, & præter rariſſimos aliquos qui hoc ubicumque audire potuerunt? Nos autem cùm hoc compeꝛiſſemus, jubente ſancto epiſcopo Aurelio, etiam ut veniret Carthaginem fecimus: quamvis à talibus priùs audierimus, de quorum fide dubitare non poſſemus.

Heſperius.

6. Vir Tribunitius Heſperius [h] apud nos eſt, habet in territorio Fuſſalenſi fundum [i] Zubedi appellatum, ubi cùm afflictione animalium & ſervorum ſuorum domum ſuam ſpirituum malignorum vim noxiam perpeti compeꝛiſſet, rogavit noſtros, me abſente, Preſbyteros, ut aliquis eorum illò pergeret, cujus orationibus cederent. Perrexit unus, obtulit ibi ſacrificium corporis Chriſti, orans quantum potuit, ut ceſſaret illa vexatio: Deo pro-

[a] Ita MSS. At Editi Vind. Am. Er *aut ut aliquanto homo quietiùs vivat, fomentis eſt peſtis mitiganda frequentibus. Nam ut inde mortem quantumlibet tardiùs adfuturam confidamus, ſecundùm Hippocratis, ut fertur, ſententiam* &c. Lov. *aut ut aliquanto homo diutiùs vivat, nam inde mortem quantumlibet tardius adfuturam, ſecundùm Hippocratis* &c.

[b] Vind. Am. & Er. *ſigno crucis Chriſti.*

[c] Editi, *adhibuiſſet curationis.* Abeſt *curationis* à MSS.

[d] Vind. Am. Er. & quinque MSS. *Mendicum.*

[e] Vind. Am. Er. *curatis.* At Lov. & MSS. *cirratis*: id eſt crinitis. Nam cirros capitis crines interpretatur Nonius. Martial. lib. 9. epig. 30 *Nec matutini cirrata caterva magiſtri.*

[f] Vind. Am. & aliquot MSS. *æſtuaſſet.*

[g] In editis pro *Ex mimo*, habent è *vicino*: idque ſuperioribus ita conjunctum, *ad quos id potuit pervenire è vicino.*

[h] Editi, *qui apud nos eſt.* Abeſt *qui* à MSS.

[i] Er. *Cubedi.* Quatuor MSS. *Zabedi.* Ceteri, *Zubedi appellatur.*

A tinus miſerante ceſſavit. Acceperat autem ab amico ſuo terram ſanctam de Jeroſolymis allatam, ubi ſepultus Chriſtus die tertio reſurrexit; eamque ſuſpenderat in cubiculo ſuo, ne quid mali etiam ipſe pateretur. At ubi domus ejus ab illa infeſtatione purgata eſt, quid de illa terra fieret, cogitabat; quam diutiùs in cubiculo ſuo reverentiæ cauſâ habere nolebat. Forte accidit, ut ego & collega tunc meus epiſcopus [a] Synitenſis eccleſiæ Maximinus in proximo eſſemus: ut veniremus rogavit, & venimus. Cúmque nobis omnia

a

B retuliſſet, etiam hoc petivit, ut infoderetur alicubi, atque ibi orationum locus fieret, ubi etiam poſſent Chriſtiani ad celebranda quæ Dei ſunt congregari. Non reſtitimus: factum eſt. Erat ibi juvenis paralyticus ruſticanus: hoc audito petivit à parentibus ſuis, ut illum ad eum locum ſanctum non cunctanter adferrent. Quò cùm fuiſſet allatus, oravit, atque inde continuò pedibus ſuis ſalvus abſceſſit.

Juvenis paralyticus.

C 7. Victoriana dicitur villa, ab Hippone regio minùs triginta millibus abeſt. Memoria Martyrum ibi eſt Mediolanenſium Protaſii & Gervaſii. Portatus eſt eò quidam adoleſcens, qui cùm die medio tempore æſtatis equum ablueret in fluminis gurgite, dæmonem incurrit. Ibi cùm jacéret vel morti proximus, vel ſimillimus mortuo, ad veſpertinos illuc hymnos & orationes cum ancillis ſuis & quibuſdam ſanctimonialibus ex more domina poſſeſſionis intravit; atque hymnos cantare cœperunt. Qua voce ille quaſi percuſſus, excuſſus eſt:

Protaſius & Gervaſius martyres.

Adoleſcés à dæmone liberatur.

D & cum terribili fremitu altare apprehenſum movere non audens ſive non valens, tamquam eò fuerit alligatus, aut affixus, tenebat: & cum grandi ejulatu parci ſibi rogans, confitebatur ubi adoleſcentem, & quando, & quomodo invaſerit. Poſtremò ſe exiturum eſſe denuntians, membra ejus ſingula nominabat, quæ ſe amputaturum exiens minabatur: atque inter hæc verba diſceſſit ab homine. Sed oculus ejus in maxillam fuſus, tenui venulâ ab interiore quaſi radice pendebat, to-

E tumque ejus medium, quod nigellum fuerat, albicaverat. Quo viſo qui aderant, (concurrerant autem etiam alii vocibus ejus acciti, & ſe omnes in orationem pro illo ſtraverant,) quamvis eum ſana mente ſtare gauderent, rurſus tamen propter oculum ejus contriſtati, medicum quærendum eſſe dicebant. Ibi maritus ſororis ejus, qui eum illò detulerat, Potens eſt, inquit, Deus ſanctorum orationibus, qui fugavit dæmonem, lumen reddere. Tunc, ſicut potuit, oculum lapſum atque pen-

F dentem, loco ſuo revocatum ligavit [b] orario: nec niſi poſt ſeptem dies putavit eſſe ſolvendum. Quod cùm feciſſet, ſaniſſimum invenit. Sanati ſunt illic & alii, de quibus dicere longum eſt.

b

Hipponenſis virgo.

8. Hipponenſem quamdam virginem ſcio, cùm ſe oleo perunxiſſet, cui pro illa orans Preſbyter inſtillaverat lacrymas ſuas, mox à dæmonio fuiſſe ſanatam. Scio etiam Epiſcopum ſemel pro adoleſcente, quem non vidit, oraſſe, illumque illicò dæmone caruiſſe.

Florentius ſartor.

9. Erat quidam ſenex Florentius Hipponenſis noſter, homo religioſus & pauper, ſartoris ſe arte paſcebat, caſulam perdiderat, & unde ſibi emeret non habebat: ad Viginti Martyres, quorum Memoria apud nos eſt celeberrima, clara voce, ut veſtiretur, oravit. Audierunt eum adoleſcentes, qui forte aderant irriſores; eumque diſcedentem exagitantes proſequebantur; quaſi [c] à Martyribus quinquagenos [d] folles, unde veſtimentum emeret, petiviſſet. At ille tacitus ambulans, ejectum grandem piſcem palpitantem vidit in littore, eumque illis faventibus atque adjuvantibus apprehendit, & cuidam coquo [e] Catoſo nomine, bene Chriſtiano, ad coquinam conditariam, indicans quid geſtum ſit, trecentis follibus vendidit, lanam comparare inde diſponens, ut uxor ejus quomodo poſſet, ei quo indueretur, efficeret. Sed coquus concídens piſcem, anulum aureum in ventriculo ejus invenit, moxque miſeratione flexus, & religione perterritus, homini eum reddidit, dicens, Ecce quomodo Viginti Martyres te veſtierunt.

c

d

e

Reliquiæ Stephani martyris.

10. Ad aquas Tibilitanas epiſcopo afferente [f] Præjecto reliquias Martyris glorioſiſſimi Stephani, ad ejus Memoriam veniebat magnæ multitudinis concurſus & occurſus. Ibi cæca mulier, ut ad Epiſcopum portantem [g] duceretur, oravit: flores quos ferebat dedit; recepit, oculis admovit, protinus vidit. Stupentibus qui aderant, præibat exſultans, viam carpens, & viæ ducem ulteriùs non requirens.

f

g

Lucillus epiſcopus.

11. Memorati Memoriam Martyris, quæ poſita eſt in caſtello Sinitenſi, quod Hipponenſi coloniæ vicinum eſt, ejuſdem loci Lucillus epiſcopus, populo præcedente atque ſequente portabat. Fiſtula, cujus moleſtiâ jam diu laboraverat, & familiariſſimi ſui medici, qui [h] eam ſecaret, opperiebatur manus, illius piæ ſarcinæ vectatione, repente ſanata eſt: nam deinceps eam in ſuo corpore non invenit.

h

Eucharius preſbyter.

12. Eucharius [i] eſt preſbyter ex Hiſpania, [k] Calamæ habitat, veteri morbo calculi laborabat; per Memoriam ſupradicti Martyris, quam Poſſidius illò advexit epiſcopus, ſalvus factus eſt. Idem ipſe poſtea morbo alio prævaleſcente, mortuus ſic jacebat, ut ei jam pollices ligarentur: opitulatione memorati Martyris, cùm de Memoria ejus reportata fuiſſet & ſuper jacentis corpus miſſa ipſius Preſbyteri tunica, ſuſcitatus eſt.

i

k

Martialis.

13. Fuit ibi vir in ordine ſuo primarius, nomine Martialis, ævo jam gravis, & multùm à religione abhorrens Chriſtiana. Habebat ſanè fidelem filiam, & generum eodem anno baptizatum. Qui cùm eum ægrotantem multis & magnis [l] lacrymis rogarent, ut Chriſtianus fieret, prorſus abnuit, eoſque à ſe turbida indignatione ſubmovit. Viſum eſt genero ejus, ut iret ad Memoriam ſancti Stephani, & illic pro eo quantum poſſet ora-

l

[a] Am. Er. & Lov. *Synicenſis*. Vind. *Syniſtenſis*. At MSS. *Sinitenſis* Vide epiſtolam Auguſt. 105. n. 4. & ibidem not. b.

[b] Orarium hoc loco ſudarium eſt ſive linteum tergendo ori paratum. Hieronymus in epiſt. ad Nepotianum: *Plenum dedecoris eſt, referto marſupio, quòd ſudarium orariumque non habeas gloriari.*

[c] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *quaſi qui.*

[d] *Folles* dicti nummi à ſacculo, quo conduntur: genus monetæ eſt aliàs æreæ, aliàs argenteæ. Porrò folles accipiendi iſthîc, non argentei, ſed ærei, ejuſdem ferè valoris atque aſſes & ſolidi monetæ noſtræ Gallicanæ, ut putat Sirmondus ad Sermonem 389. qui aliàs 40. inter Sirmondianos. Suidas autem follem obolum eſſe dicit, ad voces φόλλεις, & κέρματα. Nominantur præterea folles in lib. 3. contra Creſcon. c. 29. necnon lib. 1. Evodii de miraculis S. Stephani c. 14. in hujus Tomi Appendice.

[e] Sic MSS. At editi Vind. Am. *Cartoſo*. Er. & Lov. *Carchoſo*.

[f] Editi Vind. Er. & Lov. *Projecto*. Veteres libri, *Prajecto*.

[g] Editi, *portantem pignora ſacra*. Abſunt *pignora ſacra* à MSS.

[h] MSS. *eum ſecaret*. Paulò pòſt, antè *repentè ſanata eſt*, addunt Vind. Am. & Er. *ubi ſanctas adtigit reliquias*: quod non eſt in Lov. nec in MSS.

[i] Ita veteres libri. At editi omittunt, *eſt*; & loco *habitat*, ferunt *habitans*.

[k] Vind. Am. Er. & MSS. *Chalama*.

[l] Editi, *precibus & lacrymis*. At MSS. carent *precibus &*.

A ret, ut Deus illi daret mentem bonam, qua credere non differret in Christum. Fecit hoc ingenti gemitu & fletu, & sinceriter ardente pietatis affectu: deinde abscedens, aliquid de altari florum, quod occurrit, tulit; eique, cùm jam nox esset, ad caput posuit: tum dormitum est. Et ecce ante diluculum clamat, ut ad Episcopum curreretur, qui mecum fortè tunc erat apud Hipponem. Cùm ergo audisset eum absentem, venire Presbyteros postulavit. Venerunt, credere se dixit, admirantibus atque gaudentibus omnibus, baptizatus est.
B [a] Hoc, quàm diu vixit, in ore habebat: Christe accipe spiritum meum: cùm hæc verba beatissimi Stephani, quando lapidatus est à Judæis, ultima fuisse nesciret; quæ huic quoque ultima fuerunt: nam non multò pòst etiam ipse defunctus est.

Act. 7.

Podagri duo.

14. Sanati sunt illic per eumdem Martyrem etiam [b] podagri duo, unus civis, peregrinus unus: sed civis omni modo, peregrinus autem per revelationem quid adhiberet quando doleret, audi-
C vit: & cùm hoc fecerit, dolor continuò conquiescit.

Puer vitæ restitutus.

15. Audurus nomen est fundi, ubi ecclesia est, & in ea Memoria Stephani martyris. Puerum quemdam parvulum, cùm in area luderet, exorbitantes boves qui vehiculum trahebant, rotâ obtriverunt, & confestim palpitavit exspirans. Hunc mater arreptum ad eamdem Memoriam posuit; & non solùm revixit, verùm etiam illæsus appa-
D ruit.

Sanctimonialis.

16. Sanctimonialis quædam in vicina possessione, quæ Caspaliana dicitur, cùm ægritudine laboraret, ac desperaretur, ad eamdem Memoriam tunica ejus allata est: quæ ante quàm revocaretur, illa defuncta est. Hac tamen tunicâ operuerunt cadaver ejus parentes, & recepto spiritu salva facta est.

Bassi Syri filia.

17. Apud Hipponem Bassus quidam Syrus ad Memoriam ejusdem Martyris orabat pro ægro-
E tante & periclitante filia, eóque secum vestem ejus adtulerat: cùm ecce pueri de domo cucurrerunt, qui ei mortuam nuntiarent. Sed cùm, orante illo, ab amicis ejus exciperentur, prohibuerunt eos illi dicere, ne per publicum plangeret. Qui cùm domum redisset jam suorum ejulatibus personantem, & vestem filiæ quam ferebat, super eam projecisset, reddita est vitæ.

Irenæi filius.

18. Rursus ibidem apud nos Irenæi cujusdam collectarii filius ægritudine exstinctus est. Cúm-
F que corpus jaceret exanime, atque à lugentibus & lamentantibus exsequiæ pararentur, amicorum ejus quidam inter aliorum consolantium verba suggessit, ut ejusdem Martyris oleo corpus perungueretur. Factum est, & revixit.

Eleusini infantulus filius.

19. Itemque apud nos vir Tribunitius [c] Eleusinus super Memoriam [d] Martyris, quæ in suburbano ejus est, ægritudine exanimatum posuit infantulum filium: & post orationem, quam cum multis lacrymis ibi fudit, viventem levavit.

20. Quid faciam? Urget hujus operis [e] implendi promissio, ut non hîc possim omnia commemorare quæ scio: & procul dubio plerique nostrorum, cùm hæc legent, dolebunt me tam multa prætermisisse, quæ utique mecum sciunt. Quos jam nunc, ut ignoscant, rogo; & cogitent quàm prolixi laboris sit facere, quod me hîc non facere suscepti operis necessitas cogit. Si enim miracula sanitatum, ut alia taceam, ea tantummodo velim scribere, quæ per hunc Martyrem, id est, gloriosissimum Stephanum, facta sunt in colonia Calamensi, & in nostra, plurimi conficiendi sunt libri: nec tamen omnia colligi poterunt, sed tantùm de quibus libelli dati sunt, qui recitarentur in populis. Id namque fieri voluimus, cùm videremus antiquis similia divinarum signa virtutum etiam nostris temporibus frequentari; & ea non debere multorum notitiæ deperire. Nondum est autem [f] biennium, ex quo apud Hipponem regium cœpit esse ista Memoria, & multis, quod nobis certissimum est, non datis libellis, de iis quæ mirabiliter facta sunt, illi ipsi qui dati sunt ad septuaginta ferme numerum pervenerant, quando ista conscripsi. Calamæ verò, ubi & ipsa Memoria priùs esse cœpit, & crebriùs dantur, [g] incomparabili multitudine superant.

** V. Ser. 323. & 324. Tom. 5. necnon librum de miraculis S. Steph. in hujus Tom. 7. Append.*

21. * Uzali etiam, quæ colonia Uticæ vicina est, multa præclara per eumdem Martyrem facta cognovimus: cujus ibi Memoria longè priùs quàm apud nos, ab episcopo Evodio constituta est. Sed libellorum dandorum ibi consuetudo non est, vel potiùs non fuit: nam fortasse nunc esse jam cœpit. Cùm enim nuper illic essemus, Petroniam clarissimam feminam, quæ ibi mirabiliter ex magno atque diuturno, in quo medicorum adjutoria cuncta defecerant, languore sanata est, hortati sumus volente supradicto loci Episcopo, ut libellum daret, qui recitaretur in populo; & obedientissimè paruit. In quo posuit etiam, quod hîc reticere non possum, quamvis ad ea quæ hoc opus urgent, festinare compellar. A quodam Judæo dixit sibi fuisse persuasum, ut anulum capillatio [h] cingulo insereret, quo sub omni veste ad nuda corporis cingeretur: qui anulus haberet sub gemma lapidem in renibus inventum bovis. Hoc alligata quasi remedio ad sancti Martyris limina veniebat. Sed profecta à Carthagine, cùm in confinio fluminis Bagradæ in sua possessione mansisset, surgens ut iter perageret, ante pedes suos illum jacentem anulum vidit, & capillatiam zonam qua fuerat alligatus, mirata tentavit. Quam cùm omnino suis nodis firmissimis, sicut fuerat, comperisset adstrictam, crepuisse atque exsiluisse anulum suspicata est: qui etiam ipse cùm integerrimus fuisset inventus, futuræ salutis quodam modo pignus de tanto miraculo se accepisse præ-

Petronia.

a Sola editio Lov. pro *Hoc*, habet *Hic*.
b Vind. Am. Er. *tres podagrici, duo cives, peregrinus unus. Sed cives omni modo* &c.
c Nonnulli MSS. *Eleusinius*.
d Vind. Am. Er. & plures MSS. *Martyrum*.
e Vind. Am. Er. & MSS. *implenda*.
f Hinc verò intelligimus scriptum huncce librum sub finem anni 426 aut non multo seriùs. Nam exstabat jam Hippone ista Stephani martyris Memoria, cùm illud ibi contigit, quod mox referendum est, in Pauli & Palladiæ curatione miraculum. Ea autem curatio pertinet ad annum 425. quod quidem hac ratione deprehenditur. In libello suo, qui Sermone Augustini 322. continetur, testatur Paulus se ac sororem Palladiam *visione Kalendarum Januariarum die admonitos* divinitus fuisse, ut Hipponem irent, ibique fore ut sanitatem *intra tertium mensem* reciperent, id est, intra mensem Martium. Paulus porrò sanitatem ipso die Dominico Paschæ, soror verò ipsius ex Dominico Paschæ die tertio recuperasse hîc narratur. Atqui Pascha ab anno 415. quo reliquiæ Stephani martyris in Palæstina detectæ sunt, usque ad 427. quo Vandali Africam occuparunt, non incidit in mensem Martium nisi fortè anno 425. quo festum Paschæ dicit Bucherius à Latinis nonnullis 22. die Martii celebratum: tametsi ex litteræ Dominicalis observatione occurrere debuisset die Aprilis 19. sicuti ad prædictum Sermonem 232. notavimus. De Stephani martyris revelatione & de ipsius miraculis scripta Aviti, Luciani, Severi & Evodii nomine vulgata exhibentur in septimi hujus Tomi Appendice.
g Sola editio Lov. *incredibili*.
h Vind. Am. Er. & MSS. *vinculo*.

sumsit, atque illud * vinculum solvens, simul cum eodem anulo, projecit in flumen. Non credunt hoc, qui etiam Dominum Jesum per integra virginalia matris enixum, & ad discipulos ostiis clausis ingressum fuisse non credunt: sed hoc certè quærant, & si verum invenerint, illa credant. Clarissima femina est, nobiliter nata, nobiliter nupta, Carthagini habitat: ampla civitas, ampla persona rem quærentes latére non sinit. Martyr certè ipse, quo impetrante illa sanata est, in filium permanentis virginis credidit, in eum qui ostiis clausis ad discipulos ingressus est, credidit: postremò, propter quod omnia ista dicuntur à nobis, in eum qui adscendit in cælum cum carne, in qua resurrexerat, credidit; & ideo per eum tanta fiunt, quia pro ista fide animam posuit. Fiunt ergo etiam nunc multa miracula, eodem Deo faciente per quos vult, & quemadmodum vult, qui & illa quæ legimus fecit: sed ista nec similiter innotescunt, neque ut non [a] excidant animo, quasi glareâ memoriæ, crebra lectione tunduntur. Nam & ubi diligentia est, quæ nunc apud nos esse cœpit, ut libelli eorum qui beneficia percipiunt, recitentur in populo, semel hoc audiunt qui adsunt, pluresque non adsunt, ut nec illi qui adfuerunt, post aliquot dies, quod audierunt, mente retineant, & vix [b] quisquam reperiatur illorum, qui ei quem non adfuisse cognoverit, indicet quod audivit.

* fortè, cingulum.

22. Unum est apud nos factum, non majus quàm illa quæ dixi, sed tam clarum atque illustre miraculum, ut nullum arbitrer esse Hipponensium, qui hoc non vel viderit, vel didicerit, nullum qui oblivisci ulla ratione potuerit. Decem quidam fratres (quorum septem sunt mares, tres feminæ) de Cæsarea Cappadociæ suorum civium non ignobiles, maledicto matris recenti, patris eorum obitu destitutæ, quæ injuriam sibi ab eis factam acerbissimè tulit, tali pœnâ sunt divinitus coërciti, ut horribiliter quaterentur omnes tremore membrorum: in qua fœdissima specie oculos suorum civium non ferentes, quaquaversum cuique ire visum est, toto penè vagabantur orbe Romano. Ex his etiam ad nos venerunt duo, frater & soror, Paulus & Palladia, multis aliis locis miseriâ diffamante jam cogniti. Venerunt autem ante Pascha ferme dies quindecim, ecclesiam quotidie, & in ea Memoriam gloriosissimi Stephani frequentabant, orantes ut jam sibi placaretur Deus, & salutem pristinam redderet. Et illic, & [c] quacumque ibant, convertebant in se civitatis adspectum. Nonnulli qui eos alibi viderant, caussamque tremoris eorum noverant, aliis, ut cuique poterant, indicabant. Venit & Pascha, atque ipso die Dominico manè, cùm jam frequens populus præsens esset, & loci sancti cancellos, ubi [d] Martyrium erat, idem juvenis orans teneret, repentè prostratus est, & dormienti simillimus jacuit: non tamen tremens, sicut etiam per [e] somnum solebat. Stupentibus qui aderant, atque aliis paventibus, aliis dolentibus, cùm eum quidam vellent erigere, nonnulli prohibuerunt, & potiùs exitum exspectandum esse dixerunt. Et ecce surrexit, & non tremebat, quoniam sanatus erat, & stabat incolumis, intuens intuentes. Quis ergo se tenuit à laudibus Dei? Clamantium gratulantiumque vocibus ecclesia usquequaque completa est. Inde ad me curritur, ubi sedebam jam processurus: irruit alter quisque post alterum, omnis posterior quasi novum, quod alius prior dixerat, nuntiantes: meque gaudente & apud me gratias Deo agente, ingreditur etiam ipse cum pluribus, inclinatur ad genua mea, erigitur ad osculum meum. Procedimus ad populum, plena erat ecclesia, personabat vocibus gaudiorum, Deo gratias, Deo laudes, nemine tacente, hinc atque inde clamantium. Salutavi populum, & rursus eadem ferventiore voce clamabant. Facto tandem silentio, Scripturarum divinarum sunt lecta sollemnia. Ubi autem ventum est ad mei Sermonis locum, dixi pauca pro tempore & pro illius jocunditate lætitiæ. Magis enim eos in opere divino quamdam Dei eloquentiam, non audire, sed considerare permisi. Nobiscum homo prandit, & diligenter nobis omnem suæ ac maternæ fraternæque calamitatis indicavit historiam. Sequenti itaque die post Sermonem redditum, narrationis ejus libellum in crastinum populo recitandum * promisi. Quod cùm ex Dominico Paschæ die tertio fieret in gradibus exedræ, in qua de superiore loquebar loco, feci stare ambos fratres, cùm eorum legeretur * libellus. Intuebatur populus universus sexûs utriusque, unum stantem sine deformi motu, alteram membris omnibus contrementem. Et qui ipsum non viderant, quid in eo [f] divinæ misericordiæ factum esset, in ejus sorore cernebant. Videbant enim quid in eo gratulandum, quid pro illa esset orandum. Inter hæc recitato eorum libello, de conspectu populi abire eos præcepi; & de tota ipsa caussa aliquanto diligentiùs cœperam disputare, cùm ecce me disputante, voces aliæ de Memoria Martyris novæ gratulationis audiuntur. Conversi sunt eò qui me audiebant, cœperuntque concurrere. Illa enim ubi de gradibus descendit, in quibus steterat, ad sanctum Martyrem orare perrexerat. Quæ mox ut cancellos adtigit, collapsa similiter velut in somnum, sana surrexit. Dum ergo requireremus quid factum fuerit, unde iste strepitus lætus exstiterit, ingressi sunt cum illa in basilicam, ubi eramus, adducentes eam sanam de * Martyris loco. Tum verò tantus ab utroque sexu admirationis clamor exortus est, ut vox continuata cum lacrymis non videretur posse finiri. Perducta est ad eum locum, ubi paulò antè steterat tremens. Exsultabant eam similem fratri [g], cui doluerant remansisse dissimilem: & nondum fusas preces suas pro illa, jam tamen præviam voluntatem tam citò exauditam esse cernebant. Exsultabant in Dei laudem [h] voce sine verbis, tanto sonitu, quantum aures nostræ ferre vix possent. Quid erat in cordibus exsultantium, nisi fides Christi, pro [i] qua Stephani sanguis effusus est?

* Ser. 321. Tom. 5.

* Ser. 322.

* fortè, Martyrii.

[a] Plures MSS. *excedant.*
[b] In MSS. *quisque.*
[c] Vind. Am. Er. cum nonnullis MSS. *& quocumque.*
[d] Nonnulli MSS. *ubi Martyris Memoria erat.* Interpretatio est & glossema.

[e] Er. & Lov. *per somnium.* Emendantur ex aliis libris.
[f] Aliquot MSS. *divina misericordia.*
[g] Editi addunt, *factam*: quæ vox abest à MSS.
[h] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *voces.*
[i] Plerique MSS. *pro quo.*

CAPUT IX.

Quòd universa miracula, quæ per Martyres in Christi nomine fiunt, ei fidei testimonium ferant, qua in Christum Martyres crediderunt.

CUI, nisi huic fidei adtestantur ista miracula, in qua prædicatur Christus resurrexisse in carne, & in cælum adscendisse cum carne? Quia & ipsi Martyres hujus fidei martyres, id est, hujus fidei testes fuerunt, huic fidei testimonium perhibentes mundum inimicissimum & crudelissimum pertulerunt; eumque, non repugnando, sed moriendo vicerunt. Pro ista fide mortui sunt, qui hæc à Domino impetrare possunt, propter cujus nomen occisi sunt. Pro hac fide præcessit eorum mira patientia, ut in his miraculis tanta ista potentia sequeretur. Nam si carnis in æternum resurrectio vel non prævenit in Christo, vel non ventura est, sicut prænuntiatur à Christo, vel sicut prænuntiata est à Prophetis, à quibus prænuntiatus est Christus; [a] cur & mortui tanta possunt, qui pro ea fide, qua hæc resurrectio prædicatur, occisi sunt? Sive enim Deus ipse per seipsum miro modo, quo res temporales operatur æternus, sive per suos ministros ista faciat; & eadem ipsa quæ per ministros facit, sive quædam faciat etiam per Martyrum spiritus, sicut per homines adhuc in corpore constitutos; sive omnia ista per Angelos, quibus invisibiliter, immutabiliter, & incorporaliter imperat, operetur; ut quæ per Martyres fieri dicuntur, eis orantibus tantùm & impetrantibus, non etiam operantibus fiant; sive alia istis, alia illis modis, qui nullo modo comprehendi à mortalibus possunt: ei tamen adtestantur hæc fidei, in qua carnis in æternum resurrectio prædicatur.

CAPUT X.

Quanto digniùs honorentur Martyres, qui ideo multa mira obtinent, ut Deus verus colatur, quàm dæmones, qui ob hoc quædam faciunt, ut ipsi dii esse credantur.

HIC fortè dicturi sunt, etiam deos suos aliqua mira fecisse. Bene, si jam incipiunt deos suos nostris mortuis hominibus comparare. An dicent etiam se habere deos ex hominibus mortuis, sicut Herculem, sicut Romulum, sicut alios multos, quos in deorum numerum receptos opinantur? Sed nobis Martyres non sunt dii: quia unum eumdemque Deum & nostrum scimus & Martyrum. Nec tamen miraculis, quæ per Memorias nostrorum Martyrum fiunt, ullo modo comparanda sunt miracula, quæ facta per templa perhibentur illorum. Verùm si qua similia videntur, sicut à Moyse magi Pharaonis, sic eorum dii (Exodi 8.) victi sunt à Martyribus nostris. Fecerunt autem illa dæmones eo fastu impuræ superbiæ, quo eorum dii esse voluerunt: faciunt autem ista Martyres, vel potiùs Deus vel orantibus aut cooperantibus eis, ut fides illa proficiat, qua eos, non deos esse nostros, sed unum Deum habere nobiscum credamus. Denique illi talibus diis suis & templa ædificaverunt, & statuerunt aras, & sacerdotes instituerunt, & sacrificia fecerunt: nos autem Martyribus nostris non templa sicut diis, sed Memorias sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt spiritus, fabricamus; nec ibi erigimus altaria, in quibus sacrificemus Martyribus, sed uni Deo & Martyrum & nostro [b]: ad quod sacrificium, sicut homines Dei, qui mundum in ejus confessione vicerunt, suo loco & ordine nominantur; non tamen à sacerdote, qui sacrificat, invocantur. Deo quippe, non ipsis sacrificat, quamvis in Memoria sacrificet eorum: quia Dei sacerdos est, non illorum. Ipsum verò sacrificium corpus est Christi, quod non offertur ipsis, quia hoc sunt & ipsi. Quibus igitur potiùs credendum est miracula facientibus? Eisne qui se ipsos volunt haberi deos ab his quibus ea faciunt; an eis qui, ut in Deum credatur, quod & Christus est, faciunt quidquid mirabile faciunt? Eisne qui sacra sua etiam crimina sua esse voluerunt; an eis qui nec laudes suas volunt esse sacra sua, sed totum quod veraciter laudantur, ad ejus gloriam proficere in quo laudantur? In Domino quippe laudantur animæ eorum. (Psal. 33. 3.) Credamus ergo eis & vera dicentibus, & mira facientibus. Dicendo enim vera, passi sunt, ut possent facere mira. In eis veris est præcipuum, quòd Christus resurrexit à mortuis, & immortalitatem resurrectionis in sua carne primus ostendit, quam nobis adfuturam, vel in principio novi sæculi, vel in hujus fine promisit.

CAPUT XI.

Contra Platonicos, qui de naturalibus elementorum ponderibus argumentantur, terrenum corpus in cælo esse non posse.

1. CONTRA quod magnum Dei donum ratiocinatores isti, quorum cogitationes novit Dominus quoniam vanæ sunt, de ponderibus (Psal. 93. 11.) elementorum argumentantur: quoniam scilicet magistro Platone didicerunt, mundi duo corpora maxima atque postrema duobus mediis, aëre scilicet & aquâ, esse copulata atque conjuncta. Ac per hoc, inquiunt, quoniam terra ab hinc sursum versùs est prima, secunda aqua super terram, tertius aër super aquam, quartum super aëra cælum; non potest esse terrenum corpus in cælo. Momentis enim propriis, ut ordinem suum teneant, singula elementa librantur. Ecce qualibus argumentis omnipotentiæ Dei humana contradicit infirmitas, quam possidet vanitas. Quid ergo faciunt in aëre terrena tot corpora, cùm à terra sit aër tertius? Nisi fortè, qui per plumarum & pennarum levitatem donavit avium terrenis corporibus ut portentur in aëre, immortalibus factis corporibus hominum non poterit donare virtutem, qua etiam in summo cælo valeant habitare. Animalia quoque ipsa terrena, quæ volare non possunt, in quibus & homines sunt, sicut sub aqua pisces, quæ sunt aquarum animalia, ita sub terra vivere debuerunt. Cur ergo non saltem de secundo, id est, de aquis, sed de elemento tertio terrenum animal carpit hanc vitam? Quare cùm pertineat ad terram, in secundo, quod super terram est, elemento vivere si cogatur, continuò suffocatur, & ut vivat, vivit in tertio? An errat hîc ordo elementorum, vel potiùs non in natura rerum, sed in istorum argumentationibus deficit? Omitto dicere, quod jam in tertio-decimo libro dixi, quàm multa gravia terrena sint corpora, sicut plumbum, & formam tamen ab artifice accipiant, qua natare valeant super aquam: & ut accipiat qualitatem corpus humanum, qua ferri in cælum, & esse

[a] Sic MSS. At editi, *quare Martyres tanta possunt.*

[b] Hîc editi addunt, *sacrificium immolamus*: quod abest à MSS.

possit in cælo, omnipotenti artifici contradicitur?

2. Jam verò contra illud quod dixi superiùs, etiam istum considerantes atque tractantes elementorum ordinem, quo confidunt, non inveniunt omnino quod dicant. Sic ést enim hinc sursum versùs terra prima, aqua secunda, tertius aër, quartum cælum, ut super omnia sit animæ natura. Nam & Aristoteles quintum corpus eam dixit esse, & Plato nullum. Si quintum esset, certè superius esset ceteris: cùm verò nullum est, B multo magis superat omnia. In terreno ergo quid facit corpore? In hac mole quid agit subtilior omnibus? In hoc pondere quid agit levior omnibus? In hac tarditate quid agit celerior omnibus? Itane per hujus tam excellentis naturæ meritum non poterit effici, ut corpus ejus levetur in cælum, & cùm valeat nunc natura corporum terrenorum deprimere animas deorsum, aliquando & animæ levare sursum terrena corpora non valebunt?

3. Jam si ad eorum miracula veniamus, quæ C facta à diis suis opponunt Martyribus nostris, nonne etiam ipsa pro nobis facere, & nobis reperientur omnino proficere? Nam inter magna miracula deorum suorum, profectò magnum illud est, quod Varro commemorat, Vestalem virginem, cùm periclitaretur falsa suspicione de stupro, cribrum implesse aquâ de Tiberi, & ad suos judices nulla ejus parte stillante portasse. Quis aquæ pondus supra cribrum tenuit? Quis tot D cavernis patentibus nihil inde in terram cadere permisit? Responsuri sunt, Aliquis deus, aut aliquis dæmon. Si deus, numquid major est Deo qui fecit hunc mundum? Si dæmon, numquid potentior est Angelo, qui Deo servit, à quo factus est mundus? Si ergo deus minor, vel angelus, vel dæmon potuit pondus humidi elementi sic suspendere, ut aquarum videatur mutata fuisse natura: itane Deus omnipotens, qui omnia ipse creavit elementa, terreno corpori grave pondus auferre E non poterit, ut in eodem elemento habitet vivificatum corpus, in quo voluerit vivificans spiritus?

4. Deinde cùm aëra medium ponant inter ignem desuper & aquam subter, quid est quòd eum inter aquam & aquam, & inter aquam & terram sæpe invenimus? Quid enim volunt esse aquosas nubes, inter quas & maria aër medius reperitur? Quonam, quæso, elementorum pondere atque ordine efficitur, ut torrentes violentissimi atque undosissimi, ante quàm sub aëre in terris currant, super aëra in nubibus pendeant? Cur denique aër est medius inter summa cæli, & [a] nuda F terrarum, quaquaversum orbis extenditur, si locus ejus inter cælum & aquas, sicut aquarum inter ipsum & terras est constitutus?

5. Postremò si ita est elementorum ordo dispositus, ut secundùm Platonem duobus mediis, id est, aëre & aquâ, duo extrema, id est, ignis & terra, jungantur, cælique obtineat ille [b] summi G locum, hæc autem imi, velut fundaminis mundi, & ideo in cælo esse non potest terra; cur est ipse ignis in terra? Secundùm hanc quippe rationem ita ista duo elementa in locis propriis, imo ac summo, terra & ignis esse debuerunt, ut quemadmodum nolunt in summo esse posse quod imi est, ita nec in imo posset esse quod summi est. Sicut ergo nullam putant vel esse vel futuram esse terræ particulam in cælo, ita nullam particulam videre debuimus ignis in terra. Nunc verò non solùm in terris, verùm etiam sub terris ita est, ut eum eructuent vertices montium; præter quod in usibus hominum & esse ignem in terra, & eum nasci videmus ex terra: quando quidem & de lignis & de lapidibus nascitur, quæ sunt corpora sine dubitatione terrena. Sed ille, inquiunt, ignis est tranquillus, purus, innoxius, sempiternus: iste autem turbidus, fumeus, corruptibilis atque corruptor. Nec tamen corrumpit montes, in quibus jugiter æstuat, cavernasque terrarum. Verùm esto, sit illi iste dissimilis, ut terrenis habitationibus congruat: cur ergo nolunt, ut credamus naturam corporum terrenorum aliquando incorruptibilem factam cælo convenientem futuram, sicut nunc ignis corruptibilis his convenit terris? Nihil igitur afferunt ex ponderibus atque ordine elementorum, unde omnipotenti Deo, quo minùs faciat corpora nostra talia, ut etiam in cælo possint habitare, præscribant.

Caput XII.

Contra calumnias infidelium, quibus Christianos de credita carnis resurrectione irrident.

1. Sed scrupulosissimè quærere, & fidem qua credimus resurrecturam carnem, ita quærendo, adsolent irridere, Utrùm fetus abortivi resurgant? Et quoniam Dominus ait, *Amen dico vobis, capillus capitis vestri non peribit:* utrùm statura & robur æqualia futura sint omnibus, an diversæ corporum quantitates? Si enim æqualitas corporum erit, unde habebunt quod hîc non habuerunt in mole corporis illi abortivi, si resurgent & ipsi? Aut si non resurgent, quia nec nati sunt, sed effusi, eamdem quæstionem de parvulis versant, unde illis mensura corporis, quam nunc defuisse videmus, accedat, cùm in hac ætate moriuntur. Neque enim dicturi sumus, eos non resurrecturos, qui non solùm generationis, verùm etiam regenerationis capaces sunt. Deinde interrogant, quem modum ipsa æqualitas habitura sit. Si enim tam magni & tam longi erunt omnes, quàm fuerunt quicumque hîc fuerunt maximi atque longissimi, non solùm de parvulis, sed [c] de plurimis quærunt, unde illis accessurum sit, quod hîc defuit, si hoc quisque recipiet, quod hîc habuit. Si autem, quod ait Apostolus, occursuros nos omnes *in mensuram ætatis plenitudinis Christi*, & illud alterum, *quos prædestinavit conformes* [d] *imaginis Filii sui*, sic intelligendum est, ut statura & modus Christi corporis omnium qui in regno ejus erunt, humanorum corporum sit futurus: Multis erit, inquiunt, de magnitudine & longitudine corporis detrahendum: & ubi jam erit, *Capillus capitis vestri non peribit*, si de ipsa corporis quantitate tam multum peribit? Quamvis & de ipsis capillis possit inquiri, utrùm redeat quidquid tondentibus decidit. Quod si rediturum est, quis non exhorreat illam deformitatem? Nam hoc & de unguibus videtur necessariò secuturum, ut redeat tam multum quod corporis [e] curatura desecuit. Et ubi erit decus?

Luca 21. 18. — Ephes. 4. 13. — Rom. 8. 29.

[a] Ita MSS. At editi, *& ima terrarum.*
[b] Editi, *summum:* dissentientibus MSS.
[c] Sic MSS. Editi verò, *sed & de plurimis magnis quærunt.*
[d] Editi addunt *fieri:* quod verbum hoc Apostoli loco non reperiri in MSS. jam aliquoties est observatum.
[e] Editi, *cura.* Meliùs MSS. *curatura.*

quod certè majus, quàm in ista esse corruptione A potuit, in illa jam immortalitate esse debebit. Si autem non redibit, ergo peribit: quomodo ergo, inquiunt, capillus capitis non peribit? De macie quoque vel pinguedine similiter disputant. Nam si æquales omnes erunt; non utique alii macri, alii pingues erunt. Accedet ergo aliis aliquid, aliis minuetur. Ac per hoc, non quod erat recipiendum, sed alicubi addendum est, quod non fuit; & alicubi perdendum, quod fuit.

2. De ipsis etiam corruptionibus & dilapsionibus B corporum mortuorum, cùm aliud vertatur in pulverem, in auras aliud exhaletur; sint quos bestiæ, sint quos ignis absumat; naufragio vel quibuscumque aquis ita quidam pereant, ut eorum carnes in humorem putredo dissolvat; non mediocriter permoventur, atque omnia ista recolligi in carnem & redintegrari posse non credunt. Consectantur etiam quasque fœditates & vitia, sive [a] accedant, sive nascantur: ubi & monstrosos partus cum horrore atque irrisione commemo- C rant, & requirunt quænam cujusque deformitatis resurrectio sit futura. Si enim nihil tale redire in corpus hominis dixerimus, responsionem nostram de locis vulnerum, cum quibus Dominum Christum resurrexisse prædicamus, se confutaturos esse præsumunt. Sed inter hæc omnia quæstio difficillima illa proponitur, in cujus carnem reditura sit caro, qua corpus alterius vescentis, humana viscera fame compellente, nutritur. In carnem quippe conversa est ejus, qui talibus vixit alimentis; D & ea quæ macies ostenderat detrimenta, supplevit. Utrùm ergo illi redeat homini cujus caro priùs fuit, an illi potiùs cujus postea facta est, ad hoc percontantur, ut fidem resurrectionis illudant: ac sic animæ humanæ, aut alternantes, sicut Plato, veras infelicitates falsasque promittant beatitudines; aut post multas itidem per diversa corpora revolutiones, aliquando tamen eam, sicut Porphyrius, finire miserias, & ad eas numquam redire fateantur; non tamen corpus habendo immor- E tale, sed corpus omne fugiendo.

CAPUT XIII.

An abortivi non pertineant ad resurrectionem, si pertinent ad numerum mortuorum.

AD hæc ergo quæ ab eorum parte contraria, me digerente, mihi videntur opposita, misericordiâ Dei meis nisibus opem ferente, respondeam. Abortivos fetus, qui cùm jam vixissent in utero, ibi sunt mortui, resurrecturos ut affirmare, ita negare non audeo: quamvis non videam F quomodo ad eos non pertineat resurrectio mortuorum, si non eximuntur de numero mortuorum. Aut enim non omnes mortui resurgent, & erunt aliquæ humanæ animæ sine corporibus in æternum, quæ corpora humana, quamvis intra viscera materna, gestarunt: aut si omnes animæ humanæ recipient resurgentia sua corpora, quæ habuerunt ubicumque viventia, & morientia reliquerunt, non invenio quemadmodum dicam ad resurrectionem non pertinere mortuorum, quos- G cumque mortuos etiam in uteris matrum. Sed utrumlibet de his quisque sentiat, quod de jam natis infantibus dixerimus, hoc etiam de illis intelligendum est, si resurgent.

CAPUT XIV.

An infantes in ea sint resurrecturi habitudine corporis, quam habituri erant ætatis accessu.

QUID ergo de infantibus dicturi sumus, nisi quia non in ea resurrecturi sunt corporis exiguitate, qua mortui; sed quod eis tardiùs accessurum erat tempore, hoc sunt illo Dei opere miro atque celerrimo recepturi? In sententia quippe Domini, ubi ait, *Capillus capitis vestri non* Lucæ 21. 18. *peribit*, dictum est non defuturum esse quod fuit, non autem negatum est adfuturum esse quod defuit. Defuit autem infanti mortuo perfecta quantitas sui corporis: perfecto quippe infanti deest utique perfectio magnitudinis corporalis; quæ cùm accesserit, jam statura longior esse non possit. Hunc perfectionis modum sic habent omnes, ut cum illo concipiantur atque nascantur; sed habent in ratione, non in mole: sicut ipsa jam membra omnia sunt latenter in semine, cùm etiam natis nonnulla adhuc desint, sicut dentes, ac si quid ejusmodi. In qua ratione uniuscujusque materiæ indita corporali, jam quodam modo, ut ita dicam, [b] liciatum esse videtur, quod nondum est, immo quod latet, sed accessu temporis erit, vel potiùs apparebit. In hac ergo infans, jam brevis aut longus est, qui brevis longusve futurus est. Secundùm hanc rationem profectò in resurrectione corporis, detrimenta corporis non timemus: quia etsi æqualitas futura esset omnium, ita ut omnes usque ad giganteas magnitudines pervenirent, ne illi [c] qui maximi fuerunt, minus haberent aliquid in statura, quod eis contra sententiam Christi periret, qui dixit, nec capillum capitis esse periturum; Creatori utique qui creavit cuncta de nihilo, quomodo deesse posset, unde adderet quod addendum esse mirus artifex nosset?

CAPUT XV.

An ad Dominici corporis modum, omnium mortuorum resurrectura sint corpora.

SED utique Christus in ea mensura corporis, in qua est mortuus, resurrexit, nec fas est dicere, cùm resurrectionis omnium tempus venerit, accessuram corpori ejus eam magnitudinem, quam non habuit, quando in ea discipulis, in qua illis erat notus, apparuit, ut longissimis fieri posset æqualis. Si autem dixerimus ad Dominici corporis modum etiam quorumque majora corpora redigenda, peribit de multorum corporibus plurimum, cùm ipse nec capillum periturum esse promiserit. Restat ergo, ut suam recipiat quisque mensuram, quam vel habuit in juventute, etiamsi senex est mortuus; vel fuerat habiturus, si antè est defunctus. Atque illud quod commemoravit Apostolus de mensura ætatis plenitudinis Christi, aut Ephes. 4. 13. propter aliud intelligamus dictum esse, id est, ut illi capiti in populis Christianis accedente omnium perfectione membrorum ætatis ejus mensura compleatur: aut si hoc de resurrectione corporum dictum est, sic accipiamus dictum, ut nec ultra, nec infra [d] juvenilem formam resurgant corpora mortuorum; sed in [e] ejus ætate & robore, usque ad quam Christum hîc pervenisse cognovimus. Circa triginta quippe annos definierunt esse, etiam sæculi hujus doctissimi homines, juventutem: quæ cùm fuerit spatio proprio terminata,

[a] Vind. Am. Er. & MSS *sive accidant*.
[b] Vind. Am. & Er. *innatum*.
[c] Lov. *ne illi quidem qui*. Abest *quidem* ab editis aliis & MSS.

[d] Veteres libri, *juvenalem*: & infrà cap. 16. *juvenali*: atque ita constanter.
[e] Sic MSS. At editi, *sed in ea ætate*.

inde jam hominem in detrimenta vergere gravioris ac senilis ætatis. Et ideo non esse dictum, in mensuram corporis, vel in mensuram staturæ: sed, *in mensuram ætatis plenitudinis Christi*.

Caput XVI.

Qualis intelligenda sit sanctorum conformatio ad imaginem Filii Dei.

Rom. 8.29. Illud etiam quod ait, *prædestinatos conformes imaginis Filii Dei*, potest & secundùm interiorem hominem intelligi. Unde nobis alio loco
Rom. 12.2. dicit, *Nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in novitate mentis vestræ*. Ubi ergo reformamur, ne conformemur huic sæculo, ibi conformamur Dei Filio. Potest & sic accipi, ut quemadmodum ille nobis mortalitate, ita nos illi efficiamur immortalitate conformes: quod quidem & ad ipsam resurrectionem corporum pertinet. Si autem etiam in his verbis, qua formâ resurrectura sint corpora sumus admoniti; sicut illa mensura, ita & ista conformatio, non quantitatis intelligenda est, sed ætatis. Resurgent itaque omnes tam magni corpore, quàm vel erant, vel futuri erant in juvenili ætate: quamvis nihil oberit, etiam si erit infantilis vel senilis corporis forma, ubi nec mentis, nec ipsius corporis ulla remanebit infirmitas. Unde etiam si quis in eo corporis modo, in quo defunctus est, resurrecturum unumquemque contendit, non est cum illo laboriosa contradictione pugnandum.

Caput XVII.

An in suo sexu resuscitanda atque mansura sint corpora feminarum.

Ephes. 4. 13. Nonnulli propter hoc quod dictum est, *Donec occurramus omnes* [a] *in virum perfectum*,
Rom. 8.29. *in mensuram ætatis plenitudinis Christi*, & *conformes imaginis Filii Dei*; nec in sexu femineo resurrecturas feminas credunt, sed in virili omnes aiunt: quoniam Deus solum virum fecit ex limo, feminam ex viro. Sed mihi meliùs sapere videntur, qui utrumque sexum resurrecturum esse non dubitant. Non enim libido ibi erit, quæ confusionis est caussa. Nam priùs quàm peccassent, nudi erant, & non confundebantur vir & femina. Corporibus ergo illis vitia detrahentur, natura servabitur. Non est autem vitium sexus femineus, sed natura: quæ tunc quidem & à concubitu & à partu immunis erit: erunt tamen membra feminea, non accommodata usui veteri, sed decori novo, quo, non alliciatur adspicientis concupiscentia, quæ nulla erit, sed Dei laudetur sapientia atque clementia, qui & quod non erat fecit, & liberavit à corruptione quod fecit. Ut enim in exordio generis humani de latere viri dormientis costâ
Gen. 2. 21. detractâ femina fieret, Christum & Ecclesiam tali facto jam tunc prophetari oportebat. Sopor quippe ille viri, mors erat Christi, cujus exanimis in cruce pendentis latus lanceâ perforatum
Johan. 19. 34. est, atque inde sanguis & aqua profluxit: quæ sacramenta esse novimus, quibus ædificatur Ecclesia. Nam hoc etiam verbo Scriptura usa est,
Gen. 2. 22. ubi non legitur, Formavit, aut Finxit, sed *Ædificavit eam in mulierem*: unde & Apostolus ædifica-
Ephes. 4. 12. tionem dicit corporis Christi, quod est Ecclesia. Creatura est ergo Dei femina, sicut vir: sed ut de viro fieret, unitas commendata; ut autem illo modo fieret, Christus, ut dictum est, & Ec-

A clesia figurata est. Qui ergo utrumque sexum instituit, utrumque restituet. Denique & ipse Jesus interrogatus à Sadducæis, qui negabant resurrectionem, cujus septem fratrum erit uxor, quam singuli habuerunt, dum quisque eorum vellet defuncti semen, sicut lex præceperat, excitare: *Erratis*, inquit, *nescientes Scripturas, neque virtutem* Matth. 22. 29.
Dei. Et cùm [b] locus esset, ut diceret, De qua enim me interrogatis, vir erit etiam ipsa, non mulier; non hoc dixit: sed dixit, *In resurrectione enim* Ibidem 30.
B *neque nubent, neque uxores ducent, sed sunt sicut Angeli Dei in cælo*. Æquales utique Angelis immortalitate ac felicitate, non carne: sicut nec resurrectione, qua non indiguerunt Angeli; quoniam nec mori potuerunt. Nuptias ergo Dominus futuras negavit esse in resurrectione, non feminas: & ibi negavit, ubi talis quæstio vertebatur, ut eam negato sexu muliebri celeriore facilitate dissolveret, si eum ibi prænosceret non futurum: immo etiam futurum esse firmavit dicendo, *Non*
C *nubent*, quod ad feminas pertinet; *neque uxores ducent*, quod ad viros. Erunt ergo, quæ vel nubere hîc solent, vel ducere uxores: sed ibi hoc non facient.

Caput XVIII.

De viro perfecto, id est Christo & corpore ejus, id est Ecclesia, quæ est ipsius plenitudo.

Proinde quod ait Apostolus, occursuros nos omnes in virum perfectum, totius ipsius circumstantiam lectionis considerare debemus, quæ
D ita se habet: *Qui descendit*, inquit, *ipse est & qui* Ephes. 4. 10. &c.
adscendit super omnes cælos, ut adimpleret omnia. Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, quosdam verò Evangelistas, quosdam autem pastores & doctores, ad consummationem sanctorum, in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: ut ultra non simus parvuli, jactati & circumlati omni vento doctrinæ, in illusione
E *hominum, in* [c] *astutia ad machinationem erroris: veritatem autem facientes in caritate augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus; ex quo totum corpus connexum, & compactum per omnem tactum subministrationis, secundùm operationem in mensuram uniuscujusque partis, incrementum corporis facit in ædificationem sui, in caritate*. Ecce qui est vir perfectus, caput & corpus, quod constat omnibus membris, quæ suo tempore complebuntur. Quotidie tamen eidem corpori accedunt, dum ædi-
F ficatur Ecclesia, cui dicitur, *Vos autem estis corpus* 1. Cor. 12.
Christi, & membra. Et alibi: *Pro corpore*, inquit, 27.
ejus, quod est Ecclesia. Itemque alibi: *Unus panis*, Coloss. 24. 1. Cor. 10.
unum corpus multi sumus. De cujus corporis ædifi- 17.
catione & hîc dictum est, *Ad consummationem* Ephes. 4.
sanctorum, in opus ministerii, in ædificationem corporis 12.
Christi: ac deinde subjectum unde nunc agimus, *Donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi*, & cetera; donec eadem
G mensura in quo corpore intelligenda esset, ostenderet, dicens, *Augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus; ex quo totum corpus connexum, & compactum per omnem tactum subministrationis, secundùm operationem in mensuram uniuscujusque partis*. Sicut est ergo mensura uniuscujusque partis; ita totius

[a] Hîc in sola editione Lov. additur, *in unitatem fidei*.
[b] Vind. Am. & Er. *Et cùm aptus locus esset*. Aliquot MSS. *Et cùm ocyus esset*.
[c] Sic MSS. Editi verò, *in astutiam*.

corporis, quod omnibus ſuis partibus conſtat, eſt utique menſura plenitudinis, de qua dictum eſt, *In menſuram ætatis plenitudinis Chriſti.* Quam plenitudinem etiam illo commemoravit loco, ubi ait de Chriſto: *Et ipſum dedit caput ſuper* [a] *omnia Eccleſiæ, quæ eſt corpus ejus, plenitudo ejus, qui omnia in omnibus* [b] *impletur.* (Ephes. 1. 22. & 23.) Verùm ſi hoc ad reſurrectionis formam, in qua erit unuſquiſque, referendum eſſet, quid nos impediret nominato viro intelligere & feminam, ut virum pro homine poſitum acciperemus? Sicut in eo quod dictum eſt, *Beatus vir qui timet Dominum:* (Pſal. 111. 1.) utique ibi ſunt & feminæ, quæ timent Dominum.

Caput XIX.

Quòd omnia corporis vitia, quæ in hac vita humano contraria ſunt decori, in reſurrectione non ſint futura, ubi manente naturali ſubſtantiâ in unam pulcritudinem & qualitas concurret & quantitas.

1. Quid jam reſpondeam de capillis atque unguibus? Semel quippe intellecto ita nihil periturum eſſe de corpore, ut deforme nihil ſit in corpore, ſimul intelligitur ea quæ deformem factura fuerant enormitatem, maſſæ ipſi acceſſura eſſe, non locis in quibus membrorum forma turpetur. Velut ſi de limo vas fieret, quod rurſus in eumdem limum redactum totum de toto iterum fieret, non eſſet neceſſe ut illa pars limi, quæ in anſa fuerat, ad anſam rediret, aut quæ fundum fecerat, ipſa rurſus faceret fundum; dum tamen totum reverteretur in totum, id eſt, totus ille limus in totum vas nulla ſui perdita parte remearet. Quapropter ſi capilli toties tonſi ungueſve ſecti ad loca ſua deformiter redeunt, non redibunt: nec tamen cuique reſurgenti peribunt, quia in eamdem carnem, ut quemcumque ibi locum corporis teneant, ſervatâ partium congruentiâ, materiæ mutabilitate vertentur. Quamvis quod ait Dominus, *Capillus capitis veſtri non peribit,* (Luca 21. 18.) non de longitudine, ſed de numero capillorum dictum multo aptiùs poſſit intelligi. Unde & alibi dicit, *Capilli capitis veſtri numerati ſunt* [c] *omnes.* (Luca 12. 7.) Neque hoc ideo dixerim, quòd aliquid exiſtimem corpori [d] cuiquam periturum, quod naturaliter inerat; ſed quod deforme natum fuerat, (non utique ob aliud, niſi ut hinc quoque oſtenderetur, quàm ſit pœnalis conditio iſta mortalium,) ſic eſſe rediturum, ut ſervata integritate ſubſtantiæ, deformitas pereat. Si enim ſtatuam poteſt artifex homo, quam propter aliquam cauſſam deformem fecerat, conflare, & pulcherrimam reddere, ita ut nihil inde ſubſtantiæ, ſed ſola deformitas pereat, ac ſi quid in illa figura priore indecenter exſtabat, nec [e] parilitate partium congruebat, non de toto, unde fecerat, amputare atque ſeparare, ſed ita conſpergere [f] univerſo atque miſcere, ut nec fœditatem faciat, nec minuat quantitatem; quid de omnipotente artifice ſentiendum eſt? Ergone non poterit quaſque deformitates humanorum corporum, non modò uſitatas, verùm etiam raras atque monſtroſas, quæ huic miſeræ vitæ congruunt, abhorrent autem ab illa futura felicitate ſanctorum, ſic auferre ac perdere, ut quaſcumque earum faciunt, etſi naturalia, tamen indecora excrementa ſubſtantiæ corporalis, nulla ejus diminutione tollantur?

2. Ac per hoc non eſt macris pinguibuſve metuendum, ne ibi etiam tales ſint, quales ſi poſſent, nec hîc eſſe voluiſſent. Omnis enim corporis pulcritudo eſt partium congruentia cum quadam coloris ſuavitate. Ubi autem non eſt partium congruentia, aut ideo quid offendit, quia [g] pravum eſt, aut ideo quia parum, aut ideo quia nimium. Proinde nulla erit deformitas, quam facit incongruentia partium, ubi & quæ prava ſunt corrigentur; & quod minus eſt quàm decet, unde Creator novit, inde ſupplebitur; & quod plus eſt quàm decet, materiæ ſervata integritate, detrahetur. Coloris porrò ſuavitas quanta erit, ubi juſti fulgebunt ſicut ſol in regno Patris ſui? (Matth. 13. 43.) Quæ claritas in Chriſti corpore, cùm reſurrexit, ab oculis diſcipulorum potiùs abſcondita fuiſſe, quàm defuiſſe credenda eſt. Non enim eam ferret humanus atque infirmus adſpectus, quando ille à ſuis ita deberet adtendi, ut poſſet agnoſci. Quò pertinuit etiam, ut contrectantibus oſtenderet ſuorum vulnerum cicatrices; ut etiam cibum potumque ſumeret, non alimentorum indigentiâ, ſed eâ qua & hoc poterat poteſtate. Cùm autem aliquid non videtur, quamvis adſit, à quibus alia, quæ pariter adſunt, videntur, ſicut illam claritatem dicimus adfuiſſe non viſam, à quibus alia videbantur, ἀορασία Græcè dicitur: quod noſtri interpretes Latinè dicere non valentes, in libro Geneſeos cæcitatem interpretati ſunt. Hanc enim paſſi ſunt Sodomitæ, quando quærebant oſtium juſti viri, nec poterant invenire. (Gen. 19. 11.) Quæ ſi cæcitas fuiſſet, qua fit ut nihil poſſit videri, non oſtium quo ingrederentur, ſed duces itineris à quibus inde abducerentur, inquirerent.

* 3. Neſcio quo autem modo ſic afficimur amore Martyrum beatorum, ut velimus in illo regno in eorum corporibus videre vulnerum cicatrices, quæ pro Chriſti nomine pertulerunt: & fortaſſe videbimus. (* al. Cap. XX.) Non enim deformitas in eis, ſed dignitas erit, & quædam, quamvis in corpore, non corporis, ſed virtutis pulcritudo fulgebit. Nec ideo tamen ſi aliqua Martyribus amputata & ablata ſunt membra, ſine ipſis membris erunt in reſurrectione mortuorum, quibus dictum eſt, *Capillus capitis veſtri non peribit.* (Luca 21. 18.) Sed ſi hoc decebit in illo novo ſæculo, ut indicia glorioſorum vulnerum in illa immortali carne cernantur, ubi membra, ut præciderentur, percuſſa vel ſecta ſunt, ibi cicatrices, ſed tamen eiſdem membris redditis, non perditis, apparebunt. Quamvis itaque omnia quæ acciderunt corpori vitia, tunc non erunt: non ſunt tamen deputanda vel appellanda vitia virtutis indicia.

Caput XX.

Quòd in reſurrectione mortuorum, natura corporum quibuſlibet modis diſſipatorum in integrum undecumque revocanda ſit.

1. Absit autem, ut ad reſuſcitanda corpora vitæque reddenda non poſſit omnipotentia Creatoris omnia revocare, quæ vel beſtiæ, vel ignis abſumſit, vel in pulverem cineremve

[a] Editi, *ſuper omnem Eccleſiam.* At melioris notæ MSS. *ſuper omnia Eccleſiæ.* Sic etiam in veteribus Bibliis Corbeienſibus, juxta Græcum, ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ: ut *Eccleſiæ* ſit dativi caſûs, non genitivi. Hæc ipſa lectio eſt Hieronymi in Commentariis Apoſtoli.
[b] Sic MSS. At editi, *adimplet.*
[c] Vox *omnes* abeſt à MSS. & ab editis Vind, Am.
[d] Omnes MSS. *cuique.*
[e] Sic MSS. At editi, *parilitati.*
[f] Sola editio Lov. *univerſa.*
[g] Sic aliquot MSS. At editi loco *pravum*, habent *parvum:* præter quàm quòd ex illis duo, Er. & Lov. omittunt, *aut ideo quia parum.*

collapsum, vel in humorem solutum, vel in auras est exhalatum. Absit ut sinus ullus secretumque naturæ ita recipiat aliquid subtractum sensibus nostris, ut omnium Creatoris aut lateat cognitionem, aut effugiat potestatem. Deum certè volens, sicut poterat, definire Cicero tantus auctor ipsorum, Mens quædam, inquit, est soluta & libera, secreta ab omni concretione mortali, omnia sentiens & movens, ipsaque prædita motu sempiterno. Hoc autem reperit in doctrinis magnorum philosophorum. Ut igitur secundùm ipsos loquar, quomodo aliquid vel latet omnia sentientem, vel irrevocabiliter fugit omnia moventem?

Tuscul. 1.

2. Unde jam etiam quæstio illa solvenda est, quæ difficilior videtur ceteris: ubi quæritur, cùm caro mortui hominis etiam alterius fit viventis caro, cui potiùs eorum in resurrectione reddatur. Si enim quispiam confectus fame atque compulsus vescatur cadaveribus hominum, quod malum aliquotiens accidisse, & vetus testatur historia, & nostrorum temporum infelicia experimenta docuerunt; num quisquam veridica ratione contendet, totum digestum fuisse per imos meatus, nihil inde in ejus carnem mutatum atque conversum, cùm ipsa macies quæ fuit & non est, satis indicet quæ illis escis detrimenta suppleta sint? Jam itaque aliqua paulò antè præmisi, quæ ad istum quoque nodum solvendum valere debebunt. Quidquid enim carnium exhausit fames, utique in auras est exhalatum: unde diximus omnipotentem Deum posse revocare quod fugit. Reddetur ergo caro illa homini, in quo esse caro humana primitus cœpit. Ab illo quippe altero tamquam mutuò sumta deputanda est: quæ sicut æs alienum, ei redhibenda est, unde sumta est. Sua verò illi, quem fames exinanierat, ab eo qui potest etiam exhalata revocare, reddetur. Quamvis etsi omnibus perisset modis, nec ulla ejus materies in ullis naturæ latebris remansisset, unde vellet, eam repararet Omnipotens. Sed propter sententiam Veritatis, qua dictum est, *Capillus capitis vestri non peribit:* absurdum est, ut putemus, cùm capillus hominis perire non possit, tantas carnes fame depastas atque consumtas perire potuisse.

3. Quibus omnibus pro nostro modulo consideratis atque tractatis, hæc summa conficitur, ut in resurrectione carnis in æternum eas mensuras habeat corporum magnitudo, quas habebat perficiendæ sive perfectæ cujusque indita corpori ratio juventutis, in membrorum quoque omnium modulis congruo decore servato. Quod decus ut servetur, si aliquid demtum fuerit indecenti alicui granditati in parte aliqua constitutæ, quod per totum spargatur, ut neque id pereat, & congruentia partium ubique teneatur, non est absurdum, ut aliquid inde etiam staturæ corporis addi posse credamus; cùm omnibus partibus, ut decorem custodiant, id distribuitur, quod si enormiter in una esset, utique non deceret. Aut si contenditur in ea quemque statura corporis resurrecturum esse, in qua defunctus est, non pugnaciter resistendum est; tantùm absit omnis deformitas, omnis infirmitas, omnis tarditas, omnisque corruptio; & si quid aliud illud non decet regnum, in quo resurrectionis & promissionis filii æquales erunt Angelis Dei, si non corpore, non ætate, certè felicitate.

A

Caput XXI.

De novitate corporis spiritalis, in quam Sanctorum caro mutabitur.

Restituetur ergo & quidquid de corporibus vivis, vel post mortem de cadaveribus periit, & simul cum eo quod in sepulcris remansit, in spiritalis corporis novitatem ex animalis corporis vetustate mutatum resurget, incorruptione atque immortalitate vestitum. Sed B etsi vel casu aliquo gravi vel inimicorum immanitate totum penitus conteratur in pulverem, atque in auras vel in aquas dispersum quantum fieri potest, nusquam esse sinatur omnino, nullo modo subtrahi poterit omnipotentiæ Creatoris, sed capillus in eo capitis non peribit. Erit ergo spiritui subdita caro spiritalis, sed tamen caro, non spiritus: sicut carni subditus fuit spiritus ipse carnalis, sed tamen spiritus, non caro. Cujus rei habemus experimentum in nostræ pœnæ deformita- C te. Non enim secundùm carnem, sed utique secundùm spiritum carnales erant, quibus ait Apostolus, *Non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus.* Et homo spiritalis sic in hac vita dicitur, ut tamen corpore adhuc carnalis sit, & videat aliam legem in membris suis repugnantem legi mentis suæ: erit autem etiam corpore spiritalis, cùm eadem caro sic resurrexerit, ut fiat quod scriptum est, *Seminatur corpus animale, resurget corpus spiritale.* Quæ sit autem, & quàm magna spirita- D lis corporis gratia, quoniam nondum venit in experimentum, vereor ne temerarium sit omne quod de illa profertur eloquium. Verumtamen quia spei nostræ gaudium propter Dei laudem non est tacendum, & de intimis ardentis sancti amoris medullis dictum est, *Domine, dilexi decorem domûs tuæ:* de donis ejus quæ in hac ærumnosissima vita bonis malisque largitur, ipso adjuvante, conjiciamus, ut possumus, quantum sit illud, quod nondum experti, utique dignè eloqui non vale- E mus. Omitto enim quando fecit hominem rectum; omitto vitam illam duorum conjugum in paradisi fecunditate felicem, quoniam tam brevis fuit, ut ad nascentium sensum nec ipsa pervenerit: in hac quam novimus, in qua adhuc sumus, cujus tentationes, immo quam totam tentationem, quamdiu in ea sumus, quamtumlibet proficiamus, perpeti non desinimus, quæ sint indicia circa genus humanum bonitatis Dei, quis poterit explicare?

1. Cor. 3. 1. *Rom. 7. 23.* *1. Cor. 15. 42.* *Psal. 25. 8.*

Caput XXII.

F *De miseriis ac malis, quibus humanum genus merito primæ prævaricationis obnoxium est, & à quibus nemo nisi per Christi gratiam liberatur.*

1. Nam quod ad primam originem pertinet, omnem mortalium progeniem fuisse damnatam, hæc ipsa vita, si vita dicenda est, tot & tantis malis plena testatur. Quid enim aliud indicat horrenda quædam profunditas ignorantiæ, ex qua omnis error exsistit, qui omnes filios Adam tenebroso quodam sinu suscipit, ut homo ab illo G liberari sine labore, dolore, timore non possit? Quid amor ipse tot rerum vanarum atque noxiarum, & ex hoc mordaces curæ, perturbationes, mærores, formidines, insana gaudia, discordiæ, lites, bella, insidiæ, iracundiæ, inimicitiæ, fallacia, adulatio, fraus, furtum, rapina, perfidia, superbia, ambitio, invidentia, homicidia, parricidia, crudelitas, sævitia, nequitia, luxuria, petulantia, impudentia, impudicitia, fornicationes,

adulteria, incesta, & contra naturam utriusque A sexûs tot stupra atque immunditiæ, quas turpe est etiam dicere, sacrilegia, hæreses, blasphemiæ, perjuria, oppressiones innocentium, calumniæ, circumventiones, prævaricationes, falsa testimonia, iniqua judicia, violentiæ, latrocinia, & quidquid talium malorum in mentem non venit, & tamen de vita ista hominum non recedit? Verùm hæc hominum sunt malorum, ab illa tamen erroris & perversi amoris radice venientia, cum qua omnis filius Adam nascitur. Nam quis ignorat B cum quanta ignorantia veritatis, quæ jam in infantibus manifesta est; & cum quanta abundantia vanæ cupiditatis, quæ in pueris incipit apparere, homo veniat in hanc vitam, ita ut si dimittatur vivere ut velit, & facere quidquid velit, in hæc facinora & flagitia quæ commemoravi, & quæ commemorare non potui, vel cuncta vel multa perveniat?

2. Sed divina gubernatione non omni modo deserente damnatos, & Deo non continente in C ira sua miserationes suas, in ipsis sensibus generis humani prohibitio & eruditio contra istas, cum quibus nascimur, tenebras vigilant, & contra hos impetus [a] opponuntur, plenæ tamen etiam ipsæ laborum & dolorum. Quid enim sibi volunt multimodæ formidines, quæ cohibendis parvulorum vanitatibus adhibentur? Quid pædagogi, quid magistri, quid ferulæ, quid lora, quid virgæ, quid disciplina illa qua Scriptura sancta dicit dilecti filii latera esse tundenda, ne crescat indomitus, D domarique jam durus aut vix possit, aut fortasse nec possit? Quid agitur his pœnis omnibus, nisi ut debelletur imperitia, & prava cupiditas [b] infrenetur, cum quibus malis in hoc sæculum venimus? Quid est enim, quòd cum labore meminimus, sine labore obliviscimur; cum labore discimus, sine labore nescimus; cum labore strenui, sine labore inertes sumus? Nonne hinc apparet in quid velut pondere suo proclivis & prona sit vitiosa natura, & quanta ope, ut hinc liberetur, indigeat? Desidia, segnities, pigritia, negligentia, vitia sunt utique quibus labor fugitur, cùm labor ipse etiam qui est utilis, pœna sit.

Eccli. 30. 12.

3. Sed præter pueriles pœnas, sine quibus disci non potest quod majores volunt, qui vix aliquid utiliter volunt, quot & quantis pœnis genus agitetur humanum, quæ non ad malitiam nequitiamque iniquorum, sed ad conditionem pertinent miseriamque communem, quis ullo sermone digerit, quis ulla cogitatione comprehen- F dit? Quantus est metus, quanta calamitas ab orbitatibus atque luctu, à damnis & damnationibus, à deceptionibus & mendaciis hominum, à suspicionibus falsis, ab omnibus violentis facinoribus & sceleribus alienis? Quando quidem ab eis & deprædatio, & captivitas, & vincula, & carceres, & exsilia, & cruciatus, & amputatio membrorum, & privatio sensuum, & oppressio corporis ad obscœnam libidinem opprimentis explendam, & alia multa horrenda sæpe contingunt. Quid ab G innumeris casibus [c] qui forinsecùs corpori formidantur, æstibus & frigoribus, tempestatibus, imbribus, alluvionibus, coruscatione, tonitru, grandine, fulmine, motibus hiatibusque terrarum, oppressionibus ruinarum, ab [d] offensione & pavore vel etiam malitia jumentorum, à tot venenis fruticum, aquarum, aurarum, bestiarum, à ferarum vel tantummodo molestis vel etiam mortiferis morsibus, à rabie quæ contingit ex rabido cane, ut etiam blanda & amica suo domino bestia nonnumquam vehementiùs & amariùs quàm leones draconesque metuatur, faciatque hominem, quem fortè adtaminaverit, contagione pestifera ita rabiosum, ut à parentibus, conjuge, filiis, pejus omni bestiâ formidetur? Quæ mala patiuntur navigantes? quæ terrena itinera gradientes? Quis ambulat ubicumque non inopinatis subjacens casibus? De foro quidam rediens domum, sanis pedibus suis cecidit, pedem fregit, & ex illo vulnere finivit hanc vitam. Quid videtur sedente securius? De sella in qua sedebat cecidit Heli sacerdos, & mortuus est. Agricolæ, immo verò omnes homines quot & quantos à cælo & terra, vel à perniciosis animalibus casus metuunt agrorum fructibus? Solent tamen de frumentis tandem collectis & reconditis esse securi. Sed quibusdam, quod novimus, proventum optimum frumentorum fluvius improvisus fugientibus hominibus de horreis ejecit atque abstulit. Contra milleformes dæmonum incursus, quis innocentiâ suâ fidit? Quando quidem ne quis fideret, etiam parvulos baptizatos, quibus certè nihil est innocentius, aliquando sic vexant, ut in eis maximè Deo sinente, ista monstretur hujus vitæ flenda calamitas, & alterius desideranda felicitas. Jam verò de ipso corpore tot exsistunt morborum mala, ut nec libris medicorum cuncta comprehensa sint. In quorum pluribus ac penè omnibus etiam ipsa adjumenta & medicamenta tormenta sunt, ut homines à pœnarum exitio pœnali eruantur auxilio. Nonne ad hoc perduxit sitientes homines ardor immanis, ut urinam quoque humanam vel etiam suam biberent? Nonne ad hoc fames, ut à carnibus hominum abstinere se non possent, nec inventos homines mortuos, sed propter hoc à se occi- E sos, nec quoslibet alienos, verùm etiam filios matres incredibili crudelitate, quam rabida esuries faciebat, absumerent? Ipse postremò somnus, qui propriè quietis nomen accepit, quis verbis explicet sæpe somniorum visis quàm sit inquietus; & quàm magnis, licèt falsarum rerum, terroribus, quas ita exhibet, & quodam modo exprimit, ut à veris eas discernere nequeamus, animam miseram sensusque perturbet? Qua falsitate visorum etiam vigilantes in quibusdam morbis & venenis [e] miserabiliùs agitantur: quamvis multimoda varietate fallaciæ homines etiam sanos maligni dæmones nonnumquam decipiant talibus visis, ut etiam si eos per hæc ad sua traducere non potuerint, sensus tamen eorum solo appetitu qualitercumque persuadendæ falsitatis illudant.

1. Reg. 4. 18.

4. Ab hujus tam miseræ quasi quibusdam inferis vitæ, non liberat nisi gratia Salvatoris Christi, Dei ac Domini nostri. Hoc enim nomen est ipse Jesus; interpretatur quippe Salvator: maximè ne post hanc miserior ac sempiterna suscipiat, non vita, sed mors. Nam in ista quamvis sint per sancta ac sanctos curationum magna solatia; tamen ideo non semper etiam ipsa beneficia tribuuntur

Gratia Salvatoris.

[a] Nonnulli codices, *apponuntur*.
[b] Sic MSS. At editi, *refrenetur*.
[c] Probæ notæ MSS. *qua*.

[d] MSS. *ab offensionibus*.
[e] Sola editio Lov. *mirabiliùs agitentur*.

petentibus, ne propter hoc religio quæratur, quæ propter aliam magis vitam, ubi mala non erunt omnino ulla, quærenda est: & ad hoc meliores quosque in his malis adjuvat gratia, ut quantò fideliore, tantò fortiore corde tolerentur. Ad quam rem etiam philosophiam prodesse dicunt docti hujus sæculi, quam dii quibusdam paucis, ait Tullius, veram dederunt. * Nec hominibus, inquit, ab his aut datum est donum majus, aut potuit ullum dari. usque adeo & ipsi, contra quos agimus, quoquo modo compulsi sunt in habenda, non quacumque, sed vera philosophia divinam gratiam confiteri. Porrò si paucis divinitus datum est veræ philosophiæ contra miserias hujus vitæ unicum auxilium, satis & hinc apparet humanum genus ad luendas miseriarum pœnas esse damnatum. Sicut autem hoc, ut fatentur, nullum divinum majus est donum, sic à nullo Deo dari credendum est, nisi ab illo, quo & ipsi qui multos deos colunt, nullum dicunt esse majorem.

Cicero l. 1. Academ. ex Platone in Timæo.

Caput XXIII.

De his quæ, præter illa mala quæ bonis malisque communia sunt, ad justorum laborem specialiter pertinent.

PRÆTER hæc autem mala hujus vitæ bonis malisque communia, habent in ea justi etiam proprios quosdam labores suos, quibus adversùs vitia militant, & in talium prœliorum tentationibus periculisque versantur. Aliquando enim concitatiùs, aliquando remissiùs, non tamen desinit caro concupiscere adversùs spiritum, & spiritus adversùs carnem, ut non ea quæ volumus faciamus, omnem malam concupiscentiam consumendo; sed eam nobis, quantum divinitus adjuti possumus, non ei consentiendo subdamus, vigiliis continuis excubantes, ne opinio veri similis fallat, ne decipiat sermo versutus, ne se tenebræ alicujus erroris offundant, ne quod bonum est malum, aut quod malum est bonum esse credatur, ne ab his quæ agenda sunt metus revocet, ne in ea quæ agenda non sunt cupido præcipitet, ne super iracundiam sol occidat, ne inimicitiæ provocent ad retributionem mali pro malo, ne absorbeat inhonesta vel immoderata tristitia, ne impertiendorum beneficiorum ingerat mens ingrata torporem, ne maledicis rumoribus bona conscientia fatigetur, ne temeraria de alio suspicio nostra decipiat, ne aliena de nobis falsa nos frangat, ne regnet peccatum in nostro mortali corpore ad obediendum desideriis ejus, ne membra nostra exhibeantur iniquitatis arma peccato, ne oculus sequatur concupiscentiam, ne vindicandi cupiditas vincat, ne in eo quod malè delectat, vel visio vel cogitatio remoretur, ne improbum aut indecens verbum libenter audiatur, ne fiat quod non licet, etiamsi libet, ne in hoc bello laborum periculorumque plenissimo vel de viribus nostris speretur facienda victoria, vel viribus nostris facta tribuatur, sed ejus gratiæ, de quo ait Apostolus, *Gratias autem Deo, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.* Qui & alio loco, *In his*, inquit, *omnibus supervincimus per eum qui dilexit nos.* Sciamus tamen quantalibet virtute prœliandi vitiis repugnemus, vel etiam vitia superemus & subjugemus, quamdiu sumus in hoc corpore, nobis deesse non posse unde dicamus Deo, *Dimitte nobis debita nostra.*

Gal. 5. 17. *Rom. 6. 12.* *1. Cor. 15. 57.* *Rom. 8. 37.* *Matth. 6. 12.*

A In illo autem regno ubi semper cum corporibus immortalibus erimus, nec prœlia nobis erunt ulla, nec debita; quæ nusquam & numquam essent, si natura nostra, sicut recta creata est, permaneret. Ac per hoc etiam noster iste conflictus, in quo periclitamur, & de quo nos victoriâ novissimâ cupimus liberari, ad vitæ hujus mala pertinet, quam tot tantorumque testimonio malorum [a] probamus esse damnatam. a

Caput XXIV.

B *De bonis quibus etiam hanc vitam damnationi obnoxiam Creator implevit.*

1. JAM nunc considerandum est, hanc ipsam miseriam generis humani, in qua laudatur justitia punientis, qualibus & quàm multis impleverit bonis ejusdem bonitas, cuncta quæ creavit administrantis. Primùm benedictionem illam quam protulerat ante peccatum, dicens, *Crescite, & multiplicamini, & replete terram*, nec post peccatum voluit inhibere, mansitque in C stirpe damnata donata fecunditas; nec illam vim mirabilem seminum, immo etiam mirabiliorem qua efficiuntur & semina, inditam corporibus humanis & quodam modo intextam, peccati vitium potuit auferre, quo nobis impacta est etiam necessitas mortis: sed utrumque simul currit isto quasi fluvio atque torrente generis humani, malum quod à parente trahitur, & bonum quod à creante tribuitur. In originali malo duo sunt, peccatum atque supplicium: in originali bono alia D duo, propagatio & conformatio. Sed quantum ad præsentem pertinet intentionem nostram, de malis, quorum unum de nostra venit audacia, id est peccatum, alterum de judicio Dei, id est supplicium, jam satis diximus. Nunc de bonis Dei, quæ ipsi quoque vitiatæ damnatæque naturæ contulit, sive usque nunc confert, dicere institui. Neque enim damnando aut totum abstulit quod dederat, alioquin nec esset omnino; aut eam removit à sua potestate, etiam cùm diabolo pœ- E naliter subdidit, cùm nec ipsum diabolum à suo alienaverit imperio; quando quidem ut ipsius quoque diaboli natura subsistat, ille facit qui summè est, & facit esse quidquid aliquo modo est.

Gen. 1. 28.

2. Duorum igitur illorum, quæ diximus bona etiam in naturam peccato vitiatam supplicioque damnatam de bonitatis ejus quodam veluti fonte manare, propagationem in primis mundi operibus benedictione largitus est, à quibus operibus F die septimo requievit. Conformatio verò in illo ejus est opere, quo usque nunc operatur. Efficacem quippe potentiam suam si [b] rebus subtrahat, b nec progredi poterunt & suis dimensis motibus peragere tempora, nec prorsus in eo quod creatæ sunt aliquatenus permanebunt. Sic ergo creavit hominem Deus, ut illi adderet fertilitatem quamdam, qua homines alios propagaret, congenerans eis ipsam etiam propagandi possibilitatem, non necessitatem, quibus tamen voluit hominibus G abstulit eam Deus, & steriles fuerunt: non tamen generi humano abstulit semel datam primis duobus conjugibus [c] benedictionem generandi. Hæc c ergo propagatio quamvis peccato ablata non fuerit, non tamen etiam ipsa talis est, qualis fuisset, si nemo peccasset. Ex quo enim homo in ho-

Iohan. 5. 17.

[a] Sic MSS. Editi autem, *probavimus.*
[b] Lov. *si jam rebus.* Abest *jam* ab editis aliis & MSS.

[c] Nonnulli probæ notæ MSS. *benedictione generali.*

nore

Psal. 48. 13. nore positus, postea quàm deliquit, comparatus est pecoribus, similiter generat: non in eo tamen penitus exstincta est quædam velut scintilla rationis, in qua factus est ad imaginem Dei. Huic autem propagationi si conformatio non adhiberetur, nec ipsa in sui generis formas modosque procederet. Si enim non concubuissent homines, & nihilo minùs Deus vellet implere terras hominibus; quomodo creavit unum sine commixtione maris & feminæ, sic posset omnes: concumbentes verò nisi illo creante generantes esse non possunt. Sicut ergo ait Apostolus de institutione spiritali, qua homo ad pietatem justitiamque formatur, 1. Cor. 3. 7. *Neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus:* ita etiam hîc dici potest, Nec qui concumbit, nec qui seminat, est aliquid; sed qui [a] format Deus. Nec mater quæ conceptum portat, & partum nutrit, est aliquid; sed qui incrementum dat Deus. [b] Ipse namque operatione, qua nunc usque operatur, facit ut numeros suos explicent semina, & à quibusdam latentibus atque invisibilibus involucris in formas visibiles hujus quod adspicimus decoris evolvant. Iohan. 5. 17. Ipse incorpoream corporeamque naturam, illam præpositam, istam subjectam, miris modis copulans & connectens, animantem facit. Quod opus ejus tam magnum & mirabile est, ut non solùm in homine, quod est animal rationale, & ex hoc cunctis terrenis animantibus excellentius atque præstantius, sed in qualibet minutissima muscula bene consideranti stuporem mentis ingerat, laudemque pariat Creatoris.

3. Ipse itaque animæ humanæ mentem dedit, ubi ratio & intelligentia in infante sopita est quodam modo, quasi nulla sit, excitanda scilicet atque [c] exserenda ætatis accessu, qua sit scientiæ capax atque doctrinæ, & habilis perceptioni veritatis & amoris boni: qua capacitate hauriat sapientiam virtutibusque sit prædita, quibus prudenter, fortiter, temperanter, & justè, adversùs errores & cetera ingenerata vitia dimicet, eaque nullius rei desiderio nisi boni illius summi atque immutabilis vincat. Quod etsi non faciat, ipsa talium bonorum capacitas in natura rationali divinitus instituta quantum sit boni, quàm mirabile opus omnipotentis, quis competenter effatur, aut cogitat? Præter enim artes bene vivendi & ad immortalem perveniendi felicitatem, quæ virtutes vocantur, & solâ Dei gratiâ, quæ in Christo est, filiis promissionis regnique donantur, nonne humano ingenio tot tantæque artes sunt inventæ & exercitæ, partim necessariæ, partim voluntariæ, ut tam excellens vis mentis atque rationis in his etiam rebus quas superfluas, immo & periculosas perniciosasque appetit, quantum [d] bonum habeat in natura, unde ista potuit vel invenire, vel discere, vel exercere, testetur? Vestimentorum & ædificiorum ad opera quàm mirabilia, quàm stupenda, industria humana pervenerit; quò in agricultura, quò in navigatione profecerit; quæ in fabricatione quorumque vasorum, vel etiam statuarum & picturarum varietate excogitaverit & impleverit; quæ in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia facienda & exhibenda molita sit; in capiendis, A occidendis, domandis irrationalibus animantibus, quæ & quanta repererit: adversùs ipsos homines tot genera venenorum, tot armorum, tot machinamentorum, & pro salute mortali tuenda atque reparanda quot medicamenta atque adjumenta comprehenderit: pro voluptate faucium quot condimenta & gulæ [e] irrritamenta repererit: ad indicandas & suadendas cogitationes quam multitudinem varietatemque signorum, ubi præcipuum locum verba & litteræ tenent; ad B delectandos animos, quos elocutionis ornatus; quam diversorum carminum copiam ad mulcendas aures, quot organa musica, quos cantilenæ modos excogitaverit: quantam peritiam dimensionum atque numerorum, meatusque & ordines siderum quanta sagacitate comprehenderit: quàm multa rerum mundanarum cognitione se impleverit, quis possit eloqui, maximè si velimus non acervatim cuncta congerere, sed in singulis immorari? In ipsis postremò erroribus & falsitatibus C defendendis, quàm magna claruerint ingenia philosophorum atque hæreticorum, quis æstimare sufficiat? Loquimur enim nunc de natura mentis humanæ, qua ista vita mortalis ornatur, non de fide atque itinere veritatis, qua illa immortalis adquiritur. Hujus tantæ naturæ conditor cùm sit utique Deus verus & summus, ipso cuncta quæ fecit administrante & summam potestatem summamque habente justitiam, numquam profectò in has miserias decidisset, atque ex his, præter eos D solos qui liberabuntur, in æternas esset [f] itura, nisi nimis grande peccatum in homine primo, de quo ceteri exorti sunt, præcessisset.

4. Jam verò in ipso corpore, quamvis nobis sit cum belluis mortalitate commune, multisque earum reperiatur infirmius, quanta Dei bonitas, quanta providentia tanti Creatoris apparet? Nonne ita sunt in eo loca sensuum & cetera membra disposita, speciesque ipsa ac figura & statura totius corporis ita modificata, ut ad ministerium E animæ rationalis se indicet factum? Non enim ut animalia rationis expertia prona esse videmus in terram, ita creatus est homo: sed erecta in cælum corporis forma admonet eum, quæ sursum sunt sapere. Porro mira mobilitas, quæ linguæ ac manibus adtributa est, ad loquendum & scribendum apta atque conveniens, & ad opera artium plurimarum officiorumque complenda, nonne satis ostendit, quali animæ ut serviret tale sit corpus adjunctum? Quamquam & detractis ne- Homo primus qualis creatus. F cessitatibus operandi, ita omnium partium congruentia numerosa sit, & pulcra sibi parilitate respondeat, ut nescias utrùm in eo condendo major sit utilitatis habita ratio, quàm decoris. Certè enim nihil creatum videmus in corpore utilitatis causâ, quod non habeat etiam decoris locum. Plus autem nobis id appareret, si numeros mensurarum, quibus inter se cuncta connexa sunt & coaptata, nossemus: quos forsitan datâ operâ in his quæ foris eminent, humana posset [g] vestigare G solertia; quæ verò tecta sunt, atque à nostris remota conspectibus, sicuti est tanta perplexitas venarum atque nervorum & viscerum, secreta vitalium, invenire nullus potest. Quia etsi medicorum diligentia nonnulla crudelis, quos anatomicos ap-

a Sola editio Lov. *informat.*
b Aliquot MSS. *Ipsa namque operatione.*
c Sic plures MSS. Editi verò, *exercenda.*
d In sola editione Lov. *quantum bonorum.*
e Sic MSS. Editi verò, *incitamenta.*
f Er. & Lov. hîc addunt, *pœnas:* pro quo subaud. *miserias.*
g Editi, *investigare.* Melius MSS. *vestigare.*

pellant, laniavit corpora mortuorum, sive etiam inter manus secantis perscrutantisque morientium, atque in carnibus humanis satis inhumanè abdita cuncta rimata est, ut quid, & quomodo, quibus locis curandum esset addisceret; numeros tamen de quibus loquor, quibus coaptatio, quæ ἁρμονία Græcè dicitur, tamquam cujusdam organi, extrinsecùs atque intrinsecùs totius corporis constat, quid dicam, nemo valuit invenire, quos nemo ausus est quærere? Qui si noti esse potuissent, in interioribus quoque visceribus, quæ nullum ostentant decus, ita delectaret pulcritudo rationis, ut omni formæ apparenti quæ oculis placet, ipsius mentis, quæ oculis utitur, præferretur arbitrio. Sunt verò quædam ita posita in corpore, ut tantummodo decorem habeant, non & usum: sicut habet pectus virile mamillas, sicut facies barbam, quam non esse munimento, sed virili ornamento, indicant puræ facies feminarum, quas utique infirmiores muniri tutiùs conveniret. Si ergo nullum membrum est, in his quidem conspicuis, (unde ambigit nemo,) quod ita sit alicui operi accommodatum, ut non etiam sit decorum; sunt autem nonnulla, quorum solum decus, & nullus est usus: puto facilè intelligi in conditione corporis dignitatem necessitati fuisse prælatam. Transitura est quippe necessitas, tempusque venturum quando sola invicem pulcritudine sine ulla libidine perfruamur: quod maximè ad laudem referendum est Conditoris, cui dicitur in Psalmo, *Confessionem & decorem induisti.* (Psal. 103.1.)

5. Jam cetera pulcritudo & utilitas creaturæ, quæ homini, licèt in istos labores miseriasque projecto atque damnato, spectanda atque sumenda divinâ largitate concessa est, quo sermone terminari potest? in cæli & terræ & maris multimoda & varia pulcritudine, in ipsius lucis tanta copia tamque mirabili specie, in sole ac luna & sideribus, in opacitatibus nemorum, in coloribus & odoribus florum, in diversitate ac multitudine volucrum garrularum atque pictarum, in multiformi specie tot tantorumque animantium, quorum illa plus habent admirationis, quæ molis minimum: (Plus enim formicularum & apicularum opera stupemus, quàm immensa corpora [a] ballenarum:) in ipsius quoque maris tam grandi spectaculo, cùm sese diversis coloribus induit velut vestibus, & aliquando viride, atque hoc multis modis, aliquando purpureum, aliquando cæruleum est. Quàm porrò delectabiliter spectatur etiam quandocumque turbatur, & fit inde major suavitas, quia sic demulcet intuentem, ut non jactet & quatiat navigantem? Quid ciborum usquequaque copia contra famem? Quid saporum diversitas contra fastidium, naturæ diffusa [b] divitiis, non coquorum arte ac labore quæsita? Quanta in tam multis rebus tuendæ ac [c] recuperandæ salutis auxilia? Quàm grata vicissitudo diei alternantis & noctis? Aurarum quàm blanda temperies? In fruticibus & pecoribus indumentorum conficiendorum quanta materies? Omnia commemorare quis possit? Hæc autem sola, quæ à me velut in quemdam aggerem sunt coartata, si vellem velut colligata involucra solvere atque discutere, quanta mihi mora esset in singulis, quibus plurima continentur? Et hæc omnia miserorum sunt damnatorumque solatia, non præmia beatorum. Quæ igitur illa sunt, si tot ac talia & tanta sunt ista? Quid dabit eis quos prædestinavit ad vitam, qui hæc dedit etiam eis quos prædestinavit ad mortem? Quæ bona in illa beata vita faciet eos sumere, pro quibus in hac [d] misera unigenitum Filium suum voluit usque ad mortem mala tanta perferre? Unde Apostolus de ipsis in illud regnum prædestinatis loquens, *Qui proprio*, inquit, *Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quomodo non & cum illo omnia nobis [e] donabit?* (Rom. 8.32.) Cùm hæc promissio complebitur, quid erimus? quales erimus? Quæ bona in illo regno accepturi sumus, quando quidem Christo moriente pro nobis tale jam pignus accepimus? Qualis erit spiritus hominis, nullum omnino habens vitium, nec sub quo jaceat, nec cui cedat, nec contra quod saltem laudabiliter dimicet, pacatissima virtute perfectus? Rerum ibi omnium quanta, quàm speciosa, quàm certa scientia, sine errore aliquo vel labore, ubi Dei sapientia de ipso suo fonte potabitur, cum summa felicitate, sine ulla difficultate? Quale erit corpus, quod omni modo spiritui subditum, & eo sufficienter vivificatum, nullis alimoniis indigebit? Non enim animale, sed spiritale erit, habens quidem carnis, sed sine ulla carnali corruptione substantiam.

Caput XXV.

De pervicacia quorumdam, qui resurrectionem carnis, quam, sicut prædictum est, totus mundus credit, impugnant.

Verum de animi bonis, quibus post hanc vitam beatissimus perfruetur, non à nobis dissentiunt philosophi nobiles: [f] de carnis resurrectione contendunt; hanc quantum possunt negant. Sed credentes multi, negantes paucissimos reliquerunt, & ad Christum, qui hoc quod istis videtur absurdum, in sua resurrectione monstravit, fideli corde conversi sunt, docti & indocti, sapientes mundi & insipientes. Hoc enim credidit mundus, quod prædixit Deus; qui etiam hoc prædixit, quòd hanc rem mundus fuerat crediturus. Neque enim Petri * maleficiis [g] eam cum laude credentium tanto antè prænuntiare compulsus est. (* V. suprà lib. 18. c. 53.) Ille est enim Deus, quem, (sicut jam dixi aliquoties, nec [h] commemorare me piget,) confitente Porphyrio, atque id oraculis deorum suorum probare cupiente, ipsa numina perhorrescunt: quem sic laudavit, ut eum & Deum patrem & regem vocaret. Absit enim, ut sic intelligenda sint quæ prædixit, quomodo volunt hi qui hoc cum mundo non crediderunt, quod mundum crediturum esse prædixit. Cur enim non potiùs ita, sicut crediturus tanto antè prædictus est mundus, non sicut paucissimi garriunt, qui hoc cum mundo, quod crediturus prædictus est, credere noluerunt? Si enim propterea dicunt alio modo esse credenda, ne si dixerint vana esse conscripta, injuriam faciant illi Deo, cui tam magnum perhibent testimonium; tantam prorsus ei vel etiam graviorem faciunt injuriam, si aliter dicunt esse intelligenda, non sicut mundus ea credidit, quem

[a] Editi, *balenarum.* At MSS. duplicatâ litterâ *ll*, *ballenarum.* Dicitur à Græco φάλλαινα, juxta Isid. lib 12. c. 6.
[b] Sic MSS. At editi, *contra fastidium naturæ, diffusa divinitus.*
[c] In MSS. *ac recipiendæ.*
[d] Editi, *in hac miseria.* At MSS. *in hac misera*: supple *vita.*
[e] In editis, *donavit.* At in MSS. *donabit*, futuri temporis, juxta Græcum χαρίσεται.
[f] Hîc Vind. Am. & Er. addunt *qui.* Lov. *sed.* Neutrum habent MSS.
[g] Sola editio Lov. *ea.*
[h] In MSS. *commonere.*

crediturum ipse laudavit, ipse promisit, ipse complevit. [a] Utrùm enim non potest facere ut resurgat caro, & vivat in æternum; an propterea credendum non est id eum esse facturum, quia malum est atque indignum Deo? Sed de omnipotentia ejus, qua tot & tanta facit incredibilia, jam multa diximus. Si volunt invenire quod omnipotens non potest, habent prorsus, ego dicam, mentiri non potest. Credamus ergo quod potest, non credendo quod non potest. Non itaque credentes quòd mentiri possit, credant esse facturum quod se facturum esse promisit: & sic credant, sicut credidit mundus, quem crediturum esse prædixit, quem crediturum esse laudavit, quem crediturum esse promisit, quem credidisse jam ostendit. Hoc autem malum esse, unde demonstrant? Non erit illic ulla corruptio, quod est corporis malum. De ordine elementorum jam disputavimus, de aliis hominum conjecturis satis diximus: quanta sit futura in corpore incorruptibili facilitas motûs, de præsentis bonæ valetudinis temperamento, quæ utique nullo modo illi comparanda est immortalitati, in libro tertio-decimo satis, ut opinor, ostendimus. Legant superiora Operis hujus, qui vel non legerunt, vel [b] volunt recolere quod legerunt.

Caput XXVI.

Quomodo Porphyrii definitio, quâ beatis animis putat corpus omne fugiendum, ipsius Platonis sententiâ destruatur, qui dicit summum Deum diis promisisse, ut numquam corporibus exuerentur.

Sed Porphyrius ait, inquiunt, ut beata sit anima, corpus omne esse fugiendum. Nihil ergo prodest, quia incorruptibile diximus futurum corpus, si anima beata non erit, nisi corpus omne effugerit. Sed jam & hinc in libro memorato quantum oportuit disputavi: verùm hîc unum inde tantùm commemorabo. Emendet libros suos istorum omnium magister Plato, & dicat eorum deos, ut beati sint, sua corpora fugituros, id est, esse morituros, quos in cælestibus corporibus dixit inclusos; quibus tamen Deus, à quo facti sunt, quo possent esse securi, immortalitatem, id est, in eisdem corporibus æternam permansionem, non eorum naturâ id habente, sed suo consilio prævalente, promisit. Ubi etiam evertit illud quod dicunt, quoniam est impossibilis, ideo resurrectionem carnis non esse credendam. Apertissimè quippe juxta eumdem philosophum, ubi diis à se factis promisit Deus non factus immortalitatem, quod impossibile est, se dixit esse facturum. Sic enim eum locutum narrat Plato: * » Quoniam estis orti, inquit, immortales esse & indissolubiles non » potestis: non tamen dissolvemini, neque vos ul» la mortis fata periment, nec erunt valentiora, » quàm consilium meum, quod majus est vinculum » ad perpetuitatem vestram, quàm illa quibus estis » colligati. Si, non solùm absurdi, sed surdi non sunt qui hæc audiunt, non utique dubitant diis factis, ab illo deo qui eos fecit, secundùm Platonem, quod est impossibile fuisse promissum. Qui » enim dicit, Vos quidem immortales esse non po» testis, sed mea voluntate immortales eritis: quid aliud dicit, quàm id quod fieri non potest, me faciente tamen eritis? Ille igitur carnem incorruptibilem, immortalem, spiritalem resuscitabit,

* V. Suprà lib. 13. c. 16. & Tõ. 5. Serm. 241. c. 8.

qui juxta Platonem, id quod impossibile est, se facturum esse promisit. Quid adhuc, quod promisit Deus, quod Deo promittenti credidit mundus, qui etiam ipse promissus est crediturus, esse impossibile clamant? Quando quidem nos Deum, qui etiam secundùm Platonem facit impossibilia, id facturum esse clamamus. Non ergo, ut beatæ sint animæ, corpus est omne fugiendum, sed corpus incorruptibile recipiendum. Et in quo convenientiùs incorruptibili corpore lætabuntur, quàm in quo corruptibili gemuerunt? Sic enim non in eis erit illa dira cupiditas, quam posuit ex Platone Virgilius, ubi ait, Rursus & incipiant in corpora velle reverti. Sic, inquam, cupiditatem revertendi ad corpora non habebunt, cùm corpora, in quæ reverti cupiunt, secum habebunt; & sic habebunt, ut numquam non habeant, numquam ea prorsus vel ad exiguum quamlibet tempus ullâ morte deponant.

Æneid. 6.

Caput XXVII.

De contrariis definitionibus Platonis atque Porphyrii, in quibus si uterque alteri cederet, à veritate neuter deviaret.

Singula quædam dixerunt Plato atque Porphyrius, quæ si inter se communicare potuissent, facti essent fortasse Christiani. Plato dixit, sine corporibus animas in æternum esse non posse. Ideo enim dixit, etiam sapientium animas post quamlibet longum tempus, tamen ad corpora redituras. Porphyrius autem dixit, animam purgatissimam, cùm redierit ad Patrem, ad hæc mala mundi numquam esse redituram. Ac per hoc, quod verum vidit Plato, si dedisset Porphyrio, etiam justorum atque sapientium purgatissimas animas ad humana corpora redituras; rursus quod verum vidit Porphyrius, si dedisset Platoni, numquam redituras ad miserias corruptibilis corporis animas sanctas: ut non singuli hæc singula, sed ambo & singuli utrumque dicerent, puto quòd viderent esse jam consequens, ut & redirent animæ ad corpora, & talia reciperent corpora, in quibus beatè atque immortaliter viverent. Quoniam secundùm Platonem, etiam sanctæ animæ ad humana corpora redibunt; secundùm Porphyrium, ad mala mundi hujus sanctæ animæ non redibunt. Dicat itaque cum Platone Porphyrius, Redibunt ad corpora: dicat Plato cum Porphyrio, Non redibunt ad mala: & ad ea corpora redire consentient, in quibus nulla patiantur mala. Hæc itaque non erunt nisi illa quæ promittit Deus, beatas animas in æternum cum sua æterna carne [c] facturus. Hoc enim, quantum existimo, jam facilè nobis concederent ambo, ut qui faterentur ad immortalia corpora redituras animas esse sanctorum, ad sua illas redire permitterent, in quibus mala hujus sæculi pertulerunt, in quibus Deum, ut his malis carerent, piè fideliterque coluerunt.

Caput XXVIII.

Quid ad veram resurrectionis fidem, vel Plato, vel Labeo, vel etiam Varro conferre sibi potuerint, si opiniones eorum in unam sententiam convenissent.

Nonnulli nostri, propter quoddam præclarissimum loquendi genus, & propter nonnulla quæ veraciter sensit, amantes Platonem, dicunt eum aliquid simile nobis etiam * de mortuorum resurrectione sensisse. Quod quidem sic

* V. Euseb. lib. 11. de præpar. Evang.

[a] Sic MSS. At editi, *Cur enim.*
[b] Editi veteribus libris dissentientes, *vel nolunt.*

[c] Ita Vind. Am. Er. & MSS. At Lov. *victuras.*

tangit in libris de republica Tullius, ut eum lusisse potiùs, quàm quòd id verum esset, affirmet dicere voluisse. [a] Inducit enim hominem revixisse, & narrasse quædam quæ Platonicis disputationibus congruebant. * Labeo etiam duos dicit [* V. Plin. lib. 7.] uno die fuisse defunctos, & occurrisse invicem in quodam compito; deinde ad corpora sua jussos fuisse remeare, & constituisse inter se amicos se esse victuros, atque ita esse factum, donec postea morerentur. Sed isti auctores talem resurrectionem corporis factam fuisse narrarunt, quales fuerunt eorum quos resurrexisse novimus; & huic quidem redditos vitæ, sed non eo modo ut non morerentur ulteriùs. Mirabilius autem quiddam Marcus Varro ponit in libris, quos conscripsit de gente populi Romani: cujus putavi verba ipsa esse ponenda. Genethliaci quidam scripserunt, inquit, esse in renascendis hominibus quam appellant παλιγγενεσίαν Græci: hac scripserunt confici in annis numero quadringentis quadraginta, ut idem corpus & eadem anima, quæ fuerint conjuncta in homine aliquando, eadem rursus redeant in conjunctionem. Iste Varro quidem, sive illi Genethliaci nescio qui, (non enim nomina eorum prodidit, quorum commemoravit sententiam,) aliquid dixerunt, quod licèt falsum sit, (cùm enim semel ad eadem corpora quæ gesserunt, animæ redierint, numquam ea postea sunt relicturæ;) tamen multa illius impossibilitatis, qua contra nos isti garriunt, argumenta convellit, & destruit. Qui enim hoc sentiunt, sive senserunt, non eis visum est fieri non posse, ut dilapsa cadavera in auras, in pulverem, in cinerem, in humores, in corpora vescentium bestiarum, vel ipsorum quoque hominum, ad id rursus redeant, quod fuerunt. Quapropter Plato & Porphyrius, vel potiùs quicumque illos diligunt & adhuc vivunt, si nobis consentiunt etiam sanctas animas ad corpora redituras, sicut ait Plato, nec tamen ad mala ulla redituras, sicut ait Porphyrius; ut ex his fiat consequens quod fides prædicat Christiana, talia corpora recepturas in quibus sine ullo malo in æternum feliciter vivant; assumant etiam hoc de Varrone, ut ad eadem corpora redeant, in quibus antea fuerunt; & apud eos tota quæstio de carnis in æternum resurrectione solvetur.

Caput XXIX.

De qualitate visionis, qua in futuro sæculo sancti Deum videbunt.

1. Nunc jam quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritalibus sancti, non adhuc eorum carne carnaliter, sed spiritaliter jam vivente, quantum Dominus dignatur adjuvare, videamus. Et illa quidem actio, vel potiùs quies atque otium quale futurum sit, si verum velim dicere, nescio. Non enim hoc umquam per sensus corporis vidi. Si autem mente, id est intelligentiâ vidisse me dicam, quantum est, aut quid est nostra intelligentia ad illam excellentiam? Ibi est enim *pax Dei, quæ*, sicut ait Apostolus, *superat omnem intellectum*: [Philip. 4. 7.] quem nisi nostrum, aut fortasse etiam [b] sanctorum Angelorum? non enim & Dei. Si ergo sancti in Dei pace victuri sunt, profectò in ea pace victuri sunt, quæ superat omnem intellectum. Quoniam nostrum quidem superat, non est dubium: si autem superat & Angelorum, ut nec ipsos excepisse videatur, qui ait *omnem intellectum*; secundùm hoc dictum esse debemus accipere, quia pacem Dei, qua ipse Deus pacatus est, sicut novit Deus, non eam nos sic possumus nosse, nec ulli Angeli. *Superat* itaque *omnem intellectum*, non dubium quòd præter suum. Sed quia & nos pro [c] modo nostro pacis ejus participes facti summam in nobis atque inter nos & cum ipso pacem, quantum nostrum summum est, obtinebimus: isto modo pro suo modo sciunt eam sancti Angeli, homines autem nunc longè infrà, quantumlibet provectu mentis excellant. Considerandum est enim quantus vir dicebat, *Ex parte scimus, & ex parte prophetamus, donec veniat quod perfectùm est.* [1. Cor. 13. 9.] Et, *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem.* [Ibidem 12.] Sic jam vident sancti Angeli, qui etiam nostri Angeli dicti sunt, quia eruti de potestate tenebrarum, & accepto Spiritûs pignore translati ad regnum Christi, ad eos Angelos jam cœpimus pertinere, cum quibus nobis erit sancta atque dulcissima, de qua jam tot libros scripsimus, Dei Civitas ipsa communis. Sic sunt ergo Angeli nostri, qui sunt Angeli Dei, quemadmodum Christus Dei, Christus est noster. Dei sunt, quia Deum non reliquerunt: nostri sunt, quia suos cives nos habere cœperunt. Dixit autem Dominus Jesus, *Videte ne contemnatis unum de pusillis istis. Dico enim vobis, quia Angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei, qui in cælis est.* [Matth. 18. 10.] Sicut ergo illi vident, ita & nos visuri sumus: sed nondum ita videmus. Propter quod ait Apostolus, quod paulò antè dixi, *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem.* [1. Cor. 13. 12.] Præmium itaque fidei nobis visio ista servatur, de qua & Johannes apostolus loquens, *Cùm apparuerit*, inquit, *similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.* [1. Iohan. 3. 2.] Facies autem Dei manifestatio ejus intelligenda est, non aliquod tale membrum, quale nos habemus in corpore, atque isto nomine nuncupamus.

2. Quapropter cùm ex me quæritur, quid acturi sint sancti in illo corpore spiritali, non dico quod jam video, sed dico quod credo: secundùm illud quod in Psalmo lego, *Credidi, propter quod locutus sum.* [Psal. 115. 10.] Dico itaque, Visuri sunt Deum in ipso corpore: sed utrùm per ipsum, sicut per corpus nunc videmus solem, lunam, stellas, mare, ac terram, & quæ sunt in ea, non parva quæstio est. Durum est enim dicere, quòd sancti talia corpora tunc habebunt, ut non possint oculos claudere atque aperire cùm volent. Durius autem, quòd ibi Deum, quisquis oculos clauserit, non videbit. Si enim propheta Elisæus puerum suum Giezi absens corpore vidit accipientem munera, quæ dedit ei Naaman Syrus, [4. Reg. 5. 26.] quem Propheta memoratus à lepræ deformitate mundaverat, quod servus nequam domino suo non vidente, latenter se fecisse putaverat; quanto magis in illo corpore spiritali videbunt sancti omnia, non solùm si oculos claudant, verùm etiam unde sunt corpore absentes? Tunc enim erit perfectum illud, de quo loquens Apostolus, *Ex parte*, inquit, *scimus, & ex parte prophetamus; cùm autem venerit quod perfectum est, quod ex parte est evacuabitur.* [1. Cor. 13. 9. & 10.] Deinde ut, quomodo posset, aliqua similitudine ostenderet, quantum ab illa

[a] Herum Pamphilium, qui in acie occubuit, Plato in fine lib. de republica, decimo post mortem die redditum vitæ scribit. *Hanc Cicero fabulam*, inquit Macrob. lib. 1. Somnii, *licèt ab indoctis quasi ipse verè conscius doleat irrisam, exemplum tamen stolidæ reprehensionis vitans, excitari narraturum, quàm reviviscere maluit.*

[b] Am. Er. & Lov. addunt, *omnium*: quod abest à MSS. & à Vind.

[c] Sola editio Lov. *modulo.*

quæ futura est distet hæc vita, non qualiumcumque hominum, verùm etiam qui præcipua hîc Ibidem 11. & 12. sanctitate sunt præditi: *Cùm essem*, inquit, *parvulus, quasi parvulus sapiebam, quasi parvulus loquebar, quasi parvulus cogitabam; cùm autem factus sum vir, evacuavi ea quæ parvuli erant. Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum.* Si ergo in hac vita, ubi hominum mirabilium prophetia ita comparanda est illi vitæ quasi parvuli ad juvenem, vidit tamen Elisæus accipientem munera servum suum, ubi ipse non erat; itane cùm venerit quod perfectum est, nec jam corpus corruptibile aggravabit animam, sed incorruptibile nihil impediet, illi sancti ad ea quæ videnda sunt oculis corporeis, quibus Elisæus absens ad servum suum videndum non indiguit, indigebunt? Nam secundùm interpretes Septuaginta, ista sunt ad Giezi verba Prophetæ: 4. Reg. 5. 26. *Nonne cor meum* [a] *iit tecum, quando conversus est vir de curru suo in obviàm tibi, & accepisti pecuniam?* &c. Sicut autem ex Hebræo interpretatus est * Sic Vulgata. presbyter Hieronymus: * *Nonne cor meum*, inquit, *in præsenti erat, quando reversus est homo de curru suo in occursum tui?* Corde suo se dixit hoc vidisse Propheta, adjuto quidem mirabiliter, nullo dubitante, divinitus. Sed quanto ampliùs tunc omnes munere isto abundabunt, cùm Deus erit omnia in 1. Cor. 15. 28. omnibus? Habebunt tamen etiam illi oculi corporei officium suum, & in loco suo erunt, uteturque illis spiritus per spiritale corpus. Neque enim & ille Propheta, quia non eis indiguit ut videret absentem, non eis usus est ad videnda præsentia; quæ tamen spiritu videre posset, etiamsi illos clauderet, sicut vidit absentia, ubi cum eis ipse non erat. Absit ergo, ut dicamus illos sanctos in illa vita Deum clausis oculis non visuros, quem spiritu semper videbunt.

3. Sed utrùm videbunt & per oculos corporis, cùm eos apertos habebunt, inde quæstio est. Si enim tantum poterunt in corpore spiritali eo modo utique etiam ipsi oculi spiritales, quantum possunt isti quales nunc habemus; procul dubio per eos Deus videri non poterit. Longè itaque alterius erunt potentiæ, si per eos videbitur incorporea illa natura, quæ non continetur loco, sed ubique tota est. Non enim quia dicimus Deum & in cælo esse, & in terra, (ipse quippe ait per Jerem. 23. 24. Prophetam, *Cælum & terram ego impleo*,) aliam partem dicturi sumus eum in cælo habere, & in terra aliam: sed totus in cælo est, totus in terra; non alternis temporibus, sed utrumque simul, quod nulla natura corporalis potest. Vis itaque præpollentior oculorum erit illorum, non ut acriùs videant, quàm quidam perhibentur videre serpentes vel aquilæ: (quantalibet enim acrimonia cernendi eadem quoque animalia nihil aliud possunt videre quàm corpora:) sed ut videant & incorporalia. Et fortasse ista virtus magna cernendi data fuerit ad horam etiam in isto mortali corpore oculis sancti viri Job, quando ait ad Deum, Job 42. 5. & 6. *In obauditu auris* [b] *audiebam te priùs, nunc autem oculus meus videt te; propterea despexi memetipsum, & distabui, & existimavi me terram & cinerem.* Quamvis hîc nihil prohibeat oculum cordis intelligi, de quibus oculis ait Apostolus: *Illuminatos oculos* Ephes. 1. 18. *habere cordis vestri.* Ipsis autem videri Deum, cùm videbitur, Christianus ambigit nemo, qui fideliter accipit, quod ait Deus ille magister: *Beati* Matth. 5. 8. *mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Sed utrùm etiam corporalibus oculis ibi videatur, hoc in ista quæstione versamus.

4. Illud enim quod scriptum est, *Et videbit* Lucæ 3. 6. *omnis caro salutare Dei*, sine ullius nodo difficultatis sic intelligi potest, ac si dictum fuerit, Et videbit omnis homo Christum Dei: qui utique in corpore visus est, & in corpore videbitur, quando vivos & mortuos judicabit. Quòd autem ipse sit salutare Dei, multa sunt & alia testimonia Scripturarum: sed evidentiùs venerandi illius senis Simeonis verba declarant, qui cùm infantem Christum accepisset in manus suas, *Nunc*, inquit, *di-* Lucæ 2. 29. *mittis servum tuum Domine secundùm verbum tuum in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Illud etiam quòd ait suprà memoratus Job, sicut in exemplaribus quæ ex Hebræo sunt invenitur, * *Et* Job 19. 26. * Sic Vulgata. *in carne mea videbo Deum*: resurrectionem quidem carnis sine dubio prophetavit; non tamen dixit, Per carnem meam. Quod quidem si dixisset, posset Deus Christus intelligi, qui per carnem in carne videbitur: nunc verò potest & sic accipi, *In carne mea videbo Deum* [c]; ac si dixisset, In carne mea ero, cùm videbo Deum. Et illud quod ait Apostolus, *Facie ad faciem*, non cogit 1. Cor 13. 12. ut Deum per hanc faciem corporalem, ubi sunt oculi corporales, nos visuros esse credamus, quem spiritu sine intermissione videbimus. Nisi enim esset etiam interioris hominis facies, non diceret idem Apostolus, *Nos autem revelata facie gloriam* 2. Cor. 3. 18. *Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur de gloria in gloriam, tamquam* [d] *à Domini spiritu.* Nec aliter intelligimus quod in Psalmo canitur: *Accedite ad eum, & illuminamini, & facies* Psal. 33. 6. *vestræ non erubescent.* Fide quippe acceditur ad Deum, quam cordis constat esse, non corporis. Sed quia spiritale corpus nescimus quantos habebit accessus; (de re quippe inexperta loquimur;) ubi aliqua, quæ aliter intelligi [e] nequeat, divinarum Scripturarum non occurrit & succurrit auctoritas, necesse est ut contingat in nobis quod legitur in libro Sapientiæ: *Cogitationes mor-* Sap. 9. 14. *talium timidæ, & incertæ providentiæ nostræ.*

5. Ratiocinatio quippe illa philosophorum, qua disputant ita mentis adspectu intelligibilia videri, & sensu corporis sensibilia, id est, corporalia, ut nec intelligibilia per corpus, nec corporalia per [f] se ipsam mens valeat intueri, si posset nobis esse certissima; profectò certum esset per oculos corporis etiam spiritalis nullo modo posse videri Deum. Sed istam ratiocinationem & vera ratio & prophetica irridet auctoritas. Quis enim ita sit aversus à vero, ut dicere audeat Deum corporalia ista nescire? Numquid ergo corpus habet, per cujus oculos ea possit addiscere? Deinde quod de propheta Elisæo paulò antè diximus, nonne satis indicat etiam spiritu, non per corpus, corporalia posse cerni? Quando enim servus ille munera accepit, utique corporaliter gestum est; 4. Reg. 5. 26.

[a] Sic MSS. At Vind. Am. Er. *Nonne cor meum tecum erat, quando conversus est* &c. Lov. *Nonne cor meum tecum erat, & novi quòd conversus est* &c.

[b] Ita in MSS. At in editis, *obaudiebam.*

[c] Apud Vind. Am. & Er. additur hoc tantùm loco, *Salvatorem meum.*

[d] Editi, *tamquam ad Domini spiritum.* Castigantur ex MSS.

[e] Sic MSS. Editi autem Am. Er. Lov. *nequeant*: & infrà habebant cum Vind. *non occurrit, sed succurrit auctoritas.*

[f] Ita Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *per se ipsa.*

quod tamen Propheta non per corpus, ſed per A ſpiritum vidit. Sicut ergo conſtat videri corpora ſpiritu; quid ſi tanta erit potentia ſpiritalis corporis, ut corpore videatur & ſpiritus? Spiritus enim eſt Deus. Deinde vitam quidem ſuam, qua nunc vivit in corpore, & hæc terrena membra vegetat facitque viventia, interiore ſenſu quiſque non per corporeos oculos novit: aliorum verò vitas, cùm ſint inviſibiles, per corpus videt. Nam unde viventia diſcernimus à non viventibus corpora, niſi corpora ſimul vitaſque videamus, quas B niſi per corpus videre non poſſumus? Vitas autem ſine corporibus corporeis oculis non videmus.

6. Quamobrem fieri poteſt, valdeque credibile eſt, ſic nos eſſe viſuros mundana tunc corpora cæli novi & terræ novæ, ut Deum ubique præſentem & univerſa etiam corporalia gubernantem, per corpora quæ geſtabimus, & quæ conſpiciemus quaquaverſum oculos duxerimus, clariſſima perſpicuitate videamus: non ſicut nunc inviſi-
Rom. 1. 20. 1. Cor. 13. 12. bilia Dei, per ea quæ facta ſunt, intellecta con- C ſpiciuntur per ſpeculum in ænigmate, & ex parte, ubi plus in nobis valet fides qua credimus, quàm rerum corporalium ſpecies quam per oculos cernimus corporales. Sed ſicut homines, inter quos viventes motuſque vitales [a] exſerentes vivimus, mox ut adſpicimus, non credimus vivere, ſed videmus; cùm eorum vitam ſine corporibus videre nequeamus, quam tamen in eis per corpora remotâ omni ambiguitate conſpicimus: ita quacumque ſpiritalia illa lumina corporum D noſtrorum circumferemus, incorporeum Deum omnia regentem, etiam per corpora contuebimur. Aut ergo per illos oculos ſic videbitur Deus, ut aliquid habeant in tanta excellentia menti ſimile, quo & incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis ſive Scripturarum teſtimoniis divinarum vel difficile vel impoſſibile eſt oſtendere: aut quod eſt ad intelligendum facilius, ita Deus nobis erit notus atque conſpicuus, ut videatur ſpiritu à ſingulis nobis in ſingulis nobis, videatur E ab altero in altero, videatur in ſe ipſo, videatur in cælo novo & in terra nova, atque in omni quæ tunc fuerit creatura; videatur & per corpora in omni corpore quocumque fuerint ſpiritalis corporis oculi acie perveniente directi. Patebunt etiam cogitationes noſtræ invicem nobis. Tunc enim implebitur quod Apoſtolus cùm dixiſſet,
1. Cor. 4. 5. *Nolite ante tempus judicare quidquam*; mox addidit, *donec veniat Dominus, & illuminet abſcondita tenebrarum, & [b] manifeſtabit cogitationes cordis, & tunc laus* F *erit unicuique à Deo.*

CAPUT XXX.

De æterna felicitate Civitatis Dei, ſabbatoque perpetuo.

1. QUANTA erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus? Nam quid aliud agatur, ubi neque ullâ deſidiâ ceſſabitur, neque ullâ indigentiâ laborabitur, ne- G ſcio. Admoneor etiam ſancto Cantico, ubi lego,
Pſal. 83. 5. vel audio: *Beati qui habitant in domo tua, Domine, in ſæcula ſæculorum laudabunt te.* Omnia membra & viſcera incorruptibilis corporis, quæ nunc videmus per uſus neceſſitatis varios diſtributa, quoniam tunc non erit ipſa neceſſitas, ſed plena, certa, ſecura, ſempiterna felicitas, proficient in laudibus Dei. Omnes quippe illi, de quibus jam ſum locutus, qui nunc latent, harmoniæ corporalis numeri non latebunt, intrinſecùs & extrinſecùs per corporis cuncta diſpoſiti; & cum ceteris rebus, quæ ibi magnæ atque mirabiles videbuntur, rationales mentes in tanti artificis laudem [c] rationabilis pulcritudinis delectatione ſuccendent. Qui motus illic talium corporum ſint futuri temere definire non audeo, quod excogitare non valeo. Tamen & motus & ſtatus, ſicut ipſa ſpecies, decens erit, quicumque erit, ubi quod non decebit, non erit. Certè ubi volet ſpiritus, ibi protinus erit corpus: nec volet aliquid ſpiritus, quod nec ſpiritum poſſit decere, nec corpus. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis nec errore quiſquam, nec adulatione laudabitur. Verus honor, qui nulli negabitur digno, nulli deferetur indigno: ſed nec ad eum ambiet ullus indignus, ubi nullus permittetur eſſe niſi dignus. Vera pax [d], ubi nihil adverſi, nec à ſe ipſo, nec ab alio quiſquam patietur. Præmium virtutis erit ipſe qui virtutem dedit, eique ſe ipſum, quo melius & majus nihil poſſit eſſe, promiſit. Quid eſt enim aliud quod per Prophetam dixit, *Ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi plebs*; niſi, Ego Levit. 26. 12. ero unde ſatientur, Ego ero quæcumque ab hominibus honeſtè deſiderantur, & vita, & ſalus, & victus, & copia, & gloria, & honor, & pax, & omnia bona? Sic enim & illud rectè intelligitur, quod ait Apoſtolus, *ut ſit Deus omnia in omnibus.* 1. Cor. 15. 28. Ipſe finis erit deſideriorum noſtrorum, qui ſine fine videbitur, ſine faſtidio amabitur, ſine fatigatione laudabitur. Hoc munus, hic affectus, hic actus profectò erit omnibus, ſicut ipſa vita æterna, communis.

2. Ceterùm qui futuri ſint pro meritis præmiorum etiam gradus honorum atque gloriarum, quis Præmiorum gradus. eſt idoneus cogitare, quanto magis dicere? Quòd tamen futuri ſint, non eſt ambigendum. Atque id etiam beata Civitas illa magnum in ſe bonum videbit, quod nulli ſuperiori ullus inferior invidebit, ſicut nunc non invident Archangelis Angeli ceteri: [e] tamque nolet eſſe unuſquiſque quod non accepit, quamvis ſit pacatiſſimo concordiæ vinculo ei qui accepit obſtrictus, quàm nec in corpore vult oculus eſſe qui eſt digitus, cùm membrum utrumque contineat totius carnis pacata compago. Sic itaque habebit donum alius alio minus, ut hoc quoque donum habeat, ne velit amplius.

3. Nec ideo liberum arbitrium non habebunt, quia peccata eos delectare non poterunt. Magis quippe erit liberum, à delectatione peccandi uſque ad delectationem non peccandi indeclinabilem liberatum. Nam primum liberum arbitrium, quod homini datum eſt, quando primùm creatus eſt rectus, potuit non peccare, ſed potuit & peccare: hoc autem noviſſimum eo potentius erit, quo peccare non poterit. Verùm hoc quoque Dei munere, non ſuæ poſſibilitate naturæ. Aliud eſt enim, eſſe Deum; aliud, participem Dei. Deus naturâ peccare non poteſt; particeps verò Dei ab illo accipit, ut peccare non poſſit. Servandi autem gradus erant divini muneris, ut primum

[a] Am. & Er. *exercentes.*
[b] Sic MSS. Editi verò, *manifeſtet.*
[c] In ſola editione Lov. *rationalis.*

[d] Editi addunt, *ibi eſt*: quod hîc non habent MSS.
[e] Er. *tam nolit.* Lov. *tamquam nollet.* Emendantur auxilio MSS.

A daretur liberum arbitrium, quo non peccare posset homo; novissimum, quo peccare non posset: atque illud ad comparandum meritum, hoc ad recipiendum præmium pertineret. Sed quia peccavit ista natura cùm peccare potuit, largiore gratiâ liberatur, ut ad eam perducatur libertatem, in qua peccare non possit. Sicut enim prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit, posse non mori, novissima erit non posse mori: ita primum liberum arbitrium posse non peccare, novissimum non posse peccare. Sic enim erit B inamissibilis voluntas pietatis & æquitatis, quomodo est felicitatis. Nam utique peccando nec pietatem nec felicitatem tenuimus, voluntatem verò felicitatis nec perdita felicitate perdidimus. Certè Deus ipse numquid quoniam peccare non potest, ideo liberum arbitrium habere negandus est? Erit ergo illius Civitatis & una in omnibus, & inseparabilis in singulis voluntas libera, ab omni malo liberata, & impleta omni bono, fruens indeficienter æternorum jocunditate gaudiorum, C oblita culparum, oblita pœnarum; nec tamen ideo suæ liberationis oblita, ut liberatori suo [a] non sit grata.

4. Quantum ergo adtinet ad scientiam rationalem, memor præteritorum etiam malorum suorum; quantum autem ad experientis sensum, prorsus immemor. Nam & peritissimus medicus, sicut arte sciuntur, omnes ferè morbos corporis novit: sicut autem corpore sentiuntur, plurimos nescit, quos ipse non passus est. Ut ergo scientiæ D malorum duæ sunt; una, qua potentiam mentis non latent; altera, qua experientis sensibus inhærent: (Aliter quippe sciuntur omnia vitia per sapientiæ doctrinam, aliter per insipientis pessimam vitam:) ita & obliviones malorum duæ sunt. Aliter ea namque obliviscitur eruditus & doctus, aliter expertus & passus: ille, si peritiam negligat; iste, si miseriâ careat. Secundùm hanc oblivionem, quam posteriore loco posui, non erunt memores sancti præteritorum malorum: carebunt E enim omnibus, ita ut penitus deleantur de sensibus eorum. Eâ tamen potentiâ scientiæ, quæ magna in eis erit, non solùm sua præterita, sed etiam damnatorum eos sempiterna miseria non latebit. Alioquin si se fuisse miseros nescituri sunt, quomodo, sicut ait Psalmus, misericordias Domini in æternum cantabunt? Quo cantico in gloriam gratiæ Christi, cujus sanguine liberati sumus, nihil erit profectò illi jocundius Civitati. Ibi perficietur, *Vacate, & videte quoniam ego sum Deus.* F Quod erit [b] verè maximum sabbatum non habens vesperam, quod commendavit Dominus in primis operibus mundi, ubi legitur: *Et requievit Deus die septimo ab omnibus operibus suis, quæ fecit: & benedixit Deus diem septimum, & sanctificavit eum, quia in eo requievit ab omnibus operibus suis, quæ inchoavit Deus facere.* Dies enim septimus etiam nos ipsi erimus, quando ejus fuerimus benedictione & sanctificatione pleni atque [c] refecti. Ibi vacantes videbimus quoniam ipse est Deus: quod nobis ipsi esse voluimus, quando ab illo cecidimus, audientes à seductore, *Eritis sicut dii*; & recedentes à vero Deo, quo faciente dii essemus ejus participatione, non desertione. Quid enim sine illo fecimus, nisi quòd in ira ejus defecimus? A quo refecti, & gratiâ majore perfecti, vacabimus in æternum, videntes quia ipse est Deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus. Nam & ipsa bona opera nostra, quando ipsius potiùs intelliguntur esse quàm nostra, tunc nobis ad hoc sabbatum adipiscendum imputantur. Quia si nobis ea tribuerimus, servilia erunt; cùm de sabbato dicatur, *Omne opus servile [d] in eo non facietis.* Propter quod & per Ezechielem prophetam dicitur: *Et sabbata mea dedi eis in signum inter me & inter eos, ut scirent quia ego Dominus qui sanctifico eos.* Hoc perfectè tunc sciemus, quando perfectè vacabimus, & perfectè videbimus quia ipse est Deus.

5. Ipse etiam numerus ætatum, veluti dierum, si secundùm eos articulos temporis computetur, qui in Scripturis videntur expressi, iste sabbatismus evidentiùs apparebit, quoniam septimus invenitur: ut prima ætas tamquam dies primus sit ab Adam usque ad diluvium, secunda inde usque ad Abraham, non æqualitate temporum, sed numero generationum: denas quippe habere reperiuntur. Hinc jam, sicut Matthæus Evangelista determinat, tres ætates usque ad Christi subsequuntur adventum, quæ singulæ denis & quaternis generationibus explicantur: ab Abraham usque ad David una, altera inde usque ad transmigrationem in Babyloniam, tertia inde usque ad Christi carnalem nativitatem. Fiunt itaque omnes quinque. Sexta nunc agitur, nullo generationum numero metienda, propter id quod dictum est, *Non est vestrùm scire tempora, quæ Pater posuit in sua potestate.* Post hanc tamquam in die septimo requiescet Deus, cùm eumdem septimum diem, quod nos erimus, in se ipso [e] Deo faciet requiescere. De istis porrò ætatibus singulis nunc diligenter longum est disputare. Hæc tamen septima erit sabbatum nostrum, cujus finis non erit vespera, sed Dominicus dies velut octavus æternus, qui Christi resurrectione sacratus est, æternam non solùm spiritûs, verùm etiam corporis requiem præfigurans. Ibi vacabimus, & videbimus: videbimus, & amabimus: amabimus, & laudabimus. Ecce quod erit in fine sine fine. Nam quis alius noster est finis, nisi pervenire ad regnum, cujus nullus est finis?

6. Videor mihi debitum ingentis hujus Operis, adjuvante Domino, reddidisse. Quibus parum, vel quibus nimium est, mihi ignoscant: quibus autem satis est, non mihi, sed Deo mecum gratias congratulantes agant. Amen.

Marginalia: Scientiæ malorum duæ. — Psal. 88. 2. — Psal. 45. 11. — Gen. 2. 2. & 3. — Gen. 3. 5. — Psal. 89. 9. — Deut. 5. 14. — Ezech. 20. 12. — Act. 1. 7.

a Lov. *non sit ingrata.* Expungendum *non*: quod meritò omissum est in editis Vind. Am. & Er. vel pro *ingrata*, legendum ut in melioris notæ MSS. *grata.*
b Er. & Lov. *Quod erit ibi.* Abest *ibi* ab aliis libris.
c In plerisque MSS. *perfecti.*
d Abest *in eo* à veteribus libris.
e Er. & Lov. *in se ipso Deus.* Meliùs editi alii & MSS. *in se ipso Deo.*

FINIS.

SYLLABUS CODICUM

AD QUOS DE NOVO RECOGNITUM EST AUGUSTINI OPUS DE CIVITATE DEI:

Necnon eorum variantes lectiones inter omissas selectæ.

*Quæ asteriscum * habent, videntur referendæ in textum.*

CODICES MANUSCRIPTI.

Romani bibliothecæ Vaticanæ codices adhibiti sunt quinque.
Parisienses bibliothecæ Regiæ duo,
Colbertinæ bibilothecæ tres,
Navarrici collegii unus,
Gervasiani collegii unus,
V. C. Antonii Faure Doctoris Sorbonici unus,
Germanensis Abbatiæ duo,
Remensis Ecclesiæ unus,
Bellovacensis Ecclesiæ unus,
Silvanectensis Ecclesiæ unus,
Suessionensis Abbatiæ B. Mariæ unus,
Laudunensis Abbatiæ S. Vincentii unus,
Rotomagensis Abbatiæ S. Audoëni unus,
V. C. Emerici Bigot unus,
Gemmeticensis cœnobii unus,
Beccensis, unus,
Lyrensis, unus,
S. Michaëlis in periculo maris, unus,
Cisterciensis Abbatiæ duo,
Cygirannensis, unus,
Corbeiensis, duo,
Remigiensis apud Remos Abbatiæ unus,
Albinensis apud Andegavos, unus,
Vindocinensis, unus.

Belgici demum septem, sive lectiones variantes ex iis Lovaniensium Theologorum operâ collectæ.

CODICES EDITI.

Vind. Codex Vindelini prelo editus Venetiis anno 1470.

Am. Johannis Amerbachii operâ excusus Basileæ anno 1490.

Er. Desiderio Erasmo procurante ex Frobeniana apud Basileam officina profectus anno 1529.

Lov. Volumen juxta Lovaniensium Theologorum recognitionem à Christophoro Plantino impressum Antuerpiæ anno 1576.

LECTIONES VARIANTES.

In libro I.

Pag. 3. a. titulo capitis 1. post *pepercerunt*, Editi addunt *victis*: quæ vox abest à MSS.

Ibidem d. Editi, *si quid* rectè *saperent*. At MSS. *recti*.

6. b. Vind. Am. Er. *Sallustius*, nobilitatæ *veritatis historicus*.

8. b. Lov. *manifestâ* plecteretur *pœnâ*. Ceteri codices, *plecteret*: supple, *divinitas*.

Ibidem e. Plures MSS. *in illa rerum* vastatione.

9. e. Vetustissimus codex Corb. *ac* tegimento *utuntur*.

10. f. Vind. Am. & Lov. *divitiæ illa vastatione perierunt*: omisso *in*.

11. d. Editi, *quo* accedi *omnino non posset*. At MSS. *accedere*.

13. d. Sola editio Lov. pompæ *exsequiarum*.

17. a. Lov. *privata potestate* alicui *occidere*. Editi alii & MSS. omittunt *alicui*.

18. c. Lov. *Quamobrem* quia *non habet*. Abest *quia* ab editis aliis & MSS.

19. a. Sola editio Lov. *Lucretiam* Lucretia *insuper interemit*.

Ibid. e. Editi, *si* adultera, *cur laudata?* At MSS. *adulterata*.

24. c. Sola editio Lov. *quæ* in *Deo suo fidit*.

25. b. Er. & Lov. *ne hoc* ipso *incipiat*.

29. c. Solus Er. *à talibus dominis* liberati *murmuratis*. Minùs bene.

In libro II.

Pag. 31. c. Er. & nonnulli MSS. *vanæ* opinionis *errorem*.

35. g. Vind. Am. Er. cum aliquot MSS. *effusâ* omnium *licentiâ turpitudinum*.

36. d. Lov. *in Dei veri & Domini*. Ceteri libri carent copulante particulâ *&*, ut adjectivum *veri* cadat in substantivum *Domini*.

Ibidem f. Editi, *ad erudiendam* ad *justitiam juventutem*. At MSS. non habent *ad*.

37. e. Vind. & Lov. *Et Græci* quidam *antiquiores*.

38. b. Vind. Am. Er. & plures MSS. *Multùm enim ad rem* pertinet.

39. c. Vind. Am. & Er. *non parvo civitatis* suæ *honore*.

Ibidem in iisdem Editis, *& Æschines* civis *Atheniensis*.

40. f. Lov. *quomodo quæso* dii *colendi*. Ceteris libris abest *dii*.

41. f. Sola editio Lov. *Nec* tamen *hæc agi voluerunt*. Minùs bene.

42. b. Editi, *ab urbis ipsius habitatione* repellit. Abest *repellit* à MSS.

Ibidem f. Vind. Am. & Er. *qui cùm de poëtis* agens *ad* eos accessisset.

43. a. Vind. Er. & Lov. *Quæ autem* illis. At Am. & plerique MSS. *illic*.

44. e. Omnes MSS. *reus factus* est, *tamque ingratam sensit*.

45. d. Sola editio Lov. *& maximè* fœnoris onere *oppressa*.

46. f. Vind. Am. & Er. *atque avaritiâ* scenisque *ac turpibus moribus*.

47. e. Aliquot MSS. *Quid alienæ* vitæ. Vind. Am. Er. & Lov. *vineæ*.

52. f. Vind. Am. & Er. *legant qui* scire *volunt*.

53. a. Omnes MSS. *illius ordinatione* finitur.

55. f. Sola editio Lov. *celebratione* expetita *ab impudentibus*.

58. f. Lov. *haberi putas in* omni *numero*. Abest *omni* à ceteris libris.

In libro III.

71. a. Omnes MSS. *creditum* * in *Deos receptum*. *

Ibid. b. MSS. *qui obscuratione solis est factus*: omisso *in*.

Ibid. g. Omnes MSS. *regnum recipere non* * evaluit. *

72. c. Omnes MSS. *intra viginti ab urbe* millia *dilataverint*.

74. e. Am. & aliquot MSS. in quibus est Corbeiensis vetustissimus, habent: *diis inutilibus * populus diu multúmque fatigatus*: nec addunt, *sine remedio*, quod etiam omittit Vind. Regius autem codex, alter Corbeiensis & alii quidam MSS. habent: *diis inutilibus* inane remedium *populus diu multúmque fatigatus*. Non malè quidem: attamen suspicamur verba, *inane remedium*, scripta primò ad oram libri, in textum postea migravisse, proque his verbis legi demum cœpisse, *sine remedio*. *

75. f. Editi, *archiatrum* se, *non obstetricem profitebatur*. Redundat *se*, & abest à MSS.

76. a. Nonnulli MSS. *glacie* moraretur.

77. d. Sola editio Lov. *& ideo*, quamquam *ea quòd* &c.

Ibidem e. Vetus codex S. Amandi, *quam defendere nequeunt*, non erubescant.

78. b. Am. & Er. *atque ex illis* pudendis.

Ibidem g. Vind. & Am. *Hic aliquid agerent* duelliones *atque nebulones*.

81. b. Editi, *mutuis* ut ita *dicam*. Abest *ut ita* à MSS. sed

sed ejus loco in pluribus legitur, *repente*.

Ibid. c. Editi, *nemine prohibente* talia *licuerunt*. MSS. verò non habent, *talia*.

84. d. Lov. undecumque *inermia*. At MSS. *unde utique*.

In libro IV.

89. c. d. Editi, *incendia de nubibus* emicuisse. MSS. *emicasse*.

Ibid. f. Sola editio Lov. *ubi opportunum visum est*, commemoravimus.

90. c. Editi, *carissimum suis cognatis*: omissâ particulâ *cum*, quam habent MSS.

91. a. Editi, Quid *tibi, inquit*. At MSS. *Quod*.

101. e. In MSS. *Felicitas*; ut *quid aliud*.

103. c. Vind. Er. & aliquot MSS. *Nec Deus* Spinensis.

Ibid. f. Lov. *cujusque* rei *caussâ*. Abest *rei* ab aliis libris.

104. f. Editi, *Felicitas constituta est*, ut *templum*. Particula *ut* abest à MSS.

105. b. Sola editio Lov. *à diis* alienis *cerneret praeoccupatum*.

109. c. Lov. *quomodo* habebant *istum*. Editi alii & MSS. *habeant*.

110. b. Editi, ut falsa à *viventibus* tolleretur. At MSS. *ut falsæ à viventibus tollerentur*.

In libro V.

115. e. Vind. Am. & Er. *sed homicidam* non *facit*. Abest *non* à ceteris libris.

120. a. MSS. *cur* aliter *eligunt dies* &c. *alios dies pecoribus* &c.

123. f. Sola editio Lov. *cùm quid* boni malive *vel appetunt*.

130. b. Vind. Am. Er. *Etiam Tullius* inde silere *non potuit*. Non malè.

Ibid. e. Nonnulli MSS. *superetur* delectatione *justitiæ*.

132. d. Vind. Am. Er. *Hoc* sufficeret reipublicæ, nisi quia Marti & Bellonæ displicebat, *ut nec victoria locum haberet*. Veriùs Lov. & MSS. *Hoc si fieret sine Marte & Bellona*.

134. e. Editi, *nullo modo* superbiant. At MSS. *superbient*.

136. c. Editi, & *per ea bona morum*. Abest *&* à MSS.

Ibid. d. Editi, *videri, quod non est*: omisso *esse*, quod habent MSS.

In libro VI.

145. f. Vind. Am. Er. & plerique MSS. *absurditate* monstruosius.

151. d. Er. & Lov. *non naturam* deorum. Abest *deorum* ab editis aliis & MSS..

Ibid. Omnes Gallicani MSS. cum aliquot Romanis habent sic: *In quo est, quos deos publicè sacra ac sacrificia colere & facere quemque par sit*.

* 155. d. Omnes MSS. *Sic enim sunt terrigenæ*, * sic *eis mater est terra*.

158. d. Vind. Am. & Lov. *quorum* numeros *exorsus est*. Er. & aliquot MSS. *numerum*.

159. a. Johannes Meursius legendum putat: *atque* ignobili *dedicant, habitus illis hominum ferarumque & piscium*, *quidam verò* mixtos sexus *diversis corporibus induunt*.

Ibid. f. Editi, *mox autem* de invento magnum fuisse gaudium *derisisset*. At MSS. *mox autem inventum magno esse gaudio derisisset*.

In libro VII.

167. f. Editi, *ac stellas* easque *cælestes deos*. Plerique MSS. *eos*.

173. c. Editi, Ideo *alas* ei *in capite & pedibus* ponunt; volentes *significare*. At MSS. *alas ejus in capite & pedibus significare*: omissis verbis, *Ideo, ponunt, volentes*.

181. e. In MSS. *de abscisione* Attidis.

* 185. d. Vind. Am. Er. & MSS. *rationalem animam*, * quod *dicitur animus*.

Ibid. e. Am. Er. & Lov. *qui terram* fundavit. At Vind. & MSS. *fundat*.

186. g. In antiquioribus editionibus Vind. Am. Er. legitur: *ea* significata & prænuntiata sunt. Sic etiam in omnibus MSS. Lovanienses tamen correxerunt requirente, ut aiunt, sensu: *ea significaverunt & prænuntiaverunt*.

In libro VIII.

192. d. Er. & Lov. sine *quo fieri homo beatus* non *potest*. Editi alii & MSS. omittunt *sine*, & *non*.

195. c. Editi, *Hæc mens hominis &* ipsa *rationalis*. Abest *ipsa* à MSS.

197. f. Editi, *ad* illas similitudines *afferendum est*. Emendantur ex MSS.

205. b. Sola editio Er. *præferatur* anima *qualiscumque* naturæ.

212 b. Lov. *non sicut iste*, qui *omni vento*. Editi autem alii & MSS. *quasi omni vento*.

Ibid. Vind. Am. Er. & omnes nostri MSS. quem *postea confitetur errorem*.

213. a. Editi, *cùm veritas* emendet *errorem*, *fides* redarguat *incredulitatem*, *conversio* corrigat *aversionem*. At MSS. *emendat, redarguit, corrigit*.

Ibid. e. f. Vind. Er. & plures MSS. *Oculos habent*, & *non* videbunt.

215. b. Editi, *sed si* per immunditiam *cordis*. At MSS. *sed si immunditiâ cordis*.

216. b. c. In hoc 26. capite verba nonnulla removimus, quæ addita fuerant in excusis, in quibus ita legebatur: *falsus ac fallens* (dicendo) *quòd remeavit in cælum*, (omnia etiam nunc hominibus adjumenta præstans infirmis.) *Adjungens deinde aliud*. Et paulò pòst: *in sui nominis civitate perhibetur esse* (sepultus). Verbum *sepultus*, & alia virgulis inclusa non ibi habentur in MSS.

In libro IX.

220. c. MSS. *animi motibus* * quæ *Græci* πάθη. *

224. e. Vind. Am. & plerique MSS. *Cùm* hinc *tum multa diceret*.

227. f. Sola ferè editio Lov. *vel* resilient, *vel* recumbent.

231. a. Vind. Am. Er. & plerique MSS. *In gustandi autem* sensu.

232. c. Plerique MSS. immortalis *spiritûs justitiâ*.

234. a. Omnes MSS. *Venisti perdere nos*: omisso, *ante tempus*.

236. e. Editi, quomodolibet *vocentur*. Et infrà, *ad* immortalitatem *beatitudinem*que *perducendis*. At MSS. *quodlibet vocentur*, ... *ad immortalem beatitudinem perducendis*.

In libro X.

238. d. Editi, *non* solùm *imperitorum*. Abest *solum* à MSS.

241. b. Editi *deberi nisi Deo* (vel *Domino*) soli. Hîc vox *soli* non est in MSS.

247. a. Editi, sic *tamen Theurgo*. At MSS. *si*.

251. e. f. Am. Er. & Lov. *sed* ejus *qui fecit*. Abest *ejus* à MSS. & à Vind.

254. b. Vind. & plerique MSS. *etiam* hîc *vim divinam*.

261. b. Editi, *Jam* dixisti *angelos qui Patris annuntiant voluntatem, ab eis angelis* esse diversos, *qui ad* theurgicos *homines*. Hîc nos hæremus MSS.

262. e. Sola editio Lov. *quod* præstituri *videbantur*.

263. a. Editi, *& sapientiæ* te *profitearis amatorem*. Abest *te* à MSS.

In libro XI.

273. d. Editi, *per quod* & *homo*. MSS. carent particulâ *&*: cujus loco quidam codex habet *est*.

291. d. Vind. & plerique MSS. *Non* quo *sit consequens*.

295. f. In MSS. *sicut* quorumque *in terra gradientium*.

298. b. Am. Er. & Lov. *caliginis* inferni. At Vind. & MSS. *inferi*.

In libro XII.

309. a. Vind. Am. & Er. *quasi prima restituantur*: omissâ particulâ *cùm*: cujus loco nonnulli MSS. habent *ut*.

311. b. Lov. *&* quantocumque *antea*. Editi alii & MSS. *quandocumque*.

313. a. MSS. *& semper fuisse*: omisso, *Deum*.

315. f. Editi, *rerum quas* fecit. MSS. *facit*.

320. d. Editi, *ab ordinatione* divinæ *providentiæ*. Abest *divinæ* à MSS.

In libro XIII.

338. c. Vind. & MSS. *onerosior sit* salvus *& validus.*
341. b. Sola editio Lov. omnibus *amplectentibus eam.*
350. a. Er. & aliquot MSS. *commodiore* * dispositione *differatur.* Alii, *commodiore* dispositione differtur.

In libro XIV.

353. c. MSS. *ex hoc eodem loquendi modo*, *id est.* nec habent, *intelligitur.*
357. a. Er. & plerique MSS. *ibi sunt* intelligendi.
364. f. Sola ferè editio Lov. *& ex hoc* intenebresceret.
369. c. Editi, *lignum* scientiæ *boni.* At MSS. *sciendi.*
373. d. e. Lov. *in artificibus* quorumcumque. Editi alii & MSS. *quorumque.*
Ibid. g. Lov. *pudenda* omnino *non essent.* Abest *omnino* ab aliis libris.
378. e. Sola editio Lov. Illa *in principibus ejus.*

In libro XV.

386. a. Lov. *adhibuerit* accedenti. Alii libri, *accidenti.*
388. e. Sola editio Lov. *vir* fortissimus *illorum temporum.*
Ibid. Er. & Lov. *Vix* illud. At editi alii & MSS. *Vix illum.* Potest referri aut ad saxum, aut ad limitem de quo proximè antè Virgilius.
412. c. *Per subscudines, epiros.* Joh. Meursio aliquando visum erat scribendum *epigros*, juxta Isidorum, in cujus lib. 19. Orig. cap. 19. legitur, *Epigri & clavi sunt, quibus lignum ligno adhæret.* Postea verò in Glossar. corrigendum ait, *epiuros*, ex voce Græca ἐπίουρος, quæ est *compages.*

In libro XVI.

440. f. Am. Er. & Lov. *quia testamentum* meum *dissipavit.* At Vind. & MSS. *testamentum Dei.*
448. a. Sola editio Lov. *lenticulam*, quam *minor paraverat.*

In libro XVII.

460. a. Editi, *amplectens* parvulum. At MSS. *parvum.*
462. c. Nonnulli codices, *ipsius* fiet *&* vincetur *à nobis.*
464. c. Editi, *& omnis qui* superèrit. MSS. *superaverit.*
467. a. In argumento sexti capitis MSS. habent, *ut alia intelligantur*, quorum spondetur æternitas.
Ibid. b. Vind. & Am. *confidimus* convenire *omnia.* Er. & Lov. *evenire.* MSS. *venire.*
485. a. Lov. *Etenim* universi *qui te exspectant.* Abest *universi* à ceteris libris.
Ibid. e. Er. & Lov. *discernebantur ab Israël*, quæ *appellabantur.* Meliùs alii codices, *quod:* nomen scilicet Israël.

In libro XVIII.

496. d. Lov. *oraculo sunt admoniti:* omisso, *ejus*: quod habent editi alii & MSS.
508. f. Editi, *usque ad regem Romulum jam* Romanum. At in MSS. *Romanorum.*
518. b. Editi, *dicit Dominus* Deus *omnipotens.* Vox *Deus* abest à MSS.
529. d. Editi, *eradicati* sunt, *dispersique per terras. Quandoquidem ubique non desunt*, & *per Scripturas suas.* Emendantur ex MSS.
Ibid. g. Vind. Am. & Er. *salus* est in *gentibus.* MSS. non habent, *est in.*

In libro XIX.

546. d. Sola editio Lov. omittit, *aut fortè nec possumus.*
553. d. In editis, *qui* sanabitur *per sapientiam.* At in MSS. *sanatur.*
555. f. MSS. *in se ipso habere* satis agebat.
556. b. Editi, *nisi* ut *in ejus pacem.* Abest *ut* à MSS.
560. e. MSS. *sic administrabant*: omisso, *quidem.*
566. c. Editi, *aut* inflans *pennas.* MSS. *adinflans.*
Ibid. Editi, *quàm* semel *pollutæ.* Abest *semel* à MSS.
567. f. Sola editio Lov. *astutiæ milleformi* non credunt *esse contrarium.*
569. e. Er. & Lov. *luce clariùs* appareat. Editi alii & MSS. *apparet.*

In libro XX.

583. b. Editi, *& tamen hîc erit* Ecclesia. Vox *Ecclesia* hoc loco non est in MSS.
Ibid. g. Editi, *fuerit usus omnipotens* Deus. Abest *Deus* à MSS.
587. c. Editi, *non solùm* aperti *inimici.* MSS. *apertè.*
588. d. MSS. *Qui putat se stare*, caveat *ne cadat.*
598. e. Sola editio Lov. *seducentur* ejus *signis atque prodigiis.*
600. b. Editi, *Apostolus* alibi *apertissimè dicit.* Abest *alibi* à MSS.
Ibid. c. Editi, *hoc eris* exanimis. At MSS. *exanimatus.*
Ibid. In editis, *cùm factus* esset *homo in animam vivam.* MSS. *cùm factus est.*
602. a. Aliquot MSS. *sæpe ac* multipliciter *diceret.*
609. b. Vind. Am. Er. & MSS. *in* canone *scripta recepta sunt.*
613. c. Editi, qui *etiam nunc vivere.* Plures MSS. *quia.*
616. a. Er. & Lov. *& irridenter* flexis *genibus.* At Vind. Am. & MSS. *fixis.*

In libro XXI.

620. d. Vind. Am. Er. & MSS. *Quapropter* sicut *scripserunt.*
622. d. Titulus capitis 5. vitiatus in antè editis, sic habebat: *Quanta sint* quæ non rectè queant *agnosci.* Castigatur ex MSS.
646. b. Vind. Am. Er. *non dicendum eum manducare*: omisso, *esse.* MSS. verò, *non dicendum esse manducare*: omisso, *eum.*
651. g. Omnes MSS. *quam docuit ipse* Jesus, *unde.*
652. f. Editi, *dominus* suus *relaxavit.* MSS. *ejus.*
654. b. Vind. Am. & plures MSS. *& studium in meliora proficiendi* orando & *instando.*

In libro XXII.

656. d. Am. Er. & Lov. *sed ab ipso data* hominibus. Abest *hominibus* à Vind. & MSS.
660. b. In argumento capitis sexti meliores MSS. habent, *Christum* * Deum *credendo dilexerit.*
664. c. Editi, *Ammonium* dico, *qui.* At MSS. non habent, *dico.*
671. a. Aliquot MSS. *Non* credant *hoc.* Et quidam, *Non* credent *hoc.*
678. e. Vind. Am. & Er. nefas *est dicere.* Castigantur ex editis aliis & MSS.
684. e. Editi, quando *tam brevis fuit.* MSS. *quoniam.*
689. f. Nonnulli MSS. *partim necessariæ*, *partim* voluptariæ. Fortè melius quàm, *voluntariæ.*
Ibid. g. Aliquot MSS. *mirabilia* exspectantibus.

FINIS.

APPENDIX
TOMI SEPTIMI
OPERUM S. AUGUSTINI.

EXHIBENTUR SCRIPTIONES ALIQUOT DE STEPHANI MARTYRIS DETECTIONE, translatione & miraculis,

SCILICET,

Aviti ad Palchonium Epistola de reliquiis sancti Stephani, & de Luciani epistola à se è Græco in Latinum versa.

Luciani Epistola ad universam Ecclesiam, de revelatione corporis Stephani Martyris.

Anastasii ad Landuleum Epistola de subsequente Scriptura.

Scriptura de alia detectione ac translatione sancti Stephani in urbem Byzantium, quam Anastasius Latinitate donavit.

Severi Epistola ad omnem Ecclesiam de virtutibus in Minoricensi insula factis per reliquias sancti Stephani.

De miraculis sancti Stephani liber Evodii nomine inscriptus.

IN SUBSEQUENTEM EPISTOLAM GENNADIUS *in lib. de vir. illustr.*

AVITUS presbyter, homo Hispanus genere, antè relatam Luciani presbyteri scripturam transtulit in Latinum sermonem; & adjectâ epistolâ suâ per Orosium presbyterum Occidentalibus dedit.

EPISTOLA AVITI AD PALCHONIUM
De reliquiis sancti Stephani & de Luciani epistola à se è Græco in Latinum versa.

Beatissimo dilectissimoque semper in Domino papæ PALCHONIO, atque universo clero & plebi Ecclesiæ Bracharensis, AVITUS presbyter salutem in Domino æternam.

MEMORES esse mei vos cupio & deprecor; sicut & ego, in quantum valeo, memoriam vestri habere non cesso, tribulationibus vestris meo dolore compatiens, & pro dissidio patriæ [a] vestræ in locis sanctis incessabiles lacrymas fundens: ut aut vobis Dominus restituat libertatem, B quos admonere voluit; aut illis tribuat mansuetudinem, quos prævalere permisit. Et ego quidem, beatissimi Fratres, (teste Domino nostro Jesu Christo loquor,) frequenter volui venire ad vos, ut vobiscum vel mala tolerarem, vel bonis fruerer: sed impeditum est desiderium meum, per totas jam Hispanias hoste diffuso. Veritus enim sum, ne & sancta loca relinquens, & ad vos fortè non perveniens, ubicumque interceptus, irrationabilis audaciæ pœnas luerem. Sed quoniam misericors Deus meo voto vestroque merito [b] provocante dignatus est indulgentiæ suæ gratiam, C

A primùm ut dilectissimus filius & compresbyter meus [c] Orosius usque ad has partes ab Africanis episcopis mitteretur, cujus mihi caritas & consolatio vestram omnium præsentiam reddidit: deinde ut in diebus ipsis, quibus jam ipse reditum [d] incredibili desiderio parabat, beatus & verè sanctus corona gloriæ nostræ in Christo Jesu primus Martyr Stephanus se revelare & manifestare signis & virtutibus evidentissimè sequentibus dignaretur; quem ego tantarum rerum [e] ordinatoris Dei occasione perceptum, dignius duxi Caritati vestræ præmittere, ut ipse præsens advocatus & patronus obsequentium sibi petitionibus dignetur assistere, qui cùm pateretur etiam pro inimicis orare dignatus est. Itaque beatissimi dilectissimique Fratres, memoriam vestri incessabiliter agens, & tam conguentem ordinantis Dei dispositionem videns, promtus fui de presbytero, cui revelatum fuerat, partem aliquam inventi corporis promereri, quam festinatò expetitam secretóque perceptam ad vos dirigere non distuli. Quamobrem misi vobis per sanctum filium & compresbyterum meum Orosium reliquias de corpore beati Stephani primi Martyris, hoc est, pulverem carnis atque nervorum, & quod fideliùs certiúsque cre-

a In veteribus aliquot MSS. deest *vestræ*: cujus loco in Vlimmerii codice & apud Baronium ad an. 415. habetur *nostræ*.

b Sic apud Baron. At apud Lov. *provocare*. In veteri codice Abbatiæ S. Galli *procurare*.

c Gennadius de vir. illust. in Orosio: *Hic est Orosius qui ab Augustino pro discenda animæ ratione ad Hieronymum missus, rediens reliquias beati Stephani primi Martyris, tunc nuper inventas, primus intulit Occidenti.* Vide Augustini epistolam 166.

d Hîc in MSS. additur, *ad vos*.

e Vetus codex Gallensis, *ordinantis Dei occasione percepta*.

dendum est, ossa solida atque manifesta sui sanctitate novis pigmentis vel odoribus pinguiora. Ut autem nulla possit esse dubitatio, ipsam ad vos subditam scriptis meis, sancti * presbyteri, cui hæc revelata sunt, epistolam conscriptionemque transmisi, quam me pro fide veritatis plenius cognoscendæ rogante & expetente dictavit Græco primum ipse sermone, sed per me postea in Latinum versa est. Quæ & vos sancti & beati Fratres, quàm veraci-

* Luciani.

A ter gesta sunt, tam fideliter suscepta habeatis imploro. Certus sum enim, quia sicut ipse beatus Martyr dignatus est nuntiare, & pro salute mundi periclitantis se manifestare, auxilio & præsentiâ tanti patroni, si vos tale pignus digno studio diligatis, tuti ex hoc quietique vivatis. Gratia Domini nostri Jesu Christi & sancti Spiritûs vobiscum, Dilectissimi in Domino. Amen.

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTEM EPISTOLAM.

L*UCIANI ad omnem Ecclesiam totiusque Orbis Christianos Epistolam indicare videtur Augustinus Tractatu* 120. *in Johan. cùm dicit*, Intelligendum est ad Jesum, non tunc solùm, sed tunc primùm venisse Nicodemum; venisse autem postea, ut fieret audiendo discipulus: quod certè modò in revelatione corporis beatissimi Stephani ferè omnibus gentibus declaratur. *Et revelationis historiam hîc relatam à Luciano confirmat magna ex parte in Sermone* 318. *n.* 1. *de Stephano sic loquens:* Hujus corpus ex illo usque ad ista tempora latuit; nuper autem apparuit, sicut solent apparere sanctorum corpora Martyrum, revelatione Dei, quando placuit Creatori..... Verum autem revelatum fuit ei, qui res ipsas inventas monstravit. Præcedentibus enim signis locus demonstratus est; & quomodo fuerat revelatum, sic & inventum est. Multi inde reliquias acceperunt, quia Deus voluit, & huc venerunt. *Item in Serm.* 319. *n.* 6. Latuit tanto tempore corpus ejus, processit quando Deus voluit, illuminavit terras, tanta miracula fecit, mortuus vivos facit mortuos, quia nec mortuus. *Sed eamdem Epistolam vicinus eorum temporum Gennadius propriis verbis memorat in lib. de viris illustribus:* Lucianus, *ait*, presbyter, vir sanctus, cui revelavit Deus, temporibus Honorii & Theodosii Augustorum, locum sepulcri & reliquiarum corporis sancti Stephani Martyris primi, scripsit ipsam revelationem ad omnium Ecclesiarum personas, Græco sermone. *Superfluum est testes eos adjungere, qui Gennadii verba ipsa exscripserunt, Marcellinus in Chronico, Beda in lib. de sex ætatibus mundi, & posteriores alii. Nonnihil autem, quod ad tempus spectat, dissentiunt invicem Marcellinus & Beda, dum hic revelationem ad septimum Honorii imperantis annum, ille verò ad Honorii Consulis decimum refert. Marcellino adstipulatur Lucianus qualis à Iohanne Vlimmerio primùm, ac deinde à Lovaniensibus aliisque fuerat vulgatus, notans nimirum eosdem atque Marcellinus Consules: quos mirum est non observatos fuisse à Beda, qui Lucianum hunc ipsum Vlimmerianum legit, & plura ex eodem in librum Retractationum in Acta cap.* 8. *transscripsit. Certè quidem hæc Consulum nota ab alio abest Luciani exemplari, quod in veteribus nonnullis codicibus reperitur. Caret etiam idem istud aliud exemplar in Floriacensi codice illis in fine verbis*, Ex his ergo reliquiis transmisi beatitudini vestræ, *quæ hominis non sunt scribentis ad omnium Ecclesiarum personas. Quamquam hæc forsitan dicebat Lucianus converso ad eos stilo, quorum caussâ scriptionem hanc edebat rogatus ab Avito, cui etiam reliquiarum partem ipsis transmittendam, sicuti liquet ex Aviti epistola, donaverat. Porrò utrumque hîc damus exemplum scriptionis Luciani, Vlimmerianum (sic appellare liceat quod Vlimmerii curâ pridem prodierat) ad plures MSS. recognitum, & aliud modò descriptum ex Floriacensi libro annos circiter quingentos habente, quod in aliis etiam MSS. nonnullis reperitur. Certè hoc posterius non incognitum antiquis fuit; nam Chrysippus presbyter Ierosolymitanus in Photii Bibliotheca n.* 171. *& Ado in Martyrologio id omnino sequuntur, atque ex ipso exscribunt multa, quæ in Vlimmeriano exemplo desiderantur. Additur apud Photium*, Gamalielem præcepisse Luciano, ne posthac reliquias illas sole & pluviâ corrumpi per negligentiam sineret: *quod nullo jam in exemplari legitur.*

EPISTOLA LUCIANI AD OMNEM ECCLESIAM, de revelatione corporis Stephani Martyris primi & aliorum.

LUCIANUS misericordiâ Dei indigens & omnium hominum minimus, presbyter Ecclesiæ Dei quæ est in villa Caphargamala in territorio Jerosolymorum, sanctæ Ecclesiæ & omnibus sanctis qui sunt in Christo Jesu in universo mundo, in Domino salutem.

a Ex editis Vlim. & Lov. & recognita ad plures MSS.

1. VISIO [a] quæ apparuit meæ pusillitati à Deo ter, de revelatione reliquiarum beati & gloriosi protomartyris Stephani & primi diaconi Christi, & Nicodemi qui in Evangelio scriptus est, & Gamalielis qui in Actibus Apostolorum nominatur, necessarium duxi pandere vestræ in Christo Dilectioni, imploratus ac magis jussus à sancto & Dei cultore patre Avito presbytero, ut secundùm fidem consummatam interroganti quasi filius patri obaudiens, sicut cognovi, cum omni simplicitate impiger integrè indicarem omnem veritatem.

2. Die igitur Parasceve, hoc est sextâ feriâ, quæ est tertio nonas * Decembris, consulatu Honorii decies & Theodosii sexies Augustorum, adveniente nocte dormiens in cubili meo, in loco sancto baptisterii, in quo consuetudo erat mihi dormire, & custodire Ecclesiastica quæ erant in ministerio, horâ tertiâ noctis quæ est prima custodia vigiliarum, quasi in exstasi effectus semivigilans, vidi virum senem, longum, Hieroprepen, hoc est dignum sacerdotem, canum, barbam prolixam habentem, palliatum albâ stolâ, cui inerant gemmulæ aureæ habentes intrinsecus sanctæ crucis signum, & virgam auream in manu habentem. Et veniens stetit ad dexteram meam, & aureâ virgâ pulsavit

* 3. Decemb. an. 415.

B LUCIANUS [b] *misericordiâ indigens & omnium hominum minimus, presbyter Ecclesiæ Dei quæ est in villa Caphargamala in territorio Jerosolymitano, sanctæ Ecclesiæ & omnibus sanctis qui sunt in Christo Jesu in universo mundo, in Domino salutem.*

Ex Floriacensi codice & aliis MSS.

1. R*EVELATIONEM sancti Stephani, quæ mihi per gratiam Domini & Salvatoris nostri ostensa est, dignum duxi ut vestræ panderem Sanctitati, non jactantiâ quadam, sed ad confirmationem audien-*
C *tium.*

2. Tertiâ enim vice mihi ostensum est, dum quiescerem in basilica baptisterii in stratu meo, die sextâ feriâ illucescente, circa horam noctis tertiam, dum adhuc propè vigilarem, tamquam in excessu mentis effectus, vidi virum ætate senem, staturâ procerum, vultu decorum, promissâ barbâ, in vestitu candido, amictum pallio, in cujus summitate erant tamquam aureæ cruces intextæ, (& manu tenebat virgam auream,) calciatum caligis in superficie deauratis, deambulantem coram me, & tacentem. Et cùm hoc
D *viderem, hæsitans intra memetipsum dicebam, Quis putas est? De Deo est, an de adversa parte? Nec enim oblitus fueram verbi Apostoli dicentis*, Nam & ipse satanas transfigurat se in Angelum lucis. *Cùm ergo viderem eum deambulantem, cogitare cœpi in corde meo, & dicere, Si hic homo de Deo est, tertiâ vice me nomine meo clamabit: quòd si me semel vocitaverit, non illi dabo responsum. Qui nihil dubitans, dissimulata deambulatione venit ad me:*

2 Cor. 11. 14.

a In MSS. deest vox, *Visio*.

b In codice Germanensi annorum ferè 400. sic inscribitur: *Domino sancto & venerabili Hymesio episcopo, humillimus & omnium infimus Lucianus presbyter de villa Caphargamala territorio Jerosolymitano, perpetuam in Christo Jesu salutem.* Et incipit, *Revelationem quæ mihi ostensa est, dignum duxi ut vestræ panderem Sanctitati.* Alius verò Germanensis ante annos, ut videtur, sexcentos scriptus consentit Floriacensi libro, quem hîc sequimur. Mutavit fortè inscriptionem epistolæ ipse Lucianus, cùm Stephani reliquias Hymesio transmitteret.

me, ter vocans nomine meo, dicens, Luciane, Luciane, Luciane. Et dixit mihi Græco sermone, Vade in civitatem quæ dicitur Helia, quæ est Jerusalem, & dic sancto Johanni qui est in ea episcopus: Quamdiu clausi sumus, & non aperis nobis? Et maximè, quia in temporibus tui sacerdotii oportet nos revelari. Aperi nobis festinanter monumentum, ubi in negligentia positæ sunt nostræ reliquiæ, ut per nos aperiat Deus & Christus ejus & Spiritus-sanctus ostium clementiæ suæ in hoc mundo. Periclitatur enim sæculum hoc ex multis * casibus, qui fiunt in eo quotidie. Et non tantum sollicitus sum pro me, quantum pro his qui sunt positi mecum, sancti & multi honoris digni.

Id est, lapsibus sive peccatis.

3. Et respondi ei dicens, Quis enim es tu Domine, & hi qui tecum sunt? Respondit mihi: * Ego sum Gamaliel, qui Paulum apostolum Christi nutrivi, & legem docui in Jerusalem. Et qui mecum est in orientali parte monumenti jacens, ipse est [a] Domnus meus Stephanus, qui lapidatus est à Judæis & principibus sacerdotum in Jerusalem pro Christi fide foris portam quæ est ad Aquilonem, quæ ducit ad Cedar: ubi die ac nocte jacuit projectus, ut sepulturæ non daretur, secundùm mandatum impiorum principum, ut à feris consumeretur corpus ejus. Ex Dei autem voluntate non tetigit eum unum ex his, non fera, non avis, non canis. Ego Gamaliel compatiens Christi ministro, & festinans habere mercedem & partem cum sancto viro in fide, misi per noctem quantos noveram religiosos, & in Christo Jesu credentes, habitantes in Jerusalem in medio Judæorum, & hortatus sum eos, & necessaria substantiæ ministravi, ac persuasi illis ire occultè, ut portarent corpus ejus meo vehiculo in villam meam, hoc est in Caphargamala, (quod interpretatur villa Gamalielis,) viginti millia à civitate habens, & ibi feci illi planctum fieri diebus [b] quadraginta, & præcepi eum in meo monumento poni in orientali theca, & præcepi eis quæcumque necessaria erant pro ejus planctu de meo dari. Ipse etiam Domnus Nicodemus in alia theca positus est, qui venit ad Salvatorem Jesum nocte, & [c] evangelizatus est ab eo, audiens, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu-sancto, non potest introire in regnum cælorum.* Et exiens baptizatus est à Christi discipulis. Et cognoscentes Judæi amoverunt eum à principatu suo, & anathematizaverunt eum, & de civitate exsiliaverunt. Et hunc ego Gamaliel quasi persecutionem pro Christo passum sustuli eum in meum agrum, & alui & vestivi eum usque ad finem vitæ ejus, & defunctum honorificè sepelivi juxta Domnum Stephanum. Similiter & [d] Abibas filius meus dilectissimus, qui mecum baptismum Christi accepit ab ejus discipulis, viginti annorum exsistens, ante me mortuus est, & sepultus in tertia theca excelsiori, in qua & ego ipse postea defunctus, applicitus sum. Mea verò uxor Ethna habens nomen, & Selemias primogenitus meus, quia noluerunt esse fidei Christi cultores, in alia villa matris suæ sepulti sunt, hoc est in Capharsemelia. Interrogavi autem ego humilis Lucianus presbyter dicens, Et ubi vos quæremus? Qui dixit mihi, In [e] medio proastio, quod potest intelligi proximo de villa agro, qui dicitur Delagabri, id est, virorum Dei.

Beda lib. Retract. in Acta cap. 8.

Johan. 3. 5.

4. Et evigilavi, & deprecatus sum Dominum, dicens, Domine Jesu Christe, si est hæc visio ex te, & non est illusio, fac ut iterum & tertiò appareat mihi quando vis, & quomodo vis. Cœpi ergo jejunare, & siccas escas [f] ducere usque ad aliam Parasceven. Et iterum Domnus Gamaliel eadem similitudine, eodemque schemate apparuit mihi, sicut in prima visione, dicens, Quare neglexisti ire, & dicere sancto episcopo Johanni? Et ego respondi, Timui, Domine, mox ad primam visionem hæc nuntiare, ne viderer seductor esse. Deprecatus sum autem, ut si à Domino missus fuisses ad me, denuo ac tertiò appareres mihi. Dixit autem ad me Gamaliel, Adquiesce, adquiesce, adquiesce mihi. Et iterum ait mihi, Quoniam requisisti de reliquiis singulorum quomodo & ubi sint positæ; appone sensum, & vide diligenter quæ ostenduntur tibi. Et dixi, Etiam, Domine. Et statim adtulit quatuor calathos, tres aureos, &

A *& de virga, quam manu tenebat, pulsans me, tertiò me nomine meo clamavit, dicens, Luciane, Luciane, Luciane. Cui ego respondi, Quis es Domine? Dixit mihi, Surge, & vade, & dic Johanni episcopo Jerosolymitano, Usque quò clausi sumus? usque quò non aperis nobis? Maximè cùm temporibus tuis revelandi simus. Aperi nobis velociùs, ut per nostram orationem aperiat Deus generi humano ostium misericordiæ suæ. Instat enim tempus, ut hic mundus intereat, præ multitudine iniquitatum suarum, quas quotidie faciunt. Et post hæc ait, Non solummodo mei caussâ sollicitus sum, sed & pro illis qui mecum sunt: di-*
B *gni enim sunt maximis honoribus cumulari in terris; quia locus in quo jacemus, valde despectus est.*

3. Cùm hæc igitur audissem, aio ad eum, Dicito mihi Domine, tu quis es, & qui sunt tecum? Et dicit mihi, Ego sum Gamaliel, qui nutrivi Paulum, qui postea Apostolus factus est. Qui autem jacet mecum, Domnus Stephanus est, qui à Judæis Jerosolymis lapidatus est, & die noctuque in [g] exapeleo jacuit civitatis, in via euntibus Cedar, jussu impiorum sacerdotum projectus, ut à bestiis & avibus devoraretur. Et tamen nec bestiæ eum, nec aves tangere præsumserunt. Ego verò Gamaliel cùm scirem sanctitatem viri & fidem & devotionem ejus, credens me par-
C *tem cum eo in resurrectione habere, misi ad religiosos viros & fideles, mandans & dicens, Nullum formidantes adquiescite consiliis meis, & colligite corpus sancti Stephani, & deferte ad possessionem meam, quam nomine meo appellavi Caphargamala: & deponite eum in monumento meo novo; & facite consueta sollemnia per dies quadraginta, in ipsa possessione, quæ est in vigesimo secundo lapide. Et quæcumque in expensis sollemnibus erogata fuerint, de meo præberi faciam. Ille verò alius, qui cum illo jacet, Nicodemus * nepos meus est, qui noctu ad Salvatorem veniebat, ut veritatis verba agnosceret, & renasceretur per*
D *aquam & Spiritum-sanctum. Qui cùm à Domino audisset, baptizatus est à sanctis Apostolis Petro & Iohanne. Pro quo baptismate indignati sunt principes sacerdotum adversùs Nicodemum, & cogitabant occidere eum: sed propter honorem meum & [h] rem consanguinitatis non fecerunt. Attamen plagis eum multis afficientes, semi-mortuum reliquerunt, & anathematizaverunt, & foras civitatem miserunt, diripientes omnem substantiam ejus. Ego verò & hunc feci collegi, & in possessionem meam deduci, præcipiens dispensatori meo, ut quidquid illi necessarium fuisset, præstaret. Qui cùm paululùm supervixisset, dormivit in Domino. Quem feci sepeliri ad pedes beati Stephani, tamquam pro*
E *nomine confessoris. Ille verò tertius, qui mecum jacet, ipse est Abibas filius meus, qui mecum pariter credidit Christi præceptis, & mecum pariter baptismum consecutus est à [i] sanctis Apostolis, vigesimum circiter agens annum, Legis multam habens scientiam, castus corpore, & nullam mulieris sciens maculam: sed semper templo Dei vacans cum Paulo discipulo meo. Præcesserat enim ad Deum immaculatus. Juxta quem positi sunt de quibus suprà locutus sum, cum quibus & ego jaceo. Nam conjux mea [k] Ethna & primogenitus meus filius Selemias, qui noluerunt in Christum credere, recesserunt à nobis, & in possessione sua materna se-*
F *pulti sunt, quæ Capharselemia dicitur: quia indigni habiti sunt societate nostra. Ut autem credas, cùm cœperis fodere, invenies locum uxoris meæ & filii vacuum. Et ita ut dixit invenimus. Et cùm ego miserrimus interrogassem, dicens, Ubi vos inveniemus, Domine? dicit mihi, In possessione mea invenies nos, quæ nunc linguâ Syriacâ dicitur [l] Delangabria, sive Debathalia, quod interpretatur Possessio virorum Dei, sive [m] bellatorum. Et cùm hæc omnia prædixisset, evanuit ex oculis meis.*

4. Ego verò post hanc visionem surrexi, & prostratus orationi rogavi Domini misericordiam, & dixi, Domine Jesu, si hæc revelatio sive visio ex voluntate tua est, præsta ut
G *iterum & tertiò manifestetur mihi, ut confisus fiducialiter adnuntiem revelationem Sanctorum tuorum. Et cœpi ex illa die jejunare, & ab omnibus me abstinere, & præter*

*Photius in Bibl. 171. & Ado in Mart.

a Editi hîc & aliisquibusdam locis, *Dominus*. pro quo MSS. *Domnus*.
b Sic omnes MSS. Ad editi, *diebus septuaginta*. Beda, *quadraginta-quinque*.
c Ita in MSS. At in editis *catechizatus est*.
d Veteres libri, *Adbibas* vel *Abbibas*.
e MSS. *in meo proastio*.
f Sic MSS. Editi autem, *sumere*.
g Germanensis codex, *in exapoli jacuit civitate. Inde abstractus est in via euntibus Cedar, jussu impiorum sacerdotum, ut à bestiis &c.*

h In Germanensi MS. *& jura consanguinitatis*.
i Sic Floriacensis codex. At Germanensis, *consecutus est à prædictis Apostolis. Nam vigesimum circiter agens annum, Legis plenissimam habens scientiam, virgo & animo & corpore, & nullum mulieris sciens peccatum. ... vacans cum Paulo discipulo meo, qui postea apostolus factus, præcessit ad Deum. Iuxta quem &c.*
k Germanensis codex, *Athea*. Alius Germ. vetustior, *Emna*.
l Idem Germ. cod. *Delagabria*.
m Ado in Martyrologio, *beatorum*.

unum argenteum. Tres eorum pleni erant rosis: duo habebant albas rosas, & tertius rubicundas coloris sanguinei: quartus verò calathus argenteus plenus erat croco bene olente. Et posuit eos ante me. Et ego dixi ei, Quid sunt isti, Domne? Et dixit mihi, Lipsana nostra sunt. Qui rubras habet rosas, ipse est Domnus Stephanus, qui à dextris positus est ad Orientem ab introitu monumenti. Secundus calathus, Domnus Nicodemus est, positus contra ostium. Unus verò calathus argenteus Abibas est filius meus, de utero testimonii, id est iteratus in lege, immaculatus ex utero matris suæ excessit è mundo, propterea in similitudinem argenti mundissimi apparuit. Numquid non vides crocum, qui in ipso est, suavissimi esse odoris? Et ipse conjunctus est meo calatho in excelso loco, ubi ambo positi sumus quasi gemini. Et cùm hæc dixisset, denuo ex oculis meis evanuit.

5. Cúmque expergefactus fuissem, gratias egi Deo omnipotenti, & consuetis jejuniis operam dedi usque ad tertiam revelationem. In tertia igitur septimana, eadem die & hora, venit supradictus vir comminans & fremebundus, & dixit mihi, Quare usque nunc dissimulasti, & noluisti pergere, & dicere episcopo Johanni quæ tibi dicta sunt & ostensa? Quam excusationem habebis apud Deum, aut quam veniam pro hoc contemtu sperabis in die judicii? Numquid non vides quanta siccitas est & tribulatio in toto mundo? Et tu negligenter agis. Numquid non consideras quia multi meliores te sunt per eremum sancti viri, quos prætereuntes, per te voluimus innotescì? Ideo namque te ex alia in hac villa voluimus esse sacerdotem, ut per te manifestaremur. Exsurge igitur, & vade, & dic illi, ut aperiat nobis, & faciat locum orationis, ut intercessione nostra misereatur Dominus populo suo. Et cùm ad verba ejus intremuissem, dixi, Non negligens fui, Domne mi, sed præstolabar tertium adventum tuum. Nunc verò sine crastina die pergam, omnia quæ mihi mandasti dicturus. Et cùm indignans adversùm me staret, videbar mihi quasi in altero mentis excessu devenisse Jerosolymam, & quasi in conspectu adstarem episcopo Johanni narrans ei omnem visionem. A quo videbar audire: Si hæc sic se habent ut dicis, Carissime, & Dominus tibi revelavit hæc temporibus nostris, oportet me colligere de possessione illa bovem illum maximum aratorem, qui & carro & aratro aptus est, & dimittere tibi possessionem cum omnibus ceteris. Ad quem aio, Ut quid mihi possessio, Domne mi, si non habeo bovem illum per quem regatur & aretur possessio? Et dixit mihi Episcopus, Ita placuit, Carissime, quoniam civitas nostra vehiculis ministratur, & unum bovem ad [a] illum maximum carrum minùs habemus, quem tu diceris in possessione tua celare. Oportet namque ut in civitate celeberrima sit magis quàm in parvula possessione. Numquid non tibi sufficiunt duo residui boves minores ad excolendam terram vehiculi tui?

6. Cúmque hoc in exstasi, hoc est, in excessu mentis audissem, statim expergefactus benedixi Dominum, & perrexi ad civitatem ad sanctum episcopum Johannem. Et cùm illi omnia quæ videram narrassem, reticui de visione bovis, exspectans quid audirem ab eo. Intellexeram enim quia sanctus Stephanus ipse esset bos maximus, & quia carri illi de quibus dicebat sanctæ essent Ecclesiæ, & Sion prima Ecclesia ipsa esset carrus major. Et quia habebat sanctus Episcopus à me petere benedicti Stephani reliquias, ideo de visione bovis Episcopo dicere nolui. Cúmque hæc audisset Johannes episcopus, lacrymatus est præ gaudio, & dixit: Benedictus Dominus Deus Filius Dei vivi. Si hæc ut dicis, Carissime, & audisti, & Deus tibi revelavit, oportet me inde transferre beatum Stephanum primum Martyrem & archidiaconum Christi, qui primùm adversùm Judæos dominica bella bellavit, & Deum in sua majestate in terris positus in cælo vidit stantem, & tamquam Angelus in concione hominum apparuit. Hæc autem omnia ut vidi, ita evenerunt, & consona sibi apparuerunt universa. Dixit autem mihi sanctus Episcopus, Vade, fode in acervo, qui est in ipso agro: & si inveneris, nuntia mihi. Et ego dixi ei, Deambulavi agrum, & vidi acervum minutorum lapidum in medio, ubi arbitratus sum eos esse. Et dixit mihi

A *panem & salem in escam nil sumere, & aquam bibere, sicut solemus in diebus sanctæ Quadragesimæ facere. Insequenti vero sextâ feriâ denuo venit sanctus Gamaliel in ipso habitu, sicut priùs venerat, & in ipsa noctis hora, me necdum valde soporato; & dicit mihi, Quare dissimulasti Carissime frater, & non perrexisti & retulisti Johanni episcopo? Numquid non vides quanta siccitas est super terram & tribulatio in toto mundo? Et tu negligenter agis. Surge igitur, & vade, & dic illi ut aperiat nobis, & faciat locum orationis, ut per intercessionem nostram misereatur Dominus populo suo. Ego verò aio ad eum, Non egi dissimulanter, Domine mi, sed rogavi Dominum, & dixi, Domine Jesu, si ex te* B *est hæc revelatio, secundò & tertiò appareat mihi. Et nunc, Domine, ecce secunda vice venisti, & lætificasti me: si autem tertiò veneris, pleniùs me exhilarabis. Cúmque hæc audisset, de manu significavit, dicens, Ignosco, ignosco, ignosco. Et cùm hæc dixisset, dicit mihi, Audi Presbyter. Cui ego respondi, & dixi, Loquere Domine, quia audio. Et dicit mihi, Quia hæsitasti in animo tuo, dicens, Si fuerit ut inveniam locum, putas in uno loco positos omnes inveniam? Quòd si ita evenerit, quemadmodum potero discernere reliquias singulorum? Hæc ergo intra temetipsum cogitabas. Cui ego negare non potui: & dixi, Verùm est, Domine, ita* C *volvebam in animo meo. Omnia nosti, & nihil te latet. Et dicit mihi, Non sumus, ut putas, in uno loco positi; sed unusquisque nostrûm suum locum habet. Animadverte itaque quæ dico tibi, & intende animo. Et respiciens vidi extendentem manus suas ad cælum, & orantem. Et statim deposuit inde quatuor calathos, tres aureos (& unum argenteum,) plenos rosis. Et unus ex ipsis plenus erat croco. Unus verò de tribus calathis rubentes valde rosas habebat tamquam sanguinem, quem & ad dexteram meam posuit. Alii verò duo pleni erant rosis albis, in modum lilii, sed rosæ erant. Et quartus calathus crocum habebat, cujus odor fragrabat suavissimus. Et posuit illos in conspectu meo, &* D *dicit mihi, Vides hos calathos? Et aio ad eum, Etiam, Domine. Et dicit mihi, Isti sunt loculi nostri in quibus jacemus; & hæ rosæ reliquiæ nostræ sunt: & sicut vides hunc calathum rosas pulcherrimas habentem ad dexteram tuam positum, ita cùm aperire cœperis locum, invenies ostium sepulcri, & introgressus reperies in dextera parte loculum: ipse est sancti Stephani. Et ne dubitare velis: quia ipse solus ex nobis martyrio meruit coronari. Et ideo in orientali parte positus est. Ille vero loculus qui ad partes Boreæ, id est Aquilonis, positus est, ipse est sancti Nicodemi [b] neophyti. Alius verò loculus, qui paululùm eminentior est, ipse est meus & filii mei: quia & nos neophyti fuimus. Et ego aio ad eum, Rogo,* E *Domine mi, quare unus calathus argenteus est? Et dicit mihi, Quoniam filius meus [c] castus & immaculatus excessit è mundo, propterea in similitudinem argenti mundissimi apparuit. Numquid non vides crocum, qui in ipso est, suavissimi esse odoris? Et dum hæc dixisset, denuo ex oculis meis evanuit.*

5. Cúmque expergefactus fuissem, gratias egi Deo omnipotenti, & constitutis jejuniis operam dedi usque tertiam revelationem. In tertia igitur septimana, eadem die & horâ venit supradictus vir, comminans & fremebundus, & dicit mihi, Quare usque nunc dissimulasti, & noluisti pergere, & dicere episcopo Johanni quæ tibi dicta sunt & F *ostensa? Quam excusationem habebis apud Deum, aut quam veniam pro hoc contemtu sperabis in die judicii? Et non consideras quia multi meliores te sunt per eremum sancti viri, quos prætereuntes per te voluimus innotescì. Ideo namque te ex [d] alia basilica hìc voluimus esse sacerdotem, ut per te manifestaremur. Et cùm ad verba ejus intremuissem, dixi, Non fui negligens, Domine mi, sed præstolabar tertiò adventum tuum. Nunc verò sine [e] crastina die pergam, omnia quæ mihi mandasti dicturus. Et cùm indignans adversùm me staret, videbar mihi quasi in alterum mentis excessum [f] devenissem Jerosolymis, & quia in conspe-* G *ctu starem episcopi Johannis, narrans ei omnem visionem. A quo videbar audire: Si hæc ita se habent, ut dicis, Carissime, & Dominus tibi revelavit hoc temporibus nostris; oportet me tollere de possessione illa bovem illum maximum aratorem, qui carro & aratro aptus est, & dimittere tibi*

a Editi, *& unum bovem illum maximum ad carrum minus habemus.* Castigantur ex MSS.
b Germanensis codex, *nepotis mei.*
c Idem Germ. cod. *virgo & immaculatus.*

d Idem Germ. codex Ulimmeriani exemplari, magis hoc loco consentiens, *ex alia in hac villa voluimus esse presbyterum*
e In Germ. codice, *sine retardatione pergam.*
f Germ. cod. *devenisse Ierosolymam.*

papa,

papa, Jam dixi tibi, Vade, fode; & si inveneris, sedens custodi locum, & manda mihi per Diaconum ut veniam ad locum. Et ita me dimisit. Et cùm venissem in villam, misi præcones, ut omnes habitatores villæ diluculo consurgerent, & foderent in acervo.

7. Eadem verò nocte apparuit ipse Domnus Gamaliel cuidam monacho nomine [a] Migetio, innocenti & simplici viro, eadem similitudine qua mihi apparuit, & dixit ad eum, Vade, dic Luciano presbytero, Vanè laboras in acervo illo, modò non ibi sumus, sed tunc ibi positi fuimus, cùm lamentarentur nos secundùm consuetudinem antiquorum, propter quod ibi acervus in testimonium planctûs factus est. Sed quære nos in alia parte, quæ est [b] ad Boream, & loco qui dicitur Syrâ linguâ, Debatalia, quod interpretatur in Græco ἀνδρῶν ἀγαθῶν, quod nos possumus dicere, virorum fortium. Diluculo verò consurgens ad hymnos, inveni monachum illum prædicantem omnibus fratribus. Hymnis deinde dictis cœpi dicere, Eamus ad acervum illum, & fodiamus in illo. Tunc quidam dixerunt mihi, Audi primùm quid dicat monachus Migetius. Et advocato monacho Migetio, exquisivi ab eo quid esset quod vidisset. Ille autem universa signa quæ videram Domni Gamalielis dixit mihi, & quemadmodum vidisset contra Austrum agrum situm, & monumentum in eo quasi neglectum & ruinosum, ubi vidisset tres lectos aureos stratos, & unum ex eis altiorem ceteris in quo erant duo jacentes, unus senex & unus juvenis, & in aliis duobus lectis erant singuli. Et respondit qui erat in excelsiori lecto, & dixit, Vade, dic presbytero Luciano, quoniam nos domini loci istius fuimus: si vis magnum & justum invenire, ipse ab orientali plaga positus est. Et hæc audiens à monacho glorificavi Dominum, quoniam inventus est alius testis in revelatione.

8. Nos igitur ivimus ad acervum, & fodientes nihil invenimus. Convertimus autem nos ad monumentum illud, ubi monacho ipsa nocte apparuerat, & fodientes invenimus tres thecas, secundùm quod apparuerat mihi in typo calathorum. Invenimus igitur altissimis litteris scriptum lapidem obrutum, habentem, [c] Keayea, Celiel, quod interpretatur servus Dei, & Apaan, Dardan, quod interpretatur Nicodemus, & Gamaliel. Hoc interpretatus est papa Johannes, sicut & ipse audivi ab ipso sancto Episcopo. Statim ergo renuntiavi Episcopo, cùm esset in Lidda, quæ est Diospolis, [d] synodum agens. Qui adsumsit secum duos alios Episcopos, [e] Eleutherium de Sebaste, & Eleutherium de Jericho, & venerunt ad locum. Qui cùm aperuissent Domni Stephani thecam, statim terræ motus factus est, & tanta suavitas & fragrantia odoris inde ingressa est, quantam nullus hominum se meminit vel audisse vel sensisse: ita ut putaremus nos in amœnitate paradisi esse positos. Multitudo namque populi aderat nobiscum, inter quos erant plurimi infirmi variis languoribus. Et ipsâ horâ mox de odore suavitatis ejus septuaginta & tres animæ curatæ sunt. Ab aliis fugati dæmones, aliorum fons restrictus est sanguinis, alii à strumis & furunculis liberati, alii à syringio sanati, alii à tertianis & quartanis; alios febris reliquit, alios morbus regius; alii à cephalalgia curati & hemicrania, nonnulli à viscerum occulto dolore liberati. Et multas alias curationes senserunt homines, quas enumerare longum est. Et osculantes sanctas reliquias iterum clauserunt. Et tunc cum Psalmis & Hymnis portaverunt reliquias beatissimi Stephani in sanctam ecclesiam Sion, ubi & Archidiaconus fuerat ordinatus: derelinquentes nobis de membris Sancti parvos articulos, immo maximas reliquias, [f] terram cum pulvere, ubi omnis ejus caro absumta est, cetera asportaverunt.

9. Ex his ergo reliquiis transmisi beatitudini vestræ: quas cùm susceperitis, orate pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conspectu Domini, fultus beatissimi Martyris Stephani meritis, & vestris orationibus. Translatæ sunt autem reliquiæ ipsius Martyris septimo Kalendas Januarias. Et tunc in tempore jugis & infinita siccitas erat: sed eadem horâ pluvia magna descendit, & abundanter inebriata est

possessionem cum ceteris omnibus. Ad quem aio, Ut quid mihi possessio est, Domine mi, si non habeo bovem per quem regatur & alatur possessio. Et dicit mihi Episcopus, Ita placuit, Carissime, quia civitas nostra vehiculis ministratur, & unum bovem ad illum maximum carrum minus habemus, quem tu diceris in possessione tua celare. Oportet namque ut in civitate celeberrima sit, quàm in parva possessione. Numquid non tibi sufficiunt duo residui boves, & unus vitulus, & utensilia bovis maximi, ad excolendam terram vehiculi tui?

6. Et cùm hoc in exstasi, hoc est in excessu mentis audissem, statim expergefactus benedixi Deum: & perrexi in civitatem ad sanctum episcopum Johannem. Et cùm illi omnia quæ videram enarrassem, reticui de visione bovis, exspectans quid audirem ab eo. Intellexeram enim quia sanctus Stephanus ipse est bos maximus; & qui... carri illi, de quibus dicebat, sanctæ essent Ecclesiæ; & Sion prima Ecclesia, ipsa esset carrus major; & quia habebat sanctus Episcopus à me petere sancti Stephani reliquias, ideo de visione bovis Episcopo dicere nolui. Cùmque audisset episcopus Johannes, præ gaudio lacrymatus est, & dixit, Benedictus Dominus Deus Filius Dei vivi. Si hæc, ut dicis Carissime, ita audisti, & Deus tibi revelavit; oportet me transferre inde beatum Stephanum primum Martyrem, Archidiaconum Christi, qui primus apud Judæos dominica bella bellavit, & Dominum in sua majestate in terris positus in cælum vidit stantem, & tamquam Angelus in concione hominum apparuit. Et cùm hæc dixisset sanctus Johannes, dimisit me. Cùmque venissem ad villam, misi præconem ad omnes habitatores villæ, diluculo ut consurgerent, & foderent in acervo.

7. Eadem verò nocte apparuit ipse Domnus Gamaliel cuidam monacho Migetio nomine, innocenti & simplici viro, ea similitudine qua mihi apparuit; & dixit ad eum, Vade, & dic Luciano presbytero, In vanum laboras in acervo illo, modò non sumus ibi, sed tunc ibi positi fuimus, cùm lamentarentur nos secundùm consuetudinem antiquorum: propter quod acervus in testimonium planctûs factus est. Sed quære nos in alia parte, in loco qui dicitur linguâ Syriacâ, Debathalia; quod interpretatur in Græco, Andragathon; quod nos possumus dicere, virorum bonorum. Diluculo verò surgens, inveni monachum illum prædicantem omnibus fratribus. Hymnis dictis deinde cœpi dicere, Eamus ad acervum illum, & fodiamus in illo. Tunc quidam dixerunt mihi, Audi primùm quid dicat monachus Migetius. Advocato monacho Migetio, exquisivi ab eo quid esset. Ille autem universa signa quæ [g] viderat Gamalielis, dixit mihi, & quemadmodum vidisset contra Austrum agrum situm, & monumentum in eo quasi neglectum & ruinosum, ubi tres lectos aureos stratos vidit, unum ex iis altiorem ab aliis, in quo erant duo jacentes, unus senex & unus juvenis, & in aliis lectis duobus erant singuli. Et respondit qui erat in excelsiori lecto, & dixit, Vade, & dic presbytero Luciano, quoniam nos domini loci hujus sumus. Si vis magnum & justum invenire, ipse ab orientali plaga nobis positus est. Et hæc audiens à monacho, glorificavi Dominum, quoniam inventus est & alius testis in revelatione. Hæc autem ut [h] vidit, ita & evenerunt; & consona sibi apparuerunt universa.

8. Statim igitur nuntiavi beato Episcopo. At ille misit ad fratres suos Episcopos. Qui cùm occurrissent, venerunt ad locum: quem cùm jussissent fodere, & pars terræ maxima fuisset egesta, invenimus lapidem, in quo sculptum erat, Celeliel, [i] Nasoon, Gamaliel, Abbibabel, Hebraica quidem verba, litteris autem Græcis. Interpretatio verò nominum hæc est: Celeliel Stephanus quidem dicitur, Nasoon verò Nicodemus, Abibabel filium Gamalielis significat. Cùm autem pervenissemus deorsum, invenimus locum sancti Stephani in parte Orientis, sicut audieram. Et statim terræ motus factus est, & tanta suavitas & fragrantia odoris inde egressa est, quantam nullus hominum sensisse se meminit: ut putaremus nos in amœnitate paradisi esse positos. Multitudo namque populi aderat nobiscum, inter quos plurimi erant

[a] Sic MSS. Editi autem, *Nugetio*.
[b] Editi, *quæ est Boran*. Emendantur ad veteres codices.
[c] In MSS. sic legitur: *habentem ita, Celiel, quod interpretatur* Stephanus *Dei; & Nardam, quod interpretatur Nicodemus.*
[d] MSS. *in synodo agens.*
[e] Meliùs in altero exemplari ex Floriacensi codice, *Eustonium* sive *Euthonium*: qui & inter Diospolitanæ Synodi episcopos nominatur ab Augustino in lib. 1. contra Julianum cap. 5.
[f] In MSS. post *immo maximas reliquias*, habetur sic, *cetera cum pulvere, ubi omnis ejus caro absumta est, asportaverunt.*
[g] Germ. MS. *videram.*
[h] Idem Germ. MS *ut vidi.*
[i] In eodem Germ. MS. *Cheliel, Nasuam, Gamaliel, Abbiba.*

terra : & omnes glorificabant ibi Dominum, propter sanctum ejus Stephanum, & propter cælestem ejus thesaurum misericordiæ & pietatis, quem periclitanti sæculo aperire dignatus est Jesus Christus Dominus noster, qui cum Patre & Spiritu-sancto vivit & regnat in sæcula sæculorum, Amen.

infirmi variis languoribus : in ipsa hora mox de odore suavitatis ejus septuaginta & tres animæ curatæ sunt. Ab aliis fugati dæmones, aliorum fons restinctus est sanguinis : alii à strumis & furunculis liberati; alii à secretiore infirmitate sanati, alii à tertianis & quartanis : alios febris reliquit, alios morbus regius : alii à cephalargia curati & hemicranio : & multas alias curationes senserunt homines, quas enumerare longum est. Aderant enim tunc in illo tempore episcopi, Johannes Jerosolymitanus, & [a] Eustonius episcopus de Sebasti civitate, & Eleutherius Jerichontinus, cum omni Clero. Itaque cum Psalmis & Hymnis asportaverunt reliquias beatissimi Stephani in sanctam ecclesiam Sion, ubi archidiaconus fuerat ordinatus : derelinquentes nobis de membris Sancti parvos articulos, immo maximas reliquias cum pulvere, ubi ejus omnis caro absumta est. [b]

9. Et ideo orate precor pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conspectu Domini, adjutus beatissimi Martyris Stephani meritis, & vestris orationibus : regnante Christo Jesu Domino nostro, cui est cum Patre & Spiritu-sancto gloria & imperium in sæcula sæculorum, Amen. Juventæ sunt autem reliquiæ beatissimi Stephani tertio Nonas Augustas.

a In Germanensi codice, *& Hestonius Sebastanæ civitatis & Eleutherius Iericheontinus : hi omnes cum clero suo venerunt, & ita cum Psalmis &c.*

b Idem Germ. codex, ut in inscriptione Epistolæ, quam Hymesio episcopo prænotatam observavimus, ita in conclusione recedit à codice Floriacensi, & habet sic : *ubi ejus omnis caro defluxerat. Ex his ergo sanctis reliquiis beatitudini vestræ transmisi. Quod cùm susceperitis, orate pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conspectu Domini Iesu Christi, adjutus meritis beati primi martyris Stephani. Et vos mementote nostræ humilitatis, & tamquam præsentem me diligite, præstante Domino nostro Iesu Christo, qui vivit & regnat in sæcula sæculorum, Amen.* Nec addit inventas esse Stephani reliquias tertio Nonas Augusti.

ADMONITIO
IN EPISTOLAM ANASTASII, ET IN SUBSEQUENTEM Scripturam.

Ex vetere libro Floriacensi prodit Epistola hæc Anastasii, qua ille significat è Græco sermone in Latinum translatam suo labore subsequentem Scripturam. Quonam auctore condita Græcè & conficta fuerit Scriptura, compertum non est : ei tamen fidem addunt multi è Græcis, qui plerumque illam Stephani Martyris, quam narrat, detectionem aliam & in urbem Constantinopolim translationem statuunt post aliquot annos à revelatione facta Luciano. Enim verò contigisse translatio hæc dicitur, cùm esset reconditum S. Stephani corpus Jerosolymis in sancta Sion : *quò nimirum à Iohanne Ierosolymitano translatum post Luciani revelationem fuit, secundùm ipsius Epistolam Luciani. Attamen Nicephorus lib. 14. c. 9. refert primùm Stephani reliquias Constantinopolim deportatas sub Constantino, tum addit partem quamdam ejus reliquiarum, quæ occultata forsitan & relicta erat in Palæstina, à Luciano postea detectam divina revelatione. Ceterùm subsequentis Scripturæ falsitatem produnt plurima, quæ cum temporum historia pugnant. Dicitur Stephani loculus in Oratorio per Alexandrum exstructo* positus consulatu Constantini Augusti decies : *at Constantinus imperator octies tantùm consul in Fastis consignatur. Cyrillus, qui hîc nominatur episcopus Ierosolymitanus, non sub Constantino suscepit episcopatum, sed sub Constantio, annis certè multis post mortem Eusebii episcopi, qui Eusebius nihilo minùs Constantinopoli sedere & Stephani corpus excipere fingitur.*

EPISTOLA ANASTASII AD LANDULEUM
De Scriptura translationis protomartyris Stephani, quàm è Græco in Latinum vertit.

LANDULEO egregio & Deo digno episcopo Capuano, ANASTASIUS exiguus Apostolicæ * bibliothecarius, in Domino salutem.

* Supple, Sedis.

QUIA sancta Ecclesia, cui Venerabilitas tua præesse decenter agnoscitur, beati Stephani Reliquiis & Memoriâ celebris & insignis habetur, ac per hoc magno erga ejus reverentiam Sanctitas tua flagrat affectu : ratum duxi, penes Mantuanam urbem sedis Apostolicæ legationis apud Augustos * explenda caussâ degens, Translationem ipsius sacri corporis Græcè conscriptam, ac ex improviso delatam, Latinéque nusquam à me antè prorsus inventam, Romano dare sermoni, tuæque piæ destinare devotioni; quatenus per hoc & otiositatis à me rancor excluderetur, & Latinitas tantorum miraculorum cognitione minimè fraudaretur. Accidit autem, ut etiam super hoc à præfatæ urbis incolis obnixè rogarer, eo quòd illic hujus Martyris habeatur templum, honesta qualitate constructum.

* f. explendæ.

Suscipe itaque hoc Opusculum, & mira quæ primus Christi Domini Martyr atque Diaconus post transitum gessit, quæque fortè hactenus ignorasti, comperiens, laudes auctori dignas repende : diemque anniversarium, mei quoque non immemor, in hujus mirabilis Translationis celebrationem sollemniter age. Sed quoniam tunc temporis ibidem positus Sermonem nihilo minùs quem de virginitate super Anna & Simeone, immo quem de tribus professionibus Amphilochius Iconii præsul habuerat, interpretatus sum, & hunc quoque cum memorato simul Opusculo Sanctimoniæ tuæ mittere procuravi. Spiritali quippe nil ferè commodius duxi, quàm spiritalia offerenda. Beatitudo tua in æternum valeat mei memor, impetrantibus Dei sedes orationibus suis.

SCRIPTURA DE TRANSLATIONE S. STEPHANI
de Ierusalem in urbem Byzantium.

1. FACTUM est, cùm esset reconditum corpus sancti Stephani primi Martyris Jerosolymis in sancta Sion, in diebus Johannis episcopi Jerosolymitani, ut Alexander quidam Senatorum posuisset in animo suo construere Oratoriam domum sancti Stephani. Quo peracto deprecatus est multùm Johannem episcopum, ut conderet corpus S. martyris Stephani in eodem Oratorio. Tunc ergo Episcopus posuit loculum, & titulum clavis confixit forinsecùs, mense Decembrio, die quarta-decima, indictione [c] quinta, consulatu domini nostri Imperatoris Constantini Augusti decies. Itaque post annos quinque in infirmitatem incidens Alexander Senator, testamentum fecit san-

c Ita Floriacensis MS. At codex Johannis Vlimmerii qui hanc Scripturam primus vulgavit, aliique postea editi habent, *indictione* 11. Et infrà, *Itaque post annos* 11.

ctæ Eccleſiæ & pauperibus atque conjugi ſuæ Julianæ, adjurans Johannem epiſcopum per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, ut poſt obitum, inquit, meum fiat loculus perſicus, & locate me juxta ſancti protomartyris Stephani tumulum: nam & domum ejus ædificavi ex mea ſubſtantia. Quo dicto dormivit in pace. Poſtera verò die veniens Epiſcopus unà cum multitudine populi ſuſtulit eum, & poſuit juxta S. Stephanum protomartyrem.

2. Poſt octo autem annos Juliana uxor ejus cogitans & eſſe bonum exiſtimans, voluit corpus viri tollere, ac deferre Byzantium in propriam poſſeſſionem. Et hoc conſiliata, profecta eſt ad Cyrillum Jeroſolymitanum epiſcopum, & dixit ei, Quia viri mei corpus volo portare Byzantium in meam poſſeſſionem. Qui dixit ei, Non poſſum hoc facere, & populum conturbare. Tunc Juliana plorans, abiit in domum ſuam, & faciens litteras miſit ad [a] patrem ſuum Byzantii poſitum, ſcribens ita: Propria filia tua Juliana, patri meo in Domino ſalutem. [b] Decentes honores offero, & rogo præſtes mihi quo à te ſuſcipiar. Nam non dicta verbis blandis repleta, ſed cæleſti myſterio nuntiata, neque compoſitam verbis rhetoricis ſuadelam circumferentia, ſed preces dirigo ad patrem meum & dominum, quoniam vim patior à principibus ut vidua, cauſsâ nuptiarum. Accelera ergo ut fiat Sacra, & mittatur à magno Imperatore [c] Conſtantino, Cyrillo epiſcopo Jeroſolymitano, ut veniam & ipſa, maritique mei corpus afferam ad poſſeſſionem meam. At ille accipiens Sacram à magno Imperatore Conſtantino, miſit eam Cyrillo epiſcopo Jeroſolymis.

3. Itaque Sacram Epiſcopus legens, & contradicere non valens, adduxit mulierem, & dixit ei: Quomodo poſſumus hoc facere, cùm neſciam qui ſit loculus S. primi martyris Stephani, & qui mariti tui? Sed vadens præpara quæ itineri neceſſaria ſunt, & indica mihi. Quæ præparatis his quæ itineri congruunt, perrexit ad Epiſcopum in eccleſia. Adveſperaſcente autem profundius deſcenderunt in oratorium, ubi jacebat lipſanum Sancti: & aperientes poſitionem, invenerunt loculos duos. Et dixit Epiſcopus mulieri, Non novi qui ſit loculus S. protomartyris Stephani, & qui mariti tui. Cui mulier: Ego, inquit, novi qui ſit loculus viri mei, quoniam ego feci eum. Tunc Epiſcopus audiens hæc, juſſit ei tollere quem noſſet. Et impetu abiens amplexata eſt lipſanum S. Stephani, exiſtimans eſſe mariti ſui corpus. Et accipiens poſuit illud in lecticam. Et vale dicens Epiſcopo, ibat itinere ſuo gaudens, & per totam noctem hymnus factus eſt in via, & odor unguenti ſuavitate referti ſpirabat. Porrò ſpiritus immundi clamabant dicentes, Væ nobis, quia protomartyr Stephanus tranſit, diro nos verberans igne. Mulier autem in vehiculo ſuo ſedebat, & pueri ambulabant coram lectica, & formidabant dicentes, Quid eſt quod accidit nobis, quia ſpiritus clamant de S. Stephano? Putaſne ipſius eſt hoc corpus, & nos neſcimus? Multitudo enim Angelorum ante lecticam canunt hymnum. Sed quid faciemus, Domina noſtra? Forſitan non eſt viri tui corpus, ſed S. protomartyris Stephani. Tunc illa his auditis, flens tacebat. Præcepitque pueris nemini dicere quæ ſibi apparuerant in itinere. Sed ſi quis interrogaverit, inquit, in civitate aut in regione cujus ſit hæc lectica, dicite, Quia mariti dominæ noſtræ eſt, & vadit Byzantium. In eadem verò nocte, tranſivimus manſiones tres. Porrò inter diu quieſcentibus, & ſerò incedentibus nobis, ſpiritus profunda nocte clamabant dicentes, Tranſit is qui flagellat nos, non poſſumus ferre virtutem ſancti corporis, quia ignis eſt, & acriter nos conſumit. non ſuſtinentes vim S. protomartyris Stephani. Sanitates autem & virtutes fiebant multæ in via.

4. Porrò pervenimus Aſcalonem maritimam, & invenimus navim euntem Byzantium, convocatoque nauclero, mulier dedit ei quinquaginta aureos, dicens, Quia ſecretum habeo tibi enarrare, & ne contradicas mihi. Loculum habeo deportandum Byzantium, quem ſalvum ferre procura, & habebis mercedem ab omnipotenti Deo. Qui dixit ei, Nolo contradicere dominæ meæ, quia magnus tecum eſt protomartyr Stephanus, & in ipſo eſt vita mea & ſpes mea, quia viderunt oculi mei score glorioſiſſima hodie. Veni ergo domina mea, & adſcende navim. Navigaturi enim ſumus cum virtute Dei & ſancti corporis. Tunc introeuntibus omnibus in navim, ſoluta eſt à terra vento proſpero. Et venientes in medium pelagi, ſubitò tempeſtas facta eſt, ita ut fluctus exaltarentur ſuper armamenta navis. Et mari fortiter fluctuante metu detenti ſurgenteſque omnes adoraverunt ſanctum corpus. Cùm autem plorarent & flerent, repentè ſerenitas magna exorta eſt in mari, & apparuit eis S. protomartyr Stephanus dicens, Ego ſum, nolite timere. Quod eo dicente, ceſſavit ventus, & facta eſt tranquillitas magna. Manè autem facto venimus ad anguſta [d] Chalantis propter principem Auguſtum. Subitò autem terræ motus factus eſt in loco illo, ita ut commoverentur fundamenta terræ, donec pertranſiit navis S. protomartyris Stephani; & tunc quievit terra quæ movebatur. Dæmones autem clamabant adversùs principem dicentes, Impiiſſime princeps, quare non incendiſti navim quæ tranſivit illuc, ſed dimiſiſti illam tranſire contra nos? Ipſa enim navis fecit terræ motum. Princeps verò hoc audito, miſit dromones quinque ad comprehendendam & incendendam navim. Dromonibus autem pervenientibus ad navim, Angelus exiens de navi percuſſit dromones, & ſubmerſit eos. Et factum eſt gaudium magnum in navi, quia Deus erat cum illis. Navigantes itaque tribus diebus, totidemque noctibus, venimus Chalcedonem, & dimiſſa eſt navis in portu. Facientibus autem nobis illic dies quinque, quotquot habebant dæmonia, veniebant circa mare vexati clamantes, Servus Dei venit, qui lapidatus eſt ab iniquis Judæis. Et gratiâ S. Stephani ſpiritus clamabant, Væ nobis, quia comburit nos acriter: quò fugiemus minas ejus terribiles? Porrò exiebant atrociter ab hominibus repulſi, tamquam ab igne: & quotquot habebant infirmos, ferebant eos extra mare, & omnes ſalvi fiebant virtute S. Protomartyris. Præterea inde moti venimus Soſas. Audiens autem penè tota civitas currebat tranſiens, Chriſtianis quidem gaudentibus, paganis autem triſtantibus. Et inde profecti rurſus propter turbam quæ in circuitu erat, venimus civitatem [e] Staurium.

5. Cognito autem hoc Euſebius epiſcopus Conſtantinopoleos de corpore protomartyris Stephani, & quia tota Chriſtianorum multitudo mota erat, ad videndam virtutem S. corporis, curſim perrexit ad Imperatorem [f] Conſtantinum, & nuntiavit ei de corpore S. Stephani. Imperator autem ſciſcitabatur qualiter venerit ab Jeroſolymis corpus, & quis eſſet qui hoc detulerat. Qui adduxerunt ei mulierem, dicentes, Domine Imperator, hæc eſt quæ adtulit corpus S. protomartyris. Imperator verò dixit ad eam, Quomodo adtuliſti corpus S. Stephani? Dic mihi veritatem. Quæ dixit, Domine Imperator, vir meus ipſe ædificavit Jeroſolymis oratorium S. Stephani, & ipſe unà cum epiſcopo Johanne recondivit S. Stephanum. Poſt annos autem aliquot mortuus eſt vir meus, depoſito teſtamento apud epiſcopum Johannem dicens, Poſt finem meum ponite me propè primum martyrem Stephanum. Et ita factum eſt. Imperator autem dixit, Quomodo ergo illud huc detuliſti? Quæ ait, Domine Imperator, vim patiens à principibus, ſicuti vidua, & nolens alteri viro copulari, nuntiavi patri meo, quia huc volo venire & afferre viri mei corpus ad poſſeſſionem meam. Tunc audiens hoc [g] pater meus, accepit Sacram ab imperio veſtro, & miſit hanc mihi & Epiſcopo, ut tollerem corpus viri mei. Deſcendens itaque nocte cum Cyrillo epiſcopo, exiſtimavi tollere viri mei corpus, & tuli S. Stephani. Dedit autem Imperatori etiam Sacram. Imperator autem cùm legeret, recognovit ſuam ipſius manum. Tunc mulier reſpondens dixit Imperatori, Domine Imperator poteſtatem habes corporis mei, animæ verò Deus, qui facit mirabilia in cælo & in terra. Quòd ſi non credis Domine, mitte ad navim Hebræum, ubi jacet loculus Sancti, in quo etiam titulus eſt affixus, ſcriptus Hebraicis litteris, & legens eas cognoſces certitudinem. Imperator verò vocato Hebræo, adjuravit eum per legem ipſius dicens, Vade, & vide quid ſcriptum ſit. Abiens itaque Hebræus cum duobus protectoribus, & legens dixit, Magnum ſpectaculum hoc eſt. Protectores verò dixerunt. Quod ſpectaculum eſt, dic nobis. Hebræus autem dixit, Quia protomartyr Stephanus eſt, [h] & in ipſo vita mea & ſpes mea, quia viderunt oculi mei glorioſiſſima ho-

a Sic Floriac codex. Editi verò, *ad presbyterum*.
b In Floriac. MS. *Ducentos*.
c Floriacenſis MS. hoc loco, *Conſtantio*: ſed mox infrà habet, *Conſtantino*.
d Sic vetus codex. At editi, *ad anguſta calantes propter principem Auguſti*.
e Editi, *Taurum*. At MS. *Staurium*.
f Vetus codex hoc iterum loco, *Conſtantium*. Verùm Euſebius, de quo ſuprà, non Conſtantio, ſed Conſtantino imperante fuit epiſcopus Conſtantinopolitanus.
g Idem codex, *Tunc audiens meus Dominus, accepit Sacram* &c.
h In veteri codice non habetur, *& in ipſo vita mea & ſpes mea*.

die. Tunc venientes protectores nuntiaverunt Imperatori, quia protomartyr Stephanus eſt. Et gaviſus eſt valde, & convocans Euſebium epiſcopum dicit ei, Vade ad navim cum multitudine populi, & ego mittam plauſtrum, & ferte mihi loculum in palatium.

6. Ivit ergo Epiſcopus, & omnis populus cum cereis cucurrit. At verò Epiſcopus deſcendens in navim, tulit loculum: & poſito in carruca feſtinavit in palatium. Mulæ autem incedebant, tractæ violenter ab Angelis. Et venientes in locum qui dicitur Conſtantinianus, ſteterunt, & ulterius non valebant tranſire. Percutiebant ergo animantia. Una autem B earum per angelicam virtutem humanâ voce locuta eſt coram omni populo dicens, Quid percutitis facies noſtras? Hîc oportet eum recondi in loco hoc. Nolite ergo laborare omnino: alioquin ſigna & prodigia habetis videre. Epiſcopus verò tremefactus & tormentum non ſuſtinens, nuntiavit Imperatori, quia non poſſum afferre corpus Sancti. Audiens autem hoc Imperator, triſtatus eſt, & miſit alia duodecim animalia, ut traherent carrucam. Et ipſa quoque ſimiliter ſteterunt propter vim Angelorum, & non valuerunt movere carrucam. Tunc [a] Epiſcopus exclamavit dicens, Unus es Deus omnipotens, qui facis mirabilia ſolus ſuper ſanctum protomartyrem tuum Stephanum, qui martyrium paſſus eſt pro nomine tuo. Da ergo nobis gratiam & miſericordiam, per orationes & interceſſiones ſancti Protomartyris. Tunc Epiſcopus tulit loculum à carruca, & locavit eum faciens Oratorium ejus per menſes quinque, in quo & poſuit loculum cum omni cautela. Sanitates autem & virtutes factæ ſunt ſuper infirmos in diebus illis, in gloriam Patris & Filii & Spiritus-ſancti, cui eſt honor & imperium in ſæcula ſæculorum, Amen.

a In Floriacenſi codice, *Tunc populus exclamavit.*

EPISTOLA [b] SEVERI AD OMNEM ECCLESIAM,

De virtutibus ad Judæorum converſionem in Minoricenſi inſula factis in præſentia reliquiarum ſancti Stephani.

Sanctiſſimis ac beatiſſimis dominis, Epiſcopis, Preſbyteris, Diaconibus, & univerſæ fraternitati totius orbis terrarum, Severus epiſcopus miſericordiâ Dei indigens & omnium ultimus, in Chriſto Redemtore noſtro æternam ſalutem.

1. Cum Dei opera revelare & confiteri, honorificum eſſe, Raphaël Archangelus moneat; profectò ſilere vel celare opera Chriſti periculoſum eſt. In quibus tamen adnumerandis major eſt gratia, ſi communi & ſimplici ſermone referantur. Celatur enim quodam modo ſpecioſiſſima pulcritudo virtutis, ſi abundantiori eloquio circumdata fuerit atque fucata. Quapropter ego quoque magnalia, quæ apud nos Chriſtus operatus eſt, non compoſito, ſed veridico ſermone referre aggredior.

2. Inſula Minorica, una ex Balearibus inſulis eſt, quarum nomen cunctis populis, ſæcularium quoque auctorum D litteris pervulgatum eſt. Hæc inter Mauritaniam Cæſarienſem & Hiſpaniam medio prope modum æquoris ſpatio ſita, anguſtis admodum terminis clauditur, longitudinem triginta, latitudinem verò tria millia paſſuum habens. Quæ nunc idcirco commemoravi, ut agnoſci poſſit, contemtibilia mundi à Domino non ſolùm in hominibus, ſed etiam (1. Cor. 1. 27.) in locis eligi. In hac itaque inſula, quæ omnium terrarum, parvitate, ariditate, aſperitate poſtrema eſt, duo parva oppida, quibus à Pœnis indita nomina, è regione fundata ſunt: Jammona ad Occaſum, Magona ad Orientem ſpectat. In his mihi omnium mortalium ultimo nuper E ſacerdotalis officii pondus impoſitum eſt. Sed Jammona antiquum à Deo munus etiam nunc retinet, ut Judæi habitare in eâ nequaquam poſſint. Multos ſi quidem id temere audentes, aut ægritudine præventos, aut repulſos, aut morte ſubitanea exſtinctos, aut etiam fulmine trucidatos tradit vetuſtas: adeo ut celebris hujus rei fama ipſis quoque Judæis, ne id ultrà temere audeant, metum fecerit. Nec hoc fide indignum ducimus, cùm etiam lupos, vulpeſque, & omnia noxia animalia deeſſe videamus: cùm earum quæ ad veſcendum bonæ ſunt, ferarum copia magna ſit. Illud etiam magis mirum eſt, quòd colubri & ſcorpiones ſunt F quàm plurimi, ſed amiſerunt omnino nocendi violentiam. Cùm igitur Jammonam nullus Judæorum, qui lupis ac vulpibus feritate atque nequitiâ meritò comparantur, ne hoſpitii quidem jure accedere audeat; Magona tantum veluti colubris & ſcorpionibus, ut tradebatur, fervebat, ut quotidie ab his Chriſti Eccleſia morderetur. Sed antiquum illud beneficium carnale, nuper nobis ſpirituale renovatum eſt; ut illa, ſicut ſcriptum eſt, generatio (Luca 3. 7.) viperarum, quæ venenatis ictibus ſæviebat, ſubitò divina virtute compulſa mortiferum illud virus incredulitatis abjecerit.

3. Namque diebus penè iſtis, quibus ego tanti ſacer- G dotii nomen, licèt indignus, adeptus ſum, preſbyter * quidam ſanctitate præcipuus à Jeroſolyma veniens, Mangonæ non longo tempore moratus eſt: qui poſt quàm tranſvehi ad Hiſpanias, ſicut deſiderabat, [c] nequivit, remeare ad Africam denuo ſtatuit: tunc beati Stephani reliquias, quæ nuper revelatæ ſunt, cùm ad Hiſpanias portare conſtituiſſet; ipſas ſine dubio Martyre inſpirante, in memorati oppidi eccleſia collocavit. Quo facto, protinus ille ignis, (Luca 12. 49.) quem Dominus venit mittere in terram, & quem valde ardere cupit, caritate ejus accenſus eſt. Statim ſi quidem tepor noſter incaluit, & factum eſt cor noſtrum, ſicut ſcri- (Luca 24. 32.) ptum eſt, ardens in via. Tunc enim ille in fide jam ardebat zelus, tunc ſpe ſalvandæ multitudinis erigebat. Denique ſtatim interciſa ſunt etiam ſalutationis officia, & non ſolùm familiaritatis conſuetudo divulſa, ſed etiam noxia inveteratæ ſpecies caritatis ad odium temporale, ſed pro æternæ ſalutis amore tranſlata eſt. In omnibus plateis adversùs Judæos pugnæ Legis, in omnibus domibus fidei prœlia gerebantur.

4. Judæorum populus maximè cujuſdam Theodoſii auctoritate & potentiâ nitebatur, qui non ſolùm inter Judæos, verùm etiam inter Chriſtianos ejuſdem oppidi & cenſu & honore ſæculi præcipuus erat, ſi quidem apud illos Legis doctor, & (ut ipſorum utar verbo) pater patrum fuit: in civitate autem cunctis Curiæ muniis exſolutus, & defenſor jam exſtiterat, & jam nunc patronus municipium habebat. Chriſtiani autem ut corde, ita etiam & viribus humiles, ſed veritatis robore ſuperiores, patroni Stephani patrocinium deprecabantur: donec utrique exercitus, cùm jam diem certaminis condixiſſent, datis tunc induciis diſceſſerunt, Judæis id magnopere exſpectantibus, ut ſcilicet Theodorus, in cujus ſe omnis Synagoga viribus acclinabat, ex Majoricenſe inſula reverteretur, ad quam fortè viſendæ poſſeſſionis gratiâ perrexerat. Qui quidem ſtatim ut ad eum miſſa legatio eſt, remeans, auctoritate ſua multos terruit; ſed non exſtinxit, ſed conſopivit contentionis incendium: majore ſi quidem illico exardeſcens violentiâ, etiam vicinum oppidum fidei flamma corripuit. Et ut illud Salomonis impleretur, *Frater fratrem adjuvans* (Prov. 18. 19.) *exaltabitur ſicut civitas firma & alta*: ſtatuerunt multi famuli Chriſti, laborem itineris minimè recuſantes, cunctas animi vires huic bello tradere.

5. Pendente igitur prœlio, nos quidem qualia præparaverimus arma, ſubditum huic epiſtolæ Commonitorium probat: quod quidem non pro quorumdam inſtructione edi voluimus, (quippe qui eâ penitus egemus, & quam à beatitudine veſtra magis ſperamus) ſed ut animadverti poſſit, non minimam nos ſollicitudinem ſecundùm modulum poſſibilitatis noſtræ ſuſcepti habuiſſe certaminis: Chriſtum verò, cujus regnum non in ſermone, ſed in virtute eſt, nobis ne verbum quidem proferentibus, ſuis omnia viribus conſummaſſe, & abſque ullo ſudore certaminis exercitui ſuo hanc, quam nemo aut optare audebat, aut ſperare poterat, victoriam conceſſiſſe. Judæi igitur exemplis ſe Machabæi temporis exhortantes, mortem quoque pro defendendis

(* Oroſius.)

b Citatur infrà in libro 1. de miraculis S. Stephani cap. 1.

c Erat enim Hiſpania obſeſſa hoc tempore à Gothis. Baronius ad an. 418.

defendendis legitimis suis desiderabant. Itaque non solùm libros revolvere, sed etiam saxa, sudes, jacula, omniaque telorum genera ad synogogam conferre cœpere, ut Christianorum aciem virtute sancti Spiritus munitam (si ita res posceret) etiam corporis viribus propulsarent.

6. Interea dum hi apparatus gererentur, magnoque altrinsecùs studio futurum instituitur bellum, utrinque exercitus inenarrabilibus & absolutissimis somniis commoventur, quorum si nullam penitus facerem mentionem, non minimam videbor partem divinæ gloriæ operuisse. Sic enim S. apostoli Pauli somnium Lucas sacræ historiæ inseruit, dicens, (*Act. 16.*) virum Macedonem adstitisse in visione noctis, orantem ut adjuvaretur ab eo; & hac Apostolum visione præmonitum, itineris aliò destinati cursum ad Macedoniam convertisse. Quanto itaque Domini nostri Jesu Christi major est gloria, quòd id minimis atque indignis famulis revelare dignatus est, quod etiam beato Apostolo demonstratum Scriptura celare noluit? Igitur brevitatis caussâ, ne beatitudini vestræ fastidium fortasse gignatur, duo tantùm somnia inferam.

7. Apud nos devota quædam religiosissima, nomine Theodora, quæ & virginitate corporis, & religione propositi, & nominis interpretatione typum portare Ecclesiæ mereretur, vidit in visione noctis viduam quamdam nobilissimam ad me, qui non pro merito, sed pro divini muneris largitate sacerdotio fungor, * insertas litteras * per se misisse, quibus mihi cunctos agros suos ad seminandum suppliciter offerret. Simili etiam somnio me quoque ultimum peccatorum ad seminandum præcingere & commonere dignatus est. Vidua enim quædam altera nobilissima, quam Synagogæ speciem habuisse non dubium est, me ut agros suos incultos susciperem, eosque, quando tempus sementis urgeret, diligenter excolerem, deprecabatur. Quæ est autem altera nobilissima vidua, nisi illa quæ Christum impiè perimendo, semetipsam crudelissimè viduavit. Hoc somnium utriusque unum est. Ante triginta ferme, quàm impleretur, dies, & vidisse nos, & licèt absolutionem ejus ignoraremus, tamen fratribus indicasse manifestum est.

*f. inscriptas.
*al. præmisisse.

8. Apud Judæos quoque miro divinæ dispensationis ordine, ut & nominis Theodori & officii mei in uno homine societas conveniret, Theodorus qui summus sacerdos perfidi populi erat, somnium quod viderat, non solùm Judæis, sed etiam propinquæ cuidam matrifamilias primariæ ipsius civitatis, multisque etiam aliis Christianis, ante non parvum quàm adimpleretur tempus, his sermonibus propalavit. Eunti mihi, inquit, in synagogam, duodecim viri manus obvias obtulerunt, dicentes, Quo vadis? Leo illic est. Cùm ergo audito leonis nomine trepidare cœpissem, locum tamen, dum fugam paro, unde introspicerem, reperi, & vidi monachos illic mira suavitate psallentes. Major mihi pavor illico adjectus est, & nisi in cujusdam nomine Ruben ingressus fuissem domum, & inde ad matrem propinquam cursu præcipiti convolassem, nequaquam curam mortiferi terroris evasissem. Illa me exanimem sinu suo confovens, à discrimine pariter & à metu eripuit. Hoc ejus somnium valde clarum est, & interpretatione non indiget. Quis enim leo, nisi ille *de tribu Juda radix David?* (*Apoc. 5.*) Quæ propinqua illa, nisi de qua scriptum est, *Una est propinqua mea?* (*Cant. 6.*) Illud ergo solum videbatur obscurum, quòd in domum Ruben Judæi, à leone cùm terreretur, ingressus est: quod quidem nobis postmodum ab ipso leone qui terruit, ut salvaret, evidentissimè expositum est: quod de hinc suo explicabimus loco. Nunc autem cœptæ rei ordinem prosequar.

9. Ex Jammonensi civitate ad profectionem famulorum Christi multitudo convenit, quæ in ipso oppido putabatur consistere: tantaque difficillimi itineris laborem alacritate confecit, ut tringinta millia passuum jocundiùs transvolaret, quàm si ad suburbanum aliquod amœnissimum ad convivia epulaturi vocarentur. Igitur Magonam pervenimus. Statim missis clericis, adventum meum Judæis nuntiavi, & ut ad ecclesiam sanctam accedere dignarentur, poposci. Illi autem inopinatum nobis nuntium remittentes, mandaverunt ecclesiam sibi, (ne, credo, polluerentur,) ingredi die eadem non oportere: esse enim diem sabbati, cujus festivitatem suis illi actibus corrupissent. Rursum ego expetivi, ut me ad synagogam, si mal-

A lent, opperirentur; quando quidem ingressus ecclesiæ pollutio videretur: non utique eos à nobis in die festi sabbati ad opus servile compelli; futurum autem honestissimum de lege conflictum, nec excitandas lites & fabulas esse miscendas; aut si non astutè certamen fugerent, & simplicem afferrent excusationem, ostenderent præceptum, quo in eo die sermonem conferre prohibitum sit. Ad hæc cùm illi in omnibus contradictionem obstinatissimam retulissent, tandem illius leonis terrore compulsi, ad domum in quam hospitio accesseram, confluxerunt. Ibi ego, Quæso, inquam, fratres quare quasi adversùs latrones, præsertim in civitate Romanis legibus subdita, acervos saxorum, B omniaque armorum genera congregastis? Nos adquirere cupimus, vos perdere desideratis. Non est, quantum arbitror, æquum ut tam varia lite alterutrum laboremus: vos verò, ut video, sititis nostrum sanguinem, nos verò vestram salutem. Ad hæc illi paululùm territi, negavere factum, nostris affirmantibus ita se habere, etiam cum jurejurando renitebantur. Tunc ego, ut nodum cœptæ contentionis abscinderem: Ubi res, inquam, oculis probari potest, juratione quid opus est? Eamus igitur ad synagogam, & utrùm pro vitio an veritate vestra nitatur assertio, vobismetipsis testantibus comprobabitur.

10. Pergere igitur ad synagogam cœpimus, & hymnum C Christo per plateam ex multitudine lætitiæ canebamus. Psalmus autem, quem mira jocunditate etiam à Judæorum populis decantabatur, hic fuit: *Periit memoria eorum cum strepitu, & Dominus in æternum permanet.* (*Psal. 9.*) Sed ante quàm ad synagogam perveniremus, quædam Judææ mulieres (ordinatione credo Dei), audaciam præsumentes, ut scilicet nostrorum lenitas incitaretur, lapides in nos ex superiore loco immanissimos jactare cœperunt: qui mirum dictu, cùm super confertissimam multitudinem grandinis instar descenderent, neminem nostrorum, non solùm ictu, sed nec tactu quidem vexavere. Hîc agnis suis leo ille D terribilis mansuetudinem paululùm abstulit: omnes si quidem reclamantibus nobis saxa corripiunt, & pastoris commonitione posthabita, cùm unum potiùs consilium cunctis zelus potiùs Christi, quàm ira suggereret, lupos cornibus impetendos censuerunt: quamvis hoc illius qui solus bonus pastor est, nutu factum esse nulli dubium sit. Denique ne cruentam gregi suo videretur præstitisse victoriam, nemo Judæorum se contactum saltem fuisse, ne pro invidia quidem, ut mos est, simulavit. Sanè quoniam omnimodis debemus vitare mendacium, unus ex omni Christianorum numero inventus est, qui cùm Acham illi similis esse vellet, qui sub Jesu Nave de anathemate spolia concupivit. (*Jos. 7.*) E Nam servus cujusdam Christiani solus, dum aliquid à synagoga diripere concupiscit, in lapidem offensionis incurrit. Quidam verò nostrorum quasi adversùs Judæum, lapidem injecit; qui capiti ejus illisus, ut capitis sui, id est, Christi meminisset, admonuit: quod vulnus licèt periculosum fuerit, tamen & illum rapinæ suæ confiteri concupiscentiam compulit, & cunctos ne similiter laberentur, præsenti terruit ultione. Igitur post quàm Judæis cedentibus synagogâ potiti sumus, nullus ex ea quidquam, non dico abstulit, sed nec cogitavit diripere. Omnia ejus ornamenta, exceptis libris atque argento cum ipso pariete, ignis absumsit. Libros sanctos, ne apud Judæos injuriam pate- F rentur, sustulimus: argentum verò, ne vel de præda nostra, vel de suo dispendio quererentur, ipsis reddidimus. Eversâ itaque cunctis Judæis stupentibus synagogâ, ad ecclesiam cum hymnis perreximus, & auctori victoriæ nostræ gratias referentes, effusis precibus poscebamus, ut vera perfidiæ antra Dominus expugnaret, & tenebrosorum pectorum infidelitas coargueretur à lumine.

11. Ruben quidam Judæus à Domino ut primogenitus omnium constitueretur est electus. Nam clamore sanctissimo lætificans corda multorum, absolvi se à vinculis Judaicæ superstitionis deprecabatur: statìmque primitivus Jacob factus, signum salutare suscepit, & inde nostris la- G teribus atque consiliis inhærens, obstinatissimam cunctorum duritiem nobiscum increpat. Triduum, ni fallor, emensum est, ex quo nostri in oratione, & Judæi in perfidia perstitere. Post hæc venit Theodorus, multitudinis suæ agmine circumseptus ad locum, in quo soli synagogæ parietes, qui post hæc credentibus Judæis sunt subversi, superesse videbantur: ad quem locum Christianorum pariter multitudo convenit. Ibi Theodorus cùm audacter de lege

differens, omnia quæ objiciebantur irrideret atque perverteret: populus Christianus videns quòd verbis superari non posset humanis, auxilium de cælo imploravit. Omnes itaque pariter clamantes, cum summo unitæ vocis fragore dixerunt: Theodore, crede in Christum. Mira indulgentissimi Domini misericordia, adhuc parva petebantur, & majora concesserat. Immo non mirum est de Omnipotente miraculum. Ipse etenim virtutem clamoris hujus in auribus Judæorum commutavit, qui olim effecit, ut quatuor leprosi regis Syriæ, qui Samariam obsederat, castris potirentur; & qui per Gedeon Madianitarum agmina conturbavit, deditque trecentis ejus viris ingentem sine labore victoriam, efficiens per terrorem, ut mutuis hostium multitudo vulneribus prosterneretur. Ita & nunc ista vox longè aliter à circumstantibus Judæis suscepta est, quàm à nostris immittebatur. Omnes enim putaverunt dictum, Theodorus credidit. Itaque existimantes principem perfidiæ suæ ad Christi fidem fuisse conversum, cuncti pariter trepidi, ubi timor non erat, terrebantur: mulieres eorum sparsis crinibus occurrentes cum ferali ululatu nomen Theodori repetitis vocibus accusabant, dicentes, O Theodore, quid fecisti? Viri autem, alii ad devios saltus & fixuras montium confugêre, alii per ipsius oppidi angiportus discurrebant, locum in quo delitescerent, invenire cupientes.

12. Ipse Theodorus stupore perculsus divinam sententiam in plebe sua cernebat impleri: *Fugit impius nemine persequente:* sed tamen non nemine; persequebatur enim eos ille leo terribilis, qui de synagogæ loco, sicut Theodoro fuerat revelatum, per monachos rugitum emiserat, quo resistentes tremefecit inimicos. Stabat igitur Theodorus in loco prorsus eodem, quo ei pridem per somnium terror fuerat leonis injectus: & cùm caussam tantæ trepidationis inquireret, & nomen solummodo nostri leonis audiret, nullam illic, sicut ferebatur, feritatem videns, tantùm psallentes monachos intuebatur, & ab omni suorum multitudine destitutus, atque elabi parans, etiam ipse pedum viam prospiciebat: quem cùm horribili formidine apprehensum, non solùm colore vultûs, verùm etiam vocis officio destitutum Ruben ille sanctissimus adspexisset, propere accedit, & trementem blando sermone compellans, ad Christi fidem cohortabatur; atque ingerens ei, pro suffragio metûs, suæ credulitatis exemplum, domûs figuræ, ad quam pavore leonis confugeret, quodam modo satisfacere videbatur. Verùm ut & nos fideliter universa narremus, & vos qui non eloquii ornatum, sed veritatem quæritis, libentiùs audiatis, ipsius Ruben verba inserens, nihil ex simplicitate dictorum ejus subtraham. Aiebat enim, Quid times, domine Theodore? Si vis certè securus & honoratus & dives esse, in Christum crede, sicut & ego credidi. Modò tu stas, & ego cum episcopis sedeo: si tu credideris, & tu sedebis, & ego ante te stabo. Hos sermones Theodorus alta mente suscipiens ad nos ait, Faciam quod vultis; tenete, inquit, promissionem hanc; sed permittite mihi, ut priùs alloquar plebem meam, ut majorem conversionis meæ etiam ex reliquis possim habere mercedem. Hæc ejus sponsio cum inexistimabili cunctorum existimatione suscepta est: alii in eum amabiliter irruentes, os ipsius & colla mulcebant, alii eum ulnis mollibus amplectebantur, alii autem dexteram dexteræ adjungere, & sermonem conserere gestiebant. Perrexit igitur Theodorus ad atrium suum quolibet officio nostrorum lætus, tamen anxietate non penitus carens. Nam licèt in domum Ruben per promissionem suam jam veniretur, ingressus tamen & tunc trepidus erat; quia nondum ad propinquam venerat, quæ eum post triduum materno suscepit sinu, & ab omni perturbatione trepidationis absolvit. Nos autem ad ecclesiam cum hymnis ex more perreximus. Benedictus est Pater misericordiarum & Deus totius consolationis, qui dedit capiti nostro aquam & oculis nostris fontem lacrymarum, ut ploraremus vulneratos populi nostri. Peractis si quidem mysteriis ecclesiam egressi, non minimam in occursum nostrum Judæorum multitudinem convenisse inspeximus. Omnes unanimiter deprecabantur, ut Christi characterem à me, licèt indigno pastore, susciperent. Reversi itaque ad ecclesiam, & toto corde Domino gratias referentes, illico in frontibus eorum signum salutis impinximus. Quæ autem cum his qui ad silvas, sive ad antra confugerant, Christi virtute gesta sint, quæ lingua effabitur? præsertim cùm unusquisque eorum propriam conversionis suæ habeat historiam. Sicut itaque impossibile nobis est omnia dicere; sic ingratum cuncta præterire. Quapropter unum Christi miraculum, quod tum à fidelibus probatissimisque viris comperimus, precibus vestris adjutus evolvam.

Prov. 28.

13. Duo quidam primarii Judæorum, Meletius Theodori frater, & Innocentius qui Hispaniarum cladem nuper effugiens, cum famulis suis ad hanc insulam venerat, sicut nunc ipsi etiam cum sacramentorum terribili interpositione confirmant, ad unam speluncam, vel potiùs rupem convenerunt, associando se duobus quibusdam Judæis humili loco ortis, qui istos communis fugæ principes legerant. Igitur cùm in loco eorum trepidi anhelantesque paululùm resedissent; duos illos, qui ætate alacres & audaces erant, explorandi gratiâ ad oppidum remittentes, soli derelicti sunt ibi. Tunc prior Meletius, Quid est, inquit, frater, quòd verbum, sicut docet religio nostra, blasphemum avellere à corde meo nequeo? Ex quo enim fratrem meum conversum fuisse Christianorum populus inclamavit, nihil aliud mihi in corde suggeritur, nisi hoc verbum mihi usque ad hunc diem penitus ignoratum: Christe in nomine tuo. Quanto magis pulsare hoc ab animo meo nitor, tanto violentiùs tenaciùsque inhærescit. Ad hæc Innocentius, Non, inquit, frustra hic sermo, quem cor tuum, ut apud cunctos probatissimum est, antea nec cogitavit, nec umquam protulit, hîc præsertim menti tuæ, ut asseris, tam violenter insertus est: hoc ex Deo esse arbitror. Verumtamen elabora obsecro, & fabulis his declinatis, interpellationem molestæ cogitationis expelle. Tunc Meletius ita obstrepere & confusis clamoribus personare cœpit, ut eum cum sua mente luctari, non solùm nutibus vultûs, sed etiam totius corporis indicio Innocentius cerneret. Quod postea quàm ne parum quidem proficere intellexit, & adjecit etiam illud, ut verba quædam profana & turpia loqueretur, & nunc naribus corrugatis aërem sorbens inhonestos strepitus promeret, nunc fœtidis risibus cachinnaretur; sed hæc ab animo ejus nomen Christi exstinguere nequivit insania, quia jam cunctas ejus medullas sanitatis ignis pervaserat: Quid ergo, inquit, Innocenti frater, in contrarium verba ista vertuntur? Abolitionem mihi nominis Christi nec scurrilitate verborum, nec ipsis possum obscœni sonitûs extorquere blasphemiis: aliud si quidem mihi reddi sentio, quod cordis mei auribus, quas frustra obstruere nitor, Christi nomen ingerere incessabili clamore non desinit. His Meletii verbis talia Innocentius retulit: Fratrem meum Theodorum doctrinâ, honore & ætate majorem ad Christi fidem conversum his auribus audientibus plebs Christiana testata est; poteritne fieri, ut etiam tu germani constrictus exemplo religionem Judaicam deseras? Quid ergo in hac terribili solitudine diutiùs tempus terimus? Quamdiu etiam inopiâ victûs laborare poterimus? Quid caussæ est, ut fame tabescamus, arescamus siti, obrigescamus algore? ad postremum, quod jam patimur, nostræ hujus solitudinis horribili teneamur silentio? Numquid latronum vincula, numquid barbarorum gladios fugimus? Numquid sanguinem nostrum plebs tanta misericors, quam pro nobis flere conspeximus, concupiscit? Recordemur, obsecro, quem umquam læserit vi nostrorum, vel saltem irrogaverit injuriam. Revertamur ad innoxios, quos in nullo læsimus inimicos; & quod Deo placuerit, fiat. Ad hæc Meletius, Ego te, inquit, Innocenti frater, quem non solùm Latinis, sed etiam Græcis litteris eruditum scio, & legem jugiter meditari, oblitum reor, quod per Ezechielem prophetam Dominus ait: *Anima quæ peccaverit, ipsa morietur.* Si enim legisti hoc, cur me fratris mei Theodori exemplo adtrahi posse ad fidem Christi existimas? Habet ille animam suam, ita & peccatum suum: quod quidem peccatum mihi, si Dominum Deum non relinquo, non nocebit. Testor autem illum qui eduxit patres nostros de terra Ægypti, me, si hyemis violentia non obesset, abrepto quocumque navigio ad quaslibet terras solum velle migrare: nec me possessionum amor, nec affectuum caritas detineret, quorum facilis mihi jactura est; tantùm ne Deum patrum meorum negare compellar. Quod autem consilio inutili ad civitatem remeandum decernis: miror te prudentissimum virum non animo prævidere quid de nobis futurum censeas, si Theodorus columna synagogæ nostræ, in quo omnem fiduciam reponebamus, apostatare compulsus est. Hoc ergo sanius est, ut eamus ad agrum meum, nec nos ultrà Chri-

Ezech. 18.

stianorum oculis ingeramus. Possumus enim illic interim delitescere, donec opportuno tempore ad peregrina emigremus. Quando quidem in hac insula ita apud cunctos odium nostræ religionis increvit, ut qui patriam non reliquerit, fidem patrum tenere non possit. Cur itaque non voluntarium suscipiamus exsilium, ad quod, sicut res indicat, odiis civium, etiamsi nolumus, destinandi sumus? Hoc igitur consilio utriusque sententiâ confirmatâ, laborem destinati itineris arripiunt. Sed dum per angustissimum ingrediuntur callem, cogitationum tenebris lucem occæcantibus oculorum, ipsum quem inscii sequebantur, tramitem perdiderunt, & in locis desertis atque inviis remansere. Cùm autem scinderentur sentibus ac vepribus lacerarentur, post quàm corpus suum longis fœdavere vulneribus, ad tantam primò quidem anxietatem, deinde etiam ad desperationem atque formidinem venere, ut compellerentur fateri, se ea judicio Dei justo ob incredulitatem perpeti. Igitur nomen Christi, quod antè se ultro ingerens repellebant, laceratis jam cruribus, invocantes, semitam quæ eos contra voluntatem ac propositum suum ad oppidum retraxit, corripuerunt. Sed cùm ad civitatem inviti ac trepidi pervenissent, curiosiùs omnia percunctantes, audierunt Theodorum etiam nunc Judæum esse, nec ullam, sicut existimaverant, populi Christiani pertulisse violentiam. Stupentes autem, & quod ipsis acciderat non credentes, ad domum Theodori iter dirigunt: ubi cùm eos jam penè exacto prandio ille excepisset, illico inquirit caussam, cur à se & à civitate abscessissent; universumque ordinem gestæ rei, magis cum risu, quàm cum admiratione cognoscit.

14. Post triduum Theodorus, cùm concionari ad plebem suam, eosque ad fidem Christi provocare disponeret, ultro se offerentium ad confessionem Judæorum etiam seditionem pertulit. Nemo enim eorum ferme erat, qui non se palàm sensisse Christi potentiam contestaretur. Nam primò in concilio eorum adolescens quidam ipsius Theodori consobrinus, nomine Galilæus, (ut congruum, sicut dictum est, nominibus mysterium gestæ rei usque ad finem deduceretur,) cum ingenti invidia proclamare hoc cœpit: Contestor, inquit, vos omnes me Judæorum esse non posse in possessione; si quidem in ea Christianos consortes habeo, quorum odiis, si in Judaismo perseverare voluero, forsitan perimendus sum. Ego igitur vitæ meæ periculo consulens, ad ecclesiam jam pergam, ut necem quæ mihi paratur effugiam. Hæc Galilæus, cùm ad tempus fugæ se pararet, quasi ut caussas conversionis suæ reddidisse videretur, de futuri sæculi morte tunc nihil cogitans, veritatem inscius loquebatur. Huic sermoni, penè præteriens vir honestus, & non solùm inter Judæos, verùm etiam in civitate usque adeo præcipuus, ut etiam nunc defensor civitatis electus sit, Cæcilianus, vera Galilæum dicere, seque similem habere caussam, similia formidare adtestabatur. Quibus verbis tantam suprà memorato juveni adjecit confidentiam, ut in conspectu omnium cursu rapidissimo ad percipiendum fidei bravium ad Galilæi nostri convolaret auxilium, & ab humilitate nostra, ut ejus deinde nomine censeretur, expeteret. Cæcilianus autem cùm esset Judæorum pater, habito cum Florino fratre suo æquè Judæorum patre seniore consilio, hujusmodi, sicut agnovimus, verbis synagogam adorsus est: Ego, inquit, cùm sim in honore synagogæ post Theodorum primus, non sicut juvenis Galilæus, cunctos quasi trepidus consulo, contestorque; sed potiùs adhortor atque commoneo, denuntians ut errore pravi itineris derelicto, si fieri potest, omnes pariter ad fidem Ecclesiasticam concurramus. Quòd si vos ad Christum tanta virtus non adtrahit; ego certè & Florinus frater meus, sicut recusantibus vobis tantam salutem vim inferre non possumus, ita nos cum universa domo nostra religionis hujus, quam adstruere non valemus, ludibria deserentes, Christianorum numero fideique sociabimur: qui numquam utique innumerabilibus Scripturarum testimoniis, non solùm te, fratrer Theodore, qui peritior reliquis videris, sed etiam cunctos convincerent, nisi veritatem, quæ vinci non potest, sectarentur. Tali Cæcilianum sensu plebem suam affatum comperimus, multosque Judæorum eadem die ad fidem Christi cum ipso concurrentes cum ineffabili exsultatione suscepimus.

15. Prodigia sanè quæ de cælo tunc facta sunt, sicut eloqui dignè non valeam, silere non audeo. Horâ circiter

A septimâ Missam Dominicam sollemniter cœpimus celebrare. Nam dum nos advenientes ad Christi fidem Judæos vel exhortamur, vel adnotamus, (si quidem nomina eorum scripsimus,) populus autem tanti gaudii epulis saginatus carnalium non meminisset escarum, pars diei major excurrerat. Cùm igitur in ecclesia, quæ paululùm à civitate sequestri in loco sita est, in qua sancti Martyris Stephani nuper reconditæ reliquiæ conquiescunt, nobiscum pariter plebs universa Missam opperiebatur; duo quidem monachi, quos Dominus testes suorum miraculorum prælegit, in campo qui ante fores ecclesiæ protenditur, in herbis accubabant. Vir autem honoratus Julius nomine,
B cum alio quodam de civitate ecclesiam petens, cùm per ipsos præterire cœpisset, respondente uno ex monachis, viso mirabili signo conturbatus, confusum emisit clamorem; conversusque ad se, protensa manu, quæ verbo explicare non poterat, quid videret ostendit. Erat globus quidam candidissimi luminis, proceritate sui staturam quasi hominis adæquans, instar vasculorum quæ vulgò Orcæ appellantur; tantæ verò claritatis & fulgoris, ut visum fuit, quod fratri qui id prior notavit, sicut ipso referente cognovimus, sol decidere videretur. Hoc sicut istis visum est, quasi trans basilicam, in qua universus nobiscum po-
C pulus consederat, lento lapsu demittebatur: verùm ita propinquum putavere, ut se idem frater stupore percitus cursu præriperet, existimans id post basilicam decidisse. Sed ab illo retractus fratre gressum inhibuit: ille enim ita quidem etiam sibi visum, tamen longiùs fuisse, non quasi certus, sed ut æstimans adstruebat. Mulieres autem quædam tunc Judææ, inter quas matrona Meletii illius, cujus suprà mentio habita est, de cœnaculo perspicientes ita sibi idipsum visum affirmabant, quasi supra basilicam decidisset. Verùm hoc utrùm Angelus, an ipse Stephanus, quod visum est, fuerit, incertum est. Eadem diei horâ circiter quartâ, id est, paulò ante quàm hoc signum demonstra-
D retur, grando minutissima, quam incolæ insulæ illius gentili sermone Albigistinum vocant, non usquequaque copiosa defluxit. Hæc, cùm odor ex ea mellis fragrare cœpisset, à multis quos per viam verberaverat degustata, dulcior melle comperta est. Multi itaque sapientes, cùm eadem die filios Israël ab Ægypto perfidiæ suæ atque à servitute egressos viderent, hæc quæ facta sunt, signis illis quæ in Exodo legimus comparabant, ut huic populo, *Exodi. 16.* qui Deum credulo corde intuens verum etiam Israëlis nomen meruit, manna crederent innovari. Columnam quoque ignis, quæ patres in eremo præcedebat, ut etiam filiis à vera Ægypto atque fornace, sicut scriptum est, ferrea *Exodi. 13.*
E egressis, ducatum præberet ad vitam, ostensam fuisse existimarunt. Et re vera, sicut lectione Exodi adtestatur, similitudo signorum minimè discrepat. Nam & illud quod nivem fuisse credidimus, semen coriandri minuti adæquabat, mellis saporem ferebat; & hoc quod apparuit, columnæ igneæ speciem habuisse manifestum est. Utrumque autem signum etiam Jammonæ consistentibus fratribus revelatum fuisse cognoscimus. Nam & pluviam mellis multi, quibus intellectus requirendi & pergustus agnoscendi datus est, probavere: & columna candidissimi illius luminis multorum, quos dignos Dominus judicavit, se ingessit adspecti-
F bus. Unde intelligi datur, Judæos per universum orbem fidei lumine visitandos: quoniam quidem nobis, qui in hac insula atque in hoc parvulo, ut ita dixerim, orbe consistimus, tantus cælestis gratiæ splendor illuxit, ut usque ad extremos terræ vestræ terminos signorum visio perveniret.

16. Sequenti igitur die summa omnium exspectatio, ut Theodorus sponsioni suæ satisfaceret, admonebat: qui cùm justis, quantum videbatur, allegationibus cunctorum vota crederet differenda, dicens matronam priùs suam, quam
G in Majoricensi reliquisset insula, huc se velle deducere; ne fortè si absque consensu suo virum suum conversum fuisse agnovisset, sicut solet, pertinax perfidia esset; persuasione matris præcipuè suæ, quæ adhuc superarat, & consiliis dementata, & à conjugio viri religione discederet. Cùm hæc Theodorus Christianis jam adquiescentibus propalasset; Judæis, qui conversi fuerant, acerrima commotione resistentibus, amputatâ dilationis morâ, ad matris propinquæ sinum festinus ipse, ut in somnis viderat, convolavit. Post quem omnis, tamquam remoto obice, ad Ecclesiam synagoga confluxit. Mirum dictu, inveterati il-

lius legis doctores, ſine ulla altercatione verborum, ſine ullo Scripturarum certamine crediderunt: tantùm percunctati, an vellent fidem Chriſti ſuſcipere, credere ſe in Chriſto & Chriſtianos fieri cupere profitebantur. Centum quidam & duos, ut aſſerunt, ætatis atque perfidiæ ſuæ habens annos, ſine trium commutatione verborum, ſpe futuræ vitæ alacer decrepitus, optare ſe ut in fine temporum ſuorum per fidem Chriſti ad ſpiritualem revertetur infantiam, nobiſque putrefacta jam ſenio membra, ut quantocyùs per baptiſmum regeneraretur, ingeſſit.

17. Fuerunt quidam Judæi, qui prætereuntes illuc appulſi, opportunitatem temporis atque ventorum aucupabantur: qui navigandi conceſſa opportunitate credere maluerunt. Tres igitur tantùm feminas, ſed nobiliſſimas Judæorum, ad virtutis ſuæ gloriam dilatandam in duritie perfidiæ ſuæ Chriſtus permanere aliquantulùm paſſus eſt. Arthemiſia ſi quidem, Lectorii, qui nuper hanc provinciam rexit, & nunc Comes eſſe dicitur, filia, conjugis Meletii converſione commota, cum una ferme amica & nutrice & paucis ancillis domum viri ſui deſerens, ad quamdam ſpeluncam, licèt in vinea, tamen remotiore paululùm loco ſita, oblita femineæ infirmitatis evaſit. Erat in ea parvum novumque torcular, lacuſque novus factus figuram quodam modo gerere credentis populi videbatur. Non enim iſtos ſicut utres veteres, ſed ſicut novos lacus muſtum novi Teſtamenti recepiſſe, & credimus & videmus. In eo igitur loco cùm per biduum matrona à viro ſuo offenſa inexorabilis permanſiſſet; ut primùm tertia dies illuxit, famulæ aquam haurire imperavit: quam cùm odore & ſapore mellis dulcedinem referre ſenſiſſet, primò quidem miniſtræ ſuccenſere cœpit, & cur in eodem urceo mel injeciſſet, indignans inquirebat. Poſt quàm autem, ut quaſi negantem convinceret, ad lacum pergit; de quo paululum concavis manibus hauriens, reperit aquam, qua per biduum uſa fuerat, in mellis ſuaviſſimi verſam dulcedinem. Advocans itaque cunctas quæ aderant, ut guſtarent rogat, ne fortè fallax ſapor in faucibus tantùm ipſius ſuavitatem mentiretur. Omnes guſtantes mira oblectatione affectæ ſunt, ut non aquam mellis ſapore delibutam, ſed mel ſinceriſſimum, ſolùm aquæ ſimilitudinem cenſerent. Stupore igitur percitæ, dum ad civitatem reverti parant, curioſiùs agentes, etiam rorem qui in herbis plurimis erat, deguſtatum ſimilem repererunt. Pergens itaque ad civitatem matrona memorata, hæc marito detulit, & per eum omnibus indicavit: ſtatimque ad Chriſti fidem ſine reluctatione conſenſit. Verùm eadem die qua Meletii uxor amaritudinem incredulitatis abjicere ex melle compulſa eſt, eadem, inquam, die qua memorata filia Iſraël quaſi in deſerto poſita illum antiquum
Exodi 15. Mara lacum injecto Crucis ligno obdulceſcere perſenſit, ita mirifico verèque cæleſti omnis eccleſia odore fragravit, ut præſentiam Spiritus-ſancti, quam & antè jam aliquoties, ſed pauciſſimi ſenſeramus, fraternitas penè univerſa ſentiret: & mirum cunctis illud fuit, quòd per eoſdem dies, ſerenâ propemodum jugiter permanente creberrimi imbres demittebantur, & paulatim venientes ad fidem Chriſti Judæos pluvia præcedebat: ita ut hoc animadvertentes, vulgò inter nos & quaſi joculariter diceremus, Ecce jam pluit, ſcitote quoſcumque Judæos ad Chriſti fidem acceſſuros. Mirum dictu, frequenter dum adhuc talia loqueremur, à quibuſdam Judæis fidei janua pulſa-
Pſal. 67. batur: nec immeritò, ſicut ſcriptum eſt, *Pluviam voluntariam ſegregabit hereditati ſuæ Dominus.* Deſuper erant feminæ, quæ in odorem unguentorum Chriſti currere recuſabant.

18. Innocentii illius, cujus ſuprà fecimus mentionem, matrona cum prole ſua, venerabilis, ſicut fama eſt, vidua, illico ut Innocentium ſororis conjugem converſum eſſe conſpexit, navim conſcendit, non ſolùm permittentibus, ſed etiam ſuadentibus nobis; quia ad fidem Chriſti nec verbis, nec miraculis flecterentur. Uxor autem Innocentii per

A quatuor ferè dies verbum ſalutis, quod ingerebamus, obduratis auribus recipiebat. Hæc cùm omnem reſpuens medicinam, inſanabili incredulitatis valetudine opprimeretur, nulliſque Innocentii conjugis vel minis, vel precibus, vel lacrymis moveri poſſet; univerſa, Innocentio rogante, ad domum in qua habitabat, fraternitatis multitudo convenit, habens magnum dolorem animi, quòd tantæ lætitiæ plenitudini una mulier obſiſteret, quia jam ſoror ejus manifeſtè putabatur. Cùm igitur diu caſſa verba ſurdis auribus ingerentes nihil profeciſſemus, ad cognitum orationis præ-
B ſidium convolavimus, preceſque quas humana repellebat impietas, ad cæleſtem miſericordiam vertimus. Itaque uſque in horam tertiam ferme hymnorum & orationum prœliis adversùs Amalech hoſtem Jeſu ducis noſtri ſudavit *Exodi 17.* exercitus. Inde cùm jam penè, quod fatendum eſt, deſperantes abſceſſionem moliremur, reſumtis rurſum viribus orationem cunctis indiximus, ſoloque ſtrati diu flevimus; & cùm in conſummatione orationis Amen populus acclamaſſet, & illa credere ſe & Chriſtianam fieri velle ſubjunxit. Nos itaque, hac etiam à diaboli laqueis erutâ, læti
C ad habitacula noſtra perreximus.

19. Sequenti, id eſt, octava demum die, qua veneramus Jammona, remeare ſtatuimus, optima præclaræ victoriæ gaudia reportantes. Sed cùm jam in procinctu itineris conſtituti, civitate digrederemur, Dominus populo ſuo, quaſi pro viatico, gaudium quod ſolum deeſſe videbatur, adjecit. Affinis ſi quidem Innocentii illa vidua de pelago reducta eſt, quæ ſubitò ſe meis genibus advolvens, fidei noſtræ auxilium cum lacrymis deprecabatur. Cui ego: Cur, inquam, mulier tantâ animi levitate fratres tuos deſerere voluiſti? Ad hæc illa: Et Jona, inquit, propheta à *Jonæ 1.*
D facie Domini fugere voluit, & tamen voluntatem Dei, licèt invitus, implevit. Suſcipe ergo, tu non ſolùm me, ſed & iſtas orphanas, & Chriſto eas nutri. Et hoc miſerabiliter acclamans, duas filias ſuas parvulas mihi cum fletibus ingerebat. Quis non præ gaudio flevit? Cui non extorſit lacrymas lætitiæ magnitudo? Suſcepi planè ovem, quam ex omni numero ſolam erraſſe putabamus; eamque cum gemino fetu ad Chriſti ovilia revocavi.

20. Sanè per hos octo, quibus hæc geſta ſunt, dies, ante initium Quadrageſimæ, Paſchæ à nobis celebrata eſt feſtivitas: quingentas ſi quidem & quadraginta animas ad
E Eccleſiam conſtat adjectas. Inane autem & ſupervacaneum non reor, ut cùm multa propter infinitam copiam prætermiſero, in fine commemorem, neminem ex tanta Jammonenſis populi multitudine, qui per triginta millia paſſuum ante tot dies venerat, aut curam domùs ſuæ, aut proviſionem ſubſtantiæ, aut deſiderii affectum huic operi prætuliſſe. Illud magis mirum magiſque gaudendum eſt, quòd ipſam Judaicæ plebis terram diu inertem, nunc autem reciſis incredulitatis vepribus & recepto verbi ſemine multiplicem fructum juſtitiæ germinare conſpicimus; ita ut nobis in ſpe tantorum novalium gaudeamus, unde inſignem perfi-
F diæ eruimus ſilvam, illic fertiliſſima fidei opera pullulare. Primùm enim ipſa ſynagogæ fundamenta evertere, deinde ad novam baſilicam conſtruendam non ſolùm impendia conferunt, ſed etiam humeris ſaxa comportant.

21. Hæc beatitudo veſtra die quarto Nonarum Februalium virtute Domini noſtri Jeſu Chriſti arrepta, octo diebus ab eodem conſummata eſſe cognoſcat, poſt conſulatum domini Honorii undecimum, & Conſtantio iterum victore. Quamobrem ſi indigni & peccatoris verbum dignanter admittitis, zelum Chriſti adversùm Judæos, ſed propter Deum eorumdemque perpetuam ſalutem, ſuſci-
G pite. Forſitan enim jam illud prædictum ab Apoſtolo venit tempus, ut plenitudine gentium ingreſſa omnis Iſraël ſalvus fiat. Et fortaſſe hanc ab extremo terræ ſcintillam voluit Dominus excitari, ut univerſus orbis terrarum caritatis flagret incendio.

ADMONITIO

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTES LIBROS.

INCERTI auctoris sunt, qui subsequuntur de miraculis sancti Stephani Martyris libri duo, neque Evodii episcopi Uzalensis nomen, cui inscripti à Lovaniensibus fuerunt, præferebant in antè edito Johannis Vlimmerii codice; neque in vetere libro Floriacensi. Evodii jussu compositos testatur auctor in prologo, seque etiam ipse ab eodem Evodio episcopo diversum indicat in 6. ac 13. capite libri primi & in fine libri secundi. Proinde in argumento quod Operi post finitum prologum affigitur, quando miracula hæc dicuntur mandata quoque notitiæ fidelium ab Evodio in Ecclesia Uzali, *his verbis non auctor scriptorque Operis, sed suasor & approbator qui scribi legique jusserit, Evodius significatur. Nescimus autem an Opus istud habuerit præ oculis Augustinus, quando descriptum hic in libri primi fine miraculum narraturus in Sermone 323. n. 3. dicebat:* Apud Uzalim, ubi est episcopus frater meus Evodius, quanta miracula ibi fiant quærite, & invenietis. Prætermissis autem aliis, indico vobis unum quod ibi factum est, ut videatis quanta sit ibi præsentia majestatis.

DE MIRACULIS S. STEPHANI
LIBRI DUO.

PROLOGUS.

Tob. 12. 7. QUONIAM sanctus Raphaël Angelus nos adhortari dignatur, ut opera Dei non tam in abscondito collocemus, quàm potiùs pro Dei gloria in aperto pandamus, monens, & dicens, *Sacramentum regis bonum est abscondere, opera autem Dei revelare & confiteri honorificum est:* quia sicut cognitis fidem non adhibere infidelitatis est, ita invidentiæ est in ædificationem aliorum nolle cognita prædicare. Propterea, beatissime papa Evodi, jussis paternitatis tuæ studiosè obtemperare curavi, non tam fisus viribus meis, quàm adjutus gratiâ Dei & sanctis orationibus tuis: ut ea quæ per patronum nostrum Stephanum primum Martyrem suum operatus est apud nos Christus, & adhuc operari dignatur, non malivola taciturnitate supprimere, quò ceteri fraudarentur; sed magis pia devotione narrare, quò Amici Dei gloria fraternis auribus intimetur: nec ingenio & linguâ aliqua quasi exaggerare prævalentes; sed ipsarum rerum veritatem, prout Deus donaverit, fideliter explicare cupientes, ut ipsa nostra narratio non tam verborum pompam audeat quærere, sed potiùs mendaciorum fucum studeat declinare; ita ut ubicumque res postulaverit, ipsorum quoque hominum verba, sicut ab eis dicta sunt, simpliciter ponere non debeamus erubescere. Magis enim placent bonis ac religiosis quæcumque dicuntur vera, etiam vitiosis verbis, quàm falsa politis & ornatis verbis. Sanè non ob hoc nos quispiam arbitretur voluisse ista narrare, quasi aliquid nos gloriæ beato Martyri videamur præstare: quando quidem illi nec tacendo demere, nec loquendo quidquam possumus conferre. Ipsa quippe virtutum miracula nullo humanæ linguæ præconio indigent, jam ubique personantem exserunt tubam: sed tantùm nostram devotionem ad fratrum ædificationem pro recipienda obedientiæ mercede cum humilitate volumus demonstrare, metuentes quoque quod
Lucæ 19. 40. ab ipso Domino legimus terribiliter dictum esse, *Si vos tacebitis, lapides clamabunt.* Quæso autem vos omnes, quotquot hæc audire vel legere piè ac religiosè volueritis, ut hujus peccatoris ultimi, qui hoc in nomine Domini scripsi, semper in sanctis orationibus vestris meminisse dignemini: & si quid à nobis rusticiter profertur, non indignemini; sed tantùm, quia veraciter dicitur, delectemini.

LIBER PRIMUS.

Textus divinorum operum, quæ ostensa sunt per beati protomartyris Stephani venerabile meritum, mandata quoque notitiæ fidelium ab Evodio in Ecclesia Uzali, cujus urbis pontificatum administrabat sacerdos dignissimus; Aurelio tunc temporis Augustino apud Hipponem Dominicæ sationis dispensatore constituto.

CAPUT I.

De ampulla sanguinis famulæ Dei per somnium ostensa.

CUM igitur adhuc nullus saltem rumor esse potuisset, quo ad nos indignos Domini sancti Stephani in martyrio primi Confessoris Christi reliquiæ venturæ essent; non enim hoc fieri posse aut in cogitatione habebamus, aut suspicari poteramus; ecce ex anteriori tempore cœpit idem gloriosus quibusdam apud nos sanctis animis se ipsum revelare. Nam cùm quodam loco vel die sermo supradictarum reliquiarum ab his servis Dei fieret, qui easdem sibimet de Orientis partibus missas nobis nescientibus habebant, adfuit in sermone quædam etiam mulier sacra famula Dei, quæ ubi hoc audivit, ut evenire adsolet, non facilè credidit, & apud semetipsam tacitè dicere cœpit, Et quis scit si verè Martyrum sunt reliquiæ? Statim autem sequenti nocte per somnium ampulla quædam eidem demonstratur intra se habens sanguinis quamdam adspersionem & aristarum quasi ossium significationem: quam Presbyter quidam manu tenens germano ejus Monacho illa præsente locutus est dicens, Vis scire quomodo Martyrum probentur reliquiæ? Quo dicto ampullam ejus ori injecit, & mox flamma [a] ignis per aures ejus atque oculos evomi cœpit. Hoc quomodo res ipsa manifestata sit dignanter accipite. Ampullam sicut oculis suis vidit ancilla Dei in somnii revelatione, sic inter manus suas accepit postea sacerdos Dei in ipsius rei manifestatione; & quòd illa quamdam dubitationem priùs in se habuit, eamdem nunc in quibusdam res ipsa declaravit. Quod deinde ignis per ampullam aures atque oculos comprehendit, quid aliud tunc præsignavit, nisi quòd prædicatio sanctarum reliquiarum perveniens ad os Monachorum, unum corpus Ecclesiæ per auditum atque visum claritatis Dei igne succendit, ut omnes meritò dicerent, *Sicut audivimus, ita & vidimus?* *Psal. 47. 9.* Nec quod ille Presbyter apparuit, qui ad os Monachi ampullam applicuit, quæ ignem emisit, inane fuit. Is enim erat qui nuper ex Oriente rediens, & de sanctis reliquiis quas illic viderat, in ore servorum Dei verbum ponens, quasi ampullam admovit, & sancto igne succendit. Sed jam vellem ad evidentiora & manifestiora patroni Stephani transire miracula, nisi ad rem pertinere existimarem, alteram adhuc Sanctitati vestræ proferre visionem. Quam peto ut patienter, & sicut arbitror, non infructuosè, audire dignemini.

CAPUT II.

Ubi virgini sanctus Stephanus apparuit.

ALIA autem virgo sacra ad locum antiquorum Martyrum in suburbio civitatis constitutorum, qui Felix & Gennadius nuncupantur, videbatur sibi iter facere *Martyres antiqui Felix & Gennadius.* per somnium, non eâ viâ qua de civitate compendio pergi adsolet, sed aliquantulùm deviâ & flexuosâ. Per hanc videt adventare innumeros populos gaudentes sanè atque psallentes, & cereos & luminaria cum grandi celebritate gestantes, & quasi quemdam candidatum parvulum comitantes, eique iteratis vocibus inclamantes, Confessor Christi, confessor Christi. Quem cùm ad ecclesiam perduxissent, atque supra pulpitum elevassent, videt eumdem

[a] Sic Floriacensis MS. At editi, *flamma sanguinis.*

parvulum subitò manus extendisse, & ore proximo populis dixisse, Ecce habetis Martyrem. Mirabile dictu est, quanta hujus quoque visionis veritas consecuta est. Nec immeritò olim per Prophetam divina voce prædictum est, (Joel 2. 28.) *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & dabo de Spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ, & juvenes visiones videbunt, & senes somnia somniabunt: & super servos meos & ancillas meas effundam de Spiritu meo: & dabo signa in cælo sursum & in terra deorsum.* Unde etiam stella ad locum supradictorum Martyrum, ab his qui tunc in agro fuerunt, occurrisse refertur. Nam si placet, secundæ visionis fructum incipiamus ostendere. Igitur post quadraginta ferme dies ex quo ista revelata sunt, in loco memoratorum Martyrum nostrorum, quò illa pergentem se viderat, susceptis ibi reliquiis, atque sacramentis fidelium celebratis, exinde cantantes atque psallentes cum immensæ multitudinis choris ad civitatem regredi cœpimus, per illam verò viam quæ puellæ monstrata est, portabantur sancti Episcopi gremio residentis vehiculo sanctæ reliquiæ, velut ille parvulus candidatus qui ab illa fuerat visus. In sui quippe corporis portione parvulus ille cognoscitur Confessor Christi. Dubitas an Martyr parvulus sit? Nonne propter innocentiam infantulus, propter humilitatem pusillus est? Ipse denique hymnus qui ore universi populi cantabatur, id est, (Psal. 117. 26.) *Benedictus qui venit in nomine Domini*, quid aliud, dum repetita voce cantaretur, significasse intelligitur, nisi quod illa audiente dicebatur, Confessor Christi, confessor Christi? Jam verò sicut ostensum erat puellæ, ita cereis luminaribusque fulgebant. Eamdem quoque, quam illa per visionem viderat, nos etiam intravimus ecclesiam. Unum aliquid ultimum de omni visione jam restat, quòd puella Confessorem illum in pulpitum levatum esse conspexerat, & extensis manibus dicentem populis audierat, Ecce habetis Martyrem. Hoc quoque qualiter impletum sit divina procuratione ad tempus dignamini accipere. Eodem namque die in quo ingressæ sunt ecclesiam beati Stephani reliquiæ, in ipso principio Canonicarum lectionum, Epistola ad nos quoque delata cujusdam sancti Episcopi, Severi nomine, Minoricensis insulæ, de pulpito in aures Ecclesiæ cum ingenti favore recitata est: (Epistola Severi episcopi.) quæ continebat gloriosi Stephani virtutes, quas in insula memorata per præsentiam reliquiarum suarum in salutem omnium illic credentium perfecerat Judæorum. Unde ex hac recitatione talium factorum suorum tamquam extensione manuum suarum acclamantibus & exsultantibus fidelibus ipse dicere videretur, Ecce habetis Martyrem. Verùm hæc dicta sint, ut commendare fratribus aliquo modo possemus, quàm non utcumque & temere, sed divina dignatione ad nos quantumlibet homines peccatores sancti Stephani reliquiæ videantur pervenisse.

Caput III.

De muliere cæca, quæ pallam cum reliquiis contigit, & visum recepit.

Nunc ergo, sicut promisimus, ad notiora miracula veniamus. Cùm igitur ejusdem diei vespere in loco absidæ super cathedram velatam essent reliquiæ constitutæ, mulier quædam nomine Hilara oculis capta, civibus nota panaria, excitata tantæ gloriæ Martyris fide, & nulla incredulitatis fluctuans dubitatione, (Jacobi 1. 6.) *Qui enim hæsitat*, inquit apostolus Jacobus, *æstimabitur tempestati maris, quæ à vento movetur & circumfertur:* hæc itaque in fide roborata, & in spe percipiendi luminis confirmata, ac divinæ gratiæ amore inflammata, ad locum ubi erant reliquiæ, quò ipsa per se impedientibus carnis oculis corpore appropinquare non poterat, sed lucentibus oculis cordis spiritu jam pervenerat; rogavit quamdam feminam religiosam, ut sibi manum daret, & se illuc duceret, unde lucem se recepturam esse confideret. Quò cùm alienæ manus auxilio deducta fuisset, pallam super reliquias positam manu errabundâ comprehendit, statimque suis utrisque luminibus applicavit; atque exinde nondum quidem corpore illuminata, sed jam luce fidei irradiata discessit. Nam gloriosi Martyris nomen nunc ore, nunc corde precando, etiam Christum Dominum non reticebat. Quæ cùm domum suam fuisset reducta, intra ipsos quoque domesticos parietes ad evincendas cæcitatis tenebras, quasi adversùs Amalec ho-

A stem [a] Jesu, continuata oratione pugnabat. (Exodi 17.) Parum aliquid noctis transierat, cùm ecce mulier ostii sui limen egressa, paulatim cœpit lumen recipere, ita ut parietes contrà positos adspiceret, & silices plateæ visu discerneret. Statimque filium suum appellavit, atque his verbis alloqui cœpit: Fili, nonne isti parietes de domo infantis [b] villici sunt? Ecce & silices de platea. Et dixit ei filius suus, Ut quid mentiris? putans quòd illa tentando id diceret, non videndo. Iterum levans oculos ad cælum, Ecce video, inquit, & lunam super theatrum adhuc dimidiam. Dixitque ei filius suus, Quare te faciebas non videre? quasi numquam antea mater ejus cæca fuisset, sed potiùs cæcitatem finxisset.

B [c] Nec mirum si animalis homo nondum perciperet quæ sunt Spiritûs Dei, (1. Cor. 2. 14.) ignorans quod olim prædictum esset: *Tunc aperientur oculi cæcorum.* (Isai. 35. 5.) Verùm illa non simulatæ pristinæ cæcitatis, ut filius putabat; sed conscia perceptæ novæ lucis, ut veritas habebat, Amico Christi gratias agebat: quoniam non frustra Deo cantaverat, *Tu illuminabis lucernam meam Domine, Deus meus illuminabis tenebras meas:* (Psal. 17. 32.) &, *Illuminans tu mirabiliter à montibus æternis:* (Psal. 75. 5.) quæ sic de montibus æternis exaudita sit & illuminata. Altera die manè ad ecclesiam sola nullo alio comitante, sed proprio lumine deducente, perrexit, laudes Dei & Amici Dei C non abscondit, quid in se mirabiliter gestum fuisset, congratulantibus & admirantibus fidelibus enarravit. Hoc ergo primum notum est apud nos in adventu sanctarum reliquiarum.

Caput IV.

De homine qui cadens pedem fregerat, & salvus factus est; & de multis qui à variis morbis curati sunt.

Per idem tempus quidam civitatis tonsor, qui Concordius vocabatur, pedem cadendo fregerat. Is diu lecto decumbens, variis doloribus cruciabatur. Cùm hinc eum paupertatis cogitatio, inde parvulorum filiorum sollicitudo in tanto casûs sui mærore positum maceraret, ec- D ce quadam nocte, ipso quidem dormiente, sed non illo dormitante neque obdormiente qui custodit Israël, (Psal. 120. 4.) qui pusillum & magnum fecit, & æqualiter est illi cura pro omnibus, videt per somnium perductum se in arduum quemdam & angustum cujusdam montis adscensum, unde nulla sibi esset facultas remeandi, nullus exitus evadendi. Ex quo quid aliud demonstrabatur, quàm ut sciret atque intelligeret, in angustiis pressurarum suarum, non humanum, sed solius Dei deberi quærere auxilium? Namque apparuisse sibi ait quamdam reverendi visûs feminam, quæ sibi sic afflicto & dolorum amaritudine repleto, speciem fici traderet, per cujus dulcedinis significationem spiritalis gratiæ E perciperet suavitatem. Unde etiam fiduciam impetrandi accipiens precibus insistebat, & sanitatem ab ea petebat. At illa, quæ typum procul dubio gestabat Ecclesiæ, Modò, inquit, accede ad sanctum Stephanum, & faciet te sanum. Quod dictum facti fides est subsecuta. Nam cùm illa discederet, & ipse post eam relinqui se dolens diceret, Dimittis me, & ducis te? ecce videt illam, sicut illi promiserat, ad sanctum Stephanum accedentem & pro se rogantem ac dicentem his verbis: Rogo te per sanctitatem tuam cura illum; miserere illi, miserere filiorum ejus, libera hominem innocentem de tribulatione. Tum illum qui rogaba- F tur vidit ad se, atque ad cubiculum in quo jacebat, ingredientem amictum veste candida, specie decora. Quem mox ut agnovit, ut ægrotus medicum, egenus copiosum, supplex patronum, his verbis cum lacrymis rogabat dicens, Care Christi amice cura me, libera me de tribulatione, miserere mihi, miserere filiis meis. Vix precator verba finierat, & jam precum exauditor precibus respondebat, dicens, Surge, salvus factus es. At ille statim in sermone jubentis, tamquam qui obdormiens corpore, sed vigilans spiritu audisset, continuò de lecto exsilivit, & ante lectum suum firmis gressibus incedere cœpit, ac sic verbum illud prophetiæ im- G plevit: *Et claudus saliet sicut cervus.* (Isai. 35. 6.) Deinde manè surgit, votaque sua Martyribus, ubi eædem reliquiæ susceptæ sunt, reddere properavit. Quò propter itineris longitudinem baculo adhuc innitendum esse putavit. Ubi post quàm diu oravit, cereos accendit, baculum dereliquit, atque exinde filium parvulum collo sustinens repedavit: in ecclesiam venit, & gloriam Dei atque Amici Dei sanitatis adtestatione prædicavit. Post hæc reliquiis in ecclesia cum in-

[a] Editi, *adjuvante Iesu*. Abest *adjuvante* à Floriac. MS.
[b] Floriac. MS. *vilici*.

[c] Hic aliisque passim locis lacunas juvante Floriacensi codice explemus.

genti celebritate collocatis, tamquam proposita statione medicinæ (unde cantavimus, *Suscepimus Deus misericordiam tuam in medio templi tui*,) quanti ex illo die multitudinis undique concursus fieri cœpere, quanta beneficia fuerint collata, & quotidie conferantur, quanta miracula demonstrata, quot cæci illuminati, paralytici sanati, quanti variis morbis passionibusque curati, sed & mortui suscitati, longum est nobis & penè impossibile universa vel memoriâ retinere, vel sermone digerere, vel stilo mandare; cùm unumquodque miraculum sui generis quamdam historiam habere noscatur. De quibus tamen omnibus, quæ neque explicare possumus, neque penitus reticere debemus, pauciora quæque & notiora eligimus, ut neque fastidientium aures inundemus, neque diligentium studia defraudemus.

Psal. 47. 10.

CAPUT V.

De muliere quæ pro marito suo sanctum Stephanum invocavit, & exaudita est.

a IGITUR [a] Memplonitani loci mulier quædam diu peregrinantis mariti nec de morte certa, nec de vita secura, cùm triennii ferme tempus emensum esset, quo illa diversis opinionibus de conjuge exagitata in ancipiti & dubio vitæ suæ statu fuisset collocata, fluctuabat ex incerto pendens muliebris animus, & in quod se latus ægra projiceret ignorabat, dum hinc nuptiæ suaderentur, paupertas proponeretur, sollicitudo ingereretur, fragilitas carnis insidiaretur; rursum ex alia parte castitas, maritus, fama, religio ante oculos ponerentur: tandem inter hujuscemodi sibimet repugnantium cogitationum æstus, potentissimi advocati Stephani implorare debere patrocinia, non sine divina providentia est à quibusdam instigata atque cohortata. Nam ad ejus Memoriam supplex advolavit, ibique se cum lacrymis stravit. Et dum orat audire meruit, Maritus tuus venit. Propere illa domum rediit, & maritum incolumem invenit. Ita & conjugi castitas custodita, & Amico Dei quanta fuerit animæ periclitantis cura, cognitum factum est in Dei mirabili gratia.

CAPUT VI.

De homine quem collapsa domus oppresserat, cujus conjuge orante sanctum Stephanum, vivus inventus est.

PER idem tempus in nostra civitate quædam domus ruinâ collapsa hominem oppresserat, cui nomen Dativus est. Cujus exinde erutum corpus & ad vicinam domum translatum, funeris obsequio plangebatur. Proinde jugalis ejusdem, mariti sui tanto luctu perculsa, ad Memoriam gloriosi Stephani pro vita mariti cum lacrymis se prostratura perrexit. Ibidem dum illa aliquandiu ad aures Amici Dei fide pulsaret, precibus insisteret, ecce repentè in conspectu plangentium funeri circumstantium & nomen venerandi Martyris invocantium, vir ejus in quo jacebat loco, aperire oculos, & corpus movere, videntibus & mirantibus omnibus qui aderant, cœpit: ac deinde post aliquantum ejusdem diei spatium emensum ad vivos rediens, & in se residens, ad illum cujus domus erat, dixit, Beatus es frater, quoniam hodie Angelus Dei domum tuam intravit. Et narrare cœpit quæ animæ suæ revelata fuissent. Dixit enim multitudine mortuorum se fuisse circumdatum, quorum alios agnovisset, alios ignorasset. Deinde quodam ingresso juvene, candida veste nitente, habitum diaconi præferente, & pietatis imperio jubente ac dicente illis mortuis, Recedite, statim illas mortuorum turbas non comparuisse. Tum illum ad se accessisse, ac sibi dixisse, Redde quod accepisti. Et se non intelligente, iterum illum repetisse, Redde quod accepisti. Sed & tertiò ut redderet similiter imperatum sibi ab eo fuisse, seque respondisse: Num Symbolum jubes ut reddam? Et illo dicente, Redde, se ex ordine Symbolum reddidisse, & adjecisse, Si jubes, & Orationem Dominicam reddo: atque illo annuente reddidit. Tunc ille signo salutari cor jacentis signavit, eique dixit, Surge jam salvus. Et surgens, sicut dictum est, salvus effectus est.

CAPUT VII.

Ubi prohibuit sanctus Episcopum, ne reliquias suas transferre præsumeret.

EODEM tempore venerabilis Episcopus noster, de ejusdem sancti reliquiis aliquam partem disposuerat in Promontoriensi ecclesia collocare. Dies etiam quo id fieret statutus erat. Ecce ante diem ferè tertium, quidam Ecclesiæ nostræ Presbyteri duo, quorum unus maturioris ætatis,

A [b] Zumurus nomine, admonetur, quod ipse postmodum retulit, ut ad Episcopum manè pergeret, eique diceret, ne perficeret quod de parte reliquiarum facere disposuisset. Quod cùm memoratus Presbyter negligenter habuisset, nec ad Episcopum pertulisset, secunda vice & graviter arguitur, & alapâ illisâ in faciem verberatur. Alium autem Presbyterum Donatum nomine retulisse, quòd in ipso loco Memoriæ eumdem Episcopum nostrum viderit sibimet è diverso adstantem, & Sacramenta nivei candoris in palla manibus & collo gestantem. Quem protinus appellans, constanter dixit, Pone hîc quod portas. Cúmque ab alio in sinistra Episcopi stante Presbytero, sibimet, diceretur,

B Et quis alius portabit? Ipse respondit, Quid ad te, modò hîc quod ab Episcopo portatur, loco suo reponatur? Quod sicut revelatum est, ita post diem tertium impletum est. Namque cùm jam præcedente die vehiculum pararetur, ut cum parte reliquiarum Episcopus proficisceretur, repentè hujusce rei famâ per civitatem divulgatâ, immensa ad ecclesiam multitudo confluxit. Tumultus & clamor magnus fieri cœpit, zelus fidei & amor Amici Dei omnes accendit. Circumdatur Episcopus stipantibus turbis, rogatur, & tenetur, nec antè dimittitur, quam sacramento etiam interposito nihil se reliquiarum de civitate ablaturum esse polliceretur.

C Quo ita demum illa populi pro zelo fidei tempestas placaretur, simulque reliquiæ in unum congregarentur, in eodem Memoriæ loco, ubi jam pars fuerat reliquiarum primitus collocata, ibi & alia pars similiter reponeretur. Donatus presbyter per somnium sacramenta portantem Episcopum, hoc est sacratarum reliquiarum portionem gestantem compellere, sicut dictum est, videbatur, ut in loco suo reponeretur quod ab eodem reportabatur. Ideo factum credo, ne ullus divisionis locus daretur, maximè quia in Ecclesia hoc agebatur, quæ primitus à Donatistarum divisione usurpata, postea usque in hodiernum unitati Catholicæ est restituta. Unde etiam vo-

D cabulum sumsit, ut ecclesia Restituta appellari meruerit. Ecclesia Restituta.

CAPUT VIII.

De cæco qui capsellam reliquiarum tetigit, & visum recepit.

SANE eodem quo hæc agebantur die, cùm pars ipsa reliquiarum de monasterii habitaculo prolata cum ingenti celebritatis exsultatione & hymnorum choris resonantibus dulci modulatione manibus sacerdotis ad ecclesiam portaretur; ecce quidam cæcus apprehendens capsellam argenteam, in qua erat reliquiarum portio memorata, cœpit fortissima fide regno cælorum vim facere. Et quia qui vim faciunt, diripiunt illud, continuò lumen rece- Matth. 11. 12.

E pit. Unde universæ Ecclesiæ suæ Christus non modicum gaudium cumulavit.

CAPUT IX.

De duobus catenatis per gloriosum Stephanum liberatis.

ITEM cùm quidam in custodia publica catenarum nexibus vincti districtiùs haberentur, eorum unus cruciatu pœnæ ac dolore compunctus, sanctum Stephanum Christi carum in auxilium invocabat. Ecce verò inter lacrymas vocesque ejulantis, subitò de manibus ejus corruêre catenæ. Quo facto cùm præposito custodiæ solutus ultro se ipsum ingessisset, & rem tanti miraculi confessus fuisset,

F non est ausus custos rursum ei vincula injicere, sed planè ex hoc quasi cautior & sollicitior effectus alium pariter vinctum artiùs fortiúsque constrinxit: quasi divinæ potentiæ possit esse quidquam insolubile, ignorans quia *sermo Dei non est alligatus.* Verùm cùm ille simili vinculorum asperitate compulsus ad eumdem tanti miraculi auctorem talibus, sicut socius ejus, vocibus & fletibus suppliciter exclamaret, ipse quoque exaudiri meruit, & similiter catenis resolutis opera Dei confitendo narravit. 2. Tim. 2. 9.

CAPUT X.

De reo soluto, & per meritum sancti Stephani sanato.

G ALIO item vincto cùm in thermis publicis vapore caloris catenarum vulnera intumescerent, & gravissimum dolorem eidem concitarent, adfuit fides, ut Amici Dei opem imploraret. Qui cùm ad piscinalem egressus esset, subitò etiam ipsi catenæ ceciderunt, & omnes quotquot viderunt, Christum, atque ejus primum Confessorem Stephanum magnificare cœperunt.

a Ita Floriacensis MS. At editi, *Igitur in emblonitur na loci*. Vide infrà lib. 2. c. 4.

b Codex Floriac. *Zurius*.

Caput XI.

Ubi paralyticus meruit sanitatem.

Paralyticus territorii Hipponensis [a] Zaritorum, vocabulo Restitutus, faber ferrarius, per plurimum tempus lecto decumbens, non pedibus poterat incedere, non linguam in verba resolvere: tandem beati Stephani ad se famâ perlatâ, parentes proprios nutu quo poterat hortabatur, ut ad Memoriam gloriosi Martyris portaretur. Quo facto dum ibidem hyemis multo tempore in tanta frigoris asperitate super pavimentum tessellæ jaceret in oratione, (quod utique contrarium hujusmodi infirmitatibus esse solet,) ferè vigesima die per somnium noctu apparuisse sibimet indicavit quemdam juvenili formâ præditum, speciosa etiam veste & habitu decorum, seque tunc ab illo accersitum, sibique esse jussum ut ad locum Memoriæ suis pedibus accederet: & ex illo cœpisse paulatim gressum & linguam ad propria officia aliquantulum revocare. Cúmque quartus mensis fuisset [b] emensus, eo quòd nondum adhuc plenam receperat sanitatem, cogitare cœpit ad propria remeare; seque tunc admonitum fuisse ait, sibique dictum esse, ne festinare vellet, sed adhuc quatuor menses exspectare deberet, quò tunc domum suam propriis pedibus repedaret. Quod omnino sicut promissum est, ita die & tempore denuntiato adimpletum est. Nam sicut & nostra conscientia testis est, & ipse in gloriam Dei confessus est, & pedibus suis ad propria remeavit, & ore proprio verba distinctiùs pronuntiare cœpit.

Caput XII.

Ubi quidam paralysi linguæ & pedum liberatus est.

Quidam de civitate Uticensi paralysi pedibus & linguâ implicatus lecto detinebatur. Cujus mater ad sancti Stephani Memoriam fide firmissimâ convolavit, secumque post quàm filii sui caussam optimo advocato commisit, exinde aliquid pulveris pro sanctificatione abstulit, & revertens domum filio jacenti adhibuit. Ex quo mox ille sanitatis beneficium sentiens, de lecto surrexit, & non solùm pedibus suis ambulare cœpit, sed etiam per duodecim millia passuum proprio gressu ad beati Martyris Memoriam pervenit, gratias in corde suo agens, de pedum sanitate percepta, sed adhuc preces fundens de propria lingua solvenda. Proinde exuens sibi manicam tunicæ suæ, eò quòd orarium non haberet, per [c] fenestellam Memoriæ ad interiora loca sanctarum reliquiarum manu injecta mittebat, atque inde rursum dexteram reducens ori suo admovebat, & linguam contingendo paulatim nodos loquendi, gratia fidei resolvebat. Hoc enim sæpius faciendo, tamquam salutares cibos de cælesti assumens cellario ægrotanti suo adhibuit membro: unde arentem linguam refecit, & loquendi officium adjutus Dei gratiâ idoneum recepit: ac sic in utrisque illa suppleta est prophetia, per quam olim dictum est, *Et* [d] *plana erit lingua mutorum.* (Isai. 35. 6.)

Caput XIII.

Ubi cæcus Pisitanus lumen recepit oculorum.

Cæcus etiam quidam Pisitanæ civitatis, cui vocabulum est Donatianus, ad stationem potentissimi medici Stephani advenit. Ibi denique pulsans fidei pietate, die octavo, tamquam Dominicæ resurrectionis sacramento, quæ facta est à die quidem passionis tertio, sed in dierum numero post sabbatum octavo, eo die, ut dixi, per fidem lumen oculorum recepit, quando lucem [e] mentium universus mundus per Domini Resurrectionem excepit. Qui cùm vota sua cupiens sancto Martyri reddere, argenteam offerret pro sua devotione candelam, (nec immeritò candelam offerebat, qui lumen receperat,) is accersitus à venerabili Episcopo, atque interrogatus ut ei diceret quid sibi præstitum esset, quare illud donum offerret, adstante universâ Ecclesiâ etiam ore confessus est, quòd & corde & corpore spiritali archiatro curante illuminatus redditus est.

Caput XIV.

Ubi cuidam sanctus Stephanus apparuit, qui audierat filium suum à latronibus interfectum.

Ubilaneus nostræ civitatis nomine [f] Rusticanus, filium suum cum alio homine suo porcos mercatum connumeratis solidis miserat ferè ad ducenta millia passuum: cúmque complures transacti essent dies, neque illi adhuc reversi fuissent, à quodam amico suo argui & increpari cœpit, eò quòd filium suum & hominem suum in tam longinquam regionem mittere voluisset, quos jam à latronibus occisos se dixit audisse. Quo audito, ille quasi miserabili luctu perculsus domum flens lugensque regressus est. Lacrymis pro cibo tota pastus est die. Interea cùm sic nox eum oppressum mœroris tenebris invenisset, ecce per somnium videt sibi apparere quemdam decorum juvenem, cujusdam [g] honorati & primarii civitatis viri nomine Uzalensis vultum habitumque præferentem, eumque hilari facie sibi dixisse, Quid ploras? Respondisse autem se, [h] ut ipsius utar simplicibus verbis, Domine meus, per bonitatem tuam ideo ploro, quia audivi quòd homo meus & filius meus occisi sunt. At ille consolans eum ait illi, Non sunt occisi. Tamen qui sum ego, ait? Ille respondit, Domnus meus Uzalensis. Bene, ait ipse, dixisti, quia Uzalensis sum, sed non sum ipse quem putas: Ego enim sum Stephanus. Sanè unde tristis es de filio tuo & homine tuo, scias quòd jam huc habent redeuntes faciem. Nam dedisti illis solidos viginti quinque, insuper autem acceperunt creditam pecuniam propè viginti millia folles, & adducunt secum porcos numero quadraginta quatuor omnes electos. Venient autem die Romanorum civitatis, horâ primâ. Hæc itaque omnia sicut per somnium revelata sunt, ita postea re ipsa completa sunt. Namque & homines incolumes reversi sunt, & porci tot numero adducti, & summa pecuniæ creditæ eadem inventa, & dies horaque adventûs illorum prædicta sine ullo prorsus errore est consecuta.

Caput XV.

De parvulo qui catechumenus mortuus est, & meritis sancti Stephani matri vivus restitutus est.

1. Cujusdam [i] mulieris filius parvulus mortuus catechumenus erat. Qui matris portatus manibus cum ingenti ejulatu & miserabili vociferatione ante ipsam Memoriam gloriosi Stephani fuit projectus, tradente illa mortuum, ut ab eo reciperet vivum. Cúmque ad aures Amici Dei pulsaret fide pietatis, percussa duplici luctu orbitatis, quòd & in præsenti vita filium perdidisset, & in futura, utpote sine gratia baptismi, salvum habere non posset, ecce inter diu lamentantis & vociferantis dolorem & clamorem miseræ matris, repentè parvulo spiritus redditur, vita tribuitur, vox viventi conceditur. Continuò Presbyter accersitur, baptismus parvulo traditur, sacramenta complentur, atque ita à peccatorum lethali catena anima liberata, statim etiam mortalis carnis vinculo exuitur, & ad Dei spiritales amplexus summa celeritate liberata dimittitur. Ita & matri non modica consolatione concessa gaudere de [k] reddito filio datur, & parvulo salus vera conceditur. Qui profectò ob hoc ad modicum vitam recepit, ne in æternum moreretur: ob hoc ad tempus mori meruit, ut vitâ perpetuâ frueretur.

2. Hæc interim de multis & penè infinitis miraculis pauciora decerpsimus, ne in præsenti auditoribus propter festivitatem Martyris de longinquo advenientibus forsitan oneri esse possemus. Ceterùm quod nobis difficillimum est, si omnia recordari ac recensere, ut superiùs dictum est, vellemus, librum prolixum faceremus. Ipsas enim notissimas clarissimasque virtutes ad prædicationem sui sibimet sufficere existimamus, quæ non indigent humanæ linguæ facultate, quoniam prævalent divinæ potentiæ perspicua veritate. Verumtamen devotionem nostram ad ædificationem fratrum in nomine Christi ex aliqua parte exhibere voluimus, ut paternæ obedientiæ mercedem orationibus vestris recipere & gloriosi Stephani primi testis Christi benedictionem favente divinâ misericordiâ possimus impetrare: per Christum Dominum nostrum, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

---

a In antè editis deest *Zaritorum*, pro quo fortè meliùs, *Diarrythorum*. Restituitur hîc sicuti scriptum est in Floriacensi codice, in quo postea, loco *Restitutus*, habetur *Resti*.

b Floriacensis MS. *fuisset exemtus, ex quo nondum* &c.

c Idem Flor. MS. *per fenestram*.

d Sic Floriac. MS. At editi, *plena*.

e Sic Floriac. MS. Editi verò, *gentium*.

f Floriac. MS. *Rusticianus*.

g Ita Floriac. MS. Editi verò, *Honorii*.

h Floriac. MS. *Respondisse autem se supplicibus verbis, Domine* &c.

i Miraculum istud refert Augustinus in Sermone 323. n. 3. & Serm. 324.

k Sic Floriac. MS. At editi, *de redemto filio*.

DE

DE MIRACULIS S. STEPHANI LIBER * SECUNDUS.

* Abest à Floriacensi MS.

Caput I.

Allocutio de libro altero ad præcedentem adjungendo.

BENE mecum recolit Sanctitas vestra, sanctissimi Patres & Fratres, quòd cùm in conventu nostræ hujus Uzalensis Ecclesiæ * cùm Domini Stephani primi martyris Christi miracula fideliter descripta, & publicâ adtestatione comprobata, ante hoc tempus vobis qui adfuistis de publico recitarentur, hoc quoque plenissimæ gratulationis munus ipso Amico Dei, ut credimus, procurante dilectioni vestræ exhibitum, ut post recitationem divinorum operum atque gestorum, ipsarum etiam personarum in quibus illa mirabilia facta, quæcumque in præsenti reperiri potuerunt, demonstratio perspicua & professio propria, non solùm scriptis nostris testimonium perhiberent, verùm etiam oculis adspectibusque vestris fidem veritatis ingererent. Unde factum est, ut dum ipsæ virtutes Dei vestris auribus primitus per lectionem intimarentur, etiam visibus vestris * oculata fide præsentarentur, ut illud in vobis quod in Psalmo scriptum est compleretur, *Sicut audivimus, ita & vidimus.* Erat namque in tanta re cælestis gloriæ spectaculum grande. Ubi enim pronuntiaverat lector quamlibet historiam, verbi gratiâ primitus de quadam cæca, postea illuminata, statim terminato sermone hæc eadem persona requisita in populo, & inventa, & in medium omnis Ecclesiæ producta, admirantibus & congratulantibus, videbatur sola jam sine ullo comite ac duce, sicut priùs solebat, incedere, ipsaque etiam per se gradus absidæ conscendens, universis eminus conspicienda adstabat, & testimonium in se divinæ gratiæ, ipsorum suorum illuminatione oculorum veluti fidelium testium tacita quadam prædicatione proclamabat. Item cùm de paralytico sanato multis antea cognito præcessit lectio, continuò idem qui ab ejusmodi infirmitate fuerat curatus, similiter productus è populo propriis gradiens passibus, cum totius Ecclesiæ magno gaudio cernebatur, præconia divinæ laudis quibusdam contestans palpabilibus documentis, ipsis sanatis sui corporis integris membris. Dum hæc itaque gererentur, dumque uno eodemque tempore singulis quoque conscriptis etiam ipsæ res mirabiliter concordi unitate coirent; profectò putares non tam præterita narrari, quàm potiùs præsentia demonstrari. Ita enim quod sermone proferebatur, statim etiam ipso præsenti opere cernebatur, ut alio quodam majori miraculo mirabiliora ipsa miracula redderentur. Quis tam durus ac ferreus non in lacrymas erupit, non ad pietatem humilitatemque defluxit? Quis umquam digno præconio loqui possit? Fiebat clamor gratulationis in auditu lectionis: rursùm quoque major exsultatio excitabatur in adspectu visionis; ac sic per auditum & visum penetrabat flamma divini amoris omnis tunc cor hominis. Hæc autem quia sine silentio præterire non potui, propter eorum qui illo tempore adfuerant memoriam renovandam, sive eorum quos ista latebant nequaquam scientiam defraudandam: & quia illa ipsa continuò quæ recitata sunt, statim etiam à religiosis plurimis cum clausula sua capta sunt atque descripta, idcirco ad alia quæ consecuta sunt narranda, hinc adjuvante Domino, quasi libelli secundi exordium sumsimus. Referam igitur vobis, Carissimi, adjutorio Domini nostri Jesu Christi, adhuc Stephani patroni communis mirabilia gestæ rei multisque bene notissimam in laudem & gloriam Dei memorabilem historiam.

* Redundat cùm.

* Vlimmerii codex, osculata.

Psal. 47. 9.

Suprà lib. 1. cap. 3.

Ibid. cap. 2.

Caput II.

De Megetia quæ paralysi fuerat percussa, quæ inter medicorum manus defecerat, & currens ad sanctum Stephanum à duplici infirmitate curata est.

1. CARTHAGINENSIS civitatis quædam fuit, nobilis genere, nobilior Christi fide, Megetia nomine, dives in sæculo, ditior in Deo: cui Christiana mater erat nomine Vitula: pagani autem erant maritus, & socer, & pater. Hæc cùm in utero haberet, quarto mense conceptûs sui, nescio unde nauseando priùs ac rejiciendo dum frequentiùs pateretur stomachi concussionem, orisque distensionem, & vomitûs provocationem, in pravitatem pestem-

A que paralysis caussa perducta est, ita ut exclusis à locis suis ipsis cardinibus dentium & arteriarum, nequaquam posset dilapsa ora constringere, neque pervios atque integros palati motus ac linguæ ad aliquid vel ore emittendum, vel in os recipiendum habere. Remanserat in femina pia & pudorata deformis quidam & aversandus adspectus, & ibi vitii macula corpori erat infixa, ubi utique nequaquam posset esse celata. Facies quippe erat, de qua quidam dixerat, Frons hominem præfert, quæ tegi sine dedecore non potest. Ceterorum namque membrorum cùm aliquo vitio officia præpediuntur, nonnullâ industriâ rubori subtrahuntur. At verò cùm ipse vultus aliqua fuerit fœditate
B turpatus, quidquid propter verecundiam tegminis adhibetur, ipsa verecundia magis augetur. Quid ergo faceret nobilis matrona, velamento abscondens ora vitiata, dum venientibus salutatum ad se æquè aliis nobilibus feminis, aut osculum dare, aut sermonem conferre, ipsius vitæ societas atque humanitas compulisset, ut taceam de cibo & potu, quod vix ægrè poterat manducare vel haurire? Namque ingenium industriaque medicorum diu multúmque circa eam laborantium frustra, non solùm nihil salutis ei conferre poterat, verùm etiam in deterius caussa pergebat. Nec immeritò: ab illo enim conditore & redemtore om-
C nis naturæ Deo nondum in illa reformabatur, quod non nisi ejus virtute formatur, cujus censurâ omne hominis corpus & disciplina constringitur, & medicina laxatur. Tali igitur confecta mærore ac dolore, nec quorumcumque remediorum aut medicamentorum ullo adjuta levamine, ferè jam sexto mense, tabefactum fuerat delicatæ corpus animusque puellæ. Ob quam rem etiam illud quod gestabat à vitali spiritu jam destitutum, intra septa viscerum retinebat emortuum. Ita cùm priùs sub uno paralysis vitio jam ipsa vita horreret, accessit aliud gravius & periculosius, unde nec ipsa quidem vivendi possibilitas remaneret. Nam si puella sic defecerat sub vitiosi oris labore,
D quomodo posset vivere cum mortuorum viscerum collapsione? Septimus mensis incesserat, non vultus pestifer à pravitate exuebatur, non alvus onere mortuo exuebatur. Pontius verò Megetiæ pater, socer autem Avitianus, & maritus Adventius, utpote adhuc gentilitatis erroribus adstricti, quidquid non solùm per industriam medicorum, verùm etiam per artes dæmoniorum ac superstitiosarum figmenta vanitatum, quasi pro vita intermorientis Megetiæ poterant adtentare, frustra omnino atque inaniter desudabant. Sed error infelix quid saluti humanæ te crederes posse conferre, quam studuisti semper auferre? Refellit te Omnis sanitas à Deo.
E vox veritatis in sacratissimis Psalmis, contestans generaliter & breviter, à quo verè sit omnis salus animæ corporisque, dicens, *Domini est salus.* Soli enim Deo rectè Psal. 3. 9.
cantatur, *Homines & jumenta salvos facies Domine.* Qui Psal. 35. 7.
dignatus est creare, ipse prorsùs dignatus est & sanare.

2. Proinde illis memoratis personis diu in talibus frustra laborantibus, & non corpore, sed corde dormitantibus, ecce Deus ille magister qui non dormit neque dormitat, qui Psal. 120. 4.
custodit Israël; ipse Deus, inquam, cui cura est pro omnibus, religiosam Vitulam Megetiæ matrem, fideli calore succendit, atque ut ad domini Amici sui Stephani suffragium accurreret, inspiravit. Quam, ubi benedicta femina
F in sacratarum reliquiarum loco de Carthaginensi urbe ad Uzalensem profecta est, misericordissimus Dominus & miserator excepit, exaudivit, adjuvit, atque de filia compotem fecit, ac de diabolo adversario superato victricem triumphare permisit. Dici non potest quibus illa pia femina Amicum Dei flebilibus vocibus fuerit aggressa, & quanta cum miseratione ante limina gloriosi Martyris prostrata effusos sui cordis dolores expresserit, in hæc verba prorumpens: Domine Stephane Christi amice, subveni matri miseræ, ad te confugienti pro salute periclitantis filiæ.
G Hîc te ergo planctibus oro, illic te ancilla tua præsentem medicum sentiat imploro. Scis ipse qualibus caussis laboret Megetia, & in quo vitæ discrimine sit constituta. Ecce enim ex quanto tempore jacet, misera toto corpore, & paralysi dissoluta, & visceribus tabefacta. Proximum est autem, ut septimo mense completo, comprehendatur ab octavo. Omnes desperant de salute Megetiæ: ego quæ ad Christum & te Amicum ejus confugi, credo quia talis luctus de filia non imponetur capiti meo. Peto autem & rogo, ut cùm hinc à corona tua revertens festinanter ad ancillam tuam proficisci cœpero, recreetur anima mea de filia ali-

quo nuntio bono. His & horum similibus multis affatibus ubi satis visa est sibi idoneum instruxisse advocatum sanctum Stephanum apud judicem Christum, propere ad revisendam filiam, unam & solam suam maximam curam, mater parturibunda revertitur. Oleum tamen sanctificatum, & orarium vel sudarium* orationum suarum sudorumque pro salute filiæ laborantis testimonium, à beati Martyris Memoria secum pariter reportabat. Ecce igitur in via cùm declinandorum æstuum gratiâ (nam æstivum tempus erat, quo igneus sol terras urebat) secessisset, subitò adveniente nuntio accepit litteras à viro suo de Carthagine directas, sicut precibus suis postulaverat, in quibus proximè futura liberatio filiæ significata erat. Nam mensem octavum alterâ die ingressura filia dicebatur, aliquantulùm tamen vegetior esse, & sui jam partûs signa præcedere, & bono animo illam de filia esse debere. Quod totum religiosæ Vitulæ matri, non ore humano, sed divino oraculo nuntiabatur. His igitur primis votorum suorum relevata mater auspiciis, perniciter advolavit. Quæ ubi pervenit Carthaginem, suamque natam in ipso vitæ suæ articulo positam invenit, statim sacrato oleo filiæ membra perunxit, sudarium quoque amplexandum pectori tradidit. Quo facto, rediviva Megetia uteri sui partu exonerata, octavi mensis ingressa prægnantibus mulieribus tremenda* lumina, ab ipsa mortis regia, rursus auris est vitalibus restituta. Sic itaque unâ lethali caussâ dispunctâ, archiatro cælesti protinus altera curanda restabat. Quod ut jamjamque fieret, fida mater Vitula filiam liberatam ad vitalis fontis venam, unde ægræ suæ haustum cæleste poculum adtulerat, salubriterque infuderat, secum reducere cupiebat. Sed nondum recuperatæ vires Megetiæ, post laborem periculosæ enixionis suæ, alterum itineris subire laborem minimè permittebant.

* vlim. grationum.

* fortè, limina.

3. Interea vir, socer & pater puellæ nihilo adhuc permoti in laudem Dei verique ejus Martyris primi de tam miserabili caussa uteri, rursum cœpere ob ejusdem curandam reliquam valetudinem, id est, vitiosi oris pravitatem, illa hominum remedia erroresque consulere, & longas moras temporum frustra conterere. Namque annus integer & aliquot ferè menses evoluti sic erant. Tandem fidelis mater Vitula, archiatrum quemdam Felicem nomine Carthaginensis civitatis, fidelissimum præ ceteris atque amicum domûs suæ, corrogavit ad se ipsam, ac super salutem ipsius unicæ obtestando constrinxit, dicens, Sic unica filia tua vivat, poteſtne curari Megetia de paralysi ista, an non? Tum ille: Fideliter dico, filiam tuam de hac caussa penitus curari non posse, quia sic me voluisti constringere. Ipsa, inquit, junctura quasi carri, ubi oris & maxillarum retinacula quædam continentur, exclusa est à locis suis. Cui respondens mater Vitula, fidei suæ stabilitate fundata, continuò retulit dicens, Ego non sic credo in Christo meo, quia sic relinquetur filia mea in hoc tanto paralysis malo. At ille fidei firmitatem valde admirans in femina, Hoc, inquit, omnipotenti Deo licet facere, cui credis: nam nihil speres ex nobis. Quibus religiosa Vitula auditis, dimisso à se archiatro, assumens secum Megetiam suam adiit virum suum, & virum filiæ suæ, ac pio inflammata dolore, sic fari exorsa est: Adquievimus, inquit, vobis miserè usque nunc, nec resistere viris mulieres valuimus: diu vestras pertulimus voluntates, ex quibus nullus fructus salutis filiæ, nullus cessit effectus, ita ut ecce per annum & quot excurrunt amplius menses inter manus medicorum corpus filiæ meæ tantummodo fatigetur, nec omnino, sicut videtis, aliquid perficiendo sanetur. Rogo aliquando permittite & nobis, ut faciamus & nos quæ expediunt nobis: eamus & nos ad medicum nostrum. Credo in illum, quia qui noluit Megetiam cum suo partu mortuo mori, ipse etiam eam faciet sano vultu suo inter homines conversari. His atque hujuscemodi querimoniis deploratis justis ac veris, nequaquam illi viri tali feminæ virili animo indutæ valuerunt resistere. Maluerunt sponte cedere, quàm quolibet alio judicante victi discedere.

4. Flexis itaque illis in hanc sententiam matris Vitulæ, marito scilicet simulque patre Megetiæ, sed marito quidem adhuc pagano, patre verò Christiano catechumeno effecto nomine Pontio, Senatoriæ dignitatis viro: (Dignum est ut cujus fidem in Christo cœpimus pronuntiare, ejus quoque vocabulum jam incipiamus cum debito honore pariter nominare: qui sanè quemadmodum initiatus Chri- A stiano nomine fuerit, quoniam locus videtur exigere, minimè nos pigebit aperire. Quando enim religiosa Vitula, nondum de partûs periculo liberatâ Megetiâ, ad Amicum Dei fuerat profecta, ibi in suis precibus etiam de hujus viri sui venerabilis credulitate instruxerat, ut ille imbueretur fide ac nomine Christiano. Quod sanè eidem illa ipsa nocte tali est visione revelatum. Visa est quippe sibimet videre juxta ipsam beati Martyris Memoriam duo cerofaria luminosa pariter igne flammantia, ibidemque adsistente secum atque apparente memorato Pontio viro suo, B sibimet dictum fuisse, Vitula, meliùs lucet cerofarium nostrum: unde volo scias me posuisse jam jugulos. Quo viso auditoque, religiosa Vitula somno expergefacta, & manè* facta oratione suppleta, hoc ipsum quod in somnis viderat quibusdam ancillis Dei enarrare cœpit. Et prior ipsa somnium suum interpretata respondit, dicens ad memoratas circumstantes virgines, Noverit sanctitas vestra, quia citò Pontius credet in Christo, sicut confido de Christo meo. Nam hoc est, quod per somnium mihi significavit dicens, Volo scias Vitula, quia posui jam jugulos, non utique nisi sub jugo Christi. Sic ergo honorabilis Pontius C effectus, ut dixi, primùm catechumenus Christianus sequenti anno, hisdem diebus quibus à religiosa Vitula beatus Stephanus pro salute mariti æterna fuerat exoratus.)

* f. facto.

5. Sed, ut dicere cœperam, consentientibus sibimet viris suis, mater Vitula cum Megetia sua pariter de Carthagine profectæ, pariter ad Memoriam beati Martyris pervenerunt, ac deinde ante sacrata ipsius limina prostratæ, die noctuque flentes & ejulantes, cinere & cilicio squallentes, inde nobiles feminæ homines non erubescentes, ut Deo essent placentes, susceperunt illud quod dictum in Psalmis audierant: *Fuerunt mihi lacrymæ meæ panis die ac* D *nocte, dum dicitur mihi quotidie, Vbi est Deus tuus?* Etenim neque ista de ipsa nostra religione Christiana piis & nobilibus feminis deerant ab incredulis improperia, unde ante Dominum flebilibus vocibus, & amaris, ut scriptum est, verbis memorabant, & effundebant super se animam suam. Dicebatur namque ab inimicis fidei nostræ, Ubi est Deus vester? Inclamabat ergo Vitula mater auribus Amici Dei, Domine Stephane, ecce adduxi Megetiam tuam ad te, quam tu ipse liberasti de morte. Nec nos in gaudium inimici fecisti venire, non tradens nos in animas tribulantium nos, qui detrahunt & desperant de Chri- E sto Domino nostro, & de te ejus tanto Amico. Fac, rogo, fac iterum erubescere eos de tota & de plena Megetiæ tuæ salute, sicut jam fecisti erubescere eos de ejus uteri periculosissimo labore. Non omnino deficies ad minora, qui præstitisti majora. Quod promisi ejus viro pagano de te, imple propter te. Non confundatur mater in filia, quæ præsumsit in te, quæ confugit ad te. Certè ut oculus cordis nondum credentium nobisque insultantium sanetur, os filiæ curetur: & ut adquiratur sanitas animæ illorum, præstetur puellæ sanitas membrorum suorum.

Psal. 41. 4.

F 6. Talibus in ejusmodi sensum dictis lacrymabilibus deploratis, septima transierat dies, cùm ecce nocte intempestâ visitatur per somnum Megetia, videt apparentem sibi insignem virum visu, Diaconi præferentem habitum. Illa eum rogare cœpit, velut quemdam medicum spiritualem, ut os suum inspiceret, & si dignaretur, curaret. Verùm ille mox ut os ejus inspexit, vultu eam hilari serenoque * intuitu ait: Equidem adhuc os tuum non rectum; sed sursum adspice, & vide quid volitet super caput tuum. Continuò illa super se erigens oculos, vidit serpentem quemdam teterrimum supra se pennarum remigio volitan- G tem, atque huc & illuc tortuosis anfractibus oberrantem. At pavefacta Megetia horribili monstruosoque visu, insignis illius viri exhortatione firmatur, ad ipsam dicentis, Nisi priùs istum serpentem occideris, sanari non poteris. Sed noli metuere, forti animo illi congredere, & omnino superabis. Quo audito Megetia fidei suæ robore & de tanti adjutoris sui armata protectione, arreptâ in tempore sibimet velut virgâ oblatâ, contra illum draconem teterrimum & tortuosissimum decertavit. Quem, etsi diu exercita diuque ab reluctante adversario delassata, ad extremum tamen ubi illum in capite percussit, continuò prostravit. Quo trepido gaudio expergefacta, strato exsiliens evigilavit. Cúmque somnii sui quid ratio portenderet cogitaret, nec liquidò intelligere valuisset, exinde oravit visita-

* fortè, intuitus.

ri, confirmarique popoſcit, ac deinde ſe quieti permiſit. Ecce denuò videt illum decorum habitu juvenem, nivea veſte fulgentem, ac ſtatim jacenti ſibimet velut manu porrecta, audivit jubentem pariterque dicentem: Surge, ſic curaris. At verò Megetia, ut ante medico homini facere conſueverat, capite oppoſito, quaſi fovenda ora ſua ei offerebat. Sed ille, ut pote ignorantis corrigens factum, reſpondit eidem, Ut quid hoc facis? Priùs ſunt tibi oculi curandi. Illa retulit dicens, Domine meus, oculos ſanos habeo, ſed ut os meum cures rogo. Et ille, Jam, inquit, tibi dixi, priùs ſunt in te oculi curandi. Tunc velut cæleſtis archiatrus, ſpiritu cordis ſecreta introſpiciens quaſi cutem medicinalem collyrium impoſuit, oculos ſuperlinivit, atque diſceſſit. Verùm cùm manè facto hoc ipſum religioſa Megetia ſomnium ſuum cariſſimis ſuis & ſanctiſſimis feminis indicaret, in ipſo ſermone narrationis ſuæ ultro corde compuncta & cujuſdam peccati ſui recordatione ſubitò ſtimulata, peccatum ſuum confiteri non diſtulit, ſed ſicut ſcriptum eſt, delictum ſuum agnovit, & injuſtitiam ſuam non operuit. Ecce ergo qui illi erant oculi priùs curandi, non utique corporis, ſed cordis, quod, ut ſpiritualis medicus, glorioſus Stephanus pronuntiavit illi dicens, Priùs ſunt tibi oculi curandi. Sanandum quippe erat quod vitioſum latebat in mente, ut ſic demum ſanaretur quod depravatum cernebatur in corpore. Hinc ille quoque teterrimus ſerpens, qui ſuper caput volitabat, quia principalem rationalis animæ mentem obtinebat, conterendus fuerat & vincendus. Dum enim reatus cujuſque delicti humiliter agnoſcitur, caput colubri pænitendo quaſſatur, cordis oculus confitendo purgatur. Duodecimo igitur die, ex quo cum ſua ad Amicum Dei venerat matre, dum orat ad locum ſacratæ Memoriæ pulſans fidei pietate, non ſolùm affectu cordis, verùm etiam motu corporis, ipſa oſtiola Memoriæ impulſa patefecit, ac vim faciens regno Dei, caput ſuum intromiſit interiùs, & ſuper cubile ſanctarum reliquiarum confixit, lacrymiſque ſuis omnia illic lavit, atque rigavit. Verùm ecce illo deſuper miſerante qui appropinquat contritis corde, Megetia famula Dei quadam ſibi viſibili & adtrectabili manu os ſuum corrigi & compalpari perſenſit. Quæ poſtea quàm ab oratione ſurrexit, circumſtantibus choris virginum ſanctarum, ibidemque pro illa & cum illa Deo laudes dicentium, tremens & gaudens hoc ipſum indicavit. Quale tunc quantumque in omnibus mentibus fecerit gaudium & flendi ante ipſum Deum excitaverit affectum, vix poterit explicari.

Locus corruptus. — *Pſal. 31. 5.*

7. Sed ante quàm geſtæ rei ad finem optatiſſimum veniamus, ubi plenam perfectamque ſalutem religioſæ Megetiæ, Amico Dei curante atque auxiliante in nomine Chriſti, demonſtraturi ſumus, quod in medio hujus aliud mirabiliter contigerit, nequaquam præterire debemus. Cùm ferme quadraginta diebus circa ſancti Martyris locum orando mater filiaque perſiſterent, ecce repente venientibus litteris, ſibimet Carthagine directis, quò pater puellæ honorabilis Pontius diceretur corpore ægrotare, ad eumdem viſendum de Uzalenſi civitate profectæ ſunt. Verùm cùm in medio itineris, æſtuum cauſsâ, fovendi corporis gratiâ lavacris uti voluiſſent; adfuit in præſenti quædam domeſtica ab infideli * cognita Megetia, & in obviàm miſſa, non tam ad ſalutandum, quàm potiùs ad explorandum. Quæ cùm curioſiùs cuperet benedictæ Megetiæ nuda ora vultuſque conſpicere, intravit cum ea in obſequium, & ubi quantum voluit in faciem famulæ Dei intendit, prorſus integrum ſibimet apparens os Megetiæ ſanumque conſpexit. Quo viſo, obſtupefacta atque mirata illa domeſtica, quæ aliud quàm ſperabat invenit, continuò ad quamdam juxta ſtantem ſacram virginem convertit ſeſe, & nominatim eam compellans ait: Infans Helpidiana, ſana eſt prorſus domina Megetia. Sic enim Dei gratia vigebat in Megetia, ut licèt ejus plenior cura in corpore ex parte aliqua differretur, perfecta tamen ſanitatis ſpecies reverberandis incredulorum oculis objiceretur. Quod illa ancilla Dei intelligens magnum myſterium Dei, illi mulierculæ reſpondit dicens, Increduli vel modò credite.

* *f.* cognata Megetiæ in obviàm miſſa.

8. Rurſus apud Carthaginem cùm benedicta Megetia quadam die cum viro ſuo pagano ſermonem conferret, & inter fabulas dum viro ſuo ore integro vultuque appareret, commotus tali viſione vir ejus gratulari cœpit ac dicere, Domina Megetia, ſanam te prorſus adſpicio. Verùm illa diſſimulando interim tegens quod divina virtus in ſe demonſtrabat, ſermonis ſui curſum tenebat. Itidemque ille quod videbat tacere non poterat, & ſicut priùs eidem reſpondebat: Sana es prorſus, Deo gratias. At illa impleta gaudio, tandem ſubridens, ait marito: Vel modò jam credes Chriſto? Et ille: Quid vis, inquit, faciam patri meo? nam & ego Chriſtianus fieri volo.

A

9. Sed ut jam ad terminum quem promiſimus veniamus, dies Paſchæ ſanctiſſimus propinquabat, ecce benedicta Megetia à quadam amica atque nobili femina Ruſtica rogabatur, ut voto ſuo ſolvendo beato Martyri Cypriano in Mappalia ſecum pergeret, & ſollemnitati pariter intereſſet. Quod Megetia facere ſe non poſſe cauſabatur, ſciens quid in ſe Dei potentia infidelium oculis oſtenderet, quid * plenè ſalutis cæleſtis gratia reſervaret. Tamen amicam contriſtare nolens, non penitus negavit, ſed planè ad illum diem quod Deus voluiſſet facturam ſe eſſe promiſit. At ubi illa amica diſceſſit, non deſtitit die noctuque orationi inſtare Megetia. Buccellam ſanè omni die in oleo ſanctificato tinctam priùs accipiebat, & ſic ceteros cibos ſumebat. Quadam verò nocte viſitavit in ſomnis, ita ut ſe juxta Memoriam beati Stephani ſtantem putaret, ibique juvenem illum ſpecioſum cerneret, candida luce perfuſum & inſigni equo ſubvectum, lampadeſque quàm plures lucentes, ac præcedens ei ſplendidiſſimum apparatum, ſibique ab eodem clara voce dictum, Ad te pertinet iſta lux, Megetia, ſuſcipe illam. Poſt quam viſionem expergefacta gaudioque repleta, ſtatim ubi ſe ſanam ſenſit, manus ſuas ad os ſuum faciemque inſpiciendam applicavit, & quaſi præ nimio gaudio ſoli ſibi non credens, ancillas ſuas quæ circa lectum ſuum quieſcebant, clara voce excitavit, & ut ad ſe inſpiciendam atque contemplandam accurrerent, advocavit. Tum illæ, ut viderunt in domina ſua donum Dei fuiſſe impletum, votumque omnium eſſe perfectum, omnes pariter in lætitiam exclamaverunt, & in laudem Dei eruperunt. Advenit etiam ille ab amica præſtitutus ſibimet dies, venitur à diverſis ad religioſam Megetiam, ut ſicut promiſerat, ad deſtinatum locum caras ſuas non deferendo pergere dignaretur. Sed Megetia Dei famula velamento adhuc, ſicut ſolebat, ore contecto, ab intimo cubiculo ad amicas ſuas foras egreſſa eſt. Quas ubi de ſe aliquandiu triſtes eſſe permiſit, ſubitò illo à facie velamento ablato, & vultu demonſtrato ait, Ecce vos videte quid in me Deus dignatus eſt perficere, & unà mecum gaudete, & ipſi Domino pro me gratias agite. Quam ubi omnes conſpexere, gaudentes & Dominum benedicentes, oſculis lambere, & eam complexari cœperunt. Tunc omnes unà ad eccleſiam perrexerunt cum ea, & vota ſua Domino perſolverunt. Peracto autem ſancto Paſcha Domini, etiam ad Uzalenſem civitatem religioſa Vitula unà cum Megetia ſua aliiſque religioſis feminis venit, votaque ſua de ſalute filiæ plena & perfecta Chriſto Domino Chriſtique Amico in conſpectu omnis noſtræ Eccleſiæ congaudentis atque congratulantis hilariter reddidit, ferventer exhibuit, fructuoſéque perſolvit.

* *f.* plenæ ſalutis.

CAPUT III.

Donatus quidam apothecam habens, ferè ducenta vaſa vini corrupta reperit, cujus juſſu miniſter lagenam ex omnibus vaſis impletam adtulerat, & ad ſanctum Stephanum currens, ibique ponens oravit, & reverſus cum lagena in omnibus vaſis ex eadem infudit, & reparatum eſt vinum.

DONATUS quidam dicitur homo, ſanè honeſtiſſimi quoque filii nomine Ruſtici præfectorum numerarii cunctis bene notiſſimi pater. Hic in fundo ſuo ſuburbano cum loco & nomine vocitato, probi generis vina quotannis condere & conſervare conſueverat. Interea, ut poſſeſſoribus mos eſt, commodorum quæſtuum cauſsâ, quoſlibet terræ repoſitos fructus tunc malle venales emtoribus publicare, cùm votis exoptatorum lucrorum avariora concurrunt pretia temporum, viſum eſt memorato domino prædii, cum quodam homine ſuo, vini ſcilicet guſtatore peritiſſimo, apothecam ſuam primitus intrare, ac per ſingula vaſa examinando vina approbare. Quo facto, mox ut deguſtator hauſtum vaſis merum applicuit judicio labiorum, continuò ſtupefacta in homine ora vultuſque palluere. Nam præter quod vini teterrimus color averſandum oculis ex ſe offerebat adſpectum, etiam triſtiſſimus ſapor labiis mærendum ingerebat guſtum. Verùm cùm hoc malum in uno tantùm vaſe conſiſtere putaretur, non tam moleſtante damnum jactura patris-familiâs habebatur. At ubi per ſingula

Locus corruptus.

vasa cœptum est circuiri, omniumque vasorum, id est, ferme ducentorum numerus examinatus similiter degenerasse ac deperisse repertus est; quis tunc ibidem fuerit possessoris animus, quis ipsius apothecarii luctus, puto quod ignorare non possit omnis compatiens animus humanus. Non enim re vera minimum & contemnendum detrimentum damnumve contigerat, sed ducenta, ut dixi, ferè quæ putabantur vasa vino suavissimo plenissima, eadem è contrario reperiebantur, nec aceti, sed cujusdam corruptissimi & fæculentissimi liquoris squalore adimpleta. Quid ageret ita rei labefactæ suæ dominus, vindemiæ suæ interitum non adhuc in vitibus, sed quod est gravius, in ipsa perpessus apotheca? Quid, inquam, ageret, quid tam corrupto nec jam dicendo vino facere potuisset? An forsitan qualicumque abjectissimo pretio vendidisset? Sed quis tam fatuus emtor ad rem fatuam accessisset? An saltem effunderet atque projiceret? Sed quis ita oblitus laborum suorum esset, ut qualescumque anni fructus proculcandos hominibus belluisque facilè exponeret? Tandem fluctuabunda in talibus mæroribus anima divinæ adspirationis aurâ perflata in portum fidissimum stationemque tutissimam velificante deducta est gratiâ. Nam multa secum agitanti hæc potior sententia animo insedit possessoris, confugiendum esse ad Amicum Dei Stephanum sanctum, primum Martyrem Christi. Proinde jubet illi prægustatori vini sui, ut unam lagunculam ex quolibet vasorum suorum adimpleret, eamque ad beati Memoriam, benedicendam diluculo deportaret, atque exinde sanctificatam continuò referret, tuncque ex illa per omnia vasa parum quid superfunderet atque discederet. O Domine, Domine, cui cura est pro homine, [Exodi 15. 25. 4. Reg. 2. 21.] omnia benignè faciens propter hominem, qui per sanctos tuos olim aquas amaras & infecundas ligno immisso & vase salis injecto sanasti, ac per te ipsum, Domine, aquam [Johan. 2. 9.] in vinum convertisti, ipse nunc & per Amicum tuum Stephanum sanctum, reparasti in statum pristinum vina perdita, versâ amaritudine in suavitatem, nigredine in candorem, mærore in exsultationem. Propere igitur domini sui jussa minister ille fidelis exsequitur: lagenam, ut fuerat præceptum, hausit, perrexit, apposuit, reportavit, vasisque singulis permodicum quid contribuit, & abiit. Altera die memor fidei mandatique sui, surgit paterfamiliâs matutinus, ministerii conscium ministrumque convenit, unà secum ad apothecam comitem ducit: inspiciuntur denuo cuncta per ordinem vasa: vinum hauritur, nitor in colore conspicitur, sapor in gustu approbatur, tristitia in gaudium commutatur, & quid quantumque fides in Christo ejusque gloriosissimo Amico valeat reperitur, cunctisque audientibus mirantibusque succeditur: denique illa probatissima vina condigno pretio emtoribus distribuuntur. Ecce qualiter divina providentia utilitatibus hominum deservit: & quid tandem Deo pro tantis ejus beneficiis exhibetur aut redditur?

Caput IV.

Ubi draco de cælo magnificus apparuit, à cujus conspectu universa plebs ad Stephani limina confugit, & ipsis orantibus paulatim inter vellera nubium subtractus non comparuit.

1. Quadam die agebantur nundinæ in nostra civitate, & horâ jam meridianâ cæli facies serena in tetram & caliginosam aëris turbidinem subitò est commota. Ecce autem desuper adspicitur igneus quidam & immensæ magnitudinis propendens in caput è nubibus draco. Quod non ita insolitum & novum debet videri, non solùm propter notitiam popularem, verùm etiam Scripturæ sanctæ auctoritatem, quæ de draconibus sic memorat dicens: [Psal. 148. 7.] *Laudate Dominum de terra, dracones & omnes abyssi, ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, quæ faciunt verbum ejus.* Abyssus namque dicitur, non tantùm hìc deorsum aquarum inæstimabilis profunditas, sed etiam sursum istius caliginosi aëris, quem suspicimus, immensitas, qui maris ac terræ humore videtur pinguescere: cujus impulsu flabiles auræ excitantur, velut lanæ vellera nubes agitantur, fulgura ignita emittuntur. Quæ omnia ne, sicut insipienter sapientes putant, casu & fortuitu fieri crederentur, sancta Scriptura vigilanter providit: & postea quàm dixit, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis;* continuò subjunxit de ipso universitatis Creatore atque Rectore, & ait, *quæ faciunt verbum ejus.* Proinde pendentem ex hac, ut dixi, providentia dispensationis Dei, & nubibus flamman-

A tem draconem tamquam de superiore abysso procedentem atque emicantem, cùm aliquandiu huc atque illuc motus aër ferret atque deferret, ac jamjamque præcipitandum super mediam civitatem tremor omnium qui aderant exspectantium & stupentium cerneret, fugere conventu publico popularis turba cœpit, & passim quacumque timor egerat, sicut quisque poterat, discurrebat. Totus denique ipse dissolutus perturbatusque mercatus. Relicta namque omni negotiatione terrena, pro sola tantùm homines metuebant vita. Quis enim tunc quæreret lucra pecuniæ, in B tanto discrimine damna deplorans animæ? Aut quis cogitaret vel corporis victum, formidans vitæ suæ ultimum occasum? Quis porrò cuperet vestem, metu mortis amittens mentem? Magnus etiam concursus multitudinis ad gremium Ecclesiæ matris, ad misericordiam protinus convolavit Dei Patris. Ad ipsam Amici Dei sacratam Memoriam in facie prostrata jacebat diversa ætas, dispar quoque sexus. Tandem pro cunctorum fletibus opportunè ad Christum domini Stephani fusa prece, clementiâ Dei annuente, horrendus ille draco paulatim cœpit à conspectu hominum inter nubium septa subtrahi atque abscondi, & C quà venti incubuerant, redeunte cæli serena facie, discuti atque propelli, ac sic revocatis animis, atque à tanta tristitia in lætitiam reductis, reddebantur Deo & Amico ejus uberes gratiæ cum ingentibus lacrymis de inopinata gratulatione profusis.

2. Ad hæc accedit etiam aliud quiddam ex hoc ipso miraculo mirabilius: ne ignara in omnibus fragilitas humana, nihil de divinis judiciis & beneficiis evidentius apertiusque edocta, ita ut dignum fuerat, exstitisset grata. Ecce namque altero die procurante divina dispensatione quidam negotiator numquam nostræ cognitus regioni, Subdiaconum nostrum nomine Sennodum in loco * Memblotutano ultro D convenit, & ad se vocavit, & quisnam vel unde esset ab [* fortè, Memplonitano, ut suprà lib. 1. c. 5.] eodem flagitavit. Qui ubi se Subdiaconum Uzalensis Ecclesiæ memoratus est, respondit continuò idem ille ignotus homo, (si tamen solùm homo: credendum est enim quia Angelus & homo; neque enim hoc vel inauditum atque inexpertum est, sive religioni Christianæ sive notitiæ humanæ, sanctos Angelos terreno habitu & visibili specie plerumque hominibus apparuisse.) Dedit ergo Subdiacono memorato velum variis pictum coloribus, in quo inerat pictura hæc. In dextera veli parte ipse S. Stephanus videba- E tur adstare, & gloriosam crucem propriis repositam humeris bajulare, qua crucis cuspide portam civitatis videbatur pulsare, ex qua profugiens draco teterrimus cernebatur exire, Amico Dei videlicet adventante. Verùm ille serpens noxius nec in ipsa fuga tutissimus, sub triumphali pede Martyris Christi contritus adspiciebatur & pressus. Talis itaque pictura veli non omnino absque mysterio Dei ubi à memorato Subdiacono allata pariter atque suspensa est ante ipsam Memoriam tanti patroni, omnis ætas omnisque sexus intueri & mirari cœpit, tamquam spectaculum grande, quo scilicet auctore quove liberatore draco ille exstinctus est hostisque devictus. Gestæ quippe rei fidem F præcedentis diei commendabat in animis omnium adtestatio sequentis diei. Namque illud quod studiosius cernebatur in velo, hoc jam credibilius tenebatur in vero. Concurrebat enim pictura cum gratia, & tam divinitus pridie gestum salutis beneficium recolebatur, quàm postea in veli imagine advertebatur. Denique ex ipsa congruentia diei præcedentis atque sequentis veritatis, & imagine rerum & quorumdam exemplariorum, tantus in multis stupor pariterque amor, admiratio & gratulatio accendebatur, ut à cunctis nihil aliud omnino vel diceretur vel affirmaretur nisi hoc unum, Verè quia per Amicum suum Deus istam G liberaverit civitatem, & grandem à nobis depulit pestem. Et re vera Dei fuit ad homines quædam allocutio in velo tacitè significantis quodammodo, & dicentis, O miseri mortales, quale hesterna die draconis evaseritis incendium, vel cujus pro vobis advocati fuerit acceptum suffragium, isto sequenti die istius veli figuratione intelligite, atque gaudete. Hinc vestram & præcedentem tentationem & subsequentem liberationem apud vosmetipsos conferte, exinde non dubii, sed certi, Deo vestro per Amicum meum gratias agite. Ecce draconem de vestra civitate cernitis fugatum & expulsum, ecce conterentem caput ejus primum Martyrem meum: ecce Crucis trophæum, per quod vicistis inimicum. Hoc ergo modo civitate nostra à tanto periculo primitus liberata,

liberata, ac postea tali per congruentem picturam veli admonitione instructa & illuminata, gemino miraculo est omnis pia anima in Dei gloria exhilarata.

CAPUT V.

De dispensatore pecuniæ publicæ Carthaginis liberato.

1. IN supradictis miraculis domini Stephani patroni communis, virtutes sanitatum & visiones somniorum effectusque eorum mediocritate nostra nos digessisse meminimus: nunc verò evidenter & occultata fide humani habitûs corporales apparitiones & demonstrationes in foro, in judiciis, in luce diei, & conventu populorum, ordinum dignitates hominibus vigilantibus & videntibus exhibitas per ipsum Amicum Dei, adjuvante Domino cupimus enarrare. Igitur dispensator pecuniæ publicæ Carthaginensis civitatis, Florentius nomine, sicut in talibus functionibus fiscalium actionum evenire assolet actoribus earum, ut motus sæpe potestatum sub quibus degunt, & quorum ditioni inserviunt, incurrant; idem usque ad periculum capitis offensam judiciariæ indignationis incurrerat. Qua de re ex præcepto nescio unde Proconsulis, præcipitanter jussus est rapi, & ejus mox obtutibus sisti. Quod cùm absque ulla mora officium* quod patebat implesset, memoratumque dispensatorem raptum per publicum sedenti Proconsuli in secretario obtulisset; continuò pallor ingens cœpit discurrere per corda eorum qui aderant, & videbant, atque humana miseratione hominem dolebant, ejusque periculum metuebant. Interea viso protinus quem furialiter quærebat, exsurgit in voce terribili potestas irata, minaci eumdem dispensatorem interrogatione perturbans. At pavefacti hominis fugata mens metu, nec quid diceret inveniebat. Sed ecce Deus ille magister è cælo prospiciens super filios hominum, miscens severitati lenitatem, minas transferens in benignitatem, castigando amans, amando consolans, judex in flagellis, pater in blandimentis, ubique fidelis, nusquam crudelis: ipse ergo Deus Dominus ad liberandum eum hominem Angelum suum misit, de quo dictum est, *Immittit Angelus Domini in circuitu timentium eum, & eruet eos.* Nam cùm dispensator ille vitæ suæ incertus ac dubius sub tanto metu terribilis potestatis inter quæstionarios adstaret, repentè pulsatum se à tergo persensit. Statimque paululùm cervice defixa, oculisque furtim retrorsum reductis, videt velut unum de carnificibus circa se adstantem, sibique suggerentem quid ageret, quem rogare deberet, dicentem & admonentem, Invoca S. Stephanum. Quo viso auditoque Florentius, suæ menti ac sensui redditus, & fugâ dudum recreato animo confortatus, gloriosum Stephanum intra semetipsum orare atque invocare minimè desistebat. Deinde elevata parumper facie ad interrogantem judicem, oculos intendit in judicis assessorem. Quem cùm nova facie, novoque vultu micantem, fulgentemque conspiceret, neque illum sibi notissimum, sed alium incognitum atque mirificum judicis consiliarium cerneret, ita ut cùm esset assessoris nota antea in omnibus, & marcida ævo in vultu deformitas & senilis ætas; in illo verò qui ei apparebat, juvenili decore vultus & candor effulgebat. Hoc viso memoratus Florentius, diu multùmque permotus, non jam dubius, sed firmus & certus, gloriosum Stephanum ibi præsentem credebat adesse, ipsùmque occultata sede intendere se, & in sua causâ judicem sedere, vel judici adsistere. Nam quò pleniùs perfectiùsque de tali visione ac præsentatione Amici Dei fiduciam caperet, videt Florentius eumdem suum suffragatorem, suique judicis misericordissimum consiliatorem, etiam manu sua sibimet annuentem, & ne quidquam prorsus timeret, per manum dexteram significantem, vultuque hilari sibi arridentem, & spem salutis plenissimam pollicentem. Quid multa? Sensim cœpere illi furiales impetus judicis tumentesque animi ad omnem tranquillitatem lenitatemque deduci: ita ut non formidaret judicem, sed agnosceret patrem; nec cujus securim capiti suo pertimesceret, sed cujus favorem propriæ salutis speraret. O Domine, Domine, qui veras tuas laudes in sacris tibi Psalmis decantari non arroganter, sed misericorditer jubes; non pro tua jactantia, sed pro nostra tutela, cùm dicitur, *Tu dominaris potestati maris, motum autem fluctuum ejus tu mitigas.* Sicut consonat etiam Evangelica auctoritas, ubi imperio Christi tui dum levigarentur turbulenti fluctus ac venti, mirantes dixere discipuli, *Qualis est hic, qui imperat ventis, & mari, & obediunt ei?* Verissimùmque quod etiam alibi in sermone Scripturæ sacræ dicitur de te: *Cor regis in manu Domini, sicut aqua decurrens, quocumque voluerit, illuc detorquet eum.* Tu enim Domine de consulari irata primitus & pòst tranquillata potestate erga dispensatorem, illud nostris temporibus exhibuisti; quod in antiqua Scripturæ auctoritate priùs ferociente & rursum blandiente regia potestate, circa Esther feminam sanctam ostendisti, & in memoriam posteris legendum sciendumque dedisti. Proinde dispensatorem Florentium Proconsul, non jam ut officialem suum, sed tamquam filium remotis carnificibus, non solùm ad sese atque ad gremium suum absque ullo timore viciniùs jussit accedere, sed & eum cœpit paterna affectione familiariùs commonere, ac deinde indultâ veniâ vitâque concessâ liberum facit de secretario abscedere. Quo facto qui adstabant & pro hominis periculo pia sollicitudine trepidabant, abeunte absoluto & illæso dispensatore, mixto cum stupore gaudio, modò hæsitabant, modò exsultabant, modò inter se mirantes & disquirentes dicebant, Unde ista tam repentina rerum commutatio atque conversio, quæ Proconsularem potestatem omni severitate exutâ ad tantam humanitatem lenitatemque perduxit, ut hominem ad vitam ab ipso mortis limine reduxerit?

f. parebat. vel, petebat.

Psal. 33.

Psal. 88.

Matth. 8. Luca 8.

Prov. 21.

Esther. 15.

2. Porrò autem Florentius, licèt transacto periculo, adhuc tamen ex priore metu aliquantulùm animo saucius domum reversus est. Nulli sanè suorum est in tempore confessus quid acciderit, quid viderit, * quid evaserit. Verùm nocte eadem per somnium videt sibi apparentem illum qui in secretario à se visus fuerat, invenili specie vestitum, limine, atque ultro nominatim compellatus audivit: Quid est Florenti? Agnoscis me? Ego sum qui in secretario apparui tibi, teque de morte liberavi. Quem cùm Florentius agnovisset, ipsumque esse Stephanum intellexisset, ubi eum adorare voluit, manu mento supposita ab illo elevatus est. Expergefactus autem Florentius surgit matutinus, cupiensque grates Deo persolvere, ejusque Amico vota sua reddere, solus ad Uzalensem urbem proficiscitur. Sed cùm viæ sibi incognitæ essent, viator ignarus orabat tacitus intra semetipsum, & ejusdem gloriosi Martyris Christi implorat ducatum. Verùm cùm ipse precem funderet, ecce in silentio precantis Presbyter nostræ Ecclesiæ Firmus nomine Florentio aliunde superveniens adjungitur. Quem conspiciens Florentius percunctatus est quò iter ageret. Respondens memoratus Presbyter, ad Uzalensem se pergere civitatem, unde etiam se presbyterum esse confessus est. Tunc Florentius animo exhilaratus gratulari plurimùm cœpit, omne suum gaudium celare non potuit, sed ab ipso rei gestæ exordio supradicto Presbytero itineris sui comiti adjuncto, quæ secum divina misericordia per gloriosum Amicum suum egerit, ordine indicavit. Deinde finito itinere Florentius unà cum Presbytero ad civitatem venit, beati Martyris limina humili pietate ingressus, & pavimento prostratus omnipotenti Domino Jesu Christo ejusque beatissimo Amico gratias egit. Monasteria quoque ingressus venerabili Episcopo, simulque servorum Dei ad se concurrenti choro, omnia hæc enarravit. Et nos quoque secum per multam gratiarum actionem, in laudes Dei & coronæ martyris Stephani alacriter excitavit ac ferventissimè accendit. Hæc dicta sunt à nobis pauciora de multis quæ valuit stilus indagare, & legenda magis cum desiderio, quàm cum fastidio religiosis pectoribus commendare.

al. qui evaserit.

FINIS.

ERRATA TOMI SEPTIMI.

IN TEXTU.

Pag. 83. *lin.* 11. Cajus, *lege* Caius.

IN ARGUMENTIS LIBRORUM ET CAPITUM.

Pag. 59. lin. 14. *soli*, leg. *solas*.
126. l. 2. *cajus*, leg. *cujus*.
268. l. 8. *quàm*, leg. *quam*.
435. l. 18. *quòd*, leg. *quod*.
455. l. 8. post, *eorumdem temporum*, adde, *in Regum, Psalmorum, & Salomonis libris*.
487. l. 23. post, *scripserunt*, adde, *Osee, Amos, Isaia, Michaea, & subsequentium*.

IN NOTIS.

Pag. 41. *Not. b. dele*, quæ pœna erat hominum plebeii, seu tertii ordinis.
45. *Not. b.* per 22. annos, *leg.* per 23. annos.
Ibid. post, decimo-septimo, *adde*, vel decimo-octavo.
Ibid. & tertio anno, *leg.* & quarto anno.
62. *Not. d.* Romi, *leg.* Remi.
75. *Not b.* Augustiæ, *leg.* Angustiæ.
628. *Not. c.* inerrabili, *leg.* inenarrabili.

IN MARGINE.

Pag. 42. munerat, *leg.* numerat.
89. *dele*, sequentia minimè.
209. locum, *leg.* locus.
519. Esdræ 33. *leg.* Esdræ 3. 3.

Praeterea consule asteriscos Syllabi in voluminis fine, inque eodem Syllabo pag. 703. *lin.* 13. *loco*, Doctoris Sorbonici, *scribe* Doctoris Theologi Facultatis Parisiensis.

IN APPENDICE.

Pag. 2. *lin.* 13. liber Evodii nomine inscriptus, *leg.* libri duo ad Evodium.

INDEX
IN SEPTIMUM TOMUM
OPERUM S. AUGUSTINI.

A

IN SEPTIMUM TOMUM.

Auctor

E

Mundi

ropa

auctor

LOCA SCRIPTURÆ QUÆ EXPLICANTUR
IN LIBRIS DE CIVITATE DEI.

IN SEPTIMUM TOMUM.

FINIS.

PRIVILEGE DU ROY.

LOUIS par la grace de Dieu Roy de France & de Navarre, à nos amez & feaux les Gens tenans nos Cours de Parlement, Maiſtres des Requeſtes ordinaires de noſtre Hoſtel, grand Conſeil, Baillifs, Seneſchaux, Prevoſts ou leurs Lieutenans, & à tous nos autres Juſticiers & Officiers qu'il appartiendra, Salut. Noſtre cher & bien amé le Superieur general de la Congregation de ſaint Maur, Ordre de ſaint Benoiſt, nous a fait tres-humblement remonſtrer que ſaint Auguſtin eſtant conſideré depuis plus de douze ſiecles entre les Peres de l'Egliſe comme le ſoleil entre les planetes, & ſa doctrine ſuivie tant par les Conciles, que par ceux qui ont depuis écrit, ſoit pour combattre les hereſies, reſtablir la diſcipline eccleſiaſtique, ou pour conſerver la pureté des mœurs, pluſieurs grands perſonnages ont porté leurs ſoins pour purger les œuvres de ce ſaint Docteur des fautes que la negligence de ceux qui les ont tranſcrites ou imprimées, y ont fait gliſſer, & entre tous, les Religieux Benedictins ont eſté les plus attachez à en faire exactement les corrections, parce qu'il n'y a point de Monaſtere de leur Ordre où il ne ſe trouve des ouvrages de ce Saint, ſi ce n'eſt en ceux qui ont eſté entierement pillez & ruïnez. Ce qui a ſervy de motif..... aux Superieurs & Religieux de ladite Congregation de ſaint Maur pour entreprendre une nouvelle edition des œuvres de ſaint Auguſtin..... De ſorte que ladite correction eſtant beaucoup avancée, leſdits Religieux ſe ſont enfin reſolus de la continuer pour le bien de l'Egliſe & l'honneur de la France. Mais craignant que d'autres n'entreprennent de reimprimer leſdites œuvres de ſaint Auguſtin ſur les anciennes copies, comme ils en ſont menacez, ce qui rendroit aprés de grands frais leurs peines inutiles: dautant qu'encore que l'edition pretenduë faite ſur leſdits manuſcrits doive eſtre la plus ample & la plus parfaite qui aye paru juſques à preſent, neanmoins on pourroit rechercher celle qui ſe debiteroit à meilleur compte; ledit Superieur nous auroit tres-humblement ſupplié luy vouloir accorder nos lettres de privilege à ce neceſſaires. A CES CAUSES, le deſirant favorablement traiter, Nous luy avons permis & permettons par ces preſentes de faire imprimer par tout noſtre Royaume, pays, terres, & ſeigneuries de noſtre obeïſſance, en telle marge, tels caracteres & forme de volumes qu'il jugera à propos, leſdites œuvres de ſaint Auguſtin, par tels Imprimeurs ou Libraires qu'il aura choiſis, & ce durant le temps & eſpace de cinquante ans, à compter du jour qu'elles ſeront achevées d'imprimer pour la premiere fois en vertu des preſentes; faiſant tres-expreſſes inhibitions & defenſes à toutes perſonnes, de quelque qualité & condition qu'elles ſoient, autres que celles qu'il aura choiſies, de faire imprimer, vendre & debiter en aucun endroit de ce Royaume leſdites œuvres, ſous quelque pretexte que ce ſoit, d'en apporter ou garder aucun exemplaire de ceux qui pourroient avoir eſté contrefaits aux pays eſtrangers, & meſme de reimprimer leſdites œuvres ſur les anciennes copies, nonobſtant le reglement du 27. Février 1665. à ce contraire, auquel nous avons derogé pour ce regard; Et ce à peine de dix mil livres d'amende payable ſans deport par chacun des contrevenans, applicable un tiers à l'Hoſtel Dieu de noſtre bonne ville de Paris, un tiers audit expoſant, & un tiers au denonciateur, confiſcation des exemplaires, de tous deſpens, dommages & intereſts, meſmes aux peines portées par l'Arreſt du Parlement du 26. Fevrier 1671. donné ſur les concluſions de noſtre Procureur General, & publié en la chambre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs, à condition auſſi qu'il en ſera mis deux exemplaires en noſtre Bibliotheque publique avant qu'en expoſer aucuns en vente, à peine de nullité des preſentes, du contenu deſquelles Nous vous mandons que vous faſſiez jouyr pleinement & paiſiblement ledit Superieur General expoſant, & tous ceux qui auront droit de luy, ſans permettre qu'il leur ſoit fait aucun trouble ny empeſchement. Voulons qu'en mettant au commencement ou à la fin deſdites œuvres copie ou extrait des preſentes, elles ſoient tenuës pour bien & deuëment ſignifiées, & que foy ſoit ajoutée aux copies d'icelles collationnées par l'un de nos amez & feaux Conſeillers & Secretaires comme à l'original. Mandons au premier Huiſſier ou Sergent ſur ce requis de faire pour l'execution des preſentes tous actes neceſſaires, ſans demander aucune autre permiſſion. Car tel eſt noſtre plaiſir. Nonnobſtant oppoſitions ou appellations quelconques, & ſans prejudice d'icelles, dont, ſi aucunes interviennent, Nous nous reſervons la connoiſſance & à noſtre Conſeil, l'interdiſant à toutes nos Cours & Juges, nonobſtant auſſi clameur de Haro, chartre Normande, & autres lettres à ce contraires. Donné à ſaint Germain en Laye le vingt-deuxiéme jour de Fevrier l'an de grace mil ſix cens ſoixante-douze, & de noſtre regne le vingt-neuviéme. *Signé* Par le Roy en ſon Conſeil, BERAUD. Et ſcellé du grand ſeau de cire jaune.

Et ledit Superieur General de la Congregation de ſaint Maur de l'Ordre de ſaint Benoiſt a cedé & tranſporté au ſieur François Muguet Marchand Libraire Imprimeur ordinaire du Roy & de M. l'Archeveſque de Paris le preſent Privilege, pour en jouir, ou faire jouir pendant le temps porté par iceluy, ſuivant les conditions & accord faits avec luy ce ſixiéme de Mars mil ſix cens ſoixante dix-ſept.

Signé F. VINCENT MARSOLLE.

Regiſtré ſur le livre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris le treize Mars mil ſix cens ſoixante dix-ſept, ſuivant l'Arreſt du Parlement des 8. Avril 1653. & celuy du Conſeil Privé du Roy du 27. Février 1665.

Extrait des Regiſtres du Conſeil d'Eſtat.

SUR la requeſte preſentée au Roy eſtant en ſon Conſeil par François Muguet ſon Libraire & Imprimeur ordinaire, contenant que par Lettres patentes données à ſaint Germain le vingt-deuxiéme jour de Fevrier mil ſix cens ſoixante-douze, ſur ce qu'il auroit eſté expoſé à ſa Majeſté que les Religieux Benedictins de la Congregation de ſaint Maur auroient pris un tres-grand ſoin de corriger les Ouvrages de ſaint Auguſtin ſur plus de douze cens anciens Manuſcrits, & qu'ils deſireroient en donner au public une nouvelle Edition bien correcte, s'il plaiſoit à ſa Majeſté de leur accorder ſes Lettres de Privilege à ce neceſſaires, Elle auroit permis au Pere General de ladite Congregation de faire imprimer leſdites Oeuvres de ſaint Auguſtin par tels Imprimeurs & Libraires qu'il luy plairoit choiſir, avec défenſes à tous autres de les reimprimer ſur les anciennes copies, nonobſtant le Reglement du vingt-ſeptiéme Fevrier mil ſix cens ſoixante-cinq à ce contraire, auquel ſa Majeſté a dérogé pour ce regard. Et depuis ledit General ayant cedé ledit Privilege audit Muguet pour en joüir ſuivant ſa forme & teneur pendant le temps porté par iceluy, comme l'entrepriſe eſt d'une grande dépenſe, ſa Majeſté par ſes Lettres patentes données au Camp devant Cambray le vingt-deuxiéme jour de Mars mil ſix cens ſoixante-dix-ſept, y ayant égard, & pour luy donner le moyen de fournir plus facilement à cette dépenſe, l'auroit gratifié de la continuation des Privileges à luy cy-devant accordez ou cedez pour l'impreſſion de pluſieurs Livres mentionnez dans leſdites Lettres patentes dudit jour vingt-deuxiéme Mars mil ſix cens ſoixante-dix-ſept, pour en joüir par ledit Muguet, ſes hoirs, & ayans cauſe, pendant le temps & eſpace de cinquante années à compter du jour que chacun deſdits Privileges qui luy ont eſté accordez ou cedez ſeront expirez, avec défenſes à tous autres de les reimprimer ſur les anciennes copies, nonobſtant ledit Reglement du vingt-ſeptiéme jour de Fevrier mil cens ſix ſoixante-cinq, auquel ſa Majeſté a pareillement dérogé pour ce regard. Au prejudice deſquelles Lettres, Privileges & dérogatoires dudit Reglement les Imprimeurs de Lyon ont fait aſſigner ledit Muguet au Conſeil de ſa Majeſté pour voir caſſer leſdits Privileges comme contraires audit Reglement, voulant par là le fruſtrer des graces que ſa Majeſté luy a faites en conſideration des bons Livres qui ſont partis de ſon Imprimerie & de la particuliere application qu'il donne aux choſes qui ſont de ſa profeſſion & pour luy donner, comme dit eſt, le moyen de fournir plus facilement à la grande dépenſe qu'il luy convient de faire pour l'impreſſion deſdits Ouvrages de ſaint Auguſtin. A CES CAUSES, requeroit qu'il pleut à ſa Majeſté faire défenſes auſdits Imprimeurs de Lyon & à tous autres de le troubler dans la joüiſſance des graces qu'il a pleu à ſa Majeſté de luy faire, & en conſequence leur prohiber la reimpreſſion ſur les anciennes copies deſdits Ouvrages de ſaint Auguſtin, & des autres mentionnez audit Privilege de continuation, ſur telle peine qu'il plairoit à ſa Majeſté ordonner. Veu ladite Requeſte ſignée du Suppliant, & tout conſideré.

LE ROY ESTANT EN SON CONSEIL, a ordonné & ordonne que leſdites Lettres patentes des vingt-deuxiéme Fevrier mil ſix cens ſoixante-douze, & vingt-deuxiéme Mars mil ſix cens ſoixante-dix-ſept ſortiront leur plein & entier effet. Fait ſa Majeſté défenſes auſdits Imprimeurs de Lyon & à tous autres d'y troubler ledit Muguet, à peine de dix mille livres d'amende, & de tous dépens, dommages & intereſts. Et ſera le preſent Arreſt executé nonobſtant oppoſitions ou appellations quelconques, dont ſi aucunes interviennent, ſa Majeſté s'eſt reſervé la connoiſſance & à ſon Conſeil, & icelle défenduë à toutes ſes Cours & Juges. Fait au Conſeil d'Eſtat du Roy, ſa Majeſté y eſtant, tenu à Verſailles le vingt-uniéme jour du mois de Novembre mil ſix cens ſoixante-dix-huit. Signé, COLBERT. *Et ſcellé.* Collationné.

Regiſtré ſur le Livre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris, le douziéme Decembre mil ſix cens ſoixante-dix-huit. Signé, COUTEROT, Syndic.

SANCTI

SANCTI AUGUSTINI OPERA

TOM. VI. VII.

calibrite
colorchecker CLASSIC
mm